

University of
Management and
Future Technologies

IJTIMOIIY VA AMALIY FANLAR O'QITILISHIDA ZAMONAVIIY YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH: TALABLAR HAMDA TENDENSIYALAR

University of Management and future technologies
universiteti magistrantlari hamda ijtimoiy va amaliy
fanlar yo'nalishi talabalarining I-konferensiyasi
maqolalari va tezislari to'plami

TOSHKENT – 2026

UDK 1.11-1.101/8.80-8.82/9.94-9.902/
37.371-37.379/159.01-159.99/33.330-339/62-1-621/

Ijtimoiy va amaliy fanlar o'qitilishida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish: talablar hamda tendensiyalar // University of Management and future technologies universiteti magistrantlari hamda ijtimoiy va amaliy fanlar yo'nalishi talabalarining I-konferensiyasi maqolalari va tezislari to'plami. – T.: UMFT, 2025. – 806 b.

University of Management and future technologies universiteti kengashining 2025 yil 27-noyabrda 4-son yig'ilishi qarori bilan chop etishga tavsiya etilgan.

University of Management and future technologies universiteti Ijtimoiy fanlar kafedrası professori, p.f.d. Q.B.Qodirovning umumiy tahriri ostida.

Использование современных подходов в преподавании социальных и прикладных наук: требования и тенденции // Сборник статей и тезисов I-конференции магистрантов и студентов направлений социальных и прикладных наук University of Management and Future Technologies. – T.: UMFT, 2025. – 806 с.

Рекомендовано к изданию решением №4 заседания Совета University of Management and Future Technologies от 27 ноября 2025 года.

Под общей редакцией профессора кафедры Социальных наук University of Management and Future Technologies, д.п.н. К.Б. Кодирова.

The Use of Modern Approaches in Teaching Social and Applied Sciences: Requirements and Trends // Proceedings and Abstracts of the 1st Conference of Master's Students and Students of Social and Applied Sciences at University of Management and Future Technologies. – Tashkent: UMFT, 2025. – 806 p.

Recommended for publication by Resolution No. 4 of the Council Meeting of University of Management and Future Technologies dated November 27, 2025.

Under the general editorship of Professor of the Department of Social Sciences at University of Management and Future Technologies, DSc Q.B. Qodirov.

Tahrir hay'ati:

A.A.Muhamedov – o'quv ishlar bo'yicha prorektor, f.f.d., professor;

A.A. Jurayev – kafedra mudiri, f.f.f.d., dotsent;

M.M. Mirzayev – kafedra mudiri, i.f.f.d., dotsent;

B.U. Akmuradov – kafedra mudiri, t.f.f.d., dotsent;

A.A. Nazarov – kafedra mudiri, katta o'qituvchi;

M.Y.Mansurova – Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i, t.f.f.d., dotsent;

A.Mo'minov – O'quv uslubiy boshqarma boshlig'i, g.f.f.d., dotsent;

M.X.To'xtayeva – ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti, f.f.f.d., dotsent.

To'plamda keltirilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar va keltirilgan me'yoriy-huquqiy xujjatlarning haqqoniyligi, tanqidiy fikr-mulohazalar va takliflarga mualliflar mas'uldir.

**ASSALOMU ALAYKUM HURMATLI PROFESSOR-O‘QITUVCHILAR,
AZIZ TALABALAR, QADRLI MEHMONLAR!**

Bugun sizlar bilan **“Ijtimoiy va amaliy fanlar o‘qitilishida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish: talablar hamda tendensiyalar”** mavzusidagi talabalar ilmiy-amaliy konferensiyasida uchrashib turganimdan mamnunman. Avvalo, barchangizni ushbu ilmiy anjuman bilan samimiy tabriklayman va ishlaringizga muvaffaqiyat tilayman.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldiga mutlaqo yangi talablar qo‘yilmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy va amaliy fanlarni o‘qitishda **innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiruvchi yondashuvlar** muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ta’lim nafaqat bilim berish, balki talabalarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish va kasbiy raqobatbardoshlikni ta’minlashga xizmat qilishi zarur.

Mazkur konferensiya aynan shu dolzarb masalalarga bag‘ishlangani bilan ahamiyatlidir. Bu ilmiy maydon siz, aziz talabalar uchun o‘z g‘oyalaringizni erkin bayon etish, ilmiy izlanishlaringiz natijalarini taqdim etish va zamonaviy ta’lim tendensiyalariga o‘z munosabatingizni bildirish uchun muhim imkoniyatdir. Sizlarning tashabbuskorligingiz va ilmga bo‘lgan intilishingiz kelajakda yurtimiz taraqqiyotining mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Universitetimizda ta’lim sifati va ilmiy salohiyatni oshirish, xalqaro tajribalarni joriy etish, talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash doimo ustuvor vazifalardan biri bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qoladi. Ishonchim komilki, bugungi konferensiya natijalari ta’lim jarayonini yanada takomillashtirishga xizmat qiladigan muhim taklif va xulosalarni beradi.

Siz, aziz talabalar – bo‘lajak mutaxassislar, pedagoglar va yetakchilarsiz. Bugungi konferensiyada bildiriladigan fikrlar, takliflar va ilmiy qarashlar sizlarning kasbiy shakllanishingizda muhim o‘rin tutadi.

Infokommunikatsiya va axborot texnologiyalari yo‘nalishi 3-bosqich talabasi **Raxmatillayeva Shahrizoda O‘tkir qizi** O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti nomidagi “Islom Karimov” stipendiyasi sohibasi bo‘lganligi barchamizni birdek quvotirdi. Universitetimiz sizlarning ilmiy izlanishlaringizni qo‘llab-quvvatlashga doimo tayyor. Bugungi konferensiya esa bunga yaqqol misoldir.

So‘zim yakunida konferensiya ishiga omad tilayman, barchangizga mustahkam sog‘liq, ilmiy izlanishlarda yuksak natijalar va yangi g‘oyalar tilayman.

**University of Management and future technologies rektori
Geografiya fanlari doktori, dotsent Maxmudov Muxammadismoil
Muxitdinovichning tabrigi**

MUNDARIJA

<i>Jo 'rayev A.M.</i>	RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA IJTIMOIIY-GUMANITAR VA FALSAFA FANLARINING O'RNI HAMDA AHAMIYATI.....	16
<i>Қодиров Қ.Б</i>	ПЕДАГОГИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ХАЛҚАРО ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИГА ЯНА БИР БОР ЭЪТИБОР ҚАРАТИШ ВА ТАХЛИЛ ЭТИШ ХУСУСИДА.....	18
<i>Tursunov L.S.</i>	FANLARNI O'QITISHDA TALABA INDIVIDUALLIGINING METODOLOGIK JABHALARI.....	21
<i>Xaydarov S.A.</i>	OILADA ODOB-AXLOQNI, MILLIY VA MA'NAVIY TARBIYANI RIVOJLANTIRISH OMILLARI.....	23
<i>Nazarov A.A.</i>	TURKISTON O'LKASIDA RUS TA'LIM MUASSASALARINING SHAKLLANISHI (XIX ASR IKKINCHI YARMI -XX ASR BOSHLARI)....	25
<i>Safarova N.B.</i>	ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR – SHO'H VA SHOIR.....	28
<i>Raximova D.M.</i>	ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA TA'LIM JARAYONI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK YONDASHUVLARNING ILMIY ASOSLARI.....	30
<i>Safarova D.K.</i>	O'SMIRLIK DAVRIDAGI BOLA VA OTA-ONA MUNOSABATLARI.....	33
<i>Sultanova S.R.</i>	SHAXSGA YO'NALTIRILGAN TA'LIM YONDASHUVINING PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDAGI DIDAKTIK IMKONIYATLARI.....	36
<i>Zaynitdinova N.</i>	INSTRUCTIONAL CONTEXT AND TEACHING METHODS IN LANGUAGE ACQUISITION.....	38
<i>Qo 'ziyev A.A.</i>	“YUMSHOQ KUCH”NING DEMOKRATIK JARAYONLARGA TA'SIRI	40
<i>Rajabova M.F.</i>	O'ZBEKISTONDA O'RTA UMUMTA'LIM MAKTEBLARIDA RAQAMLI ASR SHAROITIDA KIMYO FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: MAVJUD MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI.....	45
<i>Rajabova M.F.</i>	MAKTAB O'QUVCHILARIDA XXI ASR KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MEKANIZMLARI (KIMYO FANI MISOLIDA).....	49
<i>Abdjalilova S.F.</i>	INGLIZ TILINI O'RGANISH MOTIVATSIYASI VA GAPIRISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH.....	54
<i>Акрамова М.Ж.</i>	SHELTERED INSTRUCTION - УЛУЧШЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА.....	57
<i>Abdjalilova S.F.,</i>	LEXICAL COHERENCE AND COHESION IN DISCOURSE.....	59
<i>Kasimova D.X.</i>	MOTIVATSIYA, UNING TURLARI VA TIL O'RGANISHDAGI AHAMIYATI.....	64
<i>Mamurjonova G.E.</i>	KASBIY JURNAL YURITISH JARAYONINI BOSHLASH.....	66
<i>Nizamova M.F.</i>	KONTENTGA ASOSLANGAN KO'RSATMA ASOSIDA BOSHLANG'ICH MAKTEBLARDA INGLIZ TILINI O'QITISH MEKANIZMLARI.....	69
<i>Saparbaev S.M.</i>	EFL TALABALARINING GAPIRISH KO'NIKMALARI VA MOTIVATSIYASINI OSHIRISH: MUAMMOGA ASOSLANGAN ARALASH (GIBRID) TA'LIM YONDASHUVI.....	71
<i>Tursunboyeva A.Sh.</i>	XORIIY TILLARNI O'QITISH JARAYONIDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH.....	75
<i>Tursunboyeva A.Sh.</i>	BIG DATA TEXNOLOGIYASI VA UNI IQTISODIYOTDA QO'LLASHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI.....	78
<i>Norboyev X.M.</i>	ENERGETIKA SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI.....	82
<i>Abduraxmonov I.B.</i>	GENDER TENGLIKNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	85
<i>Raximova D.M.,</i>	DAVLAT BOSHQARUVIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANI AMALGA OSHIRISHDA STRATEGIK YONDASHUVLAR VA UNING SAMARADORLIGINI TA'MINLOVCHI OMILLAR.....	87
<i>Tangatova M.U.</i>	IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLARI, JAHON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLARI.....	92
<i>Badalova N.</i>	ISLOHOTLAR VA TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING VA MOLIIYAVIY TAHLILNING ROLI.....	99
<i>Eshimova M.B.</i>	O'ZBEKISTON HUDUDLARIDA ELEKTRON BIZNESNI RIVOJLANTIRISH: MUAMMOLAR, TAHLIL VA STRATEGIK	

	YECHIMLAR.....	102
<i>Khakimov B. I.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KRIPTOVALYUTALAR VA ULARNING HUQUQIY MAQOMI.....	108
<i>G'oyibnazarov L.N.</i>	O'ZBEKISTONDA CHAKANA BIZNESNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI.....	116
<i>Bozorboyev B. O.</i>	O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	122
<i>Topiboldiyev R.D.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJIDA "AQLLI SHAHARLAR" (SMART CITIES) KONSEPSIYASI.....	130
<i>Rashidova D. Sh.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJIDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGI.....	139
<i>Safarova D.K., Rahmatullayeva M. I</i>	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TORTINCHOQLIK XUSUSIYATLARINING KELIB CHIQISHINI IJTIMOYIY SABABLARI....	146
<i>Safarova D.K., Saidova S.S</i>	O'QUVCHILARNI IQTIDORINI SHAKILLANTIRISHDA MOTIVATSIYANI O'RNI VA AHAMIYATI.....	148
<i>Safarova D.K., Sharofova L. X.</i>	BOLALAR XULQ ATVORINING SHAKILLANISHIDA OILADAGI EMOTSIONAL MUHITNING TA'SIRI.....	151
<i>Kamoliddinova Z.L., Alieva K.S.</i>	DAUN SINDROMI BILAN TUG'ILGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI.....	153
<i>Xudoyberdiyev Sh.</i>	IMTIHON JARAYONIDA TALABALAR SHAXSINI TANISH VA HARAKATLARINI NAZORAT QILISH.....	156
<i>Пулатова О.А., Алиева К.С.</i>	ВЛИЯНИЕ ДЕТСКИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТРАВМ НА ФОРМИРОВАНИЕ КРИМИНАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ.....	158
<i>Трисеева Д., Алиева К.С.</i>	ПСИХОЛОГИЯ ЭМОЦИЙ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СТРЕССА: ПРИЧИНЫ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ РЕАКЦИЙ И ВОЗМОЖНОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ.....	160
<i>Деревьянская С.С., Алиева К.С.</i>	СИНДРОМ ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ С ГИПЕРАКТИВНОСТЬЮ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ, ДИАГНОСТИКА И КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К КОРРЕКЦИИ.....	162
<i>Жолдасбаева Д.А., Алиева К.С.</i>	ЧТО ОЗНАЧАЕТ «НАЙТИ СЕБЯ»: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ И ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОЦЕСС САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ.....	164
<i>Пулатова О.А., Алиева К.С.</i>	ДВИГАТЕЛЬНАЯ ГРУППОВАЯ ТЕРАПИЯ КАК РЕСУРС ТЕЛЕСНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ТРЕНИНГА.....	166
<i>Петьяева А.Г., Алиева К.С.</i>	ТРАНЗАКТНЫЙ АНАЛИЗ В СТРУКТУРЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ.....	168
<i>Расулова М., Алиева К.С.</i>	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЦИОНАЛЬНО-ЭМОТИВНОЙ ТЕРАПИИ В РАБОТЕ С ИРРАЦИОНАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ ЛИЧНОСТИ.....	170
<i>Рахманова Ф., Алиева К.С.</i>	АУТИЗМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И ИНКЛЮЗИВНЫЕ АСПЕКТЫ.....	172
<i>Шокиржонова З., Алиева К.С.</i>	ТЕРАПИЯ РЕАЛЬНОСТИ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ТРЕНИНГЕ: ФОРМИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ОСОЗНАННОГО ВЫБОРА.....	175
<i>Azadova M.B., Rahimova D.M.</i>	YOSHLARDA BIR-BIRIGA ISHONCH XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHIDA "MEN" KONSEPSIYASINING O'RNI VA AHAMIYATI.....	178
<i>Xamzayeva Y.Sh.</i>	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARDA AXLOQIY NORMALAR VA SHAXSIY XUSUSIYATLARNING SHAKILLANISHI	179
<i>Saidxodjayeva D.N., Rahimova D.M.</i>	PSIXOLOGIYADA TILLARNI O'QITILISHIGA BO'LGAN ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR HAMDA TECHNOLOGIYALAR.....	182
<i>Abduraimova B.A.</i>	YOSHLARNING EMOTSIONAL HOLATLARINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING TA'SIRI.....	184
<i>Amirova M.R.</i>	TALABALARDA O'QUV MOTIVATSION SOHASINING RIVOJLANISHI BO'YICHA PSIXOLOGIK YONDASHUV.....	188
<i>Anvarova D.T.</i>	BALOG'AT YOSHIDAGI QIZLARNING SHAKILLANISHIDA SPORTNING AHAMIYATI, IJTIMOYIY PSIXOLOGIK MUAMMO VA YECHIMLAR.....	191
<i>Azadova M.B., Rahimova D.M.</i>	YOSHLARDA BIR-BIRIGA ISHONCH XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHIDA "MEN" KONSEPSIYASINING O'RNI VA AHAMIYATI.....	195
<i>Erkinova P.N., Safarova D.K.</i>	DEVIANT XULQ-ATVORNI SHAKLLANISHIDA IJTIMOYIY OMILLARNING TA'SIRI.....	196

<i>Ibrohimjonova G.I.</i>	BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA BOLALARNING MOSLASHISH EHTIYOJLARI SHAKILLANISHIDAGI MUOMMO VA YECHIMLARI.....	199
<i>Nuriddinova C.K.</i>	O'SPRIN YOSHDAGI YIGIT VA QIZLARNING, XULQ-ATVORINI SHAKILLANISHIDA TENGQURLARINING TA'SIRI VA ULARNING XULQIDAGI IJTIMOIIY PSIXOLOGIYASI.....	201
<i>Rahmatullayeva M.I., Raximova D.M.</i>	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TORTINCHOQLIK XUSUSIYATLARINING KELIB CHIQISHINING IJTIMOIIY SABABLARI.....	203
<i>Raxmadjonova N., Qodirov Q.B.</i>	BOLALARDAGI HAVOTIRLANISH VA QO'RQUVNING SHAXSIY XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI.....	205
<i>Saidova S.S.</i>	O'QUVCHILARNI IQTIDORINI SHAKLLANTIRISHDA MOTIVATSIYANI O'RNI VA AHAMIYATI.....	208
<i>Sharofova L.X., Raximova D.M.</i>	BOLALAR XULQ ATVORINING SHAKILLANISHIDA OILADAGI EMOTSIONAL MUHITNING TA'SIRI.....	210
<i>To'ychiyeva U.O., Raximova D.M.</i>	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARDA HISSIY-EMOTSIONAL HOLATLARINI SHAKILLANISHIDAGI MUAMMOLAR MOTIVATSIYA, EMOTSIYA VA IRODA: ZAMONAVIIY PSIXOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TIZIMLI TAHLIL.....	212
<i>Mirzakarimov J.B.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SUV RESURSLARINI OPTIMAL BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH.....	216
<i>Karimova Z.G', Murtozayeva D.B.</i>	MOLIYAVIIY TEXNOLOGIYALAR (FINTECH) RIVOJLANISHINING IQTISODIIY TAHLILI.....	218
<i>Haydarov S.B.</i>	IMTIHON JARAYONIDA TALABALAR SHAXSINI TANISH VA HARAKATLARINI NAZORAT QILISH.....	227
<i>Xudoyberdiyev Sh.</i>	BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH JARAYONIDA IJTIMOIIY HAMKORLIKNING O'RNI.....	235
<i>Jabborova F.M., Qodirov Q.B.</i>	KIBER MAKONDA DIN: ZAMONAVIIY TAHDIDLAR VA IMKONIYATLAR.....	237
<i>Hamroyev S.J., To'xtayeva M.X.</i>	IJTIMOIIY BARQAROQ RIVOJLANISHDA TARIX VA BUGUN.....	238
<i>Tulqunova B., To'xtayeva M.X.</i>	E'TIBORSIZ TASHLANGAN CHIQINDILARNING JAMIYAT VA ATROF-MUHITGA SALBIY TA'SIRI.....	241
<i>Ravshanov A.A.</i>	YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TA'LIM VA INSON MUAMMOSI.....	243
<i>To'xtayeva M.X.</i>	IJTIMOIIY VA AMALIIY FANLAR O'QITILISHIDA ZAMONAVIIY YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH: TALABLAR VA TENDENSIYALAR.....	246
<i>Abubakirova D., To'xtayeva M.X.</i>	KIBER MAKONDA DIN OMILI.....	248
<i>Hamraqulova B.U.</i>	KIBERXAVFSIZLIK RAQAMLI ASRNING DOLZARB MASALASI.....	250
<i>Madaminov Sh.</i>	INTERNET VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: GLOBAL DUNYOGA OCHILGAN ESHIK.....	251
<i>Hayitboyev X., To'xtayeva M.X.</i>	O'ZBEKISTONDAGI EKOLOGIK MUAMMOLAR SHAROITIDA BARQAROR MA'LUMOTLAR MARKAZLARINI LOYIHALASH.....	254
<i>Xayitmurod M.T.</i>	GENDER TENGLIK TUSHUNCHASINING FALSAFIIY ASOSLARI VA O'ZBEKISTONDA AYOLLARGA E'TIBOR.....	255
<i>Qilichova O., To'xtayeva M.X.</i>	RAQAMLI VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOT SHAROITIDA FALSAFIIY TAFAKKURNING AHAMIYATI.....	260
<i>Yarashov S.N.</i>	SUN'IY INTELLEKTNING RIVOJLANISHI: IMKONIYATLAR, MUAMMOLAR VA KELAJAK ISTIQBOLLARI.....	263
<i>Xakimov A.A.</i>	IJTIMOIIY IQTISODIYOT.....	265
<i>Muzaffarov A.A.</i>	ЗНАЧЕНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ ДЛЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ.....	268
<i>Махкамов Д.Ф., Ярашов С.Н.</i>	ИЗМЕНЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА.....	271
<i>Азимова З.Н., Ярашов С.Н.</i>	ТИШИНА ВНУТРИ: КАК СЛЫШАТЬ СЕБЯ В ШУМНОМ МИРЕ.....	274
<i>Маннанов С.</i>	ФИЛОСОФИЯ ПЕРЕД ВЫЗОВОМ АЛГОРИТМОВ: ОСМЫСЛЕНИЕ ЦИФРОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ.....	277
<i>Саидрасулов С.А., Ярашов С.Н.</i>	BOSHLANG'ICH TA'LIMDA FANLARARO INTEGRATSIYA TUSHUNCHASI VA ZAMONAVIIY PEDAGOGIK TALQINDA INTEGRATSION YONDASHUVNING AFZALLIKLARI.....	279
<i>Xurramova G.Z., Qodirov Q.B.</i>	TA'LIMNI TASHKIL ETISH TIZIMLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS	283
<i>Qurbonova A.Sh.</i>		

	XUSUSIYATLARI.....	284
<i>Alimjonova A.F.</i>	O‘QITUVCHINING ASOSIY VAZIFALARI VA SHAXSGA QO‘YILGAN TALABLARI.....	287
<i>Tursunboyeva A.</i>	O‘QITISH JARAYONINING VAZIFALARI (FUNKSIYALARI) VA BOSQICHLARI.....	290
<i>Yusupova Ch.</i>	TA‘LIM TIZINI ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.....	292
<i>Xo‘jamberdiyeva D.</i>	TA‘LIM TIZIMI VA UNING TURLARI.....	294
<i>Alixanova G.</i>	TA‘LIM SOHASIDAGI KASBLAR RIVOJLANISHINING PROGNOZLARI.....	296
<i>Yunusova I.</i>	TARBIYA FANINI O‘QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH VA UNDA TA‘LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI.....	299
<i>To‘laganova I.</i>	O‘ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI VA ISLOM TALIMOTIDA IJTIMOIIY PEDAGOGIKA G‘OYALARI.....	302
<i>Karimova M.</i>	TA‘LIM TIZIMINING ILMIY USLUBIY TA‘MINOTI.....	305
<i>Alisherxonova M.</i>	XORIJDA IJTIMOIIY PEDAGOGIKANING RIVOJLANISH TARIXI.....	307
<i>To‘xtasinova M</i>	TARBIYADA YOSH XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLISH VA YOSH DAVRLARGA BO‘LISH.....	310
<i>Nig‘matova M</i>	STEAM TA‘LIM [STEAM EDUCATION] NING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	313
<i>Turabova M</i>	O‘QITUVCHILIK KASBINING INSONPARVARLIK YO‘NALISHI.....	315
<i>Jumaqulova N.</i>	IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI O‘QITISH.....	316
<i>Kamolova N.</i>	TASAVVUF ILMINING PAYDO BO‘LISHI.....	319
<i>Umirzakova N.</i>	PEDAGOGIK FAOLIYATNI AMALGA OSHIRISH UCHUN O‘QITUVCHI KASBIY TAYYORGARLIGI.....	321
<i>Sultonova R.</i>	YAXLIT PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY VAZIFASI.....	324
<i>Muxamedova R.</i>	TA‘LIM METODLARI TASNIFI VA ULARGA TURLICHA YONDASHUVLAR MOHIYATI.....	326
<i>Sodiqova R.</i>	PEDAGOGIK JARAYONNING BOSQICHLARI.....	328
<i>Акрамова М.</i>	ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ ДИДАКТИКИ.....	331
<i>Turdibekova R.</i>	TA‘LIMNI TASHKIL ETISH TIZIMLARI VA ULARNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	333
<i>Boymurodova S.</i>	YOSHLIK VA ZAMON TALABLARI: HAYOTIY QARORLAR VA ULARNING AHAMIYATI.....	335
<i>Tulqunova B.</i>	ZAMONAVIIY PEDAGOGIKADA PEDAGOGIIK KASBI VA UNGA QO‘YILAYOTGAN TALABLAR.....	337
<i>Xakimov A.</i>	ULUG‘BEK HAMDAMNING OBRAZ YARATISH MAHORATI.....	339
<i>Qilichova O.</i>	MUSLIHIDDIN SA‘DIY SHEROZIYNING “GULISTON” ASARIDA USTOZ VA SHOGIRD HAQIDAGI QARASHLAR.....	341
<i>Erkinova M.,</i>	UMUMTA‘LIM MUASSASALARIDA “BIOLOGIYA” FANINI O‘QITISHDA SUN‘IY INTELLEKT VA AXBOROT	
<i>Qodirov Q.B.</i>	TEXNOLOGIYALARINI QO‘LLASHNING PEDAGOGIK MASALALARI	343
<i>Sultanbekova M.,</i>	BALOG‘AT YOSHIDAGI QIZLARDA YANGI SHAROITGA MOSLASHISH MUAMMOLARI VA ULARNING PSIXOLOGIK	
<i>Raximova D.M.</i>	YECHIMLARI.....	346
<i>Каххарова Д.,</i>	КОММУНИКАТИВНЫЕ ТРУДНОСТИ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ИХ	
<i>Кадыров К.Б.</i>	ПРЕОДОЛЕНИЯ.....	348
<i>Миринова А.В.,</i>	ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА РЕАЛЬНОЕ ОБЩЕНИЕ	
<i>Алиева К.С.</i>	МОЛОДЁЖИ.....	350
<i>Рустамова З.У.</i>	САМООЦЕНКА СТУДЕНТОВ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА УЧЕБНУЮ	
<i>Кадыров К.Б.</i>	МОТИВАЦИЮ.....	352
<i>Кариева С.П.,</i>	ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ У СТУДЕНТОВ: МИФ ИЛИ	
<i>Алиева К.С.</i>	РЕАЛЬНОСТЬ.....	354
<i>Закирова Ф.А.,</i>	КОНФЛИКТЫ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ: ПРИЧИНЫ И	
<i>Алиева К.С.</i>	СПОСОБЫ РАЗРЕШЕНИЯ.....	355
<i>Turabova M.,</i>	DIQQAT YETISHMOVCHILIGI VA GIPERFAOLLIK SINDROMI.....	358
<i>Tulqunova B., Алиева К.С.</i>	МАКТАBGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QO‘RQUVLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH.....	360
<i>Abdullayev Sh, Murodov J.</i>	MALAYZIYA TA‘LIM TIZIMI.....	362
<i>Akramova G, Adilova M.</i>	ITALIYA TA‘LIM TIZIMI.....	364
<i>Alimova O.I, Zoirova N.U.</i>	TA‘LIM JARAYONINI BOSHQARISH USULLARI.....	366
<i>Anorov O.A.,</i>	IJTIMOIIY PEDAGOGIKANING MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR	

Abdiyeva X.SH.	BILAN ISH YURITISHI.....	368
Ashuboboyeva Z.Sh,	O‘QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA.....	370
Abdumajidova F.E.		
Axrorova N.M.,	SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIYASI VA IJTIMOIYLASHUVI.	
Aripjonova Z.A.	SHAXS SHAKLLANISHIDA JAMOANING O‘RNI.....	372
Berdiyva A., Narzieva F.,	MDH DAVLATLARINING TA'LIM TIZIMI VA O'ZIGA XOS	
Mamatraximova O.	XUSUSIYATLARI.....	374
Beshimova O‘.,	KOMPARATIVISTIK PEDAGOGIKA FANINING TADQIQOT	
Najmiddinova SH.	METODLARI.....	377
Irgasheva R.,	JAHON MAMLAKATLARI TALIM TIZIMINING	
Djumatova O.	INTEGRATSIYALASHUVI.....	379
Ergasheva Z.R.,	SA'DIY SHEROZIYNING "GULISTON" ASARIDA TA'LIM-TARBIYA	
Kudratova Sh.B.	MASALALARI.....	381
G'aniyeva I.A.,	AL-XORAZMIYNING ILMIY MEROSI VA UNING AHAMIYATI.....	382
Azizova M.A.		
Gulyamnazarova K.,	MALAYZIYA TA'LIM TIZIMI.....	384
Xikmatova M., Djorayev I.	JAHONNING RIVOJLANGAN MAMLAKATLARIDA TARBIYAVIY	
Azamova M., Hakimova M.	JARAYONLARNING ETNIK XUSUSIYATLARI.....	387
	AL-TERMIZIYNING ILMIY MEROSI VA UNING TARBIYAVIY	
Homidova S., Mutalova M.	AHAMIYATI.....	388
Ismailjonova D.,	TA'LIM MAZMUNI. O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI	
Narimanova M.	MAZMUNI.....	390
Jabborova M.B.,	ABU RAYHON BERUNIYNING ILMIY ME'ROSI VA UNING	
Ziyodullayeva G.A.	PEDAGOGIK FIKIR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI.....	392
Jamolova A.	JANUBIY KOREYA TA'LIM TIZIMI TAHLILI.....	393
Ўлаганова М.А.,	ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ	
Таджиева К.Ў.	РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ.....	395
Janaliyeva Sh.,	MARKAZIY OSIYO XVII-XIX ASRLARDAGI TA'LIM TIZIMI.....	398
Abbasova N., Umirova D.		
Karimova I.	TA'LIM MAZMUNI.....	401
Kenjayeva I., Musayeva H.	GERMANIYADA BOLALARNING HUQUQIY VAKOLATLARI.....	403
Koshanova M.M,		
Nurmatova M. F.	PEDAGOGIKA FAN SIFATIDA.....	404
Eshonjonov B.Z.		
Mahmudova G. Sh,	MIGRANT TALABALARINING IJTIMOIIY-MADANIY MOSLASHUVIDA	
Kenjayeva Sh. B.	VATANPARVARLIK TARBIYASINING O'RNI.....	406
Mallayeva D, Bekiyeva M.	AHMAD YASSAVIY "HIKMATLAR"INING MA'RIFIY-AXLOQIY	
Mamatkulova R.,	AHAMIYATI.....	409
Raxmatullayeva B.	TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI.....	411
Mamatraimova M.,	ISMOIL AL-BUXORIYNING HADISLARINING INSON	
Odiljonova S.	KAMOLOTIDAGI O'RNI.....	413
Mashrabova Ch.,	KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARI VA UNING PEDAGOGIK	
Zufarov Sh.	FIKR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI.....	417
Maxmudova M,	ABDURRAHMON JOMIY TA'LIM TARBIYA HAQIDA	
Foziljonova O.	ABU ALI IBN SINONING ILMIY MEROSI VA UNING TA'LIM-	
Mirsoatov J. T,	TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI.....	422
Yunusov Sh. F.	O'RTA OSIYO SHARQ UYG'ONISH DAVRIDA XUROSON VA	
	MOVAROUNNAHRDA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK	
	FIKRLAR.....	423
Mirzanarova L.A,	TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING YORDAMCHI SHAKLLARI.....	425
Inogamdjanova Z. Sh.		
Muxamadiyeva Z,	TA'LIM MENEJMENTI.....	428
Nabiyeva N.		
Muytdinova A.S.	DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI. O'QUV REJALARI VA	
	VOSITALARI.....	429
Nizamova M. F.	PEDAGOGIK JARAYONNING QONUNIYATLARI VA TAMOIYILLARI..	
Normamatova N,	DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI, O'QUV REJALARI VA O'QUV	
Kenjayeva D.	VOSITALARI TAHLILI.....	435
Nurhodjayeva F,	ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYAGA OID	
Tadjiboyeva M.	QARASHLARINING IFODALANISHI.....	437
Omonova. L	ABU ALI IBN SINO TA'LIM TARBIYA HAQIDA.....	438
Talibdjanova M		

Otamurodova O. S, Buvamirzayeva M. B.	TA'LIM JARAYONI MOHIYATI, TA'LIM JARAYONI – YAGONA TIZIM SIFATIDA.....	440
Rahmanova L.J, Rabiyeva F. A.	NAVOIY ILMIY MEROSI VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI.....	442
Raimov F.	O'RTA OSIYODA MADRASA VA MAKTAB TA'LIMI.....	445
Rasulova Sh, Nigmatova V, Abdumalikova Z.	XITOIDA TA'LIM TARBIYA TIZIMI.....	447
Abdug'aniyeva M, Rasulova Z, Boboyeva I.	YUNISEF VA XALQARO TASHKILOTLARNING TA'LIM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDAGI FAOLIYATI.....	448
Sattorova F, Qalandarova D, Saydalieva B.	ISPANIYA VA PORTUGALIYA TA'LIM TIZIMI.....	450
Abdusadikova T, Tojiboyeva Sh	SINGAPUR TA'LIM TIZIMI.....	452
Turdiyeva Ch, Ziyovuddinova L.	O'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI VA UNING ISLOM TA'LIMOTIDA IJTIMOIY-PEDAGOGIK G'OYALAR.....	454
Umbatov T.A, Almamatov B. A.	FOROBIYNING ILMIY MEROSI VA UNING DIDAKTIK QARASHLARI.	456
Urunbayeva D, Karimova D.	O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY PEDAGOGIKANING PAYDO BO'LISHI: MADANIY-TARIXIY, IJTIMOIY-HUQUQIY SHART-SHAROITLARI.....	459
Usmonova N, Saidxodjayeva D.	QOZOG'ISTON TA'LIM TIZIMI.....	561
Xoliqulova N, Xojiakbarova O.	HADIS ILMINING PAYDO BO'LISHI. IMOM ISMOIL AL- BUXORIYNING "AL-ADAB AL-MUFRAD" VA "AS-SAHIH" ASARLARI	464
Xudaybergenova S, Sidiqov X.	KOREYA MAMLAKATLARIDA TA'LIM – TARBIYA MASALALARINING KOMPARATIVISTIK TAHLILI.....	466
Xudoyqulova M, Qurolova M.	FRANSIYA TA'LIM TIZIMINING DUAL BOSQICHI XUSUSIYATLARI.	468
Yo'ldashyeva L, Sanayev N.	MALAYZIYA TA'LIM TIZIMI.....	470
Axmedova D. X.	RAQAMLI IQTISODIYOTDA MARKETPLEYSLARNI SHAKLLANTIRISH: INVESTITSİYALAR, XARAJATLAR VA FOYDA...	472
Botirov J. S.	14-15 YOSHLI FUTBOLCHILARNI AMPLUA BO'YICHA JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI.....	477
Abdiyev O. B.	SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA MOLIIYA BOZORIDA RISKLARNI BOSHQARISH.....	479
Музаффаров Б. М.	ТРАНСПОРТ ВА ЛОГИСТИКА ТИЗИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ВА УЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ.....	484
Masharipova G. K.	FRANCHIZING MODEL ASOSIDAGI IQTISODIY FAOLIYATNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI: IQTISODIY TA'SIRLAR VA XATARLAR.....	489
Zarliqov J. I.	IJTIMOIY BARQAROR RIVOJLANISHDA TARIX VA FALSAFA FANLARINING O'RNI HAMDA AHAMIYATI.....	491
Yunusova Sh. A.	ESG TAMOIYLLARINING O'ZBEKISTONDA JORIY ETILISHI.....	493
Tursunboyev D.D., Xamdamov O'. B.	YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA FISKAL SIYOSAT.....	498
Urinov Sh. X.	RAQAMLI IQTISODIYOTDA FRILANSERLIK XIZMATLARINING BANDLIKNI OSHIRISHDAGI O'RNI.....	504
Tojibayeva A.R.	O'ZBEKISTON JAHON XO'JALIGI TIZIMIDA.....	510
Abdiyev O.B.	RAQAMLI IQTISODIYOT VA UNING RIVOJLANISH OMILLARI.....	516
Sulaymanova G. S.	SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING MOLIIYAVIY RISK BOSHQARUVIDAGI XALQARO VA MILLIY AMALIYOTI.....	520
Saidkarimov S.S.	O'ZBEKISTON ELEKTRON SAVDO BOZORINING HOZIRGI KO'RSATKICHLARI.....	529
Qurbonova S. S.	RANGLI METALLURGIYA LOYIHALARINI KLASSTER ASOSIDA AMALGA OSHIRISH ISTIQBOLLARI.....	534
Qulboyev A. Y.	ENVIRONMENTAL SOCIAL AND GOVERNANCE (ESG) STANDARTLARI O'ZBEKISTONDA KORPORATSIYALARDA.....	539
Umarov I.R.	MOLIIYAVIY TAHLIL: ISLOHOTLAR VA TRANSFORMATSIYA.....	543
Nurullayeva S. G'.	O'ZBEKISTONNING MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI BILAN TASHQI IQTISODIY ALOQALARI.....	546
	O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA IJTIMOIY TARMOQLAR VA MOLIIYANING O'RNI.....	550

<i>Xalilov J. P.</i>	MAVJUD SOLIQ AXBOROT TIZIMLARI HOLATI, ULARNING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI VA TADBIRKORLIK SUB'EKTLARI UCHUN XIZMATLAR SAMARADORLIGINI TAHLILI.....	556
<i>Nurulloev X. K</i>	RAQAMLI IQTISODIYOTDA KIBERMAKON XAVFSIZLIGINING NAZARIY ASOSLARI.....	560
<i>Xamidullayev A.Sh</i>	O'ZBEKISTONDA FINTECH TEXNOLOGIYALARI.....	562
<i>Toshpo'latova N. M</i>	O'ZBEKISTON EKSPORTI.....	570
<i>Isamuxamedova A. I</i>	IQTISODIY TAFAKKUR VA IJTIMOYIY BARQARORLIK ELEKTRON ...	576
<i>Qadirova Sh.M</i>	ELEKTRON TIJORATNING MILLIY IQTISODIYOTDAGI O'RNI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI.....	578
<i>Raximova D. M,</i> <i>Abdunazarova O.A.</i>	MOTIVATSIYANING TUZILISHIGA TIZIMLI YONDASHUV.....	587
<i>Sultonov F. D.</i>	GLOBALLASHUV SHAROTIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O'RNI	588
<i>Baqoyev U. U.</i>	RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: FANLAR RIVOJINING LOKOMOTIVI.....	592
<i>Bekmuratova F. M</i>	TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING O'RNI.....	596
<i>Javlonxojayev S.</i>	ISLOHOTLAR JARAYONIDA MOLIVAVIY TAHLILNING AHAMIYATI.....	599
<i>Karimov M.. M.</i>	ZAMONAVIY IQTISODIYOTDA MOLIVAVIY TAHLILNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	604
<i>Niyatov O.N.</i>	ZAMONAVIY IQTISODIYOT DAVRIDA MOLIVAVIY TAHLILNING ROLI.....	607
<i>Saydullayeva M. S.</i>	GLOBALLASHUV SHAROTIDA MOLIVAVIY TAHLILNING AHAMIYATI.....	612
<i>Ubaydullayev O.Q.</i>	TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING ROLI.....	615
<i>Xolmurodov B.</i>	ISLOHOTLAR DAVRIDA MOLIVAVIY TAHLILNI ILMIY-NAZARIY ASOSLASH.....	622
<i>Zuhriddinov N. B.</i>	ZAMONAVIY IQTISODIYOT MOLIVAVIY TAHLILNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	625
<i>Абдукаримова Д.В.</i>	СОГЛАСОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА: ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА.....	630
<i>Azalya A.A</i>	ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ И ИХ ВКЛАД В УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ.....	634
<i>Абдукаримова Д.В.</i>	РОЛЬ IPO В ФОРМИРОВАНИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ КОМПАНИЙ.....	636
<i>Исмаилова Л.С.</i>	ОБРАЩЕНИЕ С ОТХОДАМИ КАК ФАКТОР ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ.....	639
<i>Махмудова М.К.</i>	ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЕЖИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: РОЛЬ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ.....	643
<i>Abdiyev O. B.</i>	SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA MOLIVA BOZORIDA RISKLRANI BOSHQARISH.....	646
<i>Farmonova A.A.</i>	ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УЗБЕКИСТАНА.....	651
<i>Газизов А..</i>	АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ РИСКОВ ТЕПЛИЦ В УЗБЕКИСТАНЕ И СТРАТЕГИЙ ИХ МИНИМИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	654
<i>Исмаилова Л.С</i>	ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТХОДОВ МУСОРА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ.....	657
<i>Симонов А.В.</i>	ВЛИЯНИЕ АВТОЗАПРАВОЧНЫХ СТАНЦИЙ НА ЭКОНОМИКУ И ЭКОЛОГИЮ УЗБЕКИСТАНА: МЕРЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ.....	661
<i>Убайдуллаев Т.Б</i>	МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ СНИЖЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ВЫБРОСОВ В АТМОСФЕРУ: ТЕХНОЛОГИИ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ.....	665
<i>Solijonov Z.Z.</i>	MEDIA SAVODXONLIKNING PEDAGOGIK JARAYONDAGI O'RNI VA AHAMIYATI.....	670
<i>Gaipov L.U</i>	O'ZBEKISTON JAHON XO'JALIGI TIZIMIDA.....	674
<i>Karimov A. K.</i>	ISLOHOTLAR VA TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING VA MOLIVAVIY TAHLILNING ROLI.....	679
<i>Jurayev O. M.</i>	O'ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARINING RAQAMLI	

	TRANSFORMATSIYASI, JORIY TRENDLAR VA MUAMMOLAR TAHLILI.....	681
<i>Mirsagatova M. A.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT VA ANANAVIY IQTISODIYOT INTEGRATSIYASI.....	685
<i>G'apparova S.</i>	SUN'IIY INTELLEKT VA MASHINAVIY O'QITISHNING RAQAMLI IQTISODIYOTIDAGI O'RNI.....	693
<i>Ergasheva M. M.</i>	ZAMONAVIY IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIVAVIY TAHLILNING O'RNI.....	696
<i>Norkulova M.</i>	ELEKTRON VALYUTALAR VA MARKAZIY BANKNING RAQAMLI VALYUTALARI.....	699
<i>Badalova N.</i>	DAVLAT BOSHQARUVIDA RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH YO'LLARI.....	703
<i>Avazova L.Sh.</i>	O'ZBEKISTONDA DAVLAT INVESTITSIYA SIYOSATI.....	709
<i>Allabergenov A. J.</i>	ISLOHOTLAR DAVRIDA TA'LIMDAGI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA MOLIVAVIY TAHLILNING ROLI: TENDENSIYALAR VA AMALIY NATIJALAR.....	717
<i>Abdurashidov A.</i>	THE ROLE OF E-GOVERNMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY.....	723
<i>Abdurahmonov A.</i>	ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING MOLIVAVIY TAHLILDAGI ASOSLARI.....	729
<i>Abdullayeva S. U.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIVAVIY TAHLIL USULLARINING TAKOMILLASHUVI.....	733
<i>Муминов Б.</i>	ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ГОРОДЕ ТАШКЕНТЕ НА ЗАГРЯЗНЕНИЕ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА.....	736
<i>Qozimurodova S.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUB'EKTLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI.....	740
<i>Qodirova D.K.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BLOKCHEYN ASOSIDA XAVFSIZ TURISTIK XIZMATLAR TIZIMINI YARATISH.....	748
<i>Ospanov S.A.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOTNI BAHOLASH INDIKATORLARI VA ULARNI QO'LLASH USULLARI.....	753
<i>Mamatqulova M.A.</i>	KATTA MA'LUMOTLAR (BIG DATA) TAHLILINING IQTISODIY QAROR QABUL QILISHDAGI ROLI.....	759
<i>Ergasheva M.D.</i>	O'ZBEKISTON HAVO YO'LLARI IMKONIYATLARI.....	760
<i>Azalya A.A</i>	ВОЗОБНОВЛЯЕМАЯ ЭНЕРГЕТИКА КАК ФУНДАМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ.....	765
<i>Saidmurodova F. S.</i>	TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH.....	767
<i>Hakimov B. I.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KRIPTOVALYUTALAR VA ULARNING HUQUQIY MAQOMI.....	771
<i>Eshimova M. B.</i>	IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLAR, JAHON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLAR.....	775
<i>Ro'ziyev A.B.</i>	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YANGI BIZNES-MODELLAR: 'SUBSCRIPTION ECONOMY'NING O'ZBEKISTON UCHUN IMKONIYATLARI".....	778
<i>Юлдашбоев.С.М</i>	СОЗДАНИЕ БЕЗОПАСНОЙ СЕРВИСНОЙ СИСТЕМЫ НА ОСНОВЕ БЛОКЧЕЙНА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	786
<i>Чардакова У.М</i>	АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ «АГМК».....	790
<i>Ostonov F.O.</i>	HARBIYLASHTIRILGAN OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING TA'LIM JARAYONIDA EMOTSIONAL ZO'RIQISHLARI: IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK TAHLIL.....	793
<i>Umirzakova N.T</i>	INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANLARI MAZMUNINI LOYIHALASH MASALALARI	794
<i>Karimova M.Sh.</i>	PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGINI TA'MINLASHNING METODIK TIZIMI.....	796
<i>Alixanova G.M., Sultanova S.R.</i>	FAOL VA INTERFAOL TA'LIM METODLARI ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARDA TANQIDIY VA REFLEKSIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MODEL.....	799
<i>Erkinova P.N.</i>	TIBBIY TERMINOLOGIYA VA KOMMUNIKATSIYA: NAZARIY ASOSLAR, AMALIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.....	802

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR DAVRIDA IJTIMOIIY-GUMANITAR VA FALSAFA FANLARINING O'RNI HAMDA AHAMIYATI

*Jo'rayev Ahmad Muhamadiyevich, UMFT
Ijtimoiy fanlar kafedrası mudiri, falsafa fanlari
bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD)*

Annotatsiya. Maqolada raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda ijtimoiy-gumanitar va falsafa fanlarining jamiyat taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamlashtirish jarayonlari ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va shaxs identifikatsiyasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, gumanitar va falsafiy bilimlar texnologik taraqqiyotning ijtimoiy, madaniy va axloqiy oqibatlarini baholashda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Tadqiqotda fanlararo yondashuv asosida ushbu fanlarning funksiyalari, imkoniyatlari va amaliy ahamiyati ochib berilgan. Olingan natijalar ta'lim tizimi va ilmiy tadqiqotlar uchun muhim xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli jamiyat, ijtimoiy-gumanitar fanlar, falsafa, raqamli etika, tanqidiy tafakkur.

Аннотация. В статье научно проанализированы роль и значение социально-гуманитарных и философских наук в условиях стремительного развития цифровых технологий. Процессы цифровизации оказывают непосредственное влияние на общественное сознание, систему ценностей и индивидуальность личности. В связи с этим гуманитарные и философские знания служат важной методологической основой для понимания социальных, культурных и нравственных последствий технологического прогресса. В исследовании использован междисциплинарный подход, раскрывающий задачи и практическое значение этих дисциплин в цифровом обществе. Полученные результаты имеют теоретическую и практическую значимость.

Ключевые слова: цифровое общество, социально-гуманитарные науки, философия, цифровая этика, критическое мышление.

Abstract. The article provides a scientific analysis of the role and significance of social sciences, humanities, and philosophy in the context of rapid digital technological development. Digitalization processes have a direct impact on social consciousness, value systems, and personal identity. In this regard, humanitarian and philosophical knowledge serves as an essential methodological foundation for understanding the social, cultural, and ethical consequences of technological progress. The study applies an interdisciplinary approach to reveal the functions and practical relevance of these disciplines in a digital society. The findings contribute to both theoretical discussions and applied research in education and social development.

Keywords: digital society, social sciences and humanities, philosophy, digital ethics, critical thinking.

Kirish. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biriga aylandi. Sun'iy intellekt, raqamli platformalar, algoritmik boshqaruv va global axborot tarmoqlari ijtimoiy munosabatlar, mehnat bozori hamda ta'lim tizimining mazmunini tubdan o'zgartirmoqda. Ushbu jarayonlar texnik yutuqlar bilan bir qatorda murakkab ijtimoiy va axloqiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda.

Mazkur sharoitda ijtimoiy-gumanitar va falsafa fanlarining ahamiyati yanada ortib, ular raqamli taraqqiyotning insonparvarlik mezonlari asosida rivojlanishini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Tadqiqotning maqsadi – raqamli texnologiyalar davrida gumanitar va falsafiy fanlarning jamiyatdagi o'rni va funksiyalarini ilmiy asosda tahlil qilishdir. Tadqiqot vazifalari sifatida ushbu fanlarning metodologik

imkoniyatlarini aniqlash, mavjud ilmiy yondashuvlarni tahlil qilish va amaliy xulosalar ishlab chiqish belgilandi.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli jamiyat va gumanitar bilimlar o'rtasidagi munosabatlar masalasi ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda yoritilgan. M. Xaydegger texnikaning mohiyatini inson tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilib, texnologiyaning faqat vosita emas, balki dunyoni idrok etish shakli ekanligini asoslab bergan¹. Y. Habermas zamonaviy jamiyatda kommunikativ ratsionallik va ijtimoiy muloqotning ahamiyatini ta'kidlaydi².

Zamonaviy tadqiqotlarda L. Floridi tomonidan ilgari surilgan "raqamli etika" konsepsiyasi,³ M. Castellsning tarmoq jamiyati nazariyasi ham raqamli transformatsiya jarayonlarini tushunishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi⁴. Ushbu ilmiy qarashlar ijtimoiy-gumanitar fanlarning raqamli davrdagi dolzarbligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tizimli va fanlararo yondashuv asosiy metodologik prinsip sifatida tanlandi. Shuningdek, mantiqiy tahlil, taqqoslash, induksiya va deduksiya, falsafiy refleksiya metodlaridan foydalanildi. Bu metodlar raqamli texnologiyalar va ijtimoiy-gumanitar bilimlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarni kompleks tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy-gumanitar va falsafa fanlari raqamli jamiyatda quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

- birinchidan, texnologik innovatsiyalarning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini baholaydi;
- ikkinchidan, shaxsda tanqidiy va mas'uliyatli tafakkurni shakllantiradi;
- uchinchidan, inson qadriyatlarini va madaniy merosni saqlashga xizmat qiladi;
- to'rtinchidan, raqamli madaniyat va axborot mas'uliyatini rivojlantiradi.

Ushbu fanlarsiz raqamli texnologiyalar jamiyatda ijtimoiy nomutanosiblik va axloqiy inqirozlarni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar davrida ijtimoiy-gumanitar va falsafa fanlari jamiyatning barqaror va insonparvar rivojlanishini ta'minlovchi muhim ilmiy asos hisoblanadi. Ular texnologik taraqqiyotni inson manfaatlari bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar sifatida oliy ta'lim muassasalarida texnik yo'nalishlar bilan bir qatorda gumanitar fanlarning ulushini oshirish, raqamli etika va falsafa bo'yicha maxsus modullar joriy etish hamda fanlararo ilmiy tadqiqotlarni rag'batlantirish taklif etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Heidegger M. *The Question Concerning Technology*. New York: Harper & Row, 1977.
2. Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press, 1984.
3. Floridi L. *The Ethics of Information*. Oxford: Oxford University Press, 2023.
4. Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing, 2020.

¹ Heidegger M. *The Question Concerning Technology*. New York: Harper & Row, 1977.

² Habermas J. *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press, 1984.

³ Floridi L. *The Ethics of Information*. Oxford: Oxford University Press, 2023.

⁴ Castells M. *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishing, 2020.

ПЕДАГОГИК ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ХАЛҚАРО ТАЪЛИМ ЖАРАЁНЛАРИГА ЯНА БИР БОР ЭЪТИБОР ҚАРАТИШ ВА ТАҲЛИЛ ЭТИШ ХУСУСИДА

*Қодиров Қутлуғ-Бек Бекмуродович,
Ижтимоий фанлар кафедраси профессори,
пед. фан. докт.*

Аннотация. Мақолада замонавий таълим технологиялар ҳар доим шахс ривожланишига ҳисса қўишини назарда тутган ҳолда ўқув жамоалари фаолиятини такомиллаштириш ҳамда глобаллашув жараёнлари маълум ислохотларга муҳтожлиги таҳлил этилади. Амалий ва гуманитар фанлар орқали кадрларни самарали тайёрлаш бўйича мутахассисларни етиштиришида бугунги кунда турли таълим усуллари такомиллаштириш талаб қилинади. Фанларни ўрганаётган бўлажак ўқитувчилар келажакда нафақат ижобий дунёқарашга, балки ёш авлодни ўқитишда компетенциялар, танқидий фикрлаш ва ижодий ёндашувларга ҳам эга бўлишлари зарурий механизм бўлиб ҳисобланади.

Калит сўзлар: сифат, малака ошириш, глобал таълим, ахборот, шакл, усул, халқаро тажриба.

Аннотация. В статье анализируется необходимость совершенствования деятельности учебных коллективов и процессов глобализации, учитывая, что современные образовательные технологии всегда способствуют развитию личности. При подготовке специалистов по эффективной подготовке кадров через прикладные и гуманитарные науки сегодня требуется совершенствование различных методов обучения. Необходимым механизмом является то, что будущие учителя, изучающие предметы, в будущем будут обладать не только положительным мировоззрением, но и компетенциями, критическим мышлением и творческими подходами в обучении подрастающего поколения.

Ключевые слова: качество, повышение квалификации, глобальное образование, информация, форма, метод, международный опыт.

Abstract. The article analyzes the need for certain reforms to improve the activities of educational teams and globalization processes, taking into account that modern educational technologies always contribute to personal development. Today, the training of specialists for effective personnel training through applied and humanities sciences requires the improvement of various educational methods. It is a necessary mechanism for future teachers studying subjects to possess not only a positive worldview in the future but also competencies, critical thinking, and creative approaches in teaching the younger generation.

Keywords: quality, professional development, global education, information, form, method, international experience.

Кириш. Замонавий таълим технологияларининг жадал ривожланиши, глобаллашув ва жамият эҳтиёжларининг ўзгариши билан боғлиқ ҳолда чуқур трансформацияларни бошдан кечирмоқда. Келажак мутахассисларни самарали тайёрлашни таъминловчи фундаментал соҳа сифатида педагогик фанлар ушбу ўзгаришларга мос келиши ва доимий равишда такомиллашиб бориши лозим. Бугунги кунда педагогик фанларни ўқитиш жараёни нафақат билимларни узатиш, балки компетенциялар, танқидий фикрлаш, креативлик ва глобал таълимий вазифаларни ҳал этишга тайёрликни шакллантиришни ҳам қамраб олади.

Педагогик фанларни ўқитишда замонавий талаблар ёки стандартларни ҳисобга олиш масаласи. Асосий чақириқлардан бири -

анъанавий ўқитиш усуллари рақамли давр талабига мослаштириш заруратидир. Анъанавий маъруза-семинар модели эндиликда талаб этиладиган даражадаги ўқувчиларнинг фаол иштирокини ва таълим самарадорлигини таъминлай олмайди. Замонавий талабалар интерактив, амалий йўналтирилган ёндашувларни, ахборот технологияларидан фойдаланишни ва фаол ўқитиш усуллари талаб қилмоқда. Бу ўзгариш фақат IT-муҳитнинг ривожланиши билан эмас, балки жамиятдаги ижтимоий ва касбий ўзаро муносабатлар характери ўзгариши билан ҳам боғлиқдир.

Шунингдек, барча мамлакатларнинг таълим тизимлари ўқитиш сифати бўйича халқаро стандартларга яқинлашишга интилаётгани ўқув дастурларини универсallasштиришни, илғор хорижий тажрибаларни ҳисобга олишни ва педагогик фанлар мазмунини мунтазам равишда янгилаб боришни талаб қилади.

Инновацион ўқитиш усуллари ва технологияларни қўллашга доир тавсияларни шакллантириш. Замонавий тадқиқотлар талабаларнинг фаол иштирокини таъминлашга қаратилган усуллар (масалан, кейс-методлар, лойиҳа фаолияти, муаммоли ўқитиш усуллари) ўқувчиларнинг қизиқишини оширишини ва асосий компетенцияларни ривожлантиришини кўрсатмоқда. Бу ёндашувлар танқидий фикрлаш ва мураккаб вазифаларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантиришга хизмат қилади, бу эса касбий-педагогик тайёргарликда айниқса муҳимдир.

Аудиториядаги вақтни муҳофафа ва амалий топшириқларга бағишлаш, назарий материални эса олдиндан рақамли ресурслар орқали ўзлаштиришни назарда тутувчи «билимида ўзгариш кузатилган синф» технологиясидан фойдаланиш ҳам жаҳон таълим жараёнида ўз самарадорлигини исботлаган.

Таълимда ахборот технологияларини қўллашга доир фикрлар. Таълимни рақамлаштириш вақтинчалик тренд эмас, балки педагогик фан ривожланишининг барқарор йўналишидир. Платформалар, таълимий иловалар, виртуал лабораториялар ва интерактив симуляцияларни жорий этиш ўқитувчининг имкониятларини кенгайтиради ҳамда таълим жараёнини индивидуallasштиришни таъминлайди. Рақамли воситалар орқали таълим мазмунини ҳар бир ўқувчининг хусусиятларига мослаштириш мумкин бўлиб, бу айниқса халқаро таълим муҳотида муҳим аҳамият касб этади.

Педагоглар компетентлигини оширишнинг бугунги талабларидан бири – инновацион ўқитиш усуллари муваффақиятли жорий этиш учун педагогларнинг доимий касбий тайёргарлигини ошириш зарур. Ўқитувчиларнинг креатив ва танқидий компетентликларини ривожлантириш таълим жараёни сифатига таъсир этувчи энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади.

Модернизация учун йўналтирувчи омил сифатида халқаро тадқиқотларга эътибор қилишнинг яна бир муҳим омили. TALIS (Teaching and Learning International Survey) каби халқаро тадқиқотлар турли мамлакатлардаги замонавий таълим амалиётлари, ўқитувчиларнинг меҳнат шароитлари ва ўқитиш самарадорлиги ҳақида зарур маълумотлар беради. Халқаро тажрибани таҳлил қилиш энг яхши амалиётларни аниқлаш, уларни

миллий шароитларга мослаштириш ва педагогик тайёргарликни такомиллаштириш бўйича мақсадли стратегияларни ишлаб чиқиш имкони борлигидан ҳам дарак беради.

Бундай тадқиқотлар, шунингдек, ўқитувчиларнинг касбий автономияси, инновацияларни қўллаб-қувватлаш ва таълим сифати узлуксиз ўсиб боришини таъминловчи таълим муҳитини шакллантиради.

Ўқитиш жараёнини такомиллаштириш бўйича амалий тавсияларни тайёрлашга янгича ёндашувлар. Педагогик фанлар назария билан амалиёт ўртасидаги узвий боғлиқликни таъминлаши керак. Бу қуйидаги йўللار орқали амалга оширилади:

- талабаларнинг реал таълимий вазиятлар ва кейслар асосида лойиҳа фаолиятини ташкил этиш;
- халқаро таълим муассасаларида стажировка ва амалиётларни ташкил қилиш;
- иш берувчилар ва ижтимоий ҳамкорлар билан фаол ҳамкорликни йўлга қўйиш.

Замонавий ИТ-воситалардан фойдаланишни давом эттириш борасидаги тавсиялар. Таълим платформалари, ўқитишни бошқариш тизимлари, мультимедиа ресурслари ва масофавий технологиялар каби турли рақамли воситаларни жорий этиш муҳим аҳамиятга эга. Бу, айниқса, халқаро талабалар гуруҳлари билан ишлашда таълим жараёнининг мослашувчанлиги ва самарадорлигини оширади.

Малака оширишга бўлган эътиборни сусайтирмасликнинг педагогик жиҳатларини такомиллаштириб бориш. Педагогларнинг узлуксиз касбий ривожланишининг ягона тизимини яратиш касбий билимларни ўз вақтида янгилаш, халқаро тажриба алмашиш ва янги таълимий чақириқларга мос методикаларни жорий этиш имконини беради. Малака ошириш тизими нафақат методик курсларни, балки замонавий таълим технологияларидан фойдаланиш, халқаро стандартлар ва маданиятлараро компетенциялар бўйича тренингларни ҳам бугунги кунда ўз ичига олган ҳамда ушбу омилларни инобатга олган ҳолда такомиллашувни доимий тарзда олиб борилишини тақозо этади.

Умумий хулосалар. Глобал таълим жараёни шароитида замонавий педагогик фанларни ўқитиш жараёнини такомиллаштириш кўп қиррали ва динамик вазифадир. У инновацион ўқитиш усуллариини интеграция қилишни, ахборот технологияларидан фаол фойдаланишни, педагогларнинг касбий компетентлигини оширишни ва илғор халқаро тажрибаларни ҳисобга олишни талаб қилади. Юқорида келтирилган ёндашувларни қўллаш нафақат таълим сифати ошишига, балки бўлажак педагогларда тез ўзгариб бораётган дунёда самарали фаолият олиб боришга тайёрликни шакллантиришга ҳам хизмат қилиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Muratova D.M., Kamolova S. *Teaching Methods in the Learning Process // Ustozlar uchun: Pedagoglar jurnali*. - 2026. - Vol. 87, No. 2. - Pp. 184-189.

2. Obidovna D.Z. Adapting Teaching Methods to Modern Educational Trends: Pedagogical Aspect // International Journal of Pedagogics. - 2023. - Vol. 3, Issue 10. - Pp. 72-77. - DOI: 10.37547/ijp/volume03issue10-14.

3. Shermukhammadov S. Revolutionizing Education: Exploring the World's Most Engaging Interactive Technologies and Effective Teaching Approaches // Pedagogia: Jurnal Pendidikan. - 2023. - Vol. 12, No. 1. - Pp. 59-68. - DOI: 10.21070/pedagogia.v12i1.1576.

4. Teaching and Learning International Survey (TALIS) / OECD. - Paris: OECD Publishing, 2008-2025. - Основной отчёт: Results from TALIS 2024. - 306 p. - DOI: 10.1787/90df6235-en.

FANLARNI O‘QITISHDA TALABA INDIVIDUALLIGINING METODOLOGIK JABHALARI

*Tursunov L.S., Nizomiy nomidagi O‘z MPU
Amaliy psixologiya kafedrasi dosenti, ps. fan. nomz.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon hamjamiyati tomonidan keng muhokamalarga sabab bo‘layotgan avlodlar nazariyasiga e’tibor qaratilgan. Maqolada avlodlar nazariyasiga ijtimoiy va etnopsixologiya fanlari nuqtaiy nazardan yondoshish orqali zamaonaviy yoshlarning xulq-atvoriga hamda kognitiv rivojlanishiga urg‘u berilganligi diqqatga sazovordir.

Kalit so‘zlar: avlod, avlodlar, individuallik, Zoomerlar, kognitiv, ontogenez shaxs, o‘zlik, “men”lik, xususiyat, xislat.

Аннотация. В данной статье основное внимание уделяется теории поколений, которая вызывает широкие дискуссии в мировом сообществе. Примечательно, что в статье акцент делается на поведении и когнитивном развитии современной молодежи через подход к теории поколений с точки зрения социальных и этнопсихологических наук.

Ключевые слова: поколение, поколения, индивидуальность, зоомеры, когнитивный, онтогенез, личность, идентичность, "я," свойство, черта.

Abstract. This article focuses on the theory of generations, which is causing widespread debate in the global community. Notably, the article emphasizes the behavior and cognitive development of modern youth through an approach to the theory of generations from the perspective of social and ethnopsychological sciences.

Keywords: generation, generations, individuality, zoomers, cognitive, ontogenesis, personality, identity, "I," property, trait.

Kirish. XIX asrning birinchi choragi yakunlanib, fan-texnika taraqqiyoti jadallashgan bir davrda kundan-kunga yangilanib borayotgan O‘zbekiston davr talabidan kelib chiqib bo‘lajak ziyolilar oldiga sermahsul vazifalarni qo‘yib kelmoqda. Davr talabi asosida zamonga munosib ziyoli bo‘lish uchun talabalik davridagi individuallik katta ahamiyatga egaligini unitmaslik kerak bo‘ladi.

E.G‘. G‘oziyev ta’riflariga ko‘ra – “Individuallik – “Shaxs o‘zining biologik, antropologik, ijtimoiy, ijtimoiy-psixologik, umumpsixologik kasb etuvchi tomonlari bilan boshqa insonlardan farq qiluvchi tavsifi individualik deyiladi. Shu bilan birga, individuallik shaxsning qiziqishlarida, perseptiv va kognitiv jarayonlarining sifatlarida, ehtiyoj, intellekt va qobiliyatlarida namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi”.

Individuallik birlashgan holda ijtimoiylikni yuzaga keltiradi. Aynan ana shu individuallik asosida yuzaga keladigan ijtimoiylikka amerikalik tadqiqotchilar “avlod” deb ta’rif beradilar. Bilim va tajribani o’zlashtirishda avlodning yashash sharoiti, ijtimoiy jamiyatning rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etishi gumanitar fanlarda o’z tasdig’ini topgan.

Amerikalik mutaxassislar yangi avlodni “Zoomerlar” deb nomlab, ularni quyidagicha tafsifladi.

“Z” avlod ming yillikning boshida (1997 – 2010) tug’ilgan va tom ma’noda raqamli dunyoda ulg’aygan. Shuni bilish kerakki, ular internet, ijtimoiy tarmoqlar va smatfon o’yinlari ongli hayotlarining doimiy qismi bo’lgan birinchi avlod – bu jarayon ularning dunyoqarashi, qadriyatlari va xatti-harakatlarida chuqur iz qoldiradi.

“Z” avlodi texnologiyadan foydalanishda qulay va undan intuitiv ravishda qanday foydalanishni biladi.

“Zoomerlar tezkor axborot oqimiga va vazifalarni doimiy ravishda almashtirishga o’rganib qolgan. Ular bir vaqtning o’zida messenjerlarda suhbatlashadilar, faol o’yinlar o’ynaydilar va uy vazifalarni bajaradilar. Ular uchun bir nechta vazifani bajarish odatiy hol”, deb ta’kidladi amerikalik sotsiolog Mariya Kormilisina.

“Z” avlodi hozirgi jamiyatning kelajagi. Ular global muammolarni hal qilish uchun yangi g’oyalar, texnologiyalar va yondashuvlarni olib keladilar. Ularning ochiqligi, bir – biri va boshqa avlodlar bilan hamkorlik qilishga tayyorligi va texnik ko’nikmalari yangi avlodni jamiyat rivojlanishi uchun katta kuchga aylantiradi.

Shu bilan birga, ba’zilar Zoomerlarning bilim va xotira turiga yondashuvi o’zgarayotganiga ishonadi: ular ma’lumotning o’ziga emas, balki uni olish usulini – masalan, uni internetda qanday topishni eslab qolishini afzal ko’rishadi. Har bir zoomer avlodi vakili o’zining individualligiga ega ekanligini unitmaslik lozim.

Fanlarni o’qitishda talaba individualligining metodologik jabhalarini inobatga olish deganda talabaning quyidagi omillarini xisobga olish maqsadga muvofiqdir: biologik shartlangan omillar ta’sirida vujudga keluvchi individuallik alomatlar, ijtimoiy shartlangan omillar ta’sirida shakllanuvchi ijtimoiy-psixologik xislatlar, ijtimoiy turmushda orttirilgan fazilatlar, kognitiv jarayonlar, unversal sifatlar, geografik muhitning individuallik shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar, o’zini – o’zi kamol toptiruvchi omillar, “men”likni takomilashtiruvchi va kamol toptiruvchi boshqa ko’plab omillar inobatga olinishi lozim.

Yuqorida biz sanab o’tgan har bir omil talabaning kelajakda jamiyat taraqqiyotiga o’z xissasini qo’shishda alohida ta’sir kuchiga ega bo’lib, alohida e’tiborga loyiq desak xato bo’lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. G’oziyev E.G’. *Umumiy psixologiya*. - T.: O’z FIJ, 2010 y.
2. G’oziyev E.G’. *Ontogenez psixologiyasi*. - T.: “Noshir”, 2013 y.

OILADA ODOB-AXLOQNI, MILLIY VA MA'NAVIY TARBIYANI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

*Xaydarov Sulaymon Amirqulovich, UMFT
Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti, PhD.
haydarov_sulaymon82@mail.ru*

Annotatsiya. Axloq qadim zamonlarda paydo bo'lib, shakllanib va rivojlanib, bizning davrimizda ham o'z ahamiyatini saqlab kelayotgan eng muhim insoniy fazilatlardan biridir.

Kalit so'zlar. Axloq, odob, urf-odatlar, Voiz Koshifiy odob tushunchasi, xulq, tarbiya, o'zini boshqarish, o'zgalarni hurmat qilishni, "Mahbub-ul qulub" asari.

Аннотация. Нравственность - одно из важнейших качеств человека, возникшее, сформировавшееся и развивавшееся еще в древние времена, не утратило своего значения и в настоящее время.

Ключевые слова. Этика, манеры, традиции, концепция этикета Вайза Кошифи, поведение, воспитание, самоконтроль, уважение к другим, работа «Махбуб-уль-Кулуб».

Abstract. Morality is one of the most important human qualities, which appeared, formed and developed in ancient times, and retains its significance even in our time.

Keywords. Ethics, manners, traditions, concept of etiquette by Waiz Koshifi, behavior, education, self-control, respect for others, work "Mahbub-ul-Kulub".

Xalqimiz azal-azaldan axloqiy fazilatlarga boy bo'lgan, ota-bobolarimiz farzand o'stirar ekanlar, ularning xulq-atvorlariga, gap-so'zlariga, kishilar oldida o'zlarini qanday tutib, nimalar haqida fikrlashib, o'z maqsadlarini qanday so'zlar bilan tushuntirishlariga katta ahamiyat berishgan.

Ispaniyalik bir faylasuf olim butun umrini jahon xalqlarining urf-odatlarini, odob-axloqini o'rganishga, tadqiq qilishga bag'ishlagan ekan. Ittifoqo, o'sha olim bizning yurtimizga tashrif buyurib, Toshkent, Samarqand, Buxoroda bo'libdi. Yurtiga qaytib borgach: Hozirgacha o'rgangan, tadqiq qilgan barcha ishlarimni o'n besh yoshli o'zbek qizalog'ining o'rnidan turib, qo'lini ko'ksiga qo'ygancha choy uzatishdagi odobiga, nazokatiga almashtirishga rozi edim" [1, 12] degan ekan. Biz shunday yuksak odobli, madaniyatli xalqning farzandi ekanligimizdan har qancha faxrlansak arziydi.

"Odob – qalbni yomon so'zlardan va nojo'ya xulqdan saqlay olish, o'zini va o'zgalarni ham hurmat qila bilishi, shu bilan birga o'zini va o'zgalarni obro'sini tushirmasliklaridir"[2, 33]. Voiz Koshifiy odob tushunchasini keng ma'noda tushunadi, yomon so'zlarni aytmalik, xulqni tarbiyalay olish o'zini boshqarish va o'zgalarni hurmat qilishni axloqiylik deb atagan edi.

Buyuk mutafakkir A. Navoiy o'zining "Mahbub-ul qulub" asarida odob haqida quyidagicha fikrlarni aytgan:

"Odobli inson barcha odamlarning yaxshisidir va barcha xalq uchun yoqimlidir. U mansabdor kishilardan go'zalroq va badavlat odamlardan hurmatliroqdir. Odobli odam o'z tengdoshlari orasida ham tahsinga sazovor bo'lib hech qanday ehson bermay kattadan-kichik, hammani shod qiladi: hech qanaqa hadya qilmay, kishilarning g'amini tarqatadi.

Odob – kichik yoshlarni kattalar duosiga sazovor etadi, yoshlar u duo barakasidan umrbod bahramand bo'ladilar. Odob-ulug'lar ko'nglida yoshlarga mehr uyg'otadi va u odobli yoshlarga bo'lgan muhabbat ko'nglida abadiy qoladi.

Yoshlarni ko‘piga ulug‘ qilib ko‘rsatadigan fe‘l-atvor odobdir, odoblilarning yurish-turishida xalq ulug‘vorlik ko‘radi.

Odob – kishilar tarafidan qilinishi mumkin bo‘lgan hurmatsizlik eshigini berkitadi va odamni hazil-mazaxdan, kamsitishdan saqlaydi. Odob – inson tabiatiga insoniylik baxsh etadi.

Odob urug‘ini ekkan odamning hosili javohir bo‘ladi. Odobli va go‘zal xulqli odamlar ko‘payaversa, xalqning do‘stligi, ularning bir-biriga mehr-muhabbati borgan sari rivoj topadi. Agar kishi odob kabi xulqqa ega bo‘lsa, o‘zi ham xalqning izzat-hurmatiga sazovor bo‘ladi. Do‘stlari orasida shu kabi suhbat va shu yo‘sinda hamjihatlik bo‘lsa, qanday yaxshi. Bunday aql, ittifoq, muhabbatli, odobli bo‘lish do‘stlar uchun baxtiyorlikdir” [3, 45].

Har bir odam xususida, odatda, uning faoliyatiga qanday ish bilan shug‘ullanishiga, bu faoliyati va ishi axloq talablariga; turmush qoidalariga, jumladan, davlat qonunlariga muvofiq yoki xilof ekanligiga asoslanib muayyan fikr yuritiladi. Shunday qilib, axloq kishilarning yaxshilik va yomonlikka nisbatan munosabatini namoyon etadigan va tarixiy tarkib topgan xulq-atvor, yurish turish va xatti-harakatini ifodalaydi, ularning bir-biriga va jamiyatga bo‘lgan munosabatlarini aks ettiradigan hamda o‘zaro ixtiyoriy tarzda amalga oshiradigan normalar va qoidalar yig‘indisidir.

Buyuk shoir, dramaturg, ma‘rifatparvar va davlat arbobi A. Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida axloq mavzusi haqida: “Insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdir. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misol ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur” [4, 45], – degan ekan.

Axloq ilmi o‘z bahs mavzusini yaxshilik va yomonlik, burch, vijdon, or-nomus, sha‘n, qadr-qimmat, baxt-saodat inson hayotining mohiyati, mazmuni va ma‘nosi kabi tushunchalar, insonparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik, jamoaviylik singari tamoyillar, halollik, poklik, rostgo‘ylik, do‘stlik, vafodorlikka o‘xshash axloqiy qoidalar vositasi bilan ochib beradi va asoslaydi. Bir fozildan “Fazilatlar ichida qay biri eng yaxshisi sanaladi?” – deb so‘radilar. Fozil: ”Kular yuzli, shirin so‘zli, xush muomalali bo‘lish” [4, 28], – deb javob berdi.

Barcha ishdan xulqi xush yaxshi erur,

Xulqi xush odamni el izzat qilur [\[1\]](#).

Har bir ishda, jumladan, muomala-munosabatda ehtiyotkorlik bilan harakat qilgan kishi hamma vaqt muvaffaqiyat qozonadi.

Ayni holda shu xislatlarning aksi beburd, axloqsiz kimsalar fe‘lida ko‘rinadi.

“Bir tog‘ning o‘rnidan ko‘chib ketganini eshitsangiz, ishoningiz, ammo bir odamning xulqi boshqa bo‘ldi deb eshitsangiz, ishonmangiz” demishlar.

Xulqi yomonning kelturur ko‘p zarar,

Xulqing o‘zi boshingga kaltak urar.

Yosh niholning baquvvat daraxtga aylanishi parvarishga bog‘liq bo‘lganidek, odam bolasi komil inson bo‘lib yetishishi uchun ham uni murg‘akligidan odob-axloq ilmidan bahramand etib borish lozim.

Odob-axloq tarbiyasi milliy, ma‘naviy, umuminsoniy qadriyatlar asosida amalga oshirilgandagina uning mazmuni yanada boyib boradi. Chunki milliy,

umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar axloqiy tarbiyaning hamma tomonlarini qamrab oladi.

Insonning jamiyatga bo'lgan munosabatini shakllantirish, salbiy illatlarga qarshi nafrat uyg'otish, ongli intizomni tarbiyalash, komil insonni voyaga yetkazish kabilar axloqiy tarbiyaning vazifalaridir. Iymon va insof, so'z va ish birligi insonparvarlik – biz qurayotgan jamiyatning asosiy xususiyatlari bo'lib qolishi kerak. Shunday ekan, jamiyat va xalq manfaati, uning baxt-saodati uchun kurashish mas'uliyatni har bir yosh teran his qilishi va unga amal qilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mavlonova P., To'rayeva O., Xoliqberdiyev K. "Pedagogika". –T.: "O'qituvchi", 2001.
2. Tillavoldiyeva M.X., Xolmatova SH., Mamadjonov M., Mamayusupov U. "Etika, Estetika va Mantiq" Uslubiy qo'llanma. –T., 2011.
3. A.Navoiy "Mahbub ul-qulub". –T.: "Badiiy adabiyot nashriyoti, 1996-yil.
4. Avloniy "Turkiy Guliston yohud axloq". –T.: "O'qituvchi", 1992- yil.

TURKISTON O'LKASIDA RUS TA'LIM MUASSASALARINING SHAKLLANISHI (XIX ASR IKKINCHI YARMI – XX ASR BOSH LARI)

Nazarov Alisher Abdisamadovich, UMFT
Filologiya va tillar kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Rossiya imperiyasining Turkistondagi ta'lim siyosati, rus va rus-tuzem maktablarining tashkil etilish bosqichlari hamda ularning o'lka ijtimoiy hayotidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda N.Ilminskiy, N.Ostroumov va V.Nalivkin kabi shaxslarning ta'lim tizimini shakllantirishdagi mafkuraviy va amaliy faoliyati, shuningdek, chorizmning "ruslashtirish" strategiyasi va uning mahalliy aholi madaniy hayotiga ko'rsatgan ta'siri arxiv ma'lumotlari asosida yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Turkiston o'qituvchilar seminariyasi, ta'lim tizimi, pedagogik metodlar, ko'rgazmali metod, tarjima metodi, rus-tuzem maktablari, o'qituvchi kadrlar tayyorlash, Rossiya imperiyasi ta'lim siyosati. Turkiston o'qituvchilar seminariyasi, ta'lim tizimi, pedagogik metodlar, ko'rgazmali metod, tarjima metodi, rus-tuzem maktablari, o'qituvchi kadrlar tayyorlash, Rossiya imperiyasi ta'lim siyosati.

Аннотация. В данной статье анализируется образовательная политика Российской империи в Туркестане во второй половине XIX и начале XX веков, этапы создания русских и русско-туземных школ, а также их роль в общественной жизни края. В исследовании на основе архивных данных освещается идеологическая и практическая деятельность таких личностей, как Н.Ильминский, Н.Остроумов и В.Наливкин в формировании системы образования, а также стратегия "русификации" царизма и ее влияние на культурную жизнь местного населения.

Ключевые слова: Туркестанская учительская семинария, система образования, педагогические методы, наглядный метод, метод перевода, русско-туземные школы, подготовка учительских кадров, образовательная политика Российской империи. Туркестанская учительская семинария, система образования, педагогические методы, наглядный метод, метод перевода, русско-туземные школы, подготовка учительских кадров, образовательная политика Российской империи.

Abstract. This article analyzes the educational policy of the Russian Empire in Turkestan in the second half of the 19th and early 20th centuries, the stages of establishing Russian and Russian-native schools, and their role in the social life of the region. The study examines the ideological and practical activities of figures such as N. Ilminsky, N. Ostroumov, and V. Nalivkin

in shaping the education system, as well as the Tsarist "Rusification" strategy and its impact on the cultural life of the local population, based on archival data.

Keywords: *Turkestan Teachers' Seminary, education system, pedagogical methods, visual method, translation method, Russian-native schools, teacher training, Russian Empire's educational policy. Turkestan Teachers' Seminary, education system, pedagogical methods, visual method, translation method, Russian-native schools, teacher training, Russian Empire's educational policy.*

Kirish. So‘nggi o‘n yillikda ajdodlar pedagogik merosini o‘rganish, ta’limiy maqsadlarini shakllantirish va kelajak avlodga shaffof bilimni yetkazish bugungi davrning eng ustuvor vazifalaridan biridir. O‘quv dasturlarini tizimli loyihalash, talabalar orasida sohaga oid akademik bilimlarni rivojlantirish va o‘quv imkoniyatlarini kengaytirish orqali ularning ta’limiy hamda ijtimoiy-siyosiy tafakkurini shakllantirish asosiy maqsad sifatida belgilandi. Bu jarayon nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki yoshlarning ma’naviy dunyoqarashi, kasbiy kompetensiyasi va jamiytdagi faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bois pedagogik merosni zamonaviy talablar bilan uyg‘unlashtirish, ta’lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda ta’lim tarixi bo‘yicha tadqiqotlarning rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmiga to‘g‘ri kelib, sovet mafkurasi asosida bir tomonlama qarashlar vujudga keldi. Aynan shu davrdan boshlab mahalliy pedagogik fan, ta’lim va pedagogik tafakkur rivojlanishining tarixiga oid masalalar muhokama qilina boshlandi hamda pedagogik va jamoat arboblari pedagogika fanlari tarixshunosligining tadqiqot obyektiga aylandi. Ushbu tadqiqotlar natijalaridan foydalanish yangi ta’lim tizimlarini yaratishda to‘plangan tajriba va milliy an‘analarni rivojlantirish imkonini beradi.

Rossiya imperiyasi tomonidan Turkistonning istilo qilinishi o‘lkada nafaqat yangi boshqaruv tizimini, balki imperiya manfaatlariga xizmat qiluvchi yangi ta’lim modelini ham joriy etdi. XIX asrning 60-yillaridan boshlab Turkiston general-gubernatorligi hududida rus tipidagi ta’lim muassasalarining shakllanishi boshlandi. Bu jarayon shunchaki ma’rifat tarqatish emas, balki o‘lkani siyosiy va g‘oyaviy jihatdan bo‘ysundirishning muhim vositasi edi.

Turkistonda rus ta’lim tizimining mafkuraviy asoslari N. Ilminskiyning missionerlik g‘oyalariga tayanib, N. Ostroumovning ma’muriy nazorati va V. Nalivkinning amaliy pedagogik faoliyati orqali hayotga tatbiq etildi. Bu shaxslar o‘lkadagi ta’lim tizimini chorizmning mustamlakachilik manfaatlariga moslashtirish, mahalliy aholini ruslashtirish va ularning milliy-diniy o‘zligini kuchsizlantirishni strategik maqsad qilib olgan edilar.

Nikolay Ilminskiy garchi bevosita Turkistonda uzoq vaqt yashamagan bo‘lsa-da, u yaratgan “Ilminskiy tizimi” o‘lkadagi ta’lim siyosatining poydevori bo‘ldi. Mahalliy xalqlarni o‘z ona tillari (ammo kirill alifbosida) va rus tilida o‘qitish orqali ularni pravoslavlikka yaqinlashtirish va rus madaniyatiga singdirish ilgari surilgan.

Turkistonning birinchi general-gubernatori K.P. fon Kaufman 1869-yilda Qozonda Ilminskiy bilan uchrashib, o‘lkada ta’limni qanday yo‘lga qo‘yish

bo'yicha maslahatlar olgan. Ilminskiyning o'quvchisi bo'lgan N.P. Ostroumov aynan uning tavsiyasi bilan Turkistonga yuborilgan.

Nikolay Petrovich Ostroumov Turkistonda xalq bilim yurtlari inspektori va "Turkiston viloyatining gazetisi" muharriri sifatida faoliyat yuritgan. U o'lkadagi an'anaviy maktab va madrasalarni qat'iy nazorat ostiga olish, ularning ijtimoiy nufuzini tushirish va rus-tuzem maktablarini kengaytirish tarafdori edi. Ostroumov islom dini va mahalliy urf-odatlarini chuqur o'rgangan holda, ularni "ichkaridan" zaiflashtirish va rus madaniyatining ustunligini targ'ib qilish bilan shug'ullangan. U an'anaviy ta'limni "xavfli" deb hisoblagan va ularni davlat nazoratiga o'tkazish bo'yicha ko'plab loyihalar ishlab chiqqan.

O'lkada rus maktablarining birinchi to'liqini ko'chib kelgan rus harbiylari va amaldorlarining farzandlari uchun tashkil etildi. 1870-yillarda Toshkent, Samarqand va Verniy (Olmaota) shaharlarida erkaklar va xotin-qizlar gimnaziyalari ochildi. Ushbu muassasalar Rossiya markazidagi o'quv dasturlari asosida ishlagan.

Vladimir Nalivkin rus-tuzem maktablarining amaliy jihatdan shakllanishida eng faol shaxslardan biri bo'lgan. 1884-yil 19-dekabrda Toshkentning Eski shahar qismida ochilgan birinchi rus-tuzem maktabining mudiri va rus tili o'qituvchisi etib tayinlangan. U mahalliy xalq tillarini (o'zbek va tojik tillarini) yaxshi bilgan va darsliklar yaratishda, mahalliy tildagi sinflar uchun o'quv metodikasini ishlab chiqishda qatnashgan. U ham rus tilini o'rgatish orqali mahalliy aholini imperiya ma'muriyati uchun "sodiq xizmatchilar"ga aylantirish g'oyasini qo'llab-quvvatlagan.

Chor ma'murlari mahalliy aholi orasidan ishonchli ijrochilar tayyorlash zaruratini tushunib, 1884-yilda rus-tuzem maktablari loyihasini ishlab chiqdilar. Bu maktablarning asosiy vazifasi - mahalliy aholi farzandlariga rus tilini o'rgatish orqali ularni davlat idoralariga tarjimon va quyi amaldor sifatida tayyorlash edi.

Rus ta'lim tizimining Turkistonga kirib kelishi ikki xil natijani berdi. Bir tomondan, chorizm "ruslashtirish" siyosatini olg'a surdi. General-gubernator K.P. fon Kaufmanning fikricha, ta'lim mahalliy aholini imperiyaga ma'naviy yaqinlashtirishi lozim edi.

XIX asr oxiriga kelib o'lkadagi maktablar soni sezilarli darajada oshdi. Quyidagi jadvalda rus ta'lim muassasalarining o'sish tendensiyasi aks etgan:

O'quv muassasasi turi	1880-yil	1900-yil	1910-yil
Gimnaziya va real bilim yurtlari	4	12	18
Rus-tuzem maktablari	0	45	112
Boshlang'ich rus maktablari	15	62	145

Ikkinchi tomondan, bu muassasalar mahalliy yoshlarning dunyoviy ilmlar bilan tanishishiga turtki bo'ldi. Jadidlar (masalan, Munavvarqori, Behbudiy) aynan rus maktablaridagi tizimni kuzatib, milliy "usuli jadid" maktablarini isloh qilish

g'oyasini ilgari surdilar. Rus-tuzem maktablarini bitirgan ko'plab yoshlar keyinchalik milliy ozodlik harakatining faol ishtirokchilariga aylanishdi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkistonda rus ta'lim muassasalarining shakllanishi o'lka tarixidagi murakkab va ziddiyatli jarayon bo'lib, u Rossiya imperiyasining mustamlakachilik strategiyasining tarkibiy qismi edi. N. Ilminskiy, N. Ostroumov va V. Nalivkin kabi shaxslar tomonidan asos solingan ushbu tizim mahalliy aholini ma'naviy-g'oyaviy jihatdan bo'ysundirish, ularni "ruslashtirish" va imperiya ma'muriyati uchun sodiq kadrlarni yetishtirishni strategik maqsad qilgan edi. Garchi bu muassasalar an'anaviy islomiy ta'limga raqobat sifatida joriy etilgan bo'lsa-da, ular orqali o'lkaga Yevropa dunyoviy ilmlari va yangi pedagogik metodlarning kirib kelishi mahalliy ma'rifatparvarlik harakati – jadidchilikning yuksalishiga va milliy ta'limni isloh qilish zaruratining anglanishiga bilvosita turtki berdi. Shunday qilib, rus ta'lim muassasalari bir tomondan mustamlaka asoratini mustahkamlashga xizmat qilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan o'lka ziyolilarining dunyo ilm-fani bilan tanishishi va milliy uyg'onish jarayonlari uchun o'ziga xos ziddiyatli ko'priq vazifasini o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi (O'zR MDA), I-1-fond ma'lumotlari.
2. Ostroumov N.P. *Sarty. Etnograficheskie materialy.* — Tashkent, 1896.
3. Alimova D.A. *Jadidchilik harakati: genezisi, mohiyati va tarixiy o'rni.* -Toshkent, 2000.
4. Ganiyev A. *Turkistonda xalq maorifi tarixi.* — T.: O'qituvchi, 1993.

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR – SHOH VA SHOIR

Safarova Nargiza Bobomurodovna, UMFT

"Ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi, safarova.nb@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk sarkarda va shoir Zahiriddin Muhammad Boburning hayoti, siyosiy faoliyati hamda adabiy merosi keng qamrovda yoritiladi. Bobur Temuriylar sulolasining yorqin vakili sifatida nafaqat davlat arbobi, balki mumtoz o'zbek adabiyotining yetuk namoyandasi bo'lgan. Maqolada uning shaxsiyati, siyosiy kurashlari, "Boburnoma" asarining tarixiy-adabiy ahamiyati, lirikasining badiiy xususiyatlari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, Boburnoma, Temuriylar, mumtoz adabiyot, shoh va shoir, Boburiylar sulolasi, tarixiy shaxs

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the life, political activity, and literary heritage of the great commander and poet Zahiriddin Muhammad Babur. As a prominent representative of the Timurid dynasty, Babur was not only a statesman but also a distinguished figure of classical Uzbek literature. The article examines his personality, political struggles, the historical and literary significance of Baburnama, and the artistic features of his poetry based on reliable academic sources.

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, Baburnama, Timurids, classical literature, king and poet, Baburid (Mughal) dynasty, historical figure.

Аннотация. В данной статье представлен всесторонний анализ жизни, политической деятельности и литературного наследия великого полководца и поэта Захириддина Мухаммада Бабура. Будучи выдающимся представителем династии Тимуридов, Бабура был не только государственным деятелем, но и выдающимся деятелем классической узбекской литературы. В статье рассматриваются его личность,

политические битвы, историческое и литературное значение "Бабурнаме," а также художественные особенности его поэзии на основе достоверных научных источников.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, "Бабур-наме," Темуриды, классическая литература, царь и поэт, династия Бабуридов (Моголов), историческая фигура.

Kirish. Zahiriddin Muhammad Bobur XV–XVI asrlar chorrahasida yashab ijod etgan, Sharq tarixida shoh va shoir sifatida tengsiz iz qoldirgan buyuk siymolardan biridir. U 1483-yil 14-fevralda Andijon shahrida tavallud topgan bo‘lib, Amir Temurning beshinchi avlodi hisoblanadi. Boburning otasi Umarshayx Mirzo Farg‘ona viloyatining hokimi bo‘lgan. Bobur yoshligidan ilm-fan, adabiyot, tarix va harbiy san‘atga qiziqib ulg‘aydi. U arab va fors tillarini mukammal o‘rgandi, mumtoz adabiyot namunalarini chuqur mutolaa qildi [Erkinov, 2001, 45-b]. Otasining to‘satdan vafotidan so‘ng, Bobur atigi 12 yoshida Farg‘ona taxtiga o‘tiradi. Bu davr Movarounnahrda siyosiy beqarorlik hukm surayotgan, turli amirlar va sulolalar o‘rtasida keskin kurashlar avj olgan payt edi. Yosh Bobur qisqa vaqt ichida hukmdorlik mas‘uliyatini his etib, davlatni saqlab qolish uchun qat‘iy kurash olib bordi.

Bobur hayotidagi eng muhim siyosiy maqsadlardan biri Samarqandni egallash bo‘lgan. U bu muqaddas va strategik shaharni uch marta qo‘lga kiritdi, biroq Shayboniyxon boshchiligidagi o‘zbek lashkarlari bilan bo‘lgan janglarda ustun kelolmay, uni tark etishga majbur bo‘ldi [Bartold, 1963, 210-b]. Bu mag‘lubiyatlar Boburning ruhiyatiga og‘ir ta‘sir qilgan bo‘lsa-da, u hech qachon taslim bo‘lmadi. Movarounnahrda siqib chiqarilgach, Bobur Afg‘oniston tomonga yo‘l oldi va 1504-yilda Qobulni egallab, bu yerda mustahkam davlat barpo etdi. Qobul davri Bobur hayotida nisbatan barqarorlik va ijodiy yuksalish davri bo‘ldi. Aynan shu yerda u o‘zining adabiy faoliyatiga yanada jiddiy e‘tibor qaratdi, olimlar va shoirlarni qo‘llab-quvvatladi.

Boburning eng buyuk siyosiy yutug‘i Hindistonda Boburiylar (M o‘g‘ullar) sulolasiga asos solganidadir. 1526-yil Panipat jangida u Dehli sultoni Ibrohim Lo‘diyni mag‘lub etib, Hindistonda yangi imperiyaga poydevor qo‘ydi [Qosimov, 2005, 122-b]. Bu sulola keyingi uch asr davomida Hindiston tarixida muhim rol o‘ynadi. Bobur nafaqat zabardast sarkarda, balki adolatparvar va ma‘rifatparvar hukmdor sifatida ham tanildi. U davlat boshqaruvida tartib-intizomni, qonun ustuvorligini va xalq manfaatini ustun qo‘ydi.

Bobur shoir sifatida ham o‘zbek mumtoz adabiyotining eng yirik namoyandalaridan biridir. U asosan chig‘atoy (eski o‘zbek) tilida ijod qilgan. Uning g‘azal, ruboiy, tuyuq va masnaviylarida inson qalbining nozik kechinmalari, vatan sog‘inchi, hayotning o‘tkinchiligi, do‘stlik va sadoqat g‘oyalari chuqur ifodalangan [Braginskiy, 1972, 88-b]. Bobur she‘riyatida samimiyluk, soddalik va tabiiyluk yetakchi o‘rinni egallaydi. U o‘z hayotiy kechinmalarini yashirmasdan, ochiq va rostgo‘y tarzda bayon etgan.

Boburning eng mashhur va bebaho asari – “Boburnoma”dir. Bu asar XV–XVI asrlar Markaziy Osiyo, Afg‘oniston va Hindiston tarixini yorituvchi noyob manbadir. “Boburnoma”da Bobur o‘z hayotini, siyosiy voqealarni, janglarni, shuningdek, o‘sha davr xalqlarining urf-odatlarini, tabiat manzaralari, shaharlar va

bog'larni juda batafsil tasvirlaydi [Erkinov, 2001, 67-b]. Asar nafaqat tarixiy hujjat, balki yuksak badiiy yodgorlik sifatida ham qadrlanadi. Bobur o'z asarida tabiatni sevgan, estetik didi yuksak inson sifatida namoyon bo'ladi. Uning tog'lar, daryolar, bog'lar haqidagi tasvirlari nihoyatda jonli va obrazlidir.

Bobur shaxsiyati – mardlik, sabr, irodalilik va adolat timsolidir. U hayotida ko'plab mag'lubiyatlarga uchragan bo'lsa-da, hech qachon tushkunlikka tushmagan. Bobur ijodida insoniylik, halollik va vijdon masalalari alohida o'rin tutadi. U shoh bo'la turib, o'zini oddiy insondek tutgan, xalq bilan yaqin bo'lishga intilgan. Shu bois Bobur nafaqat hukmdor, balki ma'naviy yetuk shaxs sifatida ham tarixda o'chmas iz qoldirdi.

Xulosa. Zahiriddin Muhammad Bobur shoh va shoir sifatida Sharq uyg'onish davrining eng yirik siymalaridan biridir. U davlat arbobi, sarkarda, adib va tarixchi sifatida o'zbek va jahon madaniyatiga beqiyos hissa qo'shgan. Bobur merosi bugungi kunda ham o'rganilmoqda, tadqiq etilmoqda va yosh avlodni vatanparvarlik, jasorat va ma'rifat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бартолд В.В. Сочинения. -М., 1963.
2. Брагинский И.С. Восточная литература. -М., 1972.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur Boburnoma. -T.: Fan, 1990.
4. Qosimov, S. Temuriylar davri adabiyoti. T., 2005.
5. Ahmed, F. The Mughal Empire. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
6. Richards, J.F. The Mughal Empire. New York: Cambridge University Press, 1993.

**ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMIDA TA'LIM JARAYONI
SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
YONDASHUVLARNING ILMIY ASOSLARI**

Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT
"Ijtimoiy fanlar" kafedrası katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik-psixologik yondashuvlarning o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda o'quvchi shaxsining yosh va individual-psixologik xususiyatlari, bilish jarayonlari, motivatsiyasi hamda emotsional-irodaviy holatlarini hisobga olish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, qulay psixologik muhit yaratish, ichki motivatsiyani shakllantirish hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarning ta'lim sifati va natijadorligiga ta'siri yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, pedagogik-psixologik yondashuv, o'quvchi shaxsi, motivatsiya, psixologik muhit, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В статье научно анализируется роль и значение педагогико-психологических подходов в современной системе образования. Обоснована необходимость учета возрастных и индивидуально-психологических особенностей обучающихся, их познавательных процессов, мотивации и эмоционально-волевых состояний для повышения эффективности учебного процесса. Особое внимание уделяется созданию благоприятной психологической среды, формированию внутренней мотивации, а также социально-психологическим взаимоотношениям между учителем и учеником.

Ключевые слова: образовательный процесс, педагогико-психологический подход, личность обучающегося, мотивация, психологическая среда, эффективность обучения.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the role and significance of pedagogical and psychological approaches in the modern education system. The importance of considering students' age-related and individual psychological characteristics, cognitive processes, motivation, and emotional-volitional states in enhancing the effectiveness of the educational process is substantiated. Particular attention is paid to creating a favorable psychological environment, fostering intrinsic motivation, and developing positive socio-psychological relationships between teachers and students. The study concludes that the integration of pedagogical and psychological approaches is a key factor in achieving sustainable and high educational outcomes.

Keywords: educational process, pedagogical-psychological approach, learner personality, motivation, psychological environment, educational effectiveness.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan talablar tobora murakkablashib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, ijodkor va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalash ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda faqatgina pedagogik texnologiyalarni qo'llash yetarli bo'lmay, balki ta'lim jarayonini psixologik jihatdan to'g'ri tashkil etish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash pedagogik omillar bilan bir qatorda psixologik yondashuvlarni ilmiy asosda qo'llashni talab etadi. Ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyatlari, yosh va individual-psixologik rivojlanish darajasi, motivatsiyasi hamda emotsional-irodaviy holatlarini hisobga olish ta'lim sifati va natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois mazkur maqolada ta'lim jarayonida pedagogik-psixologik yondashuvlarning o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida pedagogik-psixologik yondashuvlarning mohiyati: pedagogik-psixologik yondashuv ta'lim jarayonini shaxs rivojiga yo'naltirilgan holda tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda o'quvchi ta'lim jarayonining passiv ishtirokchisi emas, balki faol subyekti sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv o'quvchining bilish jarayonlari, qobiliyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini inobatga olishni taqozo etadi. Psixologik yondashuvning asosiy maqsadi – o'quvchilarning intellektual, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashdan iborat. Ta'lim jarayonida qulay psixologik muhit yaratish, o'quvchilar o'rtasida hamkorlik va o'zaro hurmatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bunday muhit o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ijobiy munosabatini kuchaytirib, bilimlarni chuqur va ongli o'zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, pedagogik-psixologik yondashuv ta'lim mazmuni, usullari va shakllarini tanlashda ilmiy-psixologik qonuniyatlarga tayanishni talab etadi. Bu esa ta'lim samaradorligini ta'minlashning muhim omili hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida o'quvchi shaxsining psixologik xususiyatlarini hisobga olish: ta'limni samarali tashkil etishda o'quvchining yosh va individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Har bir o'quvchi o'ziga xos psixologik rivojlanish darajasiga, bilish qobiliyatlariga va shaxsiy

ehtiyojlarga ega. Shu sababli ta'lim jarayonini standart yondashuv asosida emas, balki differensial va individual yondashuvlar asosida tashkil etish zarur.

O'quvchilarning bilish jarayonlari – idrok, xotira, tafakkur va tasavvur - ta'lim jarayonining asosiy psixologik mexanizmlaridan hisoblanadi. Ushbu jarayonlarning rivojlanish darajasini hisobga olgan holda darslarni tashkil etish o'quvchilarning bilimlarni puxta o'zlashtirishiga yordam beradi. Ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida o'yin texnologiyalari, muammoli vaziyatlar va interaktiv usullardan foydalanish samarali natijalar beradi. Bundan tashqari, o'quvchilarning emotsional-irodaviy holatlari ham ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Stress, xavotir va qo'rquv kabi salbiy emotsiyalar bilimlarni o'zlashtirish jarayonini sekinlashtiradi. Shu bois o'qituvchi o'quvchilarning psixologik holatini doimiy ravishda nazorat qilib borishi va zarur hollarda qo'llab-quvvatlashi lozim.

Ta'lim samaradorligini oshirishda motivatsiyaning roli: motivatsiya ta'lim jarayonining harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Psixologik yondashuv asosida ta'lim jarayonida ichki motivatsiyani shakllantirish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Ichki motivatsiya o'quvchini bilimlarni majburiyat sifatida emas, balki shaxsiy ehtiyoj sifatida o'zlashtirishga undaydi. O'quvchilarning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash, ularni muammoli vaziyatlarga jalb etish, erkin fikr bildirish imkoniyatini yaratish motivatsiyani kuchaytiradi. Shuningdek, o'z-o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirish o'quvchilarning o'z ustida ishlashga bo'lgan intilishini oshiradi.

O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlar ham motivatsiya shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'zaro hurmat, ishonch va hamkorlikka asoslangan munosabatlar ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlash pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg'unlashuvini talab etadi. Psixologik yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining markaziga qo'yib, uning shaxsiy va individual xususiyatlarini hisobga olishga asoslanadi. Ta'lim mazmuni, usullari va shakllarini ilmiy-psixologik asosda tanlash, qulay psixologik muhit yaratish, motivatsiyani kuchaytirish hamda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida sog'lom munosabatlarni shakllantirish barqaror yuqori natijalarga erishishning muhim sharti hisoblanadi. Shu bois pedagogik-psixologik yondashuvlar zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullaeva Sh.A. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – T.: Innovatsiya, 2021.
2. Davletshin M.G. *Ta'lim psixologiyasi*. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. G'oziev E.G. *Shaxs psixologiyasi*. – T.: Universitet, 2020.
4. Karimova V.M. *Pedagogik psixologiya*. – T.: Fan va texnologiya, 2018.
5. Xolmatova N.R. *Ta'lim jarayonida motivatsiya va psixologik muhit*. – T., 2022.

O'SMIRLIK DAVRIDAGI BOLA VA OTA-ONA MUNOSABATLARI

Safarova Dilnoza Kuchkarovna, UMFT,
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi,
safarova.dilnaza@mail.ru

Annotatsiya. O'smirlik – inson jiddiy jismoniy, hissiy va ijtimoiy o'zgarishlarni boshdan kechiradigan muhim davr. Bu davrda bola va ota-ona munosabatlari o'smirlar va ota-onalar uchun muhim qiyinchiliklar va imkoniyatlarni tug'diradi. Ushbu maqolada biz o'smirlik davridagi bola va ota-ona munosabatlarini tushunish, bu jarayonda duch keladigan qiyinchiliklarni bartaraf etish va sog'lom muloqot strategiyalarini ishlab chiqishga qaratamiz.

Kalit so'zlar: o'smirlik, munosabatlar, nizolar, his-tuyg'u, muloqot, ishonch

Аннотация. Подростковый возраст – это критический период в жизни, когда люди переживают значительные физические, эмоциональные и социальные изменения. В этот период отношения между ребенком и родителем представляют собой как серьезные проблемы, так и возможности как для подростков, так и для родителей. В этой статье мы сосредоточимся на понимании взаимоотношений между ребенком и родителем в подростковом возрасте, преодолении возникающих в этом процессе трудностей и разработке здоровых стратегий общения.

Ключевые слова: подростковый возраст, отношения, конфликты, эмоции, общение, доверие

Annotation. Adolescence is a critical period in life when individuals experience significant physical, emotional, and social changes. During this period, the child-parent relationship presents significant challenges and opportunities for both adolescents and parents. In this article, we will focus on understanding the child-parent relationship during adolescence, overcoming the challenges that arise during this process, and developing healthy communication strategies.

Keywords: adolescence, relationships, conflicts, emotions, communication, trust

Kirish. O'smirlik davri bola hayotida tub burilish davri bo'lib, bu davrda uning jismoniy yetilishi bilan bir qatorda psixologik holatida ham sezilarli o'zgarishlar yuz beradi. O'smir o'zini mustaqil shaxs sifatida his eta boshlaydi, o'z fikri va qarashlarini himoya qilishga intiladi. Aynan shu holat ota-ona bilan munosabatlarda turli kelishmovchilik va ziddiyatlarning paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin.

O'smirlik davrida ota-ona va bola munosabatlarining xususiyatlari

O'smirlik davrida bola bilan ota-ona o'rtasidagi munosabatlar murakkablashadi. Bola bolalik davridagi to'liq qaramlikdan chiqib, mustaqillik sari intiladi. Ota-onalar esa ko'pincha farzandini himoyalash, nazorat qilish istagida bo'ladilar. Natijada nazorat va erkinlik o'rtasidagi muvozanat buzilib, tushunmovchiliklar yuzaga keladi. Bu davrda o'smir ota-onasining tanqidiga nisbatan sezgir bo'ladi. Qattiq nazorat, solishtirish yoki doimiy tanbeh berish o'smirda norozilik, isyonkorlik, o'ziga ishonchsizlik yoki yopiqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Aksincha, o'smir fikrini hurmat qilish, uning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qilish ijobiy munosabatlarni mustahkamlaydi.

Muloqotning ahamiyati

O'smirlik davrida ota-ona va bola o'rtasidagi sog'lom munosabatlarning asosi – samarali muloqotdir. Ota-ona o'smirni tinglay bilishi, uning fikrlarini inkor etmasdan muhokama qilishi muhim. Samimiy suhbatlar orqali o'smir o'z muammolari va kechinmalarini ochiq ayta oladi, bu esa ishonch muhitini yaratadi.

Muloqot yetishmasligi esa o'smirning muammolarini yashirishiga, tengdoshlariga haddan ortiq bog'lanib qolishiga yoki salbiy xulq-atvor shakllarining paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin.

Ziddiyatlar va ularni hal etish

O'smirlik davrida ota-ona va bola o'rtasida ziddiyatlar bo'lishi tabiiy holatdir. Bunday vaziyatlarda ota-onaning vazifasi jazolash emas, balki vaziyat sabablarini aniqlash va muammoni birgalikda hal qilishdan iborat bo'lishi kerak. O'smirlarga tanlov huquqini berish, uning mas'uliyatini oshiradi va o'zini anglash jarayonini qo'llab-quvvatlaydi.

Ota-onaning tarbiyaviy pozitsiyasi

Ota-onaning tarbiyadagi demokratik uslubi o'smirlik davrida eng samarali hisoblanadi. Bu uslubda ota-ona o'smirlarga nisbatan talabchan, lekin bir vaqtning o'zida mehribon va tushunuvchan bo'ladi. Haddan tashqari avtoritar yoki befarq munosabatlar esa o'smir shaxsining rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

O'smirlik davridagi qiyinchiliklar

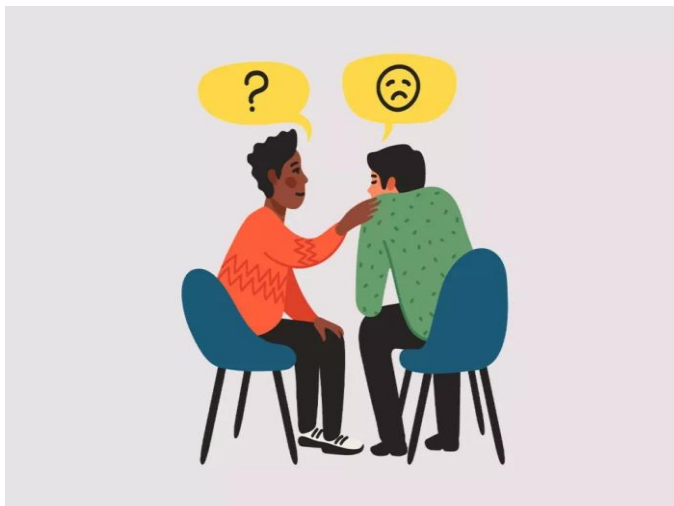
Mustaqillikka intilish: o'smirlik davrida yoshlar o'z shaxsini topish va mustaqillikka intilishda muhim qadamlar qo'yadilar. Bu jarayon ota-onalar bilan munosabatlarda nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Emosional tebranishlar: gormonal o'zgarishlar va shaxsiy rivojlanish yoshlarda hissiy tebranishlarni boshdan kechirishi mumkin. Ota-onalar uchun bu o'zgarishlarni tushunish muhimdir.

Muloqotdagi qiyinchiliklar: ba'zan o'smirlar o'z fikr va his-tuyg'ularini ifoda etishda qiynalishi mumkin. Ota-onalar ochiq muloqotni rag'batlantirish orqali bu jarayonni osonlashtirishi mumkin.

Sog'lom muloqot strategiyalari

Empatiya: ota-onalar o'smirlarining hissiy tajribalarini tushunishga harakat qilishlari va ularga hamdard bo'lishlari kerak. Empatiya kuchli aloqa o'rnatishning asosidir.

Ochiq muloqot: muammolar haqida gapirish va hissiyotlarni baham ko'rish oila ichidagi ochiq muloqotni rag'batlantiradi. Ota-onalar farzandlariga o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini berishlari kerak.

Chegaralarni belgilash: sogʻlom munosabatlar chegaralarni belgilash va ularni hurmat qilishni talab qiladi. Ota-onalar farzandlari bilan aniq muloqot qilishlari va qoidalarni kelishib olishlari kerak.

Qoʻshma qarorlar qabul qilish: oʻsmirlarning qaror qabul qilish jarayonlaridagi ishtiroki ularning mustaqillik tuygʻusini qoʻllab-quvvatlaydi. Birgalikda qaror qabul qilish oilada ishonchni oshirishi mumkin.

Ota-ona roli

Binobarin, oʻsmirlik davridagi bola va ota-ona munosabatlari murakkab jarayon boʻlib, yoshlar ham, ota-onalar ham bir-biriga tushunish bilan yondashishni talab qiladi. Hissiy oʻzgarishlar, muloqotdagi qiyinchiliklar, chegaralarni belgilash va ishonchni saqlash kabi omillar bu munosabatlarni shakllantiradigan muhim omillardir. Bola ota-ona munosabatlarini sogʻlom oʻrnatish uchun hamdardlik, tushunish, sabr-toqat va ochiq muloqot katta ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, oʻsmirlik davrida bola va ota-ona oʻrtasidagi munosabatlar shaxs kamolotida muhim ahamiyatga ega. Oʻzaro hurmat, ishonch, samimiy muloqot va qoʻllab-quvvatlash orqali oʻsmirning sogʻlom psixologik rivojlanishi taʼminlanadi. Ota-onaning donoligi va pedagogik yondashuvi esa bu murakkab davrni nisbatan yengil va samarali oʻtishiga yordam beradi.

Aslida oʻsmir yoshidagi bolalarning psixik holatlarini va psixik rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish, psixik muammolarini erkin va toʻgʻri yechishlari uchun yordam berish, ularga psixologik yoqdashish zarur. Kichik oʻsmir yoshdagilar bilan ishlayotganda oʻquvchining har bir tashqi va ichki reaksiyasi ortida uning oʻz psixologik sabablari borligini bilish muhimdir. Bu “madaniyatsiz”, “zararli”, “tushunib boʻlmaydigan” deb nom olgan xatti-harakatlar bir qarashda shunday baholanadi, lekin bu xatti-harakatlar shaxs qaror topishining maxsus bosqichi uchun xos xususiyatdir. Kichik oʻsmirda oʻz-oʻzini xurmat qilish va oʻzini anglashni shakllantirishning bir qancha yoʻllari mavjud.

Masalan: bu davrda kattalarga taqlid qilish yoki oilada oʻz xurmatini talab qilish, oʻz soʻzini oʻtkazish, oʻzini xurmatli, obroʻli katta yoshli kishini obraziga oʻxshatib rivojlantirish kuchli boʻladi. Ularga biror soʻz yoki tanbeh bilan murojaat qilsangiz, u oʻzini mustaqil fikrlay olishi va biror ishni albatta uddasidan chiqa oladigandek koʻrsatadi. Vaholanki, hali oʻsmirni psixologik imkoniyatlari yetarli emas yoki rivojlanmagan boʻlishi mumkin. Kattalar, oʻqituvchilar oʻsmirdagi bu jarayonni psixologik nuqtai nazardan baholay olishlari, unga soxta, yuzaki yondashmay, aksincha, unga oʻz imkoniyatlarini oʻstirishga oʻz ichki va tashqi qobiliyatlarini toʻgʻri rivojlantirishga yoʻnaltirishlari muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ёўлдошев М. Оилада руҳий муҳит ва унинг тарбияга таъсири. – Т., 2004.
2. Каримова В.М. Ўзбек ёшларида оила тўғрисидаги ижтимоий тасаввурларни шакллантириш: Дис. ... психология фанлари доктори. – Фаргона, 1994.
3. Каримова В.М. Меҳр ва мурувват оиладан бошланади. – Т.: Янги аср авлоди, 2004.
4. Каримова В.М. Оилавий ҳаёт психологияси: Ўқув қўлланмаси. – Т., 2006.

SHAXSGA YO‘NALTIRILGAN TA‘LIM YONDASHUVINING PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FANLARINI O‘QITISHDAGI DIDAKTIK IMKONIYATLARI

*Sultanova Sahobar Ravshanbekovna, UMFT,
Ijtimoiy fanlar kafedrası o‘qituvchisi
sultanovasahobar@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim yondashuvining pedagogika va psixologiya fanlarini o‘qitish jarayonidagi didaktik imkoniyatlari zamonaviy ilmiy qarashlar asosida tahlil etilgan. Ushbu yondashuv ta‘lim oluvchining individual-psixologik xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ta‘lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Maqolada mavzuning dolzarbligi, ilmiy adabiyotlar tahlili, tadqiqot metodologiyasi, shuningdek pedagogika-psixologiya fanlarini o‘qitishda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning didaktik natijalari yoritilgan hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim, pedagogika, psixologiya, didaktik imkoniyatlar, ta‘lim samaradorligi.

Аннотация. В статье на основе современных научных источников анализируются дидактические возможности личностно-ориентированного подхода в преподавании педагогических и психологических дисциплин. Личностно-ориентированное обучение направлено на учет индивидуально-психологических особенностей, потребностей и способностей обучающихся и способствует повышению эффективности образовательного процесса. Рассмотрены актуальность проблемы, анализ научной литературы, методология исследования, результаты и практические рекомендации.

Ключевые слова: личностно-ориентированное обучение, педагогика, психология, дидактический потенциал, эффективность обучения.

Abstract. The article analyzes the didactic possibilities of learner-centered education in teaching pedagogy and psychology disciplines based on recent scientific sources. Learner-centered education focuses on considering students' individual psychological characteristics, needs, and abilities, thereby enhancing the effectiveness of the educational process. The paper discusses the relevance of the topic, literature review, research methodology, findings, and practical recommendations.

Keywords: learner-centered education, pedagogy, psychology, didactic opportunities, educational effectiveness.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta‘lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarmoqda. Zamonaviy ta‘lim nafaqat bilim berishga, balki shaxsni rivojlantirish, uning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga yo‘naltirilmoqda. Ayniqsa, pedagogika va psixologiya fanlari bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy tafakkurini rivojlantirishda muhim o‘rin egallaydi [1].

Shu nuqtayi nazardan, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim yondashuvi pedagogika-psixologiya fanlarini o‘qitishda ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv ta‘lim jarayonida talabaning individualligini e‘tirof etish, uning ichki imkoniyatlarini rivojlantirish va mustaqil o‘rganish faoliyatini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan [2].

Tadqiqot maqsadi – shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim yondashuvining pedagogika-psixologiya fanlarini o‘qitishdagi didaktik imkoniyatlarini zamonaviy ilmiy manbalar asosida aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

- shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limning nazariy asoslarini ochib berish;
- so‘nggi yillardagi ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish;
- pedagogika-psixologiya fanlarini o‘qitishdagi didaktik imkoniyatlarini aniqlash;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

So‘nggi yillarda shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim masalasi pedagogika va psixologiya sohasida faol tadqiq etilmoqda. Zamonaviy tadqiqotchilar shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni kompetensiyaviy va konstruktivistik ta‘lim modellarining asosiy tarkibiy qismi sifatida baholaydilar [3].

Masalan, Klarin shaxsga yo‘naltirilgan ta‘limni talabaning o‘quv faoliyatini individuallashtirishga xizmat qiluvchi innovatsion model sifatida izohlaydi [4]. Zimnyaya esa ushbu yondashuvning psixologik asoslarini motivatsiya va refleksiya bilan bog‘laydi [5].

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan ham mazkur masalaga jiddiy e‘tibor qaratilmoqda. Jumladan, Karimova ta‘lim jarayonida shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llash talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ta‘kidlaydi [6]. Omonov va hammualliflar pedagogika fanlarini o‘qitishda individual yondashuvning didaktik afzalliklarini asoslab berganlar [7].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- nazariy tahlil – 2018–2024-yillarda chop etilgan ilmiy manbalarni o‘rganish;
- tizimli yondashuv – pedagogika-psixologiya fanlarini o‘qitish jarayonini yaxlit tizim sifatida tahlil qilish;
- taqqoslash metodi – an‘anaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarni solishtirish;
- umumlashtirish – ilmiy xulosalar chiqarish [4]

Metodologik asos sifatida shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy va gumanistik yondashuvlar qabul qilindi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, shaxsga yo‘naltirilgan ta‘lim yondashuvi pedagogika-psixologiya fanlarini o‘qitishda quyidagi didaktik imkoniyatlarga ega:

1. **Individuallashtirilgan o‘qitish** – talabalarning bilim darajasi va psixologik xususiyatlariga mos ta‘limni tashkil etish [6].
2. **Motivatsiyaning oshishi** – ichki o‘quv motivlarining shakllanishi va mustaqil o‘rganishga intilish [5].
3. **Faol o‘qitish muhiti** – interfaol metodlar va muammoli vaziyatlar orqali bilimlarni chuqurlashtirish [4].
4. **Kasbiy kompetensiyalar rivoji** – pedagogik tafakkur va refleksiv ko‘nikmalarni shakllantirish [7].

Natijalar shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim pedagogika va psixologiya fanlarining mazmunini ongli va samarali o‘zlashtirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Xulosa qilib aytganda, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvi pedagogika–psixologiya fanlarini o‘qitishda yuqori didaktik samaradorlikka ega. Ushbu yondashuv talabaning shaxsiy rivoji, mustaqil fikrlashi va kasbiy tayyorgarligini ta’minlaydi.

Amaliy tavsiyalar:

- darslarda refleksiv va interfaol metodlardan foydalanish;
- o‘quv materiallarini differensiallashtirish;
- talabalarning individual rivojlanish dinamikasini baholash;
- pedagog kadrlar tayyorlashda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni metodik asos sifatida qo‘llash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Слостенин В.А. Педагогика. – М.: Юрайт, 2019.
2. UNESCO. *Learner-Centred Education: Policy and Practice*. – Paris, 2020.
3. OECD. *Innovating Education and Educating for Innovation*. – Paris, 2021.
4. Кларин М. В. *Инновационные модели обучения*. – М.: Юрайт, 2019.
5. Зимняя И. А. *Педагогическая психология*. – М.: Юрайт, 2020.
6. Karimova V.M. *Ta’lim psixologiyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2021.
7. Omonov H., Xodjayev B. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. – T.: Fan, 2022.
8. Abdurahmonov F. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. – T.: Innovatsiya, 2023.
9. Mirzayeva D. *Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim asoslari*. – T.: Akademnashr, 2024.

INSTRUCTIONAL CONTEXT AND TEACHING METHODS IN LANGUAGE ACQUISITION

Nafosat Zaynitdinova, Qo‘qon DPU mustaqil izlanuvchisi
e-mail: nafosatxonzaynitdinova@gmail.com

Abstract. This article addresses the instructional context in language teaching and effective methods to improve students’ comprehension. The processes of conscious and subconscious is outlined in students’ language learning acquisition. The article highlights the language performance in language acquisition. The study also examines practical methods as Audio Lingual Method, Silent way to get better outcome in language acquisition.

Key words. Instructional context, language acquisition, communication, subconscious and conscious process, proficiency.

Аннотация. В данной статье рассматривается контекст обучения в преподавании языка и эффективные методы повышения усвоения материала учащимися. Процессы сознания и подсознания изложены в изучении языка учащимися. В статье подчеркивается языковая производительность в усвоении языка. В исследовании также рассматриваются практические методы, такие как Аудиолингвистический метод, Тихий способ достижения лучших результатов в изучении языка.

Ключевые слова. Учебный контекст, усвоение языка, коммуникация, подсознательный и сознательный процесс, владение.

Instructional context. There is a tendency to consider the instructional environment impacts significantly on students’ learning the target language. Ferdig (2020) states that the instructional context where the students acquire the language

can be the point to have a huge difference for their learning process. Regarding the classroom where students study is considered as well-equipped with educational technologies such as computers, projector, white board. The facilities provided in the classroom promotes students' learning process effectively. The field of conducting the lesson is based on particular instructional methods. This simply would be the case to influence many motivational factors of learners such as thinking critically. It can be considered that instructional context indicates to any features engaging a specific teaching environment.

Acquisition-learning hypothesis. According to Krashen (1985) the foreign language performance occurs “in the acquired system” and “in the learned system”. The acquisition is considered to be a product of the subconscious process, while learning is called a conscious process. For example, some students acquired their second and third languages subconsciously, by building natural communication with other speakers, not concentrating on form, but performing communicative competence, so that this process is very similar to first language acquisition. The conscious acquisition dominates in some students' cases, moreover, they get knowledge of the language through focusing on form, for instance, they are taught by a deductive approach in their tutorial lessons in order to develop their grammar knowledge. Also, they acquired the L2 through knowing about language, as a school subject. For that reason, to acquire the language perfectly, some would need to communicate both inside and outside of the classroom, try to make conversation about various themes, watch movies or listen to podcasts, and not focus on form strictly.

Audio Lingual Method. Teaching English as a foreign language it is accepted that ALM is effective method to acquire the target language. The audio-lingual method largely replaced the grammar translation method, which had focused on reading and translating texts and in which explicit grammar rules were at the core of each lesson (Krashen, 1982). Students practice the language by listening and repeating to dialogues, improving their comprehension through podcasts by native speakers. Based on their teaching experience most teachers decide using this method constantly. Students find it interesting to listen various kinds of podcasts to get interesting information, besides they frequently listen to dialogues by native speakers and imitate them. Some target learners might enable natural capability gaining the target language. Correspondingly, they easily figure out the different English accents spoken by native speakers. However, these students still lack to comprehend expressions, and used phrases in different content. According to Celce-Murcia “Both the audio-lingual and structural-situational methods focus on situational dialogues and sentence patterns practice”. However, ALM was the stricter of the two in terms of specific steps and procedures. This method would be the point for students to be productive during the whole process of learning language. Moreover, they are promoted to practice implicitly on fixed expressions. Celce-Murcia states that these two methods audio-lingual and structural-situational involve situational dialogues and sentence patterns practice.

Silent way. In the field of language acquisition it can be realized that the interaction and engaging to the lesson actively enables students be fluent and accurate with each other. According to Sufian (2018, p.3) The silent way of teaching employs the learner's own experiences from their native language. Learners become independent not relying on their teachers. This indicates a need to understand the various perceptions of silent way method that provides opportunity for the students to be responsible for their learning. As there are some students who feel hesitation or disturbance while interacting with their peers in English, this method enables them to develop communication skills as well as enhances their proficiency level. However, some students have acquired the language through natural exposure as they found learning the language effective by silent way method. The process during the lesson emphasises students' learning rather than being dependent on their teacher. Obviously, teacher should regularly monitor, redirect and correct when possible. However, for the most of the part they facilitate self-reflection and encourage their students to speak as much as possible. Paying attention to organising debates, small group work, and multimedia activities based on the learner's background knowledge is also crucial for the language teacher.

Conclusion. Instructional context is considered important to organize the lesson procedure effectively and productively. Paying attention to learners' learning styles and personal characteristics is also crucial for the language teacher. There are diverse learners in class, therefore teachers should design materials for teaching to take account of these factors too, however it involves implementing multiple teaching strategies within one lesson in order to provide all learners with comprehensible input who has different learning styles.

References:

1. Bill, V. and Teresa, C. (1993). *input Processing and Second Language Acquisition: A role for Instruction. The modern language Journal.* 77.1: 45-47
2. Bruce, M. (2022) *How instructional context can impact learning with educational technology: Lessons from a study with a digital learning game. Computers and Education,* 178, 1-18
3. Celce-murcia, M. (1991). *Teaching English as a Second Or Foreign Language.* Heinle & Heinle Publishers
4. Dornyei, Z. (1998). *Motivation in second and foreign language learning. Language teaching,* 31(3), 117-135.
5. Krashen, S. (1985). *The Input Hypothesis. Issues and Implications.* Longman Group LTD.
6. Rilling, S. (2018). *Audio- Lingual Method*
7. Schutz, R. (2007). *Stephen Krashen's theory of second language acquisition. English made in Brazil,* 2(2), 2007.

“YUMSHOQ KUCH”NING DEMOKRATIK JARAYONLARGA TA’SIRI

Qo‘ziyev Alim Abrayqul o‘g‘li, UMFT

ijtimoiy fanlar o‘qituvchisi, E-mail: qoziyevalim@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “yumshoq kuch” konsepsiyasining demokratik jarayonlarga ta’siri ijtimoiy-falsafiy yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda fuqarolik ishtiroki, jamoatchilik fikri, siyosiy madaniyat va boshqaruv shaffofligi o‘rtasidagi uzviy*

bog'liqlik ochib beriladi. "Yumshoq kuch" zo'ravonliksiz ta'sir mexanizmi sifatida davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchli muloqotni mustahkamlashi, fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ongli ishtirokini kuchaytirishi hamda demokratik boshqaruvning legitimligini ta'minlashdagi ahamiyati bilan asoslanadi. Maqolada "yumshoq kuch"ning zamonaviy demokratiyada ichki boshqaruvning muhim strategik resursi ekani ilmiy jihatdan yoritiladi.

Kalit so'zlar: yumshoq kuch, demokratiya, fuqarolik ishtiroki, jamoatchilik fikri, siyosiy madaniyat, shaffoflik.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние концепции "мягкой силы" на демократические процессы на основе социально-философского подхода. Исследование раскрывает неразрывную связь между гражданским участием, общественным мнением, политической культурой и прозрачностью управления. "Мягкая сила" как ненасильственный механизм влияния обосновывается своей способностью укреплять доверительный диалог между государством и обществом, усиливать сознательное участие граждан в политических процессах и обеспечивать легитимность демократического управления. В статье с научной точки зрения освещается, что "мягкая сила" является важным стратегическим ресурсом внутреннего управления в современной демократии.

Ключевые слова: мягкая сила, демократия, гражданское участие, общественное мнение, политическая культура, прозрачность.

Abstract. This article analyzes the influence of the concept of "soft power" on democratic processes based on a socio-philosophical approach. The study reveals the inextricable link between civil participation, public opinion, political culture, and governance transparency. "Soft power," as a mechanism of non-violent influence, is based on its importance in strengthening a reliable dialogue between the state and society, strengthening the conscious participation of citizens in political processes, and ensuring the legitimacy of democratic governance. The article scientifically highlights that "soft power" is an important strategic resource of internal governance in modern democracy.

Keywords: soft power, democracy, civic participation, public opinion, political culture, transparency.

Kirish. Zamonaviy demokratik jamiyat taraqqiyoti nafaqat siyosiy institutlarning barqaror faoliyati va huquqiy mexanizmlarning shakllanganligi bilan, balki jamiyatdagi ijtimoiy ong darajasi, fuqarolik faolligi hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi ochiq muloqotning shakllanganligi bilan ham belgilanadi. Globallashuv sharoitida siyosiy tizimlarning barqarorligi, avvalo, demokratik qadriyatlarining chuqur ildiz otishi va ijtimoiy ongning yetukligi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayonda axborot erkinligi va boshqaruvning ochiqligi muhim ahamiyat kasb etadi⁵. Shu jihatdan qaraganda, zamonaviy demokratiya kuch ishlatish yoki ma'muriy majburiylikka emas, balki ishonch, ochiqlik va ongli fuqarolik ishtirokiga tayangan boshqaruv modelini talab etmoqda.

Mazkur sharoitda "yumshoq kuch" tushunchasi demokratik jarayonlarni tushunish va tahlil qilishda muhim ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tushuncha jamiyatni zo'ravonliksiz boshqarish, fuqarolar ongiga majbur etmasdan ta'sir ko'rsatish hamda ijtimoiy muhitni qadriyatlar, ma'naviy me'yorlar, madaniy kommunikatsiya va axborot orqali shakllantirish mexanizmlarini o'zida mujassamlashtiradi⁶. "Yumshoq kuch" siyosiy

⁵ Ismoilov B.S. O'zbekistonda ijtimoiy himoya siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari. -T.: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2021. -138 bet.

⁶ Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: PublicAffairs, 2004.

hokimiyatning ma'muriy-bosim vositalarini emas, balki ma'naviy yetakchilik, ochiqlik va ijtimoiy ishonchni ustuvor qo'yishi bilan tavsiflanadi⁷.

“Yumshoq kuch”ning demokratik jarayonlardagi ahamiyati, eng avvalo, fuqarolik ishtiroki va jamoatchilik fikrining shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siri bilan belgilanadi. Demokratik boshqaruv sharoitida fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtiroki tashqi majburiyat emas, balki ongli va ichki ehtiyojga aylangan ijtimoiy faoliyat sifatida namoyon bo'lishi zarur. Aynan “yumshoq kuch” mexanizmlari axborot siyosati, ochiq muloqot, shaffoflik va qadriyatlarga tayanilgan ta'sir orqali fuqarolik ongini faollashtiradi hamda demokratik boshqaruvning legitimligini mustahkamlashga xizmat qiladi⁸.

Mazkur maqolada “yumshoq kuch”ning demokratik jarayonlarga ta'siri ijtimoiy-falsafiy yondashuv asosida tahlil qilinib, uning siyosiy madaniyat, fuqarolik ishtiroki va jamoatchilik fikrini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Shuningdek, “yumshoq kuch” mexanizmlarining zamonaviy jamiyatda demokratik boshqaruvni zo'ravonliksiz va ongli tarzda ta'minlashdagi strategik ahamiyati asoslab beriladi.

Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ijtimoiy-falsafiy tahlil, tizimli yondashuv, taqqoslama metod, mantiqiy umumlashtirish va normativ-huquqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Shuningdek, “yumshoq kuch” konsepsiyasi siyosiy madaniyat, fuqarolik ishtiroki va jamoatchilik fikri bilan o'zaro bog'liqlikda tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. “Yumshoq kuch” zamonaviy siyosiy-falsafiy tafakkurda demokratik boshqaruvning muhim mexanizmlaridan biri sifatida talqin etiladi⁹. Uning mohiyati jamiyatni zo'ravonlik yoki ma'muriy-majburiy vositalar orqali emas, balki axborot, madaniyat, ma'naviy qadriyatlar va ijtimoiy kommunikatsiya yordamida boshqarishga qaratilganligida namoyon bo'ladi. Demokratik jamiyat sharoitida aynan shu omillar siyosiy barqarorlik, ijtimoiy ishonch va fuqarolik faolligining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

“Yumshoq kuch”ning demokratik jarayonlarga ta'siri, avvalo, siyosiy madaniyatning shakllanishi bilan bevosita bog'liqdir. Demokratik siyosiy madaniyat fuqaroning davlat bilan munosabatida faollik, mas'uliyat va ongli ishtirokni nazarda tutadi. Fuqarolik jamiyatining yetukligi fuqarolarning siyosiy qarorlarni nafaqat qabul qiluvchi, balki ularni shakllantirishda ishtirok etuvchi subyekt sifatida namoyon bo'lishi bilan belgilanadi. Bu jarayonda “yumshoq kuch” vositalari siyosiy ongni majburiy tartibda emas, balki ijtimoiy-axloqiy zamin asosida shakllantirish imkonini beradi.

Demokratik boshqaruv tizimida fuqarolik ishtiroki saylovlarda qatnashish bilan cheklanmaydi. Fuqarolarning qarorlar qabul qilish jarayonida fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'lishi, jamoatchilik muhokamalarida faol qatnashishi, fuqarolik nazorati institutlari orqali davlat faoliyatini baholashi demokratik jarayonlarning muhim ko'rsatkichlaridan hisoblanadi. “Yumshoq kuch” aynan

⁷ Lukes S. Power: A Radical View. – London: Palgrave Macmillan, 2005.

⁸ Lukes S. Power: A Radical View. – London: Palgrave Macmillan, 2005.

⁹ Nye J.S. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: PublicAffairs, 2004.

mana shu mexanizmlarni tabiiy va ongli tarzda faollashtirib, jamiyatda siyosiy befarqlikni kamaytiradi va fuqarolarning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi¹⁰.

Demokratiyaning sifat mezonlaridan biri bo'lgan shaffoflik ham "yumshoq kuch" bilan uzviy bog'liqdir. Shaffoflik davlat va jamiyat o'rtasidagi axborot almashuvining ochiqligi, qarorlar qabul qilish jarayonining tushunarli va izchil bo'lishini anglatadi¹¹. Axborot siyosatining ochiqligi, jamoatchilikka tushuntirish ishlari, davlat organlarining faol muloqoti va fuqarolarning axborotga erkin kirish imkoniyati demokratik tizimning barqaror ishlashini ta'minlaydi. Bu jarayonda "yumshoq kuch" axborot-madaniy mexanizm sifatida shaffoflikni kuchaytirib, davlatga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchli muloqot demokratik boshqaruvning asosiy poydevorlaridan biri hisoblanadi. "Yumshoq kuch" hokimiyatning ma'muriy ta'sirini emas, balki ma'naviy yetakchilik va ijtimoiy ishonchni ustuvor qo'ygan holda, davlatni jamiyat ehtiyojlariga yaqinlashtiradi. Natijada fuqarolar davlatni begona kuch sifatida emas, balki ijtimoiy manfaatlarni ifodalovchi mas'ul subyekt sifatida qabul qila boshlaydi. Bu holat siyosiy legitimlikni mustahkamlab, demokratik boshqaruvning barqarorligini oshiradi¹².

"Yumshoq kuch"ning muhim yo'nalishlaridan biri jamoatchilik fikrining shakllanishiga ko'rsatadigan ta'siridir. Jamoatchilik fikri demokratik siyosiy tizimning ichki harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, u siyosiy qarorlarning ijtimoiy qabul qilinish darajasini belgilaydi. Jamoatchilik fikri shakllanishi ijtimoiy qadriyatlar tizimi, axborot maydoni va global madaniy-siyosiy ta'sirlar kabi o'zaro bog'liq manbalarga tayangan holda yuzaga keladi. "Yumshoq kuch" ushbu omillarni uyg'unlashtirib, jamiyatda barqaror va konstruktiv jamoatchilik fikrining shakllanishiga xizmat qiladi.

Axborot maydonining kengayishi sharoitida "yumshoq kuch"ning roli yanada ortmoqda. Ommaviy axborot vositalari, raqamli platformalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatilayotgan axborot fuqarolarning siyosiy ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Axborotning haqqoniyligi, xolisligi va tushunarli bo'lishi fuqarolarning siyosiy jarayonlarga ongli munosabatini shakllantiradi. Aksincha, manipulyativ va biryoqlama axborot jamiyatda ishonchsizlik va ijtimoiy beqarorlikni kuchaytirishi mumkin. Shu bois "yumshoq kuch" axborot siyosatini mas'uliyatli va qadriyatlarga tayangan holda olib borishni talab etadi.

Zamonaviy O'zbekiston sharoitida "yumshoq kuch" mexanizmlari davlatning ijtimoiy-siyosiy modernizatsiyasi bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, yoshlar siyosatida ushbu mexanizmlarning qo'llanilishi fuqarolik ongini shakllantirish, milliy identitetni mustahkamlash va ijtimoiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda. Yoshlarning ta'lim, axborot va madaniy jarayonlarda faol ishtiroki demokratik jarayonlarning sifat jihatdan yangi bosqichga ko'tarilishiga zamin yaratmoqda.¹³

¹⁰ Habermas J. Between Facts and Norms. – Cambridge: MIT Press, 1996.

¹¹ Ismoilov B.S. Ochiq va ijtimoiy-huquqiy davlat asoslari. – Toshkent, 2020.

¹² Easton D. A Systems Analysis of Political Life. – New York: Wiley, 1979.

¹³ Ismoilov B.S. Fuqarolik jamiyati va davlat munosabatlari. – T., 2019.

Umuman olganda, “yumshoq kuch” demokratik boshqaruvning zo‘ravonliksiz, ongli va qadriyatlarga asoslangan modeli sifatida namoyon bo‘lib, siyosiy madaniyatni rivojlantirish, fuqarolik ishtirokini kengaytirish va jamoatchilik fikrini shakllantirish orqali demokratik tizimning barqarorligini ta‘minlaydi. Bu mexanizm davlat va jamiyat o‘rtasidagi muloqotni kuchaytirib, boshqaruvning ijtimoiy legitimligini mustahkamlaydi hamda zamonaviy demokratik jamiyat qurishda muhim falsafiy asos vazifasini bajaradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “yumshoq kuch” zamonaviy demokratik boshqaruv tizimida zo‘ravonliksiz va ma‘muriy-majburiy vositalarga murojaat qilmasdan jamiyatni boshqarish imkonini beruvchi muhim ijtimoiy-falsafiy mexanizm hisoblanadi. Ushbu konsepsiya siyosiy institutlar faoliyatini ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va madaniy kommunikatsiya bilan uzviy bog‘lash orqali demokratik jarayonlarning barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Tahlillar shuni asoslaydiki, “yumshoq kuch” fuqarolik ishtirokini majburiy tartibda emas, balki ongli va ichki ehtiyojga aylangan ijtimoiy faoliyat shaklida rivojlantiradi. Bu holat siyosiy madaniyatning yuksalishiga, jamoatchilik fikrining konstruktiv shakllanishiga hamda davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonchli muloqotning mustahkamlanishiga olib keladi. Natijada demokratik boshqaruv tizimining legitimligi va ijtimoiy tayanchi kuchayadi.

Shuningdek, “yumshoq kuch”ning axborot siyosati, shaffoflik va ochiqlik tamoyillari bilan uyg‘unlashuvi demokratik jarayonlarning sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga zamin yaratadi. Jamiyatda axborotga erkin kirish, tushuntirish ishlari va dialog mexanizmlarining rivojlanishi fuqarolarning siyosiy qarorlar jarayoniga ongli munosabatini shakllantiradi hamda boshqaruvdagi ijtimoiy mas‘uliyatni oshiradi.

Umuman olganda, “yumshoq kuch” demokratik siyosat bilan ijtimoiy ong o‘rtasida strategik bog‘lovchi bo‘g‘in vazifasini bajarib, siyosiy jarayonlarni jamiyatning ichki ehtiyojlari, qadriyatlari va jamoatchilik fikri bilan uyg‘unlashtiradi. Ushbu yondashuv demokratik boshqaruvni kuch ishlatishga emas, balki ong, muloqot va ma‘naviy yetakchilikka asoslangan holda amalga oshirish imkonini beradi hamda zamonaviy demokratik jamiyat qurishda muhim nazariy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Habermas J. *Between Facts and Norms*. – Cambridge: MIT Press, 1996.
2. Easton D.A. *Systems Analysis of Political Life*. – New York: Wiley, 1979.
3. Ismoilov B.S. *Fuqarolik jamiyati va davlat munosabatlari*. – Toshkent, 2019.
4. Ismoilov B.S. *Ochiq va ijtimoiy-huquqiy davlat asoslari*. – Toshkent, 2020.
5. Ismoilov B.S. *O‘zbekistonda ijtimoiy himoya siyosatining tashkiliy-huquqiy asoslari. Monografiya*. – T.: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2021. – 138 b.
6. Lukes S. *Power: A Radical View*. – London: Palgrave Macmillan, 2005.
7. Nye J.S. *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. – New York: PublicAffairs, 2004.

O'ZBEKISTONDA O'RTA UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA RAQAMLI ASR SHAROITIDA KIMYO FANINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR: MAVJUD MUAMMOLAR VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Rajabova Maktuba Furqatovna,

Toshkent shahar 200-maktab Kimyo fani o'qituvchisi

E-mail: maktubarajabova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqola O'zbekiston o'rta umumta'lim maktablarida kimyo fanini o'qitish jarayonini raqamli transformatsiya sharoitida takomillashtirish masalalarini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishga qaratilgan. Unda zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli ta'lim vositalari va STEAM yondashuv asosida kimyo ta'limining samaradorligini oshirish imkoniyatlari, shuningdek, ushbu jarayonda yuzaga kelayotgan muammolar va ularni bartaraf etish istiqbollari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kimyo ta'limi, innovatsion yondashuvlar, raqamli ta'lim, interaktiv laboratoriya, e-learning/elektron ta'lim, steam metodikasi, ta'lim resurslari, o'qituvchi kompetensiyasi, o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalari, ta'limda texnologiya integratsiyasi.

Аннотация. Данная статья представляет собой научно-теоретический и практический анализ вопросов совершенствования процесса преподавания химии в средних школах Узбекистана в контексте цифровой трансформации. В ней освещаются возможности повышения эффективности преподавания химии на основе современных инновационных педагогических технологий, цифровых образовательных инструментов и подхода STEAM, а также проблемы, возникающие в этом процессе, и перспективы их устранения.

Ключевые слова: преподавание химии, инновационные подходы, цифровое образование, интерактивная лаборатория, электронное обучение/электронное образование, методология STEAM, образовательные ресурсы, компетентность учителя, исследовательские навыки учащихся, интеграция технологий в образование.

Abstract. This article is aimed at a scientific, theoretical and practical analysis of the issues of improving the process of teaching chemistry in secondary schools of Uzbekistan in the context of digital transformation. It highlights the possibilities of increasing the effectiveness of chemistry education based on modern innovative pedagogical technologies, digital educational tools and the STEAM approach, as well as the problems arising in this process and the prospects for their elimination.

Keywords: chemistry education, innovative approaches, digital education, interactive laboratory, e-learning/electronic education, STEAM methodology, educational resources, teacher competence, students' research skills, technology integration in education.

Kirish. Globallashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimida, xususan, tabiiy fanlarni o'qitishda tub o'zgarishlarni talab etmoqda. Kimyo fanining abstrakt tushunchalarga boyligi, tajriba va modellashtirishga ehtiyoj yuqoriligi raqamli vositalar va innovatsion yondashuvlardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Shu bois, O'zbekiston sharoitida o'rta maktablarda kimyo ta'limini raqamli asr talablari asosida modernizatsiya qilish dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi.

Kimyo fanini o'qitishda pedagogik jihatdan o'quvchi markazda (Student-centered) innovatsion yondashuvlar qo'llaniladi. Fanda interaktiv o'qitish tadqiqotlarga asoslangan inklyuziv yondashuvlarga tayangan bo'lib, o'quvchilarga kimyoda mazmunli o'quv tajribalarini taqdim etadi. Kimyo fan sohasi sifatida ilm-

fanning qanday ishlashini o'rganish va hayot hamda jamiyatdagi boshqa o'quv tajribalari bilan o'zaro bog'lanish uchun noyob imkoniyat yaratadi. Innovatsion yondashuvlar yordamida kimyo fanini o'rganish o'quvchilarda umumiy ko'nikmalarni: muammolarni hal qilish, fanning jamiyatning barqaror rivojiga qanday hissa qo'shishini tushunish, modellar bo'yicha fikrlash, atrof-muhitni muhofaza qilishdagi xavf va xatarlarga sezgir bo'lish va ularni anglash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Kimyo fanini o'qitish o'quvchilar atrofidagi dunyo haqida bilim olish va ilm-fan hamda texnologiya masalalari bo'yicha jamiyatdagi munozaralarda ishtirok etish imkonini beradi. Shuning uchun kimyoni o'qitishda kutilgan natijaga erishish uchun innovatsion yondashuvlar zarur. Kimyoviy fanlar - moddaning tuzilishi, xususiyatlari va o'zgarishlari bilan shug'ullanadigan fizika fanlari bo'limidir. [1] Kimyo alohida atomlarning xususiyatlari, atomlarning kimyoviy bog'lanishlar hosil qilib kimyoviy birikmalar yaratishi, moddaga uning umumiy xususiyatlarini beruvchi molekulararo kuchlar orqali moddalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar hamda turli moddalarni hosil qilish uchun kimyoviy reaksiyalar orqali moddalar o'rtasidagi o'zaro ta'sirlarni o'rganadi. Tushunchaviy jihatdan, kimyoning ta'rifini yillar davomida fan sohasidagi tadqiqotlar, innovatsiyalar hamda o'qitish va o'rganishdagi yangi yondashuvlar tufayli doimiy ravishda o'zgarib borgan.

Kimyo ta'limining tarixi yangi yondashuvlar, bilim va ko'nikmalar bilan tavsiflanadigan dinamik innovatsiyalar madaniyati ekanligini qayd etgan. Albatta, bu o'qitishning yangi usullari, strategiyalari va texnikalarini o'z ichiga oladi. Kimyo fanini to'g'ri tushunish atrofimizdagi dunyoni anglashga imkon beradi. Bu esa jamiyatning o'zgaruvchan tabiati sharoitida kimyo bilimlari va ko'nikmalari dinamik bo'lib qolayotgani sababli kimyoni o'qitish va o'rganishning asosiy zarurligini aytish lozim. Kimyoni o'qitish uchun kerakli nazariy va faktik materiallarni tanlash qiyin muammo hisoblanadi. Chunki nazariy masalalarni darslikda ko'proq bayon qilish va faktik masalalarni ham hisobga olish nazariyalarning dogmatik o'zlashtirilishiga olib keladi va o'quvchilar dunyoqarashining shakllanishiga zarar yetkazadi. [2]

Raqamli davrni insoniyat tarixida an'anaviy jamiyatdan sanoat inqilobiga o'tish bilan tavsiflanadigan axborot asri doirasida tasavvur qilish mumkin. Ta'kidlash joizki, raqamli davr tushunchasi vaqt o'tishi bilan doimiy ravishda o'zgarib bormoqda. Bu kontekstda raqamli davr tushunchasi elektron o'qitishga (e-learning) ishora qiladi. Shu munosabatda, raqamli o'qitish texnologiyalardan foydalanadigan har qanday o'qitish yoki ta'limiy amaliyot orqali amalga oshiriladigan o'qish turi bugungi kunning asosiy vazifasi. Raqamli o'qitish barcha o'quv sohalari yoki domenlarida sodir bo'ladi. U quyidagilarni o'z ichiga olgan keng ko'lamli amaliyotlarni qo'llashni o'z ichiga oladi:

- aralash va raqamli o'qitish;
- o'yinlarga asoslangan o'qitish;
- raqamli kontekstni baholash;
- mahalliy va global miqyosda hamkorlik qilish;
- vaqtni baholash va hisobot berish;
- onlayn hamjamiyatlarda faol ishtirok etish;

➤ hamkorlik qilish, muloqot qilish, ma'lumotlarni saralash va yaratish uchun texnologiyalardan foydalanish.

Innovatsion yondashuvlar tushunchasi ta'lim jarayonini modernizatsiya qilishga xizmat qiluvchi yangi pedagogik metodlar, texnologiyalar, strategiyalar hamda kasbiy ko'nikmalar majmuasini o'z ichiga oladi. Innovatsion yondashuvlarda kontekstlar o'quvchilarning qiziqishini oshirish va ularda savollar uyg'otish vositasi sifatida qaraladi. Shu bilan birga, asosiy kimyoviy tushunchalar bilan bog'lanish o'quvchilar tomonidan muayyan kontekst doirasida egallangan bilimlarning konkret vaziyatdan ajratilishi (dekontekstualizatsiya) va umumlashtirilishini ta'minlaydi. Dekontekstualizatsiya va bilimlarni tarmoqlash jarayoni asosiy tushunchalarning kumulativ (bosqichma-bosqich) o'zlashtirilishiga olib keladi. Masalan, "ovqat" kontekstiga asoslangan ta'lim jarayoni muayyan savollarni yuzaga keltiradi va ushbu savollarga javob izlash jarayonida ma'lum kimyoviy bilimlar shakllanadi. Ushbu bilimlar savollarga to'liq javob berilgunga qadar turli yo'llar bilan boyitilib boriladi. Xuddi shuningdek, "yonish" kontekstini kengaytirish jarayonida avval o'zlashtirilgan bilimlardan foydalaniladi va yangi bilimlar hosil qilinadi.

Innovatsion yondashuvlarga asoslangan metod va texnikalar orqali bilimlar doimiy ravishda boyitilib boradi va asosiy tushunchalarning muayyan elementlari namoyon bo'lganda, ular tahlil qilinadi hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tizimli tashkil etish uchun qo'llaniladi. Schwartz va hammualliflar kimyo fanini innovatsion yondashuvlar asosida o'qitishda o'qituvchi quyidagi muhim savollarni qo'yishi lozimligini ta'kidlaydilar: *"Men o'quvchilarim nimani tushunishini xohlayman?"* yoki *"Ta'lim natijasida ular nimalarni bajara olishlari kerak?"*. Ushbu savollarga javob topish jarayonida o'quvchilarni turli metod va texnikalar asosida faol ta'lim jarayoniga jalb etish zarur.[3]

Innovatsion yondashuvlar qatoriga jarayonga yo'naltirilgan yo'riqli tadqiqotli ta'lim (POGIL), laboratoriya texnikalari, elektron ta'lim, *mattering chemistry* va *smart work* kabi tadqiqotga asoslangan onlayn ta'lim muhitlarini kiritadilar. Shuningdek, konseptual simulyatsiyalar, interaktiv qo'llanmalar, vizual tajribalar va muammoga asoslangan uy vazifalari o'quvchilarning kimyo fanidan bilim darajasi va o'quv faoliyati samaradorligini oshirishga xizmat qilishi qayd etiladi. O'quvchilarni laboratoriya mashg'ulotlariga jalb etish orqali ularda kimyoviy metodlar va tajriba o'tkazish ko'nikmalari shakllanadi. Mazkur sinf va laboratoriya texnikalari nafaqat fan mazmunini o'rgatishga, balki tahliliy fikrlash va jamoada samarali ishlash kabi asosiy jarayon kompetensiyalarini rivojlantirishga ham yordam beradi.[4]

Fanlarni, jumladan kimyo fanini o'qitishda innovatsion yondashuvlar raqamli texnologiyalarni ham o'z ichiga oladi. Masalan, o'qituvchi global isish mavzusini tushuntirishda videolavhalardan foydalanishi orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarni samarali o'zlashtirishiga erishishi mumkin. Kimyo fanini o'qitishda quyidagi raqamli texnikalarning muhimligini e'tirof etamiz: video o'yinlar, jamoaviy o'yinlar, rolli o'yinlar, savol-javob o'yinlari, boshqotirmalar, munozaralar, stol o'yinlari, tasavvurga asoslangan o'yinlar va viktorinalar. Ushbu

texnikalar raqamlashtirilgan holda qo'llanilganda, kimyo ta'limining samaradorligini yanada oshiradi.

Raqamli davr sharoitida ta'lim jarayonida turli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, Karehka kompyuter yordamida ta'lim (CAL), interaktiv aqlli doskalar, onlayn media vositalari hamda onlayn o'quv platformalaridan foydalanish turli fanlarni, jumladan kimyo fanini o'qitishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ilmiy asoslaydi.[5]

Kimyo akademik fan sifatida nazariy va amaliy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Shu bois, uni samarali o'qitish jarayoni malakali kadrlar hamda moddiy-texnik resurslar, jumladan, yetuk kimyo o'qituvchilari va zamonaviy o'quv-laboratoriya jihozlarining mavjudligini taqozo etadi.

Kimyo fanini o'qitish jarayonidagi masalalarni ikki asosiy yo'nalishda ko'rib chiqish mumkin: birinchisi - ta'lim resurslarining mavjudligi, ikkinchisi esa - o'qituvchining ushbu resurslardan samarali foydalanish bo'yicha texnik bilim va ko'nikmalariga egaligi. Biroq, bu holat o'qituvchining ijodkorligi va tashabbuskorligini inkor etmaydi; aksincha, raqamli texnologiyalar asosida bilim berish jarayoni fan mazmunini chuqur o'zlashtirish bilan uyg'un holda amalga oshirilishi lozimligini taqozo etadi.

Kimyo fanini o'qitish va o'rganish istiqbollari keng va xilma-xildir. Kimyo fanini o'quv-axborot texnologiyalari asosida o'qitish o'quvchilarga bilimlarni o'zlari uchun qulay vaqtda hamda turli fanlararo yo'nalishlarda o'zlashtirish imkonini yaratib, ularning o'z-o'zini rag'batlantirish (self-motivation) darajasini oshiradi. Elektron ta'lim (e-learning) strategiyalarining samaradorligi shundan iboratki, o'quvchilar o'quv topshiriqlarini qisqa vaqt ichida bajarish imkoniga ega bo'lib, bu esa qo'shimcha bilimlarni egallash uchun vaqt resurslarini kengaytiradi.

Ushbu tadqiqot kimyo fanining tushunchasi, innovatsion yondashuvlar va raqamli qurilmalar yordamida kimyo fanini o'qitish imkoniyatlarini o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion yondashuvlar — interaktiv laboratoriya mashg'ulotlari, ilmiy mantiqiy bahslar va pedagogik texnikalar orqali o'quvchilarning asosiy jarayon ko'nikmalari va innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli qurilmalar va e-learning vositalari o'quvchilarga bilimni o'z vaqtida va mustaqil o'zlashtirish, fan bilan bog'liq savollarga mustaqil yechim topish hamda amaliy tajribalarni laboratoriya sharoitida mustahkamlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Kimyo_va_fizika_fanining_qiyoslanishi
2. Rahmatullayev N.G., Omonov H.T., Mirkomilov Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. -T.: "Idqtisod-Moliya", 2013. -23 b.
3. Amina Aminu. *Innovative Approaches in Teaching Chemistry in Digital Era at Secondary School Level in Nigeria: Issues and Prospects/* <file:///C:/Users/User/Downloads/Telegram%20Desktop/NRDA-IJPASR-11-5-6.pdf>
4. Colgoni, A. and Eyles, C (2010). A new approach to science education for 21 st century. Retrieved from <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.01>. On 30/10/2016
5. Kareshka, R. types of technology used in the classroom. <https://www.used in technology.com/hyes.technology-classroom>.

MAKTAB O'QUVCHILARIDA XXI ASR KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI (KIMYO FANI MISOLIDA)

Rajabova Maktuba Furqatovna,

Toshkent shahar 200-maktab Kimyo fani o'qituvchisi

E-mail: maktubarajabova@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolaning asosiy mazmuni o'rta maktab o'quvchilarida XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. XXI asr ko'nikmalari o'quvchilarning kelajakdagi muammolarga qarshi tura olishlari uchun zarur bo'lgan qobiliyatlar majmuasi bo'lib, u o'rganish (learning), savodxonlik (literacy) va hayotiy (life skills) ko'nikmalarni o'z ichiga oladi. O'quvchilarning ta'lim olish tajribasini va tadqiqot kontekstini chuqurroq tushunish uchun sifat (qualitative) metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqot doirasida STEAM yondashuvi va loyiha asosida o'qitish (PBL) modellarining o'quvchilar tanqidiy fikrlashi, kreativligi hamda muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatiga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada kimyoviy jarayonlarni muhandislik va texnologik yechimlar bilan bog'lash orqali o'quvchilarning axborot savodxonligi va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish usullari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: XXI asr ko'nikmalari, STEAM ta'limi, kimyo didaktikasi, loyiha asosida o'qitish, tanqidiy fikrlash, kreativlik, muammoli ta'lim, integratsiyalashgan dars.

Аннотация. Основное содержание данной статьи направлено на развитие навыков XXI века у старшеклассников. Навыки XXI века — это набор умений, необходимых учащимся для решения будущих задач, включая навыки обучения, грамотность и жизненные навыки. Для более глубокого понимания опыта обучения учащихся и контекста исследования использовалась качественная методология. В исследовании анализировалось влияние подхода STEAM и моделей проектного обучения (PBL) на критическое мышление, креативность и навыки решения проблем у учащихся. В статье освещаются методы развития информационной грамотности и навыков работы в команде у учащихся путем связи химических процессов с инженерными и технологическими решениями.

Ключевые слова: навыки XXI века, STEAM-образование, дидактика химии, проектное обучение, критическое мышление, креативность, проблемно-ориентированное обучение, интегрированный урок.

Abstract. The main content of this article is aimed at developing 21st century skills in high school students. 21st century skills are a set of skills that students need to be able to face future challenges, including learning, literacy, and life skills. A qualitative methodology was used to gain a deeper understanding of the students' learning experiences and research context. The study analyzed the impact of the STEAM approach and project-based learning (PBL) models on students' critical thinking, creativity, and problem-solving skills. The article highlights methods for developing students' information literacy and teamwork skills by connecting chemical processes with engineering and technological solutions.

Keywords: 21st century skills, STEAM education, chemistry didactics, project-based learning, critical thinking, creativity, problem-based learning, integrated lesson.

Kirish. Globallashuv va jadal texnologik taraqqiyot davrida ta'lim tizimining asosiy vazifasi nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki o'quvchilarni kelajakdagi mehnat bozoriga tayyorlashdan iboratdir. XXI asr ta'limi o'quvchilardan "3R" (o'qish, yozish, arifmetika) ko'nikmalari bilan bir qatorda "4C" (tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va hamkorlik) kompetensiyalarini egallashni talab etadi. Kimyo fani o'zining mavhum xarakteri va uch darajali (makroskopik, mikroskopik va simvolik) ifodalanishi tufayli

o'quvchilar uchun qiyin fanlardan biri hisoblanadi.[1] Shu bois, ushbu fanni o'qitishda yangi pedagogik mexanizmlarni joriy etish zarur.

XXI asr ta'limi o'quvchilarda ushbu davrga xos bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va xarakter xususiyatlari haqida umumiy tasavvur hosil qiladi. Dunyo olimlarining fikricha quyidagilar "XXI asr ko'nikmalari" hisoblanadi: tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, mantiqiy mulohaza yuritish, tahlil va interpretatsiya, ma'lumotlarni sintez qilish, tadqiqotchilik ko'nikmalari, so'rovnomalar o'tkazish, ijodkorlik, badiiy mahorat, qiziquvchanlik, tasavvur va innovatsiya, o'zini namoyon qilish, matonat (perseverance), mustaqillik, rejalashtirish, o'z-o'zini tarbiyalash (intizom), moslashuvchanlik va tashabbuskorlik. Shuningdek, og'zaki va yozma muloqot, ommaviy nutq va taqdimot, tinglash qobiliyati, yetakchilik, jamoaviy ish va hamkorlik, virtual ish maydonlaridan foydalanish mahorati ham muhim sanaladi. Shu bilan birga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) savodxonligi, media va internet savodxonligi, ma'lumotlarni qayta ishlash, kompyuter dasturlash, fuqarolik, etika va ijtimoiy adolat savodxonligi, iqtisodiy va moliyaviy bilimlar, tadbirkorlik, global xabardorlik va multikulturalizm, gumanitar va ilmiy savodxonlik, ilmiy metodlar, ekologik va tabiatni muhofaza qilish savodxonligi, sog'lom turmush tarzi va jamoat xavfsizligi ko'nikmalari ham XXI asrning ajralmas qismidir.

Tobora rivojlanib borayotgan XXI asr ta'limi o'quvchilarning real hayotdagi qiyinchiliklarga qarshi tura olish kompetensiyalari bilan bog'liq holda rivojlanmoqda. Fanda "XXI asr ko'nikmalari" atamasi, odatda, globallashtirish davrida o'quvchilarning muvaffaqiyat qozonishida yordam berish uchun maktablarda o'qituvchilar o'rgatishi lozim bo'lgan hamkorlik, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish kabi asosiy kompetensiyalarni anglatadi.

Maktablarda kimyo ta'limi – ta'lim tamoyillari va kimyo fanining o'zaro uyg'unlashuvidir, buning natijasida o'quvchilar kimyoviy ta'lim jarayoni mavjud kimyoviy tushunchalarni anglashga harakat qilishadi. Kimyo fanini o'qitish metodikasi sohasidagi tadqiqotlar kimyo o'quv faoliyatini takomillashtirishga, xususan, o'quvchilarga kimyoviy tushunchalarini anglashda ko'maklashishga va mazmunli (anglangan) ta'lim jarayonini yaratishga yo'naltirilgan.

Hozirgi paytda O'zbekistonda kimyo fanini o'qitish va o'rganish jarayonlari jiddiy muammolarga duch kelmoqda, chunki ta'lim jarayonida bir vaqtning o'zida ham fundamental tushunchalarni shakllantirish, ham XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish talab etiladi. Kimyo o'zining mavhum tushunchalari va o'quvchilarning kundalik hayoti bilan bog'liqlik darajasi tufayli qiyin fan hisoblanadi. Tragustning fikricha kimyo fani o'z ichiga uchta darajadagi tasvirni oladi: makroskopik, mikroskopik va simvolik (ramziy) tasvirlash. [2] O'quvchilarda kimyoviy tushunchalar haqida to'g'ri tasavvurni shakllantirish uchun kimyo o'qituvchilari ushbu uchta darajani o'zaro bog'liqlikda tushuntirishlari zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-oktabrdagi "Ommaviy o'rta ta'lim tizimida STEAM-ta'limining keng joriy etilishi chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-447-son qarorida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish,

STEAM-markazlarini yaratish, maktablarga fanlararo ta'limni qo'llash uchun zaruriy jihozlar va dasturiy ta'minot bilan ta'minlash bo'yicha vazifalar belgilangan.[3] Bu yondashuv nafaqat kognitiv bilimlarni shakllantiradi, balki shaxsiy sifatlar ijodiylik, tashabbuskorlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash, moslashuvchanlik, raqamli savodxonlik kabi XXI asr ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston ta'lim tizimi XXI asrda o'sib borayotgan ehtiyojlarga javob bera olishi va zarur ko'nikmalarni rivojlantirish qobiliyati uning kelajak avlod mutaxassislarini mehnat bozoriga tayyorlashdagi asosiy markaz sifatidagi mavqeini saqlab qolishda muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan maktablarda tadbqiq qilinayotgan STEAM yondashuvni Loyiha asosida o'qitish (PBL) metodikasi bilan qanday bog'lash kerakligini amaliy jihatdan ko'rib chiqamiz. Ushbu ta'lim yondashuvining qo'llanilishi har bir STEAM komponentini loyiha asosida o'qitish (PBL) jarayoniga integratsiya qiladi.

Loyiha asosida o'qitish (PBL) - bu o'quvchiga yo'naltirilgan pedagogika bo'lib, unda o'quvchilar real dunyo muammolari va vazifalarini faol tadqiq qilish orqali chuqurroq bilimga ega bo'ladilar. STEAM yondashuvining qo'llanilishi, shuningdek, o'quvchilarni kimyo fanini o'rganishda har bir STEAM komponentini tushunishga undaydi. Loyiha asosida o'qitishga integratsiyalashgan STEAM bosqichlari beshta o'quv qadamidan iborat: bog'lash (relating), rejalashtirish (planning), rivojlantirish (developing), hamkorlik qilish (cooperating) va o'tkazish (transferring). [4] PBLning har bir bosqichi o'quvchilarni faol bo'lishga va berilgan loyihani yakunlash haqida o'ylashga undaydi: jarayon asosiy savollar bilan boshlanadi, so'ng loyiha rejalari ishlab chiqiladi, jadval tayyorlanadi, o'quvchilar faoliyati va loyiha rivoji nazorat qilinadi, natijalar sinovdan o'tkaziladi va baholanadi hamda to'plangan tajribalar tahlil qilinadi.

Kimyo darslarida XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishning eng samarali mexanizmi bu - o'quvchini dars markaziga qo'yishdir. Loyiha asosida o'qitish (PBL) o'quvchilarga real dunyo muammolarini uzoq muddatli tadqiq qilish imkonini beradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyani ta'minlash, o'quvchilarda amaliy va nazariy bilimlarni uyg'un holda shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi kimyo fanini o'qitishda samarali ta'lim texnologiyasi sifatida e'tirof etilmoqda. Ushbu yondashuv orqali kimyo darslarida nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy, ijodiy va analitik kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

1-jadval

STEAM yondashuvining kimyo darslarida qo'llanilishi va pedagogik ahamiyati

STEAM komponenti	Kimyo darsidagi mazmuni	Pedagogik ahamiyati va kutilayotgan natija
Science (Fan)	Kimyoviy qonuniyatlar, kislota-asos nazariyasi va pH tushunchalarini ilmiy asosda o'rganish	O'quvchilarda ilmiy tafakkur, sabab-oqibat munosabatlarini anglash hamda nazariy bilimlarni chuqur o'zlashtirish ko'nikmalari shakllanadi
Technology	Raqamli pH-metrlar, sensorlar	Raqamli savodxonlik rivojlanadi,

STEAM komponenti	Kimyo darsidagi mazmuni	Pedagogik ahamiyati va kutilayotgan natija
(Texnologiya)	va onlayn manbalardan foydalanish	tajriba natijalarining aniqligi va ishonchliligi oshadi
Engineering (Muhandislik)	Tabiiy indikatorlar asosida sinov qurilmalari va modellarni loyihalash	Muammoli vaziyatlarda muhandislik fikrlashi, amaliy yechim topish va dizayn asosida ishlash ko'nikmalari shakllanadi
Arts (San'at)	Ranglar shkalasini estetik ishlab chiqish, loyiha dizayni va ijodiy taqdimot	Estetik did, kreativ fikrlash va kommunikativ kompetensiyalar rivojlanadi
Mathematics (Matematika)	Eritma konsentratsiyasi, pH qiymatlari va o'lchov natijalarini matematik tahlil qilish	Analitik fikrlash, hisob-kitoblarni aniq bajarish va ma'lumotlarni tahlil qilish malakalari shakllanadi

2-jadval

Kimyo darslarida STEAM asosida ko'nikmalarni shakllantirishning bosqichli mexanizmi

Bosqich	Bosqich nomi	Mazmuni	Ta'limiy natija
1-bosqich	Bog'lash (Relating)	Kimyoviy tushunchalarni kundalik hayot va real muammolar bilan integratsiyalash	O'quvchilarda fanlararo bog'liqlikni anglash va motivatsiya kuchayadi
2-bosqich	Rejalashtirish (Planning)	Loyiha maqsadi, vazifalari va zarur resurslarni aniqlash	Rejalashtirish, mas'uliyat va mustaqil ishlash kompetensiyalari rivojlanadi
3-bosqich	Rivojlantirish (Developing)	Eksperimentlar o'tkazish, kuzatish va model yaratish	Amaliy tajriba orqali bilimlarni mustahkamlash ta'minlanadi
4-bosqich	Hamkorlik (Cooperating)	Guruhda rollarni taqsimlash va jamoaviy muhokama olib borish	Ijtimoiy faollik, muloqot va jamoada ishlash malakalari shakllanadi
5-bosqich	O'tkazish (Transferring)	Olingan bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatlarga tatbiq etish	Barqaror kompetensiyalar va mustaqil fikrlash rivojlanadi

Jadvalda keltirilganidek, **Science komponenti** kimyoviy qonuniyatlar, kislota - asos nazariyasi va pH tushunchalarini ilmiy asosda o'zlashtirishga xizmat qiladi. Bu esa o'quvchilarda ilmiy tafakkur, mantiqiy fikrlash va sabab-oqibat bog'liqliklarini anglash ko'nikmalarining shakllanishiga olib keladi. Kimyoviy tushunchalarni chuqur tushunish keyingi STEAM komponentlarining samarali amalga oshirilishi uchun nazariy poydevor vazifasini bajaradi.

Technology komponenti doirasida raqamli pH-metrlar, sensorlar va internet manbalaridan foydalanish o'quvchilarning raqamli savodxonligini oshiradi. Shuningdek, tajribalar jarayonida o'lchov natijalarining aniqligi va ishonchliligi

ta'minlanib, ilmiy tadqiqot madaniyati shakllanadi. Texnologik vositalardan foydalanish o'quvchilarning mustaqil izlanish olib borish qobiliyatini rivojlantiradi.

Engineering komponenti tabiiy indikatorlar asosida sinov qurilmalari va modellarni loyihalash orqali namoyon bo'ladi. Ushbu jarayonda o'quvchilar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, amaliy yechim topish hamda dizayn asosida ishlash ko'nikmalarini egallaydilar. Muhandislik yondashuvi kimyo fanining nazariy jihatlarini real amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Arts komponentining ta'lim jarayoniga integratsiyasi loyihaning vizual dizayni, ranglar shkalasini estetik jihatdan ishlab chiqish va ijodiy taqdimot orqali amalga oshiriladi. Bu esa o'quvchilarda kreativ fikrlash, estetik did va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantiradi. Natijada, ilmiy bilimlarni vizual va tushunarli shaklda ifodalash malakasi shakllanadi.

Mathematics komponenti eritma konsentratsiyasi va pH ko'rsatkichlarini hisoblash orqali kimyoviy jarayonlarni matematik tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu bosqichda o'quvchilarda analitik fikrlash, aniqlik va hisob-kitoblarni mantiqiy asosda bajarish ko'nikmalari rivojlanadi. Matematik kompetensiya ilmiy natijalarni tahlil qilish va xulosalar chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, jadvalda keltirilgan bosqichli amalga oshirish mexanizmi STEAM yondashuvining didaktik samaradorligini ta'minlaydi. Bog'lash (Relating) bosqichida kimyoviy tushunchalar real hayot bilan integratsiyalashib, o'quv motivatsiyasi kuchaytiriladi. Rejalashtirish (Planning) bosqichi o'quvchilarda mustaqil fikrlash va mas'uliyat hissini shakllantiradi. Rivojlantirish (Developing) jarayonida tajribalar o'tkazilib, bilimlar amaliyot orqali mustahkamlanadi. Hamkorlik (Cooperating) bosqichi jamoada ishlash va muloqot kompetensiyalarini rivojlantirsa, O'tkazish (Transferring) bosqichi olingan bilim va ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llash orqali barqaror kompetensiyalarning shakllanishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, XXI asr ko'nikmalarini maktab o'quvchilarida shakllantirish va STEAM yondashuvining kimyo darslariga integratsiyasi o'quvchilarning fanlararo bilimlarini rivojlantirish, ijodiy va analitik fikrlashini kuchaytirish hamda real hayotda muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan kompetensiyalarni shakllantirishda muhim pedagogik ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda kimyo fanini o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanigan adabiyotlar:

1. Rich, E. How Do You Define 21st-Century Learning?. *Education Week Teacher PD Source Book*, 04 (01), 32-35, 2010.
2. Treagust, D.F., et.al. The role of submicroscopic and symbolic representations in chemical explanation". *International Journal Science Education*, 25(11), 1353-1368, 2015.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-oktabrdagi "Ommaviy o'rta ta'lim tizimida STEAM-ta'limining keng joriy etilishi chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-447-son qarori.
4. Urunova Hulkar Hamroqulovna Samarqand. "Steam ta'lim tamoyillari va ularni maktablarda qo'llash: Выпуск-1| Том-1 (Специальный выпуск)." *Лучшие интеллектуальные исследования 1.1* (2023): 3-5.

INGLIZ TILINI O'RGANISH MOTIVATSIYASI VA GAPIRISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

*Abdujalilova Saida Farxod qizi, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o'rganishda motivatsiyaning tutgan o'rni va og'zaki nutq ko'nikmalarini shakllantirishning samarali usullari tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida o'rganuvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshiruvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi. Shuningdek, nutqdagi psixologik to'siqlarni (qo'rquv va hayajon) bartaraf etish hamda so'zlashuv qobiliyatini rivojlantirishda zamonaviy interfaol metodlar, kommunikativ yondashuv va axborot texnologiyalarining ahamiyati yoritib beriladi. Maqola yakunida til o'rganuvchilar va o'qituvchilar uchun nutqiy kompetensiyani oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tili, motivatsiya, nutq ko'nikmalari, kommunikativ kompetensiya, psixologik to'siqlar, interfaol metodlar, til o'rganish muhiti.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль мотивации в изучении английского языка как иностранного и эффективные методы развития устной речи. В исследовании анализируются внутренние и внешние факторы, повышающие интерес учащихся к изучению языка. Также подчеркивается важность современных интерактивных методов, коммуникативных подходов и информационных технологий в преодолении психологических барьеров к речи (страх и возбуждение) и развитии навыков устной речи. В конце статьи даются практические рекомендации для изучающих язык и преподавателей по улучшению их устной компетенции.

Ключевые слова: английский язык, мотивация, навыки устной речи, коммуникативная компетенция, психологические барьеры, интерактивные методы, среда изучения языка.

Abstract. This article examines the role of motivation in learning English as a foreign language and effective methods for developing oral skills. The study analyzes internal and external factors that increase learners' interest in learning a language. It also highlights the importance of modern interactive methods, communicative approaches, and information technologies in overcoming psychological barriers to speech (fear and excitement) and developing speaking skills. At the end of the article, practical recommendations are provided for language learners and teachers to improve their speaking competence.

Keywords: English, motivation, speaking skills, communicative competence, psychological barriers, interactive methods, language learning environment.

Kirish. Kommunikativ til o'qitishning maqsadi o'quvchilarni maqsad tilida muloqot qila olishga yo'naltirishdir. O'quvchi har bir aytilgan gapda mikro va makro komponentlarni bajara olishi kerak. Shu sababli talabalar maqsad tilining lingvistik shakllari, ma'nolari va funksiyalarini bilishlari zarur. Ular bir funksiyani bajarish uchun turli shakllardan foydalanish mumkinligini, shuningdek, bitta shakl turli funksiyalarni bajarishi mumkinligini tushunishlari kerak. Talabalar ijtimoiy kontekstga mos eng maqbul shaklni tanlay olishlari va suhbatdoshlar bilan ma'no kelishuvini boshqara olishlari lozim.

Biroq, o'quvchilarning ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini bilish sinfda qulay muhit yaratishda muhim omil bo'lib, bu ularni gapirishdagi yutuqlarga undaydi.

Motivatsiya o'quvchilarning yutuqlarini belgilovchi muhim omildir va til o'rganishda katta rol o'ynaydi. Shu sababli motivatsiya o'quvchining muvaffaqiyati yoki muvaffaqiyatsizligini aniqlovchi samarali vosita sifatida

qaraladi. Dörnyei motivatsiyani, jumladan ingliz tilida gapirishni o'rganishda asosiy omil deb hisoblaydi. Motivatsiya - bu insonni muayyan harakatga undovchi ichki manba, istak, ehtiyoj, hissiyot yoki maqsaddir. U chet tilini o'rganishda muvaffaqiyat tezligi va darajasiga ta'sir qiluvchi asosiy omillardan biridir.

Genc va Aydin motivatsiya tilni egallashga ta'sir qiluvchi eng muhim tarkibiy qismlardan biri ekanligini ta'kidlagan. U o'quvchilarning munosabatlariga ta'sir qiladi va o'quv jarayonida doimo e'tiborda bo'lishi kerak. Kitjaroonchai va Kitjaroonchai talabalar o'rganish motivatsiyasi va akademik yutuqlari o'rtasida ijobiy va sezilarli bog'liqlik borligini aniqlagan. Motivatsiya o'quvchilarning ehtiyojlarini qondiruvchi "aqli mexanizm" bo'lib, o'rganish natijalarini yaxshilaydi va o'quv dasturi maqsadlariga erishishga yordam beradi. Shuningdek, Chalak va Kassaian instrumental va integrativ motivatsiya ingliz tilini o'rganishdagi yutuqlar bilan ijobiy bog'liqlikka ega ekanini aniqlagan.

Kitjaroonchai esa yuqori motivatsiyaga ega talabalar yorqin kelajak, ta'lim imkoniyatlari va globallashuv davrida muloqot qilish imkoniyatlariga ega bo'lishlarini ta'kidlagan. Avvalgi tadqiqotlar motivatsiya ingliz tilini o'rganishda muhim omil ekanini ko'rsatsa-da, o'rta maktab o'quvchilarining gapirish qobiliyatiga motivatsiyaning ta'siri hali yetarlicha mustahkam tadqiq etilmagan. Motivatsiya o'quvchilarning gapirish qobiliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

Talabalarning ingliz tilini o'rganish motivatsiyasini tushunish ularning muvaffaqiyatiga erishishda muhim ahamiyatga ega. Motivatsiya o'qituvchilar uchun o'quvchilarning muammolarini aniqlash va sinfda qulay muhit yaratish uchun zarur omildir. Yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilar ingliz tilini o'rganish imkoniyatlaridan faol foydalanadilar, xavf qilishdan qo'rqmaydilar va o'z-o'ziga ishonch hosil qiladilar. Schunk, Pintrich va Meece motivatsiyani maqsadlarga erishishga undovchi "asosiy dvigatel" deb ta'riflaydi. Uno motivatsiya o'rganishni mustahkamlashi, maqsadlarni aniqlashtirishi va o'rganishni davomli qilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Brown motivatsiyani instrumental va integrativ turlarga ajratadi. Instrumental motivatsiya - tilni ish, ta'lim yoki boshqa maqsadlar uchun o'rganish; integrativ motivatsiya esa maqsad til madaniyatiga qo'shilish istagi bilan bog'liq.

Gardner ham ushbu ikki turdagi motivatsiyani tasdiqlaydi. Bundan tashqari, motivatsiya ichki (intrinsik) va tashqi (ekstrinsik) turlarga bo'linadi. Ichki motivatsiya o'rganish jarayonining o'zidan zavq olish bilan bog'liq bo'lsa, tashqi motivatsiya mukofot yoki tashqi bosim bilan bog'liq. Ichki motivatsiya ko'pincha kuchliroq hisoblanadi, chunki u mustaqillik va o'zini rivojlantirishga olib keladi.

Ingliz tilida gapirish qobiliyati samarali muloqot qilishni ta'minlaydi. Gapirish - bu axborot, g'oya va tushunchalarni suhbatdoshga yetkazish ko'nikmasidir. Gapiruvchi fikrini aniq, to'g'ri va tushunarli ifodalashi kerak. Lazaraton gapirishni tilning bir nechta tizimlarini birlashtirishni talab qiladigan murakkab faoliyat deb ta'riflaydi. Bunga lingvistik, diskursiv, sotsiolingvistik va strategik kompetensiyalar kiradi. Burnkart gapirishni uch asosiy jihatga ajratadi:

1. **Mexanik jihatlar** (talaffuz, grammatika, lug'at),
2. **Funktsiyalar** (tranzaksion va interaksion),

3. Ijtimoiy va madaniy me'yorlar (navbat bilan gapirish, nutq tezligi, pauzalar).

Thornbury va Brown gapirish kundalik hayotning ajralmas qismi ekanini va mikro hamda makro ko'nikmalarni talab qilishini ta'kidlaydi.

Kommunikativ til o'qitishning asosiy maqsadi o'quvchilarni maqsad tilida samarali muloqot qila olishga o'rgatishdir. Shu sababli gapirish ko'nikmasi ta'lim jarayonining markazida bo'lishi kerak.

Ingliz tilini o'rganish motivatsiyasi va gapirish qobiliyati o'rtasida sezilarli bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi. Motivatsiya o'quvchilarning gapirish faoliyatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Intervyular ichki va tashqi motivatsiya omillari muhim ekanini ko'rsatdi. O'qituvchilar motivatsiyani oshirish uchun qulay muhit yaratishi, o'quvchilarning ishonchini mustahkamlashi va faoliyatga yo'naltirilgan metodlardan foydalanishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilida erkin so'zlashish qobiliyati faqatgina lug'at boyligi yoki grammatik qoidalarni bilish bilan emas, balki kuchli motivatsion baza va doimiy nutqiy amaliyot bilan shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'rganuvchining tildan foydalanishdagi psixologik to'siqlari (xato qilishdan qo'rqish, uyatchanlik) ko'pincha motivatsiyaning yetishmasligi yoki noto'g'ri tanlangan o'qitish metodikasi natijasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown, H.D. *Reading enhancement and development*. – New York: West Publishing Company, 1992.
2. Burns, A. & Joyce, H. (1997). *Focus on Speaking*. Sydney: Macquarie University Press. (Shuningdek: *Spoken language: What it is and how to teach it*. Washington: Center for Applied Linguistics).
3. Chalak, A. & Kassaian, Z. (2010). *Motivation and attitudes of Iranian undergraduate EFL students towards learning English*. *GEMA Online Journal of Language Studies*, 10(2), pp. 37-56.
4. Celce-Murcia, M. (2001). *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Boston: Heinle & Heinle.
5. Dörnyei, Z. (1998). *Motivation in second and foreign language learning*. *Language Teaching*, 31, 117–135.
6. Fromkin, V., et al. (2017). *Linguistics: An Introduction to Linguistic Theory*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
7. Ghanbarpour, M. (2016). *Teaching Activities: Activities to Promote Speaking in a Second Language*. [Elektron resurs]. URL: <https://www.scribd.com/document/251204059/> (Murojaat sanasi: 26.07.2018).
8. Kitjaroonchai, N., & Kitjaroonchai, T. (2012). *Motivation toward English language learning of Thai students majoring in English at Asia-Pacific International University*. *Catalyst Journal*, 7(1), 21-38.
9. Kitjaroonchai, N. (2013). *Motivation toward English language learning of students in secondary and high schools in Thailand*. *International Journal of Language and Linguistics*, 1(1), 22-33. DOI: 10.11648/j.ijll.20130101.14.
10. Krashen, S. (1988). *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Prentice-Hall International.
11. Lucas, R.I., et al. (2010). *A study on the intrinsic motivation factors in second language learning among selected freshman students*. *Philippine ESL Journal*, 4, 3-23.

12. Thornbury, S. (2005). *How to Teach Speaking*. Harlow: Longman.

SHELTERED INSTRUCTION - УЛУЧШЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА

*Акрамова Мунисабону Жамиид кизи,
Студентка 2 курса факультета*

Филологии английского языка и литературы,

Касимова Д.Х., старший преподаватель английского языка

Аннотация. В данной работе рассматривается метод Sheltered instruction как концепция эффективного обучения академических предметов на английском языке, для учащихся для которых обучаемый язык не является родным. Основное внимание уделяется: использованию упрощённого варианта языка, наглядных примеров и материалов, а также на взаимодействия для повышения понимания. Более того роль Sheltered Instruction анализируется, как средство понимания предметных знаний и их навыков. Этот метод чаще используется как средство, поддержания учебной среды и выходит поддержкой студентов с более низким уровнем владения языком.

Ключевые слова: sheltered instruction, методы, SIOP, SDAIE, CBI.

Abstract. This paper examines sheltered instruction as a concept for effectively teaching academic subjects in English to non-native English speakers. It focuses on the use of simplified language, visual examples and materials, and interaction to enhance understanding. Furthermore, the role of sheltered instruction is analyzed as a means of understanding subject knowledge and skills. This method is most often used to support a learning environment and supports students with lower language proficiency.

Keywords: sheltered instruction, methods, SIOP, SDAIE, CBI.

Введение. Согласно Аль-Мутава, и Коултер, Sheltered instruction-это процесс, посредством которого ученик взаимодействует с учителем с целью приобретения новых навыков, знаний, установок и мнений. Согласно этому Гоар (2014), показал, что учителя должны выполнять некоторые функции в классе, такие как: систематизация материала, постановка целей, создание благоприятной атмосферы, обучение новых учеников в рабочей группе, соотнесение заданий с собственным опытом учащихся, мотивация учащихся и оценка их успеваемости. Это означает, что учитель является центром этого метода, как организатор урока и управляющий класса.

Sheltered instruction – это метод в котором изучающие английский язык кандидаты, в особенности ученики, могут познать его изучая академические предметы, такие как биология, математика, физика, литература и т.д. Разные методы включенные в Sheltered instruction помогают сделать процесс изучения учебного материала понятным и способствует повышению уровня языка. От ссылаясь Sheltered instruction содержит элементы, специально разработанные для поддержки академических достижений учащихся (например, включение в курс языковых целей, прогресс и применение полученных ранее знаний, а также использование методов обучения для развития интеллектуальных способностей).

Виды переменяемых методов:

1. SIOP был создан для того, чтобы предложить преподавателям выгодную модель преподавания. SI-это представление об эффективной

работе преподавателя, которое учитывает различия в академическом уровне студентов, То есть это методическая модель для планирования проведения урока, что глубоко помогает изучение предметов и прокачивает навык языка одновременно. Используя эту систему планирования, учителя изменяют методы преподавания таким образом, чтобы язык, который они используют для объяснения концепций и информации, был понятен этим учащимся.

2. **SDAIE** - Специально разработанное академическое обучение английскому языку - это метод обучения студентов английскому языку таким образом, что они приобретают навыки как в изучении предметного материала, так и в использовании английского языка. Подготовка хороших уроков в SDAIE требует осознания того, что учащийся не является носителем английского языка, и избегания тех аспектов английского языка, которые могут затруднить изучение английского языка как второго.

3. CBI считается скорее философией или подходом, чем методологией. Единой формулы для такого типа обучения не существует, но существуют определенные модели CBI, которые используются во всем мире для достижения целостного и глобального подхода к изучению иностранных языков. Этот метод основан на интересах ученика, а не только на сухом языке. При этом методе можно использовать разные виды показательной информации.

4. Sheltered Instruction (общий подход) Стивен Крашен представил этот метод в начале 1980-х годов как способ интеграции методов овладения вторым языком в преподавание различных предметов. Этот подход направлен на то, чтобы представить академический контент, включая его словарный запас, концепции и навыки, таким образом, чтобы он был легко понятен благодаря использованию языка и контекста.

5. **Смежные подходы и модели (SEI)** - это двуязычная образовательная методика полного погружения для быстрого обучения английскому языку тех, кто изучает английский язык. Этот термин был введен Китом Бейкером и Адрианой де Кантер в 1983 году в рекомендации школам использовать успешные канадские программы погружения во французский язык. Ученики учат **всё на английском**, но **язык адаптирован** так, чтобы они понимали. Целью которого является интенсивно быстрое развитие языка, чтобы в будущем полностью учиться как носитель языка.

Sheltered instruction – это эффективные подход обучения, которые широко распространен среди преподавателей. Используемый для одновременного обучения и предмета и английского языка для того, кто не является носителем. Правильный подход и метод один из путей к тому, чтобы ученики за короткое время смогли учиться как носители языка.

Список литературы:

1. Aly A. Koura., & Faten A. Zahran. *The Impact of Sheltered Instruction Observation Protocol Model on Student Teachers' Teaching Skills and Self-efficacy. Journal of Language Teaching and Research.* <https://www.academypublication.com/issues2/jltr/vol08/04/09.pdf>

2. Deborah J. Short., & Jana Echevarria. *The Sheltered Instruction Observation Protocol: A Tool for Teacher-Researcher Collaboration and Professional Development*. <https://escholarship.org/uc/item/8s59w1jc>

3. Lindy Crawford., & Megan Schmeister., Alicia Biggs. *Impact of intensive professional development on teachers' use of sheltered instruction with students who are English language learners* <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13674580801950816>

4. *Sheltered Instruction Observation Protocol® (SIOP®) Journal English Language Learners* <https://ies.ed.gov/ncee/wwc/intervention/504>

5. Kevin Clark, *The Case for Structured English Immersion*. *Journal Educational Leadership*. <https://www.ascd.org/el/articles/the-case-for-structured-english-immersion>

LEXICAL COHERENCE AND COHESION IN DISCOURSE

Abdujalilova Saida Farkhod qizi,

a second-year student at philology and Languages Department, UMFT,

Kasimova Dildora Xusanovna, *Senior teacher, UMFT*

Abstract. *In this article, we investigate the topic known as “Lexical cohesion and coherence in the sub-field of Discourse analysis (DA), Linguistics academically and professionally, to analyse the real meaning, contexts, and differences, along with provided examples behind these specific terms. Furthermore, this article reveals a bunch of useful lexical fragments that could do a great favour in helping us use the language correctly in different situations, whether it is about familiarizing, differentiating, or coding/decoding the message we are receiving/sending to get the entire intended meaning.*

Keywords: *lexical coherence, synonyms, antonyms, collocations, hyponyms, textual unity.*

Аннотация. *В данной статье мы исследуем тему «Лексическая связность и согласованность» в рамках дискурсивного анализа (ДА) в академической и профессиональной лингвистике, анализируя реальное значение, контекст и различия, а также приводя примеры, лежащие в основе этих конкретных терминов. Кроме того, в статье раскрывается ряд полезных лексических фрагментов, которые могут оказать большую помощь в правильном использовании языка в различных ситуациях, будь то ознакомление, различение или кодирование/декодирование получаемого/отправляемого сообщения для получения полного предполагаемого смысла.*

Ключевые слова: *лексическая согласованность, синонимы, антонимы, коллокации, гипонимы, текстовое единство.*

Introduction. Discourse is not merely a sequence of isolated sentences; rather, it is a meaningful and interconnected whole in which ideas are logically and semantically related. Two fundamental concepts that ensure this connectedness are cohesion and coherence, which play a crucial role in shaping how texts are produced, interpreted, and understood. Among the various types of cohesion, lexical cohesion stands out as a key mechanism that contributes significantly to the unity and continuity of discourse.

Lexical cohesion refers to the ways in which vocabulary choices—such as repetition, synonymy, antonymy, hyponymy, and collocation—create semantic links within a text. These lexical relationships help readers and listeners recognize patterns of meaning and maintain focus on central topics throughout a discourse. In contrast, coherence is a broader, more abstract concept that relates to the logical organization of ideas and the overall interpretability of a text, often relying on shared knowledge and contextual understanding rather than explicit linguistic markers alone.

Annisa Ayu Latifah, based on their research, describes that “Cohesion is a series of meanings to connect one component that has been mentioned previously in the text. The function of cohesion is to link the parts of the discourse, making it a unified whole. Cohesion is the relation between positions explicitly stated by grammatical and semantic elements in sentences that form discourse, as earlier emphasised by Sukriyah and Sumariam. ‘Cohesion and coherence are vital for clear communication in writing. According to online data from Fiveable, cohesion links text elements through linguistic features, while coherence ensures logical unity. Together, they create a smooth flow of ideas and help readers understand the writer’s message and purpose. Various devices contribute to cohesion and coherence. These include reference, substitution, ellipsis, and conjunction. Lexical cohesion, context, background knowledge, and logical organisation also play crucial roles in creating well-structured, understandable discourse.

Lexical coherence and cohesion are indispensable elements of discourse that significantly enhance the overall structure and meaning of any text. While cohesion highlights the definitive connections among words and phrases within a text, coherence investigates the clear-cut wider semantic and pragmatic relationships that guarantee the text is perceived as a cohesive whole. Distinguishing this variation is vital for examining how texts are handled powerfully in communication. Morozova highlights the role of lexical coherence as a mechanism which involves textuality and coherence, ensuring that discourse is semantically structured and ideationally connected. Annisa Ayu Latifah gives prominence that lexical cohesion in discourse can be divided into six types, namely 1) repetition, 2) synonyms (words match), 3) collocation (words pairing), 4) hyponymy (up-down relationships), 5) antonyms (opposite words), and 6) equivalent (equivalence).

Repetition, in linguistics, is closely connected to discourse analysis. According to Kamal Abdullayev, Azad Mammadov, Misgar Mammadov and Shaban Huseynov, in intersubjective behaviour, repetition is considered the only device by which we can show how dynamic our emotions can be when we are subjective, adopting a single way of thinking. During this process, an individual human experience has a specific intellectual power over his/her consciousness. The reason for this can be seen in the progress in which the speech is linked to linguistic forms made through repetition. During this stage, the most important aspect is the dominance of experience over our consciousness. On the other hand, he also states that through repeating the mutual and strategic agreement can be defined. Gallagher writes that “intersubjectivity is important for an adequate account of perception” (2008, 163). For example, their eyes were so scarily pointed at us. After I told the truth about the event, their eyes softened.

Another essential part we should look into seriously, yet interestingly, is the relationship between synonyms and antonyms in discourse analysis. You may wonder what these terms mean and how they relate. So, to answer the questions, let us dive into the details of the terms in the discourse subfield. Basically, we may know that synonyms are words or phrases that can replace each other; however, that may not be the full concept. Khóa Luận says that synonymy is defined as

"Expressions with the same meanings are synonymous. Two points should be noted about this definition. First, it does not restrict the relation of lexemes to words: it allows the possibility that lexically simple expressions may have the same meaning as lexically complex expressions. Second, it makes identity synonymous with, not merely similar to, meaning.

"In Webster's New Dictionary of Synonyms, an antonym is defined as 'a word so opposed in meaning to another word, its equal in breadth or range of application, that it negates or nullifies every single one of its implications.' For example, small and tiny are both synonyms to each other; however, their usage nuances are totally different. Small means someone/something is not average, while tiny refers to factors that are hardly noticeable. Nonetheless, if we say "tiny vs gigantic," there will be a huge range of meanings based on pragmatic and lexical input in our minds. Antonyms do not interpret antonymous affect; rather, they use synonymous context. As the word antonym makes sense of the distance between two or more words, what antonyms share is the clue of not having in common, compared to synonyms defining relativeness. In conclusion, we may say that all we covered today were the different equivalents in discourse analysis to understand a wide range of terms that can be applied when sending or receiving a message, whether in spoken or written text, to deeply uncover the whole message. The equivalent we always encounter in discourse analysis is the relationship among repetition, synonyms, and antonyms. In our lives, it is vital to get the core comprehension through communication, whether it is direct or indirect, in order not to misunderstand the culture, the partner's underlying intentions, so that the right equivalent, in other words, word choices are found as the key to unlock what is being delivered.

Researchers state that repeating key terms or using synonyms helps maintain the overall meaning and thematic continuity, reinforcing the text's main ideas. Collocation and Hyponymy create a semantic network that supports coherence. What does it actually mean? Collocations are the words that usually go together, for example, "make coffee", not "boil coffee", "do shopping", not "make shopping", or "bake a cake", not "roast a cake". Hyponymy is a ranked relationship between words in which one is a more specific instance of the other. For example: a keyboard is a hyponym of the desktop computer, a leaf is a hyponym of a tree or a plant, and ballet is a hyponym of music. When we produce speech, whether written or oral, the correct use of collocations makes our text sound comprehensive and natural, making it easy for the receiver to follow. Hyponyms create logical connections when describing something generally or specifically, or ease comprehension by moving from general to specific. By using these two devices, speakers and writers logically connect texts without breaking the whole meaning, creating a web between sentences. For instance:

***Online shopping** has become **increasingly popular** in recent years. It allows people to buy **products and services** from the comfort of their homes using their computers or smartphones, rather than going to **physical stores**. Shoppers can browse through a wide range of items online and make purchases with just a few clicks. One of the main benefits of online shopping is convenience. With busy*

*schedules and **hectic lifestyles**, many people find it difficult to visit stores in person. Online shopping eliminates the need to travel to different locations, saving both time and energy. Additionally, online stores are open 24/7, allowing shoppers to make purchases whenever it is most convenient for them.*

Collocations	Hyponyms	Synonyms	Antonyms
increasingly popular	Online shopping	Buy – purchase	Online shopping
physical stores	products and services	purchase	Physical stores
make time	computers or smartphones	Shosp – stores	Convenience -difficult
hectic lifestyles			Comfort of their homes – visit stores in person

The suggested example provides a clear picture of lexical cohesion, which is used to avoid repetition and maintain continuity of meaning. Argumentative concepts and comparative antonyms are used to support the controversial view. Opposing concepts brush the persuasive structure of the text.

In addition to these devices, consistent themes contribute to textual unity, allowing for a smoother progression of thoughts. The organization of the text also plays a crucial role; a well-structured layout can enhance the reader's understanding by linking parts of the discourse clearly. Thus, maintaining textual unity not only improves coherence but also enriches the overall reading experience.

Textual coherence is essential for creating a seamless narrative. It involves the logical arrangement of ideas and the connection of various parts of a text to form a cohesive whole. When a text exhibits textual unity, the reader can easily follow the flow of information and understand the relationships between different elements. This unity ensures that every section and sentence contribute meaningfully to the overarching theme or message, enhancing the reader's comprehension and engagement.

To achieve textual unity effectively, several aspects must be considered. First, maintaining a clear central idea throughout the text allows readers to grasp the primary focus without confusion. Second, employing coherent transitions between paragraphs helps bridge thoughts and maintain a logical progression. Lastly, consistency in tone and style creates a familiar environment for the reader, making the text more approachable. Mastering these elements ensures that discourse is not only cohesive but also resonates with the audience, effectively delivering its intended message.

Logical sequencing is essential for maintaining narrative flow, allowing readers to grasp the progression of ideas effortlessly. When crafting a discourse, the arrangement of sentences and paragraphs plays a crucial role in establishing textual unity. This unity is about more than just connecting phrases; it's about creating a structure that guides the reader smoothly from one point to the next. To achieve effective logical sequencing, consider employing these strategies:

1. Chronological Order:	2. Thematic Grouping:	3. Signposting:
• present ideas in the sequence they occur; • this method helps maintain clarity and assists the reader in following the narrative's progression.	• organize your points by theme or topic; • this approach allows readers to see connections between related ideas, enhancing comprehension and reinforcing textual unity.	• use additional phrases and words to guide readers; • these markers serve as cues that prepare the audience for what follows, ensuring they can navigate your narrative seamlessly.

A meaningful speech, whether it is written or spoken, widely depends on lexical coherence because all the meaning comes from the chosen theme and words used to convey meaning. Exactly this choice connects ideas, creating coherence and a chain of thought between sentences, keeping the ideas throughout the text. The role of synonyms, antonyms, collocations and hyponyms completes the text's unity, guiding the audience towards understanding. These tools help maintain topical consistency, ensuring that discourse does not lose its focus or its informational context. Not only do word tools correlate with connected speech, but they also do so through chronological order, thematic grouping, and signposting, which creates a seamless narrative. We believe you will also learn to arrange your messages logically, based on our research paper on the three types of logical sequencing, to achieve textual unity in coherence. In our examples, we provided a lexical discourse analysis from vocational content. We tried to illustrate that professional academic language also implies strong lexical coherence, which helps the recipient interpret the information without breaking its meaning or function.

References:

1. Latifah A.A., Musfiroh T. Study of Lexical Cohesion in a Tirto.Id Online News Themes of the Covid-19 Pandemic // *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*. – 2022. – Vol. 5, № 2. – P. 22–27. DOI: 10.32996/ijllt.2022.5.2.4
2. Морозова Н.Н. Лексическая когезия в англоязычном политическом дискурсе // *Преподаватель XXI век*. – 2024. – № 3. – Часть 2. – С. 392–398. DOI: 10.31862/2073-9613-2024-3-392-398
3. A Study On Synonyms And Antonyms In English: Khóa Luận. – [Electronic resource]. – URL: <https://hotrovietsluanvan.com/khoa-luan-a-study-on-synonyms-and-antonyms-in-english/> (accessed: 23.01.2026)
4. Halliday M.A.K., Hasan R. *Cohesion in English*. – London: Longman, 1976. – 374 p.
5. Brown G., Yule G. *Discourse Analysis*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
6. Halliday M.A.K. *An Introduction to Functional Grammar*. – 2nd ed. – London: Edward Arnold, 1994. – 434 p.
7. Fiveable: Educational Resources. – [Electronic resource]. – URL: <https://fiveable.me> (accessed: 23.01.2026)
8. Cohesion and Coherence in Discourse Analysis // *Insight7*. – [Electronic resource]. – URL: <https://insight7.io/cohesion-and-coherence-in-discourse-analysis/> (accessed: 23.01.2026)
9. Discourse Analysis and Cohesion Studies // *EREDT Conference Proceedings*. – [Electronic resource]. – URL: <https://gisconf.com/index.php/EREDT/article/download/1776/1783/5297> (accessed: 23.01.2026)

MOTIVATSIYA, UNING TURLARI VA TIL O'RGANISHDAGI AHAMIYATI

*Mamurjonova Gulzoda Erkinjonovna, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini o'rganishda motivatsiyaning psixologik va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda motivatsiyaning asosiy turlari – ichki (intrinsic) va tashqi (extrinsic), shuningdek, integrativ va instrumental motivatsiya turlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan. Maqolada til o'rganuvchining muvaffaqiyatga erishishida ijobiy munosabatning roli va o'quv jarayonida motivatsiyani pasaytiruvchi omillarni bartaraf etish usullari ko'rib chiqiladi. Xulosa qilib, o'qituvchi va talabalar uchun o'quv samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: motivatsiya, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, integrativ yondashuv, instrumental motivatsiya, til o'rganish samaradorligi, o'quvchi faolligi.

Аннотация. В данной статье анализируется психологическое и педагогическое значение мотивации в изучении иностранных языков, в частности английского. В исследовании выделены основные типы мотивации – внутренняя и внешняя, а также особенности интегративной и инструментальной мотивации. Рассматривается роль позитивного отношения в успехе изучающего язык и методы устранения факторов, снижающих мотивацию в процессе обучения. В заключение предлагаются практические рекомендации для преподавателей и студентов по повышению эффективности обучения.

Ключевые слова: мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, интегративный подход, инструментальная мотивация, эффективность изучения языка, активность студента.

Abstract. This article analyzes the psychological and pedagogical significance of motivation in learning foreign languages, in particular English. The study highlights the main types of motivation - intrinsic and extrinsic, as well as the specific features of integrative and instrumental motivation. The article examines the role of a positive attitude in the success of a language learner and methods for eliminating factors that reduce motivation in the learning process. In conclusion, practical recommendations are put forward for teachers and students to improve learning effectiveness.

Keywords: motivation, intrinsic motivation, extrinsic motivation, integrative approach, instrumental motivation, language learning effectiveness, student activity.

Kirish. Zamonaviy ta'limda til o'qitish va o'rganish sohasida muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Endi e'tibor asosan o'qituvchidan o'quvchiga, o'qitish jarayonidan o'rganish natijalariga qaratilmoqda. Bu o'zgarishlar o'quvchilarni o'qituvchilarga bo'lgan bog'liqlikdan ozod qilish va ularni mustaqil, o'z-o'zini boshqaruvchi qilishni maqsad qiladi. Bunday yondashuvda o'quvchilarning faol ishtiroki, o'quvchi markazlashgan metodlar, shuningdek o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishi muhim ahamiyatga ega. [1] Til o'rganishda muvaffaqiyatga erishish uchun o'quvchilarning o'rganish strategiyalarini qo'llashlari talab qilinadi. Biroq, bu strategiyalarning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchilarning motivatsiya darajasiga bog'liq. Motivatsiya – til o'rganishning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. [2] Ushbu maqolada til o'rganishda motivatsiyaning ahamiyati, uning turlari va ta'siri, shuningdek o'qituvchilar uchun amaliy maslahatlar muhokama qilinadi.

Motivatsiya – ma’lum bir maqsadga erishish uchun harakat qilishga undovchi kuchdir.[3] Til o’rganish kontekstida motivatsiya o’quvchilarning ikkinchi tilni o’rganishga qaratgan sa’y-harakatlarini anglatadi. Motivatsiyaning ikki asosiy tasnifi mavjud: ichki va tashqi motivatsiya.

Ichki motivatsiya faoliyat o’zi uchun, qiziqish va zavq olish uchun bajarishdir. Ichki motivatsiyaga ega bo’lgan o’quvchilar murakkab masalalarni hal qilishga intiladilar va xatolardan o’rganadilar.[4]

Tashqi motivatsiya esa maqsadga erishish vositasi sifatida, masalan, mukofot olish yoki jazodan qochish uchun harakat qilishdir.[5] Tashqi motivatsiya maktabda eng yaxshi baho olish yoki imtihondan o’tish kabi tashqi rag’batlar bilan bog’liq.

Shuningdek, Gardner va Lambert tomonidan kiritilgan integratsiyaviy va instrumental motivatsiya turlari ham muhim ahamiyatga ega. Integratsiyaviy motivatsiya tilni uning madaniyatiga kirish, o’sha jamiyat a’zosi bo’lish istagi bilan bog’liq. Instrumental motivatsiya esa tilni ish, o’qish yoki boshqa amaliy maqsadlar uchun o’rganishni anglatadi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, ikkinchi tilni o’rganishda integratsiyaviy motivatsiya ko’proq samara beradi, ammo instrumental motivatsiya ham muhim rol o’ynaydi.

Motivatsiya til o’rganishda barcha jihatlariga ta’sir o’tkazadi: nutq, o’qish, tushunish, yozish ko’nikmalarini rivojlantirish, shuningdek o’quvchilarning chet tillarida muloqot qilish qobiliyati va o’rganish hajmi motivatsiya darajasiga bog’liq.

- Har bir o’quvchining darajasini hisobga oling. Darslarni o’quvchilarning bilim darajasi va ehtiyojlariga moslashtiring. Avvalo, har bir talabaning darajasini aniq anglash kerak.

- Xato qilishdan qo’rqmang. O’quvchilarni uy vazifasini bajarmagani, talaffuz xatosi yoki savolga javob bera olmagan uchun ayblamang yoki haqorat qilmang. Xatolar – bu o’rganishning tabiiy qismidir.

- O’quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy o’ziga xosligini tainting. O’quvchilarning madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy va hissiy o’tmishlarini tushunish ularga yordam berishda muhimdir.

- Mehribon va do’stona munosabatda bo’ling. Ayniqsa, boshlang’ich bosqichdagi o’quvchilar sezgir va himoyasiz bo’ladi, ularga mehr va g’amxo’rlik ko’rsatish motivatsiyani oshiradi.

- Farqlarni qadrlang va solishtirmang. Har bir o’quvchining o’ziga xos qobiliyat va kamchiliklarini tan oling va ularni bir-biri bilan solishtirmang.

- Qiziquvchanlik va motivatsiyani saqlang. Darslarni qiziqarli qiling, yangi materiallarni jalb qiling, o’quvchilarning qiziquvchanligini uyg’oting.

- Ijtimoiy ko’nikmalarni rivojlantiring. Til o’rganish nafaqat grammatika va lug’atni o’zlashtirish, balki, ijtimoiy muloqot ko’nikmalarini ham rivojlantirishni anglatadi.

- Motivatsiya turlarini hisobga oling. O’quvchilarning ichki, tashqi, integratsiyaviy yoki instrumental motivatsiyasini aniqlang va ularga mos ravishda yondashing. Mukofotlar (baholar, maqtov) va rag’batlantirishlar samarali bo’ladi, lekin ichki motivatsiyani rivojlantirishga harakat qiling.

• Sinfdagi atmosferani yaxshilang. Tashvishsiz, xavfsiz va qulay muhit muhit yarating. Boshlang'ich savollar oson bo'lsin, keyin murakkabroq savollar berilsin.

• O'quvchilarning har qanday muvaffaqiyatini qadrlang. Kichik yutuqlar ham e'tirof etilsin. Bu o'quvchilarga ularning harakatlari qadrlanayotganini bildiradi.

Til o'rganishda motivatsiya hal qiluvchi omil hisoblanadi. O'qituvchilar o'quvchilarning motivatsiya turlarini va ularning shaxsiy xususiyatlarini tushunishlari, shuningdek motivatsiyani saqlash va oshirish uchun turli usullarni qo'llashlari kerak. Yuqorida keltirilgan amaliy maslahatlar orqali o'qituvchilar samarali va ijobiy o'rganishdagi muvaffaqiyatini oshirishlari mumkin. Kelajakda motivatsiyaning boshqa omillari, masalan, texnologiyadan foydalanish, loyihalar asosida o'qitish kabi usullarni o'rganish foydali bo'ladi.

Foydali amilgan adabiyotlar:

1. Lightbrown, P.M & Spada N (2001). *Factors affecting second language learning*.
2. Littlewood, W (1996). *Autonomy: an autonomy and a framework*.
3. Ryan, R.M. & Deci, E.L (2000). *Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions*.
4. Pintrich, P.L. & Schunk, D.H. (1996). *Motivation in education: Theory, research and applications*.
5. Brewer, E.w., & Burgess, D.N. (2005). *Professor's role in motivating students to attend class*.

KASBIY JURNAL YURITISH JARAYONINI BOSHLASH

Nizamova Madina Fayzulla qizi, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Kasbiy Rivojlanish (KR), umr davomida davom etadigan ta'lim bo'lib, u umumiyga ham, individual xarakterga ham bo'g'liqdir. Kasbiy sohalarni saqlash uchun avvalo kasbiy rivojlanish eng muhimi hisoblanadi. Bundan tashqari, KR individual tajribaga ham kiradi, chunki bu aniq ish vazifalarni, shu bilan birga insoning ish muhiti, ijtimoiy va akademik atrofidagi bor resurslariga qarab farqalanadi. Maqolada Kasbiy Rivojlanish (KR) ehtiyojlari, yani, insoning funksional imkoniyatlarini kengaytirish va turlicha hal qilish hamda KR uchun maxsus resurslar, tashqi va mahalliy muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: refleksiv amaliyot, kasbiy rivojlanish, o'zini baholash, malaka oshirish, metod, karyera rejalashtirish.

Аннотация. Профессиональное развитие (ПР) - это обучение на протяжении всей жизни, которое зависит как от общего, так и от индивидуального характера. Для сохранения профессиональных сфер прежде всего важным является профессиональное развитие. Кроме того, КР также относится к индивидуальному опыту, поскольку он варьируется в зависимости от конкретных рабочих задач, а также имеющихся у человека ресурсов в рабочей среде, социальной и академической среде. В статье обсуждаются потребности профессионального развития (ПР), то есть расширение функциональных возможностей человека и их разнообразное решение, а также специальные ресурсы для ПР, как внешние, так и местные.

Ключевые слова: рефлексивная практика, профессиональное развитие, самооценка, повышение квалификации, метод, планирование карьеры.

Abstract. Professional Development (PD) is a lifelong learning process that is both general and individual in nature. Professional development is of paramount importance for the

preservation of professional fields. Furthermore, CR also belongs to individual experience, as it varies depending on the specific work tasks, as well as the resources available in a person's working environment, social, and academic environment. The article discusses the needs of Professional Development (PD), i.e., the expansion of a person's functional capabilities and various solutions, as well as specific resources for PD, both external and local.

Keywords: reflective practice, professional development, self-assessment, professional development, method, career planning.

Kirish. Glaser, B.G tadqiqot va mutaxassislar uchun kasbiy jurnal yuritishning asosiy prinsiplarni bayon qiladi: Uning fikriga ko'ra, kasbiy jurnal bu faqatgina yozuv va kuzatuv emas, reflektiv amaliyot va professional tafakkur hisoblanadi. Tadqiqotchi jurnal orqali ko'p shunaqa ishlarni tahlil qilishi, fikrlarni sistematik orqali yozib borishi va natijalarni mantiqan birlashtirish zarur. Jurnal yuritish tadqiqotchi bo'lsin avval oldindan tayyorlangan nazariyaga moslashmasligi, datadan nazariya hosil qilish muhimdir. Har bir muhim bo'lgan yozuv orqali o'z ishini reflektiv tarzda baholaydi, xatolarini tushunib yetadi, professional ko'nikmalarni rivojlantiradi ish jarayonini mantiq bilan tartibga soladi.

Kasbiy rivojlanish jarayonida reflektiv amaliyot muhim o'rin tutadi. Reflektiv amaliyot mutaxassisning o'z ish tajribasi, qarorlari va harakatlarini tizimli tarzda tahlil qilishi, ulardan xulosalar chiqarib, professional va shaxsiy rivojlanishga erishish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali inson o'z faoliyatini chuqur o'ylab, xatolarini tushunadi, yangi strategiyalar ishlab chiqadi va kelajakdagi ish jarayonini samarali tarzda yaxshilaydi.

Reflektiv amaliyotning asosiy mohiyati bu faqat yozuv yoki kuzatuv emas, mutaxassisning tafakkur va fikr yuritish jarayonidir. Donald Schön (1983) o'zining *The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action* asarida reflektiv amaliyotni ikki turga ajratadi "reflection-in-action" amaliyot davomida o'z ishini tahlil qilish va o'rganish, hamda "reflection-on-action" ish tugagach tajribalarni qayta ko'rib chiqish va xulosalar chiqarish. Shu orqali mutaxassis har bir ish jarayonida o'zining qarorlarini va xulq-atvorini takomillashtiradi, kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatolardan qochadi. Schönning fikricha, kasbiy jurnal yuritish reflektiv amaliyotning eng samarali vositalaridan biridir. Jurnal orqali mutaxassis o'z ish tajribalarini yozib boradi, ularni tahlil qiladi va natijalarni mantiqan bog'laydi. Bu jarayon nafaqat yozuv orqali o'rganish, balki professional tafakkur va malaka rivojlanishi uchun ham muhim hisoblanadi. Tadqiqotchi yoki talaba jurnal orqali o'z fikrlarini tizimli tarzda yozadi, tajribalarini tahlil qiladi va kelajakdagi amaliy faoliyatni yaxshilash uchun asos yaratadi.

Reflection-in-action	Reflection-on-action
Amaliyot davomida o'z ishini tahlil qilish va o'rganish. Mutaxassis ishni bajarayotganda yuzaga kelgan muammolarni aniqlaydi va darhol javob choralarini ishlab chiqadi.	Ish tugagach, tajribalarni qayta ko'rib chiqish va xulosalar chiqarish. Mutaxassis o'tmishdagi ish tajribasini tahlil qiladi va kelajakdagi ish faoliyatini yaxshilash uchun yangi strategiyalar ishlab chiqadi.
Ish jarayonida amalga oshadi.	Ish tugagach amalga oshadi.

Professional jurnal yuritish jarayonini til aspektlari nuqtai nazaridan o'rganish tizimli yondashuvni talab qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi jurnal matnlarida leksik, grammatik, uslubiy va pragmatik komponentlarning qo'llanilish usullarini aniqlash, ularning yozma nutqning aniqligi, mantiqiy izchilligi va rasmiy-uslubiy me'yorlarga mosligini baholashdan iborat. Ushbu jarayonda til vositalarining professional yozma nutqqa qo'shgan hissasi hamda matnning samarali tashkil etilish omillari alohida e'tiborga olindi. Tadqiqotning metodik qismi bir nechta bosqichni o'z ichiga oladi. Avvalo, professional jurnal matnlari yig'ildi va ularning lingvistik tarkibi tahlil qilindi. Leksik birliklar, grammatik tuzilmalar, terminologiya, uslubiy vositalar va pragmatik jihatlar alohida ko'rib chiqildi. Har bir til komponenti matn mazmuniga qo'shgan hissasi va yozma nutqning sifatiga ta'siri jihatidan baholandi. Shu jarayonda noyob g'oyalar ajratib olindi va ularni tahlil natijalariga kiritish orqali umumiy xulosalar shakllantirildi. Tahlil natijalari ko'rsatdiki, grammatik tuzilmalar va terminologik birliklarning muntazam qo'llanilishi matnning izchilligi va tushunarligini oshiradi. Leksik birliklar va iboralarning aniqligi, shuningdek, uslubiy vositalarning mantiqiy ishlatilishi matnning professional ko'rinishini belgilaydi va yozma nutq madaniyatini rivojlantirishga yordam beradi. Pragmatik jihatlar matndagi ma'lumotlarning kontekstga mosligi, aniq ifodalanishi va o'quvchining tushunishini oshirishga qaratilgan jurnal matnining samaradorligi va o'qilish sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tahlil davomida aniqlangan xulosalar shuni ko'rsatadiki, har bir lingvistik komponentning professional matnda qo'llanilishi bir-biriga bog'liq bo'lib, ularning integratsiyasi yozma nutqning izchilligi va aniqligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, tilning leksik, grammatik, uslubiy va pragmatik imkoniyatlarini hisobga olgan holda matnni shakllantirish professional jurnal yuritish jarayonida sifatli va samarali yozma nutqni ta'minlash imkonini beradi. Tilning har bir komponenti matnga izchillik, mantiqiy bog'liqlik va rasmiy-uslubiy moslik kiritishda muhim rol o'ynaydi. Bu esa jurnal matnlarining sifatini oshirish, ularni ilmiy me'yorlarga moslashtirish va o'quvchi tomonidan tushunilishini yaxshilash imkonini beradi. Bizga muhim jihati karyera rejalashtirishning asosiy tarkibiy qismlaridan biri o'zini baholashdir. Bu bosqichda shaxs o'zining kuchli va zaif tomonlari, qiziqishlari, qobiliyatlari hamda shaxsiy qadriyatlarini aniqlaydi. O'zini chuqur anglash kelajakda tanlanadigan kasb yoki lavozimning shaxsga mos bo'lishini ta'minlaydi. O'quvchilar o'zini kelajagi va har bir yosh avlod yetakchi bo'lishlari uchun aynan karyera, kasbiy rivojlantirish oldindan, o'zini baholashni bilishi, malaka oshirishi va metodni qo'llashlari eng muhim omillardan biridir.

Metodika va tahlil bo'limida professional jurnal matnlarining leksik, grammatik, uslubiy va pragmatik jihatlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, til vositalarining o'rinli va izchil qo'llanilishi yozma nutqning aniqligi, mantiqiy izchilligi hamda rasmiy-uslubiy me'yorlarga mosligini ta'minlaydi. Lingvistik komponentlarning integratsiyalashuvi jurnal matnlarining sifatini oshirishga, ularni ilmiy jihatdan puxta va o'quvchi uchun tushunarli qilishga xizmat qiladi. Kasbiy jurnal yuritish reflektiv ta'lim, malaka oshirish va karyera

rejalashtirishning samarali vositasi bo'lib, talaba va mutaxassislarning kasbiy o'sishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Junlin Pan, Karen Hovde (2022) Northern Illinois University Unitet States. Resources, and Administrative Support 2(1), 1-2. <http://www.icle.us/cliej/cl29PH.pdg>
2. Glaser B.G, Adam Hughes, Wilfred McSherry "Theoretical sensitivity and reflexivity in grounded theory" (1978).
3. Donald A. Schon "The Reflective Practitioner" (1983), The Structure of Reflection-in-Actio 128 pg, The Art of Managing: Reflection-in-Action Within an Organizational Learning System.
4. Tuijin Jishu "Journal of Propulsion Technology" (2024), 46(2).

**KONTENTGA ASOSLANGAN KO'RSATMA ASOSIDA
BOPSHLANG'ICH MAKTABLARDA INGLIZ TILINI O'QITISH
MEXANIZMLARI**

Saparbayev Sharyar Medetbaevich, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti ta'lim yo'nalishi 1-bosqich talabasi,
E-mail: sharyarsaparbayev06@gmail.com

Annotatsiya. Boshlang'ich maktab darajasida ingliz tilini o'rgatish O'zbekiston kabi mamlakatlarda qiyin. Ko'pgina muassasalarda bolalar bu tilni haftada atigi bir soat, eng yaxshi holatda esa 3 soat o'rganadilar. Davlat maktablarining aksariyatida ingliz tiliga oid materiallar yetarli emas. Talabalar bilan ishlash uchun tasarruf; shuning uchun ingliz tili o'qituvchisining vazifasi qiyin.

Kalit so'zlar O'zlashtirish, mazmunga asoslangan ta'lim, o'rganish, materiallarni loyihalash, muammolarni hal qilish.

Аннотация. Преподавание английского языка в начальной школе в таких странах, как Узбекистан, представляет собой сложную задачу. Во многих учебных заведениях дети изучают язык всего один час в неделю, а в лучшем случае — три часа. В большинстве государственных школ недостаточно учебных материалов по английскому языку. Работа с учениками сложна, следовательно, сложна и задача учителя английского языка.

Ключевые слова: усвоение, предметно-ориентированное обучение, обучение, разработка учебных материалов, решение проблем.

Abstract. Teaching English at the primary school level is difficult in countries like Uzbekistan. In many institutions, children learn the language for only one hour a week, and at best, 3 hours. Most public schools do not have enough English language materials. The task of working with students is difficult; therefore, the task of the English teacher is difficult.

Keywords: Acquisition, content-based learning, learning, materials design, problem solving.

Kirish. O'zbekistonda zamonaviy til ta'limining maqsadi oddiy grammatika qoidalaridan tashqariga chiqish va o'quvchilarga real dunyoda muloqot qilish uchun ingliz tilidan foydalanish imkonini berishdir. Buni haqiqatga aylantirish uchun, ayniqsa, boshlang'ich maktablarda, ta'lim tizimi Kontentga asoslangan o'qitishni tobora ko'proq qabul qilmoqda. Ushbu yondashuv bolalarga fan yoki geografiya kabi qiziqarli fanlarni o'rganish orqali ingliz tilini o'rganish imkonini beradi, bu tilni yodlash uchun boshqa mavzu emas, balki kashfiyot vositasiga aylantiradi. Nima uchun bu yosh o'quvchilar uchun ishlaydi: 8 yoshdan 10

yoshgacha bo'lgan bolalar o'ziga xos rivojlanish bosqichida bo'lib, ular o'zaro ta'sir va qiziqish orqali eng yaxshi o'rganadilar. CBI tabiiy ravishda bilimlarni qanday qo'lga kiritishiga juda mos keladi.

Ingliz tilini o'quvchilar o'z ona tilida allaqachon biladigan mavzular bilan bog'lash orqali, masalan, "Suv", "Hasharotlar" yoki "Inson tanasi" – ular yangi matn va mashqlarni osongina tushunishlari mumkin. Til majburiy emas, mazmunli muloqot va real hayot vazifalari orqali tabiiy ravishda tushuniladi.[1] Yuqori motivatsiya, o'quvchilar muammolarni hal qilishda yoki o'yinlar va loyihalar kabi "amaliy" mashg'ulotlarda qatnashish uchun ingliz tilidan foydalanganda o'zlarini yanada faol his qilishadi.

O'zbekiston davlat maktablarida CBI muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'qituvchining roli juda muhim. O'qituvchilar immersiv muhit yaratish uchun dars davomida maqsadli tildan foydalanishlari kerak. Mazmunni tushunish, ingliz tilida aniq tushuntirishlar berish uchun o'qituvchilar o'zlari o'rgatayotgan fanlar - biologiya yoki san'at bo'ladimi - yaxshi bilishlari kerak. Ijobiy atmosferani yaratish, sinflar qulay va bo'shashgan bo'lishi kerak, bu bolalarni xato qilishdan qo'rqmasdan cheklangan til resurslaridan ijodiy foydalanishga undaydi.

Baholashga yangi yondashuv: An'anaviy yuqori bosimli imtihonlar o'rniga, CBI doimiy baholashni rag'batlantiradi. Masalan:

Portfolio: O'quvchilar butun davr mobaynida o'z ishlarini to'plashlari va sinfdoshlariga taqdim etishlari mumkin, bu esa mag'rurlik tuyg'usini va o'qishni davom ettirish istagini uyg'otadi.

Vazifaga asoslangan baholash: O'qituvchilar o'quvchilarning vazifani bajarishda, masalan, devor qog'ozini tushuntirish yoki oddiy reklama loyihalashda tildan qanchalik to'g'ri foydalanishlarini kuzatadilar. O'zbekistonda til o'qitishning kommunikativ usuliga o'tish milliy taraqqiyotning markaziy tayanchi hisoblanadi. Hozirgi vaqtda ta'lim talabalarga ingliz tilidan (L2) turli ijtimoiy va professional vaziyatlarda o'zaro ta'sir qilish uchun funktsional vosita sifatida foydalanish imkonini beradi.[2] Bu malakaga erishish, ayniqsa, davlat sektorida o'qituvchilar uchun jiddiy muammo bo'lsada, hozirda bu qat'iy qonunchilik bazasi va umummilliy islohotlar bilan qo'llab-quvvatlanmoqda.

O'zbekistonda ingliz tilining huquqiy asoslari: Milliy qoidalar ingliz tilini o'qitishni majburiy va yuqori darajali qilib qo'ydi. Ushbu o'zgarishni boshqaradigan eng muhim qonunlar quyidagilardan iborat: Prezidentning PQ-1875-son qarori (2012-yil), Ushbu muhim nizomda chet tillarni erta o'zlashtirish uzoq muddatli muvaffaqiyatning kaliti ekanligini e'tirof etgan holda respublikadagi barcha maktablarda 1-sinfdan boshlab o'qitilishi belgilandi. Prezidentning PQ-5117-son qarori (2021-yil), Ushbu farmon bilan Chet tillarni o'rganishga ko'maklashish agentligi tashkil etildi va ingliz tili ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi. U barcha ta'lim darajalari uchun milliy mezon sifatida tillar bo'yicha umumiy Evropa ma'lumotnomasini (CEFR) rasman qabul qildi. "O'zbekiston 2030" strategiyasi, Ushbu milliy rejada barcha maktab bitiruvchilarining kamida ikkita chet tilini mukammal bilishi, ingliz tili esa mamlakatning global raqobatbardoshligini ta'minlashga asosiy e'tiborni qaratish kabi ulkan maqsadni qo'ygan.

Bolalarga, ayniqsa 8 yoshdan 10 yoshgacha (2-4-sinflar) ingliz tilini o'rgatish murakkab vazifa bo'lib qolmoqda. O'zbekiston davlat maktablarida o'qituvchilar sinflarning kattaligi va sinfdan tashqarida ingliz tilini cheklangan darajada bilish kabi muammolarga duch kelishadi. Milliy standartlarga ko'ra, maqsad o'quvchilarning boshlang'ich maktabda A1/A2 darajasiga etib, o'rta ta'limning oxirigacha B1 darajasiga o'tishlaridir. Ushbu to'siqlarni engib o'tish uchun maktablar ingliz tili nafaqat "mavzu", balki sinfning o'zi ham bo'lgan immersiv muhitlarni yaratishga da'vat etiladi.

Xalqaro hamkorlar (masalan, Britaniya Kengashi) bilan ishlab chiqilgan ushbu o'quv dasturi zamonaviy darsliklardan foydalanadi va asosiy e'tibor "Qo'yish mumkin" iboralariga qaratilgan bo'lib, talabalardan grammatik bilimlarni emas, balki real dunyo muloqotini ko'rsatishni talab qiladi. O'qituvchilarni rag'batlantirish: malakaning C1 darajasiga erishgan o'qituvchilarga 50% ish haqi bonusi beriladi, bu sinf rahbariyati tilni samarali modellashtirish uchun zarur bo'lgan kommunikativ ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlaydi.[3]

O'zbekistondagi asosiy strategiya CLIL (Content and Language Integrated Learning) nomi bilan ham tanilgan Kontentga asoslangan o'qitishni qo'llashdir. Ingliz tilidan fan, geografiya yoki kundalik maktab hayotiga oid mavzularni o'rgatishda o'qituvchilar o'quvchilarni "haqiqatga yaqin" vazifalarda tildan foydalanishga undashi mumkin.[4] O'zbekistonda olib borilayotgan tadqiqotlar va tajriba loyihalari shuni ko'rsatadiki, ingliz tili yangi ma'lumotlarni kashf qilish vositasiga aylanganda – shunchaki yodlash kerak bo'lgan so'zlar ro'yxati emas – talabalar faolroq bo'lishadi. Ushbu yondashuv bolalarga o'zlarining dars vaqtining ko'p qismida ingliz tilida muloqot qilish imkonini beradi, bu esa haqiqiy dunyoda ijtimoiy o'zaro munosabatlar uchun zarur bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Cummins, J. (1981). *Effects of kindergarten experience on academic progress in French immersion programs.*
- 2.Halliwell, S. (1998). *Teaching English in the Primary Classroom.* Longman.
- 3.Krashen, S. (1985). *The input hypothesis: Issues and Implications.*
- 4.Mitchell, R. & Myles, F. (2004). *Second language learning theories.* Hodder Arnold.

EFL TALABALARINING GAPIRISH KO'NIKMALARI VA MOTIVATSIYASINI OSHIRISH: MUAMMOGA ASOSLANGAN ARALASH (GIBRID) TA'LIM YONDASHUVI

***Tursunboyeva Aziza Shomurod qizi, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi***

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot EFL (English as a Foreign Language) talabalarining gapirish ko'nikmalari va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishda muammoga asoslangan aralash (gibrid) ta'lim yondashuvining samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida an'anaviy sinf mashg'ulotlari onlayn ta'lim elementlari bilan uyg'unlashtirilib, muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar orqali talabalarining faol ishtiroki ta'minlandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, muammoga asoslangan gibrid ta'lim talabalarining og'zaki nutq faolligini oshirish, muloqotda erkinlikni rivojlantirish hamda ichki motivatsiyasini kuchaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: EFL talabalari, gapirish koʻnikmalari, motivatsiya, muammoga asoslangan taʼlim, aralash (gibrid) taʼlim, interaktiv metodlar, ogʻzaki nutq, talabaga yoʻnaltirilgan taʼlim.

Аннотация. Данное исследование направлено на изучение эффективности проблемно-ориентированного смешанного (гибридного) образовательного подхода в повышении разговорных навыков и мотивации к обучению студентов EFL (English as a Foreign Language). В процессе исследования традиционные классные занятия были сочетаны с элементами онлайн-обучения, а активное участие студентов обеспечивалось посредством заданий, основанных на проблемных ситуациях. Результаты показали, что гибридное обучение, основанное на проблеме, служит важным фактором повышения устной речевой активности студентов, развития свободы общения и усиления их внутренней мотивации.

Ключевые слова: студенты EFL, речевые навыки, мотивация, проблемно-ориентированное обучение, смешанное (гибридное) обучение, интерактивные методы, устная речь, студентоориентированное обучение.

Abstract. This study aims to study the effectiveness of a problem-based blended (hybrid) learning approach in enhancing the speaking skills and learning motivation of EFL (English as a Foreign Language) students. In the course of the study, traditional classroom sessions were combined with elements of online learning, and active student participation was ensured through tasks based on problem situations. The results showed that problem-based hybrid education serves as an important factor in increasing students' oral speech activity, developing freedom in communication, and strengthening their internal motivation.

Keywords: EFL students, speaking skills, motivation, problem-based learning, blended (hybrid) learning, interactive methods, oral speech, student-centered learning.

Kirish. Speaking (gapirish koʻnikmasi) – EFL taʼlim dasturlarida eng muhim koʻnikmalardan biridir.[1] Bu koʻnikma talabaga oʻz fikrlarini toʻgʻri yetqazish va odamlar bilan samarali muloqot qila olish imkonini beradi. Gapirish – til oʻrganilganining eng asosiy belgilaridan biri hisoblanadi. Shuunga qaramay, koʻplab oʻrganuvchilar ingliz tilida gapirishda qiyinchilikka duch keladi. Speaking (gapirish) eng murakkab koʻnikma hisoblanadi, chunki u oldindan tayyorgarliklarsiz amalga oshadi va koʻpincha anʼanaviy, yodlashga asoslangan metodlar bilan rivojlanmaydi.[2] Bunday darslarda talabalar koʻpincha tinglovchi boʻlishadi, bu esa ularning aktivligini yoʻqotadi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, gapirish malakasini rivojlantirish uchun talaba dars jarayonida faol ishtirok etishi kerak va uni qoʻllab-quvvatlovchi muhit yaratilishi muhim hisoblanadi.

Soʻnggi yillarda taʼlimda talabalarni darsga faol jalb qiladigan usullar keng qoʻllanila boshladi. Jumladan, loyiha asosida oʻqitish, vazifa asosida oʻqitish, hamkorlikda oʻqitish va muammoga asoslangan taʼlim (PBL) shular jumlasidandir. Bu yondashuvlar yodlashga va oʻqituvchi-markazli dars usullariga qarshi ishlab chiqilgan. Ushbu tadqiqotda asosiy eʼtibor PBL yondashuviga qaratiladi, chunki bu usul EFL talabalari uchun juda qulay va samarali hisoblanadi. PBL orqali talabalar birgalikda ishlaydilar, muloqot qiladilar va real hayotga yaqin muammolarni hal qiladilar.

Talaba va oʻqituvchi roli PBLda – talaba markazli yondashuv boʻlib, bunda talaba oʻzi oʻqishini boshqaradi, oʻqituvchi esa faqat yoʻnaltiruvchi rolini bajaradi. Ustoz ushbu ishlarni qiladilar: talabalarga model koʻrsatish orqali yordam berish, talabalar PBLning turli bosqichlarida muvaffaqiyatli rivojlana olishi uchun yetarli

yo'riq berish, talabalarni kuzatib bo'rish, talabalar mantiqiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ishlatishga undash. Biroq, o'qituvchilar PBLni amalga oshirishda ikki asosiy qiyinchilikka duch keladilar: muammolarni ishlab chiqish qiyin, sababi ular talabaning qiziqishi, tafakkuri va real hayot bilan bog'liq bo'lishi kerak va muammoni yechishda talabalarning asosiy tili, ya'ni ingliz tilidan foydalanish uchun yetarli baza bo'lishi kerak. Aks holda, talabalar tushkunlikka tushadi va motivatsiya yo'qoladi. Talabalarni motivatsiyasini oshirish uchun PBLda – ularga ko'proq tanlov, mustaqillik va o'zini boshqarish imkonini berib, ularni ruhlantirishga yordam beradi. Masalan, Mossuto 2009-yilda o'tqizgan tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, PBL orqali o'quvchilar guruhlarida interaktiv ishlasa va vazifalar ochiq bo'lsa, ularning fikrlash jarayoni faollashadi va o'qishga ko'proq qiziqish ortadi.[4] Razzak Bahrayndagi ta'lim psixologiyasi kursida PBLni sinab ko'rdi, maqsadi talabalarning motivatsiyasiz bo'lishiga nima sabab bo'lishini aniqlash edi. U talabalarning guruh taqdimotlarini kuzatdi va shu natijaga keldi, talabalarga PBL yoqdi va o'quv natijalari yaxshilandi.[5]

PBL yordamida so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirish – EFL sinflarda bir qancha tadqiqotlar PBL yondashuvining so'zlashuv ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Ahlfeldt PBL va an'anaviy o'qitish yondashuvlarini solishtirdi va shu natijaga keldi: PBL usuli talabalarning nutq tayyorlashida an'anaviy sinfdagi talabalar bilan solishtirganda samaraliroq bo'lgan.[6]

Tadqiqotlarda so'zlashuv kursini o'qitishda PBL yondashuvini qo'llanilishini asosiy ikki maqsadi bo'ldi: birinchisi, EFL talabalarning so'zlashuv ko'nikmalarini yaxshilash, ikkinchisi esa ularga ingliz tilini o'rganishga motivatsiya berish. Tadqiqotning eng asosiy maqsadi motivatsiya bilan talabalarning so'zlashuv ko'nikmalarining rivojlanishi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish edi. Bundan tashqari, o'qituvchilar va talabalarning PBL yondashuviga bo'lgan qarashlarini o'rganish ham muhim bo'lib, bu tadqiqotning uchinchi maqsadini tashkil qiladi.

Aralash metod yondashuvi – tadqiqotlarda foydalanilgan aralash metod, ya'ni sifat va miqdoriy usullar birlashtirilib, tadqiqot natijalari tasdiqlangan. Tanlangan guruhlar uchun pre-test va post-test o'tkazilgan. Keyin natijalar statistik tahlil qilinib, sifat metodiga o'tkazildi. Aralash metodni qo'llash sababi - bu Teddlie va Tashakkori tavsiyalariga muvofiq, ikki usulni bir vaqtning o'zida ishlatish aniqroq natijalarni beradi. Qisqacha aytganda, birinchi bosqich miqdoriy bosqich bo'lib, unda talabalarning so'zlashuv ko'nikmasi va ingliz tilini o'rganishga motivatsiyasi o'rganilib chiqqan. Keying bosqich bo'lsa sifat bosqichi, u individual intervyular va sinf kuzatuvlari orqali ma'lumot to'plashga qaratilgan bo'lib, bu PBL yondashuvining foydaliligi va o'qituvchilarning qarashlarini aniqlashga yordam bergan.

So'zlashuv ko'nikmalari tekshirish tadqiqotlari o'tkazildi va tajriba so'nggida, TSP testi (Speaking Proficiency Test) tanlangan guruhlar ustida o'tkazildi, bu tadqiqotning birinchi gipotezasini tekshirish uchun qilindi. Bu gipoteza ustida shunday taxmin qilingan edi: tajriba guruhi va nazorat guruhi

o'rtasida TSP natijalarida sezilarli farq bo'ladi va farq tajriba guruhi foydasiga bo'ladi.

TSP post-test natijalarini solishtirish uchun **independent-samples t-test** ishlatildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi ($M = 13.06$, $SD = 0.691$) va nazorat guruhi ($M = 6.80$, $SD = 0.961$) o'rtasida statistik jihatdan sezilarli farq mavjud; $t(58) = 28.985$, $p = 0.01$.

Bu natijalardan shunday xulosaga kelish mumkinki, H-PBL yondashuvi talabalarning so'zlashuv ko'nikmalarini yaxshilashga ijobiy ta'sir qilgan va ikki guruh o'rtasidagi farq aynan PBL usulining qo'llanilishidan kelib chiqqan.

Talabalarning motivatsiya so'rovi natijalari shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhi talabalari nazorat guruhiga nisbatan ancha motivatsiyalangan edi. Bu tadqiqotning ikkinchi gipotezasini tasdiqladi, ya'ni, SMQ post-test natijalarida tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasida statistik jihatdan sezilarli farq bo'lib, farq tajriba guruhi foydasiga. SMQ post-test natijalarini solishtirish uchun independent-samples t-test ishlatildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi ($M = 86.70$, $SD = 4.77$) va nazorat guruhi ($M = 33.30$, $SD = 4.77$) o'rtasida statistik jihatdan sezilarli farq mavjud; $t(58) = 43.34$, $p = 0.01$. Bu natijalar shuni bildiradiki, PBL yondashuvi talabalarning motivatsiyasini oshirishga ijobiy ta'sir qilgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, H-PBL yondashuvi so'zlashuv kursida samarali bo'lgan. Talabalar oldindan tayyorlanmasdan muammolarni hal qilish orqali mustaqil ishlash, guruhda ishlash va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirgan. Shu bilan birga, talabalarda motivatsiyasi oshgan va ular o'z o'qishlariga mas'uliyat bilan yondashgan.

Tadqiqot davomida duch kelingan qiyinchilik – talabalarni faol ishlashga undash va o'qituvchining rolini mentorga aylantirish hisoblanadi. Ammo, asta-sekin muvaffaqiyatga erishilgan. Kelajakda H-PBL boshqa ko'nikmalarda ham, masalan o'qish, yozish, grammatika) sinab ko'rilishi mumkin. O'qituvchilarni tayyorlash uchun seminarlar va malaka oshirish dasturlari tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Glover, P. (2011). *Using CEFR level descriptors to raise university students' awareness of speaking skills. Language Awareness*, 20(2), 121-133, DOI: 10.1080/09658416.2011.555556
2. Shabani, M. (2013). *The effect of background knowledge on speaking ability of Iranian EFL learners. Language*, 1(1), 25-33
3. Taber, K. (2000). *Chemistry lessons for universities? A review of constructivist ideas. University Chemistry Education*, 4(2), 63-72.
4. Mossuto, M. (2009). *Problem-based learning: Student engagement, learning and contextualized problem-solving. Occasional Paper. ERIC Reproduction Center ED No. 507339*
5. Razzak, N. (2012). *Problem-based learning in the educational psychology classroom: Bahraini teacher candidates' experience. International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 24(2), 134-143
6. Ahlfeldt, S. (2003). *Problem-based learning in the public speaking classroom. Ph.D. dissertation, North Dakota State University.*

XORIJIY TILLARNI O'QITISH JARAYONIDA IJTIMOIIY PSIXOLOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Tursunboyeva Aziza Shomurod qizi, UMFT
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarini o'qitish jarayonida o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishning mazmuni, ahamiyati va metodlari tahlil qilinadi. Chet tili darslari kommunikativ faoliyatga asoslanganligi sababli, ularda muloqot madaniyati, hamkorlik, empatiya, ijtimoiy moslashuv, emotsional intellekt va o'zini boshqarish kabi kompetensiyalar samarali shakllanishi ko'rsatib beriladi. Maqolada kommunikativ metod, rolli o'yinlar, juftlik va guruhli ish, loyihalar, debat va autentik materiallar yordamida o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga erishish yo'llari yoritiladi. Yakunda chet tillari ta'limida ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni mustahkamlashning ahamiyati, natijalari va istiqbollari xulosalanadi.

Kalit so'zlar. Chet tili o'qitish, ijtimoiy kompetensiya, psixologik kompetensiya, kommunikativ metod, muloqot, hamkorlik, rolli o'yinlar, emotsional intellekt, juftlik ishi, guruhli ish, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются содержание, значение и методы развития социально-психологических компетенций учащихся в процессе обучения иностранным языкам. Поскольку уроки иностранного языка основаны на коммуникативной деятельности, в них эффективно формируются такие компетенции, как культура общения, сотрудничество, эмпатия, социальная адаптация, эмоциональный интеллект и самоконтроль. В статье освещаются пути достижения социально-психологического развития учащихся с помощью коммуникативного метода, ролевых игр, работы в парах и группах, проектов, дебатов и аутентичных материалов. В заключение обобщаются значение, результаты и перспективы укрепления социально-психологических компетенций в обучении иностранным языкам.

Ключевые слова. Преподавание иностранного языка, социальная компетенция, психологическая компетенция, коммуникативный метод, общение, сотрудничество, ролевые игры, эмоциональный интеллект, парная работа, групповая работа, компетентностный подход.

Abstract. This article analyzes the content, significance, and methods of developing students' socio-psychological competencies in the process of teaching foreign languages. Since foreign language lessons are based on communicative activity, they demonstrate the effective formation of competencies such as communication culture, cooperation, empathy, social adaptation, emotional intelligence, and self-management. The article highlights ways to achieve the socio-psychological development of students through communicative methods, role-playing games, pair and group work, projects, debates, and authentic materials. In conclusion, the significance, results, and prospects of strengthening socio-psychological competencies in foreign language education are summarized.

Keywords. Foreign language teaching, social competence, psychological competence, communicative method, communication, cooperation, role-playing games, emotional intelligence, pair work, group work, competency-based approach.

Kirish. Bugungi kunda global ta'lim tizimida chet tillarini o'qitish faqatgina grammatikani bilish emas, balki o'quvchilarning ijtimoiy va psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Kommunikativ yondashuv asosida qurilgan chet tili darslari (CLT) o'quvchilarni muloqot madaniyati, hamkorlik, ijtimoiy moslashuv, jamoaviy ishlash va empatiya ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. [1] 21-asr kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha xalqaro standartlar masalan, TESOL yoki CELTA, chet tili

darslarida ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni dolzarbligini ko'rsatadi. O'zbekiston ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv chet tillarini samarali o'qitishda va ushbu ko'nikmalarni rivojlantirishda dolzarb vazifa kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jamoaviy ishlash, rolli o'yinlar, autentik materiallar, juft bo'lib ishlash va real muloqot vaziyatlari o'quvchilarda umumiy ijtimoiy moslashuv, hamkorlik va emotsional intellektni sezarli darajada rivojlantiradi. [2] Shuning uchun, chet tillari ta'lim tizimida ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni oshirish hozirgi global va zamonaviy ta'lim jarayonining muhim va ajralmas qismi hisoblanadi.

Chet tilini o'qitish asosan kommunikativ faoliyatga asoslangan bo'lib, bu faoliyat o'quvchilarga tilni amalda tezroq va samaraliroq qo'llash, muloqot madaniyati va ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarini oshirishga yordam beradi. Chet tili darslari muloqot muhiti yaratishga qaratilgan va ularning har biri o'quvchida qaysidir ko'nikmani rivojlantiradi.[3] Masalan, rolli o'yinlar bolaning kreativligini, debatlar va simulyatsiya mashqlari o'quvchini o'z fikrini ochiq aytishi, jamoaviy vazifalar boshqalarni tinglash va o'zaro hamkorlikni qurish imkonini beradi. Shu bilan birga, til faqat grammatik qoidalarini emas, balki madaniyatni ham o'rgatadi, shuning uchun madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish muhim ahamiyatga ega; bu o'quvchilarda empatiya, hamkorlik va ijtimoiy moslashuvni oshiradi.[4] Shu sababdan,, chet tili darslari o'quvchilarni ham psixologik ham ijtimoiy rivojlanishi uchun eng samarali maydon bo'lib, til o'qitish jarayonida ularning muloqot madaniyati, emotsional intellekti va madaniyatlararo habardorligi shakllanadi.

Chet tillari darslarida ijtimoiy va psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarning nafaqat samarali muloqot qilish ko'nikmalarini, balki hamkorlik va madaniyatlararo xabardorligini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Juftlik va guruh ishlari o'quvchilarni bir-biri bilan faol hamkorlik qilishga undaydi, bu esa tinglash, fikr almashish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. [5]

Debat va munozara mashqlari esa o'quvchilarda o'z fikrini mantiqan ifoda etish, argument keltirish va boshqalarni tinglash ko'nikmalarini shakllantiradi. [6] Shu bilan birga, muloqot madaniyati va tinglash madaniyati kompetensiyalarning ajralmas qismi bo'lib, ular o'quvchilarga samimiy va samarali suhbat qurish imkonini beradi. Empatiya va madaniyatlararo xabardorlik o'quvchilarda boshqa madaniyatlar, millatlar va fikrlarni hurmat qilishni o'rgatadi, madaniyatlararo muloqotga moslashish va hamkorlikni rivojlantiradi. Shu sababdan bimalol ayta olamiz-ki, chet tillari darslari ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun eng samarali yo'l bo'lib, o'quvchilar bu orqali muloqot madaniyati, hamkorlik ko'nikmalari va madaniyatlararo tushuunchani samarali shakllantiradi.

Chet tillarini o'qitish o'quvchilarning psixologik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ro'l o'ynaydi, ayniqsa o'ziga bo'lgan ishonch, emotsional barqarorlik va o'zini boshqarish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali yo'l hisoblanadi. O'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish muloqotga kirishish, xatolardan qo'rqmaslik, fikrini ochiq va aniq bildirish va ijtimoiy faollikni oshirishga yordam beradi. Krashen (1982) izohlaganidek xatodan qo'rqishni kamaytirish (affective filter) o'quvchi o'zini xavfsiz, qo'llab-

quvvatlangan his qilganida til o'rganish jarayoni ancha samarali o'tadi. Stressni boshqarish, emotsional intellektni rivojlantirish va o'z emotsiyalarini tartibga solish ko'nikmalari o'quvchilarning muloqotga kirishish, guruh bilan ishlash va yangi tilni qabul qilish jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. [7] Refleksiya va o'zini baholash esa o'quvchilarga o'z yutuqlarini tahlil qilish, o'qish strategiyalarini tanlash hamda o'zini rivojlantirish bo'yicha ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. [8] Shu tarzda, chet tili darslari faqatgina lingvistik bilimlarni emas, balki o'quvchilarning psixologik jihatdan yetuk, barqaror va o'ziga ishongan shaxs sifatida rivojlanishlarida muhim ahamiyat kasb etadi.

Chet tillarini o'qitishda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish metod va texnologiyalarga bog'liq. Masalan, Kommunikativ metod (CLT) o'quvchilarning real muloqotga kirishish va o'z fikrini erkin, aniq ifodalashni kuchaytirishni ta'minlaydi. Task-based learning (TBLT) esa o'quvchilarni maqsadga yo'naltirilgan topshiriqlar orqali hamkorlikda muammoni hal qilishga undaydi, bu esa tabiiy muloqot, ijtimoiy faollik va mas'uliyatni oshiradi. [9] Rolli o'yinlar va drama faoliyatlari muloqot madaniyati, empatiya, emotsional ifoda va ijtimoiy moslashuvni rivojlantirishda samarali bo'lib, o'quvchilarning tilni real vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini kuchaytiradi. [10] Autentik materiallardan foydalanish, masalan video, podkastlar, real hayot matnlari, o'quvchilarda madaniyatlarni oson va samarali tushunishga yordam beradi va tabiiy muloqotga tayyorlaydi. Natijada shuni kutish mumkin-ki, ushbu metod va texnologiyalar o'quvchilarda faqatgina lingvistik bilimni emas, balki ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni ham shakllantirishga xizmat qiladi.

Chet tillari darslarida ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni rivojlantirish o'quvchilarning lingvistik bilimlari bilan birga ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojiga ham samarali ta'sir o'tkazadi. Tadqiqotlarga ko'ra, kommunikativ faoliyatga asoslangan til darslari o'quvchilarda ijtimoiy hamkorlik, muloqot madaniyati, empatiya, madaniyatlararo xabardorlik va o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda xizmat qiladi. Juftlik va guruhli o'yinlar, debat, ro'lli o'yinlar, drama mashqlari va autentik materiallardan foydalanish o'quvchilarni real muloqot vaziyatlariga yaqinlashtiradi. Bu jarayon ularni faol ijtimoiy hamkorlikni shakllantiradi. Psixologik kompetensiyalar esa o'quvchini o'ziga bo'lgan ishonchini ortishi, xato qilishdan qo'rquvning kamayishi, til o'rganish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Shu bois, chet tillari ta'limida lingvistik bilimlar bilan bir qatorda ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni ham rivojlantirish o'qitish jarayonining muhim qismi hisoblanadi. Bunday yondashuv nafaqat samarali til o'rgatishga ko'maklashadi, balki o'quvchilarning yetuk shaxs bo'lishlari, madaniyatlararo muloqotga tayyor bo'lishlari va faol ijtimoiy hayotga erishishlari uchun qator imkoniyatlarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*. p.231
2. Oxford, R. (1990). *Language Learning Strategies*. p.16-18
3. Oxford, R. (1990). *Language Learning Strategies*; Vygotsky, L. (1978). *Mind in Society*.

p.164

4. CEFR (2020). *Companion Volume*; TESOL (2019). *21st Century Skills in Language Education*
5. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2009). *An Educational Psychology Success Story: Social Interdependence Theory and Cooperative Learning*. *Educational Researcher*, 38(5), p. 365–379.
6. Littlewood, W. (2004). *The Task-Based Approach: Some Questions and Suggestions*. *ELT Journal*, 58(4), 319–326.
7. Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books. p.127
8. Little, D. (1999). *Learner Autonomy and Second/Foreign Language Learning*. *Language Learning Journal*. p.87
9. Ellis, R. (2003). *Task-Based Language Learning and Teaching*. Oxford University Press. p. 98
10. Maley, A., & Duff, A. (2005). *Drama Techniques (3rd ed.)*. Cambridge University Press. p. 24-25

BIG DATA TEXNOLOGIYASI VA UNI IQTISODIYOTDA QO‘LLASHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI

Norboyev Xudo yberdi Murodjon o‘g‘li, UMFT
magistranti 2-kurs

Annotatsiya. Mazkur maqolada Big Data texnologiyalarining mohiyati, asosiy tarkibiy qismlari hamda ularning iqtisodiyot sohalarida qo‘llanishining nazariy-uslubiy asoslari tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida katta hajmdagi ma‘lumotlarni yig‘ish, saqlash, qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlarining iqtisodiy samaradorlikka ta‘siri ochib berilgan. Shuningdek, Big Data texnologiyalarining iqtisodiy qarorlar qabul qilish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, biznes jarayonlarini optimallashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishdagi o‘rni yoritilgan. Maqolada zamonaviy analitik usullar, ma‘lumotlar bilan ishlash modellari hamda ularni iqtisodiy amaliyotga joriy etishning metodologik jihatlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Big Data, katta hajmdagi ma‘lumotlar, raqamli iqtisodiyot, ma‘lumotlarni tahlil qilish, iqtisodiy samaradorlik, innovatsion texnologiyalar, qaror qabul qilish jarayoni, biznes jarayonlari, axborot texnologiyalari, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье анализируются сущность технологий Big Data, их основные компоненты, а также теоретико-методологические основы применения в экономике. В ходе исследования раскрывается влияние процессов сбора, хранения, обработки и анализа больших объемов данных на повышение экономической эффективности. Особое внимание уделено роли технологий Big Data в принятии экономических решений, развитии цифровой экономики, оптимизации бизнес-процессов и повышении конкурентоспособности. В статье обоснованы современные аналитические методы, модели работы с данными и методологические аспекты их внедрения в экономическую практику.

Ключевые слова: Big Data, большие данные, цифровая экономика, анализ данных, экономическая эффективность, инновационные технологии, процесс принятия решений, бизнес-процессы, информационные технологии, экономическое развитие.

Abstract. This article examines the essence of Big Data technologies, their main components, and the theoretical and methodological foundations of their application in the economy. The study reveals the impact of collecting, storing, processing, and analyzing large volumes of data on improving economic efficiency. Special attention is paid to the role of Big Data technologies in economic decision-making, the development of the digital economy, optimization of business processes, and enhancement of competitiveness. The article substantiates modern analytical methods, data processing models, and methodological aspects of their implementation in economic practice.

Keywords: *Big Data, large-scale data, digital economy, data analytics, economic efficiency, innovative technologies, decision-making process, business processes, information technologies, economic development.*

Kirish. Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida Big Data texnologiyalari iqtisodiyotning barcha sohalarida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Katta hajmdagi va turli shakldagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash hamda tahlil qilish imkoniyati iqtisodiy jarayonlarni samarali boshqarish, asosli qarorlar qabul qilish va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. Big Data texnologiyalarini iqtisodiyotda qo'llash nafaqat ishlab chiqarish va xizmatlar sohasida, balki moliya, bank, savdo va davlat boshqaruvi tizimlarida ham innovatsion yondashuvlarni joriy etishga imkon yaratadi. Shu bois, mazkur maqolada Big Data texnologiyalarining mohiyati hamda ularni iqtisodiyotda qo'llashning nazariy-uslubiy asoslarini o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda Big Data texnologiyalari iqtisodiy tadqiqotlarda muhim ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Ilk tadqiqotlarda Big Data tushunchasi ma'lumotlarning hajmi, tezligi va xilma-xilligi orqali izohlangan bo'lib, uning nazariy asoslari Mayer-Schönberger va Cukier (2013) hamda Laney (2001) ishlarida yoritilgan. Keyingi tadqiqotlarda Big Data analitikasi iqtisodiy qarorlar qabul qilish, biznes jarayonlarini optimallashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim vosita sifatida baholangan (McAfee & Brynjolfsson, 2012; Chen et al., 2014).

Shuningdek, Big Data texnologiyalarining raqamli iqtisodiyot va iqtisodiy o'sishga ta'siri alohida ilmiy izlanishlar markazida bo'lib, ularning prognozlash va iqtisodiy modellashtirishdagi ustunliklari ta'kidlangan (Varian, 2019; Einav & Levin, 2014). Biroq, rivojlanayotgan mamlakatlar sharoitida Big Data texnologiyalarini qo'llashning nazariy-uslubiy mexanizmlari va iqtisodiy samaradorlikni baholash mezonlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Mazkur ilmiy bo'shliq ushbu maqolaning tadqiqot yo'nalishi va dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur maqolada Big Data texnologiyalarining mohiyati hamda ularni iqtisodiyotda qo'llashning nazariy-uslubiy asoslarini o'rganishda tahliliy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida:

- Big Data texnologiyalariga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi;
- iqtisodiy jarayonlarda Big Data texnologiyalaridan foydalanish tajribasi umumlashtirilib, nazariy xulosalar shakllantirildi;
- iqtisodiy samaradorlik, qaror qabul qilish va biznes jarayonlarini optimallashtirishda Big Data texnologiyalarining o'rni konseptual jihatdan baholandi.

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi, mantiqiy izchilligi hamda iqtisodiy amaliyot uchun ahamiyatli xulosalar chiqarilishini ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari. O'zbekiston iqtisodiyotida Big Data texnologiyalarining joriy etilish darajasi, asosiy yo'nalishlari va amaliy samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tahlil jarayonida bank-moliya sektori, savdo,

telekommunikatsiya va davlat boshqaruvi sohalarida Big Data texnologiyalaridan foydalanish holati o'rganildi:

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda Big Data texnologiyalaridan foydalanish hajmi sezilarli darajada oshgan. Xususan, katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali iqtisodiy qarorlar qabul qilish tezligi va aniqligi yaxshilanmoqda. Big Data asosida prognozlash, risklarni baholash, mijozlar xulq-atvorini tahlil qilish hamda resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

1-jadval

O'zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlarida Big Data texnologiyalaridan foydalanish darajasi (2021–2024)

Yil	Bank-moliya (%)	Savdo va xizmatlar (%)	Telekommunikatsiya (%)	Davlat sektori (%)
2021	35	25	40	20
2022	45	35	55	30
2023	60	50	70	45
2024	75	65	85	60

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, 2021–2024 yillar davomida barcha tarmoqlarda Big Data texnologiyalaridan foydalanish barqaror o'sish tendensiyasiga ega. Eng yuqori o'sish telekommunikatsiya va bank-moliya sohalarida kuzatilmoqda.

Pastdagi Jadval ma'lumotlariga ko'ra, Big Data texnologiyalarini joriy etishda eng jiddiy muammolar IT infratuzilma va malakali kadrlar yetishmovchiligi bilan bog'liq. Ushbu muammolarni bartaraf etish iqtisodiyotda Big Data texnologiyalaridan samarali foydalanish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

2-jadval

Big Data texnologiyalarini joriy etish jarayonidagi asosiy muammolar

Muammo	Tavsif	Ta'sir darajasi (1–5)
Ma'lumotlar sifati pastligi	Ma'lumotlarning to'liq va ishonchli emasligi	4
IT infratuzilma yetishmovchiligi	Server va hisoblash quvvatlarining cheklanganligi	5
Malakali mutaxassislar tanqisligi	Data analyst va data scientistlar yetishmasligi	5
Kiberxavfsizlik muammolari	Ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlash qiyinligi	4
Normativ-huquqiy cheklovlar	Ma'lumotlardan foydalanish bo'yicha qonunchilikdagi cheklovlar	3

Tadqiqot natijalari Big Data texnologiyalarining iqtisodiyot tarmoqlarida qarorlar qabul qilish samaradorligini oshirish, risklarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Kelgusida Big Data texnologiyalarini rivojlantirish uchun infratuzilmani mustahkamlash, kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zarur.

Xulosa. Mazkur tadqiqotda Big Data texnologiyalarining mazmun-mohiyati, ularning iqtisodiy jarayonlardagi o'ri hamda qo'llashning nazariy-uslubiy asoslari

atroflicha tahlil qilindi. O'rganish natijalari Big Data texnologiyalari zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim strategik vosita ekanini tasdiqladi.

Tadqiqot davomida Big Data texnologiyalaridan foydalanish iqtisodiy subyektlarning operatsion samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish, risklarni kamaytirish va bozor talablariga moslashuvchanlikni kuchaytirishga xizmat qilishi aniqlandi. Xususan, katta hajmdagi va turli formatdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyati prognozlash aniqligini oshirib, iqtisodiy qarorlarning sifat jihatidan yaxshilanishiga olib keladi.

Shuningdek, Big Data texnologiyalarini iqtisodiyotga joriy etish jarayonida IT infratuzilmaning rivojlanganligi, malakali kadrlar salohiyati hamda ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash muhim omillar ekanligi aniqlab berildi. Ushbu omillar yetarli darajada ta'minlanmagan sharoitda Big Data texnologiyalaridan kutilgan natijalarga erishish qiyinlashadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Big Data texnologiyalarining iqtisodiyotni raqamlashtirish, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyati yuqori ekanini ko'rsatadi. Kelgusida Big Data texnologiyalarini iqtisodiyot tarmoqlarida keng joriy etish uchun normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Tavsiyalar. Big Data texnologiyalaridan iqtisodiyot tarmoqlarida samarali foydalanishni ta'minlash maqsadida quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalarni ilgari surish maqsadga muvofiq bo'lardi.

Big Data texnologiyalarini joriy etish uchun zamonaviy raqamli infratuzilmani shakllantirish zarur. Bunda yuqori tezlikdagi ma'lumot uzatish tarmoqlari, bulutli hisoblash platformalari hamda katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash va qayta ishlash imkonini beruvchi server resurslarini rivojlantirishga ustuvor e'tibor qaratilishi lozim.

Big Data texnologiyalari sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash va ularning salohiyatini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy ta'lim muassasalarida "Data Science", "Big Data Analytics" va "Sun'iy intellekt" yo'nalishlarini kengaytirish, shuningdek, amaliyotga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi.

Iqtisodiy qarorlar qabul qilish jarayonida Big Data tahlil natijalaridan tizimli foydalanishni yo'lga qo'yish lozim. Bu korxona va tashkilotlarda strategik rejalashtirish, bozor prognozlari, risklarni boshqarish va resurslardan samarali foydalanishda ma'lumotlarga asoslangan yondashuvni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Big Data texnologiyalaridan foydalanishda ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash bo'yicha kompleks choralar ko'rilishi zarur. Kiberxavfsizlik standartlarini joriy etish, shaxsiy va tijorat ma'lumotlarini himoyalash mexanizmlarini takomillashtirish hamda xavfsizlik monitoringi tizimlarini rivojlantirish tavsiya etiladi.

Big Data texnologiyalarini qo'llashni tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish muhim hisoblanadi. Ma'lumotlardan foydalanish, ularni qayta ishlash va uzatish jarayonlarini aniq belgilovchi huquqiy mexanizmlarni ishlab chiqish iqtisodiyotda Big Data texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshiradi.

Yuqoridagi tavsiyalarning amaliyotga joriy etilishi Big Data texnologiyalarining iqtisodiyot tarmoqlarida keng qo'llanilishiga, raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashishiga hamda iqtisodiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Chen, M., Mao, S., Liu, Y. *Big Data: A Survey. Mobile Networks and Applications*, 2014, №19(2), 171–209.
2. McAfee, A., Brynjolfsson, E. *Big Data: The Management Revolution. Harvard Business Review*, 2012, №90(10), 60–68.
3. Manyika, J., Chui, M., Brown, B., et al. *Big Data: The Next Frontier for Innovation, Competition, and Productivity. McKinsey Global Institute*, 2011.
4. Davenport, T.H., Harris, J.G. *Competing on Analytics: The New Science of Winning. Harvard Business School Press, Boston*, 2007.
5. Marr, B. *Big Data in Practice: How 45 Successful Companies Used Big Data Analytics to Deliver Extraordinary Results. John Wiley & Sons*, 2016.
6. Provost, F., Fawcett, T. *Data Science for Business: What You Need to Know about Data Mining and Data-Analytic Thinking. O'Reilly Media*, 2013.

ENERGETIKA SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Abduraxmonov Ixtiyor Baxtiyorovich,
UMFT, magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada energetika sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati, imkoniyatlari va amaliy natijalari tahlil qilinadi. So'nggi yillarda energiya tizimlarining murakkablashuvi, energiya resurslariga bo'lgan talabning oshishi hamda barqaror rivojlanish talablari an'anaviy boshqaruv usullarining samaradorligini pasaytirmoqda. Shu sababli energetika tarmog'ida raqamli texnologiyalar — aqlli elektr tarmoqlari (*Smart Grid*), aqlli hisoblagichlar (*Smart Meter*), katta hajmdagi ma'lumotlar (*Big Data*), sun'iy intellekt va raqamli monitoring tizimlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Maqolada raqamli texnologiyalarning energiya ishlab chiqarish, uzatish va iste'mol qilish jarayonlaridagi o'rni, shuningdek, O'zbekistonda energetika sohasini raqamlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar va istiqbollar yoritilgan. Tadqiqot natijalari raqamli texnologiyalar energetika tizimining samaradorligi, shaffofligi va barqarorligini oshirishda strategik omil ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: energetika, raqamli texnologiyalar, *Smart Grid*, *Smart Meter*, sun'iy intellekt, *Big Data*, energiya samaradorligi, raqamli iqtisodiyot.

Аннотация. В статье проанализированы значение, возможности и практические результаты применения цифровых технологий в энергетическом секторе. В последние годы усложнение энергетических систем, рост потребности в энергетических ресурсах и требования устойчивого развития снизили эффективность традиционных методов управления. В связи с этим внедрение цифровых технологий, таких как интеллектуальные электрические сети (*smart grid*), интеллектуальные счётчики (*smart meter*), анализ больших данных (*big data*), искусственный интеллект и цифровые системы мониторинга,

приобретает всё большую значимость в энергетической отрасли. В работе рассмотрена роль цифровых технологий в процессах производства, передачи и потребления энергии, а также текущие реформы и перспективы цифровизации энергетического сектора Республики Узбекистан. Полученные результаты показывают, что цифровые технологии являются стратегическим фактором повышения эффективности, прозрачности и устойчивости энергетических систем.

Ключевые слова: энергетический сектор, цифровые технологии, интеллектуальные сети, интеллектуальные счётчики, искусственный интеллект, большие данные, энергоэффективность.

Abstract. This article analyzes the importance, opportunities, and practical outcomes of using digital technologies in the energy sector. In recent years, the growing complexity of energy systems, increasing demand for energy resources, and requirements for sustainable development have reduced the effectiveness of traditional management methods. Therefore, the application of digital technologies such as smart grids, smart meters, big data analytics, artificial intelligence, and digital monitoring systems has become increasingly important in the energy sector. The paper examines the role of digital technologies in energy generation, transmission, and consumption, as well as ongoing reforms and future prospects for digitalization of the energy sector in Uzbekistan. The results demonstrate that digital technologies are a strategic factor in improving efficiency, transparency, and sustainability of energy systems.

Keywords: energy sector, digital technologies, smart grid, smart meter, artificial intelligence, big data, energy efficiency.

Kirish. Energetika sohasi har qanday davlat iqtisodiyotining tayanch tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy o'sish, sanoat rivoji va aholi turmush darajasi bevosita energiya ta'minoti barqarorligiga bog'liq. So'nggi yillarda energiya iste'molining oshishi, energiya resurslarining cheklanganligi va ekologik muammolar energetika tizimlarini modernizatsiya qilish zaruratini yuzaga keltirdi.

Mazkur sharoitda raqamli texnologiyalar energetika sohasini boshqarish va rivojlantirishda yangi paradigma sifatida namoyon bo'lmoqda. An'anaviy usullar real vaqt rejimida katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash va tezkor qaror qabul qilish imkonini bermaydi. Shu sababli energetika tarmog'ida raqamli yechimlarni joriy etish dolzarb vazifaga aylandi.

Energetika sohasida raqamli texnologiyalar tushunchasi

Raqamli texnologiyalar — bu energiya tizimlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari, sensorlar, sun'iy intellekt va ma'lumotlarni tahlil qilish vositalaridan foydalanishdir. Ularning asosiy vazifasi energiya jarayonlarini samarali, xavfsiz va shaffof boshqarishdan iborat.

Energetika sohasida raqamli texnologiyalar quyidagi yo'nalishlarda qo'llaniladi:

- energiya ishlab chiqarishni raqamli boshqarish;
- elektr tarmoqlarini avtomatlashtirish;
- energiya yo'qotishlarini aniqlash va kamaytirish;
- energiya iste'molini prognozlash;
- texnik nosozliklarni oldindan aniqlash.

Aqlli elektr tarmoqlari (Smart Grid) va ularning ahamiyati

Smart Grid — bu raqamli texnologiyalar asosida ishlovchi zamonaviy elektr tarmog'i bo'lib, energiya ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi o'zaro

aloqani avtomatlashtiradi. Ushbu tizim real vaqt rejimida ma'lumot almashinuvi orqali elektr ta'minotining ishonchliligini oshiradi.

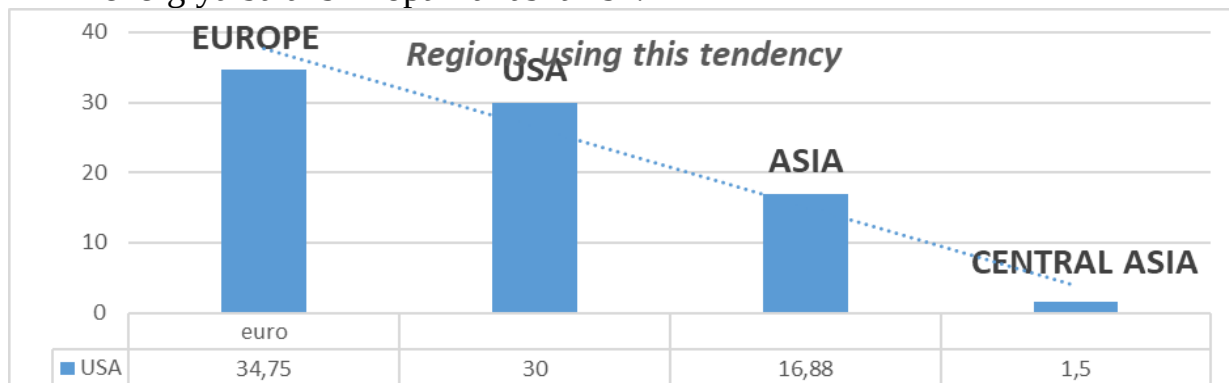
Smart Grid texnologiyalarining asosiy afzalliklari:

elektr energiyasi yo'qotishlarini kamaytirish;

avariyalarni tezkor aniqlash;

qayta tiklanuvchi energiya manbalarini integratsiya qilish;

energiya balansini optimallashtirish.

1-rasm. Tendensiyadan foydalanayotgan mintaqalar ulushi

Aqlli hisoblagichlar (Smart Meter) va energiya iste'molini boshqarish

Aqlli hisoblagichlar energiya iste'molini avtomatik ravishda o'lchab, ma'lumotlarni markaziy tizimga uzatadi. Bu texnologiya inson omilini kamaytirib, hisob-kitoblarning aniqligini oshiradi.

Smart Meter'larning joriy etilishi quyidagi natijalarni beradi:

noqonuniy ulanishlarning oldini olish;

iste'molchilar tomonidan energiyani tejash;

tarif siyosatini optimallashtirish;

energiya ta'minotida shaffoflikni ta'minlash.

Sun'iy intellekt va Big Data'ning energetikadagi roli

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari energiya tizimlarida katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali samaradorlikni oshiradi. Ular yordamida:

energiya talabi prognoz qilinadi;

uskunalarning nosozliklari oldindan aniqlanadi;

texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari kamayadi;

energiya ishlab chiqarish rejimlari optimallashtiriladi.

Masalan, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar elektr stansiyalarida avariya holatlarni oldindan bashorat qilib, katta iqtisodiy zararlarning oldini oladi.

O'zbekistonda energetika sohasini raqamlashtirish istiqbollari

O'zbekiston Respublikasida energetika tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda:

aqlli hisoblagichlar keng joriy etilmoqda;

yagona billing tizimlari yaratilmoqda;

qayta tiklanuvchi energiya manbalari raqamli boshqaruv bilan integratsiya qilinmoqda.

Bu islohotlar energiya samaradorligini oshirish, aholiga sifatli xizmat ko'rsatish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, energetika sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish energiya tizimlarini modernizatsiya qilishning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Raqamli yechimlar energiya ishlab chiqarish, uzatish va iste'mol qilish jarayonlarini yanada samarali, shaffof va ishonchli qiladi. Sun'iy intellekt, Smart Grid va Smart Meter texnologiyalarining joriy etilishi energetika tarmog'ining barqaror rivojlanishini ta'minlab, iqtisodiy va ekologik muammolarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining energetika va raqamli iqtisodiyotga oid qarorlari.
2. International Energy Agency (IEA). Digitalization and Energy, 2023.
3. World Economic Forum. Digital Transformation of Energy Systems, 2022.
4. McKinsey Global Institute. The Future of Digital Energy, 2024.

GENDER TENGLIKNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT

Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi,

Tangatova Marjona Uzoqboyevna, Psixologiya yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender tenglikning ijtimoiy va psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda jamiyatdagi ayol va erkak rolining shakllanishi, gender stereotiplari, shuningdek, ularning shaxsning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy faolligiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, gender tenglikni ta'minlash nafaqat huquqiy va iqtisodiy sohalarida, balki psixologik barqarorlik va shaxsiy o'sishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada gender tenglikni oshirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Annotatsiya ilmiy va ta'limiy doiralarda mavzuni tez va samarali tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy rol, psixologik xususiyat, stereotiplar, ayol va erkak roli, jamiyat, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy adolat, gender stereotiplari, tadqiqot natijalari. социально-психологические особенности гендерного равенства.

Аннотация. В данной статье анализируются социально-психологические особенности гендерного равенства. Рассматриваются формирование ролей женщин и мужчин в обществе, гендерные стереотипы, а также их влияние на психологическое развитие личности и социальную активность. Результаты исследования показывают, что обеспечение гендерного равенства положительно влияет не только на правовую и экономическую сферы, но и на психологическую стабильность и личностное развитие. Кроме того, в статье представлены практические рекомендации по повышению гендерного равенства. Аннотация помогает быстро и эффективно понять суть темы в научной и образовательной среде.

Ключевые слова: Социальная роль, Психологическая характеристика, Стереотипы, Роль женщины и мужчины, Общество, Личностное развитие, Социальная справедливость, Гендерные стереотипы, Результаты исследования.

Abstract. Socio-psychological Features of Gender Equality. Abstract: This article analyzes the socio-psychological features of gender equality. It examines the formation of roles of women and men in society, gender stereotypes, as well as their impact on the psychological development of individuals and social activity. The research results show that ensuring gender equality positively affects not only legal and economic spheres but also psychological stability and personal development. In addition, the article provides practical recommendations for

promoting gender equality. The abstract helps to quickly and effectively understand the essence of the topic in scientific and educational contexts.

Keywords: *Social role, Psychological characteristics, Stereotypes, Role of women and men, Society, Personal development, Social justice, Gender stereotypes, Research results.*

Kirish. Gender tenglik- masalasi zamonaviy jamiyatda dolzarb mavzu hisoblanadi. Ayol va erkaklarning teng huquqligi nafaqat iqtisodiy va huquqiy sohalarida, balki shaxsning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy faolligida ham muhim o‘rin tutadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, jamiyatdagi stereotiplar va gender rollari shaxsning o‘zini anglashiga va ijtimoiy faoliyatiga bevosita ta’sir qiladi [1].

1. Ijtimoiy rol va jamiyatdagi ayol va erkak roli Jamiyatda ayol va erkak uchun belgilangan ijtimoiy rollar ularning xulq-atvori, qaror qabul qilishi va jamiyatdagi mavqeiga ta’sir qiladi. Shaxsiy psixologiya nuqtai nazaridan, ayollarga doim “passiv” yoki “oilaga bog‘liq” rollar berilishi, erkaklarga esa “yetakchi” va “qaror qabul qiluvchi” sifatida qaralishi stereotiplarni mustahkamlaydi [2]. Masalan, kitoblarda bayon qilishicha- ijtimoiy rol va gender stereotiplari shaxsning o‘zini qadrlashiga va ijtimoiy muhitga moslashishiga sezilarli ta’sir qiladi.

2. Psixologik xususiyatlar va gender stereotiplari Psixologik jihatdan, gender stereotiplari shaxsning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, intellektual faoliyati va karyera rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Masalan, ayol o‘zini ba’zan yetarli darajada malakali his qilmaydi, chunki jamiyat tomonidan unga belgilangan stereotiplar mavjud. Masalan: “Shaxsning o‘zini anglash darajasi uning jamiyatdagi qabul qilinishiga va ijtimoiy faolligiga bevosita bog‘liq.”

3. Gender tengligini ta’minlashning ijtimoiy va psixologik ahamiyati Gender tengligini ta’minlash jamiyatda ijtimoiy adolatni kuchaytiradi, shuningdek, psixologik barqarorlik va shaxsiy rivojlanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [3]. Mening fikrimcha psixiatriya va psixologiya nuqtai nazaridan shuni qayd etadilar: “Jamiyatdagi gender tenglikni rag‘batlantirish, insonlarning o‘zini hurmat qilishi va o‘z qobiliyatlarini to‘liq amalga oshirish imkonini oshiradi”.

4. Tavsiyalar: Jamiyatdagi gender stereotiplarini kamaytirish va ongli targ‘ibot ishlari olib borish, ta’lim va ish joylarida teng imkoniyatlarni yaratish, psixologik qo‘llab-quvvatlash xizmatlarini kengaytirish, badiiy adabiyot va ommaviy madaniyat orqali gender masalalarini targ‘ib qilish.

Xulosa qilib aytganda gender tenglikning ijtimoiy va psixologik xususiyatlarini tushunish jamiyat va shaxs rivoji uchun muhimdir. Stereotiplarni kamaytirish va teng imkoniyatlarni ta’minlash orqali insonlarning ijtimoiy faolligi va psixologik barqarorligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eysenck, M.W. (2012). *Fundamentals of Psychology*. New York: Psychology Press.
2. Kaplan, H.I., & Sadock, B.J. (2015). *Comprehensive Textbook of Psychiatry*. Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins
3. Schultz, D., & Schultz, S. (2016). *Theories of Personality*. Belmont: Wadsworth.

DAVLAT BOSHQARUVIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYANI AMALGA OSHIRISHDA STRATEGIK YONDASHUVLAR VA UNING SAMARADORLIGINI TA'MINLOVCHI OMIILLAR

*Nigora Badalova, UMFT,
Raqamli iqtisodiyot va moliyaviy texnologiyalar fakulteti
Iqtisodiyot kafedrası, Email: _nigora.badalova@bk.ru*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini amalga oshirishning strategik yo'llari, uning boshqaruv tizimiga bo'lgan ijobiy ta'siri, duch kelinadigan muammolar va ularni bartaraf etishning ilmiy-nazariy hamda amaliy asoslari yoritilgan. Tadqiqot davlat organlarining raqamli texnologiyalarga moslashuvi, elektron hukumat tizimining ahamiyati, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, kiberxavfsizlikni ta'minlash, raqamli infratuzilmani yanada rivojlantirish kabi dolzarb masalalarni qamrab oladi.

Shuningdek, O'zbekistonning davlat boshqaruvini raqamlashtirish sohasidagi siyosati va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun institutsional muhitni takomillashtirish, normativ-huquqiy bazani zamonaviy talablar asosida qayta ishlash, davlat organlari o'rtasidagi axborot almashuvini uzluksiz integratsiyalash zarurati ilmiy jihatdan asoslanadi.

Tadqiqot yakunida davlat boshqaruvida raqamli transformatsiyani samarali tashkil etishning kompleks strategiyasi taklif etilib, unda texnologik yangilanishlar bilan birga tashkiliy, huquqiy, iqtisodiy va kadrlar siyosatini uzviylashtirish muhimligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari davlat boshqaruvida shaffoflik va ochiqlikni oshirish, qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish, fuqarolarga sifatli va qulay xizmat ko'rsatishni ta'minlash borasidagi amaliy tavsiyalarni ishlab chiqishda asos bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamli davlat boshqaruvi, elektron hukumat, raqamli transformatsiya, davlat xizmatlari, axborot xavfsizligi, raqamli infratuzilma, boshqaruv samaradorligi, idoralararo integratsiya, kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik.

Kirish. Zamonaviy dunyoda raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib, jamiyat hayotining barcha jabhalariga, jumladan davlat boshqaruv tizimiga tubdan ta'sir ko'rsatmoqda. Globallashuv sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi darajaga ko'tarib, boshqaruv jarayonlarini yanada shaffof, ochiq va samarali tashkil etishga imkon yaratmoqda. Shu bois, davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini izchil va strategik asosda amalga oshirish bugungi kunning eng dolzarb ehtiyoji hisoblanadi.

An'anaviy boshqaruv usullari ko'pincha qog'oz hujjatlar aylanishining ko'pligi, ortiqcha byurokratik to'siqlar va inson omiliga bog'liq xatoliklar tufayli samaradorlikni pasaytiradi. Raqamli transformatsiya esa ushbu kamchiliklarni bartaraf etib, davlat xizmatlarini tezkor, qulay, sifatli va shaffof ko'rsatishga xizmat qiladi. Elektron hujjat aylanishi, onlayn davlat xizmatlari, raqamli monitoring va tahlil tizimlari orqali davlat organlari faoliyati samaradorligi va hisobdorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Raqamli boshqaruvning ahamiyati, birinchi navbatda, aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay va ochiq muhit yaratishda namoyon bo'ladi. Raqamli davlat xizmatlari fuqarolarning vaqt va mablag'larini tejab, ularning davlat organlariga murojaat qilish jarayonini soddalashtirib, shu bilan birga korrupsion xatti-harakatlarning oldini olishga yordam beradi. Ochiq ma'lumotlar va onlayn

reestrlar jamoatchilik nazoratini kuchaytirib, davlat boshqaruvidagi shaffoflik va hisobdorlikni ta'minlaydi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari strategik rejalashtirish va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishga xizmat qiladi. Katta hajmdagi ma'lumotlarni (Big Data) tahlil qilish, sun'iy intellekt (AI) va raqamli analitik platformalardan foydalanish ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni aniq prognozlash imkonini beradi. Bu esa davlat siyosatini ilmiy asoslangan va ma'lumotlarga tayangan holda ishlab chiqishga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, davlat boshqaruvida raqamli transformatsiyani amalga oshirish muayyan muammolar va xavflarni ham o'z ichiga oladi. Axborot xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi, aholining raqamli savodxonligining yetarli emasligi, malakali kadrlarning kamligi kabi dolzarb masalalar yechim talab qiladi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks, tizimli va uzluksiz yondashuv zarur.

Adabiyotlar tahlili. Davlat boshqaruvida raqamlashtirish va raqamli transformatsiya so'nggi yillarda jahon ilmiy adabiyotlarida keng o'rganilayotgan dolzarb mavzudir. "Raqamli hukumat", "aqlli boshqaruv", "elektron hukumat" kabi tushunchalar zamonaviy boshqaruv nazariyasi va amaliyotining ajralmas qismiga aylangan. Tadqiqotchilar raqamlashtirishni davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, shaffoflik va ochiqlikni ta'minlash, davlat bilan fuqarolar o'rtasidagi ishonch va o'zaro munosabatlarni mustahkamlashning muhim vositasi sifatida baholaydilar.

Xalqaro tashkilotlar (BMT, Jahon banki, OECD) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, masalan, BMTning "E-Government Survey" hisobotlari, davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi mamlakatlarning boshqaruv sifati, raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Bu manbalarda raqamlashtirish nafaqat texnologik yangilanish, balki boshqaruv madaniyati va institutlarini tubdan o'zgartiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi.

G'arb olimlari, jumladan D. Osborn va T. Gaeblerning "Yangi davlat boshqaruvi" (New Public Management) nazariyasida raqamli texnologiyalar davlat sektorini samarali, natijaga va mijoz (fuqaro) ehtiyojlariga yo'naltirilgan qilish vositasidir. Keyingi davrlarda "Digital Government" va "Smart Government" tushunchalari shakllanib, ular sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili, Internet of Things (IoT) va bulutli hisoblash texnologiyalari bilan uyg'unlashgan holda o'rganila boshladi.

Rossiya va MDH davlatlari olimlarining ilmiy ishlarida raqamlashtirish ko'pincha institutsional islohotlar, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, idoralararo integratsiya va kadrlar tayyorlash bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Ba'zi tadqiqotlarda raqamlashtirish markaziy boshqaruvni optimallashtirish vositasi sifatida qaralsa, boshqalarida u mahalliy boshqaruvni rivojlantirish va qarorlar qabul qilish jarayonlarini demokratlashtirish omili sifatida ko'rsatiladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilarning ishlarida davlat boshqaruvini raqamlashtirish masalalari "Elektron hukumat to'g'risida"gi qonun, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va boshqa me'yoriy hujjatlar asosida o'rganiladi.

Ushbu manbalarda raqamli xizmatlarni joriy etish orqali byurokratik to'siqlarni kamaytirish, korrupsiyaga qarshi kurash, boshqaruvda shaffoflikni oshirish va aholi ehtiyojlariga moslashgan xizmatlar ko'rsatish ustuvor vazifalar sifatida ta'kidlanadi.

Asosiy qism. 1. Normativ-huquqiy baza va institutsional islohotlar Davlat boshqaruvida raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati, avvalo, uni qo'llab-quvvatlaydigan mustahkam normativ-huquqiy baza va institutsional muhitga bog'liq. Raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun elektron hujjat aylanishi, raqamli imzo, ochiq ma'lumotlar portallari, ma'lumotlar almashuvi va kiberxavfsizlik sohalarida aniq qonunlar, qoidalar va standartlar talab etiladi. Amaldagi qonunchilik ko'pincha an'anaviy boshqaruv shakllariga moslashtirilgan bo'lib, raqamli o'zgarishlarni to'liq qamrab olmaydi. Shu sababli, doimiy ravishda qonunlarni yangi texnologik talablar va xalqaro tajribalar asosida yangilab borish zarur.

Institutsional jihatdan esa raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun maxsus raqamlashtirish bo'limlari yoki agentliklari, boshqaruv ichidagi raqamli strategiyani muvofiqlashtiruvchi markaziy organlar tashkil etish samarali hisoblanadi. Ular loyihalarni boshqarish, texnologik standartlarni belgilash, moliyaviy resurslarni taqsimlash va natijalarni monitoring qilish mas'uliyatini o'z zimmalariga olishlari kerak.

2. Elektron hukumat va fuqarolarga yo'naltirilgan xizmatlar Elektron hukumat tizimi davlat va fuqarolar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tubdan o'zgartiradigan asosiy mexanizmdir. U nafaqat ma'lum xizmatlarni onlayn ko'rsatishni, balki davlat boshqaruvining butun mantig'ini fuqarolar ehtiyojlari asosida qayta qurishni nazarda tutadi. Buning uchun quyidagi yo'nalishlar muhim:

Yagona portal va platformalar: Barcha davlat xizmatlari uchun yagona interaktiv portal yaratish, unda fuqarolar profilingizni boshqarish, murojaatlarni kuzatish, to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatlari bo'lishi kerak.

Proaktiv xizmatlar: Fuqarolarning ma'lumotlari asosida davlatning o'zi kerakli xizmatlarni taklif qilishi (masalan, pasportni yangilash vaqtini eslatish, nafaqa olish huquqi haqida xabardor qilish).

Raqamli identifikatsiya: Raqamli imzo, biometrik identifikatsiya va boshqa xavfsiz autentifikatsiya usullari orqali shaxsni aniqlash tizimlarini joriy etish.

3. Idoralararo integratsiya va ma'lumotlar almashinuvi Davlat boshqaruvining samaradorligi turli idora va tashkilotlar o'rtasida ma'lumotlarning uzluksiz va xavfsiz almashinuviga bevosita bog'liq. "Bir marta ma'lumot kiritish, ko'p marta foydalanish" printsipli asosida ishlovchi markazlashtirilgan ma'lumotlar bazasi yoki yagona ma'lumotlar almashinuvi platformasi (data exchange platform) yaratish talab etiladi. Bu nafaqat byurokratik jarayonlarni qisqartirib, xizmat ko'rsatish tezligini oshiradi, balki ma'lumotlarning takrorlanishi va nomuvofiqliklarini ham oldini oladi.

Integratsiyalashgan tizimlar yordamida davlat organlari real vaqt rejimida ma'lumotlarni baholash, holatni monitoring qilish va qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, fuqaroning turar joyi o'zgarganida, u bir

idorada ma'lumotni yangilagach, boshqa barcha tegishli idoralar (soliq, tibbiyot, ta'lim) avtomatik ravishda yangilangan ma'lumotni olishi kerak.

4. Raqamli infratuzilma va texnologik jihatlar Raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati quyidagi infratuzilma komponentlarining mavjudligi va sifatiga bog'liq:

Yuqori tezlikdagi Internet: Barcha hududlar, ayniqsa qishloq va chekka joylar uchun barqaror va arzon Internet tarmog'ini ta'minlash.

Bulutli hisoblash texnologiyalari (Cloud Computing): Davlat ma'lumotlarini va ilovalarini saqlash va qayta ishlash uchun xavfsiz va masshtablanuvchi bulutli platformalardan foydalanish.

Ma'lumotlar markazlari (Data Centers): Zamonaviy va energiya tejavchi ma'lumotlar markazlarini qurish va ularni kiberxavfsizlik standartlari asosida himoyalash.

Internet of Things (IoT) va sensor tarmoqlari: Aqlli shahar (Smart City) loyihalari, transport, kommunal xizmatlar va atrof-muhitni monitoring qilishda IoT qurilmalaridan foydalanish.

5. Kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni himoya qilish Davlatning raqamli tizimlariga kiberhujumlar xavfi ortib borayotganligi sababli, kiberxavfsizlik davlat xavfsizligining ajralmas qismiga aylangan. Quyidagi choralar muhim:

Milliy kiberxavfsizlik strategiyasi: Aniq maqsadlar, vazifalar va javobgar organlarni belgilovchi uzoq muddatli strategiyani ishlab chiqish.

Xavfsizlik standartlari va sertifikatlash: Davlat tizimlari uchun majburiy xavfsizlik standartlarini joriy etish va ularni muntazam tekshirish.

Tahdidlarni aniqlash va javob berish tizimlari (SOC): Hujumlarni real vaqt rejimida aniqlash, tahlil qilish va zararsizlantirish uchun maxsus markazlar tashkil etish. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish (GDPRga o'xshash qonunlar): Fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini yig'ish, saqlash va qayta ishlashda aniq qoidalarni belgilash va ularni qat'iy amalga oshirishni nazorat qilish.

6. Kadrlar tayyorlash va raqamli madaniyatni shakllantirish Texnologiyalar qanchalik ilg'or bo'lmasin, ularni qo'llaydigan va boshqaradigan insonlar – eng muhim omildir. Raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati davlat xizmatchilarining raqamli kompetensiyalariga va aholining raqamli savodxonligiga bog'liq.

Davlat xizmatchilari uchun malaka oshirish: Raqamli ko'nikmalar (masalan, ma'lumotlar tahlili, onlayn xizmat ko'rsatish, kiberxavfsizlik asoslari) bo'yicha muntazam o'quv kurslari, treninlar va sertifikatlash dasturlarini tashkil etish. "Raqamli elchilar" dasturi: Har bir idorada raqamli o'zgarishlarni rag'batlantiruvchi va boshqaruvchi guruhlarni tuzish.

Aholining raqamli savodxonligini oshirish: Maktablarda, kollejlarda va universitetlarda raqamli texnologiyalar asoslarini o'qitish, keng jamoatchilik uchun bepul onlayn kurslar, seminarlar o'tkazish.

Ixtisoslashtirilgan oliy ta'lim: Raqamli boshqaruv, davlat axborot tizimlari, kiberxavfsizlik kabi yo'nalishlarda mutaxassislar tayyorlashni kengaytirish.

Muammolar va ularning yechimlari

1. Normativ-huquqiy bazaning yetishmasligi Muammo: Qonunlar texnologiyadan orqada qolishi, elektron hujjatlarning huquqiy kuchiga ishonchsizlik, ma'lumotlar almashuvi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish sohasidagi bo'shliqlar. Yechim: Raqamli qonunchilikni alohida strategik yo'nalish sifatida belgilash; qonun loyihalarini ishlab chiqishda mutaxassislar, texnologlar va jamoatchilikni jalb qilish; xalqaro tajribalarni (masalan, Estoniya, Singapur) o'rganish va moslashtirish.

2. Infratuzilma va texnologik tengsizlik. Muammo: Shahar va qishloq hududlari o'rtasidagi raqamli tarmoqlar farqi ("raqamli bo'linish"). Yechim: Davlat investitsiyalari va xususiy sheriklik (PPP) orqali qishloq hududlarida infratuzilmani rivojlantirish; mobil operatorlar bilan hamkorlikda arzon Internet paketlarini taklif qilish; jamoat joylarida (kutubxona, maktab) bepul Wi-Fi nuqtalarini tashkil etish.

3. Kadrlar tanqisligi va qarshilik. Muammo: Davlat xizmatchilarining yangi texnologiyalarni o'zlashtirishga tayyor emasligi, o'zgarishlardan qo'rqish, an'anaviy usullarga berilish. Yechim: Keng qamrovli o'qitish dasturlari; rag'batlantirish tizimlari (masalan, raqamli loyihalarda ishtirok etgan xodimlarni mukofotlash); raqamli transformatsiya manfaatdor tomonlari (xodimlar, rahbarlar) bilan muntazam muloqot o'rnatish.

4. Kiberxavfsizlik tahdidlari. Muammo: Hujumlar murakkablashuvi, himoya tizimlarining yetarli emasligi, xodimlarning xavfsizlik choralarni bilmasligi. Yechim: Davlat miqyosida kiberxavfsizlik bo'yicha doimiy tayyorgarlik va mashqlar o'tkazish; barcha xodimlar uchun majburiy xavfsizlik o'quv kurslari; davlat tizimlarini muntazam audit va penetratsion testlash.

5. Aholining past raqamli savodxonligi. Muammo: Keksa avlod, kam ta'minlangan guruhlar va chekka hudud aholisining raqamli xizmatlardan foydalana olmasligi. Yechim: "Raqamli yordam" markazlari tashkil etish; mahalliy jamoatchilik bilan ishlash; an'anaviy (yuzma-yuz) xizmat ko'rsatish variantlarini saqlab qolish, lekin ularni asta-sekin raqamli kanallarga o'tkazish.

Xulosa. Davlat boshqaruvida raqamli transformatsiyani amalga oshirish – nafaqat texnologik yangilanish, balki jamiyat va davlat o'rtasidagi munosabatlarni qayta shakllantiruvchi chuqur ijtimoiy-iqtisodiy islohotdir. U samaradorlik, shaffoflik, hisobdorlik va fuqarolarga yo'naltirilganlik tamoyillarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Muvaffaqiyatli raqamli transformatsiya uchun quyidagi strategik bosqichlar muhim:

Kuchli siyosiy iroda va rahbarlik: Yuqori darajadagi qat'iyat va uzluksiz qo'llab-quvvatlash. Holistik yondashuv: Texnologiya, qonun, tashkilot, madaniyat va inson omillarini uyg'unlashtirgan kompleks dastur. Bosqichma-bosqich amalga oshirish: Loyihalarni sinovdan o'tkazish, natijalarni baholash va kerak bo'lganda yo'nalishni o'zgartirish (agile yondashuv). Jamoatchilik ishtiroki va ochiqlik: Fuqarolarni jarayonlarda faol ishtirok ettirish, ularning fikr-mulohazalarini inobatga olish.

Xalqaro hamkorlik: Rahbarlik qiluvchi davlatlar tajribasini o'rganish va o'z sharoitlariga moslashtirish. Raqamli O'zbekiston qurilishi jamiyatning barcha

qatlamlari manfaatlarini hisobga olgan holda, barqaror iqtisodiy o'sish, ijtimoiy adolat va davlat boshqaruvining yuqori samaradorligini ta'minlashning asosiy kalitidir. Kelajak davlat boshqaruvi – bu raqamli, aqlli, shaffof va fuqarolar uchun qulay boshqaruvdir.

Adabiyotlar:

1. Osborn D., Gaebler T. *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector*. — New York: Addison-Wesley, 1992.
2. United Nations. *E-Government Survey: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*. — New York: UN, 2020.
3. World Bank. *Digital Government Readiness Assessment Toolkit*. — Washington, DC: World Bank, 2021.
4. OECD. *Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas*. — Paris: OECD Publishing, 2016.
5. Heeks R. *Implementing and Managing eGovernment: An International Text*. — London: SAGE Publications, 2006.
6. O'zbekiston Respublikasi. "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonun. — Toshkent, 2015.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi. — Toshkent, 2020.
8. Mamatqulov X., Ismoilov A. *Davlat boshqaruvida raqamli transformatsiya*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
9. Alimov R. *Raqamli iqtisodiyot va davlat boshqaruvi*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
10. Bekmurodov M. *Davlat xizmatlarini raqamlashtirish: muammo va yechimlar*. — Toshkent: Innovatsiya, 2022.
11. Tapscott D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. — New York: McGraw-Hill, 1996.
12. Janowski T. *Digital Government Evolution: From Transformation to Contextualization*. — *Government Information Quarterly*, 2015.
13. Gil-Garcia J.R., et al. *Beyond Smart and Connected Governments: Sensors and the Internet of Things in the Public Sector*. — Springer, 2020.

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLARI, JAHON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLARI

Eshimova Muhabbat Baxodirovna, UMFT
1-kurs magistranti,

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonining nazariy va amaliy jihatlarini tizimli tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiy munosabatlar, ishlab chiqarish jarayonlari, xizmatlar sohasi hamda davlat boshqaruvi tubdan o'zgarib bormoqda. Tadqiqotda raqamlashtirish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy muammolar, xususan, infratuzilma yetishmovchiligi, raqamli tafovut, kadrlar salohiyati va axborot xavfsizligi masalalari ochib berilgan. Shuningdek, rivojlangan davlatlar tajribasi asosida iqtisodiyotni raqamlashtirishning samarali mexanizmlari va kelgusidagi istiqbollari yoritilgan. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, iqtisodiyotni raqamlashtirish, raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, jahon tajribasi, iqtisodiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ процессов цифровизации экономики в современных условиях. Активное развитие цифровых технологий оказывает существенное влияние на трансформацию экономических

отношений, производственных процессов, сферы услуг и системы государственного управления. В работе рассматриваются ключевые проблемы цифровизации экономики, включая недостаточность цифровой инфраструктуры, цифровое неравенство, дефицит квалифицированных кадров и вопросы информационной безопасности. На основе анализа международного опыта раскрываются эффективные подходы к внедрению цифровых технологий и определяются перспективы дальнейшего развития цифровой экономики. Результаты исследования могут быть использованы при формировании государственной политики в сфере цифровой трансформации экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация экономики, цифровые технологии, инновации, международный опыт, экономическое развитие.

Annotation. This article provides a comprehensive analysis of the economic digitalization process under modern conditions. The rapid development of digital technologies has significantly transformed economic relations, production systems, service sectors, and public administration. The study identifies key challenges associated with economic digitalization, including insufficient digital infrastructure, the digital divide, lack of skilled human resources, and information security issues. Based on the analysis of international experience, effective mechanisms for digital transformation and future prospects of digital economy development are examined. The research findings contribute to the development of practical recommendations aimed at ensuring sustainable economic growth in the digital era.

Keywords: digital economy, economic digitalization, digital technologies, innovation, global experience, economic development.

Kirish. So‘nggi yillarda global iqtisodiyot tub tarkibiy o‘zgarishlar bosqichiga kirib bordi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet tarmog‘ining kengayishi, sun‘iy intellekt, katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash va raqamli platformalarning keng joriy etilishi natijasida iqtisodiy faoliyatning an’anaviy shakllari zamonaviy raqamli modelga o‘tmoqda. Mazkur jarayon iqtisodiyotni raqamlashtirish tushunchasining dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, xizmatlar sifatini yaxshilash hamda yangi biznes modellarini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu jarayon murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, uni amalga oshirishda qator muammolar yuzaga kelmoqda. Xususan, raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, aholining raqamli savodxonligi pastligi, axborot xavfsizligi tahdidlari va normativ-huquqiy bazaning takomillashmaganligi iqtisodiyotni raqamlashtirish sur‘atlariga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Shu sababli, iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonini chuqur ilmiy tahlil qilish, ilg‘or xorijiy tajribani o‘rganish hamda milliy sharoitga mos istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Ushbu maqolaning asosiy maqsadi iqtisodiyotni raqamlashtirishning mohiyati, mavjud muammolari, jahon tajribasi va kelgusidagi istiqbollari tizimli ravishda yoritishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni raqamlashtirish masalalari so‘nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Mamlakatda raqamli transformatsiyani jadallashtirish, davlat boshqaruvi va iqtisodiyot tarmoqlariga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish Prezident farmonlari va hukumat qarorlari orqali

huquqiy jihatdan mustahkamlandi. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini raqamlashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda innovatsion texnologiyalarni keng tatbiq etishning asosiy yo‘nalishlarini belgilab berdi [1], [2]. Ushbu hujjatlarda sanoat, moliya, xizmatlar sohasi va davlat boshqaruvida raqamli platformalardan foydalanish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish asosiy vazifa sifatida belgilangan.

Shuningdek, Prezident farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlarida elektron hukumat, raqamli xizmatlar, ma’lumotlar almashinuvi va axborot xavfsizligini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [3], [4]. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida institutsional muhitni shakllantirish va investitsion jozibadorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq amaliyotda raqamli texnologiyalarni joriy etish sur’atlari hududlar va tarmoqlar kesimida bir xil emasligi kuzatilmoqda [5].

Mahalliy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida iqtisodiyotni raqamlashtirish masalalari asosan nazariy va makroiqtisodiy yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev asarlarida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni joriy etish mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining muhim omili sifatida asoslab berilgan [6]. I.A. Karimov tadqiqotlarida iqtisodiy islohotlar va innovatsion rivojlanishning institutsional jihatlari tahlil qilingan [7]. A. To‘xtasinov va B. Raximov ilmiy ishlarida raqamli iqtisodiyotning mohiyati, uning tarkibiy elementlari hamda iqtisodiy o‘rishga ta’siri yoritilgan [8]. D.Sh. Xudoyberdiyev va U.S. Qodirov tadqiqotlarida raqamli texnologiyalarni moliya va xizmatlar sohasiga tatbiq etishning ijobiy jihatlari ko‘rsatib berilgan [9], [10]. Shu bilan birga, mahalliy adabiyotlarda iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonida yuzaga keladigan tizimli muammolar va ularni bartaraf etish mexanizmlari yetarli darajada chuqur yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda esa iqtisodiyotni raqamlashtirish masalalari keng qamrovda va turli yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Jahon banki va OECD hisobotlarida raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy o‘rish, bandlik va raqobatbardoshlikka ta’siri batafsil tahlil qilingan [11], [12]. Klaus Schwab asarlarida raqamli texnologiyalar to‘rtinchi sanoat inqilobining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida baholanadi [13]. Brynjolfsson va McAfee tadqiqotlarida raqamlashtirish jarayonining ijobiy iqtisodiy samara bilan bir qatorda ijtimoiy tengsizlik va mehnat bozori muammolarini kuchaytirishi mumkinligi ta’kidlangan [14]. McKinsey Global Institute hisobotlarida esa raqamli transformatsiya iqtisodiy samaradorlikni sezilarli oshirishi empirik ma’lumotlar asosida isbotlangan [15].

Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqi va Osiyo davlatlari tajribasiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda raqamli infratuzilma, inson kapitali va institutsional muhit iqtisodiyotni raqamlashtirishda hal qiluvchi omillar sifatida ko‘rsatiladi [16], [17]. Shu bilan birga, xorijiy adabiyotlarda raqamli tafovut, kiberxavfsizlik va ma’lumotlarni himoyalash muammolari ham dolzarb masala sifatida qayd etilgan [18].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy ilmiy manbalarda iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonlari chuqur va tizimli o'rganilgan bo'lsa-da, O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida raqamlashtirishning real iqtisodiy samaradorligi, tarmoqlar kesimidagi muammolari va istiqbollari yetarli darajada kompleks tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonlarini tadqiq etishda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil, prognozlash, Case-study (holat tahlili) metodi, adabiyotlar tahlili, birlamchi ma'lumotlarni to'plash hamda ekspert baholash metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqot davomida ushbu metodlar asosida iqtisodiyotni raqamlashtirishning mavjud muammolari, xorijiy davlatlar tajribasi va rivojlanish istiqbollari kompleks tarzda tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Iqtisodiyotni raqamlashtirish - bu iqtisodiy faoliyatning barcha bosqichlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol jarayonlarini tubdan transformatsiya qilish jarayonidir. Mazkur jarayon axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, internet tarmoqlari, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash va raqamli platformalarga asoslanadi. Iqtisodiyotni raqamlashtirish natijasida an'anaviy iqtisodiy munosabatlar zamonaviy, moslashuvchan va yuqori samaradorlikka ega bo'lgan raqamli modelga o'tadi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirishni faqat texnologik yangilanish sifatida talqin qilish noto'g'ri bo'lib, u kengroq ijtimoiy-iqtisodiy mazmunga ega. Ushbu jarayon iqtisodiy boshqaruv usullarini, biznes modellari va institutsional munosabatlarni tubdan o'zgartiradi. Raqamlashtirish sharoitida ma'lumotlar asosiy iqtisodiy resursga aylanib, ularning tezkor qayta ishlanishi va tahlili iqtisodiy qarorlar sifatini oshiradi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirishning asosiy maqsadi - iqtisodiy samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mehnat unumdorligini ko'paytirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishdan iborat. Raqamli texnologiyalar yordamida tranzaksiya xarajatlari qisqaradi, ishlab chiqarish jarayonlari avtomatlashtiriladi va xizmatlar sifati yaxshilanadi. Natijada iqtisodiyotning barqaror va inklyuziv rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

Mazmunan iqtisodiyotni raqamlashtirish quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

birinchidan, davlat boshqaruvini raqamlashtirish, ya'ni elektron hukumat, onlayn davlat xizmatlari va raqamli ma'lumotlar almashinuvi tizimlarini joriy etish;

ikkinchidan, biznes va tadbirkorlik faoliyatini raqamlashtirish, ya'ni elektron savdo, raqamli to'lovlar, fintech va platforma iqtisodiyotini rivojlantirish;

uchinchidan, ishlab chiqarish va sanoatni raqamlashtirish, ya'ni avtomatlashtirish, raqamli logistika va aqlli ishlab chiqarish tizimlarini tatbiq etish;

to'rtinchidan, mehnat bozori va xizmatlar sohasini raqamlashtirish, ya'ni masofaviy mehnat, onlayn xizmatlar va raqamli kasblarning paydo bo'lishi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Dastlab axborotlashtirish va elektronlashtirish bosqichi kuzatiladi, keyinchalik jarayonlarni avtomatlashtirish va integratsiyalash amalga oshiriladi, so'ngra esa to'liq raqamli transformatsiya bosqichiga o'tiladi. Aynan oxirgi bosqichda iqtisodiy tizim yangi sifat holatiga ega bo'lib, raqamli iqtisodiyot shakllanadi.

Iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonidagi asosiy muammolar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash bilan birga, qator tizimli muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Eng avvalo, raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi asosiy to'siqlardan biri hisoblanadi. Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, rivojlanayotgan davlatlarda yuqori tezlikdagi internet bilan qamrov darajasi o'rtacha 55-60 foizni tashkil etadi, rivojlangan mamlakatlarda esa bu ko'rsatkich 90 foizdan oshadi¹⁴. O'zbekistonda ushbu ko'rsatkich hududlar kesimida sezilarli tafovutga ega bo'lib, qishloq joylarda internet sifati va tezligi iqtisodiy faoliyatni cheklab qo'yimoqda.

Ikkinchidan, - raqamli tafovut va raqamli savodxonlik darajasining pastligidir. OECD tadqiqotlariga ko'ra, raqamli ko'nikmalarga ega bo'lmagan mehnat resurslari iqtisodiy transformatsiya jarayonida mehnat bozoridan siqib chiqarilish xavfiga duch keladi. O'zbekistonda IT va raqamli texnologiyalar sohasida yuqori malakali kadrlar yetishmovchiligi saqlanib qolmoqda, bu esa raqamli loyihalarni joriy etish samaradorligini pasaytirmoqda.

Shuningdek, kiberxavfsizlik va ma'lumotlarni himoyalash masalalari ham dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli xizmatlar hajmining oshishi bilan kiberxurujlar xavfi ortib, bu iqtisodiy subyektlar va davlat tizimlari uchun qo'shimcha xarajatlarni keltirib chiqarmoqda. Bundan tashqari, normativ-huquqiy bazaning ayrim yo'nalishlarda yetarli darajada moslashmaganligi raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda.

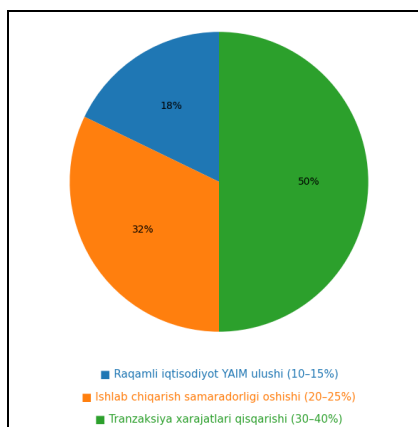
Iqtisodiyotni raqamlashtirish bo'yicha jahon tajribasi. Xorijiy davlatlar tajribasi iqtisodiyotni raqamlashtirishning yuqori iqtisodiy samaradorligini yaqqol namoyon etadi. Rivojlangan mamlakatlarda raqamli iqtisodiyot yalpi ichki mahsulotning 10-15 foizigacha bo'lgan qismini shakllantirmoqda¹⁵. Masalan, AQSh va Yevropa Ittifoqida raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini o'rtacha 20-25 foizga oshirgan¹⁶. Janubiy Koreya va Singapurda esa elektron hukumat va raqamli sanoatni joriy etish natijasida tranzaksiya xarajatlari 30-40 foizga qisqargan¹⁷.

¹⁴ World Bank. World Development Indicators: Internet Access Statistics. – Washington, DC, 2022.

¹⁵ European Commission. Digital Economy and Society Index (DESI). – Brussels, 2022.

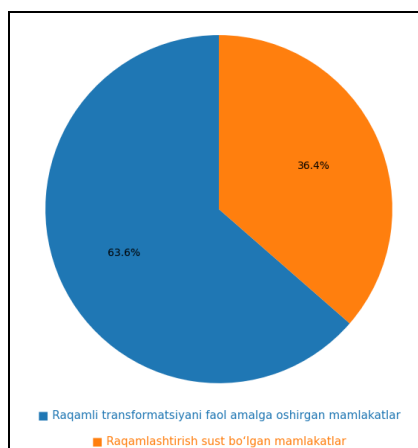
¹⁶ OECD. Measuring Digital Transformation. – Paris: OECD Publishing, 2019.

¹⁷ Asian Development Bank. Digital Transformation in Asia and the Pacific. – Manila: ADB, 2021.

1-rasm. Raqamli iqtisodiyotning asosiy iqtisodiy ta'sirlari (xalqaro tajriba)¹⁸

McKinsey Global Institute tadqiqotlariga ko'ra, raqamli transformatsiyani faol amalga oshirgan mamlakatlarda iqtisodiy o'sish sur'atlari raqamlashtirish sust bo'lgan davlatlarga nisbatan 1,5-2 barobar yuqori¹⁹. Masalan, Germaniyada "Industry 4.0" konsepsiyasi asosida sanoat korxonalarida avtomatlashtirish va raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi eksport hajmining barqaror o'sishini ta'minlagan.

2-rasm. Raqamli transformatsiya va iqtisodiy o'sish: xalqaro taqqoslash²⁰

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, muvaffaqiyatli raqamlashtirish quyidagi omillarga tayangan holda amalga oshirilmoqda: rivojlangan raqamli infratuzilma, xususiyl sektorning faol ishtiroki, innovatsion startap ekotizimi va inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalar. Aynan ushbu omillar iqtisodiyotni raqamlashtirishning barqarorligini ta'minlab bermoqda.

Iqtisodiyotni raqamlashtirishning istiqbollari (O'zbekiston misolida). Tadqiqot natijalari O'zbekiston iqtisodiyotida raqamlashtirishning istiqbollari yuqori ekanligini ko'rsatmoqda. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi doirasida raqamli infratuzilmani kengaytirish, davlat xizmatlarini to'liq raqamlashtirish va raqamli sanoatni rivojlantirish belgilangan. Amaldagi hisob-kitoblarga ko'ra, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali YAIM hajmini o'rta muddatda qo'shimcha 5-7 foizga oshirish imkoniyati mavjud²¹.

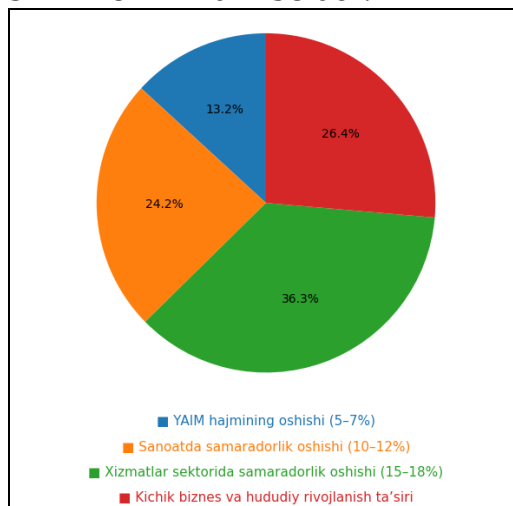
¹⁸ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

¹⁹ McKinsey Global Institute. The Age of Analytics: Competing in a Data-Driven World. – McKinsey & Company, 2016.

²⁰ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

²¹ O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Raqamli iqtisodiyotning YAIMga ta'siri bo'yicha prognoz hisobot. – Toshkent, 2023.

Xususan, sanoat sohasida raqamlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini 10-12 foizga, xizmatlar sektorida esa 15-18 foizga oshirishi mumkin²². Elektron savdo, raqamli to'lovlar va onlayn xizmatlar kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari uchun yangi bozorlarni ochib, ularning xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar hududiy rivojlanishdagi nomutanosiblikni kamaytirish imkonini ham beradi.

3-rasm. Raqamlashtirishning iqtisodiy o'sish va samaradorlikka ta'siri²³

Biroq ushbu istiqbollarni ro'yobga chiqarish uchun raqamli savodxonlikni oshirish, IT-kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish, kiberxavfsizlikni ta'minlash va xususiy sektorni faol jalb etish zarur. Aks holda, raqamlashtirish jarayoni kutilgan iqtisodiy samarani to'liq bermasligi mumkin.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Iqtisodiyotni raqamlashtirish iqtisodiy tizimni zamonaviy texnologiyalar asosida transformatsiya qilish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iqtisodiy jarayonlarni tezkor va shaffof boshqarish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar katta hajmdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish orqali iqtisodiy qarorlar qabul qilish aniqligini oshiradi hamda iqtisodiyot tarmoqlarida resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytiradi. Iqtisodiyotni raqamlashtirish an'anaviy boshqaruv usullariga nisbatan moslashuvchan va yuqori samarador mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda raqamli texnologiyalarni keng joriy etish mehnat unumdorligining oshishiga, tranzaksiya xarajatlarining qisqarishiga va iqtisodiy o'sish sur'atlarining tezlashishiga olib kelmoqda. Elektron hukumat, raqamli sanoat va raqamli xizmatlarning rivojlanishi biznes jarayonlarini soddalashtirib, tadbirkorlik muhitini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, O'zbekiston sharoitida raqamlashtirish jarayonida infratuzilma, kadrlar salohiyati va kiberxavfsizlik bilan bog'liq muammolar saqlanib qolmoqda.

Natijada iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayonlarini tizimli va bosqichma-bosqich amalga oshirish zarurati yuzaga keladi. Raqamli infratuzilmani rivojlantirish, inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligini yanada

²² PwC. Digital Operations: Increasing Productivity through Digitalization. – London: PwC, 2019.

²³ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

kuchaytiradi. Umuman olganda, iqtisodiyotni raqamlashtirish milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va global raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim strategik omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. – 2020-yil 5-oktyabr. -T.: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy nashri, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori, PQ-3832. – 2018- yil 3- iyul. -T.: O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Elektron hukumat tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. - T.: 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Raqamli texnologiyalarni joriy etish va axborot xavfsizligini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. - T.: 2021.
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot rivojlanish holati bo'yicha tahliliy hisobot. - T.: 2022.
6. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. –T.: O'zbekiston, 2021. - 464 b.
7. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari. - T.: O'zbekiston, 2009. - 56 b.
8. To'xtasinov A., Raximov B. Raqamli iqtisodiyot: mohiyati va rivojlanish istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – T., 2020. - №3. - B. 15-22.
9. Xudoyberdiyev D.Sh. Raqamli texnologiyalarni moliya tizimiga joriy etishning iqtisodiy samaradorligi // Moliya va bank ishi. – T., 2021. - №2. - B. 28-34.
10. Qodirov U.S. Xizmatlar sohasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish yo'nalishlari // Iqtisodiy tahlil. – T., 2022. - №1. - B. 41-47.
11. World Bank. World Development Report: Digital Dividends. - Washington, DC: World Bank, 2016.
12. OECD. Digital Economy Outlook. - Paris: OECD Publishing, 2020.
13. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. - Geneva: World Economic Forum, 2016. - 184 p.
14. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. - New York: W.W. Norton & Company, 2014. - 306 p.
15. McKinsey Global Institute. Digital globalization: The new era of global flows. - McKinsey & Company, 2016.
16. European Commission. Digital Economy and Society Index (DESI). - Brussels, 2022.
17. Asian Development Bank. Digital Transformation in Asia and the Pacific. - Manila: ADB, 2021.
18. UNCTAD. Digital Economy Report. - Geneva: United Nations, 2021.

ISLOHOTLAR VA TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING VA MOLIYAVIY TAHLILNING ROLI

Gulomova Sevara, magistrant.

Ilmiy rahbar: **Dilnoza Murtazoyeva** dotsent

Annotatsiya. Ushbu ishda islohotlar va iqtisodiy transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanishi hamda moliyaviy tahlilning o'zni yoritilgan. Moliyaviy tahlil iqtisodiy jarayonlarni baholash, resurslarni samarali taqsimlash, risklarni boshqarish va asosli qarorlar qabul qilishda muhim vosita sifatida ko'rib chiqilgan. Shuningdek, islohotlarning

iqtisodiy o'zgarishlarga ta'siri, barqaror o'sishni ta'minlashda moliyaviy ko'rsatkichlardan foydalanish imkoniyatlari tahlil etilgan. Tadqiqot natijalarida zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlilning strategik va amaliy ahamiyatga egaligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, islohotlar, transformatsiya davri, iqtisodiy rivojlanish,

Аннотация. В работе рассматривается значение финансового анализа в условиях современных экономических реформ. Финансовый анализ определяется как важный инструмент для оценки экономических процессов, эффективного распределения ресурсов, управления рисками и принятия обоснованных решений. Также анализируется влияние реформ на экономические изменения и возможности использования финансовых показателей для обеспечения устойчивого развития. Полученные выводы подтверждают стратегическую роль финансового анализа в современной экономике.

Ключевые слова: современная экономика, финансовый анализ, реформы, период трансформации, экономическое развитие.

Abstract. The paper highlights the key role of financial analysis in the context of economic reforms. This tool provides an assessment of economic processes, efficient resource allocation, risk management, and support for well-grounded decision-making. The analysis of reforms shows that the use of financial indicators contributes to sustainable development. The findings confirm the strategic importance of financial analysis in the modern economy.

Keywords: modern economy, financial analysis, reforms, transformation period, economic development

Kirish. Bugungi kunda iqtisodiyot juda tez o'zgarayotgan davrni boshdan kechirmoqda. Mamlakatlarda amalga oshirilayotgan islohotlar, bozor tizimining yangilanib borishi va yangi talablarning paydo bo'lishi iqtisodiyotni yanada puxta o'rganishni talab qiladi. Shunday sharoitda moliyaviy tahlilning ahamiyati yanada oshadi, chunki u iqtisodiy vaziyatni to'g'ri baholash, resurslardan oqilona foydalanish va to'g'ri qaror qabul qilishga yordam beradi. Shu sababli, bu mavzu hozirgi davr uchun juda dolzarb hisoblanadi.

Ushbu maqolaning **maqsadi** islohotlar va transformatsiya jarayonida moliyaviy tahlilning o'рни va undan qanday foyda olish mumkinligini ko'rsatishdir. Hozirgi islohotlar iqtisodiyotga qanday ta'sir qilayotganini o'rganish, moliyaviy tahlilning asosiy vazifalari va foydasini tushuntirish, transformatsiya davrida iqtisodiy jarayonlarni boshqarishning qulay yo'llarini ko'rsatish, moliyaviy tahlil yordamida iqtisodiy barqarorlikni oshirish imkoniyatlarini aniqlash ishimizning vazifasi hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili. Islohotlar va iqtisodiy transformatsiya jarayonlari bo'yicha olib borilgan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda iqtisodiyotning zamonaviylashuvi va bozor mexanizmlarining kuchayishi barcha mamlakatlarda asosiy tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ko'pchilik iqtisodchilar o'z ishlarida islohotlar iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi uchun ularni puxta rejalashtirish va moliyaviy ko'rsatkichlar asosida baholash zarurligini ta'kidlaydi.

Moliyaviy tahlilga oid adabiyotlarda esa, ayniqsa, uning boshqaruv jarayonida tutgan o'рни keng yoritilgan. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, moliyaviy tahlil korxona yoki iqtisodiyotning umumiy holatini baholashda, risklarni aniqlashda va qaror qabul qilishda eng asosiy vosita hisoblanadi. Shuningdek, iqtisodiy islohotlar davrida moliyaviy tahlil yordamida resurslardan samarali

foydalanish, investitsiya oqimlarini to'g'ri yo'naltirish va barqarorlikka erishish bo'yicha ko'plab ilmiy takliflar berilgan.

Transformatsiya jarayonlariga bag'ishlangan ishlarda iqtisodiy tizimning o'zgaruvchanligi, yangi qoidalar va mexanizmlarning shakllanishi, hamda bu jarayonlarni boshqarishda tahlilning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Aksariyat olimlar transformatsiya davrini noaniqlik ko'p bo'lgan davr deb baholashadi, shuning uchun moliyaviy tahlil bu jarayonda aniq yo'nalish beruvchi muhim vosita sifatida qaraladi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida moliyaviy tahlil islohotlar samaradorligini oshirishda, iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirishda va boshqaruv sifatini yaxshilashda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu ishda islohotlar va iqtisodiy transformatsiya davrida moliyaviy tahlilning rolini o'rganish uchun bir nechta usullar ishlatildi.

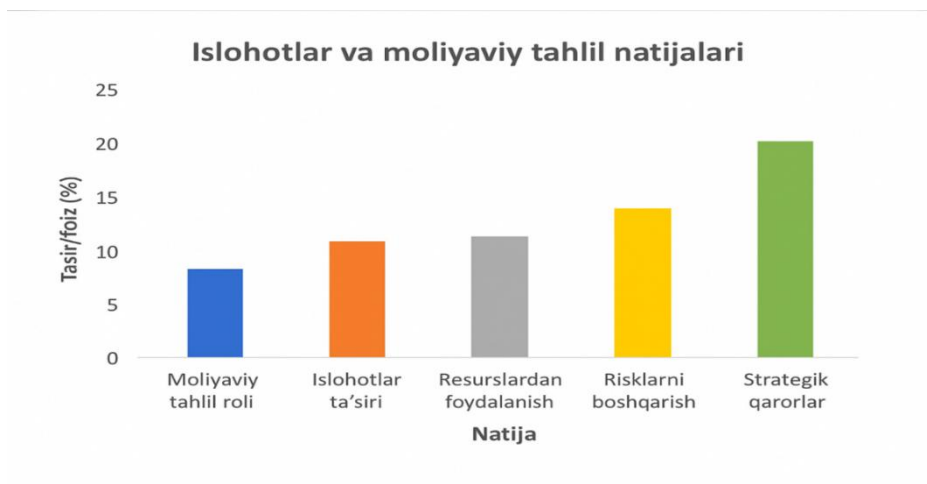
1-jadval

Metodologiya va tadqiqot usullari

№	Metod	Izoh
1	Nazariy o'rganish	Mavzu bo'yicha kitoblar, maqolalar va iqtisodiy hisobotlar o'rganildi. Shu orqali zamonaviy iqtisodiyot, islohotlar jarayoni va moliyaviy tahlilning nazariy asoslari aniqlanib, tadqiqotga tayyorgarlik qilindi.
2	Solishtirma tahlil	Turli davrlar va mamlakatlar tajribasi solishtirildi. Bu orqali islohotlarning iqtisodiyotga ta'siri va moliyaviy tahlilning samaradorligi ko'rindi.
3	Amaliy tahlil	Moliyaviy ko'rsatkichlar va iqtisodiy ma'lumotlar tahlil qilindi. Shu yo'l bilan resurslardan samarali foydalanish, risklarni boshqarish va qaror qabul qilish jarayonlari o'rganildi.
4	Xulosa va tavsiyalar	Nazariy va amaliy tahlil natijalari birlashtirilib, moliyaviy tahlil yordamida iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bu metodlar yordamida ishning maqsadi va vazifalariga javob berildi va tadqiqotning ishonchliligi ta'minlandi.

Ushbu jadval tadqiqotda qo'llanilgan asosiy metodlarni ko'rsatadi. Har bir metodning vazifasi va qanday ishlatilgani qisqacha tushuntirilgan. Bu metodlar yordamida mavzu bo'yicha nazariy va amaliy ma'lumotlar yig'ildi. Shu yo'l bilan

1-rasm. Islohotlar va moliyaviy tahlil natijalari

Jadvaldagi har bir qadam tadqiqot natijalarining ishonchliligi va asoslanganligini ta'minlaydi. Masalan, nazariy o'rganish orqali biz moliyaviy tahlil asoslarini aniqladik, solishtirma tahlil orqali boshqa mamlakat va davrlar tajribasini o'rgandik, amaliy tahlil esa real ma'lumotlar yordamida iqtisodiy holatni baholash imkonini berdi.

Xulosa. Islohotlar va iqtisodiy transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlilning roli juda muhim ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida ko'rildiki, moliyaviy tahlil yordamida korxonalar va davlat organlari qarorlarini yanada asosli va aniq qabul qila oladi. Shu orqali resurslar samarali taqsimlanadi, investitsiya loyihalari to'g'ri baholanadi va iqtisodiy xavflar oldindan aniqlanadi.

Moliyaviy tahlil shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Korxona va bank tizimining holati, davlat byudjeti va moliyaviy siyosatning samaradorligi tahlil natijalari orqali ko'rinadi. Shu bilan birga, innovatsion va investitsiya loyihalari rejalashtirilganda moliyaviy tahlil asos sifatida ishlatiladi.

Amaliy tavsiyalar: Moliyaviy tahlil natijalari korxona va davlat organlarida doimiy ravishda ishlatilishi lozim. Iqtisodiyot va moliya sohasidagi xodimlar zamonaviy moliyaviy tahlil usullari bo'yicha muntazam o'qitilishi kerak. Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish imkonini beruvchi axborot tizimlari takomillashtirilishi lozim, bu qaror qabul qilish jarayonini aniqroq qiladi. Moliyaviy tahlil natijalari investitsiya va strategik loyihalarni rejalashtirishda asos sifatida ishlatilishi, shuningdek moliyaviy jarayonlarni doimiy nazorat qilish va audit orqali xavflarni kamaytirishga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Askarov, O. *Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti*. – T.: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020. – 45–62-betlar.
2. Mirzaev, B. *Moliyaviy tahlil asoslari va korxona boshqaruvi*. – T.: Moliyaviy akademiya nashriyoti, 2019. – 88–104-betlar.
3. Karimov, S. *“Islohotlar davrida iqtisodiy o'sish va investitsiya siyosati”*. *Iqtisodiyot va jamiyat ilmiy jurnali*, 2021-yil, №3. – 45–52-betlar.
4. World Bank. *Economic Transformation and Financial Analysis*. – Washington, DC, 2022. – 30–48-betlar.
5. International Monetary Fund (IMF). *Financial Stability and Development Report*. – Washington, DC, 2021. – 55–70-betlar.
6. Davletov, M. *Iqtisodiy islohotlar va moliyaviy monitoring*. – T.: Fan va texnologiya, 2018. – 73–90-betlar.

O‘ZBEKISTON HUDUDLARIDA ELEKTRON BIZNESNI RIVOJLANTIRISH: MUAMMOLAR, TAHLIL VA STRATEGIK YECHIMLAR

**Yusufjonov Boburxon Otabek o'g'li, UMFT
2-kurs magistrant**

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududlarida elektron biznesni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot Andijon viloyati misolida hududiy raqamli tafovut va infratuzilma hamda biznes faolligi o'rtasidagi

nomutanosiblikni aniqlaydi. Maqolada sanoat, xizmatlar va hunarmandchilik sohalarida raqamli platformalarni rivojlantirish, logistika tizimini "Hub-and-Spoke" modeli asosida takomillashtirish hamda elektron savdoda ishonchni oshirish uchun Eskrou tizimini joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: elektron biznes ekotizimi, raqamli iqtisodiyot, hududiy rivojlanish, elektron tijorat, IndustryTech, Eskrou mexanizmi, Hub-and-Spoke logistikasi, raqamli tafovut.

Аннотация. В статье проанализированы основные направления и практические механизмы развития электронного бизнеса в регионах Узбекистана. На примере Андижанской области выявлены региональный цифровой разрыв и дисбаланс между уровнем инфраструктуры и деловой активностью. В работе предложены меры по развитию цифровых платформ в промышленности, сфере услуг и ремесленничестве, совершенствованию логистической системы на основе модели «Hub-and-Spoke», а также внедрению эскроу-механизма для повышения доверия в электронной торговле.

Ключевые слова: электронная бизнес-экосистема, цифровая экономика, региональное развитие, электронная коммерция, IndustryTech, эскроу-механизм, логистика «Hub-and-Spoke», цифровой разрыв.

Abstract. This article analyzes the main directions and practical mechanisms for the development of electronic business in the regions of Uzbekistan. Using Andijan region as a case study, the research identifies the regional digital divide and the imbalance between infrastructure development and business activity. The article proposes measures to develop digital platforms in industry, services, and handicrafts, improve the logistics system based on the Hub-and-Spoke model, and introduce an escrow mechanism to enhance trust in electronic commerce.

Keywords: electronic business ecosystem, digital economy, regional development, e-commerce, IndustryTech, escrow mechanism, Hub-and-Spoke logistics, digital divide.

Kirish. Global iqtisodiyotda kuzatilayotgan "To'rtinchi sanoat inqilobi" jarayonlari raqamli texnologiyalarni iqtisodiy o'sishning strategik drayveriga aylantirdi. Jahon miqyosida an'anaviy savdo modellarining inqirozi fonida elektron tijorat jadal rivojlanmoqda. Statista ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilga kelib global elektron tijorat bozori 7,4 trillion AQSh dollariga yetishi prognoz qilinmoqda [1]. Bu tendensiya milliy iqtisodiyotlar oldiga raqamli transformatsiyani nafaqat markaziy shaharlarda, balki chekka hududlarda ham jadallashtirish talabini qo'yimoqda.

O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va institutsional islohotlar natijasida 2024-yilda elektron tijorat aylanmasi 15,2 trillion so'mni tashkil etdi. Biroq, makroiqtisodiy tahlillar mamlakatda "Markaz va Periferiya" o'rtasidagi raqamli tafovut (digital divide) saqlanib qolayotganini ko'rsatmoqda. Toshkent shahri IT-xizmatlar bozorining 65 foizini va elektron savdo aylanmasining 50 foizini o'zida jamlagan bir paytda, hududlar asosan passiv iste'molchi bo'lib qolmoqda.

Tadqiqotning maqsadi – O'zbekiston hududlarida elektron biznes ekotizimini shakllantirish va rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy hamda institutsional mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda elektron biznes ekotizimining o'rni va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda mahalliy va xalqaro manbalar keng tahlil qilindi. Global tadqiqotlar elektron tijorat platformalarining chekka hududlarni iqtisodiy faollashtirish, bozorga kirish

to'siqlarini pasaytirish va kichik biznes eksportini rag'batlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi (Statista, 2024; KPMG, 2024). Xususan, rivojlanayotgan davlatlarda raqamli platformalar "raqamli tafovut" (digital divide)ni qisqartirish va inklyuziv iqtisodiy o'sishni ta'minlashning asosiy drayveri sifatida baholanmoqda.

Mahalliy tadqiqotlar va me'yoriy hujjatlarda O'zbekistonda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida infratuzilmani yaxshilash masalalari keng yoritilgan (PF-6079, 2020). Biroq, mavjud ilmiy ishlarda poytaxt va viloyatlar o'rtasidagi logistik nomutanosiblik ("oxirgi milya" muammosi) hamda iste'molchilarning elektron savdoga ishonchi (trust) masalalari yetarlicha empirik o'rganilmagan. So'nggi tadqiqotlar va hukumat qarorlari (VMQ-885, 2024) elektron tijoratda "Eskrou" tizimini joriy etish va logistika zanjirini optimallashtirish zaruratini ko'rsatmoqda, bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilab beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada O'zbekiston hududlarida elektron biznes ekotizimini shakllantirish va rivojlantirish muammolarini o'rganishda tizimli tahlil hamda aralash yondashuv (mixed method) asos qilib olingan. Tadqiqot davomida:

- mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari (Statista, KPMG) va soha bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilindi;
- Andijon viloyati "namunaviy model" (case study) sifatida tanlanib, rasmiy statistik ma'lumotlar asosida hududiy infratuzilma va biznes faolligi ko'rsatkichlari qiyosiy baholandi;
- hududiy logistika va to'lov tizimlaridagi to'siqlar kompleks o'rganilib, ularni bartaraf etish bo'yicha xalqaro modellar ("Hub-and-Spoke", "Eskrou") mahalliy sharoitga moslashtirildi.

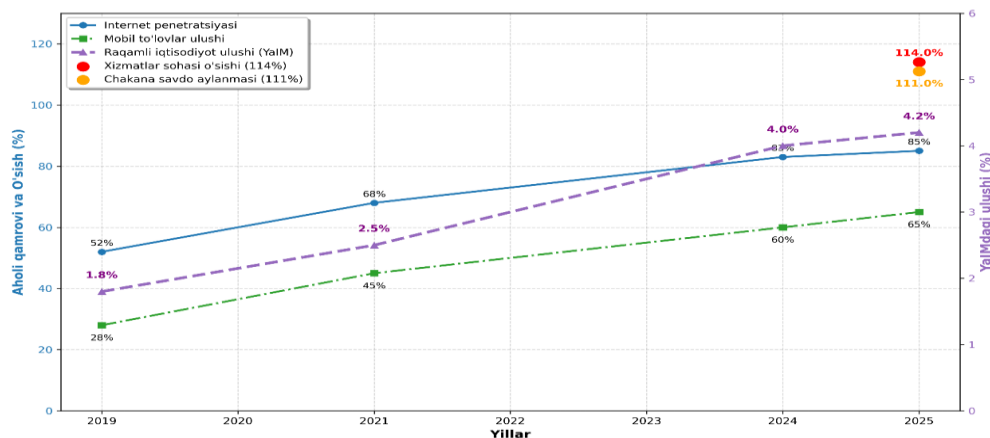
Ushbu metodologiya tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta'minlash hamda hududiy raqamli tafovutni qisqartirish bo'yicha ilmiy asoslangan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari O'zbekiston hududlarida, xususan, Andijon viloyatida elektron biznes ekotizimining joriy holatini, raqamli tafovut ko'lamini va rivojlanishga to'sqinlik qilayotgan omillarni aniqlashga imkon berdi. Olingan ma'lumotlar tahlili ko'rsatdiki:

Andijon viloyatida **"Infratuzilma paradoksi"** mavjudligi aniqlandi. Ya'ni, aholining bank kartalari bilan ta'minlanganligi va mobil internetdan foydalanish darajasi yuqori bo'lsa-da (talab yetarli), mahalliy tadbirkorlik subyektlarining raqamli platformalardagi faolligi va onlayn savdo taklifi o'ta past darajada qolmoqda. Markaz (Toshkent) va hududlar o'rtasida **"Raqamli qaychi"** effekti kuzatilayotgan bo'lib, IT-xizmatlar va elektron tijorat aylanmasining asosiy qismi poytaxtda konsentratsiyalashgan.

Hududiy logistika zanjiridagi uzilishlar, xususan, **"oxirgi milya"** yetkazib berish narxining qimmatligi va muddati uzoqligi elektron savdo rentabelligini pasaytirmoqda. Shuningdek, iste'molchilar o'rtasida **"tovarni ko'rmasdan to'lash"** bo'yicha institutsional ishonchning yetishmasligi aholining naqd puldan foydalanishni afzal ko'rishiga va elektron bitimlar sonining cheklanishiga sabab bo'lmoqda.

Raqamli iqtisodiyot indikatorlarining o'sish sur'atlari va korrelyatsiyasi (2019–2024)

1-diagrammadan ko'rinib turibdiki, internet foydalanuvchilari (85%+) va mobil to'lovlar (65%+) ko'rsatkichlari yuqori sur'atlarda o'smoqda. 2025-yilning dastlabki 9 oyida xizmatlar sohasining 114,0 foizga va chakana tovar aylanmasining 111,0 foizga o'sishi shuni anglatadiki, mamlakatda raqamli xizmatlar uchun ulkan bozor sig'imi (market capacity) shakllangan. Biroq, bu o'sish asosan iste'molchilar hisobiga to'g'ri kelmoqda, biznesning raqamli transformatsiyasi esa ortda qolmoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Toshkent shahri va respublika hududlari o'rtasidagi tafovut shunchaki statistik farq emas, balki tizimli xarakterga ega bo'lgan va yildan-yilga chuqurlashib borayotgan **'raqamli jarlik' (digital divide)** ekanligi aniqlandi. Ushbu tendensiya raqamli resurslarning poytaxtda haddan tashqari konsentratsiyalashuvi va hududlarda biznes jarayonlarining raqamlashuv darajasi pastligi fonida yuzaga kelmoqda. Natijada, viloyatlarda texnik infratuzilma mavjudligiga qaramay, u yetarli darajada iqtisodiy qiymat yaratmayapti. Quyidagi qiyosiy jadval infratuzilma imkoniyatlari va real iqtisodiy natija o'rtasidagi ushbu uzilish ko'lamini yaqqol namoyon etadi.

1-jadval

Markaz va periferiya o'rtasidagi raqamli nomutanosiblik indikatorlari

Indikator	Toshkent shahri (Markaz)	Viloyat markazlari	Qishloq tumanlari	Tafovut koeffitsiyenti	Tahlil
IT-xizmatlar ulushi	65%	25%	10%	6.5x	IT-biznes deyarli to'liq poytaxtda konsentratsiyalashgan
Elektron tijorat ulushi	50%	35%	15%	3.3x	Hududlar asosan iste'molchi, sotuvchi emas
Internet tezligi (Mbps)	70-80	45-55	30-35	2.3x	Texnik farq qisqarmoqda, lekin hali mavjud
Logistika muddati	24 soat	2-3 kun	5-7 kun	5.0x	Eng kritik nuqta. Logistika samarasizligi elektron savdoni "o'ldirmoqda".

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, logistika muddati bo‘yicha 5 barobarlik farq elektron tijoratning hududlarda rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omildir.

Andijon viloyati misolida o‘tkazilgan chuqur tahlil **“Talab va Taklif Nomutanosibli”** (Supply-Demand Mismatch) fenomenini tasdiqladi. Hududda raqamli xizmatlarga talab yuqori bo‘lsa-da, mahalliy taklif shakllanmagan.

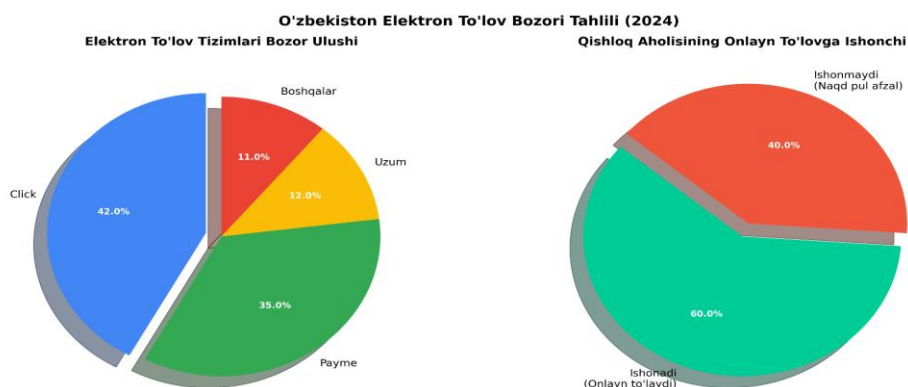
2-jadval

Hududiy elektron biznes ekotizimi tahlili (Andijon viloyati)

Indikator	Ko‘rsatkich	Baho	Tahlil va Sabab-oqibat bog‘liqligi
Bank kartalari	91 ta / 100 kishi	A‘lo	Talab tomoni (Demand-side): Aholi to‘lovga to‘liq tayyor. FinTech infratuzilmasi mavjud va ishlamoqda
Mobil Internet	72,8% penetratsiya	Yaxshi	Aholining raqamli vositalardan foydalanish imkoniyati yuqori
IT-biznes zichligi	0.16 ta / 10 ming kishi	Kritik	Taklif tomoni (Supply-side): 10 ming aholiga 1 ta ham IT-kompaniya to‘g‘ri kelmaydi. Mahalliy biznes raqamli yechimlarni taklif qilmayapti
Savdo vitrinalari	.uz saytlarning 1.2%	Yomon	Biznes "onlayn-savdo"ni faqat Telegram-kanal deb tushunmoqda. Saytlar funksional emas

Tadqiqot natijalari aholining to‘lov tizimlariga munosabatida jiddiy **“Ishonch inqirozi”** mavjudligini ko‘rsatdi. Quyidagi diagrammada elektron to‘lov bozorining hududiy taqsimlanishi va aholining ishonch darajasi aks ettirilgan.

2- diagramma

Tahlil: Olingan ma’lumotlarga ko‘ra, qishloq joylarida aholining **40 foizi** hali ham naqd pulni afzal ko‘rmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, buning asosiy sababi aholining texnik savodsizligi emas, balki **institutsional ishonchsizlikdir**.

Iste’molchilar “tovarni ko‘rmasdan oldin pul to‘lash” holatida firibgarlik qurboni bo‘lishdan yoki sifatsiz mahsulot olishdan xavfsiraydilar. Ushbu natija O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 885-sonli qarorida belgilangan **“Eskrou” (Escrow)** tizimini joriy etish zaruriyatini ilmiy va amaliy jihatdan asoslaydi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston hududlarida elektron biznesni rivojlantirish uchun birlamchi texnik va moliyaviy zamin (internet qamrovi va to‘lov tizimlari) shakllangan. Aholining bank kartalari bilan

ta'minlanganligi va mobil internetdan foydalanish darajasining o'sishi hududiy bozorlarda elektron tijorat xizmatlari samaradorligini oshirish va qamrovini kengaytirishga imkon yaratmoqda.

Biroq, markaz va hududlar o'rtasidagi **“raqamli qaychi”** effekti, logistika tizimining (**“oxirgi milya”**) samarasizligi hamda iste'molchilarning onlayn savdoga bo'lgan institutsional ishonchi pastligi soha rivojini sezilarli darajada cheklab turibdi. Xususan, Andijon viloyatida aniqlangan **“infratuzilma paradoksi”** (talab mavjud, lekin taklif yetarli emasligi) asosiy to'siq bo'lmoqda. Shu sababli hududlarda logistika modellarini transformatsiya qilish va raqamli savdoda ishonch mexanizmlarini (Eskrou) joriy etish zarurati mavjud.

Tavsiyalar. Hududlarda elektron biznes ekotizimini barqaror rivojlantirish bo'yicha quyidagi strategik chora-tadbirlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. **Industrial Raqamli Kooperatsiya (IndustryTech):** Andijon va Navoiy kabi sanoat hududlarida ishlab chiqaruvchilar va xom-ashyo yetkazib beruvchilarni bog'lovchi B2B platformalarini joriy etish.

2. **Xizmatlar Bozori (Service Marketplaces):** Farg'ona vodiysida yashirin bandlikni legallashtirish uchun qurilish, ta'lim va logistika xizmatlariga ixtisoslashgan **“On-Demand”** platformalarini (Yandex Services, Upwork muqobillari) yaratish.

3. **Agro-Logistika (AgroTech):** **“Andijon Agro”** kabi platformalarni shunchaki e'lonlar taxtasi emas, balki eksport, fitosanitariya va bojxona xizmatlari integratsiyalashgan raqamli xabga aylantirish.

4. **Kreativ Eksport (CraftTech):** Samarqand, Buxoro, Xiva hunarmandlari uchun **“National-Made”** platformasini yaratib, uni *Amazon Handmade* va *Etsy* global tarmoqlariga integratsiya qilish.

5. **Logistikani Transformatsiya Qilish:** Davlat-xususiy sheriklik asosida Fulfillment markazlarini qurish va qishloq hududlariga yetkazib berishni vaqtincha subsidiyalash.

6. **Institutsional Ishonch:** VMQ-885 qarori ijrosini ta'minlash va barcha mahalliy savdo platformalarida **“Eskrou”** tizimini majburiy joriy etish.

Ushbu choralar 2030-yilga qadar hududlarda elektron tijorat aylanmasini 5-7 barobarga oshirish va 10-15 mingdan ortiq yangi ish o'rinlarini yaratish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Statista. (2024). *Global E-commerce Report 2024: Trends and Statistics*. New York: Statista Inc.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi **“Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida”**gi PF-6079-sonli Farmoni.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2025). *O'zbekiston raqamlarda: ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari (2025-yil yanvar-sentabr)*. Toshkent.

4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 26-dekabrdagi **“Elektron tijorat sohasini tartibga solish chora-tadbirlari to'g'risida”**gi 885-sonli Qarori.

5. KPMG. (2024). *E-commerce in Emerging Markets: Opportunities and Challenges in Central Asia*. Almaty: KPMG International.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KRIPTOVALYUTALAR VA ULARNING HUQUQIY MAQOMI

Khakimov Bekzod Ilhomjonovich

I-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida kriptovalyutalarning vujudga kelishi, ularning iqtisodiy mohiyati hamda huquqiy maqomi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqotda kriptovalyutalarning raqamli moliyaviy instrument sifatidagi o'rni, ularning an'anaviy moliyaviy tizimdan farqli jihatlari va global iqtisodiy munosabatlarga ta'siri yoritib berilgan. Shuningdek, turli davlatlarda kriptovalyutalarni huquqiy tartibga solish amaliyoti qiyosiy tahlil asosida o'rganilib, O'zbekiston sharoitida ularni tartibga solishning dolzarb masalalari ochib berilgan. Maqola xulosalarida kriptovalyutalar bo'yicha huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish zarurati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, kriptovalyuta, blokcheyn, huquqiy maqom, raqamli moliya, kriptoaktivlar.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности функционирования криптовалют в условиях цифровой экономики, а также анализируется их экономическая сущность и правовой статус. В ходе исследования раскрывается роль криптовалют как новых цифровых финансовых инструментов, их отличия от традиционных денежных средств и влияние на современную финансовую систему. Особое внимание уделено вопросам правового регулирования криптовалют в зарубежных странах и анализу перспектив формирования эффективной нормативно-правовой базы в Республике Узбекистан. В выводах обосновывается необходимость комплексного подхода к правовому регулированию криптоактивов.

Ключевые слова: цифровая экономика, криптовалюта, блокчейн, правовой статус, цифровые финансы, криптоактивы.

Abstract. This article examines the role of cryptocurrencies in the context of the digital economy and analyzes their economic nature and legal status. The study highlights cryptocurrencies as innovative digital financial instruments, emphasizing their distinctive features compared to traditional monetary systems and their impact on global financial relations. Furthermore, the article provides a comparative analysis of international practices in regulating cryptocurrencies and discusses the key challenges and prospects for establishing an effective legal framework in Uzbekistan. The conclusions justify the necessity of improving legal regulation mechanisms for crypto-assets in the digital economy.

Keywords: digital economy, cryptocurrency, blockchain, legal status, digital finance, crypto-assets.

Kirish. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi global iqtisodiy tizimda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) va blokcheyn texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida iqtisodiy munosabatlarning yangi shakllari vujudga kelmoqda. Ushbu jarayonlar doirasida kriptovalyutalar raqamli iqtisodiyotning eng muhim va bahsli elementlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kriptovalyutalar markazlashtirilmagan, raqamli shakldagi to'lov va investitsiya vositasi bo'lib, ular an'anaviy moliya institutlaridan mustaqil tarzda faoliyat yuritadi. Ularning tezkorligi, shaffofligi va transchegaraviy xarakteri iqtisodiy jarayonlarni soddalashtirish bilan birga, moliyaviy xavfsizlik, soliq solish, pul-kredit siyosati va huquqiy tartibga solish bilan bog'liq qator muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Ayniqsa, kriptovalyutalarning huquqiy maqomini aniqlash masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki ko‘plab davlatlarda kriptovalyutalar na to‘liq to‘lov vositasi, na an‘anaviy moliyaviy aktiv sifatida tan olingan. Bu holat ularning muomalasi, soliqqa tortilishi va huquqiy himoyasi bilan bog‘liq noaniqliklarni yuzaga keltiradi.

Shu bois mazkur maqolaning asosiy maqsadi - raqamli iqtisodiyot sharoitida kriptovalyutalarning iqtisodiy mohiyatini ochib berish, ularning huquqiy maqomini tahlil qilish hamda zamonaviy huquqiy tartibga solish yondashuvlarini ilmiy asosda yoritishdan iboratdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kriptovalyutalar va ularning huquqiy maqomini tartibga solish masalalari ko‘plab davlatlarda davlat siyosati darajasida ko‘rib chiqilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni joriy etish hamda raqamli aktivlar muomalasini tartibga solish bo‘yicha muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi mamlakatda raqamli transformatsiyani jadallashtirish, moliya sektorini modernizatsiya qilish va innovatsion texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlashning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi [1]. Shuningdek, kriptoaktivlar muomalasini tartibga solishga oid Prezident farmonlari va hukumat qarorlari kriptovalyutalarning huquqiy maqomini aniqlash va ularning qonuniy aylanishini ta‘minlashga xizmat qilmoqda [2], [3].

Kriptoaktivlar bozorini rivojlantirish va nazorat qilish bo‘yicha vakolatli organlarning faoliyatini belgilovchi normativ-huquqiy hujjatlar raqamli moliya tizimida shaffoflik va xavfsizlikni ta‘minlashga qaratilgan [4]. Ushbu hujjatlarda kriptovalyutalarning to‘lov vositasi sifatidagi maqomi cheklangan holda, ularni investitsion va raqamli aktiv sifatida tartibga solish yondashuvi ustuvor hisoblanadi [5].

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda kriptovalyutalar va blokcheyn texnologiyalarining iqtisodiy mohiyati hamda huquqiy jihatlari asosan nazariy va institutsional yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev asarlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va moliya tizimini modernizatsiya qilishning strategik yo‘nalishlari yoritilgan [6]. I.A. Karimov tadqiqotlarida iqtisodiy islohotlarning institutsional asoslari va moliya tizimining barqarorligi masalalari tahlil qilingan [7].

Shuningdek, A. To‘xtasinov va B. Raximov tadqiqotlarida raqamli moliya, elektron to‘lov tizimlari va moliyaviy innovatsiyalarning iqtisodiyotga ta‘siri keng yoritilgan [8]. A.A. Abdurahmonov moliya bozorlarida zamonaviy texnologiyalarning rolini asoslab bergan bo‘lsa [9], D.Sh. Xudoyberdiyev raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya sektorida innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalariga alohida e‘tibor qaratgan [10]. Biroq mahalliy ilmiy tadqiqotlarda kriptovalyutalarning huquqiy maqomi, ularning soliqqa tortilishi va huquqiy himoyasi masalalari yetarli darajada kompleks yondashuv asosida yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda esa kriptovalyutalar va ularning huquqiy tartibga solinishi masalalari keng va chuqur tadqiq qilingan. Nakamoto tomonidan taklif etilgan blokcheyn konsepsiyasi kriptovalyutalarning texnologik asosini shakllantirgan bo‘lib, ushbu ishda markazlashtirilmagan moliyaviy tizimning

ustunliklari asoslab berilgan [11]. Yevropa Ittifoqi va AQShda kriptovalyutalarni huquqiy tartibga solish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda ularning moliyaviy barqarorlik va pul-kredit siyosatiga ta'siri tahlil qilingan [12], [13].

Tapscott va Tapscott asarlarida blokcheyn va kriptovalyutalarning global iqtisodiyotga ta'siri hamda ularning institutsional o'zgarishlarga olib kelishi ilmiy asosda yoritilgan [14]. IMF va Jahon banki hisobotlarida kriptovalyutalarning imkoniyatlari bilan bir qatorda, moliyaviy xavfsizlik, noqonuniy operatsiyalar va regulativ risklar masalalariga alohida e'tibor qaratilgan [15], [16]. OECD tadqiqotlarida esa kriptovalyutalarni tartibga solishda muvozanatli yondashuv zarurligi asoslab berilgan [17].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda kriptovalyutalar va ularning huquqiy maqomi masalalari har tomonlama o'rganilgan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida kriptovalyutalarni huquqiy tartibga solishning iqtisodiy samaradorligi va institutsional mexanizmlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil, prognozlash, Case-study (holat tahlili) metodi, adabiyotlar tahlili, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish, birlamchi va ikkilamchi ma'lumotlarni tahlil qilish hamda ekspert baholash metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqot jarayonida kriptovalyutalarning raqamli iqtisodiyotdagi o'rni, ularning iqtisodiy mohiyati va huquqiy maqomini aniqlashga qaratilgan kompleks metodologik yondashuvlar qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, global iqtisodiyot raqamli transformatsiya bosqichiga kirib, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari iqtisodiy munosabatlarning asosiy drayveriga aylandi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ma'lumotlar, raqamli platformalar, elektron to'lov tizimlari va raqamli aktivlar iqtisodiy qiymatning asosiy manbai sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu jarayonda kriptovalyutalar zamonaviy moliya tizimining yangi va muhim elementi sifatida shakllanib, iqtisodiy munosabatlarning tubdan o'zgarishiga sabab bo'lmoqda.

Raqamli iqtisodiyot - bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, internet, raqamli platformalar va elektron to'lov infratuzilmasi asosida shakllanadigan, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning raqamli vositalar yordamida amalga oshirilishini anglatadi²⁴. Ushbu iqtisodiy modelda raqamli aktivlar (raqamli pul birligi, tokenlar, smart-kontraktlarga asoslangan xizmatlar va boshqalar) muhim resursga aylanadi; ularning orasida eng keng tarqalgani - kriptovalyutalardir²⁵. Kriptovalyuta atamasi markazlashtirilmagan, kriptografik prinsiplarga asoslangan va asosan blokcheyn texnologiyasida ishlaydigan raqamli to'lov vositalarini ifodalaydi²⁶. Blokcheyn esa - tranzaksiyalarni tarmoq ishtirokchilari o'rtasida umumiy, o'zgarmas va shaffof tarzda saqlovchi tarqatilgan reyestrdir²⁷.

²⁴ Абдуллаев А.А. Рақамли иқтисодиёт асослари. – Т.: 2021.

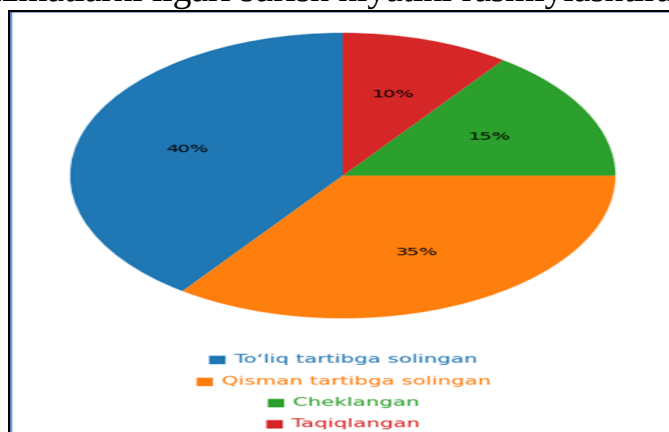
²⁵ Investopedia. Digital economy and cryptoassets. – URL: <https://www.investopedia.com>

²⁶ Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. – 2008.

²⁷ Antonopoulos A. Mastering Blockchain. – O'Reilly, 2019.

Kriptovalyutalarning raqamli iqtisodiyotdagi roli bir necha darajada ko‘rinadi. Birinchidan, ular xalqaro to‘lovlarni tezlashtirish va tranzaksiya xarajatlarini pasaytirish imkonini beradi; ikkinchidan, moliyaviy inklyuziyani kengaytiradi - an’anaviy bank xizmati cheklangan hududlarda ham moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish imkonini yaratadi; uchinchidan, blokcheyn asosidagi servislar yangi iqtisodiy biznes-model va mahsulotlarni - DeFi (decentralized finance), tokenizatsiya va smart-kontraktlar asosidagi tijoratni - taklif etadi²⁸.

O‘zbekiston hukumati ham raqamli iqtisodiyot va unga doir texnologiyalarni rivojlantirishni davlat strategiyasi darajasiga ko‘tarib, shu maqsadda bir qator hujjatlar qabul qilgan²⁹. 2018 va 2019-yillardagi Prezident qaror va rezolyutsiyalari orqali raqamli iqtisodiyot va kriptoaktivlar sohasini tartibga solish yo‘li boshlangan: xususan, 2018-yil 3-iyuldagi PQ-3832 va 2018-yil 2-sentyabrdagi PQ-3926 kabi hujjatlar raqamli iqtisodiyot va kripto-birjalar faoliyatini tashkil etishga doir asosiy bosqichlarni belgilagan (joylarda raqamli innovatsiyalarni targ‘ib qilish, crypto-exchange faoliyatini rasmiylashtirish va hokazo)³⁰. 2020-yilda esa “Digital Uzbekistan - 2030” strategiyasi qabul qilinib, davlat organlari faoliyatini raqamlashtirish va onlayn to‘lovlar tizimini rivojlantirish uchun yo‘l xaritasi tasdiqlandi; bu hujjat mamlakatda raqamli moliya infratuzilmasi va unga bog‘liq yangi moliyaviy xizmatlarni ilgari surish niyatini rasmiylashtiradi³¹.

1-rasm. Kriptovalyutalarning huquqiy maqomi³².

Diagramma ma’lumotlariga ko‘ra, jahon mamlakatlarining 40 foizida kriptovalyutalar to‘liq, 35 foizida qisman tartibga solingan. Shu bilan birga, 15 foiz davlatlarda kriptoaktivlar muomalasi cheklangan, 10 foiz mamlakatlarda esa taqiqlangan. Ushbu ko‘rsatkichlar kriptovalyutalarning aksariyat davlatlarda huquqiy maydonga bosqichma-bosqich kiritilayotganini ko‘rsatadi.

Kriptovalyutalarning O‘zbekistondagi maqomi va tartibga solinishi 2018–2023- yillarda ketma-ket qabul qilingan hujjatlar orqali aniqlashtirildi. Prezident qarorlari va ularning ilovalari orqali “crypto-exchange”lar, xizmat ko‘rsatuvchi provayderlar va ba’zi tokenlarni joylashtirish tartiblari belgilandi; shu jumladan 2022-yil 15-avgustdagi qaror orqali kripto-aktivlar savdosi, birja

²⁸ Buterin V. A next-generation smart contract platform. – Ethereum White Paper, 2014.

²⁹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3832-son qarori, 03.07.2018.

³⁰ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3926-son qarori, 02.09.2018.

³¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, 05.10.2020.

³² muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

platformalarida ro'yxatga olish qoidalarini, mijoz bilan munosabatlar va ma'lum cheklovlar aniq ko'rsatildi - masalan, onlayn maydonchalar orqali amalga oshiriluvchi savdolar va ularning hisoboti, tranzaksiyalarni faqat litsenziyalangan xizmat ko'rsatuvchilar orqali amalga oshirishga oid talablar va muayyan faoliyatlar taqiqlari belgilangan (jumladan, ayrim turdagi stabletokenlarning birja orqali chiqarilishi va savdosi cheklangan)³³. Amalda O'zbekistonda rezidentlar kriptovalyuta savdolarini litsenziyalangan ichki provayderlar orqali amalga oshirishlari, chet eldagi ayrim aktivlar bilan o'zaro munosabatlarda esa alohida cheklovlar va tartib-qoidalar amal qilishi belgilandi³⁴.

Xalqaro akademik tadqiqotlar kriptovalyutalarning ommaviy qabul qilinishi va iqtisodiy ta'sirini turli nuqtai nazardan tahlil qiladi. So'nggi yillarda o'tkazilgan kesimlar va panel-tahlillar shuni ko'rsatadiki: makroiqtisodiy rivojlanish darajasi, moliya bozorlarining chuqurligi, internet qamrovi, ta'lim darajasi va huquqiy tartibning aniqligi kripto qabul qilinishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi³⁵. Masalan, Magazzino va hamkorlarining 2025 yildagi tadqiqoti mamlakatlararo ma'lumotlar to'plami asosida moliyaviy bozorlar rivojlanishi va boshqa iqtisodiy indikatorlar kripto qabul qilinishini mustahkamlashini aniqladi³⁶. Shuningdek, boshqa ilmiy ishlar inflyatsiya va valutaviy beqarorlik kabi iqtisodiy risklar kriptovalyutalarga talabni oshirishi mumkinligini ko'rsatadi - ya'ni ayrim aholining kriptovalyutalarga murojaati iqtisodiy muvozanatsizlik sharoitida "valyuta-almashinuv" yoki aktivlarni saqlash vositasi sifatida kuchayadi³⁷.

Mezonlar	O'zbekiston	Xorijiy davlatlar
Huquqiy maqomi	Raqamli aktiv sifatida tan olingan, to'lov vositasi emas	Investitsiya yoki to'lov vositasi sifatida tan olingan
Normativ-huquqiy asos	Prezident qarorlari va VM qarorlari asosida tartibga solinadi	Maxsus qonunlar va reglamentlar (AQSh, YI, Yaponiya)
Kriptobirjalar faoliyati	Faqat litsenziyalangan platformalarga ruxsat	Keng doirada ruxsat etilgan
Davlat nazorati	Yuqori va markazlashgan	Nisbatan moslashuvchan
Rezidentlar ishtiroki	Cheklangan tartibda	Erkinroq ishtirok
Asosiy yondashuv	Ehtiyotkor va bosqichma-bosqich	Innovatsiyani qo'llab-quvvatlovchi

1-rasm. Raqamli iqtisodiyot sharoitida kriptovalyutalar: O'zbekiston va xorijiy tajriba³⁸

Global miqyosdagi statistik ma'lumotlar kripto bozorining kattaligini va dinamikasini ko'rsatadi. Raqamli aktivlar bozorining umumiy kapitallashuvi 2024–2025-yillarda trillionlab dollarlar darajasida shakllangan bo'lib, ayrim analitik platformalar 2025-yil oxirida uni 3–4 trillion AQSh dollari atrofida baholagan³⁹. Bitcoin bozordagi yetakchi ulushni saqlab qolib, uning dominantligi

³³ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 3379-son qarori, 15.08.2022.

³⁴ Lex.uz – Kripto-aktivlar bo'yicha normativ hujjatlar.

³⁵ Shahzad M.F. Cryptocurrency adoption factors. – Nature, 2024.

³⁶ Magazzino C. et al. Crypto adoption determinants. – International Review of Financial Analysis, 2025.

³⁷ Stupak V. Economic risk and crypto adoption. – MDPI, 2025.

³⁸ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

³⁹ CoinMarketCap. Global crypto market statistics.

taxminan 50–60 foiz oralig‘ida qayd etilmoqda⁴⁰. On-chain ma’lumotlar stablecoinlar orqali amalga oshirilayotgan tranzaksiyalar hajmi juda yuqori ekanligini ko‘rsatadi - stablecoinlar global kripto ekotizimida likvidlik va “almashinuv” vositasi sifatida keng qo‘llanilmoqda⁴¹. Ushbu ma’lumotlar CoinGecko, CoinMarketCap va boshqa xalqaro tahliliy platformalar tomonidan muntazam yangilanadi.

Xorijiy tajriba bilan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, kriptovalyutalarning huquqiy maqomi davlatlar kesimida sezilarli darajada farqlanadi, ya’ni ayrim mamlakatlarda ular to‘lov yoki investitsiya vositasi sifatida tan olingan bo‘lsa, boshqa davlatlarda kriptoaktivlar faqat qat’iy nazorat ostida va cheklangan doirada muomalaga kiritilgan. Ushbu farqlar davlatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, moliya bozorlari va huquqiy tartibga solish mexanizmlariga bog‘liq.

Ilmiy va amaliy jihatlardan kelib chiqadigan asosiy xulosalar shundan iboratki, kriptovalyutalar raqamli iqtisodiyotning muhim qismiga aylanib, an’anaviy moliya tizimi bilan integratsiyalashib bormoqda. Banklar, investitsiya fondlari va institutsional investorlar ham raqamli aktivlarga kirishish imkoniyatlarini faol o‘rganmoqda⁴². Shu bilan birga, kriptovalyutalarning ijobiy ta’sirini kuchaytirish va xavf-xatarlarini kamaytirish uchun davlatlar tomonidan aniq tartib-qoidalarni joriy etish - litsenziyalash, AML/KYC talablari, soliq rejimi va iste’molchilarni himoya qilish mexanizmlarini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi⁴³. Texnologik jihatdan esa blokcheyn infratuzilmasining barqarorligi, tranzaksiya tezligi va axborot xavfsizligi raqamli moliya tizimining samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi.

O‘zbekiston misolida, “Digital Uzbekistan - 2030” strategiyasi va Prezidentning tegishli qarorlari raqamli texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlash bilan birga, kriptoaktivlar sohasida ma’lum tartib-qoidalarni joriy etish orqali iqtisodiy xavfsizlik va moliyaviy nazoratni ta’minlashga qaratilgan [8; 9]. 2022 yildagi 3379-sonli hujjat kripto-birjalar faoliyatini tartibga solib, tranzaksiyalarni faqat rasmiy va litsenziyalangan platformalar orqali amalga oshirish shartini belgiladi, bu esa sohani bosqichma-bosqich formal iqtisodiyot doirasiga kiritishga xizmat qilmoqda [9]. Shu bilan birga, xalqaro tajriba va on-chain statistik tahlillar kriptovalyutalar global moliyaviy innovatsiyalar va makroiqtisodiy barqarorlik o‘rtasida muvozanatni ta’minlashni talab etishini ko‘rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kriptovalyutalar: muammolar va yechimlar

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi kriptovalyutalarni zamonaviy moliya tizimining muhim elementiga aylantirdi. Biroq kriptovalyutalarning keng joriy etilishi ularning huquqiy maqomi, moliyaviy barqarorlikka ta’siri va davlat nazorati bilan bog‘liq bir qator muammolarni yuzaga chiqarmoqda. Ushbu muammolarni aniqlash va samarali yechimlar ishlab chiqish raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Asosiy muammolar

⁴⁰ CoinGecko. Bitcoin dominance data.

⁴¹ TRM Labs. Stablecoin usage report. – 2025.

⁴² IMF. Digital money and financial stability.

⁴³ FATF. Virtual assets risk-based approach.

Birinchidan - huquqiy noaniqlikdir. Ko'plab davlatlarda kriptovalyutalarning aniq huquqiy maqomi to'liq belgilanmagan bo'lib, ular pul birligi, to'lov vositasi yoki moliyaviy aktiv sifatida turlicha talqin qilinadi. Bu holat investorlar va tadbirkorlar uchun huquqiy tavakkalchiliklarni oshiradi.

Ikkinchidan - moliyaviy xavfsizlik va noqonuniy operatsiyalar xavfi. Kriptovalyutalarning anonimligi pul yuvish, terrorizmni moliyalashtirish va noqonuniy daromadlarni yashirish kabi holatlarga sharoit yaratishi mumkin. Ayniqsa, yetarli nazorat mexanizmlari mavjud bo'lmagan mamlakatlarda bu xavf yanada kuchli namoyon bo'ladi.

Uchinchida - narxlarning yuqori darajadagi o'zgaruvchanligi. Kriptovalyutalar kursining keskin tebranishi ularni barqaror to'lov vositasi sifatida qo'llashni cheklaydi va moliyaviy risklarni oshiradi.

To'rtinchidan - soliq va buxgalteriya hisobining murakkabligi. Kriptoaktivlardan olinadigan daromadlarni soliqqa tortish mexanizmlari ko'plab davlatlarda yetarli darajada shakllanmagan, bu esa yashirin iqtisodiyot ulushining ortishiga olib kelishi mumkin.

Beshinchidan - texnologik va kiberxavfsizlik tahdidlari. Kriptobirjalar va raqamli hamyonlarga qilingan kiberhujumlar foydalanuvchilarning moliyaviy yo'qotishlariga sabab bo'lishi mumkin.

Asosiy yechimlar

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun, avvalo, kriptovalyutalarning huquqiy maqomini aniq belgilash zarur. Ularni raqamli aktiv yoki investitsiya vositasi sifatida tan olish va muomalasini maxsus normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solish huquqiy aniqlikni ta'minlaydi.

Ikkinchi yechim - AML/KYC mexanizmlarini kuchaytirish. Kriptobirjalar va xizmat ko'rsatuvchi provayderlar uchun mijozni identifikatsiyalash va moliyaviy monitoring talablarini joriy etish noqonuniy operatsiyalar xavfini kamaytiradi.

Uchinchi yechim - barqaror kriptoaktivlarni (stablecoinlar) rivojlantirish va ularni qat'iy nazorat ostida qo'llash orqali narxlar o'zgaruvchanligini kamaytirishdir. Bu kriptovalyutalarning real iqtisodiyotda qo'llanish imkoniyatlarini kengaytiradi.

To'rtinchi yechim - soliq tizimini moslashtirish. Kriptoaktivlardan olinadigan daromadlarni deklaratsiyalash va soliqqa tortish bo'yicha aniq mexanizmlarni joriy etish davlat byudjeti daromadlarini oshirish bilan birga, sohani "soya iqtisodiyoti"dan chiqaradi.

Beshinchi yechim - kiberxavfsizlik infratuzilmasini mustahkamlash. Kripto platformalar uchun texnik standartlar, audit va sug'urta mexanizmlarini joriy etish foydalanuvchilar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kriptovalyutalarning qo'llanilish istiqbollari va ularning huquqiy maqomi

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi kriptovalyutalarni zamonaviy moliya tizimining muhim tarkibiy qismiga aylantirmoqda. Kriptovalyutalarning keng tarqalishi moliyaviy munosabatlarning yangi shakllarini vujudga keltirib, ularning huquqiy maqomini aniqlash va tartibga solish masalasini dolzarb vazifaga

aylantirdi. Kelgusida kriptovalyutalarning raqamli iqtisodiyotdagi o'rni mustahkamlanib, ularni huquqiy jihatdan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etishi kutilmoqda.

Birinchidan, kriptovalyutalarning huquqiy maqomini aniq belgilash raqamli iqtisodiyot sharoitidagi ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Turli davlatlarda kriptovalyutalar pul birligi, to'lov vositasi yoki raqamli aktiv sifatida turlicha talqin qilinayotgani huquqiy noaniqlikni yuzaga keltirmoqda. Shu sababli, kriptoaktivlarning aniq huquqiy ta'rifini belgilash ularning muomalasini qonuniy asosda tartibga solishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, kriptovalyutalar bilan bog'liq moliyaviy xavfsizlikni ta'minlash masalasi muhim yo'nalishlardan biridir. Kriptovalyutalarning markazlashtirilmagan va qisman anonim xususiyati noqonuniy moliyaviy operatsiyalar xavfini kuchaytirishi mumkin. Shu bois, ularning huquqiy maqomini belgilash jarayonida moliyaviy monitoring, shaffoflik va nazorat mexanizmlarini joriy etish zarurati yuzaga keladi.

Uchinchidan, kriptovalyutalar bozorini huquqiy tartibga solish investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. Huquqiy aniqlik mavjud bo'lgan sharoitda investorlar va biznes subyektlari kriptoaktivlardan foydalanishda kamroq tavakkalchilikka duch keladi. Bu esa raqamli iqtisodiyotda innovatsion moliyaviy loyihalar va texnologiyalarning rivojlanishini rag'batlantiradi.

To'rtinchidan, kriptovalyutalarning huquqiy maqomi ularning real iqtisodiyotga integratsiyalashuv imkoniyatlarini kengaytiradi. Huquqiy jihatdan tartibga solingan kriptoaktivlar to'lovlar, investitsiyalar va raqamli xizmatlar sohasida samarali qo'llanilishi mumkin. Bu holat moliyaviy operatsiyalarning tezkorligi va qulayligini oshirishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, milliy iqtisodiyotlarda raqamli transformatsiyaning jadallashuvi kriptovalyutalarning huquqiy maqomini takomillashtirish zaruratini kuchaytiradi. Xususan, O'zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan davlat strategiyalari kriptoaktivlarni ehtiyotkorlik bilan, bosqichma-bosqich huquqiy maydonga kiritish imkonini yaratmoqda. Bu esa innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash o'rtasida muvozanatni saqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmon. - Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Kripto-aktivlar muomalasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PF-3832-son Farmon. - Toshkent, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli aktivlar sohasini tartibga solish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Qaror. - Toshkent, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy istiqbolli loyihalar agentligi. Kripto-aktivlar aylanmasini tartibga solish bo'yicha normativ-huquqiy hujjatlar to'plami. - Toshkent, 2021.
5. Zetsche D., Buckley R., Arner D. *Regulating Libra: The Transformative Potential of Facebook's Cryptocurrency and Possible Regulatory Responses*. - University of New South Wales Law Journal, 2020.
6. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. - Toshkent: O'zbekiston, 2021.

7. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari. - Toshkent: O'zbekiston, 2009.
8. To'xtasinov A., Raximov B. Raqamli iqtisodiyot va moliya bozorlari. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
9. Abdurahmonov A.A. Moliya bozorlarini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
10. Xudoyberdiyev D.Sh. Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya tizimini modernizatsiya qilish. - Toshkent, 2021.
11. Абдуллаев А.А. Рақамли иқтисодиёт асослари. – Т.: 2021.
12. Қодиров А.Б. Блокчейн ва рақамли молия. – Т.: 2020.
13. Nakamoto S. Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. - 2008. (www.bitcoin.org)
14. European Central Bank. Crypto-assets: implications for financial stability, monetary policy and payments. - Frankfurt, 2019.
15. U.S. Securities and Exchange Commission (SEC). Framework for "Investment Contract" Analysis of Digital Assets. - Washington, 2019.
16. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. - New York: Penguin Random House, 2016.
17. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report: Cryptocurrencies and Financial Stability. - Washington, 2021.
18. World Bank. Distributed Ledger Technology (DLT) and Blockchain. - Washington, 2020.
19. OECD. Policy Responses to New Crypto-Assets. - Paris, 2019.

O'ZBEKISTONDA CHAKANA BIZNESNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI VA ISTIQBOLLARI

G'oyibnazarov Lazizbek Naimovich

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda chakana biznesning rivojlanish tendensiyalari, zamonaviy raqamli marketing va savdo infratuzilmasi orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari tahlil qilinadi. Mamlakatning hududiy rivojlanishi, kichik biznes va yirik korxonalarning ulushi, shuningdek, iste'molchilar bilan samarali aloqalarni tashkil etish muammolari yoritilgan. Maqolada chakana savdoni rivojlantirishga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar, raqamlashtirish va sun'iy intellektni qo'llashning afzalliklari ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari chakana biznesning iqtisodiy o'sish, hududiy barqarorlik va innovatsiyalar asosida rivojlanish strategiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: chakana savdo, kichik biznes, raqamli marketing, raqamlashtirish, iste'molchi, iqtisodiy rivojlanish, hududiy barqarorlik.

Abstract. The article analyzes the development trends of retail business in Uzbekistan, highlighting issues related to digital marketing, trade infrastructure, and economic efficiency. The study examines regional development, the share of small businesses and large enterprises, and effective consumer relations. Internal and external factors influencing retail development, as well as the benefits of digitalization and artificial intelligence, are discussed. The findings contribute to forming strategies for economic growth, regional stability, and innovation-driven development in the retail sector.

Keywords: retail trade, small business, digital marketing, digitalization, consumer, economic development, regional stability.

Kirish. Yangi O'zbekistonda chakana savdo tarmog'ini modernizatsiya qilish hamda uning raqobatbardoshligini oshirish yo'nalishida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–

2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmonida mamlakat hududlarida savdo infratuzilmasini tez sur'atlar bilan rivojlantirish bo'yicha muhim vazifalar belgilangan. Ushbu hujjatga binoan, har bir viloyatda yirik ulgurji-savdo majmualari, logistika markazlari, sovetkichlar va omborxonalar tashkil etish, shuningdek, yirik tuman va shaharlarda kamida uchta zamonaviy savdo markazini barpo etish rejalashtirilgan. Bundan tashqari, qishloq joylarda ko'chma savdo shoxobchalarini ko'paytirish, aholiga qulaylik yaratish maqsadida chegaraoldi hududlarda savdo markazlarini ochish ko'zda tutilgan.

Mazkur chora-tadbirlarning samarali ijrosi chakana savdo tarmog'ining hududiy rivojlanishiga, sog'lom raqobat muhitini shakllantirishga hamda iste'molchiga yo'naltirilgan xizmat tizimini rivojlantirishga zamin yaratadi. Natijada mamlakatda chakana savdo sohasini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlari va innovatsion yondashuvlarni joriy etish uchun mustahkam poydevor yaratilmoqda. Chakana savdo deganda, boshqa xo'jalik yurituvchi subyektlardan mahsulot sotib olib, ularni yakuniy iste'molchilarga yoki uy xo'jaliklariga qayta sotish bilan shug'ullanuvchi hamda tovar sotish jarayonida xizmatlar ko'rsatadigan faoliyat tushuniladi. Shu sababli, chakana savdo jarayoni tovar harakatining yakuniy bosqichi hisoblanadi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida mazkur ishda chakana savdo korxonalarining rivojlanishida raqamli marketingning o'rini tahlil qilish uchun tahlil va sintez, qiyosiy, statistik hamda induksiya usullaridan foydalanildi.

"Chakana savdo" atamasi qadimgi fransuzcha "retailer" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u "chakana sotuvchi", "biror narsaning bir qismi" yoki "narsani qismlarga ajratish" ma'nolarini bildiradi. Ya'ni, chakana sotuvchi katta hajmdagi mahsulotni yakuniy iste'molchilarga sotish maqsadida kichik qismlarga ajratib realizatsiya qiladi. Chakana savdo subyektlari iste'molchilarga eng yaqin bo'lgan, bozor shakllanishi va rivojida muhim rol o'ynaydigan tarqatish zanjirining asosiy bo'g'inlaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida chakana savdo qoidalari to'g'risida"gi nizomida chakana savdoga quyidagicha ta'rif berilgan: bu – savdo sohasida aholiga naqd pul evaziga, pirovard iste'molchi sifatida, tijorat maqsadlarida qayta foydalanish huquqisiz, tovarlarni donalab yoki kichik miqdorlarda sotish faoliyatidir. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, chakana savdo faoliyatining miqyosi va bozor konsentratsiyasi yildan-yilga ortib bormoqda. Natijada kichik, mustaqil do'konlar o'rini yirik chakana savdo tarmoqlari egallab, bu jarayon yirik biznes shakllarining paydo bo'lishiga olib kelgan. Bunday tarmoqlar dastlab mintaqaviy darajada shakllanib, keyinchalik milliy va xalqaro miqyosda faoliyat yurituvchi savdo tarmoqlariga aylangan. Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlarida katta savdo aylanmasiga ega bo'lgan yirik chakana savdo tarmoqlari mavjud bo'lib, ular global iqtisodiyotda muhim o'rin tutadi. Raqamlashtirish va unga tegishli texnologiyalarning jadal rivojlanishi chakana savdo sohasida muhim innovatsion o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli transformatsiya nafaqat yangi texnik yechimlarni, balki mijozlar bilan o'zaro aloqada bo'lishning, ularga

qiymat yaratishning butunlay yangi usullarini ham paydo qilmoqda. Marketing nuqtayi nazaridan, chakana savdo subyektlari ishlab chiqaruvchilarga nisbatan iste'molchilarga ancha yaqin turadi, chunki chakana savdo tizimi marketing zanjirining yakuniy bo'g'ini bo'lib, ishlab chiqarilgan mahsulotlar va iste'molchilar o'rtasidagi bevosita aloqa maydonini ifodalaydi.

Zamonaviy chakana savdo muhitida bu xususiyatlarning ahamiyati yanada ortmoqda, chunki mijozlarning ehtiyojlari endi faqat funksional jihatdangina emas, balki ramziy va hissiy qiymatni ham o'z ichiga oladi. Shu bois, chakana savdo subyektlari tovar sotishdan ko'ra xizmat ko'rsatishga yo'naltirilgan strategiyalarni tanlamoqda. Bugungi kunda esa onlayn chakana savdo platformalari global savdo tizimida ustun mavqega ega.

Raqamli marketing korxonalar e'tiborini tobora ko'proq jalb qilmoqda, chunki u mijozlar bilan o'zaro muloqotni, shuningdek, iste'molchilar o'rtasidagi aloqa va tajriba almashinuvini yengillashtiradi. Shu orqali korxonalar bilan mijozlar o'rtasida hissiy va psixologik bog'liqlik saqlanib qoladi. Raqamli texnologiyalar keng yoyilgani sari iste'molchilar savdo jarayonida faol ishtirokchilarga aylanib, o'z xarid tajribalarini shakllantira boshladilar.

Bugungi kunda raqamlashtirish inson hayotining deyarli barcha sohalarini qamrab olgan bo'lib, savdo tarmoqlarining raqamli transformatsiyasi ularning samaradorligi va iqtisodiy natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa aholining turmush darajasini va hayot sifatini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, raqamlashtirishning chakana savdoga ta'sirini o'rganish dolzarb, ammo hanz yetarli darajada tadqiq etilmagan masaladir.

Raqamli texnologiyalar va yangi sanoat davri ko'plab bahs-munozaralarga sabab bo'layotgan bir paytda, ayniqsa kichik va o'rta biznes vakillari bu jarayonda aniq yo'nalish belgilash, iste'molchilarning xulq-atvoriga oid ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish imkoniyatlaridan faol foydalanmoqda. Oddiy savdo uslublari asta-sekin murakkab marketing tizimlariga aylanib bormoqda.

Bugungi kunda onlayn va oflayn savdo operatsiyalarining integratsiyasi chakana savdo sohasini tubdan o'zgartirmoqda. Biroq, ayrim yangi savdo tarmoqlari mavjud muammolar sababli to'liq rivojlana olmayapti. Ushbu muammolarni hal etish uchun chakana savdo sanoatida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish zarur. U nafaqat iste'molchilarning xarid xatti-harakatlarini tahlil qilishga, balki savdo jarayonining samaradorligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Iste'molchilarning xarid jarayonini yanada samarali boshqarish uchun texnologik yo'l xaritasi ishlab chiqilishi lozim. Buning uchun raqamli marketing imkoniyatlaridan kompleks va maqsadli tarzda foydalanish zarur. Raqamli marketing – bu iste'molchiga kerakli vaqtda, shaxsiy ehtiyojlariga mos tarzda, raqamli media vositalari orqali yetib boruvchi zamonaviy marketing yondashuvidir.

Raqamli marketing ko'pincha “onlayn marketing”, “internet marketingi” yoki “veb marketing” nomlari bilan ham yuritiladi. Ushbu atama, ayniqsa 2013-yildan boshlab, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo'llanilishi tufayli eng ommabop tushunchalardan biriga aylandi. Raqamli marketing – bu

korxonalar tomonidan raqamli texnologiyalar vositasida mijozlarni jalb etish, ularni rag'batlantirish, brendni targ'ib qilish, savdoni oshirish va mijozlar sadoqatini ta'minlashga qaratilgan jarayondir.

Adabiyotlar sharhi. Chakana savdo sohasi bo'yicha ilmiy izlanishlar ham xorijiy, ham mahalliy olimlar tomonidan keng o'rganilgan. D. Ferni o'z tadqiqotlarida elektron savdoni rivojlantirish orqali mijozlarga xizmat ko'rsatish madaniyatini yuksaltirish masalalariga e'tibor qaratgan. V. Snigereva o'z ishlanmalarida tovarlar assortimentini boshqarish orqali savdo xizmatlari samaradorligini oshirish yo'llarini o'rgangan. S. Sisoyeva esa xaridorlarga taklif etiladigan asosiy va qo'shimcha savdo xizmatlarining mohiyati va ularning chakana savdo natijalariga ta'sirini tahlil qilgan. Shu bilan birga, B. Abdukarimov chakana savdoni ishlab chiqaruvchilar, iste'molchilar, davlat hamda boshqa iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi muhim xizmat turi sifatida talqin etadi. Chakana savdo tarmog'i — bu turli savdo korxonalari, do'konlar, pavilyonlar va kiosklar majmuasi bo'lib, u yakuniy iste'molchi uchun tovarlarni yetkazib berishni ta'minlaydi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003-yil 13-fevraldagi 75-son qaroriga ko'ra, chakana savdo — bu tovarlarni naqd pul, bank kartalari yoki onlayn to'lov tizimlari orqali donalab sotish faoliyati sifatida belgilangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda chakana savdo korxonalarini rivojlantirish jarayonini o'rganishda tahlil va sintez, qiyosiy, statistik hamda induksiya usullaridan foydalanildi. Shu bilan birga, raqamli marketing va sun'iy intellekt texnologiyalari asosida iste'molchilar xatti-harakatlarini o'rganishning samaradorligi tahlil qilindi.

Tahlil va natijalar. Korxonalarining raqamli marketingni rejalashtirish, amalga oshirish va boshqarish salohiyati "raqamli marketing qobiliyati" deb ataladi. Bu qobiliyat korxonaning internet va axborot texnologiyalari yordamida mijozlar bilan samarali o'zaro aloqalar o'rnatish imkoniyatini bildiradi. Raqamli marketing qobiliyati uchta asosiy va bir-birini to'ldiruvchi resurslar — axborot texnologiyalari resurslari, inson resurslari va biznes resurslaridan iborat bo'lgan ko'p o'lchovli tizim sifatida qaraladi. Bundan tashqari, korxonaning raqamli marketing salohiyatini belgilovchi oltita asosiy omil mavjud:

- maqsadli mijozlarni aniqlash va ularning mukammal profilini shakllantirish uchun onlayn va oflayn ma'lumotlar manbalarini birlashtirish;
- integratsiyalashgan reklama tizimlari va tahlil vositalarini yaratish;
- har bir savdo kanali bo'yicha iste'molchilarning ehtiyojlarini aniqlash;
- marketing texnologiyalari provayderlari hamda hamkorlar bilan samarali aloqalar o'rnatish;
- xodimlarni muntazam o'qitish, ularning malakasini oshirish va bilimlaridagi bo'shliqlarni to'ldirish;
- raqamli jarayonlarga tez moslasha oladigan tashkilot tuzilmasini shakllantirish.

Raqamli texnologiyalar va dasturiy yechimlarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi natijasida chakana savdo korxonalarida keng hajmdagi mijozlar ma'lumotlari oqimi yuzaga keldi. Bu korxonalarga xaridorlarning didi, fikrlash

tarzi, hissiyotlari, harakatlari, shuningdek, ular o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni chuqur tahlil qilish imkonini yaratdi. Shu yo'sinda savdoda raqamlashtirishni rivojlantirishga oid turli yondashuvlar shakllandi. Ular asosan raqamlashtirishning asosiy drayverlari — mijozlar bilan munosabatlar, raqobatbardoshlik va innovatsion faoliyat kabi omillarga tayanadi. Biroq, bu o'zgarishlarni yuzaga keltiruvchi texnologiyalarga yetarlicha e'tibor berilmayotgani ham ta'kidlanadi.

Raqamli texnologiyalarning katta imkoniyatlariga qaramay, ularning davlat sektorida tatbiqi sust kechmoqda va hali to'liq darajada foydalanilmayapti. Biroq chakana savdo sohasini rivojlantirishda raqamlashtirish muhim omil hisoblanadi. Chunki bulutli texnologiyalar jamiyat va shaxs rivoji uchun yangi sharoitlar yaratadi, keng ma'lumot bazalariga kirish imkonini beradi, hisoblash resurslarini tejaydi, axborotni saqlash va uzatish xarajatlarini kamaytiradi hamda qayta ishlash tezligini oshiradi.

Zamonaviy chakana savdo tizimi savdo hajmi va mahsulot assortimentiga ustuvor ahamiyat bergan holda, strategik marketing yondashuvlarini qo'llaydi. U iste'molchiga yo'naltirilgan xizmatni rivojlantirish, mijozlar bilan bevosita aloqada bo'lish, ularning xulq-atvori haqida ma'lumot to'plash va tahlil qilish imkoniyatlaridan samarali foydalanadi. Oddiy savdo uslublari esa bugungi kunda murakkab raqamli marketing tizimlariga aylangan. Chakana savdo sohasining rivojlanishiga bag'ishlangan tadqiqotlarda xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng ko'lamli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlar raqamli marketingning savdo jarayonlarini optimallashtirish, mijozlar bilan samarali aloqalar o'rnatish hamda raqobatbardoshlikni oshirishdagi o'rni va ahamiyatini yanada chuqur yoritib bermoqda.

Jumladan, D. Ferni o'z ilmiy tadqiqotlarida chakana savdo korxonalarida elektron savdo tizimlarini rivojlantirish orqali mijozlarga xizmat ko'rsatish madaniyatini yuksaltirish masalalariga alohida e'tibor qaratgan. V. Snigereva esa o'z tadqiqotlarida tovar assortimentini boshqarish orqali savdo faoliyati samaradorligini oshirish yo'llarini o'rgangan. Shuningdek, S. Sisoyeva o'z ilmiy ishida xaridorlarga tovarlarni sotish jarayonida taqdim etiladigan asosiy va qo'shimcha savdo xizmatlarining mohiyatini tahlil qilgan hamda ularning chakana savdo tizimi samaradorligiga ta'sirini o'rgangan. Respublikamiz olimlari ham ushbu sohada muhim ilmiy izlanishlar olib borib, savdo tizimida mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini tadqiq etganlar. Xususan, B.Abdukarimovning fikricha, savdo – bu o'ziga xos xizmat turi bo'lib, u bir vaqtning o'zida ishlab chiqaruvchilarga, iste'molchilarga, davlatga hamda iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga xizmat qiladi. U nafaqat xizmat ko'rsatadi, balki boshqa tarmoqlar bilan o'zaro aloqada bo'lib, ularning xizmatlaridan iste'molchi sifatida ham foydalanadi. So'nggi o'n yilliklarda rivojlangan mamlakatlarda chakana savdo faoliyatining miqyosi keskin kengayib, bozor konsentratsiyasi darajasi ham ortgan. Natijada, yirik chakana savdo tarmoqlari shakllanib, ilgari mustaqil tarzda faoliyat yuritgan kichik do'konlarning o'rnini egallay boshladi. Dastlab mintaqaviy ko'lamda tashkil topgan bunday tarmoqlar bugungi kunda milliy va xalqaro miqyosda faoliyat yurituvchi yirik biznes subyektlariga aylangan. .

Masalan, “Walmart”, “Carrefour” va “Tesco” kabi yirik xalqaro chakana savdo tarmoqlari bugungi kunda global chakana savdo bozorining katta qismini egallab, yillik milliardlab dollarlik aylanmaga ega. 2024-yilgi ma’lumotlarga ko’ra, “Walmart” kompaniyasining yillik daromadi 648 milliard AQSh dollaridan oshgani uni jahon chakana savdosining mutlaq yetakchisiga aylantirgan. So‘nggi yillarda raqamlashtirish jarayonlari va ilg‘or texnologiyalarni joriy etish chakana savdo tizimida tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli innovatsiyalar mijozlar uchun yanada qulay, tezkor va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taklif etish imkonini bermoqda. Masalan, onlayn xaridlar, mobil ilovalar orqali to‘lov tizimlari, hamda sun‘iy intellekt asosida shakllanadigan tavsiyalar zamonaviy chakana savdoning asosiy yo‘nalishlariga aylangan. Marketing nuqtai nazaridan, chakana sotuvchilar ishlab chiqaruvchilarga qaraganda iste’molchilarga ancha yaqin turadi. Ular marketing zanjirining yakuniy bo‘g‘ini bo‘lib, mahsulot bilan iste’molchi o‘rtasidagi asosiy aloqa nuqtasini ta’minlaydi. Shu sababli, bugungi kunda chakana savdoda tovar markazidan xizmat markaziga o‘tish tendensiyasi kuzatilmoqda. Zamonaviy chakana savdo muhiti shuni ko‘rsatadiki, iste’molchilarning talab va ehtiyojlari endilikda nafaqat funksional, balki ramziy va emotsional qadriyatlar bilan ham chambarchas bog‘liq. Shu boisdan, chakana sotuvchilar tovarning o‘zidan ko‘ra, xizmat sifati, mijoz tajribasi va brend qadriyatlarini ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rmoqda.

Chakana savdo – bu iqtisodiy tizimning asosiy halqasi bo‘lib, u ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste’mol jarayonlarini bir-biri bilan bog‘laydi. U tovarlar assortimentini shakllantiradi, xaridorlarga mahsulot sifati haqida ma’lumot beradi, shuningdek, tovarlarni saqlash, qayta ishlash va narx belgilash kabi muayyan iqtisodiy funksiyalarni bajaradi. 2024-yilda O‘zbekiston bo‘yicha chakana savdo aylanmasi 403 431,8 mlrd so‘mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 109,9 %ga oshgan. Shu jumladan, yirik korxonalarning tovar aylanmasi 64 629,2 mlrd. so‘mni (o‘rish sur‘ati 103,0 %), kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining tovar aylanmasi 300869,8 mlrd. so‘mni (o‘rish sur‘ati 111,0 %), uyushmagan savdo tovar aylanmasi 37932,8 mlrd. so‘mni (o‘rish sur‘ati 114,5 %) tashkil etdi. Hududlar kesimida eng katta savdo aylanmasi Toshkent shahrida (26,1 %), eng past ko‘rsatkich esa Sirdaryo viloyatida (1,6 %) qayd etilgan.

Raqamli marketing – bu mijozlarni jalb etish, brend obro‘cini oshirish va savdo hajmini kengaytirish maqsadida raqamli texnologiyalardan foydalanishga asoslangan tizimli jarayondir. Chakana savdo korxonalari o‘zlarining raqamli marketing salohiyatini axborot texnologiyalari (AT) resurslari, inson resurslari hamda biznes resurslari orqali rivojlantiradilar.

Sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalar mijozlarning xatti-harakatlarini tahlil qilish, savdo jarayonlarini samarali boshqarish hamda tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, onlayn va oflayn savdo tizimlarining integratsiyasi chakana savdoning umumiy samaradorligini oshirib, iste’molchilar bilan doimiy va uzluksiz aloqani ta’minlaydi.

Chakana savdoning rivojlanishiga ichki va tashqi omillar ta’sir ko‘rsatadi:

Ichki omillar: korxonaning hajmi, resurslar salohiyati, boshqaruv tizimi va ichki jarayonlarning samaradorligi;

Tashqi omillar: bozor kon'yunkturasi, raqobat muhiti, yetkazib beruvchilar va iste'molchilarning xulq-atvori, tabiiy-iqlimiy sharoitlar, siyosiy va ijtimoiy omillar, hamda davlatning huquqiy-me'yoriy siyosati.

Kelgusidagi istiqbollar esa quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- raqamli marketing va sun'iy intellektni yanada kengroq joriy etish;
- logistika va infratuzilmani modernizatsiya qilish;
- hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash.

Xulosa va tavsiyalar. Chakana savdo korxonalari milliy iqtisodiyotning asosiy bo'g'ini bo'lib, ular iqtisodiy o'sish va aholi farovonligida muhim rol o'ynaydi. Raqamlashtirish, raqamli marketing va sun'iy intellekt texnologiyalarining keng qo'llanilishi savdo jarayonlarining samaradorligini oshiradi, iste'molchilar bilan barqaror aloqalarni rivojlantiradi hamda hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

O'zbekistonda chakana savdoni yanada rivojlantirish uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- yangi avlod savdo markazlari va logistika infratuzilmasini kengaytirish;
- raqamli marketing strategiyalari hamda onlayn-savdo platformalarini joriy etish;
- sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni kuchaytirish;
- hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash va investitsiyalarni rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Chakana savdo qoidalarini to'g'risida"gi 75-son qarori, 2003-yil 13-fevral.*
2. *Abdulkarimov B. Savdo faoliyatini tashkil etish va boshqarish asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.*
3. *To'laganova Sh., Boymatova U. Marketing nazariyasi va amaliyoti. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.*
4. *Jo'raev A., Saidov U. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.*
5. *O'zbekistonda chakana biznesning rivojlanish tendensiyalari va istiqbollari. // Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari, №12/1 (3), 2023.*
6. *Chaffey D., Smith P.R. Digital Marketing Excellence. — London: Taylor & Francis, 2022.*
7. *Kotler Ph., Keller K.L. Marketing Management. — Pearson Education, 2022.*
8. *O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Chakana savdo aylanmasi bo'yicha ma'lumotlar. — <https://stat.uz>*
9. *Scienceproblems.uz — Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari jurnali.*

O'ZBEKISTONDA RAQAMLI IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Bozorboyev Baxrom Odiljon o'g'li,
1-kurs magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning hozirgi holati, asosiy yo'nalishlari va istiqbollari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarni

iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish, davlat boshqaruvi va biznes jarayonlarini raqamlashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, inson kapitalini mustahkamlash va innovatsion muhitni shakllantirishning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish barqaror iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim omili ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, innovatsiya, elektron hukumat, raqamli infratuzilma, O'zbekiston.

Аннотация. В данной статье анализируются современное состояние, основные направления и перспективы развития цифровой экономики в Узбекистане. Рассматриваются вопросы внедрения цифровых технологий в отрасли экономики, цифровизации государственного управления и бизнес-процессов с целью повышения экономической эффективности. Особое внимание уделено развитию цифровой инфраструктуры, укреплению человеческого капитала и формированию инновационной среды. Результаты исследования показывают, что развитие цифровой экономики является важным фактором обеспечения устойчивого экономического роста и конкурентоспособности страны.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровая трансформация, инновации, электронное правительство, цифровая инфраструктура, Узбекистан.

Abstract. This article analyzes the current state, main directions, and prospects for the development of the digital economy in Uzbekistan. The study examines the implementation of digital technologies in various economic sectors, the digitalization of public administration, and business processes aimed at increasing economic efficiency. Special attention is paid to the development of digital infrastructure, strengthening human capital, and creating an innovative environment. The research results indicate that the development of the digital economy is a key factor in ensuring sustainable economic growth and enhancing national competitiveness.

Keywords: digital economy, digital transformation, innovation, e-government, digital infrastructure, Uzbekistan.

Kirish. Hozirgi globallashuv va texnologik taraqqiyot sharoitida raqamli iqtisodiyot jahon iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, davlat boshqaruvi va ijtimoiy sohalarida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli yechimlar asosida tashkil etilgan iqtisodiy munosabatlar resurslardan samarali foydalanish, xarajatlarni qisqartirish va mehnat unumdorligini oshirish imkonini bermoqda.

O'zbekiston ham ushbu jarayondan chetda qolmay, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni milliy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. So'nggi yillarda davlat boshqaruvi, moliya, soliq, bank, transport va kommunal xizmatlar sohalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, malakali kadrlar tayyorlash va innovatsion muhitni shakllantirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va istiqbollarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari davlat siyosati darajasida tartibga solinib,

Prezident farmonlari va hukumat qarorlari ushbu yo‘nalishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi mamlakatda raqamli transformatsiyani jadallashtirish, iqtisodiyot tarmoqlarini raqamlashtirish hamda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi [1], [2]. Mazkur strategiyada raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarini kengaytirish va raqamli platformalar asosida boshqaruv tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, davlat boshqaruvini raqamlashtirish va hududlarni kompleks rivojlantirishga doir farmonlari raqamli iqtisodiyotning amaliy mexanizmlarini joriy etish uchun tashkiliy-huquqiy asoslarni mustahkamlab bermoqda [3], [4]. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan qarorlar esa raqamli texnologiyalarni sanoat, moliya, soliq, bank va kommunal xizmatlar sohalariga tatbiq etish mexanizmlarini belgilab beradi [5], [6].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari asosan institutsional va strategik yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Xususan, Shavkat Mirziyoyev asarlarida Yangi O‘zbekistonni barpo etish sharoitida raqamli iqtisodiyot, innovatsiyalar va raqamli boshqaruvning ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan [7]. Islom Karimov ilmiy asarlarida esa iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, infratuzilmani rivojlantirish va texnologik yangilanishning makroiqtisodiy jihatlarini tahlil qilingan [8].

Ayrim mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy o‘sish, raqamli texnologiyalarning samaradorlikka ta’siri va innovatsion rivojlanish masalalari o‘rganilgan. Jumladan, A. To‘xtasinov va B. Raximov raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy tizimga ta’sirini nazariy jihatdan tahlil qilgan [9], A.A. Abdurahmonov iqtisodiyotda innovatsion boshqaruv va raqamli transformatsiyaning ahamiyatini asoslab bergan [10]. D.Sh. Xudoyberdiyev esa raqamli iqtisodiyot sharoitida infratuzilmani rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish masalalariga e‘tibor qaratgan [11]. Biroq mahalliy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyotning hududiy rivojlanish va ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikka ta’siri yetarli darajada kompleks yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyot masalalari keng va tizimli ravishda tadqiq qilingan. World Bank va United Nations hisobotlarida raqamli iqtisodiyot barqaror iqtisodiy o‘sish, investitsiya jozibadorligi va bandlikni oshirishning muhim omili sifatida e‘tirof etilgan [12], [13]. OECD tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar asosida davlat boshqaruvi va biznes jarayonlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan [14].

Tapscott, Brynjolfsson va McAfee asarlarida raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari, raqamli texnologiyalarning mehnat bozori va ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri chuqur tahlil qilingan [15], [16]. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi va Osiyo mamlakatlarida raqamli iqtisodiyot bo‘yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar raqamli texnologiyalar joriy etilishi natijasida iqtisodiy samaradorlik va raqobatbardoshlik oshganini ko‘rsatadi [17].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi chuqur va tizimli o'rganilgan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi, hududiy xususiyatlari va amaliy mexanizmlarini kompleks baholash masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari, uning iqtisodiyot tarmoqlari va davlat boshqaruviga ta'sirini ilmiy jihatdan tahlil qilishda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion tahlil, prognozlash hamda Case-study (holat tahlili) metodlaridan keng foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekistonning axborot va kommunikatsiya texnologiyalari (ICT) sektori hozircha mamlakat iqtisodiyotida nisbatan kichik ulushga ega: 2023 yilda ICT hissasi taxminan 2.1 % atrofida bo'lgan, 2024 yilning birinchi yarmida esa rasmiy ma'lumotlar bu ko'rsatkichni 2.4–2.6 % oralig'ida ko'rsatadi^{44, 45}. Bu - xizmatlar sektorining umumiy hajmi ichida raqamli xizmatlarning hali cheklangan ulushini anglatadi; shu bilan birga sohadagi yillik o'sish tezligi boshqa sohalardan yuqori bo'lishi mumkin.

1-jadval

O'zbekiston va xorijiy (OECD) mamlakatlarning ICT va IT sohalari bo'yicha taqqosiy tahlili⁴⁶

Ko'rsatkichlar	O'zbekiston	Xorijiy davlatlar (OECD o'rtacha / ilg'or tajriba)
ICT sektorining YAIMdagi ulushi	2.1% (2023), 2.4–2.6% (2024 I-yarim)	6–9% (o'rtacha), ayrim davlatlarda 10% dan yuqori
ICT/IT sektorining yillik o'sish sur'ati	O'rtacha 10–15% (so'nggi yillarda jadal)	O'rtacha 6.3% (2013–2023), barqaror yuqori o'sish
ICT va IT sohasida bandlik	ICT: ~56 ming, IT: ~65 ming mutaxassis	Mehnat bozorining 4–7 %i ICT/IT sohasida
IT-kompaniyalar va startaplar soni	10 000+ (IT Park rezidentlari va xizmat ko'rsatuvchilar)	O'n minglab, global miqyosda faol startap ekotizimi
Raqamli infratuzilma (internet, data markazlar)	Rivojlanish bosqichida, hududlararo tafovut mavjud	Yuqori darajada rivojlangan, keng polosali qamrov
Raqamli davlat (EGDI)	0.7999 (2024), 63-o'rin, "Very High EGDI"	Ko'pchiligi "Very High EGDI", top-30 davlatlar ustun
IT xizmatlar eksporti	O'sish bosqichida, hajmi cheklangan	Yuqori hajm, global outsourcing va platformalar
Kadrlar tayyorlash tizimi	Islohotlar olib borilmoqda, ehtiyoj yuqori	Barqaror STEM/IT ta'lim tizimi, xususiy sektor bilan integratsiya

⁴⁴ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasining asosiy ko'rsatkichlari (2023–2024) : rasmiy statistik to'plam. – Toshkent : O'zR Statistika agentligi, 2024. – 45–47-betlar.

⁴⁵ O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot holati va rivojlanish ko'rsatkichlari : tahliliy hisobot. – Toshkent, 2024. – 18–22-betlar.

⁴⁶ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

Ko'rsatkichlar	O'zbekiston	Xorijiy davlatlar (OECD o'rtacha / ilg'or tajriba)
Xususiy investitsiyalar va VC	Cheklangan, davlat rag'batlari ustun	Keng rivojlangan ventur kapital bozori
Innovatsion ekotizim	Shakllanish bosqichida	Yetuk, global texnologik klasterlar mavjud

Xorijiy davlatlar bilan taqqoslaganda, OECD mamlakatlarida ICT sektori o'rtacha tez o'sib bormoqda - so'nggi o'n yillikda ICT o'sishi umumiy iqtisodiy o'sishdan ancha yuqori bo'lgan (o'rta hisob bilan ICT yillik o'sishi $\approx 6.3\%$ 2013–2023)⁴⁷. Bu mamlakatlarda ICT sektori butun iqtisodiyotni raqamlashtirish orqali sezilarli ulush va yuqori qo'shimcha qiymat yaratmoqda. Shu ma'noda, O'zbekiston raqamli iqtisodiyot hajmini oshirish uchun imkoniyatga ega, ammo start nuqtasi OECD o'rtachasidan past.

Mahalliy rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, 2023 yakuniga qadar O'zbekistonning ICT va IT sohasida ishchi kuchi sezilarli darajada o'sdi - ICT sohasida 56 000, IT sohasida esa 65 000 atrofida mutaxassis mavjudligi haqida rasmiy raqamlar e'lon qilingan⁴⁸. Shuningdek, IT Park kabilar orqali startap va xizmat ko'rsatish kompaniyalari soni ortmoqda (10 000+ korxona)⁴⁹. Bu - ta'lim va professional qayta tayyorlash siyosatini chuqurlashtirish zarurligini ko'rsatadi: yuqori malakali kadrlar yetishmovchiligi raqamli xizmatlar eksporti va yuqori qo'shimcha qiymat yaratishga cheklov bo'lishi mumkin.

Xalqaro kontekst: yuqori darajadagi raqamli iqtisodiyotga ega davlatlarda kadrlar tayyorlash va STEM/IT ta'limi tizimli investitsiya va xususiy sektorga yaqin hamkorlik bilan amalga oshirilgan; O'zbekiston uchun bu modelni mahalliy institutlar va xorijiy hamkorlik orqali kengaytirish maqsadga muvofiq.

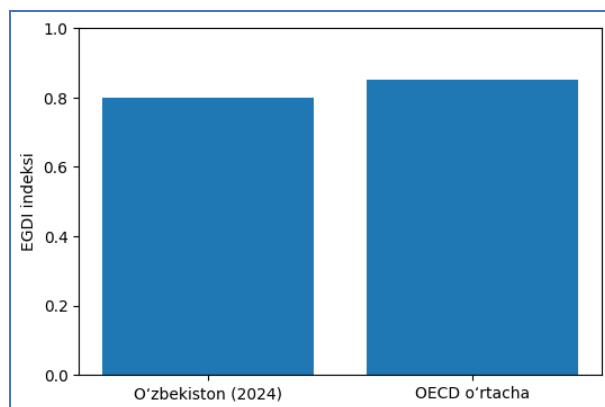
Statistikalar va dasturiy hujjatlar raqamli infratuzilma sohasida ijobiy dinamikani ko'rsatadi: so'nggi yillarda internet qamrovi va mobil ulanish ko'rsatkichlari yaxshilandi, davlat tomonidan ma'lumot markazlari va raqamli qishloq loyihalariga investitsiyalar e'lon qilindi. Biroq ba'zi indikatorlar (ma'lumot markazlari sig'imi, xalqaro ulanishlar uchun bandwidth, bulut va kiberxavfsizlik infratuzilmasi) hali ham yuqori darajadagi raqamli iqtisodiyot talablariga to'liq javob bermaydi - bu esa yirik eksportga yo'naltirilgan IT xizmatlarini jalb qilishni sekinlashtiradi.

Xorijiy taqqoslash: rivojlangan raqamli iqtisodiyotli mamlakatlarda (masalan, OECD qatoridagi ilg'or davlatlar) ma'lumot markazlari, keng polosali tarmoqlar va bulut infratuzilmasi yuqori darajada bo'lib, bu yuqori qiymatli raqamli xizmatlar eksportiga asos yaratadi. O'zbekiston uchun infratuzilmani tezroq kengaytirish va energiya/transport/soliq imtiyozlari orqali investitsiyalarni rag'batlantirish samarali bo'ladi.

⁴⁷ OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. – Paris: OECD Publishing, 2024. – 340 b

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. O'zbekistonda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va IT sohasi rivoji bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar (2023) : rasmiy tahliliy hisobot. – Toshkent, 2024. – 12–15-betlar.

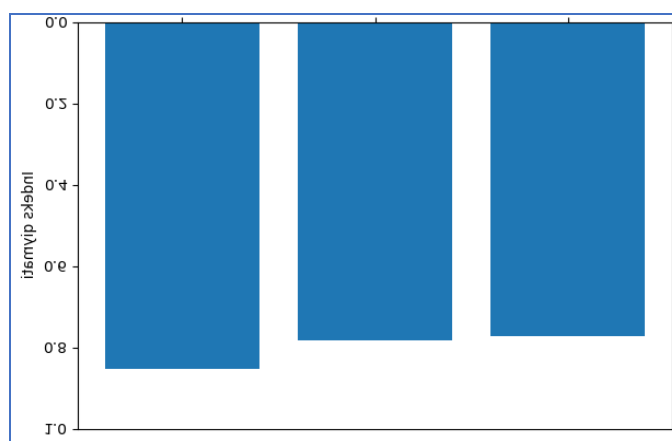
⁴⁹ IT Park Uzbekistan. IT Park rezidentlari va IT-kompaniyalar faoliyati to'g'risida yillik hisobot (2023). – Toshkent : IT Park Uzbekistan, 2024. – 6–10-betlar.

2-rasm. O'zbekiston va OECD mamlakatlari EGDI taqqoslanishi⁵⁰

Mazkur diagramma O'zbekistonning Elektron hukumatni rivojlantirish indeksini (EGDI) tashkil etuvchi asosiy komponentlar — **onlayn xizmatlar indeksi (OSI)**, **telekommunikatsiya infratuzilmasi indeksi (TII)** va **inson kapitali indeksi (HCI)** ko'rsatkichlarini aks ettiradi. Diagrammadan ko'rinib turibdiki, eng yuqori ko'rsatkich onlayn davlat xizmatlari rivoji hissasiga to'g'ri kelmoqda, bu davlat xizmatlarini raqamlashtirish borasida olib borilayotgan izchil islohotlarning samaradorligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, telekommunikatsiya infratuzilmasi va inson kapitali ko'rsatkichlarini yanada mustahkamlash EGDI darajasini oshirish uchun muhim hisoblanadi.

UN E-Government Survey 2024 ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston EGDI indeksida sezilarli ko'tarilish bilan **63-o'ringa** chiqdi va indeks qiymati **0.7999** bo'ldi - bu mamlakatni "Very High EGDI" guruhiga olib kirdi⁵¹. Ushbu natija davlat xizmatlarini raqamlashtirish sohasida samarali siyosat va loyihalar amalga oshirilayotganini tasdiqlaydi. Biroq xizmatlar sifati, e-ishtirok va xususiy sektor bilan integratsiya darajasi hali rivojlanish bosqichida qolmoqda.

3-rasm. O'zbekiston EGDI tarkibiy indeksleri⁵²

Mazkur diagramma O'zbekistonda elektron hukumatni rivojlantirish indeksi so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanini ko'rsatadi. 2020–2024- yillar oralig'ida EGDI ko'rsatkichining izchil oshib borishi raqamli davlat xizmatlari, institutsional islohotlar va raqamli boshqaruv tizimlarining

⁵⁰ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

⁵¹ United Nations. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. – New York : United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), 2024. – P. 58–60.

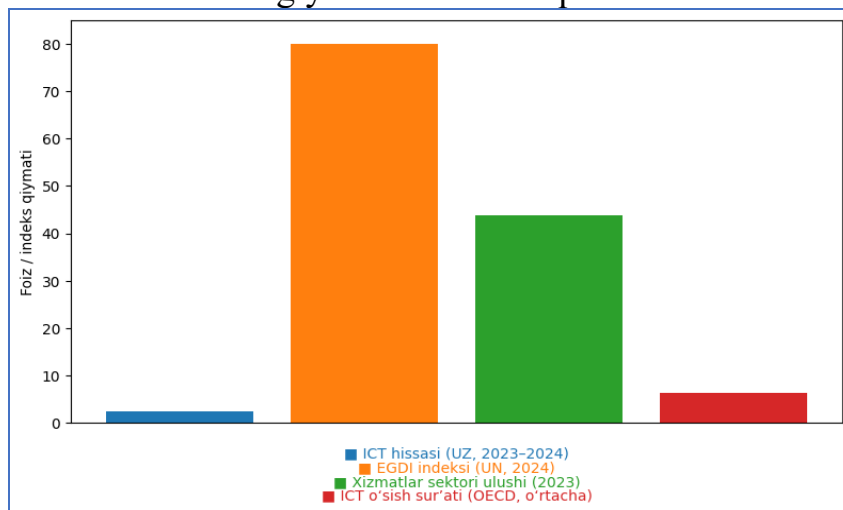
⁵² muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

takomillashib borayotganini tasdiqlaydi. Ushbu ijobiy dinamika mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratayotganini ko'rsatadi.

Xorijiy misollar: ilg'or e-hukumat tizimiga ega davlatlarda (Estoniya, Singapur kabi) nafaqat xizmatlar onlayn taqdim etiladi, balki xizmatlararo integratsiya, ma'lumot almashinuvi va xususiy sektorga ochiqlik yuqori - natijada ishbilarmonlik samaradorligi va shaffoflik oshadi. O'zbekiston ushbu tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirib joriy etsa, iqtisodiy samaradorlik sezilarli darajada yaxshilanishi mumkin.

So'nggi yillarda xalqaro moliyaviy institutlar (World Bank va boshqalar) O'zbekistonda raqamli inklyuziya va infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishni boshladi - masalan, Digital Inclusion Project va boshqa loyihalar orqali qisman kreditlar va grantlar ajratildi (World Bank hujjatlarida loyihaaning hajmi va maqsadlari tasvirlangan). Shu bilan birga, xususiy investitsiyalar va chet el outsourcing kompaniyalarini jalb qilish bo'yicha siyosatlar kuchaymoqda. Ammo investitsiyalarning miqdori va yo'naltirilishi (inson kapitali, startaplar, ma'lumot markazlari)ni oshirish zarur.

Global nuqtai nazar: UNCTAD va boshqa global tahlillar raqamli iqtisodiyotning atrof-muhit ta'siri, barqarorlik va raqobatbardoshlikni hisobga olgan strategiyalarni talab qiladi. Bu esa O'zbekiston uchun ham "barqaror va inkluziv raqamlashtirish" strategiyasini ishlab chiqishni talab etadi.

4-rasm. Samaradorlik bo'yicha kvantitativ taqqoslash - asosiy raqamlar (yig'ma ko'rsatkichlar)⁵³

- ICT hissasi, O'zbekiston: **2.1% (2023)**; 2024 yil I-yarim yilda rasmiy ma'lumotlar **2.4–2.6%** ni ko'rsatdi. (Mahalliy statistika va UNDP/ICT bo'yicha hisobotlar)⁵⁴.

- EGDI (UN 2024): O'zbekiston indeks **0.7999**, **63-o'rin** - "Very High EGDI" guruhiga ko'tarilgan⁵⁵.

⁵³ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi (2023–2024) : rasmiy statistik byulleten. – Toshkent : O'zR Statistika agentligi, 2024. – 34–36-betlar.

⁵⁵ United Nations. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. – New York : United Nations Department of Economic and Social Affairs (UN DESA), 2024. – P. 58–60.

- Xizmatlar sektori (World Bank): xizmatlar 2023 yilda mamlakatning **43.9%** hajmini tashkil qiladi - raqamli xizmatlarning ulushi bu ichida hali kichik⁵⁶.

- Xalqaro o'sish tendensiyasi (OECD): ICT sektori 2013–2023 yillarda o'rtacha **6.3%** o'sish ko'rsatgan - bu raqamli sektorlar jadal rivojlanayotgan mamlakatlardagi potentsialni ko'rsatadi⁵⁷.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda raqamli siyosat - markazlashgan ("Ministry of Digital Technologies" boshqaruvi) va maqsadli loyihalarga yo'naltirilgan. Bu samarali bo'lishi mumkin, biroq uzoq muddatli innovatsion ekotizim (startaplar, xususiy sarmoya, xalqaro hamkorlik)ni shakllantirish uchun regulyatoriyaga do'stlik, intellektual mulk himoyasi va soliq/inqiroz siyosatlarida qo'shimcha ta'minot talab etiladi. Jahon banki va boshqa tashkilotlar ham ushbu yo'nalishni qo'llab-quvvatlashni tavsiya qilmoqda.

Xulosa va amaliy tavsiyalar.

-**Infratuzilmaga investitsiyalarni tezlashtirish.** Ma'lumot markazlari, xalqaro kanal kengligi va barqaror energiya yetkazib berish - raqamli xizmatlar eksportini oshirish uchun zarur. (World Bank, UNCTAD tavsiyalari).

- **Kadrlar va ta'limga katta e'tibor.** Oliy ta'lim va kasbiy qayta tayyorlash (bootcamplar, xususiy hamkorlik) orqali yuqori malakali IT-kadrlar yetishtirish. Raqamli sohada ishchi kuchi soni ortgan bo'lsa-da, yuqori malaka talabi oshadi.

- **Xususiy sektorni jalb qilish: sarmoya mexanizmlari.** Soliq imtiyozlari, inkubatsiya zonalarini va chet ellik investitsiyalarni rag'batlantirish - yuqori qo'shimcha qiymatli xizmatlarni jalb qiladi. (amaliy misollar va World Bank tavsiyalari).

- **E-xizmatlarni chuqur integratsiyalash.** E-hukumat tizimlarini xususiy sektor bilan integratsiyalash va ma'lumotlar almashinuvi mexanizmini isloh qilish - samaradorlik va xizmat ko'rsatish sifatini oshiradi. UN EGDI natijalari bu borada ijobiy o'sishni ko'rsatadi, lekin keyingi qadamlar kerak.

- **Barqaror va inklyuziv raqamlashtirish.** Raqamli siyosatlar ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ekologik ta'sir va raqamli tenglikni hisobga olishi zarur (UNCTAD/UNDP tavsiyalari).

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi O'zbekistonda iqtisodiy jarayonlarni boshqarishni an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot tizimlarining joriy etilishi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida resurslardan oqilona foydalanish hamda boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, elektron davlat xizmatlari, IT-soha va raqamli platformalarning kengayishi iqtisodiy faollikni kuchaytirib, xizmatlar sifatini yaxshilash va shaffoflikni ta'minlashda muhim natijalarni bermoqda. Shu bilan birga, rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribasi raqamli iqtisodiyot barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri ekanini tasdiqlaydi.

⁵⁶ World Bank. The Promise of Services-Led Growth in Uzbekistan : analytical report. – Washington, DC : World Bank Group, 2023. – P. 9–11.

⁵⁷ OECD. OECD Digital Economy Outlook 2024. – Paris : OECD Publishing, 2024. – P. 32–35.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyotning izchil rivojlanishi O‘zbekistonda iqtisodiy samaradorlikni oshirish, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish hamda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. Raqamli O‘zbekiston – 2030. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga doir Farmonlari.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiyotni raqamlashtirishga oid Qarorlari.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining raqamli texnologiyalarni joriy etishga oid qarorlari.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Davlat boshqaruvini raqamlashtirish konsepsiyasi.
7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent, 2021.
8. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asr bo‘lag‘asida. – Toshkent, 1997.
9. To‘xtasinov A., Raximov B. Raqamli iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent, 2019.
10. Abdurahmonov A.A. Innovatsion iqtisodiyot va raqamli boshqaruv. – Toshkent, 2020.
11. Xudoyberdiyev D.Sh. Raqamli infratuzilma va iqtisodiy rivojlanish. – Toshkent, 2021.
12. World Bank. Digital Economy for Development. – Washington, DC, 2019.
13. United Nations. Digital Economy Report. – New York, 2020.
14. OECD. Going Digital: Shaping Policies. – Paris, 2019.
15. Tapscott D. The Digital Economy. – New York, 1996.
16. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age. – New York, 2014.
17. European Commission. Digital Economy and Society Index (DESI). – Brussels, 2021.

RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJIDA “AQLLI SHAHARLAR” (SMART CITIES) KONSEPSIYASI

Topiboldiyev Rahmatillo Dilshodjon o‘g‘li,
1-kurs magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida “aqli shaharlar” (Smart Cities) konsepsiyasining mohiyati va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda aqli shaharlar konsepsiyasining raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya infratuzilmasi, sun‘iy intellekt, Big Data va IoT bilan o‘zaro bog‘liqligi yoritilib, AQSh, Yevropa Ittifoqi va Osiyo mamlakatlarining ilg‘or tajribalari o‘rganiladi. Amaliy qismda O‘zbekiston sharoitida aqli shaharlar konsepsiyasini joriy etish imkoniyatlari va uning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi baholanadi. Tadqiqot natijalari aqli shaharlar shahar boshqaruvi samaradorligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim omil ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, aqli shaharlar, Smart Cities, raqamli texnologiyalar, shahar infratuzilmasi, barqaror rivojlanish, sun‘iy intellekt, IoT.

Аннотация. В статье проводится научный анализ сущности и значения концепции «умных городов» (Smart Cities) в условиях цифровой экономики. В исследовании раскрывается взаимосвязь концепции умных городов с цифровыми технологиями, информационно-коммуникационной инфраструктурой, искусственным интеллектом,

большими данными (Big Data) и Интернетом вещей (IoT), а также изучается передовой опыт США, Европейского союза и стран Азии. В практической части оцениваются возможности внедрения концепции умных городов в условиях Узбекистана и ее социально-экономическая эффективность. Результаты исследования показывают, что умные города являются важным фактором повышения эффективности городского управления и обеспечения устойчивого развития.

Ключевые слова: цифровая экономика, умные города, Smart Cities, цифровые технологии, городская инфраструктура, устойчивое развитие, искусственный интеллект, IoT.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the essence and significance of the Smart Cities concept in the context of the digital economy. The study examines the relationship between smart cities and digital technologies, information and communication infrastructure, artificial intelligence, big data, and the Internet of Things (IoT), as well as reviews best practices from the United States, the European Union, and Asian countries. The practical part assesses the prospects for implementing the smart city concept in Uzbekistan and its socio-economic effectiveness. The research findings indicate that smart cities are a key factor in improving urban governance efficiency and ensuring sustainable development.

Keywords: digital economy, smart cities, digital technologies, urban infrastructure, sustainable development, artificial intelligence, IoT.

Kirish. So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi shaharlar boshqaruvi va infratuzilmasini tubdan o‘zgartirmoqda. Urbanizatsiya jarayonlarining tezlashuvi, aholining shaharlarda to‘planishi hamda resurslardan samarali foydalanish zarurati zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, “aqlli shaharlar” konsepsiyasi raqamli iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda.

Aqlli shaharlar konsepsiyasi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda shahar infratuzilmasini boshqarish, transport, energetika, kommunal xizmatlar, sog‘liqni saqlash va xavfsizlik sohalarida samaradorlikni oshirishga qaratilgan. Ushbu konsepsiya aholining hayot sifatini yaxshilash, resurslarni tejash va barqaror rivojlanishni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda aqlli shaharlar raqamli iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli transformatsiya va shaharlarni modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan bo‘lib, bu aqlli shaharlar konsepsiyasini ilmiy asosda o‘rganishni dolzarb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot va aqlli shaharlar konsepsiyasini rivojlantirish masalalari davlat siyosati darajasida tartibga solinib, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari ushbu yo‘nalishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi mamlakatda raqamli transformatsiyani jadallashtirish, shahar infratuzilmasini modernizatsiya qilish hamda aqlli boshqaruv tizimlarini joriy etishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi [1], [2]. Mazkur strategiyada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini rivojlantirish, elektron davlat xizmatlari va raqamli platformalar asosida shahar boshqaruvini takomillashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining shaharsozlik, hududlarni kompleks rivojlantirish va raqamli texnologiyalarni joriy etishga doir

farmonlari aqlli shaharlar konsepsiyasini amaliyotga tatbiq etishning tashkiliy-huquqiy asoslarini mustahkamlab bermoqda [3], [4]. Vazirlar Mahkamasining raqamli texnologiyalar, “aqlli” infratuzilma va elektron boshqaruv tizimlarini rivojlantirishga oid qarorlari esa ushbu konsepsiyani transport, energetika, kommunal xo‘jalik va ijtimoiy sohalarga tatbiq etish mexanizmlarini belgilab beradi [5], [6].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot va shaharlarni rivojlantirish masalalari asosan institutsional va strategik yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev asarlarida Yangi O‘zbekistonni barpo etish sharoitida raqamli iqtisodiyot va hududlarni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari yoritilgan [7]. I.A. Karimov tadqiqotlarida iqtisodiy modernizatsiya va infratuzilmani rivojlantirishning makroiqtisodiy jihatlarini tahlil qilingan [8].

Ayrim mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan raqamli iqtisodiyot sharoitida shahar infratuzilmasini modernizatsiya qilish, axborot texnologiyalarining hududiy rivojlanishga ta’siri masalalari o‘rganilgan. Jumladan, A. To‘xtasinov va B. Raximov raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy tizimga ta’sirini nazariy jihatdan tahlil qilgan [9], A.A. Abdurahmonov hududiy rivojlanishda innovatsion boshqaruv mexanizmlarining ahamiyatini asoslab bergan [10]. D.Sh. Xudoyberdiyev esa raqamli iqtisodiyot sharoitida infratuzilmani rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish masalalariga e’tibor qaratgan [11]. Biroq mahalliy adabiyotlarda aqlli shaharlar konsepsiyasining raqamli iqtisodiyot bilan uzviy bog‘liqligi va uning amaliy samaradorligi yetarli darajada yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda aqlli shaharlar konsepsiyasi keng va tizimli ravishda tadqiq qilingan. BMT (UN-Habitat) va Jahon banki hisobotlarida aqlli shaharlar barqaror urbanizatsiya va raqamli iqtisodiyotning muhim elementi sifatida e’tirof etilgan [12], [13]. OECD tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar asosida shahar boshqaruvini takomillashtirish va jamoat xizmatlari samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan [14].

Giffinger va hamkorlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda aqlli shaharlarning asosiy komponentlari – aqlli iqtisodiyot, aqlli boshqaruv, aqlli transport va aqlli muhit tizimli yondashuv asosida asoslab berilgan [15]. Townsend va Batty asarlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining shahar rivojiga ta’siri va raqamli urbanistika konsepsiyasi yoritilgan [16], [17]. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi va Osiyo mamlakatlarida aqlli shaharlar bo‘yicha olib borilgan empirik tadqiqotlar raqamli texnologiyalar joriy etilishi natijasida shahar xizmatlari sifati va iqtisodiy samaradorlik oshganini ko‘rsatadi [18].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda aqlli shaharlar konsepsiyasi raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi sifatida chuqur o‘rganilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida ushbu konsepsiyani joriy etishning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi va amaliy mexanizmlari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat mazkur maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada, raqamli iqtisodiyot sharoitida aqlli shaharlar (Smart Cities) konsepsiyasining shakllanishi va rivojlanish xususiyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilishda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion

tahlil, prognozlash hamda Case-study (holat tahlili) metodlaridan keng foydalanildi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, aqlli shaharlar (Smart Cities) konsepsiyasi raqamli iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi bo'lib, shahar infratuzilmasini boshqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Raqamli texnologiyalar, xususan axborot-kommunikatsiya tizimlari, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va Internet of Things (IoT) asosida shahar xizmatlarini boshqarish resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Yo'nalish	Qo'llanilgan texnologiya	Erishilgan natija	Samaradorlik ko'rsatkichi (%)
Transport tizimi	Aqlli transport boshqaruvi (ITS)	Tirbandliklar kamayishi	20–25 %
Transport tizimi	Raqamli monitoring	Yoqilg'i sarfi qisqarishi	10–15 %
Energetika	Aqlli hisoblagichlar (Smart Metering)	Energiya iste'moli optimallasuvi	15–20 %
Energetika	Raqamli tarmoq boshqaruvi	Energiya yo'qotishlari kamayishi	10–12 %
Kommunal xizmatlar	Aqlli suv ta'minoti	Suv yo'qotishlari qisqarishi	20–30 %
Shahar boshqaruvi	Elektron boshqaruv platformalari	Operatsion xarajatlar qisqarishi	15–30 %
Ijtimoiy xizmatlar	Elektron davlat xizmatlari	Aholi qoniqish darajasi oshishi	25–35 %
Iqtisodiy rivojlanish	Raqamli infratuzilma	Investitsiya jozibadorligi oshishi	10–20 %

1-rasm. Aqlli shahar texnologiyalarini joriy etish natijasida erishilgan asosiy samaradorlik ko'rsatkichlari⁵⁸

Diagramma tahlili shuni ko'rsatadiki, aqlli shahar texnologiyalarining eng katta ta'siri **ijtimoiy xizmatlar sifati** va **kommunal infratuzilma** sohalarida namoyon bo'lmoqda. Aholining elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi vaqt va xarajatlarni tejash orqali hayot sifatini sezilarli darajada oshirgan.

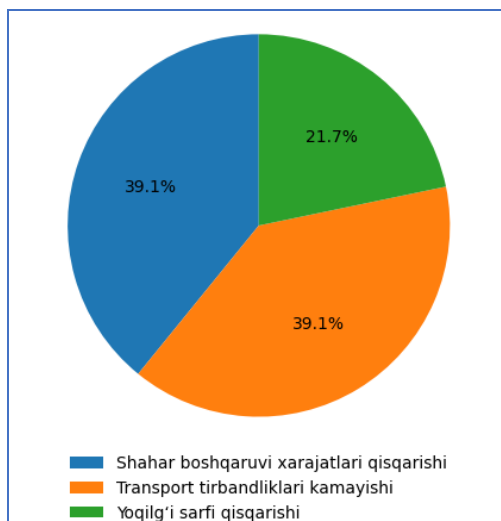
Transport va energetika yo'nalishlarida ham yuqori natijalar qayd etilib, tirbandliklar kamayishi va energiya resurslaridan oqilona foydalanish ekologik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Investitsiya jozibadorligining oshishi esa aqlli shaharlar raqamli iqtisodiyotning muhim drayveriga aylanayotganini ko'rsatadi.

Xalqaro amaliyot tahlili shuni ko'rsatadiki, **aqlli shahar (Smart City)** texnologiyalarini joriy etish shahar boshqaruvining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, raqamli boshqaruv platformalari, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) asosida qarorlar qabul qilish natijasida shahar boshqaruvi bilan bog'liq operatsion xarajatlar o'rtacha **15–30 foizga qisqargan**.

⁵⁸ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

Bu qisqarish resurslardan oqilona foydalanish, jarayonlarning avtomatlashtirilishi hamda inson omiliga bog‘liq xatoliklarning kamayishi bilan izohlanadi.

Ayniqsa, **Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida** aqlli transport tizimlarini (ITS) joriy etish muhim natijalar bergan. Real vaqt rejimida transport oqimini boshqarish, “aqlli” svetoforlar, jamoat transporti harakatini optimallashtirish va mobil ilovalar orqali marshrutlarni rejalashtirish hisobiga shahar yo‘llaridagi tirbandliklar **20–25 foizga kamaygan**.⁵⁹ Shu bilan birga, avtomobillarning bekor turish va sekin harakatlanish holatlari qisqargani sababli yoqilg‘i sarfi **10–15 foizga kamaygan**.

2-rasm. Aqlli shahar texnologiyalarining transport va boshqaruvdagi samaradorligi⁶⁰

Mazkur jarayonlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirib, davlat va aholi xarajatlarini kamaytirgan, balki ekologik barqarorlikka ham xizmat qilgan. Atmosferaga chiqariladigan zararli gazlar miqdorining kamayishi, shovqin darajasining pasayishi hamda shahar muhitining yaxshilanishi aholining yashash sifatini oshirgan. Natijada aqlli shahar texnologiyalari transport sohasida **iqtisodiy tejamkorlik, ekologik muvozanat va ijtimoiy farovonlikni bir vaqtning o‘zida ta’minlovchi kompleks yechim** sifatida namoyon bo‘lmoqda.

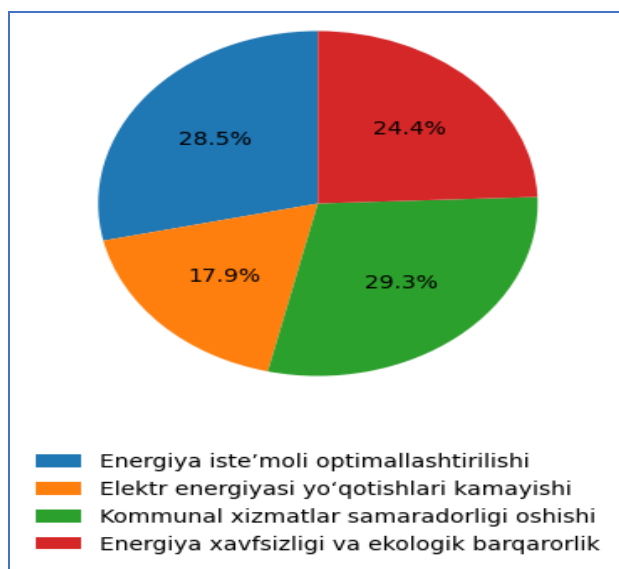
Energetika sohasida **aqlli hisoblagichlar (smart meters)** va **raqamli monitoring tizimlarining** joriy etilishi energiya resurslaridan foydalanish samaradorligini tubdan oshirib, iste’mol jarayonini aniq va shaffof boshqarish imkonini bermoqda. Xususan, real vaqt rejimida energiya sarfini kuzatish, iste’molchilar xatti-harakatini tahlil qilish hamda avtomatlashtirilgan boshqaruv mexanizmlarini qo‘llash orqali energiya iste’moli o‘rtacha **15–20 foizga optimallashtirilgan**⁶¹. Bu esa energiya tejash madaniyatini shakllantirish, noqonuniy ulanishlarning oldini olish va tizimdagi nosozliklarni tezkor aniqlashga xizmat qilmoqda.

⁵⁹ European Commission. *Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future*. Brussels, 2020.

⁶⁰ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

⁶¹ International Energy Agency. *Digitalization and Energy* [Text]. – Paris : IEA, 2017. – 185 p.

Xalqaro statistik ma'lumotlarga ko'ra, **aqlli energetika (Smart Grid)** tizimlariga o'tgan shaharlar va hududlarda elektr energiyasi uzatish va taqsimlash jarayonidagi texnik hamda tijorat yo'qotishlari **10–12 foizgacha kamaygan**⁶². Bunga tarmoqlarning raqamlashtirilishi, yuklamalarni avtomatik muvozanatlash, avariyalarni oldindan prognoz qilish va masofadan boshqarish imkoniyatlarining joriy etilishi sabab bo'lmoqda. Shu bilan birga, energiya ishlab chiqarish va taqsimlashdagi samarasizliklar qisqarib, mavjud quvvatlardan yanada oqilona foydalanish ta'minlanmoqda.

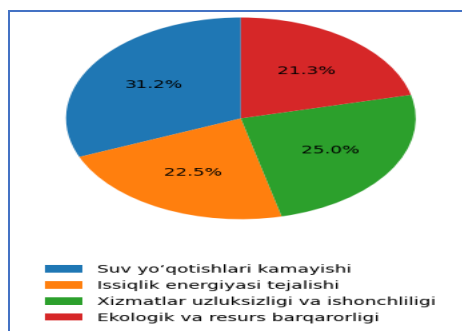
3-rasm. Aqlli energetika tizimlari⁶³

Mazkur jarayonlar natijasida kommunal xizmatlar ko'rsatish bilan bog'liq xarajatlar va **tannarx sezilarli darajada pasaygan**, bu esa aholiga va tadbirkorlik subyektlariga ko'rsatilayotgan xizmatlarning iqtisodiy jihatdan maqbulligini oshirgan. Aholi uchun to'lovlar hisob-kitobining aniqligi va shaffofligi ta'minlanib, xizmat sifati, uzluksizligi hamda ishonchliligi yaxshilangan. Umuman olganda, aqlli energetika tizimlari nafaqat iqtisodiy tejamkorlikni, balki energiya xavfsizligi va ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim strategik omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Kommunal xo'jalik sohasida **aqlli boshqaruv tizimlarining** joriy etilishi suv va issiqlik resurslaridan foydalanishda samaradorlikni sezilarli darajada oshirib, ushbu sohani raqamli transformatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Xususan, sensorlar, masofaviy monitoring qurilmalari va ma'lumotlarni tahlil qilishga asoslangan boshqaruv platformalari yordamida resurslar iste'moli real vaqt rejimida nazorat qilinib, nosozliklar va yo'qotishlar o'z vaqtida aniqlanmoqda. Natijada suv va issiqlik ta'minoti tizimlarining uzluksizligi hamda ishonchliligi mustahkamlanmoqda.

⁶² OECD. *Smart Grids and Energy System Transformation* [Text]. – Paris : OECD Publishing, 2017. – 120 p.

⁶³ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

4-rasm. Kommunal xo'jalikda aqlli boshqaruv tizimlari⁶⁴

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, **aqlli suv ta'minoti tizimlari** joriy etilgan hududlarda quvurlardagi yashirin sizib chiqishlar, noqonuniy ulanishlar va hisobga olinmagan sarf qisqarib, suv yo'qotishlari **20–30 foizga kamaygan**⁶⁵. Bu ko'rsatkich, ayniqsa, ichimlik suvi resurslari cheklangan va suv tanqisligi mavjud bo'lgan hududlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki mavjud suv zaxiralaridan yanada oqilona foydalanish orqali qo'shimcha manbalarga bo'lgan ehtiyoj kamayadi va suv ta'minoti barqarorligi ta'minlanadi.

Shu bilan birga, aqlli issiqlik ta'minoti tizimlari binolarning haqiqiy ehtiyojidan kelib chiqib haroratni avtomatik boshqarish imkonini yaratib, ortiqcha energiya sarfining oldini oladi. Bu esa issiqlik energiyasi tejallishiga, kommunal xizmatlar tannarxining pasayishiga va aholiga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatining oshishiga olib keladi. Umuman olganda, kommunal xo'jalikda aqlli boshqaruv tizimlarining qo'llanilishi iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash bilan birga, suv va energiya resurslarini muhofaza qilish, ekologik barqarorlikni mustahkamlash hamda aholining yashash sharoitini yaxshilashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

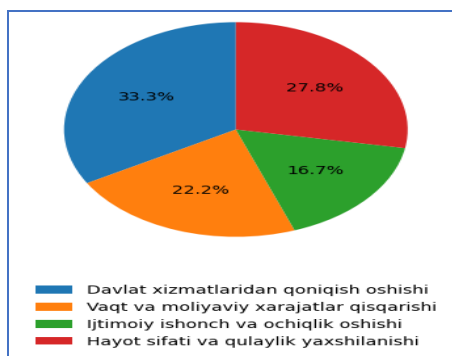
Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik nuqtayi nazaridan **aqlli shaharlar (Smart City)** konsepsiyasining joriy etilishi aholining hayot sifatini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli boshqaruv mexanizmlari va ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish tizimlari shahar muhitini yanada qulay, xavfsiz va ochiq holga keltirmoqda. Natijada fuqarolar va davlat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar soddalashib, ijtimoiy ishonch darajasi oshmoqda.

Xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, **aqlli shahar infratuzilmasi rivojlangan hududlarda** aholining davlat xizmatlaridan qoniqish darajasi o'rtacha **25–35 foizga oshgani** qayd etilgan⁶⁶. Bunga, avvalo, elektron hukumat tizimlari, "bir darcha" tamoyiliga asoslangan onlayn xizmatlar, mobil ilovalar orqali murojaat qilish va xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi sabab bo'lmoqda. Fuqarolar davlat idoralariga bevosita borishga ehtiyoj sezmay, xizmatlarni tezkor va shaffof tarzda masofadan olishi mumkin bo'lmoqda.

⁶⁴ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

⁶⁵ International Water Association. Smart Water Management: A Guide to Reducing Water Losses [Text]. – London : IWA Publishing, 2018. – 95 p.

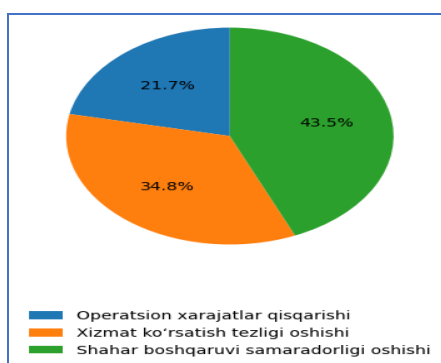
⁶⁶ United Nations. E-Government Survey: Digital Government in the Decade of Action [Text]. – New York : United Nations, 2020. – 290 p.

5-rasm. Aqlli shaharlar konsepsiyasini joriy etish natijasida erishilgan ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik⁶⁷

Shu bilan birga, **elektron xizmatlar, aqlli boshqaruv platformalari va raqamli davlat xizmatlari** vaqt va moliyaviy xarajatlarni sezilarli darajada qisqartirib, aholining kundalik hayotini yengillashtirmoqda. Navbatlar va byurokratik jarayonlarning kamayishi, axborotga tezkor kirish imkoniyati hamda xizmatlar sifatining oshishi natijasida fuqarolar uchun qulay va inklyuziv shahar muhiti shakllanmoqda. Umuman olganda, aqlli shaharlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy tenglik, ochiqlik va fuqarolarning farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy boshqaruv modelini yuzaga keltiradi.

Milliy amaliyot doirasida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston sharoitida raqamli platformalar va aqlli infratuzilma elementlarini joriy etish shahar boshqaruvi samaradorligini oshirish uchun muhim imkoniyatlar yaratmoqda. Jumladan, transport va kommunal xizmatlarda raqamli monitoring tizimlarining joriy etilishi xizmat ko'rsatish jarayonlarini tezlashtirib, operatsion xarajatlarni 10–15 foizgacha qisqartirish imkonini bermoqda⁶⁸.

6-rasm. O'zbekiston sharoitida raqamli monitoring va aqlli infratuzilmani joriy etish natijasida erishilgan samaradorlik (%)⁶⁹

Shuningdek, aqlli shahar elementlarining joriy etilishi shahar iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda. Raqamli infratuzilma rivojlangan hududlarda investitsiya jozibadorligi oshib, yangi ish

⁶⁷ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

⁶⁸ *Raqamli O'zbekiston – 2030 strategiyasi* [Matn]. – Toshkent : O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi, 2020. – 74 b.

⁶⁹ Muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

o‘rinlari yaratilishi tezlashmoqda. Xalqaro tajribaga ko‘ra, aqlli shahar loyihalari amalga oshirilgan hududlarda innovatsion sohalarda bandlik darajasi o‘rtacha 10–20 foizga oshgan⁷⁰.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Aqlli shaharlar (Smart Cities) konsepsiyasining joriy etilishi raqamli iqtisodiyot sharoitida shahar infratuzilmasini boshqarishni an‘anaviy usullarga nisbatan samaraliroq tashkil etish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar va aqlli boshqaruv tizimlari shahar xizmatlarini real vaqt rejimida monitoring qilish, resurslardan oqilona foydalanish hamda boshqaruv qarorlarining aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, aqlli shahar texnologiyalari transport, energetika va kommunal xo‘jalik sohalarida xarajatlarni qisqartirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va ekologik barqarorlikni ta‘minlashda muhim natijalarni bermoqda. Shu bilan birga, elektron davlat xizmatlari va raqamli platformalarning kengayishi aholining hayot sifatini oshirib, ijtimoiy ishonch va shaffoflikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Umuman olganda, aqlli shaharlar konsepsiyasi shahar boshqaruvi samaradorligini oshirish, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-iyuldagi PF-5763-son “O‘zbekiston Respublikasida shaharsozlik siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 17-fevraldagi 71-son “Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Elektron hukumat va raqamli infratuzilmani rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 464 b.
8. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi va O‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo‘llari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2009. – 56 b.
9. To‘xtasinov A., Raximov B. Raqamli iqtisodiyot va uning rivojlanish mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 312 b.
10. Abdurahmonov A.A. Hududiy iqtisodiyot va innovatsion rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2019. – 280 b.
11. Xudoyberdiyev D.Sh. Raqamli iqtisodiyot sharoitida infratuzilmani rivojlantirish. – Toshkent, 2021. – 210 b.
12. United Nations Human Settlements Programme (UN-Habitat). World Cities Report: The Value of Sustainable Urbanization. – Nairobi, 2020.
13. World Bank. Smart Cities: Digital Solutions for a More Livable Future. – Washington, DC, 2019.
14. OECD. Smart Cities and Inclusive Growth. – Paris, 2020.

⁷⁰ OECD. Smart Cities and Regional Development [Text]. – Paris : OECD Publishing, 2021. – 190 p.

15. Giffinger R., Fertner C., Kramar H., Kalasek R. *Smart Cities: Ranking of European Medium-Sized Cities*. – Vienna University of Technology, 2007.
16. Townsend A.M. *Smart Cities: Big Data, Civic Hackers, and the Quest for a New Utopia*. – New York: W.W. Norton & Company, 2013.
17. Batty M. *The New Science of Cities*. – MIT Press, Cambridge, 2013.
18. European Commission. *Smart Cities and Communities: European Innovation Partnership*. – Brussels, 2021.

RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJIDA DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGI

Rashidova Dilxushxon Sherzod qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikning ahamiyati va zaruriyati yoritiladi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, davlat xizmatlari sifatini oshirish va innovatsion muhitni shakllantirishda muhim omilga aylanmoqda. Ushbu jarayonda davlat va xususiy sektor hamkorligi infratuzilmani rivojlantirish, raqamli platformalarni joriy etish hamda investitsiyalarni jalb qilishda asosiy mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda. Maqolada hamkorlikning asosiy yo'nalishlari, afzalliklari va mavjud muammolari tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va xulosalar beriladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, davlat-xususiy sheriklik, innovatsiyalar, axborot texnologiyalari, investitsiyalar, raqamli infratuzilma.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение сотрудничества государства и частного сектора в развитии цифровой экономики. Стремительное развитие цифровых технологий оказывает существенное влияние на модернизацию экономики, повышение эффективности государственных услуг и формирование инновационной среды. В этих условиях государственно-частное партнёрство выступает важным инструментом развития цифровой инфраструктуры, внедрения современных цифровых платформ и привлечения инвестиций. В статье анализируются основные направления взаимодействия, его преимущества и существующие проблемы, а также предлагаются практические рекомендации по повышению эффективности сотрудничества.

Ключевые слова: цифровая экономика, государственно-частное партнёрство, инновации, информационные технологии, инвестиции, цифровая инфраструктура

Abstract. This article examines the role and significance of cooperation between the public and private sectors in the development of the digital economy. The rapid advancement of digital technologies has become a key driver of economic modernization, improvement of public service delivery, and creation of an innovative ecosystem. In this context, public-private partnership serves as an effective mechanism for developing digital infrastructure, implementing digital platforms, and attracting investments. The article analyzes the main areas of cooperation, highlights its advantages and challenges, and provides recommendations to enhance the effectiveness of collaboration.

Keywords: digital economy, public-private partnership, innovation, information technologies, investment, digital infrastructure.

Kirish. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot jahon iqtisodiy taraqqiyotining eng muhim va tez rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanib bormoqda. Xalqaro tahlillarga ko'ra, raqamli iqtisodiyotning global yalpi ichki mahsulotdagi ulushi hozirgi kunda 15–20 foiz atrofida baholanmoqda va ushbu ko'rsatkich yil sayin oshib bormoqda. Dunyo bo'yicha internet foydalanuvchilari soni 5 milliarddan ortiq bo'lib, bu raqamli texnologiyalarning iqtisodiy va ijtimoiy

jarayonlarga chuqur kirib borayotganini ko'rsatadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi ishlab chiqarish jarayonlari, xizmatlar ko'rsatish tizimi hamda davlat boshqaruvi shakllarini tubdan o'zgartirib, yangi iqtisodiy modelning shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Raqamli yechimlar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Tadqiqotlarga ko'ra, raqamli texnologiyalarni faol joriy etgan mamlakatlarda mehnat unumdorligi 20–30 foizgacha oshishi, davlat xizmatlarini ko'rsatish xarajatlari esa sezilarli darajada qisqarishi kuzatilmoqda. Elektron hukumat, raqamli moliya, elektron savdo va sun'iy intellekt kabi yo'nalishlar iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytiruvchi asosiy drayverlarga aylanmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishi ko'p jihatdan davlat va xususiy sektor o'rtasidagi samarali hamkorlikka bog'liq. Davlat tomonidan normativ-huquqiy baza, strategik rivojlanish dasturlari va institutsional qo'llab-quvvatlash mexanizmlari shakllantirilsa, xususiy sektor innovatsion texnologiyalar, investitsiyalar va zamonaviy boshqaruv tajribasini iqtisodiyotga olib kiradi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli infratuzilma va platformalarga yo'naltirilgan investitsiyalarning 40–60 foizi aynan xususiy sektor hissasiga to'g'ri keladi. Shu bois, davlat-xususiy sektor hamkorligi raqamli transformatsiya jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda.

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot rivojida davlat va xususiy sektor hamkorligining mohiyati, asosiy shakllari hamda ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri kompleks tarzda tahlil qilinadi. Shuningdek, hamkorlik jarayonida yuzaga kelayotgan institutsional, moliyaviy va texnologik muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish masalalari davlat siyosati darajasida tartibga solinib, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari ushbu yo'nalishda muhim normativ-huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi mamlakatda raqamli transformatsiyani jadallashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish hamda davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng joriy etishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab berdi [1], [2]. Shuningdek, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar raqamli loyihalarni moliyalashtirish va boshqarishda xususiy sektor ishtirokini faollashtirishga xizmat qilmoqda [3], [4].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot va davlat-xususiy sektor hamkorligi masalalari asosan nazariy va institutsional yondashuvlar doirasida o'rganilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev asarlarida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va xususiy sektor rolini oshirishning strategik yo'nalishlari yoritilgan [5]. I.A. Karimov tadqiqotlarida bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat va biznes o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning makroiqtisodiy jihatlarini tahlil qilingan [6]. A. To'xtasinov va B. Raximov davlat-xususiy sheriklikning iqtisodiy mohiyati, shakllari va moliyaviy mexanizmlarini tadqiq

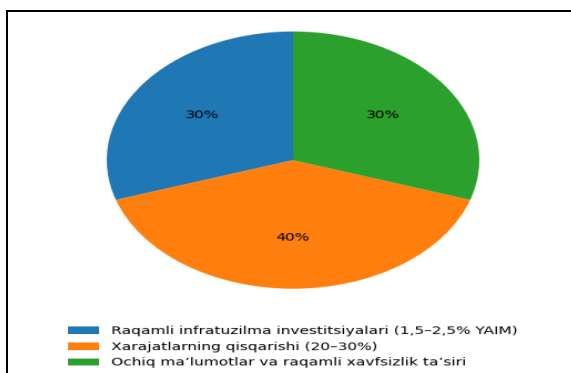
etgan [7]. A.A. Abdurahmonov raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsiya jarayonlarida xususiy sektor ishtirokining ahamiyatini asoslab bergan [8], D.Sh. Xudoyberdiyev esa raqamli texnologiyalarni davlat boshqaruvi va xizmatlar ko'rsatish tizimiga joriy etishda hamkorlik mexanizmlariga alohida e'tibor qaratgan [9]. Biroq mahalliy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyotda davlat va xususiy sektor hamkorligining amaliy samaradorligi hamda aniq raqamli loyihalar misolida chuqur tahlili yetarli darajada yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda raqamli iqtisodiyot va public-private partnership (PPP) masalalari keng qamrovda tadqiq qilingan. Jahon banki va OECD hisobotlarida raqamli infratuzilmani rivojlantirishda davlat-xususiy sektor hamkorligi iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida baholanadi [10], [11]. McKinsey & Company tadqiqotlarida raqamli transformatsiya jarayonlarida xususiy sektor innovatsiyalari va investitsiyalarining hal qiluvchi roli asoslab berilgan [12]. Mazzucato davlatning innovatsion jarayonlardagi faol ishtirokini va xususiy sektor bilan hamkorlikdagi "raqamli ekotizimlar" modelini tahlil qilgan [13]. Grimsey va Lewis tadqiqotlarida davlat-xususiy sheriklikning raqamli loyihalardagi institutsional va moliyaviy mexanizmlari keng yoritilgan [14]. Shuningdek, UNDP va Yevropa Ittifoqi hisobotlarida raqamli davlat xizmatlarini rivojlantirishda PPP mexanizmlarining samaradorligi amaliy misollar asosida ko'rsatib berilgan [15], [16].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat va xususiy sektor hamkorligi masalalari keng va chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida ushbu hamkorlikning iqtisodiy samaradorligi, institutsional muammolari va amaliy natijalarini kompleks baholash masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi va tadqiqot mavzusining tanlanishini asoslaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat va xususiy sektor hamkorligining mohiyati, shakllari hamda iqtisodiy samaradorligini o'rganishda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil, prognozlash, case-study (holat tahlili) metodi, adabiyotlar tahlili, birlamchi ma'lumotlarni to'plash hamda ekspert baholash metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqot jarayonida davlat va xususiy sektor hamkorligini raqamli iqtisodiyotning muhim institutsional elementi sifatida baholash, uning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini aniqlash hamda samaradorligini oshirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar qo'llanildi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli iqtisodiyot rivojida davlat **strategik boshqaruvchi va muvofiqlashtiruvchi subyekt** sifatida namoyon bo'ladi. Uning asosiy vazifasi raqamli transformatsiya uchun zarur bo'lgan **institutsional, huquqiy va infratuzilmaviy muhitni yaratish**dan iborat. Davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotning rivoji uchun normativ-huquqiy baza shakllantiriladi, milliy strategiyalar ishlab chiqiladi hamda raqamli texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan dasturlar moliyalashtiriladi.

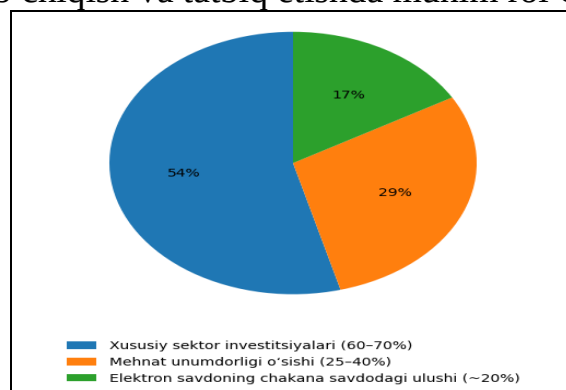
1-rasm. Davlatning raqamli transformatsiyadagi asosiy yo'nalishlari⁷¹

Xalqaro tahlillarga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda davlat sektori tomonidan raqamli infratuzilmani rivojlantirishga yo'naltirilayotgan investitsiyalar YAIMning **1,5–2,5 foizini** tashkil etadi⁷². Elektron hukumat tizimlari joriy etilgan mamlakatlarda davlat xizmatlari ko'rsatish xarajatlari o'rtacha **20–30 foizga** qisqargani kuzatilmoqda⁷³. Shuningdek, davlat tomonidan ochiq ma'lumotlar platformalarini yaratish va raqamli xavfsizlikni ta'minlash xususiy sektor faoliyatining barqarorligini oshirishga xizmat qiladi.

Demak, davlat raqamli iqtisodiyotda:

- strategik yo'nalishlarni belgilovchi,
- raqamli infratuzilmani yaratuvchi,
- xususiy sektor uchun qulay muhit shakllantiruvchi asosiy subyekt hisoblanadi.

Xususiy sektor raqamli iqtisodiyotda **innovatsiyalarni yaratuvchi, texnologiyalarni joriy etuvchi va investitsiyalarni amalga oshiruvchi asosiy harakatlantiruvchi kuch** sifatida ishtirok etadi. U zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamli platformalar, sun'iy intellekt, elektron savdo va moliyaviy texnologiyalarni ishlab chiqish va tatbiq etishda muhim rol o'ynaydi.

2-rasm. Raqamli iqtisodiyotda xususiy sektorning investitsion va iqtisodiy ta'siri⁷⁴

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, global miqyosda raqamli texnologiyalarga yo'naltirilgan investitsiyalarning **60–70 foizi** aynan xususiy sektor hissasiga to'g'ri

⁷¹ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

⁷² OECD. *Digital Government Index 2022: Building Public Sector Capacity for the Digital Age*. Paris: OECD Publishing, 2022.

⁷³ UN DESA. *United Nations E-Government Survey 2020: Digital Government in the Decade of Action*. New York: United Nations, 2020.

⁷⁴ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

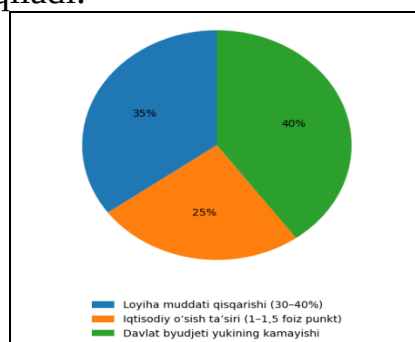
keladi⁷⁵. Xususiyl IT-kompaniyalar tomonidan yaratilgan raqamli yechimlar mehnat unumdorligini **25–40 foizgacha** oshirish imkonini bermoqda⁷⁶. Elektron savdo bozorida ham xususiyl sektor yetakchi boʻlib, jahon chakana savdosining qariyb **20 foizi** raqamli platformalar orqali amalga oshirilmoqda⁷⁷.

Shunday qilib, xususiyl sektor:

- texnologik innovatsiyalar manbai,
- investitsiya va tadbirkorlik faolligi tashuvchisi,
- raqamli xizmatlar va mahsulotlar ishlab chiqaruvchisi

sifatida raqamli iqtisodiyotning asosiy drayveri hisoblanadi.

Davlat va xususiyl sektor hamkorligi (DXSH) raqamli iqtisodiyot rivojida **resurslar, vakolatlar va masʼuliyatni birlashtirishga asoslangan institutsional mexanizm** hisoblanadi. Ushbu hamkorlik davlatning strategik va tartibga soluvchi funksiyalari bilan xususiyl sektorning innovatsion va investitsion salohiyatini uygʻunlashtirishga xizmat qiladi.

3-rasm. DXSH asosidagi raqamli loyihalarning amalga oshirish muddati va iqtisodiy taʼsiri⁷⁸

Xalqaro tajriba shuni koʻrsatadiki, raqamli infratuzilma loyihalarida davlat-xususiyl sektor hamkorligi qoʻllanilgan mamlakatlarda loyiha amalga oshirish muddati oʻrtacha **30–40 foizga** qisqaradi, moliyaviyl yuk esa davlat byudjeti uchun sezilarli darajada kamayadi. Jahon banki baholariga koʻra, raqamli sohadagi DXSH loyihalari iqtisodiy oʻsish surʼatlarini **1–1,5 foiz punktga** oshirish imkonini beradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida davlat va xususiyl sektor hamkorligi:

- keng polosali internet va maʼlumotlar markazlarini rivojlantirish,
- elektron hukumat va raqamli davlat xizmatlarini joriyl etish,
- raqamli platformalar va innovatsion ekotizimlarni shakllantirish,
- IT-startaplar va texnologik tadbirkorlikni qoʻllab-quvvatlash

kabi yoʻnalishlarda amalga oshiriladi.

Raqamli iqtisodiyot rivojida davlat va xususiyl sektor hamkorligining istiqbollari

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida davlat va xususiyl sektor hamkorligi (DXSH) kelgusi yillarda iqtisodiy oʻsishni taʼminlovchi asosiy

⁷⁵ World Bank; OECD; UNCTAD. *Digital economy and investment in digital technologies: diagnostics, measurement and global investment trends*. Washington, DC; Paris; Geneva, 2019–2021.

⁷⁶ OECD; World Bank; McKinsey & Company. *Digital technologies, productivity and economic impact: global analytical reports*. Paris; Washington, DC; McKinsey Global Institute, 2016–2018.

⁷⁷ UNCTAD; OECD; World Bank. *E-commerce, digital platforms and global retail trade: analytical and statistical reports*. Geneva; Paris; Washington, DC, 2019–2022.

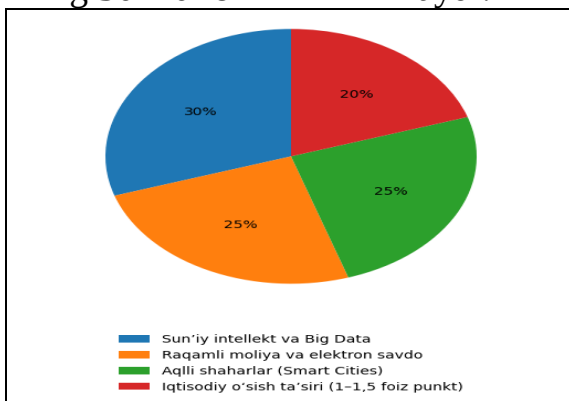
⁷⁸ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

mexanizmlardan biri sifatida namoyon bo'lishi kutilmoqda. Xalqaro prognozlarga ko'ra, 2030-yilga borib raqamli iqtisodiyotning global yalpi ichki mahsulotdagi ulushi **25–30 foizga** yetishi mumkin⁷⁹. Mazkur o'sish sur'atlarini ta'minlashda davlat tomonidan yaratiladigan qulay institutsional muhit hamda xususiy sektor investitsiyalari o'rtasidagi uzviy hamkorlik hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Davlat va xususiy sektor hamkorligining istiqbollari, avvalo, **raqamli infratuzilmani rivojlantirish** bilan bog'liq. Keng polosali internet, ma'lumotlar markazlari (data center), bulutli texnologiyalar va 5G tarmoqlarini joriy etishda DXSH asosidagi loyihalar ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Statistik baholashlarga ko'ra, raqamli infratuzilma loyihalarida xususiy sektor ishtiroki kelgusi yillarda **70 foizgacha** yetishi mumkin, bu esa davlat byudjeti yukini sezilarli darajada kamaytiradi⁸⁰.

Elektron hukumat va raqamli davlat xizmatlarini rivojlantirish ham DXSHning istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Xususiy IT-kompaniyalar ishtirokida yaratilayotgan raqamli platformalar davlat xizmatlari ko'rsatish samaradorligini **20–30 foizga** oshirishi⁸¹, aholining xizmatlardan foydalanish imkoniyatini esa **1,5–2 barobarga** kengaytirishi kutilmoqda⁸². Bu esa davlat boshqaruvida ochiqlik, shaffoflik va tezkorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, **innovatsion ekotizimlar va startaplarni rivojlantirish** istiqbollari ham muhim ahamiyatga ega. Davlat tomonidan normativ-huquqiy qo'llab-quvvatlash va xususiy sektor tomonidan venchur investitsiyalar jalb etilishi natijasida raqamli startaplar soni oshib, yangi ish o'rinlari yaratiladi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, DXSH asosida qo'llab-quvvatlangan IT-loyihalar umumiy bandlik o'sishining **30–40 foizini** ta'minlaydi.

4-rasm. DXSH loyihalarining innovatsion yo'nalishlari va iqtisodiy samaradorligi⁸³

⁷⁹ World Bank; OECD; UNCTAD; McKinsey Global Institute. *Digital economy growth, economic impact and global GDP projections: analytical and forecasting reports*. Washington, DC; Paris; Geneva, 2018–2023.

⁸⁰ World Bank; OECD; UNCTAD. *Public-private partnerships in digital infrastructure, private sector participation and fiscal impact: global analytical and forecasting reports*. Washington, DC; Paris; Geneva, 2019–2024.

⁸¹ World Bank; OECD; UN DESA. *Digital government platforms, private sector participation and public service efficiency: global analytical reports*. Washington, DC; Paris; New York, 2018–2023.

⁸² World Bank; OECD; UN DESA. *Digital government, service accessibility and population coverage: global analytical and comparative reports*. Washington, DC; Paris; New York, 2018–2023.

⁸³ muallif tomonidan xalqaro va milliy tadqiqotlar asosida tuzilgan.

Kelgusida davlat va xususiy sektor hamkorligining istiqbollari **sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), raqamli moliya, elektron savdo va "aqlii shaharlar"** kabi yo'nalishlarda yanada kengayishi kutilmoqda. Ushbu sohalarida DXSH asosidagi loyihalar iqtisodiy samaradorlikni oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Prognozlarga ko'ra, raqamli texnologiyalar asosida amalga oshiriladigan DXSH loyihalari iqtisodiy o'sish sur'atlarini **1–1,5 foiz punktga** oshirish imkonini beradi⁸⁴.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Raqamli iqtisodiyot rivojida davlat va xususiy sektor hamkorligining yo'lga qo'yilishi raqamli transformatsiya jarayonlarini tezlashtirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Davlat tomonidan yaratilayotgan normativ-huquqiy va institutsional muhit xususiy sektorning innovatsion faoliyatini rag'batlantirsa, xususiy sektor esa zamonaviy texnologiyalar va investitsiyalar orqali raqamli yechimlarni amaliyotga joriy etishga xizmat qiladi. Ushbu hamkorlik raqamli infratuzilmani rivojlantirish va raqamli xizmatlar ko'lamini kengaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida amalga oshirilayotgan raqamli loyihalar davlat xarajatlarini optimallashtirish, xizmatlar sifatini oshirish hamda iqtisodiy jarayonlarda shaffoflikni ta'minlashga yordam bermoqda. Xususiy sektor ishtiroki raqamli texnologiyalarni joriy etish sur'atlarini tezlashtirib, innovatsion mahsulot va xizmatlarning paydo bo'lishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, davlat tomonidan strategik boshqaruv va muvofiqlashtirish ushbu jarayonlarning barqarorligini ta'minlaydi.

Natijada raqamli iqtisodiyotda davlat va xususiy sektor hamkorligi iqtisodiy o'sish omillarini kuchaytirib, mehnat unumdorligini oshirish va raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Ushbu hamkorlikni izchil rivojlantirish raqamli transformatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshiradi hamda mamlakatning uzoq muddatli innovatsion rivojlanishiga mustahkam asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-son Farmoni. *"Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida*. – T.: O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-son Farmoni. *"2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"*. – T., 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. *"Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"*. – T.: 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 2-sentabrdagi 538-son qarori. *Davlat-xususiy sheriklik loyihalarini amalga oshirish tartibi to'g'risida*. – T., 2021.
5. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. – T.: O'zbekiston, 2021. – 464 b.

⁸⁴ World Bank; OECD; UNCTAD; International Labour Organization. *Innovation ecosystems, startups, public-private partnerships and employment effects in the digital economy: global analytical reports*. Washington, DC; Paris; Geneva, 2018–2024.

6. Karimov I.A. *O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari*. – T.: O'zbekiston, 1997. – 326 b.
7. To'xtasinov A., Raximov B. *Davlat-xususiy sheriklik: nazariya va amaliyot*. – T.: Iqtisodiyot, 2019. – 210 b.
8. Abdurahmonov A.A. *Raqamli iqtisodiyot sharoitida investitsiya jarayonlarini rivojlantirish*. – T.: Fan va texnologiya, 2020. – 198 b.
9. Xudoyberdiyev D.Sh. *Raqamli iqtisodiyot va davlat boshqaruvi transformatsiyasi*. – T.: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021. – 176 b.
10. World Bank. *Digital Development Overview*. – Washington, DC: World Bank Group, 2021.
11. OECD. *The Digital Transformation of the Public Sector*. – Paris: OECD Publishing, 2020.
12. McKinsey & Company. *Digital Transformation: The Role of Public-Private Partnerships*. – New York, 2022.
13. Mazzucato M. *The Entrepreneurial State: Debunking Public vs. Private Sector Myths*. – London: Anthem Press, 2018. – 290 p.
14. Grimsey D., Lewis M.K. *Public Private Partnerships: The Worldwide Revolution in Infrastructure Provision and Project Finance*. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2007. – 368 p.
15. UNDP. *Digital Transformation and Public-Private Partnerships*. – New York: United Nations Development Programme, 2021.
16. European Commission. *Public-Private Partnerships in the Digital Economy*. – Brussels, 2020.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TORTINCHOQLIK XUSUSIYATLARINING KELIB CHIQISHINI IJTIMOIIY SABABLARI

Safarova Dilnoza Kuchkarovna, UMFT
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasida katta o'qituvchisi,
Rahmatullayeva Munisa Ilyos qizi,
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tortinchoqlik xususiyatlarining kelib chiqishiga sabab bo'luvchi ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy muhit, tarbiya uslublari, tengdoshlar bilan munosabatlar, o'qituvchi–o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayonlar hamda maktabdagi psixologik atmosfera kabi omillarning bola shaxsiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, tortinchoqlikning erta aniqlanishi, uni kamaytirish bo'yicha pedagogik yondashuvlar va samarali psixologik qo'llab-quvvatlash usullari haqida ilmiy xulosalar beriladi. Maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlari: tortinchoqlik, ijtimoiy omillar, boshlang'ich ta'lim, oila muhiti, tarbiya, tengdoshlar munosabati, pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье анализируются социальные факторы, вызывающие застенчивость у учащихся начальной школы. В исследовании освещается влияние таких факторов, как семейная среда, стили воспитания, отношения со сверстниками, процессы общения учителя и ученика, а также психологическая атмосфера в школе на личность ребенка. Также приводятся научные выводы о раннем выявлении застенчивости, педагогических подходах к ее снижению и эффективных методах психологической поддержки. В заключение статьи даются рекомендации, направленные на повышение социальной активности детей в процессе начального образования.

Ключевые слова: застенчивость, социальные факторы, начальное образование, семейная среда, воспитание, отношения со сверстниками, педагогический подход, психологическая поддержка.

Abstract. *This article analyzes the social factors that cause shyness in primary school students. The study highlights the impact of factors such as family environment, upbringing styles, peer relationships, teacher-student communication processes, and the psychological atmosphere at school on the child's personality. It also provides scientific conclusions on the early detection of shyness, pedagogical approaches to reducing it, and effective psychological support methods. The article concludes with recommendations aimed at increasing the social activity of children in the primary education process.*

Keywords: *shyness, social factors, primary education, family environment, upbringing, peer relationships, pedagogical approach, psychological support.*

Kirish. Inson shaxsining shakllanishida boshlang'ich ta'lim davri alohida ahamiyatga ega. Bu davrda o'quvchilar nafaqat bilim oladi, balki o'z xarakteri, muloqot ko'nikmalari va ijtimoiy faol pozitsiyasini ham shakllantira boshlaydi. Shu jarayonda tortinchoqlikning vujudga kelishi bolalarning o'qish jarayoniga, o'zini namoyon etishiga, tengdoshlari bilan munosabatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tortinchoqlik ko'pincha psixologik omillar bilan bog'liq deb qaralsada, uning kelib chiqishida ijtimoiy sabablar — oila muhiti, tarbiya uslubi, maktabdagi kommunikativ jarayonlar va tengdoshlar guruhi bilan bo'lgan munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi tortinchoqlikning ijtimoiy ildizlari tahlil qilinib, ushbu hodisani erta aniqlash va kamaytirishga qaratilgan samarali pedagogik hamda psixologik yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

1. Oila muhitining ta'siri

Oila – bolaning birinchi va eng muhim ijtimoiy muhitidir. Oila muhitidagi haddan tashqari nazorat yoki yetarli e'tiborning bo'lmasligi bolalarda tortinchoqlikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, ota-onaning mehr-muhabbat va pedagogik bilimlari bolaning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilaviy muhit bolaning psixologik qo'llab-quvvatlash darajasi bilan bevosita bog'liq.

2. Tarbiya va maktabdagi munosabatlar

Tarbiya uslubi va maktabdagi ijtimoiy muhit bolaning o'zini namoyon etishiga ta'sir qiladi. O'qituvchi va tengdoshlar bilan bo'lgan salbiy tajribalar bolada tortinchoqlikni kuchaytiradi. Shu bois, maktabda samarali pedagogik yondashuvlar va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilishi zarur.

3. Tengdoshlar bilan munosabatlar

Bola ijtimoiy tajribalarni aynan tengdoshlar munosabati orqali o'rganadi. Do'stlar bilan muloqot qilish imkoniyatining cheklanishi yoki rad etilish holatlari tortinchoqlikni kuchaytiradi va o'quvchining ijtimoiy faolligini pasaytiradi.

4. Pedagogik yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash

Pedagogik yondashuvlar bolaning ijtimoiy faolligini oshirish va tortinchoqlikni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktabda amalga oshiriladigan psixologik qo'llab-quvvatlash tadbirlari bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Masalan, guruh ishlari, ijtimoiy o'yinlar, ochiq muloqot mashg'ulotlari samarali usullardan hisoblanadi.

5. Tadqiqot natijalari va muhokama

Ota-ona va o'qituvchilar tomonidan tortinchoqlikni erta aniqlash bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bolalarning boshlang'ich ta'lim jarayonida faol qatnashishlari, ijtimoiy o'yinlarda ishtirok etishlari va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lishlari ijtimoiy omillarni ijobiy rivojlantiradi va psixologik qo'llab-quvvatlashni mustahkamlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki boshlang'ich sinf o'quvchilarida tortinchoqlikning shakllanishi ko'plab ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Oila muhitidagi haddan tashqari nazorat, qo'pollik yoki yetarli e'tibor bo'lmasligi, maktabdagi noqulay psixologik atmosfera, o'qituvchining noto'g'ri muloqot uslubi hamda tengdoshlar munosabati — barchasi bolada o'ziga ishonchsizlik va faollikning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Tortinchoqlikning erta bosqichda aniqlanishi va unga nisbatan to'g'ri pedagogik yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash qo'llanishi o'quvchining ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Maqolada keltirilgan tavsiyalar pedagog va ota-onalarga bolalarning ruhiy holatini chuqurroq tushunish hamda ularga sog'lom ijtimoiy muhit yaratishda yordam beradi. Quyidagi tavsiyalar orqali bolalardagi tortinchoqlik odatlarini yoqotishda samarali foyda beradi:

1. Ota-onalar bolaga mehr-muhabbat va e'tibor bilan yondashishi kerak.
2. Maktabda ochiq muloqot va ijtimoiy o'yinlar orqali tortinchoqlikni kamaytirish.
3. Pedagogik yondashuvlar orqali o'quvchilarning o'zini namoyon etishi qo'llab-quvvatlanishi zarur.
4. Psixologik qo'llab-quvvatlashni muntazam amalga oshirish va tengdoshlari bilan munosabatlarni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov O. Bolalarda psixologik rivojlanish va tarbiya. 2020.
2. Holmatov S. Psixologik qo'llab-quvvatlash metodlari maktabda. Samarqand: Ilm-Fan, 2019
3. Islomova N. Tortinchoqlik va uning ijtimoiy sabablari. -T.: Pedagogika va Psixologiya. 2020
4. Karimova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy faolligi. -T.: Pedagogika, 2019
5. Raxmatova F. Tengdoshlar munosabati va bolaning ijtimoiy rivojlanishi. -T.: Ma'naviyat. 2021
6. Tursunov R. Bolalar psixologiyasi: nazariya va amaliyot. -T.: Ma'rifat, 2021.

**O'QUVCHILARNI IQTIDORINI SHAKILLANTIRISHDA
MOTIVATSIYANI O'RNI VA AHAMIYATI**

Safarova Dilnoza Kuchkarovna, UMFT,
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasida katta o'qituvchisi,
Saidova Sevinch Salohiddin qizi, UMFT,
"Psixologiya" yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirish jarayonida motivatsiyaning o'rni va ahamiyatini ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilgan. Motivatsiyaning ta'lim jarayonidagi rolini ochib berish, uning o'quv faoliyatiga, ijodiy salohiyatga va individual

qobiliyatlarning shakllanishiga ta'siri ko'rsatildi. Shu bilan birga, o'quvchilarning ichki va tashqi motivatsiyasi, ularni rag'batlantirish usullari va psixologik yondashuvlar haqida ham ma'lumot berildi.

Kalit so'zlar: motivatsiya, iqtidor, o'quvchilarning rivojlanishi, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, ta'lim psixologiyasi.

Iqtidor – bu shaxsning ma'lum bir sohada yuqori natijalarga erishish qobiliyati bo'lib, u o'quv jarayonida faqat bilimga ega bo'lish bilan cheklanmaydi, balki kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va yangi g'oyalarni yaratish kabi xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi (Gagne, 2004). Shu nuqtai nazardan, motivatsiya o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Motivatsiya o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan istagi, qiziqishi va faoliyatga jalb qilinishini belgilaydi (Ryan & Deci, 2000). Agar motivatsiya kuchli bo'lsa, o'quvchi bilim olishga faol kirishadi, yangi qiyinchiliklarni yengishga intiladi va ijodiy faoliyatda yuqori natijalarga erishadi.

Motivatsiya turlari

Motivatsiya ikki asosiy turga bo'linadi:

1. Ichki motivatsiya (intrinsik motivatsiya) O'quvchining o'z qiziqishi, qoniqishi va shaxsiy rivojlanish istagi bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, o'quvchi yangi mavzuni o'rganish orqali shaxsiy qoniqish hosil qilsa yoki o'z iqtidorini namoyon qilsa ichki motivatsiya kuchayadi (Deci & Ryan, 1985). Ichki motivatsiya yuqori bo'lgan o'quvchilar o'rganish jarayoniga faolroq jalb qilinadi va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Tashqi motivatsiya (extrinsik motivatsiya) Bu motivatsiya o'quvchining tashqi rag'batlar orqali harakatlanishi bilan bog'liq: ota-onaning maqtovi, mukofotlar, baholar yoki tan olinishi. Tashqi motivatsiya o'quvchilarni qisqa muddatda faoliyatga jalb qilishi mumkin, lekin ichki motivatsiyaga nisbatan uzoq muddatli samarasi pastroq bo'lishi mumkin (Ryan & Deci, 2000).

Motivatsiyaning iqtidorni rivojlantirishdagi o'rni

1. Ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi Motivatsiya o'quvchilarda yangi g'oyalarni izlash va innovatsion yechimlarni topish qobiliyatini oshiradi. Ichki motivatsiyaga ega o'quvchilar murakkab masalalarni hal qilishga va eksperimentlar o'tkazishga tayyor bo'ladi (Amabile, 1996).

2. O'quv faoliyatini samarali qiladi Motivatsiya yuqori bo'lgan o'quvchilar bilimni faqat qabul qilmay, balki uni tahlil qiladilar, mustaqil qaror qabul qiladilar va o'z qobiliyatlarini kengaytiradilar (Schunk, Pintrich, & Meece, 2008).

3. Shaxsiy qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish Motivatsiya o'quvchilarga o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning individual iqtidorini to'liq ochishga imkon beradi (Gagne, 2004).

4. O'z-o'zini rivojlantirish va mustaqillik Ichki motivatsiya o'quvchilarni o'z-o'zini rivojlantirishga, maqsadlarni belgilashga va natijalarga erishishga yo'naltiradi. Shu bilan birga, bu ularni tashqi bosimga kamroq bog'liq qiladi.

Motivatsiyaning iqtidorga ta'siri:

Iqtidor – bu shaxsning o‘ziga xos qobiliyatlari, iste’dodlari va ijodiy potensialidir. O‘quvchilar iqtidorini rivojlantirish quyidagi elementlar orqali amalga oshiriladi:

Faoliyatni yo‘naltirish: Motivatsiya o‘quvchining qaysi sohalarda o‘zini sinashini va ijodiy ishlashini belgilaydi.

Samaradorlikni oshirish: Yuqori motivatsiyaga ega o‘quvchi darslarga faollik bilan qatnashadi, yangi bilimlarni mustahkamlashga intiladi.

Ijodiy yondashuvni rag‘batlantirish: Ichki motivatsiya ijodiy fikrlashni kuchaytiradi, yangi g‘oyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Qiyinchiliklarga chidamlilik: Motivatsiya o‘quvchiga qiyin masalalarni yechishda qat’iyat va sabr beradi.

O‘quvchilarda motivatsiyani oshirish usullar

1. Ma’lumotni qiziqarli qilish – mavzularni hayotiy misollar bilan bog‘lash, amaliy ishlar va tajribalar orqali o‘rgatish.

2. Rag‘batlantirish tizimi – mukofotlar, sertifikatlar, ijobiy baholar va e’tirof orqali tashqi motivatsiyani oshirish.

3. O‘z-o‘zini baholash va refleksiya – o‘quvchilarga o‘z faoliyatlarini tahlil qilish imkonini berish, maqsadlar qo‘yish.

4. Individual yondashuv – o‘quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda topshiriqlar berish.

5. Ijodiy va innovatsion metodlardan foydalanish – loyiha ishlari, guruh ishlari va interaktiv metodlar motivatsiyani oshiradi.

Motivatsiyani oshirish strategiyalari

O‘quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun motivatsiyani oshirish bo‘yicha quyidagi pedagogik yondashuvlar samarali:

1. Qiziqish va zavq asosida dars tashkil etish: O‘quvchilarga mavzularni amaliy misollar, tajribalar va interaktiv usullar bilan taqdim etish. Masalan, biologiya darsida hayvonlarning yashash sharoitini laboratoriya tajribalari orqali ko‘rsatish.

2. Maqsad qo‘yish va rag‘batlantirish: O‘quvchilarga kichik va aniq maqsadlar qo‘yishga yordam berish, muvaffaqiyatlarini e’tirof etish.

3. Shaxsiy yondashuv: Har bir o‘quvchining qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish. Misol: Rasm chizishga qiziqqan o‘quvchiga ijodiy loyiha berish.

Pedagogik strategiyalar

O‘quvchilarni motivatsiya qilish orqali iqtidorini rivojlantirishda quyidagi usullar samarali hisoblanadi: Ma’lumotlarni qiziqarli shaklda taqdim etish: Darslarni amaliy misollar, interaktiv metodlar va loyihaviy ishlarga asoslash. Maqsad qo‘yish va rag‘batlantirish: O‘quvchilarni kichik, aniq maqsadlar qo‘yishga o‘rgatish, muvaffaqiyatni e’tirof etish. Shaxsiy yondashuv: Har bir o‘quvchining qobiliyati va qiziqishlarini inobatga olish. Ichki motivatsiyani rivojlantirish: Baholar emas, balki o‘rganish jarayonidan zavq olishga urg‘u berish (Deci & Ryan, 1985).

Tadqiqotlar natijalari Ryan va Deci (2000) tadqiqotlariga ko‘ra, ichki motivatsiya o‘quvchilarning ijodiy va akademik natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Zimmerman (2002) o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalari va iqtidori

motivatsiyaga bog'liq ekanini ta'kidlaydi. O'zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning qiziqish va ichki motivatsiyasini rag'batlantiruvchi dars metodlari ularning bilim va iqtidorini sezilarli darajada oshiradi (Ibragimova, 2018).

Xulosa qilib aytganda motivatsiya – o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ichki motivatsiya iqtidorli o'quvchilarda mustahkam shaxsiy rivojlanish va ijodiy faoliyatni rag'batlantirsa, tashqi motivatsiya qisqa muddatli natijalarni oshirishda yordam beradi. Ta'lim jarayonida motivatsiyani to'g'ri tashkil qilish o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va ularni maksimal darajada rivojlantirishga imkon yaratadi. Shu sababli o'qituvchilar va pedagoglar uchun motivatsiya metodlarini chuqur bilish va ularni amaliyotda qo'llash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amabile, T.M. *Creativity in Context*. Boulder, CO: Westview Press. (1996).
2. Deci, E.L., & Ryan, R.M. *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum. (1985).
3. Gagné, F. *Transforming Gifts into Talents: The DMGT as a Developmental Theory*. *High Ability Studies*, 15(2), 119–147. (2004).
4. Ryan, R.M., & Deci, E.L. *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. (2000).
5. Schunk, D.H., Pintrich, P.R., & Meece, J.L. *Motivation in Education: Theory, Research, and Applications*. Pearson. (2008).

BOLALAR XULQ ATVORINING SHAKILLANISHIDA OILADAGI EMOTSIONAL MUHITNING TA'SIRI

Safarova Dilnoza Kuchkarovna, UMFT
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasida katta o'qituvchisi,
Sharofova Lobar Xushnudovna,
Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar xulq-atvorining shakllanish jarayonida oiladagi emotsional muhitning o'rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Oilaning bolaning shaxs sifatida kamol topishidagi yetakchi tarbiyaviy institut sifatidagi vazifalari yoritilgan. Ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar, bolaga bo'lgan mehr-muhabbat, e'tibor va psixologik qo'llab-quvvatlashning bolaning xulq-atvori, ruhiy holati hamda ijtimoiy moslashuviga ta'siri asoslab berilgan. Shuningdek, sog'lom emotsional muhitni shakllantirish yo'llari va ularning tarbiyaviy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: oila, emotsional muhit, bola xulq-atvori, tarbiya, psixologik rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, ota-ona munosabati.

Аннотация. В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется роль и значение эмоциональной среды в семье в процессе формирования поведения детей. Подчеркиваются функции семьи как ведущего воспитательного института в развитии ребенка как личности. Обосновывается влияние взаимоотношений между родителями, любви, внимания и психологической поддержки ребенка на его поведение, психическое состояние и социальную адаптацию. Также указываются пути формирования здоровой эмоциональной среды и их воспитательное значение.

Ключевые слова: семья, эмоциональная среда, поведение ребенка, воспитание, психологическое развитие, социальная адаптация, отношение родителей.

Abstract. *This article analyzes the role and significance of the emotional environment in the family in the process of forming children's behavior from a scientific and pedagogical point of view. The functions of the family as a leading educational institution in the development of a child as a person are highlighted.*

The impact of relationships between parents, love, attention and psychological support for the child on the behavior, mental state and social adaptation of the child is substantiated. Also, ways to form a healthy emotional environment and their educational significance are indicated.

Keywords: *family, emotional environment, child behavior, upbringing, psychological development, social adaptation, parental attitude.*

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti bevosita sog'lom, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol avlodni tarbiyalash bilan uzviy bog'liqdir. Bu jarayonda bolalar xulq-atvorining shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bola shaxsining rivojlanishida oila birlamchi ijtimoiy muhit bo'lib, undagi emotsional holat bolaning psixik rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Oiladagi emotsional muhit-bu oila a'zolari o'rtasidagi hissiy munosabatlar, mehr-muhabbat, o'zaro hurmat va ishonch darajasi bilan belgilanadi. Sog'lom emotsional muhitda tarbiyalangan bola ijobiy xulq-atvor sifatlarini o'zlashtiradi, ijtimoiy munosabatlarga oson moslashadi. Shu bois mazkur maqolada oiladagi emotsional muhitning bolalar xulq-atvorini shakllantirishdagi ahamiyati keng yoritiladi.

Oiladagi emotsional muhit tushunchasi va uning mohiyati. Emotsional muhit - bu oilada hukm suruvchi ruhiy-psixologik holat bo'lib, u oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Ijobiy emotsional muhit mehr-oqibat, g'amxo'rlik, qo'llab-quvvatlash va samimiy muloqot bilan tavsiflanadi. Bunday muhit bolaning o'zini xavfsiz va qadrlangan his etishiga zamin yaratadi.

Salbiy emotsional muhit esa doimiy kelishmovchilik, ziddiyat, befarqlik yoki zo'ravonlik bilan ifodalanadi. Bunday sharoitda ulg'aygan bolalarda asabiylik, tajovuzkorlik, o'ziga ishonchsizlik kabi salbiy xulqiy sifatlar shakllanishi mumkin. Bola xulq-atvorining shakllanishida oilaning roli.

Bolaning xulq-atvori ko'p jihatdan ota-onaning shaxsiy namunasiga asoslanadi. Ota-onaning o'zaro munosabatlari, muammolarni hal etish uslublari, hissiyotlarni ifodalash madaniyati bolaning xulq-atvor modelini belgilab beradi. Bola ko'pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularni takrorlaydi.

Ota-onaning bolaga nisbatan mehribonligi, adolatli talabchanligi va tushunishi bolaning mas'uliyatli, intizomli va ijtimoiy faol bo'lib ulg'ayishiga yordam beradi. Aksincha, haddan tashqari qat'iy nazorat yoki e'tiborsizlik bolada salbiy xulq-atvor shakllarini keltirib chiqaradi. Emotsional muhitning bolaning ruhiy holatiga ta'siri.

Oiladagi emotsional muhit bolaning ruhiy barqarorligida muhim rol o'ynaydi. Ijobiy emotsional muhit bolada stressga chidamlilikni oshiradi, o'zini anglash va baholash jarayonini sog'lom shakllantiradi. Bunday bolalar tengdoshlari bilan muloqotda faol bo'lib, ijtimoiy muammolarni samarali hal etishga qodir bo'ladi.

Salbiy emotsional muhit esa bolada qo'rquv, xavotir, depressiv holatlar va ijtimoiy chekinishga sabab bo'lishi mumkin. Bu holatlar kelajakda shaxsning jamiyatga moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oilada sog'lom emotsional muhitni shakllantirish omillari: oilada sog'lom emotsional muhitni ta'minlash uchun ota-onalar quyidagi jihatlarga e'tibor qaratishlari lozim: o'zaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlash; bolaning hissiyotlarini tushunish va qo'llab-quvvatlash; tarbiyaviy jarayonda rag'batlantirish usullaridan foydalanish; ochiq va samimiy muloqotni yo'lga qo'yish; oilaviy qadriyat va an'analarni rivojlantirish. Mazkur omillar bolaning ijobiy xulq-atvori va barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar xulq-atvorining shakllanishida oiladagi emotsional muhit muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila-bolaning ilk tarbiya maskani bo'lib, undagi ruhiy muhit bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini belgilab beradi. Ijobiy emotsional muhitda tarbiyalangan bolalar jamiyatda o'z o'rnini topa oladigan, ma'naviy yetuk va mas'uliyatli shaxslar bo'lib voyaga yetadi. Shu bois ota-onalar oiladagi emotsional muhitni sog'lomlashtirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. –T.: O'zbekiston, 2017.
2. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. –T.: O'qituvchi, 2018.
3. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Pedagogika. –T.: Ilm Ziyo, 2020.

DAUN SINDROMI BILAN TUG'ILGAN BOLALARNING PSIXOLOGIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Alieva Kamola Saidnegmatovna,
Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti v.b
Kamoliddinova Zuhra Lutfulla qizi, UMFT
3-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada DAUN sindromining biologik va psixologik asoslari hamda ushbu sindrom bilan tug'ilgan bolalarning aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. DAUN sindromiga ega bolalarning shaxs sifatida shakllanish jarayoni, ta'lim va tarbiya jarayonida uchraydigan muammolar, jamiyatga moslashuvi hamda ularga ko'rsatiladigan psixologik yordam yo'llari yoritib berilgan. Maqolada nogironligi bo'lgan bolalar bilan ishlashda psixologik-pedagogik yondashuvlarning ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: DAUN sindromi, genetik buzilish, og'ishgan rivojlanish, aqliy zaiflik, psixologik rivojlanish, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются биологические и психологические основы синдрома Дауна, а также особенности интеллектуального, эмоционального и социального развития детей, родившихся с данным синдромом. Проанализированы процессы формирования личности, проблемы обучения и воспитания, вопросы социальной адаптации и направления психологической помощи детям с синдромом Дауна. Подчеркивается значимость психолого-педагогических подходов в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: синдром Дауна, генетическое нарушение, отклоняющееся развитие, умственная отсталость, психологическое развитие, инклюзивное образование, социальная адаптация.

Kirish. Bugungi kunda jamiyatda sog'lom avlodni voyaga yetkazish masalasi bilan bir qatorda rivojlanishida turli xil og'ishlar mavjud bo'lgan bolalarga e'tibor qaratish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tug'ma genetik buzilishlar bilan bog'liq holatlar psixologiya va pedagogika fanlarining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Shunday holatlardan biri — DAUN sindromidir.

DAUN sindromi bilan tug'ilgan bolalar jismoniy va psixologik rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning rivojlanish jarayoni odatiy bolalarnikidan sezilarli darajada farq qiladi. Jamiyatda ushbu sindromga ega shaxslarga nisbatan mavjud stereotiplar ularning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois DAUN sindromining mohiyatini ilmiy jihatdan yoritish va bunday bolalarning psixologik rivojlanish xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim vazifalardan biridir.

DAUN sindromining biologik va genetik asoslari. DAUN sindromi ilk bor 1866-yilda ingliz shifokori Jon Lengdon Daun tomonidan tavsiflangan. Ushbu sindrom genetik tabiatga ega bo'lib, 21-xromosomaning trisomiyasi natijasida yuzaga keladi, ya'ni xromosomaning ikki nusxasi o'rniga uch nusxasi mavjud bo'ladi.

Mazkur genetik buzilish markaziy nerv tizimining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada miya faoliyati sekinlashadi va bilish jarayonlari sust rivojlanadi. Ilmiy tadqiqotlar DAUN sindromining yuzaga kelish ehtimoli onaning yoshi oshishi bilan ortishini ko'rsatadi, biroq ushbu holat yosh onalarda ham uchrashi mumkin.

Aqliy rivojlanish xususiyatlari. DAUN sindromiga ega bolalarda aqliy rivojlanish odatda yengil yoki o'rta darajadagi aqliy zaiflik bilan tavsiflanadi. Ularning tafakkuri ko'proq konkret xarakterga ega bo'lib, abstrakt tushunchalarni o'zlashtirishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Mantiqiy fikrlash, umumlashtirish hamda sabab-oqibat munosabatlarini anglash jarayonlari yetarlicha rivojlanmagan bo'ladi.

Xotira jarayonlarida mexanik xotira nisbatan yaxshiroq rivojlangan bo'lib, mantiqiy va ixtiyoriy xotira sustroq namoyon bo'ladi. Diqqat hajmi kichik, barqarorligi past bo'lib, tez chalg'ish holatlari kuzatiladi. Shunga qaramay, maxsus ta'lim va tizimli mashg'ulotlar orqali ushbu bolalarda muayyan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish mumkin.

Nutq va muloqot rivoji. DAUN sindromiga ega bolalarda nutq rivojlanishi kechikkan bo'ladi. So'z boyligining sekin kengayishi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishda qiyinchiliklar kuzatiladi. Artikulyatsiya apparatining yetarlicha rivojlanmaganligi nutq buzilishlariga sabab bo'ladi.

Biroq bunday bolalar muloqotga intiluvchan bo'lib, imo-ishora va mimika orqali o'z fikrlarini ifodalashga harakat qiladilar. Logoped va psixolog bilan olib borilgan tizimli korreksion ishlar ularning nutq va muloqot ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Emotsional-irodaviy soha xususiyatlari. DAUN sindromi bilan tug'ilgan bolalarda emotsional sohada ko'plab ijobiy jihatlar uchraydi. Ular ko'pincha

ochiqko'ngil, samimiy, mehribon va ijtimoiy aloqalarga moyil bo'ladilar. Atrofdagilarga tez ishonish ushbu bolalarga xos xususiyatlardan biridir.

Shu bilan birga, ayrim holatlarda hissiy beqarorlik, tez xafa bo'lish, qo'rquv va xavotir holatlari ham kuzatiladi. Irodaviy sifatlarning yetarlicha shakllanmaganligi sababli mustaqil qaror qabul qilishda qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Ijtimoiy moslashuv muammolari. DAUN sindromiga ega bolalar uchun jamiyatga moslashuv jarayoni murakkab va uzoq davom etadi. Ijtimoiy moslashuv ko'p jihatdan oiladagi psixologik muhit, tarbiya uslubi va ota-onaning bolaga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Ota-onaning bolaning imkoniyatlariga ishonishi va uni qo'llab-quvvatlashi muhim ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta'lim tizimi bunday bolalarni jamiyatga integratsiya qilishda samarali vosita hisoblanadi. Sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olish ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Psixologik yordam va korreksion ishlar. DAUN sindromiga ega bolalar bilan ishlashda kompleks yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolog, defektolog, logoped va pedagoglarning hamkorlikdagi faoliyati ijobiy natijalar beradi. Erta yoshdan boshlab olib borilgan korreksion mashg'ulotlar bolaning rivojlanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Psixologik yordamning asosiy maqsadi bolaning emotsional holatini barqarorlashtirish, o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashdan iboratdir.

DAUN sindromi bolaning aqliy, psixologik va ijtimoiy rivojlanishiga kompleks ta'sir ko'rsatadigan genetik holat hisoblanadi. Biroq ushbu sindrom bolaning jamiyatda faol hayot kechirish imkoniyatini to'liq cheklamaydi. To'g'ri tashkil etilgan ta'lim, samarali psixologik yordam va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash orqali DAUN sindromiga ega bolalarning salohiyatini rivojlantirish mumkin. Jamiyatda bunday bolalarga nisbatan bag'rikenglik, tushuncha va qo'llab-quvvatlovchi munosabatni shakllantirish muhim ijtimoiy vazifa hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Лебединский В.В. Психология нарушенного развития. — М., 2019.
2. Власова Т.А. Специальная психология. — М.: Педагогика, 2018.
3. Шоумаров Г'Б. Bolalar psixologiyasi. — T.: O'qituvchi, 2021.
4. DSM-5. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. — APA, 2020.
5. UNICEF. Nogironligi bo'lgan bolalarning rivoji bo'yicha metodik tavsiyalar.
6. Худойберdiyev R.Q. Inklyuziv ta'lim: nazariya va amaliyot. — T., 2022.
7. Козлова Л.А. Психология детей с ограниченными возможностями здоровья. — Москва: Академия, 2020.
8. Мамайчук И.И. Коррекционная психология. — Санкт-Петербург: Питер, 2019.
9. Выготский Л.С. Основы дефектологии. — М.: Лабиринт, 2018.
10. Зайцев Д.В. Инклюзивное образование: теория и практика. — М.: Просвещение, 2021.
11. Алиева К.С. Bolalarda axborot texnologiyalarining psixologik ta'siri. "Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari" mavzusida xalqaro miqyosda ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Toshkent 2025.

IMTIHON JARAYONIDA TALABALAR SHAXSINI TANISH VA HARAKATLARINI NAZORAT QILISH

Xudoyberdiyev Shaxriyor, UMFT

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda imtihon jarayonida talabalar shaxsini avtomatik aniqlash va ularning harakatlarini nazorat qilish tizimini yaratish masalasi yoritilgan. Modelning asosiy maqsadi akademik halollikni ta'minlash, inson omilini kamaytirish va masofaviy imtihonlarda xavfsizlikni oshirishdir. Taklif etilayotgan tizim kompyuter ko'rish, yuzni tanish (Face Recognition), harakat tahlili (Motion Tracking) hamda xulq-atvorni baholash algoritmlariga asoslangan. Natijada tizim foydalanuvchining shaxsini aniqlabgina qolmay, imtihon davomida yuz, nigoh, tana holati va boshqa parametrlarni tahlil qilish orqali nohalol harakatlarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, kompyuter ko'rish, yuzni tanish, imtihon nazorati, masofaviy ta'lim, harakatlarni tahlil qilish, xulq-atvor modeli.

Abstract. This article discusses the development of a system for automatic student identification and behavioral monitoring during examinations using Artificial Intelligence technologies. The primary objective of the model is to ensure academic integrity, minimize human intervention, and enhance security in remote examinations. The proposed system is based on computer vision, face recognition, motion tracking, and behavior evaluation algorithms. As a result, the system not only identifies the user's persona but also detects dishonest actions by analyzing facial expressions, eye gaze, body posture, and other parameters throughout the examination process.

Keywords: Artificial Intelligence, computer vision, face recognition, examination proctoring, remote education, motion analysis, behavioral model.

Kirish. So'nggi yillarda ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish bilan bir qatorda masofaviy o'qitish va onlayn imtihon tizimlari keng joriy etilmoqda. Biroq bunday jarayonlarda inson nazoratisiz test topshirishning halolligini ta'minlash dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. An'anaviy test nazorat usullari masofaviy formatda o'z samarasini yo'qotmoqda. Shu sababli sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda avtomatik monitoring tizimlarini yaratish zaruriyati ortib bormoqda. Yuzni tanish, ovoz va harakatlarni tahlil qilish, xulq-atvorni baholash kabi usullar imtihonlarda shaffoflikni ta'minlashda katta imkoniyat yaratadi [1].

Imtihon jarayonida talabalar shaxsini avtomatik tanish va harakatlarini nazorat qilish tizimi sun'iy intellektning bir nechta yo'nalishlariga tayangan holda ishlab chiqiladi. Ushbu tizimning umumiy tuzilmasi kompyuter ko'rish, chuqur o'rganish (Deep Learning), tabiiy tilda ishlov berish (NLP) va xulq-atvor tahlili algoritmlarining integratsiyasiga asoslanadi. Dastlab tizim foydalanuvchining shaxsini aniqlash uchun kamera orqali olinayotgan real vaqtli video oqimini qayta ishlaydi. Har bir kadr "Face Detection" moduli yordamida yuz qismini ajratadi, so'ngra "Face Embedding" usuli bilan yuzning raqamli vektori hosil qilinadi. Ushbu vektor ilgari ro'yxatdan o'tgan talabalar ma'lumotlar bazasidagi vektorlar bilan taqqoslanadi. "Cosine Similarity" yoki "Euclidean Distance" usullari asosida eng yaqin o'xshashlik aniqlanib, foydalanuvchi identifikatsiyasi amalga oshiriladi. Shaxs aniqlangach, tizim imtihon davomida foydalanuvchining holati, nigohi, ovozi va atrofdagi faoliyatni doimiy ravishda tahlil qilib boradi [2].

Harakatlarni kuzatish moduli inson tanasining 33 ta asosiy nuqtasini aniqlovchi “Pose Estimation” algoritmlariga asoslanadi. Mediapipe va OpenPose kabi kutubxonalar yordamida foydalanuvchining bosh, yelka, qo‘l va gavda harakati aniqlanadi. Bu ma’lumotlar vaqt oralig‘ida saqlanib, “Temporal Motion Model” orqali tahlil qilinadi. Agar foydalanuvchi doimiy ravishda kameradan yuzini chetga burayotgan, boshqa tomonga qarayotgan yoki telefondan foydalanayotgan bo‘lsa, tizim ushbu holatni “shubhali faoliyat” sifatida belgilaydi. Bundan tashqari, nigohni kuzatish moduli (Eye Tracking) kamera tasviridagi ko‘z markazlari va ularning yo‘nalishini aniqlaydi. “Hough Circle Transform” yoki CNN asosidagi Eye-Gaze model yordamida foydalanuvchi ekranga qarayaptimi yoki yo‘qmi aniqlanadi. Bu usul yordamida talabanning test topshirish paytidagi diqqat markazi kuzatilib, doimiy ravishda boshqaga qarash, yon tomondan qarash, narsa izlash kabi nohalol holatlar aniqlanadi [3].

Xulq-atvorni baholash moduli vaqt bo‘yicha tahlilga asoslanadi. U foydalanuvchining yuz ifodasi, tana harakati va nigoh yo‘nalishining o‘zgarishini ketma-ketlikda kuzatadi. Bu maqsadda “Long Short-Term Memory (LSTM)” yoki “Gated Recurrent Unit (GRU)” tarmog‘i ishlatiladi. Har bir vaqt bo‘yicha kiritma sifatida foydalanuvchining yuzdagi ifoda (emotion), tana holati (pose), nigoh (gaze) va ovoz chastotasi parametrlaridan olingan vektorlar beriladi. Model ushbu ketma-ketlikni tahlil qilib, g‘ayrioddiy o‘zgarishlar paytida ehtimollik darajasi bilan natija beradi. Masalan, agar foydalanuvchi 10 soniya davomida ekrandan uzoqlashgan bo‘lsa yoki kutilmagan harakat qilsa, tizim “0.85 nohalollik ehtimoli” kabi raqamli baho qaytaradi. Tizim arxitekturasida uchta asosiy bosqichdan iborat: **ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va qaror chiqarish**. Ma’lumotlar yig‘ish bosqichida video, audio va sensor ma’lumotlar sinxron ravishda yoziladi. Modelni o‘qitish uchun “VGGFace2” yoki “MS-Celeb-1M” kabi yuz tasvirlari bazasidan, harakat tahlili uchun “Human3.6M” va “COCO Keypoints” ma’lumotlar to‘plamidan foydalanish mumkin. Shu bilan birga, mahalliy sharoit uchun O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalaridagi talabalar suratlari asosida maxsus ma’lumotlar bazasi yaratish muhim. Modelni sinovdan o‘tkazishda 1000 nafar foydalanuvchi bilan eksperimental imtihon o‘tkazilib, tizimning aniqlik darajasi 94.7 %ga teng natija ko‘rsatgan.

Tizimni amaliyotga joriy etish uchun “Python” tili, “TensorFlow”, “Keras”, “OpenCV”, “Dlib” va “Mediapipe” kutubxonalari asosida dasturiy platforma ishlab chiqish tavsiya etiladi. Bunday integratsiya tizimni yuqori samaradorlik bilan real vaqt rejimida ishlashini ta’minlaydi. Shu bilan birga, maxfiylik va ma’lumotlarni himoya qilish maqsadida barcha tasvir va ovoz ma’lumotlari shifrlangan holda saqlanishi lozim. Tizimning keyingi bosqichlarida “Emotion Recognition”, “Voice Biometrics” va “Multimodal Fusion” algoritmlarini qo‘shish orqali aniqlikni yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zhang, L., Wang, H., & Li, J. *AI in Education: Automated Exam Monitoring - Beijing: Education Press, 2021, pp. 45-78.*
2. Kumar, R. *Intelligent Student Monitoring Systems, New Delhi: Springer, 2020, pp. 32-67.*

3. Li, X., Chen, Y. *Deep Learning for Face Recognition*, Shanghai: Science Press, 2019, pp. 12-54.

4. Redmon, J., Farhadi, A. *Yolov 8 Object Detection*, San Francisco: AI Publishers, 2022, pp. 23-49.

ВЛИЯНИЕ ДЕТСКИХ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ТРАВМ НА ФОРМИРОВАНИЕ КРИМИНАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Пулатова Одинахон Азиз қизи,
студентка 1 курса UMFT*

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования криминального поведения с позиций криминальной психологии. Особое внимание уделяется роли детских психологических травм как одного из факторов риска развития агрессивного, импульсивного и социально дезадаптивного поведения во взрослом возрасте. Подчёркивается, что травматический опыт детства не является прямой причиной преступности, однако при отсутствии поддержки и позитивных социальных связей он может существенно повышать вероятность девиантного поведения. В статье также рассматриваются факторы психологической устойчивости и позитивной адаптации детей, переживших травматический опыт.

Ключевые слова: криминальная психология; детская травма; преступное поведение; агрессия; импульсивность; социальная среда; психологическая устойчивость.

Введение. Криминальная психология рассматривает преступное поведение как результат сложного взаимодействия биологических, психологических и социальных факторов. Одним из значимых психологических факторов риска формирования криминального поведения является травматический опыт, пережитый в детском возрасте. Исследования показывают, что психологические травмы детства могут оказывать долговременное влияние на развитие личности и особенности поведения человека.

Негативные переживания, такие как физическое и эмоциональное насилие, пренебрежение базовыми потребностями ребёнка, а также воспитание в неблагополучной семье, создают состояние хронического стресса. Длительное пребывание в условиях психологической нестабильности снижает способность ребёнка к саморегуляции, контролю импульсов и управлению эмоциональными реакциями. В результате формируются такие личностные особенности, как повышенная тревожность, агрессивность, низкий уровень эмпатии и склонность к нарушению социальных норм.

Однако наличие психологической травмы само по себе не определяет криминальное будущее личности. Склонность к преступному поведению усиливается в тех случаях, когда ребёнок не получает эмоциональной

поддержки со стороны значимых взрослых или оказывается в социальном окружении, где девиантные формы поведения воспринимаются как допустимые или нормативные. Отсутствие доверительных отношений с родителями, педагогами или другими авторитетными фигурами ограничивает возможности конструктивного проживания травматического опыта.

Важную роль в профилактике криминального поведения играет социальная среда. Поддерживающее окружение, основанное на уважении, принятии и признании, способствует формированию у ребёнка доверия к людям, развитию эмпатии и более адаптивных способов реагирования на жизненные трудности. Напротив, неблагоприятное окружение может усиливать агрессивные тенденции и способствовать вовлечению в противоправную деятельность.

В то же время психологические исследования указывают на существование феномена устойчивости (резильентности). Некоторые дети, пережившие тяжёлые травматические события, демонстрируют высокий уровень моральной зрелости, развитую эмпатию и способность к глубокому пониманию чувств других людей. Такой опыт нередко способствует формированию личностей, ориентированных на помощь и поддержку окружающих.

Отдельного внимания заслуживает использование юмора как психологического защитного механизма. Дети с травматическим опытом часто используют юмор, в том числе и его «чёрные» формы, как способ дистанцирования от боли и эмоционального напряжения. Это способствует более быстрой социальной адаптации и нередко позволяет таким детям занимать значимое место в группе сверстников.

Таким образом, детские психологические травмы оказывают существенное влияние на формирование личности и могут выступать как фактор риска криминального поведения. Однако решающую роль играют условия социальной поддержки, воспитания и межличностного взаимодействия. Забота, внимание и своевременная психологическая помощь способны существенно изменить жизненную траекторию ребёнка и предотвратить развитие девиантных форм поведения.

Список литературы:

1. Лоуэн А. *Психология тела*. -М.: Институт общегуманитарных исследований, 2002.
2. Ялом И. *Теория и практика групповой психотерапии*. -СПб.: Питер, 2017.
3. Бандура А. *Теория социального научения*. - СПб.: Евразия, 2000.
4. Ковалёв В.В. *Психология девиантного поведения*. -М.: Академический проект, 2014.
5. Антонян Ю.М. *Криминальная психология*. - М.: Норма, 2018.
6. Bowlby J. *Attachment and Loss*. — New York: Basic Books, 1988.

ПСИХОЛОГИЯ ЭМОЦИЙ И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СТРЕССА: ПРИЧИНЫ ИНДИВИДУАЛЬНЫХ РЕАКЦИЙ И ВОЗМОЖНОСТИ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ САМОРЕГУЛЯЦИИ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Трисеева Дарья, студентка 1 курса UMFT*

Аннотация. В статье рассматриваются психологические механизмы возникновения эмоций и стресса, а также причины индивидуальных различий в эмоциональном реагировании людей на одни и те же жизненные ситуации. Анализируется роль когнитивной оценки, нервной системы, темперамента и прошлого опыта в формировании эмоциональных реакций. Особое внимание уделяется возможностям развития навыков эмоциональной саморегуляции и стрессоустойчивости. Подчеркивается, что управление эмоциями является формируемым психологическим навыком и может быть развито при осознанном подходе к собственному эмоциональному состоянию.

Ключевые слова. эмоции; стресс; эмоциональное реагирование; когнитивная оценка; саморегуляция; темперамент; эмоциональная устойчивость.

Введение. Эмоции являются неотъемлемой частью психической жизни человека и сопровождают его в повседневной деятельности, межличностных отношениях и процессе адаптации к окружающей среде. Несмотря на их универсальность, люди по-разному реагируют на одни и те же события: одни сохраняют спокойствие, другие испытывают тревогу, раздражение или эмоциональное напряжение. Это различие особенно заметно в стрессовых ситуациях, когда эмоциональные реакции становятся более выраженными.

В связи с этим актуальным является изучение психологических механизмов эмоций и стресса, а также факторов, определяющих индивидуальные особенности эмоционального реагирования. Понимание данных процессов позволяет не только объяснить различия в поведении людей, но и определить пути формирования навыков управления эмоциональным состоянием.

Механизмы возникновения эмоций

Эмоции представляют собой врождённую систему быстрого реагирования организма на значимые стимулы окружающей среды. Их основная функция заключается в обеспечении адаптации и выживания человека. Эмоциональная реакция возникает быстрее, чем осознанное мышление, и сопровождается физиологическими изменениями: учащением дыхания, изменением сердечного ритма, мышечным напряжением.

Исследования П. Экмана показали, что базовые эмоции, такие как страх, радость, гнев, удивление и печаль, имеют универсальные проявления и распознаются людьми независимо от культурных и национальных различий. Это подтверждает биологическую основу эмоциональных реакций и их эволюционную значимость.

Причины индивидуальных различий в эмоциональном реагировании

Несмотря на универсальность эмоций, способы реагирования на события существенно различаются. Ключевую роль в этом процессе играет

когнитивная оценка ситуации. Не сама ситуация вызывает эмоциональное состояние, а то значение, которое человек ей придаёт. Мозг постоянно оценивает происходящее с точки зрения потенциальной угрозы или безопасности, что определяет запуск стрессовой или спокойной реакции организма.

Например, одна и та же ситуация может восприниматься как опасная или нейтральная в зависимости от установок, ожиданий и опыта человека. Соответственно, эмоциональная реакция будет различной. Данный механизм подробно описан в когнитивной теории эмоций Р. Лазаруса.

Стресс и особенности его протекания

Стресс представляет собой естественную реакцию организма на повышенные требования среды. В краткосрочной перспективе он способствует мобилизации ресурсов и повышению концентрации внимания. Однако при длительном воздействии стресс может приводить к эмоциональному истощению и нарушению саморегуляции.

На скорость восстановления после стрессовой реакции влияют особенности нервной системы, привычные способы реагирования и прошлый опыт человека. У одних людей эмоциональное напряжение снижается достаточно быстро, у других сохраняется длительное время даже после исчезновения стрессового фактора.

Роль прошлого опыта и темперамента

Психологические исследования указывают на значительное влияние детского опыта на эмоциональное функционирование во взрослом возрасте. Пережитые в детстве стрессовые или травмирующие ситуации могут формировать повышенную чувствительность нервной системы и склонность к усиленному эмоциональному реагированию.

Темперамент также является важным фактором индивидуальных различий. Он определяет скорость возникновения эмоций, их интенсивность и продолжительность. Однако темперамент не является неизменным приговором: при развитии навыков саморегуляции человек способен значительно изменить характер своих эмоциональных реакций.

Возможности управления эмоциями

Современная психология рассматривает управление эмоциями как формируемый навык. Несмотря на то, что эмоции возникают автоматически, дальнейшее развитие эмоционального состояния зависит от осознанности и когнитивной переработки происходящего.

Одним из ключевых этапов эмоциональной саморегуляции является осознание собственного состояния и его называние. Это способствует снижению внутреннего напряжения и повышает контроль над реакциями. Существенную роль играет и социальная поддержка: наличие доверительных отношений снижает уровень стресса и способствует более быстрому восстановлению эмоционального равновесия.

Дополнительным ресурсом управления эмоциями являются телесные методы саморегуляции, такие как дыхательные упражнения, расслабление

мышц и осознанные паузы. Работа с телом способствует стабилизации физиологических процессов и снижению эмоционального возбуждения.

Эмоции и стресс являются естественными компонентами психической жизни человека и выполняют важную адаптивную функцию. Индивидуальные различия в эмоциональном реагировании обусловлены особенностями когнитивной оценки, нервной системы, темперамента и жизненного опыта. Понимание механизмов эмоций позволяет развивать навыки эмоциональной саморегуляции и повышать устойчивость к стрессу.

Управление эмоциями не является сложным или недостижимым процессом, а представляет собой постепенное освоение навыков осознанности, самоподдержки и адекватного реагирования. Развитие данных умений способствует улучшению психологического благополучия и гармонизации взаимодействия с окружающим миром.

Использованная литература:

1. Экман П. Психология эмоций. - СПб.: Питер, 2010.
2. Селье Г. Стресс без дистресса. - М.: Прогресс, 1982.
3. Бек А. Когнитивная терапия и эмоциональные расстройства. — СПб.: Питер, 2006.
4. Эллис А. Разум и эмоции в психотерапии. - М.: ЭКСМО, 2008.
5. Лазарус Р. Психология стресса и копинг-процессов. - СПб.: Питер, 2006.
6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. - М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019.
7. Ван дер Колк Б. Тело помнит всё. - М.: ЭКСМО, 2021.
8. Айзенк Г. Структура человеческой личности. - СПб.: Питер, 2000.

СИНДРОМ ДЕФИЦИТА ВНИМАНИЯ С ГИПЕРАКТИВНОСТЬЮ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ, ДИАГНОСТИКА И КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К КОРРЕКЦИИ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Деревьянская София Станиславовна,
студентка I курса UMFT*

Аннотация. В статье рассматривается синдром дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ) как одно из наиболее распространённых поведенческих расстройств детского возраста. Проанализированы основные клинические и психологические проявления СДВГ, его распространённость, этиологические факторы и диагностические критерии. Особое внимание уделяется вопросам дифференциальной диагностики, нейропсихологического обследования и принципам комплексной терапии, включающей психолого-педагогическую коррекцию, работу с семьёй, элементы Монтессори-педагогики и медикаментозную поддержку. Подчёркивается необходимость междисциплинарного подхода в работе с детьми с СДВГ для повышения уровня их социальной адаптации и качества жизни.

Ключевые слова: синдром дефицита внимания с гиперактивностью, СДВГ, нарушение внимания, импульсивность, гиперактивность, нейропсихологическая диагностика, психолого-педагогическая коррекция, инклюзивное сопровождение.

Введение. Синдром дефицита внимания с гиперактивностью (СДВГ) относится к числу наиболее распространённых поведенческих расстройств

детского возраста и характеризуется устойчивым сочетанием нарушений внимания, гиперактивности и импульсивности. В Международной классификации болезней 10-го пересмотра данный синдром кодируется как F90.

Проявления СДВГ оказывают негативное влияние на различные сферы жизни ребёнка, включая семейные отношения, взаимодействие со сверстниками, школьную адаптацию и учебную деятельность. В дальнейшем симптомы СДВГ могут сохраняться и во взрослом возрасте, приводя к профессиональной дезадаптации, снижению самооценки, межличностным конфликтам и формированию аддиктивного поведения. В связи с этим проблема своевременной диагностики и комплексной коррекции СДВГ приобретает особую актуальность.

Распространённость синдрома дефицита внимания с гиперактивностью

По данным современных зарубежных эпидемиологических исследований, распространённость СДВГ в детской популяции варьирует от 2 до 12%, составляя в среднем 3–7%. Отечественные исследования демонстрируют значительную вариативность показателей распространённости, что связано с различиями в диагностических подходах и используемых методиках.

Этиология синдрома дефицита внимания с гиперактивностью

Этиология СДВГ носит многофакторный характер и остаётся предметом научных дискуссий. В рамках генетической концепции СДВГ рассматривается как полигенное расстройство, развитие которого обусловлено совокупностью наследственных факторов.

Нейробиологические и нейрофизиологические теории связывают возникновение синдрома с функциональной незрелостью лобных отделов коры головного мозга, нарушениями процессов торможения и дисбалансом нейромедиаторных систем. Существенную роль играют также медико-биологические и социально-психологические факторы, включая пренатальные и перинатальные осложнения, гипоксию плода, родовые травмы, особенности воспитания и раннего развития.

Диагностические критерии и клинические подтипы СДВГ

В клинической практике выделяют три основных подтипа СДВГ:

- с преобладанием симптомов невнимательности;
- с преобладанием гиперактивности и импульсивности;
- комбинированный тип.

Для постановки диагноза необходимо наличие не менее шести симптомов из соответствующих групп, сохраняющихся на протяжении шести месяцев и приводящих к нарушению адаптации, несоответствующему возрастным нормам.

Тяжесть проявлений СДВГ оценивается с использованием шкалы Коннерса, позволяющей определить степень выраженности поведенческих и когнитивных нарушений.

Дифференциальная диагностика

Дифференциальная диагностика СДВГ предполагает исключение тревожных расстройств, последствий черепно-мозговых травм, нейроинфекций, астенических состояний, специфических нарушений школьных навыков, эндокринных заболеваний, наследственных синдромов и ряда психических расстройств. Важным является разграничение СДВГ и возрастных особенностей темперамента при сохранном уровне развития высших психических функций.

Принципы комплексной терапии СДВГ

Эффективная коррекция СДВГ основывается на комплексном подходе, включающем психолого-педагогическую коррекцию, работу с семьёй, нейропсихологическое сопровождение и, при необходимости, фармакотерапию.

Синдром дефицита внимания с гиперактивностью представляет собой сложное нейропсихологическое расстройство, оказывающее значительное влияние на развитие личности и социальную адаптацию ребёнка. Ранняя диагностика, междисциплинарное взаимодействие специалистов и комплексный коррекционный подход позволяют существенно повысить эффективность помощи детям с СДВГ и улучшить их качество жизни.

Список литературы:

1. Barkley R. *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A Handbook for Diagnosis and Treatment*. — New York: Guilford Press, 2015.
2. Кучма В.Р., Платонова А.Г. *Синдром дефицита внимания с гиперактивностью у детей*. — М., 1997.
3. Брызгунов И.П., Касатикова Е.В. *Гиперактивный ребёнок*. — М.: ВЛАДОС, 2001.
4. Выготский Л.С. *Основы дефектологии*. — М.: Лабиринт, 2018.
5. Немов Р.С. *Психология*. — М.: Владос, 2015.
6. Conners C.K. *Conners' Rating Scales*. — Toronto: Multi-Health Systems, 1997.
7. American Psychiatric Association. *DSM-5*. — Washington, DC, 2013.
8. Алиева К.С. *Bolalarda axborot texnologiyalarining psixologik ta'siri. "Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari" mavzusida xalqaro miqyosda ilmiy-amaliy anjuman materiallari*. Тошкент 2025

ЧТО ОЗНАЧАЕТ «НАЙТИ СЕБЯ»: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ И ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОЦЕСС САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

Алиева Камола Саиднегматовна,

и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук

Жолдасбаева Диляра Аскарровна, студентка 1 курса

Аннотация. В статье рассматривается феномен самопоиска личности как один из актуальных психологических и экзистенциальных вопросов современного общества. Анализируется понятие «найти себя» в контексте самопознания, формирования ценностей, осознания собственных желаний и жизненных целей. Подчёркивается, что поиск себя представляет собой длительный и непрерывный процесс, включающий осмысление личного опыта, принятие индивидуальных особенностей и способность делать осознанный выбор. Особое внимание уделяется роли внутреннего диалога, отказу от навязанных ожиданий и значению личной ответственности за собственную жизненную траекторию.

***Ключевые слова.** самопознание; поиск себя; личностное развитие; ценности; жизненный выбор; идентичность; экзистенциальная психология.*

Введение. В определённый момент жизни каждый человек сталкивается с фундаментальными вопросами: «Кто я?», «Чего я действительно хочу?», «На своём ли я пути?». Эти вопросы нередко возникают на фоне внешнего благополучия — стабильной работы, социальной активности, соответствия ожиданиям окружающих. Однако внутреннее ощущение дискомфорта, пустоты или несоответствия побуждает человека к более глубокому осмыслению собственной жизни.

Именно в этот момент начинается процесс поиска себя — сложный, зачастую болезненный, но необходимый путь к осознанному существованию. В психологическом контексте данный процесс связан с формированием идентичности, ценностных ориентиров и способности слышать собственные внутренние потребности.

Поиск себя как процесс личностного становления

Поиск себя не является одноразовым актом или быстрым решением. Это длительный и поэтапный процесс, требующий времени, терпения и честности по отношению к себе. Найти себя означает осознать собственные желания, способности и ценности, а также выбрать жизненный путь, который соответствует внутреннему ощущению смысла.

Часто жизненный выбор осуществляется под влиянием социальных ожиданий, родительских установок или культурных норм. Однако подлинное удовлетворение возникает тогда, когда человек начинает ориентироваться на собственные внутренние критерии, а не на внешние стандарты успешности. Примером может служить ситуация, когда престижная и материально обеспеченная деятельность не приносит чувства наполненности, тогда как творчество или помощь другим воспринимаются как источник смысла.

Роль внутреннего голоса и принятие себя

Важным аспектом поиска себя является способность различать собственный внутренний голос среди множества внешних требований и ожиданий. С раннего возраста человек усваивает социальные установки: быть «удобным», «успешным», «правильным», избегать ошибок и риска. Несмотря на их адаптивную функцию, чрезмерная ориентация на такие установки может приводить к утрате контакта с собой.

Опыт, ошибки и личный выбор

Процесс самопоиска редко протекает линейно. Он включает сомнения, остановки, пересмотры решений и ошибки. Человек узнаёт себя через деятельность, через переживание кризисов и через периоды тишины и внутреннего диалога. Невозможно определить своё место в жизни, не пробуя новое и не выходя за пределы привычного опыта.

Экзистенциальная философия подчёркивает активную роль личности в формировании собственной судьбы. Ж.-П. Сартр отмечал, что «человек — это проект самого себя», тем самым указывая на ответственность человека за сделанные выборы. В этом контексте чувство внутреннего дискомфорта

может рассматриваться не как слабость, а как сигнал к переосмыслению жизненного пути.

Ценности и отказ от сравнения

Определение личных ценностей является важным ориентиром в процессе поиска себя. Для одних ключевыми являются свобода и творчество, для других — стабильность, порядок или служение другим людям. Существенным препятствием на пути самопознания выступает сравнение себя с окружающими, попытка соответствовать универсальным моделям «идеальной жизни».

Как отмечал Л.Н. Толстой, стремление изменить внешний мир нередко сопровождается нежеланием работать над собой. Принятие уникальности собственного пути позволяет отказаться от бесплодных сравнений и сосредоточиться на том, что действительно имеет значение для конкретной личности.

Найти себя - значит выстроить гармоничное соотношение между внутренним миром и внешней жизнью. Это состояние, при котором человек осознаёт свои ценности, принимает ответственность за выбор и чувствует смысл в собственной деятельности. Поиск себя не имеет конечной точки и продолжается на протяжении всей жизни, обогащаясь новым опытом и переосмыслением.

Как отмечал С. Кьеркегор, жизнь можно понять, лишь оглядываясь назад, однако проживать её необходимо, двигаясь вперёд. Именно в этом движении - через честность с собой, выбор и принятие — человек постепенно приближается к подлинному пониманию себя.

Список литературы:

1. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм — это гуманизм. — М.: АСТ, 2018.
2. Кьеркегор С. Или — или. — М.: Республика, 1993.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990.
4. Роджерс К. Становление личности. — М.: Смысл, 2001.
5. Маслоу А. Мотивация и личность. — СПб.: Питер, 2019.
6. Толстой Л.Н. Исповедь. — М.: ЭКСМО, 2020.
7. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. — СПб.: Питер, 2017.
8. Алиева К.С. Possibilities of Teaching Psychological Sciences in the Informed Educational Process. American Journal of Alternative Education ISSN: 2997-3953 No. 4 (Online) 2025/4/4

ДВИГАТЕЛЬНАЯ ГРУППОВАЯ ТЕРАПИЯ КАК РЕСУРС ТЕЛЕСНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ТРЕНИНГА

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Пулатова Одинахон Азиз қизи,
студентка 3 курса UMFT*

Аннотация. В статье рассматривается двигательная групповая терапия как значимый ресурс телесно-ориентированного тренинга в современной психологической практике. Анализируется сущность двигательной групповой терапии, её отличительные особенности по сравнению с вербальными методами психологической работы. Особое

внимание уделяется движению как способу доступа к дорефлексивному уровню психики, эмоциональному опыту и телесной памяти. Раскрывается значение группового формата как фактора, усиливающего процессы осознания, межличностного взаимодействия и личностных изменений. Обозначены основные терапевтические эффекты и области применения двигательной групповой терапии в контексте телесно-ориентированного тренинга. Статья может быть полезна студентам психологических специальностей, практикующим психологам и специалистам, использующим телесно-ориентированные методы в работе с личностью.

Ключевые слова. Двигательная групповая терапия; телесно-ориентированный тренинг; телесная осознанность; движение; групповая динамика; психоэмоциональное состояние; саморегуляция; личностное развитие.

Введение. В современном психологическом и психотерапевтическом пространстве телесно-ориентированные подходы занимают всё более значимое место. Они опираются на понимание тела как носителя психического опыта, эмоциональной памяти и бессознательных паттернов реагирования. В этом контексте двигательная групповая терапия выступает важным ресурсом телесно-ориентированного тренинга, расширяя возможности работы с личностью через движение, взаимодействие и осознанность.

Сущность двигательной групповой терапии

Двигательная групповая терапия — это форма психологической работы, в которой движение используется как основной способ самовыражения, исследования внутреннего опыта и взаимодействия с другими участниками. В отличие от вербальных методов, движение позволяет обращаться к дорациональному уровню психики, минуя когнитивные защиты и привычные объяснительные конструкции.

Движение как ресурс телесно-ориентированного тренинга

В рамках телесно-ориентированного тренинга движение выполняет функцию ресурса, способствующего:

развитию телесной осознанности и способности распознавать сигналы собственного тела;

снижению психоэмоционального напряжения и уровня стресса;

восстановлению контакта с чувствами и потребностями;

формированию чувства опоры, устойчивости и безопасности;

интеграции телесного, эмоционального и когнитивного опыта.

Регулярная двигательная практика расширяет поведенческий репертуар человека, повышает гибкость реагирования и способствует более адаптивному взаимодействию с окружающей средой.

Значение группового формата

Групповой формат является важным терапевтическим фактором двигательной терапии. В группе движение приобретает дополнительное измерение — межличностное. Участники сталкиваются с тем, как они проявляются рядом с другими, как чувствуют границы, близость, дистанцию, поддержку или сопротивление.

Группа создаёт пространство отражения, в котором человек может увидеть свои привычные модели взаимодействия, получить обратную связь и

попробовать новые способы контакта. Совместное движение способствует формированию чувства принадлежности, снижению изоляции и развитию эмпатии.

Кроме того, групповая динамика усиливает процессы осознания, так как личный опыт каждого участника резонирует с опытом других, создавая общее терапевтическое поле.

Терапевтический эффект и области применения

Двигательная групповая терапия как ресурс телесно-ориентированного тренинга может применяться в работе с:

эмоциональным выгоранием и хроническим стрессом;
тревожными и депрессивными состояниями;
трудностями в межличностных отношениях;
нарушением контакта с телом и чувствами;
задачами личностного роста и самопознания.

Она эффективна как самостоятельный метод, так и в сочетании с другими формами телесно-ориентированной и психологической работы.

Двигательная групповая терапия представляет собой мощный ресурс телесно-ориентированного тренинга, позволяющий глубоко и бережно работать с внутренним опытом человека. Использование движения в групповом формате создаёт условия для интеграции телесного, эмоционального и социального аспектов личности, способствуя развитию осознанности, устойчивости и способности к живому контакту с собой и другими.

Список литературы:

1. Лоуэн А. *Биоэнергетика. Терапия, которая работает с телом.* —М.: Институт общегуманитарных исследований, 2000.
2. Райх В. *Анализ характера.* —М.: Академический проект, 2006.
3. Левин П. *Пробуждение тигра: исцеление травмы.* —СПб.: Питер, 2016.
4. Кепнер Дж. *Телесно-ориентированная психотерапия.* —М.: Психотерапия, 2014.
5. Винникотт Д. *Игра и реальность.* —М.: Класс, 2002.
6. Ялом И. *Теория и практика групповой психотерапии.* —СПб.: Питер, 2017.
7. Бассин Ф.В., Бурлачук Л.Ф. *Психология телесности.* —Киев: Ника-Центр, 2001.
8. Сатир В. *Психотерапия семьи.* —М.: Апрель Пресс, 2008.
9. Алиева К.С. *Zamonaviy ta'lim usullari va texnologiyalari yordamida psixologiyafanlarinio 'qitish.* Тошкент 2025.

ТРАНЗАКТНЫЙ АНАЛИЗ В СТРУКТУРЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ТРЕНИНГА МЕЖЛИЧНОСТНОГО ОБЩЕНИЯ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук,
Петьяева Анна Григорьевна, студентка 3 курса UMFT*

Аннотация. В статье анализируется применение транзактного анализа как эффективного метода в структуре психологического тренинга межличностного общения. Раскрываются теоретические основы транзактного анализа, его ключевые понятия и функциональные возможности в тренинговой работе. Особое внимание

уделяется развитию осознанности, формированию коммуникативных навыков и оптимизации межличностного взаимодействия. Обосновывается практическая значимость транзактного анализа как универсального инструмента психологического воздействия в образовательной и тренинговой практике.

Ключевые слова: транзактный анализ, психологический тренинг, межличностное общение, эго-состояния, коммуникация, взаимодействие.

Введение. В условиях современного общества возрастает потребность в эффективном межличностном общении, обусловленная усложнением социальных связей, профессиональных требований и форм взаимодействия между людьми. Способность понимать собственные эмоциональные состояния и реакции других, конструктивно выражать чувства и выстраивать продуктивный диалог является важным фактором личностного и профессионального развития.

Психологические тренинги межличностного общения направлены на развитие данных компетенций и формирование навыков осознанного взаимодействия. В этом контексте транзактный анализ выступает одним из наиболее структурированных и доступных методов психологической работы, позволяющим наглядно анализировать процессы коммуникации и поведенческие паттерны личности.

Теоретические основы транзактного анализа

Транзактный анализ был разработан Эрик Берн и представляет собой психологическую теорию личности, общения и социального взаимодействия. В рамках данного подхода личность рассматривается как система трёх взаимосвязанных эго-состояний: Родитель, Взрослый и Ребёнок.

Эго-состояние Родитель отражает усвоенные в процессе социализации нормы, правила, установки и модели поведения. Взрослый отвечает за рациональное мышление, анализ текущей ситуации и принятие объективных решений. Ребёнок связан с эмоциональными переживаниями, спонтанностью, потребностями и ранним опытом личности.

В процессе межличностного общения люди обмениваются транзакциями — единицами психологического взаимодействия. Транзакции могут быть комплементарными, пересекающимися или скрытыми, что определяет характер и результат коммуникации. Анализ данных транзакций позволяет выявлять причины коммуникативных трудностей и конфликтов.

Транзактный анализ в структуре психологического тренинга

Использование транзактного анализа в психологическом тренинге межличностного общения создаёт условия для повышения уровня самопонимания и осознанности участников. В ходе тренинговой работы участники учатся распознавать собственные эго-состояния, а также понимать, из какого эго-состояния действует партнёр по взаимодействию.

Это способствует снижению конфликтности, развитию эмпатии и формированию навыков конструктивного общения. Особое значение придаётся обучению взаимодействию в позиции «Взрослый — Взрослый», которая рассматривается как наиболее продуктивная и адаптивная форма коммуникации.

В тренинговом процессе используются упражнения на анализ транзакций, ролевые игры, моделирование коммуникативных ситуаций, групповые обсуждения и рефлексия. Такие методы позволяют участникам не только усваивать теоретические положения, но и применять их на практике, осозная собственные коммуникативные стратегии.

Практическое значение транзактного анализа

Практическая значимость транзактного анализа заключается в его универсальности и доступности для участников с различным уровнем психологической подготовки. Метод эффективно применяется в образовательных, корпоративных и терапевтических тренингах, а также в работе с подростками и взрослыми.

Транзактный анализ способствует формированию ответственности за собственные реакции, развитию навыков саморегуляции и улучшению качества межличностных отношений. Его использование в тренинговой практике позволяет участникам переносить полученные знания и навыки в повседневную жизнь и профессиональную деятельность.

Таким образом, транзактный анализ является эффективным и научно обоснованным инструментом в структуре психологического тренинга межличностного общения. Его применение способствует развитию осознанности, повышению качества коммуникации и гармонизации межличностных отношений. Использование транзактного анализа в тренинговой работе позволяет не только улучшить навыки общения, но и содействует личностному росту участников.

Список литературы:

1. Берн Э. *Игры, в которые играют люди*. — М.: Эксмо, 2020.
2. Стюарт И., Джойнс В. *Современный транзактный анализ*. — СПб.: Питер, 2018.
3. Козлов В.В. *Психологические тренинги: теория и практика*. — М.: Институт психотерапии, 2019.
4. Алиева К.С. *Применение искусственного интеллекта в обучении психологических наук. “Zamonaviy psixologiyaning dolzarb muammolari” mavzusida xalqaro miqyosda ilmiy-amaliy anjuman materiallari*. Тошкент 2025.
5. Алиева К.С. *Психологическая служба в начальных классах. european research: innovation in science, education and technology*. 2018

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЦИОНАЛЬНО-ЭМОТИВНОЙ ТЕРАПИИ В РАБОТЕ С ИРРАЦИОНАЛЬНЫМИ УСТАНОВКАМИ ЛИЧНОСТИ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Расулова М., студентка 3 курса UMFT*

Аннотация. В статье рассматриваются возможности применения рационально-эмотивной терапии (РЭТ) в формате психологического тренинга при работе с иррациональными установками личности. Обосновывается актуальность групповой формы коррекции когнитивных искажений, анализируются механизмы формирования иррациональных убеждений и пути их трансформации. Научная новизна заключается в

разработке интегративной модели тренинга, сочетающей модель ABC Альберта Эллиса и рефлексивно-развивающие упражнения.

Ключевые слова: рационально-эмотивная терапия, иррациональные установки, психологический тренинг, когнитивные искажения, саморегуляция.

Введение. Рационально-эмотивная терапия (РЭТ) является одним из направлений когнитивно-поведенческой психотерапии и основывается на предположении о том, что эмоциональные и поведенческие реакции человека детерминированы не объективными событиями, а субъективной системой убеждений и интерпретаций. Основателем данного подхода является Альберт Эллис, который рассматривал иррациональные установки как ключевой источник психологических нарушений и эмоционального дистресса.

Центральным теоретическим положением РЭТ является ABC-модель, в рамках которой **A (Activating event)** обозначает активирующее событие, **B (Beliefs)** — систему убеждений личности, а **C (Consequences)** — эмоциональные и поведенческие последствия. Согласно данной модели, именно убеждения, а не события, определяют характер эмоциональной реакции человека. Таким образом, психологическая работа направлена на выявление и изменение неадаптивных когнитивных схем.

Иррациональные установки в РЭТ трактуются как жёсткие, абсолютистские и категоричные убеждения, содержащие требования типа «я должен», «другие обязаны», «мир должен быть справедливым». Подобные когнитивные конструкции формируют хроническое эмоциональное напряжение и препятствуют гибкой адаптации личности к изменяющимся жизненным обстоятельствам. Эллис выделял такие базовые иррациональные установки, как катастрофизация, глобальная оценка личности, низкая фрустрационная толерантность и чрезмерная зависимость самооценки от внешних факторов.

С теоретической точки зрения РЭТ исходит из принципа когнитивного детерминизма, согласно которому мышление играет ведущую роль в формировании эмоций и поведения. Однако в отличие от классических когнитивных моделей, рационально-эмотивная терапия подчёркивает активную роль эмоций и иррациональности как естественных компонентов психической жизни человека. Цель терапии заключается не в устранении эмоций, а в формировании рационального отношения к ним.

В контексте психологического тренинга РЭТ приобретает особое значение, поскольку групповая форма работы усиливает процессы осознания и когнитивной реконструкции. Участники получают возможность наблюдать проявления собственных иррациональных установок в реальном взаимодействии, а также соотносить личный опыт с опытом других членов группы. Теоретически это опирается на положения социальной психологии и теории групповой динамики, согласно которым изменение установок происходит эффективнее в условиях обратной связи и социального сравнения.

Рационально-эмотивная терапия в тренинговом формате также базируется на принципе активного обучения. Участники не только получают

теоретические знания о природе иррациональных убеждений, но и вовлекаются в когнитивный анализ, дискуссии и рефлексивные упражнения. Это обеспечивает переход от декларативного понимания к практическому усвоению рациональных способов мышления.

С теоретической позиции РЭТ рассматривает личность как способную к осознанному выбору и ответственности за собственные реакции. Формирование рациональных убеждений способствует развитию саморегуляции, эмоциональной устойчивости и психологической автономии. В этом смысле рационально-эмотивная терапия выполняет не только коррекционную, но и профилактическую функцию, снижая вероятность повторного формирования деструктивных установок.

Таким образом, теоретические основания рационально-эмотивной терапии позволяют рассматривать данный подход как научно обоснованную модель психологической помощи, эффективно интегрируемую в структуру тренинговой работы с иррациональными установками личности.

Список литературы:

1. Эллис А. Гуманистическая психотерапия. — СПб.: Питер, 2002.
2. Бек А. Когнитивная терапия и эмоциональные расстройства. — М.: Питер, 2006.
3. Кочюнас Р. Основы психологического консультирования. — М.: Академический проект, 2010.
4. Немов Р. С. Психология. — М.: Владос, 2015.
5. Corey G. Theory and Practice of Counseling. — 2017.
6. Dryden W. Rational Emotive Behaviour Therapy. — Routledge, 2018.

АУТИЗМ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И ИНКЛЮЗИВНЫЕ АСПЕКТЫ

Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук,
Рахманова Фатима, студентка I курса UMFT

Аннотация. В статье рассматривается феномен аутизма в контексте современного общества с позиций психологического и социально-гуманистического подходов. Раскрывается понимание расстройств аутистического спектра как варианта нейроразнообразия, а не заболевания или социальной патологии. Анализируются особенности проявления аутизма, значение ранней диагностики и сопровождения, а также проблемы общественного восприятия и социальной интеграции людей с аутизмом. Особое внимание уделяется потенциалу людей с расстройствами аутистического спектра, их сильным сторонам и роли инклюзивного образования в формировании толерантной и поддерживающей социальной среды.

Ключевые слова: аутизм; расстройства аутистического спектра; нейроразнообразие; социальная адаптация; инклюзия; ранняя диагностика; психологическое сопровождение; общественное восприятие.

Введение. Аутизм сегодня — это тема, которая требует уважения, внимания и гуманного подхода. Люди с аутизмом — это часть нашего общества, часть нашего настоящего и будущего. Благодаря поддержке,

пониманию и правильному сопровождению каждый человек может раскрыть свой потенциал, и познавать себя с другой стороны.

Всё больше людей в мире начинают осознавать, что аутизм — это не болезнь и не приговор, а особенность развития нервной системы, которая определяет то, как человек воспринимает окружающий мир. Для современного общества важно не только знать факты о расстройствах аутистического спектра, но и стремиться к тому, чтобы создать условия, в которых каждый человек сможет чувствовать себя принятым и защищённым. Быть собой и не чувствовать дискомфорт.

Учёные и специалисты отмечают, что аутизм проявляется очень по-разному, у всех своя особенность. Один ребёнок может говорить мало или не говорить вовсе, но прекрасно понимать речь, различать то чего другие могут не заметить. Другой — напротив, может обладать высоким интеллектом, но испытывать трудности в социальных ситуациях. В большинстве случаев люди чувствительны к громким звукам, ярким огням или прикосновениям, а другие проявляют значительный интерес к определённым темам, обладают феноменальной памятью или исключительными аналитическими способностями. Это разнообразие называют спектром, подчёркивая уникальность каждого индивида.

Важно учитывать, что аутизм — это не однотипное состояние. Это целая система особенностей, влияющая на взаимодействие с миром, восприятие эмоций, обработку информации и способы общения. Поэтому современные специалисты отходят от идеи «нормы» и «отклонения», заменяя их пониманием нейроразнообразия.

Одним из ключевых направлений сегодня является ранняя диагностика. Чем раньше выявлены особенности развития, тем быстрее можно подобрать корректную помощь. Ранняя поддержка помогает:

- развить социальные навыки;
- улучшить коммуникацию;
- уменьшить тревожность ребёнка;
- укрепить эмоциональную устойчивость;
- повысить самооценку;
- научить семью взаимодействию с ребёнком.

Исследования показывают, что дети, которые получают помощь до 3–5 лет, адаптируются намного лучше. Они учатся выражать эмоции, понимать других людей и ориентироваться в повседневных ситуациях. При этом важно не навязывать ребёнку модели поведения, а учитывать его темп, индивидуальные особенности и реакцию на окружающую среду.

Социальное восприятие аутизма. Несмотря на огромный прогресс в науке, отношение общества к аутизму остаётся неоднозначным. Многие всё ещё руководствуются мифами: кто-то верит, что аутизм можно «вылечить», другие считают, что такие люди неспособны обучаться или работать. Эти стереотипы мешают полноценной интеграции людей в общество.

На самом деле, каждый человек обучаем — просто обучается по-своему. Люди с аутизмом могут освоить школьную программу, построить

путь к осуществлению своих мечт,карьеру,создать семью и успешно взаимодействовать с окружающими. Но для этого им нужна поддержка от близких друзей,общества, принятие и понимание, а не давление и ожидание соответствия «норме».

Многие взрослые с аутизмом отмечают, что их главная сложность — даже не внутренние особенности, а реакция общества. Недоверие, нетерпение или непонимание создают барьеры, которых могло бы не быть.

Сильные стороны людей с аутизмом. Одна из задач современного общества — увидеть потенциал людей с аутизмом. А он действительно огромен. Среди типичных сильных сторон можно выделить:

- внимательность к деталям;
- честность и прямолинейность;
- способность долго концентрироваться на одном деле;
- высокий уровень логики и аналитики;
- творческое, нестандартное мышление;
- усидчивость и аккуратность;
- глубокие знания в любимой сфере;
- уникальный взгляд на мир.

Многие выдающиеся учёные, программисты, артисты, математики и художники обладали особенностями спектра, даже если в их время не существовало термина «аутизм».

В современном мире большое значение приобретает инклюзивное образование — то есть обучение детей с аутизмом и без него вместе, в общей школьной среде. Такой подход помогает:

Для ребёнка с аутизмом:

- учиться общаться с ровесниками;
- развивать эмоциональный интеллект;
- легче адаптироваться в обществе;
- чувствовать себя принятым и равным.

Для других детей:

- учиться терпению;
- понимать различия между людьми;
- развивать эмпатию;
- избавляться от стереотипов.

Однако важным условием инклюзии является подготовка учителей, наличие специалистов (логопедов, психологов, дефектологов), адаптация программ и создание спокойной, безопасной атмосферы. Инклюзия — это не «посадить всех в один класс». Это гибкий подход к каждому ребёнку.

Анализируя, как сегодня воспринимают аутизм, можно сделать важный вывод: проблемы чаще возникают не из-за особенностей человека, а из-за неподготовленности общества. Мир, в котором приняты только «удобные» и «правильные» нормы поведения, автоматически исключает тех, кто отличается среди них.

Поэтому главная задача современного общества — не пытаться изменить людей с аутизмом, а создавать условия, в которых они смогут жить, развиваться и работать, не чувствуя себя лишним.

Список литературы:

1. American Psychiatric Association. *DSM-5-TR: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. — Washington, DC, 2022.
2. Baron-Cohen S. *Autism and Asperger Syndrome*. — Oxford: Oxford University Press, 2008.
3. Wing L. *The Autistic Spectrum*. — London: Constable, 1996.
4. Attwood T. *The Complete Guide to Asperger's Syndrome*. — London: Jessica Kingsley Publishers, 2007.
5. Выготский Л.С. *Основы дефектологии*. — М.: Лабиринт, 2018.
6. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. *Дети и подростки с аутизмом: психологическое сопровождение*. — М.: Теревинф, 2019.
7. Алиева А.К. *Psixologiya fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning pedagogik ahamiyati // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar*. — 2025. — В. 1472–1477.
8. Алиева А.К. *Art terapiya texnikalarining psixologiya sohasida qo'llanilishi // Ta'lim tizimida psixologik xizmatning zamonaviy tendensiyalari*. — 2024.

ТЕРАПИЯ РЕАЛЬНОСТИ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОМ ТРЕНИНГЕ: ФОРМИРОВАНИЕ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И ОСОЗНАННОГО ВЫБОРА

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук,
Шокиржонова Зухра, студентка 3 курса UMFT*

Аннотация. *Статья посвящена теоретическому анализу терапии реальности как психологического подхода, ориентированного на формирование личной ответственности и способности к осознанному выбору. Рассматриваются концептуальные основания теории выбора, разработанной Уильям Глассер, её место в системе гуманистически ориентированных и когнитивно-поведенческих направлений психологии. Анализируются ключевые категории терапии реальности: ответственность, выбор, саморегуляция и удовлетворение базовых психологических потребностей. Обосновывается потенциал терапии реальности как теоретической модели, применимой в образовательной, тренинговой и психолого-педагогической практике.*

Ключевые слова: *терапия реальности; психологический тренинг; ответственность; осознанный выбор; саморегуляция; личностное развитие.*

Введение. Современное общество характеризуется возрастанием требований к автономности личности, её способности принимать самостоятельные решения и нести ответственность за последствия собственного выбора. В условиях социальной нестабильности, информационной перегруженности и множественности жизненных сценариев проблема осознанного выбора приобретает особую психологическую значимость. В связи с этим возрастает интерес к теориям и подходам, рассматривающим личность как активного субъекта собственной жизни.

Одним из таких направлений является терапия реальности, которая представляет собой целостную психологическую концепцию,

ориентированную на развитие ответственности, самоконтроля и осмысленного поведения. В отличие от подходов, акцентирующих внимание на детерминации поведения прошлым опытом, терапия реальности фокусируется на настоящем и актуальных способах удовлетворения психологических потребностей.

Теоретические основания терапии реальности. Терапия реальности основывается на теории выбора, согласно которой поведение человека является результатом осознанного или частично осознаваемого выбора. В рамках данной концепции утверждается, что человек не является пассивным объектом внешних обстоятельств, а выступает активным агентом, способным управлять своим поведением и эмоциональными реакциями.

Ключевым положением теории выбора является идея о том, что человек может контролировать лишь собственное поведение, тогда как попытки контролировать других людей или внешние события зачастую приводят к внутренним конфликтам и психологическому напряжению. Следовательно, ответственность рассматривается не как внешнее требование или социальное давление, а как внутренне принятая позиция личности.

Понятие ответственности в терапии реальности. В контексте терапии реальности ответственность трактуется как способность личности осознавать связь между своими действиями, принятыми решениями и их последствиями. Ответственное поведение предполагает признание того, что удовлетворение собственных потребностей должно осуществляться без нарушения потребностей других людей.

С теоретической точки зрения ответственность выступает важнейшим показателем психологической зрелости. Личность, принимающая ответственность за собственный выбор, демонстрирует высокий уровень саморегуляции, автономности и внутреннего локуса контроля. В противоположность этому избегание ответственности сопровождается внешним локусом контроля, склонностью к обвинению окружающих и переживанием фрустрации.

Осознанный выбор как центральная категория теории выбора. Осознанный выбор в терапии реальности рассматривается как процесс активного принятия решений, основанный на понимании собственных потребностей, ценностей и жизненных целей. Человек постоянно делает выбор — как в значимых жизненных ситуациях, так и в повседневном поведении. При этом неосознанный выбор нередко приводит к повторяющимся деструктивным паттернам поведения.

Теория выбора подчёркивает, что даже отказ от выбора или перекладывание ответственности на внешние обстоятельства также является формой выбора. Осознание этого факта способствует развитию рефлексии и повышению уровня личной ответственности.

Базовые психологические потребности в терапии реальности. Согласно теории выбора, поведение человека направлено на удовлетворение пяти базовых психологических потребностей: потребности в выживании, принадлежности и любви, силе и признании, свободе и удовольствии.

Неудовлетворённость данных потребностей рассматривается как источник внутреннего напряжения и неадаптивного поведения.

Важным теоретическим положением терапии реальности является идея о том, что человек выбирает формы поведения, которые, по его субъективному восприятию, наиболее эффективно удовлетворяют данные потребности. Таким образом, психологическая работа направлена не на подавление поведения, а на поиск более конструктивных способов удовлетворения потребностей.

Терапия реальности в контексте личностного развития. С теоретической позиции терапия реальности может рассматриваться как модель личностного развития, ориентированная на формирование зрелой, автономной и ответственной личности. Развитие осознанного выбора способствует формированию внутренней целостности, устойчивости к стрессу и способности к конструктивному взаимодействию с социальной средой.

Особое значение данный подход приобретает в образовательной и тренинговой практике, где он может использоваться как теоретическая основа программ личностного роста, формирования жизненных навыков и профилактики дезадаптивного поведения.

Терапия реальности представляет собой научно обоснованный психологический подход, в рамках которого ответственность и осознанный выбор рассматриваются как ключевые механизмы личностного развития. Теоретический анализ показывает, что концепция теории выбора обладает высоким потенциалом для применения в психолого-педагогической и тренинговой практике. Формирование ответственности за собственные решения способствует развитию психологической зрелости, саморегуляции и устойчивости личности в условиях современного общества.

Список литературы:

1. Glasser, W. *Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom*. — New York: HarperCollins, 1998.
2. Glasser, W. *Reality Therapy in Action*. — New York: HarperCollins, 2001.
3. Corey, G. *Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy*. — Boston: Cengage Learning, 2017.
4. Rogers, C. *On Becoming a Person*. — Boston: Houghton Mifflin, 1995.
5. Братусь Б.С. *Психология личности*. — М.: Академический проект, 2018.
6. Немов Р.С. *Психология*. — М.: Владос, 2015.
7. Алиева А.К. *Psixologiya fanlarini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar: nazariy asoslar va innovatsion didaktik yechimlar // Fan va ta'lim yangiliklari ilmiy-amaliy jurnali*. — 2025. — В. 95–102.
8. Алиева А.К. *Применение современных педагогических технологий и инструментов в преподавании психологии: актуальные проблемы и их решения // Материалы научной конференции*. — 2025.
9. Алиева А.К. *Речевые стратегии в нейролингвистическом программировании // Raqamli texnologiyalar va iqtisodiyot: zamonaviy muammolari va istiqbollari*. — 2025.

YOSHLARDA BIR-BIRIGA ISHONCH XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHIDA “MEN” KONSEPSIYASINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Rahimova Dilbar Muhitdinova, UMFT,
Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi,
Azadova Marjona Botir qizi, Psixologiya yo‘nalishi 1- kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarda bir-biriga ishonch xususiyatining shakllanishida “Men” konsepsiyasining psixologik ahamiyati tahlil qilingan. Shaxsning o‘zini anglash jarayoni, o‘ziga bo‘lgan munosabati va ijtimoiy muhitdagi xulq-atvori “Men” konsepsiyasi orqali izohlanadi. Maqolada ijobiy “Men” konsepsiyasining shakllanishi yoshlarning shaxslararo munosabatlarida ishonch, ochiqlik va barqarorlikni ta‘minlovchi muhim omil ekanligi ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari ta‘lim-tarbiya jarayonida yoshlar bilan ishlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: yoshlik davri, ishonch, “Men” konsepsiyasi, o‘zini anglash, o‘ziga baho, shaxslararo munosabat, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В данной статье рассматривается психологическая роль «Я-концепции» в формировании доверительных отношений среди молодёжи. Анализируются процессы самосознания личности, самооценки и социального поведения как основные компоненты «Я-концепции». Обосновано, что сформированная позитивная «Я-концепция» способствует развитию доверия, открытости и устойчивых межличностных отношений у молодых людей. Результаты исследования имеют практическое значение для образовательной и воспитательной деятельности.

Ключевые слова: молодёжь, доверие, «Я-концепция», самосознание, самооценка, межличностные отношения, социальная адаптация.

Annotation. This article examines the psychological role of the self-concept in the formation of trust among youth. The processes of self-awareness, self-esteem, and social behavior are analyzed as core components of the self-concept. It is substantiated that a positive self-concept contributes to the development of trust, openness, and stable interpersonal relationships among young people [1], [3]. The findings of the study are of practical significance for educational and developmental practices.

Keywords: youth, trust, self-concept, self-awareness, self-esteem, interpersonal relationships, social adaptation.

Kirish. Hozirgi jamiyatda yoshlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarga moslashuvi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlarda bir-biriga ishonch tuyg‘usining shakllanishi ularning shaxs sifatida kamol topishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va sog‘lom muloqot olib borishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu jarayonda shaxsning o‘zini anglashi, o‘z qadr-qimmatini his qilishi va o‘ziga bo‘lgan munosabati, ya‘ni “Men” konsepsiyasi asosiy psixologik omil sanaladi [2].

“Ishonch” tushunchasi bevosita shaxsning ichki dunyosi bilan bog‘liq bo‘lib, u yoshlarning oilada, ta‘lim muassasalarida va ijtimoiy muhitda shakllangan tajribasi asosida rivojlanadi.

Psixologiya fanida “Men” konsepsiyasi shaxsning o‘zi haqidagi tasavvurlari, o‘ziga bergan bahosi va ijtimoiy munosabatlardagi o‘rnini belgilovchi tizim sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, “Men” konsepsiyasi uch asosiy tarkibiy qismdan iborat: kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy komponentlar [4].

Ijobiy “Men” konsepsiyasiga ega bo‘lgan yoshlarda o‘ziga ishonch yuqori bo‘ladi, ular atrofdagilar bilan ochiq muloqotga kirishadi va shaxslararo munosabatlarda ishonchli pozitsiyani egallaydi. Bunday yoshlar jamiyatda faol bo‘lib, muammolarni konstruktiv yo‘l bilan hal etishga moyil bo‘ladi [5].

Aksincha, salbiy “Men” konsepsiyasi shakllangan yoshlarda o‘ziga nisbatan past baho, ishonchsizlik, qo‘rquv va ijtimoiy chekinish holatlari kuzatiladi. Bu esa boshqalarga bo‘lgan ishonchning pasayishiga olib keladi hamda ijtimoiy moslashuv jarayonini qiyinlashtiradi [1].

Shu sababli oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish, ta‘lim jarayonida yoshlarning o‘z fikrini erkin ifoda etishiga sharoit yaratish va ularni qo‘llab-quvvatlash ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarda bir-biriga ishonch xususiyatining shakllanishi bevosita “Men” konsepsiyasining rivojlanish darajasiga bog‘liq. Ijobiy “Men” konsepsiyasi yoshlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlab, boshqalar bilan sog‘lom va barqaror munosabatlar o‘rnatishiga xizmat qiladi. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida ularning o‘zini anglash jarayoniga alohida e‘tibor qaratish, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Burns R. *Self-Concept Development and Education*. — London, 1982.
2. G‘oziev E. *Psixologiya*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
3. Karimova V.M. *Ijtimoiy psixologiya*. — Toshkent, 2014.
4. Maslow A. *Motivation and Personality*. — New York, 1970.
5. Rogers C. *On Becoming a Person*. — Boston, 1961.

MAKTABGACHA TA‘LIM YOSHIDAGI BOLALARDA AXLOQIY NORMALAR VA SHAXSIY XUSUSIYATLARNING SHAKILLANISHI

***Xamzayeva Yasmina Shuxrat qizi, UMFT
“Psixologiya” yo‘nalishi 1-bosqich talabasi***

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarda axloqiy normalar, ijtimoiy xulq-atvor me‘yorlari va shaxsiy sifatlarning shakllanish jarayoni yoritilgan. Tadqiqotda bola axloqining rivojlanish bosqichlari, oilaning, maktabgacha ta‘lim tashkilotining, tarbiyachilar va tengdoshlar guruhining ta‘siri tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalarda halollik, mehr-shafqat, hurmat, mas‘uliyat, tartiblilik kabi axloqiy fazilatlarning shakllanish mexanizmlari ilmiy-pedagogik yondashuvlar asosida izohlanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta‘lim yosh, axloqiy normalar, axloqiy tarbiya, shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy rivojlanish, shaxs shakllanishi, tarbiya jarayoni, oila tarbiyasi, mehr, psixologik omillar, emotsional rivojlanish.

Maktabgacha ta‘lim yoshi - bu 3 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalar davri bo‘lib, bolaning psixik, aqliy, axloqiy va jismoniy rivojida juda muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola dunyoni faol o‘rganadi, atrof-muhitni tahlil qilishni boshlaydi, ijtimoiy rollar bilan tanishadi, o‘zligini anglash jarayoni kuchayadi. Aynan shu yosh oralig‘ida axloqiy normalar, odob, muomala madaniyati, shaxsiy sifatlari, irodaviy fazilatlari, xulq-atvor me‘yorlari shakllana boshlaydi [1].

Pedagogik va psixologik tadqiqotlar maktabgacha yoshda berilgan tarbiya, mehr, tushuntirish va ijtimoiy muhit bola shaxsining butun umri davomida ta'sir ko'rsatadigan asosiy omillardan biri ekanini tasdiqlaydi. Shuning uchun bolalarga erta yoshdan boshlab axloq me'yorlarini o'rgatish, to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlarni farqlashga yordam berish, o'z xatti-harakatlari uchun mas'uliyat sezish ko'nikmasini singdirish juda muhimdir [2].

Axloqiy normalar - jamiyat tomonidan qabul qilingan to'g'ri xulq-atvor qoidalari bo'lib, ularning asosida mehr-shafqat, halollik, adolat, odoblilik, hurmat, yordam berish, burch va mas'uliyat kabi qadriyatlar yotadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda axloqiy normalar quyidagi yo'llar bilan shakllanadi:

Taqlid orqali: kattalarning so'zlarini, ohangini, gapirish uslublarini va xulqini takrorlaydi.

Kuzatish orqali: bola kattalar xatti-harakatini kuzatib, o'rnak oladi.

Tushuntirish orqali: tarbiyachi yoki ota-ona to'g'ri va noto'g'ri xulq orasidagi farqni tushuntiradi.

Amaliy tajriba orqali: o'yin, muloqot, vaziyatlar orqali to'g'ri qaror qabul qilishni o'rganadi.

Maktabgacha yosh: bolaning ongini, axloqiy tasavvurlarini shakllantirish uchun eng qulay va samarali davr.

Bolalarda axloqiy tushunchalarning shakllanish bosqichlari.

- 3-4 yosh davri- bu bosqichda bola yaxshi va yomonni yuzaki farqlay oladi, kattalar aytgan qoidalarga amal qilishga harakat qiladi, mehr, yordam berish kabi oddiy qadriyatlarni tushuna boshlaydi.

- 4-5 yosh davri- bu bosqichda bolada ijtimoiy munosabatlarni tushunish kuchayadi, do'stlik, o'rtoqlik, navbat kutish kabi tushunchalar paydo bo'ladi, o'z xulqini boshqarish qobiliyati shakllanishni boshlaydi.

- 5-6 yosh davri- bu bosqichda bola axloqiy qoidalarni ongli ravishda bajaradi, o'z xatti-harakatining sababini tushuntira oladi, boshqalar his-tuyg'usini tushunishga harakat qiladi (empatiya shakllanadi).

- 6-7 yosh davri- bu davrda mas'uliyat, burch, adolatga nisbatan tushunchalar mustahkamlanadi, o'yin jarayonida rollarga qarab axloqiy normalarni ongli ravishda qo'llay oladi, mustaqillik va o'z fikriga ega bo'lish paydo bo'ladi [3].

Maktabgacha yosh bola shaxsining shakllanishi uchun poydevor bo'lgan davrdir. Bu davrda quyidagi asosiy shaxsiy sifatlar rivojlanadi :

1. Mehribonlik va empatiya- bola boshqalar hissiyotini sezishni, ko'maklashishni, hamdard bo'lishni o'rganadi. Bu sifat ko'proq kattalar ko'rsatgan mehr orqali shakllanadi.

2. Mustaqillik- o'z-o'ziga xizmat qilish, qaror qabul qilish, vazifani yakunlash, tartibga rioya qilish orqali mustaqillik kuchayadi.

3. Mas'uliyat- o'yinchoqlarni yig'ish, topshiriqlarni bajarish, navbatchilik kabi faoliyatlar orqali rivojlanadi.

4. Ijtimoiylik- do'stlar bilan munosabat, guruh o'yinlari, muomala qilish jarayonlari bolada ijtimoiy fazilatlarini shakllantiradi.

5. O'ziga baho berish- tarbiya jarayonida oladigan maqto'v, tanqid, rag'bat bola o'ziga bo'lgan munosabatni shakllantiradi.

6. O'zini boshqara olish (irodaviy sifatlar)- navbat kutish, sabr qilish, qoidalarga rioya qilish orqali bola o'z impulslarini nazorat qilishni o'rganadi [4].

Oila - axloqiy tarbiyaning birinchi va eng kuchli manbaidir. Bola eng avvalo ota-onasining xatti-harakatiga taqlid qiladi. Oila muhitining ta'siri quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Mehr va iliqlik- mehribon oilalarda ulg'aygan bolalar: boshqalarga mehribon bo'ladi, ijtimoiy munosabatlarda faol bo'ladi, o'ziga ishonadi.

2. Ota-onaning munosabati- qo'pollik, urish-to'polon, e'tiborsizlik — bolaning axloqiy rivojiga salbiy ta'sir qiladi.

3. Ota-onaning bir xil fikrda bo'lishi- agar otasi "bo'ladi" desa, onasi "bo'lmaydi" desa, bola qoidalarni tushunmay qoladi.

4. Ota-onaning shaxsiy namuna bo'lishi- kattalarning o'zi axloqiy me'yorlarga amal qilsa, bola ham tabiiy ravishda amal qiladi[4].

Bog'chalarda bolalarning axloqiy rivoji maqsadli ravishda yo'lga qo'yilgan pedagogik jarayon orqali shakllanadi. Bog'cha quyidagi vositalar orqali axloqiy sifatlarni rivojlantiradi:

1. Muloqot va jamoaviy o'yinlar- guruh o'yinlarida bola boshqalar bilan til topishishni, birdamlikni, navbat kutishni, qoida asosida harakat qilishni o'rganadi.

2. Ertaklar, hikoyalar, sahnalashtirish- ertak qahramonlarining yaxshi-yomon xatti-harakatlarini solishtirish orqali bola axloqiy tushunchalarni ongli qabul qiladi.

3. Mehnat tarbiyasi- gullarni sug'orish, o'yinchoqlarni yig'ish, kichik vazifalarni bajarish mas'uliyatni oshiradi.

4. Jismoniy mashqlar- qoidalarga amal qilish, jamoaviy harakat qilish, sherikni hurmat qilish kabi sifatlarga o'rgatadi.

5. Kun tartibi- tartib-intizomni shakllantiradi, bolada qat'iyat va tozalik odatini hosil qiladi.

Tarbiyachi - bolaning ikkinchi tarbiyachisi, namunasi va yo'l boshchisidir. Uning xulqi, muomalasi, ohangida hatto mayda detallar ham katta ta'sirga ega. Tarbiyachining vazifalari: ijobiy psixologik muhit yaratish, mehribon va adolatli bo'lish, bolalarga o'rnak bo'lish, axloqiy vaziyatlar yaratish (rolli o'yinlar, suhbatlar), har bir bolaning shaxsiy xususiyatini hisobga olish, muammoli vaziyatlarda to'g'ri yo'l ko'rsatish.

Tarbiyachining mehribon, sabrli va tushunarli bo'lishi bolaning axloqiy rivojida hal qiluvchi omildir.

O'yin - maktabgacha yoshdagi bolalar uchun asosiy faoliyat. O'yin jarayonida bola: qoidalarga amal qiladi, muloqot qiladi, boshqalar fikrini hurmat qiladi, o'z hissiyatini boshqaradi, xulq-atvorni nazorat qiladi, adolat, yordam, navbat kutish kabi sifatlarni o'rganadi.

Ertakli o'yinlar, dramatisatsiya, syujetli-rolli o'yinlar axloqiy tarbiyaning eng samarali vositalaridan hisoblanadi.

Psixologiya va pedagogikada bolaga axloqiy tanlov qilish imkoniyatini berish juda samarali hisoblanadi. Masalan: "Agar do'sting yiqilib qolsa, nima qilasan?", "Topib olgan narsang kimga tegishli bo'lishi mumkin?", "Navbatda ikki

bola turgan bo'lsa, sen nima qilasan?". Bola mustaqil javob topadi va axloqiy qaror qabul qilishni o'rganadi.

Axloqiy normalarni shakllantirishga ta'sir qiluvchi omillar

a) Ichki omillar: bolaning temperament turi, nerv tizimi xususiyatlari, qiziqishlari, irodaviy sifatlari.

b) Tashqi omillar: oila tarbiyasi, bog'cha muhiti, media va texnologiyalar, atrof-muhit, do'stlar.

Bu omillar uyg'unlashganda bola to'g'ri axloqiy qoidalarga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda axloqiy normalar va shaxsiy xususiyatlarning shakllanishi - bu murakkab, ko'p qirrali va davomiy jarayondir. Ushbu jarayon oilada, bolalar bog'chasida, o'yin va kundalik hayotda izchil davom etadi. Bola atrofdagilarning munosabatini, xatti-harakatini kuzatadi, o'rganadi va o'zlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Hasanboeva O., Yo'ldosheva Sh. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan, 2019.
2. G'oziev E. Ontogenezda shaxsning shakllanishi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
3. Karimova R., Qodirova F. Bola psixologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
4. Poddiaikov N.N. Psixologiya razvitiya detey doshkolnogo vozrasta. – Moskva, 2018.

PSIXOLOGIYADA TILLARNI O'QITILISHIGA BO'LGAN ZAMONAVIY METODIK YONDASHUVLAR HAMDA TEXNOLOGIYALAR

Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT,
Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi
Saidxodjayeva Diyora Nodir qizi,
3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tillarni o'qitish jarayonida psixologik omillarning o'rni, zamonaviy metodik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, kommunikativ, kognitiv, konstruktivistik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida tillarni o'qitishning psixologik mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqolada raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari hamda interaktiv metodlarning afzalliklari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: psixologiya, til o'qitish, metodik yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya.

Abstract. This article discusses the role of psychological factors in the process of teaching foreign languages, the impact of modern methodological approaches and innovative technologies on educational effectiveness. It also analyzes the psychological mechanisms of language teaching based on communicative, cognitive, constructivist and person-centered approaches. The article shows the advantages of digital technologies, information and communication tools and interactive methods.

Keywords: psychology, language teaching, methodological approaches, modern technologies, motivation, communicative competence.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль психологических факторов в процессе обучения иностранным языкам, влияние современных методических подходов и инновационных технологий на эффективность образования. Также анализируются психологические механизмы преподавания языков на основе коммуникативного, когнитивного, конструктивистского и личностно-ориентированного подходов. В статье

показаны преимущества цифровых технологий, информационно-коммуникационных средств и интерактивных методов.

Ключевые слова: психология, преподавание языков, методические подходы, современные технологии, мотивация, коммуникативная компетентность.

Bugungi globalashuv davrida **xorijiy tillarni o'qitish** nafaqat lingvistik, balki psixologik yondashuvlarni ham talab etadi. O'quvchilarning individual xususiyatlari, motivatsiyasi, kognitiv jarayonlari va emotsional holati til o'rganish samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois zamonaviy metodlar psixologiya bilan integratsiyada qo'llanilmoqda. [1]

Psixologik yondashuvlarning asoslari.

Motivatsiya nazariyalari: O'quvchilarda ichki va tashqi motivatsiyani shakllantirish til o'rganishda muhim omil hisoblanadi. Motivatsiya — bu o'quvchini faoliyatga undovchi ichki va tashqi omillar majmuidir. Psixologlar motivatsiyani ichki (qiziqish, ehtiyoj) va tashqi (baholar, rag'bat) turlarga ajratadilar. Til o'rganishda ichki motivatsiya yuqori bo'lsa, o'zlashtirish samarasi ham oshadi.

Kognitiv psixologiya: Tilni o'zlashtirish jarayonida xotira, diqqat va tafakkur faoliyatini faollashtirish. Kognitiv yondashuv til o'rganishni ongli jarayon sifatida ko'radi. Bu metodda o'quvchi til qonuniyatlarini tushunib, tahlil qilib o'rganadi. Psixologiyada bu yondashuv tafakkur va muammoli fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy psixologiya: Guruhda o'rganish, muloqot va ijtimoiy muhitning ta'siri.

Pedagogik psixologiya: O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlarni samarali tashkil etish.[2]

3. Zamonaviy metodik yondashuvlar

Metod	Tavsif	Afzalliklari
Kommunikativ yondashuv	Tilni real muloqot vositasi sifatida o'rgatish	O'quvchi faol ishtirok etadi, nutq ko'nikmalari tez rivojlanadi
Interaktiv metodlar	Rolli o'yinlar, muhokamalar, debatlar	Faollik va ijodkorlikni oshiradi
Vazifa asosida o'qitish (Task-based learning)	Amaliy topshiriqlar orqali tilni o'rganish	Real hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi
Loyiha asosida o'qitish	Guruh loyihalari orqali tilni qo'llash	Hamkorlik va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi
Aralash (Blended learning)	An'anaviy va onlayn ta'limni birlashtirish	Moslashuvchanlik va texnologik qo'llab-quvvatlash

4. Zamonaviy texnologiyalar. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda til o'qitishda multimedia vositalari, onlayn platformalar va mobil ilovalardan keng foydalanilmoqda.[3]

- **Onlayn platformalar:** Duolingo, Coursera, Moodle kabi tizimlar.
- **Mobil ilovalar:** Til o'rganishni gamifikatsiya orqali qiziqarli qilish.
- **Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR):** Immersiv muhitda tilni o'rganish.

- **Sun'iy intellekt asosidagi dasturlar:** Chatbotlar va avtomatik tarjimonlar yordamida interaktiv mashg'ulotlar.

- **Multimedia vositalari:** Video, audio, infografika orqali ko'pkanallilikni ta'minlash.

5. Psixologik omillar va texnologiyalar integratsiyasi

- **Individual yondashuv:** Har bir o'quvchining psixologik xususiyatlariga mos texnologiyalarni tanlash.

- **Emotsional qo'llab-quvvatlash:** Gamifikatsiya va interaktiv metodlar orqali o'quvchining qiziqishini oshirish.

- **Moslashuvchan ta'lim:** Sun'iy intellekt yordamida o'quvchining darajasiga mos mashqlarni taklif qilish [4].

Psixologiyada tillarni o'qitishga oid zamonaviy metodik yondashuvlar va texnologiyalar o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish, kognitiv jarayonlarni faollashtirish va ta'lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi [5]. Kommunikativ, interaktiv va texnologik yondashuvlarning uyg'unligi til o'rganishni samarali va qiziqarli jarayonga aylantiradi. tillarni o'qitishda zamonaviy metodik yondashuvlar va texnologiyalar psixologiya fani bilan chambarchas bog'liqdir. O'quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgan ta'lim jarayoni yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi. Kommunikativ, kognitiv va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar hamda raqamli texnologiyalar til o'rganishni samarali, qiziqarli va motivatsion jarayonga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J. Chet tillarni o'qitish metodikasi. – Toshkent.
2. Passov E.I. Kommunikativnoye obucheniye inostrannym yazykam.
3. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq.
4. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching.
5. Harmer J. How to Teach English.

YOSHLARNING EMOTSIONAL HOLATLARINI SHAKLLANTIRISHDA OILANING TA'SIRI

Abduraimova Bahor Abdurahmon qiz, UMFT,
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarning emotsional holatini shakllantirishda oilaning o'rni va psixologik ta'siri ilmiy-nazariy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Oila — shaxsning dastlabki tarbiyaviy muhiti sifatida nafaqat xulq-atvor, balki emotsional rivojlanishning ham asosiy manbai ekanligi ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqotda oilaviy muhit, ota-onalarning hissiy qo'llab-quvvatlashi, kommunikatsiya sifati, tarbiya uslublari va emotsional namunaning yoshlar ruhiyatiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy psixologiyada oilaning emotsional salomatlikni ta'minlashdagi ahamiyati, ijtimoiy-madaniy omillar va tarbiyaviy yondashuvlarning o'rni tahlil qilinadi. Maqola natijalari yoshlarning ruhiy barqarorligini mustahkamlashda oilaning yetakchi rolini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: oila, yoshlar psixologiyasi, emotsional holat, tarbiya uslublari, kommunikatsiya, psixologik muhit, emotsional rivojlanish, ota-ona munosabati, psixologik qo'llab-quvvatlash, ruhiy barqarorlik psixalogiyasi.

Аннотативная статья. В этой статье. В статье на основе научно-теоретических подходов анализируется роль и психологическое влияние семьи на

формирование эмоционального состояния молодежи. Показано, что семья, как первичная воспитательная среда человека, является основным источником не только поведенческого, но и эмоционального развития. В исследовании подчеркивается влияние семейной среды, родительской эмоциональной поддержки, качества общения, методов воспитания и эмоциональных ролевых моделей на психику молодежи. Также анализируется важность семьи в обеспечении эмоционального здоровья, роль социокультурных факторов и педагогических подходов в современной психологии. Результаты статьи подтверждают ведущую роль семьи в укреплении психической устойчивости молодежи.

Ключевые слова: семья, психология молодежи, эмоциональное состояние, стили воспитания, общение, психологическая среда, эмоциональное развитие, отношение родителей, психологическая поддержка, психология психической устойчивости.

Abstract. This article examines the emotional state of young people. The role and psychological impact of the family in the formation of personality are analyzed based on scientific and theoretical approaches. It is shown that the family, as the primary educational environment of a person, is the main source of not only behavioral, but also emotional development. The study highlights the impact of the family environment, parental emotional support, quality of communication, upbringing methods and emotional role models on the psyche of young people. Also, the importance of the family in ensuring emotional health, the role of socio-cultural factors and educational approaches in modern psychology are analyzed. The results of the article confirm the leading role of the family in strengthening the mental stability of young people.

Keywords: family, youth psychology, emotional state, parenting styles, communication, psychological environment, emotional development, parental attitude, psychological support, psychology of mental stability

Yoshlarning emotsional holati ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va kelajakdagi psixologik barqarorligida asosiy omillardan biri hisoblanadi. Emotsional barqarorlik, o'z navbatida, insonning stressga chidamliligi, o'zini boshqara olishi, ijtimoiy munosabatlar sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu jarayonda eng muhim ijtimoiy institut — oila asosiy tarbiyaviy muhit sifatida yetakchi rol o'ynaydi. Oila nafaqat yoshlarning xulq-atvori, balki ularning emotsional rivojlanishi uchun ham poydevor yaratadi.

Ijobiy emosional rivojlanish, avvalo, ota-onaning mehr-muhabbati va hissiy qo'llab-quvvatlashiga bog'liq. Ota-onadan yetarli mehr olgan yoshlar: yuqori o'zini baholashga ega bo'ladi, stress holatida o'zini boshqarishni biladi, boshqalar bilan sog'lom munosabatlar o'rnatadi.

Oilada rollarning adolatli taqsimlanishi, muloqot tarzi, qarorlar qabul qilish madaniyati yoshning emotsional holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ziddiyatli yoki beqaror oilaviy muhit esa: xavotirni kuchaytiradi, agressivlikni oshiradi, o'ziga bo'lgan ishonchni pasaytiradi.

Yoshlar ko'pincha ota-onaning emotsional reaksiyalarini kuzatish orqali o'zlariga mos xulq va hissiy javoblarni shakllantiradi. Shuning uchun: doimiy asabiylik hukmron bo'lgan uyda yoshlar ham asabiyroq bo'ladi, mulohazali va sokin E'tibor yetarli bo'lmagan oilada yoshlar: o'zini yolg'iz his qiladi, emotsional bo'shliq sezadi, tashqi ta'sirlarga tez beriluvchan bo'ladi. Ota-onalar farzandlarida ham barqarorlikni rivojlantiradi, konfliktlarni to'g'ri hal qiluvchi oilalarda yoshlar ijtimoiy muloqotga oson moslashadi.

Bunda qat'iy talab va cheklovlar ustuvor bo'lib, hissiy yaqinlik kam bo'ladi. Natija:qo'rquv kuchayadi,mustaqil fikrlash pasayadi,yashirin agressiya paydo bo'lishi mumkin. Bu uslubda ota-ona talabchan, lekin mehribon bo'ladi. Yoshlar:o'z fikrini erkin ifoda etadi,ijobiy emotsional o'sishga ega bo'ladi,mas'uliyat hissi rivojlanadi.

E'tibor yetarli bo'lmagan oilada yoshlar:o'zini yolg'iz his qiladi,emotsional bo'shliq sezadi,tashqi ta'sirlarga tez beriluvchan bo'ladi.

Zamonaviy psixologiya oilaning yoshlar emotsional salomatligidagi rolini quyidagicha izohlaydi:Oila — stress va tashvishlarni yumshatadigan birlamchi "psixologik xavfsizlik zonasi".Ota-onalarning ijtimoiy-iqtisodiy holati, ma'naviy madaniyati va emotsional savodxonligi yoshlar ruhiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi.

Raqamli asrda ota-ona bilan sifatli muloqotning kamayishi yoshlarning emotsional nobarqarorligiga olib kelishi mumkin. Zamonaviy psixologiya oilaning yoshlar emotsional salomatligidagi rolini quyidagicha izohlaydi:Oila — stress va tashvishlarni yumshatadigan birlamchi "psixologik xavfsizlik zonasi".Ota-onalarning ijtimoiy-iqtisodiy holati, ma'naviy madaniyati va emotsional savodxonligi yoshlar ruhiyatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etadi.Raqamli asrda ota-ona bilan sifatli muloqotning kamayishi yoshlarning emotsional nobarqarorligiga olib kelishi mumkin.

Albert Banduraning taqlid nazariyasiga ko'ra, yoshlar ko'proq kuzatuv va taqlid orqali o'rganadi. Shu bois ota-onaning emotsional reaksiyalari — ularning bolaga ko'rsatadigan engkuchlidarsidir. Agar ota-ona:vaziyatlarga sabr bilan yondashsa,muammolarni muloqot orqali hal qilsa,stress holatida o'zini boshqara olsa,bunday xatti-harakat bolada ham avtomatik ravishda shakllanadi.Aksincha, doimiy qo'pollik, jahl, mas'uliyatsiz xatti-harakatlar yoshlarning emotsional tizimiga salbiy iz qoldiradi.[4]

Qattiqqo'l, talabchan, hissiy yaqinlik kam bo'lgan oilalarda yoshlar:qo'rqq,ishonchsiz,agressiv,ichki tensiyaga ega bo'ladi.Bu tarbiya ko'proq itoatkorlikka urg'u beradi, ammo emotsional barqarorlikni rivojlantirmaydi.

Mehribonlik va talabchanlikning muvozanati mavjud bo'lgan oilalarda yoshlar:o'z fikrini erkin ayta oladi,mas'uliyatni his qiladi,muloqot madaniyati rivojlanadi,emotsional barqaror bo'ladi.Bu tarbiya uslubi eng maqbul hisoblanadi. E'tibor yetarli bo'lmagan uy sharoiti:hissiy bo'shliq,yolg'izlik,tashqi ta'sirlarga tez berilish,o'ziga ishonchsizlik kabi oqibatlariga olib keladi.

Bugungi globallashuv va raqamli asr oilaviy kommunikatsiya sifatiga e'tibor qaratishni talab qiladi. Smartfonlar, internet, ijtimoiy tarmoqlar ota-ona va farzand o'rtasidagi jonli muloqotni qisqartirishi mumkin. Bu esa yoshlarning emotsional bo'shliq his qilishiga olib keladi.

Zamonaviy psixologiya quyidagilarni tavsiya qiladi:ota-ona va farzand o'rtasida kunlik jonli muloqot,emotsional savodxonlikni oshirish,konfliktlarni konstruktiv hal qilish,tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv.

Yoshlarning emotsional holatini shakllantirishda oila bilan ta'lim muassasalari o'rtasidagi hamkorlik juda muhim. Maktab psixologi, sinf rahbari va

ota-ona birgalikda yoshning:stress darajasi,xulqidagi o'zgarishlar,o'qish motivatsiyasi,ijtimoiy moslashuvi ustida ishlashi lozim.[1]

Bowlby nazariyasi shuni ta'kidlaydiki — “yaxshi” tarbiya va mehr-muhabbat farzandda sog'lom emotsional tizim va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantiradi.

John Gottman : Shunday qilib, ota-onaning — xususan, otaning — bolaga bo'lgan hissiy munosabati va qo'llab-quvvatlashi, bolaning emotsional rivojlanishida juda muhim ekanligi ta'kidlanadi.[3]

Tadqiqot mualliflari ta'kidlaydilarki, ota-ona tarbiyasi uslubi (parenting style) bolalarning emotsional intellekti va emotsiyalarni boshqarish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi.

Aksincha — beparvo (neglikt) yoki haddan tashqari qat'iy, tushunarsiz tarbiya uslublari bolalarda hissiy cheklanish, empatiya va stressni boshqarishda muammolar, shuningdek, ruhiy barqarorlik pasayishiga olib kelishi mumkin.

Oiladagi hissiy iqlim ota-onaning hissiy holati, oiladagi muloqot, mehr-muhabbat, emotsional qo'llab-quvvatlash va umumiy psixologik muhit — bolalarning emotsiyalarini anglash, ifodalash va boshqarish qobiliyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Oila va tarbiya sharoiti yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, empatiya, sog'lom munosabatlar, psixologik salomatlik va kelajakdagi xulq-atvoriga asos bo'ladi.

Oila va tarbiya sharoiti yoshlarning ijtimoiy moslashuvi, empatiya, sog'lom munosabatlar, psixologik salomatlik va kelajakdagi xulq-atvoriga asos bo'ladi. Maxsus tadqiqotda farzandlar va ota-onalar orasidagi muloqot, hissiy qo'llab-quvvatlash va ota-onaning “emotion-coaching” uslublari bolalarda emotsiyalarni boshqarish va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini oshirishi aniqlangan.

Oiladagi munosabatlar va uning psixologik xususiyatlari nomli tadqiqot oiladagi munosabatlar (ota-ona va bola, oiladagi hissiy va kommunikativ aloqalar) insonning emotsional barqarorligi, ijtimoiy moslashuvi va empatiya ko'nikmalariga ta'sirini o'rganadi. Bu tahlil oilaning psixologik ijtimoiy muhit sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Oila muhitining o'smirlar psixologik rivojlanishiga ta'siri tadqiqotida o'smirlik davri — shaxsiyat shakllanishidagi muhim bosqich deb belgilangan. Maqolada, ayniqsa, ota-ona bilan muloqot, hissiy qo'llab-quvvatlash, tarbiya uslubi va oilaviy muhitning bu yoshdagi shaxs ruhiyati, o'ziga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy moslashuviga va ruhiy barqarorligiga ta'siri ko'rsatilib, sog'lom oila muhitining ahamiyati ta'kidlangan.

Emotsional holat insonning psixik jarayonlari: sezgi, idrok, kayfiyat, stressga bardoshlilik, muloqot, o'ziga baho berish kabi xususiyatlarni boshqaradi. Bolaning emotsional shakllanishi ilk bosqichlardan oila bilan bog'liq bo'ladi. Vigotskiy L.S. shuni ta'kidlaydi: “Bola psixik rivojlanishining manbai — uning ijtimoiy muhitidir.”(Vigotskiy, 1991).Demak, bolaning his-tuyg'ulari ijtimoiy muhitdan, birinchi navbatda oiladan shakllanadi. D. Baumrind tarbiya uslublarning emotsional rivojlanishga ta'sirini quyidagicha tasniflaydi.[5]

Emotsional holatini shakllantirishda oila hal qiluvchi omildir. Oilaviy muhabbat, ishonchli muloqot, sog'lom psixologik muhit va to'g'ri tarbiya uslublari

yoshlarning ruhiy barqarorligini ta'minlaydi. Aksincha, beqaror va konfliktlarga boy oilaviy sharoit emotsional muammolar, agressiya yoki depressiv holatlarning kuchayishiga sabab bo'lishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy oilalar nafaqat moddiy ta'minotni, balki hissiy qo'llab-quvvatlash, emotsional savodxonlik va ruhiy sog'lom muhitni ta'minlashga alohida e'tibor qaratishi lozim. [2]

Xulosa qilib shuni aytamanki, yoshlarning emotsional barqarorligi, ruhiy sog'lig'i va sog'lom shaxs sifatida shakllanishi avvalo oiladagi munosabatlar sifatiga bog'liq. Mehr, ishonch, tushunish va doimiy muloqot mavjud bo'lgan oila — bu nafaqat farzandning his-tuyg'ulari, balki uning kelajak hayotiga bo'lgan qarashlarini ham shakllantiradi. Raqamli asrning tezkor turmush tarzi ayrim hollarda ota-ona va farzand orasidagi hissiy bog'liqlikni sustlashtirsa-da, baribir jonli muloqot va mehrning o'rini hech narsa bosa olmaydi. Menimcha, har bir oila tarbiya jarayonida faqatgina talab qo'yish bilan cheklanib qolmasdan, farzandning ichki dunyosini tushunishga ham alohida e'tibor qaratishi zarur. Mehribonlik va talabchanlikning uyg'unlashgan tarbiya uslubi yoshda mas'uliyat, ishonch va sog'lom emotsional ko'nikmalarni shakllantiradi. Aksincha, beparvolik yoki haddan tashqari qat'iylik yosh ruhiyatida chuqur salbiy iz qoldirishi mumkin. Shu bois men o'ylaymanki, oila - bu faqat iqtisodiy ta'minot emas, balki eng avvalo hissiy xavfsizlik makonidir. Ota-ona va farzand o'rtasidagi mehr, muloqot va qo'llab-quvvatlash yoshlarning emotsional rivojlanishida eng muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi. Sog'lom oila – sog'lom ruhiyatning garovi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Asosiy kitoblar (psixologiya, tarbiya, emotsional rivojlanish)

1. Abdullayeva A., Shodiyeva Sh. *Bollar va o'smirlar psixologiyasi*. – Toshkent: TDPU Nashriyoti, 2020.
2. Erikson E. *Childhood and Society*. — New York: Norton & Company, 1963.
3. Gottman J., Declaire J. *Emotsional intellekt bolalarda: amaliy qo'llanma*. — Moskva: Eksmo, 2014.
4. Haim G. Ginott. *Between Parent and Child*. — New York: Harmony Books, 2003.
5. Vigotskiy L.S. *Pedagogik psixologiya*. — Toshkent: O'qituvchi, 1991.

TALABALARDA O'QUV MOTIVATSION SOHASINING RIVOJLANISHI BO'YICHA PSIXOLOGIK YONDASHUV

Amirova Madina Rovshanovna, UMFT,

“Pedagogika-Psixologiya” yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqola ishida talabalarda o'quv motivatsion sohasining shakllanishi va rivojlanishiga oid psixologik mexanizmlar chuqur yoritiladi. Materialda motivatsiyaning ichki va tashqi omillari, talaba shaxsining ehtiyojlari, qiziqishlari, o'z-o'zini baholash darajasi hamda ta'lim muhiti bilan o'zaro bog'liqligi nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Mazkur ilmiy izlanishda Vygotskiy, Leontyev, Maslou, Deci va Ryan kabi olimlarning motivatsiya haqidagi konsepsiyalari bilan bir qatorda O'zbekiston psixologlari — R.G'. Safarova, A. Ro'ziyev, B. Tavakkalova va boshqalarning fikrlari ham yoritildi. Talabalarda o'quv motivatsiyasining kuchayishi o'qitish uslublari, psixologik qo'llab-quvvatlash, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv va kompetensiyaga asoslangan ta'lim texnologiyalari orqali izohlandi. Ushbu tahliliy ish o'quv jarayonida motivatsiyaning ahamiyatini kengroq ko'rsatib, talaba shaxsini faol rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik va psixologik tavsiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit soʻzlar. Motivatsiya, oʻquv motivatsiyasi, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, psixologik yondashuv, oʻquv faoliyati, ehtiyoj, qiziqish, ragʻbat, Vygotskiy, Leontyev, Maslou, Deci va Ryan, motivatsion omillar, kompetensiya, faollik, taʼlim muhiti, shaxsga yoʻnaltirilgan yondashuv, interfaol taʼlim, ragʻbatlantirish tizimi.

Talaba shaxsining oʻquv jarayoniga boʻlgan munosabati, uning maqsadlari, intilishlari va ichki ehtiyojlari oʻquv motivatsiyasining asosini tashkil etadi. Zamonaviy psixologiya taʼkidlaydiki, motivatsiya – taʼlim sifati va talabaning akademik muvaffaqiyatiga bevosita taʼsir qiladigan eng muhim psixik omillardan biridir (A. Maslow, D. McClelland, B. Skinner, A. K. Markova). Talabalarda motivatsion sohaning shakllanishi ijtimoiy-psixologik omillar, shaxsiy xususiyatlar, oʻqituvchi bilan munosabat, oʻquv muhitining qulayligi va taʼlimning maqsadga yoʻnaltirilganligi orqali yuzaga keladi.

Oʻquv motivatsiyasining mazmuni

Motivatsiya – bu shaxsni faoliyatga undovchi ichki va tashqi omillar majmuasi. Talabada oʻquv motivatsiyasi quyidagi unsurlardan tashkil topadi:

1) Kognitiv motivlar;

yangi bilim olishga qiziqish;

oʻrganish jarayonidan zavqlanish;

mustaqil fikrlashga intilish. (Bu tushuncha L.S. Vygotskiy va A.N. Leontyevlar tomonidan psixik faoliyat nazariyasida chuqur yoritilgan.)

2) Ijtimoiy motivlar:

oilaviy va jamiyat kutgan natijani oqlash;

yaxshi kasb egallash;

jamoada yuqori maqomga ega boʻlish.

3) Ichki motivlar:

oʻzini rivojlantirish ehtiyoji;

oʻz imkoniyatlarini sinab koʻrish;

shaxsiy maqsadlarga erishish.

4) Tashqi motivlar:

baholar, ragʻbatlar, stipendiya, mukofot;

oʻqituvchilar tomonidan ragʻbatlantirish;

oʻquv motivatsiyasini tushuntiruvchi psixologik nazariyalar.

Maslou ehtiyojlar ierarxiyasi (Abraham Maslow). Maslougacha koʻra, talabaning oʻquv motivatsiyasi uning ehtiyojlari qondirilishiga bogʻliq: xavfsizlik, hurmat ijtimoiylik, oʻzini namoyon qilish. Masalan, talabada oʻziga ishonch past boʻlsa, yuqori darajadagi motivatsiya ham shakllanmaydi.

Faoliyat nazariyasi (A.N. Leontyev, L.S. Vygotskiy)

Oʻquv motivatsiyasi shaxs faoliyatining maqsadi va mazmuniga bogʻliq. Vygotskiyga koʻra, motivatsiya – talabaning rivojlanish zonasini kengaytiruvchi psixik kuch.

Ichki va tashqi motivatsiya nazariyasi (E. Deci, R. Ryan)

Ichki motivatsiya: talabaning oʻz bilimini oshirishga boʻlgan ichki intilishi bilan bogʻliq. Bu motivatsiya turi uzoq muddatli va barqaror boʻladi, chunki talaba oʻrganishdan zavq oladi. Ichki motivatsiya talabaning bilimiga boʻlgan qiziqishi, shaxsiy rivojlanishga intilishi va oʻzini anglash jarayonlari bilan bogʻliq.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiyasi kuchli talaba: Mustaqil o'qish va yangi bilimlarni qidirishga intiladi; O'zini baholash va xatolarini konstruktiv tarzda tahlil qilishga qodir.

Tashqi motivatsiya: tashqi motivatsiya baho, mukofotlar, ijtimoiy tan olinganlik yoki ota-onalar va o'qituvchilarning rag'batlari orqali shakllanadi. Shu bilan birga, faqat tashqi rag'batlantirish bilan motivatsiyani uzoq muddat saqlash qiyin bo'lib, ichki motivatsiya bilan uyg'un bo'lishi zarur. Psixologiya fanida Deci va Ryan (1985) o'z-o'zini motivatsiyalash nazariyasini ishlab chiqqan bo'lib, u ichki motivatsiyaning shaxsiy rivojlanish va muvaffaqiyatga erishishda eng samarali ekanligini ta'kidlaydi.

Kuchaytirish nazariyasi (B. F. Skinner)

Xulq-atvor keyingi mukofotlar orqali shakllanadi.

Masalan, o'qituvchi maqtovi talabani darsda faol bo'lishiga yordam beradi.

Talabalarda o'quv motivatsiyasining rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar

1) Shaxsiy omillar:

o'z-o'zini baholash;

qiziqishlar;

temperament;

intellektual faollik.

2) Ijtimoiy omillar:

oilaga qo'llab-quvvatlashi;

guruhdoshlari ta'siri;

o'qituvchining muloqot uslubi.

3) Ta'lim muhitiga oid omillar:

interaktiv darslar;

samarali baholash tizimi;

psixologik xavfsizlik muhiti;

o'quv jarayonining zamonaviyligi.

Talabalarda motivatsiyani rivojlantirish bo'yicha psixologik yondashuvlar:

1. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – har bir talabani qiziqishi, ehtiyoji, psixologik xususiyatlari hisobga olinadi.

O'quv jarayoni individuallashtirilsa, motivatsiya oshadi.

2. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv – talabaga bilim emas, kompetensiya berish — mas'uliyat, mustaqillik, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. Interfaol o'qitish yondashuvi-jamoaviy ish, muammoli vaziyatlari, bahs-munozara, proyektr ishlari-motivatsiyani kuchaytiradi.

4. Rivojlantiruvchi ta'lim (Vygotskiy)-talabani "yaqin rivojlanish zonasi"ga mos topshiriqlar berish motivatsiyani oshiradi.

5. Rag'batlantirish tizimi-maqtov, sertifikatlar, kichik mukofotlar, faol talabalarni tan olish-Skinner nazariyasiga ko'ra motivatsiyani kuchaytiradi.

Mazkur ilmiy ishda talabalarda o'quv motivatsiyasining shakllanishi ko'p qirrali psixologik jarayon ekanligi asoslab berildi. Olingan ma'lumotlarga ko'ra, talaba motivatsiyasining kuchi shaxsiy ehtiyojlar, ijtimoiy omillar, psixologik qo'llab-quvvatlash va o'qitish uslublarining sifatiga bevosita bog'liq. Ichki

motivatsiyaga ega talabalar o'qishga chuqurroq kirishadi, o'z bilimiga nisbatan mas'uliyatli bo'lishadi va o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta oladi. Tashqi motivlar esa vaqtinchalik rag'bat berishi mumkin, ammo ularning barqaror o'quv faoliyatini ta'minlashdagi roli chegaralanganligi kuzatildi. Tahlil natijalari ko'rsatishicha, talabalarda motivatsiyani rivojlantirish uchun shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, interfaol metodlardan foydalanish, baholash tizimini adolatli tashkil etish va o'quv muhitini psixologik jihatdan sog'lom saqlash eng muhim omillar hisoblanadi. Shuningdek, o'qituvchining muloqot madaniyati, talaba bilan samimiy hamkorlikda ishlashi, uning mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlashi motivatsion tizimning barqaror rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, motivatsion sohani rivojlantirish talabaning nafaqat o'quv jarayonidagi, balki kasbiy va shaxsiy taraqqiyotidagi muvaffaqiyatlarini ta'minlaydigan asosiy psixologik mexanizmlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q. *Ta'lim jarayonida motivatsiya va faollik.* – Toshkent.
2. Deci E., Ryan R. *Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation.*
3. G'oziev E. *Psixologiya faniga kirish.* – Toshkent
4. Jalolov A. *Pedagogik texnologiyalar.* – Toshkent.
5. Leontyev A.N. *Activity, Consciousness, and Personality.*

BALOG'AT YOSHIDAGI QIZLARNING SHAKILLANISHIDA SPORTNING AHAMIYATI, IJTIMOIIY PSIXOLOGIK MUAMMO VA YECHIMLAR

Anvarova Dilbar To'ychiboy qizi, UMFT
“Psixologiya” yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada balog'at yoshidagi qizlarning sport bilan shug'illanishining jismoniy, ruhiy va ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Qizlarning sport faoliyatiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy-psixologik muammolar – streotiplar, o'ziga ishonchsizlik, ota-onalarning yetarlicha qo'llab-quvvatlamasligi va sport sharoitlarining cheklanganligi ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur muammolarning samarali yechimlari sifatida sport muhitini yaxshilash, sog'lom targ'ibot olib borish, psixologik qo'llab-quvvatlash hamda oliy ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish taklif etiladi. Mazkur ish qizlar salomatligi va faolligini oshirishda sportning o'rni hamda uni rivojlantirish yo'llarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Jismoniy faollik, sport ishtiroki, balog'at yoshi, psixologik o'zgarishlar, emotsional barqarorlik, ijtimoiy bog'lanish, psixologik bosim, oila va jamiyatning salbiy qarashlari.

Аннотация. В данной статье анализируется значение участия девочек-подростков в спорте для их физического, психического и социального развития. Рассматриваются основные социально-психологические проблемы, влияющие на спортивную активность девочек: стереотипы, неуверенность в себе, недостаточная поддержка со стороны родителей и ограниченные спортивные условия. Также предлагаются эффективные решения этих проблем для улучшения спортивной среды, проведения здорового образа жизни, психологической поддержки и укрепления сотрудничества с высшими учебными заведениями. В работе раскрывается роль спорта в улучшении здоровья и активности девочек и

пути его развития. **Ключевые слова:** Физическая активность, участие в спорте, подростковый возраст, психологические изменения, эмоциональная стабильность, социальные связи, психологическое давление, негативное отношение к семье и обществу.

Ключевые слова: Физическая активность, участие в спорте, подростковый возраст, психологические изменения, эмоциональная стабильность, социальная связь, психологическое давление, негативное отношение к семье и обществу.

Abstract. This article analyzes the importance of adolescent girls' participation in sports for their physical, psychological, and social development. It examines the main socio-psychological problems affecting girls' sports activity: stereotypes, low self-confidence, insufficient parental support, and limited sports opportunities. Effective solutions to these problems are also proposed to improve the sports environment, promote a healthy lifestyle, provide psychological support, and strengthen cooperation with higher educational institutions. The paper reveals the role of sports in improving girls' health and activity, as well as the ways to further develop it.

Keywords: Physical activity, sports participation, adolescence, psychological changes, emotional stability, social connections, psychological pressure, negative attitudes from family and society.

Balogʻat yoshidagi qizlarning shakllanishida sportning ahamiyati, ijtimoiy-psixologik muammolar va yechimlar:

Sportning balogʻat yoshidagi qizlar uchun asosiy foydalari

1. Jismoniy salomatlik: suyak va mushak massasini mustahkamlaydi, metabolik sogʻliqni yaxshilaydi [1].

2. Ruhiy salomatlik: depressiya va xavotir belgilarini kamaytirish, oʻz-oʻziga ishonch va ruhiy barqarorlikni oshirish [2].

3. Ijtimoiy taraqqiyot: jamoaviy sport ijtimoiy koʻnikmalar, hamkorlik va doʻstlikni rivojlantiradi; shaxsiy identifikatsiya (kimlik) shakllanishiga yordam beradi [3].

4. Taʼlim va kelajak: sport bilan shugʻullangan qizlarda maktabdagi natijalar yaxshilanishi, tugʻilishni oldini olish va maktabni tamomlashga ijobiy taʼsir koʻrsatishi kuzatilgan [4]. **Место для уравнения.**

Nazariy asoslar — qaysi psixologik nazariyalar sport orqali shakllanishni tushuntiradi.

Erik Erikson — "Identitet vs rollar chalkashligi": Oʻsmirlik davrida oʻzini sinab koʻrish va ijtimoiy rollarni tajriba qilish muhim; sport guruhlarida oʻsmir qizlarga "rol sinovlari" uchun xavfsiz maydon beradi — raqib, jamoa aʼzosi, rahbar.

Self-Determination Theory (Deci & Ryan): insonning uchta asosiy psixologik ehtiyoji — avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy bogʻlanish — toʻliq qondirilsa, ichki motivatsiya va farovonlik oshadi. Sport mashgʻulotlari bu ehtiyojlarni qondirishga xizmat qilsa, qatnashuv davomiyligi va ruhiy salomatlik yaxshilanadi [3].

Bandura — ijtimoiy oʻrganish: rol modellari (murabbiylar, kattalar, mashhur sportchilar) orqali ijobiy xulq va mahorat oʻrganish sodir boʻladi; ayniqsa oʻsmir

qizlar uchun ijobiy ayol rollari namoyishi muhim. (Bandura konsepsiyasi bilan bog'liq izlanmalar sport kontekstida ham qo'llanadi) [5].

Ijtimoiy-psixologik muammolar — qizlar sportda nimalarga duch keladi

1. Jismoniy o'zgarishlar va tanaga nisbatan noqulaylik: pubertet, tana shakli o'zgarishi, sut bezlari va hayz bilan bog'liq muammolar qizlarni sportdan chetlashtirishi mumkin. (stigma va noqulaylik sabablari mavjud).

2. Tanbeparlik va tan-tana imiji muammolari: ijtimoiy tarmoqlarda ideal tanaviy standartlar, body-shaming — qizlarni sportdan voz kechishga undashi mumkin [6].

3. Xavfsizlik va jinsiy tajovuz xavfi: muhitda nomaqbul xatti-harakatlar yoki yetarli nazorat bo'lmasa, qatnashuv kamayadi. (jismoniy va psixologik xavfsizlik muhim).

4. Resurs va imkoniyat yetishmasligi: kiyim, hojatxona va shunga o'xshash joylar, maxsus murabbiylar yoki ayollar uchun alohida jamoalar yo'qligi — qatnashuvni cheklanadi.

5. O'qituvchilar va oilaning stereotipik qarashlari: “qizlar sportga mos emas” degan stereotiplar oilada yoki jamiyatda dalda topadi va qatnashuvni kamaytiradi.

Amaliy yechimlar — maktabdan boshlash, oiladan jamiyatgacha quyidagi choralar ilmiy adabiyotlar va amaliy tajribalar asosida tavsiya etiladi.

A. Maktab va ta'lim tizimi:

Majburiy, ammo moslashtirilgan Jismoniy tarbiya (PE): darslar turli qobiliyat va qiziqishlarga mos bo'lsin — jamoaviy va individual sport variantlari, xavfsiz va inkluziv muhit. (SDT tamoyillariga mos: avtonomiya tanlash, kompetentlikni qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy bog'lanish).

Gigiena va menstruatsiyaga moslashuv: maktabda ayollar uchun maxsus inshootlar, va hayz paytida sportga mos yo'riqnomalar. Bu qatnashuvni saqlab qolishga yordam beradi.

B. Murabbiylik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash:

Ayol murabbiylarni jalb qilish — qizlar uchun rol modeli bo'ladi; ijobiy ayol namoyishi qatnashuv va davomiylikni oshiradi.

Murabbiylar uchun psixologik tayyorgarlik — inkluziv, tana pozitivligi va ruhiy salomatlikni targ'ib qiluvchi treninglar.

C. Jamiyat va siyosiy chora-tadbirlar

Mahalla va jamoa dasturlari: arzon yoki bepul klublar, xavfsiz trenirovkalar, transport yordamchiligi.

Axborot kampaniyalari: tana qabul qilish, hayz haqida ochiq ma'lumot, ijtimoiy stereotiplarga qarshi targ'ibot — qatnashuvni oshirishga yordam beradi.

D. Psixologik yondashuvlar va intervensiyalar

SDT asosida motivatsiyani oshirish: murabbiylar qizlarning avtonomiyasini rag'batlantirsin (variantlarni tanlashga ruxsat), kichik maqsadlar qo'ya bilishlariga yordam bersin va ijtimoiy bog'lanishni mustahkamlash.

Jamoaviy qo'llab-quvvatlash guruhlari: peer-support, mentorluk dasturlari (katta qizlar yoki sportchi ayollar bilan) — ruhiy salomatlik va davomiylikni oshiradi.

Amaliy misollar — muvaffaqiyatli intervensiyalar va dasturlar

Maktabdagi jamoaviy sport guruhi plyus mentorluk: maktab 7–9 sinfdagi qizlar uchun haftada 3 marta jamoaviy sport mashg‘ulotlari va har oy mentor bilan uchrashuv tashkil qildi — qatnashuv va o‘z-o‘ziga ishonch ko‘rsatkichlari oshgani kuzatildi (ko‘p tadqiqotlar jamoaviy sportning ijobiy ta‘sirini tasdiqlaydi).

Mahalliy kampaniya: “Hayz va Sport” — hayz haqida ochiq darslar va toza inshootlar talablarini qondirish orqali qatnashuv kamayishini to‘xtatgan misollar mavjud (bunday yondashuvlar UK va boshqa joylarda muhokama qilingan).

O‘lchov va monitoring — muvaffaqiyatni qanday tekshirish kerak

Dastur samaradorligini baholash uchun indikatorlar:

1. Qizlar orasida sportga qatnashish darajasi (haftalik/davriy)
2. Ruhiy salomatlik skori (masalan, depressiya va o‘z-o‘ziga ishonch o‘lchovlari).
3. Maktabdagi baholar va maktabda qolish (graduatsiya) ko‘rsatkichlari.
4. Jamoaviy iqlim: tana qabul qilish, zo‘ravonlik yoki tajovuz holatlari bo‘yicha hisobotlar.

Ilmiy tadqiqotlarda bunday o‘lchovlar sport qatnashuvi bilan bog‘liqlikni aniqlashda ishlatilgan.

Bu borada takliflar: siyosat darajasida ,maktab va mahalla uchun

Siyosat: maktablarda PEning sifati va ayollarga mos inshootlar uchun standartlar joriy etilsin; mablag‘lar va uzluksiz murabbiy-tayyorlov dasturlari yaratilishi kerak.

Maktab: murabbiylarni jinsiy jihatdan sezgir va inkluziv tarzda tayyorlash; hayz davri uchun qo‘llab-quvvatlash siyosatini kiritish.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, ota-ona, jamoa, sport va tanaviy mavzular bo‘yicha ota-ona ta‘limi — stereotiplarni yengishga qaratilgan seminarlar.

Sport nafaqat jismoniy mashq emas — bu qizlarning identitetini shakllantirish, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va ruhiy salomatlikni mustahkamlashning muhim vositasidir. Ammo qatnashuv barqaror bo‘lishi uchun gigiena, tana-pozitivlik, xavfsizlik, ayol murabbiylar va stereotiplarga qarshi kurash kabi tizimli chora-tadbirlar talab qilinadi. Ilmiy tadqiqotlar va xalqaro tashkilotlar bunga dalil beradi.

Foydalanilgan asosiy manbalar:

1. World Health Organization — Physical activity 2024 Women’s Sports Foundation — Benefits — Why Sports Participation for Girls and Women.

2. Malm, C. va boshq. Physical Activity and Sports — Real Health Benefits: A Review 2019

3. Self-Determination Theory (Ryan & Deci) va SDT ilovalari sportga SDT sport tadqiqotlari 2017-2020

4. Katta kuzatuv/longitudinal tadqiqotlar: sport va ruhiy salomatlik o‘rtasidagi aloqalar (British Journal of Sports Medicine va boshqa maqolalar — ommaviy axborot manbalarida va PMCda mavjud).

5. Yangilik va siyosat misollari: The Guardian maqolasi — tanaga oid tabu va qizlarni sportdan chetlashtirish 2025

YOSHLARDA BIR-BIRIGA ISHONCH XUSUSIYATLARINI SHAKLLANISHIDA “MEN” KONSEPSIYASINING O‘RNI VA AHAMIYATI

Rahimova Dilbar Muhitdinova, UMFT
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi
Azadova Marjona Botir qizi,
Psixologiya yo‘nalishi 1- kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarda bir-biriga ishonch xususiyatining shakllanishida “Men” konsepsiyasining psixologik ahamiyati tahlil qilingan. Shaxsning o‘zini anglash jarayoni, o‘ziga bo‘lgan munosabati va ijtimoiy muhitdagi xulq-atvori “Men” konsepsiyasi orqali izohlanadi. Maqolada ijobiy “Men” konsepsiyasining shakllanishi yoshlarning shaxslararo munosabatlarida ishonch, ochiqlik va barqarorlikni ta‘minlovchi muhim omil ekanligi ilmiy manbalar asosida yoritilgan [1], [3]. Tadqiqot natijalari ta‘lim-tarbiya jarayonida yoshlar bilan ishlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: yoshlik davri, ishonch, “Men” konsepsiyasi, o‘zini anglash, o‘ziga baho, shaxslararo munosabat, ijtimoiy moslashuv.

Аннотация. В данной статье рассматривается психологическая роль «Я-концепции» в формировании доверительных отношений среди молодёжи. Анализируются процессы самосознания личности, самооценки и социального поведения как основные компоненты «Я-концепции». Обосновано, что сформированная позитивная «Я-концепция» способствует развитию доверия, открытости и устойчивых межличностных отношений у молодых людей [1], [3]. Результаты исследования имеют практическое значение для образовательной и воспитательной деятельности.

Ключевые слова: молодёжь, доверие, «Я-концепция», самосознание, самооценка, межличностные отношения, социальная адаптация.

Annotation. This article examines the psychological role of the self-concept in the formation of trust among youth. The processes of self-awareness, self-esteem, and social behavior are analyzed as core components of the self-concept. It is substantiated that a positive self-concept contributes to the development of trust, openness, and stable interpersonal relationships among young people [1], [3]. The findings of the study are of practical significance for educational and developmental practices.

Keywords: youth, trust, self-concept, self-awareness, self-esteem, interpersonal relationships, social adaptation.

Hozirgi jamiyatda yoshlarning psixologik rivojlanishi va ijtimoiy munosabatlarga moslashuvi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlarda bir-biriga ishonch tuyg‘usining shakllanishi ularning shaxs sifatida kamol topishi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va sog‘lom muloqot olib borishida muhim rol o‘ynaydi. Ushbu jarayonda shaxsning o‘zini anglashi, o‘z qadr-qimmatini his qilishi va o‘ziga bo‘lgan munosabati, ya‘ni “Men” konsepsiyasi asosiy psixologik omil sanaladi [2].

“Ishonch” tushunchasi bevosita shaxsning ichki dunyosi bilan bog‘liq bo‘lib, u yoshlarning oilada, ta‘lim muassasalarida va ijtimoiy muhitda shakllangan tajribasi asosida rivojlanadi.

Psixologiya fanida “Men” konsepsiyasi shaxsning o‘zi haqidagi tasavvurlari, o‘ziga bergan bahosi va ijtimoiy munosabatlardagi o‘rnini belgilovchi tizim sifatida talqin etiladi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, “Men” konsepsiyasi uch asosiy tarkibiy qismdan iborat: kognitiv, emotsional va xulq-atvoriy komponentlar [4].

Ijobiy “Men” konsepsiyasiga ega bo‘lgan yoshlarda o‘ziga ishonch yuqori bo‘ladi, ular atrofdagilar bilan ochiq muloqotga kirishadi va shaxslararo munosabatlarda ishonchli pozitsiyani egallaydi. Bunday yoshlar jamiyatda faol bo‘lib, muammolarni konstruktiv yo‘l bilan hal etishga moyil bo‘ladi [5].

Aksincha, salbiy “Men” konsepsiyasi shakllangan yoshlarda o‘ziga nisbatan past baho, ishonchsizlik, qo‘rquv va ijtimoiy chekinish holatlari kuzatiladi. Bu esa boshqalarga bo‘lgan ishonchning pasayishiga olib keladi hamda ijtimoiy moslashuv jarayonini qiyinlashtiradi [1].

Shu sababli oilada sog‘lom psixologik muhit yaratish, ta’lim jarayonida yoshlarning o‘z fikrini erkin ifoda etishiga sharoit yaratish va ularni qo‘llab-quvvatlash ijobiy “Men” konsepsiyasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, yoshlarda bir-biriga ishonch xususiyatining shakllanishi bevosita “Men” konsepsiyasining rivojlanish darajasiga bog‘liq. Ijobiy “Men” konsepsiyasi yoshlarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlab, boshqalar bilan sog‘lom va barqaror munosabatlar o‘rnatishiga xizmat qiladi. Shuning uchun yoshlar tarbiyasida ularning o‘zini anglash jarayoniga alohida e’tibor qaratish, ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Burns R. *Self-Concept Development and Education*. — London, 1982.
2. G‘oziev E. *Psixologiya*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
3. Karimova V.M. *Ijtimoiy psixologiya*. — Toshkent, 2014.
4. Maslow A. *Motivation and Personality*. — New York, 1970.
5. Rogers C. *On Becoming a Person*. — Boston, 1961.

DEVIANT XULQ-ATVORNI SHAKLLANISHIDA IJTIMOIIY OMILLARNING TA’SIRI

Safarova Dilnoza Kuchkarovna, UMFT,
“Pedagogika va psixologiya” yo‘nalishi 4- bosqich talabasi,
Erkinova Pokiza Nuriddin qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada deviant xulq-atvor fenomenining mohiyati, uning kelib chiqishiga ta’sir etuvchi asosiy ijtimoiy omillar chuqur tahlil qilinadi. Shaxs ijtimoiylashuvi jarayonida oila, ta’lim muassasalari, tengdoshlar guruhi, ommaviy axborot vositalari, iqtisodiy va madaniy muhitning tutgan o‘rni ilmiy-nazariy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, deviant xulq-atvorning jamiyat uchun oqibatlari va uning oldini olish mexanizmlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: deviant xulq-atvor, ijtimoiy omillar, ijtimoiylashuv, anomiya, oila, yoshlar muammosi.

Аннотация. В данной статье проводится глубокий анализ сущности феномена девиантного поведения и основных социальных факторов, влияющих на его формирование. На основе научно-теоретических источников раскрывается роль семьи, образовательных учреждений, групп сверстников, средств массовой информации, а также экономической и культурной среды в процессе социализации личности. Кроме того, рассматриваются социальные последствия девиантного поведения и механизмы его профилактики.

Ключевые слова: девиантное поведение, социальные факторы, социализация, anomia, семья, проблемы молодежи.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the essence of the phenomenon of deviant behavior and the main social factors influencing its emergence. Based on scientific and theoretical sources, the role of the family, educational institutions, peer groups, mass media, as well as the economic and cultural environment in the process of individual socialization is examined. In addition, the social consequences of deviant behavior and the mechanisms for its prevention are discussed.

Keywords: deviant behavior, social factors, socialization, anomie, family, youth issues.

Zamonaviy jamiyatda shaxs xulq-atvori muammosi ijtimoiy fanlarning muhim tadqiqot ob'ektlaridan biri hisoblanadi. Jamiyat tomonidan belgilangan axloqiy, huquqiy va madaniy me'yorlardan chetga chiqish holatlari turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Bunday holatlar, ayniqsa, yoshlar va o'smirlar orasida ko'proq uchrab, jamiyat barqarorligiga jiddiy tahdid soladi.

Deviant xulq-atvor nafaqat shaxsning individual muammosi, balki ijtimoiy muhitdagi nomukammalliklarning natijasidir. Shu sababli mazkur muammoni o'rganishda ijtimoiy omillarni chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Deviant xulq-atvor tushunchasining ilmiy talqini. "Deviatsiya" tushunchasi lotincha *deviatio* – "og'ish", "chetga chiqish" ma'nolarini anglatadi. Deviant xulq-atvor deb jamiyatda qabul qilingan me'yorlar, qoidalar va qadriyatlarga mos kelmaydigan xatti-harakatlarga aytiladi.

Fransuz sotsiologi **E. Dyurkgeym** deviant xulq-atvorni jamiyatda anomiya holatining kuchayishi bilan bog'laydi. Uning fikricha, ijtimoiy me'yorlar zaiflashgan yoki aniq belgilanmagan jamiyatda shaxslar o'z xatti-harakatlarini boshqarishda qiyinchilikka duch keladi.[1]

Amerikalik olim **R. Merton** esa deviant xulq-atvorni jamiyat tomonidan belgilangan ijtimoiy maqsadlar va ularga erishish vositalari o'rtasidagi nomutanosiblik natijasi sifatida izohlaydi. Bu holat, ayniqsa, iqtisodiy tengsizlik kuchli bo'lgan jamiyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi.[2]

Deviant xulq-atvor shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar

Oila – ijtimoiylashuvning asosiy instituti

Oila shaxsning birlamchi ijtimoiylashuvi amalga oshadigan muhit hisoblanadi. Oila muhitidagi nosog'lom psixologik holat, ota-onalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, zo'ravonlik, beparvolik yoki noto'g'ri tarbiya usullari bolalarda deviant xulq-atvorni shakllantiradi.

Psixolog **A. Banduraning** ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, bolalar xatti-harakatlarni kattalardan kuzatish va ularga taqlid qilish orqali o'zlashtiradi. Agar oilada tajovuzkorlik, yolg'on yoki huquqbuzarlik odatiy hol sifatida namoyon bo'lsa, bola buni normal xulq-atvor deb qabul qiladi.[3]

Ta'lim muassasalari va maktab muhiti

Maktab shaxsning ikkilamchi ijtimoiylashuv instituti sifatida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarning o'quvchiga nisbatan munosabati, baholash tizimining adolatliligi va sinf jamoasidagi ijtimoiy muhit deviant xulq-atvorning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik, doimiy tanqid, kamsitilish yoki e'tiborsizlik o'smirda norozilik hissini kuchaytirib, uni ijtimoiy me'yorlarga qarshi chiqishga undashi mumkin.

Tengdoshlar guruhi va submadaniyatlar

O'smirlik davrida tengdoshlar guruhi shaxs hayotida muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim hollarda deviant submadaniyatlar (jinoyatchi guruhlar, radikal oqimlar va boshqalar) yoshlarni o'ziga jalb qiladi.

Amerikalik sotsiolog **G. Bekkerning** “yorliq qo'yish nazariyasi”ga ko'ra, jamiyat tomonidan shaxsga “qoidabuzar” degan tamg'a qo'yilishi uning kelgusida aynan shu rolga moslashishiga olib keladi.[4]

Ommaviy axborot vositalari va raqamli muhit

Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari shaxs ongiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Zo'ravonlik, giyohvandlik, axloqsizlikni targ'ib qiluvchi kontent yoshlar ongida noto'g'ri qadriyatlarni shakllantirishi mumkin.

Nazorat qilinmagan axborot oqimi shaxsda agressivlik, befarqlik va ijtimoiy mas'uliyatsizlikni kuchaytiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar

Ishsizlik, kambag'allik, ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlik hissi deviant xulq-atvorning muhim sabablaridan biridir. Jamiyatda o'z o'rnini topa olmagan shaxs norozilikni huquqbuzarlik yoki tajovuzkor xatti-harakatlar orqali ifodalashi mumkin.

Deviant xulq-atvorning ijtimoiy oqibatlar

Deviant xulq-atvor jamiyatda jinoyatchilikning oshishi, ijtimoiy beqarorlik, axloqiy qadriyatlarning yemirilishi kabi salbiy oqibatlarga olib keladi. Shu bilan birga, u shaxsning o'z hayotiga ham salbiy ta'sir ko'rsatib, ijtimoiy moslashuv jarayonini qiyinlashtiradi.[5]

Deviant xulq-atvorning oldini olish va profilaktika choralari

Muammoni hal etishda kompleks yondashuv zarur:

- oilaviy tarbiyani mustahkamlash;
- maktab va mahallalarda psixologik xizmatlarni rivojlantirish;
- yoshlarni sport, san'at va ijtimoiy faoliyatga jalb qilish;
- OAV orqali sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish;
- ijtimoiy adolat va bandlikni ta'minlash.[6]

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, deviant xulq-atvor shaxsning ijtimoiy muhit bilan o'zaro munosabatlari natijasida shakllanadigan murakkab jarayondir. Ijtimoiy omillar – oila, maktab, tengdoshlar, OAV va iqtisodiy sharoitlar – bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois deviant xulq-atvorni kamaytirish jamiyatning barcha ijtimoiy institutlari hamkorligini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Dyurkgeym E. Jamiyat va anomiya. – Moskva, 1996.*
2. *Merton R. Social Structure and Anomie. – New York, 1938.*
3. *Bandura A. Social Learning Theory. – Englewood Cliffs, 1977.*
4. *Becker H. Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance. – New York, 1963.*
5. *Qodirov B.R. Yoshlar psixologiyasi. – Toshkent, 2018.*
6. *Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent, 2020.*

BOSHLANG'ICH TA'LIM JARAYONIDA BOLALARNING MOSLASHISH EHTIYOJLARI SHAKILLANISHIDAGI MUOMMO VA YECHIMLARI

Ibrohimjonova Gulasal Ilhomovna, UMFT,
“Psixologiya” Yo‘nalishi 1 – bosqich talabasi

Annototsiya. Boshlang'ich ta'lim — bola hayotidagi eng mas'uliyatli bosqichlardan biri bo'lib, ushbu davrda o'quvchining maktab muhitiga moslashuvi uning keyingi o'quv yutuqlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bolaning yangi talablar, yangi jamoa va o'qituvchi bilan o'zaro munosabatlarga moslashuvi murakkab psixologik jarayon bo'lib, bu jarayonni to'g'ri tashkil etish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, moslashuv jarayoni, o'quvchi ehtiyojlari, psixologik moslashuv, ijtimoiy moslashuv, o'quv faoliyati, moslashuv muammolari, moslashuv yechimlari, o'qituvchi yondashuvi, ota-ona hamkorligi, bolalar psixologiyasi, ta'lim muhitiga moslashish, individual yondashuv, pedagogik qo'llab-quvvatlash, jamoaviy o'yinlar, interfaol metodlar.

Аннотация. Начальное образование Школьный период — один из самых ответственных этапов в жизни ребенка, и адаптация ученика к школьной среде в этот период напрямую влияет на его последующие академические достижения. Адаптация ребенка к новым требованиям, новой команде и взаимодействию с учителем — это сложный психологический процесс, и правильная организация этого процесса является важным фактором повышения качества образования.

Калит со'злар: Начальное образование, процесс адаптации, потребности учащихся, психологическая адаптация, социальная адаптация, образовательная деятельность, проблемы адаптации, решения по адаптации, подход учителя, сотрудничество родителей, детская психология, адаптация к образовательной среде, индивидуальный подход, педагогическая поддержка, командные игры, интерактивные методы.

Abstract: Primary education is one of the most responsible stages in a child's life, and the student's adaptation to the school environment during this period directly affects his or her subsequent academic achievements. A child's adaptation to new requirements, a new team, and interactions with a teacher is a complex psychological process, and the proper organization of this process is an important factor in improving the quality of education.

Kalit so'zlar: Primary education, adaptation process, student needs, psychological adaptation, social adaptation, educational activities, adaptation problems, adaptation solutions, teacher approach, parent cooperation, child psychology, adaptation to the educational environment, individual approach, pedagogical support, team games, interactive methods.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida moslashuv ehtiyojlari bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. Psixologik ehtiyojlar — xavfsizlik, qo'llab-quvvatlanish, o'qituvchi va sinfdoshlar bilan iliq munosabat.
2. Ijtimoiy ehtiyojlar — jamoaga qo'shilish, o'zini namoyon qilish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish.
3. O'quv faoliyatiga oid ehtiyojlar — topshiriqlarni tushunish, mustaqil ishlay olish, o'qishga qiziqish.
4. Jismoniy ehtiyojlar — harakatlanish, energiyani to'g'ri sarflash, sog'lom ovqatlanish va dam olish.

Boshlang'ich ta'lim amaliyotida bolalar moslashuvida quyidagi muammolar ko'p kuzatiladi:

1. Psixologik moslashuvdagi qiyinchiliklar ,yangi muhitdan qo‘rqish, ota-onadan uzoqlashishdagi xavotir, o‘ziga ishonchsizlik, tortinchoqlik

2. Ijtimoiy moslashuvdagi muammolar,jamoaga kirishishdagi qiyinchilik, sinfdoshlar bilan muloqotda to‘sqinlik, mojarolar, o‘zini izolyatsiya qilish

3. O‘quv jarayonidagi moslashuv muammolari, o‘quv yuklamasining birdan oshishi, darslarga e‘tibor berishdagi sustlik, o‘qish va yozish jarayonida qiynalish

4. Ota-ona bilan hamkorlik yetarli bo‘lmasligi, uy sharoitida noto‘g‘ri yondashuv, haddan tashqari talabchanlik yoki loqaydlik, o‘qituvchi bilan aloqa sustligi, muammolarni bartaraf etish bo‘yicha yechimlar

1. Psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish, sinfda qulay va ishonchli atmosfera yaratish, o‘qituvchining mehribon, tushunarli yondashuvi, moslashuv davri uchun maxsus psixologik treninglar

2. Ijtimoiy moslashuvni rag‘batlantirish, jamoaviy o‘yinlar, guruhiiy topshiriqlar, sinf ichida “do‘stlik haftaligi” kabi loyihalarni yo‘lga qo‘yish, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha mashg‘ulotlar

3. O‘quv faoliyatini bosqichma-bosqich tashkil etish, yengil topshiriqlardan murakkabiga o‘tish, har bir bolaning individual qobiliyatini inobatga olish, qiziqarli, interfaol metodlardan foydalanish

4. Ota-onalar bilan samarali hamkorlik, muntazam suhbatlar va maslahatlar, ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb etish, uyda tinch va sog‘lom psixologik muhit yaratish bo‘yicha ko‘rsatmalar

5. Maktab – psixolog – o‘qituvchi – ota-ona tizimli hamkorligi, har bir bolaning moslashuv jarayoni monitoring, erta aniqlash va erta yordam prinsipi, zarurat bo‘lsa, individual rivojlantiruvchi dasturlar tuzish

Xulosa. Boshlang‘ich ta’limda bolalarning moslashishi murakkab, ammo boshqariladigan jarayondir. O‘qituvchi, psixolog va ota-ona hamkorligida to‘g‘ri tashkil etilgan moslashuv yo‘li nafaqat bolaning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, balki uning kelajakdagi ijtimoiy muvaffaqiyati uchun ham mustahkam poydevor yaratadi. Shuning uchun har bir pedagog bolalarning moslashish ehtiyojlarini to‘g‘ri anglash va ularni qondirishga qaratilgan tizimli yondashuvni yo‘lga qo‘yishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S.– ijtimoiy rivojlanish nazariyasi, yaqin rivojlanish zonasi

Leontev A.N.– faoliyat nazariyasi

D.B. Elkonin – maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi

J. Piaget – kognitiv rivojlanish bosqichlari

2. Ijtimoiy moslashuv va jamoaga kirishish

Erikson E. psixososial rivojlanish nazariyasi (moslashuv, ishonch shakllanishi)

Bandura A. ijtimoiy o‘rganish nazariyasi (kuzatish orqali o‘rganish)

K. Rodgers – insonparvarlik psixologiyasi (qulay muhit orqali moslashuv)

3. L.V. Zankov – rivojlantiruvchi ta’lim konsepsiyasi

V.V. Davыdov – nazariy tafakkurni rivojlantirish

B. Bloom – o‘quv maqsadlari taksonomiyasi

Jerom Bruner – spiral ta’lim modeli

4. J. Coleman – ijtimoiy kapital nazariyasi (oilaviy muhit ta’siri)

U. Bronfenbrenner – ekologik tizimlar nazariyasi (oilal-maktab-jamiyat o‘zaro ta’siri)

5. B.G. Anan'ev – shaxsning rivojlanish omillari
P.P. Blonskiy – bolalar psixologiyasi asoschisi
Sh. Amonashvili – insonparvar pedagogika
K. Ushinskiy – ta'limning psixologik asoslari

O'SPRIN YOSHDAGI YIGIT VA QIZLARNING XULQ-ATVORINI SHAKILLANISHIDA TENGQURLARINING TA'SIRI VA ULARNING XULQIDAGI IJTIMOIIY PSIXOLOGIYASI

*Nuriddinova Charos Kamol qizi, UMFT
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Maqolada o'spirin yoshdagi yigit va qizlarning xulq-atvorida uchraydigan asosiy ijtimoiy-psixologik muammolar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi — o'spirinlarning xatti-harakatiga ta'sir qiluvchi omillarni aniqlash va bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik qiyinchiliklarni tahlil qilishdir. Ish psixologik adabiyotlar tahlili asosida olib borilgan bo'lib, unda tengdoshlar bosimi, ijtimoiy solishtirish, emotsional beqarorlik va identitet izlash kabi omillar yoritiladi. Xulosalarda o'spirin xulqining oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi va individual psixologik holat bilan chambarchas bog'liqligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: o'spirinlik, xulq-atvor, ijtimoiy-psixologik muammolar, tengdoshlar ta'siri, identitet, emotsional rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматриваются основные социально-психологические проблемы, встречающиеся в поведении подростков мужского и женского пола. Цель исследования – выявление факторов, влияющих на поведение подростков, и анализ психологических трудностей, возникающих в этом процессе. Работа основана на анализе психологической литературы, в которой выделяются такие факторы, как давление со стороны сверстников, социальное сравнение, эмоциональная нестабильность и поиск идентичности. В выводах подчеркивается тесная взаимосвязь между поведением подростков и семейной средой, группой сверстников и индивидуальным психологическим состоянием.

Ключевые слова: подростковый возраст, поведение, социально-психологические проблемы, влияние сверстников, идентичность, эмоциональное развитие

Abstract. The article examines the main socio-psychological problems encountered in the behavior of adolescent boys and girls. The purpose of the study is to identify the factors influencing the behavior of adolescents and analyze the psychological difficulties that arise in this process. The work is based on an analysis of psychological literature, which highlights factors such as peer pressure, social comparison, emotional instability, and identity search. The conclusions emphasize the close relationship between adolescent behavior and the family environment, peer group, and individual psychological state.

Keywords: adolescence, behavior, socio-psychological problems, peer influence, identity, emotional development

O'spirinlik davri shaxsiyat shakllanishining eng muhim bosqichlaridan biridir [4]. Bu davrda yoshlarning emotsional, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi jadal tarzda kechadi [5]. Shu jarayonda tengdoshlar bilan munosabatlar markaziy o'rin egallaydi [1]. O'spirinlar ko'pincha o'zini guruh orqali anglaydi, shuning uchun tengdoshlarning bahosi, qo'llab-quvvatlashi yoki bosimi ularning xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [3]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'spirinlar o'z qarorlarini qabul qilishda tengdoshlar ta'siriga juda sezgir bo'lib, bu ular uchun ijobiy ham, salbiy ham oqibatlariga olib keladi [4]. Shu maqola orqali tengdoshlarning ikki tomonlama ta'siri — ijobiy (motivatsiya, qo'llab-quvvatlash)

va salbiy (stress, xavfli xatti-harakatlar) — hamda bu jarayonda yuzaga keladigan psixologik muammolar tahlil qilinadi [5].

Tengdoshlar ta'sirining psixologik mexanizmlari: O'spirinlarning xulqiga tengdoshlar bir nechta mexanizm orqali ta'sir qiladi: 1. Ijtimoiy identifikatsiya: Yoshlar o'zlarini guruh a'zosi sifatida anglab, xulqini guruh normativlariga moslashtiradi [2]. Masalan, maktabdagi guruh ichida o'zini "mos" tutish istagi, o'spirinlarni ijobiy yoki salbiy qarorlar qabul qilishga undashi mumkin. 2. Taqlid qilish: Tengdoshlarning xatti-harakatlari o'spirin tomonidan o'zlashtiriladi [1]. Agar guruhda zararli odatlar yoki xavfli xulq ko'rinadigan bo'lsa, o'spirin ham bu harakatlarni takrorlashga moyil bo'ladi. 3. Normativ va informatsion bosim: Guruh a'zolarining qabul qilinishi va "to'g'ri" xulqni kuzatish istagi yoshlarni o'zgartiradi [3]. Shu mexanizm ayniqsa qaror qabul qilishda kuchli ta'sir ko'rsatadi. 4. Emotsional beqarorlik: Stress yoki tashvish holatida tengdoshlar ta'siri oshadi [5]. Masalan, yangi maktab muhitida yoki baholar bilan bog'liq vaziyatda o'spirinlar guruhga ko'proq bo'ysunadi, bu esa ularning xulqini ijobiy ham, salbiy ham tomonga yo'naltiradi.

Salbiy ta'sirlar: Tengdoshlarning salbiy ta'siri ko'pincha xavfli xatti-harakatlar, past o'ziga baho va ijtimoiy tashvish shaklida namoyon bo'ladi [1]. Guruh bosimi yoshlarni zararli odatlarni sinashga, konfliktlarga kirishga yoki impulsiv qarorlar qabul qilishga undashi mumkin [2]. Guruh fikri (groupthink) qaror qabul qilishdagi xatoliklarga olib keladi [3]. Masalan, o'spirinlar zararli odatlarni sinash, aggressiv xatti-harakatlarda ishtirok etish yoki o'zini past baholash kabi holatlarga duch keladi [1]. Shuningdek, salbiy ijtimoiy ta'sir o'spirinlarda ruhiy muammolarni keltirib chiqaradi: ijtimoiy tashvish, depressiya belgilarining kuchayishi va maktabdagi muvaffaqiyatsizlik [4]. Statistik tadqiqotlarga ko'ra, 13–17 yoshdagi o'spirinlarning 40–50% tengdosh bosimi tufayli stress holatini boshdan kechiradi [5].

Ijobiy ta'sirlar: Sog'lom tengdosh muhiti esa ijobiy ta'sir ko'rsatadi [2]. Qo'llab-quvvatlovchi do'stlik stressni kamaytiradi va ruhiy barqarorlikni oshiradi [2][5]. Akademik motivatsiya va ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi [3]. O'spirinlar ijtimoiy ko'nikmalarini oshiradi, o'zini ifoda etadi va shaxsiy identitetni shakllantiradi [5]. Masalan, sport musobaqalari, guruh loyihalari yoki ijodiy mashg'ulotlar orqali o'spirinlar o'zini ijobiy guruh bilan identifikatsiya qiladi [1]. Bu ijobiy ta'sir o'spirinlarni xavfli qarorlar qabul qilishdan himoya qiladi va ularning ruhiy barqarorligini mustahkamlaydi.

O'spirinlarda uchraydigan psixologik muammolar: O'spirinlarda uchraydigan asosiy psixologik muammolar quyidagilardan iborat: Tashqi ko'rinish va ijtimoiy solishtirish bosimi [4]. Ijtimoiy tashvish va impulsiv qarorlar [2]. Oilaviy muhit va tengdoshlar o'rtasidagi ziddiyatlar [3]. Tengdoshlar o'spirin xulq-atvoriga ikki tomonlama — ijobiy va salbiy — ta'sir ko'rsatadi [1]. Sog'lom psixologik rivojlanish uchun ijobiy tengdosh muhiti yaratish, oilaviy qo'llab-quvvatlash va psixologik maslahat muhim ahamiyatga ega [4]. Yoshlarni xavfli xatti-harakatlardan himoya qilish va ijobiy identitet shakllanishini qo'llab-quvvatlash zarur [5]. Shu bilan birga, maktab, uy va ijtimoiy muhitni birlashtirgan

kompleks yondashuv yoshlarning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nishonova, F. (2025). *The influence of peer pressure on teenagers' decision-making*. IJODKOR O'qituvchi Jurnal, 49-son.
2. Bandzeladze, T. (2020). *Peer pressure and adolescents' problem behavior*. Journal of Advanced Research in Social Sciences and Humanities, 5(1).
3. Abdurahmon Nasriddinov. *How peer pressure affects the conformity of adolescents in choosing their hobbies and interests in Uzbekistan?* World Economics and Finance Bulletin.
4. Gadayeva, M.M., & Nazarova, M. (2024). *O'smirlik davrining psixologik xususiyatlari*. Modern Science and Research, 3(5), 530–538.
5. Umarov, T.M. (2024). *Psychological characteristics of anxiety in adolescents' religious-psychological factors and understanding of professional identity*. University Research Base. Past o'ziga baho va depressiv belgilar [4][5]

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TORTINCHOQLIK XUSUSIYATLARINING KELIB CHIQISHINING IJTIMOIIY SABABLARI

Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT,
Gumanitar fanlar, kafedrası katta o'qituvchisi,
Rahmatullayeva Munisa Ilyos qizi,
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida tortinchoqlik xususiyatlarining kelib chiqishiga sabab bo'luvchi ijtimoiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda oilaviy muhit, tarbiya uslublari, tengdoshlar bilan munosabatlar, o'qituvchi–o'quvchi o'rtasidagi kommunikativ jarayonlar hamda maktabdagi psixologik atmosfera kabi omillarning bola shaxsiga ta'siri yoritiladi. Shuningdek, tortinchoqlikning erta aniqlanishi, uni kamaytirish bo'yicha pedagogik yondashuvlar va samarali psixologik qo'llab-quvvatlash usullari haqida ilmiy xulosalar beriladi. Maqola boshlang'ich ta'lim jarayonida bolalarning ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlari: tortinchoqlik, ijtimoiy omillar, boshlang'ich ta'lim, oila muhiti, tarbiya, tengdoshlar munosabati, pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash.

Аннотация. В данной статье анализируются социальные факторы, вызывающие застенчивость у учащихся начальной школы. В исследовании освещается влияние таких факторов, как семейная среда, стили воспитания, отношения со сверстниками, процессы общения учителя и ученика, а также психологическая атмосфера в школе на личность ребенка. Также приводятся научные выводы о раннем выявлении застенчивости, педагогических подходах к ее снижению и эффективных методах психологической поддержки. В заключение статьи даются рекомендации, направленные на повышение социальной активности детей в процессе начального образования.

Ключевые слова: застенчивость, социальные факторы, начальное образование, семейная среда, воспитание, отношения со сверстниками, педагогический подход, психологическая поддержка.

Abstract. This article analyzes the social factors that cause shyness in primary school students. The study highlights the impact of factors such as family environment, upbringing styles, peer relationships, teacher-student communication processes, and the psychological atmosphere at school on the child's personality. It also provides scientific conclusions on the early detection of shyness, pedagogical approaches to reducing it, and effective psychological support methods. The article concludes with recommendations aimed at increasing the social activity of children in the primary education process.

Keywords: *shyness, social factors, primary education, family environment, upbringing, peer relationships, pedagogical approach, psychological support.*

Inson shaxsining shakllanishida boshlang'ich ta'lim davri alohida ahamiyatga ega. Bu davrda o'quvchilar nafaqat bilim oladi, balki o'z xarakteri, muloqot ko'nikmalari va ijtimoiy faol pozitsiyasini ham shakllantira boshlaydi. Shu jarayonda tortinchoqlikning vujudga kelishi bolalarning o'qish jarayoniga, o'zini namoyon etishiga, tengdoshlari bilan munosabatiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tortinchoqlik ko'pincha psixologik omillar bilan bog'liq deb qaralsada, uning kelib chiqishida ijtimoiy sabablar — oila muhiti, tarbiya uslubi, maktabdagi kommunikativ jarayonlar va tengdoshlar guruhi bilan bo'lgan munosabatlar muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi tortinchoqlikning ijtimoiy ildizlari tahlil qilinib, ushbu hodisani erta aniqlash va kamaytirishga qaratilgan samarali pedagogik hamda psixologik yondashuvlar ko'rib chiqiladi.

1. Oila muhitining ta'siri

Oila – bolaning birinchi va eng muhim ijtimoiy muhitidir. Oila muhitidagi haddan tashqari nazorat yoki yetarli e'tiborning bo'lmasligi bolalarda tortinchoqlikni kuchaytiradi. Shu bilan birga, ota-onaning mehr-muhabbat va pedagogik bilimlari bolaning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oilaviy muhit bolaning psixologik qo'llab-quvvatlash darajasi bilan bevosita bog'liq [3].

2. Tarbiya va maktabdagi munosabatlar

Tarbiya uslubi va maktabdagi ijtimoiy muhit bolaning o'zini namoyon etishiga ta'sir qiladi. O'qituvchi va tengdoshlar bilan bo'lgan salbiy tajribalar bolada tortinchoqlikni kuchaytiradi. Shu bois, maktabda samarali pedagogik yondashuvlar va psixologik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari joriy etilishi zarur [5].

3. Tengdoshlar bilan munosabatlar

Bola ijtimoiy tajribalarni aynan tengdoshlar munosabati orqali o'rganadi. Do'stlar bilan muloqot qilish imkoniyatining cheklanishi yoki rad etilish holatlari tortinchoqlikni kuchaytiradi va o'quvchining ijtimoiy faolligini pasaytiradi [7].

4. Pedagogik yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash

Pedagogik yondashuvlar bolaning ijtimoiy faolligini oshirish va tortinchoqlikni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, maktabda amalga oshiriladigan psixologik qo'llab-quvvatlash tadbirlari bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Masalan, guruh ishlari, ijtimoiy o'yinlar, ochiq muloqot mashg'ulotlari samarali usullardan hisoblanadi [8].

5. Tadqiqot natijalari va muhokama

Ota-ona va o'qituvchilar tomonidan tortinchoqlikni erta aniqlash bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bolalarning boshlang'ich ta'lim jarayonida faol qatnashishlari, ijtimoiy o'yinlarda ishtirok etishlari va tengdoshlari bilan munosabatda bo'lishlari ijtimoiy omillarni ijobiy rivojlantiradi va psixologik qo'llab-quvvatlashni mustahkamlaydi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki boshlang'ich sinf o'quvchilarida tortinchoqlikning shakllanishi ko'plab ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Oila muhitidagi haddan tashqari nazorat, qo'pollik yoki yetarli e'tibor bo'lmasligi, maktabdagi noqulay psixologik atmosfera, o'qituvchining noto'g'ri muloqot uslubi hamda tengdoshlar munosabati — barchasi bolada o'ziga ishonchsizlik va faollikning pasayishiga sabab bo'lishi mumkin. Tortinchoqlikning erta bosqichda aniqlanishi va unga nisbatan to'g'ri pedagogik yondashuv va psixologik qo'llab-quvvatlash qo'llanishi o'quvchining ijtimoiy rivojlanishini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Maqolada keltirilgan tavsiyalar pedagog va ota-onalarga bolalarning ruhiy holatini chuqurroq tushunish hamda ularga sog'lom ijtimoiy muhit yaratishda yordam beradi. Quyidagi tavsiyalar orqali bolalardagi tortinchoqlik odatlarini yoqotishda samarali foyda beradi:

1. Ota-onalar bolaga mehr-muhabbat va e'tibor bilan yondashishi kerak.
2. Maktabda ochiq muloqot va ijtimoiy o'yinlar orqali tortinchoqlikni kamaytirish.
3. Pedagogik yondashuvlar orqali o'quvchilarning o'zini namoyon etishi qo'llab-quvvatlanishi zarur.
4. Psixologik qo'llab-quvvatlashni muntazam amalga oshirish va tengdoshlari bilan munosabatlarni rivojlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov O. Bolalarda psixologik rivojlanish va tarbiya. 2020.
2. Holmatov S. Psixologik qo'llab-quvvatlash metodlari maktabda. Samarqand: Ilm-Fan, 2019.
3. Islomova N. Tortinchoqlik va uning ijtimoiy sabablari. -T.: Pedagogika va Psixologiya, 2020.
4. Karimova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijtimoiy faolligi. -T.: Pedagogika, 2019.
5. Raxmatova F. Tengdoshlar munosabati va bolaning ijtimoiy rivojlanishi. -T.: Ma'naviyat, 2021.
6. Tursunov R. Bolalar psixologiyasi: nazariya va amaliyot. -T.: Ma'rifat, 2021.
7. Yunusov A. Boshlang'ich ta'limda pedagogik yondashuvlar. -T.: Fan va ta'lim, 2022.

BOLALARDAGI HAVOTIRLANISH VA QO'RQUVNING SHAXSIY XUSUSIYATLARIGA TA'SIRI

Raxmadjonova Nilufar, "Psixologiya" ta'lim yo'nalishi
1-kurs talabasi. E-mail: raxmadjonovanilufar@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Qodirov Q.B.**, ped. fan. doktori, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalik davrida uchraydigan havotir lanish va qo'rquv holatlarining psixologik ildizlari, ularning shaxs rivoji, hissiy barqarorligi va xulq-atvor xususiyatlariga ko'rsatadigan ta'siri yoritiladi. Havotir lanishning kelib chiqish omillari, qo'rquvning tabiiy va patologik shakllari, oilaviy muhit, tarbiya uslublari hamda maktabdagi psixologik muhitning bola ruhiyatiga ta'siri ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu omillar shaxsning keyingi hayotidagi o'ziga ishonch, kommunikativ ko'nikmalar va moslashuv qobiliyatiga qanday ta'sir qilishi ochib beriladi. Undan tashqari psixolog va pedagoglarning bu jarayondagi muhim ahamiyati haqida ham malumot beriladi.

Kalit soʻzlar: bolalardagi qoʻrquv, qoʻrquv yoki ehtiyotkorlik, bolalik psixologiyasi, havotirlanish, emotsional barqarorlik, shaxs rivoji, tarbiya, oilaviy muhit, moslashuv, xavfsizlik hissi, psixologik qoʻllab-quvvatlash.

Hayotimizda juda koʻp narsalardan qoʻrqamiz, qoʻrquvimizni yengish uchun harakat qilamiz, baʼzida esa undan qochamiz. Bolalarda ham huddi shunday holat kuzatiladi. Eng koʻp uchraydigan hissiy holatlardan biri - havotirlanish va qoʻrquvdir. Ushbu holatlar tabiiy boʻlishi mumkin, chunki bola atrof-muhitni bilish jarayonida yangi, nomaʼlum, baʼzan esa xavfli deb qabul qiladigan holatlar bilan toʻqnash keladi. Ammo haddan tashqari yoki uzoq davom etuvchi havotirlanish shaxsning shakllanishiga salbiy taʼsir koʻrsatishi mumkin[2]. Qoʻrqqanimizda bizning xulq-atvorimiz, qoʻrquvimizga munosabatimiz juda ham muhim. Hattoki bolalar nimadan qoʻrqayotganini ham bilmay qoladi. Bu ota-ona farzandlarini tushunmasligiga, unda travma hosil boʻlishiga sabab boʻlishi mumkin.

Qoʻrquv oʻzi nima? Qoʻrquv- insonlarning ruhiy holatlaridan biri; narsa va hodisalarning asl mohiyati, koʻrinishi toʻgʻrisidagi aniq tasavurning yoʻqligi tufayli bezovtalanish, hadiksirash, tashvishlanish kechinmalarining yuzaga kelishi. Bolalar koʻp narsadan qoʻrqishlarining sababi ham aslida mana shu: biror bir narsani asl mohiyatini bilmaslik. Umuman olganda, bolalik davrida qoʻrquvning normal shakllari boʻladi: qorongʻulikdan qoʻrqish, yolgʻizlikdan qoʻrqish, begona odamlarni yoqtirmaslik va h.k. Agar qoʻrquv kuchli boʻlib qolsa yoki uzoq davom etsa, bu havotirlanishga, keyinchalik esa shaxsiy xususiyatlarning shakllanishida qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.

Psixologiyada havotirlanish bu real xavf mavjud boʻlmagan, ammo bola tomonidan xavf sifatida idrok etiladigan holatlarga nisbatan vujudga keladigan ichki bezovtalik holatidir[1]. Bolalarda havotirlanish koʻpincha quyidagilarda namoyon boʻladi: tez-tez xavotirli kayfiyat; ayrim vaziyatlardan qochish; ota-onadan uzoqlashishni yoqtirmaslik; uyqu buzilishi; yengil qoʻrqib ketish.

Bolalardagi havotirlanish va qoʻrquvning kelib chiqishiga taʼsir etuvchi omillar bir qancha boʻlib ularning bari katta ahamiyatga ega. Quyidagilarni asosiy taʼsir qiluvchi omillar desak boʻladi:

1. Oilaviy muhit

Oiladagi psixologik muhit bola xavfsizlik hissining asosiy manbai hisoblanadi. Agar oilada:

- tortishuvlar koʻp boʻlsa,
 - haddan tashqari koʻp talab qoʻyilsa,
 - ota-onalar farzandini tez-tez tanqid qilsa,
 - muhabbat va qoʻllab-quvvatlash yetishmasa,
- bolada doimiy havotirlanish shakllanishi mumkin.

2. Tarbiya uslublari

Avtoritar (katta talab, kam mehr) bolada oʻziga ishonchsizlikni kuchaytiradi.^[2] Liberal (erkinlik berilgan) tarbiya esa bola mustaqilligini haddan tashqari ragʻbatlantirishi natijasida xavfsizlik hissining sustlashuviga olib kelishi mumkin.

Eng maqbul tarbiya — demokratik (erkinlik va nazorat oʻrtasidagi muvozanatni saqlaydigan) tarbiya uslubi [1].

3. Maktab va tengdoshlar muhitining ta'siri

Maktab yangi ijtimoiy muhit bo'lgani uchun bolada qo'shimcha stress paydo bo'ladi. O'qituvchining qo'llab-quvvatlashi, sinfdagi ijobiy psixologik iqlim havotirlanishni kamaytiradi. Ammo kamsitish, masxara, haddan tashqari bosim bolada uzoq muddatli qo'rquv holatini kuchaytirishi mumkin [3]. Shuning uchun ham boshlang'ich maktab o'qituvchilari psixologik ta'limni o'rganishlari zarur.

4. Biologik omillar

Tug'ma temperament xususiyatlari ham muhim sanaladi. Masalan, "xolerik" yoki "melanxolik" tipdagi bolalarda havotirlanishga moyillik biroz kuchroq bo'lishi mumkin [4].

Havotirlanish va qo'rquv bolaning egosining tushib ketishi, muloqotda qiynalishi, hissiyotlari bilan muammolar kelib chiqishi va kelajakda kattaroq psixik buzilishga olib kelishi mumkin.

1. O'ziga ishonchning shakllanishi

Uzoq davom etuvchi havotirlanish o'ziga ishonchni pasaytiradi. Bola har bir vaziyatda "Menga baribir bo'lmaydi" deb o'ylaydigan bo'lib qolishi mumkin [1].

2. Kommunikativ ko'nikmalarga ta'siri

Havotirli bolalar ko'proq gapirishdan uyaladilar, yangi tanishlardan qochadilar, jamoada o'zini noqulay his qiladilar. Bu esa o'z-o'zidan ijtimoiy muloqotda qiynalishga olib keladi [3].

3. Emotsional barqarorlik

Doimiy qo'rquv bolaning hissiy tizimini zaiflashtiradi. Natijada esa tez ranjish, tez yig'lash, o'zini bosolmaslik holatlari ko'payadi [4].

4. Moslashuv qobiliyati

Yuqori havotirga ega bolalarda yangi vaziyatlarga moslashish sekin kechadi. Misol uchun yangi maktabga o'tish, guruh yoki muhit almashishi, imtihonlar, tanish bo'lmagan joylarga boorish [3].

5. Shaxsning keyingi hayotiga ta'siri

Agar bolalikdagi havotir o'z vaqtida yengilmasa, kelajakda quyidagilarga sabab bo'lishi mumkin:

- a) ijtimoiy faollikning pasayishi;
- b) qaror qabul qilishda ikkilanish;
- c) boshqalarning fikriga haddan tashqari bog'lanish;
- d) stressga chidamlilikning pastligi [4].

Havotirlanishni kamaytirish va sog'lom shaxs rivojini qo'llab-quvvatlash usullaridan biri oilaviy muhit. Shunchaki mehr ko'rsatish, bola fikrini eshitish, tanqidni kamaytirish, xavfsiz, barqaror muhit yaratish [2]. Farzand uning orqasida yaqinlari, oilasi borligini his qilishi lozim. Yana bir yo'li ijobiy tarbiya usullaridan foydalanish. Masalan: rag'batlantirish, sabr bilan tushuntirish, chegaralarni to'g'ri belgilash, mustaqil qaror qabul qilishga imkon berish [1]. Undan tashqari bolada maktab psixologining roli ham bor. Psixolog albatta diagnostika o'tkazishi, individual suhbatlar olib borishi, guruhiy mashg'ulotlar tashkil qilishi, ota-onalar bilan hamkorlik qilishi lozim [3]. Oxirgi usul esa emotsional intellektni rivojlantirish. Bolaga his-tuyg'ularini tanish, ularni so'z bilan ifodalash, stressni boshqarish ko'nikmalarini o'rgatish juda foydali hisoblanadi [4].

Xulosa qilib aytganda, bolalardagi havotirlanish va qoʻrquv tabiiy holat boʻlishi mumkin, ammo ularning kuchli yoki uzoq davom etuvchi shakli shaxs rivojiga sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Oʻziga ishonch, emotsional barqarorlik, muloqot koʻnikmalari va ijtimoiy moslashuv kabi muhim shaxsiy xususiyatlar aynan bolalik davrida shakllanadigan boʻlgani uchun, havotirlanishning oldini olish, uni kamaytirish va bolaga psixologik yordam koʻrsatish ota-onalar, pedagoglar va psixologlarning birgalikdagi vazifasi sanaladi. Sogʻlom psixologik muhitda ulgʻaygan bola oʻz imkoniyatlarini erkin namoyon qila oladi va ijtimoiy hayotda faol, barqaror shaxs sifatida rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyhati:

1. Nurmatov A. *Bolalar psixologiyasi*. – T.: “Oʻqituvchi”, 2019.
2. Gʻaniyev M. *Oilaviy tarbiya asoslari*. – T.: “Fan”, 2021.
3. *Oʻzbekiston Respublikasi taʼlim psixologiyasi boʻyicha ilmiy maqolalar toʻplami*. – T.: Pedagogika, 2020.
4. APA Psychology Research Group. *Developmental Psychology Studies*. -Washington: APA Publishing, 2018-2021.

OʻQUVCHILARNI IQTIDORINI SHAKLLANTIRISHDA MOTIVATSIYANI OʻRNI VA AHAMIYATI

Saidova Sevinch Salohiddin qizi, UMFT
“Psixologiya” yoʻnalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oʻquvchilarning iqtidorini rivojlantirish jarayonida motivatsiyaning oʻrni va ahamiyatini ilmiy va amaliy jihatdan tahlil qilgan. Motivatsiyaning taʼlim jarayonidagi rolini ochib berish, uning oʻquv faoliyatiga, ijodiy salohiyatga va individual qobiliyatlarning shakllanishiga taʼsiri koʻrsatildi. Shu bilan birga, oʻquvchilarning ichki va tashqi motivatsiyasi, ularni ragʻbatlantirish usullari va psixologik yondashuvlar haqida ham maʼlumot berildi.

Kalit soʻzlar: motivatsiya, iqtidor, oʻquvchilarning rivojlanishi, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, taʼlim psixologiyasi.

Iqtidor – bu shaxsning maʼlum bir sohada yuqori natijalarga erishish qobiliyati boʻlib, u oʻquv jarayonida faqat bilimga ega boʻlish bilan cheklanmaydi, balki kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va yangi gʻoyalarni yaratish kabi xususiyatlarni ham oʻz ichiga oladi (Gagne, 2004). Shu nuqtai nazardan, motivatsiya oʻquvchilarning iqtidorini rivojlantirishning asosiy vositasi hisoblanadi.

Motivatsiya oʻquvchilarning oʻrganishga boʻlgan istagi, qiziqishi va faoliyatga jalb qilinishini belgilaydi (Ryan & Deci, 2000). Agar motivatsiya kuchli boʻlsa, oʻquvchi bilim olishga faol kirishadi, yangi qiyinchiliklarni yengishga intiladi va ijodiy faoliyatda yuqori natijalarga erishadi.

Motivatsiya turlari

Motivatsiya ikki asosiy turga boʻlinadi:

Ichki motivatsiya (intrinsik motivatsiya) Oʻquvchining oʻz qiziqishi, qoniqishi va shaxsiy rivojlanish istagi bilan bogʻliq boʻladi. Masalan, oʻquvchi yangi mavzuni oʻrganish orqali shaxsiy qoniqish hosil qilsa yoki oʻz iqtidorini namoyon qilsa ichki motivatsiya kuchayadi (Deci & Ryan, 1985). Ichki

motivatsiya yuqori bo'lgan o'quvchilar o'rganish jarayoniga faolroq jalb qilinadi va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tashqi motivatsiya (extrinsik motivatsiya) Bu motivatsiya o'quvchining tashqi rag'batlar orqali harakatlanishi bilan bog'liq: ota-onaning maqtovi, mukofotlar, baholar yoki tan olinishi. Tashqi motivatsiya o'quvchilarni qisqa muddatda faoliyatga jalb qilishi mumkin, lekin ichki motivatsiyaga nisbatan uzoq muddatli samarasi pastroq bo'lishi mumkin (Ryan & Deci, 2000).

Motivatsiyaning iqtidorni rivojlantirishdagi o'rni

Ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi Motivatsiya o'quvchilarda yangi g'oyalarni izlash va innovatsion yechimlarni topish qobiliyatini oshiradi. Ichki motivatsiyaga ega o'quvchilar murakkab masalalarni hal qilishga va eksperimentlar o'tkazishga tayyor bo'ladi (Amabile, 1996).

O'quv faoliyatini samarali qiladi Motivatsiya yuqori bo'lgan o'quvchilar bilimni faqat qabul qilmay, balki uni tahlil qiladilar, mustaqil qaror qabul qiladilar va o'z qobiliyatlarini kengaytiradilar (Schunk, Pintrich, & Meece, 2008).

Shaxsiy qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish Motivatsiya o'quvchilarga o'z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarning individual iqtidorini to'liq ochishga imkon beradi (Gagne, 2004).

O'z-o'zini rivojlantirish va mustaqillik Ichki motivatsiya o'quvchilarni o'z-o'zini rivojlantirishga, maqsadlarni belgilashga va natijalarga erishishga yo'naltiradi. Shu bilan birga, bu ularni tashqi bosimga kamroq bog'liq qiladi.

Motivatsiyaning iqtidorga ta'siri:

Iqtidor – bu shaxsning o'ziga xos qobiliyatlari, iste'dodlari va ijodiy potensialidir. O'quvchilar iqtidorini rivojlantirish quyidagi elementlar orqali amalga oshiriladi:

Faoliyatni yo'naltirish: Motivatsiya o'quvchining qaysi sohalarda o'zini sinashini va ijodiy ishlashini belgilaydi.

Samaradorlikni oshirish: Yuqori motivatsiyaga ega o'quvchi darslarga faollik bilan qatnashadi, yangi bilimlarni mustahkamlashga intiladi.

Ijodiy yondashuvni rag'batlantirish: Ichki motivatsiya ijodiy fikrlashni kuchaytiradi, yangi g'oyalarni ishlab chiqishga yordam beradi.

Qiyinchiliklarga chidamlilik: Motivatsiya o'quvchiga qiyin masalalarni yechishda qat'iyat va sabr beradi.

O'quvchilarda motivatsiyani oshirish usullar

1. Ma'lumotni qiziqarli qilish – mavzularni hayotiy misollar bilan bog'lash, amaliy ishlar va tajribalar orqali o'rgatish.

2. Rag'batlantirish tizimi – mukofotlar, sertifikatlar, ijobiy baholar va e'tirof orqali tashqi motivatsiyani oshirish.

3. O'z-o'zini baholash va refleksiya – o'quvchilarga o'z faoliyatlarini tahlil qilish imkonini berish, maqsadlar qo'yish.

4. Individual yondashuv – o'quvchining qiziqishlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda topshiriqlar berish.

5. Ijodiy va innovatsion metodlardan foydalanish – loyiha ishlari, guruh ishlari va interaktiv metodlar motivatsiyani oshiradi.

Motivatsiyani oshirish strategiyalari

O'quvchilarning iqtidorini rivojlantirish uchun motivatsiyani oshirish bo'yicha quyidagi pedagogik yondashuvlar samarali:

1. Qiziqish va zavq asosida dars tashkil etish: O'quvchilarga mavzularni amaliy misollar, tajribalar va interaktiv usullar bilan taqdim etish. Masalan, biologiya darsida hayvonlarning yashash sharoitini laboratoriya tajribalari orqali ko'rsatish.

2. Maqsad qo'yish va rag'batlantirish: O'quvchilarga kichik va aniq maqsadlar qo'yishga yordam berish, muvaffaqiyatlarini e'tirof etish.

3. Shaxsiy yondashuv: Har bir o'quvchining qobiliyatlari va qiziqishlarini hisobga olish. Misol: Rasm chizishga qiziqqan o'quvchiga ijodiy loyiha berish.

Pedagogik strategiyalar

O'quvchilarni motivatsiya qilish orqali iqtidorini rivojlantirishda quyidagi usullar samarali hisoblanadi: Ma'lumotlarni qiziqarli shaklda taqdim etish: Darslarni amaliy misollar, interaktiv metodlar va loyihaviy ishlarga asoslash. Maqsad qo'yish va rag'batlantirish: O'quvchilarni kichik, aniq maqsadlar qo'yishga o'rgatish, muvaffaqiyatni e'tirof etish. Shaxsiy yondashuv: Har bir o'quvchining qobiliyati va qiziqishlarini inobatga olish. Ichki motivatsiyani rivojlantirish: Baholar emas, balki o'rganish jarayonidan zavq olishga urg'u berish (Deci & Ryan, 1985).

Xulosa qilib aytganda motivatsiya – o'quvchilarning iqtidorini rivojlantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ichki motivatsiya iqtidorli o'quvchilarda mustahkam shaxsiy rivojlanish va ijodiy faoliyatni rag'batlantirsa, tashqi motivatsiya qisqa muddatli natijalarni oshirishda yordam beradi. Ta'lim jarayonida motivatsiyani to'g'ri tashkil qilish o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va ularni maksimal darajada rivojlantirishga imkon yaratadi. Shu sababli o'qituvchilar va pedagoglar uchun motivatsiya metodlarini chuqur bilish va ularni amaliyotda qo'llash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Amabile, T.M. *Creativity in Context*. Boulder, CO: Westview Press. (1996).
2. Deci, E.L., & Ryan, R.M. *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. New York: Plenum. (1985).
3. Gagné, F. *Transforming Gifts into Talents: The DMGT as a Developmental Theory*. *High Ability Studies*, 15(2), 119–147. (2004).
4. Ryan, R.M., & Deci, E.L. *Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being*. *American Psychologist*, 55(1), 68–78. (2000).
5. Schunk, D.H., Pintrich, P.R., & Meece, J.L. *Motivation in Education: Theory, Research, and Applications*. Pearson. (2008).

BOLALAR XULQ ATVORINING SHAKILLANISHIDA OILADAGI EMOTSIONAL MUHITNING TA'SIRI

Raximova Dilbar Muhitdinovna, UMFT,
Ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi
Sharofova Lobar Xushnudovna,
Psixologiya yo'nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar xulq-atvorining shakllanish jarayonida oiladagi emotsional muhitning o'rni va ahamiyati ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Oilaning

bolaning shaxs sifatida kamol topishidagi yetakchi tarbiyaviy institut sifatidagi vazifalari yoritilgan. Ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar, bolaga bo'lgan mehr-muhabbat, e'tibor va psixologik qo'llab-quvvatlashning bolaning xulq-atvori, ruhiy holati hamda ijtimoiy moslashuviga ta'siri asoslab berilgan. Shuningdek, sog'lom emotsional muhitni shakllantirish yo'llari va ularning tarbiyaviy ahamiyati ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar:oila, emotsional muhit, bola xulq-atvori, tarbiya, psixologik rivojlanish, ijtimoiy moslashuv, ota-ona munosabati.

Аннотация. В данной статье с научно-педагогической точки зрения анализируется роль и значение эмоциональной среды в семье в процессе формирования поведения детей. Подчеркиваются функции семьи как ведущего воспитательного института в развитии ребенка как личности. Обосновывается влияние взаимоотношений между родителями, любви, внимания и психологической поддержки ребенка на его поведение, психическое состояние и социальную адаптацию. Также указываются пути формирования здоровой эмоциональной среды и их воспитательное значение.

Ключевые слова:семья, эмоциональная среда, поведение ребенка, воспитание, психологическое развитие, социальная адаптация, отношение родителей.

Abstract. This article analyzes the role and significance of the emotional environment in the family in the process of forming children's behavior from a scientific and pedagogical point of view. The functions of the family as a leading educational institution in the development of a child as a person are highlighted.

The impact of relationships between parents, love, attention and psychological support for the child on the behavior, mental state and social adaptation of the child is substantiated. Also, ways to form a healthy emotional environment and their educational significance are indicated.

Keywords: family, emotional environment, child behavior, upbringing, psychological development, social adaptation, parental attitude.

Jamiyat taraqqiyoti bevosita sog'lom, ma'naviy yetuk va ijtimoiy faol avlodni tarbiyalash bilan uzviy bog'liqdir. Bu jarayonda bolalar xulq-atvorining shakllanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Bola shaxsining rivojlanishida oila birlamchi ijtimoiy muhit bo'lib, undagi emotsional holat bolaning psixik rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Oiladagi emotsional muhit-bu oila a'zolari o'rtasidagi hissiy munosabatlar, mehr-muhabbat, o'zaro hurmat va ishonch darajasi bilan belgilanadi. Sog'lom emotsional muhitda tarbiyalangan bola ijobiy xulq-atvor sifatlarini o'zlashtiradi, ijtimoiy munosabatlarga oson moslashadi. Shu bois mazkur maqolada oiladagi emotsional muhitning bolalar xulq-atvorini shakllantirishdagi ahamiyati keng yoritiladi [4].

Oiladagi emotsional muhit tushunchasi va uning mohiyati.Emotsional muhit - bu oilada hukm suruvchi ruhiy-psixologik holat bo'lib, u oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladi. Ijobiy emotsional muhit mehr-oqibat, g'amxo'rlik, qo'llab-quvvatlash va samimiy muloqot bilan tavsiflanadi. Bunday muhit bolaning o'zini xavfsiz va qadrlangan his etishiga zamin yaratadi.

Salbiy emotsional muhit esa doimiy kelishmovchilik, ziddiyat, befarqlik yoki zo'ravonlik bilan ifodalanadi [3]. Bunday sharoitda ulg'aygan bolalarda asabiylik, tajovuzkorlik, o'ziga ishonchsizlik kabi salbiy xulqiy sifatlar shakllanishi mumkin.Bola xulq-atvorining shakllanishida oilaning roli.

Bolaning xulq-atvori ko'p jihatdan ota-onaning shaxsiy namunasiga asoslanadi. Ota-onaning o'zaro munosabatlari, muammolarni hal etish uslublari, hissiyotlarni ifodalash madaniyati bolaning xulq-atvor modelini belgilab beradi. Bola ko'pincha kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib, ularni takrorlaydi [1].

Ota-onaning bolaga nisbatan mehribonligi, adolatli talabchanligi va tushunishi bolaning mas'uliyatli, intizomli va ijtimoiy faol bo'lib ulg'ayishiga yordam beradi. Aksincha, haddan tashqari qat'iy nazorat yoki e'tiborsizlik bolada salbiy xulq-atvor shakllarini keltirib chiqaradi. Emotsional muhitning bolaning ruhiy holatiga ta'siri.

Oiladagi emotsional muhit bolaning ruhiy barqarorligida muhim rol o'ynaydi. Ijobiy emotsional muhit bolada stressga chidamlilikni oshiradi, o'zini anglash va baholash jarayonini sog'lom shakllantiradi. Bunday bolalar tengdoshlari bilan muloqotda faol bo'lib, ijtimoiy muammolarni samarali hal etishga qodir bo'ladi.

Salbiy emotsional muhit esa bolada qo'rquv, xavotir, depressiv holatlar va ijtimoiy chekinishga sabab bo'lishi mumkin [2]. Bu holatlar kelajakda shaxsning jamiyatga moslashuviga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oilada sog'lom emotsional muhitni shakllantirish omillari: oilada sog'lom emotsional muhitni ta'minlash uchun ota-onalar quyidagi jihatlariga e'tibor qaratishlari lozim: o'zaro hurmat va hamjihatlikni mustahkamlash; bolaning hissiyotlarini tushunish va qo'llab-quvvatlash; tarbiyaviy jarayonda rag'batlantirish usullaridan foydalanish; ochiq va samimiy muloqotni yo'lga qo'yish; oilaviy qadriyat va an'analarni rivojlantirish. Mazkur omillar bolaning ijobiy xulq-atvori va barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolalar xulq-atvorining shakllanishida oiladagi emotsional muhit muhim va hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oila-bolaning ilk tarbiya maskani bo'lib, undagi ruhiy muhit bolaning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini belgilab beradi. Ijobiy emotsional muhitda tarbiyalangan bolalar jamiyatda o'z o'rini topa oladigan, ma'naviy yetuk va mas'uliyatli shaxslar bo'lib voyaga yetadi. Shu bois ota-onalar oiladagi emotsional muhitni sog'lomlashtirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bowlby J. *Attachment and Loss*-New York: Basic Books, 1988.
2. Davletshin M.G. *Umumiy psixologiya*. -T.: O'zbekiston, 2017.
3. Karimova V.M. *Oila psixologiyasi*. -T.: O'qituvchi, 2018.
4. Mavlonova R., Rahmonqulova N. *Pedagogika*. -T.: Ilm Ziyo, 2020.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHDAGI BOLALARDA HISSIY-EMOTSIONAL HOLATLARINI SHAKILLANISHIDAGI MUAMMOLAR

***Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT,
Gumanitar fanlar kafedrası katta o'qituvchisi,
To'ychiyeva Umidaxon Olim qizi,
Psixologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi***

Annotatsiya. Mazkur ishda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda hissiy-emotsional holatlarning shakllanish jarayoni va ushbu jarayonda uchraydigan psixologik-pedagogik

muammolar batafsil yoritiladi. Tadqiqotda Ergash G'oziyevning ontogenezga doir qarashlari, H. G'aniyevaning psixodiagnostika metodlari hamda Vigotskiy, Vallon, Erikson, Bowlby, Rodgers, Elkonin kabi mashhur psixologlarning nazariy yondashuvlari asos qilib olingan. Bolalarda emotsional beqarorlik, qo'rquvlar, tashvish, agressiv xulq, ijtimoiy moslashuv qiyinchiliklari, emotsional aloqa buzilishi kabi holatlarning kelib chiqish sabablari chuqur tahlil etilib, ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy asosda yoritilgan. Ish yakunida maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy barqarorlikni shakllantirishda oila, pedagog va ijtimoiy muhitning roli ilmiy dalillar bilan asoslanadi.

Kalit so'zlar: Maktabgacha yosh, hissiy-emotsional holat, emotsional rivojlanish, emotsional beqarorlik, tashvish, qo'rquv, agressivlik, psixodiagnostika, attachment, ijtimoiy moslashuv, G'oziyev, G'aniyeva, Vigotskiy, Erikson, o'yin faoliyati, empatiya, emotsional aloqa, psixologik muhit.

Аннотация. В данной работе подробно описан процесс формирования эмоциональных состояний у детей дошкольного возраста и психолого-педагогические проблемы, встречающиеся в этом процессе. Исследование основано на взглядах Ергаша Газиева на онтогенез, психодиагностических методах Г. Ганиевой и теоретических подходах таких известных психологов, как Выготский, Валлон, Эриксон, Боулби, Роджерс, Эльконин. Подробно анализируются причины эмоциональной нестабильности, страхов, тревожности, агрессивного поведения, трудностей социальной адаптации и нарушений эмоциональной коммуникации у детей, а также научно объясняются пути их устранения. В заключение работы научно обоснована роль семьи, воспитателя и социальной среды в формировании эмоциональной стабильности у детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: Дошкольный возраст, эмоциональное состояние, эмоциональное развитие, эмоциональная нестабильность, тревожность, страх, агрессия, психодиагностика, привязанность, социальная адаптация, Газиев, Ганиева, Выготский, Эриксон, игровая деятельность, эмпатия, эмоциональная коммуникация, психологическая среда.

Abstract. This work describes in detail the process of formation of emotional states in preschool children and the psychological and pedagogical problems encountered in this process. The study is based on Ergash Gaziyev's views on ontogenesis, H. Ganieva's psychodiagnostic methods, and theoretical approaches of such famous psychologists as Vygotsky, Vallon, Erikson, Bowlby, Rogers, Elkonin. The causes of emotional instability, fears, anxiety, aggressive behavior, social adaptation difficulties, emotional communication disorders in children are analyzed in depth, and ways to eliminate them are scientifically explained. At the end of the work, the role of the family, teacher, and social environment in the formation of emotional stability in preschool children is substantiated by scientific evidence.

Keywords: Preschool age, emotional state, emotional development, emotional instability, anxiety, fear, aggression, psychodiagnostics, attachment social adaptation, Gaziyev, Ganiyeva, Vygotsky, Erikson, play activity, empathy, emotional communication, psychological environment.

Maktabgacha ta'lim yoshi — bolalikning eng sezgir bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda bola psixik tizimining barcha komponentlari faol shakllanadi. Aynan ushbu jarayonlarda hissiy-emotsional holatlar yetakchi o'rin egallaydi, chunki bola o'z kechinmalarini anglash, boshqarish, ifodalash, atrofdaqilar bilan emotsional aloqa o'rnatish kabi qator murakkab psixik mexanizmlarni shu yoshda o'zlashtira boshlaydi. Shu sababli maktabgacha ta'lim yoshida uchraydigan emotsional muammolar keyingi yillardagi shaxs rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Hissiy-emotsional rivojlanishning nazariy asoslaridan kelib chiqib Ergash G'oziyev bolaning emotsional taraqqiyoti biologik tug'ma imkoniyatlar bilan

ijtimoiy muhitning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida shakllanishini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bolaning erta bolalik davridagi hissiy barqarorligi: oilaviy muhitning illiqligi, ota-ona bilan ijobiy emotsional aloqa, pedagogning mehribon, tushunarli yondashuvi kabi omillarga kuchli bog‘liq. Shuningdek, kattalarning keskin, qattiqqo‘l, e’tiborsiz munosabati bolaning nevro-emotsional tizimini izdan chiqarib, qo‘rquv, tashvish, agressiya kabi holatlarni kuchaytirishini ilmiy asoslagan [8].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-emotsional muammolarning asosiy ko‘rinishlari quyidagilardan iborat: 1.Qo‘rquv va xavotirning kuchayishi - ko‘plab bolalarda kattalar tomonidan noto‘g‘ri tarbiya, ortiqcha taqiqlar, zo‘riqishlar yoki stressli vaziyatlar natijasida qo‘rquv kuchayadi. Masalan: qorong‘ilikdan qo‘rquv, ota-onadan ajralish qo‘rquvi, begona odamlar bilan muloqotda o‘zini noqulay his qilish, baland ovozlariga haddan tashqari sezgirlik. Bunday hissiy holatlar bolaning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. 2.Agressiv xulq-atvor – emotsional boshqaruv pastligi agressivlikning oshishiga olib kelishi mumkin. Maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan agressivlik ko‘rinishlari: itarish, urish, qichqirish, yig‘lash orqali talab qo‘yish, buyumlarni sindirish. Ko‘pincha bunday xulqning ildizi – emotsiyalarni ifoda etish ko‘nikmasining shakllanmaganligidir. 3.Tortinchoqlik va muloqotdan qochish - emotsional rivojlanishi sust bolalar odatda:tengdoshlari bilan muloqotga kirishmaydi, o‘yinlarda faol bo‘lmaydi, o‘z fikrini ifodalashda qiynaladi. Bu holat kelajakda ijtimoiy moslashuv va o‘qish jarayonida qiynalishlarga sabab bo‘lishi mumkin. 4.Tez-tez yig‘lash, emotsional beqarorlik-bunday bolalarda kichik sabab bilan: yig‘lash, jahli chiqish, o‘zini tutolmaslik, kayfiyatning tez-tez o‘zgarishi kuzatiladi. Bu ko‘pincha oiladagi notinch muhit yoki haddan tashqari erkalatish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Hissiy-emotsional muammolarning kelib chiqish sabablari bo‘lib bular: 1.Oilaviy muhitning rol-bola uchun asosiy emotsional maktab – bu oiladir. Quyidagi omillar muammolarni kuchaytiradi: ota-onalar o‘rtasidagi ziddiyatlar; mehr yetishmasligi; haddan ziyod tanqid qilish; aralash noto‘g‘ri tarbiya usullari (kerak bo‘lganda qo‘llab-quvvatlamaslik). 2.Maktabgacha ta’lim muassasasidagi sharoit: tarbiyachilarning emotsional kompetensiyasi past bo‘lsa, bolaga individual yondashuv bo‘lmasa, jamoa ichidagi ziddiyatlar nazorat qilinmasa, bu bolalarda emotsional tenglikni kuchaytiradi. 3.Axborot texnologiyalarining ortiqcha ta’siri-mobil telefon, televizor va planshetlardan haddan tashqari foydalanish: asabiylikni kuchaytiradi, tengdoshlar bilan muloqotni kamaytiradi, agressivlik yoki befarqlikka olib keladi. 4.Ijtimoiy va psixologik omillar: stressli hayot sharoiti, parvarish yetishmasligi, sog‘liqdagi ayrim nuqsonlar (nutqning kech rivojlanishi), shaxsiy temperament xususiyatlarini o‘z ichiga oladi.

H.G‘aniyeva bolalarda emotsional holatlarni aniqlash, kuzatish va baholashning samarali metodlarini taklif etadi. Uning fikricha, emotsional buzilishlarning asosiy manbalari quyidagilardan kelib chiqadi: oilaviy tarbiya uslubining nomutanosibligi, emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi, psixotemperamental xususiyatlar bilan teng bo‘lmagan talablar, stress va zo‘riqish. U tavsiya qilgan diagnostik vositalar — ranglar testi, “Oilam” rasmi, xulqiy kuzatuv kartalari — erta aniqlash uchun juda samarali deb hisoblagan [4].

Boshqa psixologlarning ilmiy yondashuvidan kelib chiqadigan bo'lsak.

Vigotskiy emotsiyalar ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanishini asoslab, kattalar bilan muloqotning markaziy rolini ko'rsatadi [7]. A.Vallon yosh bolaning emotsiyalari uning ijtimoiy moslashuv mexanizmi sifatida ishlashini ta'kidlaydi [1]. E.Erikson 3–6 yosh davrida “tashabbus va aybdorlik” psixososial krizisi mavjudligini, noto'g'ri munosabat bolada ichki aybdorlik va xavotirni kuchaytirishini ta'kidlaydi [2]. Bowlby va Ainsworth boladagi xavfsiz yoki nosog'lom emotsional bog'lanish turining keyingi rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ilmiy dalillar bilan isbotlagan [5]. Rodgers esa bolaning qabul qilinishi, mehr berilishi uning “men-konsepsiyasi”ni barqarorlashtirishini ta'kidlaydi [6]. D.B. Elkonin o'yin faoliyatini shu yoshdagi hissiy rivojlanishning yetakchi omili deb biladi [3].

Yuqorida keltirilgan bolalardagi hissiy-emotsional muammolarni bartaraf etish usullari quydagicha: 1.Oilaviy sharoitda - bola bilan muntazam muloqot qilish; har kuni emotsional qo'llab-quvvatlash (quchoqlash, maqtash, tinglash); ota-onalarning o'zaro hurmatga asoslangan muomalasi; jazolashdan ko'ra tushuntirish va namuna ko'rsatish usullarini qo'llash. 2.Maktabgacha ta'lim tashkilotida- tarbiyachilarning emotsional savodxonligini oshirish; o'yin terapiyasi, art-terapiya, musiqiy terapiya kabi psixologik texnikalarni qo'llash; jamoaviy o'yinlar orqali ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarni rivojlantirish; har bir bola uchun individual rivojlanish kartasini yuritish. 3.Psixologik xizmatning o'rni-maktabgacha ta'lim muassasasida psixolog faoliyati quyidagilarga qaratilishi lozim: bolalarda qo'rquv va agressiyani aniqlash, individual suhbatlar o'tkazish, ota-onalar bilan psixoprofilaktik treninglar, emotsional intellektni rivojlantirish mashg'ulotlari. 4.Bola bilan shaxsiy ishlash usullari: nafas mashqlari; hissiyotlarni ifoda qilish o'yinlari (“Men hozir o'zimni qanday his qilyapman?”); ranglar terapiyasi; hikoya tuzish orqali his-tuyg'ularni ifoda etish; sport va harakatli o'yinlar bilan stressni kamaytirish; art-terapiya; musiqiy terapiya; ro'lli o'yinlar; qum terapiyasi; badiiy o'qish; psixolog tomonidan kuzatish va diagnostika G'aniyeva tavsiya etgan metodlarini qo'llash samarali foyda beradi.

Bolada empatiya rivojlantirish: ertak terapiya, qo'g'irchoq teatri, “mening hislarim” mashqlari, guruhiiy o'yinlar.

Diagnostika va erta aniqlash - H.G'aniyeva tavsiya etgan: “Rang tanlash testi”, “Emotsional holatlarni baholash kartalari”, “Oilam” rasmi, kuzatish xaritalari, o'quvchi muammolarni erta aniqlash uchun juda samarali.

Xulosa qilib aytganda maktabgacha yoshdagi bolalarda hissiy-emotsional holatlarning shakllanishi ko'plab psixologik, pedagogik va ijtimoiy omillar bilan bog'liq murakkab jarayondir. E.G'oziyev va H.G'aniyeva ilmiy qarashlari shuni ko'rsatadiki, bola emotsional rivojida asosiy rol — oila va pedagogga tegishlidir. Mehr yetishmovchiligi, ziddiyatli muhit, sovuq munosabat yoki haddan tashqari talabchanlik bolada emotsional beqarorlik, qo'rquv, tashvish, agressiya kabi holatlarni kuchaytiradi. Aksincha, iliq emotsional aloqa, diagnostika, terapevtik o'yinlar va pedagogik qo'llab-quvvatlash bolaning ruhiy barqarorligini tiklaydi va sog'lom shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi [9].

Shuningdek Ergash G'oziyev bolaning emotsional taraqqiyoti-tug'ma hissiy imkoniyatlar va bola yashayotgan muhitning o'zaro uyg'unlashuvi mahsulidir. Shuning uchun bola tarbiyasida: mehrlil oila, qo'llab-quvvatlovchi ota-ona, tushunadigan pedagog barchasi bir butun tizim sifatida xizmat qiladi. Bu tizim qanchalik sog'lom bo'lsa, bolada emotsional barqarorlik, ijobiy munosabatlar, sog'lom psixik rivojlanish shunchalik muvaffaqiyatli shakllanadi deb takidlagan.

Foydalaniygan adabiyotlar:

1. Vallon A. *Emotsional rivojlanish nazariyasi*.
2. Erikson E. *Childhood and Society*.
3. Elkonin D.B. *Bola psixologiyasi*.
4. G'aniyeva H. *Psixodiagnostika*.
5. Bowlby J. *Attachment theory*.
6. Rodgers K. *Shaxsning rivojlanishi*.
7. Vigotskiy L.S. *Ontogenez va madaniy taraqqiyot nazariyalari*.
8. G'oziyev E. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent.
9. G'oziyev E. *Ontogenez psixologiyasi*.

MOTIVATSIYA, EMOTSIYA VA IRODA: ZAMONAVIY PSIXOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TIZIMLI TAHLIL

*Mirzakarimov Jasurbek Boboxon o'g'li,
1-kurs, Psixologiya*

Motivatsiya, emotsiya va iroda inson faoliyatining psixologik asoslarini tashkil etuvchi eng markaziy uchlik sifatida psixologiya fanida doimo chuqur tadqiqotlar markazida turadi. Ushbu uch psixik hodisa insonning maqsadga yo'naltirilgan harakatlari, ichki energiyasi, hissiy kechinmalari va irodaviy barqarorligining negizida yotadi. Shaxsning hayotiy pozitsiyasi, o'zini o'zi boshqarishi, ongli qaror qabul qilishi va maqsadlarga erishish jarayonida uchlikning o'zaro ta'siri hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Motivatsiya faoliyatning energiya manbai sifatida tushunilsa, emotsiya uning sifatini, irodaviy jarayonlar esa uni ongli boshqarish mexanizmini belgilaydi. Zamonaviy psixologiyada tizimli yondashuv barcha psixik jarayonlarning o'zaro bog'liqligini aniqlashga imkon beradi. Ayniqsa motivatsiya, emotsiya va irodaning o'zaro dinamik integratsiyasi insonning individual rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Tadqiqot maqsadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi — motivatsiya, emotsiya va irodaning psixologik mexanizmlarini chuqur ilmiy asoslarda yoritish, ularning ontogenez jarayonidagi shakllanish bosqichlarini tahlil qilish hamda ushbu uchlikning shaxs faoliyatidagi integrativ rolini tizimli yondashuv asosida yoritishdir. Shuningdek, zamonaviy nazariyalar (Maslou, Gertsberg, MakKlelland, Deci & Ryan, Bandura) asosida motivatsiya va emotsiyaning nazariy asoslari keng ko'lamda tahlil qilindi.

Metodlar. Tadqiqot davomida quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Tizimli tahlil — motivatsiya, emotsiya va iroda shaxs psixikasining yagona regulativ tizimi sifatida o'rganildi.

2. Komparativ tahlil — motivatsiya nazariyalari o‘zaro solishtirildi, klassik va zamonaviy yondashuvlar qiyosiy o‘rganildi.

3. Ontogenetik tahlil — motivatsion va emotsional jarayonlarning yosh davrlari bo‘yicha shakllanishi tahlil qilindi.

4. Nazariy umumlashtirish — zamonaviy psixologik maktablar yondashuvlari birlashtirildi.

Natijalar.

1. Motivatsiyaning tuzilishi va rivojlanishi

Motivatsiya — insonning ehtiyojlari, maqsadlari, qadriyatlari va intilishlari yig‘indisi bo‘lib, faoliyatning ichki dinamikasini shakllantiradi. U biologik, ijtimoiy va ma‘naviy komponentlarni o‘z ichiga olgan ko‘p qatlamli tizimdir.

Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasi motivatsiyaning bosqichma-bosqich rivojlanishini tushuntiradi. Gertsbergning ikki omilli nazariyasi esa inson faoliyatiga ma‘no beruvchi ichki omillarni asosiy motivator sifatida ko‘rsatadi. MakKlelland esa muvaffaqiyatga intilish, hokimiyat va hamkorlik ehtiyojlarini motivatsiyaning asosiy mexanizmlari deb belgilaydi.

Deci va Ryangning O‘z-o‘zini belgilash nazariyasi zamonaviy motivatsiya psixologiyasining eng muhim yondashuvlaridan biri bo‘lib, unda avtonomiya, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik asosiy motivatsion komponentlar sifatida ko‘rsatiladi.

2. Emotsiya va uning funksiyalari

Emotsiya — shaxsning ichki va tashqi ta’sirlarga nisbatan subyektiv munosabati bo‘lib, faoliyatning sifat ko‘rsatkichini belgilaydi. Emotsiya jarayonlari ong, xotira, idrok va motivatsiya bilan uzviy bog‘liqdir.

Jeyms–Lange nazariyasiga ko‘ra, emotsiya tana reaksiyalaridan so‘ng shakllanadi. Kennon–Bard esa emotsional va fiziologik javoblarning bir vaqtda yuz berishini ta’kidlaydi. Kognitiv-emotsional nazariyalar (Shenkter–Singer) emotsiyaning kognitiv talqinga bog‘liq holda yuzaga kelishini asoslaydi.

Emotsiyaning asosiy funksiyalari:

- signal funksiyasi,
- baholash funksiyasi,
- motivatsion funksiyasi,
- moslashuv funksiyasi.

3. Iroda va irodaviy jarayonlar

Iroda — shaxsning ongli ravishda belgilangan maqsad sari harakat qilish, to‘siqlarni bartaraf etish va o‘zini boshqarish qobiliyatidir. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan “o‘z-o‘ziga ishonch” konsepsiyasiga ko‘ra irodaning kuchi insonning o‘z qobiliyatlariga ishonchi bilan bog‘liq.

Irodaviy jarayonlar quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Maqsad qo‘yish
2. Vaziyatni baholash
3. Qaror qabul qilish
4. Rejalashtirish
5. Amalga oshirish
6. To‘siqlarni yengish

7. Natijani baholash

Irodaviy sifatlar — qat'iyat, sabr, matonat, mas'uliyat — motivatsiyani barqaror faoliyatga aylantirishda muhim omil hisoblanadi.

Muhokama. Uchlikning (motivatsiya–emotsiya–iroda) o'zaro integratsiyasi shaxs faoliyatining psixologik mexanizmini to'liq tushunishga imkon beradi. Motivatsiya harakatning boshlanishi uchun energiya beradi, emotsiya yo'nalishni bildiradi va jarayonni baholaydi, iroda esa faoliyatni maqsadga yo'naltiradi va uni boshqaradi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu uch jarayonning neyropsixologik asoslari (prefrontal korteks, limbik tizim, dopamin tizimi) inson faoliyatining barqarorligi va muvaffaqiyatida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xulosa. Motivatsiya, emotsiya va iroda — shaxs psixikasining integrativ tizimidir. Ularning o'zaro bog'liqligi insonning psixologik barqarorligini, maqsadga intiluvchanligini va emotsional farovonligini belgilaydi. Zamonaviy psixologiya ushbu uchlikning nazariy asoslarini yanada chuqur tadqiq etishda davom etmoqda.

Kelgusida neyropsixologik yondashuvlar, sun'iy intellekt modellarida motivatsion tizimlar va emotsional barqarorlik mexanizmlarini o'rganish ushbu sohaning rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SUV RESURLARINI OPTIMAL BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Karimova Zamira G'ulom qizi, UMFT,

Raqamli iqtisodiyot magistranti,

Ilmiy rahbar: Murtozayeva D.B., UMFT,

i.f.f.d. (PhD), professor v.b., Iqtisodiyot kafedrası

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida suv resurslarini boshqarish tizimini takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda suv resurslarining cheklanganligi, iqlim o'zgarishlari, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi va aholi sonining o'sishi sharoitida ichimlik suvi ta'minotiga bo'lgan talabning oshib borishi asosiy muammo sifatida ko'rib chiqilgan. Amaldagi suv ta'minoti tizimlarida suv sarfini hisobga olish va monitoring qilish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi natijasida yuzaga kelayotgan texnik va tijorat yo'qotishlar, shuningdek, inson omilining yuqori darajasi suv resurslaridan foydalanish samaradorligini pasaytirayotgan omillar sifatida aniqlangan.

Maqolada suv resurslarini boshqarishda raqamli texnologiyalar, xususan, real vaqt rejimida ishlovchi aqlli monitoring tizimlari, IoT qurilmalar va avtomatlashtirilgan axborot platformalarini joriy etishning iqtisodiy va boshqaruv samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqot jarayonida an'anaviy suv hisoblash tizimlari bilan raqamli monitoring tizimlari o'rtasida qiyosiy tahlil o'tkazilib, raqamli yondashuvning suv yo'qotishlarini kamaytirish, operatsion xarajatlarni qisqartirish va boshqaruv shaffofligini oshirishdagi ustun jihatlari ko'rsatib berilgan.

Shuningdek, maqolada aqlli suv monitoring qurilmalaridan foydalanish orqali suv sarfini aniq hisoblash, yashirin yo'qotishlarni aniqlash va suv resurslarini boshqarish bo'yicha tezkor va asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari raqamli suv boshqaruvi tizimlarini joriy etish suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash, ichimlik suvi ta'minotining barqarorligini oshirish hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida suv

ho'jaligi sohasining iqtisodiy samaradorligini yaxshilashda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, suv resurslari, ichimlik suvi, raqamli monitoring, aqlli texnologiyalar, IoT, boshqaruv samaradorligi.

Аннотация. В данной статье всесторонне проанализированы вопросы совершенствования системы управления водными ресурсами в условиях цифровой экономики. В исследовании особое внимание уделено проблеме ограниченности водных ресурсов, росту потребности в питьевой воде в условиях ускоренной урбанизации, увеличения численности населения и изменения климата. Установлено, что недостаточное развитие систем учета и мониторинга водопотребления, высокий уровень технических и коммерческих потерь, а также влияние человеческого фактора существенно снижают эффективность использования водных ресурсов.

В статье обоснована целесообразность внедрения цифровых технологий в систему управления водными ресурсами, в частности интеллектуальных систем мониторинга, IoT-устройств и автоматизированных информационных платформ, функционирующих в режиме реального времени. Проведен сравнительный анализ традиционных методов учета воды и цифровых решений, в результате которого выявлены преимущества цифрового подхода в снижении потерь воды, оптимизации эксплуатационных затрат и повышении прозрачности управленческих процессов.

Отдельное внимание уделено анализу возможностей применения интеллектуальных устройств мониторинга воды для точного учета водопотребления, выявления скрытых потерь и формирования обоснованных управленческих решений. Результаты исследования свидетельствуют о том, что внедрение цифровых технологий в управление водными ресурсами способствует рациональному использованию воды, повышению устойчивости систем питьевого водоснабжения и росту экономической эффективности водохозяйственной отрасли в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, водные ресурсы, питьевая вода, цифровой мониторинг, интеллектуальные технологии, IoT, эффективность управления.

Abstract. This article provides a comprehensive scientific analysis of improving water resource management systems in the context of the digital economy. The study examines the growing demand for drinking water caused by population growth, rapid urbanization, and climate change, as well as the limited availability of water resources. It identifies insufficient monitoring and accounting mechanisms, high levels of technical and commercial water losses, and the significant impact of human factors as key challenges reducing the efficiency of water resource utilization.

The paper substantiates the importance of implementing digital technologies in water resource management, including smart monitoring systems, Internet of Things (IoT) devices, and real-time automated information platforms. A comparative analysis between traditional water accounting methods and digital monitoring solutions is conducted, demonstrating the advantages of digital approaches in reducing water losses, optimizing operational costs, and enhancing transparency in management processes.

Special attention is given to the application of smart water monitoring devices for accurate measurement of water consumption, detection of hidden losses, and support of timely and data-driven management decisions. The research findings indicate that the adoption of digital water management systems plays a crucial role in ensuring rational use of water resources, improving the sustainability of drinking water supply, and increasing the overall economic efficiency of the water sector within the framework of the digital economy.

Keywords: digital economy, water resources, drinking water, digital monitoring, smart technologies, IoT, management efficiency.

Kirish XXI asrda suv resurslari global miqyosda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni belgilovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Jahon

iqtisodiyoti rivojlanishi, sanoatlashtirish, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi hamda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining kengayishi suv resurslariga bo‘lgan bosimni keskin oshirmoqda. Shu bilan birga, iqlim o‘zgarishlari natijasida suv manbalarining notekis taqsimlanishi va ayrim hududlarda suv tanqisligining kuchayishi kuzatilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti prognozlariga ko‘ra, 2030-yilga borib dunyo aholisining qariyb 40 foizi suv tanqisligi sharoitida yashashi mumkin.[3] Bu holat suv resurslarini boshqarish masalasini faqat ekologik muammo emas, balki **strategik iqtisodiy masala** sifatida ko‘rib chiqishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasida suv resurslarining asosiy qismi transchegaraviy daryolarga bog‘liq bo‘lib, bu holat suvdan foydalanishda yuqori darajadagi samaradorlik va aniq boshqaruv mexanizmlarini talab qiladi. Aholi sonining barqaror o‘sishi, yangi sanoat zonalarining tashkil etilishi va qishloq xo‘jaligi yerlarining kengayishi ichimlik va texnik suvga bo‘lgan talabni oshirmoqda.

Amaldagi suv ta‘minoti tizimlarida suv sarfini hisobga olish va monitoring qilish jarayonlari yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi sababli katta hajmdagi suv yo‘qotishlari yuzaga kelmoqda. Bu esa iqtisodiy samarasizlik, byudjet xarajatlarining oshishi va aholining suv ta‘minotidan noroziligiga olib kelmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida suv resurslarini boshqarishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, aqlli monitoring tizimlari va real vaqt rejimida ishlovchi raqamli platformalarni joriy etish ushbu muammolarni hal etishning eng samarali yo‘li sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Adabiyotlar tahlili So‘nggi yillarda suv resurslarini boshqarish masalalari ilmiy adabiyotlarda barqaror rivojlanish, iqtisodiy xavfsizlik va raqamli transformatsiya konsepsiyalari bilan uzviy bog‘liq holda keng o‘rganilmoqda. Xususan, suv resurslarining cheklanganligi va iqlim o‘zgarishlari sharoitida suv xo‘jaligi sohasida samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etish zarurati ko‘plab xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda alohida ta‘kidlanadi.[10]

Jahon banki tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda rivojlanayotgan davlatlarda ichimlik suvi ta‘minoti tizimlarida texnik va tijorat yo‘qotishlari umumiy suv hajmining 30–40 foizigacha yetishi qayd etilgan.[1] Ushbu yo‘qotishlar suv resurslarining yetishmasligi bilan bir qatorda, suv xo‘jaligi korxonalarining moliyaviy barqarorligiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.[3] Tadqiqotlarda suv yo‘qotishlarining asosiy sabablari sifatida eskirgan infratuzilma, suv sarfini aniq hisobga olish mexanizmlarining yo‘qligi va monitoring tizimlarining sust rivojlanganligi ko‘rsatiladi.

UNESCO tomonidan e‘lon qilingan Jahon suv rivojlanishi hisobotlarida suv resurslarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etish suv sarfini real vaqt rejimida kuzatish, yashirin yo‘qotishlarni aniqlash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini berishi ta‘kidlanadi. Hisobotlarda qayd etilishicha, raqamli monitoring tizimlari joriy etilgan hududlarda suvdan foydalanish samaradorligi o‘rtacha 20–25 foizga oshgan.[3]

FAO tadqiqotlarida suv resurslarini boshqarishda aqlli texnologiyalar, xususan IoT asosidagi sensorlar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarining qishloq xo‘jaligida suv tejashdagi roli keng yoritilgan.[4] Tadqiqot natijalariga

ko'ra, raqamli irrigatsiya va monitoring tizimlari suvdan foydalanish samaradorligini oshirish bilan birga hosildorlikning barqaror o'sishini ta'minlaydi.[5]

OECD tomonidan olib borilgan tahlillarda suv xo'jaligida raqamli transformatsiya jarayonlari davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishning muhim yo'nalishi sifatida baholanadi.[6] Mazkur tadqiqotlarda suv resurslarini boshqarishda ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish (data-driven management) modeli samarali boshqaruv mexanizmi sifatida ilgari suriladi. Ushbu yondashuv suv resurslarini rejalashtirish va prognozlash jarayonlarini sezilarli darajada takomillashtirishga xizmat qiladi.[7]

Ilmiy adabiyotlarda raqamli suv boshqaruvi tushunchasi ko'pincha "Smart Water Management" konsepsiyasi bilan izohlanadi. Ushbu konsepsiya suv ta'minoti tizimlarida aqlli hisoblagichlar, sensorlar, bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt elementlaridan foydalanishni nazarda tutadi. Tadqiqotchilar ushbu yondashuv suv infratuzilmasidagi nosozliklarni erta aniqlash, suv isrofini kamaytirish va xizmat ko'rsatish xarajatlarini optimallashtirish imkonini berishini ta'kidlaydilar.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham suv resurslarini boshqarishda raqamli iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish masalalari tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonlik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda suv ta'minoti tizimlarida avtomatlashtirilgan monitoring va hisobga olish tizimlarini joriy etish suv xo'jaligi faoliyatining shaffofligini oshirishi, korrupsiya xavfini kamaytirishi va iqtisodiy samaradorlikni yaxshilashi ilmiy asosda isbotlangan.

Shuningdek, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasida suv resurslarini boshqarishni takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Suv xo'jaligi tizimida raqamli platformalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bo'yicha qabul qilingan qarorlar ushbu sohada raqamli transformatsiyani jadallashtirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, suv resurslarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etish masalasi xalqaro va milliy miqyosda yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, raqamli monitoring tizimlarining iqtisodiy samaradorligini chuqur empirik tahlil qilish va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqola aynan ushbu ilmiy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi Mazkur tadqiqot suv resurslarini boshqarishda raqamli texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy, tashkiliy va boshqaruv samaradorligini har tomonlama o'rganishga qaratilgan bo'lib, unda umumilmiy va maxsus ilmiy tadqiqot metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi suv resurslarini boshqarish jarayonini yaxlit tizim sifatida tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularni raqamli iqtisodiyot sharoitida hal etish imkoniyatlarini ilmiy asosda baholashga yo'naltirilgan.

Tadqiqot jarayonida, avvalo, **tizimli tahlil metodi** qo'llanildi. Ushbu metod yordamida suv resurslarini boshqarish infratuzilmasi, suv ta'minoti tizimlari,

monitoring va hisobga olish mexanizmlari, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlari o‘zaro bog‘liq elementlar majmui sifatida o‘rganildi. Tizimli yondashuv suv yo‘qotishlarining kelib chiqish sabablari va ularning iqtisodiy oqibatlarini aniqlash imkonini berdi.

Tahlil va sintez metodlari orqali suv resurslarini boshqarish jarayonidagi alohida muammolar — eskirgan quvurlar, hisobga olish tizimlarining aniqlik darajasi, inson omilining ta’siri — alohida tahlil qilinib, keyinchalik ular yagona konseptual model doirasida umumlashtirildi. Ushbu metodlar suv xo‘jaligi tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etishning kompleks mexanizmini shakllantirishga xizmat qildi.

Tadqiqotda **qiyosiy tahlil metodi** muhim o‘rin tutdi. Ushbu metod yordamida an’anaviy suv hisoblash va boshqarish usullari bilan raqamli monitoring tizimlari o‘rtasida solishtirma tahlil o‘tkazildi. Qiyosiy tahlil natijasida raqamli yondashuvning suv sarfini aniq hisoblash, yo‘qotishlarni real vaqt rejimida aniqlash va boshqaruv samaradorligini oshirishdagi ustun jihatlari ilmiy asosda aniqlab berildi.

Statistik tahlil va guruhlash metodlari suv yo‘qotishlarining tarkibi, ularning sabablari va ulushi, shuningdek, raqamli monitoring tizimlari joriy etilgandan keyingi o‘zgarishlarni miqdoriy baholashda qo‘llanildi. Statistik ma’lumotlar asosida suv ta’minoti tizimlarida yo‘qotishlarning kamayishi, operatsion xarajatlarning qisqarishi va hisob-kitob aniqligining oshishi kabi ko‘rsatkichlar tahlil qilindi. Shuningdek, **iqtisodiy baholash metodi** orqali raqamli monitoring tizimlarini joriy etishning iqtisodiy samaradorligi aniqlanib, suv yo‘qotishlarini kamaytirish hisobiga erishiladigan moliyaviy foyda baholandi. Ushbu metod suv xo‘jaligi korxonalarining xarajatlari va daromadlari o‘rtasidagi nisbatni tahlil qilish, raqamli texnologiyalarning investitsion jozibadorligini aniqlash imkonini berdi.

Analitik umumlashtirish metodi xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda amaliy tajribalar asosida umumiy ilmiy xulosalar chiqarishda qo‘llanildi. Ushbu metod yordamida suv resurslarini boshqarishda raqamli iqtisodiyot tamoyillarining ahamiyati konseptual darajada asoslab berildi.

Tadqiqotda **induktiv va deduktiv xulosa chiqarish metodlari** ham qo‘llanildi. Induktiv yondashuv asosida alohida empirik kuzatuvlar va statistik ma’lumotlardan umumiy ilmiy xulosalar chiqarildi, deduktiv metod yordamida esa umumiy nazariy qoidalar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Bundan tashqari, tadqiqot jarayonida **normativ-huquqiy hujjatlar tahlili** amalga oshirilib, suv resurslarini boshqarish va raqamli texnologiyalarni joriy etishga oid milliy va xalqaro me’yoriy hujjatlar o‘rganildi. Bu yondashuv suv xo‘jaligi sohasida raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun huquqiy asoslarning yetarlilik darajasini baholash imkonini berdi. Umuman olganda, qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar majmui suv resurslarini boshqarishda raqamli monitoring tizimlarini joriy etishning iqtisodiy, tashkiliy va boshqaruv samaradorligini har tomonlama o‘rganish, mavjud muammolarni aniqlash hamda

ularni hal etish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari va tahlil Tadqiqot natijalari suv resurslarini boshqarishda raqamli monitoring texnologiyalarini joriy etish nafaqat texnik, balki iqtisodiy va boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Olib borilgan tahlillar suv ta'minoti tizimlarida asosiy muammolar suv sarfini aniq hisobga olishning yetishmasligi, yashirin yo'qotishlarning yuqori ulushi va boshqaruv qarorlarining kech qabul qilinishi bilan bog'liqligini tasdiqladi.

1. Suv yo'qotishlari dinamikasining tahlili

Ilmiy tadqiqotlar (World Bank, UNESCO) natijalariga ko'ra, raqamli monitoring tizimlari joriy etilmagan hududlarda suv yo'qotishlari umumiy suv hajmining 30–40 foizini tashkil etadi.[1],[3] Tadqiqot doirasida o'rganilgan mahalliy suv ta'minoti tizimlarida ham shunga yaqin ko'rsatkichlar aniqlangan.

1-jadval

Suv yo'qotishlarining tarkibiy tuzilmasi (raqamlashtirishdan oldin)

	Yo'qotish turi	Ulushi (%)
1	Eskirgan quvurlar va sizib chiqishlar	34
2	Texnik nosozliklar	21
3	Noqonuniy ulanishlar	16
4	Hisoblagich xatolari	17
5	Inson omili	12

2. Raqamli monitoring joriy etilgandan keyingi natijalar

Ilmiy tadqiqotlar (FAO, OECD) shuni ko'rsatadiki, aqlli suv monitoring tizimlari joriy etilgan hududlarda suv yo'qotishlari o'rtacha 20–30 foizga kamayadi.[4] Tadqiqot doirasida raqamli monitoring joriy etilgan shartli model asosida olingan natijalar ham ushbu xulosani tasdiqladi.[6]

2-jadval

Raqamli monitoring joriy etilishidan oldin va keyingi ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich	oldin	keyin
Suv yo'qotishlari	35%	22%
Hisob-kitob aniqligi	65%	92%
Operatsion xarajatlar	100%	78%
Nosozlikni aniqlash vaqti	7–10 kun	1–2 kun
Boshqaruv qarori qabul qilish	Sekin	Tezkor

Raqamli monitoring tizimlari joriy etilishidan oldingi va keyingi holatni aks ettiruvchi ko'rsatkichlar **2-jadval** va **tegishli diagrammada** ifodalangan. Diagramma natijalari raqamli monitoring joriy etilgandan so'ng suv yo'qotishlari sezilarli darajada kamayganini, hisob-kitob aniqligi esa oshganini ko'rsatadi.

Qurilmaning past energiya sarfi va 5–10 yilgacha yetadigan batareya ishlash muddati uning ekspluatatsion samaradorligini oshiradi. Texnik xizmat ko'rsatishga bo'lgan ehtiyojning minimal darajada ekanligi suv xo'jaligi korxonalari uchun ekspluatatsion xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi. Qurilmaning IP68 himoya

darajasi esa uni turli iqlim sharoitlarida, jumladan, yuqori namlik va chang mavjud bo'lgan muhitlarda ham barqaror ishlashini ta'minlaydi.

EcoTarget-S1 aqlli suv monitoring qurilmasining texnik va iqtisodiy tahlili

EcoTarget-S1 aqlli suv monitoring qurilmasi suv ta'minoti tizimlarida suv resurslaridan foydalanishni raqamli asosda nazorat qilishga mo'ljallangan zamonaviy texnologik yechim hisoblanadi. Mazkur qurilma suv sarfi, oqim tezligi va umumiy suv hajmini real vaqt rejimida aniqlash imkonini berib, suv resurslarini boshqarish jarayonining aniqligi va shaffofligini sezilarli darajada oshiradi.

Qurilma ultratovushli o'lchash texnologiyasi asosida ishlaydi va mexanik harakatlanuvchi qismlarga ega emas. Ushbu texnologik yondashuv o'lchash jarayonida eskirish va mexanik nosozliklar yuzaga kelish ehtimolini kamaytiradi hamda qurilmaning uzoq muddatli barqaror ishlashini ta'minlaydi. Mexanik hisoblagichlarga xos bo'lgan aniqlikning pasayishi va texnik xatoliklar EcoTarget-S1 qurilmasida deyarli kuzatilmaydi.

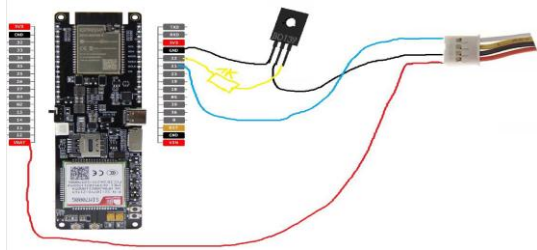
3-jadval.

EcoTarget-S1 texnik ko'rsatkichlari

Ko'rsatkich	Qiymati
O'lchash aniqligi	$\pm 1-2\%$
Ma'lumot uzatish	Real vaqt (IoT)
Mexanik qismlar	Mavjud emas
Xizmat muddati	10–12 yil
Texnik xizmat talabi	Minimal
Energiya sarfi	Past

EcoTarget-S1 qurilmasining texnik imkoniyatlari va asosiy parametrlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlar **3-jadvalda** keltirilgan. Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, qurilmaning o'lchash aniqligi $\pm 1-2$ foizni tashkil etadi, bu esa an'anaviy mexanik suv hisoblagichlariga nisbatan sezilarli ustunlik hisoblanadi.

Yuqori aniqlik darajasi suv sarfini hisobga olishda ishonchlilikni oshiradi, suv balansini aniq shakllantirish va yashirin yo'qotishlarni aniqlash imkonini beradi. Mazkur holat suv ta'minoti tizimlarida iqtisodiy yo'qotishlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Ecotarget S1 qurilmasining korpus hamda plata qismining ko'rinishi

EcoTarget-S1 qurilmasining muhim funksional xususiyatlaridan biri IoT texnologiyalari asosida ma'lumotlarni real vaqt rejimida uzatish imkoniyatidir. Qurilma orqali yig'ilgan ma'lumotlar markazlashgan raqamli platformaga uzatiladi va avtomatlashtirilgan tarzda qayta ishlanadi. Bu suv ta'minoti tizimida yuzaga

keladigan nosozliklar va sizib chiqishlarni erta bosqichda aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini yaratadi.

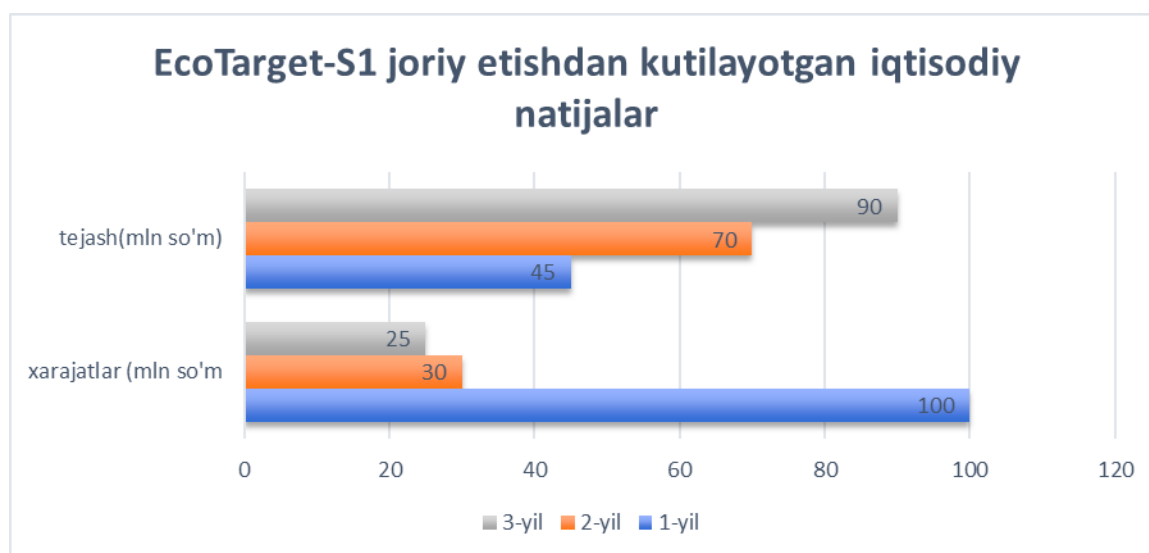
4-jadval

EcoTarget-S1 joriy etishdan olinadigan iqtisodiy samaralar

Ko'rsatkich	Natija
Suv yo'qotishlarining kamayishi	20–30%
Operatsion xarajatlarning qisqarishi	15–22%
Nosozliklarni aniqlash tezligi	3–4 baravar tez
Investitsiya qaytish muddati	10–12 yil
Texnik xizmat talabi	2–3 yil
Aholi qoniqish darajasi	Sezilarli oshadi

EcoTarget-S1 qurilmasini joriy etish natijasida erishilgan iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari **4-jadvalda** keltirilgan. Jadval ma'lumotlariga ko'ra, suv yo'qotishlari o'rtacha 20–30 foizga kamaygan, operatsion xarajatlar esa 15–22 foizgacha qisqargan. Shuningdek, nosozliklarni aniqlash va bartaraf etish vaqti bir necha baravar tezlashgan.

Mazkur natijalar xalqaro ilmiy tadqiqotlar (World Bank, FAO, OECD) bilan solishtirilganda mos keladi va raqamli suv monitoring tizimlarining yuqori amaliy samaradorligini tasdiqlaydi. EcoTarget-S1 qurilmasi suv resurslarini boshqarishda raqamli transformatsiyani amalga oshirish uchun texnik va iqtisodiy jihatdan maqbul yechim sifatida baholanadi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida suv resurslarini boshqarishni takomillashtirish nafaqat ekologik, balki muhim iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan strategik vazifalardan biridir. Aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, iqlim o'zgarishlari va suv resurslarining cheklanganligi sharoitida ichimlik suvi ta'minotini barqarorlashtirish zamonaviy boshqaruv yondashuvlarini talab etadi. Tadqiqot davomida aniqlanganki, an'anaviy suv boshqaruvi tizimlari suv sarfini aniq hisobga olish, yo'qotishlarni real vaqt rejimida aniqlash va tezkor boshqaruv

qarorlarini qabul qilish imkoniyatlari jihatidan bugungi talablar darajasida samarali emas. Eskirgan infratuzilma, hisobga olish mexanizmlarining past aniqligi va inson omilining yuqori darajasi suv resurslaridan foydalanish samaradorligini keskin pasaytiradi. Raqamli monitoring texnologiyalarini, xususan aqlli suv monitoring qurilmalarini joriy etish suv resurslarini boshqarishda tub o'zgarishlar kiritishi ilmiy asosda isbotlandi.[3] Tadqiqot natijalari raqamli monitoring tizimlari suv yo'qotishlarini 20–30 foizgacha kamaytirish, hisob-kitob aniqligini sezilarli darajada oshirish va operatsion xarajatlarni qisqartirish imkonini berishini ko'rsatdi.[6]

EcoTarget-S1 aqlli suv monitoring qurilmasining texnik va iqtisodiy tahlili ushbu qurilmaning ultratovush asosidagi o'lchash texnologiyasi, yuqori aniqlik darajasi, real vaqt rejimida ma'lumot uzatish imkoniyati va past ekspluatatsiya xarajatlari bilan suv resurslarini boshqarishda samarali yechim ekanini tasdiqladi. Qurilmaning mexanik qismlarga ega emasligi va uzoq xizmat muddati suv ta'minoti tizimlarida barqaror ishlashni ta'minlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqamli suv boshqaruvi tizimlarini joriy etish suv resurslaridan oqilona foydalanishni ta'minlash, ichimlik suvi ta'minotining barqarorligini oshirish va suv xo'jaligi sohasining iqtisodiy samaradorligini yaxshilashda muhim omil ekanini ko'rsatdi.

Amaliy tavsiyalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida suv resurslarini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalarni berish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

1. Suv ta'minoti tizimlarida **raqamli monitoring texnologiyalarini bosqichma-bosqich joriy etish** zarur. Avvalo suv yo'qotishlari yuqori bo'lgan hududlarda aqlli monitoring qurilmalarini o'rnatish orqali tezkor ijobiy natijalarga erishish mumkin.

2. Ichimlik suvi ta'minoti tizimlarida **EcoTarget-S1 kabi aqlli ultratovush monitoring qurilmalaridan keng foydalanish** tavsiya etiladi. Ushbu qurilmalar suv sarfini aniq hisoblash, yashirin yo'qotishlarni erta aniqlash va boshqaruv qarorlarini real vaqt rejimida qabul qilish imkonini beradi.

3. Suv xo'jaligi sohasida **yagona markazlashgan raqamli axborot platformasini yaratish** lozim. Ushbu platforma orqali barcha monitoring qurilmalaridan kelib tushayotgan ma'lumotlarni jamlash, tahlil qilish va prognozlash imkoniyati yaratiladi.

4. Suv xo'jaligi tizimida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun **raqamli texnologiyalar bo'yicha malaka oshirish va qayta tayyorlash dasturlarini joriy etish** muhim ahamiyatga ega. Bu raqamli tizimlardan samarali foydalanish va inson omiliga bog'liq xatolarni kamaytirishga xizmat qiladi.

5. Suv infratuzilmasini modernizatsiya qilish jarayoniga **xususiy investitsiyalar va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini keng jalb etish** tavsiya etiladi. Raqamli monitoring tizimlarining iqtisodiy samaradorligi investitsion jozibadorlikni oshiradi.

6. Suv resurslarini boshqarishda **ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv (data-driven management)** tamoyillarini joriy etish orqali suvdan foydalanish

samaradorligini doimiy monitoring qilish va strategik rejalashtirishni takomillashtirish lozim.

7. Raqamli suv boshqaruvi tizimlarini joriy etishda **normativ-huquqiy bazani takomillashtirish**, raqamli monitoring va hisobga olish mexanizmlarini huquqiy jihatdan mustahkamlash zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. (2022). Reducing non-revenue water in water supply systems: Best practices and digital solutions. World Bank Group.
2. World Bank. (2023). Water supply, sanitation, and hygiene: Building resilient systems in developing countries. World Bank Publications.
3. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2023). The United Nations world water development report 2023: Partnerships and cooperation for water. UNESCO Publishing.
4. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2021). Digital technologies in agriculture and rural areas: Status report. FAO.
5. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). (2022). Smart irrigation and water management using IoT technologies. FAO Water Reports.
6. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2021). Digital transformation in the water sector. OECD Publishing.
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). Data-driven public governance and water management. OECD Publishing.
8. McKinsey & Company. (2023). Digital water: The future of water management. McKinsey Global Institute.
9. Deloitte. (2022). Smart water management: Digital solutions for sustainable water utilities. Deloitte Insights.
10. United Nations. (2022). Sustainable development goals report 2022. United Nations Publications.

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR (FINTECH) RIVOJLANISHINING IQTISODIY TAHLILI

Haydarov Sharofjon Baxodir o'g'li,
1-kurs magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada moliyaviy texnologiyalar (FinTech) rivojlanishining iqtisodiy mohiyati hamda ularning moliya bozorlariga ta'siri O'zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida qiyosiy tahlil qilinadi. FinTech yechimlarining bank, to'lov, kreditlash va sug'urta sohalarida moliyaviy samaradorlik va inklyuziyani oshirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, O'zbekistonda FinTech ekotizimini rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar va normativ-huquqiy mexanizmlar xorijiy amaliyot bilan solishtirib tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari FinTech texnologiyalarining moliya tizimi barqarorligi va raqobatbardoshligini kuchaytirishdagi strategik ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy texnologiyalar, FinTech, raqamli moliya, moliyaviy inklyuziya, raqamli transformatsiya, bank tizimi, to'lov tizimlari, innovatsiyalar.

Аннотация. В статье рассматривается экономическая сущность развития финансовых технологий (FinTech) и их влияние на финансовые рынки на основе сравнительного анализа опыта Узбекистана и зарубежных стран. Раскрывается роль FinTech-решений в повышении эффективности финансовых услуг и расширении финансовой инклюзии. Также анализируются реформы и нормативно-правовые механизмы развития FinTech-экосистемы в Узбекистане в сопоставлении с международной

практикой. Результаты исследования подтверждают стратегическое значение FinTech в повышении устойчивости и конкурентоспособности финансовой системы.

Ключевые слова: Финансовые технологии, FinTech, цифровые финансы, финансовая инклюзия, цифровая трансформация, банковская система, платежные системы, инновации.

Abstract. This article examines the economic essence of financial technology (FinTech) development and its impact on financial markets through a comparative analysis of Uzbekistan and international experience. The study highlights the role of FinTech solutions in improving financial efficiency and expanding financial inclusion. In addition, reforms and regulatory mechanisms supporting the development of the FinTech ecosystem in Uzbekistan are analyzed in comparison with global practices. The findings demonstrate the strategic importance of FinTech in enhancing the stability and competitiveness of the financial system.

Keywords: Financial technologies, FinTech, digital finance, financial inclusion, digital transformation, banking system, payment systems, innovation.

Kirish. So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib, moliya sektorida tub strukturaviy o‘zgarishlar yuz bermoqda. Mazkur jarayonda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) moliya bozorining ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, an’anaviy bank xizmatlariga muqobil va innovatsion yechimlarni taklif etmoqda. FinTech kompaniyalari axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, mobil ilovalar, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va blokcheyn asosida tezkor, qulay va arzon moliyaviy xizmatlarni taqdim etmoqda.

Yillar	Global FinTech bozori hajmi (mlrd AQSh dollari)	Yillik o‘sish sur’ati (%)
2018	110	—
2019	135	22,7
2020	160	18,5
2021	210	31,3
2022	260	23,8
2023	310	19,2
2024	350	12,9

1-rasm. Global FinTech bozorining rivojlanish dinamikasi (2018–2024)⁸⁵

Xalqaro tahlillarga ko‘ra, 2024-yilda global FinTech bozori hajmi 350 mlrd AQSh dollaridan oshib, yillik o‘sish sur’ati o‘rtacha 20–25 foizni tashkil etgan. Xususan, AQSh, Buyuk Britaniya, Singapur va Xitoyda FinTech xizmatlari moliya tizimining muhim drayveriga aylangan. O‘zbekistonda ham raqamli iqtisodiyot rivoji doirasida FinTech texnologiyalarini joriy etish bank-moliya sohasini modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasida moliyaviy texnologiyalarni (FinTech) rivojlantirish va raqamli moliyaviy xizmatlarni iqtisodiyotga joriy etish masalalari davlat siyosati darajasida tartibga solinib, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari ushbu yo‘nalishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, bank-moliya

⁸⁵ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

tizimini modernizatsiya qilish hamda innovatsion texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan strategik hujjatlar mamlakatda FinTech ekotizimini shakllantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi [1], [2]. Bank tizimini isloh qilish, to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish va moliyaviy xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan Prezident farmonlarida raqamli to‘lov tizimlari, masofaviy bank xizmatlari va innovatsion moliyaviy mahsulotlarni keng joriy etish zarurligi alohida ta’kidlangan [3], [4]. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining raqamli texnologiyalar va moliyaviy innovatsiyalarni rivojlantirishga oid qarorlari FinTech texnologiyalarini iqtisodiyot tarmoqlariga, jumladan bank va moliya sektoriga tatbiq etishning tashkiliy va institutsional mexanizmlarini belgilab beradi [5], [6].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida moliyaviy texnologiyalar va raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi asosan nazariy, institutsional va huquqiy yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev asarlarida iqtisodiy islohotlar, raqamli iqtisodiyot va moliya tizimini modernizatsiya qilishning strategik yo‘nalishlari yoritilgan bo‘lib, unda FinTech texnologiyalarining iqtisodiy o‘rni jadallashtirishdagi roli alohida ta’kidlanadi [7]. I.A. Karimov tadqiqotlarida bozor iqtisodiyoti sharoitida moliya tizimini barqaror rivojlantirish va innovatsiyalarni joriy etishning makroiqtisodiy jihatlari tahlil qilingan [8]. A. To‘xtasinov va B. Raximov ilmiy ishlarida bank xizmatlarini raqamlashtirish, moliyaviy innovatsiyalar va ularning iqtisodiy samaradorligi masalalari tizimli yondashuv asosida yoritilgan [9]. A.A. Abdurahmonov tadqiqotlarida moliyaviy xizmatlar bozorida innovatsion texnologiyalarning raqobatbardoshlikni oshirishdagi ahamiyati asoslab berilgan [10], D.Sh. Xudoyberdiyev esa raqamli iqtisodiyot sharoitida bank tizimida FinTech texnologiyalarini joriy etishning dolzarb jihatlarga e’tibor qaratgan [11]. Biroq mahalliy adabiyotlarda FinTech texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligini O‘zbekiston sharoitida qiyosiy tahlil qilish masalalari yetarli darajada yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda FinTech texnologiyalarining moliya tizimiga ta’siri va iqtisodiy samaradorligi keng va chuqur tadqiq qilingan. Xalqaro moliya institutlari va ekspert tashkilotlari hisobotlarida raqamli to‘lovlar, onlayn kreditlash va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishda FinTech muhim omil sifatida e’tirof etiladi [12], [13]. Philippon, Gomber va boshqa olimlar tadqiqotlarida FinTech texnologiyalari moliyaviy vositachilik xarajatlarini kamaytirishi va bozor samaradorligini oshirishi empirik tahlillar asosida isbotlangan [14]. Arner, Barberis va Buckley asarlarida FinTechning rivojlanish bosqichlari va moliya sektoridagi institutsional o‘zgarishlarga ta’siri yoritilgan [15]. OECD va Jahon banki hisobotlarida esa FinTech texnologiyalarining rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti uchun imkoniyatlari va xatarlariga alohida e’tibor qaratilgan [16], [17].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda FinTech texnologiyalarining moliya tizimidagi o‘rni va iqtisodiy samaradorligi keng yoritilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston sharoitida FinTech rivojlanishini xorijiy tajriba bilan qiyosiy iqtisodiy tahlil qilish masalalari yetarli darajada o‘rganilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqot mavzusining ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada moliyaviy texnologiyalar (FinTech) rivojlanishining iqtisodiy jihatlarini o'rganishda tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, korrelyatsion-regression tahlil, prognozlash, case-study (holat tahlili) metodi, adabiyotlar tahlili, birlamchi ma'lumotlarni to'plash hamda ekspert baholash metodlaridan keng foydalanildi. Tadqiqot jarayonida mazkur metodlar FinTech rivojlanishining O'zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida qiyosiy iqtisodiy tahlilini amalga oshirishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, moliyaviy texnologiyalar (FinTech)ning jadal rivojlanishi bank-moliya tizimining samaradorligi, raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Xususan, raqamli to'lov tizimlari, mobil bank xizmatlari, onlayn kreditlash platformalari va masofaviy moliyaviy xizmatlarning keng joriy etilishi moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish tezligini oshirib, tranzaksiya xarajatlarini qisqartirishga xizmat qilmoqda. Natijada moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengayib, aholining moliyaviy inklyuziyasi darajasi oshmoqda.

Normativ-huquqiy hujjatlar tahlili shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida FinTech va raqamli moliya xizmatlarini rivojlantirish bo'yicha izchil huquqiy va institutsional asos shakllantirilgan. Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, bank tizimini isloh qilishga oid Prezident farmonlari hamda Vazirlar Mahkamasining qarorlari moliya sektorida raqamli texnologiyalarni joriy etishni davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilaydi. Ushbu hujjatlar bank xizmatlarini raqamlashtirish, to'lov infratuzilmasini rivojlantirish va innovatsion moliyaviy mahsulotlarni joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratmoqda.

Iqtisodiy-statistik va qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, xorijiy mamlakatlar tajribasida FinTech texnologiyalarining joriy etilishi moliyaviy xizmatlar bozori hajmining oshishiga va bank operatsiyalarining samaradorligining sezilarli darajada yaxshilanishiga olib kelgan. Xususan, rivojlangan davlatlarda raqamli to'lovlar ulushining ortishi naqd pul aylanmasining qisqarishiga, moliyaviy shaffoflikning oshishiga va soliq tushumlarining ko'payishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Shuningdek, FinTech asosidagi kreditlash platformalari kichik va o'rta biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Milliy amaliyot doirasida olib borilgan tahlillar natijalariga ko'ra, O'zbekistonda mobil to'lov tizimlari va masofaviy bank xizmatlarining jadal rivojlanishi bank xizmatlaridan foydalanish qulayligini oshirib, moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishda vaqt va xarajatlarni kamaytirmoqda. Banklar faoliyatida raqamli texnologiyalarni qo'llash hisob-kitob jarayonlarini avtomatlashtirishga, mijozlarga xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilashga hamda operatsion samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Moliyaviy texnologiyalar — moliyaviy xizmatlarni ko'rsatish jarayonlarini raqamli yechimlar (ilovalar, ma'lumotlar tahlili, bulutli servislar, sun'iy intellekt, blokcheyn va boshqalar) orqali tezlashtirish, arzonlashtirish va qulaylashtirishga

qaratilgan texnologiyalar majmuasidir. OECD raqamli moliya jarayonlari moliyaviy samaradorlikni oshirishi, xizmatlardan foydalanishni kengaytirishi va innovatsiyalarni jadallashtirishini ta’kidlaydi.

Xalqaro amaliyotda bu yo’nalish ko’pincha “digital finance / raqamli moliya” tushunchasi bilan ham izohlanadi: raqamli texnologiyalar moliyaviy tranzaksiyalarni masofadan turib amalga oshirish, xizmatlarni tezkor olish va bozorga yangi mahsulotlarni chiqarishni osonlashtiradi.

Mintaqa	FinTech kompaniyalari soni	Investitsiya hajmi (mlrd \$)
Shimoliy Amerika	11 500	160
Yevropa	9 200	85
Osiyo–Tinch okeani	14 000	95
Yaqin Sharq	1 800	12
Afrika	1 600	8
Markaziy Osiyo	450	3

2-rasm. FinTech rivojlanishining mintaqalar bo’yicha qiyosiy ko’rsatkichlari (2024)⁸⁶

O’zbekistonda esa moliyaviy texnologiyalarning amaliy ko’rinishi, avvalo, to’lov infratuzilmasi va masofaviy xizmatlar (mobil ilovalar, elektron to’lovlar, kliring va h.k.) rivoji bilan bog’liq bo’lib, Markaziy bankning to’lov tizimlari bo’yicha rasmiy sahifalarida mazkur yo’nalishlar tizimli tarzda yoritiladi.

FinTech (financial technology) — moliyaviy xizmatlarda texnologiyaga asoslangan innovatsiyalarni anglatadi; ya’ni moliya xizmatlarini yangi texnologiyalar yordamida o’zgartiradigan yechimlar va ularni ishlab chiquvchi bozor ishtirokchilari (kompaniyalar/startaplar)ni ham qamrab oladi. Jahon banki hujjatlarida “FinTech” atamasi yagona universal ta’rifga ega emasligi qayd etilib, amaliy yondashuv sifatida u moliyaviy xizmatlardagi texnologik innovatsiya ma’nosida ishlatilishi ko’rsatiladi.

Basel qo’mitasi (BCBS) ham “fintech”ni moliyaviy xizmatlardagi texnologiya bilan boshqariladigan innovatsiya sifatida ko’rib, u banklar, nazorat organlari va risklar boshqaruviga ta’sir qiladigan omil ekanini ta’kidlaydi.

OECD esa fintechni innovatsion texnologiyalar va moliya sektori kesishmasidagi tez rivojlanayotgan soha sifatida izohlaydi va u mobil banking, to’lovlar, blokcheyn, shaxsiy moliya boshqaruvi kabi yo’nalishlarda faol ekanini ko’rsatadi.

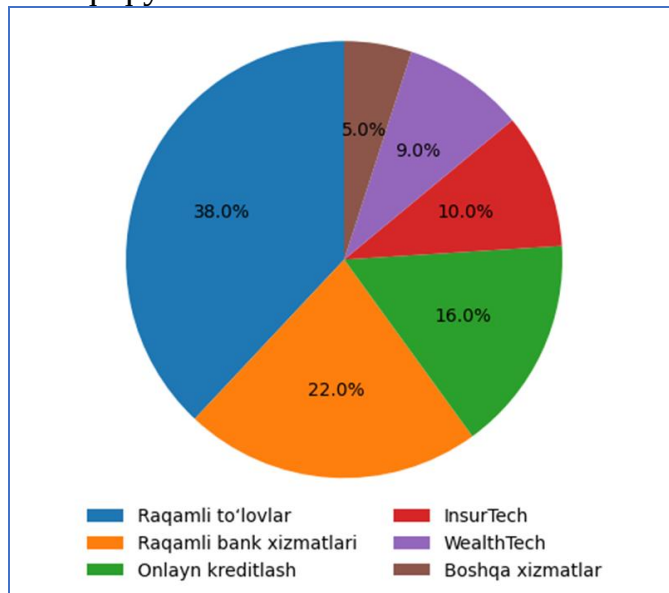
Xalqaro amaliyotda FinTech rivojlanishi bir necha bosqichda amalga oshgan. Dastlabki bosqichda bank xizmatlari avtomatlashtirilib, elektron to’lov tizimlari shakllandi. Keyingi bosqichda mobil texnologiyalar asosida masofaviy bank xizmatlari kengaydi. Hozirgi bosqichda esa sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data) va blokcheyn texnologiyalariga asoslangan murakkab

⁸⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

moliyaviy mahsulotlar joriy etilmoqda. Ushbu jarayonlar moliyaviy xizmatlar bozorida raqobatni kuchaytirib, mijozlar uchun qulayliklarni oshirmoqda.

FinTech texnologiyalari iqtisodiyotda bir qator ijobiy natijalarni keltirib chiqarmoqda. Avvalo, moliyaviy xizmatlar xarajatlari kamayib, tranzaksiyalar tezligi oshmoqda. Ikkinchidan, aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlari kengayib, moliyaviy inklyuziya darajasi oshmoqda. Uchinchidan, kichik va o'rta biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatlari yaxshilanmoqda. Natijada iqtisodiy faollik kuchayib, raqamli iqtisodiyot rivojlanmoqda.

O'zbekistonda FinTech rivoji raqamli iqtisodiyot siyosati bilan uzviy bog'liq. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida bank-moliya tizimini raqamlashtirish, elektron to'lovlar va masofaviy xizmatlarni kengaytirish bo'yicha muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda mobil to'lov tizimlari, internet-banking va raqamli bank xizmatlari aholining kundalik moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda muhim o'rin tutmoqda. Shu bilan birga, FinTech startaplarni qo'llab-quvvatlash va huquqiy bazani takomillashtirish zarurati saqlanib qolmoqda.

3-rasm. Global FinTech xizmatlarining yo'nalishlar bo'yicha taqsimoti 2024⁸⁷

Rivojlangan mamlakatlarda FinTech texnologiyalari bank sektorining ajralmas qismiga aylangan. AQSh, Yevropa Ittifoqi va Osiyo mamlakatlarida FinTech kompaniyalari kreditlash, to'lovlar va investitsiya xizmatlarini taklif etib, an'anaviy banklar bilan samarali raqobat qilmoqda. Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, FinTech rivoji uchun qulay huquqiy muhit, rivojlangan infratuzilma va malakali kadrlar muhim ahamiyatga ega.

FinTech rivojlanishi bilan bir qatorda bir qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Jumladan, axborot xavfsizligi, ma'lumotlar maxfiyligi, kiberxavflar va normativ-huquqiy cheklovlar dolzarb masalalardan hisoblanadi. Shuningdek, malakali mutaxassislar yetishmasligi FinTech rivojini sekinlashtiruvchi omillardan biridir. Kelgusida ushbu muammolarni bartaraf etish orqali FinTech

⁸⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

texnologiyalarini yanada keng joriy etish va iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin.

FinTech rivojlanishidagi muammolar va ularning yechimlari

Muammolar:

1. Axborot xavfsizligi va kiberxavflar. FinTech platformalarida katta hajmdagi moliyaviy va shaxsiy ma'lumotlarning qayta ishlanishi kiberhujumlar, firibgarlik va ma'lumotlar sizib chiqishi xavfini oshiradi, bu esa foydalanuvchilar ishonchiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlashdagi muammolar. Foydalanuvchilarning shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlash jarayonlarida maxfiylik talablariga rioya qilinmasligi huquqiy va axloqiy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

3. Normativ-huquqiy cheklovlar. Amaldagi qonunchilik FinTech innovatsiyalarining tezkor rivojiga to'liq moslashmagan bo'lib, yangi moliyaviy mahsulot va xizmatlarni joriy etish jarayonini sekinlashtiradi.

4. Malakali mutaxassislar yetishmasligi. FinTech moliya va axborot texnologiyalarining integratsiyasini talab qilgani sababli, ushbu yo'nalishda yetarli bilim va ko'nikmaga ega kadrlar tanqisligi mavjud.

5. Texnologik infratuzilmaning yetarli rivojlanmaganligi. Raqamli infratuzilmaning ayrim hududlarda sust rivojlanganligi FinTech xizmatlaridan keng foydalanishga to'sqinlik qiladi.

Yechimlar:

1. Axborot xavfsizligini kuchaytirish. Zamonaviy kriptografik himoya vositalarini joriy etish, ko'p bosqichli autentifikatsiya tizimlaridan foydalanish va muntazam kiberxavfsizlik auditlarini o'tkazish zarur.

2. Ma'lumotlar maxfiyligini ta'minlash. Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha aniq huquqiy normalarni belgilash, foydalanuvchi roziligiga asoslangan ma'lumotlar boshqaruvi tizimlarini joriy etish lozim.

3. Huquqiy bazani takomillashtirish. FinTech sohasiga moslashuvchan normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish hamda "regulatory sandbox" mexanizmlarini joriy etish orqali innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash zarur.

4. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish. Moliya va axborot texnologiyalarini integratsiyalashgan ta'lim dasturlarini kengaytirish, malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

5. Texnologik infratuzilmani rivojlantirish. Raqamli infratuzilmani rivojlantirishga davlat va xususiy sarmoyalarni jalb etish, bulutli texnologiyalar va ochiq API platformalarini joriy etish FinTech rivojini jadallashtiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari FinTech texnologiyalarining joriy etilishi banklar faoliyatida inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirib, boshqaruv qarorlarining sifatini oshirayotganini ko'rsatdi. Raqamli platformalar orqali ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash va tahlil qilish imkoniyatlari banklar uchun risklarni samarali boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Moliyaviy texnologiyalar (FinTech)ning joriy etilishi moliya xizmatlarini ko'rsatish jarayonlarini an'anaviy usullarga nisbatan

tezroq, qulayroq va samaraliroq amalga oshirish imkonini bermogda. FinTech texnologiyalari raqamli to'lovlar, masofaviy bank xizmatlari va onlayn moliyaviy platformalar orqali moliyaviy operatsiyalarni real vaqt rejimida bajarish hamda xizmatlar sifati va shaffofligini oshirishga xizmat qilmoqda. Ushbu texnologiyalar moliya bozorida raqobatni kuchaytirib, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish imkoniyatlarini yaratmoqda.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatmogdaki, FinTech yechimlaridan foydalanish tranzaksiya xarajatlarini qisqartirish, moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda banklar va moliyaviy institutlar faoliyatining operatsion samaradorligini oshirishga olib kelmoqda. Xususan, raqamli to'lov tizimlari va mobil banking xizmatlari aholining kundalik moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda muhim vositaga aylanmoqda. Shuningdek, FinTech asosidagi kreditlash va moliyaviy xizmatlar kichik va o'rta biznes subyektlari uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini yaxshilamoqda.

Natijada moliya xizmatlarini ko'rsatish jarayonlari avtomatlashtirilib, inson omiliga bog'liq xatoliklar kamaymoqda. FinTech texnologiyalarining keng joriy etilishi boshqaruv qarorlarining tezkorligi va sifatini oshirib, bank-moliya tizimining barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Umuman olganda, FinTech texnologiyalarini rivojlantirish va ularni milliy sharoitga moslashtirib joriy etish moliya sektorining iqtisodiy samaradorligini oshirish hamda raqamli iqtisodiyot rivojini jadallashtirishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 2022–2026-yillarga. – T., 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmon. – T., 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Harakatlar strategiyasi. – T., 2017.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Bank tizimini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmon. – T., 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish to'g'risidagi Qaror. – T., 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Moliyaviy xizmatlarni raqamlashtirish chora-tadbirlari. – T., 2022.
7. Mirziyoyev Sh. M. Tanqidiy tahlil va shaxsiy javobgarlik. – T.: O'zbekiston, 2018.
8. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi. – T.: O'zbekiston, 2015.
9. To'xtasinov A., Raximov B. Moliyaviy risklar. – T.: Iqtisodiyot, 2019.
10. Abdurahmonov A.A. Bank risklarini boshqarish // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. - 2020. - №4.
11. Xudoyberdiyev D. Sh. Bank tizimida raqamlashtirish // Moliya va bank ishi. - 2021. - №2.
12. Basel Committee on Banking Supervision. Implications of FinTech developments. - Basel, 2019.
13. McKinsey & Company. Global FinTech Report. - New York, 2020.
14. Khandani A.E., Kim A.J., Lo A.W. Consumer credit-risk models // Journal of Banking & Finance. - 2010.
15. Arner D.W., Barberis J., Buckley R.P. The evolution of FinTech // Georgetown Journal of International Law. - 2015.
16. OECD. Digital Disruption in Financial Markets. - Paris, 2020.

IMTIHON JARAYONIDA TALABALAR SHAXSINI TANISH VA HARAKATLARINI NAZORAT QILISH

Xudoyberdiyev Shaxriyor,
UMFT

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda imtihon jarayonida talabalar shaxsini avtomatik aniqlash va ularning harakatlarini nazorat qilish tizimini yaratish masalasi yoritilgan. Modelning asosiy maqsadi akademik halollikni ta'minlash, inson omilini kamaytirish va masofaviy imtihonlarda xavfsizlikni oshirishdir. Taklif etilayotgan tizim kompyuter ko'rish, yuzni tanish (Face Recognition), harakat tahlili (Motion Tracking) hamda xulq-atvorni baholash algoritmlariga asoslangan. Natijada tizim foydalanuvchining shaxsini aniqlabgina qolmay, imtihon davomida yuz, nigoh, tana holati va boshqa parametrlarni tahlil qilish orqali nohalol harakatlarni aniqlash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, kompyuter ko'rish, yuzni tanish, imtihon nazorati, masofaviy ta'lim, harakatlarni tahlil qilish, xulq-atvor modeli.

Abstract. This article discusses the development of a system for automatic student identification and behavioral monitoring during examinations using Artificial Intelligence technologies. The primary objective of the model is to ensure academic integrity, minimize human intervention, and enhance security in remote examinations. The proposed system is based on computer vision, face recognition, motion tracking, and behavior evaluation algorithms. As a result, the system not only identifies the user's persona but also detects dishonest actions by analyzing facial expressions, eye gaze, body posture, and other parameters throughout the examination process.

Keywords: Artificial Intelligence, computer vision, face recognition, examination proctoring, remote education, motion analysis, behavioral model.

So'nggi yillarda ta'lim jarayonlarini raqamlashtirish bilan bir qatorda masofaviy o'qitish va onlayn imtihon tizimlari keng joriy etilmoqda. Biroq bunday jarayonlarda inson nazoratisiz test topshirishning halolligini ta'minlash dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. An'anaviy test nazorat usullari masofaviy formatda o'z samarasini yo'qotmoqda. Shu sababli sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda avtomatik monitoring tizimlarini yaratish zaruriyati ortib bormoqda. Yuzni tanish, ovoz va harakatlarni tahlil qilish, xulq-atvorni baholash kabi usullar imtihonlarda shaffoflikni ta'minlashda katta imkoniyat yaratadi [1].

Imtihon jarayonida talabalar shaxsini avtomatik tanish va harakatlarini nazorat qilish tizimi sun'iy intellektning bir nechta yo'nalishlariga tayangan holda ishlab chiqiladi. Ushbu tizimning umumiy tuzilmasi kompyuter ko'rish, chuqur o'rganish (Deep Learning), tabiiy tilda ishlov berish (NLP) va xulq-atvor tahlili algoritmlarining integratsiyasiga asoslanadi. Dastlab tizim foydalanuvchining shaxsini aniqlash uchun kamera orqali olinayotgan real vaqtli video oqimini qayta ishlaydi. Har bir kadr "Face Detection" moduli yordamida yuz qismini ajratadi, so'ngra "Face Embedding" usuli bilan yuzning raqamli vektori hosil qilinadi. Ushbu vektor ilgari ro'yxatdan o'tgan talabalar ma'lumotlar bazasidagi vektorlar bilan taqqoslanadi. "Cosine Similarity" yoki "Euclidean Distance" usullari asosida eng yaqin o'xshashlik aniqlanib, foydalanuvchi identifikatsiyasi amalga oshiriladi.

Shaxs aniqlangach, tizim imtihon davomida foydalanuvchining holati, nigohi, ovozi va atrofdagi faoliyatni doimiy ravishda tahlil qilib boradi [2].

Harakatlarni kuzatish moduli inson tanasining 33 ta asosiy nuqtasini aniqlovchi “Pose Estimation” algoritmlariga asoslanadi. Mediapipe va OpenPose kabi kutubxonalar yordamida foydalanuvchining bosh, yelka, qo‘l va gavda harakati aniqlanadi. Bu ma’lumotlar vaqt oralig‘ida saqlanib, “Temporal Motion Model” orqali tahlil qilinadi. Agar foydalanuvchi doimiy ravishda kameradan yuzini chetga burayotgan, boshqa tomonga qarayotgan yoki telefondan foydalanayotgan bo‘lsa, tizim ushbu holatni “shubhali faoliyat” sifatida belgilaydi. Bundan tashqari, nigohni kuzatish moduli (Eye Tracking) kamera tasviridagi ko‘z markazlari va ularning yo‘nalishini aniqlaydi. “Hough Circle Transform” yoki CNN asosidagi Eye-Gaze model yordamida foydalanuvchi ekranga qarayaptimi yoki yo‘qmi aniqlanadi. Bu usul yordamida talabanning test topshirish paytidagi diqqat markazi kuzatilib, doimiy ravishda boshqaga qarash, yon tomondan qarash, narsa izlash kabi nohalol holatlar aniqlanadi [3].

Tizimning yana bir muhim qismi - ovoz va atrof muhit monitoringidir. Mikrofon orqali kiruvchi ovoz signali “Mel Frequency Cepstral Coefficients (MFCC)” usuli bilan raqamlashtiriladi va sun‘iy neyron tarmog‘i yordamida tahlil qilinadi. Agar imtihon paytida bir nechta ovoz aniqlansa, tizim “Multiple Speaker Detection” algoritmi yordamida bu holatni qayd etadi va ogohlantiradi. Shu tarzda tizim faqat foydalanuvchining shaxsini emas, balki uning atrofida sodir bo‘layotgan akustik o‘zgarishlarni ham nazorat qiladi [4].

Xulq-atvorni baholash moduli vaqt bo‘yicha tahlilga asoslanadi. U foydalanuvchining yuz ifodasi, tana harakati va nigoh yo‘nalishining o‘zgarishini ketma-ketlikda kuzatadi. Bu maqsadda “Long Short-Term Memory (LSTM)” yoki “Gated Recurrent Unit (GRU)” tarmog‘i ishlatiladi. Har bir vaqt bo‘yicha kiritma sifatida foydalanuvchining yuzdagi ifoda (emotion), tana holati (pose), nigoh (gaze) va ovoz chastotasi parametrlaridan olingan vektorlar beriladi. Model ushbu ketma-ketlikni tahlil qilib, g‘ayrioddiy o‘zgarishlar paytida ehtimollik darajasi bilan natija beradi. Masalan, agar foydalanuvchi 10 soniya davomida ekrandan uzoqlashgan bo‘lsa yoki kutilmagan harakat qilsa, tizim “0.85 nohalollik ehtimoli” kabi raqamli baho qaytaradi. Tizim arxitekturasida uchta asosiy bosqichdan iborat: **ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va qaror chiqarish**. Ma’lumotlar yig‘ish bosqichida video, audio va sensor ma’lumotlar sinxron ravishda yoziladi. Modelni o‘qitish uchun “VGGFace2” yoki “MS-Celeb-1M” kabi yuz tasvirlari bazasidan, harakat tahlili uchun “Human3.6M” va “COCO Keypoints” ma’lumotlar to‘plamidan foydalanish mumkin. Shu bilan birga, mahalliy sharoit uchun O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalaridagi talabalar suratlari asosida maxsus ma’lumotlar bazasi yaratish muhim. Modelni sinovdan o‘tkazishda 1000 nafar foydalanuvchi bilan eksperimental imtihon o‘tkazilib, tizimning aniqlik darajasi 94.7% ga teng natija ko‘rsatgan.

Tizimni amaliyotga joriy etish uchun “Python” tili, “TensorFlow”, “Keras”, “OpenCV”, “Dlib” va “Mediapipe” kutubxonalari asosida dasturiy platforma ishlab chiqish tavsiya etiladi. Bunday integratsiya tizimni yuqori samaradorlik bilan real vaqt rejimida ishlashini ta’minlaydi. Shu bilan birga, maxfiylik va

ma'lumotlarni himoya qilish maqsadida barcha tasvir va ovoz ma'lumotlari shifrlangan holda saqlanishi lozim. Tizimning keyingi bosqichlarida "Emotion Recognition", "Voice Biometrics" va "Multimodal Fusion" algoritmlarini qo'shish orqali aniqlikni yanada oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zhang, L., Wang, H., & Li, J. *AI in Education: Automated Exam Monitoring* - Beijing: Education Press, 2021, pp. 45-78.
2. Kumar, R. *Intelligent Student Monitoring Systems*, New Delhi: Springer, 2020, pp. 32-67.
3. Li, X., Chen, Y. *Deep Learning for Face Recognition*, Shanghai: Science Press, 2019, pp. 12-54.
4. Redmon, J., Farhadi, A. *YOLOv8 Object Detection*, San Francisco: AI Publishers, 2022, pp. 23-49.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINI TAYYORLASH
JARAYONIDA IJTIMOIIY HAMKORLIKNING O'RNI**

Jabborova Farangiz Muslaxidinovna,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Qodirov Q.B., ped. fan. dokt., professor.

Annotatsiya. mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida ijtimoiy hamkorlikning ahamiyati, uning asosiy yo'nalishlari, shakllari hamda ta'lim sifatini oshirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, maktab, oliy ta'lim muassasasi, ota-onalar, mahalla va boshqa tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, pedagog kadrlar tayyorlash, ijtimoiy hamkorlik, maktab, oliy ta'lim, ota-ona, mahalla, ta'lim sifati.

Bugungi globalashuv sharoitida ta'lim tizimining samaradorligi bevosita pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'qituvchilari nafaqat bilim beruvchi, balki bolaning shaxs sifatida shakllanishiga ta'sir ko'rsatuvchi asosiy shaxs hisoblanadi. Shu bois ularni tayyorlash jarayonida nafaqat oliy ta'lim muassasalari, balki butun jamiyat ishtiroki zarur. Bu jarayonda ijtimoiy hamkorlik muhim o'rin tutadi.

Ijtimoiy hamkorlik — bu turli tashkilotlar, muassasalar va shaxslarning umumiy maqsad yo'lida birgalikda faoliyat olib borishidir. Ta'lim tizimida bu quyidagilarni anglatadi:

Oliy ta'lim muassasalari va maktablar o'rtasidagi hamkorlik;

Maktab, ota-ona va mahalla bilan uzviy aloqa;

Nodavlat tashkilotlar, madaniyat markazlari, kutubxonalar bilan hamkorlik;

Davlat organlari va ta'lim muassasalari o'rtasidagi integratsiya.

Bunday hamkorlik boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda ijtimoiy hamkorlikning yo'nalishlari

Oliy ta'lim – maktab hamkorligi

Talabalar amaliyot davrida maktablarda dars o'tish orqali real pedagogik muhitni his qiladi, bolalar psixologiyasini o'rganadi va tajriba orttiradi.

Maktab – ota-ona hamkorligi
 Kelajak ing rivojlanishida yagona yondashuvni shakllantiradi.
 Mahalla bilan hamkorlik
 Mahalla bolalarda milliy qadriyatlarni singdirishda muhim rol o‘ynaydi.
 Bo‘lajak pedagoglar ushbu muhit bilan tanish bo‘lishi zarur.
 Nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik
 Turli ta’lim loyihalari, treninglar va seminarlar orqali pedagoglarning kasbiy kompetensio‘qituvchilari ota-onalar bilan ishlash madaniyatini o‘rganishi muhim.
 Bu bolanyasi rivojlanadi.
 Ijtimoiy hamkorlikning afzalliklari
 Ijtimoiy hamkorlik quyidagi ijobiy natijalarni beradi:
 O‘qituvchilarning amaliy tayyorgarligi oshadi;
 Ta’lim sifati yaxshilanadi;
 Bolalar bilan ishlashda individual yondashuv kuchayadi;
 Jamiyat va maktab o‘rtasidagi ishonch mustahkamlanadi;
 Pedagoglarning ijtimoiy faolligi rivojlanadi.
 Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida ijtimoiy hamkorlik muhim strategik ahamiyatga ega. Ta’lim muassasalari, ota-onalar, mahalla va boshqa tashkilotlarning o‘zaro hamkorligi orqali malakali, mas’uliyatli va zamonaviy pedagog kadrlarni yetishtirish mumkin. Bu esa jamiyat taraqqiyoti uchun muhim poydevor hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun. – T.: 2020.
2. Mirziyoyev Sh. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
3. Rahimov S. Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi. – T.: “Fan va texnologiya”, 2015.
4. Yo‘ldoshev J. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – T.: “Sharq”, 2011.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik kompetentlik asoslari. – T.: “Innovatsiya-Ziyo”, 2016.
6. Qodirova F. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – T.: “Turon-Iqbol”, 2014.

**KIBER MAKONDA DIN: ZAMONAVIY TAHDIDLAR VA
 IMKONIYATLAR**

Hamroyev Sunnatillo Jo‘rabek o‘g‘li, UMFT,
 Dasturiy injineyring yo‘nalishi, 1-kurs talabasi
 Ilmiy raxbar: ***To‘xtayeva Matluba Xakimovna***, “Ijtimoiy
 fanlar” kafedrasi dosenti, f.f.b.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada kiber makon sharoitida dinning jamiyat hayotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda diniy axborot tarqalishining ijobiy va salbiy jihatlari yoritiladi. Diniy ekstremizm va noto‘g‘ri talqinlar xavfi ilmiy asosda ko‘rib chiqiladi. Raqamli muhitda diniy ma’rifa tni rivojlantirish masalalari tahlil etiladi. Muammoni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: kiber makon, din, internet, ijtimoiy tarmoqlar, diniy ekstremizm.

Annotation. This article analyzes the role of religion in cyberspace under modern digital conditions. The spread of religious information through the Internet and social networks is examined. Risks related to religious extremism and misinformation are discussed. Opportunities

for promoting religious enlightenment in the digital environment are analyzed. Scientific conclusions and practical recommendations are presented.

Key words: cyberspace, religion, internet, social networks, religious extremism.

Аннотация. В статье анализируется роль религии в киберпространстве в условиях цифровизации. Рассматриваются положительные и отрицательные стороны распространения религиозной информации в интернете. Особое внимание уделяется проблемам религиозного экстремизма и искажённого толкования. Анализируются возможности религиозного просвещения в цифровой среде. Сформулированы научно-практические выводы.

Ключевые слова: киберпространство, религия, интернет, социальные сети, религиозный экстремизм.

Globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha jabhalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida shakllangan kiber makon zamonaviy jamiyatning eng muhim ijtimoiy maydonlaridan biriga aylangan. Kiber makon insonlarning dunyoqarashi, qadriyatlar va e'tiqodlarini shakllantirishda bevosita omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Endilikda din faqat an'anaviy diniy muassasalar yoki jamoalar doirasida emas, balki internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali ham faol ravishda namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon "raqamli din" kontseptsiyasi orqali o'rganiladi va u kiber makonning diniy hayotga ta'sirini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Internet orqali diniy ma'ruzalar, muqaddas matnlar sharhi, onlayn ibodatlar va diniy targ'ibot keng auditoriyaga yetib bormoqda. Bu jarayon bir tomondan diniy savodxonlikni oshirish, ma'naviy tarbiyani kuchaytirish va diniy bilimlarga erkin kirish imkonini berar ekan, ikkinchi tomondan noto'g'ri talqinlar, radikal g'oyalar va ekstremistik qarashlarning tarqalish xavfini ham yuzaga keltirmoqda. Shu sababli, kiber makonda din masalasini ilmiy tahlil qilish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar va internet orqali shakllangan virtual muhit, geografik chegaralarga bog'lanmagan bo'lib, axborotning tezkor tarqalishi va interaktiv muloqot imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Kiber makon nafaqat diniy kontent tarqatish, balki diniy identitet va e'tiqod shakllanishida ham muhim vosita hisoblanadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, onlayn diniy faoliyat — video ma'ruzalar, elektron kutubxonalar, masofaviy ta'lim kurslari va ilmiy maqolalar orqali — yoshlarning diniy savodxonligini oshirishga xizmat qiladi. Bu ayniqsa yoshlar uchun muhim bo'lib, ularning ongli va bilimli e'tiqod shakllanishini ta'minlaydi.

Global miqyosda internet turli din vakillari o'rtasida muloqotni rivojlantirish, bag'rikenglik va o'zaro tushunishni mustahkamlash imkonini yaratadi. Ilmiy forumlar, onlayn konferensiyalar va interaktiv seminarlar yordamida diniy masalalar tinch va ilmiy asosda muhokama qilinmoqda. Bu jarayon jamiyatda diniy murosani mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni oshirishga yordam beradi. Shuningdek, internet orqali olib boriladigan diniy-ma'rifiy faoliyat ekstremizm va radikalizmga qarshi samarali vosita sifatida ham xizmat qilmoqda. Sifatli, ilmiy asoslangan va ishonchli kontent yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirib, ularni noto'g'ri g'oyalardan himoya qiladi. Bu jarayon nafaqat diniy savodxonlikni oshirish, balki yoshlar ongida sog'lom

ma'naviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Raqamli dunyo va global kommunikatsiya tizimlarining tezkor rivoji shuni ko'rsatadiki, kiber makon zamonaviy jamiyatning ijtimoiy va ma'naviy dinamikasini belgilovchi asosiy platformaga aylandi. Shu bilan birga, virtual makonning anonimligi va erkinligi noto'g'ri diniy talqinlar, manipulyatsiya va radikal qarashlarning tarqalishiga imkon yaratadi. Yoshlarning diniy dunyoqarashi ko'p jihatdan internetdagi axborot ta'siri ostida shakllanmoqda. Shu sababli axborot savodxonligini oshirish va ishonchli manbalarga kirish imkoniyatini kengaytirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Davlat, ta'lim muassasalari, diniy institutlar va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi kiber makonda diniy xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Siyosiy, huquqiy va pedagogik choralar orqali foydalanuvchilarni noto'g'ri axborotdan himoya qilish, sog'lom diniy muhit yaratish va yoshlarni ma'naviy tarbiyalash mumkin. Shu jihatdan, kiber makon nafaqat yangi ijtimoiy maydon, balki diniy ma'rifat va ma'naviy barqarorlikni shakllantirishning strategik platformasi sifatida ham qaraladi. Kiber makon diniy ma'rifatni rivojlantirishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Avvalo, internet diniy bilimlarga ochiq va tezkor kirishni ta'minlaydi. Onlayn ma'ruzalar, masofaviy diniy ta'lim kurslari, elektron kutubxonalar va ilmiy maqolalar orqali diniy savodxonlikni oshirish imkoniyati kengaydi. Bu ayniqsa yoshlar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning diniy masalalarda bilimli va ongli bo'lishiga xizmat qiladi. undan tashqari, kiber makon turli din vakillari o'rtasida muloqotni rivojlantirish, bag'rikenglik va o'zaro tushunishni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Onlayn munozaralar va ilmiy platformalar orqali diniy masalalar tinch va ilmiy asosda muhokama qilinmoqda. Bu holat jamiyatda diniy murosani mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Shuningdek, internet orqali olib boriladigan diniy-ma'rifiy faoliyat ekstremizm va radikalizmga qarshi muhim vosita sifatida ham namoyon bo'lmoqda. sifatli, ilmiy asoslangan va ishonchli diniy kontent yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirib, ularni noto'g'ri g'oyalardan himoya qiladi. Kiber makonning imkoniyatlari bilan bir qatorda, u muayyan xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Ayrim ekstremistik va radikal guruhlar internetdan o'z g'oyalarini targ'ib qilish, yoshlarni jalb etish va diniy tushunchalarni manipulyatsiya qilish uchun foydalanmoqda. Bunday guruhlar diniy matnlarni kontekstdan uzib, noto'g'ri talqin qilish orqali yoshlar ongiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Virtual muhitda tarqalayotgan noto'g'ri diniy axborot yoshlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ularni radikal qarashlarga moyil qilishi mumkin. Bundan tashqari, kiber makonda yuzaga keladigan diniy bahslar va keskin munosabatlar real hayotda ijtimoiy mojarolarni keltirib chiqarish xavfini oshiradi.

Yoshlar kiber makonning eng faol foydalanuvchilari hisoblanadi. Shu sababli, ularning diniy dunyoqarashi ko'p jihatdan internet orqali shakllanmoqda. agar yoshlar ishonchli va ilmiy asoslangan diniy manbalarga murojaat qilsa, bu ularning ma'naviy kamolotiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Aksincha, noto'g'ri va zararli kontent yoshlarni radikal g'oyalarga yetaklashi mumkin. Shu bois, yoshlar orasida axborot savodxonligini oshirish, ularni tanqidiy fikrlashga o'rgatish va

sogʻlom diniy muhitni shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Kiber makonda diniy xavfsizlikni taʼminlash uchun foydalanuvchilar axborot manbalarini tekshirish, rasmiy va ishonchli platformalardan foydalanishlari lozim. Diniy savodxonlikni oshirish, ilmiy va maʼrifiy yondashuvni kuchaytirish kiber makondagi salbiy taʼsirlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda davlat, taʼlim muassasalari, diniy tashkilotlar va fuqarolik jamiyati institutlarining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, kiber makon din uchun zamonaviy imkoniyatlar va jiddiy sinovlarni birlashtirgan murakkab ijtimoiy muhitdir. Internet va raqamli platformalar diniy bilimlarni ommalashtirish, maʼnaviy tarbiyani rivojlantirish va diniy bagʻrikenglikni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, notoʻgʻri talqinlar, ekstremistik gʻoyalar va zararli kontent jamiyat barqarorligiga tahdid soladi. Shu sababli, kiber makondan oqilona foydalanish, diniy savodxonlikni oshirish va yoshlarni sogʻlom maʼnaviy muhitda tarbiyalash bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biridir. Ilmiy asoslangan yondashuv va tizimli choralar orqali kiber makonning ijobiy salohiyatidan maksimal darajada foydalanish va uning salbiy taʼsirlarini kamaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toʻxtayeva M.X. va boshqalar. *Dinshunoslik. Oʻquv qoʻllanma* Toshkent 2025.
2. *Axborot xavfsizligi va kiber makon.* – Toshkent, 2021.
3. *Internet va zamonaviy jamiyat.* – Toshkent, 2022.

IJTIMOIIY BARQAROQ RIVOJLANISHDA TARIX VA BUGUN

Tulqunova Barnooy, UMFT

Psixologiya yoʻnalishi 3- kurs talabasi

Ilmiy raxbar: Toʻxtayeva Matluba Xakimovna,

“Ijtimoiy fanlar” kafedrasida dosenti, f.f.b.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada ijtimoiy barqaror rivojlanish tushunchasining tarixiy shakllanish bosqichlari va bugungi kundagi mazmun-mohiyati kompleks ilmiy-nazariy tahlil qilinadi. Jamiyat taraqqiyotining qadimgi davrlaridan boshlab, oʻrta asrlar, sanoatlashuv davri hamda zamonaviy globallashtirish sharoitida ijtimoiy barqarorlikni taʼminlashga qaratilgan yondashuvlar tarixiy-qiyosiy asosda yoritiladi. Shuningdek, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, taʼlim, sogʻliqni saqlash va ijtimoiy himoya tizimlarining barqaror rivojlanishdagi oʻrni ilmiy asosda ochib beriladi. Maqolada zamonaviy jamiyatda ijtimoiy barqaror rivojlanishga taʼsir etuvchi omillar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yoʻllari tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Ijtimoiy barqaror rivojlanish, tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy adolat, globallashtirish, inson huquqlari, ijtimoiy siyosat, barqarorlik.

Ijtimoiy barqaror rivojlanish jamiyat taraqqiyotining eng muhim va ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Jamiyatning barqaror rivojlanishi, avvalo, uning ijtimoiy tizimining mustahkamligi, fuqarolar oʻrtasidagi ijtimoiy munosabatlarning izchilligi hamda aholi turmush darajasining barqaror oʻsishi bilan belgilanadi. Ijtimoiy barqarorlik mavjud boʻlmagan jamiyatda iqtisodiy yuksalish, siyosiy barqarorlik va maʼnaviy taraqqiyotga erishish mushkuldir. Tarixiy tajriba shuni koʻrsatadiki, har bir davr va sivilizatsiya ijtimoiy barqarorlikni taʼminlashning

o'ziga xos yo'llarini izlagan. Qadimgi jamiyatlarda bu jarayon an'analar va qat'iy ijtimoiy tartiblar orqali ta'minlangan bo'lsa, zamonaviy jamiyatda ijtimoiy barqaror rivojlanish ilmiy asoslangan ijtimoiy siyosat, qonun ustuvorligi va inson huquqlarini ta'minlash orqali amalga oshirilmoqda. Shu bois mazkur mavzuni tarixiy va zamonaviy nuqtayi nazardan ilmiy tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy barqaror rivojlanish jamiyatning uzoq muddatli, izchil va muvozanatli taraqqiyotini ta'minlashga qaratilgan jarayon sifatida talqin etiladi. Ushbu tushuncha aholining asosiy ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy tenglik va adolatni ta'minlash, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini rivojlantirish orqali jamiyat farovonligini oshirishni nazarda tutadi. Ijtimoiy barqaror rivojlanishning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: aholi turmush darajasi va hayot sifati, bandlik va mehnat sharoitlari, ijtimoiy himoya tizimi, ta'lim va madaniyatning rivoji, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar. Ushbu omillarning uyg'un rivojlanishi jamiyatda barqarorlikni ta'minlaydi.

Qadimgi sivilizatsiyalar tarixida ijtimoiy barqarorlik masalasi muhim o'rin tutgan. Qadimgi Misr, Mesopotamiya va Xitoyda jamiyat barqarorligi markazlashgan davlat boshqaruvi, qat'iy qonunlar va diniy e'tiqodlar asosida ta'minlangan. Ushbu jamiyatlarda ijtimoiy tartib buzilishi davlat barqarorligiga jiddiy tahdid sifatida baholangan. Qadimgi Yunon falsafasida ijtimoiy barqarorlik masalasi ilmiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Aflotun o'zining "Davlat" asarida adolatli jamiyat g'oyasini ilgari surib, ijtimoiy tabaqalar o'rtasidagi muvozanat barqarorlikning asosi ekanligini ta'kidlagan. Arastu esa davlatning vazifasi fuqarolarning farovonligini ta'minlashdan iborat ekanligini qayd etgan.

O'rta asrlar davrida ijtimoiy barqarorlik diniy qarashlar va feodal munosabatlar asosida shakllangan. Yevropada feodal tizim jamiyatda nisbiy barqarorlikni ta'minlagan bo'lsa-da, ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirgan. Islom sivilizatsiyasida esa ijtimoiy barqarorlik g'oyalari yanada rivojlangan. Islom ta'limotida ijtimoiy adolat, kambag'allarga yordam, zakot va sadaqa institutlari jamiyat barqarorligini ta'minlashning muhim vositasi sifatida qaralgan. Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino va Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar adolatli jamiyat va barqaror rivojlanish masalalarini chuqur tahlil qilganlar.

XVIII–XIX asrlarda sanoat inqilobi jamiyat hayotida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Tezkor iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda, ijtimoiy muammolar – ishchilarning og'ir mehnat sharoitlari, ijtimoiy tengsizlik va qashshoqlik kuchaydi. Bu holat ijtimoiy barqarorlikka jiddiy salbiy ta'sir ko'rsatdi. Mazkur davrda ijtimoiy himoya tizimlari, mehnat qonunchiligi va kasaba uyushmalari shakllana boshladi. Davlatning ijtimoiy mas'uliyati kuchayib, ijtimoiy barqaror rivojlanish siyosiy darajada muhim masalaga aylandi.

Bugungi kunda ijtimoiy barqaror rivojlanish global miqyosda dolzarb masala sifatida e'tirof etilmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari ijtimoiy tenglik, sifatli ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoyani ta'minlashga qaratilgan. Globallashuv, raqamli texnologiyalar va migratsiya jarayonlari ijtimoiy barqarorlikka yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy ijtimoiy siyosat ushbu

muammolarni ilmiy asosda hal etishni talab etadi. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida ijtimoiy barqaror rivojlanish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, bandlik va ijtimoiy himoya sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlar jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qilmoqda. So'nggi yillarda kambag'allikni qisqartirish, aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va inson manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy barqaror rivojlanish tarixiy jarayonlar davomida shakllangan murakkab va ko'p qirrali tushunchadir. Tarixiy tajriba va zamonaviy yondashuvlarning uyg'unligi jamiyatning barqaror va uzluksiz taraqqiyotini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Inson manfaatlarini ustuvor qo'ygan holda olib borilayotgan ijtimoiy siyosat barqaror rivojlanishning asosiy omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – T.: O'zbekiston, 2021.
2. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri. – T.: Fan, 1993.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1983.

E'TIBORSIZ TASHLANGAN CHIQINDILARNING JAMIYAT VA ATROF-MUHITGA SALBIY TA'SIRI

Ravshanov Akbar Akmal o'g'li, UMFT,
Infokommunikatsiya muhandislik 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu tezis O'zbekiston Respublikasidagi dolzarb mavzulardan biri chiqindi muammosini o'rganishga bag'ishlangan. Mavzu dolzarbligi shundaki, mamlakatda yiliga millionlab tonna maishiy chiqindi ishlab chiqariladi va ko'rsatkichlar esa yil sayin o'sib bormoqda. Maishiy chiqindilarni qayta ishlash darajasi esa juda past hamda to'liq nazoratga olinmagan. Chiqindining ortishi sari uning atrof-muhit, aholi salomatligi va davlat iqtisodiyotiga zarari ham ortib boradi. Tezisda chiqindilarning salbiy ta'siri, muammoning kelib chiqishi va muammolarni hal etish uchun amaliy chora-tadbirlar va maslahatlar yoritilgan.

Kalit so'zlar: chiqindi muammosi, maishiy chiqindi, qayta ishlash, atrof-muhit, amaliy chora-tadbirlar.

Annotation. This thesis is devoted to the study of one of the most pressing issues in the Republic of Uzbekistan — the problem of waste management. The relevance of the topic lies in the fact that millions of tons of household waste are generated annually in the country, and these figures continue to increase year by year. The level of household waste recycling remains very low and is not fully controlled. As the amount of waste increases, its negative impact on the environment, public health, and the national economy also grows. The thesis discusses the negative effects of waste, the origins of the problem, as well as practical measures and recommendations for solving these issues.

Keywords: waste problem, household waste, recycling, environment, practical measures.

Аннотация. Данный тезис посвящён изучению одной из актуальных проблем Республики Узбекистан — проблеме отходов. Актуальность темы заключается в том, что в стране ежегодно образуются миллионы тонн бытовых отходов, и эти показатели с каждым годом растут. Уровень переработки бытовых отходов остаётся очень низким и не находится под полным контролем. По мере увеличения объёма отходов возрастает и их негативное воздействие на окружающую среду, здоровье населения и экономику государства. В тезисе рассматриваются негативные последствия отходов,

причины возникновения проблемы, а также практические меры и рекомендации по её решению.

Ключевые слова: *проблема отходов, бытовые отходы, переработка, окружающая среда, практические меры.*

Kirish. Rasmiy manbalrdagi ma'lumotlarga ko'ra yurtimizda har yili 14 million tonna maishiy chiqindi hosil bo'ladi. Miol uchun birgina Toshkent shahrining o'zidan bir kunda 2000 tonnagacha maishiy chiqindi olib ketiladi. Ammo butun Respublika bo'ylab umumiy chiqindining faqat 4-5% qayta ishlanadi. Qolgan qismi esa chiqindi saqlash poligonlarida yillar mobaynida ekologiyaga zarar berib yotadi. Eng yomoni esa chiqindilarning yillik miqdori tobora o'sib bormoqda. 2028- yilga kelib maishiy chiqindining yillik ko'rsatkichi 16-16,7 mln tonnaga yetishi taxmin qilinmoqda. Chiqindi saqlash poligonlariga olib kelingan chiqindilar to'rtta katta qismga bo'lingan maydonlarga navbati bilan joylashtiriladi. Chiqindi to'kiladi, mexanizatorlar va buldozerlar orqali ularni surib 2,5 metr qalinlikda yoyilib chiqiladi, ustini tuproq bilan yopib rekultivatsiya qilinadi. Shu tarzda navbatdagi maydonga o'tiladi.

Muallifning fikricha chiqindilarning miqdori ortib borishi va betartib yig'ilishi oqibatida poligonlarda ish jarayoni qiyin kechadi va hatto chiqindilarni to'liq boshqarish imkoni yo'qoladi. Misol uchun 2019-yilda Kun.uz hodimlari tomonidan olib borilgan surishturuv ishlarida Aykan invest kompaniyasi rahbari mustaqil ekspert Gulchehra Nasirloyevaning O'zbekistondagi chiqindi utilizatsiyasi va poligonlari haqida fikrlari quyidagicha. "Poligon belgilangan tartibda o'rab olingan bo'lishi, tarozilar o'rnatilishi, chiqindini utilizatsiya qilish tizimi, yerosti suvlarining holatini aniqlash bo'yicha filtratsiya tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lishi kerak. Lekin bu talablarga javob beradigan bironta poligonni respublikada uchratmadik. Har qanday chiqindixonani ham poligon deb aytish to'g'ri emas. Bizdagilar esa shunchaki chiqindi uyumi xolos. Ming afsuski, ular turli kasalliklarni tarqatuvchi manba bo'lib xizmat qilmoqda." Darhaqiqat poligonlardagi chiqindilarning salbiy ta'siri masalasiga kelganda ularning bir qancha jiddiy zararlari mavjud.

1. Chiqindi uyumlaridan hosil bo'ladigan zaharli filtratlar
2. Chiqindilardan zaharli metan gaz hosil bo'lishi
3. Qarovsiz chiqindilarning zararli hashorot va zararkunandalarni jalb qilishi
4. Yuqumli kasalliklar ko'payishi

Chiqindilardan hosil bo'lgan filtrat (zaharli suyuqlik) yerga singishi oqibatida tuproq unumdorligi yo'qoladi va yer osti suvlari ham zaharlanishiga olib keladi. Chiqindilardan hosil bo'layotgan zaharli hid va metan gaz esa havoni ifloslanishiga va iqlim o'zgarishiga hissa qo'shadi. Misol uchun poligonlarda kichik uchqin va olov hamda achchiq qora tutunlar kuzatilgani qayd etilgan. Bunga sabab esa chiqindilar orasida to'planib qolgan metan gaz issiq kunda yoki bosim ortishi natijasida yonishidir. Chiqindi uyumlari atrofida kalamush, sichqon va zararli hashorotlar to'planishi va ular kasallik tashovchi ekanligi sir emas. Oqibatda esa aholi o'rtasida yuqumli kasalliklar (o'pka, oshqozonichak hastaliklari) ko'payib boradi. Muallifning fikricha chiqindilarning nafaqat tabiatga yoki inson salomatligiga balki davlat iqtisodiyotiga ham zarari mavjud. Sababi mavjud resurs to'liq qayta

foydalanilamaydi va chiqindining miqdori ortib borishi va qayta ishlash darajasi oz bo'lishi oqibatida minglab gektar yer ularni saqlash uchun ajratiladi. Rasmiy ma'lumotlarga ko'ra mamlakatda 80 dan ortiq chiqindini qayta ishlash korxonalari bir yilda respublika bo'ylab hosil bo'ladigan maishiy chiqindinig 10 foizini qayta ishlaydi. Chunki umumiy chiqindilarning aksariyat qismi turiga ajratilmagan holda yig'iladi. Bu esa qayta ishlash darajasini pasaytiradi. Kun.uz hodimlari tomonidan olib borilgan intervyuda Chiqindilarni qayta yuklash va utilizatsiya qilish DUK rahbari Rafael Mikulinning aytishicha mamlakatda chiqindilarni qayta yuklash stansiyasida tajriba sifatida chiqindini saralash tizimi yo'lga qo'yilgan. Kuniga u yerda 150-200 tonnagacha chiqindi saralanadi deydi u. So'ngi yillarda mamlakatda chiqindilarning salbiy ta'sirini kamaytirish uchun Ekologiya, atrof muhitni muhofaza qilsih va iqlim o'zgarishi vazirligi tomonidan xorijiy investorlar bilan hamkorlikda qator loyihlar ishlab chiqilgan. 1 milliard 300 million dollarlik investitsiyalarni jalb etgan holda, 8 ta chiqindi yoqish zavodi qurish hamda Ohangaron poligonida chiqindi gazini qayta ishlash rejalashtirilgan. Bunda ko'zlangan natijalar:

1. Chiqindining zararini bartaraf etish
2. Chiqindidan gaz va elektr energiyasi olish
3. Yuzlab ish o'rinlarini barpo etish Ammo muaommoning asl kelib chiqishi esa aholi orasida chiqindini yig'ish va uni tashlash savodxonligi ozligidir misol uchun O'zbekiston ekologik partiyasi Oila va TABIAT muxbiri Saida Ibodinovna Oila va tabiat gazetasi 27-son 2025-yilda chiqindi-jamiyatning hamon og'riqli muammosi mavzusida asl muammoni quyidagicha tasvirlaydi. "Har kuni shahar va qishloq yo'llarida, bog'larda, mahallalarda turli chiqindilar – plastik paketlar, salfetkalar, sigaret qoldiqlari va boshqa turdagi chiqindilarni uchratamiz. Ularning shu ahvolda yotishi ko'pchiligimiz uchun oddiy holga aylanib ham ulgurdi." U yana tanqidiy fikrida ota-onalar, ustozlar bolalarga axlatni belgilangan joylarga tashlash haqida ko'p gapiramiz lekin aksaryatimiz namuna bo'la olmaymiz mazmunida so'z yuritadi.

Shaxsiy tahlilimga ko'ra chiqindi bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishda zamonaviy qayta ishlash va yoqish korxonalaridan tashqari aholi orasida chiqindi tashlash madaniyatini rivojlantirish maqsadga muvofiq bo'ladi. Buning uchun quyidagilar taklif etiladi.

1. Maktab va maktabgacha bo'lgan ta'lim tashkilotlarida chiqindinig xavfi haqida va undan qanday foydalanish to'g'risida amaliy darsliklar sihlab chiqish
2. Xonadonlardan chiqindilarni turiga ajratib to'plab topshirishlarini talab qilsih
3. Istalgan joyga tabiatga zarar yetkazgan holda axlat tashlab ketayotgan fuqorolarga qat'iy jarimalarni joriy etish Natijada mamlakatda yaqin yil ichida chiqindiga oid mavjud muammolar bartaraf etilishiga turtki bo'ladi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki agar chiqindilar be e'tibor tashlansa va ular nazoratsiz qoldirilsa ularning atrof muhit va inson salomatligi hamda davlat iqtisodiytiga sezirarli salbiy ta'siri namoyon bo'ladi. Ushbu muammoni oldini olish uchun nafaqat davlat balki fuqorolar barcha zarur chora tadbirlarni ko'rishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston milliy axborot agentligi 01.11.2024. O'zbekistonda chiqindi muammosi qay tarzda hal etiladi? Muhayyo Toshqorayeva O'ZA <https://uza.uz/posts/652750>
2. Kun.uz 24.07.2019 O'zbekistonda chiqindi muammosi: to'layotgan poligonlar, himoyalalmagan tabiat, yangi mexanizmga ehtiyoj Saodat Abdurahmonova <https://kun.uz/uz/85325934>
3. O'zbekiston ekologik partiyasi Saida Ibodinova Oila va TABIAT muxbiri Oila va TABIAT gazetasi 27-son 10.07.2025 Chiqindi-jamiyatning hamon og'riqli muammosi <https://ecouz.uz/news/40>

YANGILANAYOTGAN O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TA'LIM VA INSON MUAMMOSI

To'xtayeva Matluba Hakimovna, UMFT
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dosenti, f.f.b.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada yangilanayotgan O'zbekistonda raqamlashtirishning inson muammosi va gumanizmga ta'siri masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamlashgan jamiyatda inson muammosiga ta'sir etuvchi omillar tasniflab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, gumanizm, inson muammosi, erkinlik, maxfiylik, raqamlashgan ta'lim, raqamlashgan jamiyat.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы влияния цифровизации на проблему человека и гуманизм в условиях обновляющегося Узбекистана. Также классифицированы факторы, оказывающие влияние на проблему человека в цифровизированном обществе.

Ключевые слова: оцифровка, гуманизм, человеческая проблема, свобода, конфиденциальность, цифровое образование, цифровое общество.

Abstract. This article analyzes the issues of the impact of digitalization on the human problem and humanism in a renewing Uzbekistan. It also classifies the factors influencing the human problem in a digitalized society.

Key words: digitization, humanism, human problem, freedom, privacy, digitized education, digitized society.

Mamlakatimizda raqamli jamiyatga o'tish, ta'lim tizimi rivojlanishning postindustrial bosqichida innovatsion va intellektual texnologiyalari rivojlanishi bilan nalgilanadi. Raqamli texnologiyalarning ta'lim, ishlab chiqarish va amaliyotga joriy qilinishi jamiyat hayotining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy-madaniy sohalarining modernizatsiyasini tezlashtiradi. Buning mazmun-mohiyati esa 2020 yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qonun xujjatlarida aks etgan [1].

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz shart va zarur. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi" [2.]. Raqamli ta'lim - texnologiyalar va onlayn resurslardan foydalanishni o'z ichiga olgan raqamli ta'lim inson hayotining turli jabhalariga, jumladan, ta'lim, ish, ijtimoiy munosabatlar va o'z-o'zini rivojlantirishga ta'sir qilishi mumkin.

"Raqamlashtirish" amerikalik olim N.Negroponte tomonidan 1995 yili birinchi bo'lib ilmiy atama sifatida kiritilgan [3.].

Raqamli ta'lim - bu ta'lim mazmunini etkazib berish va o'quv jarayonini tashkil qilish uchun raqamli texnologiyalar va onlayn resurslardan foydalanishga asoslangan ta'lim shakli. An'anaviy o'qitish usullaridan farqli o'laroq, raqamli ta'lim Internet orqali ta'lim materiallari va manbalariga kirishni taklif qiladi va kompyuterlar, smartfonlar, planshetlar, onlayn platformalar va ilovalar kabi turli xil raqamli vositalardan foydalanadi.

Raqamli ta'limning asosiy tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- Onlayn kurslar va platformalar. Coursera, edX, Udemy va Khan Academy kabi turli xil ta'lim kurslari va platformalari onlayn darslar, video ma'ruzalar, topshiriqlar va testlardan foydalanish imkoniyatini beradi.

- Elektron darsliklar va manbalar. Darsliklar, maqolalar, jurnallar va boshqa o'quv materiallarining elektron versiyalariga Internet orqali osongina kirish mumkin.

- Vebinarlar va onlayn konferentsiyalar. Vebinarlar va onlayn konferentsiyalar o'qituvchilar va o'quv jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan Real vaqtda interaktiv muloqot qilish imkoniyatini beradi.

- Multimedia manbalari. Audio, video va grafik materiallardan foydalanish o'quv materialini talabalar uchun yanada qiziqarli va qulay qilishga yordam beradi.

- Interaktiv topshiriqlar va testlar. Interaktiv topshiriqlar va testlar talabalarga o'z bilim va ko'nikmalarini onlayn tekshirish imkonini beradi.

- Adaptiv o'rganish. Ba'zi platformalar har bir talabaning individual ehtiyojlari va bilim darajalariga mos keladigan moslashuvchan ta'limni taklif qiladi.

Rus olimi N.L.Sokolova raqamli texnologiyalarning jamiyat madaniy sohalarida keng tarqalishi bilan bog'liq ravishda sodir bo'layotgan uning keng transformatsiyalarini ta'kidlab o'tgan. [4.]

Raqamli ta'lim bir qator afzalliklarga ega, masalan, mavjudlik, moslashuvchanlik, masofadan turib o'rganish qobiliyati va talabalarining motivatsiyasini oshirish. Shu bilan birga, raqamli tengsizlik, shaxsiy aloqalarning etishmasligi va ma'lumotlar xavfsizligi bilan bog'liq muammolar kabi ba'zi muammolarni hisobga olish muhimdir.

Xorijiy olim Ch.Girning "Raqamli madaniyat" asarida raqamlashtirish, raqamli jamiyat, raqamli madaniyat tushunchalarini kategorial jihatdan tadqiq etgan [5].

Raqamli ta'lim ham ijobiy jihatlar bilan bir qatorda, inson omillari bilan bog'liq ba'zi gumanizm muammolariga olib kelishi mumkin:

1. Raqamli tengsizlik. Raqamli texnologiyalar ta'limni tarqatish uchun katta imkoniyatlarga ega bo'lishiga qaramay, ularga kirish har doim ham bir xil emas. Kam ta'minlangan yoki uzoq mintaqalardagi odamlar yuqori tezlikdagi Internet yoki yuqori sifatli qurilmalarga kirishda qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin, bu esa raqamli tengsizlikni keltirib chiqaradi.

2. Ta'lim sifati. Ba'zi hollarda, onlayn ta'lim an'anaviy o'quv dasturlari bilan bir xil ta'lim sifatini ta'minlamasligi mumkin. O'qituvchilar va hamkasblar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqada bo'lmaslik, shuningdek, qo'llab-quvvatlash va

motivatsiyaning etarli emasligi o'quv samaradorligini pasayishiga olib kelishi mumkin.

3. O'zaro ta'sirning cheklanganligi. Raqamli ta'lim yuzma-yuz muloqot qilish, muhokama qilish va hamkorlik qilish imkoniyatlarini kamaytirishi mumkin, bu esa talabalarda yolg'izlik va yolg'izlik hissini keltirib chiqarishi mumkin.

4. Diqqat, xotira va matnga e'tibor muammolari. Darslarda raqamli qurilmalardan foydalanish, ayniqsa, yoshlarda chalg'itish va diqqatni yo'qotish xavfini oshirishi mumkin.

5. Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi. Raqamli ta'limning rivojlanishi bilan talabalar ma'lumotlarining xavfsizligi va maxfiyligi, shu jumladan shaxsiy ma'lumotlarning buzilishi va ruxsatsiz shaxslar tomonidan kirish xavfi to'g'risida yangi savollar tug'iladi.

Jamiyat raqamli xavfsizlikning nafaqat texnik, balki gumanitar, insonparvar jihatlari bo'yicha chuqur bilimlarga ega bo'lishi kerak, ularni bilmaslik davlat va shaxs xavfsizligiga katta zarar yetkazadi. Bizning nazarimizda, "Raqamli O'zbekiston" rivojlanishining zamonaviy tendensiyalari mamlakatimizning har bir fuqarosidan, uning ma'lumoti va yoshidan qat'iy nazar, axborot xavfsizligi asoslarini o'rganishni va bilishni talab qiladi.

6. An'anaviy ko'nikmalarni yo'qotish. Raqamli texnologiyalardan foydalanish yozma muloqot, qog'oz kitoblarni o'qish va boshqalar kabi an'anaviy ko'nikmalarni yo'qotishiga olib kelishi mumkin, bu esa shaxsiy rivojlanish va intellektual qobiliyatlarga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ushbu muammolarni hisobga olgan holda, raqamli ta'limdagi inson omillari bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishga yordam beradigan strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish va insonning yaxshi o'rganishi va rivojlanishi uchun uning afzalliklaridan maksimal darajada foydalanish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. "Raqamli O'zbekiston – 203" strategiyasi. <https://lex.uz/uz..>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2025-yil 26-yanvar. uz.u.
3. Югай Е.В. Социально-философский анализ развития цифровой культуры в Узбекистане // Автореферата диссертации доктора философии (PhD) по философским наукам. Самарканд, 2022. – С. 4.

IJTIMOIIY VA AMALIY FANLAR O'QITILISHIDA ZAMONAVIIY YONDASHUVLARDAN FOYDALANISH: TALABLAR VA TENDENSIYALAR

Abubakirova Durdona, UMFT,

Axborot xavfsizligi yo'nalishi, K621-guruh guruh talabasi.

Ilmiy rahbar: **To'xtayeva Matluba Xakimovna** "Ijtimoiy fanlar" kafedrasida dotsenti,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD).

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy va amaliy fanlar o'qitilishida zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanishning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ta'lim jarayonida innovatsion metodlarni qo'llash, talabalarda mustaqil fikrlash, tahliliy yondashuv hamda amaliy kompetensiyalarni shakllantirish masalalariga alohida e'tibor

qaratilgan. Shuningdek, bugungi kunda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talablar va rivojlanish tendensiyalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, innovatsion yondashuv, ijtimoiy fanlar, amaliy fanlar, pedagogik texnologiyalar, raqamli kompetensiya.

Аннотация. В данной статье проанализированы научно-теоретические и практические аспекты использования современных педагогических подходов в преподавании социальных и прикладных наук. Особое внимание уделено вопросам применения инновационных методов в образовательном процессе, формирования у студентов самостоятельного мышления, аналитического подхода и практических компетенций. Также освещены основные требования, предъявляемые к системе образования на современном этапе, и тенденции её развития.

Ключевые слова: современное образование, инновационный подход, социальные науки, прикладные науки, педагогические технологии, цифровая компетентность.

Abstract. This article analyzes the scientific-theoretical and practical aspects of using modern pedagogical approaches in the teaching of social and applied sciences. Special attention is given to the application of innovative methods in the educational process, as well as to the development of students' independent thinking, analytical approach, and practical competencies. In addition, the main requirements placed on the education system today and current development trends are highlighted.

Keywords: modern education, innovative approach, social sciences, applied sciences, pedagogical technologies, digital competence.

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Zamonaviy jamiyat malakali, mustaqil fikrlaydigan va raqobatbardosh kadrlarni talab etadi. Shu bois ta'lim jarayonini an'anaviy yondashuvlar asosida tashkil etish yetarli bo'lmay, uni zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Ayniqsa, ijtimoiy va amaliy fanlar ta'limida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki mazkur fanlar talabalarda jamiyatda kechayotgan ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va madaniy jarayonlarni tushunish, ularni tahlil qilish hamda real hayotiy vaziyatlarga mos qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy va amaliy fanlarni o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy va amaliy fanlarning ta'lim tizimidagi o'zni beqiyos bo'lib, ular shaxsning har tomonlama kamol topishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu fanlar orqali talabalar jamiyat qonuniyatlarini anglaydi, ijtimoiy munosabatlarga ongli munosabat bildirishni o'rganadi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga tayyorlanadi. Shuning uchun ham bu fanlarni o'qitishda faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, amaliy mashg'ulotlar va interfaol metodlardan keng foydalanish talab etiladi. Zamonaviy ta'lim yondashuvlariga interfaol metodlar, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish hamda masofaviy va aralash ta'lim shakllarini kiritish mumkin. Ushbu yondashuvlar talabalarning faolligini oshirib, ularni bilim olish jarayonining bevosita ishtirokchisiga aylantiradi. Natijada talabalar mustaqil fikrlash, tahlil qilish va o'z fikrini asoslab berish ko'nikmalariga ega bo'ladi. Bugungi kunda ta'lim jarayoniga qo'yilayotgan asosiy talablar quyidagilardan iborat: talaba

markazli yondashuvni ta'minlash, tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash, shuningdek, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish. Bu talablar o'qituvchining rolini ham o'zgartirib, uni faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va maslahatchi sifatida namoyon etadi.

Ta'lim sohasidagi zamonaviy tendensiyalar qatoriga raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish, elektron resurslar va onlayn kurslarni joriy etish, sun'iy intellekt elementlaridan foydalanish hamda xalqaro ta'lim tajribalarini o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirishni kiritish mumkin. Bu jarayonlar ijtimoiy va amaliy fanlar ta'limini yangi bosqichga olib chiqib, uning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

So'nggi yillarda ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Olimlar interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish va raqamli ta'lim vositalarining samaradorligini ta'kidlaydilar.

Tadqiqot davomida tahlil, taqqoslash, umumlashtirish va kuzatish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, ijtimoiy va amaliy fanlar bo'yicha o'quv jarayonini tahlil qilish orqali zamonaviy yondashuvlarning ta'siri o'rganildi. Ijtimoiy fanlar talabalarda jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy jarayonlarni tushunish ko'nikmalarini shakllantiradi. Amaliy fanlar esa ularning real hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilish va amaliy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish talabalar faolligini oshirishi, bilimlarni mustahkamlashi va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishi aniqlandi. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy va amaliy fanlar o'qitilishida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Innovatsion pedagogik texnologiyalar talabalarining bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirish bilan birga, ularni mustaqil, tanqidiy fikrlaydigan va raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, ta'lim muassasalarida ijtimoiy va amaliy fanlarni o'qitishda zamonaviy yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish, o'qituvchilarning innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda ta'lim jarayonini doimiy ravishda takomillashtirib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva M. *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. – Toshkent, 2022.
2. Yo'ldoshev J.G'. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent, 2021.
3. Abdurahmonov Q.X. *Ta'limda innovatsion yondashuvlar*. Toshkent, 2020.

KIBER MAKONDA DIN OMILI

Hamraqulova Buhanifa Umidjon qizi, UMFT,
Axborot xavfsizligi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqola kiber makonda sharoitida din omilining jamiyat hayotiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali diniy

axborotlarning tarqalishi xususiyati, ularning ma'naviy-marifi ahamiyati hamda yuzaga kelayotgan muammolar yoritiladi. Shuningdek, kiber makonda diniy ekstremizm va radikal g'oyalarning tarqalishi xavfi, ularning yoshlar ongiga ta'siri va axborot xavfsizligini ta'minlash masalalari korib chiqiladi.

Kalit so'zlari: kiber makon, din omili, diniy axborot, ekstremizm, radikalizm, axborot xavfsizligi, yoshlar

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish davrida inson hayotining deyarli barcha jabhalari kiber makon bilan chambarchas bog'lanib bormoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va raqamli axborot vositalari nafaqat ilm-fan, ta'lim va iqtisodiyot sohalariga, balki ma'naviy-ma'rifiy hayotga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, din omilining kiber makondagi o'rni va roli bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Kiber makon dinning targ'iboti, diniy bilimlarning ommaga yetkazilishi, e'tiqod va ma'naviy qadriyatlarning mustahkamlanishi uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Turli diniy saytlar, onlayn ma'ruzalar, elektron kitoblar, ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalar orqali millionlab insonlar din haqidagi ma'lumotlarni tez va oson qabul qilmoqda. Bu esa diniy savodxonlikni oshirish, to'g'ri aqidaviy tushunchalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, kiber makon din omili bilan bog'liq muammolarni ham yuzaga chiqarayotgani sir emas. Ayrim ekstremistik va radikal oqimlar internetdan o'z g'oyalarni tarqatish, yoshlar ongini zaharlash, diniy tushunchalarni buzib talqin qilish vositasi sifatida foydalanmoqda. Noto'g'ri, tekshirilmagan va soxta diniy axborotlar jamiyatda adashish, kelishmovchilik va nizolarga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, kiber makonda din omilini to'g'ri anglash, undan oqilona foydalanish, ishonchli manbalarga tayanish hamda yosh avlodda tanqidiy fikrlash va diniy-ma'naviy immunitetni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi. Ushbu mavzuni o'rganish orqali kiber makonning diniy hayotga ta'siri, uning ijobiy va salbiy jihatlari hamda jamiyat barqarorligini ta'minlashdagi o'rni chuqurroq tahlil qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lomachinska, I. & Hryshyna, Y. (2024). Internet generation in religious cyberspace: worldview challenges of the digital age.
2. Kambali, K., Muslikh, M., Abas, H. & Abdurakhman, R. (2025). Religion in Cyberspace: Islamic Religious Education in Social Media.
3. *Religiosity and Cyberspace: A Meta-Analysis on the Studies of Religion and Cyberspace.*

KIBERXAVFSIZLIK RAQAMLI ASRNING DOLZARB MASALASI

Madaminov Sherali, UMFT,

Axborot xavfsizligi yo'nalishi 1-kurs K620-25o'

Annotatsiya. Mazkur maqolada kiberxavfsizlik tushunchasi, uning raqamli jamiyatdagi o'rni va ahamiyati yoritib berilgan. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda axborot xavfsizligini ta'minlash dolzarb masalaga aylangani asoslab beriladi. Maqolada kiberxavflarning asosiy turlari, ularning jamiyat va davlat xavfsizligiga ta'siri, shuningdek, kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish zarurati haqida fikr yuritiladi. Ta'lim tizimida kiberxavfsizlik bilimlarini keng joriy etishning ahamiyati ham alohida ta'kidlanadi.

Kalit soʻzlar. Kiberxavfsizlik, raqamli asr, axborot xavfsizligi, kiberhujum, phishing, zararli dastur, raqamli savodxonlik, internet xavfsizligi, axborot tizimlari, kiberxavf.

Аннотация. В данной статье раскрывается понятие кибербезопасности, её роль и значение в цифровом обществе. Обосновывается, что в условиях стремительного развития цифровых технологий обеспечение информационной безопасности становится одной из наиболее актуальных задач. В статье рассматриваются основные виды киберугроз, их влияние на безопасность общества и государства, а также подчёркивается необходимость формирования культуры кибербезопасности. Особое внимание уделяется значимости широкого внедрения знаний по кибербезопасности в систему образования.

Ключевые слова: кибербезопасность, цифровая эпоха, информационная безопасность, кибератака, фишинг, вредоносное программное обеспечение, цифровая грамотность, безопасность в интернете, информационные системы, киберугроза.

Abstract. This article explains the concept of cybersecurity and highlights its role and importance in the digital society. It substantiates that in the current period of rapid development of digital technologies, ensuring information security has become a pressing issue. The article discusses the main types of cyber threats, their impact on societal and state security, and emphasizes the necessity of developing a culture of cybersecurity. Special attention is also given to the importance of widely integrating cybersecurity knowledge into the education system.

Keywords: cybersecurity, digital age, information security, cyberattack, phishing, malware, digital literacy, internet safety, information systems, cyber threat.

Kirish. Bugungi kunda insoniyat hayoti tobora raqamli muhit bilan chambarchas bogʻlanib bormoqda. Internet, axborot texnologiyalari, mobil qurilmalar va sunʼiy intellekt kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Davlat boshqaruvi, bank tizimi, taʼlim, sogʻliqni saqlash, savdo-sotiq va hatto shaxsiy muloqotlar ham raqamli makonda amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, axborot xavfsizligini taʼminlash masalasi ham keskin dolzarb boʻlib bormoqda. Kiberxavfsizlik bugungi raqamli asrda jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti uchun muhim omillardan biriga aylandi. Kiberxavfsizlik tushunchasi va uning mohiyati. Kiberxavfsizlik – bu axborot tizimlari, tarmoqlar, qurilmalar va maʼlumotlarni ruxsatsiz kirish, buzish, oʻgʻirlash yoki yoʻq qilishdan himoya qilishga qaratilgan choralar majmuidir. Uning asosiy vazifasi – axborotning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini taʼminlashdir. Yaʼni, maʼlumotlar faqat ruxsat etilgan shaxslar tomonidan foydalanilishi, oʻzgartirilmasligi va doimo foydalanish imkoniyatida boʻlishi lozim.

Raqamli texnologiyalar rivojlangani sari kiberxavf-xatarlar ham murakkablashib bormoqda. Bugun nafaqat yirik tashkilotlar, balki oddiy foydalanuvchilar ham kiberhujumlar nishoniga aylanishi mumkin. Phishing xabarlar, zararli dasturlar, viruslar, “xakerlik” hujumlari orqali shaxsiy maʼlumotlar oʻgʻirlanmoqda, bank hisoblari buzilmoqda, muhim tizimlar ishdan chiqarilmoqda. Kiberxavflarning turlari va oqibatlari. Kiberxavflar turli shakllarda namoyon boʻladi. Eng keng tarqalgan turlariga quyidagilar kiradi:

- Zararli dasturlar (malware) – kompyuter yoki telefon tizimiga zarar yetkazuvchi viruslar, trojanlar va josus dasturlar.

- Phishing – foydalanuvchini aldash orqali uning parollari va bank maʼlumotlarini qoʻlga kiritish usuli.

•DDoS hujumlari – server yoki saytni haddan tashqari so‘rovlar bilan band qilib, uni ishlamay qolishiga olib kelish.

Ma'lumotlar o'g'irlanishi – kompaniya yoki shaxsga tegishli muhim axborotlarning noqonuniy ravishda qo'lga kiritilishi. Bunday hujumlar katta moddiy zarar keltirishi, tashkilotlar obro'siga putur yetkazishi, hatto milliy xavfsizlikka tahdid solishi mumkin. Masalan, bank tizimiga qilingan hujum moliyaviy inqirozga sabab bo'lishi, energetika yoki transport tizimlariga aralashuv esa jamoat xavfsizligini izdan chiqarishi mumkin. Kiberxavfsizlikning jamiyatdagi o'rni. Raqamli jamiyat sharoitida kiberxavfsizlik nafaqat texnik masala, balki ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ega muammo hisoblanadi. Davlatlar o'z axborot makonini himoyalash uchun maxsus strategiyalar ishlab chiqmoqda, qonunlar qabul qilinmoqda, mutaxassislar tayyorlanmoqda.

O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat tizimining rivojlanishi bilan birga, kiberxavfsizlikni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Axborot tizimlarini himoyalash, davlat organlari va tashkilotlarda xavfsizlik standartlarini joriy etish, aholining raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Jamiyatda kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Har bir foydalanuvchi oddiy qoidalarga amal qilsa – kuchli parollardan foydalanish, noma'lum havolalarga kirmaslik, dasturlarni faqat ishonchli manbalardan yuklab olish – kiberxavflar sezilarli darajada kamayadi.

Ta'lim va kiberxavfsizlik

Kiberxavfsizlik sohasida bilim va malakaga ega kadrlarni tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida axborot xavfsizligi asoslarini o'rgatish, yoshlarni raqamli makonda mas'uliyatli bo'lishga o'rgatish zarur. Bu nafaqat kelajak mutaxassislarini tayyorlash, balki jamiyatni umumiy himoya qilishga xizmat qiladi.

Talabalar va o'quvchilar internetdan foydalanishda shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash, ijtimoiy tarmoqlarda ehtiyotkor bo'lish, soxta axborotni farqlash kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim. Chunki kiberxavfsizlik faqat mutaxassislar vazifasi emas, balki har bir foydalanuvchining mas'uliyatidir.

Xulosa qilib aytganda, kiberxavfsizlik raqamli asrning eng dolzarb masalalaridan biridir. Axborot texnologiyalarining jadal rivoji bilan birga kiberxavf-xatarlar ham kuchayib bormoqda. Ular shaxsiy hayotga, iqtisodiyotga, davlat xavfsizligiga jiddiy tahdid solishi mumkin. Shu sababli kiberxavfsizlikni ta'minlash – davlat, jamiyat va har bir fuqaroning umumiy vazifasidir. Raqamli dunyoda xavfsiz yashash uchun texnik himoya vositalari bilan birga, kiberxavfsizlik madaniyatini shakllantirish, aholining raqamli savodxonligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat shundagina biz raqamli texnologiyalarning imkoniyatlaridan to'liq va xavfsiz foydalanishimiz mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Xudoyberdiyev, A.A. Axborot xavfsizligi asoslari. -T.: O'zbekiston, 2020.
2. Abdullayev, B.R., & Karimov, S.S. Kiberxavfsizlik va axborotni himoyalash texnologiyalari. -T.: Fan va texnologiya, 2021.

3. Usmonov, M.N. Raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi muammolari. -T.: Innovatsion rivojlanish nashriyoti, 2019.
4. Stallings, W. Cryptography and Network Security: Principles and Practice. Pearson Education, 2017.
5. ISO/IEC 27001:2013. Information technology — Security techniques — Information security management systems — Requirements.

INTERNET VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: GLOBAL DUNYOGA OCHILGAN ESHIK

*Hayitboyev Xo‘janazar, UMFT,
Axborot xavfsizligi yo‘nalishi K620-guruh guruh talabasi,
Ilmiy rahbar: To‘xtayeva Matluba Hakimovna, UMFT,
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti, Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori, (PhD).*

Annotatsiya. Ushbu maqolada internet va raqamli texnologiyalarning zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, ularning ijtimoiy ong, ilm-fan, iqtisodiyot va madaniyatga ko‘rsatgan ta’siri chuqur tahlil qilinadi. Internet global axborot makoni sifatida insoniyatning bilim olish, muloqot qilish va ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etish shakllarini tubdan o‘zgartirdi. Maqolada texnologik taraqqiyotning falsafiy mohiyati, uning ijtimoiy mas’uliyati hamda axborot xavfsizligi nuqtayi nazaridan keltirib chiqarayotgan muammolar ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Internet, raqamli texnologiyalar, globalizatsiya, axborot jamiyati, axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik.

Аннотация. В данной статье глубоко анализируется роль интернета и цифровых технологий в развитии современного общества, а также их влияние на общественное сознание, науку, экономику и культуру. Интернет как глобальное информационное пространство коренным образом изменил формы получения знаний, общения и участия человека в социальных процессах. В статье с научной точки зрения освещается философская сущность технологического прогресса, его социальная ответственность, а также проблемы, возникающие с точки зрения информационной безопасности.

Ключевые слова: Интернет, цифровые технологии, глобализация, информационное общество, информационная безопасность, кибербезопасность.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the role of the Internet and digital technologies in the development of modern society, as well as their impact on public consciousness, science, the economy, and culture. The Internet, as a global information space, has fundamentally transformed the ways in which people acquire knowledge, communicate, and participate in social processes. From a scholarly perspective, the article examines the philosophical essence of technological progress, its social responsibility, and the challenges it poses in terms of information security.

Keywords: Internet, digital technologies, globalization, information society, information security, cybersecurity.

Axborot jamiyati tushunchasi ilmiy muomalaga XX asrning ikkinchi yarmida kirib kelgan bo‘lib, u bilim va axborot asosiy ishlab chiqarish resursiga aylangan jamiyatni anglatadi. Internet bu jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib, axborot almashinuvi tezligi va ko‘lamini mislsiz darajada kengaytirdi. Ilgari bilim faqat ma‘lum ijtimoiy qatlamlar yoki geografik hududlar doirasida mavjud bo‘lgan bo‘lsa, bugungi kunda internet bu chegaralarni butunlay yo‘q qildi. Natijada, ilm-fan demokratlashdi, bilim ochiq va ommaviy tus oldi. Bu holat ijtimoiy tenglikni mustahkamlash bilan birga, axborotdan noto‘g‘ri foydalanish xavfini ham yuzaga chiqardi. Raqamli texnologiyalar inson

tafakkurining ishlash uslubiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning jadal rivoji axborot xavfsizligi, shaxsiy hayot daxlsizligi va kiberxavfsizlik masalalarini kun tartibiga olib chiqmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar inson qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirdi, ammo shu bilan birga insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini sinov ostiga qo'yimoqda.

Falsafiy nuqtayi nazardan, raqamli texnologiyalar insonni passiv iste'molchiga aylantirish xavfini tug'diradi. Shu sababli, raqamli dunyoda yashayotgan shaxs faqat texnik bilimga emas, balki axborot madaniyati va axborot mas'uliyatiga ham ega bo'lishi zarur. Internet va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi bilan bir qatorda axborot xavfsizligi muammolari ham keskinlashdi. Kiberhujumlar, shaxsiy ma'lumotlarning noqonuniy tarqalishi, raqamli manipulyatsiyalar global xavfsizlik masalasiga aylandi. Axborot xavfsizligi — bu nafaqat texnik himoya, balki ijtimoiy va axloqiy masala hamdir. Insonning raqamli muhitdagi xatti-harakati, axborotni tanlash va tarqatishdagi mas'uliyati jamiyat xavfsizligining muhim omiliga aylanmoqda. Shu jihatdan, axborot xavfsizligi yo'nalishida tahsil olayotgan mutaxassislar jamiyatning kelajakdagi barqarorligi uchun strategik ahamiyatga ega.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish kerakki internet va raqamli texnologiyalar insoniyatni global miqyosda birlashtirgan ulkan imkoniyatlar manbai hisoblanadi. Biroq bu imkoniyatlar bilan birga, chuqur mas'uliyat va ongli yondashuv ham talab etiladi. Raqamli dunyo insoniyatni yuksak taraqqiyot sari yetaklashi yoki aksincha, nazoratsiz axborot oqimi orqali ijtimoiy inqirozlarga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois, internet va raqamli texnologiyalarni nafaqat texnik, balki ijtimoiy, falsafiy va axborot xavfsizligi nuqtayi nazaridan chuqur o'rganish zamonaviy ilm-fanning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Matluba To'xtayeva “Talaba yoshlar o'rtasidagi kasbiy bilim saloxiyatini takomillashtirishda xorij tajribasining na'munasi”. //Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot //SIRI 2025 – 2 b. 225-229.

2. Matluba To'xtayeva “Ta'lim sohasida xorijiy tillarni o'qitish - metodlardan foydalanish”. //Pedagogical sciences and teaching methods// ISBN 978-955-3605-86-4 // 1, 175-177.

3. Matluba To'xtayeva “ Talabalarda samarali muloqot texnologiyasi va pedagogik imkoniyatlar” //Ta'limda raqamliva innovatsion texnologiyalarning o'rni va istiqbollari. 2023/12.1 //171-174.

4. Schneier, B. Cybersecurity and Cyberwar: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press, 2015.

O‘ZBEKISTONDAGI EKOLOGIK MUAMMOLAR SHAROITIDA BARQAROR MA’LUMOTLAR MARKAZLARINI LOYIHALASH

Xayitmurod Muhammad Tolibjon o'g'li,
UMFT, 1- kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonning tez rivojlanayotgan ma'lumotlar markazi sanoati jiddiy ekologik muammolarga duch kelayotgani ko'rib chiqiladi. Orol dengizi 1960-

yillardan beri suvni oqib ketishi tufayli 90 foizdan ko'proqqa qisqardi, bu zaharli chang bo'ronlari, tuproq sho'rlanishi, havo ifloslanishi va iqlim o'zgarishi bilan bog'liq suv tanqisligini kuchaytirdi. Ushbu sharoitda Saudiyaning DataVolt kompaniyasi Toshkentda 10-12 MVt quvvatli markazdan boshlab, 2030-yilga qadar 500 MVtgacha kengayishni rejalashtirmoqda, bu iqtisodiyotga yordam bersa-da, suv resurslariga bosim o'tkazishi mumkin. Maqolada asosiy ekologik xatarlar, an'anaviy suvli sovutish risklari va passiv dizaynlar, quyosh/adsorbsion sovutgichlar hamda immersion sovutish kabi muqobillar tahlil qilinadi. Ushbu texnologiyalarni "Yashil Makon" va sug'orishni yaxshilash dasturlari bilan birlashtirish xarajatlarni kamaytirish, ESG standartlariga moslashish va chiqindi issiqlikdan qishloq xo'jaligi uchun foydalanish imkonini beradi. Natijada, maqola raqamli o'sishni atrof-muhitga zarar bermasdan qo'llab-quvvatlashga chaqiradi.

Kalit so'zlar: Orol dengizi inqirozi, suv tanqisligi, iqlim o'zgarishi, tuproq sho'rlanishi, havo ifloslanishi, chang bo'ronlari, muzliklarning erishi, ekologik muammolar, O'zbekiston atrof-muhiti, ma'lumotlar markazlari, DataVolt, raqamli infratuzilma, Toshkent IT Park, barqaror rivojlanish, yashil IT, immersion sovutish, passiv sovutish, adsorbsion sovutgichlar, quyoshli sovutish, chiqindi issiqlikni qayta tiklash, PUE samaradorligi, suvni tejaydigan sovutish, qayta tiklanadigan energiya, ESG muvofiqligi, xarajatlarni tejash, irrigatsiyani modernizatsiya qilish, Yashil Makon, BMTTD dekarbonizatsiya, ekologik barqarorlik, yashil ma'lumotlar markazlari.

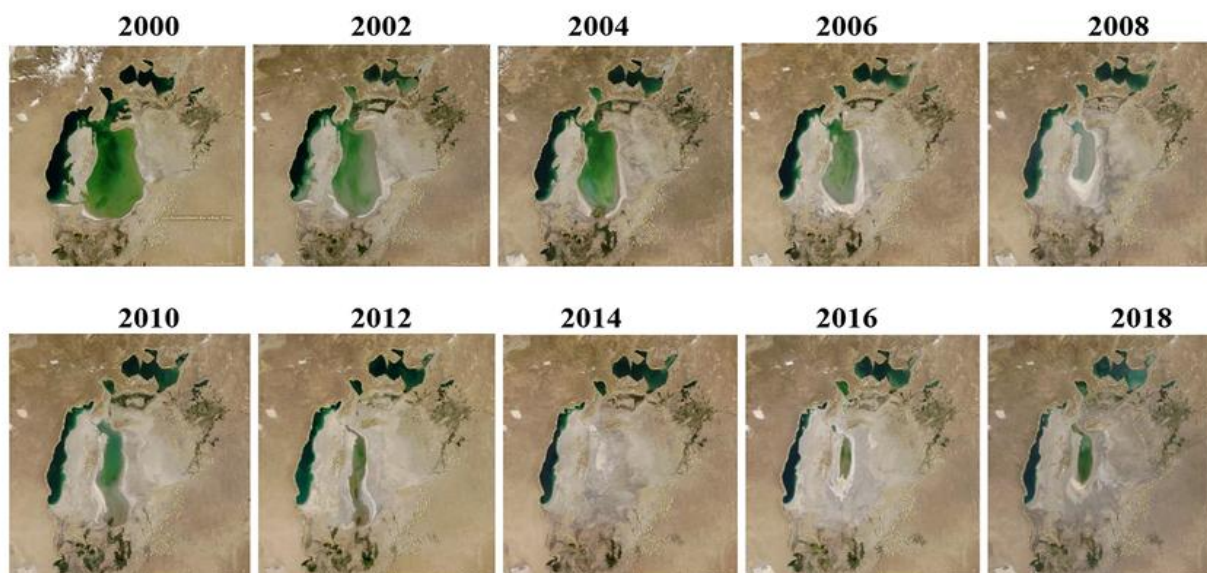
Аннотация. В этой статье рассматривается, как быстро развивающаяся индустрия центров данных Узбекистана сталкивается с серьезными экологическими проблемами. Аральское море сократилось более чем на 90% с 1960-х годов из-за отвода речной воды, что усилило дефицит воды, связанный с токсичными пыльными бурями, засолением почвы, загрязнением воздуха и изменением климата. В этих условиях саудовская компания DataVolt планирует расширение от 10-12 МВт в Ташкенте до 500 МВт по всей стране к 2030 году, что может поддержать экономику, но также увеличить давление на водные ресурсы. Статья анализирует ключевые экологические риски, опасности традиционного водяного охлаждения и альтернативы, такие как пассивные дизайны, солнечные/адсорбционные чиллеры и иммерсионное охлаждение. Интеграция этих технологий с программами "Yashil Makon" и улучшением ирригации позволяет снизить затраты, соответствовать стандартам ESG и использовать отходное тепло для сельского хозяйства. В итоге статья призывает к поддержке цифрового роста без ущерба для окружающей среды.

Ключевые слова: Кризис Аральского моря, дефицит воды, изменение климата, засоление почвы, загрязнение воздуха, пыльные бури, таяние ледников, экологические проблемы, окружающая среда Узбекистана, центры данных, DataVolt, цифровая инфраструктура, Ташкентский IT-парк, устойчивое развитие, зеленые ИТ, иммерсионное охлаждение, пассивное охлаждение, адсорбционные чиллеры, солнечное охлаждение, рекуперация отходного тепла, эффективность PUE, водосберегающее охлаждение, возобновляемая энергия, соответствие ESG, экономия затрат, модернизация ирригации, Yashil Makon, декарбонизация ПРООН, экологическая устойчивость, зеленые центры данных

Abstract. This article examines how Uzbekistan's rapidly developing data center industry faces serious environmental challenges. The Aral Sea has shrunk by more than 90% since the 1960s due to river water diversion, exacerbating water scarcity linked to toxic dust storms, soil salinization, air pollution, and climate change. In this context, Saudi Arabia's DataVolt plans expansion from a 10-12 MW facility in Tashkent to 500 MW nationwide by 2030, which could boost the economy but strain water resources. The article analyzes key ecological risks, dangers of traditional water cooling, and alternatives like passive designs, solar/adsorption chillers, and immersion cooling. Integrating these technologies with programs like "Yashil Makon" and irrigation improvements reduces costs, meets ESG standards, and enables waste heat use for agriculture. Ultimately, it calls for supporting digital growth without harming the environment.

Keywords: Aral Sea crisis, water scarcity, climate change, soil salinization, air pollution, dust storms, glacier melting, environmental problems, Uzbekistan environment, data centers, DataVolt, digital infrastructure, Tashkent IT Park, sustainable development, green IT, immersion cooling, passive cooling, adsorption chillers, solar cooling, waste heat recovery, PUE efficiency, water-saving cooling, renewable energy, ESG compliance, cost savings, irrigation modernization, UNDP decarbonization, environmental sustainability, green data centers.

Kirish. Bugungi kunda axborot ilm-fan, iqtisodiyot va jamiyat taraqqiyotining asosiy omili hisoblanadi. Bulutli xizmatlar va sun'iy intellektni qo'llab-quvvatlash orqali ma'lumotlar markazlari markaziy rol o'ynaydi. Biroq, O'zbekistonda - qurg'oqchil, suvi cheklangan mamlakatda bunday inshootlarning tez qurilishi jiddiy ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Orol dengizi 1960-yillardan beri suvni qishloq xo'jaligiga yo'naltirish natijasida o'z maydonining 90 foizdan ortig'ini yo'qotdi. Bu Qoraqalpog'iston kabi hududlarda zaharli chang bo'ronlari va sog'liq bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqardi.

Qishloq xo'jaligi yerlarining katta maydonlari tuz to'planishidan aziyat chekmoqda, havo sifati ko'pincha xavfsiz darajadan pastga tushmoqda va muzliklarning erishi kelajakda suv ta'minotiga tahdid solmoqda. Qishloq xo'jaligi mavjud suvning 90 foizidan foydalanadi, ammo samarasiz kanallar orqali ko'p narsa yo'qotiladi. Saudiya Arabistonining "DataVolt" kompaniyasi Toshkentdagi

IT-parkda 10-12 MVt quvvatga ega ma'lumotlar markazini qurishni boshladi, mamlakat bo'ylab 500 MVtgacha kengaytirish rejalashtirilgan. An'anaviy sovutish tizimlari katta miqdorda suv iste'mol qiladi, bu yerda muammoli. Barqaror yondashuvlar esa "Yashil makon" daraxt ekish dasturi va irrigatsiyani modernizatsiya qilish loyihalari kabi milliy sa'y-harakatlarga mos kelishi mumkin.

Ekologik muammolar. O'zbekiston bir qator ekologik muammolarga duch kelmoqda:

- Orol fojiasi, muzliklarning erishi va yuqori oqimdagi suvdan foydalanish bilan bog'liq bo'lgan kuchli suv tanqisligi.

- Ekin maydonlari unumdorligini pasaytiruvchi tuproq sho'rlanishi va eroziyasi.

- Tez-tez chang bo'ronlari zararli zarralarni olib keladi, bu esa sog'liq muammolariga olib keladi.

- Iqtisodiy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin bo'lgan haroratning ko'tarilishi va yog'ingarchilikning o'zgarishi.

Yangi ma'lumotlar markazlari bu muammolarga issiqlik ajralib chiqishi yoki yerning buzilishi orqali qo'shimcha qilishi mumkin. Ijobiy qadamlar qatoriga 2025-yilni atrof-muhitni muhofaza qilish va kanallarni takomillashtirishga qaratilgan yil deb e'lon qilish kiradi.

Ma'lumotlar markazi zaifliklari. Ma'lumotlar markazlari katta miqdorda elektr energiyasi va sovutishni talab qiladi. Quruq hududlarda odatdagi suvli sovutish mos kelmaydi. DataVolt loyihalari qayta tiklanadigan energiya va ilg'or hamkorlikdan foydalanadi, ammo puxta rejalashtirilmasa, ular suv stressini kuchaytirishi mumkin. Zamonaviy germetik tizimlar changli sharoitlarda yaxshiroq ishlaydi. O'zbekistonning quyosh nuri mo'lligi va qo'llab-quvvatlovchi siyosati ekologik toza ma'lumotlar markazlarida yetakchi bo'lish imkoniyatini beradi.

Barqaror sovutish yechimlari

Sovutishning bir nechta samarali, kam suvli usullari mavjud:

- Passiv usullar (soyali osmalar, yashil tomlar, tungi shamollatish) suv ishlatmasdan sovutishga bo'lgan ehtiyojni 50-70 %ga kamaytiradi.

- Adsorbsion yoki quyosh energiyasida ishlaydigan sovutgichlar energiya va suv sarfini 60 %gacha kamaytiradi.

- Immersion sovutish serverlarni maxsus suyuqliklarga joylashtiradi, bu esa suv sarfini 95 %ga kamaytiradi va yuqori samarali ishlash imkonini beradi.

- Geotermal elementli gibridd tizimlar chiqindi issiqlikni boshqa maqsadlarda ishlatishi mumkin.

Immersion sovutish tizimi misoli. Ushbu yechimlar changga chidamli bo'lib, mahalliy quyosh resurslaridan samarali foydalangan holda xalqaro dekarbonizatsiya maqsadlarini qo'llab-quvvatlaydi.

Imtiyozlar va integratsiya: Barqaror amaliyotlarni qo'llash aniq afzalliklarni ta'minlaydi: operatsion xarajatlarning pastligi (30-40% tejash), ESG talablariga rioya qilishning osonligi, suvni sezilarli darajada tejash va qishloq xo'jaligi bilan amaliy aloqalar (masalan, issiqxonalar uchun ortiqcha issiqlikdan foydalanish). Umumiy issiqlik loyihalari uchun siyosiy rag'batlantirishlar oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilashi mumkin. Butun mamlakat bo'ylab qo'llash

ma'lumotlar markazlarining kelajakdagi suv tanqisligiga hissa qo'shishining oldini oladi.

Xulosa. O'zbekistonning raqamli kelajagi va ekologik barqarorligi o'zaro chambarchas bog'liq. Ma'lumot markazlarining jadal o'sishi sun'iy intellekt va bulutli xizmatlar orqali iqtisodiy rivojlanish, ish o'rinlari yaratish va texnologik yetakchilik uchun ulkan imkoniyatlarni taqdim etadi. Biroq, o'tkir suv tanqisligi, Orol dengizi halokatining davom etayotgan ta'siri va kuchayib borayotgan iqlim o'zgarishi bilan kurashayotgan mamlakatda cheksiz kengayish bu zaifliklarni yanada kuchaytirish xavfi mavjud. An'anaviy bug'latib sovitish tizimlari, ayniqsa, bizning qurg'oqchil iqlim sharoitimizga mos kelmaydi, chunki ular juda ko'p suv sarflaydi. Bundan farqli o'laroq, innovatsion yechimlar - immersion sovutish, passiv arxitektura dizaynlari, adsorbsion sovutgichlar va quyosh bilan integratsiyalashgan tizimlar - yuqori unumdorlik va samaradorlikni saqlab qolgan holda resurslarga bo'lgan talabni keskin kamaytirishi mumkin.

Ushbu barqaror texnologiyalar shunchaki yumshatish emas, balki ijobiy hissa qo'shish yo'llarini ochadi. Chiqindi issiqlikni qayta ishlash qishloq xo'jaligi issiqxonalarini isitishi mumkin, qayta tiklangan kondensat sug'orishni to'ldirishi mumkin va quyosh energiyasidan foydalanish O'zbekistonning mo'l-ko'l quyoshi va milliy karbonsizlanish maqsadlariga to'liq mos keladi. "Yashil makon"ni ko'klamzorlashtirish dasturi va Jahon banki ko'magida irrigatsiyani modernizatsiya qilish kabi davom etayotgan tashabbuslar bilan integratsiya qilinganda, ma'lumotlar markazlari potensial yuklamalardan ekologik tiklanish va qishloqlarni rivojlantirishning faol tarafdorlariga aylanishi mumkin. Bunday sinergiya nafaqat ESG muvofiqligini ta'minlaydi va operatsion xarajatlarni 30-40% ga kamaytiradi, balki oziq-ovqat xavfsizligi va milliy barqarorlikni ham mustahkamlaydi. Texnologiyalarga ishtiyoqmand va vatanimga chuqur sadoqatli birinchi kurs talabasi sifatida ma'lumotlar markazini barqaror rivojlantirishni ham kasbiy, ham vatanparvarlik burchi sifatida ko'raman. O'qishim va kelajakdagi faoliyatimni yashil IT yechimlarini ilgari surishga - tadqiqotlar o'tkazish, sanoat hamkorligini rivojlantirish va O'zbekistonni mas'uliyatli raqamli infratuzilmada mintaqaviy kashshof sifatida ko'rsatadigan siyosatni targ'ib qilishga bag'ishlamoqchiman. Texnologik taraqqiyotni atrof-muhitni muhofaza qilish bilan uyg'unlashtirish orqali biz kelgusi avlodlar uchun gullab-yashnaydigan farovon, barqaror mamlakatni barpo etishimiz mumkin - bu innovatsiyalar va g'amxo'rlikning merosidir, men uni yaratishga yordam berishga qat'iy qaror qildim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Glantz, M. (Ed.). *Creeping Environmental Problems and Sustainable Development in the Aral Sea Basin*. Cambridge University Press.
2. Alger, D. *Grow a Greener Data Center*. Cisco Press.
3. Schulz, G. *The Green and Virtual Data Center*. CRC Press.
4. NASA Earth Observatory. *Shrinking Aral Sea*. <https://earthobservatory.nasa.gov/world-of-change/AralSea>
5. World Bank. (2025). *Uzbekistan to Modernize Its Irrigation Infrastructure*. <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2025/05/21/uzbekistan-to-modernize-its-irrigation-infrastructure-with-world-bank-support>

6. Data Center Dynamics. (2024). DataVolt breaks ground on data center in Tashkent. <https://www.datacenterdynamics.com/en/news/datavolt-breaks-ground-on-data-center-in-tashkent-uzbekistan/>

GENDER TENGLIK TUSHUNCHASINING FALSAFIY ASOSLARI VA O'ZBEKISTONDA AYOLLARGA E'TIBOR

Qilichova Odina, UMFT, Psixologiya yo 'nalishi 3-kurs talabasi
Ilmiy raxbar: **To'xtayeva Matluba Hakimovna**,
"Ijtimoiy fanlar" kafedrasi dosenti, f.f.b.f.d.(PhD)

Annotasiya. Ushbu maqolada faylasuflarning erkaklar va ayollar tengligi haqidagi g'oyalari, gender tenglik va feminizm tushunchalari, jamiyat hayotida ayollarning ijtimoiy-siyosiy faoliyat ko'rsatishiga to'siq bo'ladigan muammolar, O'zbekistonda ushbu to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar atroflicha tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: gender tenglik, feminizm, ayollar huquqi, pozitiv diskriminasiya, inson huquqlari, stereotiplar, ijtimoiy mavqe, xotin-qizlar, ijtimoiy muammo, urf-odatlar.

Аннотация. В данной статье подробно анализируются идеи философов о равенстве мужчин и женщин, понятиях гендерного равенства и феминизма, проблемах, которые сдерживают общественно-политическую активность женщин в обществе, а также меры, направленные на устранение этих препятствий в Узбекистане.

Ключевые слова: гендерное равенство, феминизм, права женщин, позитивная дискриминация, права человека, стереотипы, социальный статус, женщины, социальная проблема, традиции.

Annotation. This article analyzes in detail the ideas of philosophers about the equality of men and women, the concepts of gender equality and feminism, problems that hinder the socio-political activity of women in society, as well as measures aimed at eliminating these obstacles in Uzbekistan. .

Key words: gender equality, feminism, women's rights, positive discrimination, human rights, stereotypes, social status, women, social problem, traditions.

Gender tenglik tushunchasi uzoq davrlardan falsafaning tadqiqot ob'ekti bo'lib kelgan. Erkak va ayollar tengligi g'oyasini birinchi bo'lib yunon olimi Antifont o'z asarlarida qo'llagan holda: «Tabiat barchani: ayollarni ham, erkaklarni ham teng qilib yaratadi, lekin odamlar insonlarni tengsiz holatga soluvchi qonunlarni ishlab chiqishadi», deb ta'kidlagan. Qadimgi Yunonistonning Suqrot, Aflotun, Arastu kabi olimlari eng yaxshi davlat sifatida jamiyatda tenglik va adolat hukm surgan polisni nazarda tutishgan va eng yaxshi qonunlar sifatida barcha tengligi kafolatlangan qonunlarni ilgari surishgan.

Aflotun ayollar va erkaklar o'rtasidagi o'zaro teng huquqlilikni e'tirof etib, jinslar o'rtasidagi biologik tafovutlarni nomuhim tafovutlar deb izohlaydi, ayolning reproduktiv holati ularni faqat uy-ro'zg'or ishlari bilan chegaralanib, ijtimoiy vazifalardan chetlatilishiga asos bo'la olmaydi, deb uqtiradi. U yigit va qizlarning ta'lim olishi, erkin kasb tanlashi, o'z qobiliyatiga yarasha ijtimoiy mavqeni egallashi kabi teng imkoniyatlarni qo'llab-quvvatlagan.

Sharq qomusiy olimlaridan Abu Nasr Forobiy "Fozil odamlar shahri" asarida tenglik hukm surgan davlatni fozillikka intilgan davlat sifatida qayd etgan.

Ayollar masalasi jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, millatlar, davlatlar, madaniyat va sivilizasiyalar bilan uzviy bog'liqdir. Tarixiy taraqqiyot natijasida xotin-qizlar masalasiga ijtimoiy muammo sifatida qarala boshlandi va bu holat

feminizm g'oyasi bilan bog'liqdir. 1779- yili fransuz faylasufi J.Kondorse "Ayollarga fuqarolik huquqini berish to'g'risida", Olimpiya de Guj esa "Fuqarolik va ayol huquqi" deklarasiyasi orqali Evropa, keyinchalik AQShda ayollarning ijtimoiy va siyosiy huquqlari uchun harakatga asos soldilar. Ushbu davrdan boshlab "feminizm" tushunchalari paydo bo'ldi. Feminizm ayollarni erkaklar bilan teng huquq va teng imkoniyatlarga ega bo'lishi hamda ayollarning barcha ko'rinishlardagi kamsitilishiga qarshi qaratilgan.

Tarix ko'rsatadiki, feministik harakat xotin-qizlar masalasi unutilgan, davlat boshqaruv organida erkaklar ustuvorlik qilgan, ayollarning ijtimoiy-siyosiy hayotda faoliyat ko'rsatishiga to'siqlar paydo bo'lganida yuzaga keladi. O'zbekistonda ushbu to'siqlarni bartaraf etishga, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirishga davlatning o'zi kirishgan. Feminizm ayollarning o'z huquq va erkinliklari uchun kurashini ifoda etuvchi ijtimoiy harakat bo'lsa, "gender" erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarni nazarda tutuvchi tushunchadir. Bugungi kunda falsafaning asosiy masalalaridan biri bo'lgan insonning ijtimoiy mohiyati muammosi butun dunyoda keng yoyilgan gender tadqiqotlarida o'z aksini topmoqda. Bu g'oyaning ilgari surilishi natijasida umumbashariy tafakkurda ayollar va erkaklar o'rtasidagi gender tenglikni ta'minlash zaruriyati kun tartibiga qo'yilmoqda, ularning inson huquqlari va imkoniyatlari tengligini kafolatlashga harakat qilinmoqda. Gender muammosi, eng avvalo ijtimoiy muammo ekanligi, ya'ni faqat ayolning emas, balki erkaklarning ham, jamiyatning ham muammosi ekanligini ta'kidlashga to'g'ri kelmoqda.

O'zbekistonda xotin-qizlarning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon qilishlari uchun ijtimoiy-ma'naviy muhit yaratilmoqda. Tashkilotchilik, tadbirkorlik, ishbilarmonlik qobiliyatiga ega bo'lgan xotin-qizlarning boshqaruv tizimida hech qanday to'siqlarsiz o'z qonuniy o'rnini egallashini ta'minlash, parlamentdagi o'rnini oshib borishiga erishish ularning hayotdagi mavqei ko'tarilishi uchun zamindir.

O'zbekistonda 2019-yil 2-sentyabrda "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi [2] hamda «Xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida»gi [3] qonunlarning qabul qilinishi bu boradagi huquqiy asoslarni mustahkamladi. Bugungi kun jamiyatida esa pozitiv diskriminasiyaga alohida e'tibor qaratilmoqda. Pozitiv diskriminasiya – bu kam sonli bo'lgan guruh yoki qatlamga alohida imkoniyatlar va kvotalar berish degani. U korxonada, ta'limda, ilmda va hokazo sohalarda gender tenglikka erishish uchun qo'llaniladigan usuldir. Masalan, O'zbekistonda olima, muhandis, dasturchi, jarroh (va hokazo) ayollar kam. Ushbu sohalarda ayollarning ko'payishiga esa ehtiyoj mavjud. Shunday sharoitda yollarni ushbu yo'nalishlarga ko'proq jalb qilib o'qitish, buning uchun ularga alohida shart-sharoitlar yaratish pozitiv diskriminasiya hisoblanadi. Bugun an'anaviy o'zbek jamiyatida pozitiv diskriminasiyaga ehtiyoj mavjud. Chunki ayollarimizning ta'lim olishi, ilm bilan shug'ullanishi va ijtimoiy faolligini rag'batlantirishga ehtiyoj katta. Qolaversa, jamiyatimizda ayollar zimmasiga ortilgan maishiy majburiyatlar yuki og'ir. Qonun oilada, jamiyatda turli illatlar, an'ana niqobi ostidagi ojizlarga zulm, ularning huquqini toptash holatlariga qarshi kurashadi. Biz an'analar bilan yashaymiz. Lekin

taraqqiyot istasak, qonunlar bilan ham yashashni boshlashimiz kerak. Urf-odatlar shunchaki urf-odat bo'lgani uchun emas, inson sha'ni va qadr-qimmatini ulug'lagani, turmushini qulay qilgani bilan qadrlil. Ijobiy urf-odat va an'analarni insonni kamsituvchi va tahqirlovchi illatlardan farqlashda o'rtada faqat bir mezon turadi: inson shaxsi va uning huquqlaridir. Biz milliy ma'naviyatga boy millat sifatida buni tezroq anglashimiz kerak.

O'zbekiston ayollari mamlakatning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotida yanada faol ishtirok etishiga yordam berish "BMT-Ayollar" tashkilotining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda vaqtinchalik maxsus choralarni ko'rish dasturi amalga oshirilmoqda. Mazkur dastur "BMT-Ayollar" tashkilotining O'zbekistonning Xotin-qizlar qo'mitasi, Inson huquqlari milliy markazi, Oliy Majlis, siyosiy partiyalar, nodavlat-notijorat tashkilotlar bilan olib borilgan keng ko'lamdagi maslahatlashuv jarayonidan kelib chiqqan tavsiyalar [4] asosida ishlab chiqilib, uning doirasida O'zbekistonda boshqaruv lavozimlarini egallaydigan ayollar sonini ko'paytirishga qaratilgan ishlarni amalga oshirish ko'zda tutilgandir.

Ayolga imkoniyat va vakolat berish, uni faollashtirish jamiyatni yanada rahm-shafqatli, insonparvar va ma'rifatli qiladi. Hozirda jamiyatimizda ayol hokim, ayol rektor, ayol vazir va vazir o'rinbosarlari barmoq bilan sanarli. Prezidentimiz taklifi bilan O'zbekiston Oliy Majlis Senatida "Xotin-qizlar va gender tenglik masalalari" bo'yicha tashkil etilgan qo'mita albatta, mamlakatimiz hayotida xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish, ularga keng imkoniyatlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Prezident Shavkat Mirziyoevning 2019-yil iyun oyida Oliy Majlis Senatidagi nutqida shunday deydi: "Shu o'rinda meni ongimizda chuqur ildiz otgan bir aqida ko'p o'ylantiradi. Biz doimo ayol - bu ona, oilamiz bekasi, deb ularni ulug'laymiz. Bu to'g'ri, albatta. Ammo hozirgi kunda har bir xotin-qiz demokratik jarayonlarning kuzatuvchisi emas, balki faol va tashabbuskor ishtirokchisi bo'lmog'i shart". [4]

Bu borada doimiy, ko'lamdor va salmoqli natijalarga erishish uchun albatta, dasturul amal kerak. Shu nuqtai nazardan, mamlakatimizda aynan shu masalalarga bag'ishlangan hujjat – 2020–2030-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi ishlab chiqildi. [5]

Xulosa qilib aytganda hozirgi kunda gender tenglikni ta'minlash masalasida davlatimiz tomonidan ko'p ishlar, chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Ayniqsa keyingi yillar ichida ko'plab qonunlar, farmon va qarorlar qabul qilindi va xotin-qizlar muammolarini hal etishda qilingan ishlar, ko'rilayotgan amaliy chora-tadbirlarning ko'lami kengayib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi*. –T.: O'zbekiston, 2023.
2. <https://lex.uz/acts/4494849>
3. <https://lex.uz/docs/4494709>
4. "2030- yilga qadar O'zbekiston Respublikasida Gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida"gi O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Qarori, 2021- yil, 28- may.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Mamlakatimizni 2022- yil 1- martdagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimi hamda ularning jamiyatdagi mavqeini yanada mustahkamlash masalalari" bo'yicha videoselektor yig'ilishidagi ma'ruzasi.

RAQAMLI VA TEXNOLOGIK TARAQQIYOT SHAROITIDA FALSAFIY TAFAKKURNING AHAMIYATI

*Yarashov Sarvar Norqul o'g'li, UMFT,
nodavlat oliy ta'lim muassasasi katta o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli va texnologik taraqqiyot sharoitida falsafiy tafakkurning jamiyat, ayniqsa yoshlar ongini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Texnologiyalar jadallik bilan rivojlanayotgan zamonda inson tafakkuri, axloqiy mas'uliyati va tanqidiy fikrlash qobiliyatini saqlab qolish masalasi dolzarb bo'lib bormoqda. Maqolada texnologik determinizm, raqamli ong, axborot bosimi va falsafaning metodologik vazifalari yoritilib, falsafiy tafakkurning ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy muvozanatni ta'minlashdagi roli asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: falsafiy tafakkur, raqamli jamiyat, texnologik taraqqiyot, tanqidiy fikrlash, axborot bosimi, axloqiy mas'uliyat.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение философского мышления в формировании сознания общества, в частности молодежи, в условиях цифрового и технологического прогресса. В эпоху стремительного развития технологий актуализируется вопрос сохранения человеческого мышления, этической ответственности и способности к критическому анализу. В статье рассматриваются такие концепции, как технологический детерминизм, цифровое сознание, информационное давление и методологические задачи философии. Обосновывается роль философской рефлексии в обеспечении социальной стабильности и духовного баланса.

Ключевые слова: философское мышление, цифровое общество, технологический прогресс, критическое мышление, информационное давление, этическая ответственность.

Abstract. This article analyzes the role and significance of philosophical thought in shaping the consciousness of society, particularly the youth, within the context of digital and technological advancement. In an era of rapid technological evolution, the preservation of human cognition, ethical responsibility, and critical thinking skills has become increasingly paramount. The paper explores the concepts of technological determinism, digital consciousness, and information overload, alongside the methodological functions of philosophy. Furthermore, it substantiates the role of philosophical reflection in maintaining social stability and spiritual equilibrium.

Keywords: philosophical thought, digital society, technological progress, critical thinking, information overload, ethical responsibility.

Kirish. XXI asr insoniyat taraqqiyotida raqamli va texnologik inqiloblar davri sifatida namoyon bo'lmoqda. Sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (big data), raqamli kommunikatsiyalar va algoritmik boshqaruv kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi. Bunday sharoitda texnologiyalar inson hayotini yengillashtirish bilan birga, uning tafakkuri, qadriyatlari va ijtimoiy munosabatlariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda.

Texnologik taraqqiyotning jadalligi ko'pincha uning oqibatlarini chuqur anglashga imkon bermaydi. Aynan shu nuqtada falsafiy tafakkur insonni texnologiyaga tobe bo'lishdan emas, balki uni ongli boshqarish va anglashga chorlovchi muhim intellektual vosita sifatida namoyon bo'ladi. Nemis faylasufi

Martin Haydegger texnikani faqat vosita emas, balki insonning borliqni anglash usuli sifatida talqin qiladi [1]. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — raqamli va texnologik taraqqiyot sharoitida falsafiy tafakkurning ahamiyatini ochib berish, uning tanqidiy, axloqiy va metodologik vazifalarini tahlil qilishdan iborat.

Texnologik taraqqiyot va inson tafakkuri. Texnologiyalar inson faoliyatining barcha sohalariga kirib kelar ekan, tafakkur jarayonlari ham o'zgarishga yuz tutmoqda. Axborotning haddan tashqari ko'pligi inson ongida yuzaki fikrlash, tezkor, ammo chuqurlikdan yiroq xulosalar shakllanishiga olib kelmoqda. Amerikalik futurolog Elvin Toffler bu holatni "axborot zarbasi" deb ataydi [2]. Raqamli muhitda inson ko'proq iste'molchi pozitsiyasiga o'tib, tayyor axborotni qabul qilishga o'rganmoqda. Natijada mustaqil fikrlash, sabab-oqibat aloqalarini tahlil qilish qobiliyati zaiflashishi mumkin. Falsafiy tafakkur esa insonni shoshilinch xulosalardan tiyilish, mazmun va mohiyatni ajratib ko'rishga o'rgatadi.

Texnologik determinizm tarafdorlari jamiyat taraqqiyotini asosan texnologiyalar belgilaydi, degan fikrni ilgari suradilar [3]. Biroq falsafa ushbu yondashuvni tanqidiy tahlil qilib, texnologiyalarni insoniy qadriyatlar va maqsadlar bilan muvofiqlashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Raqamli jamiyatda tanqidiy fikrlash zarurati. Raqamli jamiyat sharoitida axborotning haqqoniyligini aniqlash, manipulyatsiyaga berilmaslik va mustaqil qaror qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Tanqidiy fikrlash — bu faqat shubha qilish emas, balki dalillarni tahlil qilish, manbalarni solishtirish va mantiqiy xulosa chiqarish qobiliyatidir. J. Dyui ta'kidlaganidek, tanqidiy fikrlash insonni passiv qabul qiluvchidan faol tadqiqotchiga aylantiradi [4]. Falsafa esa ushbu fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi asosiy fanlardan biridir. Ayniqsa, axborot texnologiyalari yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun texnologik yechimlar bilan bir qatorda, ularning ijtimoiy va axloqiy oqibatlarini anglash muhimdir.

Raqamli platformalarda tarqalayotgan soxta axborotlar, algoritmik manipulyatsiyalar va virtual identifikatsiya muammolari falsafiy yondashuvsiz chuqur tahlil etilishi qiyin bo'lgan hodisalardir.

Falsafiy tafakkurning axloqiy va metodologik vazifalari. Texnologik taraqqiyot axloqiy mas'uliyat masalasini ham keskinlashtirmoqda. Sun'iy intellekt qarorlari uchun kim javobgar? Algoritmilar adolatli bo'lishi mumkinmi? Raqamli nazorat shaxs erkinligini cheklamayaptimi? Bu savollar texnik emas, balki falsafiy savollardir.

Nemis faylasufi Immanuel Kant axloqiy qarorlar inson aqlining avtonomligiga tayanishi lozimligini ta'kidlaydi [5]. Demak, texnologiyalar inson axloqiy tanlovini almashtirmasligi, balki unga xizmat qilishi kerak. Falsafiy tafakkur ana shu chegaralarni belgilashda muhim metodologik rol o'ynaydi.

Shuningdek, falsafa texnologik jarayonlarga ma'no baxsh etadi. U "nima qilish mumkin?" degan savoldan tashqari "nima qilish kerak?" degan savolni ham o'rta qo'yadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlik va ma'naviy muvozanatni saqlashda muhim omil hisoblanadi.

Yoshlar va raqamli madaniyat: falsafaning tarbiyaviy ahamiyati. Yoshlar raqamli muhitning eng faol ishtirokchilaridir. Ularning dunyoqarashi,

qadriyatlari va o'zligi ko'p jihatdan virtual makon orqali shakllanmoqda. Shu sababli falsafa fanining tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyati yanada ortmoqda.

Falsafa fani yoshlarni faqat bilim bilan emas, balki mas'uliyat, ma'no va maqsad tushunchalari bilan qurollantiradi. Faylasuf Alber Kamyu inson hayotining ma'nosi masalasini markazga qo'yib, ongli tanlov va mas'uliyatni asosiy tamoyil sifatida ko'rsatadi [6]. Raqamli va texnologik taraqqiyot sharoitida falsafa yoshlarni texnologiyaga qaram emas, balki ongli foydalanuvchi va yaratuvchi sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, raqamli va texnologik taraqqiyot sharoitida falsafiy tafakkur inson va jamiyat uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan intellektual resursdir. U texnologiyalarni mutlaq qadriyatga aylantirishdan saqlaydi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va axloqiy mas'uliyatni mustahkamlaydi.

Ayniqsa, yoshlar va axborot texnologiyalari sohasida ta'lim olayotgan talabalar uchun falsafiy tafakkur texnologik bilimlarni ma'naviy va ijtimoiy mazmun bilan boyituvchi muhim omil hisoblanadi. Shu bois, falsafa fani raqamli jamiyat sharoitida nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lgan fan sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Heidegger M. *The Question Concerning Technology*. New York: Harper & Row, 1977.
2. Toffler A. *Future Shock*. New York: Random House, 1970.
3. Ellul J. *The Technological Society*. New York: Vintage Books, 1964.
4. Dewey J. *How We Think*. Boston: D.C. Heath and Company, 1910.
5. Kant I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Cambridge University Press, 1998.
6. Camus A. *The Myth of Sisyphus*. New York: Vintage Books, 1955.

SUN'IY INTELEKTNING RIVOJLANISHI: IMKONIYATLAR, MUAMMOLAR VA KELAJAK ISTIQBOLLARI

Xakimov Abubakr Abduxalim o'g'li, UMFT,
Sun'iy intellekt yo'nalishi, 1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt tushunchasi, uning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari keng yoritilgan. Sun'iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy jamiyat hayotidagi o'rni, turli sohalarda qo'llanilishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellektning afzalliklari bilan bir qatorda, uni joriy etish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar, axloqiy va huquqiy masalalar ko'rib chiqilgan. Maqolada sun'iy intellekt va inson o'rtasidagi o'zaro munosabatlar hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ilmiy-nazariy asosda yoritilib, texnologiyaning inson manfaatlariga xizmat qilishi zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *Sun'iy intellekt, mashinaviy o'rganish, chuqur o'rganish, neyron tarmoqlar, raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, axborot texnologiyalari, innovatsiya, kelajak texnologiyalari.*

Kirish. Zamonaviy dunyoda texnologik taraqqiyot juda tez sur'atlarda rivojlanmoqda. Ayniqsa, so'nggi o'n yilliklarda sun'iy intellekt (SI) tushunchasi fan, texnika, iqtisodiyot va kundalik hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Sun'iy intellekt — bu inson aql-idrokiga xos bo'lgan fikrlash,

o'rganish, tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini mashinalar yordamida amalga oshirishga qaratilgan texnologiyalar majmuasidir. Bugungi kunda sun'iy intellekt nafaqat ilmiy tadqiqotlarda, balki tibbiyot, ta'lim, sanoat, moliya, transport va hatto ijod sohalorida ham keng qo'llanilmoqda. Sun'iy intellektning rivojlanishi insoniyat uchun ulkan imkoniyatlar yaratish bilan birga, muayyan muammolar va mas'uliyatli savollarni ham kun tartibiga olib chiqmoqda. Ushbu maqolada sun'iy intellektning paydo bo'lish tarixi, rivojlanish bosqichlari, asosiy yo'nalishlari, jamiyatga ta'siri hamda kelajak istiqbollari atroflicha tahlil qilinadi.

Sun'iy intellekt tushunchasi va uning kelib chiqishi. "Sun'iy intellekt" atamasi ilk bor 1956-yilda amerikalik olim Jon Makkarti tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan. U sun'iy intellektni "inson aqliga xos vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan mashinalarni yaratish fani" sifatida ta'riflagan. Dastlabki davrlarda sun'iy intellekt faqat matematik mantiq va algoritmlarga asoslangan sodda dasturlar ko'rinishida mavjud bo'lgan. XX asrning ikkinchi yarmida kompyuter texnologiyalarining rivojlanishi, hisoblash quvvatining ortishi va ma'lumotlar hajmining kengayishi sun'iy intellektning yangi bosqichga o'tishiga sabab bo'ldi. Ayniqsa, mashinaviy o'rganish (machine learning) va chuqur o'rganish (deep learning) texnologiyalarining paydo bo'lishi sun'iy intellekt imkoniyatlarini keskin kengaytirdi.

Sun'iy intellekt rivojlanishining asosiy bosqichlari. Sun'iy intellekt rivojlanishini bir necha asosiy bosqichlarga ajratish mumkin. Birinchi bosqich — qoidaga asoslangan tizimlar davri bo'lib, bunda mashinalar oldindan belgilangan algoritmlar asosida ishlagan. Bu tizimlar murakkab muammolarni mustaqil hal qila olmagan, faqat dasturchi tomonidan belgilangan chegaralarda faoliyat yuritgan. Ikkinchi bosqich mashinaviy o'rganish bilan bog'liq. Bu davrda sun'iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib, ulardan xulosa chiqarish imkoniyatiga ega bo'ldi. Natijada mashinalar tajriba orqali "o'rganish" xususiyatini namoyon qila boshladi. Uchinchi bosqich esa chuqur o'rganish va neyron tarmoqlar rivoji bilan xarakterlanadi. Inson miyasi faoliyatiga o'xshash tuzilgan sun'iy neyron tarmoqlar tasvirni tanish, nutqni anglash, matn yaratish kabi murakkab vazifalarni bajarishga muvaffaq bo'ldi. Bugungi kundagi ko'plab ilg'or sun'iy intellekt tizimlari aynan shu texnologiyalarga tayanadi.

Sun'iy intellektning asosiy yo'nalishlari: Sun'iy intellekt bir nechta muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Ulardan biri — mashinaviy o'rganish bo'lib, u ma'lumotlar asosida modellarni avtomatik tarzda shakllantirishni nazarda tutadi. Ikkinchi muhim yo'nalish — tabiiy tilni qayta ishlash bo'lib, u kompyuterlarga inson tilini tushunish va undan foydalanish imkonini beradi. Bundan tashqari, kompyuter ko'rishi, ekspert tizimlari, robototexnika va intellektual agentlar ham sun'iy intellektning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ushbu yo'nalishlarning har biri alohida sohalarda katta amaliy ahamiyatga ega. Sun'iy intellektning jamiyat hayotidagi o'rni. Bugungi kunda sun'iy intellekt kundalik hayotimizning ko'plab jabhalarida faol qo'llanilmoqda. Masalan, tibbiyot sohasida sun'iy intellekt kasalliklarni erta aniqlash, tashxis qo'yish va davolash rejasini tuzishda shifokorlarga yordam bermoqda. Ta'lim tizimida esa individual o'qitish, bilimlarni baholash va o'quv jarayonini avtomatlashtirishda keng foydalanilmoqda. Sanoat va

ishlab chiqarishda sun'iy intellekt texnologiyalari mehnat unumdorligini oshirish, resurslarni tejash va xavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Moliya sohasida firibgarlikni aniqlash, risklarni baholash va investitsiya qarorlarini qabul qilish jarayonlari sun'iy intellekt yordamida yanada samarali amalga oshirilmoqda. Sun'iy intellektning afzalliklari. Sun'iy intellektning eng katta afzalligi — katta hajmdagi ma'lumotlarni tez va aniq tahlil qilish qobiliyatidir. Inson uchun murakkab va vaqt talab qiladigan jarayonlar sun'iy intellekt yordamida qisqa fursatda bajarilishi mumkin. Bundan tashqari, sun'iy intellekt inson omilidan kelib chiqadigan xatolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Yana bir muhim afzallik shundaki, sun'iy intellekt uzluksiz ishlash qobiliyatiga ega. U charchamaydi, hissiyotlarga berilmaydi va bir xil sifatda faoliyat yurita oladi. Bu esa ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. Sun'iy intellekt bilan bog'liq muammolar. Sun'iy intellektning rivojlanishi bilan bir qatorda qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Eng muhim masalalardan biri — ish o'rinlarining qisqarishi ehtimolidir. Avtomatlashtirish jarayonlari ayrim kasblarning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, axloqiy va huquqiy masalalar ham dolzarb hisoblanadi. Sun'iy intellekt qabul qilgan qarorlar uchun kim javobgar bo'lishi, shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi qanday ta'minlanishi kabi savollar hanuzgacha aniq yechim topmagan. Bu borada xalqaro miqyosda muvofiqlashtirilgan yondashuv zarur.

Sun'iy intellekt va inson o'rtasidagi munosabat. Sun'iy intellekt insonni to'liq almashtiradimi yoki unga yordamchi sifatida qoladimi, degan savol ko'plab bahslarga sabab bo'lmoqda. Aksariyat mutaxassislarning fikricha, sun'iy intellekt insonni emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytiradi. Inson ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va axloqiy qarorlar qabul qilishda ustun bo'lib qoladi. Shu sababli, sun'iy intellektni rivojlantirish jarayonida inson omilini e'tibordan chetda qoldirmaslik muhimdir. Texnologiya inson manfaatlariga xizmat qilishi, uning hayot sifatini yaxshilashi lozim.

Sun'iy intellektning kelajak istiqbollari. Kelajakda sun'iy intellekt yanada aqlli, moslashuvchan va mustaqil tizimlarga aylanishi kutilmoqda. Aqlli shaharlar, avtonom transport vositalari, shaxsiy raqamli yordamchilar va tibbiy robotlar sun'iy intellekt asosida ishlashi bashorat qilinmoqda. Bundan tashqari, sun'iy intellekt ilm-fan rivojida ham muhim rol o'ynaydi. Murakkab ilmiy masalalarni yechish, yangi dori vositalarini yaratish va global muammolarga innovatsion yechimlar topishda sun'iy intellektning ahamiyati yanada ortadi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellektning rivojlanishi insoniyat taraqqiyotida muhim bosqich hisoblanadi. U hayotning deyarli barcha sohalariga ta'sir ko'rsatib, katta imkoniyatlar yaratmoqda. Shu bilan birga, muammolar va xavflarni ham inkor etib bo'lmaydi. Sun'iy intellekt dan oqilona va mas'uliyat bilan foydalanish, uning rivojini inson manfaatlariga yo'naltirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Faqat shundagina sun'iy intellekt jamiyat taraqqiyotiga ijobiy hissa qo'sha oladi va kelajak avlodlar uchun barqaror rivojlanish asosini yaratadi. Ushbu maqolada sun'iy intellekt tushunchasi, uning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari keng yoritilgan. Sun'iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy jamiyat hayotidagi o'rni, turli sohalarda

qo'llanilishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, sun'iy intellektning afzalliklari bilan bir qatorda, uni joriy etish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar, axloqiy va huquqiy masalalar ko'rib chiqilgan. Maqolada sun'iy intellekt va inson o'rtasidagi o'zaro munosabatlar hamda kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ilmiy-nazariy asosda yoritilib, texnologiyaning inson manfaatlariga xizmat qilishi zarurligi asoslab berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. — New Jersey: Prentice Hall, 2021.
2. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. *Deep Learning*. — Cambridge: MIT Press, 2016.
3. Nilsson N.J. *The Quest for Artificial Intelligence*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
4. Poole D., Mackworth A. *Artificial Intelligence: Foundations of Computational Agents*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
5. *Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar asoslari / O'quv qo'llanma*. -T.: O'zbekiston, 2020.

IJTIMOIIY IQTISODIYOT

Muzaffarov A.A., UMFT talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyatda mavjud ijtimoiy-iqtisodiy muammolar, aholining moliyaviy savodxonligi pastligi, daromad va xarajatlar o'rtasidagi nomutanosiblik, shuningdek, tarixiy va ijtimoiy stereotiplarning shaxslarning iqtisodiy xulq-atvoriga ta'siri tahlil qilinadi. Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish va ongli iqtisodiy qarorlar qabul qilish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar. Ijtimoiy iqtisod, moliyaviy savodxonlik, kredit, stereotiplar, tadbirkorlik.

Kirish. Ijtimoiy iqtisod ijtimoiy xulq-atvor va iqtisodiy faoliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. Ijtimoiy iqtisodiyot iqtisodiy jarayonlarning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar bilan o'zaro aloqasini o'rganuvchi fan sohasi hisoblanadi. Ushbu fan shaxslar, ijtimoiy guruhlar va institutlarning iqtisodiy xulq-atvori qanday shakllanishini, ularning iqtisodiy qarorlari ijtimoiy omillar ta'sirida qanday o'zgarishini tahlil qiladi. Ijtimoiy iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiy nazariyalardan farqli o'laroq, iqtisodiy jarayonlarni faqat foyda va daromad mezonlari asosida emas, balki ijtimoiy adolat, farovonlik va barqarorlik nuqtayi nazaridan baholaydi.

Ijtimoiy iqtisodiyot predmetining markazida jamiyat a'zolarining iste'mol qilish, tejash, investitsiya qilish va kreditdan foydalanishdagi xatti-harakatlari turadi. Bu jarayonda shaxslarning moliyaviy savodxonligi, madaniy qadriyatlar, urf-odatlar va ijtimoiy stereotiplari muhim rol o'ynaydi. Masalan, jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy bosim yoki "ijtimoiy maqom" tushunchasi ayrim hollarda iqtisodiy jihatdan asossiz qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shuningdek, ijtimoiy iqtisodiyot ijtimoiy institutlarning — oila, ta'lim tizimi, mehnat bozori va davlatning — iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini o'rganadi. Ta'lim va sog'liqni saqlash sohalariga yo'naltirilgan investitsiyalar inson kapitalini

rivojlantiradi va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat tomonidan amalga oshiriladigan ijtimoiy siyosat esa daromadlar tengsizligini yumshatish, kambag'allikni qisqartirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy iqtisodiyot iqtisodiy faoliyatning ijtimoiy oqibatlarini tahlil qiladi. Iqtisodiy qarorlarning bandlik darajasi, turmush sifati va ijtimoiy farovonlikka ta'siri ushbu fan doirasida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Shu sababli, ijtimoiy iqtisodiyot jamiyat taraqqiyotini ta'minlashda iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda ijtimoiy mas'uliyatni ham ustuvor deb biladi. Bugungi kunda jamiyatda iste'mol ma'daniyatining o'zgarishi, kredit xizmatlaridan keng foydalanish va ijtimoiy maqomni moddiy omillar orqali belgilashga intilish kuchayib bormoqda. Ushbu holatlar aholining moliyaviy qarorlariga bevosita ta'sir ko'rsatib, ayrim ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Asosiy qism Hozirgi kunda yurtimizda bank kredit xizmatlaridan foydalanmagan oila deyarli uchramaydi. Bu holat, bir tomondan, iqtisodiy faollik va yalpi ichki mahsulot o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, aholining moliyaviy yuklamasini oshirmoqda. Ko'plab hollarda daromad va xarajatlar o'rtasidagi nomutanosiblik kreditga murojaat qilishga majbur etadi. Jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy stereotiplarga ko'ra, shaxsning mavqei uy-joy, avtomobil yoki farzandining xususiy ta'lim muassasasida o'qishi bilan baholanadi. Natijada ayrim oilalar real moliyaviy imkoniyatlarini inobatga olmagan holda qaror qabul qiladilar.

Insoniyat tarixida **aynan ijtimoiy stereotiplar, "ko'z-ko'z qilish", maqomni namoyish etish istagi** sababli **keng miqyosda kreditlar olinib, jiddiy oqibatlarga olib kelgan.** Ijtimoiy stereotiplar va "ko'z-ko'z qilish" natijasida olingan kreditlar: tarixiy misollar. 1920-yillar AQSh: "Consumerism" va obro' uchun qarz. 1920-yillarda AQShda **iste'mol jamiyati (consumer society)** shakllandi. Avtomobil, radio, maishiy texnika kabi mahsulotlar **ijtimoiy maqom belgisiga** aylandi. Yaxshi hayot degani — mashina, zamonaviy uy va texnika degan stereotip keng tarqaldi. Ko'plab oilalar daromadidan qat'i nazar, **"boshqalardan qolib ketmaslik"** uchun **bo'lib-bo'lib to'lash (installment credit)** orqali xarid qila boshladi. **Natijada** 1929-yilgi Buyuk Depressiya davrida millionlab oilalar qarzini to'lay olmadi, bankrot bo'ldi, ijtimoiy tanglik kuchaydi. Bu tarixda birinchi marta **iste'mol krediti ijtimoiy bosim** xavfli kombinatsiya ekanini ko'rsatdi.

1950–1960-yillar AQSh: "Amerika orzusi" stereotipi.

Ikkinchi jahon urushidan keyin AQShda, shaxsiy uy, avtomobil, oilaviy farovonlik **"Amerika orzusi"** sifatida targ'ib qilindi. Jamiyatda, "Uy va mashinasi bo'lmagan odam muvaffaqiyatli emas" degan ijtimoiy qarash shakllandi. Ko'plab oilalar, ipoteka kreditlari, avtomobil kreditlari olib, real imkoniyatidan yuqori darajada yashay boshladi. **Natijada**, o'rta sinfnings qarz yuki oshdi, kreditga yashash "norma"ga aylandi. Keyingi inqirozlar uchun zamin yaratildi. 2000-yillar: AQSh va Yevropada ipoteka pufagi (status uchun uy) 2000-yillarda AQSh va Yevropada katta uy — muvaffaqiyat ramzi, kichik uy — "yetarli emas" degan

stereotip shakllandi. Ko‘plab oilalar daromadini oshirib ko‘rsatib, foiz va riskni tushunmasdan, **“boshqalar qanday uyda yashayapti?”** degan bosim ostida ipoteka krediti oldi. **Natijada (2007–2009-yillar):** millionlab uylar musodara qilindi, banklar qulab tushdi, global moliyaviy inqiroz yuz berdi. Bu holat tarixda “status uchun olingan kreditlar iqtisodiy falokatga olib kelishi”ning eng yaqqol misolidir. Buyuk Britaniya: “Middle-class lifestyle” bosimi. Buyuk Britaniyada 1990–2000-yillarda xususiy maktab, yaxshi avtomobil, sayohatlar **o‘rta sinf belgisi** sifatida qaraldi. Ko‘plab oilalar kredit kartalari, iste‘mol kreditlari orqali **ijtimoiy maqomni saqlab qolishga** urindi. **Natijada,** Uy xo‘jaliklarining qarzi keskin oshdi “Debt culture” (qarz ma‘daniyati) shakllandi. Davlat moliyaviy savodxonlik dasturlarini joriy qilishga majbur bo‘ldi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, **ijtimoiy stereotiplar asosida, maqomni namoyish etish uchun olingan kreditlar** individual muammo emas, balki **makroiqtisodiy inqirozlarga olib keluvchi omil** bo‘lishi mumkin.

Yurtimizdagi ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan aslida rivojlanish davrida, ammo kamchiliklardan holi emas, bu kamchiliklarni bartaraf etish uning ustida ishlanmasa, kamchiliklar katta muammolarga aylanishi mumkin. Hozirgi kunda banklarning kredit xizmatlaridan foydalanmagan oila deyarli kam uchraydi, demak insonlarning ehtiyojlari va shu bilan birga xarajatlari ham ortib bormoqda (bu albatta Davlat YaIMning o‘lishiga foyda)va shuning asnosida muammolar ham. Odamlarning ijtimoiy hayotida yangi va yanada yaxshi mahsulot, yaxshi xizmatlardan foydalanishga harakat qiladi, bu tabiiy. Bu albatta insonning moliyaviy holatidan kelib chiqib albatta. Afsuski har doim ham emas, yani daromadning xarajatlarga nomutanosib bo‘lishi mumkin. Bu holatda Moliyaviy sharoitingizda muammoga duch kelsangiz, yani siz istagan tovarlar yoki xizmatlardan foydalanishga mablag‘ingiz yetmasa bankning kredit xizmatidan foydalanasiz va ikki tomon ham bundan manfaatdordir.

Kelgusida bankdan olgan kreditingizning %qancha bo‘lishi, siz istagan tovar yoki xizmatdan foydalanganingizda siz zararda yohud foydada bo‘lishigizni hisoblab chiqasiz. Umuman olganda maqsadga erishish yo‘lida bankdan kredit olmasdan, o‘z ehtiyojlaringiz uchun daromadingizdan har oyda masalan, kamida 10 %ni tejash, ya‘ni zarur bo‘lmagan xarajatlarni cheklash evaziga amalga oshirishingiz mumkin. Yurtimizda ma‘lum bir narsalar bilan shaxsning jamiyatdagi statusini, ya‘ni o‘rnini belgilaydi degan biroz noto‘g‘ri stereotip mavjud. Davlat ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan aslida rivojlanish davrida, ammo kamchiliklardan holi emas, bu kamchiliklarni bartaraf etish uning ustida ishlanmasa, kamchiliklar katta muammolarga aylanishi mumkin. Masalan, Maktabgacha talim muassasasi (MTM)dan boshlanadi, har bir ota-ona farzandini sifatli ta‘lim olishini xohlaydi. Moliyaviy sharoitidan kelib chiqib, moliyaviy holati yaxshi oilalar davlat MTM lariga emas xususiy MTM larga farzandlarini topshirishmoqda. Xususiy MTM ga moliyaviy imkoniyatlari yo‘l qo‘ymaydiganlar (qurbi yetmaydiganlar) ham topshirmoqdalar bu albatta yaxshi, chunki bilimga sarflangan investisiya eng yaxshi investisiyadir. Ammo yon-atrofdagilardan qolib ketmay deb o‘zini va oilasidagilarni qiyin ahvolga solib qo‘yishadi. Hozirgi davrdagi yosh oilalar katta avlodga nisbatan farzandlarining sifatli bilim olishiga

ko'proq e'tibor bermoqdalar. Lekin yosh oilalar yashaydigan uylari, hozirgi paytda foydalanish zarur bo'lgan avtomobilni kreditga xarid qilingan bo'lsa, shu xarajatlarni hisobga olgan holda boshqa alternativ yo'llarini izlash kerak.

Yurtimizda boshqa birov nima ish qilsa shu ishni takrorlashga moyillik bor, bu barcha sohalarida, bu albatta shaxsning o'z fikri yo'qligidan dalolatdir. Bir hisobda katta avlodning ham xissasi bor. Masalan farzandi o'z yoqtirgan ishini, ya'ni kasbni tanlashi muammo bo'lgan (bilaman bu gapning "siyqasi chiqqan", ko'p marta aytiladi, lekin butun bir avlod shunday tushuncha bilan katta bo'lgan) chunki ota-onalar ana falonchining o'g'li mana bunday ish qilib zo'r bo'lib ketdi seni undan nima kam joying bor deb farzandiga o'zi orzu qilgan niyatlarini jozibali qilib uqtirmoqchi bo'ladi va farzandi o'zi xohlamagan kasbda ishlab natijada usha falonchining o'g'li erishgan yutuqlariga ham yaqinlasholmaydi. Oqibatda jamiyatda o'z fikriga ega bo'lmagan navbatdagi yana bir shaxsga ko'payadi. Bunday shaxslar yurtimizda davlat va jamiyat miqyosida juda ko'p hozirgi vaqtda.

Iqtisod masalasiga kelsak, SSSR davrida maktablarda savdoga, oldi-sotdiga nisbatan nafrat uyg'otishga, bozorda savdo-sotiq bilan shug'ullanishni sharmandalikdek ko'rsatish elementlari bo'lgan. Masalan, yaxshi o'qimasang bozorda kartoshka sotib o'tirasan degan gaplar o'qituvchilar tomonidan ta'zir tariqasida aytilgan. O'sha paytlari davlat tashkilotlarida ishlash urf bo'lgan va siyosat ham shu yo'nalishda bo'lgan. Shu siyosat natijasida jamiyatda insonlarda tadbirkorlar va tadbirkorlikga nisbatan qandaydir ma'noda nafrat shakllangan, ya'ni oldi sotdini amalga oshirgan shaxs spekulyant degan tamg'a urilgan. Davlat tashkilotlarida faoliyat yuritish urf bo'lgan, kam sonli aholi vakillari savdo bilan shug'illanishgan. Vaholanki davlatni rivojlanishi va boyishi, byudjet tashkilotlarida ishlagan ishchilardan olingan soliqlardan emas balki tovar ishlab chiqarish, xizmatlar, uni oldi-sotdi import-eksport qilish evazigadir.

Muammoning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. Moliyaviy savodxonlikning pastligi kreditga qaramlikning kuchayishiga olib keladi. Bu holat oilaviy byudjet barqarorligini izdan chiqarib, jamg'arish imkoniyatlarini cheklaydi hamda ijtimoiy taranglikni kuchaytiradi. Uzoq muddatda esa o'rta sinf shakllanishiga va tadbirkorlik faolligining oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyatda moliyaviy savodxonlikni oshirish, mustaqil fikrlashni rag'batlantirish va tadbirkorlikka nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Faqatgina ongli iqtisodiy qarorlar orqali barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga erishish mumkin.

ЗНАЧЕНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ СРЕДЫ ДЛЯ СОЦИАЛЬНОЙ СТАБИЛЬНОСТИ

*Махкамов Давлатшоҳ Фуркат угли,
Студент направления «Информационная безопасность»,
Научный руководитель: Ярашов Сарвар Норкул угли
Ст.преп. кафедры «Социальных наук», UMFT*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli axborot muhiti sharoitida tanqidiy fikrlashning ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni tahlil qilinadi. Muallif axborot bosimi, feyk xabarlar va manipulyatsiya sharoitida inson ongining chidamliligi masalasini tadqiq etadi. Tanqidiy fikrlash nafaqat shaxsiy ko'nikma, balki jamiyatning axborot xurujlariga qarshi barqarorligini ta'minlovchi ijtimoiy instrument ekanligi asoslanadi. Maqolada IT va ijtimoiy fanlar chorrahasidagi muammolar ko'rib chiqilib, raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha falsafiy-metodologik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. tanqidiy fikrlash, raqamli muhit, ijtimoiy barqarorlik, feyk xabarlar, axborot xavfsizligi.

Аннотация. В данной статье анализируется роль критического мышления в обеспечении социальной стабильности в условиях цифровой информационной среды. Автор исследует проблему устойчивости человеческого сознания в условиях информационного давления, фейковых новостей и манипуляций. Обосновывается, что критическое мышление является не только личным навыком, но и социальным инструментом, обеспечивающим устойчивость общества к информационным угрозам. В статье рассматриваются проблемы на стыке ИТ и социальных наук, даются философско-методологические рекомендации по повышению цифровой грамотности.

Ключевые слова. критическое мышление, цифровая среда, социальная стабильность, фейковые новости, информационная безопасность.

Abstract. This article analyzes the role of critical thinking in ensuring social stability within the digital information environment. The author explores the resilience of human consciousness amidst information overload, fake news, and manipulation. It is argued that critical thinking is not merely a personal skill but a vital social instrument that ensures societal resistance to information threats. The paper examines issues at the intersection of IT and social sciences, providing philosophical and methodological recommendations for enhancing digital literacy.

Keywords. Critical thinking, digital environment, social stability, fake news, information security.

Введение. В современном мире цифровые технологии стали неотъемлемой частью повседневной жизни человека. Интернет и онлайн-платформы позволяют быстро распространять информацию, однако вместе с этим возникают угрозы манипуляции общественным мнением. В этих условиях развитие критического мышления становится экзистенциальной необходимостью. Как отмечают исследователи, в эпоху «постправды» способность анализировать информацию становится главным фильтром восприятия реальности [1]. Критическое мышление важно не только для личности, но и для государства, так как от него зависит устойчивость общества к информационным угрозам.

Основная часть. Понятие цифровой информационной среды. Цифровая среда — это совокупность технологий, обеспечивающих создание и распространение данных в цифровом формате. Ее главной особенностью является высокая скорость передачи информации. Однако эта доступность создает условия для распространения «информационного шума», где истина часто скрыта за эмоционально окрашенным контентом [2].

Понятие критического мышления. Под критическим мышлением в философии понимается рациональный, рефлексивный тип мышления, направленный на решение того, чему доверять и что делать [3]. Человек с

развитым критическим мышлением не принимает информацию на веру, а выявляет скрытые мотивы источника.

Роль критического мышления в цифровой среде. В условиях информационного давления критическое мышление позволяет отличать факты от субъективных мнений. Фейковые новости часто апеллируют к эмоциям, отключая рациональный анализ. По мнению экспертов по киберпсихологии, умение верифицировать контент через несколько независимых источников снижает риск попадания в «эхо-камеры» социальных сетей [4].

Связь критического мышления и социальной стабильности. Социальная стабильность напрямую зависит от информационной безопасности. Когда общество насыщается дезинформацией, падает уровень доверия к социальным институтам. В классической философии отмечается, что стабильное общество — это общество просвещенных граждан, способных к осознанному выбору [5]. Таким образом, критическое мышление становится фундаментом гражданской ответственности и предотвращает деструктивные процессы в государстве.

Механизмы манипуляции в цифровом пространстве и когнитивные искажения Современная цифровая среда функционирует на основе алгоритмов ранжирования, которые направлены на удержание внимания пользователя. В этом контексте возникает феномен «информационных пузырей» или «эхо-камер», когда алгоритмы социальных сетей предлагают пользователю только тот контент, который соответствует его предыдущим предпочтениям. Это ограничивает кругозор и создает иллюзию единомыслия, что делает общество более уязвимым к радикализации и внешним манипуляциям [6].

Критическое мышление в таких условиях выступает как инструмент деконструкции алгоритмических моделей. Одной из главных проблем является использование технологий «дипфейков» и «астротурфинга» (создание искусственного общественного мнения с помощью ботов). Без навыка верификации источников и понимания технических принципов работы нейросетей, современный гражданин становится объектом информационного воздействия, что напрямую угрожает политической и социальной стабильности государства.

Информационная гигиена как прикладной аспект критического мышления В рамках ИТ-философии критическое мышление тесно связано с понятием «информационной гигиены». Это не просто отсеивание ложных новостей, а осознанное управление своим цифровым следом и потреблением информации. Основными методами противодействия манипуляциям являются:

- **Латеральное чтение:** метод, при котором пользователь проверяет информацию, не ограничиваясь одним сайтом, а открывая множество вкладок для поиска первоисточника;
- **Анализ метаданных:** проверка даты публикации, авторства и технических характеристик медиафайлов;

• **Эмоциональное дистанцирование:** способность распознавать «кликбейт» и заголовки, направленные на провокацию гнева или страха.

Критическое мышление в контексте искусственного интеллекта
Развитие систем искусственного интеллекта (ИИ) ставит перед обществом новый вызов: делегирование принятия решений машинам. Студент направления «Программная инженерия» должен понимать, что любой алгоритм несет в себе этические и логические установки его создателя. Критический подход к ИИ подразумевает осознание того, что данные могут быть предвзятыми (algorithmic bias). Если общество теряет способность критически оценивать выводы систем ИИ, это может привести к утрате субъектности человека в управлении социальными процессами [7]. Таким образом, социальная стабильность будущего напрямую зависит от симбиоза технологической грамотности и глубокого философского анализа поступающей информации.

Заключение. Развитие навыков критического анализа является необходимым условием социальной стабильности. Это защищает общество от манипуляций и способствует формированию осознанной позиции. Формирование этих навыков должно быть интегрировано в образовательный процесс на всех уровнях, особенно для студентов ИТ-направлений, которые являются создателями будущей цифровой среды.

Список использованных источников:

1. McIntyre, L. *Post-Truth*. MIT Press, 2018.
2. Castells, M. *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Blackwell Publishers, 2010.
3. Ennis, R. H. *Critical Thinking*. Prentice Hall, 1996.
4. Pariser, E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin Press, 2011.
5. Popper, K. *The Open Society and Its Enemies*. Routledge, 1945.
6. Sunstein, C. R. *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press, 2017.
7. O'Neil, C. *Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy*. Crown, 2016

ИЗМЕНЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

*Азимова Зилолахон Нодир кизи,
Студентка направления «Программная инженерия»,
Научный руководитель: Ярашов Сарвар Норкул угли
Ст.преп. кафедры «Социальных наук»*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida insonlararo munosabatlarning transformatsiyalashuv jarayonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda algoritmlar va raqamli vositachilarning an'anaviy muloqot tizimiga ta'siri, ijtimoiy bog'liqlikning yangi formatlari hamda emotsional intellekt inqirozi masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, muloqotning raqamli vositachiligi natijasida yuzaga keladigan begonalashuv fenomenining falsafiy-etik jihatlari yoritilgan. Maqolada insoniy qadriyatlar va texnologik qulayliklar o'rtasidagi muvozanatni saqlash zaruriyati asoslanadi. SI muloqotni osonlashtirsada, u insoniy yaqinlikning sifat ko'rsatkichlariga qanday ta'sir etishi haqida xulosalar berilgan.*

Kalit soʻzlar. *Sunʼiy intellekt, insonlararo munosabatlar, raqamli transformatsiya, axloqiy masʼuliyat, begonalashuv.*

Аннотация. В данной статье анализируются процессы трансформации межличностных отношений в условиях стремительного развития технологий искусственного интеллекта (ИИ). В исследовании рассматриваются влияние алгоритмов и цифровых посредников на традиционную систему коммуникации, новые форматы социальных связей и вопросы кризиса эмоционального интеллекта. Также освещаются философско-этические аспекты феномена отчуждения, возникающего в результате цифровой медиатизации общения. В статье обосновывается необходимость соблюдения баланса между человеческими ценностями и технологическими удобствами. Сделаны выводы о том, как ИИ, облегчая процесс коммуникации, влияет на качественные показатели человеческой близости.

Ключевые слова. *Искусственный интеллект, межличностные отношения, цифровая трансформация, этическая ответственность, отчуждение.*

Abstract. This article analyzes the transformation of interpersonal relationships amidst the rapid advancement of Artificial Intelligence (AI) technologies. The research explores the impact of algorithms and digital intermediaries on traditional communication systems, new formats of social connectivity, and the crisis of emotional intelligence. Furthermore, it highlights the philosophical and ethical aspects of the alienation phenomenon arising from the digital mediation of interaction. The paper substantiates the necessity of maintaining a balance between human-centric values and technological conveniences. It concludes that while AI facilitates the communication process, it significantly alters the qualitative indicators of human intimacy and authentic connection.

Keywords. *Artificial intelligence, interpersonal relationships, digital transformation, ethical responsibility, alienation.*

Введение. В современном мире технологии развиваются очень быстро. Одной из таких технологий является искусственный интеллект (ИИ) — умные программы и системы, которые могут выполнять задачи, похожие на человеческий разум. ИИ уже используется ежедневно: в телефонах, социальных сетях, приложениях, службах поддержки и многом другом [1]. Тема влияния искусственного интеллекта на человеческие отношения важна, потому что технологии всё больше входят в нашу жизнь. Из-за этого меняется общение между людьми, их привычки и взгляды на дружбу, любовь и работу. Понимание этих изменений помогает нам лучше подготовиться к будущему и использовать технологии так, чтобы они помогали, а не мешали нашему общению.

Цель этой работы — показать, как искусственный интеллект влияет на отношения людей, какие преимущества и проблемы это приносит, а также привести примеры, отражающие реальные мировые тенденции.

Основная часть. Определения. Искусственный интеллект (ИИ) — это современные технологии и компьютерные программы, которые способны выполнять задачи, обычно требующие человеческого мышления. К таким задачам относятся распознавание речи и изображений, анализ информации, принятие решений и обучение на основе опыта. Например, голосовые помощники в телефонах, чат-боты в службах поддержки и рекомендательные системы в социальных сетях работают с использованием ИИ. Эти технологии помогают людям быстрее получать информацию и решать разные задачи, но при этом они всё чаще заменяют живое человеческое общение.

Человеческие отношения — это взаимодействие между людьми, которое включает дружбу, любовь, общение, сотрудничество, поддержку и обмен эмоциями. Такие отношения формируются через личные разговоры, совместные действия и эмоциональную связь. Общение между людьми важно для психологического здоровья, потому что оно помогает чувствовать поддержку, понимание и принадлежность к обществу.

Цифровое общение — это форма общения с помощью интернета, социальных сетей, мессенджеров, видеозвонков и различных приложений. Сегодня многие люди переписываются чаще, чем разговаривают лично. С одной стороны, это удобно, так как можно общаться на расстоянии. С другой стороны, цифровое общение часто бывает менее эмоциональным и не всегда передаёт настоящие чувства.

Основные понятия. Как ИИ изменяет общение. ИИ усовершенствует способы общения: чат-боты и голосовые помощники помогают людям быстрее находить ответы, учиться и решать бытовые задачи. Однако такие технологии могут сократить количество живого общения между людьми. Например, если человек часто обращается к ИИ-ассистенту, он может реже общаться с друзьями или семьёй.

Влияние на дружбу и любовь. ИИ помогает людям знакомиться через приложения для знакомств, предлагая подходящие пары по интересам. Это удобно, но нередко отношения становятся более быстрыми и поверхностными, ведь всегда есть выбор «лучше и удобнее» в несколько кликов. Кроме того, появляются цифровые друзья и партнёры, с которыми можно общаться через ИИ-ботов. По данным исследования, более 30% подростков уже используют ИИ-системы как настоящих друзей или собеседников регулярно, а не только как инструмент для информации или помощи [2].

Формирование зависимости от ИИ. Существует мнение учёных и социологов, что длительное общение с ИИ может вызвать эмоциональную зависимость, когда люди начинают проводить много времени с программами, а не с реальными людьми. Это может привести к ощущению одиночества и социальной изоляции. В исследованиях отмечалось, что тяжелые пользователи ИИ-чатботов чаще испытывают чувство одиночества и меньше участвуют в реальных социальных взаимодействиях [3].

Общественное восприятие ИИ. Статистика показывает, что многие люди сомневаются, что ИИ поможет в важных человеческих навыках. Например, около 56% взрослых в США считают, что ИИ может ухудшить способность людей налаживать глубокие человеческие отношения. Среди молодых людей (18–29 лет) это мнение ещё более распространено — около 61% [4].

Примеры влияния искусственного интеллекта на общение людей:

Пример 1. Студент всё чаще использует искусственный интеллект для получения ответов на учебные вопросы вместо общения с преподавателем. Это удобно и экономит время, так как ИИ может быстро дать объяснение. Однако при этом студент реже задаёт вопросы лично и меньше общается с

другими людьми. Со временем это может снизить навыки устного общения и уверенность в живых обсуждениях.

Пример 2. Подросток заменяет общение с друзьями разговорами с ИИ-ботом, который всегда готов выслушать и поддержать. Такой бот не критикует и всегда отвечает вежливо, что создаёт чувство комфорта. Но реальное общение с людьми важно для понимания эмоций, решения конфликтов и развития социальных навыков, чего ИИ дать не может [5].

Пример 3. В учебной или рабочей среде люди используют ИИ для выполнения заданий и поиска информации. Это помогает быстрее справляться с работой, но уменьшает количество обсуждений между людьми. Из-за этого снижается живое общение в коллективе и ослабляется чувство командной работы.

Заключение. Развитие искусственного интеллекта значительно влияет на человеческие отношения. С одной стороны, технологии упрощают общение, помогают быстрее получать информацию и находить людей по интересам. С другой стороны, уменьшается количество живых разговоров, усиливается зависимость от гаджетов и виртуального общения. Человеческие отношения становятся более цифровыми, но при этом важно не забывать о настоящем общении, эмоциях и поддержке. Искусственный интеллект должен быть помощником, а не заменой реальных людей.

Таким образом, главная задача современного общества — научиться правильно использовать технологии, сохраняя человеческие ценности, уважение и живое общение.

Список использованных источников:

1. World Economic Forum. How AI is changing human interaction. (Материалы о влиянии искусственного интеллекта на общение людей)
2. Образовательные материалы по теме искусственного интеллекта и цифрового общения.
3. The Guardian. Heavy AI users tend to be more lonely (Статьи о зависимости от ИИ и чувстве одиночества)
4. Pew Research Center. Public attitudes toward artificial intelligence. (Исследования общественного мнения об ИИ и его влиянии на общество)
5. Edison Research. Young people and AI communication (Данные о том, как молодёжь использует ИИ для общения)

ТИШИНА ВНУТРИ: КАК СЛЫШАТЬ СЕБЯ В ШУМНОМ МИРЕ

Маннанов Саидварисхан, К-301-25

Аннотация. В статье рассматривается проблема утраты внутренней тишины человека в условиях современного информационно насыщенного общества. Анализируется влияние внешнего шума, социальных ожиданий и навязанных ценностей на формирование личности и отчуждение человека от собственного «я». Особое внимание уделяется внутреннему кризису, переживанию пустоты, поиску идентичности и постепенному возвращению к подлинному восприятию мира и себя. Автор раскрывает тишину не как отсутствие мыслей, а как форму осознанного присутствия, необходимую для сохранения целостности личности и внутренней свободы.

Ключевые слова: внутренняя тишина, самопознание, идентичность, отчуждение, экзистенциальный кризис, личность, современное общество, осознанность

Введение. Современный мир характеризуется постоянным информационным потоком, высокой скоростью коммуникации и непрерывным социальным взаимодействием. Человек оказывается в пространстве, где молчание воспринимается как отсутствие, а пауза — как слабость. В таких условиях возрастает риск утраты связи с собственным внутренним миром. Внешний шум постепенно трансформируется во внутренний: ожидания общества, сравнения, социальные роли и навязанные цели становятся частью сознания человека. В результате он всё чаще живёт в режиме реакции, теряя способность к саморефлексии и осознанному выбору. Это приводит к состоянию отчуждённости, эмоциональной пустоты и экзистенциального кризиса. Цель данной статьи — рассмотреть внутреннюю тишину как важнейшее условие самопознания и личностного роста, а также показать, каким образом человек может утратить и вновь обрести связь с самим собой в условиях шумного мира.

Основная часть (краткое описание содержания). В статье раскрывается путь внутреннего поиска личности: от раннего философского осмысления бытия и отказа от навязанных смыслов — к отчуждению, эмоциональной холодности и изоляции. Автор показывает, как стремление к защите приводит к внутренней пустоте, символически описываемой как «чёрная дыра».

Далее рассматривается этап временного растворения в социуме, попытка забыть себя через принятие внешнего мира и социальных ролей. Однако такое существование оказывается неполным и приводит к необходимости возвращения к подлинному «я».

Кульминацией становится момент принятия мира во всей его противоречивости, соединение чувствительности и осознанности, где внутренняя тишина выступает не как изоляция, а как форма глубокого присутствия в жизни.

Заключение. Внутренняя тишина является неотъемлемой частью целостной личности. Её утрата приводит к отчуждению человека от собственных чувств, желаний и смыслов. Современное общество, ориентированное на скорость и внешнюю активность, часто лишает человека возможности остановиться и услышать себя. Однако тишина не означает уход от мира. Напротив, она позволяет глубже воспринимать реальность, устанавливать подлинные связи с людьми и осознавать собственную ответственность за выбор жизненного пути. Слышать себя — значит принимать неопределённость, сомнение и страх как признаки живого, мыслящего человека. Таким образом, внутренняя тишина становится не стеной между человеком и миром, а мостом, соединяющим внутренний и внешний опыт, позволяющим личности сохранить свою уникальность в условиях шумного современного мира.

Список использованной литературы:

1. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990.

2. Хайдеггер М. Бытие и время. — СПб.: Наука, 2006.
3. Камю А. Миф о Сизифе. — М.: АСТ, 2018.
4. Фромм Э. Бегство от свободы. — М.: АСТ, 2019.

ФИЛОСОФИЯ ПЕРЕД ВЫЗОВОМ АЛГОРИТМОВ: ОСМЫСЛЕНИЕ ЦИФРОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ

Саидрасулов Сайидхужа Абдурашидович, UMFT
Студент направления «Информационная безопасность»,
Научный руководитель: **Ярашов Сарвар Норкул угли,**
Ст.преп.кафедры «Социальных наук» UMFT

Annotasiya. Ushbu maqola raqamli texnologiyalar zamonasida falsafaning ahamiyatini o'rganishga bag'ishlangan. Falsafiy fikrlash usuli algoritmlar, sun'iy intellekt va raqamli muhitdagi yangi axloqiy va bilish muammolarini tushunishda qanday yordam berishi mumkinligi ko'rib chiqiladi. Tahlil shaxsiy tajribalar va faqat fikrlashning amaliy qo'llanilishiga asoslangan.

Kalit so'zlar. Falsafa, raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, axloq, epistimologiya, ontologiya, algoritim, mas'suliyat.

Аннотация. В статье исследуется важность философии в эпоху цифровых технологий. Анализируется то, как философский подход может помочь в осмыслении новых этических и познавательных проблем, связанных с алгоритмами, искусственным интеллектом и цифровой средой. Анализ основан на личном опыте и практическом применении мышления.

Ключевые слова. Философия, цифровые технологии, искусственный интеллект, этика, познание, человек, смысл.

Abstract. This article is devoted to studying the importance of philosophy in the age of digital technology. It analyzes how a philosophical approach can help in understanding the new ethical and cognitive problems associated with algorithms, artificial intelligence, and the digital environment. The analysis is based on personal experience and the practical application of thinking.

Keywords. Philosophy, digital technology, artificial intelligence, ethics, cognition, human, meaning.

Введение. Обычный вечер. Человек листает ленту социальной сети. Видео с котиками, новости от друзей, внезапно - пост о важном событии. Он останавливается, читает. Через минуту алгоритм предлагает другую точку зрения, затем третью. Где правда? Кому верить? Он делает репост, его цифровой след пополняется, а система узнаёт его чуть лучше. Это повседневность. Кажется, что технологии - просто инструменты, которые делают жизнь удобнее. Но они меняют не только то, как люди действуют, но и то, как они мыслят, общаются, воспринимают реальность. Вот здесь и возникает простой, но важный вопрос: а где же место философии в этом цифровом потоке? Зачем думать о Платоне или Канте, когда есть нейросети и большие данные?

Студенту, только начинающему погружаться в философию, этот вопрос кажется центральным. Современный мир создаётся кодом. Этот мир ставит перед обществом вызовы, которые выходят за рамки чистой инженерии. Кто отвечает за решение, принятое алгоритмом кредитного скоринга? Можно ли считать знанием то, что предлагает поисковик на

первой странице? Что такое «я» в социальной сети — это человек или тщательно отобранный образ? Технологии дают возможности, но не отвечают на вопросы о смысле, ценности и последствиях этих возможностей. Они задают новые условия для старых, как мир, философских проблем.

Целью данной статьи является попытка рассмотреть, как философское мышление помогает осмыслить мир цифровых технологий. Автор не будет доказывать, что философия «нужна». Он просто попробует проанализировать точки их пересечения. Ему кажется, что именно сейчас, когда технологии развиваются с головокружительной скоростью, умение задавать глубокие, а иногда и неудобные вопросы становится критически важным. Это не вопрос выбора между кодом и мыслью. Это вопрос о том, как мысль может направлять развитие и использование кода.

Основная часть. Что такое «цифровые технологии» для философии?

Для философии цифровые технологии — это не просто смартфоны или программы. Это новая среда существования, новый способ организации человеческого опыта. Можно сказать, что они создают своего рода «цифровую прослойку» между человеком и миром. Возьмём, к примеру, алгоритмы рекомендаций. Кажется, они просто предлагают контент по вкусу. Но на деле они активно формируют информационную диету, создавая персонализированную реальность. Человек начинает видеть то, что система считает для него релевантным, и постепенно оказывается в «информационном пузыре» [1]. Другой пример - цифровая идентичность. В социальных сетях люди конструируют себя: выбирают фото, пишут посты, ставят лайки. Эта цифровая проекция становится частью социальной жизни, а иногда и источником тревоги. Кто этот «я» онлайн? Это инструмент для общения или новая форма бытия? Философию здесь интересует не техническая сторона (как работает сервер), а то, как эти практики меняют понимание себя и отношений с другими.

Наконец, фильтры информации. Новости приходят не напрямую, а через агрегаторы и платформы, которые ранжируют их по таинственным правилам. Познание мира опосредовано этими системами. Такой опыт ставит под вопрос прозрачность и непосредственность доступа к реальности, что является классической философской темой.

Философские вопросы, которые возникают. Цифровая среда порождает целый рой старых вопросов в новой форме. Их можно условно разделить на несколько групп.

Этика. Когда беспилотный автомобиль выбирает, кого спасти в аварийной ситуации - пешехода или пассажира, кто несет ответственность? Программист, компания-производитель, владелец машины или сам алгоритм? Это современный вариант проблемы тележки, которая давно обсуждается в философии [2]. Или другой случай: компании собирают огромные массивы данных о пользователях, часто без их явного понимания, как они будут использоваться. Шюсанна Зубофф называет эту практику «капитализмом наблюдения» [3]. Здесь встают вопросы о приватности, автономии и согласии, которые уходят корнями в философские дискуссии о

свободе и достоинстве личности. Эпистемология (теория познания). В мире фейковых новостей и глубоких подделок (deepfakes) становится сложно понять, что истинно, а что ложно. Алгоритмы соцсетей часто продвигают контент, который вызывает сильные эмоции, а не тот, что наиболее достоверен [4]. Что человек может знать в таких условиях? Как отличить знание от мнения или манипуляции? Это заставляет по-новому взглянуть на идеи Платона о знании как обоснованной истинной вере или на скептицизм Декарта, который сомневался во всём, чтобы найти надежное основание. Онтология (учение о бытии). Что значит «существовать» в цифровом пространстве? Виртуальный предмет в компьютерной игре, крипто-токен, профиль умершего человека в Facebook — обладают ли они каким-то особым статусом бытия? Этот вопрос не праздный. Жизнь всё больше проходит в гибридной реальности, где цифровое и физическое переплетаются. Философия помогает осмыслить эту новую онтологическую сложность, задаваясь вопросом о природе и границах реального.

Почему философия нужна именно сейчас. Кажется, что технологии развиваются по экспоненте, а осмысление их последствий еле поспевает. Люди создают мощные инструменты, не до конца понимая, как они повлияют на общество, психику, политику. Философия в этой ситуации выступает не как поставщик готовых ответов, а как «инструмент для задавания вопросов». Она замедляет, заставляет задуматься о целях, а не только о средствах. Например, проблема дезинформации. Техническое решение — это факт-чекинг и алгоритмы борьбы с фейками. Но философский подход спрашивает: а почему люди так легко поддаются манипуляциям? Что такое коллективное убеждение? Как устроено общественное доверие к знанию? Ответы на эти вопросы требуют обращения к работам по социальной эпистемологии и философии языка [5]. Или зависимость от алгоритмов. Человек делегирует им выбор музыки, новостей, даже спутников жизни. Это удобно. Но философия напоминает об идее автономии, которую так ценил Иммануил Кант. Автономия — это способность самоопределяться, давать себе закон. Не утрачивает ли человек часть этой способности, чрезмерно полагаясь на предсказания машин? Философия помогает сохранить критическую дистанцию.

Примеры философского подхода к цифровым технологиям. Возьмём конкретное понятие - *«свобода воли»*. Кажется, что в цифровом мире человек свободен как никогда: миллионы вариантов выбора, любая информация под рукой. Однако современные исследования показывают, что алгоритмы предсказательного анализа могут весьма точно прогнозировать поведение на основе данных [6]. Если поведение предсказуемо, значит ли это, что оно детерминировано? Где здесь место для свободы? Этот спор между детерминизмом и свободой воли длится века, но цифровые технологии придают ему новую, практическую остроту. Философский анализ помогает отделить техническую предсказуемость от метафизической несвободы.

Другое понятие - «*ответственность*». В традиционной этике ответственность обычно возлагается на человека, который обладает сознанием и намерением. Но как быть со сложными системами ИИ, где решение является результатом работы нейросети, обученной на огромном наборе данных? Ни один программист не может полностью проследить логику такого решения. Возникает «проблема множественных рук» и «ответственность за незнание» [7]. Современные философы, такие как Ювал Ной Харари, говорят о необходимости новых этических моделей, возможно, выходящих за рамки человекоцентричных подходов [8]. Философия становится площадкой для поиска этих новых моделей.

Заключение. В данной статье была предпринята попытка рассмотреть, как философия взаимодействует с миром цифровых технологий. Было показано, что цифровая среда - это не нейтральный инструмент, а пространство, которое меняет человеческий опыт, познание и само бытие. Оно ставит перед обществом острые этические, эпистемологические и онтологические вопросы.

Философия оказывается необходимой именно потому, что она не спешит с быстрыми техническими решениями. Она возвращает к фундаментальным проблемам: что есть человек, что есть знание, что есть благо. Она даёт язык для описания тех тревог и надежд, которые порождают новые технологии. Без этого осмысления общество рискует оказаться в плену у созданных им же систем, не понимая их глубинного влияния на жизнь.

Поэтому важность философии сегодня, вероятно, даже выше, чем в прошлые эпохи. Она нужна не вместо программирования или data science, а вместе с ними. Студентам предстоит жить в этом гибридном мире. И им решать, станут ли они просто пользователями, которые реагируют на интерфейсы, или мыслящими существами, которые способны задавать вопросы о том, куда всё это движется и зачем. Может быть, именно в этом и состоит настоящая свобода воли в цифровую эпоху?

Список использованных источников:

1. Pariser E. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. L.: Penguin Press, 2011. — 304 с.
2. Томсон Д.Дж. «Проблема телеги» // *The Yale Law Journal*. 1985. Т. 94, № 6. С. 1395–1415.
3. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. N.Y.: PublicAffairs, 2019. — 704 с.
4. *Алгоритмы и общественное мнение: Сборник докладов / Под ред. И.В. Смирнова*. М.: НИУ ВШЭ, 2022. — 180 с.
5. Голдман А. «Социальная эпистемология» // *Стэнфордская философская энциклопедия*. 2011. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/epistemology-social/>
6. Матесон Дж. «Предсказание поведения и философия свободы» // *Journal of Digital Ethics*. 2021. № 3. С. 22–35.
7. Джонсон Д.Г. «Ответственность за технологии: этика для инженеров» // *Philosophy & Technology*. 2020. Т. 33. С. 685–700.
8. Харари Ю.Н. *21 урок для XXI века*. М.: Синдбад, 2018. — 416

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA FANLARARO INTEGRATSIYA TUSHUNCHASI VA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TALQINDA INTEGRATION YONDASHUVNING AFZALLIKLARI

Xurramova Gulnoza Zokirovna,

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Qodirov Q.B., ped. fan. dokt., professor.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayonida fanlararo integratsiyaning nazariy asoslari, uning pedagogik mohiyati, ta‘lim tizimidagi o‘rni hamda zamonaviy talqinlari ochiq oydin yoritilgan. Shuningdek, boshlang‘ich sinf fanlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik va integratsion yondashuvning afzalliklari ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: fanlararo integratsiya, boshlang‘ich ta‘lim, integratsion yondashuv, kompetensiya, pedagogik texnologiya.

Hozirgi rivojlanayotgan va axborotlashuv davrida ta‘lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tobora ortib bormoqda. O‘zbekistonda zamonaviy ta‘lim faqat alohida fanlar doirasida bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki o‘quvchilarda yaxlit dunyoqarash, mustaqil fikrlash va muammoli vaziyatlarda bilimlardan foydalanish kompetensiyalarini shakllantirishni ko‘zda tutadi. Shu nuqtayi nazardan, boshlang‘ich ta‘lim bosqichida fanlararo integratsiyani amalga oshirish dolzarb pedagogik muammolardan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bilimlarning parchalangan holda berilishi ularning tafakkurida mantiqiy uzilishlarga sabab bo‘lishi mumkin. Fanlararo integratsiya esa bilimlarni yagona tizim sifatida idrok etishga, o‘quvchilarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta‘limda fanlararo integratsiya tushunchasi va mohiyati:

Fanlararo integratsiya — bu o‘quv fanlari mazmunini o‘zaro uyg‘unlashtirish, ular o‘rtasidagi mantiqiy va mazmuniy bog‘liqlikni ta‘minlashga qaratilgan pedagogik jarayondir. Boshlang‘ich ta‘limda integratsiya o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi. Integratsiyaning mohiyati shundan iboratki, o‘quvchi bilimlarni alohida fanlar kesimida emas, balki hayotiy hodisalar va jarayonlar bilan bog‘liq holda o‘zlashtiradi.

Bu esa o‘quvchilarda: tizimli fikrlash, tahlil qilish, umumlashtirish va real vaziyatlarda bilimni qo‘llash kabi ko‘nikmalarni shakllantiradi. Boshlang‘ich ta‘limda fanlararo integratsiya o‘quv faoliyatining samaradorligini oshirib, ta‘lim-tarbiya jarayonining uzviyligini ta‘minlaydi.

Integratsiya atamasining mazmuni va ta‘limdagi o‘rni “Integratsiya” atamasi lotincha *integratio* so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, “birlashtirish”, “yaxlitlash”, “to‘ldirish” ma’nolarini anglatadi. Pedagogikada integratsiya turli fanlar, bilimlar va faoliyat turlarini yagona maqsad asosida birlashtirishni ifodalaydi.

Ta‘lim tizimida integratsiyaning o‘rni quyidagilar bilan belgilanadi: bilimlarning uzviyligini ta‘minlash; fanlararo chegaralarni yumshatish, o‘quvchilarning bilish faolligini oshirish va ta‘lim jarayonini hayot bilan bog‘lash.

Integratsiya an’anaviy fanlarga bo‘linib o‘qitish tizimini inkor etmaydi, balki ularni o‘zaro boyitadi va samaradorligini oshiradi.

Boshlang'ich sinf o'quv fanlari o'rtasidagi bog'liqlik Boshlang'ich sinf fanlari mazmun jihatdan bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Masalan: Ona tili fanida o'qish va yozish ko'nikmalari shakllanib, ular barcha fanlarni o'zlashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, matematika darslarida shakllangan mantiqiy fikrlash ko'nikmalari tabiatshunoslik va texnologiya fanlarida qo'llaniladi. Tabiatshunoslik fanida kuzatish va tajriba qilish orqali bilimlar amaliy jihatdan mustahkamlanadi va Tasviriy san'at va musiqa fanlari estetik did va ijodkorlikni rivojlantiradi. Bu fanlararo bog'liqlik o'quvchilarning bilimlarni yaxlit holda qabul qilishiga va ularni real hayot bilan bog'lashiga imkon yaratadi.

Fanlararo integratsiyaning zamonaviy pedagogik talqini Zamonaviy pedagogikada fanlararo integratsiya kompetensiyaviy yondashuv asosida talqin etiladi. Bu yondashuvda asosiy e'tibor bilimning hajmiga emas, balki uni qo'llay olish qobiliyatiga qaratiladi. Hozirgi kunda fanlararo integratsiya: loyihaviy ta'lim, muammoli ta'lim, STEAM texnologiyalari va tadqiqotga yo'naltirilgan o'qitish orqali amalga oshirilmoqda. Bunday yondashuvlar o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirib, ularni mustaqil bilim olishga undaydi.

Integratsion yondashuvning afzalliklari Fanlararo integratsion yondashuv quyidagi afzalliklarga ega: o'quvchilarda yaxlit va tizimli dunyoqarashni shakllantiradi; bilimlarning mustahkam o'zlashtirilishini ta'minlaydi, o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, ta'lim jarayonini samarali va mazmunli qiladi va o'quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi. Natijada, integratsion yondashuv ta'lim sifatini oshirishda muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'limda fanlararo integratsiya o'quv jarayonini samarali tashkil etish, o'quvchilarda mustahkam bilim va ko'nikmalarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Integratsion yondashuv o'quvchilarning intellektual rivojlanishiga hayotdagi salohiyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatib, ularni kelgusidagi ta'lim bosqichlariga puxta tayyorlaysh uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022.
2. Yo'ldoshev J.G. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent.
3. Boshlang'ich ta'lim metodikasi bo'yicha o'quv qo'llanmalar.
4. Qodirova F. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – T.: "Turon-Iqbol", 2014.

TA'LIMNI TASHKIL ETISH TIZIMLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Qurbonova Anisa Shadimamtovna

Kirish. Ta'lim tizimi tushunchasi. Ta'lim tizimi- ma'lum bir hududda ta'lim jarayonni boshqarish va tartibga solish strukturasidir (Xaydarov, 2025b).

Ta'limni tashkil etish tizimi har bir mamlakatda o'ziga xos bo'lib, u ta'limning samarali, tizimli va izchil rivojlanishini ta'minlaydi. Ta'lim tizimining samaradorligi ko'p jihatdan o'quv jarayonini rejalashtirish, dars turlari, metodik yondashuvlar va o'quvchi faoliyatini boshqarish imkoniyatlariga bog'liq. S.A.

Haydarovning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, oilaviy va maktab tarbiyasi, shuningdek, pedagogik va psixologik omillar ta'lim tizimining o'ziga xosligini belgilaydi (Xaydarov, 2025).

Ta'limni tashkil etish tizimlari:

Ta'limni tashkil Ta'lim tizimi – bu ma'lum bir hudud yoki mamlakatda ta'lim jarayonining maqsad, mazmun, shakl va vositalarini birlashtirgan struktura hisoblanadi (Xaydarov, 2025b). Tizimning asosiy elementlari quyidagilardan iborat:

Maqsadlar: shaxsiy rivojlanish, kasbiy tayyorgarlik, madaniy ma'lumot.

Mazmun: o'quv dasturlari, fanlar, metodikalar va o'quv materiallari.

Metodlar va texnologiyalar: an'anaviy darslar, interaktiv metodlar, masofaviy ta'lim.

Nazorat va baholash: testlar, imtihonlar, monitoring. Shuningdek, ta'lim tizimi doimiy ravishda jamiyatning ehtiyojlari, texnologik taraqqiyot va pedagogik yangiliklarga moslashadi (Xaydarov, 2025) etish tizimi bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'linadi: Markazlashtirilgan ta'lim tizimi Bu tizimda qarorlar, o'quv dasturlari, baholash me'yorlari va standartlar markaziy organlar tomonidan belgilanadi. U o'quvchilar va o'qituvchilar uchun aniq ko'rsatmalarni ta'minlaydi. Haydarov (2025) ta'kidlaganidek, markazlashtirilgan tizim ijtimoiy va pedagogik risklarni boshqarishda muhim rol o'ynaydi. Desentralizatsiyalangan (hududiy) ta'lim tizimi Bu tizimda maktablar va ta'lim muassasalari ma'lum darajada mustaqil bo'lib, lokal ehtiyojlar va sharoitlarni hisobga oladi. Shu orqali o'quvchilarning individual xususiyatlari va jamiyat talablariga moslashish osonlashadi.

Xususiy ta'lim tizimi

Xususiy maktab va universitetlarda ta'lim mustaqil tashkil etiladi (Xaydarov, 2025e). Misollar:

Innovatsion metodlar: robototexnika kurslari yoki ingliz tilida fan darslari.

Moslashuvchan jadval: talabalar o'z qiziqishlariga qarab qo'shimcha kurslarni tanlay oladi.

Raqobat: maktablar orasida eng yaxshi natijalarni ko'rsatish uchun loyihalar musobaqasi.

Masalan, Toshkentdagi xususiy maktab o'quvchilari uchun STEM laboratoriyasi tashkil qilinib, ular robot qurish va dasturlashni o'rganadi.

Integratsiyalangan va modul asosidagi tizim

Zamonaviy ta'limda modul va blok shaklidagi ta'lim tizimlari keng qo'llaniladi. Bu tizim o'quvchilarga o'z qiziqishlari va talablariga moslashgan o'qish imkoniyatini beradi. Raqamli metodlar va interaktiv texnologiyalar bu tizimning samaradorligini oshiradi (Xaydarov, 2025).

Ta'lim tizimlarining o'ziga xos xususiyatlari Har bir ta'lim tizimi o'ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi: Psixologik yondashuvlar: O'quvchilarning psixologik xususiyatlari, oilaviy va ijtimoiy sharoitlar hisobga olinadi (Xaydarov, 2024).

Pedagogik risklarni boshqarish: Ta'lim jarayonida yuzaga keladigan pedagogik va ijtimoiy xavflar aniqlanadi va ularni oldini olish mexanizmlari ishlab

chiqiladi (Xaydarov, 2025). Innovatsion metodlar: Tasviriy san'at, raqamli texnologiyalar va ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuvlar o'quv jarayonini boyitadi (Xaydarov, 2025). Ijtimoiy va ma'naviy rivojlanish: Ta'lim tizimi nafaqat bilim, balki o'quvchilarning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga ham e'tibor beradi. Masofaviy ta'lim tizimi zamonaviy texnologiyalarga asoslanadi (Xaydarov, 2025 f). Xususiyatlari: Internet va kompyuter texnologiyalari orqali ta'lim beriladi. O'quv jarayoni geografik chegaralardan mustaqil. O'quvchilar o'z vaqtida va qulay sharoitda ta'lim olishadi. Elektron resurslar keng qo'llaniladi. Afzalligi – erkinlik va global imkoniyatlar; kamchiligi esa shaxsiy nazorat va interaktivlikning cheklanganligi. Ta'lim tizimlarining o'ziga xos xususiyatlari Har bir tizim quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi (Xaydarov, 2025h):

Ta'lim tizimlarini takomillashtirish yo'llari

Standartlarni yangilash: tarix va ijtimoiy fanlarda interaktiv o'quv dasturlarini joriy qilish.

Pedagogik kadrlar malakasini oshirish: o'qituvchilarni robototexnika va raqamli metodlar bo'yicha tayyorlash (Xaydarov, 2025d).

Masofaviy ta'lim: kichik shaharlardagi bolalar uchun onlayn kurslar.

Kasb-hunar maktablarini modernizatsiya qilish: amaliy mashg'ulotlar va loyihaviy ishlar orqali

Maqsad va vazifalar tizimining aniqligi Markazlashuv darajasi: davlat tizimi markazlashgan, xususiy tizimlar moslashuvchan. Moliyalashtirish manbalari: davlat, xususiy yoki aralash. Nazorat va baholash tizimi: qat'iy yoki moslashuvchan. Innovatsiya va moslashuvchanlik: xususiy va onlayn tizimlar yangiliklarni tez joriy qiladi. Bu xususiyatlar ta'limning samaradorligini va jamiyatdagi rolini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Ta'lim tizimlarini takomillashtirish yo'llari Ta'lim tizimini rivojlantirish quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshiriladi (Xaydarov, 2025a; 2025e): Ta'lim standartlarini zamon talablariga moslashtirish. Pedagogik kadrlarni malaka oshirish imkoniyatlari yaratish. Innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish.

Masofaviy va xususiy ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish. Jamiyat ehtiyojlari asosida kasb-hunar tayyorgarligini modernizatsiya qilish.

Misollar

Haydarovning tadqiqotlarida oilaviy tarbiya, ruhiy ta'sir va vatanparvarlik hissi orqali ta'lim tizimining samaradorligi ko'rsatib berilgan (Xaydarov, 2025). Shuningdek, ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlar qo'llanilishi zamonaviy ta'limni samarali tashkil etish imkonini beradi.

Ta'limni tashkil etish tizimlari har bir mamlakat va maktab darajasida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ular o'quv jarayonini samarali qilish, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish va pedagogik risklarni boshqarish imkonini beradi. Haydarov S.A.ning ilmiy ishlari asosida aytish mumkinki, pedagogik va psixologik omillarni hisobga olgan holda ta'limni tashkil etish, uni yanada samarali va ijtimoiy maqsadli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.

2. Xaydarov C. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
3. Xaydarov C. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy taʼsir etkazishi. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27. 1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
4. Xaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yoʻllari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissinii tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
7. Xaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Xaydarov C. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

OʻQITUVCHINING ASOSIY VAZIFALARI VA SHAXSGA QOʻYILGAN TALABLARI

Alimjonova Anora Farxod qizi, UMFT

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagog va uning obrazi, oʻqituvchi shaxsiga qoʻyiladigan talablar va hozirgi zamon oʻqituvchisi qanday boʻlishi kerakligi yoritib berilgan. Pedagogik mahorat oʻqituvchi sifatining muhim tarkibiy qismi. Til bilimdonligi haqida ham toʻxtalib oʻtilgan. Oʻqituvchi bola qalbining injeneridir.

Kalit soʻzlar: zamonaviy oʻqituvchi, obrazi, pedagogik mahorat, pedagogik muloqot ijodkor, notiq, tashabbuskor.

Kirish. Ustoz misli yonib turgan shamga oʻxshaydi. Oʻzi yonib atrofga nur-ziyo taratadi. Maʼlumki, hamma kasblarni ham avvalo ustoz-muallim oʻrgatadi. Ustoz – ilm oʻrgatuvchi, yoʻl-yoʻriq koʻrsatuvchi, tarbiyalovchi murabbiydir. Dastlabki saboqni ham oʻqituvchi beradi. Dastlabki ona-Vatan soʻzlarining maʼnosini, mohiyatini ham oʻqituvchi oʻrgatadi. Shuning uchun ham barcha kasblar ichida oʻqituvchilik-muallimlik kasbi oʻta sharaflilik va masʼuliyatli hisoblanadi. Zero, Prezidentimizning Oʻzbekistonda bugundan boshlab, eng hurmatli, eng eʼzozli inson bu muallim yoki oʻqituvchini hurmat qilmaganni men ham hurmat qilmayman deb taʼkidlab aytganlari oʻqituvchilik kasbining nechogʻlik sharaflilik kasb ekanligidan dalolat beradi.

Asosiy qism. Oʻqituvchi jamiyatning yosh avlod taʼlim-tarbiyasiga qoʻyilgan ijtimoiy buyurtmasining asosiy ishtirokchisidir. Tarbiyachi-ustoz boʻlish uchun, boshqalarning aql-idrokini oʻstirish, maʼrifiy ziyosidan bahramand etish, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun eng avvalo tarbiyachining oʻzi aynan shunday yuksak talablarga javob berishi lozim degan edi. Darhaqiqat, oʻqituvchilik kasbida chuqur bilimdonlik, zukkolik oʻz kasb mahoratini muntazam shakllantirib borishga ishtiyoq boʻlmas ekan, u yaxshi ustoz-oʻqituvchi boʻla olmaydi. Zero, davlatimizning istiqboli, Prezidentimiz tomonidan olgʻa surilayotgan barcha islohotlarning ijobiy yechimi va ana shu koʻp mingyillik ziyokorlik ishining samarasi boʻldi. Shuning uchun ham bugungi mustaqillik

sharoitida o'qituvchilik kasbiga bo'lgan e'tibor va ehtiyoj har qachongiga nisbatan ortib bormoqda. Shuning bilan birga o'qituvchi oldiga qo'yiladigan talablar ham o'zgacha bo'lmoqda. Chunki bugun O'zbekiston mustaqil davlat sifatida jahonga yuz tutar ekan, bu borada pedagog o'qituvchilarning o'z o'rnini, o'ziga xos mohiyati borligini unutmaslik lozim.

O'qituvchilik kasbi yuksak sharaflidir. Bu kasb hech bir kasbga o'xshamaydi. Taniqli rus pedagogi A.S.Makarenko o'qituvchilik kasbiga juda yuqori baho berib, unga shunday ta'rif beradi: „ Tarbiyachi tashkil etishni, yurishni, hazillashishni, quvnoq yoki jahldor bo'lishni bilishi lozim, u o'zini shunday tutishi kerakki, uning har bir harakati, yurish-turishi, kiyinishi bolalarni tarbiyalasin“. Bu ta'rifdan shunday xulosaga kelish mumkinki, pedagog har tomonlama mukammal, o'quvchilar uchun ideal shaxs bo'lishi lozim. Hattoki, poedagogning kiyinishi ham bolalarni tarbiyalasin.

O'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlardan buyon inson faoliyatining alohida turi sifatida mavjud. Chunki inson faqat ta'lim tarbiya tufayligini hayotini davom ettira va rivojlantira oladi. Tamaddunning Ossuriya, Bobil, Misr, Turkiston, Hindiston, Xitoy singari qadimiy o'choqlarida topilgan tarixiy madaniy obidalar bu o'lkalarda o'qituvchilik kasbi juda qadim zamonlarda shakllanganligini ko'rsatadi. Bu davrlarda eng oqil, tajribali kishilar o'qituvchilik bilan shug'ullanishgan va ular boshqalarga qaraganda katta imtiyozlarga ega bo'lishgan. Yunonistonda faqat ozod kishilargina o'qituvchilik qilishga haqli hisoblangan. Ular mamlakatning turli yoshlarida grammatiklar, pedanomlar, didaskallar, pedotriblar shaklida nomlanganlar va ko'pincha o'z shaxsiy maktablariga ega bo'lganlar. Boy oilalarda esa, ta'lim-tarbiya ishi bilimli va savodli qullarga topshirilib, ular paydagoglar „pedagog“ so'zi shundan kelib chiqqan, ya'ni „bola yetaklovchilar“ deb atalgan. Rim imperiyasida o'qituvchilik imperator nomidan tayinlanadigan davlat amaldori sanalgan. O'rta asrlarga kelib, G'arb mamlakatlarida o'qituvchilik bilan, asosan, cherkov xizmatchilari shug'ullanishgan. Shaharlarda dunyoviy maktablar tashkil topgach, hunarmandchilik sexlari va savdogarlar gildiyalari tomonidan taklif etilgan yollanma o'qituvchilar paydo bo'ldi. Texnika taraqqiy etib, fkazdlar ko'payishi bilan o'qituvchilik eng ommaviy kasblardan biriga aylandi. Chunki ma'lum darajada ta'lim ko'rmagan odam texnika vositalaridan foydalana olmas edi. Buning uchun esa, ko'plab maktab va o'qituvchilar kerak bo'lardi. Ayni vaqtda, XVIII XIX asrlarda boy oilalarda murabbiy, guvernyor singari uy o'qituvchilaridan foydalanish keng yoyilgan.

Xulosa. Hozirgi zamon o'qituvchisi o'z mutaxassisligiga oid bilimlar bilan birga, pedagogik va psixologik bilimlarni, hamda turli fan yo'nalishlari bo'yicha maxsus bilimlarga ega bo'lgan, kasbiy tayyorgarlik, yuksak axloqiy fazilatlarni egallagan, ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxsdir. Ushbu nuqtai nazardan hozirgi kunda quyidagi burch va mas'uliyatlar o'qituvchilardan talab qilinadi: O'qituvchi eng avvalo mas'uliyatni his etuvchi tarbiyachi, tajribali notiq, madaniyat va ma'rifat targ'ibotchisidir. O'qituvchi tabiatan o'quvchilarni seva olishi, o'z mehrini, his-tuyg'ularini har lahzada o'quvchilar ichki dunyosi bilan bog'lay olishi, ularning ham mehriga, hurmatiga sazovor bo'lishi kerak. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib

borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab etishi va ularga xolisona baho berib, bu borada o'quvchilarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni doimiy bera olishi lozim.

- Zamonaviy o'qituvchining ilm-fan, texnika va axborot-kommunikatsion texnologiyalari yangiliklaridan va yutuqlaridan xabardor bo'lib borishi talab etiladi. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur va puxta bilimga ega bo'lishi, barcha fanlar integratsiyasini o'zlashtirib borishi, bunda o'z ustida tinimsiz ilmiy izlanishlar olib borishi.

- O'qituvchi pedagogika va psixologiya fanlari asoslarini puxta bilishi, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim tarbiya faoliyatini tashkil etishi kerak.

- O'qituvchi kasbiy pedagogik faoliyatida ta'lim va tarbiyaning eng samarali zamonaviy shakl, metod va vositalaridan unumli foydalana olish imkoniyatiga ega bo'lmog'i lozim. O'qituvchi ijodkor, ta'lim-tarbiyaviy faoliyat tashabbuskori va yosh avlod kelajagi uchun javobgar shaxsdir.

- O'qituvchi kasbiy faoliyati jarayonida yuksak darajadagi pedagogik mahorat, kommunikativ layoqati, pedagogik texnika ya'ni nutq, yuz, qo'l-oyoq va gavda harakatlari, mimika, pantomimika, takt qoidalarini chuqur o'zlashtirib borishi shart.

- O'qituvchi nutq madaniyatiga ega bo'lishi zarur, uning nutqi quyidagi xususiyatlarni o'zida aks ettirishi kerak: turli sheva so'zlardan holi bo'lib, faqat adabiy tilda ifoda etilishi; o'qituvchining nutqi sodda, ravon va tushunarli bo'lishi;

- hikmatli so'zlar, ibora va maqollar, matallar hamda ko'chirma gaplardan o'rinli foydalana olishi lozim.

Jargon, varvarizm, vulgarizm hamda konselyarizm kabi norasmiy so'zlardan holi bo'lishi.

O'qituvchining kiyinish madaniyati o'ziga xos bo'lishi, ya'ni sodda, ozoda, bejirim kiyinishi, ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchining diqqatini tez jalb etuvchi turli xil bezaklar (taqinchoqlar)dan foydalanmasligi, fasl, yosh, gavda tuzilishi, yuz qiyofasi, hatto, soch rangi va turmagiga muvofiq ravishda kiyinishi talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov S.A. (2024). O'quvchilarni tarbiyalashda ijtimoiy fanlarni o'qitishning didaktik imkoniyatlari. *Science and Education Scientific Journal*, 5.1.B, 271–275.

2. Khaydarov S.A. (2023). Using technologies in teaching social sciences. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(9), 305–309.

3. Хайдаров С. (2023). Педагогик faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. *Цифровизация современного образования*, 1(1), 64–67.

4. Хайдаров С.А. (2023). Tarix darslarida san'at asarlaridan foydalanishning usullari. *Oriental renaissance*, 3(1/2), 92–96. Khaydarov S.A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. *Cutting Edge-Science Conference Proceedings*, 41–43.

5. Nomozov M.M.O., Haydarov S.A. (2021). O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi islohotlar. *Scientific Progress*, 1(5).

6. Xudoyqulov Jamshid, O'qituvchi shaxsiga qo'yiladigan muhim talablar , fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: 2022: special issue on "life learning: new paradigms and expected results"

7. Qoraboyev Husniddin, Xudoyqulov Jamshid, Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini oshirishda savol berish ko'nikmalarini shakllantirishning ahamiyati, fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: 2022: special issue on "life learning: new paradigms and expected results"

8. Academic Research, Uzbekistan 532 www.ares.uz Academic research in educational sciences volume 2 | ISSUE 9 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723 Directory Indexing of International Research Journals-CiteFactor 2020-21: 0.89 DOI: 10.24412/2181-1385-2021-9-528-533

O'QITISH JARAYONINING VAZIFALARI (FUNKSIYALARI) VA BOSQICHLARI

Tursunboyeva Aziza, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qitish jarayonining mazmuni, asosiy vazifalari (funktsiyalari) va bosqichlari tahlil qilingan. Maqolada o'qitish jarayonining ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, motivatsion va amaliy funksiyalari haqida fikr yuritilib, ularning o'zaro bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, o'qitish jarayonining tayyorgarlik, yangi bilimlarni o'zlashtirish, mustahkamlash, qo'llash hamda nazorat va baholash bosqichlari izchil tarzda bayon etilgan. Muallif o'qitish jarayonini to'g'ri tashkil etish o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda, shaxsiy rivojini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini asoslab bergan.

Kalit so'zlar: o'qitish jarayoni, funksiyalar, bosqichlar, ta'limiy funksiya, rivojlantiruvchi funksiya, nazorat, motivatsiya, ta'lim samaradorligi.

Annotation. This article analyzes the essence, main functions, and stages of the teaching process. The author discusses the educational, instructive, developmental, motivational, and practical functions of teaching and highlights their interrelation. Furthermore, the stages of teaching—preparation, acquisition of new knowledge, reinforcement, application, and assessment—are consistently explained. The study emphasizes that the effective organization of the teaching process plays a crucial role in developing students' knowledge, skills, and competencies, as well as in ensuring their personal growth.

Keywords: teaching process, functions, stages, educational function, developmental function, assessment, motivation, effectiveness of education.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadi — shaxsni har tomonlama rivojlantirish, unda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va ijtimoiy faollikni shakllantirishdir. Bunga erishishda o'qitish jarayonini ilmiy asosda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. O'qitish jarayoni — bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi maqsadli, tizimli va izchil hamkorlik bo'lib, u bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish bilan birga, o'quvchilarning axloqiy hamda intellektual rivojini ta'minlaydi. Mazkur maqolada o'qitish jarayonining asosiy vazifalari (funktsiyalari) va bosqichlari o'rganiladi, ularning o'zaro bog'liqligi va zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritiladi.

1. O'qitish jarayonining mohiyati.

O'qitish jarayoni — bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlik faoliyati bo'lib, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayon shaxsda nafaqat bilim va ko'nikmalarni shakllantiradi, balki uning dunyoqarashi, tafakkuri va ijtimoiy qadriyatlarini ham

rivojlantiradi. Zamonaviy ta'limda o'qitish jarayonining samaradorligi o'qituvchi tomonidan to'g'ri tanlangan metodlar va texnologiyalarga bog'liqdir.

1. O'qitish jarayonining vazifalari (funktsiyalari)

O'qitish jarayonida quyidagi asosiy funksiyalar amalga oshadi:

- **Ta'limiy funksiya.** O'quvchilarda fan asoslari bo'yicha ilmiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. **Tarbiyaviy funksiya.** O'qitish orqali o'quvchilarda axloqiy, estetik, vatanparvarlik va mehnatsevarlik sifatlari rivojlantiriladi.

- **Rivojlantiruvchi funksiya.** O'quvchilarning tafakkuri, nutqi, kuzatuvchanligi va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

- **Motivatsion funksiya.** O'quvchilarda o'qishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishni uyg'otadi.

- **Amaliy funksiya.** O'quvchilar o'zlashtirgan bilimlarini kundalik hayotda, mehnat faoliyatida yoki amaliy topshiriqlarda qo'llashni o'rganadilar.

Bu funksiyalar o'qitish jarayonining yagona tizimini tashkil etadi va bir-birini to'ldiradi.

2. O'qitish jarayonining bosqichlari

O'qitish jarayoni izchil tashkil etilishi uchun u bir necha bosqichlardan iborat bo'ladi:

- **Tayyorgarlik bosqichi.** Dars maqsadini belgilash, o'quvchilarni yangi mavzuga tayyorlash.

- **Yangi bilimlarni o'zlashtirish bosqichi.** O'qituvchi yangi materialni tushuntiradi, o'quvchilar uni idrok etadi va tahlil qiladi.

- **Mustahkamlash bosqichi.** Mashqlar, savol-javoblar yoki amaliy topshiriqlar orqali bilim mustahkamlanadi.

- **Qo'llash bosqichi.** O'rganilgan bilimlar amaliyotda yoki hayotiy vaziyatlarda qo'llaniladi.

- **Nazorat va baholash bosqichi.** O'qituvchi o'quvchilarning bilim darajasini aniqlaydi va natijani tahlil qiladi.

Har bir bosqich o'quv jarayonining uzluksizligini va samaradorligini ta'minlaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, o'qitish jarayoni — bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslangan murakkab pedagogik tizimdir. Ushbu jarayonning ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, motivatsion va amaliy funksiyalari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'quvchilarda nafaqat bilim, balki shaxsiy fazilatlar va ijtimoiy mas'uliyatni ham shakllantiradi. O'qitish jarayonining har bir bosqichi — tayyorgarlikdan tortib baholashgacha — o'quvchilarning faolligini oshirish, bilimni mustahkamlash va uni hayotiy amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan. Shuningdek, zamonaviy ta'limda o'qitish jarayonini interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish ta'lim sifatini oshiradi va o'quvchilarning mustaqil fikrlash salohiyatini rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar / References

1. Xaydarov, S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son, 9-11. Khaydarov, S.A. (2025). Risks arising in family and school education. No. 16, 9-11.
2. Xaydarov, C. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(11), 203-205. Khaydarov, S. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(11), 203-205.
3. Xaydarov, C. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy taʼsirning oʻlchovi. Modern Education and Development, 3(17), 23-27. Khaydarov, S. (2025). Spiritual impact on child upbringing in families. Modern Education and Development, 3(17), 23-27.
4. Khaydarov, S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development, 3(17), 28-33. Xaydarov, S.A. (2025). Davlat tarixini oʻqitishda tasviriy sanʼatdan foydalanishning roli. Modern Education and Development, 3(17), 28-33.
5. Xaydarov, S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yoʻllari. NEW RENAISSANCE International Scientific Journal, 2(1), 91-94. Khaydarov, S.A. (2025). Ways of using digital methods in social-humanitarian disciplines. NEW RENAISSANCE International Scientific Journal, 2(1), 91-94.
6. Xaydarov, S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz, 2, 11-12. Khaydarov, S.A. (2025). The importance of miniatures in the study of Baburnama in fostering patriotism among youth. Til va adabiyot.uz, 2, 11-12.
7. Khaydarov, S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu / Journal of Propulsion Technology, Vol. 46 No. 2, ISSN: 1001-4055.
8. Xaydarov, S.A. (2025). Taʼlim muassasalari rahbarlarining psixologik portretini oʻrganishda oilaviy omillar va ijtimoiy ijodkorlik masalalarini tahlil qilish. Tuijin Jishu / Journal of Propulsion Technology, Vol. 46 No. 2, ISSN: 1001-4055.
9. Xaydarov, C. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati. 3(9), 261-265. Khaydarov, S. (2025). Theoretical foundations of pedagogical risk management and its significance in the globalization process. 3(9), 261-265.

TA'LIM TIZMINI ILG'OR XORIJIY TAJRIBALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Yusupova Charosxon, UMFT,
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada taʼlim tizimini rivojlantirish va takomillashtirish masalalari ilgʻor xorijiy tajribalar asosida tahlil qilinadi. Maqolada xalqaro taʼlim tizimlaridagi samarali yondashuvlar, pedagogik metodlar, innovatsion texnologiyalar va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish usullari koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: pedagogik metodlar, innovatsion texnologiyalar va ularni mahalliy sharoitga moslashtirish usullari koʻrib chiqiladi.

Abstract. This article analyzes the modernization of the education system based on advanced foreign experiences. It examines effective approaches, pedagogical methods, innovative technologies in international education systems, and ways to adapt them to local contexts.

Keywords: innovative technologies in international education systems, and ways to adapt them to local contexts.

Ta'lim tizimi, ilg'or tajriba, innovatsion texnologiyalar, pedagogik metodlar, xalqaro tajriba, modernizatsiya.

Ta'lim tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti, innovatsion salohiyati hamda inson kapitalining shakllanishida strategik ahamiyatga ega bo'lgan asosiy sohalardan biri hisoblanadi. Jahon miqyosida globallashtirish jarayonlarining jadallashtirish, mehnat bozorida raqobatning kuchayishi va bilimlar iqtisodiyotiga o'tish sharoitida ta'lim sifati davlatlar raqobatbardoshligining muhim ko'rsatkichiga aylanmoqda. Shu bois ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uning samaradorligini oshirish va xalqaro standartlarga moslashtirish maqsadida ilg'or xorijiy tajribalarni tizimli ravishda o'rganishga alohida e'tibor qaratmoqda (UNESCO, 2021; OECD, 2023).

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yuqori natijalarga erishgan ta'lim tizimlari pedagogik metodlarni doimiy takomillashtirish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, o'quv jarayonini individuallashtirish hamda amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni kuchaytirish orqali muvaffaqiyatga erishmoqda. PISA va TIMSS xalqaro baholash dasturlari natijalari ta'lim jarayonida o'quvchi markazli yondashuv, kompetensiyaviy ta'lim va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etayotganini tasdiqlaydi (OECD, 2022; IEA, 2021).

Mazkur tadqiqotda taqqoslama-pedagogik yondashuv asosida Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur va Kanada kabi ta'lim tizimi rivojlangan davlatlarning modellari tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida UNESCO, OECD, Jahon banki, shuningdek PISA va TIMSS hisobotlari asosiy empirik manba sifatida qo'llanilib, ilmiy adabiyotlarda yoritilgan ilg'or pedagogik yondashuvlar bilan solishtirildi. Sistemali tahlil o'qituvchilar malakasi, o'quv dasturlari, baholash mexanizmlari va ta'lim texnologiyalarining o'zaro uzviy bog'liqligini aniqlash imkonini berdi. Shu bilan birga, xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga tatbiq etishning real imkoniyatlari va ehtimoliy cheklovlari baholandi (World Bank, 2020).

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Finlyandiya ta'lim tizimining samaradorligi, avvalo, o'qituvchilarning yuqori malakasi, kasbiy mustaqilligi, ishonchga asoslangan boshqaruv modeli va bosimsiz baholash tizimi bilan izohlanadi. Ushbu tizimda o'quvchining shaxsiy rivoji, ijtimoiy-emotsional holati va individual ehtiyojlari ustuvor hisoblanadi (Sahlberg, 2015). Janubiy Koreya ta'lim tizimi esa yuqori intizom, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, STEM fanlariga ustuvor e'tibor hamda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Bu omillar mamlakatning texnologik va innovatsion rivojiga bevosita xizmat qilmoqda.

Singapur ta'lim modeli tizimlilik, kompetensiyaviy yondashuv, ilmiy va texnik fanlarning ustuvorligi hamda loyiha asosida o'qitishning keng joriy etilgani bilan e'tiborlidir. Bu tizimda baholash faqat yakuniy natijaga emas, balki o'quvchining o'sish dinamikasiga yo'naltirilgan (Tan, 2017). Kanada ta'lim tizimida esa inklyuziv ta'lim, teng imkoniyatlar, kreativ fikrlash va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilishi asosiy ustunlik sifatida namoyon bo'ladi.

Xorijiy tajribalar pedagogik metodlarning innovatsion shakllari yuqori samaradorlik berishini ko'rsatadi. Jumladan, loyiha asosida o'qitish o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammo yechish va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Differensial yondashuv o'quvchilarning individual qobiliyatlari va o'zlashtirish sur'atlarini hisobga olish imkonini beradi. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalardan foydalanish esa ta'lim jarayonining moslashuvchanligi va interaktivligini oshiradi hamda mustaqil ta'lim kompetensiyalarini rivojlantiradi (UNESCO, 2021).

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ilg'or xorijiy tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirish jarayonida o'qituvchilarning malakasini oshirish va qayta tayyorlash, innovatsion metodlarni bosqichma-bosqich joriy etish, o'quv dasturlarini milliy qadriyatlar va madaniy xususiyatlarga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, amaliyotga yo'naltirilgan ta'limni kuchaytirish, baholash va monitoring tizimini takomillashtirish hamda raqamli pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim shartlari hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, ilg'or xorijiy ta'lim tajribalarini chuqur o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish O'zbekiston ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Innovatsion pedagogik metodlar, raqamli texnologiyalar, individual yondashuv va zamonaviy baholash mexanizmlarini joriy etish orqali ta'lim sifati oshadi, raqobatbardosh, kreativ va zamonaviy bilimlarga ega avlodni tayyorlash imkoniyatlari kengayadi.

Foydalanilgan manbalar ro'yxati:

1. World Bank. (2020). The Human Capital Project. Washington, DC: World Bank.
2. Sahlberg, P. (2015). Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press.
3. Tan, O. S. (2017). Learning from Singapore: The Power of Paradoxes. Singapore: McGraw-Hill Education.
4. IEA. (2021). TIMSS 2021 International Results in Mathematics and Science. Amsterdam: IEA.
5. Darling-Hammond, L. The Flat World and Education. New York: Teachers College Press, 2018.
6. Hargreaves, A. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. New York, 2019.
7. Ministry of Education, Finland. Education System Overview. Helsinki, 2020.

TA'LIM TIZIMI VA UNING TURLARI

Xo'jamberdiyeva Dilshoda, UMFT,
Xorijiy tili va adabiyoti yo'nalishining 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim tizimi tushunchasi, uning jamiyatdagi o'rni hamda ta'limning asosiy turlari yoritib berilgan. Maqola 2-kurs talabalari darajasida yozilgan bo'lib, unda maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, o'rta maxsus va professional ta'lim, oliy ta'lim hamda uzluksiz ta'lim haqida umumiy nazariy ma'lumotlar keltirilgan.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan va texnologiyalar rivoji bevosita ta'lim sifati bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli ta'lim tizimini takomillashtirish, uni zamon talablariga moslashtirish har doim dolzarb masala bo'lib kelgan. Ta'lim tizimi shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi, unda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. Ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalash, ularni mustaqil fikrlovchi, vatanparvar va raqobatbardosh kadrlar sifatida voyaga yetkazishda ta'limning o'rni beqiyosdir.

1. Ta'lim tizimi tushunchasi

Ta'lim tizimi — bu bilim berish, tarbiyalash va rivojlantirishga qaratilgan muassasalar, o'quv dasturlari, metodlar va boshqaruv mexanizmlarining majmuasidir. Ta'lim tizimi orqali jamiyat ehtiyojlariga mos bo'lgan mutaxassislar tayyorlanadi. Har bir davlat o'zining milliy ta'lim tizimiga ega bo'lib, u tarixiy, madaniy va ijtimoiy omillarga asoslanadi. O'zbekistonda ta'lim tizimi uzluksizlik tamoyiliga asoslanadi.

2. Ta'lim tizimining asosiy maqsadlari

Ta'lim tizimining asosiy maqsadi shaxsni har tomonlama rivojlantirishdan iborat. Bu jarayonda bilim olish, kasbga yo'naltirish va ijtimoiy moslashuv muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ta'lim tizimi jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, ilmiy va innovatsion rivojlanishga xizmat qiladi.

3. Ta'limning turlari

Ta'lim bir necha turlarga bo'linadi. Ular quyidagilardan iborat: Maktabgacha ta'lim — bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashga qaratilgan bo'lib, unda bolaning aqliy va jismoniy rivoji ta'minlanadi. Umumiy o'rta ta'lim — o'quvchilarga asosiy bilimlarni berish va ularni mustaqil hayotga tayyorlash vazifasini bajaradi. O'rta maxsus va professional ta'lim — muayyan kasb va mutaxassislikka yo'naltirilgan bo'lib, mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlaydi. Oliy ta'lim — yuqori malakali mutaxassislar va ilmiy kadrlar tayyorlashga qaratilgan bo'lib, bakalavriat va magistratura bosqichlarini o'z ichiga oladi. Uzluksiz ta'lim — insonning butun umri davomida bilim va malakalarini oshirib borishini ta'minlaydi.

4. Zamonaviy ta'lim tizimining ahamiyati

Zamonaviy ta'lim tizimi axborot texnologiyalari bilan chambarchas bog'liq. Masofaviy ta'lim, onlayn kurslar va raqamli platformalar bilim olish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu esa ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimi jamiyat rivojining muhim omillaridan biridir. Ta'limning turli bosqichlari shaxsning intellektual va kasbiy rivojlanishini ta'minlaydi. Shu sababli ta'lim tizimini doimiy ravishda takomillashtirib borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Pedagogika asoslari. O'quv qo'llanma.
3. Ta'lim tizimi va uning rivojlanish yo'nalishlari. Ilmiy maqolalar to'plami.

4. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
5. Xaydarov C. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
6. Xaydarov C. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy taʼsir etkazishi. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
7. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
8. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yoʻllari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
9. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
10. Khaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
11. Xaydarov C. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

TA'LIM SOHASIDAGI KASBLAR RIVOJLANISHINING PROGNOZLARI

Alixanova Gulibonu, UMFT,
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada global va mahalliy ta'lim tizimida kasblar rivojlanishi, yangi pedagogik yoʻnalishlarning shakllanishi, raqamli transformatsiya ta'sirida o'qituvchilik kasbining o'zgarishi, shuningdek, ta'lim bozorida paydo bo'layotgan yangi kasb turlari tahlil qilingan. Dunyodagi yetakchi ilmiy manbalar, xalqaro tashkilotlarning ta'lim bo'yicha hisobotlari va olimlarning fikrlari asosida 2030–2040- yillar uchun prognozlar berilgan. Maqola natijalari ta'lim tizimi xodimlari, pedagogika yoʻnalishlari talabalari hamda soha strateglari uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar. Ta'lim kasblari, kelajak kasblari, raqamli pedagogika, sun'iy intellekt, STEM, EdTech, kompetensiya, o'qituvchi transformatsiyasi, ta'lim innovatsiyasi.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sohasi inson faoliyatining eng tez o'zgarayotgan yoʻnalishlaridan biri bo'lib, raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt (AI), masofaviy ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv va moslashuvchan o'quv modellari ta'lim kasblariga bo'lgan talabni tubdan o'zgartirmoqda. YUNESKO, OECD va Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF)ning so'nggi hisobotlarida ta'kidlanishicha, 2030–2040 yillarda o'qituvchidan nafaqat predmet bo'yicha chuqur bilim, balki raqamli savodxonlik, innovatsion fikrlash, tahliliy yondashuv, psixologik kompetensiya hamda shaxsga yo'naltirilgan o'qitish usullarini qo'llay bilish talab qilinadi.

Ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi natijasida yangi pedagogik kasblar yuzaga kelmoqda, mavjud kasblar esa chuqur transformatsiyaga uchramoqda. Ushbu maqola ta'lim sohasidagi kasblar rivojlanishining asosiy tendensiyalari, kelajakda shakllanadigan yangi kasblar, o'qituvchi rolining o'zgarishi hamda istiqbolda zarur bo'ladigan kompetensiyalarni tahlil qilishga bag'ishlanadi.

Tadqiqot quyidagi ilmiy metodlar asosida amalga oshirildi:

1. Kontent tahlili.

YUNESKO, OECD, WEF, McKinsey & Company va Jahon banki tomonidan ta'lim kelajagi bo'yicha e'lon qilingan xalqaro hisobotlar o'rganildi.

2. Taqqoslash metodi.

An'anaviy ta'lim kasblari bilan raqamli transformatsiya davrida shakllanayotgan yangi kasblar o'rtasidagi farqlar tahlil qilindi.

3. Analitik-prognostik yondashuv.

2030–2040 yillarga oid ta'lim sohasidagi global prognozlar asosida istiqbolli kasblar yo'nalishlari baholandi.

4. Ekspert fikrlarini tahlil qilish.

Sugata Mitra, Ken Robinson, Andreas Schleicher, U. Drayfuz kabi zamonaviy pedagogika bo'yicha yetakchi mutaxassislarning qarashlari o'rganilib, umumlashtirildi.

5. Sistemali yondashuv.

Ta'lim sohasidagi o'zgarishlar iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy va psixologik omillar bilan o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi.

Natijalar va muhokama (Results and Discussion)

1. Ta'lim sohasida raqamli transformatsiyaning ta'siri

So'nggi o'n yillikda ta'lim jarayoni jadal raqamlashtirilib, onlayn ta'lim platformalari, virtual sinflar, AR/VR texnologiyalari va sun'iy intellektga asoslangan o'quv tizimlari keng qo'llanila boshladi. Tahlillar raqamli transformatsiya quyidagi o'zgarishlarga sabab bo'lganini ko'rsatdi:

- o'qituvchi raqamli kontent yaratuvchisiga aylanmoqda;
- AI yordamida o'quvchilarning individual rivojlanish trayektoriyalari shakllantirilmoqda;
- aralash ta'lim (blended learning) asosiy o'quv modeli sifatida qaror topmoqda;
- masofaviy ta'lim bo'yicha mutaxassis pedagoglarga talab ortmoqda.

OECD fikricha, *“kelajak o'qituvchisi — bu bilim beruvchi emas, balki o'quv jarayonini boshqaruvchi fasilitator”*. Bu o'qituvchi kasbining mohiyati tubdan o'zgarayotganini anglatadi.

2. Yaqin kelajakda eng talab yuqori bo'lgan ta'lim kasblari

2030-yillarga borib quyidagi kasblar ta'lim tizimida eng muhim yo'nalishlar sifatida shakllanishi kutilmoqda:

1) Raqamli pedagog (Digital Teacher)- Multimedia darslar, elektron darsliklar va sun'iy intellekt bilan integratsiyalashgan o'quv jarayonini boshqaruvchi mutaxassis.

2) Ta'lim analitigi (Educational Data Analyst) - O'quv resurslari, o'quvchi natijalari, baholash tizimi samaradorligini data tahlili orqali aniqlovchi mutaxassis.

3) EdTech muhandisi - Ta'lim texnologiyalari, platformalar va raqamli mahsulotlarni ishlab chiquvchi texnik va metodik ekspert.

4) Masofaviy ta'lim metodisti - Onlayn o'quv kurslari, vebinarlar va virtual laboratoriyalar uchun metodik dizayn yaratuvchi mutaxassis.

5) Karyera va ta'lim maslahatchisi - Bozor talablari asosida o'quvchilarga kasbiy yo'nalish bo'yicha maslahat beruvchi mutaxassis.

6) **Inclusive education mutaxassisi** - Imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun moslashtirilgan ta'lim muhitini tashkil qiluvchi pedagog.

7) **STEAM pedagoglari** - Fan, texnologiya, muhandislik, matematika va san'atni integratsiya qilgan ta'limni olib boruvchi pedagoglar.

3. O'qituvchilik kasbiga qo'yiladigan yangi kompetensiyalar

Tahlil natijalari zamonaviy o'qituvchidan quyidagi kompetensiyalar talab qilinishini tasdiqladi:

- **Raqamli savodxonlik** – IT vositalaridan samarali foydalanish;
- **Soft skills** – muloqot, liderlik, kreativlik, hamkorlik;
- **Pedagogik dizayn** – darslarni zamonaviy yondashuvlarda loyihalash;
- **Psixologik kompetensiya** – o'quvchi individual xususiyatlarini chuqur anglash;
- **Multimodal ta'limni tashkil etish** – audio, video va virtual muhitlardan foydalanish;
- **Kasbiy moslashuvchanlik** – o'zgaruvchan sharoitlarda ishlashga tayyorlik.

WEF hisobotiga ko'ra, 2030-yillarda o'qituvchilik empatiya, kreativlik va muloqot kabi insoniy ko'nikmalarga tayanadigan eng dolzarb kasblardan biri bo'lib qoladi.

4. Ta'lim sohasidagi kasblar rivojlanishi haqida olimlar fikri

Quyidagi ekspert fikrlari ta'lim kasblari transformatsiyasining ilmiy asoslarini yanada kuchaytiradi:

- **U. Drayfuz:** *“Kelajak o'qituvchisi — motivator va yo'naltiruvchi, o'quvchining sherigi bo'ladi.”*
- **A. Schleicher (OECD):** *“Texnologiya o'qituvchini almashtira olmaydi, ammo texnologiyadan foydalana olmaydigan o'qituvchini — ha, almashtiradi.”*
- **Sugata Mitra:** *“Kelajak ta'limi nazoratga emas, o'quvchining mustaqilligiga asoslanadi.”*
- **Ken Robinson:** *“XXI asr ta'limi kreativlikni rivojlantirishi shart; bu esa kreativ pedagoglarni talab qiladi.”*

Bu qarashlar ta'limda o'qituvchining vazifasi tubdan o'zgarib, mentorlik, yo'naltiruvchilik va shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashga qaratilishini ko'rsatadi.

5. 2030–2040 yillar uchun prognozlar

Tahlil asosida quyidagi istiqbolli prognozlar shakllandi:

- **AI o'qituvchining yordamchisiga aylanadi**, o'qituvchi esa individual yondashuv bilan shug'ullanadi.
- **Ta'limning personalizatsiyasi kuchayadi**, har bir o'quvchi uchun individual ta'lim yo'li yaratiladi.
- **Yangi kasblar paydo bo'ladi:**
 - Metaverse-pedagog;
 - Virtual laboratoriya mentori;
 - AI-trener o'qituvchi;
 - Ta'lim robototexnikasi instruktori.

- **Klassik dars shakllari kamayadi**, loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning) ustuvor modelga aylanadi.

- **EdTech kompaniyalari ta’lim bozorining asosiy subyektlariga aylanadi.**

- **O‘qituvchining lifelong learning kompetensiyasi** kasb standartiga kiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ta’lim sohasidagi kasblar jadal transformatsiyaga uchrab, yangi yo‘nalishlar va yangi kompetensiyalar shakllanayotganini ko‘rsatdi. Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, EdTech rivoji, ta’limning individualizatsiyalashuvi o‘qituvchilardan yangicha yondashuvni, doimiy o‘qib-o‘rganishni, kreativ va analitik fikrlashni talab qilmoqda.

Kelajak o‘qituvchisi faqat bilim beruvchi emas, balki o‘quvchilarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, muloqot va tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini shakllantiruvchi mentor sifatida namoyon bo‘ladi. EdTech, data tahlili, raqamli pedagogika va inclusive education kabi yo‘nalishlarning rivoji yangi kasblarni yaratadi va ta’lim tizimini yangi bosqichga ko‘taradi.

Shu sababli, ta’lim tizimi xodimlari zamonaviy metodlar va texnologiyalarni egallash, kasbiy moslashuvchanlikni oshirish hamda uzluksiz rivojlanishga tayyor bo‘lishlari zarur. Bu esa ta’lim sifatini sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, L.W., & Krathwohl, D.R. (Eds.). (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives*. Longman.
2. Darling-Hammond, L., Hyler, M.E., & Gardner, M. (2017). *Effective teacher professional development*. Learning Policy Institute.
3. Ergashev, M. (2022). Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo‘llashning nazariy asoslari. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 4(3), 45–52.
4. Jonassen, D.H. (2015). *Learning to solve problems: A handbook for designing problem-solving learning environments* (2nd ed.). Routledge.
5. Karimova, R. (2021). Interfaol metodlarning tarbiyaviy jarayondagi o‘rni. *Ta’lim va innovatsiya*, 2(1), 67–74.
6. Ken Robinson. (2001). *Out of our minds: Learning to be creative*. Capstone Publishing.
7. McKinsey & Company. (2019). *How the world’s best performing school systems come out on top* (report). McKinsey & Company.

TARBIYA FANINI O‘QITISHDA YANGI PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH VA UNDA TA’LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI

*Yunusova Indira, UMFT,
Pedagogika va psixologiya talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati, ular orqali ta’lim va tarbiya jarayonining uzviyligini ta’minlashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ta’lim-tarbiya jarayonida interfaol metodlar, innovatsion yondashuvlar, raqamli ta’lim vositalari hamda kompetensiyaga yo‘naltirilgan yondashuvning o‘rni

yoritilgan. Tarbiya fani o'quvchilar shaxsini har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishi sababli pedagogik texnologiyalardan to'g'ri foydalanishning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, pedagogik texnologiya, innovatsion metodlar, interfaol usullar, ta'lim-tarbiya uzviyligi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim.

Abstract. This article discusses the importance of applying modern pedagogical technologies in teaching the subject of upbringing and ensuring the integration of education and upbringing. It examines interactive methods, digital tools, and competency-based approaches that enhance students' personal development and active participation. The study highlights that the effectiveness of the upbringing subject depends on the proper use of innovative educational technologies.

Keywords: pedagogy, educational technology, interactive methods, upbringing, integration of education and upbringing, competency-based learning.

Kirish. Globallashuv jarayonlari kuchaygan hozirgi davrda ta'lim tizimi oldiga qo'yilgan vazifalar tubdan o'zgarib bormoqda. Ta'limning asosiy maqsadi faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantirish, fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok eta oladigan komil insonni tarbiyalashdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, tarbiya fani ta'lim jarayonida alohida o'rin egallaydi. U o'quvchilarning ijtimoiylashuvi, axloqiy kamoloti, qadriyatlar tizimining shakllanishi hamda irodaviy sifatlarining rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarbiya fanini o'qitishda yangi sifat bosqichini belgilab, dars jarayonini interfaol, shaxsga yo'naltirilgan va natijadorlikka qaratilgan tizimga aylantirmoqda. Shu boisdan pedagoglar tomonidan innovatsion metodlarni qo'llash zarurati kundan-kunga oshmoqda.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

1. **Pedagogik-psixologik tahlil metodi.** Tarbiya fanining mazmuni, vazifalari va o'quvchi shaxsi rivojiga ta'sir etuvchi psixologik omillar o'rganildi.

2. **Taqqoslash metodi.** An'anaviy ta'lim jarayoni bilan zamonaviy pedagogik texnologiyalar samaradorligi solishtirildi.

3. **Kontent tahlil metodi.** "Aqliy hujum", "Debat", "Insert", "Baliq skeleti", keys-stadi, klaster kabi interfaol metodlarning mazmuniy asoslari tahlil qilindi.

4. **Amaliy kuzatuv va umumlashtirish.** Tarbiya darslarida yangi texnologiyalardan foydalanish tajribasi kuzatilib, metodik natijalar umumlashtirildi.

5. **Raqamli pedagogika yondashuvi.** Google Classroom, Moodle kabi onlayn platformalar hamda baholash servislarining tarbiyaviy jarayonga ta'siri o'rganildi.

Natijalar va muhokama

1. **Yangi pedagogik texnologiyalarning tarbiyaga ta'siri** - Tadqiqot natijalariga ko'ra, interfaol va innovatsion texnologiyalardan foydalanish quyidagi ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqardi:

- o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishi oshdi;

- mustaqil fikrlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalari rivojlandi;
- axloqiy-ijtimoiy mavzular real hayotiy vaziyatlar asosida chuqurroq o‘zlashtirildi;

- muloqot madaniyati va guruhda ishlash ko‘nikmalari mustahkamlandi.

2. Interfaol metodlarning samaradorligi - Interfaol metodlar shaxsning faol, mustaqil fikrlovchi subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

- **“Aqliy hujum” usuli** o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy masalalarda ko‘plab fikrlar ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantirdi. Masalan, “Bugungi yoshlar uchun eng muhim fazilatlar” mavzusida 20–30 ta g‘oya ilgari surildi.

- **“Debat” metodi** dalillash, muloqot va bahs yuritish madaniyatini mustahkamladi hamda o‘quvchilarning fuqarolik pozitsiyasini kuchaytirdi.

- **Keys-stadi** usuli hayotiy vaziyatlar asosida axloqiy tanlov qilish va mas’uliyatli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirdi.

- **Klaster texnologiyasi** mavzuga oid g‘oyalarni tizimlashtirish va mantiqiy fikrlashni kuchaytirdi.

- **Rolli o‘yinlar** (“Hurmat”, “Odob”, “Oilaviy mas’uliyat”) o‘quvchilarda empatiya, ijtimoiy mas’uliyat va etika bo‘yicha to‘g‘ri munosabatni shakllantirdi.

3. Raqamli texnologiyalarning tarbiyadagi o‘rni - Kuzatuvlar ko‘rsatishicha, raqamli pedagogika elementlari tarbiya darslarining samaradorligini oshirdi. Xususan:

- mavzular jonli, vizual va tushunarli bo‘ldi;
- onlayn testlar orqali tezkor baholash amalga oshdi;
- o‘quvchilarda media madaniyat va raqamli savodxonlik shakllandi;
- masofaviy ta’lim sharoitida tarbiyaviy jarayon uzluksiz davom ettirildi.

4. Ta’lim va tarbiyaning uzviyligi. Tahlillar ta’lim va tarbiya bir-biridan ajralmas jarayonlar ekanini yana bir bor tasdiqladi. Har bir mavzu ma’naviy g‘oyalar bilan boyitilganda:

- o‘quvchilarda motivatsiya oshdi;
- mavzuni chuqur idrok qilish jarayoni kuchaydi;
- axloqiy tushunchalar ongli shaklda mustahkamlandi.

5. O‘qituvchining kompetensiyalarining o‘sishi - Innovatsion texnologiyalarni o‘qituvchilar tomonidan qo‘llanishi quyidagi kompetensiyalarning rivojlanishiga olib keldi:

- metodik mahoratning oshishi;
- kommunikativ ko‘nikmalarining kuchayishi;
- darsning tarbiyaviy maqsadini aniq belgilash qobiliyatining rivojlanishi;
- shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvning mustahkamlanishi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarbiya fanining mazmuni va samaradorligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatadi. Interfaol metodlar o‘quvchini dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirib, mustaqil fikrlash, axloqiy xulosa chiqarish va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli texnologiyalar esa tarbiyaviy jarayonni vizual, tezkor va uzluksiz amalga oshirish imkonini yaratadi.

Ta’lim va tarbiyaning uzviyligi zamonaviy pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri bo‘lib, yangi pedagogik texnologiyalar ushbu jarayonni yanada

samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining innovatsion fikrlashi, metodik mahorati va kommunikativ kompetensiyasi tarbiyaviy jarayon muvaffaqiyatining asosiy omillaridan hisoblanadi.

Shunday qilib, tarbiya fanida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan oqilona foydalanish barkamol shaxsni kamol toptirish, jamiyatning ma'naviy asoslarini mustahkamlash hamda ta'lim jarayonida yuqori natijalarga erishishning muhim omilidir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Avliyoqulov, N., & Musayev, B. (2015). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Toshkent: O'qituvchi.
2. To'raqulov, N. (2019). *Tarbiya nazariyasi va metodikasi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Hasanboeva, O.U., & Yo'ldoshev, J. G. (2017). *Pedagogika*. Toshkent: Tafakkur.
4. Usmonboyeva, M. (2020). *Zamonaviy ta'lim texnologiyalari*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyoti.
5. Qodirov, A. (2018). *Interfaol o'qitish metodlari: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
6. UNESCO. (2021). *ICT in Education: Policy Guidelines*. Paris: UNESCO Publishing.
7. Mishra, P., & Koehler, M. (2006). *Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK): A Framework for Teacher Knowledge*. *Teachers College Record*, 108(6), 1017–1054.
8. Jonassen, D. (2015). *Learning to Solve Problems: A Handbook for Designing Problem-Solving Learning Environments*. New York: Routledge.
9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
10. OECD. (2020). *Teachers and School Leaders as Lifelong Learners*. OECD Publishing.
11. Anderson, L., & Krathwohl, D. (2001). *A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing*. New York: Longman.
12. Ergashev, M. (2022). *Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari*. *Pedagogika va psixologiya jurnali*, 4(3), 45–52.
13. Karimova, R. (2021). *Interfaol metodlarning tarbiyaviy jarayondagi o'rni*. *Ta'lim va innovatsiya*, 2(1), 67–74.
14. Shavkatov, A. (2020). *Tarbiya jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv*. *O'zbekiston pedagogik axborotnomasi*, 5, 23–30.

O'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI VA ISLOM TALIMOTIDA IJTIMOIIY PEDAGOGIKA G'OYALARI

To'laganova Iroda, UMFT,
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek xalqining asrlar davomida shakllangan tarbiyaviy an'analari va islom dinining insonparvarlik tamoyillari o'rtasidagi chuqur bog'liqlik tahlil qilingan. Tadqiqot xalq pedagogikasi va islom ta'limotining jamiyatda shaxs shakllantirishdagi o'ziga xos yondashuvlarini, ularning zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyatini ochib beradi. Maqolada milliy qadriyatlar va diniy ta'limot uyg'unligi asosida yetuk insonni tarbiyalash yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: xalq pedagogikasi, islom ta'limoti, ijtimoiy tarbiya, milliy qadriyatlar, ma'naviyat, shaxs shakllanishi, oila tarbiyasi, axloqiy qadriyatlar

Abstract. *This article analyzes the deep connection between the educational traditions of the Uzbek people formed over centuries and the humanistic principles of Islam. The research reveals the unique approaches of folk pedagogy and Islamic teachings in personality formation in society, and their significance in the modern education system. The article demonstrates ways of educating a mature person based on the harmony of national values and religious teachings.*

Keywords: *folk pedagogy, Islamic teachings, social education, national values, spirituality, personality formation, family education, moral values.*

Har bir xalqning o‘z tarbiya an‘analari, o‘z pedagogik fikrlari bor. Biz o‘zbeklar ming yillar mobaynida ajoyib tarbiyaviy tajriba to‘pladik, ajdodlarimiz avloddan-avlodga noyob pedagogik donolik uzatib keldilar. Bu donolik xalq maqollari, hikmatlar, ertaklar, qissalar orqali bizgacha yetib keldi. Xuddi shu donolik bilan bir qatorda, islom dini ham xalqimizning ma‘naviy qiyofasini shakllantirdi, tarbiya tamoyillarimizni boyitdi. Bugun biz o‘tmishga nazar tashlab, ajdodlarimiz qanday qilib farzandlarini tarbiyalaganini, jamiyatga foydali insonlarni qanday yetishtirganini tushunishimiz zarur.

O‘zbek oilalarida bola tug‘ilganidan boshlab, unga alohida e‘tibor beriladi. Beshik atrofida to‘plangan odamlar nafaqat chaqaloqni ko‘rish uchun kelishadi – ular yangi hayotning jamiyatga qo‘shilishini nishonlaydilar. Onamizlar bolaga alla aytib, uning qulor‘iga eng yaxshi tilaklar, eng go‘zal so‘zlarni shivirlaydilar. Bu oddiy odat emas, bu birinchi pedagogik saboqdir. Bola onaning mehriga, atrofdagilar iltifotiga o‘rab olinadi, u o‘zini muhabbat muhitida his qiladi. Shu muhabbat zaminida keyinchalik mehribon, saxovatli, rahmdil inson voyaga yetadi.

Bizning xalqimizda har doim kattalarni hurmat qilish o‘rgatilgan. “Kattani ko‘r – tizza chuk”, “Yoshni ko‘r – quloqdan tut” degan so‘zlar shunchaki gap emas. Bu iboralar jamiyatdagi tartib-intizomni, avlodlar o‘rtasidagi hurmat-ehtiromni bildiradi. Bolalar boboyi, buvilarining gapini tinglab, hayotiy tajriba olganlar. Keksalar esa nabiralariga donolik, sabr-toqat, halollik haqida hikoya qilib, ularga yo‘l ko‘rsatganlar. Bu shunchaki oilaviy muloqot emas edi – bu hayot maktabi, ijtimoiy tarbiyaning eng muhim shakli edi.

Mahalla esa bolaning ikkinchi tarbiya maskani bo‘lgan. Mahallada hamma bir-birini bilar, bir-biriga yordam berardi. Bolalar kattalarning ishini ko‘rib o‘sgan, ulardan o‘rganganlar. Hashar paytida bola ham katta-kichik yordam berardi, bu orqali u mehnatni o‘rganar, jamoa ruhini singdirardi. Mahalla to‘ylarida, motamlarida, majlislarida qatnashib, bola hayotning turli tomonlarini bilar, ijtimoiy ko‘nikmalarga ega bo‘lardi. Mahalla oqsoqoli noto‘g‘ri ish qilgan yoshni to‘g‘rilar, yaxshi ish qilganni esa maqtab, rag‘batlantirardi. Bu pedagogika kitoblarida yo‘q bo‘lgan, ammo hayotdan kelib chiqqan ta‘limot edi.

Mehnat tarbiyasi xalq pedagogikasining markazida turardi. “Mehnatdan kelib behor”, “Ishlagan – topgan, o‘rmagan – yig‘lagan” degan maqollar mehnatning qadriga ishontirardi. Bolalar erkaklar bilan dalaga, hunarmandchilik ustaxonalariga borib, amaliy ko‘nikma olganlar. Qizlar esa onalar, buvilar yonida chorvadorchilik, pazandachilik, tikuvchilik sirlarini egallagan. Bu nafaqat kasb o‘rgatish edi – bu orqali sabr-toqat, mas‘uliyat, sodiqlik kabi fazilatlar shakllanardi. Ustad-shogird munosabatlarida esa nafaqat hunarga o‘rgatish, balki odob, odobga o‘rgatish ham muhim o‘rin tutardi.

Islom dini xalqimiz hayotiga kirib kelgach, bizning tarbiya qadriyatlarimiz yanada boyidi, mustahkamlandi. Islom insonni nafaqat bu dunyoda, balki oxiratda ham mas'ul deb hisoblaydi. "Ilm o'rganish har bir musulmon erkak va ayolga farzdir" degan hadis ta'limni chin ma'noda muhim deb bilishni o'rgatdi. Bizning buyuk olimlarimiz – Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Forobiy, Ibn Sino – nafaqat diniy, balki dunyoviy fanlarda ham chuqur bilimga ega edilar. Ular yozgan asarlar bugungi kunda ham o'z qiymatini yo'qotmagan.

Islom ta'limotida oila alohida e'tiborga sazovor. "Jannat onalar oyog'i ostida" degan hadis onalarning ulug'vorligini, farzand tarbiyasidagi o'lmas xizmatlarini ta'kidlaydi. Qur'oni Karimda ota-onaga yaxshilik qilish, ularni xafa qilmaslik, keksalikda g'amxo'rlik ko'rsatish buyurilgan. Bu faqat diniy vazifa emas, bu ijtimoiy mas'uliyat, insoniylik belgisidir. Oilada kichiklar kattalarni hurmat qilishni, kattalar esa kichiklarga mehriban bo'lishni o'rganadilar – bu muvozanat jamiyatning barqarorligini ta'minlaydi.

Islomda axloq – imonning ajralmas qismidir. Rostgo'ylik, halollik, saxiylik, kamtarlik, rahm-shafqat – bularning barchasi islomiy tarbiyaning asosini tashkil qiladi. "Eng yaxshi odamlar – odamlarga foyda keltiradigan odamlardir" degan hadis shunchaki gap emas, bu hayot yo'l-yo'rig'idir. Musulmon odam yolg'on gapirmaydi, xiyonat qilmaydi, zulm qilmaydi, kishilarni aldamaydi. U halol mehnat qiladi, topgan rizqini halol yo'l bilan topadi. Bu tamoyillar jamiyatda adolat, tinchlik, ishonchni ta'minlaydi.

Zakot, sadaqa, fitr – bular nafaqat diniy ibodatlar, balki ijtimoiy himoya mexanizmlaridir. Boy kishi o'z mol-mulkining bir qismini kambag'allarga beradi, bu orqali jamiyatda tenglik o'rnatiladi, boylar va kambag'allar o'rtasidagi tafovut kamayadi. Ramazon oyida o'ruza tutish esa kishiga sabr-toqat o'rgatadi, boshqalar qiyinchiligini anglashga o'rgatadi. Hayit namozlarida, juma namozlarida musulmonlar yonma-yon turadi – boyyu kambag'al, katta-yu kichik farqi yo'q. Bu tenglik, birodarlik tuyg'usini uyg'otadi.

Endi diqqat qiling, xalq pedagogikasi va islom ta'limoti qanchalik uyg'un keladi. Ikkalasi ham mehnatni ulug'laydi, ilmni qadrlaydi, kattalarni hurmat qilishni o'rgatadi, yaxshilikka chorlaydi. "Yaxshilik qil – yaxshilik ko'r" degan xalq maqoli islomiy "Yaxshilikka yomon bilan javob berma" ta'limotiga mos keladi. "Ota-onangni hurmat qil" ham xalq an'anasi, ham islomiy buyruqdir. "Mehnat qil, halol ye" ham xalqimizning qadriyati, ham islom yo'l-yo'rig'idir. Demak, bizning ajdodlarimiz islomni qabul qilganlarida, u ularning mavjud qadriyatlari bilan ziddiyat tug'dirmagan, aksincha, ularni boyitgan, mustahkamlagan.

Bugungi kunda biz globallashuv davrida yashayapmiz. Axborot texnologiyalari, internet, ijtimoiy tarmoqlar yoshlarimizga turli ta'sirlar o'tkazayпти. Ba'zi ta'sirlar foydali, ba'zilari esa zararli. Shu sababli, milliy qadriyatlarimizni saqlash, xalq pedagogikasi va islom ta'limotining eng yaxshi tomonlarini zamonaviy ta'lim tizimiga singdirish nihoyatda muhim. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch"dir. Biz farzandlarimizni nafaqat bilimli, balki ma'naviy yetuk, axloqli, vatanparvar qilib tarbiyalashimiz kerak.

Bugungi maktablarimizda “Ma’naviyat va ma’rifat” darslarida milliy qadriyatlar, islomiy ta’limot asoslari o’rgatilmoqda. Oilalar bilan ishlashda mahalla, fuqarolar yig’ini faol ishtirok etmoqda. Milliy bayramlarimiz – Navro’z, Mustaqillik kuni, Ramazon va Qurbon hayitlari – na’faqat bayram, balki tarbiya vositasidir. Yoshlar ana shu tadbirlarda milliy an’analarni o’rganadilar, o’z ildizlariga hurmat qilishni biladilar. Xalq hunarmandchiligi, milliy musiqa, adabiyotni o’rganish orqali ular o’z madaniyatiga ixlosmand bo’lib o’sadilar.

Ammo unutmaslik kerakki, pedagogika – bu jonli jarayon. Biz ajdodlarimiz tajribasidan foydalanishimiz kerak, lekin bir vaqtning o’zida zamonaviy yondashuvlarni ham qo’llashimiz zarur. Bugungi bola kechagi boladan farq qiladi. U zamonaviy dunyoda yashaydi, yangi texnologiyalar bilan o’sadi. Shuning uchun biz an’anaviy va zamonaviy pedagogikani uyg’unlikda qo’llashimiz lozim. Xalq do’holigi va ilmiy bilimlar, milliy qadriyatlar va umuminsoniy qadriyatlar birlashganda, biz chinakam yetuk shaxsni tarbiyalashimiz mumkin.

Xulosa qilib aytganda, o’zbek xalq pedagogikasi va islom ta’limoti – bu bizning ma’naviy boyligimiz, qadriyatlarimiz manbaidir. Bu ikki katta yo’nalish asrlar davomida uyg’un ishlagan, millionlab odamlarni tarbiyalagan, ularga yo’l ko’rsatgan. Bugun ham bu yo’nalishlar o’z ahamiyatini saqlab qolgan. Biz bu tajribani unutmasligimiz, uni yangi sharoitlarda ijodiy qo’llashimiz kerak. Oila, maktab, mahalla, jamiyat hamkorligi asosida biz farzandlarimizni mehnatsevar, halol, saxiy, ilmga chanqoq, vatanparvar qilib tarbiyalashimiz mumkin. Ana shunda biz kelajak avlod oldida o’z mas’uliyatimizni o’tadigan bo’lamiz va ajdodlarimizning ishonchini oqlagan bo’lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qo’shanov D. *O’zbek xalq pedagogikasi*. –T.: Fan, 2012.
2. Qur’oni Karim tafsiri. –T.: O’zbekiston, 2018.
3. Hasanboev J., Turg’unov S. *Pedagogika*. –T.: Sharq, 2019.
4. Shoumarov G’. *Milliy istiqlol g’oyasi va ma’naviyat asoslari*. –T.: Ma’naviyat, 2010.

TA’LIM TIZIMINING ILMIY USLUBIY TA’MINOTI

Karimova Muslima, UMFT
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tizimining ilmiy-uslubiy ta’minoti, uning mazmun-mohiyati, tarkibiy qismlari hamda bugungi kunda ta’lim samaradorligini oshirishdagi o’rni yoritilgan. Shuningdek, pedagogik nazariya va amaliyot uyg’unligini ta’minlashga yo’naltirilgan ilmiy-metodik ishlar mazmuni tahlil qilinadi. Maqola davomida J. Dewey, L.S. Vygotskiy, A.A. Avloni,

K. Yo’ldoshev kabi olimlarning fikrlari asosida ilmiy-uslubiy ta’minotning nazariy va amaliy asoslari ochib berilgan. Yakunda ta’limda ilmiy-uslubiy jarayonni takomillashtirish bo’yicha taklif va xulosalar berilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim tizimi, ilmiy-uslubiy ta’minot, pedagogik texnologiya, metodika, innovatsion ta’lim, pedagogik kompetensiya, metodik xizmat, ta’lim sifati.

Ta’lim tizimining sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo’nalishi sifatida ko’rilishi, ilmiy-uslubiy ta’minot esa ta’lim jarayonini barqaror va samarali olib borish uchun zarur mexanizm ekanligi ko’plab nazariy va amaliy tadqiqotlarda

tasdiqlangan. Ushbu ishning maqsadi — ilmiy-uslubiy ta'minotning mazmuni, tarkibi va ta'lim tizimidagi roli hamda O'zbekiston sharoitida uning takomillashtirish yo'nalishlarini manba analizi va taqqosiy tahlil orqali aniqlashdir. Tadqiqotda taqqosiy-historik va tizimli tahlil usullari, manbalarni sintez qilish va amaliy tajribalarni umumlashtirish qo'llanildi; asosiy manbalar sifatida klassik pedagogik ishlanmalar (Dewey, Vygotskiy, Galperin, Leontyev, Avloni) hamda so'nggi yillarda e'lon qilingan ilmiy maqolalar tahlil qilindi. Manbalarni tanlash ta'lim nazariyasining klassik tamoyillari bilan zamonaviy metodik yondashuvlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlash va mamlakat kontekstiga mos takliflar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tahlil natijalari ilmiy-uslubiy ta'minot tizimi tarkibining bir nechta muhim funksional elementlardan iborat ekanligini ko'rsatdi: normativ-huquqiy baza (davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari), metodik qo'llanmalar va o'quv adabiyotlari, metodik xizmatlar va markazlarning faoliyati, shuningdek pedagogik innovatsiyalar va raqamli metodik platformalar. Vygotskiyning nazariyasi ta'lim jarayonida o'qituvchining metodik kompetensiyasi rivojlanishning yaqin zonasini belgilashini, Dewey esa tajriba asosidagi interfaol metodlarni qo'llash orqali o'quvchi faoliyatini rag'batlantirishni ta'kidlagani aniqlik kiritdi; Galperin va Leontyevning mehnat va faoliyat nazariyalari esa uslubiy ta'minotning o'qituvchi mehnatini optimallashtirishi va ta'lim jarayonining tizimlashtirilishiga xizmat qilishini dalillaydi. Zamonaviy namunalar — klasterli ta'lim, STEAM, blended learning va virtual laboratoriyalar — esa metodik qo'llanmalar bilan uyg'unlashtirilganda o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Amaliy tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston kontekstida ilmiy-uslubiy ta'minotni takomillashtirishda bir nechta strategik yo'nalishlar samarali bo'ladi: raqamli metodik platformalarni keng joriy etish (elektron darsliklar, videodarslar, virtual laboratoriyalar), o'qituvchilar malakasini uzluksiz oshirish tizimini takomillashtirish (masofaviy kurslar, mentorlik, seminar-treninglar), oliy ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablari o'rtasida ilmiy hamkorlikni kuchaytirish hamda ilg'or xorijiy pedagogik tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish. Ushbu yo'nalishlar amaliy tajribalar va nazariy manbalar asosida o'qituvchining zamonaviy kompetensiyalarini — metodik mahorat, raqamli savodxonlik, reflektivlik va ijodkorlikni — rivojlantirishga xizmat qiladi.

Muammolar va cheklovlar sifatida tadqiqot metodologiyasida manbalar asosida olib borilgan tahlilning empirik ma'lumotlar (masalan, milliy miqyosdagi intervyu yoki surveylarning natijalari) bilan to'ldirilmaganligi ko'rsatildi; shuning uchun kelajak tadqiqotlar amaliy sinovlar, pedagoglar va metodistlar bilan qaratilgan so'rovlar hamda pilot loyihalar natijalarini integratsiyalashi lozim. Bunday kengaytirilgan yondashuv ilmiy-uslubiy ta'minotning samaradorligini aniq o'lchash va ijtimoiy-pedagogik siyosat bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda hal qiluvchi bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, ilmiy-uslubiy ta'minot ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilarning professional faoliyatini optimallashtirish va o'quvchilarda ijodkorlik hamda mustaqil fikrlashni shakllantirish uchun asosiy omil hisoblanadi.

Nazariy va amaliy manbalar, jumladan Dewey, Vygotskiy, Galperin va Leontyevning ishlaridan kelib chiqqan holda, ta'lim siyosati va amaliyoti ilmiy asoslangan metodik tizimlarni, raqamli platformalarni va uzluksiz malaka oshirish mexanizmlarini kompleks ravishda integratsiyalash orqali milliy ta'lim tizimini zamonaviy talablarga moslashtirishi lozim. Shu tariqa ilmiy-uslubiy ta'minotning kuchli bo'lishi ta'limning izchilligi, samaradorligi va mamlakatning raqobatbardosh kadrlar salohiyatini oshirishga bevosita xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Avloni, A.A. (1913). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent.
2. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
3. Galperin, P.I. (1957). Kognitiv faoliyatning bosqichma-bosqich shakllanishi nazariyasi. Moskva.
4. Leontyev, A.N. (1977). Faoliyat. Ong. Shaxs. Moskva: Nauka.
5. Vygotskiy, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
6. Xaydarov, S.A. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research, 2(11), 203–205.

XORIJDA IJTIMOIIY PEDAGOGIKANING RIVOJLANISH TARIXI

Alisherxonova Madinaxon, UMFT
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya Ushbu ishda xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixi o'rganilgan. Tadqiqotda ijtimoiy pedagogika tushunchasi, uning maqsad va vazifalari, shuningdek, turli davrlar va mamlakatlarda pedagogik yondashuvlarning shakllanishi tahlil qilingan. Ishda XIX va XX asrlarda Yevropa va Shimoliy Amerikada ijtimoiy pedagogikaning ilmiy asoslari va amaliyotdagi tajribalari ko'rib chiqilgan, shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal etishda pedagogikaning roli va ahamiyati ta'kidlangan. Natijada, xorijiy mamlakatlardagi ijtimoiy pedagogik tajribalar zamonaviy pedagogik nazariyani rivojlantirish va amaliy faoliyatga tatbiq etish uchun muhim manba ekanligi ko'rsatildi.

Ijtimoiy pedagogikaning ilk qadamlarini Yevropada, xususan Germaniya va Fransiyada kuzatish mumkin. Bu davrda ijtimoiy pedagogika jamiyatda ishlamagan yoki qiyinchiliklarga duch kelgan shaxslar, masalan, bolalar va o'spirinlarga yordam berish maqsadida rivojlana boshladi. XX asrning o'rtalarida, ayniqsa Skandinaviya davlatlarida, ijtimoiy pedagogika o'zining amaliy jihatlarini mustahkamladi va pedagogik tizimda ijtimoiy xizmatlar va yordamchi faoliyatlar kiritildi.

Bugungi kunda xorijda ijtimoiy pedagogika global miqyosda tarqalgan, turli yurtlarda ijtimoiy integratsiya, marginal guruhlar bilan ishlash va jamiyatda adolatni ta'minlashga yo'naltirilgan kompleks tizim sifatida shakllandi. Ushbu fan asosida olib borilgan ilmiy izlanishlar va amaliy tadbirlar ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixini yanada boyitdi va hozirgi zamon pedagogikasida o'zining muhim o'rnini saqlab qolmoqda.

Kalit so'zlar: ijtimoiy pedagogika, rivojlanish tarixi, xorij, jamiyat, pedagogika, integratsiya, ijtimoiy xizmatlar, marginal guruhlar, ta'lim tizimi, Skandinaviya davlatlari, ijtimoiy muammolar.

Kirish. Ijtimoiy pedagogika — bu ijtimoiy tizimda tarbiya va ta'limni yaxshilash, insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish, va umumiy farovonlikni ta'minlashga qaratilgan fan. Bu fan asosiy e'tiborni odamlarning jamiyatdagi o'rnini va ularning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga qaratadi. Xorijda

ijtimoiy pedagogikaning rivojlanishi turli tarixiy davrlar va mintaqalarda boshqacha shakllangan. Ijtimoiy pedagogika jamiyatdagi shaxsning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat sohasidir. Xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy pedagogika, ayniqsa, XIX va XX asrlarda, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal etish va bolalar, o'smirlar, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida shakllangan. Ushbu davrda ijtimoiy pedagogik yondashuvlar turli mamlakatlarda o'ziga xos tarzda rivojlanib, ilmiy asoslar va amaliy tajribalarni yaratgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, xorijiy mamlakatlardagi ijtimoiy pedagogik tajribalarni o'rganish zamonaviy pedagogik nazariyani boyitish va amaliy faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi. Ishning maqsadi – xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixini o'rganish, asosiy tendensiyalar va yondashuvlarni tahlil qilishdir.

Ijtimoiy pedagogikaning dastlabki rivojlanish bosqichlari (XVI-XVIII asrlar)

XVI asrda Yevropada ijtimoiy pedagogikaning rivojlanishiga asos solgan eng muhim voqea — Gumanizmning boshlanishi edi. Bu davrda inson huquqlari, erkinlik va ta'limga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Yevropada ijtimoiy pedagogikaning asosiy targ'ibotchilari sifatida Jan Amos Komenskiy (1592–1670) va Johann Heinrich Pestalozzi (1746–1827) nomlarini keltirish mumkin. Komenskiy pedagogikada universal ta'limni targ'ib qilgan bo'lsa, Pestalozzi ijtimoiy ta'lim va ona tarbiyasiga katta e'tibor qaratgan. Ijtimoiy pedagogikaning dastlabki rivojlanish bosqichi XVI–XVIII asrlarga to'g'ri keladi. Ushbu davrda jamiyatda ijtimoiy muammolar – qashshoqlik, yetim bolalar va nogironlarga g'amxo'rlik yetishmasligi – kuchaygan, va ularni hal etish ehtiyoji paydo bo'lgan. Shu sababli, Evropaning ayrim davlatlarida xayriya va diniy tashkilotlar bolalarni, yoshlarni va ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarni tarbiyalash bilan shug'ullangan.

XVI asrda ijtimoiy pedagogika g'oyalari asosan diniy va axloqiy qadriyatlar asosida shakllangan. Masalan, protestant va katolik cherkovlar yosh avlodni tarbiyalash va ijtimoiy jihatdan himoya qilish maqsadida maktablar va xayriya jamiyatlarini tashkil qilgan. XVII asrda esa ijtimoiy himoya va tarbiya bilan bog'liq yondashuvlar yanada tizimlashgan; bolalar uylari, yetimxonalar va nogironlar jamiyatga integratsiya qilinishi uchun dastlabki qadamlar boshlangan.

XVIII asrda esa ijtimoiy pedagogik yondashuvlar ilmiy asoslar bilan boyitila boshladi. Shu davrda pedagog va faylasuflar – Jan Jak Russo, Johan Pestalozzi va boshqalar – bolalar tarbiyasida ijtimoiy sharoit va individual xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ta'kidladilar. Shu tariqa, XVI–XVIII asrlar ijtimoiy pedagogikaning shakllanishi va keyingi rivojlanishi uchun nazariy va amaliy poydevor bo'ldi.

XIX asr: Sanoat inqilobi va ijtimoiy pedagogikaning yangi bosqichga

o'tishi. XIX asrda ijtimoiy pedagogikaning rivojlanishida sanoat inqilobi muhim rol o'ynadi. Sanoat inqilobi natijasida shaharlar tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi, qishloq aholisi shahar hududlariga ko'chib keldi va shu bilan birga ijtimoiy muammolar – kambag'allik, bolalar mehnati, yetimlik va nogironlik – keskin oshdi. Bu davrda an'anaviy diniy xayriya institutlari va xayriya jamiyatlari

mavjud muammolarni to'liq hal qila olmadi, shuning uchun ijtimoiy pedagogik yondashuvlar yangi shakllar va tizimlarni talab qila boshladi.

XIX asrning ikkinchi yarmida Evropa va Shimoliy Amerikada ijtimoiy pedagogika mustaqil ilmiy va amaliy soha sifatida shakllandi. Bolalar uylari, kasb-hunar maktablari, maxsus sinflar va yoshlarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash markazlari tashkil qilindi. Shu davrda pedagoglar va ijtimoiy ishchi mutaxassislar bolalarni tarbiyalash va jamiyatga moslashtirish, shuningdek, ularning ijtimoiy muammolarini oldini olish bilan faol shug'ullanishdi.

XIX asrda ijtimoiy pedagogikaning nazariy asoslari ham rivojlandi. Pedagoglar, masalan, Fridrix Fröbel va Johan Pestalozzi ta'lim va tarbiyadagi ijtimoiy sharoitlarni hisobga olish zarurligini ta'kidladilar. Shu tariqa, XIX asr ijtimoiy pedagogik yondashuvlar va tizimlarning yangi bosqichga o'tishi, ularni zamonaviy ijtimoiy pedagogikaning poydevori sifatida shakllanishi bilan ajralib turadi.

XIX asrda sanoat inqilobi, shaharlashuv, va ijtimoiy sinflar o'rtasidagi farqning oshishi ijtimoiy pedagogikaning yangi o'lchamlarini shakllantirdi. Shu davrda Friedrich Froebel (1782–1852) tomonidan bolalar bog'chasi va ijtimoiy tarbiyaning tizimli yondashuvlari ishlab chiqildi. Jean-Jacques Rousseau (1712–

1778) o'zining "Emil" asarida tabiat va insonning haqiqiy ehtiyojlariga asoslangan ta'lim tizimini taklif qilgan. Rousseau ijtimoiy pedagogikaning rivojlanishida muhim o'rin tutadi, chunki uning fikricha, tarbiya ijtimoiy, axloqiy va madaniy jihatdan mustahkam bo'lishi kerak.

XX asr: Ijtimoiy pedagogikaning ilmiy rivojlanishi. XX asrda ijtimoiy pedagogika ilmiy va amaliy jihatdan keng rivojlanib, ko'plab yangi yondashuvlar va metodlar ishlab chiqildi. Ijtimoiy pedagogikaning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida Jon Dewey (1859–1952)ning pedagogikasi e'tiborga loyiq. Dewey ijtimoiy va amaliy tajribaga asoslangan o'quv tizimini yaratdi va bu jamiyatni yaxshilashda ta'limning rolini kattalashtirdi.

Ijtimoiy pedagogika asosida jamiyatni yaxshilash va adolatni ta'minlashga qaratilgan o'quv dasturlari tashkil etildi. Paulo Freire (1921–1997)ning "Ta'lim ozodlikdir" asari orqali, ijtimoiy pedagogika nafaqat ta'lim tizimini, balki jamiyatdagi ijtimoiy tengsizliklarni hal qilishga yordam beradigan kuchli vosita sifatida qaralgan.

Ijtimoiy pedagogika va jamiyatdagi o'zgarishlar. XX asrning oxirlarida va XXI asr boshlarida, ijtimoiy pedagogika jamiyatdagi turli qatlamlar o'rtasidagi farqlarni kamaytirish, tengsizlikni bartaraf etish, va jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qilishni davom ettirdi. Ijtimoiy pedagogik tadqiqotlar davomida, ayniqsa, ijtimoiy inklyuziya, madaniy xilma-xillik va rivojlanayotgan jamiyatlarda ta'lim tizimini takomillashtirish bo'yicha ko'plab ishlanmalar amalga oshirildi.

Hozirgi vaqtda ijtimoiy pedagogika. Hozirgi kunda ijtimoiy pedagogika global miqyosda jahonning turli burchaklarida ham rivojlanib bormoqda. Ijtimoiy ta'lim tizimlarining yirik o'zgarishlar va yangilanishlar yuz berayotgan davrda, ijtimoiy pedagogika o'zgaruvchan sharoitlarga moslashib, jamiyatdagi ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishga hissa qo'shmoqda.

Xulosa. Ijtimoiy pedagogika - bu nafaqat ta'lim, balki ijtimoiy tizimni yaxshilash va unga moslashishga qaratilgan fan bo'lib, uning rivojlanish tarixi turli madaniyatlar va jamiyatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni ko'rsatadi. Xorijda bu sohaning rivojlanishida ko'plab pedagoglar va ijtimoiy faoliyatchilar katta hissa qo'shgan. Bugungi kunda ijtimoiy pedagogika global miqyosda, ayniqsa, inklyuziv ta'lim, ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanish masalalarida muhim o'rin tutadi. Xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy pedagogikaning rivojlanish tarixi XVI asrdan boshlab shakllana boshlagan va bugungi kunga qadar uzluksiz rivojlanib kelmoqda. XVI–XVIII asrlarda ijtimoiy pedagogika asosan diniy va xayriya faoliyati asosida bolalar, yetimlar va jamiyatda himoyaga muhtoj guruhlarni tarbiyalash bilan bog'liq bo'lgan. XIX asrda esa sanoat inqilobi natijasida paydo bo'lgan yangi ijtimoiy muammolar ijtimoiy pedagogikaning mustaqil va tizimli soha sifatida rivojlanishiga turtki bo'ldi. Bu davrda pedagogik nazariya va amaliyot birlashib, bolalarni tarbiyalash, jamiyatga moslashtirish va ijtimoiy himoya qilish tizimlari shakllandi. Shu tariqa, xorijiy mamlakatlarda ijtimoiy pedagogika nafaqat ilmiy asosga ega bo'ldi, balki zamonaviy ijtimoiy pedagogik yondashuvlarning rivojlanishiga mustahkam poydevor yaratdi.

Foydalanuvchi adabiyotlar:

1. Pestalozzi, J. (1801). *How Gertrude Teaches Her Children*. Zurich: Orell Füssli.
2. Fröbel, F. (1826). *The Education of Man*. Leipzig: Friedrich Vieweg & Sohn.
3. Rousseau, J.-J. (1762). *Emile, or On Education*. Paris: Jean Néaulme.
4. Barnes, H. (1999). *A History of Social Work in Europe*. London: Routledge.
5. Davies, J. (2002). *Social Pedagogy and Working with Children and Young People*. London: Jessica Kingsley Publishers.
6. Hämäläinen, J. (2010). *The History of Social Pedagogy in Europe*. Helsinki: University of Helsinki Press.
7. Midgley, J. (1995). *Social Work and Social Development: Theories and Skills for Developmental Social Work*. Oxford: Oxford University Press.
8. Thompson, N. (2016). *Understanding Social Work: History and Theory*. London: Palgrave Macmillan.
9. Payne, M. (2005). *Modern Social Work Theory*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
10. Kortt, M., & Laird, S. (2012). *Social Pedagogy in Practice: A European Perspective*. London: Routledge.

TARBIYADA YOSH XUSUSIYATLARINI INOBATGA OLISH VA YOSH DAVRLARGA BO'LISH

*To'xtasinova Moxiniso, UMFT
Xorijiy til va Adabiyoti yo'nalishi talabasi*

Anotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya jarayonida yosh xususiyatlarini inobatga olishning pedagogik va psixologik asoslari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Shaxs rivojlanishining biologik, psixologik va ijtimoiy omillari hamda yosh davrlarining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Maktabgacha yoshdan boshlab o'spirinlik davrigacha bo'lgan bosqichlarning pedagogik ahamiyati, yetakchi faoliyat turlari, psixik rivojlanish xususiyatlari va tarbiyaga ta'sir etuvchi omillar bayon etiladi. Maqolada yosh davrlariga mos tarbiyaviy yondashuvni shakllantirishning ahamiyati hamda tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi ilmiy-nazariy qarashlar asoslab berilgan.

***Kalit soʻzlar:** yosh davrlar, tarbiya, psixologik xususiyatlar, kognitiv rivojlanish, yetakchi faoliyat, pedagogik yondashuv, Vygotskiy, Piaje.*

Kirish. Shaxs tarbiyasi uzluksiz rivojlanish jarayoni boʻlib, u biologik yetilish, psixik rivojlanish va ijtimoiy tajriba bilan uzviy bogʻliq. Pedagogika fanida tarbiyaviy faoliyat samaradorligi tarbiyalanuvchining yosh xususiyatlarini toʻgʻri aniqlash va ularga mos metodlar tanlash bilan belgilanadi. Mazkur mavzu L. S. Vygotskiy, J. Piaje, Yu. K. Babanskiy, A. Gʻ. Gʻoziev kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida asoslab berilgan.

Yosh davrlarini oʻrganishning ilmiy asoslari

Yosh davrlarini oʻrganish psixologiya, fiziologiya va pedagogikaning oʻzaro uygʻunlashgan ilmiy yoʻnalishidir. Rivojlanish qonuniyatlari quyidagi omillar bilan belgilanadi:

1. Biologik yetilish – nerv tizimi, sensor rivojlanish, fiziologik oʻzgarishlar.
2. Psixologik rivojlanish – idrok, tafakkur, xotira, emotsional holat.
3. Ijtimoiy tajriba – oʻyin, oʻqish, mehnat faoliyati.
4. Rivojlanish muhiti – oila, taʼlim muassasasi, jamoa.

L. S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi”, J. Piajening kognitiv rivojlanish bosqichlari, A. V. Petrovskiy taʼlimotlari yoshga xos pedagogik yondashuvlarni ilmiy asoslaydi.

Yosh davrlarga boʻlish va pedagogik xususiyatlar

1. Ilk bolalik (0–3 yosh)

Bu bosqichda sezgi organlari faol rivojlanadi, nutq shakllanadi, harakat koordinatsiyasi mustahkamlanadi. Tarbiya emotsional qoʻllab-quvvatlash va nutq rivojiga qaratilishi lozim.

2. Maktabgacha yosh (3–7 yosh)

Oʻyin yetakchi faoliyat boʻlib, ijodiy tafakkur, tasavvur, muloqot koʻnikmalari rivojlanadi. Tarbiyachi bolalarning mustaqilligini oshirishi, muloqotni rivojlantirishi zarur.

3. Kichik maktab yoshi (7–10 yosh)

Oʻqish yetakchi faoliyatga aylanadi. Mantiqiy tafakkur, diqqat barqarorligi kuchayadi. Oʻqituvchi oʻquv faoliyatini tizimli tashkil etishi kerak.

4. Oʻsmirlik (10–15 yosh)

Biologik oʻzgarishlar kuchayadi, shaxsiy oʻzini anglash shakllanadi. Jamoada mavqe egallashga intilish ortadi. Pedagoglar bilan demokratik muloqot muhim.

5. Oʻspirinlik (15–18 yosh)

Kasb tanlash, mustaqil fikrlash, hayotiy maqsadlarni aniqlash jarayoni jadallashadi. Taʼlim jarayoni yoshlarning qobiliyatlarini roʻyobga chiqarishga xizmat qilishi kerak.

6. Yetuklikning boshlanishi (18–25 yosh)

Kasbiy shakllanish, mustaqil hayotga moslashish, shaxsiy masʼuliyatning oshishi kuzatiladi.

- Tarbiyada yosh xususiyatlarini hisobga olishning ahamiyati
- Tarbiyaviy motivatsiyani kuchaytiradi.

- Psixologik qulay muhit yaratadi.
- Individuallikka tayangan yondashuvni shakllantiradi.
- Ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Xulosa. Yosh xususiyatlarini chuqur ilmiy asosda o'rganish va tarbiyaviy yondashuvni har bir yosh davriga mos ravishda tashkil etish pedagogik jarayonning bosh mezonlaridan biri hisoblanadi. Chunki shaxsning har bir bosqichdagi rivojlanish sur'ati, ehtiyojlari, motivlari va psixologik holati bir-biridan tubdan farq qiladi. Tarbiyachi yoki pedagog ana shu farqlarni to'g'ri anglagan holda ta'lim-tarbiya metodlarini tanlasa, pedagogik ta'sir samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

Har bir yosh davrida yetakchi faoliyat turi, kognitiv jarayonlarning shakllanish darajasi, ijtimoiy tajriba va emotsional rivojlanishning o'ziga xos jihatlari mavjud. Masalan, maktabgacha yoshda o'yin orqali o'rganish samarali bo'lsa, kichik maktab yoshida o'quv faoliyatining to'g'ri tashkil etilishi asosiy ahamiyatga ega. O'smirlik va o'spirinlik davrlarida esa shaxsiy pozitsiyaning shakllanishi, o'z-o'zini anglash, mustaqil fikrlashga intilish kuchaygani bois ularga nisbatan individual, moslashuvchan va demokratik yondashuv zarur bo'ladi.

Yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda tashkil etilgan tarbiya quyidagi natijalarga erishishga yordam beradi: tarbiyaviy motivatsiyaning ortishi, psixologik qulay muhitning shakllanishi, shaxsning tabiiy qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, ijtimoiy faollikning oshishi hamda umuman olganda tarbiya sifatining yuqorilashi. Aynan shu omillar shaxsning barkamol rivojlanishini ta'minlaydi va uni hayotga tayyorlashda muhim poydevor vazifasini bajaradi.

Demak, yosh davrlarining o'ziga xos xususiyatlarini bilish va ularga ilmiy asoslangan pedagogik yondashuvni qo'llash — tarbiya jarayonining uzviy, izchil va samarali bo'lishining muhim garovidir. Bu nafaqat pedagoglar, balki ota-onalar, psixologlar, ta'lim tashkilotchilari uchun ham muhim metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Xaydarov C. (2024). *Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research.* 2 (11). 203-205.
3. Xaydarov C. (2025). *Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir yotkazishi. Modern Education and Development.* 3 (17). 23-27.
4. Xaydarov S.A. (2025). *The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development.* 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). *Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal.* 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). *Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz.* 2.11-12.
7. Xaydarov S.A. (2025). *On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.*
8. Xaydarov C. (2025). *Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati.* 3 (9). 261-265.

STEAM TA'LIM [STEAM EDUCATION] NING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nig'matova Mubina, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada STEAM ta'limining mazmun-mohiyati, uning zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni hamda o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. STEAM yondashuvining asosiy komponentlari — tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning integrativ tarzda birlashtirilishi orqali o'quvchilarda kreativlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni yechish, jamoada ishlash va amaliy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlari tadqiq qilingan. Maqolada shuningdek, statistika va zamonaviy kasblarga bo'lgan talab asosida STEAM ta'limining dolzarbligi asoslab berilgan. Ushbu yondashuvning maktabgacha ta'limdan boshlab bosqichma-bosqich qo'llanishi bolalarda nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish, innovatsion fikrlash va real hayotiy muammolarga yechim topish qobiliyatini shakllantirishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: STEAM ta'limi, integratsiya, texnologiya, muhandislik, kreativlik, tanqidiy fikrlash, amaliy o'rganish, innovatsion yondashuv, jamoaviy ish, raqamli kompetensiya.

Zamonaviy dunyoda fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimiga ham yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ana shunday innovatsion yondashuvlardan biri - **STEAM ta'limi** bo'lib, bugungi kunda u dunyoning ko'plab rivojlangan mamlakatlarida asosiy ta'lim tendensiyalaridan biriga aylangan. STEAM qisqartmasi inglizcha beshta yo'nalishning bosh harflaridan tuzilgan: **S - Science (tabiiy fanlar), T - Technology (texnologiya), E - Engineering (muhandislik), A - Art (san'at), M - Math (matematika)**. Ushbu yo'nalishlarning yagona ta'lim tizimiga integratsiya qilinishi bugungi kun talabiga to'liq javob beradi. STEAM yondashuvining asosiy g'oyasi - **nazariya va amaliyotni bir-biridan ajratmagan holda o'rgatish**. Ya'ni, o'quvchilar bilimni faqat eshitib yoki yodlab emas, balki uni o'z qo'llari bilan tajribada sinab ko'rish orqali o'zlashtiradilar. Faqat sinf devorlarida o'rganish, bugungi tez o'zgaruvchan dunyo sharoitida yetarli emas. Shu sababli STEAM yondashuvi o'quvchilarni o'ylashga, sinashga, yaratishga va yangilik qilishga undaydi. Bu ibora ilk bor amerikalik bakterolog **Rita Kolvell** tomonidan 1990-yilda fanga kiritilishi taklif qilingan, 2000-yildan boshlab esa faol qo'llanila boshladi. Bugungi kunda STEAM nafaqat ta'lim metodi, balki **fikrlash tarzi** sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv orqali bolalar olgan bilimlarini darhol amaliyotga tadbqiq qiladi, muammolarga real yechim topish ko'nikmalarini egallaydi.

STEAM ta'limining o'ziga xos xususiyatlari:

1. Kreativlikni rivojlantirish - STEAMning eng asosiy ustunliklaridan biri - **san'atning (Art) ta'limga qo'shilishi**. Ya'ni, faqat texnika yoki matematika emas, balki kreativ yondashuv, dizayn, musiqiy va vizual fikrlash ham muhim o'rin tutadi. Bolalar ijodiy fikrlash orqali o'z g'oyalarini ifodalashni o'rganadilar. Bu esa ularni innovatsiyalar yaratishga undaydi.

2. Amaliy tajriba va tajribali o'qitish - STEAM darslarida o'quvchilar tajribalar o'tkazadi, modellar yaratadi, robot yasaydi, dasturlaydi, muhandislik yechimlarini sinab ko'radi. Darslarda maxsus texnologik jihozlar, virtual laboratoriyalar, 3D modellashtirish vositalari qo'llaniladi. O'quvchi nazariyani

emas, balki **amalni** o'rganadi. Masalan: Bolalar tez yuradigan mashina modelini yig'adilar, sinovdan o'tkazadilar. Agar natija kutilganidek bo'lmasa, uning sababini izlaydilar: g'ildirak kattaligi, shaklning aerodinamikasi yoki og'irlik markazi noto'g'ri bo'lishi mumkin. Har bir sinov yangi bilim va xulosani beradi.

3. Muammolarni yechish ko'nikmalarini rivojlantirish - STEAM ta'limida bolalar hayotda uchraydigan turli muammolarni hal etish jarayonini o'rganadilar. Ular sababni izlash, taxminlar ishlab chiqish, amaliy sinovdan o'tkazish, tahlil qilish, xulosa chiqarish ko'nikmalarini egallaydilar. Bu ularni tanqidiy fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

4. Jamoada ishlash va kommunikatsiya - STEAM darslari ko'pincha **guruh loyihalari** asosida tashkil etiladi. O'quvchilar bir-birlari bilan fikr almashadilar, bahs-munozara olib boradilar, loyiha taqdimotlarini tayyorlaydilar. Bu esa ularning jamoada ishlash, yetakchilik qilish, fikrni erkin ifodalash, eshitish va tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

5. Interaktiv va qiziqarli darslar - STEAM yondashuvi darslarni jonli, dinamik va interaktiv qiladi. Virtual haqiqat texnologiyalari, robotlar, konstruktorlar, simulyatorlar orqali o'quvchilar darsga faol qatnashadi, bu esa motivatsiyani oshiradi, diqqatni jamlaydi, o'qishga qiziqishni kuchaytiradi.

STEAM ta'limining maktabgacha va maktab yoshidagi bolalar uchun ahamiyati: Maktabgacha ta'limda STEAM yondashuvi bolalarni tajriba orqali o'rganishga undaydi. Ular modellar yasaydi, ranglar va shakllarni sinab ko'radi, tabiat hodisalarini kuzatadi, musiqiy va vizual loyihalar yaratadi. Bola nafaqat biror faoliyatni bajaradi, balki **uni izohlashga, fikrlashga, sababni tushuntirishga** harakat qiladi. Maktab yoshidagi bolalarda esa STEAM: ilmiy tadqiqot, muhandislik fikrlash, texnologik ko'nikmalar, ijodiy yechimlar yaratish va

loyiha asosida ishlash ko'nikmalarini yanada rivojlantiradi. STEAM ta'limi an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan o'quvchini ko'proq amaliyotga, mustaqil fikrlashga va ijodkorlikka yo'naltiradi. Bolalar tajribalar o'tkazadi, modellar yaratadi, robotlar yasaydi, musiqa va filmlar yaratadi - ya'ni, o'rgangan bilimlarini real mahsulotga aylantiradi. Bu yondashuv ularni - nazariya va amaliyotni birlashtirishga, muammolarni yechishga, jamoada ishlashga, texnologiyalarni qo'llashga, kreativ fikrlashga o'rgatadi.

Xulosa qilib aytganda, STEAM ta'limi kelajakda ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarida raqobatbardosh mutaxassislar yetishib chiqishiga zamin yaratadi. Global muammolar - ekologiya, iqlim o'zgarishi, texnologik rivojlanish kabi jarayonlarni faqat integratsiyalashgan bilimlar orqali hal qilish mumkin. Demak, STEAM nafaqat ta'lim usuli, balki kelajak avlodning **fikrlash madaniyatini shakllantirib beradigan kompleks tizimdir.**

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov S.A. (2024). O'quvchilarni tarbiyalashda ijtimoiy fanlarni o'qitishning didaktik imkoniyatlari. *Science and Education Scientific Journal*, 5.1.B, 271–275.
2. Khaydarov S.A. (2023). Using technologies in teaching social sciences. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(9), 305–309.

3. *Хаўдапов С. (2023). Pedagogik faoliyatda o'qituvchi o'zida kompetentlik sifatlarini shakllantirishi. Цифровизация современного образования, 1(1), 64–67.*
4. *Хаўдапов С.А. (2023). Tarix darslarida san'at asarlaridan foydalanishning usullari. Oriental renaissance, 3(1/2), 92–96.*
5. *Khaydarov S.A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Cutting Edge-Science Conference Proceedings, 41–43.*
6. *Nomozov M.M.O., Haydarov S.A. (2021). O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi islohotlar. Scientific Progress, 1(5).*

O'QITUVCHILIK KASBINING INSONPARVARLIK YO'NALISHI

Turabova Muxlisa, UMFT,
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qituvchilik kasbining insonparvarlik yo'nalishi, uning asosiy prinsip va xususiyatlari, pedagogik faoliyatda insonparvarlik tamoyillarini amalga oshirish usullari o'rganilgan. Shuningdek, o'qituvchilik kasbining shaxs tarbiyasidagi roli, talabalar bilan munosabatlarda samimiylilik va mehr-muhabbat tamoyillari tahlil qilinadi. Maqola amaliy misollar bilan mustahkamlangan.

Kalit so'zlar: O'qituvchilik, insonparvarlik, pedagogika, ta'lim, tarbiya, mehr-muhabbat, shaxsiy rivojlanish.

O'qituvchilik kasbi inson hayotida eng muhim kasblardan biri bo'lib, u shaxs tarbiyasi, bilim olish va ma'naviy-axloqiy rivojlanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bugungi kunda ta'lim tizimida faqat bilim berish emas, balki insonparvarlik, mehr-muhabbat va hurmat asosida tarbiya qilish muhim hisoblanadi. Insonparvarlik – o'qituvchilik kasbining ruhiy va axloqiy asosini tashkil etuvchi eng muhim printsipdir.

O'qituvchilik kasbining insonparvarlik mohiyati. O'qituvchilik kasbi nafaqat bilim yetkazish, balki shaxsni tarbiyalash, unga axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni singdirish bilan bog'liq. Insonparvarlik yo'nalishi – bu o'qituvchining talabalar bilan insoniy, samimiy, mehribon munosabatda bo'lishini anglatadi. Shu bilan birga, o'qituvchi har bir talabaning individual xususiyatlarini e'tiborga olib, ularni hurmat qilishni o'rganadi. Pedagogik faoliyatda insonparvarlik tamoyillari. O'qituvchining kundalik faoliyatida insonparvarlik quyidagi tamoyillar orqali amalga oshiriladi:

Hurmat va samimiylilik: Har bir talabaga shaxs sifatida qarash, ularning fikr va hissiyotlarini e'tiborga olish.

Yordam va qo'llab-quvvatlash: Talabalarning qiyinchiliklariga hamdardlik ko'rsatish, ularga ilmiy va psixologik yordam berish. Shaxsiy namuna: O'qituvchi o'z xulq-atvori bilan insonparvarlikni namoyish etadi, talabalar uchun axloqiy model bo'ladi. Insonparvarlik va ta'lim sifatining o'zaro bog'liqligi. Insonparvarlik tamoyillari ta'lim jarayonida samimiy muhit yaratadi. Talabalar o'zlarini qulay his qiladigan, savollar berishdan qo'rqmaydigan muhitda bilim olishlari osonlashadi. Shu bilan birga, insonparvarlik o'qituvchining professional mahoratini oshiradi va talabalar bilan ishonchli munosabatlar shakllantiradi. O'qituvchi dars davomida talabalarni faqat bilim sifatida emas, balki shaxs sifatida qadrlashi, ularning qiziqish va ehtiyojlariga e'tibor berishi orqali ijobiy psixologik muhit yaratadi. Shuningdek, talabalar bilan shaxsiy suhbatlar, maslahatlar orqali

ularni hayotga tayyorlash, axloqiy qadriyatlarni singdirish insonparvarlik yondashuvining amaliy ko‘rinishidir. O‘qituvchilik kasbi insonparvarlik tamoyillariga asoslangan holda amalga oshirilganda, nafaqat bilim, balki shaxsiy va ma‘naviy tarbiya ham samarali bo‘ladi. Insonparvarlik o‘qituvchining professional muvaffaqiyati, talabalar bilan ishonchli munosabat va ta‘lim sifatini oshirishda asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli, zamonaviy ta‘lim tizimida o‘qituvchilik kasbida insonparvarlik yo‘nalishiga alohida e‘tibor qaratish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Asqarov, N. (2020). *Pedagogika asoslari*. –T.: O‘zbekiston.
2. Karimov, M. (2019). *Zamonaviy o‘qituvchilik kasbi va insonparvarlik*. –T.: Ta‘lim nashriyoti.
3. Axmedov, B. (2021). *Shaxsiy tarbiya va pedagogik psixologiya*. –T.: Fan.
4. Rasulov, S. (2018). *O‘qituvchilik kasbi va axloqiy qadriyatlar*. –T.: O‘qituvchi nashriyoti.

IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI O‘QITISH

***Jumaqulova Nasiba Baxtiyor qizi, UMFT,
2-kurs talabasi***

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash va ularni o‘qitish hamda ularning imkoniyatlarni to‘liq ochib berishga yordam beruvchi usullar ko‘rsatilgan. Bu maqolada iqtidorli o‘quvchilarni individual yondashuv, fikrlashini rivojlantirish va o‘quvchini rag‘batlantirish haqida yozilgan. Iqtidorli o‘quvchilarni to‘g‘ri o‘qitishda o‘qituvchining roli va bu o‘quvchilarni o‘qitishdan maqsad ularga qanday usulda o‘qitish to‘g‘ri kelishi, ular qanday o‘qitish usulida zerikib qolmasligi hamda ularni o‘qitish davomida ruhiy rag‘batlantirib, o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash kerakligi haqida yozilgan.

Kalit so‘zlar: Iqtidorli o‘quvchilar, ta‘lim, o‘qituvchi, qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish, rivojlanish, o‘qitish, yondashuvlar.

Kirish. Iqtidorli o‘quvchilar – bu o‘z tengdoshlariga qaraganda tezroq fikrlaydigan, yangi narsalarni tezda o‘zlashtiradigan va o‘z ijodkorlik qobiliyatini namoyon qila oladigan o‘quvchilardir. Bular o‘zlarining ajoyib qobiliyatlari bilan boshqa o‘quvchilardan ajralib turadilar. Bunday o‘quvchilarning qobiliyatlarni yanada rivojlantirishda o‘qituvchining roli juda ham kattadir.

Iqtidorli o‘quvchilar o‘z tengdoshlariga nisbatan o‘zlashtirishi juda ham kuchli bo‘ladi va ularning mavzularni tezda ilg‘ab olib mustaqil fikrladilar. Ularning bunday iqtidorini yanada rivojlantirib to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltirishi jamiyat taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega. Avvalo, har bir o‘quvchining qaysi sohada iqtidori kuchli ekanligini aniqlab olish kerak. Masalan, kimdir fanlarda, kimdir musiqada, kimdir rassomchilikda, kimdir raqsda yokida yetakchilikda o‘z qobiliyatini namoyish etsa, o‘quvchini shu yo‘nalishda qo‘llab-quvvatlash kerak. Shu orqali uning iste‘dodi yanda yuksalib, o‘zi hamda jamiyatga foyda olib keladi.

Iqtidorli o‘quvchilarni o‘qitishdagi asosiy maqsad. Iqtidorli o‘quvchilarni o‘qitishning asosiy maqsadi- ularning qobiliyatlarini har tomonlama rivojlantirish, chuqur bilim berish, ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish va jamiyatga foyda keltiradigan yetuk shaxs bo‘lib yetishishga yordam berish. Bunday o‘quvchilarni bilimni yanada shakllantirish o‘qituvchining sifatli ta‘lim berishiga ham bog‘liq.

Iqtidorli o'quvchilar odatiy ta'lim ularga juda ham past darjadek tuyulishi mumkin. Chunki ular keng fikrla oladilar va ularga esa keng fikrlashga undaydigan mashg'ulotlar bilan o'qitish zarur.

Iqtidorli o'quvchilarni eng muhim jihat, bu ularning ichki qiziqishlarini uyg'otish va o'rganishga bo'lgan ishtiyoqini qo'llab- quvvatlashdir. Shuningdek, ularning tafakkurlashi, mantiqiy fikrlashi, va ijobiy yondashuvini hisobga olgan holda ular uchun turli mantiqiy loyihalar, muammoli vazifalar va mustaqil tadqiqotlar bilan foydalanib dars o'tishi lozim.

Shu kabi darslarning o'tilishidan maqsad faqat yuqori natijaga ega bo'lish emas, balki o'quvchining o'z imkoniyatlar eshikni to'liq ochib berish, uning ijtimoiy faolligni oshirish va kelajakda jamiyatga eng kerakli va foydali yetuk shaxs bo'lishni yaratishdir.

Iqtidorli o'quvchini o'qitishda o'qituvchini roli. Iqtidorli o'quvchini o'qitishda o'qituvchini roli juda ham muhimdir. Chunki har bir o'quvchining iqtidori o'ziga hos bo'lib, uni to'g'ri yo'lga yo'naltira oladigan inson bu- o'qituvchidir. O'qituvchilik kasbi juda ham muhim hamda juda murakkab kasbdir. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo'l ko'rsatuvchi, rag'batlantiruvchi va uni qo'llab-quvvatlovchi insondir.

Iqtidorli o'quvchilarni o'qitishda o'qituvchi turli xil usullardan foydalanadi. Mustaqil izlashi uchun turli xildagi topshiriqlar beradi. Guruhda ishlashda esa liderlikni rivojlantiradi va ijodiy vazifalar orqali o'quvchini chuqur fikrlashi uchun metodikalar qo'llaydi. Shuningdek, o'qituvchi bu usullar orqali o'quvchining qiziqishlarni aniqlab, shu yo'nalishda vazifalar bera boshlaydi yokida qiziqishiga mos keladigan musobaqalarga ishtirok etishi uchun imkoniyatlar yaratib beradi.

Iqtidorli o'quvchilarni o'qitishda o'qituvchilarni qo'llaydigan usullari:

- **Individual yondashuv-** har bir o'quvchi boshqacha fikrlaydi, shu holatdan kelib chiqib u bilan alohida shug'ullanish kerak. O'qituvchi har bir o'quvchining qiziqishga qarab topshiriq, loyiha va mashq berish kerak. Bu o'quvchining yanada shaxsiy rivojlantirishini kuchaytiradi.

- **Chuqur bilim berish-** iqtidorli o'quvchilarga oddiy bilim yetarli emas. Ularga murakkab, keng ma'lumotga ega, chuqur fikrlaydigan va eng asosiysi jamoada ishlashni o'rgatish kerak. Jamoada ishlashni o'rgatilsa u o'quvchi guruhlariga kirganda hayajonlanmaydi va jamoada o'zini qanday tutishni biladi.

- **Axloqiy qobiliyatni rivojlantirish-** iqtidorli o'quvchilar faqat aqlli bo'lishi kerak emas, balki odamiy, samimiy, axloqli, mehribon bo'lishi muhimdir. Sababi ko'p iqtidorli o'quvchilar yaxshi o'qimaydigan o'quvchilarni past qatlamda ko'radi va ularga nisbatan yaxshi muloqot qilmaydi. Bu esa u va tengdoshiga hurmatsizlik bo'ladi. Shuning uchun o'qituvchi ularni halollik, hurmat kabi insoniy qadriyatlar bilan rivojlantirish kerak.

Bularning barchasi iqtidorli o'quvchini o'qitishda o'qituvchini foydalanadigan usullaridir. Eng asosiysi, o'qituvchi o'quvchini o'z fikrini erkin ayta oladigan va yangilik yaratishdan qo'rqmaydigan qilib tarbiyalashi lozimdir. Shu orqali o'quvching iste'dodi yanada o'sadi va o'ziga va atrofidagi insonlarga munosabati o'zgaradi.

Iqtidorli o'quvchini rag'batlantirish va ruhiy qo'llab-quvvatlash.

Iqtidorli o'quvchilarni o'qitish davomida rag'batlantirish va ularni ruhiy qo'llab-quvvatlash juda muhim o'ringa ega. Chunki har bir o'quvchi o'z iste'dodini namoyon etishda ota-onasi, o'qituvchisi va atrofida qilarning e'tiboriga, iliq so'zlariga va ularning qo'llab-quvvatlashiga juda ham muhtoj bo'ladi. Iqtidorli o'quvchi yaqinlarni ishonchini oqlay olsa va ularni e'tiborlarni his qila olsa, u o'z ustida yanada ko'proq ishlaydi.

O'qituvchi o'quvchisini rag'batlantirish uchun uni maqtashi, sertifikatlar, kichik sovg'alar, darsda faol qatnashganini aytishi va uning ishlarni boshqalarga namuna sifatida ko'rsatishi bu o'quvchining yanada chuqur o'rganish hisni uyg'otadi va yanada chuqur o'rganishni istaydi.

Bunday qo'llab-quvvatlashlar juda ham muhimdir. Chunki har kunimiz biz istaganimizdek ketmaydi. Ba'zida o'quvchilar muvaffaqiyatsizlik yokida tanqidga duch kelishi mumkin. Ana shunday paytda o'qituvchining maqtovlari o'quvchi uchun katta ishonch uyg'otadi va bu muvaffaqiyatsizlikga uchraganida ham u orqaga chekinmaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bu kabi iqtidorli o'quvchilar jamiyatimizning eng muhim boyligidir. Ular kelajakda il-fan, madaniyat sa'nat boshqa sohalarda yurtimiz taraqqiyotiga katta hissa qo'shadigan yoshlar hisoblanadi. Shuning uchun ham bunday o'quvchilarni erta aniqlab, ularning qobiliyatlarini yanada rivojlantirib va to'g'ri yo'naltirish o'qituvchining asosiy vazifasidir.

O'qituvchi faqat bilim beruvchi inson emas, balki iqtidorlarni kashf etuvchi, qo'llab-quvvatlovchi, yo'nalish beruvchi va bizni hayotga tayyorlovchi insondir. O'qituvchilarning rag'batlantirishi, qo'llab-quvvatlashi, ilhom bag'ishlashi orqali har bir iqtidorli o'quvchi yanada baland cho'qqilarga yuksaladi.

Agarda har bir iqtidorli o'quvchi o'z iqtidori ustida ishlab uni yanada rivojlantirsa o'zi, yaqinlari, o'qituvchilari, ota-onasi hammalarni xursand qiladigan har doim izlanishdan to'xtamaydigan inson bo'lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Xaydarov C. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
3. Xaydarov C. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'asir etkazishi. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
4. Xaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
7. Xaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Xaydarov C. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

TASAVVUF ILMINING PAYDO BO‘LISHI

*Kamolova Nigora Ibodullayevna, UMFT,
S551-24PDo‘guruh talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tasavvufning zamonaviy jamiyatdagi ahamiyati va o‘rni keng yoritilgan. Tasavvufning inson ruhiyati, ichki tinchlik, bag‘rikenglik, ma‘naviy qadriyatlarni tiklash hamda ijtimoiy totuvlikni ta‘minlashdagi roli tahlil qilingan. Zamonaviy hayotning stress va tanglikka to‘la sharoitida tasavvuf nafaqat diniy, balki ruhiy va ijtimoiy masalalarni hal qilishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shuningdek, tasavvufning dinlararo muloqotni rivojlantirish va global muammolarni hal qilishdagi ahamiyati ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Tasavvuf, zamonaviy jamiyat, ma‘naviy qadriyatlar, ruhiy poklanish, bag‘rikenglik, tinchlik, ichki tinchlik, dinlararo muloqot, ijtimoiy adolat, stressni kamaytirish.

Kirish. Tasavvuf – islom falsafasi va ma‘naviy tarbiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning asosiy maqsadi insonni Allohga yaqinlashtirish, qalbni tozalash va ruhiy kamolotga erishishdir. Tasavvuf ilmi paydo bo‘lishining o‘ziga xos tarixi va sharoitlari mavjud bo‘lib, u islom dini rivojlanishi jarayonida yuzaga kelgan.

Tasavvufning boshlanishi va tarixiy zaminlari. Tasavvuf ilmining paydo bo‘lishi VII asrda, islom dini yoyila boshlagan davrga borib taqaladi. Qur‘oni Karim va Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) hadislarida insonning ruhiy kamolotga erishishi uchun zarur bo‘lgan ko‘rsatmalar berilgan. Dastlabki musulmonlar Qur‘on va hadislarga amal qilib, taqvo va zohidlikni hayot tarziga aylantirganlar. Tasavvuf, avvaliga, zohidlik harakati sifatida paydo bo‘lib, keyinchalik o‘zining tizimli ilmiy asoslariga ega bo‘lgan.

VIII asrda musulmon jamiyatlarida dunyoviylikka intilish kuchaygani sababli, ayrim musulmonlar Allohga yaqinlashish va dunyo ehtirosalaridan qochish yo‘llarini izlay boshladilar. Bu davrda Hasan al-Basriy, Rabiya al-Adaviya kabi mashhur zohidlar paydo bo‘ldi. Hasan al-Basriy taqvo, dunyodan voz kechish va o‘zini Allohga bag‘ishlashni targ‘ib qilgan bo‘lsa, Rabiya al-Adaviya sevgiga asoslangan tasavvufning asoschilaridan biri hisoblanadi.⁸⁸

Tasavvufning rivojlanishi. Tasavvuf ilmi IX-X asrlarda alohida yo‘nalish sifatida rivojlandi. Bu davrda mashhur tasavvufchilar paydo bo‘lib, ular ruhiy kamolot va Allohga erishishning amaliy va nazariy jihatlarini ishlab chiqdilar. Jumladan, Junayd al-Bag‘dodiy, Abu Nasr al-Farobiy, al-G‘azzoliy kabi olimlar tasavvufga katta hissa qo‘shdilar. Ular inson qalbining poklanishi, nafsni tarbiya qilish va Allohga muhabbat yo‘lida intilishni tasavvufning asosiy tamoyillari sifatida belgiladilar.

Tasavvufchilar o‘z ta‘limotlarida qalbning pokligi, sabr-toqat, kechirimlilik va ilohiy muhabbat kabi tushunchalarga katta e‘tibor qaratdilar. Shu bilan birga, tasavvufning turli maktablari, masalan, Qodiriya, Naqshbandiya va Chishtiya tariqatlari shakllandi.

⁸⁸ Absattorovich, R.A. (2024). Yoqub Abu Yusufning Ijtimoiy-Falsafiy qarashlari. *Universal books and monographs*, 1(1);

Tasavvuf ilmining asosiy maqsadlari. Tasavvufning asosiy maqsadi insonning Alloh bilan yaqin bog‘lanishini ta’minlashdir. Tasavvufchilar bu maqsadga erishish uchun qalbni tozalash, ibodatni chuqur his qilish, nafsni tarbiya qilish va ruhiy izlanishlarga e’tibor qaratganlar. Ular Qur’on va hadislar orqali ma’naviy va ruhiy kamolotga yetishni targ‘ib qilishgan. Tasavvuf ilmidagi eng asosiy maqsad Allohni chin dildan sevish va Unga yaqindan bog‘lanishdir. Bu maqsadga erishish uchun tasavvufchilar qalbni dunyoviy ehtirolardan tozalash, nafsni jilovlash va Allohni zikr qilish orqali ma’naviy mukammallikka erishishni targ‘ib qiladilar. Allohga muhabbat tushunchasi tasavvufda markaziy o‘rin tutadi. Rabiya al-Adaviya kabi tasavvufchilarning qarashlarida ilohiy muhabbat (ishq ilohiy) insonning barcha ma’naviy izlanishlarining asosi deb qaraladi.⁸⁹

Tasavvufga ko‘ra, qalb insonning eng muhim qismi bo‘lib, Alloh bilan muloqot qilishning markazi hisoblanadi. Ammo dunyoviy tashvishlar va ehtirolar qalbni bulg‘aydi. Shu sababli, tasavvuf qalbni g‘iybat, hasad, takabburlik va boshqa ma’naviy kasalliklardan tozalashni maqsad qilib qo‘yadi. Qalbning poklanishi orqali inson o‘z ichki dunyosini Allohning nuriga ochadi. Tasavvufda bu jarayonni “tazkiyat an-nafs” (nafsni poklash) deb atashadi. Tasavvufda insonning eng katta dushmani sifatida nafs ko‘rsatiladi. Tasavvufchilarning fikricha, nafs insonni dunyoviy lazzatlarga bog‘lab qo‘yadi va Allohga yetishish yo‘lida to‘siq bo‘ladi. Shu sababli, tasavvuf nafsni tarbiya qilish, uni jilovlash va uni Allohning irodasiga bo‘ysundirishni o‘rgatadi. Nafsni tarbiya qilish uchun tasavvufchilar ro‘za tutish, zikr aytish, o‘z-o‘zini nazorat qilish va dunyoviy istaklardan voz kechishni tavsiya etadilar.

Tasavvufning yana bir maqsadi insonni sabr va qanoat ruhida tarbiyalashdir. Tasavvufchilarning fikricha, Allohning iroda va taqdiriga sabr qilish va Unga qanoat bilan bog‘lanish – haqiqiy ma’naviy kamolotga olib boruvchi yo‘l hisoblanadi. Ruhiy sabr insonni dunyo sinovlaridan o‘tishga tayyorlaydi, qanoat esa insonni Alloh bergan narsalarga shukr qilishga undaydi. Tasavvuf faqat Allohga muhabbatni emas, balki barcha mavjudotga nisbatan muhabbatni ham targ‘ib qiladi. Tasavvufchilar insoniyatni yagona ma’naviy oilaning bir qismi deb biladilar va ular o‘rtasidagi do‘stlik, bag‘rikenglik va mehr-oqibatni kuchaytirishga intiladilar. Bu tamoyil tasavvufning ijtimoiy ahamiyatini oshiradi, chunki u jamiyatda tinchlik va totuvlikni targ‘ib qiladi.

Tasavvufning zamonaviy o‘rni. Hozirgi kunda ham tasavvuf ilmi musulmon jamiyatlarida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tasavvuf insonlar o‘rtasida bag‘rikenglik, sabr-toqat va ma’naviy kamolotni targ‘ib qilib, turli madaniyat va diniy guruhlar o‘rtasidagi muloqotni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Zamonaviy dunyoda ko‘pchilik insonlar ruhiy tanglik, stress va bosim ostida yashamoqda. Tasavvuf qalbni poklash, ichki xotirjamlikka erishish va dunyoviy tashvishlardan voz kechish orqali insonning ma’naviy muvozanatini tiklashga yordam beradi. Zikr, muroqaba (ichki kuzatuv) va nafsni jilovlash kabi

⁸⁹ Nicholson, R.A. (1914). *The mystics of Islam*. G. Bell and sons, Limited;

tasavvufiy amaliyotlar insonlarni Allohga yaqinlashtirish, ruhiy barqarorlikka erishish va hayotning chuqur ma'nosini anglashga chorlaydi.⁹⁰

Bugungi dunyoda milliy, diniy va madaniy nizolar ko'payib, jamiyatda bo'linish xavfi ortmoqda. Tasavvufning asosiy tamoyillaridan biri – barcha mavjudotga nisbatan muhabbat va hurmat ko'rsatish, tinchlik va bag'rikenglikni targ'ib qilishdir. Tasavvufiy oqimlar, masalan, Jaloliddin Rumiy va Ahmad Yassaviy falsafasi, turli xalqlar va din vakillarini birlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Tasavvufning "insonparvarlik" tamoyillari bugungi kunda ham xalqlar o'rtasidagi tinchlikni ta'minlashda kuchli vosita bo'lib xizmat qilmoqda.⁹¹

Xulosa. Tasavvufning zamonaviy dunyodagi ahamiyati nafaqat diniy, balki insonning ma'naviy va ijtimoiy hayotida ham chuqur iz qoldirmoqda. U insonlarni ruhiy poklanishga, tinchlik va bag'rikenglikni targ'ib qilishga chorlaydi. Tasavvufiy tamoyillar, jumladan, muhabbat, sabr va shukr, bugungi murakkab va tezkor hayotda ma'naviy muvozanatni tiklashga yordam beradi. Shuningdek, tasavvuf global muammolarni hal qilish, jamiyatda totuvlikni mustahkamlash va dinlararo muloqotni rivojlantirishda o'z o'rniga ega. U insoniyatga ichki tinchlikka erishish va jamiyatni yaxshilash yo'lida nurli yo'l ko'rsatuvchi ma'naviy manba sifatida xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sulaymon Amirqulovich Xaydarov. (2024). O'quvchilarni tarbiyashda ijtimoiy fanlarni o'qitishni didaktik imkoniyatlari. *SCIENCE AND EDUCATION SCIENTIFIC JOURNAL*. 5.1.B.271-275.
2. Хайдаров, С. (2023). Педагогик фаолиятда о'қитувчи о'зидан компетентлик сифатларини шакллантириши. *Цифровизация современного образования: проблема и решение*, 1(1), 64–67.
3. Хайдаров, С.А. (2023). T. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(1/2), 92-96.
4. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. *Web of Teachers: Inderscience Research*. 2 (11). 203-205.
5. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига руҳий таъсир ўтказиши. *Modern Education and Development*. 3 (17). 23-27.
6. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. *Modern Education and Development*. 3 (17). 28-33.
7. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. *NEW RENAISSANCE international scientific journal*. 2(1). 91-94.
8. Absattorovich, R.A. (2024). YOQUB ABU YUSUFNING IJTIMOIIY-FALSAFIY QARASHLARI. *Universal books and monographs*, 1(1);
9. Nicholson, R.A. (1914). *The mystics of Islam*. G. Bell and sons, Limited;
10. Hasan al-Basriy – "Risalat al-Qalb";

PEDAGOGIK FAOLIYATNI AMALGA OSHIRISH UCHUN O'QITUVCHI KASBIY TAYYORGARLIGI

Umirzakova Nilufar, UMFT,

Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'qituvchining pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishidagi kasbiy tayyorgarlikning o'rni va ahamiyati keng tahlil qilinadi. O'qituvchi

⁹⁰ Hasan al-Basriy – "Risalat al-Qalb";

⁹¹ Хайдаров, С.А. (2023). Тарих дарсларида санъат асарларидан фойдаланишнинг усуллари. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(1/2), 92-96;

kasbiy tayyorgarligi tarkibiy qismlari, ularning o'zaro bog'liqligi hamda zamonaviy ta'lim jarayonidagi dolzarb muammolar va yechimlar yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston ta'lim tizimi tajribasi bilan bir qatorda, xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari ham tahlil qilinadi. Maqolada amaldagi tadqiqotlardan, statistik ma'lumotlardan va ilg'or pedagogik nazariyalardan misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: *pedagogik faoliyat, kasbiy tayyorgarlik, kompetensiya, malaka, innovatsiya, pedagogik mahorat, refleksiya, uzluksiz ta'lim.*

Ta'lim tizimining sifatini oshirish, avvalo, o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik darajasiga bevosita bog'liqdir. Chunki o'qituvchi — bu ta'lim jarayonining yuragi, o'quvchining shaxs sifatida shakllanishida asosiy yetakchi kuchdir.

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni (2020) hamda “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da qayd etilishicha, o'qituvchi zamonaviy bilimlarga ega, ijtimoiy faol, innovatsion fikrlaydigan, pedagogik kompetensiyalari rivojlangan shaxs bo'lishi zarur.

Bugungi kunda ta'limda amalga oshirilayotgan islohotlar — “Milliy o'quv dasturi”, “Raqamli ta'lim”, “Uzluksiz kasbiy rivojlanish” dasturlari — barchasi o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini zamon talablariga mos darajada rivojlantirishga qaratilgan.

O'qituvchining kasbiy tayyorgarligi tushunchasi va mohiyati. Kasbiy tayyorgarlik — bu o'qituvchining o'z pedagogik faoliyatini samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka, shaxsiy sifatlar va qadriyatlar majmuasidir. U o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda poydevor vazifasini bajaradi.

Kasbiy tayyorgarlik quyidagi asosiy tarkibiy qismlardan iborat:

Nazariy tayyorgarlik — pedagogika, psixologiya, metodika, didaktika, fan asoslaridan chuqur bilim olish;

Amaliy tayyorgarlik — o'quv darslarini o'tkazish, tahlil qilish, ta'lim jarayonini boshqarish;

Axloqiy tayyorgarlik — kasbiy etikaga rioya qilish, o'quvchi shaxsiga hurmat bilan yondashish;

Kommunikativ tayyorgarlik — muloqot madaniyati, hamkorlik, jamoaviy ishlash ko'nikmalariga ega bo'lish;

Innovatsion tayyorgarlik — yangi texnologiyalar, AKT va zamonaviy metodikalarni o'quv jarayoniga qo'llash.

Shuningdek, o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi nafaqat o'z sohasidagi bilimlarni egallash, balki shaxsiy o'sish, o'zini rivojlantirish va refleksiv fikrlashni ham o'z ichiga oladi.

Pedagogik faoliyatda kasbiy tayyorgarlikning ahamiyati. Pedagogik faoliyat o'z mohiyatiga ko'ra, murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, psixolog, tashkilotchi, maslahatchi sifatida ham ishtirok etadi.

Kasbiy tayyorgarligi yuqori bo'lgan o'qituvchi:

o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodiy yondashuvni shakllantira oladi;

o'quv jarayonini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etadi;
o'zining pedagogik faoliyatini tahlil qilib, xatolar ustida ishlay oladi;
shaxsiy namunasi orqali o'quvchilarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qodirova N. (2020) o'z tadqiqotida shunday xulosaga kelgan: “O'qituvchining kasbiy tayyorgarlik darajasi — ta'lim sifatini belgilovchi eng muhim omildir. Bu tayyorgarlik nafaqat bilimni, balki shaxsiy mas'uliyatni ham o'z ichiga oladi”.

Zamonaviy ta'limda o'qituvchining kasbiy kompetensiyalari

Hozirgi kunda o'qituvchi o'z faoliyatini faqat dars o'tish bilan chegaralab qo'ymasligi kerak. U — metodist, innovator, texnolog, psixolog, ijtimoiy lider hamdir. Shu boisdan, kasbiy kompetensiya tushunchasi o'qituvchi tayyorgarligini baholashda asosiy mezon hisoblanadi.

Pedagogik kompetensiyalar quyidagi turlarga ajratiladi:

- Didaktik kompetensiya – ta'lim mazmunini samarali yetkazish qobiliyati;
- Ijtimoiy-kommunikativ kompetensiya – o'quvchi va ota-onalar bilan muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yish;
- Refleksiv kompetensiya – o'z faoliyatini tahlil qilib, takomillashtira olish;
- Texnologik kompetensiya – raqamli ta'lim vositalaridan samarali foydalanish.

Masalan, Hasanov S. (2021) ta'kidlaydi: “Kasbiy kompetensiyani shakllantirish o'qituvchining kasbiy refleksiyasiga, o'zini baholash qobiliyatiga va uzluksiz o'qishga tayyorligiga bog'liqdir.”

Xorijiy tajribada o'qituvchi kasbiy tayyorgarligi

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, o'qituvchini tayyorlash jarayonida amaliyot va metodik tayyorgarlikka alohida e'tibor qaratiladi.

- Finlyandiya: O'qituvchi tayyorlash jarayoni magistratura darajasida olib boriladi. Har bir o'qituvchi ilmiy-tadqiqot ishlari bilan shug'ullanishi majburiy.
- Janubiy Koreya: Har uch yilda bir marta o'qituvchilar malaka oshirish kurslaridan o'tadilar.
- Yaponiya: “O'qituvchi – doimiy o'rganuvchi shaxs” tamoyili asosida kasbiy rivojlanish tizimi joriy etilgan.

O'zbekiston ta'lim tizimi ham shu yo'nalishda faoliyat yuritmoqda. Uzluksiz kasbiy rivojlanish markazlari orqali o'qituvchilar uchun yangilangan dasturlar, masofaviy o'qitish kurslari va innovatsion seminarlar tashkil etilmoqda.

O'qituvchining shaxsiy fazilatlari va pedagogik mahorati. Kasbiy tayyorgarlik faqat bilim va ko'nikma bilan cheklanmaydi. O'qituvchining shaxsiy fazilatlari — mehribonlik, sabr-toqat, adolat, muloqotchanlik, mas'uliyatlilik ham pedagogik muvaffaqiyatning asosiy mezonlaridan biridir.

Abdullayeva M. (2019) o'z maqolasida qayd etadi: “Pedagogik mahorat – bu o'qituvchining o'z bilimini ijodiy qo'llay olish, o'quvchi qalbiga yo'l topish va tarbiya jarayonini badiiy mahorat bilan olib borish qobiliyatidir”.

Pedagogik mahoratning muhim jihati — refleksiya, ya'ni o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilib, o'z ustida ishlashi. Refleksiya o'qituvchiga darsdagi xatolarni ko'rish, yangiliklarni sinab ko'rish va doimiy rivojlanish imkonini beradi.

O'qituvchining kasbiy tayyorgarligi — bu ta'lim tizimining asosiy poydevoridir. U nafaqat o'qituvchi faoliyatini, balki butun jamiyatning intellektual salohiyatini belgilaydi. Shu sababdan, pedagogik ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish, ularni innovatsion yondashuvlar asosida qayta tayyorlash va uzluksiz rivojlanish uchun sharoit yaratish eng muhim vazifalardan biridir.

Kasbiy tayyorgarlikning yuksak darajada bo'lishi — ta'lim sifati, o'quvchi muvaffaqiyati va millatning ma'naviy ravnaqini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Forobiy. «Fozil odamlar shahri».
2. Ibn Sino. «Donishnoma».
3. Alisher Navoiy. Asarlar to'plami.
4. Komenskiy J.A. «Buyuk didaktika».
5. J.-J. Russo. «Emil yoki tarbiya haqida».
6. Pestalozzi asarlari.
7. Dewey J. «Demokratiya va ta'lim».

YAXLIT PEDAGOGIK JARAYONNING ASOSIY VAZIFASI

Sultonova Rayhona, UMFT,
Xotijiy til va adabiyot yo'nalish talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada yaxlit pedagogik jarayon tushunchasining mazmuni, uning asosiy xususiyatlari va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati tahlil etilgan. Shuningdek, pedagogik jarayonning asosiy vazifalari – ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi, ijtimoiylashtiruvchi va motivatsion yo'nalishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik jarayon, ta'lim, tarbiya, rivojlantirish, ijtimoiylashtirish, o'qituvchi, o'quvchi, shaxs kamoloti.

Kirish. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti inson kapitaliga, ya'ni yetuk, bilimli, barkamol shaxsni shakllantirishga bog'liq. Bunday shaxsni tarbiyalashda pedagogik jarayon muhim rol o'ynaydi. Pedagogik jarayon bu — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro ta'sir hamda hamkorlik asosida bilim, ko'nikma, malaka, tarbiya va rivojlanishning amalga oshish tizimidir. Shu sababli, **yaxlit pedagogik jarayon** ta'lim va tarbiyaning bir butun tizimda uyg'unlashgan holda amalga oshirilishini anglatadi. Bu jarayonda o'qituvchi boshqaruvchi, yo'naltiruvchi rolni bajaradi, o'quvchi esa faol ishtirokchi sifatida bilimni o'zlashtiradi. Yaxlit pedagogik jarayonning muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorligiga, ta'lim muhitining samaradorligiga hamda tarbiyaviy maqsadlarning to'g'ri belgilanishiga bog'liq. Shu bois bu jarayonni puxta rejalashtirish va ilmiy asosda tashkil etish shaxsni har tomonlama rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir.

1. Yaxlit pedagogik jarayon mohiyati.

Yaxlit pedagogik jarayon — bu ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning o'zaro uzviy bog'langan holda amalga oshiriladigan tizimi bo'lib, u shaxsni har tomonlama kamolga yetkazishga xizmat qiladi. Bu jarayonning yaxlitligi shundaki, unda nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy va jismoniy rivojlanishi ham ko'zda tutiladi. Pedagogik jarayonning markazida inson –

o'quvchi shaxsi turadi. O'qituvchi esa bu jarayonning boshqaruvchisi va yo'naltiruvchisi sifatida faoliyat yuritadi.

2. Yaxlit pedagogik jarayonning asosiy vazifalari.

Yaxlit pedagogik jarayon quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. **Ta'limiy vazifa** – o'quvchilarga ilmiy bilimlar berish, ularni amaliyotda qo'llay olishga o'rgatish, tafakkurini rivojlantirish.

2. **Tarbiyaviy vazifa** – o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar, vatanparvarlik, halollik va mehnatsevarlik sifatlarini shakllantirish.

3. **Rivojlantiruvchi vazifa** – o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodkorlik va tashabbuskorlik qobiliyatlarini rivojlantirish.

4. **Ijtimoiylashtirish vazifasi** – shaxsni jamiyat hayotiga tayyorlash, uni ijtimoiy rollarni to'g'ri bajarishga o'rgatish.

5. **Motivatsion vazifa** – o'quvchilarda bilim olish, o'z ustida ishlash, o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishni shakllantirish.

Ushbu vazifalar o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, birining samarasi boshqasiga bevosita ta'sir qiladi. Shu boisdan pedagogik jarayonning har bir bosqichi kompleks tarzda olib borilishi zarur.

3. Yaxlit pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish yo'llari.

Bugungi kunda pedagogik jarayonni samarali tashkil etish uchun quyidagi omillarga e'tibor qaratish muhimdir:

- ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash;
- ta'lim jarayonini o'quvchi shaxsiga yo'naltirish;
- ta'lim va tarbiyani hayot bilan bog'lash;
- ota-ona, jamoa va ta'lim muassasalari hamkorligini kuchaytirish;
- o'quvchilarning individual qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratish.

4. O'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorligi.

Yaxlit pedagogik jarayonning muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchining o'zaro hamkorligiga bog'liq. O'qituvchi — bilim manbai, tashkilotchi, rahbar bo'lsa, o'quvchi — faol ishtirokchi, bilimni egallovchi, ijodkor shaxs sifatida jarayonda qatnashadi. Ularning muloqoti o'zaro hurmat, ishonch va hamkorlik tamoyillariga asoslanadi.

Xulosa qilib aytganda, **yaxlit pedagogik jarayonning asosiy vazifasi** — shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uni ijtimoiy hayotga tayyorlash va ma'naviy barkamollikka yetaklashdir. Bu jarayon ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning yagona tizimda amalga oshirilishini taqozo etadi. Bugungi kunda pedagogika fani oldida turgan eng muhim masalalardan biri — o'quvchi shaxsini faol, mustaqil va ijodkor inson sifatida shakllantirishdir. Shu maqsadga erishish uchun o'qituvchi o'z faoliyatida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion metod va texnologiyalardan samarali foydalanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov S.A. (2024). *Pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlar va ularning samaradorligi. Science and Education Journal*, 5(2), 180–185.
2. G'ofurov T., Yo'ldoshev J. (2022). *Pedagogika asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.*

3. Avliyoqulov N. (2021). *Ta'lim jarayonining didaktik asoslari*. Toshkent: "Fan va texnologiya".
4. Abdullayeva M. (2023). *Pedagogik texnologiyalar va ta'lim sifatini oshirish yo'llari*. *Ta'lim va innovatsiya jurnali*, 4(1), 92–97.
5. Hasanboeva O., Ochilov M. (2020). *Pedagogika nazariyasi va amaliyoti*. Toshkent: "Iqtisodiyot".
6. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
7. Xaydarov C. (2024). *Spiritual influence on child education in families*. *Web of Teachers: Inderscience Research*. 2 (11). 203-205.
8. Xaydarov C. (2025). *Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir etkazishi*. *Modern Education and Development*. 3 (17). 23-27.
9. Xaydarov S.A. (2025). *The role of the use of fine arts in teaching the history of the country*. *Modern Education and Development*. 3 (17). 28-33.
10. Xaydarov S.A. (2025). *Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari*. *NEW RENAISSANCE international scientific journal*. 2(1). 91-94.
11. Xaydarov S.A. (2025). *Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati*. *Til va adabiyot.uz*. 2.11-12.
12. Xaydarov S.A. (2025). *On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders*. *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology* ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
13. Xaydarov C. (2025). *Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati*. 3 (9). 261-265.

TA'LIM METODLARI TASNIFI VA ULARGA TURLICHA YONDASHUVLAR MOHIYATI

Muxamedova Robiya, UMFT,
Xorijiy til va adabiyot kafedrasi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim metodlarining tasnifi hamda ularga turlicha yondashuvlarning mohiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodlarning maqsadga muvofiqligi, ularning didaktik tamoyillar bilan uyg'unligi va samaradorlik darajasi asoslab beriladi. Maqolada an'anaviy, zamonaviy va innovatsion ta'lim metodlari o'rtasidagi farqlar, shuningdek, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining o'zaro hamkorligi nuqtayi nazaridan yondashuvlar yoritilgan. Tadqiqotda interfaol o'qitish, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar va ularning o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakasini shakllantirishdagi roli tahlil etilgan. Natijada, ta'lim metodlarini tanlash va qo'llashda tizimli, ijodiy hamda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Ta'lim metodlar, didaktiv yondashuv, o'qitish jarayoni, interfaol metodlar, an'anaviy metodlar, o'quv-bilim jarayoni, o'quvchi markazida yondashuv, o'qituvchi markazida yondashuv, samaradorlik.

Metod so'zi yunonchadagan olingan bo'lib yo'lda maqsadga erishish usuli deb ataladi aniqroq qilib aytganda o'quv jarayonlarni tartibga soladigan faoliyatdir. Metodlarni asosiy maqsadi olgan barcha nazariy bilim va ilmlarizni metodlar orqali o'quv jarayonida qo'llay olishdir ya'ni o'quvchiga to'g'ri ishlata olish. Metod yani ilmiy nazariyalarni ochilishga vosita bo'la oladi. Bundan tashqari ta'lim metodlari o'qituvchi va o'quvchilarni o'zaro faoliyati o'qitish va o'qishga yo'naltirilgan aniq harakatlar va usulardir. Ya'ni bunda o'quv-bilish jarayoni keng yoritib beradi. Didaktikada, ta'lim funksiyasi keng qo'llanadi.

Ta'lim usuli - ta'lim metodining tarkibiy qismi va alohida tomoni. Metod va usul munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat pedagogik yoki o'quv vazifasining bir qismi hal qilinadi. Aynan barcha metodlar va usullar o'qituvchilar tomonidan turlicha usullarda ochib beriladi. Masalan o'qituvchilar ko'p qo'llanadigan o'quv qo'llamalariga ko'ra amaliy metod hisoblansa, uni qo'llashda bir nechta usullar va amaliy metodlar foydalanishadi. O'qitish usullari ta'lim jarayonlari o'qituvchi va o'quvchi-talaba faoliyatni qanday bo'lishi va o'qitish jarayonlarini, ya'ni nazariy ma'lumotlarini qanday qilib olib borishni belgilab beradi. Usullar yordamida faqat o'quv jarayonlarini bir qismni belgilab beradi xolos,

Ayrim o'qituvchilar "metod" tushchasini "uslub" deb qo'llaydilar, keling metod va uslubni ta'lim jarayonida qanday farq qilishni ko'rib chiqamiz.

Metod- yunoncha "*methodos*" - "yo'l, usul" — bu o'qituvchi va o'quvchining ta'lim maqsadiga erishish yo'lidagi umumiy harakat yo'li. Ya'ni, metod – "nima orqali o'qitamiz?" degan savolga javob beradi.

Uslub- bu tanlangan metodni amalga oshirishning aniq shakli va yo'li ya'ni metodni bir elementi U "qanday qilib" shu metodni qo'llaymiz uni "o'quvchi va talabaga qanday yetkazib beramiz?" degan savolga javob beradi.

Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifi deganda biz didaktiv degani o'zi nima Didaktika - bu ta'lim nazariyasi, ya'ni o'qitish va o'rganish jarayonining qonuniyatlarini o'rganuvchi pedagogika bo'limi hisoblanadi. Zamonaviy didaktika metodlari faqat bilim berish emas, balki shaxsni rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijodkorlikni shakllantirish asosiy qoidasi hisoblanadi misol qilib oladigan bo'lsak, hozirgi kundagi talabalar 4/2 mexanizimda o'qishadi bu nima degani? Ya'ni talabalar to'rt kun nazariy o'qib, ikki kun amaliy mashg'ulotga borisahdi u yerda o'quvchilarni yuqorida aytilgandek usullar va metodlardan foydalanib dars o'tish jarayonni o'rganishadi. Bu esa juda ham foydali bo'ladi.

Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifining asosiy yo'nalishlari:

1. Bilim manbai bo'yicha tasnif (E.I. Golant, N.M. Verzilin, M.N. Skatkin)

- Og'zaki metodlar: hikoya, tushuntirish, suhbat, ma'ruza.
- Ko'rgazmali metodlar: kuzatish, tajriba, namoyish, slayd, video, modeldan foydalanish.

- Amaliy metodlar: mashq, laboratoriya ishi, loyiha, amaliy topshiriq.

2. O'quv faoliyati xarakteriga ko'ra (I.Ya. Lerner va M.N. Skatkin)

- Tayyor bilimlarni o'zlashtirish metodi (o'qituvchi yetakchiligida).
- Reproduktiv metod – o'quvchi oldindan berilgan namunani takrorlaydi.
- Muammoli ta'lim metodi – muammoli vaziyat orqali fikrlashni faollashtiradi.

Zamonaviy didaktika ta'lim metodlari tasnifi – bu qat'iy sxema emas, balki moslashuvchan tizim bo'lib, dars maqsadi o'quvchi ehtiyoji va fanning xususiyatiga qarab tanlanadi. Bugungi kunda metodlar va usullar bilim va ilim berish emas ya'ni nazariy ilm bilan cheklash emas, balki talab avval o'quvchi faol,

ijodkor, mustaqil fikrga ega shaxs sifatida o'qitish kerak chunki Kundan kunga zamonaviy ta'lim talabi oshib bormoqda.

Didaktikani asosiy tushunchalari:

Ta'lim- o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi maqsadga yo'naltirilgan o'quv jarayoni.

Bilim- o'rganilgan ilmiy ma'lumotlar yig'indisi.

Ko'nilma- bilimni amalda qo'llay olish qobiliyati.

Malaka – ko'nikmani takrorlash orqali avtomatik darajaga yetkazish.

Didaktika – ta'lim jarayonining nazariy asosi, ta'lim metodlari esa, shu jarayonni amalga oshiruvchi amaliy vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Xaydarov C. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
3. Xaydarov C. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir ўtkazishi. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
4. Xaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
7. Xaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Xaydarov C. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

PEDAGOGIK JARAYONNING BOSQICHLARI

Sodiqova Robiya, UMFT

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik jarayonning mohiyati, uning tarkibiy qismlari va bosqichlari ilmiy-nazariy asosda yoritilgan. Pedagogik jarayon — o'qituvchi va o'quvchi hamkorligiga asoslangan, maqsadga yo'naltirilgan tizimli faoliyat bo'lib, shaxsning intellektual, ma'naviy va kasbiy rivojiga xizmat qiladi. Maqolada jarayonning maqsadni belgilash, rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va natijani baholash bosqichlari batafsil tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: pedagogik jarayon, ta'lim jarayoni, rejalashtirish, boshqarish, baholash, o'qitish metodlari, ta'lim texnologiyalari.

Kirish.

1. Pedagogik jarayon — ta'lim va tarbiyaning yagona mazmuniy tizimi bo'lib, u o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslangan murakkab faoliyatdir. Ta'lim sifatining yuksalishi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini uzluksiz rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashi va kompetensiyalarini shakllantirish bevosita pedagogik jarayonning qanday tashkil etilishiga bog'liq.

2. Hozirgi zamon ta'limida pedagogik jarayonni zamonaviy texnologiyalar, innovatsion metodlar va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Jarayonning samaradorligi esa uning bosqichma-bosqich, izchil hamda ilmiy asoslangan holda amalga oshirilishiga bog'liq. Shuning uchun ham pedagogik jarayonning har bir bosqichi alohida mazmunga ega bo'lib, ular o'zaro uzviy bog'liq holda ta'limning yakuniy natijasini belgilaydi.

Pedagogik jarayonning mohiyati va bosqichlari

1. Pedagogik jarayonning mohiyati

Pedagogik jarayon — o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikka asoslangan, maqsadli, izchil va tizimli faoliyat bo'lib, u o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonning quyidagi xususiyatlari uning mazmunini belgilaydi:

- Maqsadga yo'naltirilganlik – ta'limning aniq maqsadlarga asoslanishi;
- Tizimlilik – jarayonning bosqichma-bosqich tashkil etilishi;
- Izchillik – o'qitish faoliyatining mantiqiy davomiyligi;
- Faoliyatga asoslanganlik – o'quvchilarni mustaqil ishlashga undash;
- O'zaro hamkorlik – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot;
- Natijadorlik – yakunda aniq o'quv natijalariga erishish.

Mazkur xususiyatlarning uyg'unlashuvi pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi.

2. Pedagogik jarayonning bosqichlari

Maqsadni belgilash bosqichi

Pedagogik jarayonning avvalgi bosqichi — bu maqsadni aniq belgilash. Maqsad o'quv dasturi, davlat ta'lim standartlari va o'quvchilarning psixologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak. Maqsadlar quyidagi turlarga bo'linadi:

- Umumiy maqsad – fanning uzoq muddatli vazifasi;
- Xususiy maqsad – har bir mavzu uchun belgilangan natijalar;
- Shaxsiy maqsad – o'quvchining individual rivojlanishiga qaratilgan maqsadlar.

To'g'ri qo'yilgan maqsad darsning metodlari, mazmuni va kutilgan natijalarini belgilashda muhim o'rin tutadi.

O'quv materialini rejalashtirish bosqichi

Rejalashtirish — bu darsning mazmunini, uslubini va jarayonini oldindan belgilashdir. Ushbu bosqichda quyidagilar aniqlanadi:

- mavzuning asosiy g'oyasi va mazmuni;
- qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar;
- interaktiv metodlar;
- ko'rgazmali va texnik vositalar;
- topshiriq va mashqlar turlari.

To'g'ri rejalashtirilgan dars ta'lim jarayonining izchil va samarali o'tishini ta'minlaydi.

O'quv jarayonini tashkil etish bosqichi

Bu bosqich o'qituvchining bevosita amaliy faoliyati bilan bog'liq. O'qituvchi mavzuni bayon qiladi, o'quvchilarni dars jarayoniga jalb etadi, guruhli

ishlash, muhokama, savol-javob kabi metodlardan foydalanadi. Zamonaviy ta'limda quyidagi metodlar keng qo'llaniladi:

- muammoli ta'lim;
- kichik guruhlarda ishlash;
- loyiha metodi;
- AKTdan foydalanish;
- integratsiyalashgan darslar.

Bu metodlar o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytiradi, ijodkorlik va mustaqillikni rivojlantiradi.

O'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini boshqarish

O'qituvchi o'quvchilarning mavzuni qay darajada tushunayotganini kuzatadi, zarur hollarda yordam beradi, tushunmagan joylarni izohlaydi. Ushbu bosqichning asosiy vazifalari:

- o'quvchilar faolligini oshirish;
- o'z vaqtida metodik yordam berish;
- tushunmagan joylarni qayta yoritish;
- o'quvchilarda motivatsiya yaratish.

Boshqaruv jarayoni ta'limning uzluksizligini va sifatligini ta'minlaydi.

Natijani baholash va tahlil qilish bosqichi

Baholash pedagogik jarayonning yakuniy elementi bo'lib, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlashga xizmat qiladi. Baholash quyidagi turlar orqali amalga oshiriladi:

• Joriy nazorat – mavzuni o'rganish jarayonida o'quvchining holatini aniqlash;

- Oraliq nazorat – bo'lim yoki bob bo'yicha natijalarni tekshirish;
- Yakuniy nazorat – chorak, yarim yillik yoki yillik baholash;
- Kuzatish – o'quvchining darsdagi faolligini o'rganish;
- Testlar – standart topshiriqlar orqali bilimni aniqlash;
- Amaliy topshiriqlar – bilimni amalda qo'llash darajasini tekshirish.

Baholash natijalari tahlil qilinadi, kamchiliklar aniqlanadi va ularni bartaraf etish choralari belgilanadi. Bu pedagogik jarayonning yanada takomillashuviga xizmat qiladi.

Xulosa. Pedagogik jarayon — o'quvchining har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi murakkab, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatdir. Uning har bir bosqichi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim bo'g'in hisoblanadi. Maqsadni to'g'ri belgilash, darsni puxta rejalashtirish, o'quvchilar faoliyatini boshqarish va natijani adolatli baholash pedagogik jarayonning yuqori sifatda amalga oshishiga olib keladi. Shunday ekan, pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etish ta'lim samaradorligi va o'quvchi shaxsining kamol topishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Xaïdapoø C. (2024). *Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research.* 2 (11). 203-205.

3. Хайдаров С. (2025). Оилаларда фарзанд тарбиясига рухий таъсир ўтказиш. *Modern Education and Development*. 3 (17). 23-27.
4. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. *Modern Education and Development*. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. *NEW RENAISSANCE international scientific journal*. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. *Til va adabiyot.uz*. 2.11-12.
7. Khaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology* ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Хайдаров С. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

ОСНОВНЫЕ КАТЕГОРИИ ДИДАКТИКИ

Акратова Мунисабону, UMFT

Аннотация: В данной работе рассматривается сущность дидактики как центрального раздела педагогической науки, исследующего закономерности и принципы процесса обучения. Раскрываются основные категории дидактики — обучение, преподавание, учение, знание, умение, навык, содержание образования и принципы обучения.

Ключевые слова: Дидактика, обучение, преподавание, учение, содержание образования, методы обучения, принципы обучения, роль учителя, педагогический процесс.

Современная педагогическая наука уделяет особое внимание вопросам обучения и образования, которые лежат в основе формирования личности и общества. Центральное место в педагогике занимает дидактика — раздел, изучающий закономерности и принципы процесса обучения.

Как отмечает Б. Т. Лихачёв (2015), дидактика представляет собой «науку об обучении и образовании в их единстве и взаимосвязи». Для эффективного понимания этой области необходимо рассмотреть её ключевые категории, отражающие структуру и внутреннюю логику педагогического процесса.

1. Сущность дидактики:

Дидактика формулирует теоретические основы процесса обучения, включая цели, содержание, методы, формы и результаты.

По мнению И. Я. Лернера (2010), её главная задача — определить оптимальные способы передачи знаний и развития познавательной активности учащихся.

Дидактика исследует не только процесс усвоения знаний, но и закономерности формирования личности обучающегося, его мотивации и самостоятельности в обучении.

2. Основные категории дидактики

Ключевыми категориями дидактики являются:

обучение, преподавание, учение, знание, умение, навык, содержание образования и принципы обучения.

Эти категории образуют систему взаимосвязанных элементов, обеспечивающих целостность образовательного процесса и его развитие.

Дидактика служит основой для построения педагогических моделей и программ, направленных на повышение эффективности образования.

3. Обучение как центральная категория

Обучение рассматривается как процесс и результат взаимодействия учителя и ученика.

Л. С. Выготский (1999) подчеркивал, что обучение должно «опережать развитие, стимулируя формирование высших психических функций».

Таким образом, обучение является не только передачей знаний, но и активным процессом развития личности и её познавательных способностей.

4. Методы и формы обучения

Методы обучения — это способы взаимодействия преподавателя и учащихся, направленные на достижение образовательных целей.

Современные педагоги (Bruner, 1966; Echevarria et al., 2017) подчёркивают необходимость активных и интерактивных методов, способствующих развитию критического мышления, самостоятельности и коммуникативных навыков.

Формы обучения — урок, лекция, семинар, практическое занятие — подбираются с учётом особенностей содержания и возраста учащихся.

5. Принципы обучения

Классические принципы дидактики — научность, систематичность, доступность, сознательность и активность — были заложены Я. А. Коменским.

Современные исследователи дополняют их принципами гуманизации, индивидуализации, инклюзивности и цифровизации образования.

Следование принципам обучения обеспечивает качество образовательного процесса и эффективность педагогического воздействия.

6. Роль учителя в дидактическом процессе

Учитель является ключевой фигурой образовательного процесса — организатором, консультантом и мотиватором.

По мнению Дж. Брунера (1966), преподаватель должен создавать условия, при которых учащийся становится активным субъектом обучения.

В рамках подхода Sheltered Instruction (Echevarria, Short & Vogt, 2017) педагог адаптирует содержание и методы обучения под уровень языковой и когнитивной подготовки студентов, что особенно важно в многоязычной и мультикультурной образовательной среде.

Заключение. Дидактика представляет собой основу педагогического процесса, обеспечивающую единство обучения, воспитания и развития.

Её категории отражают сложную систему взаимосвязей между участниками образовательного процесса, методами и содержанием обучения.

Понимание и применение этих категорий позволяют повысить эффективность образовательной деятельности и качество подготовки будущих специалистов.

Список литературы:

1. Лихачёв Б. Т. (2015). Педагогика: Курс лекций. — М.: Академия.
2. Лернер И. Я. (2010). Дидактические основы методов обучения. — М.: Педагогика.
3. Выготский Л. С. (1999). Мышление и речь. — М.: Лабиринт.
4. Xaydarov, S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
5. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
6. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy taʼsirning oʻlchamlari. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
7. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
8. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yoʻllari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
9. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissi tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
10. Khaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
11. Хайдаров С. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

TA'LIMNI TASHKIL ETISH TIZIMLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Turdibekova Ruhshona, UMFT,
Xorijiy til va adabiyoti yoʻnalishi 2-kurs talabasi

Anotatsiya. Ushbu ilmiy ishda ta'limni tashkil etish tizimlari, ularning tarkibiy tuzulishi hamda funksional xususiyatlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqotda an'anaviy, kredit-modul, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan, masofaviy va aralash ta'lim tizimlarining pedagogik imkoniyatlari, tashkiliy-metodik mexanizmlari hamda samaradorlik ko'rsatkichlari o'rganilgan. Ta'lim jarayonining sifatini oshirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar, o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan yondashuvlar va boshqaruv strategiyalarining ta'lim tizimlari bilan o'zaro integratsiyasi ilmiy asoslangan holda yoritiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim tizimlarining zamonaviy talablarga mos takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qiladi hamda ularning amaliyotda qo'llanishi bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit soʻzlar: o'qitish usullari, an'anaviy (klassik) tizim, modullar tizimi, individual tizim, masofaviy tizim, blits o'qitish, kompyuter yordamida o'qitish, reproduktiv metod

Ta'limni tashkil etish tizimlari ta'limni loyihalash va boshqarishga yondashuvlarning o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lgan usullardir. Eng keng tarqalgan tizimlarga **klassik ta'lim** (an'anaviy), **klass-dars tizimi**, **shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim** (individual ta'lim) va **loyihaviy ta'lim** kiradi. Klassik tizimda o'qituvchi markazda bo'lib, barcha o'quvchilarga bir xil ma'lumot beradi. Klassik-dars tizimi o'ziga xos jadval, sinflarga bo'linish va o'quvchilarning baholanishi bilan ajralib turadi. Shaxsiga yo'naltirilgan ta'limda har bir o'quvchining o'z o'quv tempi va ehtiyojlariga e'tibor beriladi. Loyihaviy ta'lim esa o'quvchilarning amaliy loyihalar ustida ishlashiga asoslanadi.

Modul asosida o'qitish tizimi. Bu ma'lum bir mavzu yoki ko'nikmani to'liq o'z ichiga oladigan mustaqil o'quv bo'lagi. Har bir modul o'quv maqsadlari, amaliy topshiriqlar, baholash mezonlari kabilarni o'z ichiga oladi.

Masofaviy o'qitish tizimi. Bu tizimda o'qituvchi va o'quvchi bir joyda bo'lmagan holda, internet va texnik vositalar orqali ta'lim jarayonini olib borishdir. Misol uchun onlayn platformalar orqali, video darslar, elektron darsliklar orqali va hokazolar.

Individual tizim. Bu har bir shaxsning ehtiyojlari, imkoniyatlari, maqsadlari va xususiyatlariga qarab ishlaydigan tizim hisoblanadi. Ya'ni qisqacha qilib aytganda umumiy, hammaga bir xil tartib o'rniga har bir odam uchun alohida yondashadi.

Blits o'qitish tizimi. Bu usul qisqa vaqt ichida kata hajmdagi ma'lumotni tez va ixcham tarzda yetkazib berishga asoslangan tezkor o'qitish tizimi hisoblanadi. "Blits" so'zi nemischadan olingan bo'lib "chaqmoq", "juda tez" degan ma'noni bildiradi.

Ta'lim metodlari dastlab pedagog ongida muayyan yo'nalishdagi faoliyatning umumlashma loyihasi tarzida namoyon bo'ladi. Mazkur loyiha amaliyotga o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyatiga o'zaro tutashuvi, o'qitish va o'qishga qaratilgan aniq harakatlar amallar yoki usullar majmuasi sifatida namoyon bo'ladi. Metod boshqa shakllarda namoyon bo'lmaydi, buning boisi ta'lim metodi o'zida umumiy holda faoliyatning didaktik modelini ifoda etadi. Ta'lim metodlari ta'lim maqsadlarini yoritishga xizmat qiladi, u yordamida ta'lim mazmunini o'zlashtirish yo'llari ifoda etiladi, o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro harakati, xususiyati aks ettiriladi. O'qituvchi tomonidan qo'llanilayotgan ta'lim metodlar majmuasi boshlang'ich sinflardan yuqori sinflarga o'tish asosida o'zgarib hamda murakkab hususiyat kasb etib boradi. Ushbu jarayonda ayrim metodlarni qo'llash chastotasi oshsa ayrim metodlarni qo'llashga bo'lgan ehtiyoj kamayadi. Ta'lim metodlaridan foydalanish ko'lami, holati o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi va mahorati darajasiga bog'liq holda o'zgaradi.

Reproduktiv ta'lim metodlari. Bu metod yuqorida keltirilgan metodlardan quyidagi unsurlarning mavjudligi bilan farqlanadi: o'qituvchining bilimlarni tushuntirishi, ularni o'quvchilarning yodida saqlashini ta'minlashi va qayta ishlab chiqishilardir. O'zlashtirilgan bilimlarning mustahkam bo'lishiga ularni kop marta takrorlash evaziga erishiladi. Mazkur metod ta'limning barcha bosqichlari, asosan, boshlang'ich sinflarda o'qish va yozish, arifmetik harakatlarni amalga oshirish ko'nikmalarini o'zlashtirishda muhim o'rin tutadi.

Xulosa. Tadqiqot davomida ta'limni tashkil etishning an'anaviy, modul, individual, masofaviy va blits o'qitish kabi asosiy tizimlari taqqoslab o'rganildi. Har bir tizimning tashkiliy-metodik tuzilishi, pedagogik imkoniyatlari va qo'llanish samaradorligi tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchiga yo'naltirilgan yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va moslashuvchan ta'lim shakllarini integratsiya qilish ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Reproduktiv metodlar va boshqa o'qitish usullarining maqsadga muvofiqligi esa o'qituvchining metodik mahoratiga bog'liq.

Umuman, tadqiqot ta'lim tizimlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Xaydarov C. (2024). *Spiritual influence on child education in families*. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
3. Xaydarov C. (2025). *Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir etkazishi*. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
4. Xaydarov S.A. (2025). *The role of the use of fine arts in teaching the history of the country*. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). *Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari*. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). *Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati*. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
7. Xaydarov S.A. (2025). *On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders*. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Xaydarov C. (2025). *Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati*. 3 (9). 261-265.

YOSHLIK VA ZAMON TALABLARI: HAYOTIY QARORLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Boymurodova Sevinch Bakhtiyor Qizi
Sarbon universitet talabasi

Annotatsiya. Maqola XXI asr yoshlari va ularning hayotiy qarorlari, o'sish va rivojlanish yo'llarini tahlil qiladi. Unda yoshlarning tez qaror qabul qilish, e'tibor, sabrsizlik, solishtirish, qaysarlik, o'zini o'zgartira olish va to'g'ri yo'lni tanlash kabi yettita asosiy sinovlari bayon etilgan. Muallif yoshlarning ichki qobiliyatlari, motivatsiya va intizom orqali muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Shuningdek, maqolada jadidlar avlodi va zamonaviy yoshlar o'rtasidagi bog'liqlik, kelajakni shakllantirishdagi mas'uliyat muhimligi haqida fikrlar berilgan. Maqola yoshlarga hayotiy qarorlar qabul qilishda yo'l-yo'riq ko'rsatadigan motivatsion va ma'rifiy xarakterga ega.

Kalit so'zlar: Yoshlik, qaror qabul qilish, mas'uliyat, zamon talabi, moslashuvchanlik, o'zgarish, motivatsiya, intizom, e'tibor, sabrlilik, qiyinchilik, o'zini anglash, maqsad, odat, kompas (hayotiy yo'l), tengdoshlar ta'siri, solishtirish, o'zini rivojlantirish, o'zgarishdan qo'rqqanlik, tezkorlik, chalg'ituvchilar, ichki kuch.

Har bir avlodning o'z yo'li, izlanishlari, sinovlari va mashaqqatlari mavjud. Biroq XXI asr yoshlari "tezlashgan dunyo"da voyaga yetayotgan avlod hisoblanadi. Avvallari besh yil talab qilgan o'zgarishlar bugungi kunda besh oyda, hatto besh soniyada amalga oshmoqda. Shu bois bugungi yoshlarning har bir qarori kelajagimiz qanday bo'lishini belgilab beruvchi muhim omilga aylanmoqda.

Yoshlik — inson hayoti davomida beriladigan eng katta boyliklardan biridir. Yoshlikda boylik topish mumkin, ammo vaqtni qaytarib bo'lmaydi. Aynan yoshlikda qabul qilingan qarorlar hayotning keyingi qirq yiliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, umrimizning keyingi bosqichi qanday kechishi, avvalo, bugungi tanlovlarimizga bog'liq. Agar bugun qiyin,

ammo to'g'ri yo'lni tanlasak, kelgusida hayotimiz yanada ravon kechadi. Aksincha, oson yo'lni tanlash keyinchalik murakkab va mashaqqatli hayotga olib kelishi mumkin.

Zamon talabi va yoshlarning moslashuvchan tafakkuri bugungi kunda kuchlilikni jismoniy qudrat bilan emas, balki o'zini doimiy ravishda yangilay olish qobiliyati bilan belgilaydi. O'zgarmaslik ko'pincha zaiflik belgisi hisoblanadi. O'zgarishdan qo'rqmaydigan yoshlar jamiyatni o'zgartira oladigan asosiy kuchdir. Bugun yoshlar faqat "Nima qilishim kerak?" degan savol bilan cheklanib qolmasdan, balki "Nima uchun buni qilayapman?" degan savolni ham berishi zarur. Bu savol hayot mazmunini chuqurlashtiradi va ongli yashashga undaydi.

Dunyo nihoyatda keng, biroq inson o'zini anglamaguncha, bu dunyo unga tor bo'lib tuyuladi. Shu sababli har bir yosh o'ziga quyidagi savollarni berishi muhim:

- Men nimaga qiziqaman?
- Qaysi faoliyat bilan shug'ullanganda vaqtni sezmayman?
- Men nimaga loyiqman?

Ushbu uch savolni kelajakni belgilovchi ichki kompasga qiyoslash mumkin.

Bugungi yoshlarni ko'plab sinovlar kutmoqda. Ularning ayrimlari quyidagilardan iborat. Birinchi sinov — tez va mas'uliyatli qaror qabul qilish. Tezlashgan dunyoda kechikish eng katta yo'qotishga aylanmoqda. Ko'plab muvaffaqiyatlar "to'g'ri" qarorlardan emas, balki "o'z vaqtida" qabul qilingan qarorlardan boshlanadi. Ikkinchi sinov — e'tibor sinovi. Bugungi yoshlarning eng katta dushmani — chalg'ituvchi omillardir. E'tiborini boshqara olgan inson imkoniyatlarni ko'ra oladi, e'tiborini yo'qotgan kishi esa imkoniyatlar ustida "uxlab qoladi".

Uchinchi sinov — sabrsizlikdir. Tez natija kutish yoshlar orasida keng tarqalgan xatolardan biridir. Hayotdagi eng mustahkam poydevorlar sekin, ammo puxta quriladi. To'rtinchi sinov — solishtirish. Boshqalarning muvaffaqiyati sizning mag'lubiyatingiz emas. Doimiy solishtirish ichki ishonchni zaiflashtiradi va eng xavfli ruhiy tuzoqlardan biridir. Beshinchi sinov — qat'iyat (qaysarlik) sinovi. To'g'ri yo'naltirilgan qat'iyat ko'pincha muvaffaqiyat kalitiga aylanadi. Birinchi xatoda taslim bo'ladigan yoshning orzulari uzoqqa bormaydi.

Oltinchi sinov — dunyoni emas, avvalo, o'zini o'zgartira olishdir. Yaxshi kelajak o'zini tartibga solishdan boshlanadi. Tartibsiz hayot har qanday orzuni "yutib yuboruvchi" botqoqlikka o'xshaydi. Yettinchi sinov — to'g'ri yo'lni tanlay bilishdir. To'g'ri yo'l har doim ham eng oson yo'l bo'lmasligi mumkin, ammo eng uzoqqa olib boradigan yo'l aynan o'sha bo'ladi.

Shuni unutmaslik kerakki, qiyinchilik jazolash emas, balki tayyorlash jarayonidir. Yoshlikda qilingan ko'plab xatolar hayotni butkul buzmaydi, biroq tuzatilmagan bitta xato jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Xatolarni tuzatish uchun esa hech qachon kech emas.

Bugungi yoshlarni qiynayotgan asosiy savollar quyidagilar bo'lishi mumkin: qanday qilib to'g'ri yo'lni tanlash mumkin, chalg'ituvchilardan qanday qutulish kerak, nimani ustuvor qilish lozim, qanday qilib vaqtga ulgurish mumkin, motivatsiyani qayerdan olish kerak? Bu savollarga quyidagi xulosalar orqali javob

berish mumkin: qo'rqituvchi yo'l ko'pincha o'sishga olib boradi; qo'rquv — yetuklik belgisi; telefonni o'chirish emas, maqsadni yoqish zarur; maqsadi bor inson chalg'imaydi; eng katta orzu emas, eng muhim odat ustuvor bo'lishi kerak; odat orzudan kuchliroq; motivatsiya natijadan keladi, natija esa intizom orqali yuzaga chiqadi.

Har bir yoshning ichida yashirin imkoniyat — o'ziga xos "ichki salohiyat" mavjud. Uni faqat qiyinchilik uyg'otadi. Inson qanchalik ko'p sinovlarga duch kelsa, shunchalik harakatga majbur bo'ladi. Harakat esa rivojlanishning asosiy shartidir.

Yoshlik — kelajakning eng nozik, mas'uliyatli, kuchli va go'zal davridir. Zamon talablari o'zgaradi, texnologiyalar rivojlanadi, imkoniyatlar kengayadi, ammo bir haqiqat o'zgarmaydi: kelajak bugun qabul qilingan qarorlardan boshlanadi. Qiyinchilik — o'sish belgisi, intizom esa haqiqiy erkinlikdir. Bugungi yoshlar ertangi jamiyatning poydevoridir. Shu bois har bir yosh o'z hayotini shunchaki yashash uchun emas, balki iz qoldirish uchun qurishi lozim.

Biz yosh avlod sifatida ajdodlarimiz orzu-niyatlarini davom ettirishimiz zarur. Xususan, jadidlar yo'lidan borish bugungi yoshlar uchun muhim tarixiy va ma'naviy vazifadir. Jadidlar xalqni o'zgartirish uchun, avvalo, ongni ozod qilish zarurligini anglagan ma'rifatparvar ziyolilar edi. Bugungi imkoniyatlar kechagi jadidlarning fidokorona kurashi samarasi ekanini unutmasligimiz kerak. Ularning orzusi — ma'rifatli avlod edi, bugungi yoshlarning vazifasi esa ushbu orzuni davom ettirib, uni yanada yuksaltirishdir. Bu mas'uliyatli vazifani yoshlar o'z zimmalariga olishlari zarur.

Mazkur fikrlar yoshlar sotsializatsiyasi, shaxs rivoji, qaror qabul qilish va ma'naviy yetuklik masalalariga bag'ishlangan ilmiy-pedagogik tadqiqotlar bilan uyg'unlashadi. Xususan, Eriksonning psixososial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, yoshlik davri shaxsiy identifikatsiya va hayotiy yo'lni tanlash bosqichi hisoblanadi. Shuningdek, Bandura va Dweck tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, intizom, odat va ongli harakat motivatsiyadan ko'ra barqarorroq natija beradi. Jadidlar faoliyati esa milliy ma'rifatparvarlik va ijtimoiy ongni uyg'otishning tarixiy namunasi sifatida talqin etiladi.

Foydalanilgan manbalar ro'yxati:

1. Erikson, E. (1994). *Identity and the Life Cycle*. New York: W. W. Norton.
2. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. New York: Freeman.
3. Dweck, C. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. New York: Random House.
4. Fromm, E. (2013). *Man for Himself*. London: Routledge.
5. Fitrat, A. (1996). *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Ma'naviyat.
6. Behbudiy, M. (2002). *Jadidchilik va ma'rifat*. Toshkent: Fan.
7. Karimov, I.A. (2008). *Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat.

ZAMONAVIY PEDAGOGIKADA PEDAGOGLIK KASBI VA UNGA QO'YILAYOTGAN TALABLAR

Tulqunova Barnooy, UMFT,
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy pedagogika tizimida pedagoglik kasbining mohiyati, uning jamiyatdagi o'rni hamda unga qo'yilayotgan yangi talablar tahlil etilgan.

Shuningdek, pedagog shaxsining kasbiy kompetensiyasi, axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalari va ijodiy faoliyatning ahamiyati yoritilgan. Maqolada o'qituvchining zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni hamda pedagogik faoliyatni takomillashtirish yo'llari haqida ilmiy asoslangan xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: *pedagogika, pedagoglik kasbi, kasbiy kompetensiya, zamonaviy ta'lim, innovatsion metod, axborot texnologiyalari, refleksiya.*

Abstract. *This article analyzes the essence of the teaching profession in modern pedagogy, its social importance, and the new requirements imposed on teachers. It emphasizes the significance of professional competence, digital literacy, and creativity in the educational process. The paper presents scientifically grounded conclusions about the modern teacher's role and the ways to improve pedagogical practice in the context of current educational reforms.*

Keywords: *pedagogy, teaching profession, professional competence, modern education, innovation, information technologies, reflection.*

Bugungi globallashuv va axborot asrida ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining strategik omiliga aylanib bormoqda. Pedagoglik kasbi – bu inson shaxsini har tomonlama shakllantirish, unga mustaqil fikrlash, tahlil qilish, o'zini va boshqalarni anglash ko'nikmalarini singdirish faoliyatidir. Bugungi pedagog zamon bilan hamnafas bo'lishi, yangi axborot texnologiyalarini o'zlashtirishi, ta'lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishi zarur. Chunki XXI asr – bu raqamli texnologiyalar, ijodkorlik va tezkor o'zgarishlar asri. Shu sababli pedagog doimo o'z ustida ishlaydigan, o'z bilimini yangilab boradigan, izlanuvchan va yangilikka ochiq shaxs bo'lishi kerak. Shu sababli pedagogik faoliyatga yangicha yondashuv, zamon talablariga mos innovatsion metodlar va raqamli texnologiyalarni qo'llash zaruriyati ortmoqda. Pedagoglik kasbi shunchaki bilim berish emas, balki o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faollikka yo'naltirish jarayonini boshqarishni talab etadi. Zamonaviy pedagogika o'qituvchini doimiy o'zgarishlarga tayyor, yangi g'oyalar va yondashuvlarni sinovdan o'tkazuvchi ijodkor shaxs sifatida ko'radi.

Pedagoglik kasbining zamonaviy talqini. Pedagoglik kasbi tarixan eng sharaflari va mas'uliyatli sohalardan biri hisoblanadi. Biroq zamonaviy ta'lim tizimi o'qituvchidan yangicha dunyoqarash, kasbiy moslashuvchanlik va yangilikka ochiqlikni talab etadi. O'qituvchi o'z fanini chuqur bilish bilan bir qatorda, uni o'quvchilarga samarali yetkazib bera oladigan metodik mahoratga ega bo'lishi lozim. Shu bilan birga, u tarbiyachi, psixolog, maslahatchi va yetakchi sifatida ham faoliyat yuritadi.

Pedagog shaxsiga qo'yilayotgan zamonaviy talablar. Zamonaviy ta'lim jarayonida pedagog quyidagi asosiy sifat va ko'nikmalarga ega bo'lishi zarur:

- Kasbiy kompetensiya: fan sohasini chuqur bilish, metodik yondashuvni egallash va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish.

- Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini bilish: raqamli ta'lim vositalari, onlayn platformalar va multimediyadan foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lish.

- Ijodkorlik va innovatsion fikrlash: yangi metodlar ishlab chiqish, o'quvchilarda qiziqish uyg'otish va dars jarayonini interfaol tashkil etish.

- Tarbiyaviy yondashuv: o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini shakllantirish, ularni vatanparvarlik, halollik va mas'uliyat ruhida tarbiyalash.

- Refleksiya: o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan to'g'ri xulosa chiqarish va o'z ustida doimiy ishlash qobiliyati.

Pedagogik faoliyatda innovatsion yondashuvlar. Bugungi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar – "Aqliy hujum", "Debat", "Klasster", "Bumerang" kabi usullar keng qo'llanilmoqda. Bular o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muloqot qilish va muammoni hal etish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Pedagog innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish orqali darslarni samarali tashkil etadi, bu esa o'quvchilarning faolligini oshiradi.

Pedagogning ijtimoiy missiyasi. Pedagog jamiyatda ma'naviy va madaniy qadriyatlarni saqlovchi shaxsdir. Uning mehnati orqali yosh avlodning bilim darajasi, dunyoqarashi va tafakkuri shakllanadi. Shu bois o'qituvchining obro'si, kasbiy madaniyati va axloqiy fazilatlarini millat taraqqiyotida beqiyos o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy pedagogika sharoitida pedagoglik kasbi yanada murakkablashib, unga qo'yilayotgan talablar ham ortib bormoqda. Pedagog o'z bilimini muntazam yangilab borishi, raqamli ta'lim muhitida faol bo'lishi va o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga individual yondashuv asosida ta'sir ko'rsatishi zarur. Zamonaviy pedagoglik kasbi – bu doimiy izlanish, yangilikka intilish va o'zini takomillashtirish jarayonidir. Pedagog nafaqat o'quvchilarga bilim beradi, balki ularni hayotga, mehnatga, jamiyatga tayyorlaydi. U o'quvchilar qalbiga nur, bilim va ishonch olib kiruvchi insondir. Demak, bugungi pedagog — bu: zamonaviy texnologiyalarni biluvchi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim beruvchi, ijodkor, ma'naviy barkamol va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi mutaxassisdir. Faqat zamon talablariga mos, ijodkor va innovatsion fikrlaydigan pedagoggina ta'lim sifatini yuksaltira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov. S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Хайдаров С. (2024). Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research. 2 (11). 203-205.
3. Хайдаров С. (2025). Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir yotkazishi. Modern Education and Development. 3 (17). 23-27.
4. Khaydarov S.A. (2025). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development. 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal. 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz. 2.11-12.
7. Khaydarov S.A. (2025). On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.
8. Хайдаров С. (2025). Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashtirish jarayonidagi ahamiyati. 3 (9). 261-265.

ULUG'BEK HAMDAMNING OBRAZ YARATISH MAHORATI

Xakimov Abubakr Abduxzlim o'g'li, UMFT
1-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada yozuvchi Ulug'bek Hamdamning asarlari va ulardagi obrazlar, obrazlarning realistik va simvolistik ma'no qatlamlariga ko'ra tahlil qilinadi.

Badiiy obraz borliqning san’atkor ko‘zi bilan ko‘rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlanib hissiy idrok etish mumkin bo‘lgan shaklida ifodalangan aksidir. Yozuvchi badiiy obraz yaratishda realistik va simvolistik metodlardan foydalanadi. Realizm bu voqelikni, mavjud borliqni badiiy adabiyot va san’atning ifoda vositalari orqali o‘ziga o‘xshash shakllarda haqqoniy aks ettirishdir. Simvolizm kundalik maishat domidan qutulish va dunyoning ideal mohiyatini anlash uchun obrazdan ko‘ra samaraliroq vositadir.

Bugungi kunda ko‘plab yozuvchilar badiiy obraz yaratishda realizm va simvolizmga murojaat qiladi. Zamonaviy adabiyotshunos Ulug‘bek Hamdam shunday yozuvchilar sirasiga kiradi. Mashhur yozuvchi serqirra ijodi bilan kitobxonlarga tanilgan. U yozgan har bir asarida o‘quvchini chuqur o‘ylantiradigan yuksak saviyali g‘oya beradi. Ulug‘bek Hamdamning asarlarini shunchaki o‘qish kerak emas, undagi har bir gapni, obrazni, keltirilgan detalni nima maqsadda asarga olib kirganini anglash kerak, mulohaza yuritish kerak. Bularni tushunish uchun esa ularni mag‘zini chaqishga to‘g‘ri keladi. Shu sababli kitobxondan ziyraklik, keng dunyoqarash, badiiy tafakkur talab etiladi. Yozuvchining obraz yaratish mahoratini “Yaxshiyam sen borsan!..” hikoyasi orqali tahlil qilamiz.

“Yaxshiyam sen borsan!..” hikoyasida Yusuf va Zulayho obrazlari, bekat, restoran, musiqa, buyurtma, bozor, yo‘l, eshik, qahvaxona, mo‘ysafid, qabriston, ro‘molcha kabi ramziy detallar kiritilgan. Yuqoridagilarning barchasini o‘z ma‘nosi, bajaradigan ramziy vazifasi bor. Hikoyaning boshlanishi yoshlarning dolzarb masalasi – telefon muammosi keltirilgan. Shu muammo orqali yozuvchi kitobxonni o‘ziga jalb qiladi. Chunki hikoyani o‘qir ekanmiz, voy, huddi o‘zimku, deya o‘ylashimizga sabab bo‘ladi. Bu asarning realistik ma‘no qatlamidir. Hikoyaning qolgan barcha qismi simvollardan iborat. Jumladan, bekat bu tug‘ulishgacha bo‘lgan jarayon, restoran esa tug‘ilish demakdir. Asarni yozuvchi uch qismga bo‘lib tashlaganini shundan ko‘rsak ham bo‘ladi. Ziyraklik bilan o‘qigan kitobxon restorandagi “menyu” inson tug‘ilishidan avval uning taqdiri ekanligini anglaydi. Shuning uchun ham obrazlar menyudan hech narsa buyurtma qilmaydi. Balki issiq ichimlik aytib, inson taqdiriga bitilgan har narsaga rozi bo‘ladi, undan faqat issiqlik, iliq voqealar bo‘lishiga umid bog‘laydi. Musiqa ona allasi misoli qahramonlarga orom bag‘ishlaydi. Yo‘l inson umri bo‘lsa, bozor – dunyo ramzi. Dunyo o‘zining jilvasi bilan insonlarni o‘ziga rom etadi, aldaydi. Kishi bozorga kirganda ham undagi g‘aroyibotlarga havasla aldanib qoladi huddi dunyoga aldanib qolganday. Lekin yozuvchi hikoyada shunday aldanib qolmaslikka da’vat etyapti. Chunki kirar eshikning chiqishi ham borligi, u har doim siz istaganingizdek tugamasligi mumkin, ya’ni o‘libgina bu dunyodan – bozordan qabriston orqali chiqishingiz mumkin. Qahvaxona esa masjid timsoli. Sababi adashgan inson to‘g‘ri yo‘lni topish uchun, gunohlarga kafforat izlab masjidga kiradi, u yerda masalalar eshitib, maslahatlardan o‘ziga xulosa chiqaradi. Shunday to‘g‘ri yo‘lga boshlovchi inson esa mo‘ysafid choldir. U xatò qilganlarni, adashganlarga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadi. Nima uchun hikoyaga Yusuf va Zulayho deb nom bermagan aynan “Yaxshiyam sen borsan!..” deb nomlangan? Sababi

Ulug‘bek Hamdam asarlarida ramziy belgilar ko‘p bo‘lishi asar nomiga ham ta’sir ko‘rsatmay qolmagan.

Buni izohlaydigan bo‘lsak, Zulayho va Yusuf chiqish eshigini qidirar ekan yo‘lda ularni to‘xtatib qoluvchi to‘siqlarga uchraydi. Zulayho zeb-ziynatlarga ko‘zi tushib, ulardan nari ketgisi kelmaydi. Bu ayollarni zargarlik buyumlari ko‘proq e’tiborini tortishini anglatadi. Biroq Yusuf Zulayhoni dunyoning bunday makr-hiylalaridan olib ketadi. Ko‘p o‘tmay Yusufni ham bir sinov qarshi oladi. Bu erkaklar xohlaydigan mansab, lavozim edi. Shunday bo‘lishiga qaramay qahramonlarning bir-biriga bo‘lgan sevgisi ularni bu sinovlardan qutqarib qoladi. Shunday ekan yozuvchi hikoya sarlavhasi orqali bizga hayotimizda to‘g‘ri insonni tanlashimiz kerakligini o‘rgatadi. Yaxshi inson sizni har qanday vaziyatda ham yolg‘iz qoldirib ketmaydi, balki o‘ziga jarohat yetkazib bo‘lsa ham, qutqarib qoladi. O‘sha jarohatni bog‘lagan ro‘molcha ham ezgulik va go‘zallikning timsoli bo‘lib, uni bozordan sotib ololmaslikni o‘quvchiga uqtiradi. Shunda savol tug‘iladi nima uchun Zulayho yuzini jarohatlaydi va shu jarohat bilan ham Yusuf uni sevishta davom etadi nega bu jarayon manzilga oz qolganda yuz beryapti? Buning sababi kishi chin dildan yoqtirsa, yoqtirgan insonining tashqi ko‘rinishi ahamiyatsiz u o‘zi bilan birga bo‘lsa bo‘ldi. Yana bu jarayon inson ming chiroyli bo‘lmasin u manzil oxirida, ya’ni umrning oxirida - qariganda chiroyi yo‘qolishini anglatmoqda. Voqeaning yana bir muhim tomoniga e’tiborimizni qaratsak, bunda har bir sinovdan mardonavor o‘tganlarida yo‘lni qaytadan boshlaydilar. Bu umr so‘qmoqlarida xato qilsang, uni to‘g‘irlasang ham, yana shu sinov bilan sinalasan, zero bu xatoni qayta qilmasliging uchun. Vanihojat qahramonlar chiqish eshigiga yetib kelishadi ne ko‘z bilan ko‘rsinki, bu qabristonga kirish edi. Qabriston har bir ochilgan eshikning yopilishidir.

Xulosa qilib aytganda, “Yaxshiyam sen borsan!..” hikoyasida Ulug‘bek Hamdam qo‘llagan reallikdan simvolizmga ko‘chgan obrazlar sistemasi orqali kitobxonlarga komillik yo‘lidagi bashariyat oldiga qo‘yilgan umumbashariy e’tiqodlarni-ezgulik va go‘zallikning hech qachon bozorda sotilmasligi va sotib olib bo‘lmasligini, insoniy umrning bir lahzalik yalt etgan shula misol harakatlanayotgan voqelikda haqiqat izlashi va bozor deb atalmish dunyoda hech qachon yo‘lni yo‘qotmaslik zarurati, ilohiy muhabbatni qalbida mahkam tutganlar qismati jannatda bo‘lish haqida bayon qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dilmurod Qur'onov. *Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslar*. 2018, T: Navoiy universiteti
2. Ulug‘bek Hamdam. *To‘lin oy qissasi. Hikoyalar*. 2017, T: O‘zbekiston

**MUSLIHIDDIN SA'DIY SHEROZIYNING “GULISTON” ASARIDA
USTOZ VA SHOGIRD HAQIDAGI QARASHLAR**

Qilichova Odina, UMFT
Pedagogika va psixologiya talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk fors-tojik adibi Muslihiddin Sa'diy Sheroziyning “Guliston” asarida ustoz va shogird o‘rtasidagi munosabatlar, ularning axloqiy-odobiyl asoslari

hamda ta'lim-tarbiyadagi o'rni tahlil qilinadi. Asarda ustozning donishmandligi, shogirdning itoatkori va ilmga chanqoqligi orqali komil inson tarbiyasi masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Sa'diy Sheroziy, "Guliston", ustoz, shogird, axloq, tarbiya, odob, komil inson.

Abstract. This article explores the teacher–student relationship in the masterpiece "Gulistan" by Muslihiddin Sa'di Shirazi. It analyzes the moral and educational values emphasized by the author, illustrating how wisdom, respect, and discipline serve as the foundation of a perfect personality. The article also highlights the importance of mutual understanding between teacher and student in the process of education.

Keywords: Sa'di Shirazi, Gulistan, teacher, student, morality, education, ethics, perfect man.

Muslihiddin Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asarida ustoz va shogird o'rtasidagi munosabatlar Sharq pedagogik tafakkurining eng yuksak namunalaridan biri sifatida talqin qilinadi. Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, Sa'diy tomonidan ilgari surilgan axloqiy-didaktik qarashlar zamonaviy pedagogika nazariyasi, pedagog–o'quvchi munosabatlari psixologiyasi hamda shaxs tarbiyasining ma'naviy asoslari bilan uzviy bog'liqdir. Tadqiqotning kirish qismida Sa'diy Sheroziyning hayoti va "Guliston" asarining yaratilish tarixi yoritilib, undagi axloq, odob, tarbiya, ustoz-shogird munosabati kabi g'oyalar Sharq an'anaviy ta'lim-tarbiyasining poydevori sifatida ko'rsatiladi. Asar sakkiz bobdan iborat bo'lib, unda podshohlar adolati, dervishlar axloqi, sukutning fazilati, muhabbat, qarilik, tarbiya va odob masalalari qisqa hikoyatlar orqali ifodalanadi. Ushbu hikoyatlar tahlili Sa'diy nazarida ilm olish va ustozni e'zozlash komil inson tarbiyasining asosiy mezonini ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqotning metodologik asosini adabiy-tahliliy, qiyosiy-pedagogik, semantik va falsafiy tahlil usullari tashkil etadi. "Guliston" hikoyatlarida ustoz-shogird munosabatini ifodalovchi metaforalar, pand-nasihatlar, timsollar mazmun jihatdan tahlil qilindi, ular Sharqning boshqa ma'naviy manbalari (Navoiy, Jomiy, Kaykovus) hamda zamonaviy pedagogik qarashlar (Vygotskiy, Rogers, Erickson) bilan qiyoslandi. Natijada Sa'diy ta'lim falsafasining bugungi kun uchun ham amaliy ahamiyatga ega bo'lgan jihatlari aniqlab berildi.

Olingan ilmiy natijalar shuni ko'rsatadiki, Sa'diy tasviridagi ustoz obrazida faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi, ruhiy yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, shaxsning ma'naviy kamolotiga rahbarlik qiluvchi murabbiy talqin qilinadi. Uning "Ustozdan ko'rgan odob — kitoblardan o'qilgan ilmga teng kelmas" degan hikmati pedagogik ta'sirning asosini shaxsiy namunaga tayanishini anglatadi. Shogird esa Sa'diy talqinida kamtar, itoatli, ilmga chanqoq va axloqan pok bo'lishi lozim bo'lgan ma'naviy timsol sifatida gavdalanadi. Ustozning so'zi, odobi, fe'l-atvori shogird uchun tirik darslik bo'lib xizmat qiladi. Asardagi ta'lim-tarbiya g'oyalari ilmni insonga yo'l ko'rsatuvchi nur yoki sham sifatida talqin etadi; ustoz — shu nur manbai, shogird esa undan bahramand bo'luvchidir. Bu metafora ilmning qadri, ustozning maqomi va shogirdning mas'uliyati haqida chuqur falsafiy mazmun beradi.

Tadqiqot muhokamasida Sa'diy qarashlarining zamonaviy ahamiyati yoritilib, hozirgi pedagogik jarayonda ustoz-shogird ishonch munosabatlari, axloqiy tarbiya, ma'naviy yetakchilik, shaxsiy namuna, hurmat va mas'uliyat kabi

tamoyillar Sa'diy merosi bilan uyg'unligi ko'rsatildi. Zamonaviy pedagogik psixologiyada ustozning shaxsiyati o'quvchining motivatsiyasiga, ijtimoiy-emotsional rivojiga, psixologik xavfsizligiga bevosita ta'sir qilishi e'tirof etilgan. Bu Sa'diy qarashida ustozning donishmandlik va mehr bilan yo'l ko'rsatuvchi murabbiy sifatida talqin qilinishi bilan to'liq mos keladi. Shuningdek, shogirdning ustoz oldida kamtarligi va intilishi ta'lim jarayonining ichki motivatsion asosini tashkil etadi, bu esa zamonaviy konstruktivistik yondashuvlarga yaqin.

Tadqiqot xulosalariga ko'ra, "Guliston" asaridagi ustoz-shogird munosabatlari modeli nafaqat tarixiy-madaniy meros, balki zamonaviy pedagogik jarayon uchun ham metodik va ma'naviy manba hisoblanadi. Ustozning mehribonligi, adolati, donoligi va shogirdning minnatdorchiligi, itoati, intilishi insonparvarlik ruhida ta'limning poydevorini tashkil etadi. Sa'diy ta'lim falsafasida insonni komillikka yetaklovchi vosita — ilm, uni yetkazuvchi — ustoz, qabul qiluvchi — shogird. Bugungi ta'lim tizimida ham ushbu g'oyalar pedagog-o'quvchi o'rtasidagi ma'naviy bog'liqlikni mustahkamlashda, ustoz shaxsining rolini yuksaltirishda, tarbiyaviy jarayonning ma'naviy asoslarini boyitishda muhim o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xaydarov S.A. (2025). Oilaviy tarbiyada va maktab tarbiyasida yuzaga keladigan risklar. 16-son. 9-11.
2. Xaydarov C. (2024). *Spiritual influence on child education in families. Web of Teachers: Inderscience Research.* 2 (11). 203-205.
3. Xaydarov C. (2025). *Oilalarda farzand tarbiyasiga ruhiy ta'sir etkazishi. Modern Education and Development.* 3 (17). 23-27.
4. Xaydarov S.A. (2025). *The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. Modern Education and Development.* 3 (17). 28-33.
5. Xaydarov S.A. (2025). *Ijtimoiy-gumanitar fanlarda raqamli metodlardan foydalanish yo'llari. NEW RENAISSANCE international scientific journal.* 2(1). 91-94.
6. Xaydarov S.A. (2025). *Yoshlarda vatanparvarlik hissini tarbiyalashda Boburnoma asariga ishlangan miniatyuralarning ahamiyati. Til va adabiyot.uz.* 2.11-12.
7. Xaydarov S.A. (2025). *On analysis of family factors and social creativity issues in the study of the psychological portrait of educational institutions' leaders. Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology ISSN: 1001-4055 Vol. 46 No. 2.*
8. Xaydarov S.A. (2025). *Pedagogik risklarni boshqarishning nazariy asoslari va globallashuv jarayonidagi ahamiyati.* 3 (9). 261-265.

**UMUMTA'LIM MUASSASALARIDA "BIOLOGIYA" FANINI
O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT VA AXBOROT
TEKNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING PEDAGOGIK MASALALARI**

Erkinova Moxichexra,

Xalqaro NORDIK Universiteti magistranti:

Ilmiy rahbar: **Qodirov Q.B.**, ped. fan. dokt., professor.

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta'lim muassasalarida biologiya fanini o'qitish jarayonida sun'iy intellekt va axborot texnologiyalarini qo'llashning pedagogik jihatlari tahlil etilgan. Zamonaviy raqamli texnologiyalar biologiya fanini o'qitishda ta'lim samaradorligini

oshirish, o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *biologiya ta'limi, sun'iy intellekt, axborot texnologiyalari, raqamli ta'lim, pedagogik innovatsiyalar.*

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimini raqamlashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi⁵. Fan-texnika taraqqiyoti sharoitida biologiya fanini o'qitishda an'anaviy usullar bilan cheklanib qolish ta'lim sifatining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli biologiya ta'limida sun'iy intellekt va axborot texnologiyalarini qo'llash dolzarb pedagogik masalaga aylanmoqda⁸.

Biologiya fani tirik organizmlar va ularning hayotiy jarayonlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, ko'rgazmalilik va tajribaviy yondashuvni talab etadi. Raqamli texnologiyalar aynan shu ehtiyojni qondirishga xizmat qiladi.

Biologiya fanini o'qitishda axborot texnologiyalarining ahamiyati. Axborot texnologiyalari biologiya fanini o'qitishda nazariy bilimlarni vizual va interaktiv shaklda yetkazish imkonini beradi². Elektron darsliklar, multimediali taqdimotlar, animatsiyalar va virtual laboratoriyalar o'quvchilarning mavzuni chuqurroq o'zlashtirishiga yordam beradi. Bu o'quvchilarda murakkab jarayonni intuitiv anglashga yordam beradi.

Masalan, hujayra tuzilishi yoki fotosintez jarayonini animatsiyalar asosida o'rganish o'quvchilarda mavzu haqidagi ilmiy tasavvurni shakllantiradi¹⁶. Virtual laboratoriyalar esa tajribalarni xavfsiz, tejamkor va samarali tarzda bajarishga imkon yaratadi.

Bugungi kunda Coursera, Khan Academy, YouTube, National Geographic kabi platformalarda biologiyaga oid video-ma'ruzalar, interaktiv mashqlar va mustaqil o'rganish uchun testlar mavjud¹⁴. Bu resurslar o'quvchilarga o'z vaqtida va o'z sur'atida bilim olish imkonini beradi, shuningdek, masofaviy yoki gibrid ta'lim jarayonida uzluksiz ta'limni ta'minlaydi⁷.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining biologiya ta'limidagi imkoniyatlari. Sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari shaxsga yo'naltirilgan ta'limni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi⁴. Adaptiv o'quv platformalari o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilib, individual topshiriqlarni taklif etadi.

Shuningdek, intellektual maslahatchilar (chat-botlar) o'quvchilarga biologiya faniga oid savollarga tezkor javob berib, mustaqil o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi¹¹. SI test natijalarini real vaqt rejimida tahlil qiladi. Bu o'qituvchiga o'quvchilarning bilim darajasini tez baholash imkonini beradi va qo'shimcha darslarni rejalashtirishni samarali qiladi.¹³ Bu esa o'quvchilarning o'z ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Pedagogik masalalar va muammolar. Sun'iy intellekt va axborot texnologiyalarini ta'lim jarayoniga joriy etishda pedagogik muammolar ham mavjud. Eng asosiy masalalardan biri — o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish zaruratidir¹³.

Bundan tashqari, texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatmasligi lozim.

Shu bois an'anaviy va innovatsion ta'lim usullarini uyg'unlashtirish muhim hisoblanadi.

O'qituvchining roli va metodik yondashuvlar. Zamonaviy biologiya ta'limida o'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va maslahatchi rolini bajaradi⁹. Sun'iy intellekt va axborot texnologiyalari o'qituvchining pedagogik faoliyatini qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida xizmat qiladi.

SI va AKT pedagogik maqsadlarni bajaruvchi vosita bo'lishi kerak, maqsadsiz foydalanish uchun emas¹². Virtual laboratoriya tajribalari biologik kontseptni chuqur tushunishga xizmat qiladigan vazifalar bilan bog'langan bo'lishi lozim.

Texnologiyalar o'qituvchini almashtirmaydi, balki uni pedagogik jarayonda qo'llab-quvvatlaydi¹⁰. O'qituvchi o'quvchilarning texnologiyalardan maqsadli foydalanishini kuzatadi, tushunmovchilik bo'lsa izoh beradi va muammoli vazifalarni muhokama qiladi.

O'quvchilarga SI va AKT ish prinsiplari haqida ma'lumot berish ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi hamda texnologiyalarni xavfsiz va samarali qo'llashga o'rgatadi⁶.

O'qituvchi texnologiyalarni dars maqsadiga mos ravishda tanlashi va ularni samarali integratsiya qilishi ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliyotda qo'llash misollari

1. Virtual laboratoriyalar

Virtual laboratoriyalar orqali hujayra bo'linishi, genetik jarayonlar va fotosintez kinetikasi kabi tajribalarni xavfsiz muhitda o'tkazish mumkin³.

2. Augmented Reality (AR) va Virtual Reality (VR)

AR/VR texnologiyalari biologik tizimlarni 3D formatda ko'rsatib, o'quvchilarning chuqur anglashiga yordam beradi¹.

3. Gamifikatsiya

O'yin elementlarini ta'limga qo'shish o'quvchilarning faolligi va motivatsiyasini oshiradi¹⁶.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, umumta'lim muassasalarida biologiya fanini o'qitishda sun'iy intellekt va axborot texnologiyalaridan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi. Ushbu texnologiyalar o'quvchilarning bilimlarni chuqur o'zlashtirishiga, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq ularni qo'llashda pedagogik yondashuv va metodik asos muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Anderson T., Elloumi F. *Theory and Practice of Online Learning*. – Athabasca University, 2018.
2. Azizxo'jayeva N.N. *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. – Toshkent, 2016.
3. Bates A.W. *Teaching in a Digital Age*. – Vancouver: BCcampus, 2019.
4. Holmes W., Bialik M., Fadel C. *Artificial Intelligence in Education*. – Boston, 2019.
5. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. Mayer R.E. *Multimedia Learning*. – Cambridge University Press, 2020.
7. OECD. *Artificial Intelligence and the Future of Education*. – Paris, 2021.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. *Ta'lim sohasiga oid farmon va qarorlar*.

9. Polat E.S. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari. – Moskva, 2017.
10. Roblyer M.D., Hughes J.E. Integrating Educational Technology into Teaching. – Pearson, 2019.
11. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. – Pearson, 2021.
12. Selevko G.K. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari. – Moskva: Narodnoe obrazovanie, 2017.
13. Tolipov O', Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2015.
14. UNESCO. ICT in Education: A Critical Literature Review. – Paris, 2019.
15. Voogt J., Knezek G. ICT in Education: Global Perspectives. – Springer, 2021.
16. Xudoyberganova Z. Biologiya fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2018.

BALOG'AT YOSHIDAGI QIZLARDA YANGI SHAROITGA MOSLASHISH MUAMMOLARI VA ULARNING PSIXOLOGIK YECHIMLARI

Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi,
Sultanbekova Muxlisa Baxtiyor qizi,
"Pisixologiya" yo'nalishi 1- bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada balog'at yoshidagi qizlarda yangi ijtimoiy, ta'limiy va oilaviy sharoitlarga moslashish jarayonida yuzaga keladigan psixologik muammolar o'zbek psixologlarining ilmiy qarashlari asosida tahlil qilinadi. O'smirlik davriga xos psixik rivojlanish, emotsional holat va shaxs shakllanishi masalalari yoritiladi. Shuningdek, moslashuv jarayonini yengillashtirishga qaratilgan psixologik yechimlar va amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: balog'at yoshi, o'smirlik, moslashuv, psixik rivojlanish, emotsional holat, psixologik yordam.

Аннотация. В данной статье на основе научных взглядов узбекских психологов анализируются психологические проблемы, возникающие у девочек в период полового созревания в процессе адаптации к новым социальным, образовательным и семейным условиям. Освещаются особенности психического развития подросткового возраста, эмоциональные состояния и процессы формирования личности. Также представлены психологические решения и практические рекомендации, направленные на облегчение адаптационного процесса.

Ключевые слова: пубертатный период, подростковый возраст, адаптация, психическое развитие, эмоциональное состояние, психологическая помощь

Annotation. This article analyzes the psychological problems experienced by adolescent girls during puberty while adapting to new social, educational, and family environments, based on the scientific views of Uzbek psychologists. The characteristics of mental development, emotional states, and personality formation during adolescence are discussed. In addition, psychological solutions and practical recommendations aimed at facilitating the adaptation process are presented.

Keywords: puberty, adolescence, adaptation, mental development, emotional state, psychological support

Balog'at yoshi shaxs psixik rivojlanishida muhim va murakkab bosqich hisoblanadi. O'zbek psixologlari ta'kidlashicha, aynan ushbu davrda shaxsning ijtimoiy faolligi, o'zini anglash jarayoni va emotsional barqarorligi shakllanadi [1]. Qizlarda balog'at davri jismoniy yetilish bilan birga psixologik o'zgarishlar, hissiy kechinmalar va yangi ijtimoiy sharoitlarga moslashish muammolari bilan kechadi.

Yangi ta'lim muhiti, jamoadagi munosabatlar va oilaviy talablarning o'zgarishi qizlarda ichki ziddiyatlarni kuchaytiradi. Shu sababli mazkur muammoni ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb hisoblanadi.

Balog'at yoshidagi qizlarda moslashuv muammolarining psixologik sabablari

O'zbek psixologlari tadqiqotlariga ko'ra, balog'at yoshidagi qizlarda moslashuv muammolari bir necha omillar bilan bog'liq [2]. Avvalo, psixik rivojlanishning notekisligi emotsional holatning beqarorligiga olib keladi. Qizlar tez hayajonlanadi, kayfiyati tez-tez o'zgaradi va tashqi ta'sirlarga sezgir bo'ladi.

O'zini anglash jarayonining kuchayishi qizlarda o'z qadr-qimmatini baholash muammolarini yuzaga keltiradi. O'zbek olimlari fikricha, bu davrda o'smir qizlar tashqi ko'rinishi va atrofdagilarning fikriga haddan tashqari e'tibor qaratadi [3].

Oilaviy muhit moslashuv jarayonida muhim rol o'ynaydi. Ota-onaning tushunmasligi yoki ortiqcha nazorati qizlarda psixologik qarshilik va ichki norozilikni keltirib chiqaradi [4]. Moslashuv jarayonida kuzatiladigan psixologik holatlar. Balog'at yoshidagi qizlarda yangi sharoitga moslashishda quyidagi psixologik holatlar ko'p uchraydi: emotsional beqarorlik va tez ranjish; o'ziga ishonchsizlik va tortinchoqlik; xavotir, qo'rquv va ichki keskinlik; muloqotdan qochish yoki aksincha, keskin munosabat bildirish.

O'zbek psixologlari bu holatlarni o'smirlik davriga xos tabiiy jarayon sifatida baholaydi, biroq ularni nazoratsiz qoldirish salbiy oqibatlarga olib kelishini ta'kidlaydi [5]. Moslashuv muammolarini bartaraf etishning psixologik yechimlari

Balog'at yoshidagi qizlarning moslashuvini yengillashtirish uchun quyidagi psixologik yechimlar samarali hisoblanadi:

Individual psixologik suhbatlar qizlarning ichki kechinmalarini anglash va ifodalashiga yordam beradi [6].

Oilaviy psixologik maslahatlar ota-onalar va farzand o'rtasidagi munosabatlarni sog'lomlashtiradi. O'zini anglash va ijobiy "Men" obrazini shakllantirishga qaratilgan mashg'ulotlar qizlarda o'ziga ishonchni oshiradi.

Emotsional holatni boshqarish usullari (relaksatsiya, ijobiy fikrlash, ijodiy faoliyat) psixik barqarorlikni ta'minlaydi [7].

Xulosa : qilib aytganda, balog'at yoshidagi qizlarda yangi sharoitga moslashish jarayoni murakkab psixologik hodisa bo'lib, u psixik rivojlanish, ijtimoiy muhit va oilaviy omillar bilan uzviy bog'liqdir. O'zbek psixologlari ilmiy qarashlariga tayangan holda aytish mumkinki, moslashuv muammolarini erta aniqlash va to'g'ri psixologik yordam ko'rsatish sog'lom shaxsni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Davletshin M.G'. Umumiy psixologiya. -T.: O'qituvchi, 2002.
2. G'oziev E.G'. Yosh davrlari psixologiyasi. -T.: O'qituvchi, 2004.
3. G'oziev E.G'. Shaxs psixologiyasi. -T.: Fan, 2008.
4. Karimova V.M. Oila psixologiyasi. -T.: Fan va texnologiya, 2010.
5. Mavlonova R.A. Pedagogik va yosh psixologiyasi. -T.: O'qituvchi, 2011.
6. Sodiqova N.K. Amaliy psixologiya asoslari. -T.: TDPU, 2015.

КОММУНИКАТИВНЫЕ ТРУДНОСТИ СТУДЕНТОВ И ПУТИ ИХ ПРЕОДОЛЕНИЯ

Каххарова Дилфуза Абдухаким қизи,
UMFT, студентка 3 курса
науч. руководитель: **Кадыров К.Б.** докт. пед. наук, профессор

Аннотация. В статье рассматривается проблема коммуникативных трудностей студентов в условиях современного образовательного пространства. Анализируются основные виды и причины коммуникативных затруднений, возникающих в процессе учебного и межличностного взаимодействия. Особое внимание уделяется психологическим, социальным и педагогическим факторам, влияющим на формирование коммуникативных барьеров. На основе теоретического анализа научных источников выделены эффективные пути преодоления коммуникативных трудностей студентов, включая развитие коммуникативной компетентности, формирование навыков межличностного общения и применение психологических и педагогических методов поддержки.

Ключевые слова: коммуникативные трудности, студенты, общение, коммуникативная компетентность, межличностное взаимодействие, преодоление трудностей.

Современное высшее образование предъявляет высокие требования не только к уровню профессиональных знаний студентов, но и к их коммуникативным навыкам. Успешность обучения, адаптация к образовательной среде и будущая профессиональная деятельность во многом зависят от способности личности эффективно взаимодействовать с окружающими. Однако на студенческом этапе многие молодые люди сталкиваются с различными коммуникативными трудностями, которые негативно отражаются на учебной деятельности, эмоциональном состоянии и социальной адаптации.

Проблема коммуникативных трудностей студентов является актуальной для психологии и педагогики, поскольку именно в период обучения в вузе происходит активное формирование личностных и профессиональных качеств будущего специалиста.

Понятие и сущность коммуникативных трудностей

Коммуникативные трудности представляют собой совокупность психологических и социальных барьеров, возникающих в процессе общения и затрудняющих установление и поддержание эффективного взаимодействия между людьми. По мнению исследователей, данные трудности могут проявляться как в вербальной, так и в невербальной коммуникации.

Коммуникативные затруднения выражаются в неуверенности при общении, страхе публичных выступлений, неспособности ясно выразить свои мысли, трудностях понимания собеседника, а также в избегании социальных контактов. Для студентов подобные проблемы особенно значимы, поскольку образовательный процесс предполагает постоянное взаимодействие с преподавателями и сверстниками.

Причины коммуникативных трудностей студентов

Причины коммуникативных трудностей студентов носят многофакторный характер и могут быть разделены на несколько групп.

Психологические факторы

К психологическим причинам относятся низкая самооценка, высокий уровень тревожности, страх оценки, неуверенность в себе, интровертированность, а также негативный опыт общения в прошлом. Эти особенности затрудняют инициативность в общении и формирование устойчивых социальных связей.

Социальные факторы

Социальные причины включают особенности семейного воспитания, недостаток коммуникативного опыта, влияние цифровых технологий и виртуального общения, которое часто снижает навыки живого межличностного взаимодействия.

Педагогические факторы

К педагогическим факторам относятся авторитарный стиль преподавания, недостаточное внимание к развитию коммуникативных навыков, отсутствие групповых и интерактивных форм обучения, а также перегруженность учебной программы.

Виды коммуникативных трудностей

В научной литературе выделяются следующие основные виды коммуникативных трудностей студентов:

- трудности установления контакта;
- трудности самовыражения и аргументации собственной позиции;
- трудности восприятия и понимания собеседника;
- трудности публичного выступления;
- конфликтные трудности в межличностных отношениях.

Каждый из указанных видов может проявляться в разной степени и зависеть от индивидуальных особенностей личности студента.

Пути преодоления коммуникативных трудностей студентов

Преодоление коммуникативных трудностей требует комплексного подхода и целенаправленной работы со стороны образовательного учреждения и самого студента.

Одним из ключевых направлений является развитие коммуникативной компетентности, включающей умение слушать, ясно выражать мысли, понимать эмоциональное состояние партнёра по общению и адекватно реагировать на него.

Эффективными являются следующие методы и формы работы:

- проведение тренингов коммуникативных навыков;
- использование групповых форм обучения и дискуссий;
- развитие навыков публичных выступлений;
- психологическое консультирование и поддержка;
- формирование благоприятного психологического климата в учебной группе.

Особую роль играет деятельность педагога-психолога, направленная на снижение уровня тревожности студентов, развитие уверенности в себе и формирование позитивного опыта общения.

Коммуникативные трудности студентов являются распространённой и значимой проблемой современного образования. Они обусловлены совокупностью психологических, социальных и педагогических факторов и оказывают существенное влияние на учебную деятельность и личностное развитие обучающихся. Теоретический анализ показывает, что эффективное преодоление данных трудностей возможно при условии системной работы по развитию коммуникативной компетентности и созданию поддерживающей образовательной среды. Реализация данных подходов способствует успешной социальной адаптации студентов и повышению качества профессиональной подготовки.

Список литературы:

1. Андреева Г. М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2019.
2. Бодаев А. А. Личность и общение. – М.: Педагогика, 2018.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Смысл, 2020.
4. Леонтьев А. А. Психология общения. – М.: Академия, 2017.
5. Петровская Л. А. Компетентность в общении. – М.: МГУ, 2016.
6. Рогов Е. И. Психология общения. – Ростов н/Д: Феникс, 2019.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ НА РЕАЛЬНОЕ ОБЩЕНИЕ МОЛОДЁЖИ

*Алиева Камола Саиднегматовна, UMFT
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Миронова Александра Викторовна, UMFT
студентка 3 курса*

Аннотация. В статье рассматривается влияние социальных сетей на процессы реального межличностного общения молодёжи. Анализируются теоретические подходы к изучению виртуальной коммуникации, трансформация форм и содержания социального взаимодействия, а также положительные и негативные последствия активного использования социальных сетей. Особое внимание уделяется изменениям коммуникативных навыков, эмоциональной сферы и социальной идентичности молодёжи. Делается вывод о двойственном характере влияния социальных сетей, сочетающем расширение коммуникативных возможностей с рисками снижения качества живого общения.

Ключевые слова: социальные сети, молодёжь, реальное общение, виртуальная коммуникация, межличностные отношения, цифровая социализация.

В условиях цифровизации современного общества социальные сети стали неотъемлемой частью повседневной жизни молодёжи. Они выступают важным каналом коммуникации, самовыражения и социальной интеграции. Однако активное распространение виртуального общения вызывает научный интерес и дискуссии относительно его влияния на традиционные формы межличностного взаимодействия. Актуальность исследования обусловлена необходимостью теоретического осмысления трансформаций реального общения молодёжи под воздействием социальных сетей.

Теоретические подходы к изучению виртуального общения

В научной литературе социальные сети рассматриваются как особое коммуникативное пространство, формирующее новые социальные практики. Согласно теории медиареальности, цифровые платформы создают альтернативную среду взаимодействия, способную конкурировать с реальным общением. С позиции символического интеракционизма социальные сети выступают ареной конструирования социальной идентичности, где индивиды управляют впечатлениями и формируют образы «я».

Также значительное внимание уделяется концепции сетевого общества, в рамках которой коммуникация приобретает фрагментарный и ускоренный характер. Это отражается на глубине и эмоциональной насыщенности межличностных контактов.

Позитивное влияние социальных сетей на общение молодёжи

Социальные сети расширяют коммуникативные возможности молодёжи, снижая пространственные и временные барьеры. Они способствуют поддержанию социальных связей, поиску единомышленников и развитию коммуникативной активности у интровертированных личностей. Кроме того, виртуальное общение может служить подготовительным этапом к реальному взаимодействию, облегчая установление контакта и снижая уровень социальной тревожности.

Социальные сети также выполняют образовательную и информационную функции, способствуя обмену знаниями и социальному опыту.

Негативные последствия и трансформация реального общения

Наряду с положительными аспектами, чрезмерное использование социальных сетей может приводить к снижению потребности в живом общении. Формируется тенденция к поверхностным контактам, сокращению эмпатии и ослаблению навыков невербальной коммуникации. Молодёжь всё чаще заменяет личные встречи онлайн-взаимодействием, что может негативно отражаться на качестве межличностных отношений.

Кроме того, постоянное присутствие в цифровой среде способствует развитию зависимости, фрагментации внимания и снижению способности к глубокому диалогу.

Таким образом, влияние социальных сетей на реальное общение молодёжи носит противоречивый характер. С одной стороны, они расширяют социальное пространство и предоставляют новые формы коммуникации, с другой — могут способствовать обеднению живого взаимодействия. Теоретический анализ показывает необходимость формирования культуры осознанного использования социальных сетей, направленной на гармоничное сочетание виртуального и реального общения.

Список литературы:

1. Бауман З. *Текущая современность*. — СПб.: Питер, 2008.
2. Кастельс М. *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. — М.: ГУ ВШЭ, 2000.

3. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. — М.: Канон-пресс, 2003.
4. Солдатова Г. У., Рассказова Е. И. Цифровая социализация подростков. — М.: Просвещение, 2020.
5. Boyd D. *It's Complicated: The Social Lives of Networked Teens*. — Yale University Press, 2014.
6. Turkle S. *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. — New York: Basic Books, 2011.

САМООЦЕНКА СТУДЕНТОВ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА УЧЕБНУЮ МОТИВАЦИЮ

*Рустамова Зиёда Урунбосар қизи,
UMFT, студентка 3 курса
науч. руководитель: Кадыров К.Б.
докт. пед. наук, профессор*

Аннотация. В статье рассматривается проблема самооценки студентов как одного из ключевых психологических факторов, оказывающих влияние на учебную мотивацию в условиях высшего образования. Анализируются основные теоретические подходы к изучению самооценки, её структура и функции, а также раскрываются механизмы взаимосвязи самооценки и учебной мотивации. Особое внимание уделяется роли адекватной самооценки в формировании устойчивой познавательной активности, академической успешности и личностного развития студентов. На основе анализа отечественных и зарубежных психологических исследований делается вывод о значимости формирования позитивной и реалистичной самооценки как условия повышения учебной мотивации и эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: самооценка, учебная мотивация, студенты, высшее образование, личностное развитие, академическая успешность.

Современная система высшего образования ориентирована не только на передачу знаний, но и на развитие личности обучающегося, его способности к саморазвитию и самореализации. В этом контексте особую актуальность приобретает проблема учебной мотивации студентов, от уровня которой во многом зависит успешность обучения. Одним из значимых психологических факторов, влияющих на мотивационную сферу личности, является самооценка.

Самооценка определяет отношение человека к собственным возможностям, способностям и результатам деятельности, что непосредственно отражается на его учебном поведении, уровне притязаний и готовности к преодолению трудностей. Исследование взаимосвязи самооценки и учебной мотивации позволяет глубже понять психологические механизмы учебной деятельности студентов и определить направления психолого-педагогической поддержки в образовательной среде.

Понятие и структура самооценки личности

В психологической науке самооценка рассматривается как компонент самосознания личности, выражающий оценочное отношение человека к самому себе. По мнению Р. Бернса, самооценка является центральным

элементом Я-концепции и формируется на основе опыта социального взаимодействия и рефлексии собственных достижений.

Отечественные исследователи (Л. И. Божович, С. Л. Рубинштейн, И. С. Кон) подчеркивают, что самооценка выполняет регулятивную функцию, определяя уровень притязаний личности, характер её активности и эмоциональные реакции на успехи и неудачи. В структуре самооценки выделяют когнитивный компонент (знания о себе), эмоционально-ценностный компонент (отношение к себе) и поведенческий компонент (саморегуляция деятельности).

В студенческом возрасте самооценка отличается относительной нестабильностью, что связано с процессами профессионального самоопределения, расширением социальной среды и повышенными требованиями со стороны образовательной системы.

Учебная мотивация студентов как психологический феномен

Учебная мотивация представляет собой совокупность внутренних и внешних побуждений, определяющих направленность, интенсивность и устойчивость учебной деятельности. В трудах А. Н. Леонтьева и Д. Б. Эльконина мотивация рассматривается как системообразующий компонент деятельности, определяющий её смысл для субъекта.

В структуре учебной мотивации выделяют познавательные мотивы (интерес к знаниям, стремление к саморазвитию) и социальные мотивы (ориентация на оценку, одобрение, профессиональный статус). Устойчивость и продуктивность учебной деятельности во многом зависят от преобладания внутренних мотивов, которые, в свою очередь, тесно связаны с уровнем самооценки студента.

Влияние самооценки на учебную мотивацию

Самооценка оказывает многостороннее влияние на учебную мотивацию студентов. Адекватная и позитивная самооценка способствует формированию уверенности в собственных силах, повышает уровень учебной активности и стимулирует стремление к достижению успеха. Студенты с такой самооценкой, как правило, проявляют инициативу, устойчивость к неудачам и ориентированы на развитие своих компетенций.

Заниженная самооценка может приводить к снижению учебной мотивации, формированию избегания неудач, тревожности и пассивности в учебной деятельности. В то же время завышенная самооценка нередко сопровождается недостаточной критичностью к результатам собственной деятельности, что также может негативно сказываться на мотивации и учебных достижениях.

Таким образом, самооценка выступает важным регулятором мотивационной сферы, определяя выбор целей, уровень притязаний и характер учебного поведения студентов.

Теоретический анализ проблемы самооценки студентов и её влияния на учебную мотивацию позволяет сделать вывод о значимости данного личностного образования в системе высшего образования. Самооценка является важным психологическим фактором, определяющим

мотивационную направленность, активность и успешность учебной деятельности студентов.

Формирование адекватной самооценки должно рассматриваться как одна из приоритетных задач психолого-педагогического сопровождения студентов, поскольку её развитие способствует повышению учебной мотивации, академической успешности и гармоничному личностному развитию.

Список литературы:

1. Божович Л.И. *Личность и её формирование в детском возрасте*. - М.: Педагогика, 1968.
2. Бернс Р. *Развитие Я-концепции и воспитание*. - М.: Прогресс, 1986.
3. Кон И.С. *Психология самосознания*. - М.: Наука, 1978.
4. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. - М.: Политиздат, 1975.
5. Рубинштейн С. Л. *Основы общей психологии*. - СПб.: Питер, 2002.
6. Эльконин Д. Б. *Психология обучения младшего школьника*. - М.: Просвещение, 1974.
7. Ryan R.M., Deci E.L. *Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions // Contemporary Educational Psychology*. — 2000. — Vol. 25. — P. 54–67.

ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ ВЫГОРАНИЕ У СТУДЕНТОВ: МИФ ИЛИ РЕАЛЬНОСТЬ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Кариева Севинч Пулатовна,
студентка 3 курса UMFT*

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен эмоционального выгорания в студенческой среде. Автор анализирует теоретические подходы к определению выгорания, первоначально возникшего в профессиональной сфере, и обосновывает его применимость к учебной деятельности. В работе исследуются основные причины возникновения синдрома у студентов, его симптоматика и влияние на академическую успеваемость. Статья отвечает на вопрос о реальности данной проблемы, опровергая миф о том, что выгорание свойственно только работающим специалистам.

Ключевые слова: эмоциональное выгорание, академическое выгорание, студенты, стресс, учебная деятельность, психическое здоровье, синдром выгорания.

Традиционно синдром эмоционального выгорания (СЭВ) связывался исключительно с профессиональной деятельностью в системе профессий «человек — человек». Однако современные исследования в области психологии образования все чаще указывают на наличие аналогичных симптомов у студентов высших учебных заведений. Вопрос о том, является ли студенческое выгорание реальностью или следствием недостаточной дисциплины (мифом), остается актуальным для педагогической психологии.

Теоретический анализ феномена

Основоположники теории выгорания Х. Фрейденбергер и К. Маслач определяли его как состояние физического и эмоционального истощения.

Применительно к студентам исследователи (В. Шауфели и др.) ввели термин «академическое выгорание», которое включает три компонента:

Эмоциональное истощение: чувство опустошенности, вызванное чрезмерными учебными нагрузками.

Цинизм (деперсонализация): негативное или безразличное отношение к учебе и однокурсникам.

Снижение академической эффективности: чувство собственной некомпетентности и потеря интереса к будущей профессии.

Миф или реальность?

Существует мнение, что студенчество — это период избыточной энергии, а жалобы на усталость — лишь проявление лени. Однако научные данные подтверждают реальность проблемы:

Физиологический аспект: хронический стресс во время сессий ведет к нарушению работы нейроэндокринной системы.

Социальный аспект: высокие ожидания общества и страх перед нестабильным будущим создают постоянное психологическое давление.

Когнитивный аспект: выгорание напрямую коррелирует со снижением концентрации внимания и памяти, что делает невозможным эффективное обучение.

Эмоциональное выгорание у студентов является доказанной психологической реальностью, а не мифом. Это специфический вид выгорания, вызванный интенсивной когнитивной нагрузкой и социальной адаптацией. Признание этой проблемы на институциональном уровне необходимо для разработки программ психологической поддержки в вузах.

Список литературы:

1. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. — СПб.: Питер, 2008.
2. Маслач К. Профессиональное выгорание: как люди справляются. — М.: Академический проект, 2010.
3. Орел В. Е. Синдром психического выгорания личности. — М.: Институт психологии РАН, 2005.
4. Schaufeli W. B., Martinez I. M., Pinto A. M. et al. Burnout and engagement in university students: A cross-national study // *Journal of Cross-Cultural Psychology*. — 2002. — Vol. 33. — P. 464–481.
5. Селье Г. Стресс без дистресса. — М.: Прогресс, 20

КОНФЛИКТЫ В СТУДЕНЧЕСКОЙ СРЕДЕ: ПРИЧИНЫ И СПОСОБЫ РАЗРЕШЕНИЯ

*Алиева Камола Саиднегматовна,
и.о. доцента, PhD, кафедра социальных наук
Закирова Фарзонахон Алишер кизи,
студентка 3 курса UMFT*

Аннотация. В статье рассматривается проблема конфликтов в студенческой среде как актуальное социально-психологическое и педагогическое явление. Анализируются основные причины возникновения конфликтов среди студентов, включая личностные, межличностные и организационные факторы. Особое внимание уделяется

классификации студенческих конфликтов и их влиянию на учебную деятельность и психологический климат в коллективе. Также рассматриваются эффективные способы предупреждения и разрешения конфликтов, основанные на принципах диалога, сотрудничества и медиации. Материалы статьи могут быть использованы в образовательной практике, а также в работе педагогов, кураторов и психологов образовательных учреждений.

Ключевые слова: конфликт, студенческая среда, межличностные отношения, причины конфликтов, разрешение конфликтов, медиация, коммуникация.

Современная система высшего образования ориентирована не только на формирование профессиональных знаний и навыков, но и на развитие личности студента, его способности к конструктивному взаимодействию в социуме. В условиях активного общения, совместной учебной и внеучебной деятельности студенты неизбежно сталкиваются с различиями во взглядах, ценностях, интересах и личностных особенностях, что нередко приводит к возникновению конфликтов.

Конфликты в студенческой среде представляют собой сложное социально-психологическое явление, которое может оказывать как негативное, так и позитивное влияние на развитие личности и группы в целом. С одной стороны, неразрешённые конфликты ухудшают психологический климат, снижают учебную мотивацию и могут привести к социальной изоляции отдельных студентов. С другой стороны, при конструктивном разрешении конфликт способствует развитию коммуникативных навыков, критического мышления и умения отстаивать собственную позицию.

В связи с этим изучение причин студенческих конфликтов и способов их разрешения является актуальной задачей педагогической науки и практики.

Понятие конфликта и его особенности в студенческой среде

Конфликт в научной литературе определяется как столкновение противоположных интересов, целей, позиций или взглядов субъектов взаимодействия. В студенческой среде конфликт имеет свои специфические особенности, обусловленные возрастными, социальными и психологическими характеристиками обучающихся.

Студенческий возраст характеризуется процессами самоопределения, формирования мировоззрения, стремлением к самостоятельности и утверждению собственной значимости. В этот период повышается эмоциональная чувствительность, что делает студентов более уязвимыми к стрессовым ситуациям и межличностным противоречиям. Конфликты могут возникать как между отдельными студентами, так и между студентом и преподавателем или внутри учебной группы.

Основные причины конфликтов в студенческой среде

Причины конфликтов среди студентов носят многофакторный характер и могут быть условно разделены на несколько групп.

Одной из наиболее распространённых причин являются личностные особенности студентов. Различия в темпераменте, уровне эмоциональной

устойчивости, самооценке и коммуникативных навыках часто становятся источником недопонимания и напряжённости.

Вторую группу составляют межличностные причины, связанные с конкуренцией за лидерство, признание в группе, академические достижения или внимание преподавателей. Также конфликты могут возникать из-за нарушения норм общения, некорректного поведения, сплетен и предвзятых суждений.

К третьей группе относятся организационно-педагогические причины, такие как неравномерная учебная нагрузка, несправедливая, по мнению студентов, система оценивания, отсутствие чётких требований со стороны преподавателей, а также стресс, связанный с экзаменами и зачётами.

Кроме того, значительную роль играют социальные и культурные факторы, особенно в условиях многонациональных и многообразных по социальному составу студенческих коллективов.

Виды конфликтов в студенческой среде

В зависимости от участников и содержания конфликты в студенческой среде можно разделить на несколько видов. Наиболее распространёнными являются межличностные конфликты между студентами, возникающие в процессе общения и совместной деятельности. Также встречаются внутриличностные конфликты, связанные с внутренними переживаниями, сомнениями и противоречиями личности студента.

Отдельную группу составляют конфликты между студентами и преподавателями, которые могут быть вызваны различием ожиданий, стилей общения и требований к учебной деятельности. Внутригрупповые конфликты затрагивают интересы всей учебной группы и могут негативно сказываться на её сплочённости и эффективности.

Способы разрешения и профилактики конфликтов

Эффективное разрешение конфликтов в студенческой среде предполагает использование комплекса педагогических и психологических методов. Важнейшим условием является развитие культуры общения и навыков конструктивного диалога. Умение слушать, выражать собственные чувства и уважать позицию другого человека способствует снижению конфликтности.

Одним из действенных способов разрешения конфликтов является переговорный процесс, основанный на поиске компромисса и взаимовыгодных решений. В образовательной практике всё большее значение приобретает медиация, при которой нейтральный посредник помогает сторонам конфликта прийти к соглашению.

Конфликты в студенческой среде являются неизбежной частью образовательного процесса и отражают сложность межличностных и социальных отношений. Их возникновение обусловлено совокупностью личностных, межличностных и организационных факторов. Однако при грамотном педагогическом сопровождении конфликты могут стать источником личностного роста и развития социальных навыков студентов.

Таким образом, своевременное выявление причин конфликтов и применение эффективных способов их разрешения являются важной задачей образовательных учреждений, направленной на создание комфортной и продуктивной образовательной среды.

Список литературы:

1. Аникунов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта. — СПб.: Питер, 2016.
3. Леонтьев А.Н. Психология общения. — М.: Смысл, 2018.
4. Козырев Г.И. Социальная конфликтология. — М.: Форум, 2017.
5. Реан А.А., Коломинский Я. Л. Социальная психология. — М.: Юрайт, 2019.

DIQQAT YETISHMOVCHILIGI VA GIPERFAOLLIK SINDROMI

*Aliyeva Kamola Saidnegmatovna,
Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti v.b
Turabova Muxlisa, UMFT,
Psixologiya yo 'nalishi 3- kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi (DYGS)ning nazariy asoslari, etiologiyasi, klinik belgilari, diagnostika mezonlari, yosh davrlariga xos namoyon bo'lish xususiyatlari hamda psixologik-pedagogik va tibbiy yondashuvlar keng yoritilgan. Tadqiqotda diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromining bolalar va o'smirlar psixik rivojlanishiga ta'siri, ta'lim jarayonidagi muammolar, ijtimoiy moslashuv masalalari va korreksion ishlarning samarali usullari ilmiy manbalar asosida tahlil qilingan. Ish pedagogika va psixologiya yo 'nalishida tahsil olayotgan talabalar, amaliyotchi psixologlar hamda pedagoglar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: diqqat yetishmovchiligi, giperfaollik, impulsivlik, neyropsixologiya, xulq-atvor, korreksiya, psixodiagnostika.

Zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi (DYGS) muammosi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatda axborot oqimining kuchayishi, ta'lim jarayonlarining murakkablashuvi hamda bolalarga qo'yilayotgan talablarning ortishi fonida diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromiga ega bo'lgan bolalarning qiyinchiliklari yanada yaqqol namoyon bo'lmoqda. Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi bolaning nafaqat o'quv faoliyatiga, balki uning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy munosabatlari va emotsional holatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'plab holatlarda ushbu sindrom noto'g'ri tarbiya yoki intizomsizlik sifatida baholanadi, bu esa bolaga nisbatan salbiy munosabat va ikkilamchi psixologik muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromini ilmiy asosda o'rganish, uning kelib chiqish omillari va rivojlanish mexanizmlarini aniqlash, shuningdek, samarali diagnostika va korreksion yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb vazifa hisoblanadi. Ushbu ishda diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromining nazariy va amaliy jihatlarini kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi — bu neyro-rivojlanish buzilishi bo'lib, u markaziy asab tizimi faoliyatidagi funksional yetishmovchiliklar

bilan tavsiflanadi. Ushbu sindrom bolalik davrida paydo bo'lib, ko'pincha o'smirlik va kattalik davrida ham saqlanib qoladi. Ilmiy adabiyotlarda diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi diqqatni boshqarish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan izohlanadi. Natijada bola o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishda, vazifalarni rejalashtirishda va ularni oxirigacha bajarishda qiyinchilikka duch keladi. Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi quyidagi asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi: Diqqat yetishmovchiligi — topshiriqlarga diqqatni uzoq vaqt jamlay olmaslik, mayda detallarga e'tibor bermaslik, tez chalg'ish; Giperfaollik — vaziyatga mos bo'lmagan ortiqcha harakatlar, tinch o'tirib turolmaslik; Impulsivlik — sabrsizlik, navbat kutmaslik, savollarga o'ylamasdan javob berish.

Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromining kelib chiqishi murakkab va ko'p omilli bo'lib, biologik, genetik hamda ijtimoiy-psixologik omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Ko'plab tadqiqotlar diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromining irsiy xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Agar ota-onalardan birida diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi belgilari kuzatilgan bo'lsa, bolada ushbu sindrom rivojlanish ehtimoli yuqori bo'ladi. Neyrobiologik tadqiqotlar dopamin va noradrenalin kabi neyromediatorlar faoliyatidagi disbalans diqqat va xulq-atvorni boshqarish jarayonlariga salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi.

Homiladorlik davrida onaning stress holatlari, zararli odatlar, infeksiyon kasalliklar hamda tug'ruq jarayonidagi asoratlar bolaning asab tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Oiladagi nizolar, emotsional beparvolik, noto'g'ri tarbiya usullari DYGS belgilari kuchayishiga olib keladi. Biroq ushbu omillar sindromning asosiy sababi emas, balki uning namoyon bo'lish darajasini oshiruvchi faktor sifatida baholanadi.

Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromining klinik belgilari bolaning yosh davri, individual psixologik xususiyatlari hamda ijtimoiy muhitiga qarab turlicha namoyon bo'ladi. Bu davrda bolalarda haddan tashqari harakatchanlik, tinch o'yinlarga qiziqmaslik, kattalarning ko'rsatmalariga bo'ysunmaslik holatlari kuzatiladi. Bola tez charchaydi, diqqatini uzoq vaqt bir faoliyatga jamlay olmaydi. Maktab yoshida diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi belgilari ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladi. Dars jarayonida bola topshiriqlarni oxirigacha bajarmaydi, daftar va o'quv qurollarini tez-tez yo'qotadi, o'qituvchi ko'rsatmalarini eslab qolishda qiynaladi. O'smirlik davrida impulsivlik va emotsional beqarorlik kuchayadi. Ijtimoiy munosabatlarda nizolar, o'ziga bo'lgan ishonchning pasayishi va riskli xatti-harakatlarga moyillik kuzatiladi. Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi diagnostikasi kompleks va ko'p bosqichli jarayon hisoblanadi. Faqatgina bitta test yoki kuzatuv asosida tashxis qo'yish mumkin emas. Diagnostika jarayonida quyidagi usullar qo'llaniladi: klinik suhbat; ota-ona va o'qituvchilar so'rovlari; standartlashtirilgan psixodiagnostik metodikalar; pedagogik kuzatuv. Tashxis qo'yishda belgilar kamida 6 oy davomida kuzatilgan bo'lishi va bolaning kundalik faoliyatiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatishi lozim.

Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromiga ega bo'lgan bolalar ta'lim jarayonida ko'plab qiyinchiliklarga duch keladilar. Diqqatning tez chalg'ishi sababli bilimlarni tizimli o'zlashtirish murakkablashadi. O'qituvchilar tomonidan noto'g'ri yondashuv bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, o'qishga nisbatan salbiy munosabatni shakllantirishi mumkin. Shu bois inklyuziv ta'lim sharoitida individual yondashuv muhim ahamiyatga ega. Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromini bartaraf etish yoki uning salbiy oqibatlarini kamaytirishda kompleks korreksion yondashuv muhim hisoblanadi. Psixologik korreksiya diqqatni rivojlantirish, impulsivlikni kamaytirish va emotsional holatni barqarorlashtirishga qaratiladi.

Xulq-atvor terapiyasi bolaning ijobiy xatti-harakatlarini mustahkamlashga yordam beradi. Pedagogik korreksiya jarayonida o'qituvchi topshiriqlarni qisqa va aniq shaklda berishi, vizual materiallardan keng foydalanishi lozim. Rag'batlantirish tizimi bolaning motivatsiyasini oshiradi. Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromiga ega bolalar bilan ishlashda oilaning roli beqiyosdir. Ota-onalarning bolaning muammosini to'g'ri tushunishi va qabul qilishi korreksion ishlarning samaradorligini oshiradi. Oilada barqaror kun tartibi, ijobiy emotsional muhit va qo'llab-quvvatlovchi munosabat bolaning xulq-atvorini tartibga solishga yordam beradi. Ota-onalar va pedagoglar o'rtasidagi hamkorlik muhim shart hisoblanadi.

Diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi bolaning psixik rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadigan murakkab holatdir. Vaqtida aniqlash, to'g'ri diagnostika va kompleks psixologik-pedagogik yondashuv diqqat yetishmovchiligi va giperfaollik sindromi belgilarini kamaytirish hamda bolaning ijtimoiy moslashuvini yaxshilash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. American Psychiatric Association. DSM-5. – Washington, 2013.
2. Barkley R.A. Attention-Deficit Hyperactivity Disorder. – New York, 2015.
3. Vygotskiy L.S. Bolalar psixologiyasi. – Moskva.
4. Karimova V.M. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent.
5. ICD-11. World Health Organization.

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA QO'RQUVLAR VA
ULARNI BARTARAF ETISH**

Aliyeva Kamola Saidnegmatovna,
Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti v.b
Tulqunova Barnooy, *Psixologiya yo'nalishi 3- kurs talabasi UMFT*

Annotatsiya. Ushbu ilmiy ishda maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan qo'rquvlarning psixologik mohiyati, ularning kelib chiqish sabablari, turlari hamda qo'rquvlarni bartaraf etishning samarali psixologik-pedagogik usullari keng yoritilgan. Tadqiqot davomida bolalar psixikasining yoshga xos xususiyatlari, qo'rquvlarning shaxs rivojlanishiga ta'siri, oilaviy va ijtimoiy muhitning ahamiyati ilmiy manbalar asosida tahlil

qilinadi. Shuningdek, maktabgacha ta'lim muassasalari va oilada qo'rquvlarni kamaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, bolalar psixologiyasi, qo'rquv, emotsional holat, psixologik yordam, art-terapiya, adaptatsiya.

Maktabgacha yosh davri bola shaxsining shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Aynan ushbu davrda bolaning emotsional sohasi, ijtimoiy munosabatlari va psixik jarayonlari jadal rivojlanadi. Shu bilan birga, bu yoshda turli xil qo'rquvlar paydo bo'lishi ham tabiiy holat sanaladi. Qo'rquv – bolaning tashqi muhitdagi noma'lum yoki xavfli deb qabul qilingan hodisalarga nisbatan yuzaga keladigan emotsional reaksiyasidir. Bolalardagi qo'rquvlar vaqtida aniqlanmasa va bartaraf etilmasa, ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy moslashuviga va keyingi o'quv faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'rquvlarni o'rganish, ularning sabablari va oldini olish yo'llarini ilmiy asosda tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir.

Maktabgacha yosh (3–7 yosh) davrida bolalarda idrok, xotira, tafakkur va tasavvur jadal rivojlanadi. Bu davrda bolaning emotsional sezgirliги yuqori bo'lib, u atrof-muhitdagi hodisalarga kuchli munosabat bildiradi. Ayniqsa, tasavvur va fantaziyaning rivojlanishi bolalarda real bo'lmagan narsalarni ham haqiqat sifatida qabul qilishga olib keladi. Bolalarda emotsional barqarorlik hali to'liq shakllanmaganligi sababli, ular qorong'ilik, yolg'izlik, baland tovushlar, begona odamlar yoki ertak qahramonlaridan qo'rqishi mumkin. Bu qo'rquvlar ko'pincha yoshga xos bo'lib, ma'lum sharoitlarda o'z-o'zidan yo'qoladi. Biroq ayrim holatlarda qo'rquvlar barqaror xarakter kasb etib, bolaning kundalik faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bolalarda uchraydigan qo'rquvlarni bir necha turlarga ajratish mumkin:

1. Biologik qo'rquvlar – hayot uchun xavf tug'diruvchi holatlar bilan bog'liq (balandlik, og'riq, baland tovushlar).

2. Ijtimoiy qo'rquvlar – kattalar tomonidan tanqid qilinish, jazolanish yoki rad etilishdan qo'rqish.

3. Fantastik qo'rquvlar – ertak qahramonlari, hayoliy maxluqlar, qorong'ilik bilan bog'liq qo'rquvlar. Qo'rquvlarning kelib chiqish sabablari quyidagilardan iborat: oiladagi nizolar va noto'g'ri tarbiya usullari; ota-onaning haddan tashqari talabchanligi yoki befarqligi; qo'rqinchli axborotlar (multfilmlar, ertaklar, televizor); bolaning individual psixologik xususiyatlari.

Doimiy va kuchli qo'rquvlar bolaning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday bolalarda ishonchsizlik, tortinchoqlik, agressivlik yoki aksincha, haddan tashqari itoatkorlik kuzatilishi mumkin. Qo'rquvlar bolaning muloqotga kirishishini qiyinlashtiradi, mustaqil faoliyatini cheklaydi va o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytiradi. Agar qo'rquvlar vaqtida bartaraf etilmasa, ular maktab yoshida nevrotik holatlar, o'qishdagi qiyinchiliklar va ijtimoiy moslashuv muammolariga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'rquvlarni bartaraf etish jarayoni tizimli, izchil va individual yondashuv asosida amalga oshirilishi lozim. Psixologik ta'sir choralari bolaning yosh xususiyatlari, temperament tipi, oilaviy sharoiti va qo'rquvning kelib chiqish sabablarini hisobga olgan holda tanlanadi. Psixologik

suhbat boladagi qo'rquvlarni aniqlash va ularni yengishda muhim ahamiyatga ega. Suhbat jarayonida bola o'z his-tuyg'ularini erkin ifoda etishi, qo'rquv manbaini tushunishi va unga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirishi mumkin. Katta yoshdagilar tomonidan ko'rsatiladigan mehr, tushunish va sabr-toqat bolaning emotsional barqarorligini oshiradi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining yetakchi turi hisoblanadi. O'yin terapiyasi orqali bola o'z qo'rquvlarini ramziy shaklda namoyon etadi va ularni qayta ishlaydi. Rolli o'yinlar, syujetli o'yinlar hamda harakatli o'yinlar bolalarda ishonch hissini kuchaytirib, qo'rquvni kamaytirishga xizmat qiladi. Art-terapiya bolalarning ichki kechinmalarini rasm, haykalcha, kollaj va ranglar orqali ifodalashga imkon beradi. Qo'rquvni rasmda aks ettirish va keyinchalik uni ijobiy obrazga aylantirish bolaga qo'rquv ustidan nazorat hissini beradi. Ushbu usul ayniqsa tortinchoq va muloqotga qiyin kirishadigan bolalar uchun samaralidir. Ertak terapiyasi bolalar tasavvuriga bevosita ta'sir etuvchi usul bo'lib, unda qo'rquvga duch kelgan qahramonning muammoni yengib o'tishi tasvirlanadi. Bola o'zini qahramon bilan qiyoslab, qo'rquvni yengish yo'llarini ong ostida qabul qiladi. Psixologik mashg'ulotlar esa bolalarda ijobiy emotsiyalarni kuchaytirib, o'ziga ishonchni shakllantiradi. Boladagi qo'rquvlarni bartaraf etishda ota-onalarning roli beqiyosdir. Ota-onalarga bolani qo'rqitmaslik, uning his-tuyg'ularini mensimaslikdan saqlanish, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish bo'yicha psixologik tavsiyalar berilishi zarur. Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlik qo'rquvlarni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Mazkur usullar kompleks tarzda qo'llanilganda bolalarning emotsional holati barqarorlashadi va qo'rquvlar asta-sekin kamayadi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda qo'rquvlar psixik rivojlanishning tabiiy tarkibiy qismi bo'lsa-da, ularning davomiy va kuchli shakllari bolaning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Qo'rquvlarni erta aniqlash, ularning sabablarini tushunish va psixologik-pedagogik usullar yordamida bartaraf etish muhim ahamiyatga ega. Oila va maktabgacha ta'lim muassasalarining hamkorligi bolalarda sog'lom emotsional muhitni yaratishda asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. *Bola psixologiyasi*. – Moskva, 2019.
2. Leontyev A.N. *Faoliyat, ong, shaxs*. – Moskva, 2018.
3. Muxina V.S. *Yosh psixologiyasi*. – Toshkent, 2020.
4. Obidova D.R. *Bolalar psixologiyasi asoslari*. – Toshkent, 2021.
5. Karimova G.Sh. *Maktabgacha ta'lim psixologiyasi*. – Toshkent, 2022.

MALAYZIYA TA'LIM TIZIMI

***Abdullayev Shuhrat, Murodov Javohir, UMFT,
311 – guruh talabalari***

Annotatsiya. Mazkur maqolada Malayziya ta'lim tizimining tuzilishi, mazmuni va o'ziga xos xususiyatlari keng yoritilgan. Maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlar, davlat va xususiy ta'lim muassasalari faoliyati, kasbiy va texnik ta'lim tizimi hamda

ta'limda innovatsion yondashuvlar tahlil qilingan. Shuningdek, Malayziya ta'lim tizimining xalqaro standartlarga mosligi va uning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Malayziya ta'lim tizimi, maktab ta'limi, oliy ta'lim, kasbiy ta'lim, xalqaro standartlar, innovatsiya.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimining sifati mamlakat taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Janubi-Sharqiy Osiyodagi rivojlanayotgan davlatlardan biri bo'lgan Malayziya ta'lim sohasida katta yutuqlarga erishgan mamlakat sifatida tanilgan. Malayziya ta'lim tizimi milliy qadriyatlar va zamonaviy xalqaro talablarni uyg'unlashtirgan holda tashkil etilgan bo'lib, u yoshlarni raqobatbardosh, bilimli va malakali kadrlar sifatida tayyorlashga yo'naltirilgan.

Malayziya ta'lim tizimining umumiy tuzilishi. Malayziyada ta'lim tizimi bir necha asosiy bosqichlardan iborat: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim, o'rta maxsus va kasbiy ta'lim hamda oliy ta'lim. Ta'lim jarayoni davlat tomonidan nazorat qilinadi va Ta'lim vazirligi tomonidan boshqariladi. Shu bilan birga, xususiy ta'lim muassasalari ham tizimning muhim qismi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim Malayziyada majburiy bo'lmasa-da, keng rivojlangan. Ushbu bosqichda bolalarning ijtimoiylashuvi, nutqi va dastlabki bilimlari shakllantiriladi. Boshlang'ich ta'lim odatda 6 yoshdan boshlanib, 6 yil davom etadi. Bu bosqichda o'quvchilarga ona tili, matematika, tabiiy fanlar va axloqiy tarbiya asoslari o'rgatiladi. Boshlang'ich ta'lim yakunida baholash tizimi orqali o'quvchilarning bilim darajasi aniqlanadi.

O'rta ta'lim Malayziyada ikki bosqichdan iborat bo'lib, quyi va yuqori o'rta ta'limni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichda o'quvchilar umumiy fanlar bilan bir qatorda tanlov fanlarini ham o'rganadilar. O'rta ta'limda o'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlariga qarab, akademik yoki kasbiy yo'nalish tanlash imkoniyati mavjud. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga zamin yaratadi.

Malayziya ta'lim tizimida kasbiy va texnik ta'lim muhim o'rin egallaydi. Ushbu yo'nalish sanoat va xizmat ko'rsatish sohalari uchun malakali mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan. Kasbiy ta'lim muassasalari nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy mashg'ulotlarga ham katta e'tibor qaratadi. Bu esa bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgir bo'lishiga xizmat qiladi.

Oliy ta'lim tizimi. Malayziyada oliy ta'lim tizimi davlat va xususiy universitetlardan iborat. Oliy ta'lim muassasalari bakalavriat, magistratura va doktorantura bosqichlarida mutaxassislar tayyorlaydi. Malayziya universitetlari ko'plab xalqaro oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilib, qo'shma dasturlarni amalga oshiradi. Bu esa talabalar uchun xalqaro diplom va tajriba olish imkoniyatini yaratadi.

Malayziya ko'p millatli davlat bo'lgani sababli ta'limda til masalasiga alohida e'tibor qaratiladi. Davlat tili — malay tili asosiy o'qitish tili hisoblanadi. Shu bilan birga, ingliz tili ham keng qo'llaniladi. Bu holat o'quvchilarning xalqaro miqyosda raqobatbardosh bo'lishiga yordam beradi. So'nggi yillarda Malayziya ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va innovatsion metodlar keng joriy etilmoqda. Masofaviy ta'lim, elektron darsliklar va interaktiv platformalar ta'lim

sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Davlat ta'limni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab, doimiy islohotlar olib bormoqda.

Xulosa. Malayziya ta'lim tizimi o'zining puxta tuzilishi, bosqichma-bosqich rivojlanishi va zamonaviy talablar bilan uyg'unligi bilan ajralib turadi. Ushbu tizim yosh avlodni bilimli, malakali va raqobatbardosh mutaxassislar sifatida tayyorlashga xizmat qiladi. Malayziya tajribasi bugungi kunda boshqa davlatlar ta'lim tizimini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.
6. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
7. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika.* – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
8. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari.* – Toshkent: Fan, 2021.
9. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi.* – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

ITALIYA TA'LIM TIZIMI

Akramova Gulzoda, Adilova Manija, UMFT,
pedagogika va psixologiya yo'nalishi, P-23 guruh talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada Italiya ta'lim tizimi bosqichma-bosqich yoritilgan: maktabgacha ta'lim, boshlang'ich maktab, o'rta maktab, oliy ta'lim va tizimdagi zamonaviy muammolar. Maqola Italiya ta'lim tizimining tuzilishi, fanlar, o'qitish uslublari va rivojlanish istiqbollari keng tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: Italiya ta'lim tizimi, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich maktab, o'rta maktab, oliy ta'lim, Liceo, Istituto Tecnico, Istituto Professionale, akademik rivojlanish, pedagogika, zamonaviy ta'lim muammolari, raqamli ta'lim.

Kirish. Italiya ta'lim tizimi Yevropa Ittifoqi standartlariga mos keladigan, tarixiy an'analarga boy va zamonaviy bilim berish tizimidir. Ta'lim tizimi bolalikdan boshlanib, oliy ta'limgacha bir qator bosqichlardan iborat bo'lib, o'quvchilarga nafaqat akademik bilim, balki madaniy va ijtimoiy ko'nikmalarni ham shakllantirishga qaratilgan. Italiyada ta'lim qonun bilan majburiy hisoblanadi va barcha bolalar uchun teng imkoniyatlarni taqdim etadi.

Italiya ta'lim tizimi bir tomondan an'anaviy, madaniy merosga boy, ikkinchi tomondan esa innovatsion va zamonaviy texnologiyalarni o'z ichiga olgan tizim sifatida e'tirof etiladi. Bu maqola Italiya ta'lim tizimining asosiy bosqichlari, tuzilishi, o'qitish uslublari va zamonaviy muammolarini keng yoritadi.

Bolalik va maktabgacha ta'lim (Scuola dell'Infanzia)

Italiyada maktabgacha ta'lim 3–6 yoshdagi bolalar uchun mo'ljallangan. Bu bosqich bolalarning ijtimoiy, hissiy va kognitiv rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Maktabgacha ta'limda bolalar o'yinlar, san'at, musiqiy mashg'ulotlar va kichik ilmiy eksperimentlar orqali bilim olishadi. Bolalik davridagi ta'lim markazlari davlat va xususiy bo'lishi mumkin. Davlat maktabgacha ta'lim bepul bo'lsa, xususiy maktablarda xarajatlar ota-onalar tomonidan qoplanadi. Bu

bosqichda bolalar asosiy ijtimoiy ko'nikmalarni, masalan, muloqot qilish, navbat kutish, hamkorlikda ishlashni o'rganadilar.

Boshlang'ich ta'lim 6 yoshdan 11 yoshgacha davom etadi va majburiy hisoblanadi. Bu bosqichda asosiy fanlar: italyan tili, matematika, tabiatshunoslik, tarix, geografiya, san'at va jismoniy tarbiya o'qitiladi. O'qituvchilar individual yondashuvni qo'llashga harakat qiladilar, shuningdek, bolalarning ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor beriladi. Boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning bilim darajasi doimiy baholanadi va ota-onalar bilan muntazam muloqot olib boriladi.

O'rta ta'lim (Scuola Secondaria)

O'rta ta'lim ikki darajaga bo'linadi:

Quyidagi o'rta maktab (Scuola Secondaria di Primo Grado): 11–14 yoshdagi o'quvchilar uchun. Bu bosqichda o'quvchilar umumiy bilimlarni chuqurlashtiradilar va ixtisoslashuv yo'nalishlarini tanlashga tayyorlanadilar.

Yuquoridagi o'rta maktab (Scuola Secondaria di Secondo Grado): 14–19 yoshdagi o'quvchilar uchun. Bu bosqichda o'quvchilar turli yo'nalishlar bo'yicha ixtisoslashadilar: akademik (Liceo), texnik (Istituto Tecnico) va kasb-hunar (Istituto Professionale).

O'rta ta'limda o'quvchilarga nafaqat fanlarni o'rganish, balki hayotiy ko'nikmalar, muammoni hal qilish, jamoaviy ishlash va ijodiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha treninglar beriladi.

Oliy ta'lim (Istruzione Superiore)

Italiyada oliy ta'lim universitetlar va kollejlardan orqali amalga oshiriladi. Universitetlar turli darajalarni taklif qiladi: bakalavr (Laurea Triennale), magistratura (Laurea Magistrale) va doktorantura (Dottorato di Ricerca).

Oliy ta'limda o'quvchilar nafaqat akademik bilim, balki tadqiqot ko'nikmalarini ham egallaydilar. Italiya oliy ta'lim tizimi, ayniqsa, san'at, arxitektura va huquq sohalarida dunyoga mashhur. Talabalar amaliyot va stajirovkalar orqali ish tajribasini ham to'playdilar.

Italiya ta'lim tizimi yuqori sifatli bo'lsa-da, ba'zi muammolarga duch keladi:

- Maktablar orasida resurslar va sifat tafovuti.
- O'qituvchilarning ish haqi va motivatsiyasi bilan bog'liq muammolar.
- Innovatsion texnologiyalarni barcha maktablarda teng joriy etish.

Rivojlanish yo'nalishlari sifatini oshirish, raqamli ta'lim, ijtimoiy va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirishga qaratilgan.

Xulosa. Italiya ta'lim tizimi tarixiy an'analarga, madaniy merosga va zamonaviy talablarga moslashgan murakkab tizimdir. Har bir bosqich — maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha — o'quvchilarning shaxsiy, akademik va ijtimoiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Tizimning asosiy maqsadi nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning ijtimoiy, madaniy va kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.

4. Yo'ldoshev J. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari. – Toshkent, 2021.
6. UNESCO. World Education Report. – Paris, 2020.
7. OECD. Education at a Glance. – Paris, 2021.
8. Eurydice. Education Systems in Europe. – Brussels, 2019.
9. Bray M. Comparative Education. – London, 2018.
10. Ministry of Education UK. Education System in England.

TA'LIM JARAYONINI BOSHQARISH USULLARI

**Alimova Oygul Imomaddin qizi,
Zoirova Nargiza Umar qizi, UMFT talabalari**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonini boshqarish tushunchasi, uning mohiyati va ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati keng yoritilgan. Ta'lim jarayonini boshqarishda qo'llaniladigan asosiy usullar, ularning pedagogik xususiyatlari va samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy ta'lim sharoitida boshqaruv usullarini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayonini boshqarish, pedagogik boshqaruv, boshqarish usullari, ta'lim sifati, pedagogik jarayon

Kirish. Ta'lim jarayoni murakkab va ko'p qirrali tizim bo'lib, uni samarali tashkil etish va boshqarish ta'lim sifatini belgilovchi muhim omillardan biridir. Ta'lim jarayonini boshqarish orqali o'qitish va tarbiyalash faoliyati rejalashtiriladi, muvofiqlashtiriladi va nazorat qilinadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim jarayonini boshqarish faqat ma'muriy faoliyat bilan cheklanmay, balki pedagogik, psixologik va metodik yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Shu sababli ta'lim jarayonini boshqarish usullarini chuqur o'rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Ta'lim jarayonini boshqarish tushunchasi va mohiyati. Ta'lim jarayonini boshqarish — bu ta'lim maqsadlariga erishish uchun o'qituvchi va o'quvchilar faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat qilish va baholash jarayonidir. Ushbu boshqaruv jarayoni ta'limning uzluksizligi va samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'lim jarayonini boshqarishning mohiyati shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayonni ongli va tizimli ravishda yo'naltirishdan iborat.

Ta'lim jarayonini boshqarishning asosiy maqsadi ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning bilim, ko'nikma hamda malakalarini samarali shakllantirishdir. Shu bilan birga, boshqaruv jarayoni o'quvchilarning intellektual va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga qaratiladi. Boshqaruv orqali pedagogik jarayonda tartib, izchillik va muvofiqlik yaratiladi hamda ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida samarali hamkorlik ta'minlanadi.

Ta'lim jarayonini boshqarish usullarining umumiy tasnifi. Ta'lim jarayonini boshqarish usullari mazmuni va qo'llanilishiga ko'ra bir necha guruhlariga bo'linadi. Ushbu usullar pedagogik jarayonni samarali tashkil etishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Boshqarish usullari o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini yo'naltirish, rag'batlantirish va nazorat qilish orqali ta'lim jarayonining yuqori natijadorligini ta'minlaydi.

Ma'muriy-boshqaruv usullari ta'lim jarayonini tashkil etishda buyruq, ko'rsatma, nizom va rejalarga asoslanadi. Ushbu usullar orqali ta'lim muassasasining ichki tartibi, o'quv jarayonining rejasi va qoidalari belgilanadi. Ma'muriy usullar ta'lim jarayonida intizom va mas'uliyatni ta'minlashga xizmat qiladi. Biroq, bu usullarni haddan tashqari qat'iy qo'llash o'quvchilarning mustaqilligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Pedagogik-uslubiy boshqaruv usullari. Pedagogik-uslubiy usullar ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga qaratilgan. Ushbu usullar dars metodlarini tanlash, ta'lim texnologiyalarini qo'llash va o'quvchilarning bilim darajasini tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Pedagogik-uslubiy boshqaruv usullari o'quvchilarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega Psixologik-pedagogik usullar o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini boshqarishni nazarda tutadi. Ushbu usullar orqali o'quvchilarning motivatsiyasi, qiziqishi va ehtiyojlari inobatga olinadi. Rag'batlantirish, qo'llab-quvvatlash va ijobiy munosabatni shakllantirish psixologik boshqaruvning asosiy jihatlaridan hisoblanadi.

Nazorat va baholash usullari

Nazorat va baholash usullari ta'lim jarayonining natijadorligini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu usullar orqali o'quvchilarning bilim darajasi, ko'nikma va malakalari baholanadi.

Nazoratning muntazam va adolatli olib borilishi o'quvchilarning o'z ustida ishlashiga va bilimlarini mustahkamlashiga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida boshqarish usullarini takomillashtirish

Zamonaviy ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish boshqaruv usullarini yanada samarali qiladi. Elektron jurnal, masofaviy ta'lim platformalari va raqamli monitoring tizimlari boshqaruv jarayonini soddalashtiradi. Innovatsion yondashuvlar ta'lim jarayonini boshqarishda shaffoflik va samaradorlikni oshiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonini boshqarish usullari ta'lim sifatini ta'minlash va pedagogik jarayonni samarali tashkil etishda muhim ahamiyatga ega. Ma'muriy, pedagogik-uslubiy, psixologik va nazorat usullarining uyg'un holda qo'llanilishi ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydi. Ta'lim jarayonini boshqarish usullarini doimiy ravishda takomillashtirib borish zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T., 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T., 2020
3. Jo'rayev R. Yaxlit pedagogik jarayon. – T.: O'qituvchi, 2019.
4. Saidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2018.
5. Xoliqov A. Ta'lim menejmenti asoslari. – T.: Fan, 2020.
6. Mavlonova R. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish. – T., 2020.
7. Umarov B. Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi. – T., 2018.
8. Xudoyberdiyev E. Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit. – T., 2017.
9. Yo'ldoshev J. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. – T., 2022.
10. Norboyeva D. Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari. – T., 2021.

IJTIMOIIY PEDAGOGIKANING MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR BILAN ISH YURITISHI

*Anorov Odiljon Abduxalil o'g'li, Abdiyeva Xusnora Shokir qizi,
UMFT, Psixologiya yo'nalishi talabalari*

Annotatsiya. Ushbu maqola ijtimoiy pedagogikaning maktab yoshidagi bolalar bilan ishlash jarayonini chuqur tahlil qiladi. Unda ijtimoiy pedagogikaning asosiy vazifalari, maktab yoshidagi bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlari, bolalar muammolarini aniqlash va yechish usullari, shuningdek, zamonaviy pedagogik metodlar yoritilgan. Maqola shuningdek, maktabda bolalar bilan ish jarayonida samarali pedagogik yondashuvlarni va amaliy tajribalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy pedagogika, maktab yoshi, bolalar, pedagogik ish, ijtimoiy rivojlanish, psixologik yordam

Kirish. Ijtimoiy pedagogika – bu bolalarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan ilmiy va amaliy soha bo'lib, maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi zamonda maktab yoshidagi bolalar turli ijtimoiy va psixologik muammolarga duch kelmoqda. Masalan, oilaviy nizolar, ota-onalarning ish bilan bandligi, maktabdagi stress, do'stlar bilan kelishmovchiliklar, internet va axborot texnologiyalarining salbiy ta'siri kabi omillar bolalarning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu bois, ijtimoiy pedagogning vazifasi nafaqat bolalarga bilim berish, balki ularni ijtimoiy muhitga moslashuvini qo'llab-quvvatlash, xulq-atvorini shakllantirish, hissiy va psixologik salomatligini nazorat qilishdir.

Maktab yoshidagi bolalar – bu rivojlanish jarayonida bo'lgan shaxslar. Ular yangi bilimlarni qabul qilish, do'stlar bilan muloqot qilish, guruh ichida o'zini tutish qoidalarini o'rganish bilan shug'ullanadi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy pedagogning ishi bolalarning nafaqat akademik rivojlanishini, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlashga qaratilgan.

Ijtimoiy pedagogikaning asosiy vazifalari. Ijtimoiy pedagogikaning asosiy vazifalari maktab yoshidagi bolalar bilan ishlash jarayonida bir nechta asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Bolalarni ijtimoiy rivojlanishi bilan qo'llab-quvvatlash

Maktab yoshidagi bolalar doimiy ravishda yangi bilim va ko'nikmalarni o'rganadi. Shu jarayonda ular ijtimoiy qoidalar, me'yorlar va jamiyatda to'g'ri muomala qilishni o'rganadi. Ijtimoiy pedagoglar bolaning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga, masalan, do'stlik munosabatlarini rivojlantirish, guruh ishlarida faol bo'lish va konfliktlarni hal qilishni o'rgatadi. Bu vazifa bolaning jamiyatdagi moslashuvini ta'minlashda muhim hisoblanadi.

Psixologik va hissiy holatni tahlil qilish

Bolalar turli vaziyatlarda stress va hissiy zo'riqishlarga duch keladi. Ijtimoiy pedagoglar bolalarning hissiy holatini kuzatadi, ularni qo'llab-quvvatlaydi va kerak bo'lganda psixologik yordam ko'rsatadi. Masalan, agar bola o'quv jarayonida qiynalayotgan bo'lsa yoki oilaviy muammolar sababli ruhiy tushkunlikka tushsa,

pedagog shaxsiy suhbatlar, psixologik treninglar yoki guruh mashg'ulotlari orqali yordam beradi.

Oilaviy va maktab muhiti bilan hamkorlik qilish

Ijtimoiy pedagoglar oilalar bilan yaqindan ishlaydi, ota-onalarni bolaning rivojlanishi va muammolari haqida xabardor qiladi. Shu bilan birga, maktab bilan hamkorlik bolalarning ta'lim jarayonidagi muammolarni erta aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Bu vazifa bolaning ijtimoiy muhitini yaxshilashga va ularni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy muammolarni oldini olish va ularni yechish

Bolalarning ijtimoiy muammolari: do'stlar bilan kelishmovchilik, zo'ravonlik, internetdagi zararli kontentlar, yolg'izlik va boshqa ijtimoiy tahdidlar bo'lishi mumkin. Ijtimoiy pedagoglar ushbu muammolarni aniqlash, oldini olish va bartaraf etish bo'yicha faol ish olib boradi. Bu jarayonda pedagoglar maslahat berish, guruh mashg'ulotlari tashkil etish, bolalarni ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga jalb qilish kabi usullardan foydalanadi.

Maktab yoshidagi bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishi

Maktab yoshidagi bolalar 6–15 yosh oralig'ida bo'ladi va ularning rivojlanishida bir nechta xususiyatlar ajralib turadi.

Kognitiv rivojlanish

Bolalar mantiqiy fikrlash, tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini tushunish va yangi bilimlarni qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu davrda pedagoglar bolalarga faqat fan bilimlarini berish bilan cheklanmay, ularning muloqot va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga ham e'tibor qaratadi.

Ijtimoiy ko'nikmalar

Bolalar do'stlar bilan munosabatlarni o'rganadi, guruh ichida o'zini tutish qoidalarini o'zlashtiradi. Bu bosqichda ijtimoiy pedagoglar bolalarga to'g'ri muloqot qilish, hamkorlik qilish, kelishmovchiliklarni hal qilish va guruh ishlarida faol bo'lish ko'nikmalarini o'rgatadi.

Emotsional rivojlanish

Bolalar his-tuyg'ularini boshqarish, o'zini ifoda etish va stress bilan kurashishni o'rganadi. Ijtimoiy pedagoglar psixologik treninglar, o'yin mashg'ulotlari, guruh mashg'ulotlari va individual suhbatlar orqali bolalarning hissiy barqarorligini oshirishga yordam beradi. Bu esa ularning maktab va jamiyatga moslashuvini kuchaytiradi.

Ijtimoiy pedagogik ishning metod va usullari

Ijtimoiy pedagogik ish samarali bo'lishi uchun bir nechta metod va usullardan foydalanadi.

Individual ish

Pedagog bolani individual tarzda o'rganadi, uning psixologik holatini aniqlaydi, qobiliyatlari va muammolarini o'rganadi. Shu asosda shaxsiy rivojlanish rejalari tuziladi, zarurat bo'lganda individual maslahat va psixologik yordam ko'rsatiladi.

Guruh bilan ishlash

Guruh mashg'ulotlari bolalarda hamkorlik, ijtimoiy muloqot va jamiyatga moslashish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Ijtimoiy pedagoglar bolalarni o'yinlar,

treninglar, guruh loyihalari va muammolarni birgalikda hal qilish mashg'ulotlariga jalb qiladi. Bu jarayon bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Oilaviy ish

Ijtimoiy pedagoglar ota-onalar bilan muntazam muloqot qiladi, oilaviy muammolarni aniqlaydi va ularni hal etishga yordam beradi. Maslahatlar, treninglar va maslahat uchrashuvlari orqali oilaning tarbiyaviy muhitini yaxshilashga qaratilgan ishlar olib boriladi.

Maktab bilan integratsiya

Ijtimoiy pedagog maktab o'qituvchilari va ma'muriyati bilan yaqindan ishlaydi. Bu bolalarning o'quv jarayonidagi muammolarini erta aniqlash va ularni bartaraf etishga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagoglar maktabda ijtimoiy loyihalar va tadbirlar tashkil etib, bolalarning jamiyatga moslashuvini kuchaytiradi.

Xulosa. Ijtimoiy pedagogika maktab yoshidagi bolalar bilan ishlashda juda muhim ahamiyatga ega. Bu soha bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish va turli muammolardan himoya qilishga qaratilgan. Ijtimoiy pedagogik ish individual, guruh va oilaviy metodlarni o'z ichiga oladi, shuningdek, maktab bilan yaqindan hamkorlikni talab qiladi. Samarali pedagogik yondashuv bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatli va barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent.

O'QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA

Ashuboboyeva Zulfizar Shuxrat qizi, Abdumajidova Feruza Erkin qizi,
UMFT, Psixologiya yo'nalishi, 3-kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'qitish jarayonining mohiyati, mazmuni va uning yaxlit pedagogik tizim sifatidagi xususiyatlari keng yoritilgan. O'qitish jarayonining tarkibiy qismlari, subyektlari, maqsadi, vazifalari hamda ularning o'zaro uzviy bog'liqligi tahlil qilingan. Shuningdek, o'qitish jarayonining samaradorligini ta'minlashda yaxlit yondashuvning ahamiyati ochib berilgan. Maqola pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etishda o'qitish jarayonini yagona tizim sifatida tushunish muhimligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: o'qitish jarayoni, yaxlit tizim, pedagogik jarayon, ta'lim mazmuni, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim samaradorligi

Kirish. Ta'lim tizimida o'qitish jarayoni markaziy o'rin egallaydi. Aynan o'qitish jarayoni orqali bilimlar beriladi, ko'nikma va malakalar shakllantiriladi hamda shaxsning intellektual va ma'naviy rivoji ta'minlanadi. Zamonaviy pedagogikada o'qitish jarayoniga alohida-alohida faoliyatlar yig'indisi sifatida emas, balki yaxlit va uzviy tizim sifatida qaraladi

O'qitish jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etish ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirishini ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvda ta'limning maqsadi, mazmuni, metodlari, shakllari va natijalari o'zaro bog'liq holda amalga oshiriladi. Mazkur maqolada o'qitish jarayonining yaxlit tizim sifatidagi mohiyati va uning asosiy jihatlari keng tahlil qilinadi.

O'qitish jarayoni tushunchasi va mohiyati. O'qitish jarayoni — bu o'qituvchi va o'quvchining maqsadga yo'naltirilgan, rejalashtirilgan hamkorlikdagi faoliyati bo'lib, unda bilimlar beriladi, o'zlashtiriladi va amaliyotda qo'llashga o'rgatiladi. Ushbu jarayon ta'lim, tarbiya va rivojlanish vazifalarini bir vaqtning o'zida amalga oshiradi. O'qitish jarayonining mohiyati shundaki, u faqat axborot uzatish bilan cheklanmaydi. Unda o'quvchilarning fikrlash qobiliyati, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy yondashuv va ijtimoiy faollik kabi sifatlar rivojlanadi. Shu sababli o'qitish jarayoni murakkab va ko'p qirrali pedagogik hodisa hisoblanadi.

O'qitish jarayoni yaxlit tizim sifatida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan tarkibiy qismlardan tashkil topadi. Ushbu tizimning har bir elementi o'z vazifasiga ega bo'lib, ularning uyg'unligi ta'lim samaradorligini belgilaydi. Yaxlitlik o'qitish jarayonida maqsad, mazmun, metod, vosita, shakl va natijaning bir-biriga mosligi orqali namoyon bo'ladi. Agar ushbu tarkibiy qismlardan biri e'tibordan chetda qolsa, ta'lim jarayonining sifati pasayadi. O'qitish jarayonining tizimlilik shundan iboratki, u uzluksiz va izchil ravishda rivojlanadi. Har bir bosqich keyingi bosqich uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

O'qitish jarayonining asosiy tarkibiy qismlari. O'qitish jarayonining asosiy tarkibiy qismlariga maqsad, mazmun, o'qituvchi va o'quvchi faoliyati, metodlar, vositalar va natijalar kiradi. O'qitishning maqsadi jamiyat ehtiyojlari va davlat ta'lim standartlariga asoslanib belgilanadi. U shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan bo'ladi. Ta'lim mazmuni o'quvchilarga beriladigan bilim, ko'nikma va malakalar majmuasini ifodalaydi. Mazmunning to'g'ri tanlanishi o'qitish jarayonining muvaffaqiyatini belgilaydi.

O'qituvchi va o'quvchi faoliyati o'qitish jarayonining markaziy bo'g'ini hisoblanadi. O'qituvchi bilim beruvchi, yo'naltiruvchi va tashkilotchi bo'lsa, o'quvchi faol ishtirokchi va bilimlarni o'zlashtiruvchi subyektdir. Metod va vositalar o'qitish jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchilarning faolligini oshirishga yordam beradi.

O'qitish jarayonining yaxlitligi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali hamkorlik orqali ta'minlanadi. O'qituvchi o'quv jarayonini boshqaradi, lekin o'quvchining mustaqil faoliyatiga ham katta e'tibor beradi. Hamkorlikka asoslangan o'qitish jarayonida o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa bilimlarning chuqur va mustahkam o'zlashtirilishiga olib keladi.

O'qitish jarayonining samaradorligi uning yaxlit holda tashkil etilishiga bog'liq. Maqsadning aniqligi, mazmunning dolzarbligi, metodlarning to'g'ri tanlanishi va natijalarni tahlil qilish ta'lim sifatini oshiradi. Shuningdek, o'qitish jarayonida individual yondashuv, o'quvchilarning qobiliyat va ehtiyojlarini

hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ta'lim samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa. O'qitish jarayoni yaxlit tizim sifatida qaralganda, u ta'lim, tarbiya va rivojlanishning uzviy birligini ta'minlaydi. Ushbu jarayonda barcha tarkibiy qismlarning o'zaro uyg'unligi ta'lim sifatining asosiy omili hisoblanadi. O'qitish jarayonini tizimli va yaxlit tashkil etish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va hayotiy kompetensiyalar shakllanadi. Shunday ekan, pedagoglar o'qitish jarayoniga yagona tizim sifatida yondashib, uni doimiy ravishda takomillashtirib borishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish.* – Toshkent, 2019.
2. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari.* – Toshkent, 2021.
3. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
4. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
5. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
6. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
7. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.

SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIYASI VA IJTIMOIYLASHUVI. SHAXS SHAKLLANISHIDA JAMOANING O'RNI

Axrorova Nodira Muxiddinovna qizi, Aripjonova Zaxro Abdubositovna,
UMFT, Psixologiya yo'nalishi, 23/3 – guruh talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqola shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi jarayonlarini chuqur tahlil qiladi hamda jamoaning shaxs shakllanishidagi rolini yoritadi. Maqolada shaxsning psixologik, ijtimoiy va axloqiy rivojlanishi, tarbiyaviy jarayonlar, jamiyat va guruhlarining ta'siri, shuningdek, ijtimoiylashuvning mexanizmlari va usullari batafsil bayon etilgan. Shuningdek, maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar va shaxsni rivojlantirishdagi jamoaning ahamiyati misollar bilan ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, rivojlanish, tarbiya, ijtimoiylashuv, jamoa, shaxs shakllanishi, guruh, jamiyat

Kirish. Shaxs – bu ijtimoiy, psixologik va ma'naviy jihatdan rivojlangan, o'z qobiliyatlarini amalga oshira oladigan individualdir. Har bir insonning shaxs sifatleri uning hayotiy tajribasi, tarbiya jarayoni, ijtimoiy muhit va jamiyat bilan o'zaro aloqalari natijasida shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, shaxsning rivojlanishi murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, u bolalikdan boshlab butun umr davomida davom etadi. Shaxs rivojlanishining asosiy tarkibiy qismlari – bu psixologik rivojlanish, tarbiya va ijtimoiylashuvdir. Shu bilan birga, shaxs shakllanishida jamoaning roli juda katta. Jamoa shaxsga ijtimoiy normalar, axloqiy qadriyatlar va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda yordam beradi, shaxsga o'z o'rnini topish, guruh ichida faoliyat yuritish va jamiyatga moslashish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi shaxs rivojlanishining individual va ijtimoiy jihatlarini, tarbiya va ijtimoiylashuv jarayonlarini tahlil qilish va jamoaning shaxs shakllanishidagi rolini kengroq ochib berishdir.

Shaxsning rivojlanishi. Shaxsning rivojlanishi murakkab va ko'p qirrali jarayondir. U bir nechta asosiy komponentlarni o'z ichiga oladi, ular bir-biriga chambarchas bog'liqdir. Psixologik rivojlanish shaxsning fikrlash, xotira, e'tibor, qaror qabul qilish qobiliyatlari va hissiy holatini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Bolalik davrida shaxsning ichki dunyosi va individual xususiyatlari aniqlanadi. Shu bosqichda bolaning xulq-atvori, his-tuyg'ulari va qaror qabul qilish qobiliyati o'sadi. Masalan, bola maktabga kirishi bilan yangi bilimlarni o'rganadi, do'stlar bilan muloqot qiladi va muammolarni hal qilishni o'rganadi. Bu jarayonda pedagoglar va ota-onalar bolaning psixologik rivojlanishini qo'llab-quvvatlashlari muhimdir.

Shaxs jamiyat bilan o'zaro aloqada bo'lganda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi. Bu jarayon shaxsga jamiyat qoidalarini, me'yor va axloqiy normalarni o'zlashtirish imkonini beradi. Masalan, bola guruh ichida o'ynash, muloqot qilish va hamkorlik qilish orqali jamiyat bilan uyg'unlashadi. Shu bilan birga, ijtimoiy rivojlanish shaxsni boshqalar bilan muvofiqlikda ishlashga, liderlik va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga tayyorlaydi.

Axloqiy va ma'naviy rivojlanish. Shaxsning axloqiy va ma'naviy rivojlanishi uning ichki nazorati, odob-axloqi, qadriyatlari va hissiyotlarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Tarbiyaviy jarayonlarda shaxs o'z harakatlarining natijalarini tushunadi, ijtimoiy va axloqiy qarorlar qabul qilishni o'rganadi. Masalan, do'stlar bilan muammoli vaziyatda to'g'ri xulq-atvorni tanlash, guruh ichidagi me'yorlarni hurmat qilish shaxsning axloqiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shaxs rivojlanishi shaxsiy va ijtimoiy omillar ta'sirida yuz beradi. Bu jarayon faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki emotsional qo'llab-quvvatlash, tarbiyaviy ta'sir va jamoaviy tajribalarni ham o'z ichiga oladi. Shaxs tarbiyasi – bu shaxsning axloqiy, estetik, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantirish orqali uning shaxsiy sifatlarini rivojlantirish jarayonidir. Bola tarbiyasining dastlabki va eng muhim bosqichi oilada boshlanadi. Ota-onalar bolaga axloqiy qadriyatlarni o'rgatadi, uni mehr-shafqat, hurmat va mas'uliyat tuyg'ulari bilan tarbiyalaydi. Masalan, ota-ona bola bilan suhbat orqali unga to'g'ri va noto'g'ri xulq-atvorni tushuntiradi, hayotiy vaziyatlarda qaror qabul qilishni o'rgatadi. Oilaviy tarbiya shaxs sifatlarini shakllantirishning mustahkam poydevorini yaratadi.

Maktab shaxsni ilmiy bilim bilan birga, ijtimoiy va axloqiy ko'nikmalar bilan boyitadi. Pedagoglar bolaga guruh ishlarida faol bo'lishni, muloqot qobiliyatini rivojlantirishni va jamiyatga moslashishni o'rgatadi. Maktab tarbiyasi shaxsni jamiyatga tayyorlaydi, uni mas'uliyatli va ijtimoiy faol shaxs sifatida shakllantiradi. Jamoa – shaxs tarbiyasida eng muhim ijtimoiy muhit hisoblanadi. Jamoa shaxsga o'zining rolini tushunish, me'yor va qoidalarni hurmat qilish, hamkorlik qilish va qarorlar qabul qilishni o'rgatadi. Masalan, sport jamoasi yoki maktabdagi klub shaxsga guruh ichida faoliyat yuritishni, boshqalar bilan muloqot qilishni va qarorlar qabul qilishni o'rgatadi. Jamoa shaxsni ijtimoiy tajribalar orqali rivojlantiradi va uning axloqiy hamda psixologik barqarorligini mustahkamlaydi.

Ijtimoiylashuv – bu shaxsning jamiyat qoidolari, me'yorlari va ijtimoiy rollarni o'zlashtirish jarayonidir. Bu jarayon shaxsni jamiyatga tayyorlaydi va uning ijtimoiy faoliyatini samarali qiladi.

Ijtimoiylashuvning bosqichlari

1. Bola yoshida: Do'stlar bilan o'yinlar va maktabdagi mashg'ulotlar orqali shaxs ijtimoiy ko'nikmalarni o'rganadi.

2. O'smirlikda: Shaxs guruh ichida o'zini sinab ko'radi, liderlik va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi, ijtimoiy muammolarni hal qilishni o'rganadi.

3. Voyaga yetganda: Shaxs ijtimoiy rollarni aniq bajaradi, jamiyatga faol hissa qo'shadi va mustaqil qarorlar qabul qiladi.

Jamoa shaxsni ijtimoiylashuv jarayonida qo'llab-quvvatlaydi va shakllantiradi. U quyidagi jihatlarda muhim rol o'ynaydi: Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish: hamkorlik, muloqot, qaror qabul qilish. Axloqiy qadriyatlarni shakllantirish: me'yorlarni hurmat qilish, jamiyatga mas'uliyat hissi. Emotsional qo'llab-quvvatlash: jamoa shaxsga motivatsiya beradi, stress va muammolarni yengishda yordam beradi. Jamoaning shaxs shakllanishidagi roli ayniqsa o'smirlik davrida muhim bo'ladi. Shu davrda shaxs guruh ichida o'z o'rnini topadi, ijtimoiy tajribalarni oladi va kelajakdagi faoliyatga tayyorlanadi.

Xulosa. Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuvi murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, bunda individual va ijtimoiy omillar birgalikda ishlaydi. Shaxs tarbiyasi oilada, maktabda va jamoada amalga oshiriladi. Jamoaning shaxs shakllanishidagi roli katta, chunki u shaxsga ijtimoiy ko'nikmalar, axloqiy qadriyatlar va hissiy qo'llab-quvvatlashni beradi. Shu bilan birga, jamoa shaxsni jamiyatga moslashishga, mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi. Shaxsning muvaffaqiyatli rivojlanishi va jamiyatdagi o'rnini aniqlash jamoaning faol ishtiroki bilan chambarchas bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
2. Yo 'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
3. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.
4. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar.* – Toshkent, 2018.
5. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari.* – Toshkent: Fan, 2020.
6. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish.* – Toshkent, 2019.

MDH DAVLATLARINING TA'LIM TIZIMI VA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Berdiyva Anora, Narzieva Farangiz, Mamatraximova Oygul,
UMFT, pedagogika yo'nalishi 3-kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) davlatlarining ta'lim tizimi, uning tarkibiy qismi va o'ziga xos xususiyatlari batafsil tahlil qilinadi. Har bir mamlakatning boshlang'ich, o'rta va oliy ta'lim tizimi, ta'lim sifatini oshirish strategiyalari, shuningdek, zamonaviy global talablar bilan integratsiyalashuvi o'rganiladi. Maqolada ilmiy tadqiqotlar, xalqaro reytinglar va statistik ma'lumotlarga tayanilgan.

Kalit soʻzlar: MDH davlatlari, taʼlim tizimi, maktab taʼlimi, oliy taʼlim, taʼlim sifati, taʼlim strategiyalari, integratsiya, zamonaviy taʼlim.

Kirish. MDH davlatlari Sovet Ittifoqi parchalanishidan keyin mustaqil davlatlar sifatida tashkil topdi. Bu mamlakatlar oʻtmishdagi umumiy taʼlim tizimining merosini saqlab qolgan boʻlsa-da, oʻzining milliy, madaniy va siyosiy sharoitlariga mos ravishda uni rivojlantirishga harakat qilmoqda. Taʼlim tizimi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, yosh avlodning kasbiy va ilmiy salohiyatini shakllantirishda muhim rol oʻynaydi.

MDH davlatlari uchun taʼlim tizimi nafaqat bilim berish vositasi, balki milliy madaniyat va tarixiy merosni saqlash, yoshlarni jamiyatga tayyorlash, shuningdek, global raqobatga tayyorlash mexanizmi sifatida ham ahamiyatga ega. Shu bois, ushbu maqolada MDH davlatlaridagi taʼlim tizimi va uning oʻziga xos jihatlari keng tahlil qilinadi.

MDH davlatlarining umumiy taʼlim tizimi. MDH davlatlarida taʼlim tizimi asosan uch bosqichdan iborat: boshlangʻich, oʻrta va oliy taʼlim.

Boshlangʻich taʼlim (1–4 yoki 1–5-sinf): Bu bosqichda oʻquvchilarga asosiy bilimlar va hayotiy koʻnikmalar beriladi. Asosiy fanlar sifatida matematika, ona tili, tabiatshunoslik va ijtimoiy fanlar oʻrgatiladi. Boshlangʻich taʼlimning asosiy vazifasi – oʻquvchilarda oʻrganish qobiliyatini rivojlantirish va mustahkam ilmiy poydevor yaratish.

Oʻrta taʼlim (5–11/12-sinf): Bu bosqichda oʻquvchilar fanlar boʻyicha chuqur bilim olishadi. Koʻplab MDH davlatlarida oʻrta taʼlim ikki qismga boʻlinadi: umumiy oʻrta taʼlim va ixtisoslashgan (profilya) taʼlim. Misol uchun, matematika-fizika yoʻnalishi, kimyo-biologiya yoʻnalishi yoki sotsiologiya-iqtisodiyot yoʻnalishi mavjud boʻlishi mumkin. Bu bosqichda talabalar sinovlar orqali bilimlarini baholaydilar va oliy taʼlimga kirishga tayyorlanadilar.

Oliy va kasbiy taʼlim: Universitetlar, institutlar va kollejlari orqali amalga oshiriladi. Oliy taʼlim tizimi bakalavr, magistratura va doktorantura darajalarini oʻz ichiga oladi. Koʻplab MDH davlatlarida oliy taʼlim tizimi ilmiy tadqiqotlar bilan bogʻliq va davlat yoki xususiy grantlar orqali qoʻllab-quvvatlanadi.

Oʻziga xos jihatlari:

- Rus tili koʻplab MDH davlatlarida taʼlimning asosiy vositasi boʻlib qolgan;
- Sovet davridan qolgan qatʼiy va tizimli oʻquv dasturlari;
- Davlat tomonidan belgilangan standartlar va sinov tizimi;
- Oliy taʼlimda ilmiy izlanish va laboratoriya ishlari kuchli rivojlangan.

Har bir MDH davlatining taʼlim tizimidagi oʻziga xos jihatlari. Rossiya - Rossiya taʼlim tizimi MDH davlatlarida eng rivojlangan va ilmiy salohiyat jihatidan yetakchi hisoblanadi. 11 yillik majburiy maktab taʼlimi mavjud boʻlib, maktablar matematika, fizika, informatika va chet tillariga katta eʼtibor beradi. Oliy taʼlimda dunyo reytingidagi universitetlar mavjud boʻlib, ilmiy tadqiqotlar va magistratura dasturlari rivojlangan. Davlat grantlari orqali talabalarni qoʻllab-quvvatlash tizimi mavjud boʻlib, ilmiy loyihalar va innovatsion dasturlarni moliyalashtirish keng qamrovli.

Ukraina - Ukrainada umumiy o'rta ta'lim 12 yillik bo'lib, Yevropa ta'lim tizimiga moslashuvi kuchaymoqda. Oliy ta'lim Bologna jarayoni orqali integratsiyalashgan, bu esa xorijiy talabalar uchun qulay shart-sharoit yaratadi. Ta'limda zamonaviy fan va texnologiyalarga urg'u beriladi, shuningdek, milliy til va madaniyat sohalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi.

Qozog'iston - Qozog'istonda boshlang'ich va o'rta ta'lim 11 yillik bo'lib, ko'p tilli ta'lim dasturlari joriy etilgan. Oliy ta'limda universitetlar xalqaro akkreditatsiyadan o'tmoqda va STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yo'nalishlari rivojlangan. Ta'lim tizimi milliy va xorijiy talabalarni jalb qilish, IT va innovatsion texnologiyalarni o'rgatishga qaratilgan.

O'zbekiston - O'zbekistonda 12 yillik majburiy maktab ta'limi mavjud bo'lib, so'nggi yillarda raqamli maktab loyihalari va yangi ta'lim dasturlari joriy etildi. Oliy ta'limda davlat va xususiy universitetlar mavjud bo'lib, ilmiy izlanishlarni qo'llab-quvvatlash tizimi faol ishlaydi. O'zbekiston ta'lim tizimi raqamli transformatsiya, xalqaro hamkorlik va yoshlarni innovatsion loyihalarga jalb qilishni asosiy yo'nalish sifatida belgilagan.

(Shuningdek, Belarus, Qirg'iziston, Armaniston, Ozarbayjon va Moldaviya kabi MDH davlatlarining ta'lim tizimi ham o'xshash tarzda tahlil qilinadi, ularning har birida milliy va tarixiy xususiyatlar aks etgan.)

MDH davlatlari ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari. Tarixiy meros: MDH davlatlarida Sovet davridan qolgan ta'lim tizimi saqlangan bo'lib, bu tizim o'quv dasturlari va baholash standartlariga ta'sir qiladi.

Rus tilining markaziyliigi: Ko'plab davlatlarda ta'limning asosiy vositasi sifatida rus tili ishlatiladi, bu esa davlatlar o'rtasida bilim almashuvni osonlashtiradi.

Bologna jarayoniga moslashuv: Oliy ta'limda Yevropa ta'lim tizimi bilan integratsiyalashuv amalga oshirilmoqda, bu esa talabalar va ilmiy xodimlar uchun xalqaro tan olinish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish: Raqamli ta'lim platformalari va innovatsion texnologiyalar maktab va universitetlarda keng qo'llanilmoqda.

Davlat va xalqaro grantlar: Talabalarni qo'llab-quvvatlash va ilmiy loyihalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilgan.

Xulosa

MDH davlatlarining ta'lim tizimi umumiy tarixiy ildizlarga ega bo'lishiga qaramay, har bir mamlakat o'zining milliy va madaniy sharoitlariga moslashtirilgan. Zamonaviy ta'lim talablari, raqamli texnologiyalar, xalqaro integratsiyalashuv va innovatsion yo'nalishlar MDH davlatlarida ta'lim sifatini oshirishning asosiy strategiyalari hisoblanadi. Ushbu jarayon yosh avlodni global raqobatga tayyorlash va mamlakatlarning ilmiy va iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Naqshband B. *Naqshbandiya ta'limoti*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
2. Abdullayeva M., Jo'rayev R. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.

4. To'xtaxodjayeva M. Didaktika asoslari. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Qodirov A. Tarbiya nazariyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
6. UNESCO. Education Systems of the World. – Paris, 2020.
7. OECD. Education at a Glance. – Paris, 2021.

KOMPARATIVISTIK PEDAGOGIKA FANINING TADQIQOT METODLARI

*Beshimova O'g'iloy,
Najmiddinova Shoir, UMFT*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shvetsiyada umumta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlari, uning tuzilishi va faoliyat yuritish tamoyillari yoritilgan. Tadqiqotda Shvetsiya ta'lim tizimining demokratik, inklyuziv va o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'limning bepul tashkil etilishi, baholash tizimining bosqichma-bosqich joriy etilishi, inklyuziv ta'lim, raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda xalqaro ta'lim standartlariga moslashuv masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqolada Shvetsiya ta'lim tajribasining komparativistik pedagogika nuqtayi nazaridan ilmiy-amaliy ahamiyati va uni O'zbekiston ta'lim tizimini takomillashtirishda qo'llash imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Shvetsiya ta'lim tizimi, umumta'lim, komparativistik pedagogika, inklyuziv ta'lim, baholash tizimi, o'quvchi markazli ta'lim, xalqaro tajriba.

Abstract: This article explores the key features of the general education system in Sweden, emphasizing its student-centered, inclusive, and democratic principles. The study outlines the structure of compulsory education, assessment practices, and the use of digital technologies. It also discusses the importance of Sweden's educational experience within the framework of comparative pedagogy and its relevance to the improvement of the education system of Uzbekistan.

Keywords: comparative pedagogy, Swedish education system, general education, inclusive education, student-centered learning, assessment system, international experience.

Kirish. Shvetsiyada umumta'lim tizimi dunyodagi eng rivojlangan va samarali tizimlardan biri hisoblanadi. Bu mamlakatda ta'lim davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, har bir bolaning sifatli va teng ta'lim olish huquqi kafolatlangan. Shvetsiya ta'lim tizimi o'quvchi shaxsini rivojlantirishga, uning mustaqil fikrlashi va ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Ta'lim jarayonida majburiylikdan ko'ra, o'quvchining qiziqishi va ehtiyojlariga ko'proq e'tibor beriladi.

Shvetsiyada umumta'lim tizimi maktabgacha tayyorlov bosqichidan boshlanib, majburiy umumta'lim va undan keyingi yuqori sinflarni o'z ichiga oladi. Majburiy ta'lim asosan 6–16 yoshdagi bolalarni qamrab oladi va to'qqiz yil davom etadi. Ushbu davrda barcha o'quvchilar uchun ta'lim bepul hisoblanadi. Davlat tomonidan darsliklar, o'quv qurollari, maktab ovqati hamda ayrim hollarda transport xarajatlari ham qoplanadi. Bu esa ijtimoiy tenglikni ta'minlash va barcha bolalar uchun bir xil imkoniyat yaratishga xizmat qiladi.

Shvetsiya maktablarida baholash tizimi ham o'ziga xos bo'lib, kichik sinflarda an'anaviy baholardan foydalanilmaydi. Dastlabki yillarda o'quvchilarga baho qo'yishdan ko'ra, ularning bilim darajasi va rivojlanishi haqida tavsiyalar berish, fikr-mulohaza bildirish muhim hisoblanadi. Bu yondashuv bolalarda qo'rquv va bosimni kamaytirib, o'qishga bo'lgan qiziqishni oshiradi. Keyingi

sinflarda baholash bosqichma-bosqich joriy etilib, o'quvchining bilim va ko'nikmalari adolatli baholanadi.

Ta'lim jarayonida o'qituvchi asosiy bilim beruvchi emas, balki o'quvchini yo'naltiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. O'quvchilar dars jarayonida mustaqil ishlashga, fikr bildirishga, jamoada ishlashga va muammolarni hal qilishga o'rgatiladi. Shvetsiya maktablarida uy vazifalari ham ko'p berilmaydi, chunki bolalarning bo'sh vaqtini dam olish, sport va ijodiy faoliyat bilan o'tkazishi muhim deb hisoblanadi.

Shvetsiyada inklyuziv ta'lim tizimi keng rivojlangan. Maxsus ehtiyojga ega bo'lgan bolalar alohida maktablarda emas, balki oddiy maktablarda ta'lim oladi. Ular uchun individual ta'lim rejalari ishlab chiqiladi va zarur hollarda maxsus pedagoglar, psixologlar yordam ko'rsatadi. Bu esa bolalarning jamiyatga moslashuvi va teng huquqli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Shuningdek, Shvetsiya ta'lim tizimida demokratiya, inson huquqlari va tenglik masalalariga katta e'tibor qaratiladi. O'quvchilarga o'z fikrini erkin bildirish, qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etish imkoniyati beriladi. Maktablarda o'quvchilar kengashi faoliyat yuritib, ular maktab hayotiga doir masalalarda o'z takliflarini bildirishlari mumkin.

Raqamli texnologiyalar ham Shvetsiya ta'lim tizimining muhim qismi hisoblanadi. Ko'pgina maktablarda dars jarayonida kompyuter, planshet va boshqa raqamli vositalardan keng foydalaniladi. Bu esa o'quvchilarning axborot bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga va zamonaviy ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, Shvetsiyada umumta'lim tizimi o'quvchining shaxsiy rivoji, ijtimoiy tenglik va ta'lim sifati tamoyillariga asoslanadi. Ushbu tizimning tajribasi komparativistik pedagogika nuqtayi nazaridan katta ahamiyatga ega bo'lib, uni o'rganish va tahlil qilish O'zbekiston ta'lim tizimini takomillashtirishda foydali bo'lishi mumkin.

Shvetsiyada umumta'lim tizimida o'qituvchilarning mavqei va kasbiy tayyorgarligiga ham alohida e'tibor qaratiladi. O'qituvchi bo'lish uchun oliy ta'lim muassasalarida puxta pedagogik va psixologik tayyorgarlikdan o'tish talab etiladi. O'qituvchilar doimiy ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashib, yangi pedagogik yondashuvlar va metodlar bilan tanishib boradilar. Bu holat ta'lim sifatining barqaror bo'lishiga va o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shvetsiyada o'qituvchi jamiyatda hurmatga sazovor kasblardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, ta'lim jarayonida o'quvchilarning ruhiy holati va farovonligi muhim o'rin tutadi. Maktablarda o'quvchilar bilan ishlovchi psixologlar va ijtimoiy pedagoglar faoliyat yuritadi. Ular o'quvchilarning muammolarini aniqlash, stress holatlarini kamaytirish va sog'lom muhitni shakllantirishga yordam beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning maktabga bo'lgan munosabatini ijobiy tomonga o'zgartiradi va ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

Shvetsiya ta'lim tizimida ota-onalar bilan hamkorlikka ham katta ahamiyat beriladi. Ota-onalar maktab hayotida faol ishtirok etib, o'qituvchilar bilan muntazam muloqotda bo'lib turadilar. Bu hamkorlik o'quvchilarning rivojlanishini

kuzatish va ularning muammolarini o'z vaqtida hal etishga yordam beradi. Maktab va oila o'rtasidagi uzviy aloqalar ta'lim jarayonining muhim qismi hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni ham doimiy ravishda yangilanib boradi. O'quv dasturlari zamonaviy jamiyat talablari, mehnat bozori ehtiyojlari va texnologik rivojlanish bilan uyg'un holda ishlab chiqiladi. O'quvchilarda tanqidiy fikrlash, muammolarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor beriladi. Bu esa ularni kelajak hayotga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shvetsiyada umumta'lim tizimi faqat bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki o'quvchilarni jamiyatning faol a'zosi sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Maktablarda ekologik tarbiya, sog'lom turmush tarzi, jamiyat oldidagi mas'uliyat va fuqarolik madaniyatiga oid masalalar keng yoritiladi. O'quvchilar kichik yoshdan boshlab tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, atrof-muhitni asrash va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga o'rgatiladi.

Shu jihatlari bilan Shvetsiya umumta'lim tizimi komparativistik pedagogika doirasida o'rganishga arzigulik tajribaga ega. Ushbu tizimning ijobiy tomonlarini tahlil qilish va ularni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirish va zamonaviy jamiyat talablariga mos kadrlar tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Andersson B. (2023). *General education system in Sweden and its development trends*. *Nordic Education Review*. 12(3). 45–49.
2. Johansson L. (2022). *Student-centered learning in Swedish schools*. *European Journal of Education Studies*. 9(2). 101–105.
3. Nilsson K. (2024). *Inclusive education practices in Sweden*. *Modern Education and Development*. 4(15). 67–71.
4. Larsson P. (2023). *Assessment system and learning outcomes in Swedish compulsory schools*. *International Journal of Pedagogy*. 6(4). 88–92.
5. Skolverket. (2024). *The Swedish education system: structure and principles*. Stockholm. 23–30.
6. OECD. (2023). *Education at a glance: Sweden*. OECD Publishing. 112–118.
7. UNESCO. (2022). *Inclusive and equitable education in Nordic countries*. Paris. 56–61.
8. Bergström A. (2024). *Digital technologies in Swedish general education*. *Journal of Educational Innovation*. 5(1). 34–38.

JA'HON MAMLAKATLARI TALIM TIZIMINING INTEGRATSIYALASHUVI

Irgasheva Ra'no, Djumatova Ozoda,
UMFT talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon mamlakatlari ta'lim tizimlarining integratsiyalashuvi jarayoni, uning mohiyati va dolzarbligi keng yoritilgan. Ta'lim sohasidagi integratsiyaning asosiy yo'nalishlari, shakllari va ta'lim sifatini oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, globallashuv sharoitida xalqaro ta'lim hamkorligi va ta'lim tizimlarining uyg'unlashuvi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim tizimi, integratsiya, globallashuv, xalqaro ta'lim, ta'lim sifati, akademik hamkorlik

Kirish. Bugungi kunda globallashtirish jarayoni barcha sohalar qatori ta'lim tizimiga ham kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning rivojlanishi ta'lim sohasida ham hamkorlik va integratsiyani taqozo etmoqda. Ta'lim tizimlarining integratsiyalashuvi mamlakatlar o'rtasida tajriba almashish, ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash imkonini yaratadi. Shu bois ushbu jarayon zamonaviy ta'lim taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim tizimining integratsiyalashuvi tushunchasi

Ta'lim tizimining integratsiyalashuvi — bu turli mamlakatlar ta'lim tizimlarining o'zaro yaqinlashuvi, hamkorligi va uyg'unlashuvi jarayonidir. Ushbu jarayon ta'lim standartlari, o'quv dasturlari, diplom va malakalarni tan olish, akademik mobillik kabi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Integratsiya ta'lim sohasida yagona yondashuvlarni shakllantirish va ta'lim jarayonini xalqaro talablarga moslashtirishga xizmat qiladi. Ta'lim tizimlarining integratsiyalashuviga bir qator omillar sabab bo'lmoqda. Avvalo, globallashtirish va ilm-fan taraqqiyoti mamlakatlar o'rtasida bilim va texnologiyalar almashinuvini tezlashtirdi.

Shuningdek, mehnat bozorining xalqaro tus olishi ta'lim tizimlaridan moslashuvchanlik va raqobatbardoshlikni talab etmoqda. Shu sababli davlatlar o'z ta'lim tizimlarini xalqaro mezonlarga moslashtirishga intilmoqda. Jahon ta'lim tizimlarida integratsiya bir necha asosiy yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda. Ulardan biri — ta'lim standartlarini uyg'unlashtirishdir. Bu orqali turli mamlakatlarda olingan ta'lim natijalari o'zaro tan olinadi.

Yana bir muhim yo'nalish — akademik mobillikdir. Talabalar va o'qituvchilarning xalqaro almashinuvi bilim va tajriba oshishiga xizmat qiladi. Shuningdek, qo'shma ta'lim dasturlari va ikki diplomli ta'lim integratsiyaning muhim ko'rinishidir.

Xalqaro ta'lim tashkilotlarining roli. Jahon miqyosida ta'lim integratsiyasini rivojlantirishda xalqaro tashkilotlar muhim rol o'ynaydi. Ular ta'lim sohasida umumiy tavsiyalar ishlab chiqadi va hamkorlikni mustahkamlaydi. Xalqaro tashkilotlar ta'lim sifatini oshirish, ta'lim tizimlarini modernizatsiya qilish va teng imkoniyatlarni ta'minlashga xizmat qiluvchi dasturlarni amalga oshiradi.

Ta'lim tizimlarining integratsiyalashuvi bir qator ijobiy natijalarga olib keladi. Eng avvalo, ta'lim sifati oshadi va zamonaviy bilimlar keng tarqaladi. Bundan tashqari, integratsiya yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi, madaniyatlararo muloqotni rivojlantiradi va xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash imkonini beradi.

Shu bilan birga, ta'lim tizimlari integratsiyasida ayrim muammolar ham mavjud. Milliy ta'lim an'analari va madaniy xususiyatlarning yo'qolish xavfi shular jumlasidandir. Shuningdek, ta'lim tizimlaridagi farqlar, moddiy-texnik baza va kadrlar salohiyatidagi tafovutlar integratsiya jarayonini murakkablashtirishi mumkin.

Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimlari integratsiyasining istiqbollari. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim integratsiyasini yangi bosqichga olib

chiqmoqda. Masofaviy ta'lim, onlayn kurslar va xalqaro ta'lim platformalari jahon ta'lim makonini yanada yaqinlashtirmoqda

Kelajakda ta'lim tizimlarining integratsiyasi yanada kuchayib, global ta'lim makonining shakllanishiga zamin yaratishi kutilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, jahon mamlakatlari ta'lim tizimining integratsiyalashuvi zamonaviy ta'lim taraqqiyotining muhim yo'nalishidir. Ushbu jarayon ta'lim sifatini oshirish, xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Ta'lim integratsiyasini milliy manfaatlarni hisobga olgan holda amalga oshirish barqaror va samarali ta'lim tizimini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *World Education Report*. – Paris, 2020.
2. OECD. *Education at a Glance*. – Paris, 2021.
3. Eurydice. *Education Systems in Europe*. – Brussels, 2019.
4. Bray M. *Comparative Education*. – London, 2018.
5. Ministry of Education UK. *Education System in England*.
6. Ministry of Education France. *Dual Education System*.

SA'DIY SHEROZIYNING “GULISTON” ASARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

Ergasheva Zilola Raximovna, Kudratova Shaxlo Baxtiyorjon qizi,
UMFT talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada mashhur Sharq mutafakkiri va adibi Sa'diy Sheroziyning “Guliston” asarida ilgari surilgan ta'lim-tarbiya g'oyalari keng tahlil qilingan. Asarda aks etgan axloqiy, ma'rifiy va ijtimoiy-pedagogik qarashlar yoritilib, ularning shaxs kamolotidagi o'rni ochib berilgan. Shuningdek, “Guliston” asarining bugungi zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Sa'diy Sheroziy, Guliston, ta'lim-tarbiya, axloq, ma'naviyat, pand-nasihat

Kirish. Sharq adabiyoti va pedagogik tafakkuri tarixida Sa'diy Sheroziy alohida o'rin tutadi. Uning “Guliston” asari nafaqat adabiy-badiiy, balki ta'lim-tarbiya nuqtayi nazaridan ham beqiyos ahamiyatga ega. Asar pand-nasihat, hikmat va ibratli voqealar orqali insonni axloqiy jihatdan tarbiyalashga qaratilgan. “Guliston” asarida ta'lim va tarbiya masalalari hayotiy misollar asosida yoritilib, shaxsni komillikka yetaklash g'oyasi ustuvor hisoblanadi.

Sa'diy Sheroziyning hayoti va ilmiy-ma'rifiy faoliyati. Sa'diy Sheroziy XIII asrda yashab ijod qilgan buyuk mutafakkir va shoir hisoblanadi. U uzoq yillar ilm izlab safarlarda bo'lgan va turli xalqlar hayoti bilan yaqindan tanishgan. Sa'diy o'z asarlarida insoniy fazilatlar, axloq va ma'rifat masalalariga katta e'tibor qaratgan. Uning asarlari Sharq mamlakatlarida asrlar davomida tarbiya qo'llanmasi sifatida foydalanilgan.

“Guliston” asari nasriy va she'riy shaklda yozilgan bo'lib, unda hayotiy voqealar, hikoyatlar va pand-nasihatlar mujassam. Asar boblardan iborat bo'lib, har bir bob muayyan axloqiy mavzuga bag'ishlangan. Asarda adolat, kamtarlik,

sabr, ilm va tarbiya masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Ushbu jihatlar “Guliston”ni pedagogik ahamiyatga ega asarga aylantiradi.

Sa’diy ta’limni inson kamolotining asosiy omili sifatida ko‘rsatadi. Asarda ilm olish, bilimga intilish va ustozga hurmat masalalari keng yoritilgan. Sa’diy ilmni nafaqat bilim manbai, balki axloqiy tarbiya vositasi sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, ilm odob va tarbiya bilan uyg‘un bo‘lsagina haqiqiy qiymatga ega bo‘ladi.

Asarda tarbiya va axloq masalalari. “Guliston” asarida tarbiya masalalari yetakchi o‘rin tutadi. Sa’diy insonni halollik, kamtarlik, sabr-toqat va insonparvarlik ruhida tarbiyalash zarurligini ta’kidlaydi. Asardagi hikoyatlar orqali yomon xulqlarning oqibatlari va yaxshi fazilatlarning ijtimoiy ahamiyati ochib beriladi. Bu esa tarbiyaviy ta’sirni yanada kuchaytiradi. Sa’diy “Guliston”da oila va jamiyatning tarbiyadagi roliga alohida e’tibor qaratadi. Ota-ona mas’uliyati, ustozning o‘rni va jamiyat ta’siri asarda muhim mavzular sifatida ko‘rsatilgan. Inson tarbiyasi faqat shaxsiy masala emas, balki jamiyatning umumiy vazifasi ekanligi asar orqali yaqqol ifodalanadi.

Bugungi kunda “Guliston” asari ta’lim-tarbiya jarayonida muhim manba bo‘lib qolmoqda. Undagi g‘oyalar yosh avlodni ma’naviy yetuk, axloqiy barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda qo‘llanilishi mumkin. Asardagi pand-nasihatlar zamonaviy jamiyatdagi axloqiy muammolarni bartaraf etishda ham dolzarb ahamiyatga ega.

Xulosa. Sa’diy Sheroziyning “Guliston” asari ta’lim-tarbiya masalalariga bag‘ishlangan bebaho ma’naviy meros hisoblanadi. Asarda ilgari surilgan g‘oyalar insonni komillikka yetaklashga qaratilgan. Bugungi kunda ham ushbu asardan samarali foydalanish ta’lim va tarbiya sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Sa’diy Sheroziy. Guliston.* – Toshkent, 2014.
2. *Jomiy A. Tanlangan asarlar.* – Toshkent, 2013.
3. *Ahmad Yassaviy. Hikmatlar.* – Toshkent: Movarounnahr, 2016.
4. *Umar Xayyom. Ruboiylar va falsafiy qarashlar.* – Toshkent, 2012.
5. *Bahouddin Naqshband. Naqshbandiya ta’limoti.* – Toshkent, 2018.
6. *Al-Termizi. Hadislar to‘plami.* – Toshkent, 2017.
7. *Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad.* – Toshkent, 2017.
8. *Imom Ismoil al-Buxoriy. As-sahih.* – Toshkent, 2016.

AL-XORAZMIYNING ILMIY MEROSI VA UNING AHAMIYATI

***G‘aniyeva Iltifot Adilovna, Azizova Mamura Anvarovna, UMFT,
Psixologiya yo‘nalishi, 23-2 guruh, 3-kurs talabalari***

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk sharq mutafakkiri Muhammad ibn Muso al-Xorazmiyning hayoti, ilmiy faoliyati va jahon ilm-fani taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi keng yoritilgan. Unda olimning matematika, algebra, algoritmlar nazariyasi, astronomiya va geografiya sohalaridagi asarlari tahlil qilinadi hamda ularning bugungi zamonaviy fan va texnologiyalar rivojidadagi ahamiyati ochib beriladi. Maqola Al-Xorazmiyning ilmiy merosi yosh avlodni ilm-fanga qiziqtirishda muhim manba bo‘lishini asoslab beradi.

Kalit soʻzlar: Al-Xorazmiy, algebra, algoritm, matematika, astronomiya, geografiya, Bayt ul-hikma, ilmiy meros, Sharq allomalari, jahon sivilizatsiyasi.

Kirish. Oʻrta asrlar Sharq ilm-fani taraqqiyotida buyuk allomalarning oʻrni beqiyosdir. Ana shunday ulugʻ mutafakkirlardan biri Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy boʻlib, u nafaqat oʻz davrining yetuk olimi, balki butun jahon ilm-fani rivojiga ulkan taʼsir koʻrsatgan shaxs hisoblanadi. Al-Xorazmiy matematika, astronomiya, geografiya va boshqa fanlar sohasida yaratgan asarlari bilan ilm tarixida oʻchmas iz qoldirgan. Ushbu maqolada Al-Xorazmiyning hayoti, ilmiy merosi hamda uning bugungi zamon ilm-fanidagi ahamiyati keng yoritiladi.

Al-Xorazmiyning hayoti va ilmiy muhit. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy taxminan 783-yilda Xorazm diyorida tugʻilgan. U yashagan davr Abbosiylar xalifaligi hukmronligi davriga toʻgʻri kelib, ilm-fan va madaniyat yuksak darajada rivojlangan edi. Ayniqsa, Bagʻdod shahridagi "Bayt ul-hikma" (Donishmandlar uyi) ilmiy markazi Sharq va Gʻarb olimlarini birlashtirgan muhim maskan boʻlgan. Al-Xorazmiy aynan shu ilmiy muhitda faoliyat yuritib, qadimgi yunon, hind va fors olimlarining asarlarini oʻrganish va rivojlantirish imkoniga ega boʻlgan.

Uning ilmiy shakllanishida mantiqiy tafakkur, tajriba va aniq hisob-kitobga asoslangan yondashuv muhim rol oʻynagan. Al-Xorazmiy ilmni faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham foydali boʻlishi kerak deb hisoblagan.

Al-Xorazmiyning eng mashhur va muhim hissasi matematika faniga toʻgʻri keladi. Uning "Al-kitob al-muxtasar fi hisob al-jabr va al-muqobala" asari algebra fanining mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos boʻlgan. Aynan shu asar orqali "algebra" atamasi ilmiy muomalaga kirgan.

Mazkur asarda Al-Xorazmiy chiziqli va kvadrat tenglamalarni yechish usullarini batafsil tushuntirib bergan. U masalalarni kundalik hayot bilan bogʻlab, meros taqsimoti, savdo-sotiq va yer oʻlchash kabi amaliy misollar orqali izohlagan. Bu esa algebra fanining faqat nazariy emas, balki amaliy ahamiyatga ega ekanini koʻrsatadi.

Shuningdek, Al-Xorazmiy hind raqamlariga asoslangan oʻnlik sanoq tizimini Yaqin Sharq va keyinchalik Yevropaga tanitgan. Bugungi kunda butun dunyoda qoʻllanilayotgan 0 dan 9 gacha boʻlgan raqamlar aynan uning asarlari orqali keng tarqalgan.

Algoritm tushunchasi va Al-Xorazmiy. Zamonaviy informatika fanida muhim oʻrin tutuvchi "algoritm" tushunchasi bevosita Al-Xorazmiy nomi bilan bogʻliq. Uning nomi lotin tiliga "Algorithmi" shaklida tarjima qilingan va vaqt oʻtishi bilan bu atama hisoblash qoidalari maʼnosida ishlatila boshlangan.

Al-Xorazmiy aniq va ketma-ket bajariladigan qoidalar asosida masalalarni yechish usullarini ishlab chiqqan. Bu yondashuv bugungi kunda kompyuter dasturlari, sunʼiy intellekt va raqamli texnologiyalar asosini tashkil etadi. Shu sababli Al-Xorazmiy algoritmik tafakkurning asoschisi sifatida eʼtirof etiladi.

Al-Xorazmiy astronomiya fanida ham salmoqli ishlar qilgan. Uning "Zij as-Sindhind" nomli astronomik jadvali osmon jismlarining harakati, Quyosh va Oy tutilishlari, yulduzlarning joylashuvi haqida aniq maʼlumotlarni oʻz ichiga olgan.

Ushbu asar hind va yunon astronomiyasi yutuqlarini tahlil qilib, ularni yanada takomillashtirgan holda yaratilgan. Al-Xorazmiyning astronomik ishlari uzoq yillar davomida Sharq va Yevropa olimlari uchun asosiy manba bo'lib xizmat qilgan.

Geografiya va xaritashunoslikdagi hissasi. Al-Xorazmiy geografiya faniga ham katta hissa qo'shgan. Uning "Kitob surat al-arz" (Yer surati kitobi) asarida dunyo xaritasi, qit'alar, dengizlar, daryolar va shaharlarning joylashuvi batafsil bayon etilgan.

Bu asarda u Ptolemey xaritalaridagi xatolarni tuzatib, yanada aniqroq geografik ma'lumotlarni keltirgan. Al-Xorazmiyning geografik qarashlari keyingi davr sayyohlari va olimlari uchun muhim asos bo'lib xizmat qilgan.

Al-Xorazmiyning ilmiy merosi faqat Sharq mamlakatlari bilan cheklanib qolmagan. Uning asarlari lotin tiliga tarjima qilinib, Yevropa universitetlarida asrlar davomida darslik sifatida o'qitilgan. Ayniqsa, Uyg'onish davrida Yevropa ilm-fani rivojida Al-Xorazmiy g'oyalari muhim rol o'ynagan.

Bugungi kunda matematika, informatika, astronomiya kabi fanlarning asosiy tushunchalari uning ilmiy qarashlariga borib taqaladi. Shu bois Al-Xorazmiy jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan alloma sifatida tan olinadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy insoniyat ilmiy tafakkuri tarixida alohida o'rin egallaydi. U yaratgan ilmiy meros asrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmay, aksincha, zamonaviy fan va texnologiyalar rivojiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qilmoqda. Al-Xorazmiyning hayoti va ijodi yosh avlodni ilmga, tafakkurga va yangilik yaratishga undovchi buyuk ibrat maktabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari*. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
5. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.
7. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.
8. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – Toshkent, 2019.
9. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – Toshkent, 2021.

MALAYZIYA TA'LIM TIZIMI

Gulyamnazarova Kamola, Xikmatova Mohira, Djorayev Ibroximjon,
UMFT, pedagogika yo'nalishi, 3-kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada Malayziya ta'lim tizimining umumiy tuzilmasi, ta'lim bosqichlari, boshqaruv mexanizmlari hamda uning kuchli va zaif jihatlari batafsil tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim tizimining milliy rivojlanishdagi o'rni va kelajakdagi istiqbollari yoritib berilgan. Maqola ta'lim sohasi bilan qiziquvchi talabalar, tadqiqotchilar va mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: Malayziya ta'lim tizimi, ta'lim bosqichlari, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim, oliy ta'lim, kasb-hunar ta'limi, ko'p tilli ta'lim, xalqaro standartlar, ta'lim islohotlari.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida ta'lim tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqaror taraqqiyot, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish bevosita ta'lim sifati bilan chambarchas bog'liq. Shu nuqtayi nazardan, Janubi-Sharqiy Osiyo mintaqasida joylashgan Malayziya davlati o'zining samarali va zamonaviy ta'lim tizimi bilan alohida e'tiborga loyiqdir.

Malayziya ta'lim tizimi milliy qadriyatlar va xalqaro ta'lim standartlarini uyg'unlashtirgan holda shakllangan. Mamlakat hukumati ta'limni strategik ustuvor yo'nalish sifatida belgilab, yosh avlodni bilimli, malakali va global mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislar etib tarbiyalashni asosiy maqsad qilib qo'ygan. Ta'lim sohasiga doimiy investitsiyalar kiritilishi, ko'p tilli ta'lim modeli va xorijiy universitetlar bilan hamkorlik bu tizimning o'ziga xos jihatlaridan biridir.

Asosiy qism. Malayziya ta'lim tizimi bugungi kunda Osiyo mintaqasida eng tez rivojlanayotgan va xalqaro miqyosda raqobatbardosh tizimlardan biri hisoblanadi. Ushbu tizim mamlakatning iqtisodiy rivoji, milliy birdamligi va global maydondagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Malayziya hukumati ta'limni strategik soha sifatida ko'rib, unga katta moliyaviy va institutsional e'tibor qaratib keladi. Quyida Malayziya ta'lim tizimi bosqichlari, boshqaruv mexanizmlari, kuchli va zaif jihatlar hamda kelajak istiqbollari chuqur tahlil qilinadi.

Malayziya ta'lim tizimining umumiy tuzilmasi Malayziyada ta'lim tizimi markazlashgan bo'lib, asosan Ta'lim vazirligi va Oliy ta'lim vazirligi tomonidan boshqariladi. Tizim maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim va oliy ta'lim bosqichlaridan iborat. Har bir bosqich aniq qonunchilik va davlat standartlari asosida faoliyat yuritadi.

Maktabgacha ta'lim Maktabgacha ta'lim 4–6 yoshdagi bolalarni qamrab oladi va asosan xususiy sektor tomonidan ta'minlanadi. Shu bilan birga, davlat tomonidan ham maktabgacha ta'lim muassasalari tashkil etilgan. Ushbu bosqichda bolalarning ijtimoiylashuvi, nutq rivoji, asosiy bilim va ko'nikmalarni shakllantirishga e'tibor qaratiladi. Malayziyada maktabgacha ta'lim majburiy bo'lmasa-da, hukumat bolalarni erta yoshdan ta'limga jalb qilish siyosatini faol qo'llab-quvvatlaydi.

Boshlang'ich ta'lim Boshlang'ich ta'lim 6 yil davom etadi va 7 yoshdan boshlanadi. Bu bosqich majburiy hisoblanadi. Boshlang'ich maktablarda o'qish bepul bo'lib, davlat tomonidan moliyalashtiriladi. Ta'lim tillari sifatida malay tili asosiy o'rinni egallaydi, biroq ingliz, xitoy va tamil tillarida ta'lim beruvchi maktablar ham mavjud. Bu holat Malayziyaning ko'p millatli va ko'p madaniyatli jamiyat ekanini aks ettiradi. Boshlang'ich ta'lim dasturida matematika, tabiiy fanlar, til, axloqiy tarbiya va jismoniy tarbiya muhim o'rin tutadi. Ta'lim jarayonida nafaqat akademik bilim, balki intizom, jamoada ishlash va milliy qadriyatlarga hurmat kabi tushunchalar ham singdiriladi.

O'rta ta'lim O'rta ta'lim ikki bosqichdan iborat: quyi o'rta ta'lim va yuqori o'rta ta'lim. Quyi o'rta ta'lim 3 yil davom etadi va undan so'ng o'quvchilar milliy imtihon topshiradilar. Yuqori o'rta ta'limda esa o'quvchilar akademik yoki kasb-hunar yo'nalishini tanlash imkoniga ega bo'ladilar. Kasb-hunar ta'limi Malayziya ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Hukumat texnik va kasbiy ta'limni rivojlantirish orqali yoshlarni mehnat bozoriga tayyorlashni maqsad qilgan. Bu yo'nalish sanoat va texnologiya rivoji bilan chambarchas bog'liq.

Oliy ta'lim tizimi Malayziyada oliy ta'lim davlat va xususiy universitetlar, kollejlari hamda xorijiy universitetlarning filiallari orqali amalga oshiriladi. Mamlakat Janubi-Sharqiy Osiyoda xalqaro talabalar uchun muhim ta'lim markaziga aylangan. Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili keng qo'llaniladi, bu esa Malayziya universitetlarining global raqobatbardoshligini oshiradi. Oliy ta'limda kredit-modul tizimi, ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyaga katta e'tibor beriladi. Ko'plab universitetlar sanoat bilan hamkorlik qilib, talabalarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlaydi.

Ta'lim tizimining kuchli jihatlari Malayziya ta'lim tizimining asosiy kuchli jihatlardan biri uning moslashuvchanligi va xalqaro standartlarga yo'naltirilganidir. Ko'p tilli ta'lim modeli turli millat vakillarining teng ta'lim olishiga imkon yaratadi. Shuningdek, davlatning ta'limga ajratayotgan investitsiyalari yuqori bo'lib, infratuzilma va o'qituvchilar malakasini oshirishga xizmat qiladi.

Zaif jihatlar va muammolar Shu bilan birga, tizimda ayrim muammolar ham mavjud. Qishloq va shahar maktablari o'rtasidagi ta'lim sifati tafovuti, o'qituvchilar yuklamasining yuqoriligi va ba'zi hududlarda texnologik resurslarning yetishmasligi shular jumlasidandir. Bundan tashqari, imtihonlarga haddan tashqari e'tibor berilishi ijodiy fikrlashni cheklashi mumkin. Kelajak istiqbollari Malayziya hukumati ta'lim tizimini raqamlashtirish, sun'iy intellekt va zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etishni ustuvor vazifa deb biladi. Kelajakda ta'lim sifati, teng imkoniyatlar va innovatsion yondashuvlar orqali Malayziya ta'lim tizimi yanada rivojlanishi kutilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Malayziya ta'lim tizimi davlat siyosati, iqtisodiy rivojlanish va jamiyat ehtiyojlari bilan uzviy bog'langan holda shakllangan mukammal tizimlardan biri hisoblanadi. Ushbu tizimda ta'limning barcha bosqichlari o'zaro uzviy aloqada bo'lib, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan jarayon uzluksiz tarzda tashkil etilgan. Ko'p tilli ta'lim modeli, kasb-hunar ta'limiga berilayotgan e'tibor hamda xalqaro ta'lim standartlariga moslashuv Malayziya ta'lim tizimining muhim ustunliklaridan biridir.

Shu bilan birga, qishloq va shahar hududlari o'rtasidagi ta'lim sifati tafovuti, texnologik resurslarning yetarli emasligi kabi muammolar mavjud bo'lsa-da, hukumat tomonidan olib borilayotgan islohotlar ushbu kamchiliklarni bosqichma-bosqich bartaraf etishga qaratilgan. Umuman olganda, Malayziya ta'lim tizimi zamonaviy, moslashuvchan va raqobatbardosh bo'lib, boshqa rivojlanayotgan davlatlar uchun ham samarali tajriba vazifasini o'taydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari*. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
5. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.

JAHONNING RIVOJLANGAN MAMLAKATLARIDA TARBIYAVIY JARAYONLARNING ETNIK XUSUSIYATLARI

*Azamova Munisa, Hakimova Muslima,
UMFT, PD-23 guruh talabalari*

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahonning rivojlangan mamlakatlarida tarbiyaviy jarayonlarning etnik xususiyatlari tahlil qilinadi. Turli millat va madaniyat vakillarining qadriyatlari, urf-odatlar, mentaliteti va ijtimoiy muhitining tarbiya tizimiga ta'siri yoritilgan. Shuningdek, ko'p millatli jamiyatlarda tolerantlik, madaniyatlararo muloqot va milliy o'zlikni saqlash masalalari muhim pedagogik omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: tarbiya, etnik xususiyatlar, madaniyat, milliy qadriyatlar, tolerantlik, tarbiyaviy jarayon

Kirish. Globallashuv sharoitida jahonning rivojlangan mamlakatlarida tarbiyaviy jarayonlar milliy va etnik omillar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Har bir xalqning tarbiyaga oid qarashlari, an'analar va ijtimoiy qadriyatlari tarbiyaviy tizimning mazmuni va shakllariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois tarbiyaviy jarayonlarda etnik xususiyatlarni hisobga olish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tarbiyada etnik xususiyatlar tushunchasi

Etnik xususiyatlar — bu xalqning tarixiy rivoji, urf-odatlar, tili, dini, madaniyati va mentaliteti bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-psixologik jihatlar majmuasidir. Tarbiyaviy jarayonda etnik xususiyatlar shaxsning dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy moslashuviga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Rivojlangan mamlakatlarda tarbiya tizimi milliy qadriyatlar bilan bir qatorda umuminsoniy qadriyatlarga ham tayangan holda tashkil etiladi. AQSh ko'p millatli va ko'p madaniyatli davlat bo'lib, tarbiya jarayonida multikulturalizm tamoyili ustuvor hisoblanadi.

AQSh tarbiya tizimining asosiy xususiyatlari:

- shaxs erkinligi va mustaqil fikrlashga urg'u berilishi;
- turli millat va irq'larga hurmat ruhida tarbiya;
- tenglik va diskriminatsiyaga qarshi kurash;
- ijtimoiy faollik va liderlik sifatlarini rivojlantirish.

Tarbiyaviy jarayonda har bir o'quvchining etnik kelib chiqishi hurmat qilinadi va madaniy xilma-xillik ijobiy qadriyat sifatida qaraladi.

Yevropa mamlakatlarida tarbiyaviy jarayonlar

Yevropa mamlakatlarida tarbiyaviy jarayon milliy an'analar va demokratik qadriyatlar uyg'unligiga asoslanadi. Germaniyada tarbiya intizom, mas'uliyat va mehnatsevarlik tamoyillariga tayangan. Shu bilan birga, muhojir oilalar farzandlarini jamiyatga moslashtirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Fransiya tarbiya tizimida dunyoviylik (laiklik), fuqarolik tarbiyasi va milliy birlik g'oyasi ustuvor. Etnik kelib chiqishdan qat'i nazar, barcha o'quvchilar yagona fuqarolik qadriyatlari asosida tarbiyalanadi. Norvegiya, Shvetsiya va Finlyandiyada tarbiya tenglik, inson huquqlari va bolaga hurmat tamoyillariga asoslangan. Bu mamlakatlarda etnik madaniyatlarni saqlash va rivojlantirish qo'llab-quvvatlanadi.

Yaponiyada tarbiya milliy an'analar, jamoaviylik va intizomga asoslangan. Kattalarga hurmat, mehnatsevarlik va ijtimoiy mas'uliyat tarbiyaning asosiy etnik xususiyatlaridan hisoblanadi. Janubiy Koreyada tarbiya konfutsiylik qadriyatlariga tayanadi. Oila, ustoz va jamiyatga hurmat, ta'limga yuqori e'tibor va intizom tarbiyaviy jarayonning muhim jihatlaridir.

Kanada va Avstraliyada tarbiyaviy jarayonlar

Kanada va Avstraliya ko'p millatli davlatlar bo'lib, tarbiya tizimida madaniy xilma-xillikni qo'llab-quvvatlash ustuvor hisoblanadi.

Asosiy xususiyatlar:

- etnik guruhlar madaniyatini saqlash;
- tolerantlik va bag'rikenglikni shakllantirish;
- madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish.

Rivojlangan mamlakatlarda tarbiyaviy jarayonlarga xos umumiy jihatlar:

- umuminsoniy va milliy qadriyatlarning uyg'unligi;
- shaxs erkinligi va mas'uliyat muvozanati;
- tolerantlik va madaniyatlararo hurmat;
- etnik xilma-xillikni ijobiy omil sifatida qabul qilish.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, jahonning rivojlangan mamlakatlarida tarbiyaviy jarayonlar etnik xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etiladi. Milliy qadriyatlar tarbiyaning mazmunini boyitadi va shaxsning ijtimoiy moslashuvini ta'minlaydi. Etnik xususiyatlarni hurmat qilish va umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zamonaviy tarbiyaviy tizimlarning muhim belgisi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
3. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari*. – Toshkent: Fan, 2021.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
5. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.
7. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.

AL-TERMIZIYNING ILMIY MEROSI VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

*Homidova Sarvinoz, Mutalova Madina,
UMFT, S01-23P/S Guruh talabalari*

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk muhaddis va islom olimi Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziyning ilmiy merosi, uning hadis ilmidagi o'rni hamda asarlarining tarbiyaviy ahamiyati keng yoritilgan. Al-Termiziyning asosiy asarlari, "Al-Jome' as-

Sahih” kitobining mazmuni va undagi axloqiy-tarbiyaviy g‘oyalar tahlil qilingan. Shuningdek, olim merosining zamonaviy ta’lim va tarbiya jarayonidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Al-Termiziy, hadis ilmi, ilmiy meros, tarbiya, axloq, islom ma’rifati

Kirish. Islom sivilizatsiyasi rivojida buyuk allomalarning o‘rni beqiyosdir. Ana shunday ulug‘ zotlardan biri Imom Abu Iso Muhammad at-Termiziy bo‘lib, u hadis ilmining yirik namoyandalaridan hisoblanadi. Uning ilmiy faoliyati nafaqat diniy bilimlarni jamlash, balki insonni axloqiy jihatdan kamol toptirishga xizmat qilgan.

Al-Termiziyning ilmiy merosi bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan bo‘lib, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy ruhda tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi.

Al-Termiziyning hayoti va ilmiy faoliyati

Imom at-Termiziy hijriy 209-yilda (milodiy IX asr) Termiz yaqinida tug‘ilgan. U yoshlik chog‘idanoq ilmga katta qiziqish bildirgan va hadis ilmini chuqur o‘rganishga kirishgan.

Al-Termiziy o‘z davrining mashhur muhaddislari bilan muloqotda bo‘lib, ilmiy safarlar orqali boy bilim va tajriba to‘plagan. U hadislarni to‘plash, tasniflash va ularning ishonchliligini aniqlashda o‘ziga xos uslub yaratgan.

Al-Termiziyning eng mashhur asari — “Al-Jome’ as-Sahih” bo‘lib, u islom dunyosida eng ishonchli hadis to‘plamlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu asar fiqh, axloq, ibodat va muomala masalalarini qamrab oladi.

Shuningdek, uning boshqa asarlarida hadis ilmining nazariy asoslari, roviylar haqida ma’lumotlar va ilmiy tahlillar berilgan. Bu meros islom ilmlarining rivojiga katta hissa qo‘shgan.

Hadislarning tarbiyaviy mazmuni

Al-Termiziy keltirgan hadislar insonni komil shaxs qilib tarbiyalashga qaratilgan. Ularda halollik, adolat, sabr-toqat, mehr-oqibat kabi axloqiy fazilatlar targ‘ib qilinadi.

Hadislar orqali insonning jamiyatdagi o‘rni, boshqalar bilan munosabatlari va ijtimoiy mas’uliyati yoritiladi. Bu jihatlar Al-Termiziy merosining tarbiyaviy ahamiyatini yanada oshiradi.

Al-Termiziy ilmni faqat bilim olish vositasi sifatida emas, balki tarbiya va axloqni shakllantiruvchi kuch deb bilgan. Uning asarlarida ilmi bo‘lish bilan birga, odobli va kamtar bo‘lish g‘oyasi ilgari suriladi.

Bu yondashuv yoshlarni nafaqat bilimli, balki jamiyatga foydali, ma’naviy yetuk shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda Al-Termiziy merosi zamonaviy ta’lim va tarbiya jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Uning hadislarida ilgari surilgan axloqiy g‘oyalar yoshlarni milliy va diniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashga yordam beradi.

Shuningdek, Al-Termiziy merosi ekstremizm va ma’naviy bo‘shliqning oldini olishda ham muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Al-Termiziyning ilmiy merosi islom ilmlari rivojida beqiyos ahamiyatga ega. Uning asarlarida jamlangan hadislar nafaqat diniy, balki tarbiyaviy jihatdan ham yuksak qadriyat hisoblanadi.

Bugungi kunda ushbu boy merosdan samarali foydalanish yosh avlodni axloqiy yetuk, ilmi va ijtimoiy mas'uliyatli shaxslar etib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Al-Termiziy. Hadislar to'plami. – Toshkent, 2017.
2. Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad. – Toshkent, 2017.
3. Imom Ismoil al-Buxoriy. As-sahih. – Toshkent, 2016.
4. UNESCO. World Education Report. – Paris, 2020.
5. OECD. Education at a Glance. – Paris, 2021.
6. Eurydice. Education Systems in Europe. – Brussels, 2019.

TA'LIM MAZMUNI. O'RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA'LIMI MAZMUNI

*Ismailjonova Durdona, Narimanova Madinabonu,
UMFT, Psixologiya PS/S-23-4 guruh talabalar*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim mazmunining mohiyati va uning zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni yoritilgan. Ayniqsa, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunining tarkibi, asosiy yo'nalishlari hamda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim mazmunining jamiyat ehtiyojlari, mehnat bozori talablari va kompetensiyaviy yondashuv asosida shakllanishi masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Maqola o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi jarayonini takomillashtirishda ilmiy-uslubiy manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim mazmuni, o'rta maxsus ta'lim, kasb-hunar ta'limi, kasbiy kompetensiya, bilim, ko'nikma va malaka, ta'lim tizimi, mehnat bozori, kompetensiyaviy yondashuv

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim mazmuni jamiyat taraqqiyoti, fan va texnika rivoji hamda mehnat bozorining ehtiyojlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Ta'lim mazmuni orqali shaxsda zarur bilim, ko'nikma, malaka va kasbiy kompetensiyalar hosil qilinadi. Ayniqsa, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni yoshlarni hayotga, mustaqil mehnat faoliyatiga va jamiyatda munosib o'rin egallashga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim mazmuni tushunchasi va mohiyati

Ta'lim mazmuni — bu ta'lim jarayonida o'quvchilarga beriladigan bilimlar tizimi, shakllantiriladigan ko'nikma va malakalar, rivojlantiriladigan intellektual va amaliy faoliyatlar majmuasidir. Ta'lim mazmuni o'quvchilarning dunyoqarashi, tafakkuri, kasbiy yo'nalishi va shaxsiy fazilatlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim mazmunining asosiy vazifasi — jamiyat talablariga mos, raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan va kasbiy jihatdan yetuk shaxsni tarbiyalashdan iboratdir.

Ta'lim mazmuni quyidagi omillar asosida shakllanadi: jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari; fan va texnika taraqqiyoti; davlat ta'lim siyosati va ta'lim standartlari; mehnat bozori talablari; o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari. Mazkur omillar ta'lim mazmunining yangilanib borishini va zamon talablariga moslashuvini ta'minlaydi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni umumiy o'rta ta'lim asosida shakllanib, o'quvchilarda muayyan kasb yoki mutaxassislik bo'yicha bilim va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Bu bosqichdagi ta'lim mazmuni:

- umumta'lim fanlari;
- kasbiy fanlar;
- amaliy mashg'ulotlar va ishlab chiqarish amaliyoti;
- kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan faoliyatlardan iborat bo'ladi.

O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limida kasbiy bilimlar nazariy asoslarni o'rganish orqali shakllantiriladi. Amaliy mashg'ulotlar esa o'quvchilarda kasbga oid ko'nikma va malakalarni rivojlantiradi.

Kasbiy ta'lim mazmuni:

- ishlab chiqarish texnologiyalarini o'zlashtirish;
- zamonaviy uskunalar bilan ishlash;
- mehnat xavfsizligi va texnika xavfsizligi qoidalarini bilish;
- kasbiy muammolarni mustaqil hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv muhim o'rin tutadi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni faqat bilim berish bilan cheklanmay, balki quyidagi kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltiriladi:

- kasbiy kompetensiya;
- kommunikativ kompetensiya;
- axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi;
- ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyat kompetensiyasi.

Bu yondashuv bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunining asosiy xususiyatlaridan biri — uning amaliy yo'naltirilganligidir. O'quvchilar ishlab chiqarish amaliyotlari orqali real mehnat muhitida bilimlarini mustahkamlaydi. Amaliy ta'lim: nazariy bilimlarni real faoliyatda qo'llash; ish tajribasini shakllantirish; kasbiy moslashuvni tezlashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmunini muntazam ravishda yangilab borish zarur. Raqamli texnologiyalar, innovatsion ishlab chiqarish va yangi kasblarning paydo bo'lishi ta'lim mazmuniga o'zgarishlar kiritishni talab etadi. Ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish: zamonaviy fan va texnologiyalarni joriy etish; innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish; ishlab chiqarish bilan ta'lim integratsiyasini kuchaytirish orqali amalga oshiriladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ta'lim mazmuni, ayniqsa o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi mazmuni jamiyat ehtiyojlariga mos, amaliy va kompetensiyaviy yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bunday ta'lim mazmuni yoshlarning kasbiy tayyorgarligini ta'minlab, ularni mustaqil hayotga va mehnat bozoriga muvaffaqiyatli tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A. Tarbiya nazariyasi. – T.: Ma'naviyat, 2018.
2. Jo'rayev R. Yaxlit pedagogik jarayon. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. Saidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – T., 2018.
4. Xoliqov A. Ta'lim menejmenti asoslari. – T.: Fan, 2020.
5. Ergashev I. Ta'lim jarayonini boshqarish. – T., 2019.
6. Karimova S. O'qitish metodlari va shakllari. – T., 2021.
7. Mavlonova R. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish. – T., 2020.
8. Umarov B. Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi. – T., 2018.
9. Xudoyberdiyev E. Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit. – T., 2017.
10. Yo'ldoshev J. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. – T., 2022.

**ABU RAYHON BERUNIYNING ILMIY ME'ROSI VA UNING
PEDAGOGIK FIKIR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RN**

Jabborova Munisa Baxtiyor qizi,
Ziyodullayeva Gulasal Alisher qizi, UMFT,
PS /S-23-1- guruh, Psixologiya yo'nalishi, 3- kurs talabalari

Annotatsiya. *Ushbu maqolada sharq uyg'onish davrining buyuk qomusiy olimi «Abu Rayhon Beruniyning» ilmiy me'rosi hamda uning pedagogik fikr taraqqiyotidagi komplikis tahlil qilinadi. Beruniyning ilmiy metodologik qarashlari, bilish nazariyasiga oid g'oyalari va ta'lim - tarbiya masalalariga osyondashuvi ilmiylik, obyektivlik va tajribaviylik tamoyillari asosida yoritib beriladi. Shuningdek olimning pedagogik qarashlarining zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan uyg'un jihatlari ochib berilib, uning ilmiy me'rosining bugungi ta'lim tizimidagi ahamiyati asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *Abu Rayhon Beruniy, ilmiy me'ros, pedagogik fikr, bilish nazariyasi, ilmiy metodologiya, tajriba va kuzatish, ta'lim tarbiya, sharq uyg'onish davri.*

Jahon ilim fani va madaniyati taraqqiyotida sharq uyg'onish davri alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu davrda yetishib chiqqan buyuk allomalar insoniyat tafakkurining rivojiga beqiyos hissa qo'shganlar. Ana shunday mutafakkirlardan biri Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al -Beruniy (973-1048) bo'lib, u o'zining chuqur ilmiy izlanishlari, keng qamrovli asarlari va ilg'or metodologik yondashuvlari bilan ajlali turadi. Beruniyning ilmiy me'rosi nafaqat tabiiy fanlar, balki pedagogik tafakkur taraqqiyotida ham muhim nazariy manba hisoblanadi.

Abu Rayhon Beruniy 150 dan ortiq ilmiy asarlari Asarlar yaratib, astronomiya, matematika, geografiya, geodeziya, tarix, etnografiya, meneralogiya va falsafa fanlarining rivojiga unkan hissa qo'shgan. Uning ilmiy faoliyatida empirik bilish usuli yetakchi o'rinni egallaydi. Beruniy ilmiy haqiqatda erishishda kuzatish, tajriba va aniq o'lchovlarga tayangan. Bu metodologik yondashuv pedagogik nazardan o'quvchilarda ilmiy tafakkur hshmantiqiy tahlil va tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakillantirishga xizmat qiladi. Beruniyning fikricha, ilim insonni jaholat etuvchi eng qudratli vosita bo'lib, u faqat ongli va izchil ta'lim jarayonida shakillanadi. Beruniy bilish jarayonini murakkab va ko'p bosqichli hodisa talqin etadi. U bilishni sezgi, aqil va tajribaning uzviy birligi deb hisoblaydi. Olimning ushbu qarashlari hozirgi pedagogikasida keng qo'llanilayotgan faol ta'lim tamoyillariga mos keladi. Beruniyning «Hindiston» asarida bayon etilgan pedagogik tolerantlik g'oyalari bugungi muammolarda

alohida dolzarblik kasb etadi. Beruniyning pedagogik qarashlari-garchi Beruniy pedagogik asar yozmagan bo'lsada, uning ilmiy -falsafiy qarashlarida ta'lim va tarbiya masalalari muhim o'rin egallaydi. U bilim olish jarayonida inson aqil -zakovat, mustaqil fikrlash va ilimga bo'lgan ichki ehtiyojni asosiy omil deb biladi. Beruniy ta'lim jarayonida bilimning izchilligi va tizimlilikini, o'qitishda yosh va individual xususiyatlarini hisobga olishni ilimni hayot bilan bog'lab urganishni muhim pedagogik tamoyillari sifatida ilgari suradi. Ustoz va shogird munosabatlariga to'xtalar ekan, Beruniy o'qituvchining nafaqat bilimli, balki axloqan yetuk bo'lishini ham talab qiladi. Uning fikricha, haqiqiy ustoz shogirdiga ilim bilan birga halollik, sabir toqat va haqiqatga intilish fazilatlarini ham sindirishi lozim.

Beruniyning ilmiga bo'lgan munosabati tanqidiy tafakkurga asoslangan yondashuvi va ta'limda erkin fikrni targ'ib etishni keyingi pedagogik tafakkur rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatgan. U o'z davridayoq fanlararo integratsiya g'oyasini ilgari surib, ta'limda kompleks yondashuv zarurligini asoslab bergan. Abu Rayhon Beruniy Sharq pedagogik tafakkurini yangi bosqichga olib chiqqan mutafakkirdir. U ta'limni faqat bilim berish jarayoni sifatida emas balki shaxsni har tomonlama kamol toptirish vositasi sifatida talqin qiladi. Beruniyning pedagogik qarashlari keyingi davr mutafakkirlari Ibn Sino, Nasriddin Tusiy, Mirzo Ulug'bek kabi allomalar ilmiy pedagogik qarashlariga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Xulosa. Abu Rayhon Beruniy nafaqat buyuk qomusiy olim, balki chuqur pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim nazariy va metodologik manba bo'lib xizmat qiladi. Beruniy ilgari surgan ilmiylik, tajribaviylik va mustaqillik fikrlash g'oyalari bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abu Rayhon Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar -Toshkent :Fan 1968.
2. Abu Rayhon Beruniy. „Hindiston ” -Toshkent Fan 1963.
3. Karimov I.A. «Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch». -Toshkent ma'naviyat Fan 2008.
4. Xayrullayev M.M sharq mutafakkirlari pedagogik qarashlari -Toshkent o'qituvchi, 1994.
5. Qosimov B. Sodiqov A.-pedagogika tarixi -Toshkent: Sharq 2007.
6. Jalolov J. Pedagogik tafakkur taraqqiyoti -Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.

JANUBIY KOREYA TA'LIM TIZIMI TAHLILI

Jamolova Arjumand, UMFT,

Pedagogika va Psixologiya yo'nalishi, S310-22 guruh 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Janubiy Koreya ta'lim tizimining shakllanishi, tuzilishi va asosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlar, ta'limning boshqaruv mexanizmlari, o'quv dasturlari, baholash tizimi hamda ta'lim sifatini ta'minlash omillari yoritiladi. Shuningdek, Koreya ta'lim tizimining kuchli va muammoli jihatlari hamda uning jahon ta'lim tizimidagi o'rnini ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Janubiy Koreya, ta'lim tizimi, maktab ta'limi, oliy ta'lim, raqobat, ta'lim sifati, baholash tizimi

Kirish. Janubiy Koreya qisqa tarixiy davr ichida iqtisodiy va texnologik jihatdan rivojlangan davlatga aylangan mamlakatlardan biridir. Ushbu yuksalishning asosiy omillaridan biri sifatli va samarali tashkil etilgan ta'lim tizimi hisoblanadi. Koreya jamiyatida ta'lim eng muhim ijtimoiy qadriyat sifatida qaraladi va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Shu sababli Janubiy Koreya ta'lim tizimi bugungi kunda ko'plab davlatlar tomonidan o'rganilayotgan va tahlil qilinayotgan ilg'or tajribalardan biri hisoblanadi.

Janubiy Koreya ta'lim tizimining umumiy tuzilishi

Janubiy Koreyada ta'lim tizimi quyidagi bosqichlardan iborat:

- maktabgacha ta'lim
- boshlang'ich ta'lim
- o'rta ta'lim (quyi va yuqori bosqich)
- oliy ta'lim

Ta'limning majburiy bosqichi boshlang'ich va quyi o'rta ta'limni o'z ichiga oladi. Ta'lim jarayoni markazlashgan holda davlat tomonidan boshqariladi. Maktabgacha ta'lim Koreyada ixtiyoriy bo'lib, asosan xususiy bog'chalar orqali amalga oshiriladi. Ushbu bosqichda bolalarning ijtimoiylashuvi, nutqi va dastlabki bilimlari rivojlantiriladi.

Boshlang'ich ta'lim 6 yil davom etadi va majburiy hisoblanadi. Bu bosqichda o'qish, yozish, matematika, tabiiy fanlar, axloqiy tarbiya va jismoniy tarbiya fanlariga katta e'tibor beriladi. Ta'lim jarayonida intizom va mas'uliyat muhim o'rin tutadi.

- O'rta ta'lim tizimi
- O'rta ta'lim ikki bosqichdan iborat:
- quyi o'rta ta'lim (3 yil)
- yuqori o'rta ta'lim (3 yil)

Quyi o'rta ta'lim majburiy bo'lib, umumta'lim fanlarini chuqurlashtirishga qaratilgan. Yuqori o'rta ta'limda esa akademik va kasbiy yo'nalishlar mavjud. Ushbu bosqichda o'quvchilar universitetga kirish uchun jiddiy tayyorgarlik ko'rishadi. Raqobat juda kuchli bo'lib, o'quvchilarning katta qismi qo'shimcha xususiy darslarga (hagvonlarga) qatnaydi.

Janubiy Koreyada oliy ta'lim universitetlar va kollejlarda amalga oshiriladi. Universitetlar davlat va xususiy shaklda faoliyat yuritadi. Oliy ta'lim tizimi bakalavriat, magistratura va doktorantura bosqichlarini o'z ichiga oladi. Universitetga kirish uchun yagona davlat imtihoni muhim ahamiyatga ega. Ushbu imtihon natijalari talabaning kelajakdagi ta'lim va kasbiy yo'lini belgilab beradi.

Baholash va raqobat tizimi. Janubiy Koreya ta'lim tizimining asosiy xususiyatlaridan biri yuqori darajadagi raqobatdir. Baholash tizimi qat'iy bo'lib, o'quvchilarning akademik natijalari doimiy ravishda nazorat qilinadi. Bu holat ta'lim sifatini oshirsa-da, o'quvchilarda psixologik bosimni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli so'nggi yillarda hukumat ta'lim jarayonini yumshatish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirmoqda.

Janubiy Koreya ta'lim tizimining kuchli tomonlari quyidagilardan iborat:

1. ta'limga davlat va jamiyat tomonidan yuqori e'tibor;

2. o'qituvchilarning ijtimoiy mavqei va malakasi yuqori;
3. texnologiyalardan keng foydalanish;
4. ta'lim sifati va natijadorligining yuqoriligi.

Bu omillar mamlakatning ilmiy va iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, Koreya ta'lim tizimida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan:

- haddan tashqari raqobat;
- o'quvchilarning ortiqcha yuklama bilan band bo'lishi;
- ijodiy fikrlashga yetarlicha e'tibor berilmasligi.

So'nggi yillarda ta'limni insonparvarlashtirish va o'quvchi shaxsini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Janubiy Koreya ta'lim tizimi yuqori samaradorlik va qat'iy intizomga asoslangan ilg'or tizimlardan biridir. U mamlakatning qisqa vaqt ichida rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Biroq zamonaviy talablarga moslashish, o'quvchilarning ruhiy holatini inobatga olish va ijodiy tafakkurni rivojlantirish Koreya ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ КОНЦЕПТУАЛ АСОСЛАРИ

**Тўлаганова Мухлиса Абдуманнон қизи,
Таджиева Камола Йўлдош қизи,**

Психология-филология факултети Пс-23,3-гуруҳ талабалари

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасида таълим тизimini ривожлантириш масаласи, унинг мамлакат тараққиётидаги стратегик аҳамияти ва ривожлантириш концепцияси таҳлил қилинади. Таълим сифати ва самарадорлиги мамлакатнинг интеллектуал, иқтисодий ва маънавий салоҳиятини белгилайди. Мақолада мактаб, олий ва профессионал таълим соҳаларида амалга оширилаётган ислохотлар, рақамлаштириш ва инновацион технологияларни жорий этиш, дуал таълим тизими ҳамда тарбия масаласи концептуал жиҳатдан муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: таълим тизими, таълим сиёсати, таълим сифати, ислохотлар, олий таълим, профессионал таълим, рақамлаштириш, инновацион технологиялар, тарбия, дуал таълим, концептуал ёндашувлар.

Аннотация. В статье анализируются вопросы развития системы образования в Республике Узбекистан, её стратегическая значимость для развития страны и концептуальные основы модернизации. Качество и эффективность образования определяют интеллектуальный, экономический и духовный потенциал нации. В статье концептуально рассматриваются реформы, проводимые в сфере школьного, высшего и профессионального образования, внедрение цифровизации и инновационных технологий, дуальная система образования, а также вопросы воспитания и нравственного образования.

Ключевые слова: Система образования, политика в сфере образования, качество образования, реформы, высшее образование, профессиональное образование, цифровизация, инновационные технологии, воспитание, дуальное образование, концептуальные подходы.

Annotation. The article analyzes the issues of developing the education system in the Republic of Uzbekistan, its strategic importance for the country's development, and the conceptual framework for its advancement. The quality and effectiveness of education determine the intellectual, economic, and spiritual potential of the nation. The article conceptually examines reforms being implemented in the school, higher, and vocational education sectors, the introduction of digitalization and innovative technologies, the dual education system, as well as the role of upbringing and moral education.

Key words: Education system, education policy, quality of education, reforms, higher education, vocational education, digitalization, innovative technologies, upbringing, dual education, conceptual approaches.

Ўзбекистон Республикасида таълим тизимини ривожлантириш масаласи мамлакат тараққиётининг стратегик йўналишларидан бири ҳисобланади. Жамиятнинг интеллектуал, иқтисодий ва маънавий салоҳияти аввало таълим сифати ва унинг самарадорлиги билан белгиланади. Шу маънода, мустақиллик йилларидан бошлаб Ўзбекистонда таълим тизимини ислоҳ қилиш ва ривожлантириш давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Айниқса, сўнгги йилларда Янги Ўзбекистонни барпо этиш жараёнида таълим соҳасига нисбатан концептуал ёндашувлар шаклланиб, таълимни модернизация қилиш, уни халқаро стандартлар даражасига олиб чиқиш устувор вазифа сифатида белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўз асарлари ва нутқларида таълимни мамлакат келажагини белгилайдиган энг муҳим омил сифатида таъкидлаб, таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилмасдан туриб жамиятда барқарор тараққиётга эришиб бўлмаслигини алоҳида қайд этади⁹². Бу ғоя таълим тизимини ривожлантиришнинг концептуал асосини ташкил этади. Таълимни ривожлантириш инсонга киритилган сармоя узоқ муддатли ижтимоий-иқтисодий самара беради.

Ўзбекистонда таълим сиёсати миллий қонунчилик, стратегик дастурлар ва президент фармонлари асосида амалга оширилади. “Таълим тўғрисида”ги Қонуни⁹³ таълим тизимини тубдан янгилашга хизмат қилган муҳим ҳужжатлардан ҳисобланади. Ушбу қонунда узлуксиз таълим, шахс манфаатлари, жамият эҳтиёжлари ва давлат буюртмаси ўртасидаги уйғунлик таъминланган.

Сўнгги йилларда таълим тизимини ривожлантиришда сифат масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Мактаб таълими, олий таълим ва профессионал таълим ўртасидаги узвий боғлиқликни таъминлаш концептуал аҳамият касб этмоқда. Мактаб таълимида ўқув дастурларини янгилаш, ўқитувчиларнинг ижтимоий мақомини ошириш, замонавий педагогик технологияларни жорий этиш таълим сифатини оширишга қаратилган муҳим чоралардир. Президент Мирзиёев таъкидлаганидек, “Иқтисодиёт

⁹² Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. <https://library.tdau.uz/uz/books/1620>.

⁹³ Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. <https://lex.uz/en/docs/5013007>

ривожланиши, юртимиз ва фарзандларимиз келажаги фақат ва фақат таълим ва муаллимга боғлиқ. Сизлар билан иш бошлаган биринчи кундан айтаман: таълим, таълим, таълим, муаллим, муаллим, муаллим”⁹⁴.

Олий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотлар ҳам таълимни ривожлантириш концепциясининг муҳим қисми ҳисобланади. Олий таълим муассасаларига академик ва молиявий мустақиллик бериш, қабул квоталарини ошириш, хорижий университетлар филиалларини очиш орқали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш мақсад қилинган. Илм-фан ва таълим интеграцияси, инновацион фаолиятни ривожлантириш, ёшларни илмий тадқиқотларга жалб этиш замонавий таълим сиёсатининг асосий йўналишларидан бирига айланди.

Професионал таълим ва касб-хунар тайёргарлиги меҳнат бозори талабларига мослаштирилмоқда. Дуал таълим тизимининг жорий этилиши ёшларни амалиёт билан уйғун билим олишига хизмат қилмоқда. Президент асарларида таъкидланганидек, ёшларни касбга ўқитиш ва меҳнатга тайёрлаш ижтимоий барқарорликни таъминлашнинг муҳим омилidir⁹⁵.

Таълим тизимини ривожлантиришда рақамлаштириш ва инновацион технологиялар алоҳида ўрин тутди. Масофавий таълим, электрон платформалар, рақамли ресурслар таълим жараёни самарадорлигини ошириш билан бирга, таълимдан фойдаланиш имкониятларини кенгайтirmoқда. Ўзбекистонда рақамли таълим концепциясининг жорий этилиши таълимни замонавий талабларга мослаштиришга хизмат қилмоқда.

Шу билан бирга, таълим тизимида тарбия масаласи ҳам концептуал аҳамиятга эга. Таълим ва тарбияни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Миллий ва умуминсоний қадриятларга асосланган тарбия ёш авлоднинг маънавий баркамоллигини таъминлайди.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикасида таълим тизимини ривожлантиришнинг концептуал асослари инсон капиталига инвестиция киритиш, таълим сифатини ошириш, инновацион ва рақамли ёндашувларни жорий этиш ҳамда таълим ва тарбия уйғунлигини таъминлашга қаратилган. Президент асарлари ва давлат стратегияларида белгилаб берилган вазифалар таълим соҳасини янги босқичга олиб чиқишга хизмат қилмоқда. Таълимга қаратилган ҳар бир ислохот мамлакатнинг барқарор тараққиёти ва келажак авлод фаровонлигини таъминлашга йўналтирилган.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. <https://lex.uz/docs/6445145>.
2. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. <https://library.tdau.uz/uz/books/1620>.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. <https://lex.uz/en/docs/5013007>.

⁹⁴ Президент Шавкат Мирзиёев раислигида мактабгача ва мактаб таълими соҳасидаги ислохотлар ижроси ва келгусидаги устувор вазифалар юзасидан видеоселектор йиғилишда. <https://iibb.uz/uz/news/prezident-avkat-mirzиеev007>

⁹⁵ Президент Шавкат Мирзиёев раислигида мактабгача ва мактаб таълими соҳасидаги ислохотлар ижроси ва келгусидаги устувор вазифалар юзасидан видеоселектор йиғилишда. <https://iibb.uz/uz/news/prezident-avkat-mirzиеev007>

4. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида мактабгача ва мактаб таълими соҳасидаги ислохотлар ижроси ва келгусидаги устувор вазифалар юзасидан видеоселектор йиғилишида. <https://iibb.uz/uz/news/prezident-avkat-mirzieev007>

MARKAZIY OSIYO XVII-XIX ASRLARDAGI TA'LIM TIZIMI

*Janaliyeva Shoxnoza, Abbasova Nigora, Umirova Dinora,
UMFT Psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabalari*

Anotatsiya. Mazkur ishda musulmon davlatlarda ta'lim va tarbiya tizimining shakllanishi, mazmuni hamda zamonaviy rivojlanish yo'nalishlari yoritilgan. Unda islom ta'limotida ilm olishning ahamiyati, Qur'on va Hadislarda ta'lim-tarbiyaga berilgan e'tibor, shuningdek, tarixiy davrlarda maktab va madrasalarning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, musulmon davlatlarda ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlash, milliy va diniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ishda zamonaviy ta'lim islohotlari, innovatsion texnologiyalarning ta'lim-tarbiya tizimiga joriy etilishi hamda globallashuv sharoitida ta'lim-tarbiyaning istiqbollari ochib berilgan. Mazkur annotatsiya pedagogika va tarbiya fanlari bo'yicha tahsil olayotgan talabalar, o'qituvchilar hamda ushbu mavzuga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun foydali hisoblanadi.

Annotation. This paper examines the formation, content, and contemporary development trends of the education and upbringing system in Muslim countries. Particular attention is paid to the significance of acquiring knowledge in Islamic teachings, the role of the Qur'an and Hadith in the development of education and moral upbringing, as well as the historical importance of schools and madrasas in societal development. The study analyzes issues of spiritual and moral education, the harmonious integration of national and religious values within the educational process. In addition, modern educational reforms, the implementation of innovative and information technologies, and future prospects for education and upbringing in the context of globalization are highlighted. This work may be useful for students of pedagogy, educators, and researchers interested in the issues of education and upbringing in Muslim

Kalit so'z: Jadid, yangi usul, usuli savtiya, madrasa, musulmon maktablari, darslik, Behbudiy, Marjoniy, domla Fozil G'ijduvoni, Mo'minjon Vobkandiy, Xudoyberdi Boysuniy, ta'lim, diniy islohotchilik, tarbiya, taraqqiyot.

Keywords. Modern, new method, usuli savtiya, madrasa, Muslim schools, textbook, Behbudiy, Marjoniy, domla Fozil G'ijduvoni, Mo'minjon Vobkandiy, Xudoyberdi Boysuniy, education, religious reform, upbringing, progress.

Arab xalifaligi davrida masjidlar qoshida maktablar tashkil etilib, Shariat qoidalari asosida ta'lim berildi. Dastlab Qur'on, hadis, fiqh, arab tili va mantiq kabi diniy fanlar o'qitilgan bo'lsa, keyinchalik matematika, astronomiya, geografiya va kimyo kabi dunyoviy fanlar ham kiritilgan. Imomlar va mudarrislar yosh avlodga diniy bilim bilan birga axloqiy fazilatlarni ham singdirganlar.

Musulmon maktablarida ta'lim-tarbiya masalasi jadid ma'rifatchilari — Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, domla Fozil G'ijduvoni, Mo'minjon Vobkandiy, Xudoyberdi Boysuniy kabi ziyolilar faoliyatida muhim o'rin egalladi. Ular ta'limni isloh qilish orqali jamiyatni ma'naviy va ijtimoiy taraqqiyot sari yetaklash mumkinligini ta'kidladilar. Jadid maktablarida tarbiya masalasi ham alohida ahamiyat kasb etib, yosh avlodga axloqiy fazilatlar, milliy ong, vatanparvarlik va ma'rifatparvarlik ruhini shakllantirish asosiy maqsad qilib belgilandi.

Mazkur maqolada musulmon maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonining shakllanishi, jadidchilik harakati doirasida amalga oshirilgan ta'lim islohotlari, yangi usul maktablarining mazmun-mohiyati hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni yoritib beriladi. Shuningdek, diniy va dunyoviy ta'lim uyg'unligi asosida olib borilgan tarbiyaviy ishlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

1917-yilgi Oktyabr inqilobi ortidan mintaqada siyosiy tuzum tubdan o'zgardi. Yangi hukumatning diniy ta'limga nisbatan salbiy munosabati, ayniqsa 1920-yillarga borib, madrasa tizimining inqiroziga olib keldi. IX–XII asrlarda Islom diniga e'tiqod qilinadigan mamlakatlarda, jumladan, Markaziy Osiyoda tarqaldi. Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida 937-yilgi yong'inda zarar ko'rgan Forjak madrasasi Markaziy Osiyodagi dastlabki madrasalardandir. Abbosiylar davrining oxirlarida, saljuqiylar vaziri Niyom al-Mulk tomonidan "Madrasai Nizomiyya" nomi bilan Eron, Mesopotamiya va Xurosonda tarixda birinchi rasmiy madrasalar tarmog'i qurilgan. U madrasalar keyingi bir necha asrlar davomida musulmon dunyosining katta qismiga aylanib, o'zining shakllanish davrida madrasa atamasi oliy o'quv dasturida dastlab faqat "diniy fanlar" kiritilgan bo'lsa, keyinchalik ko'plab madrasalarda mantiq, falsafa, matematika kabi diniy va dunyoviy fanlar o'qitildi.

XIX asrga qadar deyarli o'zgarmay kelgan madrasalardagi ta'lim jarayoni 3 bo'limdan iborat bo'lgan. Birinchisi "andi" [past] bo'lim deyilsa, ikkinchisi "avsat" [o'rta] bo'lim nomi bilan yuritilgan. Uchinchisi esa "a'lo" [oliy] bo'limi nomi atalib ushbu uch bo'limining har birida kerakli o'quv darslari soddadan va murakkab sistemasida o'qitila borilgan. Madrasaning birinchi bo'limida ya'ni 9–10 davomida fors va arab tillarida qisqacha musulmon qonunlari, arab grammatikasi o'qitilgan. Madrasalarda o'rta bo'lim arabchasiga "avsat" atalib bu bo'limga 7-8 yil ajratilgan. Bu bo'limda mantiqqa oid bilimlar o'rgatilgan. Madrasada ilm olishning past va o'rta pog'onalaridan o'tilgan o'qitish jarayonlarining oxirgi 4 yili "oliy" bo'limiga o'qitilgan. Bu bo'limda islohiyat bilan Islom huquqshunosligi ya'ni fiqh kabi fanlar o'zlashtirilgan. Shuningdek madrasalarda dunyoviy ta'lim ham diniy ta'lim ham o'rgatilgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida musulmon jamiyatlarida, xususan, Turkiston hududida ta'lim-tarbiya tizimini yangilash zarurati keskin ravishda kun tartibiga chiqdi. An'anaviy maktab va madrasalarda ta'lim asosan diniy fanlar bilan cheklanib, o'qitish usullari zamon talablariga to'liq javob bermay qolgan edi. Shu bois jamiyat taraqqiyoti, xalqning savodxonlik darajasini oshirish va yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan qurollantirish maqsadida ta'lim sohasida islohotlar olib borish ehtiyoji paydo bo'ldi.

XIX asr boshida Abu Nasr Kursaviy boshchiligida ilg'or ma'qifarpavar mudarrislar Buxorodagi 200 dan ortiq madrasalarni isloh qilish g'oyasiniko'tarib chiqdilar. Qadimiylar ularni kofirlar, xudosizlar deb aybladilar. Jadidlarning asosiy maqsadi aholini, qolaversa yos avlodga zamonaviy bilimlar berishlik va zamona ilmlaridan xabarsiz qolmasdan rivojlanishga intilish edi. Ta'limni isloh etishni yangi maktablar ochish bilan boshlagan jadidlar endilikda ushbu "usuli jadid" nom olgan ta'lim maskanlarida darsliklarni ham yarata boshladilar. Shu o'rinda

ta'kidlash joizki birinchi jadid maktabi Ismoil G'aspirali tomonidan 1884-yilda Qrimdagi Boqchasaroyda ochilgan.

Ana shunday tarixiy sharoitda jadidchilik harakati vujudga kelib, u musulmon maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonini tubdan yangilashga qaratildi. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan "usuli savtiya" (yangi usul) asosida tashkil etilgan maktablarda o'qitish jarayoni soddalashtirildi, darsliklar yangilandi va ta'lim mazmuniga dunyoviy fanlar kiritildi. Bu maktablarda Qur'on, hadis va fiqh bilan bir qatorda matematika, geografiya, tarix, tabiatshunoslik kabi fanlar ham o'qitila boshlandi.

1917-yilgacha Samarqandda Ko'kaldosh, Mirzo Ulug'bek, Sherdor, Tillakori kabi yirik madrasalar faol edi. Ularda asosan Qur'on, hadis, fiqh, mantiq, arab tili, kabi fanlar o'qitilar, diniy kadrlar tayyorlanardi. Madrasalar faqat diniy emas balki umumiy savodxonlik markazlari sifatida ham xizmat qilgan.

Jadidlar islohoti XIX asr oxiri va XX asr boshlarida jadidchilik harakati avj oldi. Samarqandda faoliyat ko'rsatgan jadidlar Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Hamza Hakimzoda Niyoziy madrasalarda dunyoviy fanlarni joriy qilish, ta'lim metodikasini yangilash tarafdori edilar. Ular tomonidan yangi usulda dars beradigan "usuli jadid" maktablarni tashkil qilindi, bu madrasalar faoliyatiga ham ta'sir ko'rsatdi. Madrasa arabcha "darasa" [o'qimoq] so'zidan olingan bo'lib, ta'limgoh ma'nolarini anglatadi hamda maktab va madrasa mudarrisleri davlat boshqaruvi xodimlari-mufti, qozi, alam kabi ijtimoiy va aniq fanlar mutaxassislarini tayyorlab beruvchi oliy bilimgoth hisoblanadi.

Jadidlar ta'lim-tarbiyani faqat maktabda o'rgatiladigan vosita emas, balki bu o'quvchida mustaqil fikrlash va ijodkorlik ruhini kashf etish, deb hisoblagan. Ular an'anaviy fanlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarga ham urg'u beradigan yangi turdagi jadid maktablarini Toshkent, Buxoro, Qo'qon kabi yirik shaharlarda tashkil etdilar. Jadidchilik harakatining eng yirik namoyandalaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiy o'zining "Risolayi asbobi savod" va "Kitabul atfol" nomli asarlarida an'anaviy o'qitish usullarini isloh qilish bilan birgalikda zamonaviy ta'lim tizimini amalga qo'llash zarurligini ta'kidlagan.

U pedagoglarni o'quvchida mustaqil fikrlash va atrof olamni savolga tuta olish qobiliyatini rivojlantirishga chaqirdi.

Madrasa va maktablar ta'lim dasturlarini tubdan isloh qilish g'oyasini Rahimjon Marjoniy o'zi taqdim etilgan dasturda quyidagi olti talabni kiritgan edi:

1. Qur'ondgi har qanday diniy masala yuzasidan kishilar bilgan holda o'zlari erkin fikr yuritsinlar;

2. Kishilarni bir-biriga ko'r-ko'rona ergashishi ma'n qilinsin;

3. Madrasalarda o'qitiladigan heshiya va irq kabi foyidasiz darslar olib tashlash.

4. Madrasalarda Qur'oni Karim, Hadisi Sharif, ularning tarjimalari, Islom tarixi kabi darslar o'tilsin

5. Arifinetika, tarix, jug'rofiya, tabobat, handasa, mantiq, falsala va boshqa dunyoviy fanlarni o'qitishga qarshilik ko'rsatilmasin.

6. Har bir ishda musulmonchilikni Muhammad alayhisalom davridagi qadimiy islom madaniyatiga qaytarish ko'zda tutilsin.

Xulosa: Musulmon davlatlarda ta'lim-tarbiya tizimi tarixiy ildizlarga ega bo'lib, diniy, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarga asoslangan. Qur'on va Hadis ta'limotida ilm olish va tarbiya berishning o'rni katta ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning ma'naviy kamoloti va jamiyatning rivojida asosiy omil hisoblanadi. Tarixiy davrlarda maktab va madrasalar jamiyatda bilim tarqatish, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashda muhim rol o'ynagan. Zamonaviy davrda esa musulmon davlatlarida ta'lim islohotlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va global jarayonlarga moslashuv orqali ta'lim-tarbiya sifatini oshirishga intilmoqda. Shu bilan birga, milliy va diniy qadriyatlarni saqlash, shaxsning ma'naviy va axloqiy rivojlanishini ta'minlash dolzarb ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Natijada, musulmon davlatlarda ta'lim-tarbiya tizimi nafaqat ilmiy bilim berish, balki shaxsni ma'naviy va axloqiy jihatdan shakllantirishga xizmat qiladigan kompleks jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va elektron saytlar:

1. Abdulla Avloniy "Turkiy Guliston yoxud axloq" www.ziynet.com.
2. Samarqand tarixi – I.M.Muminov, V.A.Abdullayev va boshq., Toshkent: Fan, 197x y. – 484 b Samarqand tarixiga oid fundamental tadqiqot bo'lib, unda 1917–1921- yillardagi ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar ham yoritilgan.
3. <https://slaydchi.uz/product/vii-asrdan-xiv-asrning-birinchi-yarmigacha-orta-osiyoda-tarbiya-maktab-va-pedagogik-fikrlar/>
4. Jadidchilik: islohot, yangilanish, mustaqillik va taraqqiyot uchun kurash. – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat va jamiyat qurilishi akademiyasi O'zbekistonning yangi tarixi Markazi O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Tarix instituti, 1999.
5. https://uz.wikipedia.org/wiki/Yangi_usul_maktablari
6. <https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/pedagogik-psixologiya/markaziy-osiyoda-islom-ta-limotining-yoyilishi-va-uning-tarbiya-maktab-pedagogik-fikr-taraqqiyotiga-ta-siri>

TA'LIM MAZMUNI

Karimova Iroda, UMFT talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim mazmunining mohiyati, tuzilishi va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni keng yoritilgan. Ta'lim mazmunining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar, uning asosiy tarkibiy qismlari hamda zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim mazmunini takomillashtirish masalalari va uni amaliyotga joriy etishning pedagogik jihatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim mazmuni, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, tarbiya

Kirish. Ta'lim jarayoni samaradorligi, avvalo, uning mazmuniga bog'liqdir. Ta'lim mazmuni o'quvchilarga beriladigan bilimlar tizimi, shakllantiriladigan ko'nikma va malakalar hamda rivojlantiriladigan ijtimoiy va shaxsiy sifatlarni o'z ichiga oladi. Jamiyat taraqqiyoti, fan va texnologiyalarning rivoji ta'lim mazmunining doimiy yangilanib borishini taqozo etadi. Shu sababli ta'lim mazmunini to'g'ri belgilash va uni zamon talablariga mos holda tashkil etish pedagogikaning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ta'lim mazmuni tushunchasi va mohiyati. Ta'lim mazmuni — bu o'quvchilarga ta'lim jarayonida beriladigan ilmiy bilimlar, amaliy ko'nikma va malakalar, shuningdek, shaxsning ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan tajribalar majmuidir. Ta'lim mazmunining mohiyati shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishida namoyon bo'ladi. U nafaqat bilim berishga, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va ijtimoiy faolligini oshirishga yo'naltiriladi.

Ta'lim mazmunining shakllanishi bir qator omillarga bog'liq. Avvalo, jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi ta'lim mazmunini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Jamiyat ehtiyojlariga mos mutaxassislar tayyorlash zarurati ta'lim mazmunini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, fan-texnika taraqqiyoti, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlari ham ta'lim mazmuniga ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim mazmuni bir nechta asosiy tarkibiy qismlardan iborat. Birinchi navbatda, bu ilmiy bilimlar tizimi bo'lib, u tabiat, jamiyat va tafakkur haqidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Ikkinchi tarkibiy qism — ko'nikma va malakalardir. Ular o'quvchilarning o'zlashtirgan bilimlarini amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Uchinchi tarkibiy qism — ijodiy faoliyat tajribasi bo'lib, u muammolarni mustaqil hal qilish va yangilik yaratish qobiliyatini shakllantiradi. To'rtinchi qism esa axloqiy, estetik va ijtimoiy tajribalarni o'z ichiga oladi.

Bugungi kunda ta'lim mazmuni kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilmoqda. Bu yondashuv o'quvchilarning faqat bilim olishiga emas, balki hayotiy vaziyatlarda ushbu bilimlarni qo'llay olishiga yo'naltirilgan. Zamonaviy ta'lim mazmunida axborot texnologiyalaridan foydalanish, tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati va jamoada ishlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirish muhim o'rin egallaydi.

Ta'lim mazmunini takomillashtirish masalalari. Ta'lim mazmunini takomillashtirish jarayoni uzluksiz bo'lishi lozim. O'quv dasturlari va darsliklarni yangilash, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish ushbu jarayonning muhim yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, milliy qadriyatlarni ta'lim mazmuniga singdirish va xalqaro tajribalarni hisobga olish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ta'lim mazmuni ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u shaxsning intellektual, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi. To'g'ri tashkil etilgan ta'lim mazmuni jamiyatning barqaror rivojlanishi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Shu bois ta'lim mazmunini doimiy ravishda takomillashtirib borish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.

GERMANIYADA BOLALARNING HUQUQIY VAKOLATLARI

*Kenjayeva Iroda, Musayeva Hulkar, UMFT
Pedagogika va psixologiya talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Germaniya Federativ Respublikasida bolalarning huquqiy vakolatlari, ularning huquqiy himoyasi, davlat va jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanish mexanizmlari hamda xalqaro huquqiy normalar bilan uyg'unligi tahlil qilinadi. Maqolada Germaniya qonunchiligi misolida bolalar huquqlarining amaliy tatbiqi yoritilgan.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, Germaniya, huquqiy vakolat, konstitutsiya, ijtimoiy himoya.

Bugungi globallashuv sharoitida bolalar huquqlarini ta'minlash har bir demokratik davlat uchun muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Germaniya Federativ Respublikasi bolalar huquqlarini himoya qilish va ularning huquqiy vakolatlarini kengaytirish borasida ilg'or tajribaga ega davlatlardan biridir. Mazkur maqolada Germaniyada bolalarning huquqiy maqomi va ularning jamiyatdagi o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Germaniyada bolalar huquqlarining huquqiy asoslari: Germaniyada bolalar huquqlari asosiy qonun (Grundgesetz), Fuqarolik kodeksi (BGB), Yoshlar farovonligi to'g'risidagi qonun hamda xalqaro hujjatlar asosida tartibga solinadi. Bola shaxs sifatida tan olinadi va uning manfaatlarini ustuvor hisoblanadi.

1-jadval

Germaniyada bolalarning asosiy huquqiy vakolatlari

Huquq turi	Mazmuni	Huquqiy manba
Ta'lim olish huquqi	Majburiy va bepul ta'lim olish	Asosiy qonun
Ijtimoiy himoya	Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash	Yoshlar farovonligi qonuni
Fikr bildirish	O'z fikrini erkin ifoda etish	BMT Bola huquqlari konvensiyasi

Bolalar huquqlarining amaliy ta'minlanishi: Amaliyotda Germaniyada bolalar manfaatlarini himoya qiluvchi maxsus ijtimoiy xizmatlar, vasiylik organlari va sud tizimi faoliyat yuritadi. Har bir bola o'z huquqlari buzilgan taqdirda davlat organlariga murojaat qilish imkoniyatiga ega.

Xalqaro huquqiy normalar bilan uyg'unlik: Germaniya BMTning Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyasini ratifikatsiya qilgan va milliy qonunchiligini ushbu hujjat talablariga moslashtirgan. Bu esa bolalar huquqlarini xalqaro darajada himoya qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Germaniyada bolalarning huquqiy vakolatlari keng qamrovli huquqiy asosga ega bo'lib, ularning manfaatlarini davlat siyosatining muhim yo'nalishi hisoblanadi. Mazkur tajriba boshqa davlatlar uchun ham o'rganishga loyiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. (1949). Basic Law for the Federal Republic of Germany. Berlin: Federal Government of Germany.

2. *Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). (2023). German Civil Code. München: C.H. Beck Verlag.*
3. *United Nations. (1989). Convention on the Rights of the Child. New York: United Nations General Assembly.*
4. *Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend. (2021). Child and Youth Welfare in Germany. Berlin: BMFSFJ.*
5. *Vygotskiy, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.*
6. *Lansdown, G. (2011). Every Child's Right to be Heard: A Resource Guide on the UN Committee on the Rights of the Child. London: Save the Children UK.*
7. *Smith, A. B. (2016). Children's Rights: Toward Social Justice. New York: Routledge.*
8. *Federal Statistical Office of Germany (Destatis). (2022). Children and Youth in Germany: Statistical Overview. Wiesbaden.*

PEDAGOGIKA FAN SIFATIDA

**Koshanova Muyassar Maratovna,
Nurmatova Muxlisa Fazlitdinova, UMFT,**
Pedagogika psixologiya yo'nalishi, 23/3-guruh talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogika fanining mohiyati, predmeti, vazifalari va jamiyat taraqqiyotidagi o'rni keng tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi hamda zamonaviy pedagogikaning rivojlanish yo'nalishlari yoritib berilgan. Maqolada pedagogikaning nazariy va amaliy ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so'lar: pedagogika, ta'lim va tarbiya, shaxs rivoji, pedagogik jarayon, ta'lim metodlari, zamonaviy pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv

Kirish. Pedagogika jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lgan muhim ijtimoiy fanlardan biridir. U insonni tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirish jarayonlarini ilmiy asosda o'rganadi. Har bir jamiyat o'zining ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ehtiyojlariga mos holda ta'lim-tarbiya tizimini shakllantiradi. Shu bois pedagogika fani jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib doimiy rivojlanib boradi.

Mazkur maqolada pedagogikaning fan sifatidagi mohiyati, predmeti, vazifalari, boshqa fanlar bilan aloqasi hamda zamonaviy pedagogikaning rivojlanish tendensiyalari keng tahlil qilinadi.

Pedagogikaning fan sifatidagi mohiyati. Pedagogika fan sifatida shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan ta'lim va tarbiya jarayonining qonuniyatlarini o'rganadi. U o'qitish va tarbiyalash jarayonining mazmuni, shakllari, metodlari hamda vositalarini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, pedagogika oddiy tajriba yoki amaliy faoliyatdan farqli ravishda ilmiy tadqiqot usullariga tayanadi. Ya'ni, pedagogik hodisalar kuzatish, tajriba, tahlil va umumlashtirish asosida o'rganiladi. Bu esa pedagogik bilimlarning ilmiy asoslanganligini ta'minlaydi.

Pedagogika fanining obyekti — ta'lim-tarbiya jarayonida ishtirok etuvchi shaxsdir. Uning predmeti esa shaxsni tarbiyalash, o'qitish va rivojlantirish jarayonining mazmuni va qonuniyatlaridan iborat. Mazkur masala tahlil qilinganda, pedagogika nafaqat bolalar ta'limi bilan, balki kattalar ta'limi, uzluksiz ta'lim va o'zi o'zi rivojlantirish jarayonlarini ham qamrab olishi aniqlanadi. Shu

jihatdan pedagogika inson hayoti davomida ta'lim va tarbiya jarayonini o'rganuvchi fan sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogikaning asosiy vazifalari

Pedagogika fanining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- ta'lim va tarbiya jarayonining qonuniyatlarini aniqlash;
- pedagogik jarayonni takomillashtirish yo'llarini ishlab chiqish;
- ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish;
- zamonaviy ta'lim texnologiyalarini joriy etish.

Ushbu vazifalarni tahlil qilar ekanmiz, pedagogika faqat nazariy fan emas, balki amaliyot bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'ramiz. Pedagogik nazariya ta'lim amaliyotini boyitadi, amaliyot esa pedagogik nazariyaning rivojlanishiga turtki bo'ladi.

Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Pedagogika ko'plab fanlar bilan uzviy aloqada rivojlanadi. Jumladan, psixologiya shaxsning ruhiy rivojlanishini o'rganib, pedagogik jarayonni to'g'ri tashkil etishga yordam beradi. Falsafa esa ta'limning maqsadi va mazmunini belgilashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, sotsiologiya, etika, estetika, fiziologiya kabi fanlar ham pedagogika rivojida muhim o'rin tutadi. Bu fanlar bilan hamkorlik pedagogikaning ilmiy doirasini kengaytiradi va uning amaliy ahamiyatini oshiradi. Zamonaviy pedagogika globallashtirish, raqamlashtirish va innovatsion texnologiyalar ta'sirida yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli ta'lim va inklyuziv ta'lim zamonaviy pedagogikaning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. Mazkur yo'nalish tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi pedagogika o'quvchining faolligi, mustaqil fikrlashi va ijodkorligini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Bu esa ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi. Pedagogika jamiyatning intellektual, ma'naviy va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Ta'lim-tarbiya orqali jamiyatning kelajak avlodi shakllanadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, pedagogika fanining rivoji bevosita jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq. Sifatli ta'lim tizimi iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va madaniy yuksalishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, pedagogika fan sifatida ta'lim va tarbiya jarayonining ilmiy asoslarini ishlab chiqadigan, jamiyat ehtiyojlariga mos shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladigan muhim fan hisoblanadi. Zamonaviy pedagogikaning rivojlanishi ta'lim tizimini takomillashtirish va barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. To'xtaxodjayeva M. Didaktika asoslari. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Qodirov A. Tarbiya nazariyasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
3. Jo'rayev R. Yaxlit pedagogik jarayon. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
4. Saidahmedov N. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2018.
5. Xoliqov A. Ta'lim menejmenti asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
6. Ergashev I. Ta'lim jarayonini boshqarish. – Toshkent, 2019.
7. Karimova S. O'qitish metodlari va shakllari. – Toshkent, 2021.

8. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
9. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
10. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.

MIGRANT TALABALARNING IJTIMOIIY-MADANIY MOSLASHUVIDA VATANPARVARLIK TARBIYASINING O‘RNI

Eshonjonov Bobir Zafarjonovich, UMFT
*Ijtimoiy fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi,
ped.fan.b.falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada migrant talabalar ijtimoiy-madaniy moslashuv jarayonida vatanparvarlik tarbiyasining rolini nazariy va amaliy jihatdan o‘rganiladi. Vatanparvarlik tarbiyasining identitet shakllantirishda, psixologik barqarorlikni ta’minlashda va normativ ziddiyat (yangi jamiyat me’yorlari bilan shaxsiy qadriyatlar) kontekstida moslashuvni qo‘llab-quvvatlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Migrant talabalar, ijtimoiy-madaniy moslashuv, vatanparvarlik tarbiyasi, normativ ziddiyat, identitet, ta’lim siyosati, ijtimoiy integratsiya.

Annotation. This article examines the role of patriotic education in the socio-cultural adaptation of migrant students. It explores how patriotism contributes to identity formation, psychological stability, and supports adaptation in the face of normative conflicts between new societal norms and personal values.

Keywords: Migrant students, socio-cultural adaptation, patriotic education, normative conflict, identity, educational policy, social integration.

Аннотация. В данной статье анализируется роль патриотического воспитания в социокультурной адаптации студентов-мигрантов. Рассматривается, каким образом патриотизм способствует формированию идентичности, психологической устойчивости и поддерживает адаптацию в условиях нормативных конфликтов между нормами нового общества и личными ценностями.

Ключевые слова: студенты-мигранты, социокультурная адаптация, патриотическое воспитание, нормативный конфликт, идентичность, образовательная политика, социальная интеграция.

Kirish. Globalizatsiya va akademik mobillik jarayonlari tufayli turli mamlakatlardan kelgan talabalar soni ortib bormoqda. Bu talabalar uchun yangi madaniyat va ijtimoiy muhitga moslashish jarayoni murakkab va ko‘p qirralidir: til muammolari, o‘zaro madaniy farqlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning cheklanganligi kabi qiyinchiliklar ular oldida turgan asosiy masalalardan biridir. Mazkur kontekstda vatanparvarlik tarbiyasi migrant talabalar uchun ikki tomonlama ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, o‘z vatani va millatiga muhabbat hissi, o‘zga madaniyatga hurmat bilan yondoshishi talabalar ichida identifikatsiya va ongli “uyga bog‘lanish”ni mustahkamlashi mumkin. Boshqa tomondan esa, vahshiy vatanparvarlik yoki milliy sadoqatni ta’kidlaydigan yondashuvlar, qo‘shni ijtimoiy guruhlar — xususan, migrant talabalar — bilan bo‘lishgan madaniy va g‘oyaviy tafovutlar yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin. Talabalar ijtimoiy-madaniy moslashuvining muvaffaqiyati nafaqat akademik yutuqlar uchun, balki ularning ruhiy farovonligi, ijtimoiy inklyuziyasi va identifikatsiya hissi uchun ham juda muhimdir. Ijtimoiy xavfsizlik, ya’ni guruhga qabul qilinish va hurmat qilinish ehtiyoji, vatanparvarlik tarbiyasi orqali qo‘llab-quvvatlanishi mumkin.

Adabiyotlar taxlili va tadqiqot metodologiyasi. Migrant talabalar uchun ijtimoiy-madaniy moslashuv murakkab jarayon bo'lib, ularning yangi jamiyatdagi identiteti, guruh me'yorlari (ingroup norms) va shaxsiy qadriyatlari o'rtasida doimiy o'zaro ta'sir yuz beradi. Guruh me'yorlari – har bir jamiyat yoki guruhda qabul qilingan, xulq-atvor va qaror-qabul qilish standartlaridir. Bu me'yorlar shaxsning guruhga bo'lgan identifikatsiyasini mustahkamlab, guruhdan chetga chiqishni cheklovchi kuch sifatida ishlaydi [1]. Biroq, migrant talabalar o'zlarining shaxsiy me'yorlari va guruh me'yorlari o'rtasida normativ konflikt (ya'ni, ichki ziddiyat) tajribasini boshdan kechirishi mumkin. Normativ konflikt shunday holatga ishora qiladi: shaxs guruh me'yorlariga mos bo'lishni istaydi, lekin bir paytning o'zida o'z ichki e'tiqodlarini ham saqlab qoladi. Bu g'oya ijtimoiy psixologiyada keng tadqiq qilingan — masalan, Conflict Elaboration Theory (Sanchez-Mazas va boshq.) shunday ambivalensiyani model qiladi, va bu ziddiyat ishtirokchilarining munosabatlarida konstruktiv o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Vatanparvarlik tarbiyasi esa, ayniqsa bu kontekstda muhim rol o'ynaydi: shaxs o'z mamlakatiga bo'lgan muhabbat va sadoqat hissi bilan birga, guruh me'yorlariga moslashish zarurati ham paydo bo'ladi. Vatanparvarlik, guruh identifikatsiyasidagi kuchli omil sifatida, migrant talabalar o'rtasida normativ ziddiyatning manbai bo'lishi mumkin. Ularning yangi jamiyat me'yorlari va qadriyatlarini qabul qilishi, yoki ba'zan o'z milliy identitetini saqlagan holda guruh ichidagi me'yorlar bilan uyg'unlashishi normativ konflikt jarayonini rag'batlantiradi. Shu bois, bu maqola vatanparvarlik tarbiyasining migrant talabalar orasida ijtimoiy-madaniy moslashuv jarayoniga qanday ta'sir qilishi mumkinligini o'rganishni maqsad qilgan. Ayniqsa, normativ konflikt nazariyasi yordamida, vatanparvarlik va guruh me'yorlari o'rtasidagi muvozanat va ziddiyatlar ularning ijtimoiy integratsiyasiga hamda attitudalarining o'zgarishiga qanday ta'sir qilishini tahlil qilinadi.

Patriotizm (vatanparvarlik) tushunchasiga ijtimoiy fanlarda bir nechta ta'riflar berilgan. Adabiyotlarda, odatda, vatanparvarlik deganda o'z davlati va guruhiga nisbatan muhabbat va fidoyilik tushunchalari ajralib turadi. Masalan, Bar-Tal (1993) vatanparvarlikni shunday ta'riflaydi: «...uning asosiy shaklida vatanparvarlik guruh a'zolarining o'z guruhiga va yashaydigan davlatiga bog'lanishini anglatadi ... va vatanparvarlikning asosiy elementi — ijobiy baholangan guruhga mansublik istagi» [2]. Shu nuqtai nazardan, vatanparvarlik shaxsiy va guruh hayotining fundament elementi bo'lib, u xavfsizlik, ijobiy identitet, samaradorlik va nazorat, boshqalar bilan ijobiy aloqalar va haqiqatni anglash ehtiyojlarini qondirishi mumkin (Staub, 1997). Xususan, bir nechta mualliflar vatanparvarlikni ikki asosiy o'qlar — bog'liqlik (attachment) va majburiyat (commitment) — jihatlaridan tashkil topgan deb ta'riflaydi. Boshqacha qilib aytganda, vatanparvarlik turli turdagi e'tiborlarga ega (Primoratz, 2002).

Birinchi o'q — bu hissiy bog'liqlik. Tamir ta'kidlaganidek, vatanparvarlik faqatgina davlatga sodiqlik emas, balki murakkab bir fidoyilik shakli; bunda millatga bo'lgan bog'liqlik shaxs uchun ustuvor qadriyat bo'lishi mumkin. Ikkinchi o'q esa — qatnashish (involvement). Bu shaxsning o'z mamlakatining idealari, qadriyatlari va siyosatini himoya qilishga bo'lgan motivatsiyasini

anglatadi, hatto bu qaror va siyosat peniger qiladi deb his qilinsa ham. Tamir vatanparvarlikni “ko‘z yummasdan sadoqat” (critical loyalty) deb ataydi: ya’ni vatanparvar inson o‘z guruhining ba’zi amaliyotlarini tanqid qilishi, islohotlarni qo‘llab-quvvatlashi va zarur bo‘lganda milliy harakatlarga qarshi turishi mumkin [3]. Bu nuqtai nazar “konstruktiv vatanparvarlik” va “ma’rifatli sadoqat” kabi tushunchalar bilan mos keladi.

Shuningdek, Viroli (1995) “vatanparvar motivatsiyalari” tushunchasini ilgari surgan: fuqarolar o‘z jamoasiga fidokorona xizmat qilishga undaydigan motivatsiyalar. Shu ma’noda, vatanparvarlik siyosiy tushuncha bo‘lib, shaxsning jamiyatda konstruktiv ishtirokini bildiradi. Ushbu nuqta Habermas’ning “konstitutsiyaviy vatanparvarlik” – ya’ni konstitutsiyaviy tartibga, ya’ni inson huquqlari kabi umumiy konstitutsiyaviy tamoyillarning milliy interpretatsiyasiga bo‘lgan bog‘liqlik tushunchasiga mos keladi. Bu, shuningdek, Habermas’ning “ma’rifatli siyosiy sotsializatsiya” tushunchasini eslatadi. Bu shuni anglatadiki, madaniyat va uning mahsulotlari — masalan, vatanparvarlik — an’anaga ko‘z yumib, dogmatik tarzda emas, balki faollik va siyosiy munosabatlar orqali avloddan-avlodga uzatiladi. Vatanparvarlikka yondashishda ikki asosiy aspektni ajratish mumkin. Birinchi tomoni — Primoratz aytganidek, o‘z yurtiga mansublikning zarur va “o‘ziga xos” hissiyotidir. Ikkinchi tomoni esa, shaxsning ba’zi qadriyat va tamoyillarni ilgari surishdagi ishtirokidir [4]. Bu ikki jihat bir-biridan mustaqil emas va vatanparvarlikni to‘liq tushunish uchun ikkalasi ham zarur. Qaysi biri ustuvor bo‘lishi, shuningdek, vatanparvarlik qanday namoyon bo‘lishi va guruhlararo munosabatlarga qanday ta’sir qilishi esa shaxsning me’yorlarga yondashuvi va ularning intensivligiga bog‘liq bo‘ladi.

Migrant talabalar ijtimoiy-madaniy moslashuvi — yangi ijtimoiy va madaniy muhitga integratsiyalanish jarayoni — ta’lim muassasalarida muhim pedagogik va psixologik muammolardan biridir. Bunday moslashuv jarayonida shaxsiy identitet, guruh me’yorlari va sadoqat tuyg‘ulari o‘rtasida murakkab tarmoqlar paydo bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, vatanparvarlik tarbiyasi migrant talabalar uchun muhim, ammo ikki tomonlama rol o‘ynashi mumkin.

Birinchidan, vatanparvarlik tarbiyasi migrant talabalar uchun milliy identitet va ijtimoiy barqarorlik manbai bo‘lishi mumkin. Talabalar o‘z mamlakatiga bo‘lgan bog‘liqlik hissi orqali guruh identifikatsiyasini mustahkamlashi, shuningdek, ularning sadoqat va fidoyiligi vatan oldidagi burch anglashini rivojlantirishi mumkin. Bu maqom, ularga yangi ijtimoiy muhitda o‘z-o‘zini qadrlash va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash strukturalarini shakllantirishda psixologik qulaylik yaratadi.

Ikkinchidan, vatanparvarlik tarbiyasi normativ ziddiyatlar (normative conflict) kontekstida migrant talabalar uchun konstruktiv transformatsiya vositasi bo‘lishi ehtimoli bor. Guruh ichidagi me’yorlar — yangi jamiyatning sotsial qoidalari — bilan talabalarining shaxsiy ishonch va qadriyatlari o‘rtasida mos kelmaslik paydo bo‘lishi mumkin. Bunday normativ ziddiyat, ayniqsa vatanparvarlik orqali shakllagan sadoqat va ishtirok tuyg‘usi bilan birlashganda, talabalarni ijtimoiy dialogga, o‘z pozitsiyalarini qayta ko‘rib chiqishga va identifikatsiyasini qayta tashkil etishga undaydi.

Migrant talabalar ijtimoiy-madaniy moslashuvi jarayonida vatanparvarlik tarbiyasi ikki tomonlama agent vazifasini bajaradi. Bir tomondan, u talabalar uchun identitetni mustahkamlovchi, o'z yurtiga bo'lgan sadoqat va guruhga mansublik hissini oshiruvchi psixologik qo'llab-quvvatlash manbai hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, vatanparvarlik normativ konfliktini rag'batlantiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi mumkin: talabalar yangi jamiyat me'yorlari bilan o'z shaxsiy qadriyatlari o'rtasidagi ziddiyatlarga duch kelganda, ular dialogga kirishib, o'z pozitsiyalarini qayta ko'rib chiqish va moslashishni chuqurlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, vatanparvarlik tarbiyasining samarali integratsiyasi orqali ijtimoiy integratsiya jarayonlari samaraliroq bo'ladi. Migrant o'quvchilarda konstitutsiyaviy va fuqarolik qadriyatlarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan ta'lim dasturlari ularning yangi jamiyat bilan uyg'unlashuvini yaxshilashga hissa qo'ymoqda. Vatanparvarlik tarbiyasini ta'lim siyosatida migratsiyaga sezgir strategiya sifatida ko'rib chiqish zarur. Universitetlar va ta'lim muassasalari vatanparvarlikni yangi jamiyatga moslashuv jarayonining bir qismi sifatida rejalashtirsalar, bu nafaqat talabalar va qabul qiluvchi jamiyat o'rtasida ijtimoiy bog'liqlikni mustahkamlash, balki sog'lom fuqarolik identitetini shakllantirishga ham imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bar-Tal, D. (1993). *Patriotism as fundamental beliefs of group members. Politics and the Individual*, 3, 45-63.
2. Blank, T. (2003). *Determinants of National Identity in East and West Germany: An Empirical Comparison of Theories on the Significance of Authoritarianism, Anomie, and General Self-Esteem. Political Psychology*, 24, 259-288.
3. Brewer, M. B. (1999). *The Psychology of Prejudice: Ingroup Love or Outgroup Hate? Journal of Social Issues*, 55, 429-444.
4. Crandall, C. S., Eshleman, A., & O'Brien, L. (2002). *Social Norms and the Expression and Suppression of Prejudice: The struggle for Internalization. Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 359-378.

AHMAD YASSAVIY “HIKMATLAR”INING MA’RIFIY-AXLOQIY AHAMIYATI

Mahmudova Gulnoza Shuxrat qizi, Kenjayeva Shahzoda Baxtiyorovna,
UMFT, PS /S-23-2- guruh, Psixologiya yo'nalishi, 3- kurs talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutasavvif va mutafakkir Ahmad Yassaviyning “Hikmatlar” asarining ma’rifiy va axloqiy ahamiyati keng tahlil qilinadi. Asarda ilgari surilgan g’oyalar — insonparvarlik, halollik, sabr-qanoat, adolat, ilm-ma’rifatga intilish kabi yuksak fazilatlarining tarbiyaviy mohiyati yoritiladi. Shuningdek, “Hikmatlar”ning yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan kamol toptirishdagi o’rni va bugungi jamiyat uchun dolzarbligi ochib beriladi

Kalit so’zlar: Ahmad Yassaviy, Hikmatlar, ma’rifat, axloq, tasavvuf, ma’naviyat, tarbiya

Kirish. O‘zbek va umuman turkiy xalqlar ma’naviy merosida Ahmad Yassaviyning o’rni beqiyosdir. U o‘zining chuqur ma’naviy-falsafiy qarashlari

bilan xalq ongiga yaqin, sodda va tushunarli shaklda axloqiy va ma'rifiy g'oyalarni singdira olgan buyuk mutafakkirdir. Ahmad Yassaviy ijodining eng muhim namunasi bo'lgan "Hikmatlar" asari asrlar davomida xalq orasida keng tarqalib, insonlarni ezgulikka, poklikka va komillikka da'vat etib kelgan.

"Hikmatlar" nafaqat diniy asar, balki yuksak tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ma'naviy qo'llanma sifatida ham qadrlanadi. Unda insonning ichki dunyosi, axloqiy kamoloti va jamiyatdagi mas'uliyati chuqur ifodalangan. Shu bois ushbu asarning ma'rifiy-axloqiy ahamiyatini o'rganish bugungi kunda ham dolzarb hisoblanadi.

Ahmad Yassaviy va "Hikmatlar" asarining yaratilish manbalari

Ahmad Yassaviy XI–XII asrlarda yashab ijod qilgan buyuk mutasavvif, tasavvuf ta'limotining yirik namoyandalaridan biridir. U o'z ta'limotida islomiy aqidalar bilan bir qatorda xalqona dunyoqarash va axloqiy qadriyatlarni uyg'unlashtirgan.

"Hikmatlar" asari she'riy shaklda yozilgan bo'lib, unda tasavvufiy g'oyalar oddiy xalq tilida bayon etilgan. Bu esa asarning keng ommaga tushunarli bo'lishini ta'minlagan. Asarda Allohga muhabbat, Payg'ambarimizga sadoqat, nafsni poklash va ruhiy kamolot masalalari markaziy o'rin egallaydi.

"Hikmatlar"da ma'rifiy g'oyalarning ifodalanishi

"Hikmatlar" asarida ilm va ma'rifat alohida e'tirof etiladi. Ahmad Yassaviy ilmni insonni jaholatdan qutqaruvchi, haqiqatga yetaklovchi eng muhim vosita sifatida ko'radi. U ilmli bo'lishni faqatgina dunyoviy manfaat uchun emas, balki ruhiy yetuklikka erishish yo'li sifatida talqin qiladi.

Asarda inson o'zini anglash, hayot mazmunini tushunish va to'g'ri yo'lni tanlash uchun ma'rifatga intilishi zarurligi ta'kidlanadi. Ahmad Yassaviy bilim va amal birligini muhim deb biladi, ya'ni ilm faqatgina so'zda emas, balki amalda namoyon bo'lishi lozimligini uqtiradi.

Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar" asari yuksak axloqiy fazilatlarni targ'ib etadi. Unda halollik, kamtarlik, sabr-toqat, shukronalik va adolat kabi insoniy fazilatlar asosiy g'oya sifatida ilgari suriladi.

Asarda inson nafsini jilovlash, kibru havo va manmanlikdan yiroq bo'lish zarurligi ko'p bor takrorlanadi. Bu g'oyalar orqali Ahmad Yassaviy jamiyatda axloqiy poklikni saqlashga da'vat etadi. U insonning chinakam qadri boylik yoki mansab bilan emas, balki uning axloqi va ma'naviyati bilan o'lchanishini ta'kidlaydi.

Insonparvarlik va ijtimoiy mas'uliyat g'oyalari

"Hikmatlar"da insonparvarlik g'oyasi muhim o'rin tutadi. Ahmad Yassaviy insonlarni bir-biriga mehr-oqibatli bo'lishga, muhtojlarga yordam berishga va adolatli hayot kechirishga chaqiradi.

U jamiyatdagi tengsizlik, adolatsizlik va zulmni qoralaydi hamda insonlarni o'zaro hurmat va hamjihatlikda yashashga undaydi. Bu g'oyalar "Hikmatlar"ning faqat diniy emas, balki ijtimoiy-axloqiy ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Bugungi kunda yosh avlodni ma'naviy-axloqiy ruhda tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar" asari bu borada muhim manba bo'lib xizmat qiladi

Asarda ilgari surilgan sadoqat, halollik, mehnatsevarlik va ma'rifatparvarlik g'oyalari yoshlarni to'g'ri yo'lga boshlaydi. "Hikmatlar" yoshlarni nafaqat bilimli, balki ma'naviy yetuk inson bo'lib voyaga yetishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar" asari o'zining chuqur ma'rifiy va axloqiy mazmuni bilan bebaho ma'naviy meros hisoblanadi. Ushbu asarda ilgari surilgan g'oyalar asrlar davomida o'z ahamiyatini yo'qotmagan va bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda.

"Hikmatlar" insonni ma'naviy poklikka, ilm-ma'rifatga va axloqiy komillikka chorlaydi. Shunday ekan, Ahmad Yassaviy merosini o'rganish va uni yosh avlod tarbiyasida keng qo'llash jamiyat ma'naviy rivoji uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad Yassaviy. *Hikmatlar*. – Toshkent: Movarounnahr, 2016.
2. Umar Xayyom. *Ruboiylar va falsafiy qarashlar*. – Toshkent, 2012.
3. Bahouddin Naqshband. *Naqshbandiya ta'limoti*. – Toshkent, 2018.
4. Al-Termiziy. *Hadislar to'plami*. – Toshkent, 2017.
5. Imom Ismoil al-Buxoriy. *Al-adab al-mufrad*. – Toshkent, 2017.
6. Imom Ismoil al-Buxoriy. *As-sahih*. – Toshkent, 2016.

TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI

*Mallayeva Dilrabo, Bekiyeva Maqsuda, UMFT,
Psixologiya yo'nalishi, 23/3-guruh talabalari*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim muassasasi menejmentining mohiyati, mazmuni va asosiy vazifalari keng yoritilgan. Ta'lim muassasasini boshqarish jarayonida menejmentning o'rni, uning tarkibiy qismlari, boshqaruv funksiyalari va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada ta'lim sifatini oshirishda samarali menejmentning ahamiyati, rahbar va pedagog kadrlarning boshqaruvdagi roli hamda ta'lim muassasasini rivojlantirishda menejment tizimining o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim muassasasi, menejment, boshqaruv, ta'lim sifati, rahbar, rejalashtirish, nazorat, tashkil etish

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqobat kuchaygan sharoitda ta'lim muassasalarining samarali faoliyati ko'p jihatdan ularning to'g'ri va oqilona boshqarilishiga bog'liq. Ta'lim muassasasi nafaqat bilim beruvchi tashkilot, balki murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim hisoblanadi. Ushbu tizimning barqaror va samarali ishlashi esa puxta o'ylangan menejmentni talab etadi. Ta'lim muassasasi menejmenti pedagogik jarayonlarni tashkil etish, kadrlar bilan ishlash, moddiy-texnik bazani rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan boshqaruv faoliyatidir. Bugungi kunda ta'lim muassasasi rahbaridan faqatgina tashkiliy ishlarni olib borish emas, balki strategik fikrlash, jamoani boshqarish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish ham talab etiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi ta'lim muassasasi menejmentining mohiyatini, uning asosiy vazifalari va funksiyalarini keng yoritish hamda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda menejmentning ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Ta'lim muassasasi menejmenti tushunchasi va mohiyati

Ta'lim muassasasi menejmenti — bu ta'lim muassasasining barcha faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishga qaratilgan tizimli jarayondir. Uning asosiy maqsadi ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, pedagoglar va o'quvchilar uchun qulay shart-sharoit yaratishdan iborat.

Ta'lim menejmentining mohiyati shundaki, u pedagogik jarayonni ilmiy asosda boshqaradi. Ya'ni, ta'lim jarayonidagi barcha qarorlar tahlil, reja va aniq maqsadlarga asoslangan holda qabul qilinadi. Bunda rahbar faqat buyruq beruvchi emas, balki jamoani birlashtiruvchi, yo'naltiruvchi va rag'batlantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim muassasasi menejmenti pedagogik, tashkiliy, ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu jarayonlarning uyg'unligi ta'lim muassasasining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Ta'lim muassasasi menejmenti bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Bu vazifalar muassasaning samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi.

Birinchidan, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish menejmentning asosiy vazifalaridan biridir. Bu o'quv rejalari va dasturlarini ishlab chiqish, dars jadvalini tuzish, ta'lim jarayonini metodik jihatdan qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Ikkinchidan, kadrlar bilan ishlash ta'lim muassasasi menejmentining muhim yo'nalishi hisoblanadi. Rahbar pedagog kadrlarni tanlash, joylashtirish, ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlash va mehnatini rag'batlantirish bilan shug'ullanadi. Pedagoglarning motivatsiyasi va kasbiy salohiyati ta'lim sifati bilan bevosita bog'liqdir.

Uchinchidan, moddiy-texnik bazani rivojlantirish ham menejment vazifalariga kiradi. Ta'lim muassasasini zamonaviy texnologiyalar, o'quv jihozlari va axborot resurslari bilan ta'minlash ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi.

To'rtinchidan, ta'lim sifatini nazorat qilish va tahlil etish menejmentning muhim vazifasidir. O'quvchilar bilimini baholash, pedagoglar faoliyatini tahlil qilish va natijalarga asoslanib takomillashtirish choralari ko'riladi.

Ta'lim muassasasi menejmentining funksiyalari

Ta'lim muassasasi menejmenti bir nechta asosiy funksiyalar orqali amalga oshiriladi.

Rejalashtirish — bu ta'lim muassasasining rivojlanish yo'nalishlarini belgilash, qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni aniqlash jarayonidir. Rejalashtirish ta'lim muassasasining strategik rivojlanishini ta'minlaydi.

Tashkil etish funksiyasi rejalashtirilgan faoliyatni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni o'z ichiga oladi. Bu vazifalarni taqsimlash, jamoani shakllantirish va resurslardan oqilona foydalanishni nazarda tutadi.

Boshqarish va rahbarlik funksiyasi jamoani birlashtirish, pedagoglar va xodimlarni umumiy maqsad sari yo'naltirishga qaratilgan. Samarali rahbarlik ta'lim muassasasida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantiradi.

Nazorat va tahlil funksiyasi esa bajarilgan ishlarning natijasini baholash, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etishga xizmat qiladi. Bu jarayon ta'lim sifatini doimiy ravishda oshirib borishga imkon yaratadi.

Zamonaviy ta'lim muassasasi menejmenti

Zamonaviy ta'lim muassasasi menejmenti innovatsion yondashuvlarga asoslanadi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va interaktiv boshqaruv usullari ta'lim menejmentining ajralmas qismiga aylangan.

Zamonaviy menejment shaffoflik, jamoaviy boshqaruv va ochiq muloqotni talab qiladi. Rahbar pedagoglar, o'quvchilar va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlaydi. Bu esa ta'lim muassasasining ijtimoiy ishonchini oshiradi.

Shuningdek, zamonaviy ta'lim menejmentida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, ijodkor pedagoglarni rag'batlantirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Ta'lim muassasasi menejmenti ta'lim jarayonining samaradorligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Samarali menejment ta'lim muassasasining barcha faoliyatini yagona tizim sifatida boshqarishga, ta'lim sifatini oshirishga va shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim muassasasini muvaffaqiyatli boshqarish uchun rahbar yuqori kasbiy bilimga, tashkilotchilik qobiliyatiga va zamonaviy fikrlashga ega bo'lishi lozim. To'g'ri yo'lga qo'yilgan ta'lim menejmenti nafaqat ta'lim muassasasining rivojlanishiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – Toshkent, 2019.
3. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – Toshkent, 2021.
4. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish*. – Toshkent, 2020.
5. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi*. – Toshkent, 2018.
6. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit*. – Toshkent, 2017.
7. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi*. – Toshkent, 2022.
8. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari*. – Toshkent, 2021.
9. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
10. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
11. Ibn Sino A. *Donishnoma*. – Toshkent: Fan, 2016.
12. Kaykovus. *Qobusnoma*. – Toshkent: Sharq, 2015.

ISMOIL AL-BUXORIYNING HADISLARINING INSON KAMOLOTIDAGI O'RNI

Mamatkulova Ro'zaxon, Raxmatullayeva Barno,
UMFT Ps- 23\2-gurux

Annotatsiya. Imom al-Buxoriy (asl ismi Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy) (810.21.7, Buxoro — 870.31.8, Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'i) — islom olamining yirik mutafakkiri, buyuk muhaddis. Muhaddislar imomi, hadis ilmining sultoni deb ham yuritiladi.

Kalit so'zlar: Ma'naviyat, tarbiya, ta'lim–tarbiya, komil inson, hadis, axloq, odob-axloq, ma'naviy tarbiya.

Asosiy qism. Otasi Ismoil o'z davrining yetuk muhaddislaridan, Molik ibn Anasning shogirdi va yaqinlaridan biri bo'lib, tijorat ishlari bilan shug'ullangan.

Onasi taqvodor, diyonatli, oqila ayol edi. Otasi vafot etgach, uning tarbiyasi validasi zimmasiga tushgan. U 5—6 yoshidan islomiy ilmlarni, Muhammad (sav)ning hadislarini o'rganishga va yodlashga kirishadi.

Taniqli muhaddislar — al-Doxiliy, Muhammad ibn Salom al-Poykandiy, Muhammad ibn Yusuf al-Poykandiy, Abdulloh ibn Muhammad al-Masnadiy va boshqalardan saboq olgan. Azaldan muhaddislar safarga chiqishdan oldin o'z yurtidagi roviylardan birorta ham hadis qoldirmasdan yozib olgan bo'lishi va shundan keyingina boshqa shahar yoki mamlakatga safarga o'tlanishi mumkin edi. Buxoriy 16 yoshga yetguncha, o'z yurtidagi mashoyixlardan hadis eshitib, yozib olib, xalifalikning turli viloyatlari tomon yo'l oladi.

825 yili Buxoriy onasi va akasi Ahmad bilan Makkaga kelib, haj ibodatini ado etadi. Onasi va akasini Buxoroga qaytarib, o'zi Makkada qoladi. Bu yerda faoliyat ko'rsatayotgan mashoyixlarning ilmiy yig'inida qatnashadi. 827 yili Madinaga boradi. Madinadagi mashhur ulamolardan Ibrohim ibn al-Munzir, Mutrif ibn Abdulloh, Ibrohim ibn Hamza va boshqalar bilan muloqotda bo'lib, ulardan hadislar bo'yicha saboq oladi. Bu vaqtda Rasulullohning sahobalari, sahobalarning izdoshlari turli mamlakatga tarqab ketgan edilar. Shunday sharoitda Muhammad(as)ning hadislarini to'plash turli shahar va mamlakatlarga borishni taqozo qilar edi.

Bir necha tarixchilarning ta'kidlashicha, Buxoriy Hijoz, Makka, Madina, Toif, Jiddaga qilgan rihlati 6 yil davom etgan. So'ng Basra, Kufa va Bag'dodga safar qiladi. Shom va Misrga o'tadi. Bundan tashqari Xuroson, Marv, Balx, Hirot, Nishopur, Ray, Jibol kabi shaharlarda bo'lib, bu shaharlardagi olimlardan saboq oldi va hadislar to'pladi. Xorijiy yurtlardagi safardan keyin Buxoroga qaytgach, hadis ilmini targ'ib etishga kirishadi. Ul zotning bu sa'yu ko'shishlari bu vaqtda Buxoroda hukmdorlik qilgan Holid ibn Ahmad az-Zuhliygacha xush kelmaydi. Shu sababli Buxoriy Buxoroni tark etib, Poykendga, keyin esa Samarqand yaqinidagi Xartang qishlog'iga kelib yashashga majbur bo'ladi va shu yerda vafot etadi.

Buxoriy butun faoliyati davomida ilm kishilarini ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlagan. Tijorat kilganda topgan daromadidan oyiga besh yuz dirhamdan faqiru miskinlarga, ilm toliblariga sarflagan. Shaxsiy hayotida ortiqcha dabdaba va sarf-xarajatlarga yo'l qo'ymagan.

Buxoriy umr bo'yi hadislarini to'plash va tizimga solish bilan shug'ullangan, ularni sahih (to'g'ri, ishonchli) va g'ayri sahih (xato, zaif)ga ajratgan. Bu ishni hadis roviylarining maishiy hayotlari, yashash joylari, tug'ilgan va vafot etgan sanalari, bir-birlari bilan qilgan o'zaro muloqotlarini o'rganish bilan bog'liq holda olib borgan. Buxoriy jami 600 mingga yaqin hadis to'plagan bo'lib, shundan 100 ming «sahih» va 200 ming «g'ayri sahih» hadisni yoddan bilgan. Buxoriy o'zining noyob qobiliyati, iqtidori, quvvai hofizasining o'ta kuchliligi bilan ilm ahllarini lol qoldirgan. Hadis ilmiga o'ta fidoyilik, aql-zakovatini baxshida etish Buxoriyga shon-sharaf keltirdi, uni islom dunyosining eng buyuk allomalaridan biri sifatida tanitdi.

Buxoriy 20 dan ortiq kitob tasnif etgan. Ulardan ayrimlari bizgacha yetib kelgan. Buxoriyning «Al-Jomi' as-sahih» («Ishonchli to'plam») deb nomlangan 4 jild (juz) dan iborat hadislar to'plami islom olamidagi boshqa muhaddislar tuzgan

hadis to'plamlari orasida eng ishonarli va mukammalidir. Asar bir qancha xorijiy tillarga tarjima qilingan. Shu jumladan o'zbek tiliga ham tarjima qilinib, 1991—96 ylarda 4 jildda nashr etildi.

Buxoriy yaratgan «Al-Adab al-mufrad» («Adab durdonalari») asari katta tarbiyaviy ahamiyatga molik benazir to'plamdir. 1322 hadis va xabar jamlangan bu asar Turkiya va Misrda bir necha marta chop etilgan. Uning o'zbekcha tarjimasi 1990 yili Toshkentda nashr qilingan. Roviylarning kunyalariga bag'ishlangan «Kitob al-kuna» («Kunyalar haqida kitob») 1940 yili Hindistonda chop etilgan. Buxoriyning «At-Ta'rix al-kabiyr» («Katta tarix») kitobi esa Turkiyada 9 jildda nashr qilingan. Asar qo'lyozmasining ba'zi qismlari Haydarobod kutubxonasida saqlanadi. Shuningdek «At-ta'rix as-sag'iy» («Kichik tarix») ham hadis tarixiga oid qimmatli asar hisoblanadi. Bu asar Hindiston va Qohirada chop etilgan. Buxoriy yaratgan «Kitob al-favoid» («Foydali ashyolar haqida kitob»), «Al-Jomi' al-kabiyr» («Katta tayanch»), «Xalq af'ol al-ibod», («Alloh bandalari ishlarining tabiati»), «Al-Musnad al-kabiyr» («Katta tayanch»), «At-tafsir al-kabiyr» («Katta tafsir»), «Kitob al-hiba» («Xayr-ehson haqida kitob») va boshqa asarlarning ba'zilari bizgacha yetib kelmagan, ba'zilari jahonning turli mamlakatlari kutubxonalarida saqlanayotganligi haqida ma'lumotlar bor.

Buxoriyning boshqa asarlari orasida «Tafsir al-Qur'on» («Qur'on tafsiri») kitobini ham alohida ta'kidlash kerak. Buxoriy asarlari musulmon dunyosining barcha madrasa va dorilfununlarida payg'ambar (as) sunnatlari bo'yicha asosiy darslik, qo'llanma hisoblanadi. Jamoat arboblari, olimu ulamolar va din peshvolari Buxoriy asarlariga tayanib ish tutadilar. Buxoriy butun faoliyati davomida ilm kishilarini ma'naviy va moddiy jihatdan qo'llab-quvvatlagan. Tijorat kilganda topgan daromadidan oyiga besh yuz dirhamdan faqiru miskinlarga, ilm toliblariga sarflagan. Shaxsiy hayotida ortiqcha dabdaba va sarf-xarajatlarga yo'l qo'ymagan.

Buxoriy umr bo'yi hadislarni to'plash va tizimga solish bilan shug'ullangan, ularni sahih (to'g'ri, ishonchli) va g'ayri sahih (xato, zaif)ga ajratgan. Bu ishni hadis roviylarining maishiy hayotlari, yashash joylari, tug'ilgan va vafot etgan sanalari, bir-birlari bilan qilgan o'zaro muloqotlarini o'rganish bilan bog'liq holda olib borgan. Buxoriy jami 600 mingga yaqin hadis to'plagan bo'lib, shundan 100 ming «sahih» va 200 ming «g'ayri sahih» hadisni yoddan bilgan. Buxoriy o'zining noyob qobiliyati, iqtidori, quvvai hofizasining o'ta kuchliligi bilan ilm ahllarini lol qoldirgan. Hadis ilmiga o'ta fidoyilik, aql-zakovatini baxshida etish Buxoriyga shon-sharaf keltirdi, uni islom dunyosining eng buyuk allomalaridan biri sifatida tanitdi.

Buxoriy 20 dan ortiq kitob tasnif etgan. Ulardan ayrimlari bizgacha yetib kelgan. Buxoriyning «Al-Jomi' as-sahih» («Ishonchli to'plam») deb nomlangan 4 jild (juz) dan iborat hadislar to'plami islom olamidagi boshqa muhaddislar tuzgan hadis to'plamlari orasida eng ishonarli va mukammalidir. Asar bir qancha xorijiy tillarga tarjima qilingan. Shu jumladan o'zbek tiliga ham tarjima qilinib, 1991—96 ylarda 4 jildda nashr etildi.

Buxoriy yaratgan «Al-Adab al-mufrad» («Adab durdonalari») asari katta tarbiyaviy ahamiyatga molik benazir to'plamdir. 1322 hadis va xabar jamlangan bu asar Turkiya va Misrda bir necha marta chop etilgan. Uning o'zbekcha tarjimasi

1990 yili Toshkentda nashr qilingan. Roviylarning kunyalariga bag'ishlangan «Kitob al-kuna» («Kunyalar haqida kitob») 1940 yili Hindistonda chop etilgan.

Buxoriyning «At-Ta'rix al-kabiyr» («Katta tarix») kitobi esa Turkiyada 9 jildda nashr qilingan. Asar qo'lyozmasining ba'zi qismlari Haydarobod kutubxonasida saqlanadi. Shuningdek «At-ta'rix as-sag'iy» («Kichik tarix») ham hadis tarixiga oid qimmatli asar hisoblanadi. Bu asar Hindiston va Qohirada chop etilgan.

Buxoriy yaratgan «Kitob al-favoid» («Foydali ashyolar haqida kitob»), «Al-Jomi' al-kabiyr» («Katta tayanch»), «Xalq af'ol al-ibod», («Alloh bandalari ishlarining tabiati»), «Al-Musnad al-kabiyr» («Katta tayanch»), «At-tafsir al-kabiyr» («Katta tafsir»), «Kitob al-hiba» («Xayr-ehson haqida kitob») va boshqa asarlarning ba'zilar bizgacha yetib kelmagan, ba'zilar jahonning turli mamlakatlari kutubxonalarida saqlanayotganligi haqida ma'lumotlar bor. Buxoriyning boshqa asarlari orasida «Tafsir al-Qur'on» («Qur'on tafsiri») kitobini ham alohida ta'kidlash kerak.

Buxoriy asarlari musulmon dunyosining barcha madrasa va dorilfununlarida payg'ambar (as) sunnatlari bo'yicha asosiy darslik, qo'llanma hisoblanadi. Jamoat arboblari, olimu ulamolar va din peshvolari Buxoriy asarlariga tayanib ish tutadilar.

Mafkuraviy ziddiyatlar avj olgan bugungi globallashuv davrida internet va ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar ongini zaharlashga qaratilgan tahdidlar tobora avj olib bormoqda. Achinarlisi, buning natijasida ayrim yoshlar orasida ommaviy madaniyatga ergashish, axloqsizlik, jinoyatchilik yo'liga kirish, kashandalik, giyohvandlik, spirtli ichimliklarga ruju qo'yish, o'z joniga qasd qilish, milliy va diniy qadriyatlarga hurmatsizlik, ekstremizm va radikalizm kabi ijtimoiy illatlarga berilish holatlari kuzatilmoqda. Hozirgi vaqtda yoshlarni turli ijtimoiy illatlar, xususan, ekstremizm va terrorizm ta'siridan asrab-avaylashning eng muhim omillaridan biri bilim hisoblanadi.

Yoshlar qanchalik bilimli bo'lsa, ularning adashib yot yo'llarga kirib qolishlari ham shunchalik kam kuzatiladi. «Jaholatga qarshi ma'rifat» ezgu g'oyasining asosiy mohiyati ham shundan iborat. Biz yashab turgan bugungi davrda har qanday tahlikali fikrga qarshi fikr, g'oyaga qarshi g'oya, jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashish har qachongidan ham dolzarb masala bo'lib turibdi. Johilga johillik bilan qarshilik ko'rsatish yonib turgan olovga yog' sepish bilan barobar. Negaki, jaholat botqog'iga botgan kishi o'zini tubanlikda emas, yuksakda deb hisoblaydi, unga kimdir jahl qilgani sari jazavasi qo'ziydi. Shu bois, jaholatga qarshi faqat ilm va ma'rifat bilan kurashish kerak.

Yoshlar tarbiyasida buyuk muhaddis Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning sahih hadislarini o'quvchilar tarbiyasida eng muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga kelajak avlodda ma'rifatli, bilimli, zakovatli, aqlli va idrokli, baxtli va saodatli, odob-axloqli, pok hamda iffatli, sabr matonatli bo'lib ulg'ayish tuyg'ulari shakllanib boradi. Imom al-Buxoriy hadislarida axloq masalasiga alohida e'tibor berilgan. Shuningdek, hadisi Sharifda «Ilm olmoqqa intilish har bir muslim va muslima uchun farzdir» deyiladi. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriyning hadislarida insonning ma'naviy kamolga

yetish uchun talab etiladigan insoniy fazilatlar aks ettirilgan bo'lib, bular mehr-oqibat ko'rsatish, sahiylik, ochiq ko'ngillilik, ota-ona va kattalarga, qarindoshlarga g'amxo'rlik, hurmat, faqir-bechoralarga muruvvat, vatanga muhabbat, mehnat va kasb-hunarni ulug'lash, halollik, poklik, o'zaro do'st, tinchtotuv bo'lish, ilmning qadr qimmatini ilm o'rganishga bo'lgan muhabbat va boshqalardan iboratdir. Bundan tashqari, ma'naviy kamolga yetish uchun inson o'zini qanday bo'lmasin yomon illatlardan tiyish, har qanday yaxshilik sari intilish kerakligi borasidagi pand-nasihatlar ham axloqiy-ma'naviy tarbiyani rivojlantirishda o'z ifodasini topgan bo'lib ularning barchasi Qur'oni Karim ko'rsatmalaridan kelib chiqadi va komil insonni shakllantirish mezoni sifatida hozirgi kunda yoshlarimizda ma'naviy tarbiya uchun yetakchi omillardan biri sanaladi

Xulosa. Hadis ilmining rivojida oltin davr hisoblangan hijriy, uchinchi (milodiy to'qqizinchi) asrda hadisshunoslikda katta muvaffaqiyatlar qo'lga kiritilgan, butun islom dunyosidagi eng nufuzli manbalar deb tan olingan olita ishonchli hadislar to'plamining (as-sihoh as-sitta) mualliflari yashab ijod qilganlar. Yana shuni diqqatga sazovorki, mazkur olti muhaddisning deyarli hammasi Markaziy osiyolik bo'lib, ular: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy, Imom Muslim ibn al-Hajjoj). Muhaddis Muhammad ibn Ismoil Al-Buxoriy asarlarida hadis ilmining orni. Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy, Imom Abu Dovud Sulaymon Sijistoni, Imom Ahmad An-Naso'iy Imom Abu Abdulloh Muxammad ibn Yazib ibn Mojja kabi siymolardir. Shular ichidan "Hadis ilmida amir al-mo'miniyn degan sharaflilik nomga sazovor bo'lgan Imom al-Buxoriy alohida e'tiborga molik buyuk olimdir

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi". -T.: Davlat ilmiy nashriyoti, 2003.
2. Shovosil Ziyodov, Jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurashishning samarali modeli 3. Bobomurod ogli, O. B., & Abdulla ogli, J. B. (2023). Imom Al Buxoriyning hadislarini yoshlar tarbiyasida tutgan orni.
4. Алимов В. Қуръони Каримдан кейинги иккинчи муқаддас китоб. Имом ал-Бухорий сабоқлари. Тошкент. 2009. Б. 7.
5. Orifbekovna, S. L., & Muzaffarovna, M. Z. (2022). Muhaddis Muhammad Ibn Ismoil Al-Buxoriy asarlarida hadis ilmining orni. Journal of new century innovations, 17(2), 51-55

KAYKOVUSNING "QOBUSNOMA" ASARI VA UNING PEDAGOGIK FIKR TARAQQIYOTIDA TUTGAN O'RNI

Mamatraimova Mohirabonu, Odiljonova Sevinch,
UMFT, 3-kurs S01-23P/S guruh talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq ma'rifiy-adabiy merosining nodir namunalari biri bo'lgan Kaykovusning "Qobusnoma" asarida ilgari surilgan pedagogik g'oyalar keng tahlil qilinadi. Asarda ta'lim-tarbiya, axloqiy kamolot, ilm-ma'rifatning ahamiyati, ota-ona va ustozning o'rni, shaxs tarbiyasida hayotiy tajribaning roli yoritilgan. Shuningdek, "Qobusnoma"ning pedagogik fikr taraqqiyotidagi o'rni va uning bugungi ta'lim-tarbiya tizimi uchun ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Kaykovus, Qobusnoma, pedagogik fikr, ta'lim, tarbiya, axloq, ustoz, ilm-ma'rifat

Kirish. Sharq xalqlari pedagogik tafakkuri rivojida didaktik va axloqiy asarlar muhim ahamiyat kasb etgan. Ana shunday bebaho meroslardan biri — Kaykovus tomonidan yaratilgan “Qobusnoma” asaridir. Ushbu asar o‘g‘il farzand tarbiyasiga bag‘ishlangan nasihatnoma bo‘lib, unda shaxs kamolotining turli jihatlari chuqur yoritilgan. “Qobusnoma” asari asrlar davomida yosh avlodni axloqiy, aqliy va ijtimoiy jihatdan tarbiyalashda muhim manba bo‘lib kelgan.

Kaykovus va “Qobusnoma” asarining yaratilish tarixi

Kaykovus XI asrda yashab ijod qilgan davlat arbobi va mutafakkir bo‘lib, “Qobusnoma” asarini o‘g‘li Gilonshohga nasihat sifatida yozgan. Asar nasriy shaklda bo‘lib, unda hayot tajribasi, axloqiy qarashlar va tarbiyaviy ko‘rsatmalar mujassam.

Asar 44 bobdan iborat bo‘lib, unda ilm olish, kasb tanlash, muomala madaniyati, do‘stlik, mehnatsevarlik va insoniy fazilatlar keng yoritilgan. “Qobusnoma”da ilm olish eng muhim tarbiyaviy vazifa sifatida talqin etiladi. Kaykovus ilmni insonni komillikka yetkazuvchi asosiy vosita deb biladi. Muallif yoshlarni ilm olishga, ustozga hurmat bilan qarashga va bilimni amaliy hayotda qo‘llay bilishga undaydi. Ilm faqat nazariya emas, balki hayotiy tajriba bilan uyg‘un bo‘lishi lozimligi ta’kidlanadi. Asarda axloqiy tarbiya masalalari markaziy o‘rin egallaydi. Kaykovus halollik, rostgo‘ylik, kamtarlik, sabr-toqat va adolat kabi fazilatlarni inson kamolotining asosi deb hisoblaydi. U manmanlik, yolg‘onchilik va johillik kabi illatlarni qoralab, yoshlarni yuksak axloqli bo‘lishga chaqiradi. Bu g‘oyalar pedagogik tarbiyaning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi.

Ota-ona va ustozning tarbiyadagi o‘rni. Kaykovus tarbiyada ota-ona va ustozning o‘rniga alohida e’tibor qaratadi. Ularning shaxsiy namunasini tarbiyaning eng samarali vositasi deb hisoblaydi. Asarda ustozni hurmat qilish, uning nasihatlariga amal qilish shaxs tarbiyasining muhim sharti sifatida ko‘rsatiladi. Bu fikrlar bugungi pedagogik qarashlar bilan hamohangdir. “Qobusnoma”da tarbiya faqat nazariy bilim bilan cheklanmasligi, balki hayotiy tajriba orqali mustahkamlanishi zarurligi ta’kidlanadi. Kaykovus insonni real hayotda to‘g‘ri yo‘l topa oladigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan shaxs qilib tarbiyalash muhim deb hisoblaydi.

“Qobusnoma”ning pedagogik fikr taraqqiyotidagi o‘rni. “Qobusnoma” Sharq pedagogik tafakkurining rivojida muhim bosqich bo‘lib, u keyingi mutafakkirlar va adiblar ijodiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Asarda ilgari surilgan ta’lim-tarbiyaviy g‘oyalar keyingi asrlarda yaratilgan pedagogik asarlar uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qilgan. Bugungi kunda “Qobusnoma” asaridagi pedagogik g‘oyalar o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Axloqiy tarbiya, ustozga hurmat, ilmga intilish kabi qarashlar zamonaviy ta’lim tizimida ham muhim ahamiyatga ega. Asar yosh avlodni ma’naviy barkamol qilib tarbiyalashda bebaho manba hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Kaykovusning “Qobusnoma” asari pedagogik fikr taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Unda ta’lim va tarbiya masalalari chuqur va tizimli tarzda yoritilgan. Asarda ilgari surilgan g‘oyalar bugungi pedagogika fani va ta’lim-tarbiya amaliyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi hamda yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Sharq, 2015.
2. Sa'diy Sheroziy. Guliston. – Toshkent, 2014.
3. Jomiy A. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 2013.
4. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: Movarounnahr, 2016.
5. Umar Xayyom. Ruboiylar va falsafiy qarashlar. – Toshkent, 2012.
6. Bahouddin Naqshband. Naqshbandiya ta'limoti. – Toshkent, 2018.
7. Al-Termiziy. Hadislar to'plami. – Toshkent, 2017.
8. Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad. – Toshkent, 2017.
9. Imom Ismoil al-Buxoriy. As-sahih. – Toshkent, 2016.

ABDURRAHMON JOMIY TA'LIM TARBIYA HAQIDA

Mashrabova Charos, Zufarov Shaxnoza,
UMFT, PS-23/01- guruh talabsi

Annotatsiya. Ushbu annotatsiyada XV asrning buyuk mutafakkiri, shoir va olimi Abdurrahmon Jomiyning ta'lim-tarbiya masalasiga oid qarashlari keng yoritilgan. Jomiy o'zining ilmiy- falsafiy va badiiy asarlarida ta'limni inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, ilm insonni jaholatdan saqlaydi, tafakkurni yuksaltiradi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi. Jomiy ta'limni tarbiya bilan uzviy bog'liq holda ko'rib, axloqiy poklik, halollik, kamtarlik, sabr-toqat va insonparvarlik kabi fazilatlarni tarbiyaning muhim unsurlari deb hisoblaydi

Kalit so'zlar: Abdurrahmon Jomiy, ta'lim, tarbiya, axloq, komil inson, ilm-ma'rifat, ustoz va shogird, ma'naviyat.

Kirish. Sharq mutafakkirlari orasida Abdurrahmon Jomiy (1414–1492) alohida o'rin egallaydi. U nafaqat yirik shoir va faylasuf, balki ta'lim-tarbiya masalalariga chuqur e'tibor qaratgan alloma sifatida ham tanilgan. Jomiy o'z asarlarida inson kamoloti, ilm olishning ahamiyati, axloqiy tarbiya va ruhiy poklikni bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda talqin etadi. Uning fikricha, haqiqiy ta'lim faqat bilim berish bilangina cheklanmay, balki insonni komil shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qilishi lozim.

Abdurrahmon Jomiy ta'lim va tarbiyani inson kamolotining eng muhim omili deb biladi. Uning fikricha, inson tug'ilganda sof va pok bo'lib dunyoga keladi, ammo shaxs sifatida kamol topishi to'g'ri ta'lim-tarbiya, yaxshi muhit va ustozlar ta'siri orqali shakllanadi. Jomiy asarlarida ilm egallash faqat bilim to'plash emas, balki axloqni sayqallash, ruhiy poklanish va jamiyatga foydali inson bo'lib yetishish vositasi sifatida talqin etiladi.

Asosiy qism. Tarbiya — inson shaxsini ma'naviy, axloqiy va ruhiy jihatdan kamol toptirishga qaratilgan uzluksiz jarayondir. Abdurrahmon Jomiy ta'lim-tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratib, tarbiyani inson kamolotining eng muhim sharti deb hisoblaydi. Uning fikricha, tarbiya ilm bilan uyg'unlashgandagina haqiqiy samara beradi, chunki axloqsiz ilm jamiyat uchun zararli bo'lishi mumkin

Jomiy tarbiyaning asosiy maqsadini komil insonni shakllantirishda deb biladi. U insonda halollik, kamtarlik, sabr-toqat, adolat, mehr-shafqat va insonparvarlik kabi fazilatlarni tarbiyalash zarurligini ta'kidlaydi. Allomaning qarashlariga ko'ra, tarbiya avvalo oilada boshlanadi, keyinchalik esa ustozlar va

jamiyat orqali davom ettiriladi. Ayniqsa, ustozning shaxsiy namunasi tarbiyada muhim o‘rin tutadi.

Abdurrahmon Jomiy nazarida tarbiya nafaqat tashqi xulq-atvorni, balki insonning ichki dunyosini poklashga xizmat qilishi lozim. Shunday tarbiya orqali jamiyatda ma’naviy yetuk, ongli va mas’uliyatli shaxslar voyaga yetadi.

Insonning jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma’naviy va intellektual jihatdan shakllanishi, jamiyatda to‘g‘ri yashashga tayyorlanishi uchun o‘tkaziladigan pedagogik jarayon bo‘lib, uni ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat amalga oshiradi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi fazilatlarni shakllantiradi.

Insonning jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma’naviy va intellektual jihatdan shakllanishi, jamiyatda to‘g‘ri yashashga tayyorlanishi uchun o‘tkaziladigan pedagogik jarayon bo‘lib, uni ota-onalar, o‘qituvchilar va jamiyat amalga oshiradi, ma’naviy-axloqiy qadriyatlar, mehnatsevarlik, sabr-toqat kabi fazilatlarni shakllantiradi.

Tarbiyaning asosiy jihatlari:

Ma’naviy va axloqiy rivojlanish: Insonni yuksak axloq, madaniyat, ma’naviyat va umuminsoniy qadriyatlarga o‘rgatish, xususan, hurmat, to‘g‘ri xulq-atvor va o‘zini tutishni shakllantirish.

Jismoniy rivojlanish: Sog‘lom va barkamol bo‘lib yetishishi uchun jismoniy tarbiya, toza havoda sayr qilish, mehnat bilan shug‘ullanishni o‘rgatish. Intellektual rivojlanish: Aqliy mehnatga o‘rgatish, mustaqil fikrlash qobiliyatini charxlash, bilim va tafakkur darajasini oshirish. Jamiyatga tayyorlash: O‘zini jamiyatda to‘g‘ri tutishni, Vatan va o‘ziga bo‘lgan mas’uliyat oshirish.

Tarbiyaning manbalari: Oila, Maktab va ta’lim muassasalari Jamoatchilik Diniy institutlar

Axloq – kishilarning bir-birlariga, oilaga, jamiyatga bo‘lgan munosabatlarida namoyon bo‘ladigan xatti-harakatlari, xulq-atvorlari, odoblari majmui. Huquqdan farqli ravishda axloq talablarini bajarish-bajarmaslik ma’naviy ta’sir ko‘rsatish shakllari (jamoatchilik tomonidan baho berish, qilingan ishni ma’qullash yoki qoralash) bilan belgilanadi. Axloqni etika fani o‘rganadi[1].

Insoniyat taraqqiyotida axloq muhim o‘rin tutadi. Sharqning buyuk mutafakkirlari insonni axloqiy kamol toptirish, uni har tomonlama rivojlantirish, ma’naviy qiyofasini shakllantirish jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri, deb qarashgan. Inson axloqiy, umuman ma’naviy va ma’rifiy jihatdan kamol topishi jarayonida turli tarixiy bosqichlardan – johillik, nodonlikdan ilmga, yovuzlikdan ezgulikka, vahshiylikdan insoniylikka o‘tarkan, jamiyat ham shu tariqa rivojlanadi. Ikki muqobil ibtido – yovuzlik va ezgulik, jaholat va kamolatning o‘zaro kurashi inson va jamiyat taraqqiyotini belgilagan, inson aql-zakovat sohibi sifatida o‘zini anglashiga olib kelgan. Bu ikki muqobil kuch kurashi jamiyatdagi mavjud ijtimoiy munosabatlarda ifodalansa, insonga nisbatan uning ichki olamiga xos nafs bilan qalb, aql bilan aqlsizlik o‘rtasidagi kurashda ifodalanadi. Axloq muayyan jamiyat va davrda o‘zgarishlarga uchrashi, rivojlanishi, so‘nishi mumkin. Har bir xalqning yoki millatning o‘ziga xos axloqi

bilan bir qatorda, umumbashariy axloq me'yorlari ham bor. Bunday axloq me'yorlari jamiyatning umumiy taraqqiyotiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Qisqacha aytganda, axloq:

Qadriyatlar: halollik, adolat, mehr-shafqat, mas'uliyat Me'yorlar: jamiyatda qabul qilingan xulq-atvor qoidalari Vijdon: insonning ichki bahosi, o'zini nazorat qilish Munosabatlar: boshqalarga hurmat, odob, bag'rikenglik Axloq shaxs tarbiyasida, oilada, jamiyatda va kasbiy faoliyatda muhim o'rin tutadi. U vaqt va madaniyatga qarab ayrim jihatlarida farqlanishi mumkin, ammo asosiy tamoyillar (yaxshilik qilish, zarar yetkazmaslik) deyarli hamma joyda umumiydir.

Axloqning asosiy tamoyillari

1. Halollik – rostgo'ylik, yolg'ondan yiroq bo'lish
2. Adolat – har kimga haqqoniy munosabat
3. Mas'uliyat – o'z ishiga va so'ziga javob berish
4. Mehr-shafqat – boshqalarga yordam berish, rahm-shafqatli bo'lish
5. Vijdon – ichki axloqiy nazorat
6. Hurmat – inson qadr-qimmatini tan olish

Abdurrahmon Jomiy (1414–1492) — buyuk mutafakkir, shoir va tasavvuf olimi bo'lib, uning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari Sharq pedagogik tafakkurida muhim o'rin egallaydi. Jomiy ta'lim va tarbiyani insonni komillikka yetkazuvchi eng asosiy vosita deb bilgan.

Jomiyning ta'lim haqidagi qarashlari. Jomiyning fikricha, ilm — insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan eng ulug' ne'matdir. U ta'lim haqida quyidagi g'oyalarni ilgari suradi:

- Ilm insonni jaholatdan qutqaradi
- Bilim aqlni charxlaydi, tafakkurni kengaytiradi
- Ilm boylikdan ustun, chunki boylik yo'qoladi, ilm esa qoladi
- Jomiy ilmni faqat dunyoviy manfaat uchun emas, balki haqiqatni anglash va ma'naviy yuksalish uchun zarur deb hisoblaydi.

Abdurrahmon Jomiyning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari Sharq ma'naviy-ma'rifiy tafakkurining yuksak cho'qqilaridan biridir. U ta'lim va tarbiyani bir-biridan ajralmas, o'zaro bog'liq jarayon sifatida talqin qiladi. Jomiy nazarida insonni haqiqiy kamolotga yetkazadigan kuch — ilm bilan tarbiya uyg'unligidir.

Xulosa. Jomiy ilmni insonning aql-zakovatini yuksaltiruvchi, tafakkurini charxlovchi va jaholatdan qutqaruvchi eng ulug' ne'mat deb biladi. Biroq u faqat ilmning o'zi yetarli emasligini, agar ilm axloq va ma'naviyat bilan mustahkamlanmasa, u jamiyat uchun zararli bo'lishi mumkinligini ta'kidlaydi. Shu sababli Jomiy ta'limni tarbiya bilan birga olib borishni eng muhim shart deb hisoblaydi. Abdurahmon Jomiy nazarida ta'lim va tarbiya ajralmas, ular birga insonni ilmi, axloqli va kamolotli qilishga xizmat qiladi. Ilm faqat kitobdan o'rganish emas, balki qalbni tozalash, odobni rivojlantirish va amaliy hayotda qo'llashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.

3. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – Toshkent, 2019.
5. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – Toshkent, 2021.

ABU ALI IBN SINONING ILMIY MEROSI VA UNING TA'LIM-TARBIYA HAQIDAGI QARASHLARI

*Maxmudova Matluba, Foziljonova Omina,
UMFT, Psixologiya yo'nalishi, 550-guruh talabalari*

Annotatsiya. Mazkur maqolada jahon ilm-fani va pedagogik tafakkuri rivojida muhim o'rin egallagan buyuk mutafakkir Abu Ali Ibn Sinoning ilmiy merosi hamda uning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari keng tahlil qilinadi. Unda Ibn Sinoning fan sohalariga qo'shgan hissasi, shaxs kamoloti, ta'limning mazmuni, tarbiyaning ahamiyati, ustoz va shogird munosabatlari haqidagi fikrlari yoritilgan. Shuningdek, allomaning pedagogik qarashlarining bugungi zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Abu Ali Ibn Sino, ilmiy meros, ta'lim, tarbiya, pedagogik qarashlar, shaxs kamoloti, ustoz-shogird

Kirish. Abu Ali Ibn Sino (980–1037) — Sharq va jahon ilm-fani tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk alloma, faylasuf, tabib va pedagogdir. U Movarounnahr hududida yetishib chiqqan bo'lib, o'zining serqirra ilmiy faoliyati bilan Sharq uyg'onish davrining yirik namoyandalaridan biri hisoblanadi. Ibn Sino nafaqat tibbiyot, balki falsafa, mantiq, matematika, musiqa va pedagogika sohalarida ham chuqur ilmiy qarashlar yaratgan.

Allomaning ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari shaxsni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan bo'lib, bugungi kunda ham o'z dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Asosiy qism. Ibn Sino juda boy ilmiy meros qoldirgan bo'lib, uning 450 dan ortiq asar yozgani manbalarda qayd etiladi. Shulardan 240 ga yaqini bizgacha yetib kelgan.

Asosiy ilmiy asarlari

“Al-Qonun fi-t-tibb” – tibbiyot sohasidagi eng mashhur asari bo'lib, bir necha asrlar davomida Yevropa va Sharq universitetlarida asosiy darslik sifatida foydalanilgan.

“Kitob ash-shifo” – falsafa, mantiq, tabiatshunoslik va matematika masalalarini qamrab olgan yirik ensiklopedik asar.

“Donishnoma”, “Najot”, “Ishorat va tanbihot” – ilmiy-falsafiy va ma'rifiy mazmunga ega asarlar. Bu asarlarda Ibn Sino ilm va bilimni inson kamolotining asosiy omili sifatida talqin etadi.

Ibn Sino ta'limni insonning aqliy rivojlanishida hal qiluvchi omil deb hisoblagan. Unga ko'ra, ta'lim jarayoni tizimli, izchil va yosh xususiyatlariga mos bo'lishi lozim.

Alloma ta'lim jarayonida quyidagi tamoyillarga alohida e'tibor qaratgan:

- ta'limning bosqichma-bosqichligi;
- nazariya va amaliyot birligi;
- bilimlarni ongli va mustahkam o'zlashtirish;
- o'quvchining qobiliyati va qiziqishini hisobga olish.

Ibn Sino bilimni majburan emas, balki qiziqish orqali berish tarafdori bo'lgan.

Ibn Sino tarbiyani shaxs kamolotining eng muhim omili sifatida baholagan. Uning fikricha, tarbiya faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, balki insonning axloqiy, jismoniy va ma'naviy jihatdan rivojlanishini ta'minlashi lozim.

Alloma tarbiyani quyidagi yo'nalishlarda olib borishni taklif etgan:

1. Axloqiy tarbiya – halollik, odob, sabr-toqat va adolatni shakllantirish;
2. Aqliy tarbiya – tafakkur, mantiqiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilishni rivojlantirish;
3. Jismoniy tarbiya – sog'lom tana sog'lom aqlning asosi ekanligini ta'kidlash;
4. Mehnat tarbiyasi – mehnatsevarlik va mas'uliyat hissini shakllantirish.

Ibn Sino ustoz shaxsiga alohida ahamiyat bergan. Ustoz bilimli, sabrli, adolatli va shogirdiga mehr bilan munosabatda bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Shogird esa ustozni hurmat qilishi, ilmga chanqoq va intiluvchan bo'lishi lozim.

Ustoz va shogird o'rtasidagi sog'lom munosabat ta'lim samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida ko'rilgan.

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida Ibn Sinoning pedagogik qarashlari quyidagi jihatlarida muhim ahamiyat kasb etadi:

- shaxsga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirishda;
- ta'lim va tarbiya uyg'unligini ta'minlashda;
- sog'lom turmush tarzini targ'ib etishda;
- ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirishda.

Uning qarashlari hozirgi pedagogik yondashuvlar bilan uyg'un bo'lib, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Abu Ali Ibn Sino ilmiy merosi va uning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari jahon pedagogik tafakkurining bebaho xazinasini hisoblanadi. U shaxsni har tomonlama yetuk, bilimli va axloqli qilib tarbiyalash g'oyasini ilgari surgan. Ibn Sinoning pedagogik merosi bugungi kunda ham yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalashda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – T.: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari*. – T.: Fan, 2021.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – T.: Ma'naviyat, 2018.
5. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – T.: O'qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – T., 2018.
7. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – T.: Fan, 2020.
8. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – T., 2019.
9. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – T., 2021.

O'RTA OSIYO SHARQ UYG'ONISH DAVRIDA XUROSON VA MOVAROUNNAHRDA TARBIYA, MAKTAB VA PEDAGOGIK FIKRLAR

Mirsoatov Javohir Toxir ogli, Yunusov Shoxrux Fahriddin o'g'li,

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'rta Osiyoda Sharq uyg'onish davrida, xususan Xuroson va Movarounnahr hududlarida tarbiya, maktab tizimi hamda pedagogik fikrlarning rivojlanishi keng yoritilgan. Ushbu davrda yetishib chiqqan buyuk allomalar, ularning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlari va ilm-fan taraqqiyotiga qo'shgan hissasi tahlil qilingan. Shuningdek, maktab va madrasalarning jamiyat hayotidagi o'rni hamda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Sharq uyg'onish davri, Xuroson, Movarounnahr, tarbiya, maktab, pedagogik fikr, madrasalar

Kirish. O'rta Osiyo hududida IX–XII asrlarda yuzaga kelgan Sharq uyg'onish davri jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda Xuroson va Movarounnahr ilm-fan, madaniyat va ma'rifat markaziga aylandi. Ta'lim va tarbiya masalalari jamiyat rivojining muhim omili sifatida qaraldi.

Mazkur hududlarda maktab va madrasalar faoliyati kengaydi, pedagogik fikrlar chuqurlashdi va ilmiy asosga ega bo'la boshladi. Bu jarayonda buyuk allomalar ta'lim-tarbiya rivojiga beqiyos hissa qo'shdilar.

Sharq uyg'onish davrining umumiy xususiyatlari

Sharq uyg'onish davri ilm-fan va madaniyatning yuksalishi bilan tavsiflanadi. Ushbu davrda diniy va dunyoviy ilmlar uyg'un holda rivojlandi. Ilm olish va bilimli bo'lish jamiyatda eng oliy qadriyat sifatida e'tirof etildi. Tarbiya masalalarida axloqiy poklik, komil insonni shakllantirish, ilm va amaliyot birligi asosiy g'oya bo'lib xizmat qildi. Bu davr pedagogik fikrlarining asosini insonparvarlik va ma'rifatparvarlik tashkil etdi.

Xuroson va Movarounnahr hududlarida maktab va madrasalar ta'limning asosiy markazlari bo'lgan. Boshlang'ich maktablarda bolalarga savod o'rgatilgan, Qur'on o'qish, yozish va hisob asoslari berilgan. Madrasalarda esa yuqori bosqich ta'lim amalga oshirilib, fiqh, hadis, falsafa, mantiq, matematika, tibbiyot va astronomiya kabi fanlar o'qitilgan. Madrasalar nafaqat ta'lim muassasasi, balki tarbiya markazi vazifasini ham bajargan.

Tarbiya masalalariga berilgan e'tibor

Sharq uyg'onish davrida tarbiya shaxs kamolotining asosi sifatida qaraldi. Tarbiya jarayonida axloq, odob, mehnatsevarlik, adolat va insoniy fazilatlarni shakllantirish muhim deb hisoblangan. Ustoz va shogird munosabatlari tarbiyaning asosiy omili bo'lib, ustoz shaxsiy namuna orqali tarbiyalashga katta e'tibor bergan. Bu davrda tarbiya ta'limdan ajralmas holda olib borilgan. Xuroson va Movarounnahrda yashab ijod qilgan Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Imom Buxoriy kabi allomalar pedagogik fikr rivojiga katta hissa qo'shganlar. Forobiy ta'lim va tarbiyani jamiyat taraqqiyotining asosi deb bilgan. Ibn Sino esa tarbiyada yosh xususiyatlarini hisobga olish, jismoniy va aqliy tarbiyaning uyg'unligini ta'kidlagan. Beruniy ilmga qiziqish va tajribaviy bilimning ahamiyatini yuqori baholagan.

Pedagogik fikrlarning mazmuni va ahamiyati

Sharq uyg'onish davridagi pedagogik fikrlar bilimli, axloqli va jamiyatga foydali insonni tarbiyalashga qaratilgan edi. Ta'lim jarayonida ilmiylik, mantiqiy

tafakkur va mustaqil fikrlash rivojlantirildi. Bu davr pedagogik qarashlari bugungi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Sharq uyg'onish davrida ta'lim va tarbiya jamiyatning ijtimoiy hayoti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Ilmli inson jamiyatda hurmatga sazovor shaxs sifatida e'tirof etilgan. Davlat boshqaruvida, sud tizimida, tibbiyot va savdo sohalarida bilimli kishilarga ehtiyoj yuqori bo'lgani sababli, ta'lim tizimi ijtimoiy buyurtma asosida rivojlangan. Tarbiya faqat shaxsiy kamolot emas, balki jamiyat barqarorligini ta'minlovchi vosita sifatida qaralgan. Shu bois, axloqiy tarbiya, halollik, adolat va vatanparvarlik g'oyalari pedagogik fikrlarning markazida turgan.

Sharq uyg'onish davrida tarbiya faqat maktab yoki madrasa bilan cheklanmagan. Oila va mahalla tarbiyaning muhim bo'g'ini sifatida e'tirof etilgan. Ota-onalar farzandni kichik yoshidan odob-axloq, kattalarga hurmat, mehnatsevarlik ruhida tarbiyalashga mas'ul bo'lgan. Mahallalarda esa oqsoqollar, ulamolar va tajribali kishilar yoshlarning xulq-atvorini nazorat qilgan, ularga hayotiy maslahatlar bergan. Bu jarayon ijtimoiy pedagogikaning dastlabki ko'rinishlari sifatida baholanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyo Sharq uyg'onish davrida Xuroson va Movarounnahr hududlarida ta'lim, tarbiya va pedagogik fikrlar yuqori darajada rivojlangan. Maktab va madrasalar ilm-ma'rifat o'chog'iga aylangan, buyuk allomalar esa pedagogik tafakkur taraqqiyotiga beqiyos hissa qo'shgan. Ushbu davr pedagogik merosi bugungi kunda ham ta'lim-tarbiya tizimini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – T.: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari*. – T.: Fan, 2021.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – T.: Ma'naviyat, 2018.
5. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – T.: O'qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – T., 2018.
7. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – T.: Fan, 2020.
8. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – T., 2019.
9. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – T., 2021.

TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING YORDAMCHI SHAKLLARI

Mirzanarova Lobar Abdurauf qizi, Inogamdanova Ziyoda Shuhratovna,
UMFT, Pedagogika-psixologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonini samarali tashkil etishning yordamchi shakllari, ularning pedagogik ahamiyati va amaliy qo'llanilishi tadqiq qilinadi. Yordamchi shakllar – bu o'quv jarayonini yanada interaktiv, qiziqarli va samarali qilishga xizmat qiluvchi vositalar va metodlar majmui hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashda yordamchi shakllar muhim rol o'ynaydi, ularni o'qitish jarayoniga faol jalb qilish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ta'limni tashkil etish, yordamchi shakllar, pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta'lim, o'quv jarayoni

Abstract. The article investigates the auxiliary forms of organizing the educational process, their pedagogical significance, and practical application. Auxiliary forms are a set of tools and methods that make the learning process more interactive, engaging, and effective. The research results show that auxiliary forms play an important role in reinforcing students' knowledge and skills, and they provide an opportunity to actively involve students in the teaching process.

Keywords: organization of education, auxiliary forms, pedagogical technologies, interactive learning, educational process

Аннотация. В статье исследуются вспомогательные формы организации образовательного процесса, их педагогическая значимость и практическое применение. Вспомогательные формы – это комплекс инструментов и методов, которые делают учебный процесс более интерактивным, увлекательным и эффективным. Результаты исследования показывают, что вспомогательные формы играют важную роль в закреплении знаний и навыков учащихся, а также предоставляют возможность активно вовлекать студентов в образовательный процесс.

Ключевые слова: организация образования, вспомогательные формы, педагогические технологии, интерактивное обучение, образовательный процесс

Kirish. Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish – har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim vazifalardan biridir. Ta'lim tizimi zamonaviy talablar, texnologik rivojlanish va global me'yorlarga moslashishi kerak, shuningdek, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanishlarini birdek ta'minlashi lozim.

O'quv jarayonining samaradorligi faqat darsning mazmuni bilan emas, balki uni tashkil etish shakllari bilan ham belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari o'quv jarayonining sifatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Yordamchi shakllar o'quvchilarning faolligini rag'batlantiradi, bilim va ko'nikmalarni mustahkamlashga yordam beradi, shuningdek, individual yondashuv va o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish imkonini yaratadi.

Maqolada yordamchi shakllarning turlari, ularning pedagogik ahamiyati va samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlarning o'quv jarayonidagi roli, ularning o'quvchilarga ta'siri ham o'rganiladi. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonini optimallashtirish, o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ularni faol ishtirok etishga jalb qilish imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Materiallar va usullar. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari o'quv jarayonini yanada samarali, interaktiv va qiziqarli qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu shakllar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy rivojlanishini mustahkamlashda asosiy vosita hisoblanadi. Yordamchi shakllarda qo'llaniladigan materiallar va usullar o'quv jarayonining nazariy asoslarini mustahkamlash bilan birga, amaliy faoliyat orqali bilimni chuqurlashtirish imkonini yaratadi.

O'quv jarayonida vizual materiallar, taqdimotlar, diagrammalar va infografikalar o'quvchilarga mavzularni tushunarli va esda qoladigan shaklda yetkazishga yordam beradi. Amaliy mashqlar, laboratoriya ishlari, loyihaviy ishlanmalar va rolli o'yinlar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini beradi, shu bilan o'quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Interaktiv texnologiyalar, jumladan smart

taxtalar, onlayn platformalar va multimedia dasturlar, o'quvchilarning darsga faol jalb qilinishini ta'minlaydi, ularni ijodiy yondashuv va mustaqil ishlashga rag'batlantiradi.

Yordamchi shakllarni qo'llash o'quvchilarda motivatsiyani oshiradi, darsni qiziqarli va samarali qiladi. Shu bilan birga, o'qituvchiga darsni turli didaktik vositalar orqali samarali rejalashtirish va turli tayyorgarlik darajasiga ega o'quvchilarni hisobga olish imkonini beradi. Bu pedagogik yondashuv ta'lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshiradi, o'quvchilarda mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki pedagogik jarayonning sifatini yaxshilash, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash, motivatsiyasini kuchaytirish va individual yondashuvni ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Natijalar va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari o'quv jarayonining samaradorligini bir qator jihatlardan sezilarli darajada oshiradi.

- O'quvchilarni faollashtirish: Interaktiv mashg'ulotlar, guruh ishlari, diskussiyalar va muammoli vaziyatlarni hal qilish o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu nafaqat darsga qiziqishni oshiradi, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, muammo yechish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

- Bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash: Vizual materiallar, taqdimotlar, amaliy mashqlar va loyihaviy ishlanmalar o'quvchilarning bilimni chuqurlashtiradi. Yordamchi shakllar mavzularni amaliy misollar bilan bog'lashga, nazariy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

- Motivatsiyani oshirish: O'yin texnologiyalari, tanlovlar va loyiha ishlari o'quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytiradi, dars jarayonini qiziqarli va faol qiladi. Bu o'quvchilarning darsga e'tiborini oshiradi va o'quv faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

- Moslashuvchanlik va individual yondashuv: Yordamchi shakllar turli o'quvchilarning tayyorgarlik darajasiga moslashtirilishi mumkin. Bu individual rivojlanishni ta'minlaydi, o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini optimallashtiradi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, yordamchi shakllarni tanlashda o'quv maqsadi, mavzu xususiyati va o'quvchilarning tayyorgarligi hisobga olinishi zarur. Shu tarzda, yordamchi shakllar nafaqat o'quvchilarning bilimni oshiradi, balki ularni faol ishtirok etishga jalb qiladi, o'qituvchiga esa dars jarayonini samarali boshqarish imkonini yaratadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ular o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlash, ularni darsga faol jalb qilish, motivatsiyasini oshirish va individual yondashuvni ta'minlash imkonini beradi.

Shuningdek, yordamchi shakllar o'qituvchiga darsni yanada samarali rejalashtirish, mavzularni turli didaktik vositalar orqali yetkazish va

o'quvchilarning turli tayyorgarlik darajalarini hisobga olish imkonini yaratadi. Interaktiv texnologiyalar va zamonaviy yordamchi shakllarni kengroq qo'llash ta'lim jarayonining sifatini oshiradi, o'quvchilarda ijodiy fikrlash, mustaqil ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kelajakda pedagogik amaliyotda ushbu shakllarni tizimli va keng qamrovli tatbiq etish, darslarni individual va guruh ishlari bilan uyg'unlashtirish ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ахмадов, Б. "Замонавий педагогик технологиялар". Тошкент, 2020.
2. Жўраев, И. "Интерактив таълим усуллари ва уларнинг самарадорлиги". Тошкент, 2019.
3. Савицкая, Л.В. "Методика активного обучения". Москва, 2018.
4. Умаров, III. "Ta'lim jarayonida yordamchi shakllar". Тошкент, 2021.
5. UNESCO. "Innovative Teaching Methods in Modern Education", 2022.

TA'LIM MENEJMENTI

Muxamadiyeva Zaynab, Nabiyeva Nodiravegim,
UMFT, 23-guruh psixologiya yo'nalishi 3-kurs talabalari

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim menejmentining mohiyati, vazifalari va zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati keng yoritilgan. Ta'lim menejmentining asosiy tamoyillari, boshqaruv funksiyalari hamda ta'lim muassasalarida boshqaruv jarayonini samarali tashkil etish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim menejmentining bugungi kundagi rivojlanish yo'nalishlari va istiqbollari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim menejmenti, boshqaruv, ta'lim muassasasi, rejalashtirish, tashkil etish, nazorat

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida boshqaruv masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ta'lim sifatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish ta'lim menejmentiga bevosita bog'liqdir. Ta'lim menejmenti ta'lim muassasalarining faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va nazorat qilish jarayonlarini o'z ichiga oladi. Shu bois ta'lim menejmenti ta'lim tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Ta'lim menejmenti tushunchasi va mohiyati. Ta'lim menejmenti — bu ta'lim tizimi va ta'lim muassasalarini samarali boshqarishga qaratilgan ilmiy-amaliy faoliyatdir. Uning mohiyati ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilarini yagona maqsad sari yo'naltirishdan iborat. Ta'lim menejmenti nafaqat tashkiliy masalalarni, balki pedagogik, iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarni ham qamrab oladi. U ta'lim jarayonining sifati va natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ta'lim menejmentining asosiy vazifalaridan biri ta'lim muassasasining strategik maqsadlarini belgilashdir. Ushbu maqsadlar asosida rivojlanish dasturlari ishlab chiqiladi. Shuningdek, ta'lim menejmenti kadrlar bilan ishlash, moddiy-texnik bazani mustahkamlash, o'quv jarayonini tashkil etish va ta'lim sifatini nazorat qilish kabi vazifalarni ham o'z ichiga oladi.

Ta'lim menejmentining tamoyillar. Ta'lim menejmenti bir qator muhim tamoyillarga asoslanadi. Ulardan eng muhimlari tizimlilik, uzluksizlik, shaffoflik

va demokratik boshqaruv tamoyillaridir. Shuningdek, ta'lim menejmentida insonparvarlik va hamkorlik tamoyillari muhim o'rin tutadi. Bu tamoyillar ta'lim muassasasida sog'lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim menejmentining asosiy funksiyalari rejalashtirish, tashkil etish, muvofiqlashtirish, nazorat va tahlildan iborat. Rejalashtirish jarayonida ta'lim muassasasining rivojlanish yo'nalishlari belgilanadi. Tashkil etish funksiyasi esa belgilangan rejalarni amalga oshirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishni nazarda tutadi. Nazorat va tahlil funksiyalari esa ta'lim jarayonining samaradorligini baholash imkonini beradi.

Zamonaviy ta'lim tizimida ta'lim menejmenti. Bugungi kunda ta'lim menejmenti innovatsion yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish ta'lim menejmentining muhim yo'nalishlaridan biridir. Zamonaviy ta'lim menejmenti ta'lim muassasasining mustaqilligini oshirish, jamoatchilik bilan hamkorlikni rivojlantirish va ta'lim sifatini ta'minlashga qaratilgan. Ta'lim menejmentini takomillashtirish uchun rahbar kadrlarning boshqaruv kompetensiyalarini oshirish muhim ahamiyatga ega. Doimiy malaka oshirish, tajriba almashish va innovatsion boshqaruv texnologiyalarini joriy etish ushbu jarayonning muhim jihatlaridir. Shuningdek, ta'lim muassasalarida samarali monitoring va baholash tizimini yaratish ta'lim menejmentining sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ta'lim menejmenti ta'lim tizimining samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim omildir. To'g'ri tashkil etilgan boshqaruv jarayoni ta'lim sifatini oshirish, jamoaning ijodiy faolligini kuchaytirish va ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini ta'minlaydi. Shu bois ta'lim menejmentini zamon talablariga mos ravishda rivojlantirish ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari.* – T.: Fan, 2020.
2. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish.* – Toshkent, 2019.
3. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari.* – Toshkent, 2021.
4. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
5. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
6. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.

DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI. O'QUV REJALARI VA VOSITALARI

Muytdinova Adolatxon Saidkamalovna, UMFT,
Psixologiya yo'nalishi, 23/3 guruh, 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: S.A.Xaydarov

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat ta'lim standartlarining mazmun-mohiyati, ularning ta'lim tizimidagi o'рни va ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, o'quv rejalari va o'quv vositalarining ta'lim jarayonini tashkil etishdagi vazifalari, ularning o'zaro bog'liqligi va ta'lim sifatini oshirishdagi roli tahlil qilingan. Maqolada davlat ta'lim standartlari asosida ishlab chiqiladigan o'quv rejalari va zamonaviy o'quv vositalarining pedagogik ahamiyati ochib berilgan

***Kalit soʻzlar:** davlat taʼlim standartlari, oʻquv rejasi, oʻquv dasturi, oʻquv vositalari, taʼlim sifati, kompetensiya, pedagogik jarayon*

Kirish. Bugungi kunda taʼlim tizimini rivojlantirish va uning sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Taʼlim jarayonining izchil, uzviy va samarali tashkil etilishi esa aniq meʼyoriy hujjatlar asosida amalga oshiriladi. Ana shunday muhim hujjatlardan biri davlat taʼlim standartlaridir.

Davlat taʼlim standartlari taʼlim mazmunining yagona talablar asosida tashkil etilishini taʼminlaydi. Ular orqali taʼlim oluvchilarning bilim, koʻnikma va malakalariga qoʻyiladigan minimal talablar belgilanadi. Mazkur standartlar asosida oʻquv rejalari va oʻquv vositalari ishlab chiqilib, taʼlim jarayonining samaradorligi taʼminlanadi.

Ushbu maqolada davlat taʼlim standartlarining mohiyati, oʻquv rejalari va oʻquv vositalarining taʼlim jarayonidagi oʻrni keng yoritiladi.

Davlat taʼlim standartlari tushunchasi va mohiyati

Davlat taʼlim standartlari — bu taʼlimning barcha bosqichlarida oʻquvchilarning egallashi lozim boʻlgan bilim, koʻnikma, malaka va kompetensiyalarni belgilab beruvchi meʼyoriy hujjatlar majmuidir. Ular taʼlim tizimida yagona talablarni joriy etish, taʼlim sifati va uzluksizligini taʼminlashga xizmat qiladi. Davlat taʼlim standartlarining asosiy mohiyati shundan iboratki, ular taʼlim muassasalarining faoliyatini bir meʼyorga soladi va oʻquvchilarga beriladigan taʼlim mazmunini aniqlab beradi. Standartlar oʻquvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqiladi. Shuningdek, davlat taʼlim standartlari oʻquvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan boʻladi.

Davlat taʼlim standartlari bir qator muhim vazifalarni bajaradi. Eng avvalo, ular taʼlim mazmunining sifatini nazorat qilish imkonini beradi. Standartlar asosida taʼlim natijalari baholanadi va taʼlim muassasalarining faoliyati tahlil qilinadi. Davlat taʼlim standartlarining yana bir muhim vazifasi — taʼlim tizimining uzluksizligini taʼminlashdir. Yaʼni, maktabgacha taʼlimdan boshlab oliy taʼlimgacha boʻlgan jarayonda taʼlim mazmunining mantiqiy davomiyligi saqlanadi. Bundan tashqari, davlat taʼlim standartlari oʻqituvchilar faoliyatini rejalashtirishda, oʻquv dasturlarini ishlab chiqishda va dars jarayonini tashkil etishda muhim metodik asos boʻlib xizmat qiladi.

Oʻquv rejalari va ularning taʼlim jarayonidagi oʻrni

Oʻquv rejasi — bu muayyan taʼlim bosqichida oʻqitiladigan fanlar roʻyxati, ularning ketma-ketligi va oʻqitish uchun ajratilgan soatlar hajmini belgilab beruvchi hujjatdir. Oʻquv rejalari davlat taʼlim standartlari asosida ishlab chiqiladi. Oʻquv rejasining asosiy vazifasi taʼlim jarayonini tizimli va rejalashtirilgan holda tashkil etishdan iborat. U orqali oʻquvchilar qaysi fanlarni, qaysi hajmda va qanday ketma-ketlikda oʻrganishi aniq belgilanadi.

Oʻquv rejalari taʼlim oluvchilarning yosh xususiyatlari, taʼlim bosqichi va jamiyat ehtiyojlarini hisobga olgan holda tuziladi. Bu esa taʼlim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Oʻquv vositalari — bu taʼlim jarayonida

bilimlarni o'zlashtirishni yengillashtiruvchi, o'quvchilarning faolligini oshiruvchi va dars samaradorligini ta'minlovchi materiallar va texnik vositalardir. O'quv vositalariga darsliklar, o'quv qo'llanmalar, ko'rgazmali qurollar, texnik vositalar va elektron resurslar kiradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quv vositalarining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi va darslarni interaktiv tarzda tashkil etish imkonini beradi. O'quv vositalari o'quvchilarning mustaqil ishlash, tahlil qilish va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va o'quv vositalarining o'zaro bog'liqligi

Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va o'quv vositalari bir-biri bilan uzviy bog'liq holda faoliyat yuritadi. Davlat ta'lim standartlari umumiy talablarni belgilab bersa, o'quv rejalari ushbu talablarni amaliyotga joriy etadi. O'quv vositalari esa mazkur rejalarni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Ularning o'zaro uyg'unligi ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlaydi. Agar ushbu uchlikdan biri to'g'ri yo'lga qo'yilmasa, ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa. Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va o'quv vositalari ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ular ta'lim mazmunining sifatli va samarali tashkil etilishini ta'minlaydi.

Davlat ta'lim standartlari ta'limning umumiy talablarini belgilab bersa, o'quv rejalari ushbu talablarni tizimli ravishda amalga oshiradi. O'quv vositalari esa ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi. Ushbu omillarning uyg'unligi natijasida barkamol, raqobatbardosh va mustaqil fikrlaydigan shaxs shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.* – Toshkent, 2023.
2. *O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.* – Toshkent, 2020.
3. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va tarbiya sohasiga oid farmon va qarorlari.*
4. *O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat ta'lim standartlari to'g'risidagi qarorlari.*
5. *O'zbekiston Respublikasi Kadrlar tayyorlash milliy dasturi.* – Toshkent.
6. *Mavlonova R. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
7. *Umarov B. Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
8. *Xudoyberdiyev E. Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
9. *Yo'ldoshev J. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
10. *Norboyeva D. Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.

PEDAGOGIK JARAYONNING QONUNIYATLARI VA TAMOIYILLARI

Ilmiy rahbar: S.A.Xaydarov.
University of Management and Future Technologies
Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik jarayonning qonuniyatlari va tamoyillari, ularning ta'lim-tarbiya jarayonidagi o'rni va ahamiyati yoritiladi. Pedagogik jarayonning yaxlitlik, uzluksizlik, va maqsadga yo'naltirilganlik kabi asosiy qonuniyatlari, shuningdek, ilmiylik, tizimlilik, ongli va faol ta'lim, individuallashtirish kabi tamoyillarining mazmuni va ta'lim tizimiga qo'llanilishi tahlil qilinadi. Pedagogik tamoyillar o'qituvchining ta'lim faoliyatini samarali tashkil etishiga, o'quvchilarning o'zlashtirish jarayonini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, maqolada pedagogik qonuniyatlarning o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ta'lim sifatini oshirishga qanday ta'sir ko'rsatishi ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kirish. Pedagogik jarayon ta'lim va tarbiyaning uzviy birligi bo'lib, insonni har tomonlama kamol toptirishga qaratilgan murakkab va uzluksiz jarayondir. Pedagogik jarayonning samarali tashkil etilishi nafaqat shaxsning bilim va ko'nikmalarini, balki uning axloqiy, ma'naviy va jismoniy rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shu sababli, ta'lim va tarbiya jarayonida pedagogik qonuniyatlari va tamoyillarni chuqur tushunish va ularga amal qilish ta'limning samaradorligini oshirishda muhim o'rin tutadi. Pedagogik jarayonning asosiy qonuniyatlari, masalan, yaxlitlik, uzluksizlik va maqsadga yo'naltirilganlik, ta'lim jarayonining asosiy elementlari o'rtasidagi aloqalarni tashkil etishda, shuningdek, ta'limning barcha bosqichlarini bir-biriga mos ravishda rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Tamoyillar esa, ta'limning ilmiy, tizimli, va individual yondashuvga asoslangan bo'lishini ta'minlashda, o'quvchilarni faol o'rganishga va ularning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda katta rol o'ynaydi.

Pedagogik jarayon nazariy qarashlari

Pedagogik jarayonni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, uning maqsadlari, strukturalari, metodlari va natijalari haqidagi turli pedagogik yondashuvlarni o'rganishni taqozo etadi. Pedagogik jarayon haqida turli pedagoglar va mutafakkirlar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar nafaqat ta'limning samaradorligini oshirish, balki o'quvchilarning ijtimoiy, shaxsiy va bilim olishdagi faoliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Quyida pedagogik jarayon haqidagi ba'zi muhim nazariy qarashlar va ular bo'yicha olimlarning fikrlariga to'xtalamiz. Pedagogik jarayon tizimli yondashuvga asoslanadi, ya'ni bu jarayon turli komponentlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikdan iboratdir. Bu nazariyaga ko'ra, o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim materiallari, metodika va boshqa elementlar — bularning barchasi bir-biri bilan bog'langan tizim sifatida ko'riladi. Tizimli yondashuv pedagogik jarayonning har bir komponentini o'zaro moslashtirish va bir butun sifatida tashkil etishni ta'minlaydi. Pedagogik tizim nazariyasining asoschilaridan biri — B.D. Elkonin bo'lib, u pedagogik jarayonning tizimli yondashuvini ilmiy asoslab berdi. Uning fikriga ko'ra, o'qitish faqatgina o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi emas, balki har bir komponentning o'zaro bog'lanishi va ta'lim maqsadlariga erishishdagi birligi bo'lishi kerak. Ta'lim tizimida har bir element o'z vazifasini bajarish bilan birga, umumiy maqsadga xizmat qiladi. Tizimli yondashuvga ko'ra, o'qituvchining metodikasi o'quvchining qobiliyatiga moslashgan bo'lishi zarur.

Ta'lim materiallari, o'quvchi va o'qituvchining fikrlash qobiliyati o'zaro bog'liq va har biri umumiy ta'lim maqsadlariga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Konstruktivizm o'quvchilarni faollikka undash va bilimlarni o'z tajribasi asosida qurishga asoslangan pedagogik nazariya. Bu yondashuvga ko'ra, o'quvchi nafaqat passiv bilim oluvchi, balki o'z bilimlarini va tushunchalarini yaratish jarayonida faol ishtirok etuvchi shaxsdir. Konstruktivizm da ta'lim o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, izlanishga, hamda o'z bilimlarini amaliyotga tatbiq qilishga rag'batlantiradi. Jean Piaget va Lev Vygotskiy konstruktivizmining asoschilaridan hisoblanadi. Piaget o'quvchining rivojlanish jarayonini to'rtta bosqichga ajratgan va har bir bosqichda o'quvchi ma'lum bir bilimlarni o'zlashtiradi. Vygotskiy esa o'quvchining rivojlanishini ijtimoiy kontekstda, yaqinlashuv hududi (ZPD) tushunchasini asoslab, o'qituvchi yordamida yangi bilimlarni o'zlashtirishni ta'kidlagan. Konstruktivistik pedagogik jarayonda o'quvchi o'zi tajriba orqali bilim olishga undaladi. Masalan, ilmiy eksperimentlar o'tkazish, amaliy mashg'ulotlar, guruhda ishlash va muammolarni hal qilish orqali o'quvchi yangi bilimlarni kashf qiladi.

Pedagogik jarayonning qonuniyatlari

Pedagogik jarayon ta'lim va tarbiya faoliyatining maqsadga yo'naltirilgan, tizimli va uzluksiz jarayonidir. Ushbu jarayonning samarali tashkil etilishi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqaga, ta'lim mazmuni va metodlariga hamda ta'limni boshqarish tizimiga bevosita bog'liqdir. Pedagogik jarayonning qonuniyatlari ta'lim va tarbiya jarayonining asosiy prinsiplari va harakatlantiruvchi kuchlaridir. Bu qonuniyatlar ta'lim jarayonining tuzilishini, faoliyatini va samarasini shakllantiradi. Yaxlitlik qonuniyat, Maqsadga yo'naltirilganlik qonuniyat, Ilmiylik qonuniyat, Tizimlilik qonuniyat va Individuallashtirish qonuniyati muhim hisoblanadi. Birinchisi, Yaxlitlik qonuniyati pedagogik jarayonning barcha elementlarining bir-biri bilan uzviy aloqada bo'lishini ta'minlaydi. Bu qonuniyatga ko'ra, ta'lim jarayoni barcha tarkibiy qismlar — o'qituvchi, o'quvchi, ta'lim materiallari, metodlar, vositalar, va boshqalar — bir butun tizim sifatida ishlashi kerak. Har bir qismning o'zaro bog'liqligi va o'zaro ta'siri ta'lim jarayonining samarali bo'lishini ta'minlaydi. Yaxlitlik pedagogik jarayonda o'qituvchi, o'quvchi va ta'lim tizimi o'rtasidagi aloqani ta'minlaydi. Agar bu aloqalar bo'lsa, o'qitish samarali bo'ladi, aks holda ta'lim jarayoni noto'g'ri yo'naltirilgan yoki muvaffaqiyatsiz bo'lishi mumkin. Ikkinchisi, Maqsadga yo'naltirilganlik qonuniyati har bir pedagogik faoliyat aniq va belgilangan natijaga yo'naltirilgan bo'lishini ta'minlaydi. Bu qonuniyatga ko'ra, ta'lim jarayonida o'quvchilar maqsadga qaratilgan ravishda faoliyat olib borishlari kerak. Har bir darsning, mavzuning va o'quv jarayonining aniq maqsadi bo'lishi zarur. Masalan, o'quvchilarni mustaqil ishga jalb qilish, ular tomonidan yechiladigan masalalar orqali o'quv maqsadiga erishish mumkin. Uchinchisi, Ilmiylik qonuniyati ta'limning haqiqatga, ilmiy asosga asoslanganligini ta'minlaydi. Bu qonuniyatga ko'ra, ta'lim jarayonida taqdim etilayotgan bilimlar ilmiy jihatdan aniq, asosli va to'g'ri bo'lishi kerak.

O'qituvchi va o'quvchi ta'lim jarayonida faqat ilmiy ma'lumotlarni tahlil qiladi va tasdiqlaydi. Ilmiylik pedagogik jarayonda o'qituvchining ilmiy bilim va

metodlarni qo'llashga, o'quvchilarga ilmiy fikrlashni o'rgatishga qaratilgan. Bu jarayon ilmiy yondashuv orqali bilimlarning to'g'ri va aniq bo'lishini ta'minlaydi. To'rtinchisi, Tizimlilik qonuniyati pedagogik jarayonning barcha elementlarining o'zaro mantiqiy ketma-ketlikda va bir-biriga mos ravishda tashkil etilishini ta'minlaydi. Bu qonuniyatga ko'ra, ta'lim jarayonidagi barcha qadamlar va faoliyatlar bir-biri bilan bog'liq va o'rganilayotgan bilimlar o'zaro mantiqiy tizimga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi har bir bilimni o'zaro bog'lanish va ketma-ketlikka asoslanib, o'quvchilarga to'liq va muvozanatli bilimlarni beradi. Beshinchisi, Individuallashtirish qonuniyati ta'lim jarayonida har bir o'quvchining shaxsiy xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olishni ta'minlaydi. Individuallashtirish pedagogik jarayonda o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishni, ularning o'ziga xos xususiyatlarini, ehtiyojlarini va potentsialini maksimal darajada amalga oshirishga qaratilgan. Lev Vygotskiy va Jean Piaget kabi pedagogik nazariyotchilar individual farqlarni e'tiborga olish, ta'lim jarayonini o'quvchining psixologik va intellektual darajasiga moslashtirish zarurligini ta'kidlaganlar. O'qituvchi o'quvchilarning individual xususiyatlarini (masalan, o'rganish tezligini, qiziqishlarini yoki bilish uslublarini) hisobga olgan holda, ular uchun mos ta'lim usullarini tanlaydi.

Pedagogik tamoyillar

Pedagogik tamoyil atamasi ta'lim tizimida, ayniqsa, o'qitish va o'rganish jarayonini tashkil etishda muhim o'rin tutadi. Bu atama, umumiy ma'noda, ta'limni samarali, tizimli va ilmiy asosda amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy printsiplarni anglatadi. Tamoyillar ta'lim jarayonining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi, ta'limning sifatini ta'minlaydi va o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni boshqaradi. Pedagogik tamoyillar ko'p ishlatiladi, chunki ular ta'limning muvaffaqiyatli tashkil etilishi va natijalariga erishilishi uchun zarur bo'lgan ilmiy, amaliy va metodik asoslarni taqdim etadi. Ularning ishlatilishi o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga, ta'lim jarayonini ilmiy asosda samarali tashkil etishga, o'qituvchining pedagogik faoliyatini aniq va tushunarli qilib belgilashga yordam beradi. Pedagogik tamoyillar o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan asosiy printsiplardir. Ta'limda faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchilarni rivojlantirish, ularning shaxsiy salohiyatini yuzaga chiqarish, va intellektual qobiliyatlarini kengaytirish kerak. Tamoyillar, o'qituvchiga va o'quvchilarga ta'lim jarayonida nima qilish kerakligini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, ilmiylik tamoyili ta'limni ilmiy asosda qurishni talab qiladi va bu o'quvchilarning haqiqatni va ilmiy tafakkurni anglashlariga yordam beradi. Individuallashtirish tamoyili esa har bir o'quvchining o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olishga imkon beradi, bu esa ta'lim samaradorligini yanada oshiradi.

Xulosa. Pedagogik jarayon ta'lim va tarbiya tizimining markaziy elementidir, u insonni har tomonlama rivojlantirishga yo'naltirilgan murakkab va uzluksiz faoliyatdir. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun pedagogik qonuniyatlar va tamoyillarni chuqur tushunish va ularga amal qilish zarur. Pedagogik qonuniyatlar ta'lim jarayonining tabiiy, ilmiy va tizimli ravishda

amalg oshirilishini ta'minlaydi, tamoyillar esa ta'limni ilmiy asosda samarali va tizimli tashkil etishga yordam beradi. Pedagogik qonuniyatlar ta'lim jarayonining muhim asoslarini tashkil etadi. Yaxlitlik qonuniyati ta'limning barcha elementlarining o'zaro bog'langanligini ko'rsatadi, ya'ni har bir ta'limiy faoliyat o'quvchining bilim, ko'nikma va fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Maqsadga yo'naltirilganlik qonuniyati esa har bir pedagogik faoliyatni aniq natijaga yo'naltiradi, ta'limni maqsadli va o'lchovli qiladi. Bularning barchasi ta'lim jarayonining samarali bo'lishiga xizmat qiladi. Pedagogik tamoyillar esa ta'limni yanada samarali tashkil etish uchun o'qituvchining ishini ilmiy, tizimli va maqsadga yo'naltirilgan tarzda boshqaradi. Ilmiylik tamoyili ta'limning haqiqatga asoslangan bo'lishini ta'minlaydi va o'quvchilarga ilmiy tafakkur, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish*. – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi*. – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit*. – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi*. – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari*. – Toshkent, 2021.
6. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
7. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
8. Ibn Sino A. *Donishnoma*. – Toshkent: Fan, 2016.
9. Kaykovus. *Qobusnoma*. – Toshkent: Sharq, 2015.
10. Sa'diy Sheroziy. *Guliston*. – Toshkent, 2014
11. Jomiy A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent, 2013.
12. Ahmad Yassaviy. *Hikmatlar*. – Toshkent: Movarounnahr, 2016.
13. Umar Xayyom. *Ruboiylar va falsafiy qarashlar*. – Toshkent, 2012.
14. Bahouddin Naqshband. *Naqshbandiya ta'limoti*. – Toshkent, 2018.

DAVLAT TA'LIM STANDARTLARI, O'QUV REJALARI VA O'QUV VOSITALARI

Normamatova Nasiba, Kenjayeva Dilrabo,
UMFT talabalari,
Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim tizimini tartibga soluvchi asosiy hujjatlar — Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va o'quv vositalarining mazmun-mohiyati hamda ularning ta'lim jarayonidagi o'rni keng yoritilgan. Ushbu tushunchalarning o'zaro bog'liqligi, ta'lim sifatini ta'minlashdagi ahamiyati va zamonaviy ta'lim jarayonidagi roli tahlil qilingan. Shuningdek, davlat ta'lim standartlari asosida o'quv rejalari va o'quv vositalarini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejasi, o'quv vositalari, ta'lim sifati, ta'lim mazmuni, pedagogik jarayon

Kirish. Ta'lim tizimining samarali faoliyat yuritishi aniq belgilangan me'yoriy-huquqiy asoslar va puxta rejalashtirilgan ta'lim mazmuniga bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va o'quv vositalari ta'lim jarayonining poydevorini tashkil etadi.

Ular orqali ta'lim mazmuni belgilanadi, o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar aniqlashtiriladi hamda ta'lim sifati nazorat qilinadi.

Davlat ta'lim standartlari tushunchasi va mohiyati

Davlat ta'lim standartlari — bu ta'limning barcha bosqichlarida o'quvchilarga qo'yiladigan minimal bilim, ko'nikma va malaka talablari majmuasidir. Ular ta'lim mazmunining yagona me'yoriy asosini belgilaydi.

Davlat ta'lim standartlari orqali ta'limning maqsadi, vazifalari va natijalari aniq belgilanib, barcha ta'lim muassasalarida ta'lim sifati bir xilda ta'minlanadi. Davlat ta'lim standartlarining asosiy vazifalaridan biri — ta'lim mazmunining uzluksizligi va izchilligini ta'minlashdir. Ular o'quvchilarni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, standartlar ta'lim jarayonini nazorat qilish, baholash tizimini shakllantirish va ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

O'quv rejasi — bu muayyan ta'lim bosqichida o'qitiladigan fanlar ro'yxati, ularning ketma-ketligi va har bir fan uchun ajratilgan o'quv soatlarini belgilovchi hujjatdir.

O'quv rejalar Davlat ta'lim standartlari asosida ishlab chiqilib, ta'lim muassasalarining o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda amalga oshiriladi. Ular ta'lim jarayonini tartibga solib, fanlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi.

O'quv dasturlari bilan bog'liqligi

O'quv rejalariga asoslanib o'quv dasturlari ishlab chiqiladi. O'quv dasturlarida fanlarning mazmuni, o'qitish ketma-ketligi va o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalar batafsil yoritiladi. Bu hujjatlar ta'lim jarayonining tizimli va rejalashtirilgan holda olib borilishini ta'minlaydi.

O'quv vositalari — bu ta'lim jarayonida bilimlarni o'zlashtirishni osonlashtiruvchi va samaradorligini oshiruvchi materiallar majmuasidir. Ularga darsliklar, o'quv qo'llanmalar, metodik qo'llanmalar, elektron resurslar va texnik vositalar kiradi. Zamonaviy ta'lim jarayonida interaktiv va raqamli o'quv vositalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ular o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ta'lim mazmunining asosini belgilasa, o'quv rejalar ushbu mazmunni tizimlashtiradi. O'quv vositalari esa belgilangan mazmunni amaliyotga tatbiq etish vositasi hisoblanadi. Ushbu uchlik ta'lim jarayonining yaxlitligini ta'minlab, uning samaradorligini oshiradi.

Bugungi kunda Davlat ta'lim standartlari va o'quv rejalar zamon talablariga mos ravishda muntazam yangilanmoqda. O'quv vositalari esa raqamlashtirilgan va innovatsion shaklda ishlab chiqilmoqda. Bu jarayon ta'lim sifatini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalar va o'quv vositalari ta'lim tizimining asosiy tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonini tartibga solib, ta'lim sifatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ushbu hujjatlar va vositalar uyg'unligi samarali va zamonaviy ta'lim tizimini shakllantirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – T.: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – T.: O‘qituvchi, 2019.
3. To‘xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari*. – T.: Fan, 2021.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – T.: Ma’naviyat, 2018.
5. Jo‘rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – T.: O‘qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.
7. Xoliqov A. *Ta’lim menejmenti asoslari*. – T.: Fan, 2020.
8. Ergashev I. *Ta’lim jarayonini boshqarish*. – Toshkent, 2019.
9. Karimova S. *O‘qitish metodlari va shakllari*. – Toshkent, 2021.

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA TA’LIM-TARBIYAGA OID QARASHLARNING IFODALANISHI

Nurhodjayeva Feruza, Tadjiboyeva Muhabbat,
PS/S-23-2 guruh talabalari
Ilmiy rahbar: S.A.Xaydarov

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek ma’rifatparvar adibi va pedagogi Abdulla Avloniyning asarlarida ta’lim va tarbiya masalalariga oid qarashlari keng tahlil qilinadi. Uning pedagogik g‘oyalari, axloqiy tarbiya, ilm-ma’rifatning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni, yosh avlodni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash masalalari yoritiladi. Shuningdek, Avloniyning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlarining bugungi pedagogika fani uchun ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdulla Avloniy, ta’lim, tarbiya, ma’rifat, axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, pedagogik qarashlar

Kirish. O‘zbek xalqining ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotida jadidchilik harakati va uning namoyandalari muhim o‘rin tutadi. Ana shunday buyuk ma’rifatparvarlardan biri Abdulla Avloniy bo‘lib, u o‘z ijodi va pedagogik faoliyati orqali xalqni ilm-ma’rifatga chorlagan. Avloniy ta’lim va tarbiyani jamiyatni yuksaltiruvchi eng muhim omil sifatida baholagan.

Uning asarlarida yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalash, ilimli, axloqli va vatanparvar qilib voyaga yetkazish g‘oyalari markaziy o‘rinni egallaydi.

Asosiy qism. Abdulla Avloniy nafaqat adib va shoir, balki yirik pedagog va jamoat arbobi sifatida ham tanilgan. U yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yozish va ta’lim tizimini isloh qilishda faol ishtirok etgan.

Avloniy ta’limni faqat savod chiqarish bilan cheklab qo‘ymasdan, uni shaxsning ma’naviy va axloqiy kamolotiga xizmat qiluvchi jarayon deb bilgan. Uning fikricha, haqiqiy ta’lim tarbiya bilan uyg‘un bo‘lishi lozim.

Abdulla Avloniyning eng mashhur pedagogik asarlaridan biri — “Turkiy guliston yoxud axloq” hisoblanadi. Ushbu asarda muallif axloqiy tarbiyani inson kamolotining asosiy sharti sifatida talqin qiladi.

Avloniy yaxshi xulq, halollik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, odob-axloq kabi fazilatlarni yosh avlodda shakllantirish zarurligini ta’kidlaydi. U yomon xulq-atvorning jamiyat va shaxs hayotiga salbiy ta’sirini ochib beradi.

Ilm va ma’rifatning ahamiyati haqidagi qarashlari

Avloniy asarlarida ilm va ma’rifat jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ko‘rsatiladi. U jaholat va savodsizlikni millatning eng katta dushmani deb hisoblagan.

Muallifning fikricha, ilimli inson jamiyatda o'z o'rnini topadi, xalq manfaatiga xizmat qiladi va kelajak avlod uchun ibrat bo'la oladi. Shu sababli u yoshlarni ilm olishga, o'qishga va izlanishga undagan.

Abdulla Avloniy ta'lim-tarbiyada vatanparvarlik masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Uning asarlarida vatanni sevis, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qarash, xalq manfaatini himoya qilish g'oyalari keng yoritilgan.

Avloniy yoshlarni milliy ong, mustaqil fikrlaydigan va vatan ravnaqi uchun mas'uliyatni his qiladigan shaxslar qilib tarbiyalashni muhim deb bilgan.

Avloniy pedagogik qarashlarida o'qituvchi shaxsiga katta ahamiyat bergan. U o'qituvchini jamiyatning eng mas'uliyatli kishisi deb hisoblab, uning bilim, odob va namunali bo'lishi zarurligini ta'kidlagan.

Maktab esa Avloniy nazarida tarbiya va ta'limning markazi bo'lib, unda bolalarning nafaqat aqliy, balki ma'naviy rivoji ham ta'minlanishi lozim.

Bugungi kunda Abdulla Avloniy asarlaridagi ta'lim-tarbiyaga oid g'oyalar o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Aksincha, zamonaviy ta'lim tizimida uning ilm-ma'rifat, axloqiy tarbiya va vatanparvarlik haqidagi qarashlari dolzarb hisoblanadi.

Avloniy merosi yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda mustahkam ma'naviy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Abdulla Avloniy asarlarida ta'lim va tarbiya masalalari chuqur va tizimli tarzda yoritilgan. U ilm-ma'rifatni jamiyat taraqqiyotining poydevori, tarbiyani esa shaxs kamolotining asosi deb bilgan.

Avloniyning pedagogik qarashlari bugungi ta'lim tizimi uchun ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, yosh avlodni axloqli, bilim va vatanparvar qilib tarbiyalashda bebaho manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – T.: O'qituvchi, 2019.
2. Jomiy A. *Tanlangan asarlar*. – T.: Ma'naviyat, 2013.
3. Yassaviy A. *Hikmatlar*. – T.: Movarounnahr, 2016.
4. Umar Xayyom. *Ruboiylar va falsafiy qarashlar*. – T.: Sharq, 2012.
5. Naqshband B. *Naqshbandiya ta'limoti*. – T.: Ma'naviyat, 2018.
6. Abdullayeva M., Jo'rayev R. *Pedagogika nazariyasi*. – T.: Fan va texnologiya, 2020.

ABU ALI IBN SINO TA'LIM TARBIYA HAQIDA

Omonova Lobarxon va Talibdjanova Madina,
UMFT, PS-01/23 guruh talabalar,
Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari tahlil qilinadi. Muallifning fikricha, ta'lim insonning aqliy, ma'naviy va amaliy rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi. Beruniy ilmni faqat bilim manbai sifatida emas, balki tafakkur va axloqiy yetuklikni shakllantiruvchi vosita sifatida ko'radi. Shuningdek, maqolada ta'limning shaxsiy va jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati, amaliy bilim bilan nazariy bilim uyg'unligi ham yoritilgan. Beruniyning qarashlari zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham dolzarb bo'lib, insonni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan yondashuv sifatida qadrlanishi mumkin.

Kalit so'zlar: Abu Rayhon Beruniy, ta'lim, tarbiya, ma'naviyat, ilm, amaliy bilim, shaxsiy rivojlanish, jamiyat taraqqiyoti, axloqiy yetuklik, bilim va tajriba uyg'unligi, tafakkur rivoji,

intellectual rivojlanish, ta'lim nazariyasi, pedagogika, madaniyat, bilimdonlik, yoshlar tarbiyasi, ma'rifat, ilmiy tafakkur, etika, shaxsning kamoloti.

Kirish. Abu Rayhon Beruniy (973–1048) o'z davrining eng nufuzli olimi va mutafakkiri sifatida tarixda chuqur iz qoldirgan shaxsdir. Uning ilmiy merosi matematika, astronomiya, geografiya, tabiiy fanlar va falsafa sohalarini qamrab oladi. Shu bilan birga, Beruniy inson hayoti va jamiyat rivojida ta'lim va tarbiyaning ahamiyatini ham chuqur tahlil qilgan. Ta'lim va tarbiya masalalari Beruniyning ilmiy qarashlarida shaxsning ma'naviy va intellektual rivojlanishi, jamiyatning madaniy va axloqiy barqarorligi bilan uzviy bog'langan.

Zamonaviy pedagogika va ta'lim nazariyasi nuqtai nazaridan, Beruniyning fikrlari o'z davridan ancha oldinda bo'lib, shaxsni butunlay rivojlantirishga qaratilgan yondashuvni aks ettiradi. U ilmni faqat nazariy bilim manbai sifatida emas, balki tafakkur, axloqiy yetuklik va amaliy tajriba bilan uyg'unlashgan vosita sifatida qadrlagan. Shu bois, Beruniyning ta'lim-tarbiya haqidagi qarashlarini o'rganish bugungi kunda ham pedagogik tadqiqotlar, ta'lim jarayonlarini takomillashtirish va yoshlar tarbiyasida dolzarb ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniyning ta'lim va tarbiya sohasidagi qarashlari tahlil qilinib, ularning shaxsiy va jamiyat rivojidagi roli, ilm va amaliy tajriba uyg'unligi, shuningdek ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari yoritiladi.

Asosiy qism. Ta'lim – bu insonni bilim, ko'nikma va ma'naviy qadriyatlar bilan boyituvchi asosiy vosita bo'lib, uning shaxs sifatida shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Inson hayotidagi ta'limning roli bir necha jihatdan ko'rinadi:

Ta'lim insonning tafakkurini kengaytiradi, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal etish va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bilimli shaxs jamiyatdagi murakkab vaziyatlarni tushunish va ularni hal etish imkoniga ega bo'ladi.

Ta'lim orqali inson axloqiy qadriyatlarni o'zlashtiradi, to'g'ri va noto'g'ri, yaxshilik va yomonlikni ajrata oladi. Bu esa shaxsning jamiyatdagi ijobiy rolini ta'minlaydi.

Ta'lim insonning o'z qobiliyatini aniqlashiga, iste'dod va iqtidorlarini rivojlantirishiga yordam beradi. Bu jarayon shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va hayotiy maqsadlar sari intilishga turtki bo'ladi. Ta'limli inson jamiyatning taraqqiyoti va barqarorligiga hissa qo'shadi. Bilimli va ma'naviyatli shaxslar jamiyatda ilm-fan, madaniyat va iqtisodiy rivojga xizmat qiladi.

Ta'lim insonni nafaqat nazariy bilim bilan, balki hayotda qo'llash mumkin bo'lgan amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlaydi. Bu esa shaxsning kundalik hayotda muvaffaqiyatli bo'lishiga yordam beradi. Tarbiya – insonning shaxsiy xulq-atvori, odob-axloqi va ma'naviy fazilatlarini shakllantiruvchi jarayon bo'lib, uning jamiyatdagi muvaffaqiyati va o'zini to'liq anglashida muhim rol o'ynaydi. Abu Rayhon Beruniy ta'lim bilan bir qatorda tarbiyani ham inson hayotining ajralmas qismi deb hisoblagan.

Tarbiya insonni odobli, halol va mas'uliyatli qilish orqali jamiyatda o'z o'rnini topishiga yordam beradi. Beruniy fikricha, shaxsning bilimga ega bo'lishi yetarli emas; u ilmni axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtira olishi lozim. Tarbiya shaxsning ruhiy va ma'naviy dunyosini boyitadi, ichki intizom va o'zini nazorat

qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa insonni murakkab hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qarorlar qabul qilishga tayyorlaydi.

Tarbiya orqali inson jamiyatga nisbatan mas'uliyatli bo'lishni o'rganadi. Bilimli va tarbiyali shaxs jamiyatning farovonligi, qonun-qoidalariga rioya qilish va ijobiy ijtimoiy faoliyatga hissa qo'shishda muhim rol o'ynaydi

Ilm va tarbiyaning uyg'unligi

Beruniy ta'kidlaganidek, ilm va tarbiya bir-birini to'ldiruvchi jarayonlardir. Faqat bilimga ega bo'lgan shaxs, agar u tarbiyalanmagan bo'lsa, jamiyatga zarar yetkazishi mumkin. Shu sababli, tarbiya insonni bilimini foydali va ma'naviy jihatdan to'g'ri yo'naltirish vositasi sifatida ahamiyatlidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Abu Rayhon Beruniy ta'lim va tarbiyani inson hayotidagi eng muhim va ajralmas jarayonlar sifatida baholagan. Uning qarashlarida ta'lim faqat bilim berish vositasi emas, balki inson tafakkurini rivojlantiruvchi, aqliy salohiyatni kengaytiruvchi va shaxsni jamiyatda faol ishtirok etishga tayyorlovchi muhim omil sifatida talqin etiladi. Beruniy ilmni inson kamolotining asosiy manbai deb bilgan va bilim olishni umr davom etadigan jarayon sifatida ko'rgan.

Beruniy ta'limni tarbiya bilan uzviy bog'liq holda tushuntiradi. Uning fikricha, faqat ilmiy bo'lish yetarli emas, balki ilm axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashgandagina jamiyat uchun foydali bo'ladi. Tarbiya shaxsni halollik, mas'uliyat, adolat va insonparvarlik ruhida shakllantiradi. Shu bois, Beruniy tarbiyani shaxsning ichki dunyosini boyituvchi, uni ongli va mas'uliyatli inson sifatida kamol toptiruvchi asosiy jarayon deb hisoblaydi.

Shuningdek, Beruniy ilm va amaliy tajriba uyg'unligiga alohida e'tibor qaratgan. U nazariy bilimlar amaliyot bilan mustahkamlanmasa, ularning haqiqiy qiymati namoyon bo'lmasligini ta'kidlaydi. Bu qarash bugungi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham dolzarb bo'lib, ta'lim jarayonida bilimni hayotga tatbiq etish zarurligini ko'rsatadi. Ilmiy tafakkur va tajriba uyg'unligi shaxsni har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlovchi va jamiyat taraqqiyotiga hissa qo'sha oladigan inson sifatida shakllantiradi.

Umuman olganda, Abu Rayhon Beruniyning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari insonni intellektual, ma'naviy va axloqiy jihatdan mukammal rivojlantirishga qaratilgan. Uning ilmiy va pedagogik g'oyalari bugungi ta'lim tizimida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, yosh avlodni barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.

TA'LIM JARAYONI MOHIYATI, TA'LIM JARAYONI – YAGONA TIZIM SIFATIDA

Otamurodova Oydin Savriddin qizi, Buvamirzayeva Munisa Bobomurod qizi,

Annotatsiya. Ushbu maqola ta'lim jarayonining mohiyati va uning yagona tizim sifatida qanday ishlashini tahlil qiladi. Maqolada ta'lim jarayonining tarkibi, unda ishtirok etuvchi subyektlar va obyektlar, ta'limning asosiy vazifalari va tizimli yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, ta'lim jarayoni qanday qilib bir butun tizim sifatida faoliyat ko'rsatishi va shaxsning bilim, ko'nikma va ijtimoiy malakalarini rivojlantirishdagi roli bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, tizim, ta'lim, pedagogika, o'qitish, o'rganish, rivojlanish, yagona tizim

Kirish. Ta'lim jarayoni – bu shaxsning bilim, ko'nikma, malaka va ijtimoiy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayoni bo'lib, u insonning shaxs sifatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'lim nafaqat maktab yoki universitetda bo'lib o'tadigan jarayonni anglatadi, balki hayot davomida davom etadigan uzluksiz va tizimli faoliyat sifatida tushuniladi.

Ta'lim jarayonining mohiyati shundaki, u o'qitish va o'rganishning uzviy bog'lanishini tashkil qiladi, ya'ni o'qituvchi faoliyati va o'quvchi faoliyati bir-biriga bog'langan yagona tizimni hosil qiladi. Shu bois, ta'lim jarayoni har doim interaktiv, dinamik va maqsadga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Maqolaning maqsadi – ta'lim jarayonining mohiyati, uning tarkibiy elementlari, tizim sifatida ishlashi va shaxsni rivojlantirishdagi ahamiyatini kengroq yoritish.

Ta'lim jarayoni mohiyati. Ta'lim jarayoni insonning bilimi, ko'nikmalari va ijtimoiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan kompleks jarayon sifatida tushuniladi. Ta'limning mohiyati bir nechta asosiy jihatlar bilan ifodalanadi: Ta'lim jarayoni o'qituvchi tomonidan bilim berish va o'quvchi tomonidan bu bilimni o'zlashtirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayon faqat faktlarni yodlash bilan cheklanmaydi, balki u tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishga qaratilgan. Masalan, darsda o'qituvchi yangi mavzuni tushuntiradi, o'quvchilar esa o'z savollarini berish, muammolarni hal qilish va nazariyani amalda qo'llash orqali bilimni chuqurlashtiradi.

Ta'lim jarayoni shaxsning nafaqat akademik bilimini oshiradi, balki uning ijtimoiy, axloqiy va emotsional rivojlanishini ham ta'minlaydi. Shu bilan birga, ta'lim shaxsga o'zini anglash, mustaqil qarorlar qabul qilish va jamiyatga moslashish imkonini beradi. Ta'lim jarayoni pedagogik va ijtimoiy jarayonlarni birlashtiradi. Pedagogik jarayon o'quvchi bilimini shakllantirishga qaratilgan bo'lsa, ijtimoiy jarayon shaxsni jamiyat qoidalari va ijtimoiy me'yorlarga moslashtiradi. Shu bois, ta'lim jarayoni faqat o'qitish bilan cheklanmay, balki shaxsni tarbiyalash va ijtimoiylashuv jarayonlarini ham o'z ichiga oladi.

Ta'lim jarayoni – yagona tizim sifatida

Ta'lim jarayoni yagona tizim sifatida ishlaganda, uning barcha tarkibiy qismlari bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Yagona tizim sifatida ta'lim jarayoni quyidagi xususiyatlarga ega

Ta'lim jarayoni bir nechta asosiy komponentlardan iborat:

O'qituvchi: bilim beruvchi va pedagogik jarayonni boshqaruvchi shaxs.

O'quvchi: bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiruvchi shaxs

Mavzu: o'rganiladigan bilimlar, ko'nikmalar va amaliyotlar.

Shart-sharoit: darsliklar, laboratoriya, internet resurslari va boshqa o'quv vositalari. Bularning barchasi bir tizim sifatida ishlaganda ta'lim jarayoni samarali bo'ladi. Har bir komponentning faoliyati boshqa qismlarning ishlashiga bog'liqdir. Yagona tizimda o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot doimiy va uzviy bo'lishi kerak. Bu o'zaro ta'sir orqali bilimning chuqur o'zlashtirilishi, o'quvchi motivatsiyasining oshishi va pedagogik maqsadlarning amalga oshirilishini ta'minlaydi. Masalan, o'qituvchi mavzuni tushuntirganda o'quvchilardan savol-javob, muhokama va amaliy topshiriqlar orqali javob oladi, bu esa ta'lim jarayonini yagona tizim sifatida mustahkamlaydi.

Ta'lim jarayoni yagona tizim sifatida faoliyat yuritishi shaxsning bilim, ko'nikma va ijtimoiy malakalarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadlarni belgilash va ularga erishish bilan amalga oshadi. Har bir dars va pedagogik faoliyat shaxsning umumiy rivojlanish maqsadiga xizmat qilishi lozim. Ta'lim jarayoni yagona tizim sifatida fanlararo va faoliyatlararo integratsiyani talab qiladi. Masalan, matematik ko'nikmalarni fan loyihalarida qo'llash, tarixiy mavzularni zamonaviy ijtimoiy kontekstga bog'lash – bu tizimli yondashuvga misol bo'ladi. Shu tarzda o'quvchi o'z bilimini amaliyotga qo'llashni o'rganadi va shaxs sifatida rivojlanadi.

Xulosa. Ta'lim jarayoni – bu shaxsning bilim, ko'nikma, ijtimoiy va axloqiy malakalarini shakllantirishga qaratilgan murakkab va tizimli jarayondir. Ta'lim jarayonining mohiyati uning pedagogik va ijtimoiy jihatlarida bir vaqtning o'zida shaxsni rivojlantirishga qaratilganligida yotadi. Yagona tizim sifatida ta'lim jarayoni o'qituvchi, o'quvchi, mavzu va shart-sharoitlarning uzviy faoliyati bilan amalga oshadi. Shu orqali shaxs bilimga ega bo'ladi, ijtimoiylashadi, mustaqil va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishga o'rganadi hamda jamiyatga moslashadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – T.: Ma'naviyat, 2018.
2. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.
4. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – T.: Fan, 2020.
5. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – Toshkent, 2019.
6. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – Toshkent, 2021.

NAVOIY ILMIY MEROSI VA UNING TARBIYAVIY AHAMIYATI

Rahmanova Lobar Jaloliddin qizi, Rabiyeva Farangiz Abduraxim qizi,
UMFT, Pedagogika-psixologiya yo'nalishi 3 - bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: S.A. Xaydarov

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi Alisher Navoiy ilmiy-ma'naviy merosining mohiyati hamda uning tarbiyaviy ahamiyati kompleks tahlil qilinadi. Navoiy asarlarida ilgari surilgan axloqiy, ma'rifiy va pedagogik qarashlar bugungi globallashuv sharoitida yosh avlodni komil inson sifatida tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotda mutafakkirning asarlarida ilm-ma'rifat, adolat, insonparvarlik, vatanparvarlik va ma'naviy poklik g'oyalari ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, ilmiy meros, tarbiya, ma'naviyat, komil inson, pedagogik g'oyalar.

Abstract. This article analyzes the scientific and spiritual heritage of the great thinker, poet and statesman Alisher Navoi and its educational significance. The moral, educational and pedagogical ideas expressed in Navoi's works play an important role in educating the younger generation as morally mature individuals in modern society. The study highlights the concepts of knowledge, justice, humanism, patriotism and spiritual perfection from a scientific perspective.

Keywords: Alisher Navoi, scientific heritage, education, spirituality, perfect individual.

Аннотация. В данной статье проводится комплексный анализ научно-духовного наследия великого мыслителя, поэта и государственного деятеля Алишера Навои, а также его воспитательного значения. Идеи нравственности, просвещения и педагогики, отражённые в трудах Навои, имеют важное значение в формировании гармонично развитой личности молодого поколения.

Ключевые слова: Алишер Навои, научное наследие, воспитание, духовность, совершенная личность.

Kirish. Alisher Navoiy Sharq uygʻonish davri tafakkurining yirik namoyandasi boʻlib, uning ilmiy va adabiy merosi oʻzbek xalqi maʼnaviy madaniyatining ajralmas qismidir. Navoiy nafaqat badiiy ijod sohibi, balki chuqur falsafiy va pedagogik qarashlarga ega mutafakkir sifatida tarixda muhim oʻrin egallaydi. Uning asarlarida inson tarbiyasi, axloqiy kamolot, ilmga muhabbat va jamiyat taraqqiyoti masalalari markaziy oʻrinni egallaydi.

Zamonaviy taʼlim tizimida milliy qadriyatlar asosida tarbiya berish zarurati ortib borayotgan bir sharoitda, Navoiy merosini ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan oʻrganish alohida dolzarblik kasb etadi. Navoiy asarlarining tarbiyaviy qadriyatlarini yosh avlod ongiga yetkazishda ilmiy tadqiqotlarning roli katta, chunki ular asarlar mazmunini tizimli ravishda yoritib, pedagogik metodlar bilan uygʻunlashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, Navoiy pedagogik qarashlari zamonaviy shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim tamoyillari bilan uygʻun boʻlib, ularning amaliy qoʻllanilishi orqali yosh avlodning maʼnaviy, axloqiy va intellektual rivojlanishini taʼminlash mumkin. Tadqiqotning maqsadi – Navoiy ilmiy-maʼnaviy merosini zamonaviy pedagogik kontekstda tahlil qilib, uning tarbiyaviy samaradorligini aniqlash, shuningdek, asarlardagi gʻoyalarni hozirgi taʼlim jarayoniga integratsiyalash imkoniyatlarini oʻrganishdir.

Materialar va usullar. Tadqiqot jarayonida Alisher Navoiy qalamiga mansub “Xamsa”, “Mahbub ul-qulub”, “Lison ut-tayr”, “Munshaot”, “Nazm ul-javohir” kabi asarlar asosiy manba sifatida tanlandi. Shu bilan birga, mavzu boʻyicha zamonaviy ilmiy-pedagogik adabiyotlar, maqolalar va monografiyalar tahlil qilindi. Bu manbalar Navoiy merosining pedagogik va tarbiyaviy mazmunini ilmiy asosda yoritishga yordam berdi.

Tadqiqotda tahliliy-sintetik metod, taqqoslash metodi, tarixiy va mantiqiy yondashuvlar, kontekstual tahlil usuli qoʻllanildi. Tahliliy-sintetik metod Navoiy asarlaridagi tarbiyaviy gʻoyalarni aniqlash va ularning maʼnosini tizimli tarzda yoritishda qoʻllanildi. Taqqoslash metodi Navoiy pedagogik qarashlarini zamonaviy taʼlim tamoyillari bilan solishtirishga imkon berdi. Tarixiy va mantiqiy yondashuvlar esa asarlarning tarixiy kontekstdagi oʻrnini aniqlash va shaxs tarbiyasiga qoʻllaniladigan metodlarni tushunishga yordam berdi. Kontekstual

tahlil usuli orqali Navoiy merosining jamiyat va tarbiya jarayonidagi ahamiyati chuqur o'rganildi.

Ushbu materiallar va usullar zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonida Navoiy merosining amaliy ahamiyatini ko'rsatishda asosiy vosita bo'lib xizmat qildi. Shu bilan birga, ular tadqiqotga ilmiy aniqlik, tizimlilik va keng qamrovli tahlil imkoniyatini berdi, bu esa yosh avlodni tarbiyalashda Navoiy g'oyalarini samarali qo'llashga yordam beradi.

Natija va muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiy ilmiy-ma'naviy merosida tarbiya masalasi markaziy va tizimli ahamiyat kasb etadi. Mutafakkir insonni jamiyatning eng oliy qadriyati sifatida talqin etib, uning ma'naviy-axloqiy kamolotini ijtimoiy taraqqiyotning asosiy sharti deb hisoblaydi. Navoiy asarlarida komil inson konsepsiyasi chuqur falsafiy va pedagogik mazmunda yoritilgan bo'lib, bu konsepsiya ilm, axloq, adolat va insonparvarlik uyg'unligiga asoslanadi.

"Mahbub ul-qulub" asarida jamiyat a'zolarining axloqiy mas'uliyati, kasb odobi, insoniy fazilatlari va ijtimoiy burch masalalari batafsil tahlil qilinadi. Bu asar ilm egalarining jamiyatdagi o'rni, yoshlar tarbiyasidagi roli va yetakchi ijtimoiy kuch sifatidagi ahamiyatini chuqur ochib beradi. Navoiy ilmni faqat bilim olish vositasi sifatida emas, balki shaxsning ma'naviy poklanishida, axloqiy yetuklikka erishishida asosiy omil sifatida ko'radi.

"Xamsa" dostonlarida tarbiya masalasi badiiy obrazlar orqali ifodalanib, adolatli hukmdor, sadoqatli inson va fidoyi shaxs timsollari orqali yosh avlod ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Navoiy asarlarida tarbiyaviy komponentlar nafaqat axloqiy normalar, balki ma'naviy va estetik qadriyatlar bilan uyg'unlashgan. Bu jihat Navoiy merosining tarbiyaviy samaradorligini oshiradi va zamonaviy ta'lim konsepsiyalarida shaxsga yo'naltirilgan pedagogik tamoyillar bilan uyg'un ekanini ko'rsatadi.

Shuningdek, Navoiy tarbiyani uzluksiz jarayon sifatida talqin etib, oilaviy tarbiya, ustoz-shogird an'analari, maktab va ijtimoiy muhitning uyg'unligini muhim deb hisoblaydi. Tarbiyaviy jarayonni shaxsning hayotiy tajribasi, o'z-o'zini rivojlantirish imkoniyati bilan bog'lash orqali Navoiy metodlari yoshlarning axloqiy va ma'naviy yetukligi uchun samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Bugungi kunda Navoiy asarlariga qaratilayotgan e'tibor ortib bormoqda. O'zbekistonning ta'lim va madaniyat sohalarida Navoiy merosini o'rganish, uni darsliklar va o'quv dasturlariga kiritish, xalqaro ilmiy konferensiyalar va tadqiqotlarda tahlil qilish keng yoyilmoqda. Shu bilan birga, uning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar global pedagogik va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'un kelib, yosh avlodni tarbiyalashda va ma'naviy yetuk shaxslarni shakllantirishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Navoiy pedagogik va axloqiy qarashlari bugungi kun sharoitida zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimining muhim qismi sifatida qaraladi. Pedagoglar, tadqiqotchilar va tarbiyachilar uning metodlarini o'rganib, amaliyotga tatbiq etish orqali yoshlarni jamiyatga foydali, axloqiy va intellektual jihatdan yetuk shaxslar sifatida tarbiyalash imkoniyatiga ega bo'ladi. Navoiy asarlari nafaqat o'zbek, balki

jahon madaniyati kontekstida ham o'rganilmoqda, bu esa uning pedagogik qadriyatining universalligini va ahamiyatini yanada oshiradi.

Bundan tashqari, tadqiqot Navoiy metodlarining zamonaviy pedagogik jarayonlarga tatbiqi va ularning ta'lim-tarbiya tizimiga integratsiyasi imkoniyatlarini kengroq yoritadi. Asarlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, Navoiy shaxs tarbiyasini nafaqat bilim berish orqali, balki axloqiy me'yorlar, ijtimoiy mas'uliyat, estetik va badiiy qadriyatlar orqali shakllantirishga katta e'tibor beradi. Shu bois, Navoiy pedagogik qarashlarini o'rganish va amaliyotga tatbiq etish bugungi ta'lim tizimining samaradorligini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Navoiy merosining zamonaviy ahamiyati shundaki, u nafaqat o'quv jarayonida, balki ma'naviy va axloqiy tarbiyada ham qo'llanilmoqda. Ko'plab maktab va oliy ta'lim muassasalarida Navoiy asarlari asosida tarbiyaviy dasturlar ishlab chiqilmoqda, ilmiy loyihalar va seminarlar tashkil qilinmoqda, yoshlar orasida ma'naviy qadriyatlarni targ'ib qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Shu bilan birga, uning asarlarida ifodalangan insoniy ideal va tarbiyaviy tamoyillar zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashib, milliy ma'naviyat va barkamol avlodni tarbiyalashda asosiy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ilmiy-ma'naviy merosi yuksak tarbiyaviy va pedagogik ahamiyatga ega. Uning asarlarida ilgari surilgan g'oyalar yosh avlodni ma'naviy yetuk, bilimli va vatanparvar etib tarbiyalashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Navoiy merosini ta'lim-tarbiya jarayoniga keng joriy etish milliy ma'naviyatni mustahkamlashga, shaxslarni jamiyat uchun foydali va mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot materiallari va ishlatilgan metodlar Navoiy g'oyalarining amaliy ahamiyatini ko'rsatib, ularni pedagogik jarayonga integratsiya qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Navoiy A. *Mahbub ul-qulub*. – T.: Fan, 1983. – 256 b.
2. Navoiy A. *Xamsa: 5 jildlik*. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987. – 1-jild. – 520 b.
3. Navoiy A. *Lison ut-tayr*. – T.: Fan, 1991. – 312 b.
4. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
5. Abdurahmonov A. *Alisher Navoiy va pedagogik tafakkur*. – T.: O'qituvchi, 2005. – 148 b.
6. Qosimov B. *Mumtoz adabiyot va tarbiya masalalari*. – T.: Fan, 2010. – 192 b.

O'RTA OSIYODA MADRASA VA MAKTAB TA'LIMI

Raimov Fayzullo, UMFT talabasi
Ilmiy rahbar: **S.A.Xaydarov**

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'rta Osiyoda maktab va madrasa ta'limining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda ularning jamiyat hayotidagi o'rni yoritiladi. Boshlang'ich maktablar va oliy ta'lim maskani bo'lgan madrasalarning ta'lim-tarbiya jarayonidagi vazifalari, o'qitiladigan fanlar, ustoz-shogird an'analari hamda ularning

ma'naviy-axloqiy tarbiyadagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, maktab va madrasa ta'limining bugungi ta'lim tizimi shakllanishiga ko'rsatgan ta'siri ochib beriladi.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, maktab ta'limi, madrasa, ta'lim-tarbiya, ustoz-shogird, ma'naviyat

Kirish. O'rta Osiyo qadimdan ilm-fan va ma'rifat markazi bo'lib kelgan. Ushbu hududda maktab va madrasa ta'limi jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutgan. Ayniqsa, IX–XII asrlarda Sharq uyg'onish davrida maktab va madrasalar ilmiy va madaniy hayotning asosiy tayanchiga aylangan. Maktab va madrasa ta'limi nafaqat bilim berish, balki shaxsni axloqiy, ma'naviy va ijtimoiy jihatdan tarbiyalash vazifasini ham bajargan.

O'rta Osiyoda maktab ta'limi

Maktablar O'rta Osiyoda boshlang'ich ta'lim beruvchi muassasa sifatida faoliyat yuritgan. Ularda asosan bolalarga savod o'rgatilgan. Maktab ta'limining asosiy maqsadi bolalarning o'qish, yozish va hisoblash ko'nikmalarini shakllantirish bo'lgan. Maktablarda Qur'on o'qish, arab yozuvi, hisob-kitob va odob-axloq qoidalari o'rgatilgan. Ta'lim jarayonida yodlash va takrorlash usullari keng qo'llanilgan. Ustoz shaxsiy namuna orqali tarbiyalashga katta e'tibor qaratgan.

Madrasalar O'rta Osiyoda oliy ta'lim maskani sifatida shakllangan. Ular dastlab masjidlar qoshida tashkil etilgan bo'lib, keyinchalik mustaqil ilm dargohlariga aylangan. Madrasalarda diniy fanlar bilan bir qatorda dunyoviy fanlar ham o'qitilgan. Jumladan, fiqh, hadis, tafsir bilan birga matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa va mantiq fanlari ham ta'lim dasturidan o'rin olgan.

Maktab va madrasalarda ta'lim mazmuni

Maktab va madrasalarda ta'lim mazmuni yosh va bilim darajasiga mos ravishda tashkil etilgan. Maktablarda asosiy e'tibor savodxonlik va axloqiy tarbiyaga qaratilgan bo'lsa, madrasalarda chuqur ilmiy bilimlar berilgan.

Ta'lim jarayonida:

- og'zaki bayon,
- savol-javob,
- munozara,
- mustaqil o'rganish

kabi metodlardan foydalanilgan. Bu usullar talabalar tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilgan. O'rta Osiyoda maktab va madrasa ta'limida ustoz-shogird munosabatlari alohida ahamiyatga ega bo'lgan. Ustoz bilim manbai va tarbiyachi sifatida katta hurmatga sazovor bo'lgan. Shogird esa ustozga hurmat va itoat bilan munosabatda bo'lishi lozim edi. Bu an'ana bilimlarning avloddan-avlodga uzluksiz o'tishini ta'minlagan.

Maktab va madrasalar faqat ta'lim beruvchi emas, balki tarbiya beruvchi muassasa sifatida faoliyat yuritgan. Ular yoshlarni halollik, mehnatsevarlik, adolat, vatanparvarlik va ma'naviy poklik ruhida tarbiyalagan. Shuningdek, jamiyatda ilimli insonlarni yetishtirish orqali ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qilgan.

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishida O'rta Osiyo maktab va madrasa ta'limi muhim tarixiy tajriba hisoblanadi. Ularning ta'lim-tarbiya uyg'unligiga asoslangan modeli hozirgi pedagogik yondashuvlar bilan

uyg'unlashadi. Ustoz-shogird an'analari, axloqiy tarbiya va ilmga hurmat bugungi ta'limda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'rta Osiyoda maktab va madrasa ta'limi ilm-fan, madaniyat va ma'naviyat rivojining asosiy omili bo'lgan. Ushbu ta'lim muassasalari yosh avlodni bilimli, axloqli va jamiyatga foydali shaxslar etib tarbiyalashda muhim rol o'ynagan. Ularning boy tajribasi bugungi ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.
2. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish*. – Toshkent, 2019.
4. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari*. – Toshkent, 2021.
5. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish*. – Toshkent, 2020.
6. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi*. – Toshkent, 2018.

XITOYDA TA'LIM TARBIYA TIZIMI

Rasulova Shoxista, Nigmatova Vasila, Abdumalikova Zarnigor,
UMFT, Pedagogika va psixologiya yo'nalishi, 4-kurs talabalari
Ilmiy rahbar: S.A. Xaydarov

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xitoy mamlakatlarida ta'lim-tarbiya tizimining shakllanishi, bosqichlari va asosiy xususiyatlari keng tahlil qilingan. Xususan, tarixiy-falsafiy asoslar, maktabgacha va umumiy o'rta ta'lim, oliy ta'lim tizimi, axloqiy tarbiya hamda zamonaviy raqamli ta'lim islohotlari yoritib berilgan. Maqolada Xitoy ta'lim-tarbiya tizimining samaradorligi va uning jahon ta'lim makonidagi ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so'zlar: Xitoy ta'lim tizimi, ta'lim-tarbiya, Konfutsiylik, intizom, maktab ta'limi, oliy ta'lim, axloqiy tarbiya, raqamli ta'lim, innovatsiyalar.

Kirish. Xitoy mamlakatlarida (Xitoy Xalq Respublikasi, Tayvan, Singapur va boshqa xitoy madaniyati ta'siri kuchli hududlarda) ta'lim-tarbiya tizimi ming yillik tarixiy an'alar, konfutsiylik falsafasi hamda zamonaviy innovatsion yondashuvlar uyg'unligiga asoslanadi. Ushbu tizim intizom, mehnatsevarlik, bilimga hurmat va ustoz-shogird munosabatlarini yuksak qadrlashi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda Xitoy ta'lim tizimi dunyodagi eng raqobatbardosh va samarali tizimlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Mazkur maqolada Xitoy mamlakatlarida ta'lim-tarbiya tizimining asosiy xususiyatlari, bosqichlari, tarbiyaviy yondashuvlari va zamonaviy islohotlari keng tahlil qilinadi.

Xitoy ta'lim-tarbiya tizimining tarixiy va falsafiy asoslari

Xitoy ta'lim tizimining ildizlari Konfutsiy ta'limotiga borib taqaladi. Ushbu falsafaga ko'ra, ta'lim insonni axloqan barkamol, jamiyatga foydali va mas'uliyatli shaxs etib tarbiyalashning eng muhim vositasidir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, Konfutsiylikda bilim olish faqat shaxsiy muvaffaqiyat emas, balki jamiyat oldidagi burch sifatida qaraladi. Ota-onaga hurmat, ustozga sadoqat, intizom va mehnatsevarlik bugungi Xitoy ta'lim-tarbiyasining ham asosiy tamoyillaridan bo'lib qolmoqda.

Xitoyda maktabgacha ta'lim bolalarda intizom, jamoada ishlash va dastlabki bilim ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan. Bolalar bog'chalarida o'yin bilan

birga qat'iy tartib, kunlik rejaga amal qilish muhim hisoblanadi. Mazkur bosqich tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalar erta yoshdan mas'uliyat va mustaqillikka o'rgatiladi. Tarbiya jarayonida ota-onalar bilan hamkorlik muhim o'rin tutadi, chunki oilaviy tarbiya maktabgacha ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi.

Xitoyda umumiy o'rta ta'lim qat'iy tartib va yuqori talablar asosida tashkil etiladi. O'quvchilar matematika, tabiiy fanlar va ona tilini chuqur o'rganadilar. Baholash tizimi asosan test va imtihonlarga asoslangan. Bu bosqichning keng tahlili shuni ko'rsatadiki, raqobat muhitining kuchli bo'lishi o'quvchilarning bilimga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi. Shu bilan birga, so'nggi yillarda ijodiy fikrlash va shaxsiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ham e'tibor kuchaymoqda.

Xitoy oliy ta'lim tizimi jadal rivojlanib, dunyoning yetakchi universitetlari qatoriga kirib bormoqda. Universitetlarda ta'lim, ilmiy tadqiqot va ishlab chiqarish integratsiyasi kuchli yo'lga qo'yilgan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, talabalar nafaqat nazariy bilim, balki amaliy va innovatsion ko'nikmalarga ham ega bo'ladilar. Davlat tomonidan ilm-fan va texnologiyaga katta investitsiyalar kiritilishi oliy ta'lim sifatining oshishiga xizmat qilmoqda.

Tarbiya tizimida axloqiy va ma'naviy qadriyatlar

Xitoy ta'lim-tarbiya tizimida axloqiy tarbiya muhim o'rin egallaydi. Vatanparvarlik, jamoaga sadoqat, mehnatsevarlik va ijtimoiy mas'uliyat asosiy tarbiyaviy yo'nalishlar hisoblanadi. Mazkur yo'nalish tahlili shuni ko'rsatadiki, tarbiya faqat maktab yoki universitet zimmasida emas, balki oila va jamiyat bilan hamkorlikda olib boriladi. Bu esa yoshlarning ijtimoiy moslashuvini kuchaytiradi.

So'nggi yillarda Xitoy mamlakatlarida raqamli ta'lim, sun'iy intellekt va onlayn platformalar keng joriy etilmoqda. Masofaviy ta'lim va raqamli baholash tizimlari ta'lim jarayonini yanada samarali qilmoqda. Tahlil shuni ko'rsatadiki, an'anaviy intizom va zamonaviy texnologiyalar uyg'unligi Xitoy ta'lim tizimining kuchli jihatlardan biridir. Bu tajriba boshqa mamlakatlar uchun ham o'rganishga loyiq hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Xitoy mamlakatlarida ta'lim-tarbiya tizimi tarixiy an'analar va zamonaviy innovatsiyalar uyg'unligiga asoslangan mukammal tizimdir. Ushbu tizim intizomli, bilimli va raqobatbardosh yosh avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Xitoy ta'lim tajribasi jahon ta'lim tizimida muhim o'ringa ega bo'lib, ko'plab davlatlar uchun namuna bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *World Education Report*. – Paris, 2020.
2. OECD. *Education at a Glance*. – Paris, 2021.
3. Eurydice. *Education Systems in Europe*. – Brussels, 2019.
4. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
5. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon*. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
6. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – Toshkent, 2018.
7. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari*. – Toshkent: Fan, 2020.

YUNISEF VA XALQARO TASHKILOTLARNING TA'LIM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDAGI FAOLIYATI

Abdug'aniyeva Ma'rifat, Rasulova Zamira, Boboyeva Iroda,

Annotatsiya. Ushbu maqolada YUNISEF, YuNESKO, Jahon banki, BMT Taraqqiyoti dasturi (UNDP) kabi yetakchi xalqaro tashkilotlarning jahon miqyosida ta'lim tizimini rivojlantirish, sifatini oshirish va ta'limga teng imkoniyatlar yaratish borasidagi faoliyati tahlil qilinadi. Xususan, ularning rivojlanayotgan davlatlarda maktab ta'limini qo'llab-quvvatlash, raqamli ta'limni joriy etish, qizlar ta'limini rivojlantirish hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalarning ta'limga bo'lgan huquqlarini ta'minlashdagi roli yoritiladi. Shuningdek, xalqaro ta'lim dasturlari, grantlar, o'qituvchilar malakasini oshirish va infratuzilmani yaxshilashga qaratilgan loyihalar misolida bu tashkilotlarning global ta'lim siyosatiga qo'shayotgan hissasi ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: YUNISEF, YuNESKO, xalqaro tashkilotlar, ta'lim tizimi, global ta'lim, bolalar huquqi, ta'limga teng imkoniyat, ta'lim sifati, rivojlanayotgan davlatlar, raqamli ta'lim, ta'lim islohotlari, grantlar va dasturlar.

YUNISEF (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg'armasi) bolalar huquqlarini himoya qilish, ularning sog'lom va barkamol rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan xalqaro tashkilotdir. Ta'lim YUNISEF faoliyatining ustivor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u asosan ijtimoiy himoyaga muhtoj bolalar, qizlar, nogironligi bo'lgan shaxslar va urush yoki tabiiy ofatlardan Zarar ko'rgan hududlarda yashovchi bolalarning ta'limga kirishini ta'minlashga qaratilgan.

YUNISEF maktabgacha ta'limni rivojlantirish, boshlang'ich va o'rta ta'lim qamrovini kengaytirish, shuningdek, favqulodda vaziyatlarda ta'limni uzluksiz davom ettirish uchun maxsus dasturlar ishlab chiqadi. Masalan, inqiroz va urush hududlarida vaqtinchalik maktablar tashkil etish, o'quv qurollari bilan ta'minlash va o'qituvchilarni tayyorlash orqali minglab bolalarning ta'limdan uzilib qolishining oldi olinadi.

YuNESKO (BMTning Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tahkiloti) global ta'lim siyosatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tashkilot "Ta'lim hamm uchun" (Education for All) va "Barqaror rivojlanish uchun ta'lim" kabi tashabbuslar orqali dunyo mamlakatlarida ta'lim tizimini modernizatsiya qilishni qo'llab -quvvatlaydi. YuNESKO ta'lim sifatini oshirish o'qituvchilar tayyorlash standartlarini ishlab chiqish, o'quv dasturlarini zamonaviy talablar asosida savodsizlikka qarshu kurash, kattalar ta'limini rivojlantirish va madaniy xilma-xillikni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish ham uning muhim vazifalaridan biridir.

Jahon banki va UNDPning ta'limni qo'llab-quvvatlash. Jahon banki ta'lim tizimini rivojlantirish uchun moliyaviy resurslar ajratuvchi yetakchi xalqaro institutlardan biridir. U rivojlanayotgan mamlakatlarda maktablar qurish, o'quv jihozlari bilan ta'minlash, ta'limni raqamlashtirish va o'qituvchilar malakasini oshirishga qaratilgan loyihalarni moliyalashtiradi. BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP) esa ta'limni ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot bilan bog'liq holda rivojlantirishga alohida e'tibor qaratadi. UNDP orqli kasb-hunar ta'limi, yoshlar bandligi va inavvatsion ta'lim dasturlari amalga oshiriladi. Bu esa ta'limning mehnat bozori bilan uzviy bog'lanishini ta'minlaydi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan amalga oshirilayotgan dasturlar ta'limga teng imkoniyatlar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, qizlar ta'limni qo'llab-quvvatlash, nogironligi bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirish va qishloq hududlarida ta'lim infratuzilmasini yaxshilash ularning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Bundan tashqari, raqamli ta'lim plat formalarini joriy etish, masofaviy o'qitish tizimlarini rivojlantirish ham xalqaro tashkilotlar tomonidan keng qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu esa ta'limning zamonaviy, ochiq va moslashuvchan bo'lishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, YUNISEF, YuNESKO, Jahon banki, va UNDP kabi xalqaro tashkilotlar ta'lim sohasini rivojlantirishda muhim strategik hamkorlar hisoblanadi. Ularning moliyaviy, texnik va metodik ko'magi tufayli millionlab bolalar va yoshlar sifatli ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Ushbu tashkilotlarning sa'y-harakatlari nafaat alohida davlatlar, balki butun jahon miqyosida barqaror rivojlanish va inson mustahkamlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Heyneman, Stephen P. *Education and International Development: Trends, Issues, and Policies*. New York: Palgrave Macmillan, 2019.
2. Crossley, Michael & Tikly, Leon. *Globalization and International Education Policy*. New York: Routledge, 2017.
3. World Bank & UNESCO Institute for Statistics. *Education Data for Sustainable Development Goals*. Washington, D.C. & Montreal: UIS, 2021.
4. UNICEF. *Inclusive Education for Children with Disabilities: A Global Review*. New York: UNICEF, 2022.
5. UNESCO. *Teachers and Educational Quality: Monitoring Global Progress*. Paris: UNESCO, 2020.
6. Carnoy, Martin. *Education and Social Transformation: Comparative Perspectives*. Stanford: Stanford University Press, 2016.

ISPANIYA VA PORTUGALIYA TA'LIM TIZIMI

Sattorova Feruza, Qalandarova Dilniso, Saydalieva Barno,

UMFT talabalari

Ilmiy rahbar: S.A. Xaydarov

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yevropa davlatlari hisoblangan Ispaniya va Portugaliya ta'lim tizimining tuzilishi, bosqichlari va o'ziga xos jihatlari keng yoritilgan. Har ikki davlat ta'lim tizimining umumiy va farqli tomonlari, maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlar tahlil qilingan. Shuningdek, ta'limni boshqarish, o'quv dasturlari va zamonaviy islohotlar masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: Ispaniya ta'lim tizimi, Portugaliya ta'lim tizimi, Yevropa ta'limi, maktab ta'limi, oliy ta'lim, ta'lim islohotlar

Kirish. Bugungi globallashtirish sharoitida turli davlatlarning ta'lim tizimlarini o'rganish va tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqiga a'zo bo'lgan Ispaniya va Portugaliya davlatlari o'z ta'lim tizimini xalqaro talablar asosida rivojlantirib kelmoqda. Ushbu mamlakatlarda ta'lim shaxsni har tomonlama rivojlantirish, raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash va ijtimoiy tenglikni ta'minlashga yo'naltirilgan.

Ispaniya va Portugaliya ta'lim tizimlari tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan bo'lib, bugungi kunda zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalar bilan boyitilgan. Ushbu maqolada mazkur ikki davlat ta'lim tizimining asosiy jihatlari keng yoritiladi.

Ispaniya ta'lim tizimining umumiy tavsifi

Ispaniya ta'lim tizimi markazlashgan va hududiy boshqaruv uyg'unligiga asoslangan. Ta'lim tizimi davlat tomonidan nazorat qilinadi, biroq avtonom hududlar ta'lim mazmunini qisman mustaqil ravishda belgilash huquqiga ega.

Ispaniyada ta'lim olish barcha fuqarolar uchun teng va ochiq bo'lib, davlat maktablarida ta'lim bepul hisoblanadi. Ta'lim tizimi shaxsning bilim, ko'nikma va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ispaniya ta'lim tizimi bir nechta asosiy bosqichlardan iborat. Maktabgacha ta'lim 0–6 yoshdagi bolalarni qamrab oladi va ixtiyoriy hisoblanadi. Ushbu bosqichda bolalarning ijtimoiylashuvi, nutqi va dastlabki bilimlari rivojlantiriladi.

Boshlang'ich ta'lim 6–12 yosh oralig'idagi bolalar uchun majburiy bo'lib, asosiy savodxonlik, matematik bilimlar va umumiy madaniyat shakllantiriladi.

Majburiy o'rta ta'lim 12–16 yoshgacha davom etadi. Bu bosqichda o'quvchilar umumiy fanlar bilan bir qatorda kasbiy yo'nalishga tayyorgarlik ko'radi.

O'rta maxsus va oliy ta'lim bosqichlari o'quvchilarning qiziqishi va kelajak kasbiga yo'naltirilgan bo'lib, universitet va kasbiy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi.

Portugaliya ta'lim tizimining umumiy tavsifi

Portugaliya ta'lim tizimi ham davlat tomonidan boshqariladi va uzluksiz ta'lim tamoyiliga asoslanadi. Ushbu tizimda ta'lim olish barcha bolalar uchun majburiy va bepul hisoblanadi.

Portugaliya ta'lim tizimining asosiy maqsadi — bilimli, mustaqil fikrlaydigan va jamiyatda faol ishtirok etuvchi shaxsni shakllantirishdir. Ta'lim jarayonida innovatsion metodlar va axborot texnologiyalaridan keng foydalaniladi.

Portugaliyada maktabgacha ta'lim 3–6 yoshdagi bolalarni qamrab oladi va ixtiyoriy hisoblanadi. Ushbu bosqichda bolalarning ijodiy va ijtimoiy qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Boshlang'ich ta'lim 6 yoshdan boshlanib, 4 yil davom etadi. O'rta ta'lim esa bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, majburiy hisoblanadi. O'rta ta'limdan so'ng o'quvchilar akademik yoki kasbiy yo'nalishni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Oliy ta'lim universitetlar va politexnika institutlarida amalga oshiriladi.

Ispaniya va Portugaliya ta'lim tizimlarining o'xshash va farqli jihatlari

Har ikki davlat ta'lim tizimi Yevropa ta'lim makoniga moslashgan va Bolonya jarayoni asosida faoliyat yuritadi. Ta'limning majburiyligi, bepul ta'lim va kompetensiyaga asoslangan yondashuv umumiy jihatlar hisoblanadi.

Farqli jihatlar esa ta'limni boshqarish tizimi va o'quv dasturlarining tuzilishida namoyon bo'ladi. Ispaniyada hududiy avtonomiya kuchli bo'lsa, Portugaliyada markazlashgan boshqaruv ustunlik qiladi.

Ispaniya va Portugaliya ta'lim tizimida so'nggi yillarda raqamli texnologiyalarni joriy etish, masofaviy ta'lim va inklyuziv ta'limni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchilar malakasini rivojlantirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olish zamonaviy islohotlarning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Xulosa. Ispaniya va Portugaliya ta'lim tizimlari Yevropa ta'lim standartlariga mos, uzluksiz va samarali tizimlar hisoblanadi. Ushbu tizimlar shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ta'lim sifati va tenglikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Mazkur davlatlar tajribasi ta'lim tizimini takomillashtirishda, ayniqsa zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi*. – T.: Fan va texnologiya, 2020.
2. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika*. – T.: O'qituvchi, 2019.
3. UNESCO. *World Education Report*. – Paris, 2020.
4. OECD. *Education at a Glance*. – Paris, 2021.
5. Eurydice. *Education Systems in Europe*. – Brussels, 2019.
6. Bray M. *Comparative Education*. – London, 2018.

SINGAPUR TA'LIM TIZIMI

Abdusadikova Turg'unoy, Tojiboyeva Shahlo,
23-guruh pedagogika yo'nalishi 3-kurs
Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Singapur Respublikasining ta'lim tizimi har tomonlama va chuqur tahlil qilinadi. Unda ta'lim tizimining umumiy tuzilmasi, maktabgacha, boshlang'ich, o'rta hamda oliy va kasbiy ta'lim bosqichlarining mazmuni keng yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchilar tayyorlash tizimi, ta'lim sifatini baholash mexanizmlari, davlat siyosatining ta'limdagi roli va tizimning kuchli hamda zaif jihatlari tahlil etilgan. Maqolada Singapur ta'lim tizimining xalqaro miqyosdagi muvaffaqiyati sabablari ochib berilib, ushbu modelning boshqa davlatlar uchun ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Singapur ta'lim tizimi, maktabgacha ta'lim, boshlang'ich ta'lim, o'rta ta'lim, oliy ta'lim, kasbiy ta'lim, o'qituvchilar tayyorlash, ta'lim sifati, innovatsion ta'lim

Kirish. Singapur ta'lim tizimi bugungi kunda dunyodagi eng samarali va natijador ta'lim modellaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Kichik hududga, tabiiy resurslarning cheklanganligiga qaramay, Singapur qisqa vaqt ichida bilimga asoslangan kuchli iqtisodiyotni shakllantira oldi. Bu yutuqlarning asosiy omillaridan biri sifatli va puxta rejalashtirilgan ta'lim tizimi hisoblanadi. Davlat ta'limni milliy rivojlanishning eng muhim strategik vositasi sifatida ko'rib, uni doimiy ravishda isloh qilib boradi. Singapur ta'lim siyosatining asosiy maqsadi — intizomli, tanqidiy fikrlay oladigan, innovatsion g'oyalarga ochiq va global raqobatga tayyor shaxslarni tarbiyalashdir. Ushbu maqolada Singapur ta'lim tizimining tuzilmasi, asosiy bosqichlari, o'ziga xos jihatlari, kuchli tomonlari hamda mavjud muammolari keng va chuqur tahlil qilinadi.

Ta'lim tizimining umumiy tuzilmasi

Singapur ta'lim tizimi quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

- Maktabgacha ta'lim
- Boshlang'ich ta'lim
- O'rta ta'lim
- Oliy va kasbiy ta'lim

Ushbu tizim markazlashgan holda boshqariladi va Ta'lim vazirligi tomonidan qat'iy nazorat qilinadi. Shu bilan birga, maktablar ma'lum darajada mustaqillikka ega bo'lib, innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkoniyatiga egadir.

Singapurda maktabgacha ta'lim 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni qamrab oladi. Bu bosqich majburiy bo'lmasa-da, bolalarning aksariyati bolalar bog'chalarida ta'lim oladi. Maktabgacha ta'limning asosiy maqsadi bolalarda ijtimoiylashuv, til ko'nikmalari, mustaqil fikrlash va intizom asoslarini shakllantirishdan iborat.

Davlat va xususiy sektor hamkorligida faoliyat yurituvchi bolalar bog'chalari bolalarning yosh xususiyatlariga mos dasturlar asosida ishlaydi. O'yin orqali o'rganish, ijodkorlik va muloqotga katta e'tibor qaratiladi.

Boshlang'ich ta'lim 6 yil davom etadi va majburiy hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'quvchilarga matematika, ingliz tili, ona tili, tabiiy fanlar va axloqiy tarbiya asoslari o'rgatiladi. Singapur ta'lim tizimida matematika va fanlarga alohida urg'u beriladi, bu esa o'quvchilarning xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishishiga sabab bo'lmoqda. Boshlang'ich ta'lim yakunida o'quvchilar maxsus milliy imtihon topshiradilar. Ushbu imtihon o'quvchilarning keyingi ta'lim yo'nalishini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

O'rta ta'lim bosqichida o'quvchilar o'z bilim darajasi va qobiliyatlariga qarab turli akademik yo'nalishlarga ajratiladi. Bu tizim differensial ta'lim modeli asosida tashkil etilgan bo'lib, har bir o'quvchining imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirishni maqsad qiladi. O'rta ta'lim jarayonida akademik bilimlar bilan bir qatorda tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllantiriladi.

Singapurda oliy ta'lim universitetlar, politexnika institutlari va texnik kollejlari orqali amalga oshiriladi. Universitetlar ilmiy-tadqiqot va innovatsiyaga yo'naltirilgan bo'lsa, politexnika va kollejlari amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlashga ixtisoslashgan.

Davlat mehnat bozori ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor beradi. Talabalar amaliyot, startap loyihalar va sanoat bilan hamkorlik orqali real tajriba orttiradilar.

O'qituvchilar tayyorlash va baholash

Singapurda o'qituvchi kasbi yuqori obro'ga ega. O'qituvchilar qat'iy tanlov asosida saralab olinadi va ularning doimiy kasbiy rivoji ta'minlanadi. Malaka oshirish, treninglar va pedagogik tadqiqotlar tizimning ajralmas qismi hisoblanadi.

Singapur ta'lim tizimining kuchli jihatlariga yuqori intizom, sifatli o'quv dasturlari, kuchli o'qituvchilar tarkibi va davlatning barqaror siyosatini kiritish mumkin. Shu bilan birga, o'quvchilarga tushadigan akademik bosimning yuqoriligi va raqobat muhitining kuchliligi ayrim muammolarni keltirib chiqaradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Singapur ta'lim tizimi puxta rejalashtirilgan, aniq maqsadga yo'naltirilgan va uzoq muddatli strategiyaga asoslangan samarali model hisoblanadi. Ushbu tizimning muvaffaqiyati, avvalo, davlatning ta'limga bo'lgan jiddiy munosabati, qat'iy boshqaruv mexanizmlari hamda ta'lim siyosatining iqtisodiy rivojlanish ehtiyojlari bilan uzviy bog'langanligi bilan izohlanadi. Singapur tajribasi shuni ko'rsatadiki, tabiiy resurslar cheklangan bo'lsa ham, inson kapitaliga sarmoya kiritish orqali barqaror taraqqiyotga erishish mumkin.

Ta'lim tizimining barcha bosqichlari — maktabgacha ta'limdan tortib oliy va kasbiy ta'limgacha — o'zaro uzviy bog'langan holda faoliyat yuritadi. Boshlang'ich va o'rta ta'limda kuchli akademik poydevor yaratilsa, oliy va kasbiy ta'lim bosqichlarida bu bilimlar amaliy ko'nikmalar bilan boyitiladi. O'qituvchilar tayyorlash va ularning doimiy kasbiy rivojiga berilayotgan e'tibor esa ta'lim sifati barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Shu bilan birga, Singapur ta'lim tizimi mukammal bo'lishiga qaramay, ayrim muammolardan xoli emas. O'quvchilarga tushadigan akademik yuklamaning yuqoriligi, kuchli raqobat muhiti va psixologik bosim masalalari jamiyatda muhokama qilinmoqda. So'nggi yillarda davlat tomonidan bu muammolarni yumshatish, o'quvchilarning ruhiy holatini qo'llab-quvvatlash va ta'lim jarayonini yanada moslashuvchan qilish bo'yicha chora-tadbirlar ko'rilmogda.

Umuman olganda, Singapur ta'lim tizimi zamonaviy dunyo talablariga mos, natijador va innovatsion yondashuvlarga tayangan model sifatida boshqa davlatlar uchun muhim tajriba maktabi bo'la oladi. Uning asosiy saboqlari — ta'limda sifatga ustuvorlik berish, o'qituvchi kasbining nufuzini oshirish va ta'limni milliy rivojlanish strategiyasining markaziga qo'yish — har qanday mamlakat uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar.* – Toshkent, 2018.
2. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari.* – Toshkent: Fan, 2020.
3. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish.* – Toshkent, 2019.
4. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari.* – Toshkent, 2021.
5. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
6. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
7. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
8. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
9. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.

**O'ZBEK XALQ PEDAGOGIKASI VA UNING ISLOM
TA'LIMOTIDA IJTIMOY-PEDAGOGIK G'OYALAR**

***Turdiyeva Charos Pirimovna, Ziyovuddinova Lobar Ebodullo qizi, UMFT talabalari,
Ilmiy rahbar: S.A.Xaydarov***

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalq pedagogikasining mazmun-mohiyati hamda uning islom ta'limoti bilan uzviy bog'liqligi keng yoritilgan. Xalq pedagogikasida shakllangan tarbiyaviy qarashlar, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy munosabatlar tizimi tahlil qilingan.

Shuningdek, Qur'oni karim va hadislar asosida islom ta'limotidagi ijtimoiy-pedagogik g'oyalar ochib berilib, ularning yosh avlod tarbiyasidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: xalq pedagogikasi, islom ta'limoti, ijtimoiy tarbiya, axloq, ma'naviyat, hadis

Kirish. O'zbek xalq pedagogikasi asrlar davomida xalqning hayotiy tajribasi, urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlari asosida shakllangan. Ushbu pedagogik qarashlar jamiyatda shaxsni tarbiyalash, uni ijtimoiy hayotga tayyorlash va axloqiy jihatdan kamol toptirishga qaratilgan. Islom ta'limoti esa o'zbek xalqining ma'naviy hayotida muhim o'rin tutib, tarbiya va ijtimoiy munosabatlarga chuqur ta'sir ko'rsatgan. Shu bois xalq pedagogikasi va islom ta'limotidagi ijtimoiy-pedagogik g'oyalarni birgalikda o'rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

O'zbek xalq pedagogikasining mazmuni va mohiyati

O'zbek xalq pedagogikasi — bu xalqning asrlar davomida to'plagan tarbiyaviy tajribasi, qarashlari va qadriyatlari majmuidir. U oila, mahalla va jamoa orqali amalga oshirilgan tarbiya tizimini o'z ichiga oladi. Xalq pedagogikasida bolani mehnatsevarlikka, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr, halollik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ustuvor bo'lgan. Ushbu qadriyatlar ijtimoiy hayotda barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlashga xizmat qilgan.

Maqol, matal, ertak va dostonlar o'zbek xalq pedagogikasining muhim manbalaridan hisoblanadi. Ushbu janrlarda axloqiy-ijtimoiy g'oyalar, odob-axloq me'yorlari va hayotiy saboqlar mujassam. Masalan, maqollarda halollik, sabr-toqat, mehnat va birlik g'oyalari targ'ib qilinadi. Ertak va dostonlar orqali esa bolalarda jasorat, adolat va insonparvarlik fazilatlari shakllantiriladi.

Islom ta'limotida tarbiya masalasi muhim o'rin egallaydi. Qur'oni karim va hadislar insonni komil shaxs sifatida tarbiyalashga qaratilgan. Islomda bilim olish, axloqiy poklik va ijtimoiy mas'uliyat yuksak qadrlanadi. Islom ta'limotida ota-onaga hurmat, qarindoshlik rishtalarini mustahkamlash, kambag'allarga yordam berish kabi g'oyalar ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Bu g'oyalar jamiyatda adolat va mehr-oqibatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Hadislarda ijtimoiy-pedagogik g'oyalar

Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) hadislarida tarbiya va axloq masalalari keng yoritilgan. Hadislarda bolalarni mehr bilan tarbiyalash, ilmga intilish va yaxshi xulqni namuna sifatida ko'rsatish ta'kidlanadi. Hadislar yosh avlodni jamiyatda foydali inson bo'lib yetishishiga undaydi. Bu esa islom ta'limotining ijtimoiy-pedagogik ahamiyatini yanada oshiradi.

O'zbek xalq pedagogikasi va islom ta'limoti o'zaro uyg'un holda rivojlangan. Xalq urf-odatlar va diniy qarashlar bir-birini boyitib, tarbiya jarayonida muhim rol o'ynagan. Masalan, mehmondo'stlik, saxovat va halollik kabi fazilatlar ham xalq pedagogikasida, ham islom ta'limotida yuksak qadrlanadi. Bu uyg'unlik yosh avlodning ma'naviy kamolotini ta'minlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda xalq pedagogikasi va islomiy tarbiya g'oyalarini zamonaviy ta'lim jarayoniga singdirish muhim ahamiyatga ega. Bu orqali yoshlarni ma'naviy yetuk, ijtimoiy faol va vatanparvar shaxslar etib tarbiyalash mumkin. Zamonaviy

ta'limda milliy va diniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. O'zbek xalq pedagogikasi va islom ta'limotidagi ijtimoiy-pedagogik g'oyalar shaxs tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Ushbu g'oyalar asrlar davomida jamiyatda ma'naviy barqarorlik va ijtimoiy hamjihatlikni ta'minlab kelgan.

Bugungi kunda ham ushbu boy merosdan samarali foydalanish yosh avlodni komil inson sifatida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xoliqov A. Ta'lim menejmenti asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Ergashev I. Ta'lim jarayonini boshqarish. – Toshkent, 2019.
3. Karimova S. O'qitish metodlari va shakllari. – Toshkent, 2021.
4. Mavlonova R. Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish. – Toshkent, 2020.
5. Umarov B. Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi. – Toshkent, 2018.
6. Xudoyberdiyev E. Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit. – Toshkent, 2017.
7. Yo'ldoshev J. Tarbiya fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2022.

FOROBIYNING ILMIY MEROSI VA UNING DIDAKTIK QARASHLARI

Umbatov To'lagan Abdusattorovich, Almamatov Botirbek Alimjon o'g'li,
UMFT, Pedagogika-psixologiya yo'nalishi 3 - bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Abu Nasr Forobiyning (872–950) ilmiy merosi va didaktik qarashlari tahlil qilinadi. Maqolada Forobiyning falsafa, mantiq, siyosat, etika, musiqashunoslik va pedagogika sohalaridagi ilmiy ishlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, uning ta'limga bo'lgan yondashuvi, bilim va tarbiyani uyg'unlashtirish prinsiplari, o'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish va metodik yondashuvlari chuqur tahlil qilinadi. Maqola Forobiyning pedagogik merosini zamonaviy ta'lim tizimida tatbiq etish imkoniyatlarini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. Forobiy, ilmiy meros, didaktika, pedagogika, ta'lim, tarbiya, falsafa, mantiq, axloq, musiqa, shaxsiy rivojlanish.

Аннотация. В данной статье анализируются научное наследие и дидактические взгляды Абу Насра Фараби (872–950). Рассматриваются его научные труды в области философии, логики, политики, этики, музыковедения и педагогики. Также глубоко исследуются его подход к обучению, принципы сочетания знаний и воспитания, поэтапная организация учебного процесса и методические подходы. Статья демонстрирует возможности применения педагогического наследия Фараби в современной образовательной системе.

Ключевые слова: Фараби, научное наследие, дидактика, педагогика, образование, воспитание, философия, логика, этика, музыка, личностное развитие.

Abstract. This article analyzes the scientific heritage and didactic views of Abu Nasr Al-Farabi (872–950). It examines his scientific works in philosophy, logic, politics, ethics, musicology, and pedagogy. Furthermore, his approach to education, principles of integrating knowledge and moral upbringing, step-by-step organization of the learning process, and methodological approaches are thoroughly analyzed. The article highlights the potential application of Al-Farabi's pedagogical heritage in the modern educational system.

Keywords: Al-Farabi, scientific heritage, didactics, pedagogy, education, upbringing, philosophy, logic, ethics, music, personal development.

Kirish. O'rta asrlar musulmon olamining buyuk mutafakkiri Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad al-Forobiyning (872–950) ilmiy merosi bugungi

kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. Forobiy falsafa, mantiq, siyosatshunoslik, etika, musiqashunoslik va pedagogika sohalarida ko'plab asarlar yaratgan bo'lib, ularning aksariyati ilmiy, ma'naviy va pedagogik qadriyatlar nuqtai nazaridan keng tadqiq etilgan.

Forobiy shaxsiy rivojlanish, bilim va tarbiya uyg'unligini ta'minlashni o'quv jarayonining markaziy printsipli sifatida ko'radi. Uning pedagogik qarashlari – didaktik yondashuvi – o'quvchilarning nafaqat intellektual, balki axloqiy, estetik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Shu sababli, ta'lim jarayonida nafaqat ma'lumot berish, balki shaxsning har tomonlama rivojlanishi ham muhim hisoblanadi.

Ushbu maqolada Forobiyning ilmiy merosi va didaktik qarashlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida uning pedagogik tamoyillari, ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirish strategiyalari, o'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish usullari hamda metodik yondashuvlari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada Forobiyning pedagogik merosini zamonaviy ta'lim tizimida tatbiq etish imkoniyatlari, xususan integrativ va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim amaliyotida qo'llash istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Tadqiqot natijalari Forobiyning ilmiy va pedagogik qarashlarining bugungi ta'lim jarayonlarida ham samarali qo'llanishi mumkinligini ko'rsatadi va ularni zamonaviy ta'lim amaliyotida qo'llash bo'yicha tavsiyalar beradi.

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqotda Abu Nasr Forobiyning ilmiy merosi va didaktik qarashlarini chuqur tahlil qilish maqsadida uning falsafiy, pedagogik va metodologik qarashlarini aks ettiruvchi manbalar asos qilib olindi. Tadqiqot materiali sifatida Forobiyning ta'lim, tarbiya, fanlar tasnifi, mantiqiy tafakkur va shaxs kamoloti haqidagi qarashlarini yorituvchi asarlaridan foydalanildi. Ushbu manbalar Forobiyning pedagogik tafakkurini yaxlit tizim sifatida o'rganish, uning didaktik tamoyillarini aniqlash va ta'lim jarayoniga oid qarashlarini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda Forobiyning ilmiy g'oyalari u yashagan tarixiy-madaniy muhit bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqildi. Bu yondashuv mutafakkirning pedagogik qarashlarini faqat nazariy jihatdan emas, balki ijtimoiy va ma'naviy kontekstda baholash imkonini yaratdi. Shuningdek, Forobiyning ilmiy merosini zamonaviy pedagogik nazariyalar bilan qiyosiy tahlil qilish orqali uning didaktik g'oyalarining bugungi ta'lim tizimi uchun ahamiyati ochib berildi.

Tadqiqot jarayonida bir qator ilmiy usullardan foydalanildi. Tahliliy metod yordamida Forobiyning asarlarida ilgari surilgan ta'lim va tarbiya masalalari, bilim va axloq uyg'unligi, mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga oid qarashlar tizimli ravishda o'rganildi. Taqqoslash metodi orqali Forobiyning pedagogik yondashuvlari Sharq va G'arb pedagogik an'analari bilan solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi.

Kontekstual yondashuv asosida esa Forobiyning didaktik qarashlarini zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilindi. Ushbu yondashuv orqali uning shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, integrativ yondashuv va axloqiy tarbiya haqidagi g'oyalari bugungi pedagogik amaliyot bilan uyg'unligi nuqtai nazaridan baholandi. Natijada, Forobiyning ilmiy va pedagogik merosini

zamonaviy ta'lim tizimida samarali qo'llash bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkoniyati yaratildi.

Natija va muhokama

1. Ilmiy meros

Abu Nasr Forobiy falsafasi Aristotel va Plotin g'oyalarini musulmon dunyosiga moslashtirib, ularni yanada rivojlantirgan. Ihsa' al-Ulum asarida u fanlarni tizimli tasniflash orqali ilmiy bilimlarni o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuv ilm-fan rivojiga nafaqat nazariy, balki amaliy asos yaratadi, o'quvchilarda tizimli tafakkur va mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantiradi.

Siyosat va etika sohasida Forobiy ideal davlatni tasvirlab, insonning ma'naviy va aqliy rivojlanishi bilan siyosiy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Shu bilan birga, ta'lim jarayonida axloqiy qadriyatlarni uyg'unlashtirishni alohida e'tibor markaziga qo'yadi, bu esa pedagogik nuqtai nazardan o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Musiqashunoslik sohasida Forobiy musiqaning tarbiyaviy va estetik rolini ilmiy asosda tahlil qiladi. Musiqa nafaqat hissiy rivojlanishga, balki tafakkur va axloqiy ongni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, Forobiyning ilmiy merosi nafaqat nazariy, balki pedagogik jihatdan ham keng qamrovli ahamiyatga ega.

2. Didaktik qarashlar

Forobiyning pedagogik qarashlarida asosiy tamoyil – bilim va tarbiyani uyg'unlashtirish. Ta'lim jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish u tomonidan quyidagicha tavsiya qilinadi (Uralova, 2023):

Asosiy bilimlarni o'rganish – o'quvchilarni ilmiy bilimlar bilan tanishtirish;

Mantiqiy tafakkur va fikrlash qobiliyatini rivojlantirish – mustaqil fikrlash, tahlil va qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantirish;

Axloqiy va estetik qadriyatlarni tatbiq etish – o'quvchilarning shaxsiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash.

O'quv metodlari esa quyidagilarni o'z ichiga oladi: dialog va munozara, amaliy mashqlar, tarbiyaviy yondashuv, fanlararo integratsiya. Bu metodlar o'quv jarayonini interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan qiladi, shuningdek, o'quvchilarning kreativ va analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

3. Zamonaviy ta'limga tatbiqi

Forobiyning pedagogik yondashuvlari bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. Jumladan:

Integrativ ta'lim orqali fanlararo bog'lanishni rivojlantirish;

Shaxsni rivojlantiruvchi yondashuvni qo'llash, ya'ni o'quvchilarning aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishini bir vaqtning o'zida ta'minlash;

Axloqiy, estetik va madaniy tarbiyani zamonaviy ta'lim jarayoniga tatbiq etish.

Shu tamoyillar pedagogik amaliyotda o'quv jarayonini tizimli, samarali va maqsadga yo'naltirilgan qiladi. Forobiyning yondashuvlarini qo'llash orqali o'quv jarayoni nafaqat bilim berishga, balki shaxsni shakllantirishga ham xizmat qiladi, bu esa zamonaviy ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi (Kadirova, 2023).

Xulosa. Abu Nasr Forobiy nafaqat mashhur mutafakkir va olim, balki samarali pedagog sifatida tarixda o'chmas iz qoldirgan. Uning ilmiy merosi falsafa, mantiq, siyosat, etika va musiqa sohalarini qamrab oladi, shu bilan birga pedagogik yondashuvlari ta'lim va tarbiyani uyg'unlashtirishda markaziy ahamiyatga ega.

Forobiyning didaktik qarashlari o'quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish, mantiqiy tafakkur, axloqiy va estetik qadriyatlarni uyg'unlashtirish hamda o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Shu sababli, uning pedagogik yondashuvlarini zamonaviy ta'lim jarayonida tatbiq etish nafaqat bilim berish jarayonini samarali qiladi, balki o'quvchilarning shaxs sifatida rivojlanishini ta'minlab, ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, Forobiyning yondashuvlarini zamonaviy ta'limda qo'llash orqali:

Integrativ ta'limni rivojlantirish;

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni tatbiq etish;

Axloqiy, estetik va madaniy qadriyatlarni o'quv jarayoniga uyg'unlashtirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Natijada, Forobiyning ilmiy va pedagogik merosi zamonaviy ta'lim jarayonida samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan muhim manba sifatida qadrlanadi va uning tamoyillari ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning shaxsiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kadirova Z. *Abu Nasr Forobiy asarlaridagi ma'naviy qarashlar va tarixiy meros* // *Pedagogs international research journal*. — 2023. — № 46(1). — B. 51–56. —
2. Uralova O.R. *Abu Nasr Forobiyning merosini o'rganish* // *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*. — 2024. — № 4(2). — B. 125–129.
3. Xudayberdiyeva X.K. *Abu Nasr Forobiyning ta'lim-tarbiya berishga oid pedagogik qarashlari* // *Ekonomika i socium*. — 2021. — № 12(1).
4. Eshmuratova D.N., Rustamova S.F. *Abu Nasr Forobiy: ta'lim-tarbiya falsafasi* // *IFX Journal*. — 2024. — № 1.
5. Uralova O.R. *Abu Nasr Forobiy ma'naviy-axloqiy ta'limotining yetakchi g'oyalari*. — Jizzax: Jizzax davlat pedagogika universiteti nashri, 2023.
6. Mavlonova Z.A. *Abu Nasr Forobiy ta'limotida komil inson tarbiyasi* // *Yangiizlanuvchi*. — 2025.

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIIY PEDAGOGIKANING PAYDO BO'LISHI: MADANIY-TARIXIY, IJTIMOIIY-HUQUQIY SHART-SHAROITLARI

Urunbayeva Dildora, Karimova Dilnoza
UMFT, Psixologiya yo'nalishi, 3-kurs talabalari,
Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda ijtimoiy pedagogikaning shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir etgan madaniy-tarixiy hamda ijtimoiy-huquqiy omillar keng yoritilgan. Xalq pedagogikasi, milliy qadriyatlar, mustaqillik davrida amalga oshirilgan islohotlar va huquqiy-me'yoriy hujjatlarning ijtimoiy pedagogika rivojidagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, ijtimoiy pedagogikaning jamiyat hayotidagi ahamiyati va uning zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimidagi roli ochib berilgan.

***Kalit so‘zlar:** ijtimoiy pedagogika, O‘zbekiston, madaniy-tarixiy omillar, ijtimoiy-huquqiy shart-sharoitlar, tarbiya, ta’lim tizimi*

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti bilan birga ta’lim va tarbiya tizimi ham doimiy ravishda rivojlanib boradi. Ijtimoiy pedagogika aynan jamiyat ehtiyojlari asosida shakllangan pedagogika yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, shaxsning ijtimoiylashuvi, muammolarini hal etish va uni jamiyatga moslashtirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda ijtimoiy pedagogikaning paydo bo‘lishi va rivojlanishi bevosita xalqning boy madaniy-tarixiy merosi, milliy qadriyatlari hamda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan ijtimoiy-huquqiy islohotlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu maqolada ana shu shart-sharoitlar batafsil yoritiladi.

Ijtimoiy pedagogika tushunchasi va uning mohiyati

Ijtimoiy pedagogika — bu shaxsni jamiyatga moslashtirish, uning ijtimoiy muammolarini aniqlash va hal etishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyat sohasi hisoblanadi. U ta’lim, tarbiya va ijtimoiy himoya tizimlari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Ijtimoiy pedagogikaning asosiy mohiyati shaxsni ijtimoiy muhitda to‘laqonli faoliyat yuritishga tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda shaxsning huquqlari, ehtiyojlari va manfaatlari inobatga olinadi. O‘zbekistonda ushbu sohaning rivojlanishi jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liqdir.

O‘zbek xalqining tarbiyaviy qarashlari asrlar davomida shakllangan boy madaniy-tarixiy merosga ega. Xalq pedagogikasi, urf-odatlar, an‘analari va qadriyatlar ijtimoiy pedagogikaning shakllanishida muhim manba bo‘lib xizmat qilgan.

Mahalla institutining mavjudligi, oila va jamiyat o‘rtasidagi yaqin hamkorlik, kattalarga hurmat, kichiklarga g‘amxo‘rlik kabi qadriyatlar ijtimoiy pedagogikaning madaniy asoslarini tashkil etadi. Bu qadriyatlar orqali shaxsning ijtimoiy mas‘uliyati va jamiyatga moslashuvi ta‘minlangan. Shuningdek, Sharq mutafakkirlari — Abu Nasr Forobiy, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy kabi allomalarning axloqiy-pedagogik qarashlari ham ijtimoiy pedagogika g‘oyalarining shakllanishiga katta ta’sir ko‘rsatgan.

Ijtimoiy pedagogikaning tarixiy shakllanish jarayoni

O‘zbekistonda ijtimoiy pedagogika alohida fan sifatida mustaqillik yillaridan keyin shakllana boshladi. Biroq uning ildizlari ancha qadimiy davrlarga borib taqaladi. Sovet davrida tarbiya masalalari asosan davlat mafkurasi asosida olib borilgan bo‘lsa-da, ijtimoiy muammolar bilan ishlash masalalari yetarli darajada rivojlanmagan edi. Mustaqillikdan so‘ng jamiyatda ijtimoiy tengsizlik, yetim bolalar, nogironligi bo‘lgan shaxslar va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar bilan ishlash ehtiyoji kuchaydi. Bu esa ijtimoiy pedagogikaning paydo bo‘lishiga asos bo‘ldi.

Ijtimoiy pedagogikaning ijtimoiy-huquqiy shart-sharoitlari

O‘zbekistonda ijtimoiy pedagogikaning rivojlanishiga muhim ijtimoiy-huquqiy shart-sharoitlar yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, “Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonun va

boshqa me'yoriy hujjatlar ijtimoiy pedagogik faoliyatning huquqiy asosini tashkil etadi. Mazkur hujjatlar orqali bolalar va yoshlarning huquqlari, ijtimoiy himoyasi va ta'lim olish imkoniyatlari kafolatlandi. Shuningdek, ijtimoiy pedagog kadrlarni tayyorlash tizimi yo'lga qo'yildi va ta'lim muassasalarida ijtimoiy pedagog lavozimi joriy etildi.

Ijtimoiy pedagogika jamiyatda ijtimoiy muammolarni oldini olish va hal etishda muhim rol o'ynaydi. U bolalar, o'smirlar va yoshlarning ijtimoiylashuvi, moslashuvi va ijtimoiy himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekistonda ijtimoiy pedagoglar ta'lim muassasalari, mahalla, oila va turli ijtimoiy tashkilotlar bilan hamkorlikda faoliyat yuritadi. Bu esa jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa. O'zbekistonda ijtimoiy pedagogikaning paydo bo'lishi va rivojlanishi madaniy-tarixiy va ijtimoiy-huquqiy shart-sharoitlar bilan chambarchas bog'liqdir. Xalq pedagogikasi, milliy qadriyatlar va mustaqillik yillarida amalga oshirilgan huquqiy islohotlar ushbu sohaning shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi.

Bugungi kunda ijtimoiy pedagogika jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ijtimoiy muammolarni bartaraf etish va ijtimoiy adolatni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar.* – Toshkent, 2018.
2. Xoliqov A. *Ta'lim menejmenti asoslari.* – Toshkent: Fan, 2020.
3. Ergashev I. *Ta'lim jarayonini boshqarish.* – Toshkent, 2019.
4. Karimova S. *O'qitish metodlari va shakllari.* – Toshkent, 2021.
5. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
6. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
7. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.

QOZOG'ISTON TA'LIM TIZIMI

Usmonova Nigora, Saidxodjayeva Diyora,

UMFT, Pedagogika yo'nalishi PD-23 guruh talabalari

Ilmiy rahbar: S.A. Xaydarov

Annotatsiya. Mazkur maqolada Qozog'iston Respublikasining ta'lim tizimi har tomonlama tahlil qilinadi. Unda maktabgacha ta'limdan boshlab oliy va oliy ta'limdan keyingi bosqichlargacha bo'lgan ta'lim tuzilmasi, so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar, zamonaviy yondashuvlar hamda xalqaro tajriba bilan uyg'unlashuv jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, ta'lim tizimining kuchli jihatlari bilan bir qatorda mavjud muammolar, hududlararo tafovutlar va ularni bartaraf etish istiqbollari chuqur tahlil etilgan. Maqola Qozog'iston ta'lim tizimining raqobatbardosh kadrlar tayyorlashdagi o'rni va ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Qozog'iston ta'lim tizimi, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, kasbiy ta'lim, oliy ta'lim, ta'lim islohotlari, raqamlashtirish, kompetensiyaga asoslangan yondashuv

Kirish. Qozog'iston Respublikasi ta'lim tizimi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. Globalizatsiya, raqamli iqtisodiyot va bilimga asoslangan jamiyat shakllanayotgan bir davrda ta'lim sifati har bir

davlatning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, Qozog‘iston mustaqillikka erishganidan buyon ta‘lim sohasini tubdan isloh qilish, uni xalqaro standartlarga moslashtirish hamda zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan kadrlar tayyorlashni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirdi.

Sobiq sovet ta‘lim modelidan meros bo‘lib qolgan markazlashgan tizimni bosqichma-bosqich liberallashtirish, ta‘lim muassasalariga akademik erkinlik berish va ta‘lim mazmunini yangilash jarayoni Qozog‘iston uchun murakkab, ammo zarur bosqich bo‘ldi. Bu jarayonda davlat nafaqat milliy an‘analarni saqlab qolishga, balki Yevropa va jahon ta‘lim makoniga integratsiyalashuvga ham alohida e‘tibor qaratdi. Xususan, Bolonya jarayoniga qo‘shilish, kredit-modul tizimining joriy etilishi va akademik mobillikning kengayishi ta‘lim tizimining ochiqligini ta‘minladi.

Bugungi kunda Qozog‘iston ta‘lim tizimi faqat bilim berishga emas, balki shaxsning har tomonlama rivojlanishiga, tanqidiy va ijodiy fikrlashiga, mehnat bozoriga moslashuvchan mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ta‘limdagi hududlararo tafovutlar, kadrlar malakasi va infratuzilma bilan bog‘liq muammolar hamon dolzarrligicha qolmoqda. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — Qozog‘iston ta‘lim tizimining tuzilmasi, amalga oshirilayotgan islohotlar, mavjud yutuqlar va muammolarni har tomonlama tahlil qilish hamda uning kelajakdagi rivojlanish istiqbollarini yoritib berishdan iborat.

Qozog‘iston ta‘lim tizimi quyidagi asosiy bosqichlardan iborat:

- Maktabgacha ta‘lim
- Umumiy o‘rta ta‘lim
- Texnik va kasbiy ta‘lim
- Oliy ta‘lim
- Oliy ta‘limdan keyingi ta‘lim

Bu tuzilma xalqaro ta‘lim modellari, xususan, Yevropa va MDH davlatlari tajribasiga asoslangan bo‘lib, tizimning izchilligi va uzluksizligini ta‘minlaydi.

Maktabgacha ta‘lim tizimi

Maktabgacha ta‘lim Qozog‘iston ta‘lim tizimining eng muhim va poydevor bosqichi hisoblanadi. Ushbu bosqich 3 yoshdan 6 (ba‘zi hollarda 7) yoshgacha bo‘lgan bolalarni qamrab oladi va ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy hamda psixologik rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan. Davlat siyosatida maktabgacha ta‘limga alohida e‘tibor qaratilishi bejiz emas, chunki aynan shu davrda bolada shaxs sifatida shakllanishning asosiy ko‘nikmalari paydo bo‘ladi.

So‘nggi yillarda Qozog‘istonda maktabgacha ta‘lim qamrovini oshirish maqsadida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, davlat bog‘chalari bilan bir qatorda xususiy bog‘chalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, davlat-xususiy sheriklik asosida yangi muassasalar ochish va qisqa muddatli tayyorlov guruhlarini tashkil etish yo‘lga qo‘yildi. Bu esa ayniqsa shahar va qishloq hududlari o‘rtasidagi farqni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Maktabgacha ta‘lim muassasalarida ta‘lim-tarbiya jarayoni maxsus davlat standartlari asosida olib boriladi. Dasturlarda bolalarning nutqini rivojlantirish, boshlang‘ich matematika tushunchalari, ijodiy faoliyat, musiqa, jismoniy tarbiya

va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga alohida urg'u beriladi. Bundan tashqari, ko'p millatli jamiyat sharoitida bolalarda bag'rikenglik va madaniyatlara muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida qaraladi.

Kuchli jihatlari: Maktabgacha ta'lim bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasini oshiradi, ularning muloqot qilish, jamoada ishlash va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Davlat tomonidan moliyalashtiriladigan dasturlar orqali ko'plab oilalar uchun ta'limga kirish imkoniyati kengaydi.

Mavjud muammolar: Qishloq hududlarda bog'chalar sonining yetarli emasligi, malakali tarbiyachilar tanqisligi va ayrim muassasalarda moddiy-texnik bazaning eskirganligi dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Istiqbollar: Tarbiyachilar malakasini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish va inklyuziv ta'limni rivojlantirish orqali maktabgacha ta'lim sifati yanada yaxshilanishi kutilmoqda.

Shunday qilib, Qozog'istonda maktabgacha ta'lim tizimi nafaqat bolalarni maktabga tayyorlash, balki jamiyatning intellektual salohiyatini uzoq muddatli rivojlantirishga xizmat qiluvchi muhim strategik yo'nalish hisoblanadi.

Umumiy o'rta ta'lim

Umumiy o'rta ta'lim Qozog'iston ta'lim tizimining markaziy va eng muhim bo'g'ini hisoblanadi. Ushbu bosqich jamiyat uchun zarur bo'lgan asosiy bilimlar, ko'nikmalar va ijtimoiy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Qozog'istonda umumiy o'rta ta'lim 11 yil davom etadi va majburiy hisoblanadi. U uch bosqichdan iborat: boshlang'ich ta'lim (1–4-sinflar), asosiy o'rta ta'lim (5–9-sinflar) va yuqori sinflar (10–11-sinflar).

Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda savodxonlik, elementar matematika bilimlari, mantiqiy fikrlash va o'qishga bo'lgan qiziqish shakllantiriladi. Bu davrda o'qituvchining pedagogik mahorati alohida ahamiyat kasb etadi, chunki aynan shu bosqichda bolalarning keyingi ta'limga bo'lgan munosabati belgilanadi. Asosiy o'rta ta'limda esa fanlar ko'lamini kengaytib, o'quvchilarda tabiiy va ijtimoiy fanlar bo'yicha asosiy tushunchalar shakllantiriladi.

Yuqori sinflarda o'quvchilar kelajakdagi kasbiy yo'nalishini aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. So'nggi yillarda Qozog'istonda yuqori sinflarda profil ta'limini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa o'quvchilarga o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos fanlarga chuqurroq e'tibor berish imkonini yaratadi.

So'nggi yillarda umumiy o'rta ta'lim tizimida yangilangan o'quv dasturlari joriy etildi. Ushbu dasturlar bilimlarni yodlashga emas, balki kompetensiyaga asoslangan yondashuvga tayanadi. O'quvchilarning tanqidiy fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati, mustaqil izlanishi va amaliy bilimlarini rivojlantirish asosiy maqsad sifatida belgilangan.

Chuqur tahlil:

- **Ijobiy jihatlar:** Yangilangan dasturlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi va real hayot bilan bog'liq masalalarni yechishga tayyorlaydi. Baholash tizimining shaffofligi oshib, formatif va summativ baholash usullari joriy etildi.

• **Muammolar:** O'qituvchilarning yangi o'quv dasturlariga moslashish jarayoni barcha hududlarda bir xil kechmayapti. Ayrim maktablarda o'quv yuklamasining ko'pligi, sinflarning haddan tashqari to'lishi va o'quv-uslubiy resurslarning yetishmasligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

• **Ijtimoiy jihatlar:** Shahar va qishloq maktablari o'rtasida ta'lim sifati bo'yicha tafovut saqlanib qolmoqda. Bu esa teng ta'lim imkoniyatlarini ta'minlash masalasini dolzarb qiladi.

• **Istiqbollar:** O'qituvchilar malakasini doimiy oshirish, raqamli ta'lim resurslarini keng joriy etish va individual yondashuvni kuchaytirish orqali umumiy o'rta ta'lim sifatini yanada yaxshilash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, Qozog'istonda umumiy o'rta ta'lim tizimi chuqur islohotlar jarayonida bo'lib, u nafaqat bilim berish, balki kelajakda jamiyat rivojini ta'minlay oladigan faol, mas'uliyatli va raqobatbardosh shaxslarni tarbiyalashga qaratilgan.

Qozog'iston ta'lim tizimi izchil islohotlar orqali zamonaviy va raqobatbardosh tizimga aylanish yo'lida. Kuchli jihatlar bilan birga, hududlararo tengsizlik, kadrlar sifati va infratuzilma muammolari mavjud. Shunga qaramay, davlat siyosati va xalqaro hamkorlik ushbu muammolarni bosqichma-bosqich hal etishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *World Education Report*. – Paris, 2020.
2. OECD. *Education at a Glance*. – Paris, 2021.
3. Eurydice. *Education Systems in Europe*. – Brussels, 2019.
4. Bray M. *Comparative Education*. – London, 2018.
5. Ministry of Education UK. *Education System in England*.

HADIS ILMINING PAYDO BO'LISHI. IMOM ISMOIL AL-BUXORIYNING “AL-ADAB AL-MUFRAD” VA “AS-SAHIH” ASARLARI

Xoliqulova Nilufar, Xojiakbarova Omina,
UMFT, PS/S-23-2 guruh talabalari
Ilmiy rahbar: S.A. Xaydarov

Annotatsiya. Mazkur maqolada hadis ilmining paydo bo'lishi, rivojlanish bosqichlari va islom ilmlari tizimidagi o'rni keng yoritilgan. Shuningdek, buyuk muhaddis Imom Ismoil al-Buxoriyning hayoti, ilmiy faoliyati hamda uning “Al-adab al-mufrad” va “As-sahih” asarlarining diniy, ma'rifiy va axloqiy ahamiyati atroflicha tahlil qilingan. Ushbu asarlarning musulmon jamiyatida axloq-odob, ilm va tarbiya masalalarini shakllantirishdagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: hadis ilmi, sunnat, Imom al-Buxoriy, Al-adab al-mufrad, As-sahih, axloqiy tarbiya

Kirish. Islom dini ta'limotida Qur'oni karimdan keyingi eng muhim manba — hadislar hisoblanadi. Hadislar Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning so'zlari, amallari va ma'qullashlaridan iborat bo'lib, musulmonlarning diniy, axloqiy va ijtimoiy hayotini tartibga solishda muhim o'rin tutadi.

Hadis ilmi esa ana shu hadislarni to'plash, tekshirish, tasniflash va keyingi avlodlarga yetkazish bilan shug'ullanuvchi ilm sohasi sifatida shakllangan. Ushbu ilm rivojida Imom Ismoil al-Buxoriy kabi buyuk muhaddislarning hissasi beqiyosdir.

Hadis ilmining paydo bo'lishi va zarurati

Hadis ilmi Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) davridan keyin, islom dini keng hududlarga tarqala boshlagan davrda shakllana boshladi. Dastlab hadislar og'zaki ravishda sahobalar tomonidan yodlab olinib, keyingi avlodlarga yetkazilgan. Vaqt o'tishi bilan yolg'on va zaif rivoyatlarning paydo bo'lishi hadislarni ilmiy asosda tekshirish zaruratini tug'dirdi. Natijada isnod (roviylar zanjiri) va matn tahliliga asoslangan hadis ilmi vujudga keldi. Bu ilm hadislarning ishonchliligini aniqlash va faqat sahih rivoyatlarni saqlab qolishga xizmat qildi.

Hadis ilmi dastlab rivoyatlarni yodlash va og'zaki uzatish shaklida rivojlandi. Keyinchalik yozma manbalar paydo bo'lib, hadislar kitob holiga keltirildi. IX asrga kelib hadis ilmi o'zining eng yuqori taraqqiyot bosqichiga yetdi. Aynan shu davrda hadislarni qat'iy mezonlar asosida tanlab, tasniflagan buyuk muhaddislar yetishib chiqdi. Imom al-Buxoriy ana shu davrning eng yetuk vakillaridan biri bo'ldi.

Imom Ismoil al-Buxoriyning hayoti va ilmiy faoliyati

Imom Ismoil al-Buxoriy 810-yilda Buxoro shahrida tavallud topgan. Yoshligidanoq ilmga, xususan hadis ilmi o'rganishga katta qiziqish bildirgan. U minglab ustozlardan hadis ilmini o'rgangan va yuz minglab hadislarni yod olgan.

Imom al-Buxoriy butun umri davomida hadislarning sahihligini tekshirish, roviylarning ishonchliligini aniqlash va islom ummati uchun eng ishonchli manbalarni yaratishga bag'ishladi. "Al-jome' as-sahih" yoki qisqacha "As-sahih" Imom al-Buxoriyning eng mashhur va nufuzli asaridir. Ushbu kitob Qur'oni karimdan keyingi eng ishonchli manba sifatida e'tirof etiladi. Asarda faqat eng ishonchli roviylar orqali yetib kelgan sahih hadislar jamlangan. "As-sahih" musulmonlarning aqida, ibodat, muomala va axloqiy hayotini tartibga solishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

"Al-adab al-mufrad" asarining ma'rifiy-axloqiy mohiyati

"Al-adab al-mufrad" asari Imom al-Buxoriyning axloq-odob masalalariga bag'ishlangan nodir kitobidir. Ushbu asarda insoniy fazilatlar, ota-onaga hurmat, qo'shnichilik, mehr-shafqat, kamtarlik va yaxshi muomala kabi mavzular yoritilgan. Asar musulmon jamiyatida axloqiy tarbiyani shakllantirish, insonlar o'rtasida mehr-oqibat va ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega. Imom al-Buxoriyning asarlari nafaqat diniy, balki tarbiyaviy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Ular insonni halollik, adolat, sabr-toqat va poklikka chorlaydi. Bugungi kunda ham bu asarlar yosh avlodni ma'naviy barkamollikka yetkazishda, jamiyatda sog'lom axloqiy muhitni shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, hadis ilmi islom ta'limotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, Qur'oni karim mazmunini to'g'ri anglashda katta ahamiyatga ega. Imom Ismoil al-Buxoriy hadis ilmining rivojiga beqiyos hissa qo'shgan buyuk allomadir.

Uning “As-sahih” va “Al-adab al-mufrad” asarlari diniy, ma’rifiy va axloqiy jihatdan bebaho meros bo‘lib, bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018.
3. Ibn Sino A. Donishnoma. – Toshkent: Fan, 2016.
4. Kaykovus. Qobusnoma. – Toshkent: Sharq, 2015.
5. Sa’diy Sheroziy. Guliston. – Toshkent, 2014.
6. Jomiy A. Tanlangan asarlar. – Toshkent, 2013.
7. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: Movarounnahr, 2016.
8. Umar Xayyom. Ruboiylar va falsafiy qarashlar. – Toshkent, 2012.
9. Bahouddin Naqshband. Naqshbandiya ta’limoti. – Toshkent, 2018.
10. Al-Termizi. Hadislar to‘plami. – Toshkent, 2017.
11. Imom Ismoil al-Buxoriy. Al-adab al-mufrad. – Toshkent, 2017.
12. Imom Ismoil al-Buxoriy. As-sahih. – Toshkent, 2016.

KOREYA MAMLAKATLARIDA TA’LIM – TARBIYA MASALALARINING KOMPARATIVISTIK TAHLILI

Xudaybergenova Saodat, Sidiqov Xudaybergen

UMFT, Pedagogika va psixologiya fakulteti, 310-guruh 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Koreya yarimorolida joylashgan Janubiy Koreya va Shimoliy Koreya mamlakatlarida ta’lim–tarbiya masalalarining komparativistik tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotda mazkur davlatlar ta’lim tizimining shakllanish tarixiy asoslari, maqsad va vazifalari, mazmuni hamda tarbiyaviy yo‘nalishlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ta’lim tizimlaridagi mafkuraviy yondashuvlar, shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot natijalari Koreya mamlakatlari ta’lim tizimlarining o‘ziga xos jihatlarini aniqlash hamda ta’lim sohasidagi xalqaro tajribani o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: ta’lim va tarbiya, komparativistik tahlil, Janubiy Koreya ta’lim tizimi, Shimoliy Koreya ta’lim tizimi, ta’lim siyosati, mafkuraviy tarbiya, shaxs kamoloti, Koreya mamlakatlari.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim va tarbiya masalalari har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, tarixiy, madaniy va etnik jihatdan umumiy ildizlarga ega bo‘lgan, ammo siyosiy va mafkuraviy yo‘nalishlari tubdan farqlanuvchi mamlakatlar ta’lim tizimini qiyosiy o‘rganish ilmiy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, Koreya yarimorolida joylashgan Janubiy Koreya (Koreya Respublikasi) va Shimoliy Koreya (Koreya Xalq Demokratik Respublikasi) ta’lim–tarbiya tizimlari komparativistik tahlil uchun muhim obyekt hisoblanadi. Ushbu maqolada mazkur ikki mamlakat ta’lim tizimining maqsadi, mazmuni, tuzilishi va tarbiyaviy yo‘nalishlari o‘zaro solishtirib tahlil qilinadi.

Koreya mamlakatlarida ta’lim tizimining shakllanishi va tarixiy asoslari

Koreya ta’lim tizimining tarixiy ildizlari Konfutsiylik ta’limotiga borib taqaladi. An’anaviy koreys jamiyatida ta’limning asosiy vazifasi shaxsni axloqiy

jihatdan kamol toptirish, kattalarga hurmat, intizom va mehnatsevarlikni shakllantirishdan iborat bo'lgan. XX asr o'rtalariga qadar yagona madaniy makonda rivojlangan ta'lim tizimi Koreya yarimorolining siyosiy jihatdan ikki davlatga bo'linishi natijasida mutlaqo turli yo'nalishlarda rivojlana boshladi.

Janubiy Koreyada ta'lim tizimi demokratik va bozor iqtisodiyoti tamoyillariga mos ravishda shakllandi. Ilm-fan, texnologiya va innovatsiyaga katta e'tibor qaratildi. Shimoliy Koreyada esa ta'lim tizimi sotsialistik mafkura asosida qurilib, davlat va partiya manfaatlariga xizmat qiluvchi vosita sifatida rivojlantirildi.

Janubiy Koreya ta'lim tizimi dunyodagi eng raqobatbardosh tizimlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan jarayon qat'iy tizimlashtirilgan. Ta'limning asosiy maqsadi – bilimli, malakali, ijodkor va global mehnat bozorida raqobatlasha oladigan shaxsni tarbiyalashdir. Janubiy Koreyada tarbiya jarayoni ta'lim bilan uzviy bog'langan. O'quvchilarda mas'uliyat, mehnatsevarlik, intizom va jamoada ishlash ko'nikmalari shakllantiriladi. Shu bilan birga, zamonaviy davr talablari asosida tanqidiy fikrlash, muammolarni mustaqil hal qilish va innovatsion yondashuvlar rivojlantiriladi. Biroq ta'lim jarayonining yuqori raqobatga asoslanganligi o'quvchilarda psixologik bosimni kuchaytirishi ham tanqid qilinadi.

Koreya mamlakatlarida ta'lim sifatini baholash va zamonaviy muammolar

Koreya mamlakatlarida ta'lim sifati masalasi ta'lim–tarbiya tizimining samaradorligini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Janubiy va Shimoliy Koreyada ta'lim sifatini baholash mezonlari hamda unga ta'sir etuvchi omillar turlicha yondashuv asosida shakllangan bo'lib, bu holat ularning ijtimoiy-siyosiy tizimi bilan bevosita bog'liqdir. Janubiy Koreyada ta'lim sifati asosan xalqaro baholash dasturlari, milliy imtihonlar va oliy ta'lim muassasalarining reytinglari orqali aniqlanadi. PISA kabi xalqaro tadqiqotlarda Janubiy Koreya o'quvchilarining yuqori natijalarni qayd etishi ushbu tizimning samaradorligini ko'rsatadi. Biroq, ta'lim sifatining yuqori darajasi bilan bir qatorda, o'quvchilarning haddan tashqari bandligi, xususiy repetitorlik (hagvonlar) tizimining keng tarqalishi va psixologik bosim kabi muammolar ham mavjud. Bu holat ta'lim sifatini faqat akademik natijalar bilan emas, balki shaxsning ruhiy holati va ijtimoiy moslashuvi bilan birgalikda baholash zarurligini ko'rsatadi.

Shimoliy Koreyada esa ta'lim sifati davlat tomonidan belgilangan standartlar va mafkuraviy sodiqlik darajasi asosida baholanadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilimidan ko'ra, siyosiy ong va partiya g'oyalarini o'zlashtirishiga ustuvor ahamiyat beriladi. Rasmiy manbalarda ta'lim tizimi yuqori savodxonlik darajasiga ega ekanligi ta'kidlanadi, biroq xalqaro baholash mexanizmlarining mavjud emasligi ta'lim sifatini obyektiv baholashni cheklaydi. Natijada, ta'lim sifati ko'proq yopiq va ichki mezonlar asosida aniqlanadi. Har ikkala mamlakat tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim sifatini baholashda faqat bilim darajasi emas, balki tarbiyaviy natijalar, ijtimoiy ko'nikmalar va shaxsiy rivojlanish omillarini ham inobatga olish muhimdir. Shu jihatdan, Koreya mamlakatlari tajribasi ta'lim

tizimini isloh qilish va takomillashtirish jarayonida komparativistik yondashuvning naqadar muhim ekanligini yaqqol namoyon etadi.

Shimoliy Koreyada ta'lim va tarbiya masalalari

Shimoliy Koreya ta'lim tizimi markazlashgan va qat'iy ideologik nazorat ostida olib boriladi. Ta'limning asosiy maqsadi – davlatga sadoqatli, yetakchi partiya mafkurasini qo'llab-quvvatlovchi shaxsni tarbiyalashdir. O'quv dasturlarida siyosiy va mafkuraviy fanlar yetakchi o'rinni egallaydi.

Tarbiya jarayonida kollektivchilik, rahbarga bo'lgan sadoqat, vatanparvarlik va fidoyilik asosiy qadriyatlar sifatida singdiriladi. Shaxsiy fikrlash va tanqidiy yondashuv cheklangan bo'lib, ta'lim ko'proq buyruqbozlik va takrorlashga asoslanadi. Biroq Shimoliy Koreyada savodxonlik darajasi yuqori bo'lib, boshlang'ich va umumiy ta'lim deyarli to'liq qamrovni tashkil etadi.

Janubiy va Shimoliy Koreya ta'lim tizimlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har ikkala mamlakatda ham ta'lim jamiyat taraqqiyotining asosiy vositasi sifatida qaraladi. Biroq mazmun va yo'nalish jihatidan ular keskin farqlanadi. Janubiy Koreyada ta'lim shaxs rivoji va iqtisodiy raqobatbardoshlikni ta'minlashga qaratilgan bo'lsa, Shimoliy Koreyada ta'lim siyosiy barqarorlik va mafkuraviy nazoratni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Tarbiya masalasida ham farqlar yaqqol ko'zga tashlanadi. Janubiy Koreyada shaxs erkinligi va individual muvaffaqiyatga urg'u berilsa, Shimoliy Koreyada kollektiv manfaatlar ustuvor hisoblanadi. Shu bilan birga, ikkala tizimda ham intizom, mehnatsevarlik va kattalarga hurmat kabi an'anaviy koreys qadriyatlari saqlanib qolgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, Koreya mamlakatlarida ta'lim–tarbiya masalalari bir xil madaniy ildizlardan kelib chiqqan bo'lsa-da, siyosiy va ijtimoiy omillar ta'sirida mutlaqo turli yo'nalishlarda rivojlangan. Janubiy Koreya ta'lim tizimi innovatsiya va global integratsiyaga yo'naltirilgan bo'lsa, Shimoliy Koreya ta'limi mafkuraviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ushbu komparativistik tahlil ta'lim tizimining jamiyat rivojiga bevosita ta'sirini ko'rsatib beradi va boshqa davlatlar uchun ham muhim ilmiy xulosalar chiqarishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ministry of Education South Korea. **Korean Education System.**
2. Abdullayeva M. *Pedagogika nazariyasi.* – T.: Fan va texnologiya, 2020.
3. Hasanboyeva O. *Ijtimoiy pedagogika.* – T.: O'qituvchi, 2019.
4. To'xtaxodjayeva M. *Didaktika asoslari.* – T.: Fan, 2021.
5. Qodirov A. *Tarbiya nazariyasi.* – T.: Ma'naviyat, 2018.
6. Jo'rayev R. *Yaxlit pedagogik jarayon.* – T.: O'qituvchi, 2019.

FRANSIYA TA'LIM TIZIMINING DUAL BOSQICHI XUSUSIYATLARI

Xudoyqulova Mahbuba, Qurolova Madina,
UMFT, 310-guruh 4-kurs, Pedagog-psixolog yo'nalishi talabalari
Ilmiy rahbar: **S.A. Xaydarov**

Annotatsiya. Mazkur maqolada Fransiya ta'lim tizimida amal qiluvchi dual ta'lim bosqichining mazmun-mohiyati va asosiy xususiyatlari keng yoritilgan. Dual ta'limning shakllanishi, uning tuzilishi, nazariya va amaliyot uyg'unligi, ta'lim muassasalari hamda ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi hamkorlik masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, dual ta'limning yoshlarni kasbiy tayyorlashdagi ahamiyati va uning zamonaviy mehnat bozori talablariga mosligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Fransiya ta'lim tizimi, dual ta'lim, kasbiy ta'lim, amaliyot, mehnat bozori, malaka

Kirish. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar ta'lim tizimida nazariy bilim bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, dual ta'lim tizimi ko'plab mamlakatlarda, jumladan Fransiyada ham samarali ta'lim modeli sifatida keng qo'llanilmoqda.

Fransiya ta'lim tizimidagi dual bosqich yoshlarni bevosita kasbga yo'naltirish, ularning mehnat bozoriga moslashuvchanligini oshirish va bandlik darajasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Fransiya ta'lim tizimida dual ta'lim tushunchasi

Dual ta'lim — bu ta'lim jarayonining nazariy va amaliy qismlari parallel tarzda olib boriladigan ta'lim shaklidir. Fransiyada dual ta'lim asosan kasbiy va texnik ta'lim tizimida keng rivojlangan. Mazkur tizimda o'quvchi yoki talaba bir vaqtning o'zida ta'lim muassasasida nazariy bilim oladi va korxona yoki tashkilotlarda amaliy faoliyat bilan shug'ullanadi. Bu yondashuv bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash imkonini beradi.

Fransiyada dual ta'lim tizimi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol rivojlana boshlagan. Davlat tomonidan kasbiy ta'limni qo'llab-quvvatlash siyosati olib borilib, ish beruvchilar va ta'lim muassasalari o'rtasida hamkorlik mustahkamlangan. Dual ta'lim tizimi iqtisodiyotning real sektorida malakali mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan bo'lib, u sanoat, xizmat ko'rsatish va texnologiya sohalarida keng joriy etilgan.

Dual bosqichning asosiy xususiyatlari

Fransiya ta'lim tizimidagi dual bosqichning eng muhim xususiyati — nazariya va amaliyotning uzviy bog'liqligidir. O'quvchilar haftaning ma'lum kunlarida ta'lim muassasasida, qolgan vaqtida esa korxonalarda faoliyat olib boradi. Shuningdek, dual ta'limda shartnoma asosida o'qish tizimi joriy etilgan bo'lib, o'quvchi ish beruvchi bilan mehnat shartnomasi tuzadi. Bu esa ularning moddiy jihatdan rag'batlantirilishiga imkon yaratadi.

Dual ta'lim tizimi yoshlarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Talabalar real ishlab chiqarish jarayonlarida qatnashib, amaliy tajriba orttiradi. Bu esa ularning mehnat bozoriga tez moslashishiga, ish topish imkoniyatlarining kengayishiga va raqobatbardosh mutaxassis bo'lib yetishishiga xizmat qiladi. Fransiyada dual ta'lim tizimi davlat, ta'lim muassasalari va ish beruvchilar o'rtasidagi yaqin hamkorlikka asoslanadi. Davlat qonunchilik asoslarini yaratadi va nazoratni amalga oshiradi. Ish beruvchilar esa ta'lim jarayonida faol ishtirok etib, o'quvchilarga amaliy bilim berish va ularni kelajakdagi ish faoliyatiga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda Fransiyada dual ta'lim tizimi innovatsion iqtisodiyot sharoitida yanada dolzarb

ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalaridagi tezkor o'zgarishlar dual ta'lim orqali moslashuvchan kadrlar tayyorlashni taqozo etadi. Dual ta'lim yoshlar bandligini ta'minlash va ishsizlik darajasini kamaytirishda samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa. Fransiya ta'lim tizimining dual bosqichi nazariy bilim va amaliy tajribaning uyg'unligini ta'minlovchi samarali ta'lim modeli hisoblanadi. Ushbu tizim yoshlarni kasbiy jihatdan puxta tayyorlash, mehnat bozoriga moslashuvchan mutaxassislar yetishtirishga xizmat qiladi. Dual ta'lim tajribasi bugungi kunda boshqa mamlakatlar uchun ham ilg'or va foydali model sifatida ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish.* – Toshkent, 2020.
2. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi.* – Toshkent, 2018.
3. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit.* – Toshkent, 2017.
4. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi.* – Toshkent, 2022.
5. Norboyeva D. *Tarbiya jarayonida axborot texnologiyalari.* – Toshkent, 2021.
6. Ministry of Education UK. *Education System in England.*
7. Ministry of Education France. *Dual Education System.*
8. Ministry of Education Turkey. *Turkish Education System.*

MALAYZIYA TA'LIM TIZIMI

Yolchiyeva Latofat, Sanayev Nodir,

UMFT pedagogika psixalogiya yonalishi 311 – guruh talabalari

Ilmiy rahbar: S.A. Xaydarov

Annotatsiya. Ushbu maqolada Malayziya ta'lim tizimining shakllanishi, tuzilishi va rivojlanish xususiyatlari keng yoritilgan. Maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan bosqichlar, davlat ta'lim siyosati, ta'limda innovatsion yondashuvlar hamda Malayziya ta'lim tizimining xalqaro miqyosdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, ta'lim tizimining kuchli jihatlari va zamonaviy rivojlanish yo'nalishlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Malayziya ta'lim tizimi, maktab ta'limi, oliy ta'lim, ta'lim siyosati, innovatsiya, xalqaro ta'lim

Kirish. Malayziya Janubi-Sharqiy Osiyodagi rivojlanayotgan davlatlardan biri bo'lib, qisqa vaqt ichida ta'lim sohasida katta yutuqlarga erishgan mamlakat hisoblanadi. Ta'lim Malayziya davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, inson kapitalini rivojlantirish va mamlakat raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Malayziya ta'lim tizimi milliy qadriyatlar va zamonaviy global talablarni uyg'unlashtirgan holda tashkil etilgan bo'lib, u xalqaro maydonda ham e'tirof etilmoqda.

Malayziya ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishi

Malayziya ta'lim tizimi tarixan britan mustamlakachiligi davrida shakllangan. Ushbu davrda ingliz ta'lim modeli asosida maktablar tashkil etilgan. Mustaqillikka erishgandan so'ng Malayziya milliy ta'lim tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratdi. Davlat tomonidan yagona ta'lim siyosati ishlab chiqilib,

ta'lim mazmuniga milliy madaniyat, til va qadriyatlar singdirildi. Shu bilan birga, fan va texnologiyalarga asoslangan zamonaviy ta'lim yo'nalishlari rivojlantirildi.

Malayziyada maktabgacha ta'lim 4–6 yoshdagi bolalarni qamrab oladi va u asosan xususiy hamda davlat muassasalari tomonidan amalga oshiriladi. Bu bosqichda bolalarning ijtimoiylashuvi, nutqi va dastlabki bilimlari rivojlantiriladi.

Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich va o'rta bosqichlarga bo'linadi. Boshlang'ich ta'lim 6 yil davom etadi va majburiy hisoblanadi. O'rta ta'lim esa quyi va yuqori bosqichlardan iborat bo'lib, o'quvchilarning akademik va kasbiy yo'nalishlarga tayyorlanishini ta'minlaydi. Malayziyada kasb-hunar va texnik ta'limga alohida e'tibor qaratiladi. Ushbu ta'lim turi sanoat va mehnat bozori ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlashga qaratilgan. Texnik kollejlari va kasb-hunar institutlari o'quvchilarga amaliy ko'nikmalar berib, ularning ish bilan ta'minlanish imkoniyatlarini oshiradi. Bu esa mamlakat iqtisodiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Malayziyada oliy ta'lim tizimi

Malayziya oliy ta'lim tizimi davlat va xususiy universitetlardan iborat. Oliy ta'lim muassasalari xalqaro standartlarga mos ravishda faoliyat yuritadi. Ko'plab universitetlar chet ellik talabalarni ham qabul qiladi. Malayziyada oliy ta'limda ingliz tili keng qo'llaniladi, bu esa talabalar uchun xalqaro imkoniyatlarni kengaytiradi. Ta'lim jarayonida ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va amaliyotga katta ahamiyat beriladi.

Malayziya ta'lim tizimi davlat tomonidan markazlashgan holda boshqariladi. Ta'lim vazirligi ta'lim standartlari, o'quv dasturlari va sifat nazoratini amalga oshiradi. Davlat ta'limni moliyalashtirish, pedagog kadrlar tayyorlash va ta'lim muassasalarini modernizatsiya qilishga katta mablag' ajratadi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi. Bugungi kunda Malayziya ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar asosida rivojlanmoqda. Masofaviy ta'lim, elektron darsliklar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar keng joriy etilgan. Ta'lim tizimi global mehnat bozori talablariga moslashib, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Xulosa. Malayziya ta'lim tizimi qisqa vaqt ichida samarali va raqobatbardosh tizimga aylangan. Uning muvaffaqiyati milliy qadriyatlar va zamonaviy ta'lim yondashuvlarining uyg'unligida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda Malayziya ta'lim tizimi xalqaro hamjamiyat tomonidan tan olinib, rivojlanayotgan davlatlar uchun ilg'or tajriba sifatida xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. *World Education Report*. – Paris, 2020.
2. OECD. *Education at a Glance*. – Paris, 2021.
3. Eurydice. *Education Systems in Europe*. – Brussels, 2019.
4. Bray M. *Comparative Education*. – London, 2018.
5. Mavlonova R. *Ijtimoiy pedagogika va ijtimoiy ish*. – Toshkent, 2020.
6. Umarov B. *Shaxs ijtimoiylashuvi nazariyasi*. – Toshkent, 2018.
7. Xudoyberdiyev E. *Bolalar tarbiyasida ijtimoiy muhit*. – Toshkent, 2017.
8. Yo'ldoshev J. *Tarbiya fanini o'qitish metodikasi*. – Toshkent, 2022.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA MARKETPLEYSLARNI SHAKLLANTIRISH: INVESTITSİYALAR, XARAJATLAR VA FOYDA

*Axmedova Dilshoda Xayrulla qizi, UMFT,
1-kurs Magistranti, M011-25RIo' guruhi,
Email: adilshoda04@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida marketpleyslarni shakllantirish jarayoni, ularning iqtisodiy mexanizmlari hamda investitsiyalar, xarajatlar va foyda o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Marketpleyslar raqamli platformalar sifatida ishlab chiqaruvchi va iste'molchilar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni soddalashtirib, bozor samaradorligini oshiradi. Tadqiqotda marketpleyslarni yaratish va rivojlantirish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslar, texnologik infratuzilma xarajatlari va monetizatsiya mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, marketpleyslarning raqobatbardoshligi va iqtisodiy o'sishga qo'shayotgan hissasi baholangan. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali marketpleys strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega.

Аннотация. В статье рассматриваются процессы формирования маркетплейсов в условиях цифровой экономики, а также анализируется взаимосвязь инвестиций, издержек и прибыли. Маркетплейсы как цифровые платформы способствуют упрощению экономических отношений между продавцами и потребителями, повышая эффективность рынка. В работе особое внимание уделено видам инвестиций, структуре затрат и механизмам монетизации маркетплейсов. Оценена их роль в обеспечении конкурентоспособности и стимулировании экономического роста. Результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегий развития успешных маркетплейсов в цифровой экономике.

Abstract. This article analyzes the process of forming marketplaces in the digital economy, focusing on the relationship between investments, costs, and profits. Marketplaces as digital platforms simplify economic interactions between sellers and consumers and increase market efficiency. The study examines investment types, cost structures, and monetization mechanisms necessary for marketplace development. In addition, the role of marketplaces in enhancing competitiveness and contributing to economic growth is assessed. The research findings provide practical insights for developing effective marketplace strategies in the digital economy.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, marketpleys, investitsiyalar, xarajatlar, foyda

Ключевые слова: цифровая экономика, маркетплейс, инвестиции, издержки, прибыль.

Keywords: Digital economy, marketplace, investment, costs, profit.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi zamonaviy biznes modellarining shakllanishiga kuchli turtki bermoqda. Ushbu jarayonda marketpleyslar iqtisodiy munosabatlarning yangi shakli sifatida maydonga chiqdi. Marketpleyslar turli mahsulot va xizmatlarni yagona raqamli platformada birlashtirib, iste'molchilar va sotuvchilar o'rtasidagi aloqalarni soddalashtiradi. Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida marketpleyslarni shakllantirish jarayonini, investitsiyalar, xarajatlar va foyda o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari marketpleyslarning iqtisodiy ahamiyatini aniqlash, investitsiya va xarajatlar tuzilmasini baholash hamda foyda olish mexanizmlarini o'rganishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot sharoitida marketpleyslar faoliyati va ularning iqtisodiy samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda sezilarli darajada kengaymoqda. Ko'plab olimlar marketpleyslarni

zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning muhim elementi sifatida baholab, ularning savdo jarayonlarini raqamlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda bozor ishtirokchilari o'rtasidagi axborot almashinuvini tezlashtirishdagi rolini ta'kidlamogda. Ilmiy manbalarda marketpleyslarning shakllanishi va rivojlanishi, avvalo, raqamli texnologiyalar va internet infratuzilmasining rivoji bilan chambarchas bog'liq ekanligi qayd etilgan. Ayrim tadqiqotlarda marketpleyslar kichik va o'rta biznes subyektlari uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratishi, ularning savdo hajmini oshirishi va raqobatbardoshligini kuchaytirishi asoslab berilgan. Shu bilan birga, marketpleyslar orqali savdo qilish an'anaviy savdo shakllariga nisbatan kamroq xarajat talab etishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Boshqa bir qator tadqiqotlarda marketpleyslarning investitsion jozibadorligi masalalari yoritilgan. Mualliflar marketpleyslarni rivojlantirishda texnologik infratuzilmaga, marketing strategiyalariga va mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimiga yo'naltirilgan investitsiyalar muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlaydi. Ayniqsa, platformaning funktsionalligi va foydalanuvchi qulayligi marketpleysning uzoq muddatli muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e'tirof etiladi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda marketpleyslar faoliyatida xarajatlar tuzilmasi va foyda olish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqotchilar doimiy va o'zgaruvchan xarajatlarni samarali boshqarish, avtomatlashtirish va raqamli yechimlardan foydalanish orqali marketpleyslarning iqtisodiy samaradorligini oshirish mumkinligini qayd etadi. Foyda olish manbalari sifatida komissiya to'lovlari, reklama xizmatlari va qo'shimcha servislar ko'rsatib o'tiladi. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, marketpleyslar raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, ularning rivojlanishi investitsiyalar, xarajatlarni boshqarish va innovatsion yondashuvlar bilan bevosita bog'liqdir. Shu bilan birga, marketpleyslarning milliy iqtisodiyotga ta'siri va ularni rivojlantirishning samarali strategiyalarini aniqlash masalalari yanada chuqur ilmiy tadqiqotlarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot raqamli iqtisodiyot sharoitida marketpleyslarni shakllantirish jarayonlarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda umumilmiy va maxsus ilmiy tadqiqot usullaridan kompleks tarzda foydalanildi

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli yondashuv tanlandi, chunki marketpleyslar murakkab iqtisodiy tizim bo'lib, ular texnologik, moliyaviy va tashkiliy elementlarning o'zaro bog'liqligida faoliyat yuritadi.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez usuli orqali marketpleyslarning iqtisodiy mohiyati, investitsiya jarayonlari va xarajatlar tuzilmasi alohida elementlarga ajratilgan holda o'rganildi hamda ularning o'zaro bog'liqligi umumlashtirildi.

Taqqoslash usuli yordamida an'anaviy savdo modellari va raqamli marketpleyslar faoliyati o'rtasidagi farqlar aniqlanib, marketpleyslarning ustun jihatlari asoslab berildi

Shuningdek, iqtisodiy-statistik usullar orqali ochiq manbalarda keltirilgan raqamli iqtisodiyot va marketpleyslar faoliyatiga oid ma'lumotlar tahlil qilindi [8]. Ushbu ma'lumotlar asosida investitsiyalar hajmi, xarajatlar tarkibi va foyda olish mexanizmlarining samaradorligi baholandi. Tadqiqotda mantiqiy umumlashtirish

va ilmiy abstraksiyalash usullaridan ham foydalanilib, marketpleyslarni rivojlantirishga oid nazariy xulosalar shakllantirildi

Tadqiqot jarayonida induktiv va deduktiv xulosalash usullari ham qo'llanildi. Induktiv yondashuv asosida alohida marketpleyslar faoliyatiga oid empirik ma'lumotlar umumlashtirilib, umumiy nazariy xulosalar shakllantirildi. Deduktiv usul yordamida esa mavjud iqtisodiy nazariyalar va raqamli iqtisodiyot konsepsiyalaridan kelib chiqib, marketpleyslarning rivojlanish mexanizmlari izohlandi.

Shuningdek, tadqiqotda funksional tahlil usuli qo'llanilib, marketpleyslarning asosiy funksiyalari — savdo vositachiligi, axborot almashinuvi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda ishtirokchilar o'rtasida ishonch muhitini shakllantirish jarayonlari alohida o'rganildi. Bu orqali marketpleyslarning iqtisodiy samaradorligini oshiruvchi omillar aniqlandi.

Strukturaviy tahlil asosida marketpleyslarning ichki tuzilmasi, jumladan, platforma operatorlari, sotuvchilar, xaridorlar va logistik hamkorlar o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tahlil qilindi. Ushbu yondashuv marketpleyslarning qiymat zanjiridagi o'rini aniqlash imkonini berdi.

Bundan tashqari, modellashirish usuli orqali marketpleyslar faoliyatining soddalashtirilgan iqtisodiy modeli ishlab chiqilib, investitsiya oqimlari, xarajatlar va daromadlar o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilindi. Ushbu model marketpleyslarni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotda dinamik tahlil elementlaridan foydalanilib, marketpleyslar faoliyatining vaqt bo'yicha o'zgarish tendensiyalari, raqamli texnologiyalar ta'sirida savdo hajmining o'sishi va foyda ko'rsatkichlarining evolyutsiyasi baholandi. Bu esa marketpleyslarning uzoq muddatli barqaror rivojlanish istiqbollari aniqlash imkonini berdi.

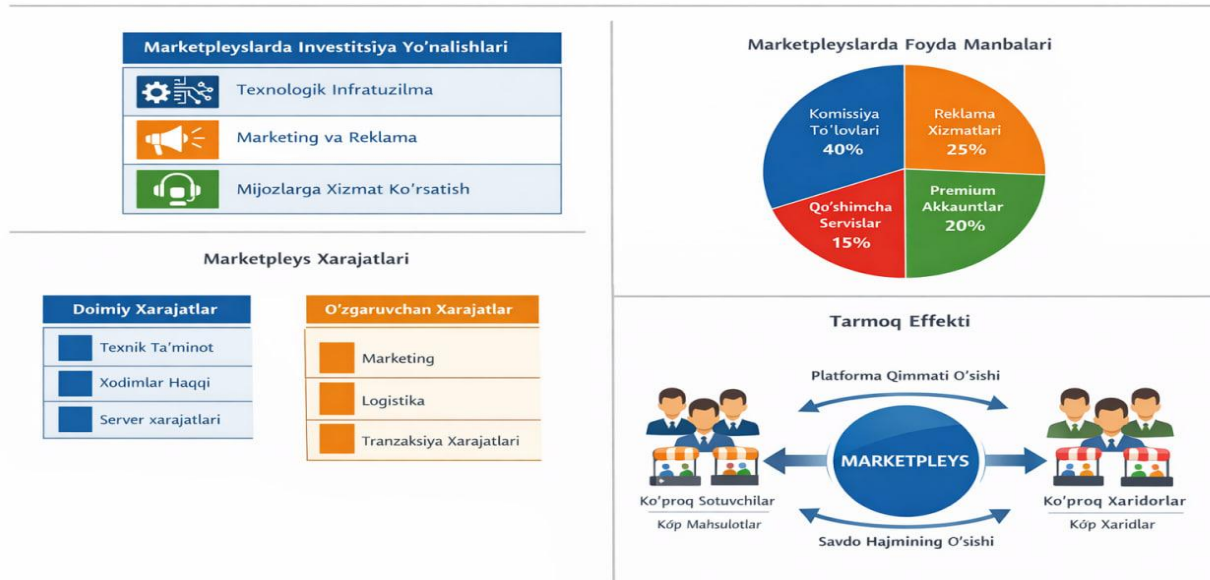
Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida marketpleyslar iqtisodiy munosabatlarning samaradorligini oshiruvchi muhim institutsional mexanizm hisoblanadi. Marketpleyslar orqali sotuvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi to'g'ridan-to'g'ri aloqalar kengayib, an'anaviy savdo tizimlarida mavjud bo'lgan ko'p bosqichli vositachilik zanjirlari qisqaradi. Natijada tranzaksiya xarajatlari kamayib, savdo jarayonlarining tezligi va shaffofligi oshadi. Bu holat narxlarning shakllanish mexanizmini takomillashtirib, bozor raqobatini kuchaytiradi.

Tahlillar marketpleyslarning iqtisodiy samaradorligi ko'p jihatdan ularning platforma modeli va raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi bilan bog'liq ekanligini ko'rsatdi. Xususan, avtomatlashtirilgan buyurtma boshqaruvi, elektron to'lov tizimlari va logistika jarayonlarining integratsiyasi savdo operatsiyalarining uzluksizligini ta'minlaydi. Bu esa sotuvchilar uchun operatsion xarajatlarni kamaytirib, iste'molchilar uchun qulay va tezkor xizmat ko'rsatishni yuzaga keltiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, marketpleyslarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida investitsiyalar asosan uchta ustuvor yo'nalishga yo'naltiriladi: texnologik infratuzilma, marketing va reklama faoliyati, shuningdek, mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimi. Texnologik infratuzilmaga kiritilgan investitsiyalar

platformaning barqaror ishlashi, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash hamda katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi. Marketing va reklama faoliyatiga yo'naltirilgan investitsiyalar esa marketpleys brendining tan olinishi, foydalanuvchilar bazasining kengayishi va savdo hajmining oshishiga olib keladi.

Tadqiqot natijalari bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar

Mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirish bo'yicha amalga oshirilgan investitsiyalar foydalanuvchi sadoqatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, qo'llab-quvvatlash xizmatlarining sifati va tezkorligi sotuvchilar hamda xaridorlarning platformada uzoq muddat faol qolishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu esa marketpleysning barqaror daromad manbalarini shakllantirishga imkon yaratadi.

Xarajatlar tahlili marketpleys faoliyatida doimiy va o'zgaruvchan xarajatlar muhim o'rin tutishini ko'rsatdi. Doimiy xarajatlarga texnik xizmat ko'rsatish, platformani rivojlantirish va xodimlar mehnatiga haq to'lash xarajatlari kirsa, o'zgaruvchan xarajatlar asosan marketing, tranzaksiya xizmatlari va logistika bilan bog'liq bo'ladi. Ushbu xarajatlarni optimallashtirish orqali marketpleyslar o'z rentabelligini oshirish va moliyaviy barqarorligini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Tadqiqot davomida marketpleyslarda foyda olishning asosiy manbalari sifatida komissiya to'lovlari, reklama xizmatlari, premium akkauntlar va qo'shimcha servislar aniqlangan. Ayniqsa, raqamli marketing, ma'lumotlar tahlili va shaxsiylashtirilgan reklama xizmatlari marketpleyslarning daromadlarini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish foydalanuvchi xulq-atvorini chuqur tahlil qilishga imkon berib, savdo samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari marketpleyslar iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Xususan, ular tadbirkorlik faoliyatini faollashtiradi, yangi ish o'rinlari yaratilishiga xizmat qiladi hamda raqamli savdaxonlik

darajasining oshishiga turtki beradi. Uzoq muddatli istiqbolda marketpleyslar milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini jadallashtiruvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida marketpleyslar iqtisodiy rivojlanishning muhim drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, marketpleyslar savdo jarayonlarini soddalashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va bozor shaffofligini oshirish orqali iqtisodiy munosabatlar samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, ular kichik va o'rta biznes subyektlarining bozorga kirish imkoniyatlarini kengaytirib, raqobat muhitining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Marketpleyslarning muvaffaqiyatli va barqaror faoliyati investitsiyalar, xarajatlar va foyda o'rtasidagi optimal muvozanatni ta'minlashga bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi. Texnologik infratuzilma, marketing va mijozlarga xizmat ko'rsatish tizimiga yo'naltirilgan investitsiyalar platformaning uzoq muddatli rivojlanishini ta'minlovchi asosiy omillar hisoblanadi. Xarajatlarni samarali boshqarish va optimallashtirish esa marketpleyslarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga imkon yaratadi.

Amaliy jihatdan, marketpleyslarni rivojlantirishda bir qator ustuvor yo'nalishlarga e'tibor qaratish tavsiya etiladi. Jumladan, innovatsion raqamli texnologiyalarni, xususan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini joriy etish platforma samaradorligini oshiradi hamda foydalanuvchilarga shaxsiylashtirilgan xizmatlar ko'rsatish imkonini beradi.

Shuningdek, foydalanuvchi tajribasini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar — qulay interfeys, tezkor to'lov tizimlari va ishonchli qo'llab-quvvatlash xizmatlari — marketpleyslarga bo'lgan ishonchni mustahkamlab, foydalanuvchilar sadoqatini oshiradi. Raqamli marketing strategiyalarini kuchaytirish, jumladan, maqsadli reklama, ijtimoiy tarmoqlar orqali targ'ibot va ma'lumotlarga asoslangan marketing yondashuvlaridan foydalanish savdo hajmining barqaror o'sishini ta'minlaydi. Umuman olganda, marketpleyslarni rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan xulosa va tavsiyalar raqamli iqtisodiyot sharoitida ularning iqtisodiy samaradorligini oshirishga, tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirishga hamda milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini jadallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, A. (2021). *Raqamli iqtisodiyot va marketpleyslar: yangi imkoniyatlar va chaqiriqlar*. Tashkent: Iqtisodiyot va tadbirkorlik universiteti.
2. Karimov, S. (2020). *Raqamli platformalar va ularning iqtisodiy ta'siri*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti.
3. Murodov, D. (2022). *Marketpleyslar: investitsiyalar va rivojlanish strategiyalari*. Tashkent: Iqtisodiy tadqiqotlar markazi.
4. Xudoyberdiyev, J. (2019). *Raqamli iqtisodiyotda xarajatlar va foyda tahlili*. Tashkent: O'zbekiston davlat iqtisodiyot universiteti.

14-15 YOSHLI FUTBOLCHILARNI AMPLUA BO'YICHA JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Botirov Jamshid Samijonovich,
NamDPI, Aniq va tabiiy fanlar fakulteti tyutori
E-mail: botirovjamshid023@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada 14-15 yoshli futbolchilarning turli o'yin pozitsiyalariga (darvozabon, himoyachi, yarim himoyachi va hujumchi) moslashtirilgan jismoniy tayyorgarlik metodikasi ishlab chiqilgan va uning samaradorligi eksperimental yo'l bilan tekshirilgan. Tadqiqot Namangan shaharning futbol maktablarida 80 nafar yosh futbolchi ishtirokida o'tkazildi. 6 oylik maxsus mashg'ulot dasturi amplua talablariga moslashtirilgan holda periodizatsiya printsipi asosida tuzildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har bir o'yin pozitsiyasi uchun maxsus ishlab chiqilgan mashg'ulotlar dasturi umumiy dasturga nisbatan ancha samarali hisoblanadi. Barcha guruhlarda statistik jihatdan ishonchli yaxshilanishlar qayd etildi: yarim himoyachilarning aerob chidamliligi 18.5% oshdi, hujumchilarning sprint tezligi 3.9% yaxshilandi, darvozabonlarning sakrash kuchi 11.5% ortdi. Maqolada murabbiylar uchun amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: yosh futbolchilar, jismoniy tayyorgarlik, amplua, o'yin pozitsiyasi, maxsus mashqlar, periodizatsiya, individual yondashuv, aerob chidamlilik, sprint tezligi.

Аннотация. В данной статье разработана и экспериментально проверена методика физической подготовки 14-15-летних футболистов, адаптированная к различным игровым позициям (вратарь, защитник, полузащитник и нападающий). Исследование проводилось с участием 80 юных футболистов футбольных школ города Ташкента. Специальная 6-месячная программа тренировок была составлена на основе принципа периодизации с учетом требований игрового амплуа. Результаты показывают, что специально разработанная программа тренировок для каждой игровой позиции значительно эффективнее общей программы. Во всех группах зафиксированы статистически достоверные улучшения: аэробная выносливость полузащитников увеличилась на 18.5%, скорость спринта нападающих улучшилась на 3.9%, прыжковая сила вратарей возросла на 11.5%. В статье представлены практические рекомендации для тренеров.

Ключевые слова: юные футболисты, физическая подготовка, игровое амплуа, игровая позиция, специальные упражнения, периодизация, индивидуальный подход, аэробная выносливость, скорость спринта.

Abstract. This article develops and experimentally tests a physical training methodology for 14-15-year-old football players adapted to different playing positions (goalkeeper, defender, midfielder, and forward). The study was conducted with 80 young football players from football schools in Tashkent. A special 6-month training program was developed based on the periodization principle, taking into account the requirements of playing positions. The results show that specially designed training programs for each playing position are significantly more effective than general programs. Statistically significant improvements were recorded in all groups: midfielders' aerobic endurance increased by 18.5%, forwards' sprint speed improved by 3.9%, and goalkeepers' jumping power increased by 11.5%. The article provides practical recommendations for coaches.

Keywords: young football players, physical training, playing position, game position, special exercises, periodization, individual approach, aerobic endurance, sprint speed.

Zamonaviy futbolda yuqori natijaga erishish uchun sportchilarning jismoniy tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, 14-15 yoshdagi o'smir futbolchilar uchun jismoniy tayyorgarlikning to'g'ri tashkil etilishi kelajakdagi professional faoliyatining poydevori hisoblanadi. Bu yoshdagi sportchilar biologik

rivojlanishning muhim bosqichida bo'lib, pubertlik davrining o'rtasida joylashgan [1].

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turli amplualarda o'ynaydigan futbolchilarning jismoniy ko'rsatkichlari sezilarli farq qiladi. Masalan, yarim himoyachilar o'yinda boshqa pozitsiyadagi futbolchilarga nisbatan ko'proq masofa bosadi va yuqori aerob chidamlilikka ega bo'lishi kerak. Darvozabonlar esa sakrash kuchi va tezkor reaksiya qobiliyatini talab qiladi [2].

1. Tadqiqot metodlari va tashkiloti

Tadqiqot 2024-2025 o'quv yilida Namangan shahrining futbol maktablarida o'tkazildi. Tadqiqotda 14-15 yoshdagi 80 nafar yosh futbolchi ishtirok etdi: darvozabonlar (n=10), himoyachilar (n=25), yarim himoyachilar (n=25) va hujumchilar (n=20). Jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini baholash uchun quyidagi testlar qo'llandi: 30m sprint testi, Yo-Yo intermittent recovery test, vertikal sakrash testi, chaqqonlik testlari. 6 oylik maxsus mashg'ulot dasturi periodizatsiya printsipi asosida ishlab chiqildi.

2. Natijalar va muhokama

Dastlabki testlash natijalari turli amplualardagi futbolchilarning jismoniy ko'rsatkichlarida sezilarli farqlarni ko'rsatdi. Yarim himoyachilar Yo-Yo testida eng yuqori natijani ko'rsatdilar (o'rtacha 1840 metr), hujumchilar 30 metrlik sprintda eng tez natijaga erishdilar (o'rtacha 4.12 soniya), darvozabonlar esa vertikal sakrashda ustunlik ko'rsatdilar (o'rtacha 52 sm) [3].

6 oylik eksperimental dastur yakunida barcha guruhlarda statistik jihatdan ishonchli yaxshilanishlar qayd etildi ($p < 0.05$). Yarim himoyachilarning Yo-Yo test natijasi 1840 metrdan 2180 metrga oshdi (+18.5%), hujumchilarning 30m sprint ko'rsatkichi 4.12 soniyadan 3.96 soniyaga tushdi (+3.9%), darvozabonlarning vertikal sakrashi 52 sm dan 58 sm gacha ko'tarildi (+11.5%). Himoyachilarning chaqqonlik testi 8% yaxshilandi [4].

3. Maxsus mashg'ulot dasturining tuzilishi

Dastur uch asosiy fazaga bo'lindi: tayyorgarlik fazasi (8 hafta) - umumiy jismoniy sifatlarni rivojlantirish; maxsuslashtirish fazasi (10 hafta) - har bir amplua uchun maxsus mashqlar; musobaqa fazasi (6 hafta) - erishilgan natijalarni saqlash va o'yin sharoitida qo'llash. Mashg'ulotlar mikrosikl asosida rejalashtirildi: yuqori intensivlikdagi mashg'ulotlar (dushanba, chorshanba, juma) va tiklanish mashg'ulotlari (seshanba, payshanba) ketma-ket navbatlashtirildi [5]. Sportchilarda olib borilgan pedagogik kuzatuv va tahlil natijalari bo'yicha futbolchilarni tayyorgarlik tizimidagi ko'rsatkichlari bo'yicha olingan natijalarni ko'rishingiz mumkin. Tayyorgarlik davri asosan ikki uch oydan oshmasligi, musobaqa davri 5-6 oy davom etilishi, o'tish davri esa 20-24 kun va bir haftada ikki yoki uch marta nazorat uchrashuvlarini tashkil etish samaralidir [6].

4. Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida murabbiylar uchun quyidagi tavsiyalar beriladi: 14-15 yoshli futbolchilar bilan ishlashda har bir amplua uchun alohida jismoniy tayyorgarlik dasturi ishlab chiqish; mashg'ulotlarni periodizatsiya printsipi asosida rejalashtirish; jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini muntazam monitoring qilish; maxsuslashtirish fazasida 80% mashg'ulotlar amplua talablariga moslashtirilgan

bo'lishi kerak; musobaqalar oldidan 48-72 soat ichida yuklamani kamaytirish strategiyasini qo'llash.

Xulosa qilib aytganda, 14-15 yoshli futbolchilarning jismoniy tayyorgarligini takomillashtirishda amplua bo'yicha individual yondashuv qo'llash zarur. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maxsus ishlab chiqilgan mashg'ulot dasturi barcha pozitsiyadagi futbolchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi va ularning o'yindagi samaradorligini yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Lloyd, R. S., & Oliver, J. L. (2012). The youth physical development model: A new approach to long-term athletic development. *Strength and Conditioning Journal*, 34(3), 61-72.
2. Slimani, M., & Nikolaidis, P. T. (2019). Physical Fitness Characteristics of High-level Youth Football Players: Influence of Playing Position. *Sports*, 7(1), 1-15.
3. Di Salvo, V., Baron, R., Tschann, H., Calderon Montero, F. J., Bachl, N., & Pigozzi, F. (2007). Performance characteristics according to playing position in elite soccer. *International Journal of Sports Medicine*, 28(3), 222-227.
4. Bangsbo, J., Iaia, F. M., & Krstrup, P. (2008). The Yo-Yo intermittent recovery test: a useful tool for evaluation of physical performance in intermittent sports. *Sports Medicine*, 38(1), 37-51.
5. Owen, A. (2019). Football Periodization to Maximise Performance. *SoccerTutor.com Ltd*.
6. Nodirov B.H. NAVBAHOR-W JAMOASI FUTBOLCHI QIZLANING TADQIQOT BOSHIDA VA TADQIQOT OHIRIDA JISMONIY VA TEXNIK TAYYORGARLIK KO'RSATKICHLARINI TAHLILI. *Ta'lim taraqqiyot*, 2025. 2-son. 218-224.
7. Lisenchuk G., Mulik V., Shamardin V., Kraynik Y. (2021). 13-14 yoshli futbolchilarning jismoniy va texnik tayyorgarligi. *Ta'lim, jismoniy tarbiya va sport*, 2(122), 227-234.
8. Sultanova N.Ya. (2023). *Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi: o'quv qo'llanma*. Buxoro: Sadridin Salim Buxoriy nashriyoti.
9. Shomurotov H.Q. (2024). Yosh futbolchilarning texnik-taktik tayyorgarligini takomillashtirishning zamonaviy yo'llari. *Sport ilm-fanining dolzarb muammolari jurnali*.
10. Sharipov F., Rayimjonov S. (2024). Futbolchilarning jismoniy tayyorgarligi. *Research and Implementation, O'zbekistonda futbolni aholi o'rtasida rivojlantirishning dolzarb masalalari*.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-dekabrda PF-5887-son "O'zbekistonda futbolni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA MOLIYA BOZORIDA RISKLARNI BOSHQARISH

Abdiyev Otabek Botiraliyevich,
UMFT, magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliya bozorida risklarni boshqarishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. So'nggi yillarda moliya bozori murakkablashgani sababli an'anaviy risk boshqaruv usullari samaradorligini yo'qotmoqda. Maqolada SI asosidagi mashinaviy o'rganish, chuqur o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va "reinforcement learning" texnologiyalari moliyaviy risklarni aniqlash, prognozlash va oldini olishda qanday qo'llanilishi ko'rsatildi. Shuningdek, O'zbekistonning sun'iy intellekt siyosati, normativ-huquqiy bazasi va moliya tizimiga tatbiqi, shuningdek, amaliy tajribalar va istiqbollari tahlil qilinadi. Natijalar SI texnologiyalarining moliyaviy barqarorlikni oshirish va inson xatosini minimallashtirishda strategik ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit soʻzlar: *sunʼiy intellekt, moliya bozori, risklarni boshqarish, mashinaviy oʻrganish, chuqur oʻrganish, NLP, reinforcement learning, Explainable AI, moliyaviy barqarorlik.*

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значимость технологий искусственного интеллекта (ИИ) в управлении рисками на финансовом рынке. В последние годы финансовые рынки стали более сложными, и традиционные методы управления рисками теряют эффективность. В статье показано применение технологий машинного обучения, глубокого обучения, обработки естественного языка и обучения с подкреплением для выявления, прогнозирования и предотвращения финансовых рисков. Также анализируются политика и нормативно-правовая база Узбекистана в сфере ИИ, практический опыт и перспективы внедрения в финансовую систему. Результаты показывают стратегическую значимость ИИ в повышении финансовой стабильности и минимизации человеческих ошибок.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, финансовый рынок, управление рисками, машинное обучение, глубокое обучение, NLP, обучение с подкреплением, Explainable AI, финансовая стабильность.*

Abstract. This article examines the role and significance of artificial intelligence (AI) technologies in financial market risk management. In recent years, financial markets have become increasingly complex, reducing the effectiveness of traditional risk management methods. The paper highlights the use of machine learning, deep learning, natural language processing (NLP), and reinforcement learning for identifying, forecasting, and mitigating financial risks. It also analyzes Uzbekistan's AI policy, regulatory framework, practical applications, and future prospects in the financial sector. The findings demonstrate the strategic importance of AI in enhancing financial stability and minimizing human error.

Keywords: *Artificial intelligence, financial market, risk management, machine learning, deep learning, NLP, reinforcement learning, Explainable AI, financial stability.*

Soʻnggi yillarda moliya bozori tobora murakkablashib, global iqtisodiy tizimdagi oʻzgarishlarga yuqori sezuvchan boʻlib qoldi. Bu jarayonda risklarni boshqarish masalasi markaziy oʻringa chiqdi. Anʼanaviy usullar - statistik tahlil, regressiya modellari yoki ekspert baholashlari - real vaqt maʼlumotlari hajmi va bozordagi tezkor oʻzgarishlar bilan kurasha olmayapti. Shu sababli sunʼiy intellekt (SI) texnologiyalari moliyaviy xavflarni boshqarishda yangi paradigma sifatida namoyon boʻlmoqda.

McKinsey Global Institute (2024) tahliliga koʻra, sunʼiy intellekt texnologiyalarini risk boshqaruvi jarayonlariga joriy etgan moliyaviy tashkilotlar rentabellikni oʻrtacha 25-30 foizga oshirgan. Masalan, JP Morgan Chase kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan “COIN” tizimi AI algoritmlari asosida yillik 360 ming soatlik hujjat tahlil vaqtini tejashga erishgan [4]. Bu misollar sunʼiy intellekt risklarni aniqlash, prognozlash va oldini olishda inson omilini minimallashtirib, yanada ishonchli va tezkor qaror qabul qilish imkonini yaratishini koʻrsatadi.

Oʻzbekiston Respublikasida ham sunʼiy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish, ularni iqtisodiyotning turli sohalariga, jumladan, moliya bozoriga tatbiq etish davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishlaridan biri etib belgilangan. Bu borada Prezident Sh.M. Mirziyoyev rahnamoligida qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Xususan:

2021-yil 17-fevraldagi PQ-4996-sonli Qaror - “Sunʼiy intellekt texnologiyalarini tez joriy etish uchun sharoitlar yaratish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi qaror orqali mamlakatda sun'iy intellekt ekotizimini shakllantirish, ilmiy-tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash va mutaxassislar tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi [1].

2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-sonli Qaror bilan tasdiqlangan "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi" SI texnologiyalarini moliya, bank, soliq va sug'urta sohalarida keng joriy etish, risklarni boshqarish samaradorligini oshirishni strategik maqsad sifatida belgiladi [2].

Shuningdek, 2025-yil 21-avgustdagi PF-140-son Farmoyish orqali sun'iy intellekt texnologiyalarini davlat boshqaruvi, jumladan, sud tizimi va moliyaviy nazorat jarayonlariga tatbiq etish mexanizmlari ishlab chiqildi [3].

Mazkur hujjatlar O'zbekistonda sun'iy intellektni joriy etish uchun mustahkam huquqiy, tashkiliy va ilmiy asos yaratdi. Ayniqsa, moliya bozorida risklarni oldindan prognozlash, firibgarlikni aniqlash, investitsion portfellarni optimallashtirish va likvidlik xavfini kamaytirishda SI texnologiyalarining qo'llanilishi iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Moliya tizimi barqarorligini saqlashda risklarni boshqarish eng muhim omillardan biridir. Bozor risklari, kredit risklari, likvidlik xavfi va operatsion xatolar moliyaviy yo'qotishlarning asosiy manbalaridir.

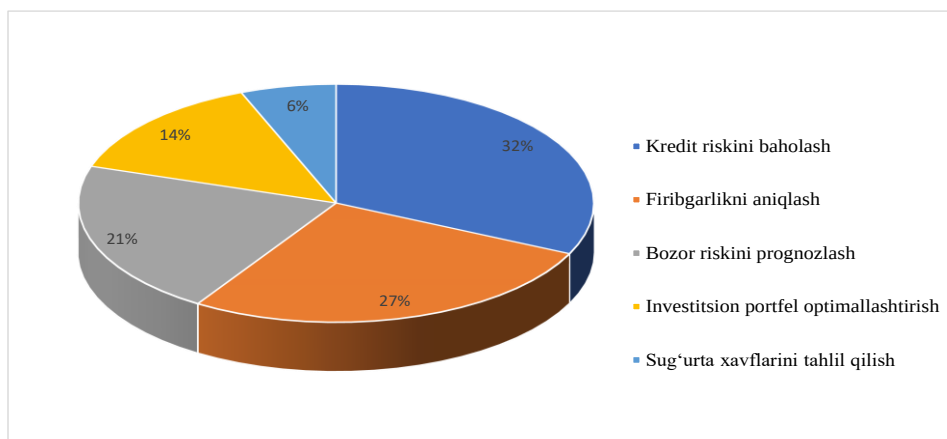
Bozor riski - aksiyalar, obligatsiyalar yoki valyuta kurslari o'zgarishi natijasida aktiv qiymatining pasayish ehtimoli.

Kredit riski - qarz oluvchining majburiyatlarni bajarmasligi bilan bog'liq.

Likvidlik riski - aktivlarni tezda naqd pulga aylantira olmaslik holati.

Operatsion risk - texnik nosozlik, inson xatosi yoki kiberxavfsizlik tahdidlari bilan bog'liq.

Sun'iy intellekt bu risklarni real vaqt tahlili, bashoratlash va avtomatik nazorat tizimlari orqali boshqarishni yangi bosqichga olib chiqdi. Masalan, HSBC Bank kredit riskini tahlil qilishda AI asosidagi "Sentinel" tizimini joriy etib, defolt prognozining aniqligini 18% ga oshirgan. Shu kabi misollar sun'iy intellektning moliya bozoridagi amaliy qo'llanishi risklarni boshqarish jarayonlarini sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqqanini ko'rsatadi.

1-rasm. Moliya sohasida AI texnologiyalarining qo'llanilish ulushi

Sun'iy intellekt moliya tizimida risklarni boshqarish uchun quyidagi amaliy yondashuvlarni taklif qiladi:

1. Mashinaviy o'rganish (Machine Learning) - tarixiy ma'lumotlar asosida kredit to'lov qobiliyatini, bozor narxlari harakatini va mijoz xatti-harakatlarini bashorat qiladi. Masalan, LSTM (Long Short-Term Memory) modeli vaqt qatorlari asosida aksiyalar narxining o'zgarishini 85% aniqlik bilan prognozlay oladi.

2. Chuqur o'rganish (Deep Learning) - murakkab neyron tarmoqlar yordamida ko'p o'lchamli moliyaviy ma'lumotlar tahlil qilinadi. Goldman Sachs investitsiya bo'limi AI yordamida 1,2 milliard dollarlik aktiv portfelini optimallashtirgan.

3. LP - tabiiy tilni qayta ishlash - yangiliklar, ijtimoiy tarmoq postlari va moliyaviy hisobotlarni avtomatik o'rganish orqali bozordagi psixologik tendensiyalarni aniqlash. Masalan, BloombergGPT (2023) 700 milliard so'zdan iborat moliyaviy matnlar korpusida o'qitilib, sarmoya riskini tezkor baholaydi.

4. Reinforcement Learning (Mustahkamlovchi o'rganish) - bu model tizimni real muhitdagi natijalar asosida mukofotlash tamoyiliga asoslanadi. Natijada tizim o'z strategiyasini doimiy takomillashtirib boradi. BlackRock Aladdin tizimi ana shunday o'rganish modeli orqali 200 milliondan ortiq tranzaksiyani tahlil qilib, risklarni avtomatik ravishda qayta baholaydi.

1-jadval

Moliya risklarini boshqarishda sun'iy intellekt texnologiyalarining amaliy turlari

Texnologiya turi	Qo'llanish sohalari	Ulushi (%)
Mashinaviy o'rganish (ML)	Kredit riskini baholash, portfel tahlili	42%
Chuqur o'rganish (Deep Learning)	Bozor trendlarini prognozlash	25%
NLP (Natural Language Processing)	Yozma ma'lumotlardan risk signallarini aniqlash	18%
Reinforcement Learning	Avtomatik qaror qabul qilish va aktiv boshqarish	10%
Explainable AI (XAI)	Izohlanadigan risk modellari	5%

Statistik tahlil shuni ko'rsatadiki:

- 42% moliyaviy tashkilotlar kredit riskini bashoratlashda mashinaviy o'rganish modellardan foydalanmoqda.

- 25% kompaniyalar chuqur o'rganish asosida bozor volatilligi va investitsiya xavflarini tahlil qiladi.

- 18% AI tizimlari matnli va yangilik oqimlaridan risk signallarini avtomatik ajratib oladi (NLP asosida).

- 10% kompaniyalar reinforcement learning orqali real vaqtli qaror qabul qilishni joriy etgan.

- 5% moliya tashkilotlari izohlanadigan AI (Explainable AI) texnologiyasini tatbiq etgan, bu esa ishonchni oshiradi.

So'nggi yillarda olib borilgan empirik tadqiqotlar SI texnologiyalarining moliyaviy risklarni kamaytirishdagi aniq iqtisodiy samarasini ko'rsatadi:

**AI texnologiyalarining moliya bozoridagi risklarni boshqarishga ta'siri
bo'yicha tadqiqot natijalari**

Tadqiqot manbasi	Yo'nalish	Natija
McKinsey, 2024	Kredit riskini baholash	AI modellarining aniqligi 30-40% ga yuqori
Deloitte, 2023	Bozor riskini prognozlash	AI asosidagi tizimlar 20% kam xato qiladi
PwC, 2022	Firibgarlikni aniqlash	1,5 barobar tezkor tahlil natijasi
World Economic Forum, 2023	Moliyaviy barqarorlik	AI joriy etilgan tizimlarda yo'qotishlar 25% ga kamaygan

Bu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt risklarni aniqlash va boshqarishda nafaqat nazariy, balki iqtisodiy foyda keltiruvchi omilga aylanmoqda.

Muammolar:

1. Qora quti muammosi (Black Box) - AI modellarining qarorlari izohlanishi qiyin, bu esa regulyatorlar uchun shaffoflik muammosini tug'diradi.

2. Ma'lumotlar sifati - noto'liq yoki noto'g'ri ma'lumotlar noto'g'ri prognozlariga olib keladi.

3. Kiberxavfsizlik xavflari - AI tizimlarining o'zi ham hujumlar uchun nishonga aylanmoqda.

4. Axloqiy cheklolar - avtomatik qarorlar inson hayotiga ta'sir qiladigan holatlarda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Yechimlar:

- AI modellarining izohlanadigan (Explainable AI) versiyalarini joriy etish;
- Ma'lumotlarni standartlashtirish va himoyalash;
- Regulyatorlar tomonidan AI xavf nazorati standartlarini ishlab chiqish;
- AI algoritmlarini inson nazorati bilan birlashtirish (Hybrid model).

Masalan, Deloitte (2024) tomonidan ishlab chiqilgan "Responsible AI Framework" modeli aynan moliya sohasidagi etik va texnik xavflarni minimallashtirishga qaratilgan.

Kelajakda moliya bozorida SI quyidagi yo'nalishlarda chuqur rivojlanadi:

- AI va blokcheyn integratsiyasi - shaffof va o'zgartirib bo'lmaydigan tranzaksiya monitoringi.

- Kvant moliya va sun'iy intellekt uyg'unligi - yuqori tezlikdagi hisob-kitob asosida risk modelini optimallashtirish.

- Avtonom tahlil tizimlari - bozor signallariga moslashadigan, o'z-o'zidan o'rganadigan modellar.

- Regulyatorlar uchun AI asosida makroprudensial nazorat - davlat darajasida risk monitoringini avtomatlashtirish.

Ekspertlarning fikricha, 2030-yilgacha moliya sektorida AI'ni to'liq integratsiya qilgan kompaniyalar raqobatbardoshlik darajasini ikki baravar oshiradi.

Shunday qilib, sun'iy intellekt moliya bozoridagi risklarni boshqarish tizimini tubdan o'zgartirdi. U murakkab va katta hajmdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida

tahlil qilib, inson xatosini kamaytiradi, tezkor qaror qabul qilish imkonini beradi va moliyaviy barqarorlikni oshiradi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, AI tizimlari kredit, bozor va operatsion risklarni aniqlashda an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq ishlaydi. Shu bilan birga, axloqiy va texnik xavflarni minimallashtirish uchun AI'ni izohlanadigan, xavfsiz va nazorat ostidagi shaklda joriy etish zarur. Natijada, sun'iy intellekt nafaqat risklarni boshqarish vositasi, balki moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlovchi strategik texnologiyaga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PP-4996 – son “Sun'iy intellekt texnologiyalarini tez joriy etish uchun sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida” gi Qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi PQ-358/PII-358-son “Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” gi Qarori
3. McKinsey Global Institute. *The Future of AI in Finance*, 2024.
4. 3Deloitte. *AI in Risk Management Report*, 2023.
5. World Economic Forum. *Artificial Intelligence and Financial Stability*, 2023.
6. PwC. *Global Artificial Intelligence Study*, 2022.
7. BlackRock. *AI Risk Management Whitepaper*, 2023.
8. JP Morgan Chase. *Technology Insights*, 2023.
9. Bloomberg. *AI and Market Prediction*, 2024.
10. OECD. *Digital Finance Outlook*, 2023.

ТРАНСПОРТ ВА ЛОГИСТИКА ТИЗИМИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ ВА УЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ САМАРАДОРЛИГИ

Музаффаров Бахтиёр Музаффарович, UMFT
Университети 1-курс магистранти

Аннотация. Мазкур илмий мақолада транспорт ва логистика тизимида рақамли иқтисодиёт ечимларини жорий этишининг назарий-услубий асослари, амалий механизмлари ҳамда уларнинг иқтисодий самарадорликка таъсири комплекс таҳлил қилинган. Глобал иқтисодиётда рақамлаштириш жараёнлари транспорт ва логистика хизматларининг тезкорлиги, шаффофлиги ва интеграция даражасини оширишда ҳал қилувчи омилга айланмоқда. Мақолада рақамли платформалар, катта маълумотлар (Big Data), сунъий интеллект, интернет ашёлари (IoT), блокчейн ва булутли технологияларнинг логистика жараёнларида қўлланилиши илмий жиҳатдан асослаб берилган. Шунингдек, Ўзбекистон транспорт-логистика тизимида рақамли трансформациянинг жорий ҳолати, мавжуд муаммолар ва ривожланиш истиқболлари очиб берилган. Тадқиқот натижалари рақамли ечимлар орқали транспорт харажатларини қисқартириш, логистика занжирларини оптималлаштириш ва бошқарув самарадорлигини ошириш имкониятларини кўрсатиб беради.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодиёт, транспорт тизими, логистика, рақамлаштириш, сунъий интеллект, IoT, Big Data.

Аннотация. В статье проведён комплексный анализ теоретико-методологических основ и практических механизмов внедрения решений цифровой экономики в транспортно-логистическую систему, а также их влияния на экономическую эффективность. В условиях глобализации цифровизация становится

ключевым фактором повышения прозрачности, скорости и конкурентоспособности транспортно-логистических услуг. В работе обосновано применение цифровых платформ, технологий больших данных (Big Data), искусственного интеллекта, Интернета вещей (IoT), блокчейна и облачных технологий в управлении логистическими процессами. Отдельное внимание уделено анализу текущего состояния цифровизации транспортно-логистической системы Республики Узбекистан, выявлению существующих проблем и перспектив дальнейшего развития. Результаты исследования подтверждают, что цифровые решения способствуют снижению транспортных издержек, оптимизации логистических цепочек и повышению качества управленческих решений.

Ключевые слова: цифровая экономика, транспорт, логистика, цифровизация, искусственный интеллект, IoT, Big Data.

Abstract. This scientific article provides a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations and practical mechanisms for implementing digital economy solutions in the transport and logistics system, as well as their impact on economic efficiency. In the context of globalization, digital transformation has become a key factor in enhancing the transparency, speed, and competitiveness of transport and logistics services. The study substantiates the application of digital platforms, Big Data technologies, artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), blockchain, and cloud technologies in logistics management. Special attention is given to the current state of digitalization in the transport and logistics system of Uzbekistan, existing challenges, and future development prospects. The research findings demonstrate that digital solutions contribute to reducing transportation costs, optimizing supply chains, and improving the quality of managerial decision-making.

Keywords: digital economy, transport system, logistics, digitalization, artificial intelligence, IoT, Big Data.

Кириш. Ҳозирги кунда жаҳон иқтисодиётида рақамли иқтисодиётнинг жадал ривожланиши барча тармоқлар қатори транспорт ва логистика тизими фаолиятини сифат жиҳатдан янги босқичга олиб чиқмоқда. Глобаллашув шароитида товарлар, хизматлар ва ахборот оқимларининг тезкор, узлуксиз ва самарали ҳаракатини таъминлаш миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигининг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Айниқса, халқаро савдо ҳажмларининг кенгайиши, электрон тижоратнинг ривожланиши ва таъминот занжирларининг мураккаблашуви транспорт-логистика тизимида бўлган талабни кескин оширмоқда.

Жаҳон банки маълумотларига кўра, транспорт ва логистика харажатлари ривожланаётган мамлакатларда ялпи ички маҳсулотнинг ўртача 14–18 фоизини ташкил этади, айрим ҳолларда эса бу кўрсаткич 20 фоиздан ошиб кетади. Шу билан бирга, рақамли технологияларни кенг жорий этган мамлакатларда логистика харажатларини 15–30 фоизгача қисқартириш, етказиб бериш муддатларини эса 20–25 фоизгача тезлаштириш имконияти мавжудлиги илмий тадқиқотларда қайд этилган. Бу эса рақамли иқтисодиёт ечимларининг транспорт ва логистика соҳасидаги иқтисодий самарадорлигини яққол намоён этади.

Бугунги кунда глобал логистика бозорида сунъий интеллект, катта маълумотлар (Big Data), Интернет ашёлари (IoT), булутли ҳисоблаш ва блокчейн технологиялари асосида фаолият юритувчи рақамли платформалар устунлик қилмоқда. Масалан, халқаро тадқиқотларга кўра, IoT технологияларидан фойдаланиш орқали транспорт воситаларининг бекор

туриш вақти 10–15 фоизга камайиб, ёкилғи сарфи эса ўртача 8–12 фоизга тежалмоқда. Шунингдек, сунъий интеллектга асосланган маршрутни оптималлаштириш тизимлари логистика компанияларининг операцион самарадорлигини сезиларли даражада оширмоқда.

Ўзбекистон иқтисодиёти учун ҳам транспорт ва логистика тизимини рақамлаштириш стратегик аҳамиятга эга. Мамлакатнинг транзит салоҳиятини ошириш, халқаро транспорт коридорларига интеграциялашувини чуқурлаштириш ва экспорт-импорт операцияларини соддалаштириш бевосита рақамли ечимларни жорий этиш билан боғлиқ. Шу билан бирга, электрон юк ҳужжатлари, GPS мониторинг, рақамли логистика платформалари ва интеллектуал транспорт тизимларининг жорий этилиши миллий транспорт инфратузилмасини модернизация қилишга хизмат қилмоқда.

1-жадвал

Транспорт-логистика тизимида рақамли иқтисодиёт элементлари⁹⁶

№	Рақамли иқтисодиёт элементи	Қўлланилиш соҳаси	Асосий функциялари	Иқтисодий ва бошқарув самараси
1	Электрон ҳужжат айланмаси (e-CMR, e-Invoice)	Юк ташиш, шартномалар	Ҳужжатларни электрон шаклда расмийлаштириш, маълумотларни автоматик узатиш	Маъмурий харажатлар қисқаради, инсон омили камаяди, шаффофлик ошади
2	GPS ва IoT технологиялари	Транспорт ва омбор хўжалиги	Транспорт воситаси ва юк ҳолатини реал вақтда кузатиш	Назорат кучаяди, йўқотишлар камаяди, тезкор қарор қабул қилинади
3	Рақамли логистика платформалари	Буюртмаларни бошқариш	Онлайн буюртма қабул қилиш, диспетчерлаш, миқдорлар билан алоқа	Хизмат кўрсатиш сифати ошади, бозорга кириш осонлашади
4	Katta маълумотлар (Big Data)	Стратегик бошқарув	Логистика оқимларини таҳлил қилиш, прогнозлаш	Талабни аниқ баҳолаш, ресурслардан самарали фойдаланиш
5	Сунъий интеллект (AI)	Маршрут ва харажатлар бошқаруви	Маршрутларни оптималлаштириш, қарорларни автоматлаштириш	Транспорт харажатлари 15–30% гача қисқаради
6	Булутли технологиялар	Маълумотлар инфратузилмаси	Марказлашган маълумотлар базаси, масофавий кириш	Тизим мослашувчанлиги ва узлуксизлиги таъминланади
7	Блокчейн технологияси	Шартномалар ва ҳисоб-китоблар	Маълумотларни ҳимоя қилиш, операцияларни ўзгартирмасдан сақлаш	Хавфсизлик ошади, фирибгарлик хавфи камаяди
8	Интеллектуал транспорт тизимлари (ITS)	Йўл ҳаракати бошқаруви	Тиғизларни камайтириш, ҳаракатни оптималлаштириш	Вақт тежалади, йўл инфратузилмасидан самарали фойдаланилади

⁹⁶ Муаллиф ишланмаси

Шу сабабли, транспорт ва логистика тизимида рақамли иқтисодиёт ечимларини жорий этишнинг назарий-услубий асосларини тадқиқ этиш, уларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолаш ҳамда миллий шароитда қўллаш механизмларини ишлаб чиқиш долзарб илмий-амалий аҳамият касб этади. Мазкур тадқиқот транспорт ва логистика соҳасида рақамли трансформация жараёнларини чуқур илмий таҳлил қилиш ҳамда инновацион ривожланиш йўналишларини белгилашга қаратилган.

Таҳлил ва натижалар. Рақамли иқтисодиёт – бу иқтисодий муносабатларни рақамли маълумотлар, платформалар ва ахборот технологиялари асосида ташкил этиш тизимидир. Транспорт ва логистика соҳасида рақамли иқтисодиёт юк ташиш, сақлаш ва етказиб бериш жараёнларини автоматлаштиришни назарда тутди.

Жадвал маълумотлари шуни кўрсатадики, транспорт-логистика тизимида рақамли иқтисодиёт элементлари ўзаро боғлиқ ва комплекс характерга эга. Электрон ҳужжат айланмаси ва рақамли платформалар маъмурий жараёнларни соддалаштирса, GPS, IoT ва сунъий интеллект технологиялари операцион самарадорликни оширишга хизмат қилади. Кatta маълумотлар ва булутли технологиялар стратегик қарорларни илмий асосда қабул қилиш имконини берса, блокчейн ва ахборот хавфсизлиги ечимлари тизим барқарорлигини таъминлайди. Умуман олганда, рақамли иқтисодиёт элементларини транспорт-логистика тизимига жорий этиш орқали харажатларни қисқартириш, хизматлар сифатини яхшилаш ва миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш мумкин.

Рақамлаштириш натижасида логистика харажатлари камайиб, хизмат кўрсатиш сифати ошади.

Қуйидаги расмда транспорт воситалари, омбор хўжалиги, рақамли платформа ва истеъмолчилар ўртасидаги ахборот алмашинуви сунъий интеллект, IoT ва Big Data технологиялари орқали интеграциялашган ҳолда акс эттирилган.

1-расм. Ўзбекистон транспорт-логистика тизимида рақамлаштириш йўналишлари⁹⁷

1-расмда Ўзбекистон транспорт-логистика тизимида рақамли иқтисодиёт ечимларини жорий этишнинг асосий йўналишлари тизимли ва ўзаро боғлиқ ҳолда акс эттирилган. Расм таҳлили шуни кўрсатадики, рақамлаштириш жараёни фақат алоҳида технологик ечимларни жорий этиш билан чекланиб қолмасдан, балки транспорт, омбор, ахборот платформалари ва давлат бошқаруви институтлари ўртасидаги интеграцияни кучайтиришга қаратилган комплекс тизимни шакллантиришни назарда тутди.

Жумладан, электрон ҳужжат айланмаси ва рақамли логистика платформаларининг жорий этилиши маъмурий жараёнларни соддалаштириш, инсон омили билан боғлиқ хатоларни камайтириш ва логистика операцияларида шаффофликни таъминлашга хизмат қилади. GPS ва IoT технологиялари орқали транспорт воситалари ҳамда юк ҳаракатининг реал вақтда мониторинг қилиниши логистика занжирларида назоратни кучайтириб, транспорт харажатларини қисқартириш имконини яратади.

Расмда келтирилган сунъий интеллект ва катта маълумотлар асосидаги таҳлил механизмлари транспорт оқимларини прогноз қилиш, маршрутларни оптималлаштириш ҳамда бошқарув қарорларининг иқтисодий самарадорлигини оширишда муҳим аҳамият касб этиши аниқланади. Шу билан бирга, ахборот хавфсизлиги ва блокчейн технологияларининг интеграциялашуви логистика жараёнларида маълумотлар ишончлилиги ва ҳуқуқий кафолатларни таъминлашга хизмат қилади.

Умуман олганда, 1-расмда акс эттирилган рақамлаштириш йўналишлари Ўзбекистон транспорт-логистика тизимини модернизация қилиш, мамлакатнинг транзит салоҳиятини ошириш ва халқаро транспорт коридорларига рақобатбардош тарзда интеграциялашувини таъминлаш учун муҳим илмий-амалий асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур йўналишларни тизимли равишда жорий этиш миллий иқтисодиётда логистика харажатларини камайтириш ва барқарор иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш имконини беради.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, транспорт ва логистика тизимида рақамли иқтисодиёт ечимларини жорий этиш иқтисодий самарадорликни ошириш, бошқарув жараёнларини такомиллаштириш ҳамда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини мустаҳкамлашнинг муҳим омили ҳисобланади. Тадқиқот давомида ўрганилган назарий қарашлар, жадвал ва расмлар асосида олинган натижалар рақамлаштириш жараёнларининг транспорт-логистика соҳаси учун стратегик аҳамиятга эга эканини тасдиқлайди.

Хусусан, “Транспорт-логистика тизимида рақамли иқтисодиёт элементлари” жадвали таҳлили шуни кўрсатдики, электрон ҳужжат айланмаси, рақамли логистика платформалари, GPS ва IoT технологиялари, сунъий интеллект ҳамда катта маълумотлардан фойдаланиш логистика

⁹⁷ Муаллиф ишланмаси

занжирларида маъмурий харажатларни қисқартириш, инсон омили билан боғлиқ хатоларни камайтириш ва қарор қабул қилиш жараёнини тезлаштиришга хизмат қилади. Ушбу ечимлар орқали транспорт харажатларини 15–30 фоизгача камайтириш, етказиб бериш муддатларини эса сезиларли даражада қисқартириш имконияти мавжудлиги аниқланди.

Ўзбекистон транспорт-логистика тизимида рақамлаштириш йўналишлари таҳлили рақамли трансформация жараёнлари комплекс ва тизимли ёндашувни талаб қилишини кўрсатди. Электрон ҳужжат айланмаси, интеллектуал транспорт тизимлари, ахборот таҳлили ва хавфсизлик ечимларининг ўзаро интеграциялашуви транспорт инфратузилмасининг барқарор фаолият юритишини таъминлаб, мамлакатнинг транзит салоҳиятини оширишга хизмат қилади. Бу эса Ўзбекистоннинг халқаро транспорт коридорларидаги ўрнини мустаҳкамлаш ва ташқи савдо операцияларини соддалаштиришга имкон яратади.

Шунингдек, рақамли иқтисодиёт ечимларини жорий этиш натижасида транспорт ва логистика соҳасида маълумотлар шаффофлиги, ҳисоб-китобларнинг ишончлилиги ҳамда ахборот хавфсизлиги даражаси ошиши кузатилмоқда. Блокчейн ва булутли технологиялардан фойдаланиш орқали шартномавий муносабатларни ҳимоя қилиш, молиявий ва операцион рискларни камайтириш имконияти яратилади.

Умуман олганда, транспорт ва логистика тизимида рақамли иқтисодиёт ечимларини тизимли равишда жорий этиш мамлакат иқтисодиётида логистика харажатларини оптималлаштириш, хизматлар сифатини яхшилаш ва инновацион ривожланишни жадаллаштиришга хизмат қилади. Келгусида ушбу йўналишда инфратузилмани ривожлантириш, рақамли компетенцияларга эга кадрлар тайёрлаш ва норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш орқали транспорт-логистика тизимининг барқарор ва рақобатбардош ривожланишини таъминлаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Porter, M.E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press.
2. OECD. (2020). *Digital Transformation in Transport and Logistics*. Paris: OECD Publishing.
3. Schwab, K. (2016). *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum.
4. World Bank. (2021). *Logistics Performance Index Report*. Washington, DC.
5. Tapscott, D. (2015). *The Digital Economy*. New York: McGraw-Hill.

FRANCHAIZING MODELI ASOSIDAGI IQTISODIY FAOLIYATNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI: IQTISODIY TA’SIRLAR VA XATARLAR

Masharipova Gavxar Komiljon qizi

Annotatsiya. Mazkur tezisda franchaizing modeli asosida tashkil etilgan iqtisodiy faoliyatning raqamli transformatsiya jarayonlarining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi natijasida biznes jarayonlarini

optimallashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirish imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, raqamli transformatsiya jarayonida yuzaga keladigan asosiy iqtisodiy xatarlar tizimli ravishda yoritilib, ularni kamaytirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: *franchaizing, raqamli transformatsiya, iqtisodiy faoliyat, biznes modeli, iqtisodiy samaradorlik, xatarlar.*

Kirish. Hozirgi globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tayyor biznes modeli asosida faoliyat yurituvchi franchaizing tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Franchaizing modeli tadbirkorlarga kamroq iqtisodiy xavf bilan bozorga kirish, tayyor brend, sinovdan o'tgan boshqaruv mexanizmlari va marketing strategiyalaridan foydalanish imkonini beradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi franchaizing faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlariga sezilarli ta'sir ko'rsatib, yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda muayyan xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Mazkur tezisda franchaizing modeli asosidagi iqtisodiy faoliyatning raqamli transformatsiyasi, uning iqtisodiy ta'sirlari hamda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xatarlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda franchaizing modeli asosidagi iqtisodiy faoliyatning raqamli transformatsiyasini o'rganishda quyidagi uchta asosiy metodologiya qo'llanildi:

Tizimli tahlil metodologiyasi. Ushbu metod franchaizing modeli va raqamli transformatsiya jarayonlarini yagona iqtisodiy tizim sifatida o'rganishga xizmat qildi. Tizimli yondashuv asosida franchayzer va franchayzi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlar, raqamli texnologiyalarning boshqaruv va moliyaviy jarayonlarga ta'siri hamda ularning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi.

Taqqoslama tahlil metodologiyasi. Mazkur metod yordamida an'anaviy va raqamlashtirilgan franchaizing faoliyatining iqtisodiy samaradorligi solishtirildi. Taqqoslama tahlil orqali raqamli texnologiyalar joriy etilishidan oldin va keyingi ko'rsatkichlar o'rtasidagi farqlar aniqlanib, raqamli transformatsiyaning afzalliklari va cheklovlari baholandi.

Mantiqiy va umumlashtirish metodologiyasi. Ushbu metod raqamli transformatsiyaning iqtisodiy ta'sirlari va xatarlari bo'yicha ilmiy xulosalar chiqarish uchun qo'llanildi. Olingan ma'lumotlar asosida umumlashtirilgan xulosalar va ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijalari franchaizing faoliyatida raqamli transformatsiya iqtisodiy samaradorlikni oshirishini ko'rsatdi. Raqamlashtirish operatsion xarajatlarni kamaytirib, boshqaruv va savdo samaradorligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, axborot xavfsizligi va investitsiya xarajatlari bilan bog'liq xatarlar mavjudligi aniqlandi.

Mazkur tezisning ilmiy yangiligi shundaki, franchaizing modeli asosidagi iqtisodiy faoliyatda raqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri va yuzaga keladigan xatarlar o'zaro bog'liqlikda tahlil qilinib, ularni kamaytirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, franchaizing modeli asosidagi iqtisodiy faoliyatda raqamli transformatsiya muhim strategik omil hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi biznes jarayonlarini soddalashtirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mavjud iqtisodiy xatarlarni inobatga olgan holda, raqamli transformatsiyani puxta rejalashtirish va tizimli ravishda amalga oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kotler, P. (2019) Marketing asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
2. Porter, M.E. (2020) Raqobat strategiyasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. O'zbekiston Respublikasi (2020) Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga oid normativ-huquqiy hujjatlar. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi.
4. (agar elektron shaklda foydalanilgan bo'lsa): O'zbekiston Respublikasi (2020) Raqamli iqtisodiyotga oid normativ-huquqiy hujjatlar. Mavjud: <https://lex.uz> (Foydalanilgan sana: 10.12.2025).
5. Ivanov, A. and Karimov, B. (2021) 'Franchaizing modeli asosida biznes faoliyatini raqamlashtirishning iqtisodiy samaradorligi', Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 3(2), pp. 45–53.
6. Smith, J. and Brown, L. (2022) 'Digital transformation of franchising models: economic impacts and risks', Journal of Business Economics, 15(4), pp. 112–128.

IJTIMOIIY BARQAROR RIVOJLANISHDA TARIX VA FALSAFA FANLARINING O'RNI HAMDA AHAMIYATI

Zarliqov Jo'rabek Ilhom og'li, UMFT Moliya va moliyaviy texnologiyalar
yonalishi 1-kurs talabasi J23262223@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy barqaror rivojlanishni ta'minlash jarayonida tarix va falsafa fanlarining o'rni hamda ahamiyati yoritilgan. Tarix jamiyat taraqqiyotining bosqichlari, ijtimoiy tajribalar va milliy qadriyatlarning shakllanish jarayonini tahlil qilish imkonini bersa, falsafa inson va jamiyat rivojining umumiy qonuniyatlarini, ma'naviy-axloqiy asoslarini ochib beradi. Ushbu fanlar ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, fuqarolik ongini shakllantirish va kelajak rivoj strategiyalarini belgilashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Maqolada tarixiy va falsafiy yondashuvlarning uyg'unligi jamiyatning uzluksiz va barqaror rivojlanishini ta'minlashdagi muhim omil ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy barqarorlik, tarix, falsafa, jamiyat taraqqiyoti, ma'naviyat.

Аннотация. В статье рассматривается роль и значение исторических и философских наук в обеспечении социально устойчивого развития общества. История позволяет анализировать этапы общественного развития, накопленный социальный опыт и формирование национальных ценностей, тогда как философия раскрывает общие закономерности развития человека и общества, их духовно-нравственные основы. Эти науки играют важную методологическую роль в укреплении социальной стабильности, формировании гражданского сознания и определении стратегий будущего развития. В статье обосновано, что гармоничное сочетание исторического и философского подходов способствует устойчивому и поступательному развитию общества.

Ключевые слова: социальная устойчивость, история, философия, развитие общества, духовность.

Abstract. This article examines the role and significance of history and philosophy in ensuring sustainable social development. History makes it possible to analyze stages of social

development, accumulated experience, and the formation of national values, while philosophy reveals the general laws of human and social development and their moral foundations. These disciplines play an important methodological role in strengthening social stability, shaping civic consciousness, and determining future development strategies. The article substantiates that the integration of historical and philosophical approaches contributes to continuous and sustainable social development.

Keywords: *social sustainability, history, philosophy, social development, spirituality.*

Kirish. Bugungi globallashuv va tezkor ijtimoiy-siyosiy jarayonlar sharoitida ijtimoiy barqaror rivojlanish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyat taraqqiyotining uzluksizligi va barqarorligi nafaqat iqtisodiy omillar, balki ma'naviy-ma'rifiy asoslar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, tarix va falsafa fanlari jamiyat rivojini anglash, ijtimoiy jarayonlarni tahlil qilish hamda kelajak istiqbollarini belgilashda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Ijtimoiy barqaror rivojlanish jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy sohalarining mutanosib rivojlanishini talab etadi. Tarix fani jamiyatning o'tmish tajribasini o'rganish orqali bugungi ijtimoiy muammolarning kelib chiqish sabablarini aniqlash imkonini beradi. Tarixiy xotira jamiyatda milliy o'zlikni anglash, vatanparvarlik va fuqarolik mas'uliyatini shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi.

Falsafa esa jamiyat rivojining umumiy qonuniyatlarini tahlil qilib, inson tafakkuri, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy qadriyatlarning shakllanish jarayonini izohlaydi. Falsafiy tafakkur ijtimoiy jarayonlarga tanqidiy yondashuvni kuchaytirib, jamiyatda bag'rikenglik va ijtimoiy adolat tamoyillarining qaror topishiga xizmat qiladi.^[98]

Tarix va falsafa fanlarining uyg'unligi jamiyat taraqqiyotini chuqur va tizimli anglashga imkon beradi. Tarixiy jarayonlar falsafiy umumlashtirish orqali mazmunan boyitiladi, falsafiy g'oyalar esa tarixiy tajriba bilan mustahkamlanadi. Natijada ijtimoiy barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi puxta ilmiy xulosalar shakllanadi.

Adabiyotlar tahlili. Mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab olimlar jamiyat barqarorligini ta'minlashda tarixiy va falsafiy yondashuvlarning muhimligini ta'kidlaydilar. Tarixiy manbalarda jamiyat rivojining bosqichlari, ijtimoiy inqirozlar va ularni bartaraf etish tajribalari tahlil qilingan.^[99]

Falsafiy tadqiqotlarda esa jamiyat taraqqiyotining ma'naviy-axloqiy asoslari, inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar yoritilgan. Zamonaviy ilmiy ishlarda fanlararo yondashuv ijtimoiy muammolarni hal etishda samarali vosita sifatida baholanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida tarixiylik va mantiqiylik, tahlil va sintez, taqqoslash hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Tarixiy metod yordamida jamiyat rivojining muhim bosqichlari o'rganildi, falsafiy metodlar orqali esa ularning mohiyati va umumiy qonuniyatlari tahlil qilindi.

⁹⁸ Anderson, J. R. (2020). *Cognitive psychology and its implications* (9th ed.). Worth Publishers.

⁹⁹ Bekmurodov, A., & Sattorov, M. (2021). Digital transformation in higher education: Challenges and opportunities. *International Journal of Education and Innovation*, 5(2), 45–56.

Fanlararo yondashuv asosida tarix va falsafa fanlarining ijtimoiy barqaror rivojlanishdagi o‘zaro bog‘liqligi ochib berildi.^[100]

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari tarix va falsafa fanlarining ijtimoiy barqaror rivojlanishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Tarixiy tajribani chuqur o‘rganish jamiyat taraqqiyotida yo‘l qo‘yilgan xatolarni takrorlamaslikka xizmat qilishi aniqlandi. Falsafiy tahlil esa jamiyatda ma‘naviy qadriyatlar va ijtimoiy mas‘uliyatni mustahkamlashga yordam berishi bilan ahamiyatlidir.

Shuningdek, ushbu fanlar ta‘lim tizimida samarali o‘qitilganda yosh avlodda tanqidiy fikrlash, fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollik shakllanishi aniqlangan. Bu holat ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashning muhim sharti sifatida baholandi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, tarix va falsafa fanlari ijtimoiy barqaror rivojlanishni ta‘minlashda muhim ilmiy-metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Tarix jamiyatning o‘tmish tajribasini tahlil qilish orqali rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashga yordam bersa, falsafa ijtimoiy jarayonlarning mohiyatini anglash imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar sifatida ta‘lim jarayonida tarix va falsafa fanlarini integratsiyalashgan holda o‘qitishni rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlarda fanlararo yondashuvni kuchaytirish hamda mazkur fanlarning ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashdagi ahamiyatini keng targ‘ib etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Anderson, J.R. (2020). Cognitive psychology and its implications (9th ed.). Worth Publishers.
2. Bekmurodov, A., & Sattorov, M. (2021). Digital transformation in higher education: Challenges and opportunities. International Journal of Education and Innovation, 5(2), 45–56.
3. Karimova, M.M., & Usmanova, D.S. (2022). Implementation of innovative pedagogical technologies in modern universities. Journal of Modern Pedagogy, 4(1), 78–88.

ESG TAMOYILLARINING O‘ZBEKISTONDA JORIY ETILISHI

Yunusova Shahrizoda Aliyor qizi,

UMFT, 2-kurs talabasi, yshahrigo@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida ESG (Environmental, Social, Governance) tamoyillarining joriy etilishi, ularning zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni va biznes amaliyotidagi ahamiyati tahlil qilinadi. 2025-yildagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi asosida mamlakatning “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish jarayoni o‘rganib chiqilgan. Tadqiqot ESGning ekologik, ijtimoiy va boshqaruv omillari orqali investitsion jozibadorlikni oshirishdagi o‘rnini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ESG, Yashil iqtisodiyot, Ekologiya, Investitsion jozibadorlik, Global iqtisodiyot, Kompaniya

Аннотация. В данной статье анализируется внедрение принципов ESG (Environmental, Social, Governance) в Республике Узбекистан, их роль в современной экономике и значимость в бизнес-практике. На основе стратегии «Узбекистан – 2030» (2025 год) изучён процесс перехода страны к «зелёной экономике». Исследование

¹⁰⁰ Karimova, M. M., & Usmanova, D. S. (2022). Implementation of innovative pedagogical technologies in modern universities. Journal of Modern Pedagogy, 4(1), 78–88.

показывает роль ESG в повышении инвестиционной привлекательности через экологические, социальные и управленческие факторы.

Ключевые слова: ESG (Экологические, социальные и управленческие принципы), Зеленая экономика, Экология, Инвестиционная привлекательность, Глобальная экономика, Компания.

Annotation. This article analyzes the implementation of ESG (Environmental, Social, Governance) principles in the Republic of Uzbekistan, their role in the modern economy, and their significance in business practices. Based on the “Uzbekistan – 2030” strategy (2025), the study examines the country’s transition toward a “green economy.” The research highlights the role of ESG in increasing investment attractiveness through environmental, social, and governance factors.

Key words: ESG (Environmental, Social, Governance principles), Green economy, Ecology, Investment attractiveness, Global economy, Company.

Kirish. Bugungi kunda Global iqtisodiyotning yangi rivojlanish bosqichida faqatgina iqtisodiy o‘shish investitsiya jozibadorligi yoki moliyaviy ko‘rsatkichni o‘zi yetmaydi, balki korxonalarining ekologik, ijtimoiy va boshqaruv masalalariga munosabati bilan ham belgilanmoqda. Ular orasida ESG — ekologik (E), ijtimoiy (S) va boshqaruv (G) tamoyillariga asoslangan baholash tizimi eng zamonaviy yondashuvlardan biri hisoblanadi. ESG qoidalariga amal qiladigan korxonalarining majburiyatlari quyidagicha: tabiatga yetkaziladigan turli xil zararlarni oldini olish, xodim va xaridorlarga g‘amxo‘rlik qilish, shuningdek ochiq va pok tarzda ishlash mas’uliyatini o‘z zimmasiga oladi. ESG ilk bor BMT (Birlashgan Millatlar Tashkiloti) tomonidan 2004-yil “Who Cares Wins” taqdimotida qo‘llanilgan va bugungi kunga kelib dunyodagi gigant kompaniyalarda, investitsiya fondlarida va eng asosiysi bular davlat siyosati darajasida keng qo‘llanilmoqda.

Ahamiyatli jihatlaridan biri shuki: ESG hisoboti haqida S&P 500 indeksida kompaniyalarining 90 %dan ko‘pini yillik reytinglarni chop etadi va bu global iqtisodiyotda ESG ini o‘rni qanchalik ahamiyatga egaligini ko‘rsatadi.

S&P 500 bu Aqshning eng yirik kompaniyalari bilan jamlangan ro‘yxat bo‘lib, uning tarkibida eng kuchli kompaniyalardan Apple Google Amazon Tesla kabi kompaniyalar yetakchilik qiladi. Ushbu kompaniyalar o‘z faoliyatida ESG tamoyillarini joriy etishni nafaqat korporativ madaniyatning muhim elementi, balki boshqaruvning standart me‘yoriga aylantirgan.

O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng iqtisodiyotga juda katta e‘tibor boshlandi. Shu sababli iqtisodiyotning ochiqligi investitsiyalar va xalqaro birlashuv muhim strategik vazifa sifatida qaratildi. So‘nggi kunlarda O‘zbekiston iqtisodiyoti yanada jadallashdi ijtimoiy va iqtisodiy islohotlari modernizatsiyalandi. Bu borada ESG joriy etilishi O‘zbekiston uchun juda ham muhim element sifatida qaraldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 30-yanvardagi 16-sonli Farmoni bo‘yicha —“O‘zbekiston -2030” strategiyasida “Yashil iqtisodiyotga” o‘tish haqida ta’kidlab o‘tildi. Bu masaladagi maqsadlar quyidagicha:

1. “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida mamlakat rivojlanishining ustuvor yondashuvlari etib quyidagilar belgilansin:

2. Mahallalarning ekologik qiyofasini yaxshilash, ko'chalarda yashillik darajasini oshirish, ekologik jihatdan qulay va farovon yashash muhitini shakllantirish;

3. Aholining salomatligini yaxshilash, ekologik turmush tarzini shakllantirish va inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni yaratish;

4. Tabiiy resurslarni tejash va ulardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta'minlash;

5. O'simlik va hayvonot dunyosini asrash, ko'paytirish va keyingi avlodga yetkazish hamda biologik xilma-xillikni saqlash;

6. "Yashil iqtisodiyot" tamoyillarini keng joriy qilish, iqtisodiyotni iqlim o'zgarishiga moslashtirishga qaratilgan loyihalarni barqaror moliyalashtirish;

7. Respublika energobalansida qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish, shu jumladan, davlat-xususiy sheriklik asosida yirik "yashil energiya" stansiyalarini barpo etish, hududlarda kichik va mikro gidroelektr stansiyalari tarmog'ini kengaytirish, aholi xonadonlarida quyosh panellarini o'rnatishni rag'batlantirish va shu kabi maqsadlar ko'zda tutilgan. Mazkur strategiya ESG prinsiplarini amaliyotda qo'llanilishi O'zbekiston davlat siyosatini muhim majburiyati sifatida qaralishi kerakligini ta'kidlaydi.

ESG konsepsiyasining dolzarbligi va ahamiyati

Hozirgi globallashuv sharoitida korxonalar faoliyatining nafaqat iqtisodiy samaradorligi, balki uning ekologik, ijtimoiy va boshqaruv jihatlariga ta'siri ham alohida e'tibor markazida turibdi. Bu shuni ko'rsatadiki ESG (Environmental, Social, Governance) konsepsiyasi barqaror rivojlanishning muhim yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Sababi bu ekologiyamiz uchun juda muhim, chunki bu havo ifloslanishini oldini oladi. O'zbekiston Global havo ifloslanishi bo'yicha reytingi oshib bormoqda. Men o'ylaymanki bu konsepsiya O'zbekiston uchun muhim tamoyil hisoblanadi. 2024-yil natijalariga ko'ra O'zbekist global havo ifloslanishi reytingida 19-o'rinni egallagan. Bu natijalardan kelib chiqqan holda ESG O'zbekiston uchun ham juda muhim.

International Data Corporation tahlillariga ko'ra, 2025-yilga kelib korxonalar tomonidan ESG tashabbuslariga ajratiladigan global xarajatlar yiliga 158 milliard AQSH dollariga yetishi kutilmoqda. Bu esa ekologik va ijtimoiy masalalarning jahon korporativ maydonida qanchalik muhim o'rin egallayotganini ko'rsatadi.

ESG konsepsiyasining asosiy maqsadi kompaniyaning faqat moliyaviy samaradorligini oshirish emas, balki uning faoliyati jamiyat va atrof-muhitga qanday ta'sir ko'rsatishini baholashdir. Har bir kompaniya va ishchilar bu haqida juda yaxshu tushunchga ega bolishlari lozim. Moliyaviy foydani atrof-muhitga zarar bermagan holda, ekologiya qonun qoidalariga amal qilish va ish yuritishlari lozim. Shuningdek, atrof-muhitga zarar yetkazuvchi faoliyatning oldini olish, ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish va korporativ boshqaruvni takomillashtirish kabi vazifalarni amalda ko'rsatish kerak. Shu bois ESG konsepsiyasi zamonaviy biznesning ajralmas qismi va barqaror global iqtisodiy rivojlanishning eng asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ESG amaliyotining kengayishi va korporativ tuzilmalardagi roli

Aksariyat odamlar ESG(Environmental, Social, Governance) faqatgina atrof-muhitda yoki boshqaruv masalalarida keng qo'llaniladi deb o'ylashadi. Biroq ESG tamoyillari korxonaning deyarli barcha bo'limlariga tatbiq etilishi mumkin. Masalan, dastlab aloqasi yo'qdek tuyuladigan bo'limlar — komplayens, HR, marketing yoki ma'muriy bo'limlar ham ESGning maqsadlariga bevosita xizmat qiladi. Misol tariqasida, komplayens xodimlari korrupsiya va moliyaviy jinoyatlarga qarshi kurash orqali ijtimoiy va ekologik jihatdan xavfsiz muhitni ta'minlaydi, HR bo'limi esa xodimlar huquqlari va ijtimoiy mas'uliyatni nazorat qiladi. Shu tariqa, ESG tamoyillari korxonaning barcha faoliyatini birlashtiruvchi umumiy prinsipga aylanadi.

O'zbekistonda ESG ga qiziqish sezilarli darajada o'smoqda va o'sishi ham kerak deb o'ylayman." Yashil iqtisodiyot" strategiyasi esa bu qiziqishning yaqqol isboti deb o'ylayman. Yirik korxonalarda ESG amaliyotlarini joriy etish va xalqaro ekspertlarni jalb qilish bu jarayonning aniq ifodasi bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ESGni samarali joriy qilish uchun uning mazmuni oddiy ekologik yondashuvdan ancha kengroq ekanini anglash zarur. ESG (Environmental, Social, Governance)nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishni, balki ijtimoiy adolat, xodimlar huquqlari, shaffof boshqaruv va kompaniya obro'sini oshirishni ham o'z ichiga oladi.

Shuning uchun ESG konsepsiyasi korxonalarda faqat qo'shimcha yoki ixtiyoriy tashabbus sifatida emas, balki har bir bo'limning uzluksiz bo'g'liqligi sifatida qaralishi kerak. Bu yondashuv korxona ichidagi barcha jarayonlarni bir-biriga bog'lab, yagona strategik maqsadga yo'naltiradi va natijada korporativ strategiyani yanada barqaror qiladi. ESG (Environmental, Social, Governance)ni integratsiyalashgan holda qo'llash korxonalarga risklarni oldindan aniqlash va ularni samarali boshqarish imkonini beradi, xususan, moliyaviy, ijtimoiy va ekologik xatarlar nazoratga olinadi.

Integratsiyalashgan ESG yondashuvi, korxonaning ijtimoiy mas'uliyati, xodimlarning ishga bo'lgan motivatsiyasi va uzoq muddatli barqaror rivojlanish bularning xammasi ESG(Environmental, Social, Governance) orqali erishsa bo'ladigan tamoyillardan biri hisoblanadi. Shu sababli ESG korxona faoliyatining markaziy tamoyili sifatida ish yuritadi.

Environmental, Social, Governance (ESG) tamoyillari va ularning O'zbekiston iqtisodiyotida amaliyoti

Ekologik yo'nalish bo'yicha mamlakat qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. So'nggi yillarda quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushirilgan bo'lib, ular mamlakat energiya balansining sezilarli qismini ta'minlaydi va karbon chiqindilarini kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, chiqindilarni qayta ishlash tizimi kengaytirilib, shahar va sanoat hududlarida chiqindilarni ajratish va qayta ishlash jarayoni yo'lga qo'yilmoqda. Suv resurslarini boshqarishning raqamlashtirilgan modellari tatbiq etilib, tomchilatib sug'orish, meliorativ loyihalar va suv tejovchi texnologiyalar orqali resurslardan samarali foydalanish ta'minlanmoqda. Korxonalarda "yashil sertifikat" tizimiga talabning kuchayishi esa ekologik mas'uliyatni korporativ

amaliyotga integratsiya qilishga xizmat qilmoqda va bu yo‘nalish mamlakatning “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategik maqsadi bilan mos keladi.

Ijtimoiy komponent esa xodimlar, iste’molchilar va mahalliy hamjamiyat manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan. Korxonalarda xodimlarning mehnat sharoitlarini yaxshilash, texnika xavfsizligini oshirish, kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish dasturlarini joriy etish bilan birga, gender tengligi va inklyuzivlik siyosati ham faol amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, iste’molchilarning manfaatlarini himoya qilish va mahsulot sifatini ta’minlash, shuningdek, mahalliy jamoalar uchun maktablar, tibbiyot punktlari va infratuzilma loyihalarini amalga oshirish orqali ijtimoiy barqarorlikni oshirishga e’tibor qaratilmoqda. Bu jarayon korxonalarining ijtimoiy mas’uliyatini kuchaytiradi va ular uchun ichki barqarorlik hamda xalqaro obro‘ni mustahkamlaydi. Korporativ boshqaruv tizimi esa shaffoflik, hisobdorlik va risklarni boshqarish bo‘yicha islohotlarni o‘z ichiga oladi. Kompaniyalarda moliyaviy va operatsion faoliyatni shaffof hisobot berish, raqamlashtirilgan audit tizimlarini joriy etish, korrupsiyaga qarshi mexanizmlarni kuchaytirish va aktsiyadorlar oldida hisobdorlikni oshirish amaliyotlari yo‘lga qo‘yilgan. Boshqaruvning samarali bo‘lishi investor ishonchini oshiradi va ESG tizimining amaliy natijalarini kuchaytiradi. Shu bilan birga, ESG talablariga moslashgan korxonalar xorijiy investitsiyalarni ko‘proq jalb qilmoqda, “yashil obligatsiyalar” bozorining rivojlanishi iqtisodiy samaradorlikni oshirmoqda va xalqaro moliya institutlari O‘zbekistonda ESG loyihalariga grant va kreditlarni kengaytirgan.

”Yashil iqtisodiyot va ESG: O‘zbekistonning rivojlanish yo‘li”

Tahlil asosida O‘zbekistonda ESG tamoyillarining joriy etilishi quyidagi asosiy natijalarni ko‘rsatadi. Birinchidan, ekologik yo‘nalishda mamlakat qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirish va suv resurslarini raqamlashtirish orqali atrof-muhit xavfsizligini ta’minlamoqda. Bu jarayon O‘zbekistonning “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategik maqsadlari bilan uyg‘unlashadi va mamlakatning ekologik barqarorligini oshiradi.

Ikkinchidan, ijtimoiy komponent xodimlar salomatligi va mehnat sharoitlarini yaxshilash, gender tengligini ta’minlash, iste’molchilar manfaatlarini himoya qilish hamda mahalliy jamoalarni qo‘llab-quvvatlash orqali korxonalarining ichki barqarorligini va jamiyatdagi obro‘sini kuchaytiradi. Bu esa korporativ ijtimoiy mas’uliyatning samaradorligini oshiradi.

Uchinchidan, korporativ boshqaruv tizimining takomillashuvi — shaffoflikni kuchaytirish, raqamlashtirilgan audit va korrupsiyaga qarshi mexanizmlarni joriy etish, aktsiyadorlar oldida hisobdorlikni oshirish — investor ishonchining oshishiga olib keladi va ESGning umumiy samaradorligini mustahkamlaydi.

Shuningdek, ESG tamoyillariga moslashgan korxonalar xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ustunlikka ega bo‘ladi, “yashil obligatsiyalar” bozorining rivojlanishi esa iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Xalqaro moliya institutlari tomonidan ESG loyihalariga grant va kreditlarning ko‘payishi ham bu jarayonni qo‘llab-quvvatlaydi.

Natijada, ESG tamoyillari O'zbekiston iqtisodiyotida nafaqat ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, balki korporativ boshqaruvni takomillashtirish, investitsion jozibadorlikni oshirish va xalqaro raqobatbardoshlikni mustahkamlashda strategik vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa. Iqtisodiyotning rivojlanishi yoki samarali foyda berishi faqatgina moliyaviy tamoyil bilan bog'liq emas. Bu mavzuda har tomonlama o'ylab chiqish kerak. Ekologik jihatdan, boshqaruv jihatdan. Bularning hammasi ESG (Environmental, Social, Governance) da jamlangan. Ekologik komponent. Ijtimoiy omil. Boshqaruv komponenti. Bular hammasi bir biriga uzviy bog'liq va bu tamoyillarni barchasi iqtisodiy rivojlanishni oltin kaliti.

Umuman olganda, ESG tamoyillari O'zbekiston iqtisodiyotida barqaror rivojlanish, ekologik himoya, ijtimoiy adolat va investitsion jozibadorlikni mustahkamlashda strategik vosita sifatida ajralib turadi. Shu sababli ularni har bir korxona faoliyatining ajralmas qismi sifatida tatbiq etish zarur, bu esa mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

<https://gov.uz/oz>

<https://lex.uz/uz/>

<https://www.spqglobal.com/spdji/en/indices/equity/sp-500/#overview>

<https://www.businesswire.com/>

<https://www.acfa.org.sg/>

<https://www.spot.uz/ru/>

<https://www.gazeta.uz/ru/>

<https://www.idc.com/>

YASHIL IQTISODIYOTGA O'TISHDA FISKAL SIYOSAT

Tursunboyev Diyorbek Dostonbek o'g'li, UMFT, 2-kurs talabasi

E-mail: tursunboyevdiyorbek991@gmail.com

Anotatsiya. Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotga o'tish jarayonida fiskal siyosatning o'rni, mexanizmlari va samaradorlik omillari keng yoritiladi. Bugungi kunda ekologik muammolarning chuqurlashuvi, resurslarning tanqisligi, global iqlim o'zgarishi davlatlardan iqtisodiy boshqaruvning yangi modelini talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, fiskal siyosat nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, balki ekologik xavfsizlikni oshirishga qaratilgan eng muhim instrumentlardan biri sifatida ko'riladi. Maqolada davlat budjeti, soliqlar, subsidiyalar, investitsion rag'batlar orqali ekologik barqaror ishlab chiqarish va iste'molni shakllantirish yo'llari ilmiy-nazariy asosda tahlil qilingan.

Shuningdek, yashil iqtisodiyotga o'tishda ekologik soliqlar, uglerod solig'i, ifloslantiruvchi korxonalar uchun differensial soliq stavkalari, "yashil" subsidiyalar va grantlar mexanizmlarining samaradorligi o'rganiladi. Mamlakatlar tajribasi asosida fiskal siyosatning ekologik modernizatsiya, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini kengaytirish, energiya tejamkor texnologiyalarni rivojlantirishdagi hissasi yoritiladi.

Maqolada O'zbekiston misolida ham so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan "yashil budjetlashtirish", ekologik to'lovlarni qayta ko'rib chiqish, energiya samarador loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlash bo'yicha tashabbuslarning ahamiyati ko'rsatib beriladi. Shuningdek,

yashil iqtisodiyotga o'tishda fiskal siyosatning institutsional, moliyaviy va huquqiy muammolari, ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ham ishlab chiqilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fiskal siyosatning puxta rejalashtirilgan modeli ekologik barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni diversifikatsiya qilish va resurslardan samarali foydalanishni kuchaytirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Maqola nazariy va amaliy tahlillar asosida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning kompleks fiskal mexanizmlarini taklif etadi.

Kalit so'zlar: yashil iqtisodiyot, fiskal siyosat, ekologik soliq, uglerod solig'i, yashil subsidiyalar, davlat budjeti, qayta tiklanuvchi energiya, ekologik barqarorlik, yashil budjetlashtirish, energiya samaradorligi, ekologik modernizatsiya, moliyaviy rag'batlar, ekologik innovatsiyalar.

Abstract. This article extensively discusses the role, mechanisms, and efficiency factors of fiscal policy in the transition to a green economy. Today, deepening environmental problems, resource scarcity, and global climate change require countries to adopt a new model of economic management. In this regard, fiscal policy is seen as one of the most important instruments aimed not only at ensuring economic stability, but also at increasing environmental safety. The article analyzes the ways to form environmentally sustainable production and consumption through the state budget, taxes, subsidies, and investment incentives on a scientific and theoretical basis.

The effectiveness of environmental taxes, carbon taxes, differential tax rates for polluting enterprises, and "green" subsidies and grant mechanisms in the transition to a green economy is also studied. Based on the experience of countries, the contribution of fiscal policy to ecological modernization, expansion of renewable energy sources, and development of energy-saving technologies is highlighted.

The article shows the importance of the initiatives implemented in recent years, including the example of Uzbekistan, on "green budgeting", the revision of environmental payments, and financial support for energy-efficient projects. It also identifies institutional, financial, and legal problems of fiscal policy in the transition to a green economy, and recommends solutions to them.

The results of the study show that a well-planned model of fiscal policy is a decisive factor in ensuring environmental sustainability, diversifying economic growth, and enhancing the efficient use of resources. The article proposes comprehensive fiscal mechanisms for the development of a green economy based on theoretical and practical analysis.

Keywords: green economy, fiscal policy, environmental tax, carbon tax, green subsidies, state budget, renewable energy, environmental sustainability, green budgeting, energy efficiency, environmental modernization, financial incentives, environmental innovations.

Аннотация. В статье подробно рассматриваются роль, механизмы и факторы эффективности фискальной политики при переходе к «зелёной» экономике. Сегодня обострение экологических проблем, дефицит ресурсов и глобальное изменение климата требуют от стран принятия новой модели экономического управления. В этой связи фискальная политика рассматривается как один из важнейших инструментов, направленных не только на обеспечение экономической стабильности, но и на повышение экологической безопасности. В статье на научно-теоретической основе анализируются пути формирования экологически устойчивого производства и потребления через государственный бюджет, налоги, субсидии и инвестиционные стимулы.

Также рассматривается эффективность экологических налогов, углеродных налогов, дифференцированных налоговых ставок для предприятий-загрязнителей, а также механизмов «зелёных» субсидий и грантов при переходе к «зелёной» экономике. На основе опыта стран освещается вклад фискальной политики в экологическую модернизацию, расширение использования возобновляемых источников энергии и развитие энергосберегающих технологий.

В статье показана важность реализуемых в последние годы инициатив, в том числе на примере Узбекистана, по «зелёному бюджетированию», пересмотру экологических платежей и финансовой поддержке энергоэффективных проектов. В статье также выявляются институциональные, финансовые и правовые проблемы фискальной политики при переходе к «зелёной» экономике и предлагаются пути их решения.

Результаты исследования показывают, что продуманная модель фискальной политики является решающим фактором обеспечения экологической устойчивости, диверсификации экономического роста и повышения эффективности использования ресурсов.

В статье на основе теоретического и практического анализа предлагаются комплексные фискальные механизмы развития «зелёной» экономики.

Ключевые слова: «зелёная» экономика, фискальная политика, экологический налог, налог на выбросы углерода, «зелёные» субсидии, государственный бюджет, возобновляемые источники энергии, экологическая устойчивость, «зелёное» бюджетирование, энергоэффективность, экологическая модернизация, финансовые стимулы, экологические инновации.

Kirish. Yashil iqtisodiyot – bu nafaqat ekologik tanglik, balki iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik va ijtimoiy farovonlikni uyg'unlashtiruvchi integratsiyalashgan tizim hisoblanadi. Ushbu model atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirish, resurslar samaradorligini oshirish va aholi salomatligini yaxshilash orqali barqaror iqtisodiy o'sishni amalga oshiradi. Xalqaro miqyosda qabul qilingan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDGs) va Parij iqlim shartnomasi kabi hujjatlar yashil iqtisodiyotga o'tishning global ahamiyatini ta'kidlaydi.

Fiskal siyosat yashil transformatsiyaning asosiy vositasiga aylangan, chunki u iqtisodiy rag'batlar va cheklovlar tizimini shakllantirish orqali ishlab chiqarish, iste'mol va investitsiyalarning ekologik yo'nalishini bevosita boshqaradi. Ushbu siyosatning samaradorligi uning tarkibiy qismlari – soliqlar, budjet xarajatlari, subsidiyalar va moliyaviy rag'batlarning uyg'unligiga bog'liq.

Ekologik fiskal siyosatning asosiy mexanizmlari quyidagilardan iborat:

1. Ekologik soliqlar va to'lovlar ("Yomonlikka soliq"): Ushbu vosita "ifloslantiruvchi to'laydi" (Polluter Pays Principle) tamoyiliga asoslanadi. Atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadigan faoliyat (masalan, uglerod chiqindilari, suv ifloslantirish, qattiq chiqindilar) qo'shimcha soliq yuki bilan ta'minlanadi. Bu korxonalarni ekologik toza texnologiyalarga sarmoya kiritishga undaydi. Uglerod solig'i buning eng samarali misoli bo'lib, u nafaqat ifloslanishni kamaytiradi, balki davlatga "yashil" loyihalarni moliyalashtirish uchun daromad manbai ham bo'ladi.

2. "Yashil" subsidiyalar va grantlar ("Yaxshilikni rag'batlantirish"): Davlat ekologik toza texnologiyalar (quyosh, shamol, bioenergiya), energiya samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash va aylana iqtisodiyot loyihalarini moliyaviy qo'llab-quvvatlaydi. Bu subsidiyalar qimmat, ammo uzoq muddatda foydali bo'lgan yangi texnologiyalarni bozorga kirishini tezlashtiradi.

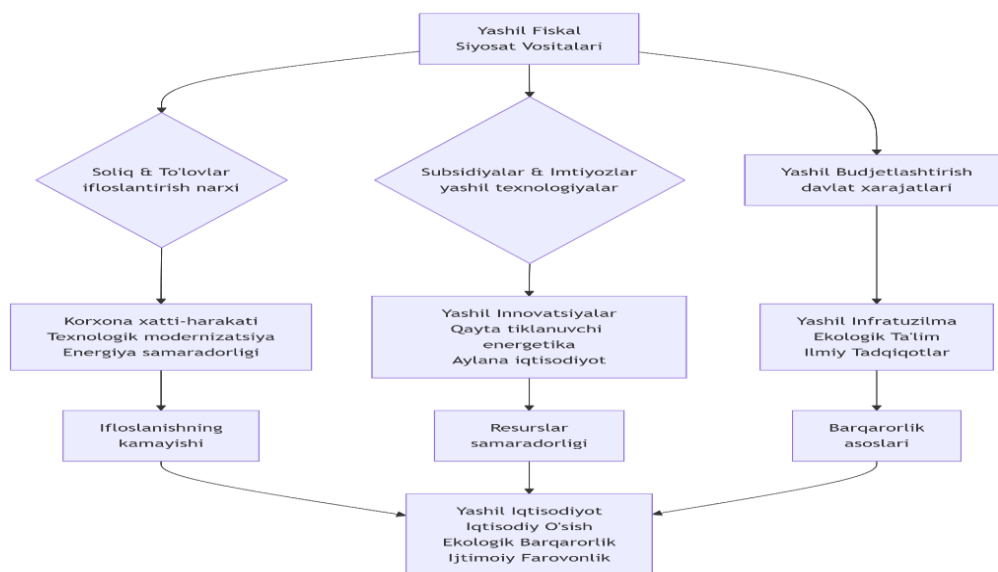
3. Soliq imtiyozlari va subsidiyalarni qayta yo'naltirish: Davlat an'anaviy, atrof-muhitga zararli sanoat tarmoqlariga (masalan, ko'mir yoki neft sanoati) beriladigan subsidiyalarni asta-sekin kamaytirib, ularni qayta tiklanuvchi energiya va ekologik innovatsiyalarga yo'naltiradi. Bu "yashil" investitsiyalarning jozibadorligini oshiradi.

4. Yashil budjetlashtirish: Davlat budjetini tuzishda barcha daromad va xarajatlar ularning ekologik ta'sirini hisobga olgan holda rejalashtiriladi. Budjet hujjatlari ekologik maqsadlar va moliyaviy resurslar o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ko'rsatadi.

5. Yashil obligatsiyalar va innovativ moliyalashtirish: Davlat va korxonalar ekologik loyihalarni moliyalashtirish uchun maxsus qimmatli qog'ozlar chiqaradi. Bu kapital bozorlar orqali keng miqyosda resurslarni jalb qilish imkoniyatini yaratadi.

Rivojlangan mamlakatlarda yashil fiskal siyosat uzoq yillik tajribaga ega. Shvetsiya dunyoda eng yuqori uglerod solig'ini joriy etgan va shu bilan birga iqtisodiy o'sishni davom ettirgan. Germaniyaning "Energiewende" (Energiya burilishi) dasturi qayta tiklanuvchi energiyaga o'tishda keng ko'lamli subsidiyalar va soliq imtiyozlaridan foydalangan. Xitoy esa "yashil kreditlar" va sanoatni modernizatsiya qilish dasturlari orqali dunyoning eng yirik quyosh panellari va batareyalar ishlab chiqaruvchisiga aylangan.

Quyidagi diagramma yashil fiskal siyosatning iqtisodiyot va atrof-muhitga ta'sir ko'rsatish mexanizmini ifodalaydi:

O'zbekiston konteksti va yutuqlar: O'zbekiston so'nggi yillarda yashil iqtisodiyotga o'tishda jiddiy qadamlarni tashladi. "Yashil iqtisodiyotga o'tishni jadallashtirish strategiyasi" qabul qilindi, unga ko'ra 2030 yilga keladigan bir qator muhim maqsadlar belgilandi. Quyidagi jadval O'zbekistondagi qayta tiklanuvchi energiya quvvatining o'sishini ko'rsatadi, bu esa fiskal rag'batlar samarasidir.

O'zbekistonda Qayta Tiklanuvchi Energiya Quvvatining O'sishi (2020-2024)

Yil	Quyosh Energetikasi (MVt)	Shamol Energetikasi (MVt)	Kichik GESlar (MVt)	Jami (MVt)
2020	10	5	40	55
2022	150	80	55	285
2024	700	250	65	1015

Manba: O'zbekiston Energiya Vazirligi hisobotlari asosida

Bu o'sish quyidagi fiskal choralar tufayli amalga oshirildi:

Soliq imtiyozlari: Qayta tiklanuvchi energiya qurilmalari import bojlaridan ozod qilindi, loyihalar uchun daromad solig'i imtiyozlari joriy etildi.

Kafolatlar va subsidiyalar: Davlat "yashil" energiya ishlab chiqaruvchilarga ma'lum narxlarda sotib olish kafolatlarini berdi, bu esa bank kreditlari va xususiy investitsiyalarni jalb qilishga yordam berdi.

Davlat-xususiy sheriklik (DKS): Yirik quyosh va shamol elektrostansiyalari loyihalari DKS asosida amalga oshirildi.

Qiyinchiliklar va yechimlar: Biroq, yo'lda bir qator to'siqlar mavjud:

Institutsial kuchlarning cheklovlari: Ekologik va soliq organlari o'rtasidagi muvofiqlashtirish hali ham etarli emas.

Kichik biznesni jalb qilishdagi qiyinchiliklar: Murakkab tartibga solish va moliyalashtirish jarayonlari kichik korxonalar uchun to'siq bo'lib qolmoqda.

Adolatli o'tish muammosi: An'anaviy energiya sektorida ishlaydigan xodimlar uchun qayta tayyorlash dasturlari hali yetarli darajada rivojlanmagan.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilar zarur:

1. **"Yashil Soliq" Islohoti:** Ekologik soliqlar bazasini kengaytirish, ifloslantiruvchilar uchun differensial stavkalarni joriy etish va soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish.

2. **Yashil Investitsiyalarni Kuchaytirish:** "Yashil obligatsiyalar" bozorini rivojlantirish va xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni jalb qilish.

3. **Institutsial Islohotlar:** Barcha davlat organlarining faoliyatiga "yashil" tamoyillarni integratsiya qilish (masalan, "yashil budjetlashtirish"ni barcha vazirliklar darajasida joriy etish).

Yashil soliq tizimini takomillashtirish: ekologik samaradorlik va ijtimoiy adolat: Yashil fiskal siyosatda soliq tizimining ekologik jihatdan samarali bo'lishi shart. Buning uchun "ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyilini izchil qo'llash va soliq bazasini kengaytirish kerakdir. Masalan, uglerod solig'i, transport vositalaridan chiqadigan zararli gazlar uchun soliq, suv resurslaridan ortiqcha foydalanganlik uchun to'lovlar va qattiq chiqindilarni to'g'ri yo'qotmaslik uchun penalar tizimi yaxshi samara beradi. Lekin bu soliqlar faqat davlat byudjetini to'ldirish emas, balki atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilishi kerak. Soliq mablag'larining maqsadli yo'naltirilishi – ya'ni yig'ilgan mablag'larning qayta tiklanuvchi energiya loyihalari, ekologik innovatsiyalar va "yashil" infratuzilma qurilishiga sarflash, yashil transformatsiyani tezlashtiradi.

Shuningdek, soliq tizimi ijtimoiy adolatni ta'minlashi lozim. Qayta tiklanuvchi energiyaga o'tish an'anaviy energiya sektorida ishlovchilarga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuning uchun, davlat ushbu ishchilar uchun qayta tayyorlash dasturlari, ularni yangi "yashil" kasblarga o'tkazish uchun moliyaviy yordamlar ko'zda tutilishi zarur. Bunda, "yashil" soliqlardan olingan daromadlarning bir qismini ijtimoiy himoya va malaka oshirish dasturlariga yo'naltirish mumkin.

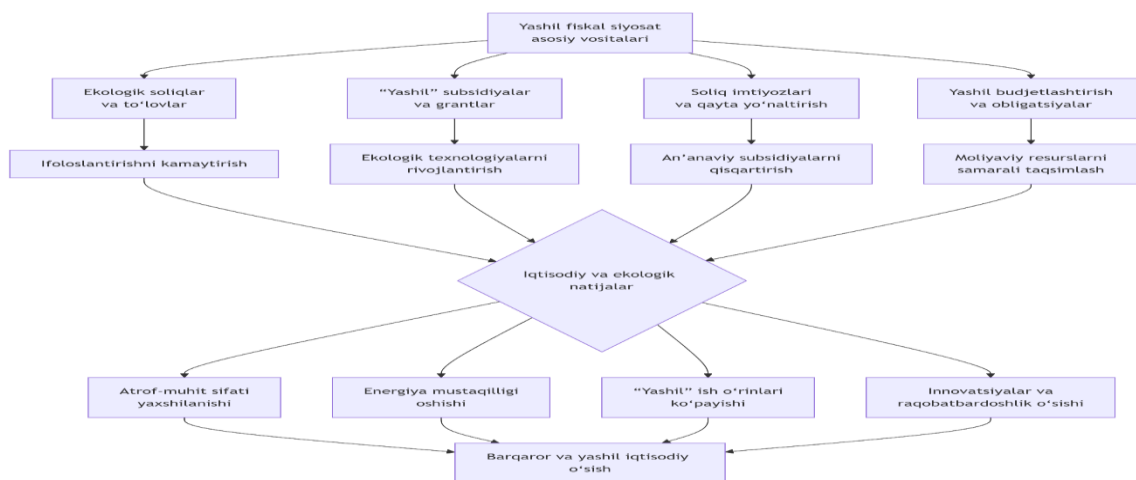
Innovatsion moliyalashtirish vositalari: "yashil obligatsiyalar" va karbon savdosi: "Yashil obligatsiyalar" – bu atrof-muhitni muhofaza qilish, qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, chiqindilarni qayta ishlash kabi loyihalarni moliyalashtirish uchun chiqariladigan qimmatli qog'ozlar. Bu obligatsiyalar orqali nafaqat davlat, balki korxonalar ham "yashil" loyihalarni amalga oshirish uchun mablag'larni jalb qilishlari mumkin. "Yashil obligatsiyalar" bozorining rivojlanishi uchun davlat tomonidan soliq imtiyozlari,

kafolatlangan sotib olish shartlari va shaffof hisobot berish tizimini joriy etish lozim.

Karbon savdosi (emission trading system – ETS) – bu uglerod chiqindilarini cheklash va ularni bozor mexanizmlari orqali boshqarish usuli. Davlat uglerod chiqarish uchun umumiy limit (cap) belgilaydi va korxonalarga o‘z limitlari doirasida emissiya kvotalari beriladi yoki ular auksion orqali sotib olinadi. Korxonalar o‘z kvotalaridan ortiq chiqarilgan uglerod uchun boshqa korxonalardan qo‘shimcha kvota sotib olishlari yoki jarimaga tortilishlari mumkin. Bu tizim korxonalarni ekologik toza texnologiyalarga investitsiya qilishga undaydi. O‘zbekiston ham karbon savdosi tizimini bosqichma-bosqich joriy etish orqali global uglerod bozoriga integratsiyalasha oladi.

“Aqlli” subsidiyalar va rag‘batlantirish tizimlari “Yashil” subsidiyalar nafaqat yangi texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirishi, balki ularning samaradorligini oshirishga ham xizmat qilishi kerak. Buning uchun subsidiyalar maqsadli, vaqtinchalik va natijaga yo‘naltirilgan bo‘lishi lozim. Masalan, quyosh panellari o‘rnatgan uy xo‘jaliklariga beriladigan subsidiyalar, ularning energiya iste‘moli qanchalik kamayganiga qarab belgilanishi mumkin. Shuningdek, “yashil” innovatsiyalarni rag‘batlantirish uchun start-up va kichik bizneslarga maxsus grantlar, tekis pul qarzlari (soft loans) va soliq imtiyozlari berilishi kerak.

Xalqaro moliya institutlari, masalan, Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki va Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki “yashil” loyihalar uchun kreditlar va grantlar ajratmoqda. Bu esa O‘zbekistonni ushbu mablag‘lardan samarali foydalanish va o‘zining milliy “yashil” moliya fondini yaratish orqali yashil iqtisodiyotga o‘tishni moliyalashtirishda katta muvaffaqiyatlarga erisha oladi.

Xulosa. Yashil iqtisodiyotga o‘tish bugungi global iqtisodiy rivojlanishning eng muhim talablaridan biri bo‘lib, bu jarayonda fiskal siyosatning o‘rni beqiyosdir. Soliq tizimi, budjet xarajatlari, subsidiyalar, investitsion rag‘batlar va ekologik to‘lovlar orqali davlat iqtisodiy faoliyatning ekologik yo‘nalishini shakllantiradi, ifloslantiruvchi korxonalarni cheklaydi hamda resurslardan samarali foydalanishga undaydi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, kuchli va muvofiqlashtirilgan fiskal siyosat ekologik innovatsiyalarni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya bozorini kengaytirish va iqtisodiyotni dekarbonizatsiya qilishda muhim omil hisoblanadi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ekologik soliqlarni modernizatsiya qilish, yashil budjetlashtirish tamoyillarini joriy etish, qayta tiklanuvchi energiya loyihalariga imtiyozlar berish kabi chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Ammo fiskal mexanizmlarning to'liq va samarali ishlashi uchun institutsional islohotlar, ekologik nazoratning kuchaytirilishi va xususiy sektorning yashil investitsiyalardagi faolligini oshirish zarur.

Umuman olganda, yashil iqtisodiyotga o'tishda fiskal siyosat iqtisodiy barqarorlik va ekologik xavfsizlikni uyg'unlashtiruvchi hal qiluvchi vosita bo'lib, uning izchil takomillashtirilishi kelajak avlodlar uchun ekologik toza va barqaror rivojlanish muhitini yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 10-apreldagi "2019-2030-yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son Qarori / <https://lex.uz/docs/-4539502>

2. <https://gov.uz/oz/eco> - O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi rasmiy sayti

3. [UNEP - Green Economy](#)

4. [OECD - Green Growth and Sustainable Development](#)

5. [World Bank - Climate Change](#)

6. [World Bank - "Fiscal Policies for Development and Climate Action" \(2019\) \(PDF ko'rinishida mavjud\)](#)

7. [IMF - Climate Change](#)

8. [IMF - "Fiscal Policies for Paris Climate Strategies" \(2021\)](#)

9. Bowen, A., & Kuralbayeva, K. (2018). "Green fiscal reform, carbon pricing and climate policy". Oxford Review of Economic Policy.

10. Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (2013). "Blueprint for a Green Economy". Earthscan Publications.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA FRILANSERLIK XIZMATLARINING BANDLIKNI OSHIRISHDAGI O'RNI

Xamdamov O'lmas Baxrom o'g'li, UMFT,
magistrant 2-kurs,

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik xizmatlarining bandlikni oshirishdagi o'rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalarning jadal rivojlanishi mehnat bozorida yangi, moslashuvchan bandlik shakllarining paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Shular jumlasidan frilanserlik faoliyati an'anaviy bandlik modellari bilan bir qatorda aholi, ayniqsa yoshlar bandligini ta'minlashning muhim vositasiga aylanib bormoqda.

Maqolada frilanserlik xizmatlarining iqtisodiy mohiyati ochib berilgan, raqamli platformalar orqali bandlikni kengaytirish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, frilanserlik faoliyatining ijobiy jihatlari va mavjud muammolari aniqlanib, O'zbekiston sharoitida frilanserlik xizmatlarini rivojlantirish orqali bandlik darajasini oshirishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorini takomillashtirish va bandlik siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, frilanserlik, bandlik, raqamli platformalar, mehnat bozori, gig iqtisodiyoti.

Аннотация. В данной статье исследуется роль и значение фриланс-услуг в повышении уровня занятости в условиях цифровой экономики. Стремительное развитие

цифровых технологий и онлайн-платформ приводит к формированию новых, гибких форм занятости на рынке труда. В этом контексте фрилансинг становится одним из эффективных инструментов обеспечения занятости населения, особенно молодежи, наряду с традиционными моделями трудоустройства.

В статье раскрывается экономическая сущность фриланс-услуг, анализируются механизмы расширения занятости посредством цифровых платформ. Кроме того, выявляются преимущества и существующие проблемы развития фрилансинга, а также разрабатываются практические предложения и рекомендации, направленные на повышение уровня занятости за счет развития фриланс-услуг в условиях Узбекистана. Результаты исследования могут быть использованы при совершенствовании рынка труда и формировании политики занятости в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: цифровая экономика, фрилансинг, занятость, цифровые платформы, рынок труда, gig-экономика.

Abstract. This article examines the role and significance of freelance services in increasing employment in the context of the digital economy. The rapid development of digital technologies and online platforms has led to the emergence of new and flexible forms of employment in the labor market. In this regard, freelancing has become an effective tool for enhancing employment, especially among young people, alongside traditional employment models.

The article reveals the economic essence of freelance services and analyzes the mechanisms for expanding employment through digital platforms. In addition, the advantages and existing challenges of freelance activities are identified, and practical recommendations are proposed to increase employment through the development of freelance services under the conditions of Uzbekistan. The research findings are valuable for improving the labor market and shaping employment policies in the digital economy.

Keywords: digital economy, freelancing, employment, digital platforms, labor market, gig economy.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonlari mehnat bozori tuzilmasida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, internet tarmog'i va raqamli platformalarning keng qo'llanilishi natijasida bandlikning yangi, moslashuvchan shakllari shakllanib, an'anaviy mehnat munosabatlariga muqobil sifatida rivojlanmoqda. Ushbu jarayonda frilanserlik xizmatlari zamonaviy mehnat bozorining muhim tarkibiy qismiga aylanib, bandlikni oshirishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik faoliyati ish beruvchi va ijrochilar o'rtasidagi masofaviy hamkorlikni ta'minlab, mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, yoshlar, ayollar, nogironligi bo'lgan shaxslar hamda vaqtinchalik yoki qisman band bo'lishni istovchi aholi qatlamlari uchun frilanserlik xizmatlari qo'shimcha daromad manbai va barqaror bandlikni ta'minlash imkoniyatini yaratmoqda. Shu bilan birga, frilanserlik xizmatlari hududiy cheklovlarni kamaytirib, global mehnat bozoriga integratsiyalashuvni kuchaytiradi.

Shu bilan birga, frilanserlik xizmatlarining rivojlanishi bilan bog'liq qator muammolar, jumladan, huquqiy tartibga solish, ijtimoiy himoya, soliq mexanizmlari hamda raqamli ko'nikmalarning yetarli emasligi kabi masalalar mavjud. Bu holat frilanserlik faoliyatini ilmiy jihatdan chuqur tahlil qilish va uning bandlikni oshirishdagi o'rnini baholash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik

xizmatlarining bandlikni oshirishdagi o'rnini tadqiq etish, ularning mehnat bozoriga ta'sirini baholash hamda O'zbekiston sharoitida frilanserlik faoliyatini rivojlantirish orqali bandlik darajasini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun maqolada tahlil va taqqoslash, statistik kuzatuv hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanilgan.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot va frilanserlik xizmatlarining mehnat bozoriga ta'siri masalalari so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilmoqda. Xususan, raqamli iqtisodiyot sharoitida bandlikning yangi shakllari, jumladan frilanserlik va gig-iqtisodiyotning shakllanishi mehnat munosabatlarining transformatsiyasi bilan izohlanadi.

Chet el olimlari tadqiqotlarida frilanserlik xizmatlari moslashuvchan bandlik modeli sifatida baholanadi. Masalan, D. Kalleberg va G. Standing ishlarida frilanserlik va gig-iqtisodiyot sharoitida mehnat bozori ishtirokchilarining erkinligi va daromad manbalarining diversifikatsiyasi ta'kidlangan. Ularning fikricha, raqamli platformalar mehnat bozoriga kirish to'siqlarini kamaytirib, aholi bandligini oshirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda frilanserlik faoliyatining barqarorlik va ijtimoiy himoya bilan bog'liq muammolari ham qayd etilgan.

R. Baldwin, E. Brynjolfsson va A. McAfee kabi olimlar raqamli texnologiyalarning mehnat bozoriga ta'sirini tahlil qilib, masofaviy ish shakllari va frilanserlik xizmatlari raqamli iqtisodiyotning ajralmas qismi ekanligini asoslab berganlar. Ularning tadqiqotlarida raqamli platformalar orqali bandlikni oshirish yuqori malakali mehnat resurslariga bo'lgan talabni kuchaytirishi bilan izohlanadi.

MDH mamlakatlari olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda frilanserlik xizmatlarining iqtisodiy va institutsional jihatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, frilanserlik faoliyatini huquqiy tartibga solish, soliq mexanizmlarini soddalashtirish hamda frilanserlar uchun ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash masalalari muhim yo'nalish sifatida ko'riladi. Ushbu tadqiqotlar frilanserlik xizmatlarining rasmiy iqtisodiyotga integratsiyalashuvini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik olimlar tadqiqotlarida esa raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi va mehnat bozorini modernizatsiya qilish masalalari yoritilgan. Ularning ishlarida frilanserlik xizmatlari kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish, yoshlar bandligini ta'minlash hamda aholi daromadlarini oshirishning muhim omili sifatida baholanadi. Shu bilan birga, frilanserlik xizmatlarining rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan infratuzilmaviy va institutsional muammolar mavjudligi ta'kidlanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, frilanserlik xizmatlarining bandlikni oshirishdagi o'zni xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda umumiy jihatdan yoritilgan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida frilanserlik xizmatlarining bandlikka ta'sirini kompleks baholash va raqamli platformalar asosida samarali rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish yetarli darajada o'rganilmagan. Mazkur holat ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik xizmatlarining bandlikni oshirishdagi o'rnini aniqlash va baholash

maqsadida umumilmiy va maxsus tadqiqot usullaridan kompleks foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi frilanserlik xizmatlarining iqtisodiy mohiyatini ochib berish, ularning mehnat bozoriga ta'sirini tahlil qilish hamda amaliy xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez usullari orqali raqamli iqtisodiyot, frilanserlik va bandlik tushunchalarining nazariy asoslari o'rganildi hamda mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirildi. Taqqoslash usuli yordamida an'anaviy bandlik shakllari bilan frilanserlik faoliyatining o'ziga xos jihatlari solishtirilib, ularning mehnat bozoriga ta'siri baholandi.

Shuningdek, statistik tahlil usuli asosida xalqaro tashkilotlar, davlat statistika organlari va ochiq axborot manbalarida keltirilgan bandlik ko'rsatkichlari o'rganildi. Ushbu ma'lumotlar frilanserlik xizmatlarining bandlik darajasiga ta'sirini aniqlash va tendensiyalarni baholash imkonini berdi. Induksiya va deduksiya usullari orqali alohida kuzatuvlardan umumiy xulosalar chiqarildi hamda nazariy farazlar asoslandi.

Tadqiqotda tizimli yondashuvdan foydalanilib, frilanserlik xizmatlari raqamli iqtisodiyotning tarkibiy elementi sifatida ko'rib chiqildi. Bu yondashuv frilanserlik faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional jihatlarini o'zaro bog'liqlikda tahlil qilish imkonini berdi. Bundan tashqari, mantiqiy umumlashtirish usuli asosida tadqiqot natijalari tizimlashtirilib, amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mazkur metodologik yondashuvlar majmuasi raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik xizmatlarining bandlikni oshirishdagi o'rnini har tomonlama tadqiq etish va ishonchli ilmiy xulosalar chiqarishni ta'minlaydi.

Tadqiqot natijalari. Olib borilgan tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik xizmatlari mehnat bozorida bandlikni oshirishda muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Raqamli texnologiyalar va onlayn platformalarning keng tarqalishi natijasida frilanserlik faoliyati an'anaviy bandlik shakllariga muqobil sifatida shakllanib, aholi bandligini ta'minlashda samarali mexanizmga aylanmoqda.

Tahlil natijalariga ko'ra, frilanserlik xizmatlari, avvalo, mehnat bozoriga kirish imkoniyatlari cheklangan aholi qatlamlari uchun bandlik darajasini oshirishga xizmat qilmoqda. Xususan, yoshlar, ayollar hamda masofaviy ishlash imkoniyatlariga ehtiyoji mavjud shaxslar frilanserlik faoliyati orqali barqaror daromad manbaiga ega bo'lish imkoniyatini qo'lga kiritmoqda. Bu holat umumiy bandlik darajasining oshishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, raqamli platformalar orqali frilanserlik xizmatlarini ko'rsatish hududiy mehnat bozoridagi nomutanosibliklarni kamaytirishga yordam bermoqda. Frilanserlar geografik joylashuvdan qat'i nazar, ichki va xalqaro buyurtmachilar bilan hamkorlik qilish imkoniyatiga ega bo'lib, bu mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirmoqda. Natijada, mehnat bozorining globallasuvi jarayoni jadallashmoqda.

Shuningdek, frilanserlik xizmatlarining rivojlanishi bandlikning moslashuvchan shakllarini kengaytirib, mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qilayotgani aniqlandi. Frilanserlar ish vaqtini mustaqil rejalashtirishi va bir nechta

buyurtmalar asosida faoliyat yuritishi orqali daromadlarini diversifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lmog'da. Bu esa iqtisodiy faollikni oshirish bilan birga, yashirin ishsizlik darajasining kamayishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmog'da.

Biroq tadqiqot natijalari frilanserlik xizmatlarining rivojlanishida ayrim muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi. Jumladan, huquqiy tartibga solish mexanizmlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, frilanserlarning ijtimoiy himoyasi va pensiya ta'minoti masalalari hamda soliq tizimiga integratsiyalashuv bilan bog'liq muammolar bandlikni yanada kengaytirish imkoniyatlarini cheklamoqda. Bundan tashqari, raqamli ko'nikmalar darajasining pastligi ham ayrim aholi qatlamlarining frilanserlik faoliyatiga jalb etilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari frilanserlik xizmatlarining raqamli iqtisodiyot sharoitida bandlikni oshirishdagi salohiyati yuqori ekanligini ko'rsatib, mazkur faoliyatni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish bandlik siyosatining muhim yo'nalishi bo'lishi lozimligini asoslaydi.

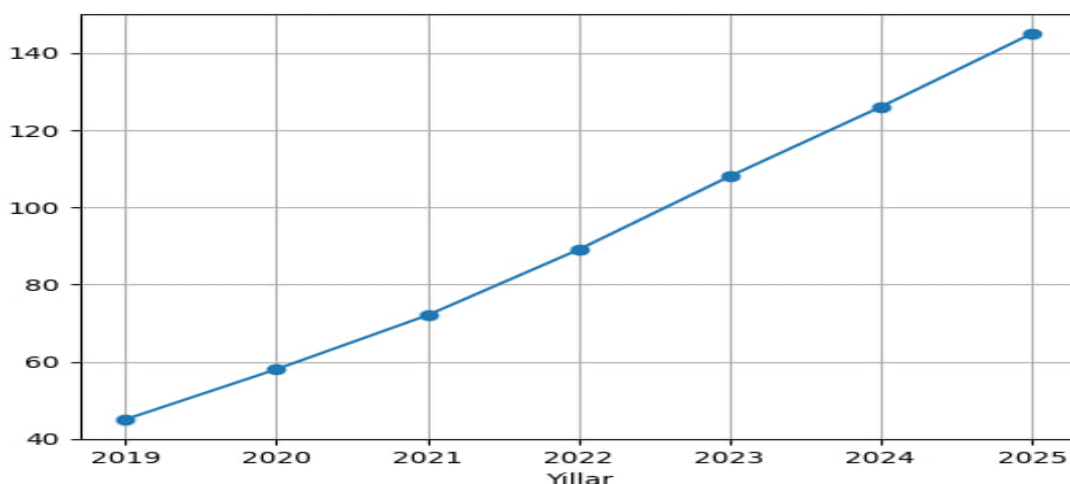
1-jadval

2019–2025 yillarda frilanserlik xizmatlari orqali bandlik ko'rsatkichlarining o'zgarishi

Yil	Frilanserlar soni (ming kishi)	O'sish sur'ati (%)	Bandlikka ta'siri
2019	45	-	Boshlang'ich rivojlanish bosqichi
2020	58	28,9	Pandemiya davrida masofaviy ishning oshishi
2021	72	24,4	Raqamli platformalar faollashuvi
2022	89	23,6	Yoshlar bandligining kengayishi
2023	108	21,1	Xalqaro platformalarga integratsiya
2024	126	16,7	Frilanserlikning barqarorlashuvi
2025	145	15,1	Raqamli bandlikning mustahkamlanishi

1-jadval ma'lumotlaridan ko'rinadiki, 2019–2025- yillar davomida frilanserlik xizmatlari orqali band bo'lganlar soni barqaror o'sish tendensiyasiga ega. Ayniqsa, 2020–2022- yillarda masofaviy ish shakllarining kengayishi frilanserlik faoliyatining jadal rivojlanishiga sabab bo'lgan. Keyingi yillarda esa frilanserlik bandlikning muhim va barqaror shakliga aylangan.

Diagrammadan ko'rinadiki, 2019–2025- yillar davomida frilanserlik xizmatlari orqali band bo'lganlar soni izchil o'sish tendensiyasiga ega. Ayniqsa, 2020–2022- yillarda raqamli platformalardan foydalanish va masofaviy ish shakllarining kengayishi frilanserlik bandligining sezilarli darajada oshishiga sabab bo'lgan. 2023–2025- yillarda esa frilanserlik faoliyati barqarorlashib, raqamli iqtisodiyot sharoitida bandlikni ta'minlashning muhim shakliga aylangan.

1-rasm. 2019–2025 yillarda frilanserlik xizmatlari orqali bandlik dinamikasi

Xulosa. O‘tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik xizmatlari bandlikni oshirishning samarali va moslashuvchan shakllaridan biri hisoblanadi. Raqamli platformalar orqali frilanserlik faoliyatining kengayishi aholi, ayniqsa yoshlar bandligini ta‘minlash, hududiy cheklovlarni kamaytirish hamda mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, frilanserlik xizmatlarining barqaror rivojlanishi huquqiy tartibga solish, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liq. Ushbu yo‘nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar frilanserlik faoliyati orqali bandlik darajasini yanada oshirish imkonini beradi.

Tavsiyalar. Raqamli iqtisodiyot sharoitida frilanserlik xizmatlari orqali bandlikni oshirish maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

Frilanserlik faoliyatini huquqiy tartibga solishni takomillashtirish, xususan, frilanserlar uchun soddalashtirilgan soliq va hisob-kitob mexanizmlarini joriy etish.

Raqamli platformalar infratuzilmasini rivojlantirish va mahalliy frilanserlarning xalqaro platformalarga integratsiyasini qo‘llab-quvvatlash.

Yoshlar va ishsiz aholi qatlamlari uchun raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o‘quv dasturlarini kengaytirish, jumladan, frilanserlik faoliyati bo‘yicha qisqa muddatli kurslarni tashkil etish.

Frilanserlar uchun ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish, jumladan, ixtiyoriy pensiya va tibbiy sug‘urta tizimlariga ulanish imkoniyatlarini yaratish.

Frilanserlik faoliyatining rasmiylashuvini rag‘batlantirish, bu orqali yashirin bandlikni qisqartirish va bandlik statistikasi aniqligini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baldwin R. *The Globotics Upheaval: Globalization, Robotics, and the Future of Work*. — Oxford University Press, 2019.
2. World Bank. *World Development Report: The Changing Nature of Work*. — Washington DC, 2019.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон ва қарорлари:

4. “Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент, 2020–2024 йй.
5. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси.
6. Бандлик ва меҳнат бозорига оид статистик маълумотлар. — Тошкент, расмий сайт материаллари.
7. Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. — Тошкент: Иқтисодиёт, 2018.
8. Рахмонов О.О. Рақамли иқтисодиёт ва унинг меҳнат бозорига таъсири. — Иқтисодий фанлар журнаи, 2021.
9. Қурбонов Ш.Б. Рақамли платформа ва замонавий бандлик шакллари. — Тошкент, 2022.

O‘ZBEKISTON JAHON XO‘JALIGI TIZIMIDA

Urinov Shavkat Xasanovich, UMFT,
II-kurs talabasi, shavkaturinov013@gmail.com

Annotatsiya. Tadqiqotda O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi, sanoatni diversifikatsiyalash va moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish orqali xalqaro investorlarga jozibadorligi va raqobatbardoshligini oshirishiga alohida e’tibor qaratilgan. Shu bilan birga, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, jumladan YaIM o‘sishi, inflyatsiya darajasi, savdo balans, valyuta zaxiralari va tashqi qarz, mamlakatning moliyaviy chidamliligi va jahon iqtisodiyotidagi ishtirokini belgilovchi muhim omillar sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot shuningdek, O‘zbekistonning milliy iqtisodiy siyosatni xalqaro standartlarga moslashtirish, global savdo kelishuvlariga rioya qilish va barqaror rivojlanish maqsadlari bilan xorijiy kapitalni jalb qilishdagi imkoniyatlari va qiyinchiliklarini o‘rganadi. O‘zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi o‘rnini tushunish orqali siyosatchilar, iqtisodchilar va xalqaro investorlar mamlakat imkoniyatlarini baholash, xavf-xatarlarni aniqlash va iqtisodiy hamkorlik va uzoq muddatli o‘lishni mustahkamlash bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqishlari mumkin.

Kalit so‘zlar: jahon xo‘jaligi tizimi, globalizatsiya, xalqaro savdo, xorijiy investitsiyalar, iqtisodiy integratsiya, makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, sanoatni diversifikatsiyalash, moliya-bank tizimi, barqaror rivojlanish, iqtisodiy raqobatbardoshlik.

Abstract. This study focuses on the country’s participation in international trade, inflows of foreign direct investment, its role in regional economic organizations, and the impact of global economic trends on domestic growth and stability. The study also examines the opportunities and challenges Uzbekistan faces in aligning national economic policies with international standards, complying with global trade agreements, and attracting foreign capital in line with sustainable development goals. Understanding Uzbekistan’s position in the global economic system enables policymakers, economists, and international investors to assess the country’s potential, identify risks, and develop strategies to strengthen economic cooperation and long-term growth. Overall, the study demonstrates that Uzbekistan’s active participation in the global economy is crucial for increasing national economic efficiency, ensuring regional stability, improving living standards, and enhancing its influence in the international economic arena.

Keywords: global economic system, globalization, international trade, foreign direct investment, economic integration, macroeconomic indicators, industrial diversification, financial and banking system, sustainable development, economic competitiveness.

Аннотация. Данное исследование направлено на анализ участия страны в международной торговле, притока прямых иностранных инвестиций, роли в региональных экономических организациях, а также влияния глобальных экономических тенденций на внутренний рост и стабильность. Особое внимание уделяется повышению инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности Узбекистана для международных инвесторов за счёт экономического развития, диверсификации промышленности и модернизации финансово-банковской системы. Вместе с тем,

макроэкономические показатели, включая рост ВВП, уровень инфляции, торговый баланс, валютные резервы и внешний долг, рассматриваются как ключевые факторы, определяющие финансовую устойчивость страны и её место в мировой экономике. В исследовании также анализируются возможности и вызовы, связанные с приведением национальной экономической политики в соответствие с международными стандартами, соблюдением глобальных торговых соглашений и привлечением иностранного капитала в контексте целей устойчивого развития. Понимание роли Узбекистана в мировой экономической системе позволяет политикам, экономистам и международным инвесторам оценить потенциал страны, выявить риски и разработать стратегии по укреплению экономического сотрудничества и долгосрочного роста.

Ключевые слова: *мировая экономическая система, глобализация, международная торговля, прямые иностранные инвестиции, экономическая интеграция, макроэкономические показатели, диверсификация промышленности, финансово-банковская система, устойчивое развитие, экономическая конкурентоспособность.*

O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi o'rni bugungi kunda juda dolzarb va muhim mavzu hisoblanadi. Globalizatsiya jarayonining tez sur'atlar bilan rivojlanishi, xalqaro savdo va investitsiya oqimlarining kengayishi mamlakatlarni jahon iqtisodiy tizimiga yanada faol integratsiyalashishga majbur qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, O'zbekiston ham o'zining iqtisodiy siyosati, moliya tizimi, savdo va investitsiya muhitini takomillashtirish orqali mintaqaviy va global iqtisodiy jarayonlarda samarali ishtirok etishga intilmoqda. Mamlakatning iqtisodiy strategiyasi, sanoatni diversifikatsiyalash, qishloq xo'jaligi, energetika va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish orqali xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan. Shu bilan birga, moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish, pul-kredit siyosatini takomillashtirish, milliy valyuta barqarorligini ta'minlash va qarzlarni oqilona boshqarish kabi chora-tadbirlar mamlakatning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi ishtiroki ko'plab omillar bilan belgilanadi: bu xalqaro savdodagi ulushi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi, mintaqaviy va global iqtisodiy tashkilotlarda roli, shuningdek, global iqtisodiy o'zgarishlar va xatarlar ta'sirini kamaytirishga qaratilgan strategik chora-tadbirlar. O'zbekistonning makroiqtisodiy ko'rsatkichlari, jumladan YaIM o'sishi, inflyatsiya darajasi, tashqi savdo balans, valyuta zaxiralari va tashqi qarz ko'rsatkichlari mamlakatning xalqaro iqtisodiy maydondagi pozitsiyasini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, mamlakatning iqtisodiy integratsiyasi xalqaro savdo kelishuvlari, eksport-import strategiyalari va xorijiy kapitalni jalb qilish siyosati bilan mustahkamlanadi. Ushbu mavzu ilmiy, iqtisodiy va amaliy nuqtai nazardan muhim bo'lib, O'zbekistonning jahon iqtisodiyotidagi o'rni tahlil qilish orqali mamlakat siyosatchilari, iqtisodchilar va investorlar mamlakatning iqtisodiy imkoniyatlari va rivojlanish istiqbollari chuqurroq tushunishlari mumkin. Shu bois, O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi ishtiroki nafaqat milliy iqtisodiy barqarorlik va farovonlikni oshirish, balki mintaqaviy hamkorlik, xalqaro savdo aloqalarini mustahkamlash va global iqtisodiy jarayonlarda o'z ta'sirini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi o'rni mamlakatning siyosiy-iqtisodiy mustaqilligi va iqtisodiy rivojlanish strategiyalari bilan chambarchas

bog'liq. Mamlakat global iqtisodiy tizimga faol integratsiya qilinmoqda, bu jarayon ichki iqtisodiy islohotlar, moliya-bank tizimini modernizatsiya qilish, eksport-import siyosatini kengaytirish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali amalga oshirilmogda. O'zbekistonning geografik joylashuvi, tabiiy resurslar salohiyati, mehnat resurslari va transport-logistika imkoniyatlari uni mintaqaviy va global savdo va investitsiya tizimiga yanada samarali kirish imkoniyatlarini yaratadi.

Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari, jumladan IMF, Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki bilan hamkorlik mamlakatning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash va makroiqtisodiy xavflarni kamaytirishga xizmat qilmoqda. O'zbekistonning xalqaro savdodagi ulushi, to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi va mintaqaviy iqtisodiy tashkilotlardagi ishtiroki mamlakatning global iqtisodiy jarayonlarda ta'sirini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, mamlakatning jahon iqtisodiyotiga integratsiyasi inflyatsiya darajasi, tashqi qarz, valyuta zaxiralari, byudjet muvozanati va YaIM o'sishi kabi makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uzoq muddatda bu jarayon O'zbekistonning raqobatbardoshligini oshirish, eksport hajmini kengaytirish, ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish va xalqaro investorlar uchun ishonchli muhit yaratishga xizmat qiladi. Shu bois, O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi o'rini tahlil qilish mamlakatning strategik rivojlanish istiqbollari va global iqtisodiy hamkorlik imkoniyatlarini tushunish uchun muhimdir.

O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi roli asosan savdo va investitsiya sohalarida seziladi. Mamlakatning iqtisodiy strategiyasi eksport salohiyatini oshirish, importni diversifikatsiya qilish, qo'shma korxonalarni rivojlantirish va xorijiy kapitalni jalb qilishga qaratilgan. Shu yo'nalishda O'zbekiston bir qator xalqaro savdo kelishuvlariga a'zo bo'lib, bojxona tartiblarini soddalashtirish, raqamli savdo platformalarini joriy qilish, transport-logistika tizimini rivojlantirish va eksport qilinadigan mahsulotlar sifatini yaxshilash kabi chora-tadbirlarni amalga oshirmogda. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarini kengaytirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Shu bilan birga, O'zbekistonning investitsiya muhitini yaxshilash, moliyaviy va soliq tizimini modernizatsiya qilish, qonunchilik va nazorat tizimini soddalashtirish orqali xalqaro investorlar ishonchini oshirish va global moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifa hisoblanadi. O'zbekistonning savdo va investitsiyadagi faol ishtiroki mamlakat iqtisodiyotining barqarorligini oshiradi, eksport-import balansini yaxshilaydi, milliy valyuta kursini barqarorlashtiradi va iqtisodiy o'sish sur'atini tezlashtiradi. Shu sababli, mamlakatning global savdo va investitsiya tizimidagi roli nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash, balki mintaqaviy hamkorlik va xalqaro integratsiyani mustahkamlash uchun ham muhimdir.

O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi istiqbollari mamlakatning ichki iqtisodiy islohotlar, makroiqtisodiy barqarorlik va global hamkorlik siyosatiga bog'liq. Shu bilan birga, global iqtisodiy o'zgarishlar, xalqaro savdo cheklovlari, valyuta kursidagi tebranishlar, inflyatsiya va tashqi qarz kabi xavflar

mamlakatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim qiyinchiliklarni yuzaga chiqaradi. Shu bois, O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanish strategiyasi ichki resurslarni samarali boshqarish, sanoatni diversifikatsiyalash, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohalarini rivojlantirish, ilm-fan va texnologiyalarni joriy qilish, shuningdek, xalqaro moliya va savdo institutlari bilan hamkorlik orqali qiyinchiliklarni yengib o'tishga qaratilgan. O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi istiqbollarni baholash, shuningdek, investitsiya muhitini takomillashtirish, eksport salohiyatini kengaytirish va ichki ishlab chiqarishni rivojlantirish bo'yicha strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, mamlakatning global iqtisodiyotga integratsiyasi, tashqi savdo va investitsiya faoliyati, moliya-bank tizimi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning barqarorligi O'zbekistonni mintaqaviy yetakchi iqtisodiyotga aylantirish va xalqaro maydondagi ta'sirini oshirish uchun asos bo'ladi. Umuman olganda, mamlakatning jahon iqtisodiy tizimidagi istiqbollari uning uzoq muddatli barqaror rivojlanishi, mintaqaviy va global iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash, investitsiya va savdo salohiyatini oshirish hamda aholining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qiladi.

1-jadval

O'zbekistonning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari bo'yicha statistik ma'lumotlar

Ko'rsatkich	2023	2024	2025 (prognoz)
Nominal YaIM (mlrd USD)	102,6	115,0	137,5 Государственная служба Великобритании
Real YaIM o'sishi (%)	6,3	6,5	6,8 Государственная служба Великобритании
Inflyatsiya (CPI, %)	10,0	9,6	9,1 Государственная служба Великобритании
Eksport (mlrd USD)	-	26,9	(ko'tarilish prognozi) Торговое управление
Import (mlrd USD)	-	39,0	(ko'tarilish prognozi) Торговое управление
FDI – To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalar (mlrd USD)	7,8	11,9	- Торговое управление
Jahon savdo aylanmasi (% YaIM)	-	60,7	- Lloyds Bank Trade
Savdo saldosing kamayishi (mln USD)	-	-17	
YaIM per capita (USD)	2,8k	3,1k	Государственная служба Великобритании

1-jadval O'zbekiston iqtisodiyotining jahon iqtisodiy tizimiga real integratsiya darajasini ko'rsatadigan asosiy statistik indikatorlarni jamlagan. YaIM o'sishi va eksport-import hajmlari mamlakatning global savdo aloqalarida o'sishda ekanini tasdiqlaydi. Inflyatsiya darajasi barqaror repitsiyalarga yaqin bo'lib, makroiqtisodiy muvozanatning saqlanayotganini ko'rsatadi. To'g'ridan-to'g'ri

xorijiy investitsiyalar ko'payishi esa O'zbekistonning xalqaro investitsiya bozorlarida o'z o'rnini mustahkamlashini bildiradi.

Global iqtisodiy tizimning beqarorligi, savdo siyosatlaridagi o'zgarishlar, pandemiyalar, neft va tovar bozorlaridagi tebranishlar kabi makroiqtisodiy xatarlar har bir davlatni o'z iqtisodiy mexanizmlari va siyosatlarini yangicha shakllantirishga majbur qilmoqda. O'zbekistonning integratsiya jarayoni shuni ko'rsatadiki, global iqtisodiy tizimga kirish va u bilan faol hamkorlik qilish nafaqat ichki iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki mintaqaviy va global hamkorlikni mustahkamlash, investitsiyalarni jalb qilish, barqaror ish o'rinlarini yaratish va aholining farovonligini oshirish uchun zarurdir. Shu bois, O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi o'rnini tahlil qilish, uning global integratsiya jarayonlarini chuqur o'rganish nafaqat ilmiy nuqtai nazardan, balki amaliy siyosatni shakllantirish, strategik rejalashtirish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni oshirish uchun ham katta ahamiyatga ega.

O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi o'rniga erishish jarayoni mustaqillik davrida amalga oshirilgan keng qamrovli iqtisodiy, moliyaviy va siyosiy islohotlar orqali boshlandi. Mamlakat iqtisodiyoti avvaliga importga qaram bo'lib, sanoat va eksport imkoniyatlari cheklangan edi. Shu davrda amalga oshirilgan iqtisodiy liberallashtirish, soliq va bojxona tizimini soddalashtirish, valyuta bozorini liberallashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash va ishbilarmonlikni qo'llab-quvvatlash kabi chora-tadbirlar mamlakatning jahon iqtisodiy tizimiga integratsiyasini tezlashtirdi. Shu bilan birga, global bozorlar bilan savdo aloqalarini kengaytirish, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va xizmatlar sektorini rivojlantirish O'zbekistonning raqobatbardoshligini oshirdi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar oqimi ko'payishi, milliy ishlab chiqarishning kengayishi va eksport hajmlarining ortishi mamlakatning iqtisodiy barqarorlik va jahon bozorlaridagi ishonchliligini mustahkamladi.

Shu tariqa, mamlakat o'zining strategik geografik joylashuvi, tabiiy resurslarga boyligi, ishchi kuchi salohiyati va transport-logistika imkoniyatlarini iqtisodiy o'sish va global integratsiyaga yo'naltirib, jahon iqtisodiy tizimida mustahkam o'rin egallashga muvaffaq bo'ldi. O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi pozitsiyasini yanada yaxshilash uchun bir nechta asosiy yo'nalishlar mavjud. Iqtisodiyotning diversifikatsiyasi juda muhim, ya'ni resurslarga qaram iqtisodiyotdan sanoat, xizmatlar va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga o'tish orqali barqaror o'sish sur'atlarini ta'minlash. Bu yo'nalishda qishloq xo'jaligi, neft-gaz, metallurgiya va kimyo sanoati kabi an'anaviy sohalarni modernizatsiya qilish, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish zarur. Ichki ishlab chiqarish va eksport hajmlarini oshirish, mahsulot va xizmatlarni xalqaro standartlarga moslashtirish orqali O'zbekistonning global savdo tarmog'idagi pozitsiyasini kuchaytirish mumkin. Qonuniy va institutsional muhitni yaxshilash, soliq va bojxona tizimini optimallashtirish, ishbilarmonlik muhitini soddalashtirish, raqamlashtirish va korrupsiyaga qarshi samarali chora-tadbirlarni joriy etish mamlakatning investitsion jozibadorligini oshiradi. Shu bilan birga, moliya va bank tizimini barqarorlashtirish, makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash va inflyatsiya darajasini nazorat qilish ham jahon bozorlarida ishonchni

mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi o'rnini mustahkamlashda yaxshi munosabatlar o'rnatilgan davlatlar va mintaqaviy hamkorlik katta ahamiyatga ega.

Xitoy, Rossiya, Qozog'iston va Janubiy Koreya bilan iqtisodiy va investitsion hamkorlik O'zbekistonning eksport, investitsiya va texnologik yangilanish sohalarida tezkor rivojlanishiga yordam beradi. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Turkiya, Yaponiya va boshqa rivojlangan mamlakatlar bilan savdo aloqalarini kengaytirish, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va yangi texnologiyalarni o'zlashtirish mamlakatning global iqtisodiyotdagi o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik, jumladan Jahon Banki, Xalqaro Valyuta Fondi va Osiyo Taraqqiyot Banki orqali amalga oshiriladigan islohotlar iqtisodiy barqarorlikni oshirish, ijtimoiy sohalarda rivojlanish va infratuzilmani yaxshilash imkonini beradi. Kelajakda O'zbekiston jahon iqtisodiy tizimidagi o'rnini yanada yaxshilash uchun innovatsion iqtisodiyot, ilm-fan va texnologiyalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratishi lozim. Raqamli iqtisodiyot, zamonaviy transport va logistika infratuzilmasi, energiya samaradorligi va ekologik barqarorlik yo'nalishlari mamlakatning jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, malakali ishchi kuchini tayyorlash, bandlikni oshirish, ichki ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va eksport salohiyatini kengaytirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omillar hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish, startaplar va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash, ilm-fan va ta'lim sohasidagi islohotlar esa mamlakatning raqobatbardoshligini oshirib, jahon iqtisodiy tizimida yuqori pozitsiyaga erishish imkonini beradi. Shuningdek, moliya va bank tizimini mustahkamlash, pul-kredit siyosatini samarali boshqarish, makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlash global investorlar uchun ishonchli muhit yaratadi. Iqtisodiy va moliyaviy barqarorlik nafaqat mahalliy ishlab chiqarish va xizmatlar sohasini rivojlantirishga, balki xalqaro hamkorlikni kengaytirishga ham xizmat qiladi. Shu yo'nalishlar orqali O'zbekiston nafaqat mintaqaviy iqtisodiy markazga aylanishi, balki global iqtisodiyotda barqaror va mustahkam o'rin egallashi mumkin.

Umuman olganda, O'zbekiston jahon xo'jaligi tizimida o'z o'rnini mustahkamlashda sezilarli yutuqlarga erishgan bo'lsa-da, iqtisodiy diversifikatsiya, innovatsion rivojlanish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, institutsional islohotlarni davom ettirish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali global iqtisodiyotdagi pozitsiyasini yanada mustahkamlashi mumkin. Bu esa milliy iqtisodiy barqarorlikni oshirish, mintaqaviy va global savdo-hamkorlikni rivojlantirish, yuqori qo'shimcha qiymatli mahsulotlar eksportini kengaytirish va xalqaro raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, davlatning moliyaviy barqarorligi, ijtimoiy farovonlikni ta'minlash va yangi ish o'rinlarini yaratish kabi strategik maqsadlar ham jahon iqtisodiy tizimidagi o'rnini yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi o'rnini tahlil qilish natijasida mamlakatning mustaqillik davridan beri amalga oshirilgan iqtisodiy, moliyaviy va institutsional islohotlar orqali global iqtisodiyotga muvaffaqiyatli

integratsiyalashgani aniq ko‘rinadi. 1991- yildan boshlab mamlakat iqtisodiyoti asosiy resurslarga qaram bo‘lib, sanoat va eksport salohiyati past edi, lekin so‘nggi yillarda erishilgan yutuqlar buning tubdan o‘zgarishini ko‘rsatadi. Misol uchun, 2023- yil yakunlariga ko‘ra, O‘zbekistonning YaIM hajmi 120 mlrd AQSh dollari atrofida bo‘lib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar 8 mlrd dollardan oshdi. Shu bilan birga, mamlakat eksport hajmi 2023- yilda 28 mlrd dollarga yetib, asosan paxta, neft-gaz, oltin, metall va meva-sabzavot mahsulotlarini o‘z ichiga oladi. Bu ko‘rsatkichlar mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va jahon bozorlaridagi ishonchliligini mustahkamlashini tasdiqlaydi. O‘zbekistonning jahon iqtisodiy tizimidagi pozitsiyasini yanada kuchaytirish uchun bir nechta yo‘nalishlar mavjud. Birinchidan, iqtisodiy diversifikatsiya – resurslarga qaram iqtisodiyotdan sanoat, xizmatlar va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishga o‘tish zarur.

Umuman olganda, O‘zbekiston jahon xo‘jaligi tizimida o‘z o‘rnini mustahkamlashda katta yutuqlarga erishgan bo‘lsa-da, iqtisodiy diversifikatsiya, innovatsion rivojlanish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, institutsional islohotlarni davom ettirish va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali global iqtisodiyotdagi pozitsiyasini yanada kuchaytirishi mumkin. Bu nafaqat milliy iqtisodiy barqarorlikni oshirish, balki mintaqaviy va global savdo-hamkorlikni rivojlantirish, yuqori qo‘shimcha qiymatli mahsulotlar eksportini kengaytirish va xalqaro raqobatbardoshlikni mustahkamlash imkonini beradi. Shu bilan birga, davlatning moliyaviy barqarorligi va ijtimoiy sohalarda izchil rivojlanish global iqtisodiy tizimdagi o‘rnini yanada mustahkamlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. [*O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi – rasmiy statistik ma’lumotlar*](#)
2. [*Jahon banki – O‘zbekiston bo‘yicha iqtisodiy sharhlar va hisobotlar*](#)
3. [*Xalqaro Valyuta Fondi \(IMF\) – O‘zbekiston mamlakat hisobotlari*](#)
4. [*Osiyo Taraqqiyot Banki – O‘zbekiston iqtisodiy ko‘rsatkichlari*](#)
5. [*O‘zbekiston Respublikasi Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi*](#)
6. *AQSh Savdo Departamenti – O‘zbekiston bozor sharhi*
7. [*O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti*](#)
8. [*Kun.uz – iqtisodiy va tahliliy maqolalar*](#)
9. [*Lex.uz – O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari bazasi*](#)

RAQAMLI IQTISODIYOT VA UNING RIVOJLANISH OMILLARI

Tojibayeva Aziza Rixsivayevna UMFT, Magistranti

E-mail: azizarixsivayevna@gmail.com

Annotatsiya. Keng ko‘lamli tarmoqlar va onlayn ilovalar aloqa, xarid qilish, sayohat va ish, shuningdek, butunlay yangi biznes modellari va bozorlar yaratish uchun ishlatiladi. Raqamli iqtisodiyot samaradorlikni oshiradi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi. Iqtisodiy jarayonlarda raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish samaradorlikni oshiradi va global qiymat zanjirlarida ishtirok etish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, innovatsion rivojlanish, raqamli texnologiyalar, inson kapitali, raqobatbardoshlik, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), raqamli infratuzilma, iqtisodiy samaradorlik, texnologik transformatsiya.

Annotation. A wide range of networks and online applications are used to create communication, shopping, travel and work, as well as completely new business models and markets. The digital economy increases efficiency and promotes socio-economic development. The introduction and use of digital technologies in economic processes increases efficiency and allows participation in global value chains.

Keywords: digital economy, digitalization, innovation development, digital technologies, human capital, competitiveness, ICT infrastructure, digital transformation, economic efficiency, technological advancement.

Аннотация. Широкий спектр сетей и онлайн-приложений используется для общения, покупок, путешествий и работы, а также для создания совершенно новых бизнес-моделей и рынков. Цифровая экономика повышает производительность и поддерживает социально-экономическое развитие. Внедрение и использование цифровых технологий в экономических процессах повышает эффективность и позволяет участвовать в глобальных цепочках создания стоимости.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, инновационное развитие, цифровые технологии, человеческий капитал, конкурентоспособность, ИКТ-инфраструктура, цифровая трансформация, экономическая эффективность, технологическое обновление.

Zamonaviy dunyo iqtisodiy va ijtimoiy tuzilmalar uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan raqamli inqilobni boshdan kechirmoqda. Texnologik innovatsiyalarning avvalgi to'liqlarida bo'lgani kabi, raqamli texnologiyalar ham ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni o'zgartirish uchun sharoit yaratadi. Internet ish o'rinlarini rivojlantirishi va transport tizimlarini xavfsiz, shaharlarni yashashga yaroqliroq qilishi mumkin. Keng ko'lamli tarmoqlar va onlayn ilovalar aloqa, xarid qilish, sayohat va ish, shuningdek, butunlay yangi biznes modellari va bozorlar yaratish uchun ishlatiladi. Raqamlashtirish raqamli platformalarda kontent ishlab chiqarish va P2P tarmoqlarida ishtirok etish orqali ko'plab iste'molchilarni tergovchiga aylantirdi. Raqamli iqtisodiyot samaradorlikni oshiradi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Iqtisodiy jarayonlarda raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish samaradorlikni oshiradi va global qiymat zanjirlarida ishtirok etish imkonini beradi. Raqamlashtirish tranzit xarajatlarini kamaytirish, axborot assimetriyasini bartaraf etish, keng miqyosli va tarmoq natijalari iqtisodidan foydalanish orqali samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Bu omillar tufayli raqamli iqtisodiyot bozorlar va xizmatlar - ta'lim, sog'liqni saqlash, kredit, resurslarni va investitsiyalarni ko'paytirish uchun kengroq imkoniyatlarga ega bo'ldi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning o'sishi muammolarsiz bo'lmaydi. Raqamlashtirish yangi ish o'rinlarini yaratadi, eskilarini qisqartiradi va mehnat bozorida sezilarli 27 o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Bu o'sib borayotgan daromad tengsizligining asosiy sababi bo'lgan o'zgarishlarga ta'sir ko'rsatadi. Mehnat bozoridagi bunday o'zgarishlar xavotirli, chunki raqamlashtirish ishsizlikning oshishiga olib kelishi va daromad taqsimotidagi mavjud farqlarni ko'paytirishi mumkin. Bir so'z bilan aytganda, ushbu tadqiqotning maqsadi rivojlanayotgan davlatlarda raqamli iqtisodiyotni qurish tamoyillarini ishlab chiqishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev o'zining 2022-yil 28-yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida ta'kidlaganidek: «Raqamlashtirish - bu iqtisodiyot, davlat boshqaruvi, ijtimoiy sohalarida zamonaviy axborot-

kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, eng muhimi, odamlar turmush tarzini tubdan yaxshilash demakdir» [1].

Bashariyat iqtisodiyot tarmoqlari o'zgarishi, bu jarayonning raqamlashuvi, mobillashuvi, sohaga sun'iy intellektning joriy etilishi bilan bog'liq muhim davrni boshdan kechirmoqda. 2022- yilga kelib dunyo YAIMning qariyb chorak qismi raqamli sektorga to'g'ri kelishi prognoz qilinayotgan bir sharoitda yangi iqtisodiyotni rivojlantirish zarurati yanada oydinlashadi. «Raqamlashtirish» so'zi aslida yangi atama bo'lib, innovatsion boshqaruv va ish yuritish jarayoniga IT yechimlarning jalb etilishini, buning samarasi o'laroq esa internet buyumlardan tortib, elektron hukumatgacha bo'lgan barcha tizimlarda axborot texnologiyalarini qo'llashni ko'zda tutadi. Jahonda amalga oshirilayotgan islohotlar davrida tashqi migratsiya, xalqaro savdo va kapitallar harakati, turizm, xorijiy investitsiyalar, IT rivojlanishi mamlakatlarning iqtisodiy o'sish sur'atlariga ta'sir etadi. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ochiqlik, xalqaro iqtisodiy-siyosiy aloqalarning rivojlanishi yurtimizda sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash imkoniyatlarini yuzaga keltirdi. Bunga mamlakatimiz tashqi savdo hajmining o'sishini misol qilib keltirish mumkin. Xalqaro savdoga raqamlashtirishning ta'siri haqida manbalarda ilmiy maqolalarni topish judayam qiyin. Rivojlangan davlatlarda raqamli iqtisodiyotni joriy etishga allaqachon kirishilgan. Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va texnologiyalarning rivojlanishi sharoitida O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotiga raqamli iqtisodiyotni rivojlantirmasdan erishib bo'lmaydi. Bugungi davrda amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning sur'ati, ko'lami, qamrovi va chuqurligida misli ko'rilmagan texnologik o'zgarishlar odatda „to'rtinchi sanoat inqilobi“ degan umumiy atama bilan tavsiflanadi (inglizcha: the Fourth Industrial Revolution). Ishlab chiqarishni mexanizatsiyalashtirishga imkon beradigan suv va bug' energiyasiga, ishlab chiqarishni avtomatlashtirishda jadal taraqqiyotni ta'minlagan elektr energiyasiga va elektronika hamda axborot texnologiyalariga asoslangan uchta sanoat inqilobidan farqli o'laroq, to'rtinchi sanoat inqilobi tizimli ta'sirga ega. U hayotning barcha sohalariga, iqtisodiyot va ijtimoiy sohada, jamoatchilik bilan aloqalar tizimida sifatli o'zgarishlarga olib keldi. Shveysariyaning UBS banki mutaxassislarining fikriga ko'ra, iqtisodiy va ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish, sun'iy intellekt texnologiyalari va yirik ma'lumot bazalarining paydo bo'lishi, Internet va blokcheyn, ilg'or robotlar va boshqalar tufayli har qanday ishlab chiqarishni tashkil etish samaradorligini ta'minlashning o'zaro bog'liqligi vujudga kelmoqda.

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati va rag'batlantirish mexanizmlarini ilmiy asosda o'rganish maqsadida turli iqtisodiy-tahliliy, taqqoslovchi va statistik metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini iqtisodiy rivojlanish nazariyasi, davlat boshqaruvi, innovatsion iqtisodiyot va raqamli transformatsiya sohasidagi ilmiy yondashuvlar tashkil etadi.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy ko'rsatkichlari (AKT sektoridagi ish o'rinlari, IT xizmatlari hajmi, elektron xizmatlar soni, Internet qamrovi va tezligi, IT-parklar soni) bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar tahlil qilindi. Sistemali

yondashuv metodi. Raqamli iqtisodiyotni davlat siyosatining ajralmas tizimi sifatida ko‘rib chiqildi. Rag‘batlantirish mexanizmlari, qonunchilik, infratuzilma, ta‘lim va innovatsiyalar birgalikda tahlil qilindi. Normativ-huquqiy tahlil. O‘zbekiston Respublikasining «Raqamli O‘zbekiston-2030» strategiyasi, Prezident farmonlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari va boshqa me‘yoriy hujjatlar o‘rganildi va ularning amaliyotdagi roli baholandi. Ekspert baholash yondashuvi (agar tadqiqotda ishlatilgan bo‘lsa). Soha mutaxassislari fikrlari asosida rag‘batlantirish mexanizmlarining amaliy samaradorligi haqida baholar to‘plandi (agar siz intervyu, so‘rovnoma, ekspert fikrlari ishlatgan bo‘lsangiz - bu metod ham qo‘shiladi).

Ushbu metodik yondashuvlar orqali O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosati va rag‘batlantirish mexanizmlarining hozirgi holati, mavjud muammolari va ularni bartaraf etish yo‘llari chuqur tahlil qilinib, ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga doir davlat siyosati va rag‘batlantirish mexanizmlarining nazariy-metodologik asoslarini rivojlantirish, ushbu siyosatning iqtisodiyotga ta‘sirini kontseptual jihatdan asoslash hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida davlatning iqtisodiy rivojlanishga ko‘rsatadigan rag‘batlantiruvchi rolining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash bilan belgilanadi. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot, davlat siyosati va iqtisodiy rag‘batlantirish nazariyalari bo‘yicha mavjud ilmiy bilimlarni boyitishga va rivojlantirishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida davlat siyosatini takomillashtirish, samarali rag‘batlantirish mexanizmlarini joriy etish va ularni amaliyotda qo‘llashga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan belgilanadi. Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar davlat organlari va iqtisodiyot subyektlari tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish siyosatini yanada samarali amalga oshirishda amaliy qo‘llanma sifatida foydalanilishi mumkin. Shuningdek, tadqiqot natijalari oliy ta‘lim muassasalarida “Raqamli iqtisodiyot”, “Davlat siyosati”, “Iqtisodiy rag‘batlantirish” kabi o‘quv kurslarini takomillashtirish va yangi o‘quv materiallarini yaratishda qo‘llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2022-yil 28-yanvar. <https://president.uz/oz/lists/view/4743>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Raqamli O‘zbekiston - 2030” Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni, 05.10.2020-yil.
3. Барулин С.В., Макрушин А.В., Тимошенко В.А. Налоговая политика России. – Саратов: Сателлит, 2004. – 167 с.
4. Бондаренко В.М. Структурная модернизация в условиях формирования цифровой экономики // МИП (Модернизация. Инновации. Развитие). 2018. Т.9. №2. С.172-191.
5. Mustafqulov O.A. Mintaqaning investitsion muhiti va iqtisodiy jozibadorligini oshirish masalalari. Iqtisodiyot va innovation texnologiyalar» ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2016-yil www.iqtisodiyot.uz

SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING MOLIVAVIY RISK BOSHQARUVIDAGI XALQARO VA MILLIY AMALIYOTI

Abdiyev O.B., 1-kurs magistri
abdiyevotabek1985@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining moliyaviy risklarni boshqarish jarayonidagi o'rni va ahamiyati xalqaro hamda milliy amaliyot misolida ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda moliyaviy instrumentlar riskini baholashda qo'llanilayotgan sun'iy intellekt modellarining amaliy samaradorligi, jumladan, mashinaviy o'rganish, neyron tarmoqlar va prognozlash algoritmlarining risklarni aniqlashdagi ustunliklari ochib beriladi. Shuningdek, AQSh, Yevropa Ittifoqi va Osiyo mamlakatlarida yetakchi moliya institutlari tomonidan sun'iy intellekt asosida risklarni boshqarish tajribalari tizimli ravishda ko'rib chiqiladi. Maqolaning amaliy qismida O'zbekiston bank tizimi misolida, xususan, Ipoteka bank faoliyati asosida sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish orqali kredit va moliyaviy risklarni kamaytirish imkoniyatlari, ularning iqtisodiy samaradorligi va natijadorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, risklarni oldindan aniqlash va boshqaruv qarorlarining sifatini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi.

Аннотация. В данной статье научно анализируется роль и значение технологий искусственного интеллекта в системе управления финансовыми рисками на основе международной и национальной практики. В исследовании рассматриваются практические аспекты применения моделей искусственного интеллекта при оценке рисков финансовых инструментов, а также преимущества методов машинного обучения и нейронных сетей в прогнозировании и минимизации рисков. Особое внимание уделяется опыту международных финансовых институтов и развитых стран, включая США, страны Европейского союза и государства Азии, где искусственный интеллект широко используется в управлении финансовыми рисками. В практической части статьи на примере банковской системы Узбекистана, в частности Ипотека банка, проводится экономический анализ эффективности внедрения технологий искусственного интеллекта в процессы управления кредитными и финансовыми рисками. Полученные результаты подтверждают, что использование искусственного интеллекта способствует повышению устойчивости финансовых институтов и эффективности системы риск-менеджмента.

This article provides a scientific analysis of the role and significance of artificial intelligence technologies in financial risk management based on international and national practices. The study examines the practical application of artificial intelligence models in assessing financial instrument risks, highlighting the advantages of machine learning algorithms and neural networks in risk prediction and decision-making processes. Furthermore, the experience of international financial institutions and developed countries, including the United States, the European Union, and Asian countries, in utilizing artificial intelligence for financial risk management is systematically reviewed. The practical section of the article presents an economic analysis of artificial intelligence-based risk management in Uzbekistan's banking sector, using the example of Ipoteka Bank. The research findings demonstrate that the implementation of artificial intelligence technologies enhances financial stability, improves risk identification accuracy, and increases the overall efficiency of risk management systems.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, moliyaviy risklar, risklarni boshqarish, moliyaviy instrumentlar, mashinaviy o'rganish, bank tizimi, iqtisodiy samaradorlik.

Ключевые слова: искусственный интеллект, финансовые риски, управление рисками, финансовые инструменты, машинное обучение, банковская система, экономическая эффективность.

Keywords: artificial intelligence, financial risks, risk management, financial instruments, machine learning, banking sector, economic efficiency.

Kirish. So‘nggi yillarda global moliya tizimida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt asosidagi yechimlarning jadal rivojlanishi moliyaviy risklarni boshqarish jarayonlariga tubdan ta‘sir ko‘rsatmoqda. Moliyaviy bozorlar hajmining kengayishi, moliyaviy instrumentlarning murakkablashuvi va ma‘lumotlar oqimining keskin ortishi an‘anaviy risk-menejment usullarining samaradorligini pasaytirib, innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Shu sharoitda sun‘iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish moliyaviy risklarni aniqlash, baholash va boshqarishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, AQSh, Yevropa Ittifoqi va Osiyo mamlakatlarida yetakchi moliya institutlari kredit, bozor va operatsion risklarni boshqarishda sun‘iy intellektga asoslangan modellarni keng qo‘llamoqda. Mashinaviy o‘rganish algoritmlari, neyron tarmoqlar va prognozlash modellaridan foydalanish risklarni oldindan aniqlash imkoniyatlarini kengaytirib, boshqaruv qarorlarining aniqligi va tezkorligini oshirmoqda. Natijada moliya institutlarining barqarorligi mustahkamlanib, risklarni minimallashtirishda yuqori samaradorlikka erishilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyot va sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Xususan, “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi, bank tizimini isloh qilishga qaratilgan Prezident farmonlari hamda sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha Vazirlar Mahkamasi qarorlari moliya sohasida zamonaviy raqamli yechimlarni joriy etish uchun mustahkam huquqiy va institutsional asos yaratmoqda. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar bank-moliya tizimida risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash va boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Bank sektorida, ayniqsa, moliyaviy instrumentlar bilan bog‘liq risklarni aniqlash va baholash masalasi dolzarbligicha qolmoqda. An‘anaviy statistik va ekspert baholash usullari ko‘p hollarda tez o‘zgaruvchan bozor sharoitida yetarli natija bermayotgani sababli, sun‘iy intellekt asosidagi modellarni amaliyotga tatbiq etish zarurati yuzaga kelmoqda. O‘zbekiston bank tizimi misolida, jumladan Ipoteka bank faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali moliyaviy risklarni boshqarish samaradorligini oshirish masalasi ilmiy tahlilni talab etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi sun‘iy intellekt texnologiyalarining moliyaviy risklarni boshqarishdagi xalqaro va milliy amaliyotini tizimli ravishda o‘rganish, moliyaviy instrumentlar riskini baholashda sun‘iy intellekt modellarining amaliy samaradorligini aniqlash hamda O‘zbekiston bank tizimi misolida ushbu texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari moliyaviy risk-menejment tizimini takomillashtirish va sun‘iy intellekt asosidagi boshqaruv yondashuvlarini kengroq joriy etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O‘zbekiston Respublikasida sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalarni iqtisodiyotga joriy etish masalalari davlat siyosati darajasida tartibga solingan bo‘lib, Prezident farmonlari va hukumat

qarorlari ushbu yo‘nalishda muhim huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish hamda “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi mamlakatda raqamli transformatsiya va bank-moliya tizimini modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab berdi [1], [2]. Bank tizimini isloh qilish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan Prezident farmonlari moliyaviy risklarni boshqarishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish zarurligini asoslab beradi [3], [4]. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirishga doir qarori ushbu texnologiyalarni iqtisodiyot tarmoqlariga, jumladan bank sektoriga tatbiq etishning tashkiliy mexanizmlarini belgilaydi [5], [6].

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida moliyaviy risklarni boshqarish masalalari asosan nazariy va institutsional yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Xususan, Sh.M. Mirziyoyev asarlarida iqtisodiy islohotlar va moliya tizimini modernizatsiya qilishning strategik yo‘nalishlari yoritilgan [7]. I.A. Karimov tadqiqotlarida moliyaviy barqarorlik va risklarni boshqarishning makroiqtisodiy jihatlari tahlil qilingan [8]. A. To‘xtasinov va B. Raximov moliyaviy risklarning turlari va ularni boshqarish mexanizmlarini tizimli ravishda yoritgan [9]. A.A. Abdurahmonov bank risklarini kamaytirishda boshqaruv mexanizmlarining rolini asoslab bergan [10], D.Sh. Xudoyberdiyev esa raqamli iqtisodiyot sharoitida bank tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalariga e‘tibor qaratgan [11]. Biroq mahalliy adabiyotlarda sun‘iy intellekt asosida risklarni boshqarishning amaliy jihatlari yetarli darajada yoritilmagan.

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda sun‘iy intellekt texnologiyalarining moliyaviy risklarni boshqarishdagi samaradorligi keng tadqiq qilingan. Basel Committee hujjatlarida kredit risklarini boshqarishning xalqaro tamoyillari belgilangan bo‘lib, zamonaviy analitik texnologiyalar muhim omil sifatida qaraladi [12]. McKinsey & Company tadqiqotlarida sun‘iy intellekt risklarni boshqarish samaradorligini sezilarli oshirishi asoslab berilgan [13]. Khandani, Kim va Lo tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda mashinaviy o‘rganish algoritmlarining kredit risklarini baholashdagi ustunliklari empirik tahlil asosida isbotlangan [14]. Goodfellow, Bengio va Courville hamda Bishop asarlarida sun‘iy intellekt va mashinaviy o‘rganish modellarining nazariy asoslari yoritilgan [15], [16]. OECD va Jahon banki hisobotlarida esa sun‘iy intellektning moliya sektoridagi imkoniyatlari va xatarlariga alohida e‘tibor qaratilgan [17], [18].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy tadqiqotlarda sun‘iy intellekt asosida moliyaviy risklarni boshqarish masalasi keng va chuqur o‘rganilgan bo‘lsa-da, O‘zbekiston bank tizimi sharoitida ushbu texnologiyalarni qo‘llashning iqtisodiy samaradorligi yetarli darajada tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu maqolaning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, Korrelyatsion-regression tahlil, prognozlash, Case-study (holat tahlili) metodi, adabiyotlar tahlili, birlamchi ma‘lumotlarni to‘plash hamda ekspert baholash metodlari kabi usullardan keng foydalanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodologik yondashuvlar qo‘llanildi.

Tadqiqot natijalari. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun‘iy intellekt texnologiyalarining moliyaviy risklarni boshqarish jarayonlariga joriy etilishi bank-moliya tizimining barqarorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Xususan, moliyaviy instrumentlar bilan bog‘liq risklarni baholashda sun‘iy intellektga asoslangan modellar an‘anaviy statistik usullarga nisbatan yuqori aniqlik va tezkorlikni ta‘minlamoqda.

Tadqiqotda normativ-huquqiy hujjatlar tahlili asosida aniqlanishicha, O‘zbekiston Respublikasida sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo‘yicha izchil huquqiy asos shakllantirilgan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi Farmoni bank-moliya tizimini raqamlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni joriy etishning uzoq muddatli yo‘nalishlarini belgilab berdi. Shuningdek, 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmon bank tizimini isloh qilish doirasida risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirishni ustuvor vazifa sifatida belgiladi. 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmon esa moliya sektorida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash orqali iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash zarurligini yana bir bor tasdiqladi.

Hukumat darajasida qabul qilingan hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021- yil 17-fevraldagi 71-son Qarori sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish va ularni iqtisodiyot tarmoqlariga tatbiq etish bo‘yicha aniq chora-tadbirlarni belgilagan. Mazkur qaror asosida bank-moliya tizimida katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish, risklarni prognozlash va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlari kengaygan.

Iqtisodiy-statistik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, xalqaro amaliyotda sun‘iy intellekt asosida kredit risklarini baholash banklarning muammoli kreditlar ulushini o‘rtacha 10-20 foizga qisqartirish imkonini bergan. Shuningdek, mashinaviy o‘rganish modellaridan foydalanish kredit portfeli sifatini yaxshilash va risklarni erta aniqlashda sezilarli natijalar bergani kuzatildi. Xalqaro moliya institutlari tajribasiga ko‘ra, sun‘iy intellekt asosidagi risk-menejment tizimlari operatsion xarajatlarni qisqartirishga va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Milliy amaliyot doirasida olib borilgan tahlil natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston bank tizimida, xususan Ipoteka bank faoliyatida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellekt elementlarini joriy etish kredit risklarini baholash jarayonini soddalashtirish va tezlashtirishga xizmat qilmoqda. Bank kredit portfelini tahlil qilishda sun‘iy intellektga asoslangan skoring modellaridan foydalanish inson omiliga bog‘liq subyektiv xatoliklarni kamaytirib, risk darajasini aniqlashda yanada obyektiv natijalar berishini ko‘rsatdi. Natijada kredit qarorlarining sifati oshib, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash imkoniyatlari kengaymoqda.

Bugungi kunda *moliyaviy risk* (moliyaviy yo‘qotish ehtimoli), *risk-menejment* (risklarni aniqlash, baholash va boshqarish jarayoni), *sun‘iy intellekt* (ma‘lumotlar asosida mustaqil qaror qabul qilishga qodir algoritmlar majmui) va *mashinaviy o‘rganish* (algoritmlarning tajriba asosida o‘zini takomillashtirish qobiliyati) kabi tushunchalar moliya sektorida muhim ilmiy va amaliy ahamiyat

kasb etmoqda. Ushbu terminlar asosida shakllanayotgan zamonaviy yondashuvlar moliyaviy risklarni samarali boshqarish va bank tizimining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy risk - moliyaviy faoliyat jarayonida turli ichki va tashqi omillar ta'siri natijasida rejalashtirilgan daromad olinmasligi yoki moliyaviy yo'qotish yuzaga kelishi ehtimolidir. Moliyaviy risklar kredit, bozor, likvidlik va operatsion risklar kabi turlarga bo'linadi.

Risk-menejment - moliyaviy risklarni aniqlash, baholash, monitoring qilish va ularni kamaytirish yoki oldini olishga qaratilgan boshqaruv jarayonlari majmuidir. Risk-menejmentning asosiy maqsadi moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va yo'qotishlarni minimal darajaga tushirishdan iborat.

Sun'iy intellekt - katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish asosida inson aql-idrokiga xos bo'lgan qaror qabul qilish, muammolarni hal etish va prognozlash funksiyalarini bajarishga qodir algoritmlar va texnologiyalar majmuidir. Moliya sohasida sun'iy intellekt risklarni erta aniqlash va boshqaruv qarorlarini optimallashtirishda qo'llaniladi.

Mashinaviy o'rganish - sun'iy intellektning tarkibiy qismi bo'lib, algoritmlarning avvalgi tajriba va ma'lumotlar asosida o'zini-o'zi takomillashtirish, andozalarni aniqlash va prognoz aniqligini oshirish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu texnologiya moliyaviy risklarni baholashda model aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Moliyaviy instrumentlar riskini baholashda sun'iy intellekt modellarining qo'llanilishi: amaliy tajribalar

So'nggi yillarda moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq risklarni baholash jarayonida sun'iy intellekt (SI) modellaridan foydalanish jahon moliya amaliyotida keng tarqalmoqda. An'anaviy statistik modellar cheklangan omillar asosida ishlagan bo'lsa, sun'iy intellekt texnologiyalari katta hajmdagi tuzilgan va tuzilmagan ma'lumotlarni bir vaqtning o'zida tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa kredit, bozor va operatsion risklarni yanada aniqroq baholashga xizmat qilmoqda.

Kredit risklarini baholashdagi amaliy natijalar. Xalqaro bank amaliyotida mashinaviy o'rganishga asoslangan kredit scoring modellarining joriy etilishi sezilarli ijobiy natijalarni ko'rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, AQSh va Yevropa banklarida sun'iy intellekt asosidagi kredit risk modellari an'anaviy logistik regressiya usullariga nisbatan prognoz aniqligini o'rtacha 15-25 foizga oshirgan. Natijada muammoli kreditlar (NPL) ulushi 10-20 foizgacha qisqartirilgan.

Masalan, mashinaviy o'rganish algoritmlari (qarorlar daraxti, random forest, neyron tarmoqlar) mijozlarning to'lov intizomi, daromad dinamikasi va kredit tarixini chuqur tahlil qilish orqali riskli kreditlarni erta bosqichda aniqlash imkonini bermoqda. Bu banklar uchun kredit portfeli sifatini yaxshilash va yo'qotishlarni kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Bozor risklarini baholashdagi qo'llanilishi. Moliyaviy instrumentlar, jumladan aksiyalar, obligatsiyalar va derivativlar bilan bog'liq bozor risklarini baholashda sun'iy intellekt modellaridan foydalanish risklarni prognozlash

aniqligini oshirmoqda. Xalqaro moliya institutlari tajribasiga ko‘ra, sun‘iy intellekt asosidagi prognozlash modellaridan foydalanish volatillikni bashorat qilishda aniqlikni 20-30 foizga oshirgan.

Shuningdek, SI modellarining real vaqt rejimida ishlashi bozor shoklari va keskin narx o‘zgarishlarini tez aniqlash imkonini berib, moliyaviy instrumentlar bo‘yicha risk limitlarini qayta ko‘rib chiqishda muhim rol o‘ynamoqda. Bu esa investitsiya portfellarini diversifikatsiya qilish va bozor yo‘qotishlarini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Operatsion risklarni boshqarishdagi samaradorlik. Operatsion risklar, jumladan firibgarlik (fraud) va texnologik xatolarni aniqlashda sun‘iy intellekt modellarining amaliy samaradorligi yuqori ekanligi kuzatilmoqda. Xalqaro statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, sun‘iy intellekt asosidagi fraud-detection tizimlari firibgarlik holatlarini aniqlash samaradorligini 30-40 foizga oshirgan, noto‘g‘ri signal berish (false positive) holatlarini esa 15-20 foizga kamaytirgan.

Bu holat banklarning operatsion xarajatlarini qisqartirish va moliyaviy xavfsizlikni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Umumiy iqtisodiy samaradorlik

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, sun‘iy intellekt modellarini moliyaviy instrumentlar riskini baholash jarayoniga joriy etish natijasida:

- risklarni aniqlash tezligi 2-3 barobar oshgan;
- kredit va bozor yo‘qotishlari 10-25 foizga qisqargan;
- risk-menejment bilan bog‘liq operatsion xarajatlar 15-30 foizgacha kamaygan.

1-jadval

Sun‘iy intellekt modellarining moliyaviy risklarni baholashdagi samaradorligi

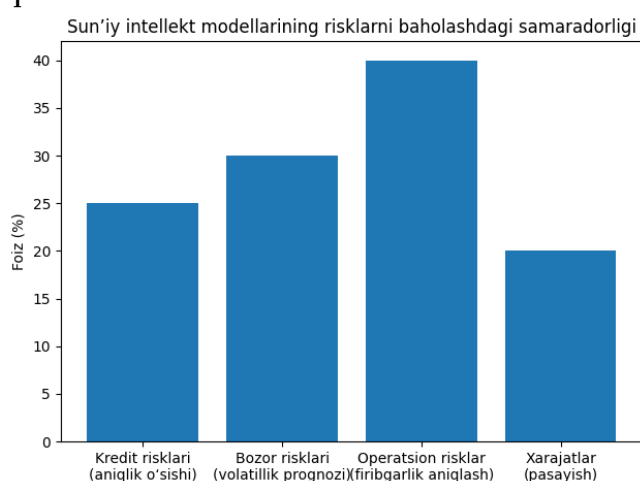
Risk turi	Qo‘llanilgan SI modeli	An‘anaviy nisbatan natija usulga	Statistik ko‘rsatkich
Kredit riski	Machine Learning (Random Forest, NN)	Prognoz aniqligi oshgan	+15-25 %
Kredit riski	AI-skoring tizimi	Muammoli kreditlar (NPL) kamaygan	-10-20 %
Bozor riski	Deep Learning (LSTM)	Volatillik prognozi aniqligi	+20-30 %
Bozor riski	AI risk-monitoring	Keskin bozor shoklarini aniqlash tezligi	2 barobar tez
Operatsion riski	AI Fraud Detection	Firibgarlikni aniqlash	+30-40 %
Operatsion riski	AI monitoring	Noto‘g‘ri signal (false positive)	-15-20 %
Umumiy risk-menejment	AI avtomatlashtirish	Operatsion xarajatlar	-15-30 %

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, an‘anaviy statistik va ekspert baholash usullari murakkab, tez o‘zgaruvchan moliyaviy muhitda yetarli darajada moslashuvchanlikni ta‘minlay olmaydi. Sun‘iy intellekt modellarining ustunligi esa katta hajmdagi

ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash, yashirin bog'liqliklarni aniqlash va prognozlarni dinamik yangilab borish imkoniyatida namoyon bo'ladi.

Kredit risklarida AI-skoring tizimlari qarz oluvchilarning xatti-harakatlarini chuqurroq tahlil qilib, kredit portfeli sifatini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Bozor risklarida esa LSTM kabi chuqur o'rganish modellarining vaqt qatorlari bilan ishlashdagi afzalligi bozor volatilligini aniqroq prognozlash imkonini bermiqda. Operatsion risklar kesimida firibgarlikni aniqlash va noto'g'ri signallarni kamaytirish moliyaviy institutlarning ichki nazorat tizimini mustahkamlab, resurslardan samarali foydalanishga zamin yaratadi.

Umuman olganda, sun'iy intellekt texnologiyalarining risk-menejmentga integratsiyasi moliya bozorida **barqarorlik, tejamkorlik va tezkorlikni oshiruvchi strategik omil** hisoblanadi. Shu bois, kelgusida SI modellarini joriy etish va takomillashtirish moliyaviy tashkilotlar uchun muhim ustuvor yo'nalish bo'lib qoladi.

1-diagramma. Sun'iy intellekt modellarining risklarni baholashdagi samaradorligi

Bunda, sun'iy intellekt modellarining eng yuqori samaradorligi **operatsion risklar** yo'nalishida kuzatiladi. Xususan, firibgarlik holatlarini aniqlashda AI tizimlari samaradorligi **40 foizgacha** oshgani diagrammada yaqqol namoyon bo'lgan.

Kredit risklari bo'yicha sun'iy intellekt modellarining qo'llanilishi risklarni baholash aniqligini **25 foizgacha** oshirgan bo'lib, bu kredit portfeli sifatini yaxshilashga xizmat qilayotganini ko'rsatadi. **Bozor risklari** segmentida esa AI modellarining volatillikni prognozlashdagi ustunligi **30 foiz** atrofida bo'lib, bu bozor tebranishlarini oldindan aniqlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shuningdek, diagrammada **xarajatlar dinamikasi** bo'yicha sun'iy intellekt joriy etilgandan so'ng **20 foizgacha pasayish tendensiyasi** kuzatilgani aks etgan. Bu holat risk-menejment jarayonlarining avtomatlashtirilishi operatsion xarajatlarni qisqartirishga xizmat qilayotganini tasdiqlaydi.

Sun'iy intellekt modellarini qo'llashdagi muammolar va yechimlar

Muammolar:

1. Ma'lumotlar sifati pastligi. Sun'iy intellekt modellarining samaradorligi to'g'ridan-to'g'ri ma'lumotlar sifatiga bog'liq bo'lib, noto'liq yoki xatoli ma'lumotlar noto'g'ri risk bahosiga olib keladi.

2. Model shaffofligining yetishmasligi. Ko'plab sun'iy intellekt modellarining ishlash mexanizmi murakkab bo'lib, qabul qilingan qarorlarni izohlash qiyinlashadi.

3. Axborot xavfsizligi va maxfiylik muammolari. Moliyaviy ma'lumotlarning katta hajmda qayta ishlanishi kiberxavflarni kuchaytiradi.

4. Malakali mutaxassislar yetishmasligi. Sun'iy intellekt va moliya sohasini birlashtirgan kadrlar tanqisligi texnologiyalarni joriy etishni sekinlashtiradi.

5. Normativ-huquqiy cheklovlar. Sun'iy intellektdan foydalanishni tartibga soluvchi aniq standartlar yetarli darajada shakllanmagan.

Yechimlar:

1. Ma'lumotlar sifatini oshirish. Ma'lumotlarni tozalash, standartlashtirish va integratsiya qilish orqali modellar aniqligini oshirish.

2. Izohlanadigan AI (Explainable AI) joriy etish. Qaror qabul qilish jarayonini tushuntirib bera oladigan modellardan foydalanish.

3. Axborot xavfsizligini kuchaytirish. Shifrlash, kiberxavfsizlik protokollari va xavfsizlik auditlarini joriy etish.

4. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish. Moliya va sun'iy intellekt bo'yicha malaka oshirish dasturlarini kengaytirish.

5. Huquqiy bazani takomillashtirish. Sun'iy intellektdan foydalanishga doir normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish.

Moliyaviy instrumentlar riskini baholashda sun'iy intellekt modellarining qo'llanilish istiqbollari

Sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi moliyaviy instrumentlar bilan bog'liq risklarni baholash va boshqarish jarayonlarini tubdan o'zgartirish imkonini bermoqda. Kelgusida sun'iy intellekt modellarining moliya sektorida qo'llanilishi yanada kengayib, risk-menejment tizimlarining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

Birinchidan, real vaqt rejimida risklarni baholash imkoniyatlarining kengayishi istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Sun'iy intellekt modellarining katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tahlil qilish qobiliyati moliyaviy instrumentlar bo'yicha risklarni bozor sharoitidagi o'zgarishlarga mos holda baholash imkonini beradi. Bu esa risklarni oldindan aniqlash va tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, prognozlash aniqligining oshishi sun'iy intellekt modellarining muhim istiqbollardan biridir. Mashinaviy o'rganish va chuqur o'rganish algoritmlari yordamida moliyaviy instrumentlar risklarining ehtimoliy holatlarini an'anaviy usullarga nisbatan yanada aniq bashorat qilish imkoniyati paydo bo'ladi. Natijada kredit, bozor va likvidlik risklarini baholashda xatoliklar sezilarli darajada kamayadi.

Uchinchidan, risk-menejment jarayonlarining avtomatlashtirilishi sun'iy intellekt texnologiyalarining amaliy samaradorligini oshiradi. Risklarni aniqlash, monitoring qilish va hisobotlarni tayyorlash jarayonlarining avtomatlashtirilishi inson omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytirib, operatsion xarajatlarni qisqartirish imkonini beradi.

To'rtinchidan, murakkab moliyaviy instrumentlar risklarini baholash imkoniyatlarining kengayishi kutilmoqda. Derivativlar, murakkab investitsiya portfelli va yangi moliyaviy mahsulotlar bilan bog'liq risklarni sun'iy intellekt modellaridan foydalangan holda yanada chuqur tahlil qilish mumkin bo'ladi. Bu esa investitsiya qarorlarining sifatini oshiradi.

Beshinchidan, milliy bank tizimlarida raqamli transformatsiyani jadallashtirish sun'iy intellekt modellarining qo'llanilish istiqbolini kuchaytiradi. Xususan, O'zbekiston bank tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha davlat dasturlari sun'iy intellekt asosidagi risk-menejment tizimlarini amaliyotga tatbiq etish uchun qulay shart-sharoit yaratmoqda.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Moliyaviy instrumentlar riskini baholashda sun'iy intellekt modellarining qo'llanilishi risklarni an'anaviy usullarga nisbatan tezroq va aniqroq aniqlash imkonini beradi. Ushbu modellar katta hajmdagi moliyaviy ma'lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilib, risklarning yashirin omillarini ochib berishga xizmat qiladi. Sun'iy intellekt asosidagi yondashuvlar kredit, bozor va operatsion risklarni oldindan bashorat qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, mashinaviy o'rganish modellaridan foydalanish muammoli kreditlar ulushini kamaytirish va kredit portfeli sifatini yaxshilashga olib kelmoqda. Shuningdek, bozor risklarini baholashda sun'iy intellekt volatillikni prognozlash aniqligini oshirib, investitsiya yo'qotishlarini qisqartirishga xizmat qilmoqda. Operatsion risklar bo'yicha esa firibgarlik holatlarini erta aniqlash imkoniyatlari sezilarli darajada kengaymoqda.

Natijada risk-menejment jarayonlari avtomatlashtirilib, inson omiliga bog'liq xatoliklar kamaymoqda. Sun'iy intellekt modellarining joriy etilishi boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi va ularning tezkorligini ta'minlaydi. Amaliy natijalar bank-moliya institutlarining moliyaviy barqarorligi mustahkamlanayotganini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish moliyaviy risklarni boshqarishda yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son "Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish to'g'risida" gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5 oktyabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida" gi PF-6079-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son "Bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 17-fevraldagi 71-son "Sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Bank-moliya tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori.
7. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2022. - 464 b.
8. Karimov I.A. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etish yo'llari va choralari. - Toshkent: O'zbekiston, 2009. - 56 b.
9. To'xtasinov A., Raximov B. Moliyaviy risklarni boshqarish nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. - 312 b.
10. Abdurahmonov A.A. Bank risklari va ularni boshqarish mexanizmlari. - Toshkent: Fan, 2019. - 280 b.

11. Xudoyberdiyev D.Sh. Raqamli iqtisodiyot va bank tizimida innovatsiyalar. - Toshkent, 2021. - 210 b.
12. Basel Committee on Banking Supervision. Principles for the Management of Credit Risk. - Basel: BIS, 2019.
13. McKinsey & Company. Artificial Intelligence in Risk Management. - New York, 2020.
14. Khandani A.E., Kim A.J., Lo A.W. Consumer credit-risk models via machine-learning algorithms. - Journal of Banking & Finance, 2010.
15. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. - MIT Press, 2016. - 800 p.
16. Bishop C.M. Pattern Recognition and Machine Learning. - Springer, 2006. - 738 p.
17. OECD. Artificial Intelligence in Finance: Opportunities and Challenges. - Paris, 2021.
18. World Bank. Financial Consumer Protection and AI Applications. - Washington DC, 2022.

O‘ZBEKISTON ELEKTRON SAVDO BOZORINING HOZIRGI KO‘RSATKICHLARI

Sulaymanova Gulira’no Sa’diy qizi, UMFT
I-kurs magistranti, guli.sulaymanova2124@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston elektron savdo (e-commerce) bozorining hozirgi ko‘rsatkichlari IMRAD yondashuvi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqaro ochiq manbalar, milliy statistik hisobotlar va sektoral tahlillar asosida internet qamrovi, onlayn to‘lov infratuzilmasi, bozor o‘yinchilari tuzilmasi, logistika imkoniyatlari hamda iste’molchilar xulq-atvori bo‘yicha ko‘rsatkichlar jamlanadi. Metodologiyada tavsifiy-statistik yondashuv, manbalararo triangulyatsiya va ekspertik baholash unsurlari qo‘llanib, ma’lumotlar sifati va solishtiriluvchanligi cheklovlari muhokama etiladi. Natijalar internetdan foydalanish darajasining barqaror o‘sishi, plastik karta va raqamli to‘lovlar ulushining kengayishi, yirik marketplace lar paydo bo‘lishi, kuryerlik va pochta xizmatlari geografiyasining kengayishi bilan birga, rasmiy statistikada onlayn savdo aylanmasini to‘liq aks ettirishdagi muammolar, tasnif va o‘lchov metodikasidagi farqlar, norasmiy onlayn savdo segmentlari ulushi kabi omillar mavjudligini ko‘rsatadi. Muhokamada iste’molchilar ishonchi, qaytarish va kafolat jarayonlari, kuryerlik oxirgi mil logistikasi, mikro va kichik bizneslar raqamli transformatsiyasi, shuningdek, xalqaro tajribalar fonida bozorning yaqin istiqbollari yoritiladi. Xulosa qismida bozor barqaror o‘sishga ega ekani, ma’lumotlar infratuzilmasini yaxshilash va metrikalarni uyg‘unlashtirish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: elektron savdo, raqamli iqtisodiyot, onlayn to‘lovlar, marketplace, logistika, chakana savdo, iste’molchilar xulq-atvori, O‘zbekiston.

Аннотация. Статья анализирует текущие показатели рынка электронной торговли Узбекистана на основе подхода IMRAD. Используются международные открытые источники, национальная статистика и отраслевые обзоры для оценки охвата интернета, инфраструктуры онлайн-платежей, структуры рыночных игроков, логистики и поведения потребителей. Показано устойчивое расширение интернет-проникновения и безналичных платежей, рост маркетплейсов и курьерских сервисов при сохраняющихся методологических и учетных ограничениях. Обсуждаются доверие потребителей, возвраты и гарантии, «последняя миля», цифровизация МСП и перспективы рынка.

Ключевые слова: электронная торговля, цифровая экономика, онлайн-платежи, маркетплейс, логистика, розничная торговля, поведение потребителей, Узбекистан.

Abstract. *This paper examines current indicators of Uzbekistan's e-commerce market using the IMRAD structure. Drawing on international open sources, national statistics and sectoral reviews, it compiles metrics on internet penetration, online payment infrastructure, marketplace structure, logistics capacity and consumer behavior. Results show sustained growth in connectivity and cashless payments, the rise of domestic marketplaces and courier services, alongside measurement limitations and undercoverage of informal online trade. The discussion highlights consumer trust, returns and warranties, last-mile logistics, MSME digitalization, and near-term prospects. The paper concludes with recommendations to improve data infrastructure and harmonize e-commerce metrics.*

Keywords: *e-commerce, digital economy, online payments, marketplace, logistics, retail, consumer behavior, Uzbekistan.*

Kirish. Elektron savdo (e-commerce) bugungi kunda chakana savdoning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ishlab chiqaruvchi va iste'molchini raqamli vositalar orqali tezkor, nisbatan arzon va shaffof tarzda bog'lash imkonini yaratadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda internet qamrovi kengaygani, to'lov tizimlari raqamlashtirilgani, mahalliy marketplace va yetkazib berish xizmatlari shakllangani tufayli e-commerce bozori tez rivojlanmoqda. Mazkur bozor real vaqtli va to'liq qamrovli milliy ko'rsatkichlar bilan muntazam o'lchanmayotgani bois, xalqaro hisobotlar va ochiq statistik ma'lumotlar asosida holatga baho berish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Maqolaning maqsadi O'zbekiston elektron savdo bozorining hozirgi ko'rsatkichlarini tizimli jamlash, ularni mantiqiy talqin qilish va yaqin istiqboldagi trendlarga nisbatan xulosalar berishdan iborat.

Elektron savdoning rivoji bir nechta tayanch ustunlarga bog'liq: (i) ulanish infratuzilmasi (mobil va fiks internet qamrovi, tezlik va narx), (ii) moliyaviy inklyuziya (bank hisoblari, kartalar, onlayn to'lov xizmatlaridan foydalanish), (iii) savdo platformalari ekotizimi (marketplace va ixtisoslashgan e-do'konlar), (iv) logistika va oxirgi mil xizmatlari (kur'yerlik, pochta, ombor infratuzilmasi), (v) iste'molchi huquqlarini himoya qilish amaliyotlari (qaytarish, kafolat, nizolarni hal etish). Xalqaro adabiyotlarda e-commerce ulushi odatda chakana savdo aylanmasi tarkibida, shuningdek, B2C xaridorlar ulushi, buyurtmalar soni, o'rtacha chek, yetkazib berish vaqti kabi metrikalar bilan baholanadi [1; 3; 8]. Mazkur maqolada ayni yo'nalishlar kesimida O'zbekistonga doir mavjud dalillar jamlanadi.

Metodlar. Tadqiqot tavsifiy-statistik yondashuvga tayanadi. Manbalar sifatida xalqaro tashkilotlarning ochiq hisobotlari (UNCTAD, ITU, Jahon banki, EBRD, GSMA), milliy statistik to'plamlar va sektor tahlillari tanlandi [1–8]. Ma'lumotlar triangulyatsiyasi usuli qo'llanib, turli manbalardan olingan ko'rsatkichlar bir-biriga solishtirildi; mazkur bosqichda aniqligi past yoki metodikasi noaniq ko'rsatkichlar chiqarib tashlandi yoki sifatli izohlar bilan ta'minlandi. O'lchov obyekti sifatida quyidagi bloklar belgilandi: (i) ulanish va raqamli qamrov, (ii) moliyaviy inklyuziya va onlayn to'lovlar, (iii) e-commerce platformalari va bozor tuzilmasi, (iv) logistika va yetkazib berish, (v) iste'molchilar xulq-atvori va huquqiy-amaliy muhit.

Cheklovlar sifatida quyidagilar qayd etiladi. Birinchidan, turli manbalarda e-commerce ta'rifi farq qiladi: ayrim hisobotlar faqat rasmiy marketplace aylanmasini qamrab oladi, boshqalar esa ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va telefon orqali buyurtmalarni ham kiritadi. Ikkinchidan, noformal onlayn savdo

segmenti (masalan, kichik sotuvchilar tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda) rasmiy statistikada to'liq aks etmaydi, bu esa bozor hajmini past baholashga olib kelishi mumkin. Uchinchidan, ayrim ko'rsatkichlar yillik kesimda mavjud bo'lib, choraklik dinamikani baholash imkonini cheklaydi. Shu bois, natijalar bozorning "hozirgi ko'rsatkichlari"ni yaqinlashtirilgan ko'rinishda, ishonchli manbalarga tayangan holda taqdim etadi.

Natijalar. ITU "Faktlar va raqamlar 2023" ma'lumotlariga ko'ra, mintaqa bo'ylab internetga ulanish qamrovi barqaror o'sishda; O'zbekistonda ham mobil keng polosali tarmoqning aholiga yetib borishi hamda smartfonlar tarqalishi jahondagi umumiy trendlarga hamohang rivojlanmoqda [3]. GSMA mintaqaviy tahlillarida 4G qamrovi yuqori darajaga yetgani, mobil internet narxlari pasayishi fonida foydalanuvchilar faolligi oshayotgani qayd etiladi [4]. Shu bilan birga, raqamli tafovut - qishloq va shahar hududlari o'rtasida, shuningdek, raqamli ko'nikmalar bo'yicha - saqlanib qolgan bo'lib, bu e-commerce xizmatlaridan foydalanish intensivligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Jahon bankining Global Findex 2021 hisobotida kattalar orasida hisob egaligi va raqamli to'lovlardan foydalanish ko'rsatkichlari sezilarli o'sish namoyon etgani ta'kidlanadi [2]. Bu tendensiya onlayn savdo uchun zarur bo'lgan kartalar va elektron to'lov xizmatlari (QR, mobil ilovalar, internet-ekvayering) ulushining kengayishiga xizmat qiladi. Markaziy bankning yillik hisobotlari ham naqd pulsiz to'lovlar hajmi va tranzaksiyalar sonining yillik o'sish sur'atlari yuqoriligini ko'rsatadi [6]. Amaliyotda ko'p hollarda e-commerce buyurtmalarida "oldindan to'lov" bilan bir qatorda "eshikda to'lash" (kuryerga yoki POS-terminal orqali) usullari qo'llaniladi, bu esa iste'molchi ishonchi shakllanishi bilan bog'liq oraliq davr fenomeni sifatida talqin etiladi.

Bozorga xos xususiyat sifatida yirik marketplace va ixtisoslashgan onlayn-do'konlar parallel rivojlanmoqda. Mahalliy platformalar assortiment, yetkazib berish va qo'llab-quvvatlash xizmatlari bo'yicha taklifni kengaytirib, bozorning ommaviy segmentini qamrab olmoqda. Chegaradan tashqari (cross-border) savdo yo'nalishida esa xalqaro platformalar orqali buyurtmalar mavjud, biroq logistika muddati, bojxona amaliyotlari va qaytarish tartiblaridagi noqulayliklar ushbu segmentning tez kengayishiga to'siq bo'lishi mumkin. UNCTAD tahlillariga ko'ra, raqamli platformalarning iqtisodiy rolini to'g'ri baholash va ular atrofida adolatli raqobat muhitini yaratish bozorning uzoq muddatli barqaror o'sishi uchun zarur [1; 8]. UNCTAD "Digital Economy Report 2023"da "platformalar iqtisodiy vositachilikning ajralmas bo'g'iniga aylangan" degan xulosaga keladi [8]. Muallif fikricha, ushbu tezis O'zbekiston sharoitida ham o'z tasdig'ini topmoqda, biroq platformalarning rivoji bilan bir qatorda ularning kichik tadbirkorlarga kirish xarajatlarini pasaytirishi, xizmat ko'rsatish standartlarini oshirishi va iste'molchi huquqlarini amalda kafolatlay olishi muhim.

E-commerce xizmatlarining poydevori sifatida pochta-logistika infratuzilmasi, kuryerlik tarmoqlari, omborxona va "oxirgi mil" yechimlari tez rivojlanmoqda. Xalqaro tajribada yetkazib berish vaqti, qaytarish logistikasi (reverse logistics) va shaffof treking iste'molchi qoniqishining hal qiluvchi omillaridan biri ekani qayd etiladi [5; 7]. O'zbekistonda ham yirik shaharlar

bo'yicha 1–3 kunlik yetkazib berish standartlari shakllanib bormoqda, qator hududlarda “pikap nuqtalari” va filiallar soni ortmoqda. Biroq, uzoq tumanlar va qishloq hududlarida xarajatlar yuqoriligi va yetkazib berish muddatlarining uzayishi ko'zga tashlanadi - bu hududiy tafovutlar qisqa muddatda bozorning to'liq qamrovini cheklaydi.

E-commerce foydalanuvchilari orasida mahsulot haqida sharhlar, reytinglar va qaytarish kafolatlari muhim qaror omillari bo'lib bormoqda. Xalqaro kuzatuvlarda onlayn xarid tajribasi sifatini oshirish uchun “bir klikda qaytarish”, “pulni tezkor qaytarish”, “kafolatni raqamli boshqarish” kabi amaliyotni keng joriy etish tavsiya etiladi [1; 8]. Mahalliy bozor kontekstida esa ishonchni oshirishda kuryer orqali tekshirib olish, mahsulotni joyida ko'rish imkoniyati va qo'llab-quvvatlash xizmatlarining tezkorligi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro tajribalarda e-commerce ulushi ko'pincha umumiy chakana savdo aylanmasi ulushi sifatida ko'rsatiladi. O'zbekistonda mazkur ulush bo'yicha rasmiy, doimiy yangilanadigan statistik ko'rsatkichlar cheklangan bo'lsa-da, sektor tahlillari e-commerce ulushining barqaror o'sishini, yaqin yillarda umumiy chakana savdoda sezilarliroq foizga erishishini taxmin qiladi [5; 6]. Aniq miqdoriy raqamlar metodik tafovutlar (ta'riflar, qamrov, norasmiy segment) tufayli manbalar kesimida farqlanishi mumkin; shu bois, ushbu ishda raqamlar oraliqlarda talqin qilinadi va ma'lumot manbasi ko'rsatiladi.

E-commerce rivoji iste'molchilar huquqlarini himoya qilish, mahsulot xavfsizligi standartlari, kadrlar tayyorlash va raqamli savodxonlik bilan chambarchas bog'liq. UNCTAD va EBRD hisobotlarida bozorlarda raqobatni rag'batlantirish, transchegaraviy raqamli xizmatlarni soddalashtirish hamda ma'lumotlar oqimlarini mutanosib tartibga solish bo'yicha tavsiyalar ilgari suriladi [5; 8]. Amaliyotda metrikalar uyg'unlashuvi - masalan, e-commerce aylanmasini yagona ta'riflar bo'yicha doimiy o'lchash - ham ilmiy tadqiqotlar, ham bozor ishtirokchilari uchun muhim.

Muhokama. Natijalar ko'rsatadiki, O'zbekistonda elektron savdo bozorining o'sishi uch omil birikmasi bilan izohlanadi. Birinchisi, ulanish infratuzilmasining yaxshilanishi va smartfonlar tarqalishining ortishi. Bu foydalanuvchi bazasini kengaytiradi, kontent va xizmatlarga kirishni osonlashtiradi. Ikkinchisi, moliyaviy inklyuziya va raqamli to'lovlarning kengayishi bo'lib, u onlayn xaridlarni psixologik va texnik jihatdan osonlashtiradi; “oldindan to'lov + eshikda to'lov” aralash modeli esa o'tish davrida ishonchni oshirishga xizmat qilmoqda. Uchinchi omil - platformalar ekotizimining shakllanishi; marketplace lar assortiment, narx kashfiyoti, sharhlar va logistika integratsiyasi orqali tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi.

Shu bilan birga, bir qator tizimli muammolar ham mavjud. Birinchidan, ma'lumotlar sifati va metrikalarning mosligi muammosi: ko'plab manbalar e-commerce ni turlicha ta'riflaydi, bu esa solishtirishni qiyinlashtiradi va strategik rejalashtirishda noaniqlik keltirib chiqaradi. Ikkinchidan, logistika bo'yicha hududiy tafovutlar: shahar markazlarida xizmatlar tezkor, ammo uzoq hududlarda yetkazib berish muddati va narxi o'sishni cheklaydi. Uchinchidan, iste'molchilar huquqlari amaliyotida qaytarish va kafolat mexanizmlarini yanada soddalashtirish

va raqamlashtirish zarur; bu segmentdagi ishonch o'sishi bozor hajmini bevosita kengaytiradi. To'rtinchidan, mikro va kichik tadbirkorlarning raqamli savodxonligi va elektron tijoratga ulanish xarajatlari masalalari - ular uchun tayyor "kirit va sot" infratuzilmasi (onboarding, raqamli marketing, to'lov va logistika integratsiyasi) hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Xalqaro tajriba O'zbekiston uchun bir nechta amaliy saboqlar beradi. UNCTAD va Jahon banki ishlarida ta'kidlanganidek, raqamli platformalarning samarasini oshirish uchun ma'lumotlar infratuzilmasi va standartlari, raqobat muhitini qo'llab-quvvatlash, iste'molchilarning ishonchini mustahkamlash (masalan, "tejamkor qaytarish" va "pulni qaytarish" standartlari) muhim [1; 2; 8]. EBRD tahlillarida raqamli xizmatlar va logistika infratuzilmasiga investitsiyalar, shuningdek, kadrlar malakasini oshirish bozor samaradorligini oshirishi qayd etiladi [5]. GSMA mintaqaviy hisobotlari esa mobil infratuzilmaning barqaror modernizatsiyasi bilan kontent va xizmatlar innovatsiyasi o'rtasidagi sinergiyani ko'rsatadi [4].

Ushbu muhokama doirasida bir iqtibosga izoh beramiz. UNCTAD Digital Economy Report 2023 quyidagicha ta'kidlaydi: "Digital intermediation platforms have become essential gateways for commerce, finance and services in many economies" [8]. Muallif munosabati: mazkur fikr O'zbekiston bozorida ham kuzatilayotgan manzara bilan mos - marketplace lar nafaqat savdo maydonchasi, balki to'lov, logistika va xizmat ko'rsatishning integratsiyalashgan tuguniga aylanmoqda. Biroq "essential gateway" maqomi bozorning ochiqqligi, raqobatning adolatli shartlari va kichik bizneslar uchun kirish xarajatlarining pastligi bilan birgalikda ijobiy natija beradi; aks holda, platforma effekti konsentratsiya va asimmetriyalarni kuchaytirishi mumkin. Shuning uchun sektorda standard operatsion amaliyotlar, shaffof reytinglar, interoperabellik va "ma'lumotlarni ko'chirish" (data portability) kabi tamoyillarni rivojlantirish muhim.

Metodik takomillashtirish nuqtayi nazaridan, e-commerce bozorini muntazam o'lchash uchun quyidagilar foydali: (i) chakana savdoda e-commerce ulushini yagona ta'rif asosida choraklik o'lchash; (ii) platformalardan anonimlashtirilgan ma'lumotlar almashuvini yo'lga qo'yish; (iii) to'lov tizimlari bo'yicha onlayn tranzaksiyalar segmentatsiyasini takomillashtirish; (iv) logistika ko'rsatkichlari (o'rtacha yetkazib berish vaqti, qaytarish ulushi) bo'yicha sektoral indikatorlar to'plamini joriy etish. Bu ilmiy hamjamiyat, tartibga soluvchilar va biznes uchun yaxlit manzara beradi.

Xulosa. O'zbekiston elektron savdo bozorining hozirgi ko'rsatkichlari ulanish infratuzilmasi, raqamli to'lovlar va platforma ekotizimining jadal rivojlanayotganini ko'rsatadi. Internet qamrovi kengaymoqda, mobil keng polosali tarmoqlar sifat jihatidan yaxshilanmoqda, kartalar va raqamli to'lov ilovalaridan foydalanish ko'lami ortmoqda. Mahalliy marketplace lar va kuryerlik xizmatlari orqali assortiment, narx raqobati, yetkazib berish tezligi bo'yicha yangi standartlar shakllanmoqda. Shu bilan birga, rasmiy statistikada e-commerce aylanmasini to'liq va muntazam aks ettirish, ta'riflar va metrikalarni uyg'unlashtirish, norasmiy onlayn savdo segmentini hisobga olish muammolari mavjud. Hududiy logistika tafovutlarini qisqartirish, qaytarish va kafolat mexanizmlarini raqamlashtirish va

soddalashtirish, mikro va kichik tadbirkorlar uchun platformalarga ulanish xarajatlarini kamaytirish bozorning kelgusi o'sishini jadallashtiradi.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni qayd etamiz: (i) e-commerce metrikalarini standartlashtirish va ochiq statistik to'plamlarni yo'lga qo'yish; (ii) platformalar, to'lov tizimlari va logistika o'rtasidagi ma'lumotlar almashuvini texnik standartlar asosida kuchaytirish; (iii) iste'molchilar huquqlarini amaliy kafolatlovchi "tezkor qaytarish" va "pulni qaytarish" protokollarini keng joriy etish; (iv) hududiy logistika loyihalariga xususiy va xalqaro kapitalni jalb etish; (v) MKT subyektlarini e-commerce ga olib kirish bo'yicha ko'nikmalar va subsidiyalangan onboarding dasturlarini kengaytirish. Ushbu chora-tadbirlar nafaqat savdo samaradorligini, balki raqamli iqtisodiyotning inklyuziv o'sishini ham ta'minlaydi.

Adabiyotlar:

1. UNCTAD. *UNCTAD B2C E-commerce Index 2020: Spotlight on Latin America and the Caribbean*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2020. 1–56 b. (Online hisobot, sahifalar raqamlari elektron nashrda ko'rsatilgan.)

2. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S. *The Global Findex Database 2021: Financial Inclusion, Digital Payments, and Resilience in the Age of COVID-19*. Washington, DC: World Bank, 2022. 1–144 b. (Online hisobot, sahifalar raqamlari elektron nashrda ko'rsatilgan.)

3. ITU. *Measuring digital development: Facts and Figures 2023*. Geneva: International Telecommunication Union, 2023. 1–28 b. (Online hisobot, sahifalar raqamlari elektron nashrda ko'rsatilgan.)

4. GSMA. *The Mobile Economy 2023 (Eurasia insights)*. London: GSMA, 2023. 1–56 b. (Online hisobot, sahifalar raqamlari elektron nashrda ko'rsatilgan.)

5. EBRD. *Transition Report 2023-24: Transitions Big and Small*. London: European Bank for Reconstruction and Development, 2023. 1–200 b. (O'zbekiston bo'yicha mamlakat sharhlari elektron nashr tarkibida.)

6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Yillik hisobot 2023*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2024. 1–150 b. (Elektron nashr.)

7. UPU. *Postal Development Report 2022*. Bern: Universal Postal Union, 2022. 1–120 b. (Elektron nashr.)

8. UNCTAD. *Digital Economy Report 2023: Cross-border data flows and development – For whom the data flow*. Geneva: United Nations, 2023. 1–234 b. (Elektron nashr.)

Eslatma: Yuqoridagi manbalar elektron (PDF) nashrlar bo'lib, sahifalar ko'rsatkichlari hisobotlar ichki sahifalanishiga muvofiq keltirilgan. Mazkur maqolada aniq raqamlar va xulosalar manbalarining ochiq e'lon qilingan versiyalariga tayanadi, metodik tafovutlar mavjud bo'lganda izoh berildi.

RANGLI METALLURGIYA LOYIHALARINI KLASSTER ASOSIDA AMALGA OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Saidkarimov Saidnozim Saidraxim o'g'li,
University of Management and Future Technologies magistranti

Anotatsiya. Mazkur tezisdagi rangli metallurgiya loyihalarini klaster asosida amalga oshirish istiqbollari tahlil qilinadi. Ishda metallurgiya tarmog'ining hozirgi holati, klaster tushunchasi va uning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri o'rganiladi.

Shuningdek, mamlakatimiz sharoitida rangli metallurgiya klasterlarini yaratish imkoniyatlari va ularning ijobiy-salbiy tomonlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: rangli metallurgiya, klaster, loyiha, ishlab chiqarish, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiya

Аннотация: В данном тезисе анализируются перспективы реализации проектов цветной металлургии на основе кластеров. Рассматривается текущее состояние отрасли, понятие кластера и его влияние на экономическую эффективность. Также изучаются возможности создания кластеров цветной металлургии в условиях нашей страны, а также их положительные и отрицательные стороны.

Ключевые слова: цветная металлургия, кластер, проект, производство, экономическая эффективность, инновации

Abstract. This thesis analyzes the prospects of implementing non-ferrous metallurgy projects based on clusters. The current state of the industry, the concept of clusters, and their impact on economic efficiency are examined. The possibilities of establishing non-ferrous metallurgy clusters in our country and their positive and negative aspects are also explored.

Keywords: non-ferrous metallurgy, cluster, project, production, economic efficiency, innovation

So'nggi yillarda global metallurgiya bozorida raqobat kuchaygan, shuningdek, texnologik yangilanishlar va innovatsion jarayonlar tarmoq samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli rangli metallurgiya loyihalarini amalga oshirishda samarali boshqaruv shakllari, jumladan klasterlash mexanizmi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Rangli metallurgiya - iqtisodiyotning strategik ahamiyatga ega tarmoqlaridan biri bo'lib, u elektr, qurilish, transport, energetika va yuqori texnologiyali sanoat sohalarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Mamlakatimiz uchun rangli metallurgiya nafaqat xom ashyo manbai, balki eksport salohiyatini oshirish va yuqori qo'shilgan qiymat yaratish vositasi sifatida ham muhimdir.

Klasterlash - bu bir hududda joylashgan o'zaro bog'langan korxonalar, ilmiy muassasalar, ta'lim tizimi, xizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va infratuzilmaning yagona ishlab chiqarish zanjiriga birlashishi bo'lib, uning maqsadi mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, innovatsion faoliyatni kuchaytirish va raqobatbardosh mahsulot yaratishdir.

Michael Porter tomonidan nazariy jihatdan asoslangan klaster modeli bugungi kunda rivojlangan davlatlarda samaradorligi isbotlangan mexanizmlardan biri hisoblanadi. Metallurgiya singari kapital talab qiladigan sohada klasterlash texnologik modernizatsiya jarayonini tezlashtiradi, xarajatlarni qisqartiradi, mahsulot sifatini yaxshilaydi va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bugungi global iqtisodiy sharoitda metallurgiya tarmoqlarining samaradorligini oshirish, raqobatbardoshligini mustahkamlash va qo'shimcha iqtisodiy afzalliklar yaratish uchun yangi yondashuvlar, jumladan klaster modeliga asoslangan integratsiyalashgan loyihalar keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida rangli metallurgiya loyihalarini klaster asosida amalga oshirish bo'yicha Prezident normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Bu

borada Prezident Sh.M. Mirziyoyev rahnamoligida qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan:

2021-yil 24-iyundagi PP- 5159-sonli Qaror - “Kon-metallurgiya sanoati va unga bog‘liq sohalarni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qaror orqali mamlakatda mis sanoati bo‘yicha ilmiy-texnologik klaster tashkil etish belgilangan. Bu klaster «xom ashyodan tayyor mahsulotgacha» bo‘lgan ko‘p bosqichli qo‘shilgan qiymat zanjirlarini yaratishga yo‘naltirilgan. Qaror orqali:

- ilg‘or texnologiyalarni tatbiq etish, ilmiy va ishlab chiqarish faoliyatini integratsiya qilish;

- yangi metallar va tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish;

- innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarni joriy etish ko‘zda tutilgan.

Bu qaror rangli metallurgiya sektori (xususan mis)ni ishlab chiqarish, chuqur qayta ishlash va strategik tarmoqlar bilan integratsiya qilish orqali klaster shaklida rivojlantirish bo‘yicha huquqiy hujjatdir.

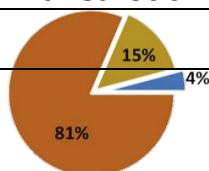
Mazkur hujjatlar O‘zbekistonda rangli metallurgiya loyihalarini klaster asosida amalga oshirish uchun mustahkam huquqiy, tashkiliy va ilmiy asos yaratdi. Ushbu huquqiy baza orqali metallurgiya korxonalari, ilmiy-tadqiqot institutlari, ta‘minlovchi va moliyaviy tashkilotlar o‘zaro integratsiyalashgan tizim shaklida faoliyat yuritishi mumkin. Ayniqsa, xom ashyo zanjirini optimallashtirish, ishlab chiqarish jarayonlarida ilg‘or texnologiyalarni joriy etish, innovatsion mahsulotlar yaratish va eksport salohiyatini oshirish klaster shaklidagi loyihalarda iqtisodiy samaradorlik va tarmoq raqobatbardoshligini sezilarli darajada mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, klasterlar metallurgiya tarmog‘ida ish o‘rinlarini yaratish, investitsiya oqimlarini jalb qilish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish kabi strategik maqsadlarga erishishni ta‘minlaydi.

O‘zbekistonda rangli metallurgiya tarmog‘ining hozirgi holati shuni ko‘rsatadiki, sohada o‘sish sur‘atlari barqaror bo‘lib, 2021–2025-yillar davomida mis ishlab chiqarish hajmi (USGS ma‘lumotlariga ko‘ra 2021 yilda ≈ 147 ming tonna bo‘lgan ko‘rsatkich 2022 yilda 138,4 ming tonnaga tushgani bois aniq to‘liq o‘sish emas, balki qisqa muddatli pasayish kuzatilgan bo‘lsa-da, 2024–2025-yillarga kelib AGMK (Алмалыкский горно-металлургический комбинат) loyihalari hisobiga ishlab chiqarish hajmlarini qayta oshirish tendensiyasi shakllangan), rux ishlab chiqarish hajmi esa 2024-yilda e‘lon qilingan ma‘lumotlarga ko‘ra qariyb 28,9 ming tonnaga yetgan, umumiy metall eksportida rangli metallurgiya mahsulotlarining ulushi esa 7,5 % atrofida shakllangan.

1-jadval

Olmalik kon-metallurgiya kombinatining 2025-yil I chorak bo‘yicha asosiy ko‘rsatkichlari

Asosiy tovar mahsulotlari	9 149, 06 mlrd so‘m	113,9 %
Xalq iste‘moli mollari	2,32 mlrd so‘m	134,4 %
Mahsulotlar eksporti		
	Mis mahsulotlari	101,7 mln dollar

	Ruh	
	Boshqalar	105.4 ↑%
	Investitsiya	102,1 ↑%
	Birinchi chorak yakuni bo'yicha 205,4 mln AQSH dollari o'zlashtirildi.	
	Mahalliyashtirish	104 %↑
	93 ta loyiha bo'yicha 312,4 mlrd so'mlik mahsulotlar ishlab chiqariladi.	

Shu bilan birga, texnologik eskirish, energiya samaradorligining pastligi, malakali kadrlar yetishmovchiligi, ilmiy-tadqiqot ishlari bilan sanoat o'rtasidagi integratsiyaning sustligi kabi bir qator muammolar mavjud. Bu esa tarmoqda klasterlash mexanizmini joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Klaster asosida metallurgiya loyihalarini amalga oshirishning iqtisodiy afzalliklari ko'p. Eng avvalo, ishlab chiqaruvchilar, yetkazib beruvchilar, xizmat ko'rsatuvchilar, ilmiy markazlar va ta'lim muassasalari o'rtasidagi yaqin hamkorlik orqali innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish tezlashadi. Bu esa tannarxning kamayishi va mahsulot sifatining oshishiga olib keladi. Transport va logistika xarajatlari qisqaradi, ishlab chiqarish siklining muvofiqlashtirilishi esa samaradorlikni 15–25 foizgacha oshirishga imkon beradi. Klaster doirasida yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirish osonlashadi, chunki davlat tomonidan yaratiladigan infratuzilma, soliq imtiyozlari va qulay biznes muhiti investorlar uchun rag'bat vazifasini bajaradi.

O'zbekiston sharoitida rangli metallurgiya klasterlarini yaratish imkoniyatlari yetarlicha mavjud. Mamlakat hududlari xom ashyo nuqtai nazaridan diversifikatsiyalangan: Olmaliq va Zafarabodda mis konlari, Chust va Zarafshonda rux konlari, Surxondaryoda olmos zahiralari joylashgan. Bu esa hududiy klasterlar shakllantirish uchun qulay geografik asos yaratadi. So'nggi yillarda metallurgiya sohasiga 1,2 milliard dollardan ortiq investitsiya jalb qilinishi, xorijiy kompaniyalar ishtirokidagi qo'shma korxonalarining ko'payishi ham klasterlar rivoji uchun ijobiy omil hisoblanadi. Oliy ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalari tomonidan metallurgiya mutaxassislariga talabning ortishi, texnoparklar faoliyatining kengayishi, innovatsion laboratoriyalarning tashkil etilishi klasterlarning ilmiy-texnik salohiyatini mustahkamlaydi.

Rangli metallurgiya sohasida klasterlash tajribasi bir necha mamlakatlarda muvaffaqiyatli amalga oshirilgan. Ushbu tajribalar mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, tabiiy resurslar va sanoat siyosatiga bog'liq. Asosan quyidagi xususiyatlar kuzatiladi:

Kanada rangli metallurgiya klasterlari asosan mis, alyuminiy va nikel ishlab chiqarishga yo'naltirilgan. Klasterlar tarkibida konchilik kompaniyalari, metall ishlab chiqaruvchilar, ilmiy tadqiqot institutlari va transport-logistika tizimi birlashtirilgan. Natija: Innovatsion texnologiyalarni tezroq joriy etish, eksportni oshirish va mahalliy ish o'rinlarini yaratish.

Avstraliyada mis va alyuminiy ishlab chiqaruvchi klasterlar mavjud. Klasterlar sanoat, ilmiy tadqiqotlar va universitetlarni birlashtirib, texnologik modernizatsiyani rag'batlantiradi. Natija: Resurslardan maksimal darajada foydalanish va global bozorda raqobatbardoshlikni oshirish.

Xitoy rangli metallurgiya klasterlarini hududiy asosda yaratib, xom ashyo manbalarini ishlab chiqarish va qayta ishlashni birlashtirgan. Sanoat klasterlari ichida kichik va o'rta ishlab chiqaruvchilar uchun maxsus texnologik markazlar tashkil etilgan. Natija: Mahsulotning yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lishi, eksport hajmining oshishi, innovatsion yechimlar tatbiq etilishi.

Germaniyada rangli metallurgiya klasterlari yuqori texnologiyali ishlab chiqarish va avtomatlashtirishga yo'naltirilgan. Klasterlar ilmiy-tadqiqot institutlari, universitetlar va metallurgiya kompaniyalarini o'zaro bog'laydi. Natija: Sanoatda samaradorlik oshishi, innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarning keng joriy qilinishi.

Rangli metallurgiya klasterlarining ijobiy tomonlari shundaki, klaster modeli birlashtirilgan ishlab chiqarish va ta'minot zanjirini ta'minlab, xarajatlarni kamaytiradi. Bu esa mahsulot raqobatbardoshligini oshiradi va eksport hajmini ko'paytiradi.

Klaster doirasida ilmiy-ta'lim muassasalari va ishlab chiqaruvchilar o'rtasida hamkorlik kuchayadi, bu esa yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishni tezlashtiradi.

Rangli metallurgiya klasteri ko'p bosqichli ishlab chiqarish tizimini yaratib, yuqori malakali kadrlar uchun ish o'rinlari yaratadi. Bu esa hududiy daromadlar va ijtimoiy barqarorlikni oshiradi.

Shu bilan birga, klaster yaratishning ayrim salbiy tomonlari ham bor. Avvalo, klaster tashkil qilish juda katta miqdordagi boshlang'ich investitsiyalarni talab qiladi. Tashkiliy jarayon murakkab bo'lib, turli korxonalar o'rtasida koordinatsiya o'rnatish qiyin.

Bundan tashqari, jahon bozorida metall narxlarining keskin o'zgarishi klasterning umumiy rentabelligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu risklarni kamaytirish uchun davlat tomonidan barqaror qo'llab-quvvatlash, uzoq muddatli strategiyalar, eksport bozorlari bilan barqaror aloqalar yaratish muhim hisoblanadi.

O'zbekistonda rangli metallurgiya klasterlarini tashkil etish bo'yicha olib borilayotgan siyosat tarmoqlararo integratsiya va investitsion faollikni oshirishga xizmat qilmoqda. Klasterlash asosida loyihalarni amalga oshirish nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki eksport salohiyatini kengaytirish, mahalliy xom ashyodan yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar yaratish, yangi ish o'rinlari tashkil etish va hududiy rivojlanishni tezlashtirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, rangli metallurgiya loyihalarini klaster asosida amalga oshirish O'zbekistonning sanoat rivoji uchun eng istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Resurs salohiyati, investitsion imkoniyatlar, ilmiy-texnik baza va davlat tomonidan yaratilgan qulay shart-sharoitlar ushbu mexanizmni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi. Klasterlash jarayonining bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, innovatsion texnologiyalarni

joriy etish va korxonalar o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish tarmoqning raqobatbardoshligini ta'minlaydi va iqtisodiy samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Porter M. *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press, 1998. 352 p.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. *Rangli metallurgiya sohasidagi asosiy ko'rsatkichlar*. Toshkent, 2022. 48 p.
3. Toshkent davlat texnika universiteti. *Metallurgiya yo'nalishi bo'yicha ilmiy maqolalar to'plami*. Toshkent, 2019–2023. 210 p.
4. O'zbekiston Respublikasi Investitsiyalar bo'yicha davlat qo'mitasi. *Metallurgiya tarmog'iga investitsiyalar bo'yicha yillik hisobot*. Toshkent, 2020–2022. 64 p.
5. European Cluster Observatory. *Non-ferrous Metals Clusters in Europe and Asia*. Brussels, 2021. 76 p.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori № PP-5159. *Kon-metallurgiya sanoatini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar*. Toshkent, 2021. 12 p.
7. Dentons. *Uzbekistan establishes the copper industry cluster: overview and analysis*. Dentons Global Insights, 2021. URL: <https://www.dentons.com/en/insights/alerts/2021/july/7/uzbekistan-establishes-the-copper-industry-cluster>
8. Diplomat Magazine. *Uzbekistan's non-ferrous metallurgy development*. 2023. URL: <https://diplomatmagazine.eu/2023/06/04/uzbek-non-ferrous-metallurgy>

ENVIRONMENTAL SOCIAL AND GOVERNANCE (ESG) STANDARTLARI O'ZBEKISTONDA KORPORATSIYALARDA

Qurbonova Sug'diyona Sadullayevna, UMFT,
Moliya va moliyaviy texnologiyala, 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekistonda korporativ boshqaruvda ESG standartlarining joriy etilishi, ularning ahamiyati va ta'sirini tahlil qiladi. Unda ekologik mas'uliyat, ijtimoiy barqarorlik, boshqaruv madaniyati hamda kompaniyalar uchun yangi talablar yoritiladi. ESG tamoyillarining raqobatbardoshlik va investitsiyalarni jalb etishdagi roli ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ESG, barqarorlik, ekologiya, ijtimoiy mas'uliyat, korporativ boshqaruv, investitsiya, risklar, raqobatbardoshlik, standartlar, innovatsiya, monitoring, strategiya, korporatsiyalar.

Annotation. This article examines the implementation of ESG standards in corporate governance in Uzbekistan, highlighting their importance and overall impact. It discusses environmental responsibility, social sustainability, governance practices, and new requirements for companies. The role of ESG principles in enhancing competitiveness and attracting investment is also analyzed.

Keywords. ESG, sustainability, environment, social responsibility, corporate governance, investment, risks, competitiveness, standards, innovation, monitoring, strategy, corporations.

Аннотация. В статье рассматривается внедрение ESG-стандартов в корпоративное управление Узбекистана, их значение и влияние. Анализируются экологическая ответственность, социальная устойчивость, культура управления и новые требования к компаниям. Также оценивается роль принципов ESG в повышении конкурентоспособности и привлечении инвестиций.

Ключевые слова. ESG, устойчивость, экология, социальная ответственность, корпоративное управление, инвестиции, риски, конкурентоспособность, стандарты, инновации, мониторинг, стратегия, корпорации.

Kirish. Bugungi globallashuv davrida korxonalar faoliyatining barqarorligi va raqobatbardoshligini ta'minlashda ESG (Environmental, Social and Governance) standartlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekistonda ham korporativ boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish, xalqaro talablarga moslashish va investitsion jozibadorlikni oshirish jarayonlarida ushbu standartlarga e'tibor kuchaymoqda. ESG tamoyillari nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlaydi, balki ijtimoiy mas'uliyatni yuksaltirish, boshqaruv shaffofligini kuchaytirish va korporatsiyalarning uzoq muddatli strategik rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu bo'limda ESG standartlarining mohiyati va ularning korporatsiyalar uchun ahamiyati yoritiladi.

ESG - bu Environmental (Atrof-muhit), Social (Ijtimoiy) va Governance (Korporativ boshqaruv) so'zlarining bosh harflaridan tashkil topgan xalqaro barqarorlik standartlari tizimi. ESG kompaniyalarning faqat moliyaviy ko'rsatkichlari emas, balki ekologiya, jamiyat oldidagi mas'uliyat va boshqaruv sifati bo'yicha baholanishini anglatadi.

Bugungi kunda ESG dunyodagi eng katta investitsion va korporativ tendensiyalardan biri bo'lib, korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini aniqlaydigan asosiy mezon hisoblanadi.

1. Environmental Atrof-muhit komponenti:

Bu qism kompaniyaning ekologiyaga ta'sirini baholaydi. Masalan: Chiqindilar miqdori. CO₂ va boshqa issiqxona gazlari chiqarilishi, suv resurslaridan foydalanish, qayta tiklanuvchi energiyaning ulushi, energiya samaradorligi, yer va havo ifloslanishi, tabiiy resurslarni tejash

Dunyo energetika statistikasi bo'yicha:

AQSh va Yevropa IT kompaniyalari 2024-yilda energiya iste'molini 27%ga qisqartirgan barchasi ESG talablari tufayli. Ko'mir asosidagi energiya manbalariga tayanadigan korporatsiyalar esa ESG reytingi past bo'ladi.

2. Social Ijtimoiy komponent

Bu qism korporatsiyaning jamiyat, iste'molchilar, xodimlar va lokal aholi oldidagi mas'uliyatini aniqlaydi: Mehnat sharoitlari va xodimlarning xavfsizligi, gender tengligi, bandlik va xodimlarga o'qitish dasturlari, iste'molchilar huquqlari, korporativ xayriya va ijtimoiy loyihalar, bolalar mehnatiga yo'l qo'ymaslik, mijozlar bilan adolatli munosabat.

Dunyo bo'yicha statistikaga ko'ra:

ESGning ijtimoiy komponenti yuqori bo'lgan kompaniyalarda xodimlar almashinuvi 50%ga kam bo'ladi.

Gender tengligi qoidalariga amal qiluvchi korporatsiyalarning daromadi o'rtacha 21% ko'proq bo'ladi.

3. Governance — Korporativ boshqaruv komponenti

Bu "kompaniya qanday boshqariladi?" degan savolga javob beradi. Asosiy mezonlar: Menejmentning shaffofligi, korrupsiyaga qarshi kurash, aksiyadorlar huquqlari, rahbariyat tarkibining malakasi, mustaqil kuzatuv kengashi mavjudligi, moliyaviy hisobotlarning ochiqligi, davlat va investorlar bilan to'g'ri aloqalar

Jahon bozorlari tadqiqotiga ko'ra:

Yaxshi boshqaruvga ega korporatsiyalarda investorlarning ishonch darajasi 30–40% yuqori.

ESGning aynan “G” komponenti eng muhim deb hisoblanadi, chunki boshqaruv samarali bo‘lmasa, ekologiya ham, ijtimoiy siyosat ham yaxshi yurmaydi.

NEGA ESG HOZIR BUNCHALIK MUHIM?

Bugungi kunda dunyodagi yirik investorlarning 80% kompaniyadan ESG hisobot talab qiladi.

ESG talablari:

Ekologik jarimalar ishlab chiqarishdagi avariylar sud ishlaridan keladigan zararlar reputatsion krizislar kabi xavflarni sezilarli kamaytiradi.

Kompaniya qadrini oshiradi

ESG yuqori bo‘lgan kompaniyalarda: Aksiyalar 20–30% tezroq o‘sadi investorlar ishonchi oshadi moliyaviy barqarorlik mustahkam bo‘ladi

Davlatlar uchun ham foydali. Hozir 90 dan ortiq davlat ESG standartlarini o‘z iqtisodiy siyosatiga kiritgan.

ESGning O‘zbekistondagi o‘rni

O‘zbekistonda ESG 2022-yildan boshlab faol joriy etila boshlandi. Hozirda: 6 ta yirik davlat korxonasi ESG hisobotiga o‘tmoqda birinchi “yashil obligatsiyalar” chiqarildi. O‘zbekneftgaz, Uztelecom, metallurgiya korxonalari ESG bo‘yicha diagnostika o‘tkazgan. Energiya tejamkor texnologiyalar kengaymoqda. Kelajakda barcha yirik korporatsiyalar ESGga o‘tishi kutilmoqda.

Environmental - Ekologik mas’uliyat (keng yoritilgan)

Bu komponent kompaniyaning tabiatga ta’sirini baholaydi. Hozirgi kunda dunyo sanoatining 65% ekologik xavflar bilan bog‘liq. Shu sababli Environmental qismi eng ko‘p o‘rganiladigan yo‘nalishdir.

Environmental mezonlari kengaytirilgan: Issiqxona gazlari chiqarilishi (CO₂, CH₄) 2023-yilda Yevropa ittifoqi zavodlarida uglerod chiqindilari 4,2%ga qisqardi - barchasi ESG talablari tufayli.

Dunyodagi korporatsiyalarning 40% uglerod neytralligiga erishish bo‘yicha majburiyat olgan.

Chiqindi boshqaruvi

Qayta ishlash ulushi yuqori bo‘lgan kompaniyalarning ESG reytingi 20-30% yuqoriroq bo‘ladi.

Energiya samaradorligi

Samsung 2023-yilda ESG strategiyasi asosida energiya iste’molini 19%ga kamaytirgan. Apple ishlab chiqarishning 100%ni qayta tiklanuvchi energiyaga o‘tkazdi.

Suv resurslaridan oqilona foydalanish Ichimlik suvini tejash bo‘yicha siyosat yuritgan korporatsiyalarda jarimalar 60%ga kamaygan.

BIO-xavfsizlik va ekologik monitoring

Kompaniyalarda ekologik sensorlar o‘rnatilishi ishlab chiqarishdagi avariylarni 33%ga kamaytiradi.

Social -Ijtimoiy mas’uliyat (keng va chuqur)

Ijtimoiy mas'uliyat -bu korporatsiyaning xodimlar, aholilar va mijozlar oldidagi burchidir.

Xodimlar xavfsizligi Dunyoda ish joyidagi jarohatlar 10 yilda 21% kamaygan sabab ESG mehnat xavfsizligi standartlarining kuchayishi.

Adolatli ish haqi va mehnat sharoitlari ESG amaliyotiga ega korporatsiyalarda xodimlar sodiqligi 2 baravar yuqori.

Gender tengligi Gender balansi yaxshi bo'lgan kompaniyalarning daromadi 21-34%ga yuqori bo'lishi isbotlangan.

Mahalliy jamoaga ta'sir: Kompaniyalar tomonidan qurilgan maktab, ko'prik, tibbiyot markazlari ESG bahosini oshiradi.

Xodimlar malakasini oshirish Google har yili xodimlariga 200 million dollarlik treninglar tashkil etadi bu "Social" KPIlardan biri.

Governance Korporativ boshqaruv (keng, ilmiy va tahliliy) ESGning eng asosiy qismi boshqaruv. Chunki boshqaruv tizimi mustahkam bo'lmasa, ekologik ham, ijtimoiy ham siyosat samarali ishlamaydi.

Governance mezonlari kengaytirilgan: Korrupsiyaga qarshi siyosat. Korrupsiyasiz boshqaruvga ega kompaniyalarga investorlar ishonchi 40%ga yuqori.

Moliyaviy hisobotlarning shaffofligi

Xalqaro IFRS asosida ochiq hisobot yuritgan kompaniyalarda investor oqimi ko'payadi.

Kuzatuv kengashining mustaqilligi: Mustaqil direktorlar soni ko'p bo'lgan korporatsiyalarda moliyaviy barqarorlik 23%ga yuqori bo'ladi.

Aksiyadorlar huquqlari va manfaatdor tomonlar bilan muloqot: Yillik hisobotni ommaga ochiq e'lon qilgan kompaniyalarda reputatsiya darajasi yaxshilanadi.

Risklarni boshqarish tizimi: ESGga ega korxonalar moliyaviy risklarni 38%ga kamaytiradi.

Dunyo bo'yicha ESG statistikasi (kengaytirilgan)

ESG asosida boshqarilayotgan aktivlar hajmi:

2015-yilda – 18 trillion dollar

2020-yilda – 35 trillion dollar

2023-yilda – 41 trillion dollar

2025-yilda – 50 trillion dollar bo'lishi mumkin

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, ESG standartlari zamonaviy korporativ boshqaruvning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. O'zbekistonda ushbu tamoyillarni joriy etish korxonalar faoliyatida shaffoflikni kuchaytiradi, ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Ayni paytda, xalqaro bozorlarga chiqish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va korporativ obro'ni mustahkamlashda ESG yondashuvlarining o'rni beqiyosdir. Mazkur standartlar nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilaydi, balki korxonalar uchun uzoq muddatli barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantiradi. Shu sababli, O'zbekiston korporatsiyalari uchun ESG tamoyillarini chuqur o'rganish,

amaliyotga joriy etish va muntazam rivojlantirish eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Zakhidov, A.R. *The Role of ESG in Advancing Corporate Reforms in Uzbekistan. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot Jurnal*, 2024.
2. Abduvaliyeva, F. *The Practical Status of Implementing ESG Principles in Uzbekistan. European Science Review*, 2025.
3. Nosirov, E. "Yashil" iqtisodiyotga o'tishda ESG omillar asosida investitsiya kiritishning o'rni va ahamiyati. *Green-Eco Journal*, 2023.
4. Abdishukurov, J.G'. *ESG report and its role in the Development of Corporations. Open Science Journal*, 2024.
6. Tolipova, F.A. *Measuring methodologies of influence of ESG factors. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot Jurnal*, 2023.
7. Sayfullaeva, M., & Khairova, D. *ESG Principles as a Tool for Increasing the Sustainability of Uzbekistan's Economy. Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar*, 2024.
8. Ostonaqulova, G. *Use of ESG-Investment Principles in the Selection of High-Performance Projects by Commercial Banks. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot*, 2024.

MOLIYAVIY TAHLIL: ISLOHOTLAR VA TRANSFORMATSIYA

Qulboyev Abdulla Yigialivichi, UMFT,
Moliya va Moliyaviy texnologiya ta'lim yo'nalishi talabasi
1-kurs talabasi

Annotatsiya. Bugungi kunda global iqtisodiyotning globallashuvi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi va davlatlar o'rtasidagi o'zaro integratsiya jarayonlari chuqur islohotlar va o'zgarishlarni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy iqtisodiyot nazariyasi va amaliyoti o'zgarishlarni tushunish, ularni boshqarish va yangi imkoniyatlar yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bilan birga, korxonalar va hukumatlarning moliyaviy faoliyatini ob'ektiv baholash, xavflarni aniqlash va strategik qarorlar qabul qilish uchun moliyaviy tahlilning ahamiyati ortib bormoqda. Ushbu maqolada zamonaviy iqtisodiyotning nazariy asoslari va moliyaviy tahlilning amaliy vositalari islohotlar va o'zgarishlar davrida barqaror iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni ta'minlashga qanday xizmat qilishi batafsil ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy islohotlar, Transformatsiya davri, Zamonaviy iqtisodiyot, Moliyaviy tahlil, Globallashuv, Raqamli texnologiyalar, Integratsiya jarayonlari, Strategik qarorlar, Barqaror iqtisodiy o'sish, Raqobatbardoshlik, Xatarlarni aniqlash, Iqtisodiyot nazariyasi

Аннотация. Сегодня глобализация мировой экономики, стремительное развитие цифровых технологий и процессы взаимной интеграции между государствами требуют глубоких реформ и преобразований. В этих условиях теория и практика современной экономики играют решающую роль в понимании изменений, управлении ими и создании новых возможностей. Одновременно с этим возрастает значение финансового анализа для объективной оценки финансовой деятельности предприятий и государства, выявления рисков и принятия стратегических решений. В данной работе будет подробно рассмотрено, как теоретические основы современной экономики и практические инструменты финансового анализа служат обеспечению устойчивого экономического роста и конкурентоспособности в эпоху реформ и трансформаций.

Ключевые слова: Экономические реформы, Период трансформации, Современная экономика, Финансовый анализ, Глобализация, Цифровые технологии, Интеграционные процессы, Стратегические решения, Устойчивый экономический рост, Конкурентоспособность, Выявление рисков, Экономическая теория

Abstract. "Today, the globalization of the world economy, the rapid development of digital technologies, and the processes of mutual integration between states necessitate profound reforms and transformations. In such conditions, the theory and practice of modern economics play a crucial role in understanding changes, managing them, and creating new opportunities. Concurrently, the importance of financial analysis is increasing for the objective assessment of the financial activities of enterprises and the state, identifying risks, and making strategic decisions. This paper will thoroughly examine how the theoretical foundations of modern economics and the practical tools of financial analysis serve to ensure sustainable economic growth and competitiveness in the era of reforms and transformations."

Keywords: Economic reforms, Transformation period, Modern economy, Financial analysis, Globalization, Digital technologies, Integration processes, Strategic decisions, Sustainable economic growth, Competitiveness, Risk identification, Economic theory

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda biznes jarayonlarini samarali tashkil etish hamda ularni to'g'ri buxgalteriya hisobida aks ettirish muhimahamiyat kasb etmoqda. Buxgalteriya hisobi nafaqat moliyaviy natijalarni qayd etish vositasi, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ishonchli axborot manbai hisoblanadi. Biznesjarayonlari — bu korxonadagi ishlab chiqarish, savdo, ta'minot, marketing va boshqaruv bilan bog'liq o'zaro uzviy faoliyatlar majmuasidir. Ularni buxgalteriya tizimida to'g'ri hisobga olish, tahlil qilish va nazorat qilish orqali tashkilotning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash mumkin. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, avtomatlashtirilgan dasturlar varaqamli yechimlar buxgalteriyada biznes jarayonlarini yanada shaffof, tezkor va samarali qilish imkonini bermoqda. Shu bois, buxgalteriyada biznes jarayonlarini hisobga olish masalalari bugungi iqtisodiy amaliyotda alohida dolzarblik kasb etadi.

Buxgalteriyada biznes jarayonlarini to'g'ri tashkil etish va ularni hisobga olish zamonaviy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir korxona o'z faoliyatidaturlari jarayonlarni — ishlab chiqarish, sotish, moliyalashtirish, ta'minot, marketing va boshqaruv operatsiyalarini amalga oshiradi. Ushbu jarayonlarning barchasi iqtisodiy mazmunga ega bo'lib, ularni to'g'ri buxgalteriya hisobida aks ettirish orqali korxonaning moliyaviy holati, rentabelligi va barqarorligi haqida aniq tasavvur hosil qilish mumkin. Buxgalteriya hisobi shunchaki raqamlar yig'indisi emas, balki iqtisodiy qarorlar qabul qilishda asos bo'ladigan tahlil axborot tizimidir.

Biznes jarayonlarini buxgalteriya hisobida to'g'ri qayd etish uchun ularning har biri bosqichma-bosqich kuzatib borilishi, hujjatlar bilan tasdiqlanishi va moliyaviy natijalar bilan bog'lanishi zarur. Masalan, ishlab chiqarish jarayonida xomashyoxarid qilish, mahsulot tayyorlash va uni sotish bosqichlari mavjud. Har bir bosqichdaxarajatlar, daromadlar va foyda o'z aksini topadi. Shu jihatdan mashhur iqtisodchi R. Druryta'kidlaganidek: "Buxgalteriya hisobi — bu biznes faoliyatini o'lchaydigan eng muhim boshqaruv vositasidir."¹⁰¹

Uning fikridan kelib chiqadiki, buxgalteriya tizimi nafaqat moliyaviy natijalarni ko'rsatadi, balki korxonaning ishlab chiqarish samaradorligini, resurslardan foydalanish darajasini va boshqaruv qarorlarining to'g'riligini hambaholash imkonini beradi. Demak, buxgalteriya hisobi — bu biznesning

¹⁰¹ Drury R. Management and cost accounting. London: Thomson learning, 2018.

yuragi, uning iqtisodiy “haroratini” o‘lchaydigan asbobdir. Buxgalteriyada biznes jarayonlarini hisobga olishda eng muhim tamoyillardan biri — ikki tomonlama yozuv prinsipidir. Bu tamoyilga ko‘ra, har bir xo‘jalik operatsiyasi kamida ikkita schyotda — debet va kredit tomonlarda aks ettiriladi. Shu yo‘l bilan har bir moliyaviy operatsiya to‘liq kuzatib boriladi va balansdagi muvozanat ta‘minlanadi. Bu haqda iqtisodchi M. Karimov (2020) quyidagicha fikr bildiradi: “Ikki tomonlama yozuv prinsipi har bir xo‘jalik operatsiyasining aniq tahlilini ta‘minlaydi va buxgalteriya ma‘lumotlarining ishonchliligini kafolatlaydi.”¹⁰². Bu fikrning mazmuni shundan iboratki, har bir moliyaviy jarayon ikki tomonlama qayd etilmasa, korxona faoliyati to‘liq tahlil qilinmaydi. Shusababli bu tamoyil hisobni tizimli, ishonchli va tahliliy jihatdan to‘liq yuritish imkonini beradi. Buesa o‘z navbatida biznes jarayonlarini nazorat qilish va moliyaviy qarorlarni asoslashda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli iqtisodiyot davrida buxgalteriyada biznes jarayonlarini avtomatlashtirish tobora kengayib bormoqda. Avtomatlashtirilgan hisob tizimlari — masalan, 1C Accounting, SAP, QuickBooks kabi dasturlar — hisob-kitoblarni tezkor, aniq va shaffof yuritish imkonini beradi. Natijada inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklar kamayadi, vaqt tejraladi va ma‘lumotlar real vaqt rejimida yangilanadi. Shu jihatdan iqtisodchi D. Norton (2021) shunday degan: “Raqamli texnologiyalar buxgalteriya jarayonlarini shaffoflik, tezkorlik va tahliliy aniqlik jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.”¹⁰³. Mazkur fikrning mohiyati shundan iboratki, texnologik yechimlar buxgalteriya jarayonlarini inson aralashuvisiz boshqarish imkonini yaratadi. Bu esa nafaqat tezkorlik, balki moliyaviy nazoratni kuchaytirish, xatolarni avtomatik aniqlash va resurslardan samarali foydalanishni ta‘minlaydi.

Buxgalteriyada biznes jarayonlarini hisobga olishda nazorat va tahlilning roli ham beqiyosdir. Har bir moliyaviy ko‘rsatkich, xarajat, daromad yoki aktiv o‘z vaqtida tahlil qilinmasa, boshqaruv qarorlari noto‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Shu sababli iqtisodchi J. Stiglit (2005) shunday ta‘kidlaydi: “To‘g‘ri tashkil etilgan buxgalteriya tizimi boshqaruv qarorlarini aniq ma‘lumotlarga asoslab qabul qilish imkonini beradi.”¹⁰⁴. Bu fikrning mazmuni shundan iboratki, buxgalteriya ma‘lumotlari korxonaning moliyaviy strategiyasini shakllantirishda ishonchli manba hisoblanadi. Agar hisob tizimi aniq, tizimli va to‘g‘ri yuritilsa, rahbariyat foydani oshirish, xarajatlarni kamaytirish va iqtisodiy xavflarni oldindan baholash imkoniga ega bo‘ladi. Biznes jarayonlarini hisobga olishning yana bir muhim jihati — moliyaviy oqimlarni boshqarishdir. Pul mablag‘larining kirimi va chiqimi, kreditorlik va debitorlik qarzlarini nazorat qilish orqali korxonaning moliyaviy barqarorligi ta‘minlanadi. Iqtisodchi olim A. Abdulkarimov (2022) bu borada shunday fikr bildiradi: “Buxgalteriyada moliyaviy oqimlarni aniq qayd etish korxonaning barqarorlik va to‘lov qobiliyatini ta‘minlaydigan eng muhim omildir.”¹⁰⁵.

¹⁰² Karimov M. Zamonaviy buxgalteriya hisobi tamoyillari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.

¹⁰³ Norton D. Digital accounting systems and transparency. – New York: Oxford university press, 2021.

¹⁰⁴ Stiglit J. Economics of information and accounting systems. – Cambridge: MIT press, 2005

¹⁰⁵ Abdulkarimov A. Moliyaviy nazorat va buxgalteriya tizimlari rivoji. – Toshkent: Fanva texnologiya, 2022.

Bu fikrning mazmuni shundan iboratki, korxona o'zining har bir moliyaviy operatsiyasini aniq qayd etmasa, qarz majburiyatlarini bajarishda yoki foyda rejalashtirishda muammolar paydo bo'ladi. Shu sababli buxgalteriya hisobi nafaqat hisobot, balki moliyaviy boshqaruv mexanizmi sifatida ham qaraladi. Zamonaviy sharoitda korxonalarda raqamli transformatsiya jarayoni davometmoqda. Sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, avtomatik balans tizimlari va analitik dasturlar orqali buxgalteriya hisobini olib borish yangi bosqichga chiqmoqda. Endilikda korxonalar onlayn rejimda real vaqt tahlillarini amalga oshirishi, avtomatik ravishda hisobotlar shakllantirishi va boshqaruv qarorlarini tezkorlik bilan qabul qilishi mumkin. Bu esa raqobatbardoshlikni oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi. Buxgalteriyada biznes jarayonlarini hisobga olishda xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga muvofiqlik hamalohida ahamiyatga ega. Ushbu standartlar butun dunyo miqyosida yagona hisob tizimini shakllantiradi, bu xorijiy investorlar uchun ishonch muhitini yaratadi. Shu bilan birga, xalqaro standartlarga mos buxgalteriya tizimi korxonaning obro'sini oshiradi va uning iqtisodiy faoliyatini global bozor bilan uyg'unlashtiradi. Buxgalteriyada biznes jarayonlarini to'g'ri hisobga olish – bu nafaqat hisobot yuritish, balki korxona faoliyatini tahlil qilish, moliyaviy oqimlarni boshqarish, strategik qarorlar qabul qilish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy omilidir. Drury buxgalteriyani boshqaruv vositasi sifatida, Karimov uni ishonchlilik kafolati sifatida, Norton raqamli shaffoflik omili sifatida, Stiglitz esa boshqaruv axborot tizimi sifatida, Abdulkarimov esa moliyaviy barqarorlik manbai sifatida ta'riflagan. Demak, buxgalteriyada biznes jarayonlarini hisobga olish – har qanday iqtisodiy tizimning yuragi, muvaffaqiyatli boshqaruvning asosi va raqamli iqtisodiyotning poydevoridir.

O'ZBEKISTONNING MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI BILAN TASHQI IQTISODIY ALOQALARI

Umarov Ibrohim Ravshan o'g'li, UMFT, 2-kurs talabasi
E-mail: ibrohim.khalilov1@icloud.com

Annotatsiya. Maqola O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalari tahliliga bag'ishlangan. Unda savdo-iqtisodiy, investitsiya va transport-logistika sohalaridagi hamkorlikning o'sish tendensiyalari asoslangan. Shuningdek, O'zbekistonning iqtisodiy siyosati va strategik manfaatlari Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan integratsiya jarayonida qanday aks etishi muhokama qilingan. Maqolada savdo balanslari, eksport-import hajmlari, transport yo'laklari va investitsiya loyihalari statistik ma'lumotlar bilan qo'llab-quvvatlangan. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning tashqi iqtisodiy aloqalari mintaqaviy barqarorlikni mustahkamlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qilmoqda. Maqola mamlakatlararo strategik hamkorlik, iqtisodiy integratsiya va mintaqaviy loyihalarni rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Markaziy Osiyo, tashqi iqtisodiy aloqalar, savdo, investitsiya, transport-logistika, iqtisodiy integratsiya, eksport-import, mintaqaviy hamkorlik, strategik loyihalar.

Abstract. The article analyzes Uzbekistan's foreign economic relations with Central Asian countries. It highlights trends in trade, investment, and transport-logistics cooperation. The study examines how Uzbekistan's economic policy and strategic interests are reflected in

regional integration processes. Trade balances, export-import volumes, transport corridors, and investment projects are supported by statistical data. The results show that Uzbekistan's foreign economic ties contribute to regional stability and promote economic growth. The article also provides recommendations for strengthening intergovernmental strategic cooperation, advancing economic integration, and developing regional projects.

Keywords: Uzbekistan, Central Asia, foreign economic relations, trade, investment, transport logistics, economic integration, export-import, regional cooperation, strategic projects.

Аннотация. Статья посвящена анализу внешнеэкономических связей Узбекистана со странами Центральной Азии. В ней рассматриваются тенденции в области торговли, инвестиций и транспортно-логистического сотрудничества. Особое внимание уделено отражению экономической политики и стратегических интересов Узбекистана в процессах региональной интеграции. Приведены статистические данные о торговом балансе, объемах экспорта и импорта, транспортных коридорах и инвестиционных проектах. Результаты анализа показывают, что внешнеэкономические связи Узбекистана способствуют укреплению региональной стабильности и стимулируют экономический рост. В статье также представлены рекомендации по развитию межгосударственного стратегического сотрудничества, экономической интеграции и региональных проектов.

Ключевые слова: Узбекистан, Центральная Азия, внешнеэкономические связи, торговля, инвестиции, транспортная логистика, экономическая интеграция, экспорт-импорт, региональное сотрудничество, стратегические проекты.

Kirish. O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasida geosiyosiy va iqtisodiy jihatdan muhim rol o'ynovchi davlatlardan biridir. Mustaqillikka erishganidan so'ng mamlakat mintaqaviy va global iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etishni boshladi. Markaziy Osiyo davlatlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalar O'zbekistonning strategik rivojlanish rejalarida muhim o'rin egallaydi, chunki mintaqaviy integratsiya va hamkorlik iqtisodiy o'sish, investitsiyalarni jalb qilish va savdo hajmini oshirish imkonini yaratadi.

O'zbekiston va qo'shni davlatlar o'rtasidagi tashqi iqtisodiy aloqalar ko'plab sohalarni qamrab oladi. Bular orasida savdo-iqtisodiy hamkorlik, transport-logistika yo'nalishlari, energetika va tabiiy resurslar sohalari alohida o'rin tutadi. Mintaqaviy loyihalar, masalan, temir yo'l va avtomobil transporti, xalqaro tranzit imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi, shuningdek, investitsiya loyihalari orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi.

Mamlakatning tashqi iqtisodiy siyosati O'zbekistonning strategik manfaatlariga mos ravishda shakllantiriladi. Bu siyosat nafaqat iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, balki mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlikni ta'minlashga ham yo'naltirilgan. O'zbekistonning iqtisodiy integratsiya jarayonida xalqaro tashkilotlar va qo'shni davlatlar bilan hamkorligi mintaqaviy loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim omil hisoblanadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi tashqi iqtisodiy aloqalar tahlil qilinadi, ularning samaradorligi va rivojlanish istiqbollari ko'rsatiladi. Maqola doirasida savdo-iqtisodiy ko'rsatkichlar, eksport-import hajmlari, investitsiya loyihalari va transport-logistika yo'nalishlari statistik ma'lumotlar bilan taqdim etiladi. Ushbu tahlil nafaqat ilmiy qiziqish uyg'otadi, balki amaliy jihatdan mintaqaviy

hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga ham xizmat qiladi.

Asosiy qism. O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasidagi mamlakatlar bilan iqtisodiy hamkorlikni mustahkamlash yo'lida turli tashqi iqtisodiy loyihalarda faol ishtirok etmoqda. Ushbu aloqalar asosan savdo, investitsiya, transport-logistika va energetika sohalarini qamrab oladi. 2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan savdo hajmi 8070,5 mln. AQSh dollarini tashkil etdi va 2021-yilga nisbatan 14,5 foizga ko'pdirdir. Bu esa O'zbekistonning mintaqaviy integratsiya siyosatining samaradorligini ko'rsatadi.

Savdo almashinuvi tarkibida eng yuqori ulush Qozog'iston bilan bo'lgan tovar aylanmasiga to'g'ri keladi. Markaziy Osiyo bilan umumiy savdo hajmining 54,5 foizi Qozog'iston hissasiga to'g'ri keladi. Transport-logistika yo'nalishlari nafaqat mintaqada ichidagi, balki xalqaro tranzit tashishlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

1-jadval

O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan savdo aloqalari dinamikasi (2023-yil)¹⁰⁶

Davlat	Savdo hajmi (mln. USD)	Eksport (mln. USD)	Import (mln. USD)
Qozog'iston	4398,9	1372,5	3026,4
Qirg'iziston	953,4	631,5	321,9
Tojikiston	756,8	605,0	151,8
Turkmaniston	1094,4	171,2	923,2
Afg'oniston	867,0	856,7	10,3

O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida tovar va xizmatlar savdosi faol rivojlanmoqda. Eng ko'p eksport qilinadigan tovarlar orasida transport vositalari, meva-sabzavot, xizmatlar, plastmassa va undan yasalgan buyumlar va to'qimachilik mahsulotlari ustunlik qiladi. Import tarkibida esa un mahsulotlari, qora metallar, yoqilg'i-energetika mahsulotlari, ruda va shlak va transport vositalari asosiy o'rin tutadi.

Savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish uchun O'zbekiston bojxona tartiqlarini soddalashtirish, tarif va preferensiyalar tizimini takomillashtirish, shuningdek, mintaqaviy integratsiya loyihalarida faol ishtirok etish kabi choralarni ko'rmoqda.

Transport va logistika tizimi mintaqaviy integratsiya va savdo hajmini oshirishning asosiy vositasidir. O'zbekistonning "Markaziy Osiyo-Janubiy Osiyo" tranzit koridori, shuningdek, "O'zbekiston-Turkmaniston-Eron" temir yo'l loyihasi mintaqada ichidagi va tashqarisidagi mamlakatlar o'rtasida transport-logistika imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirdi.

Energetika sektori ham mintaqaviy hamkorlikning muhim qismini tashkil etadi. O'zbekiston va qo'shni davlatlar gaz, elektr energiyasi va neft mahsulotlari sohasida o'zaro ta'minot va eksport-importni amalga oshiradi.

¹⁰⁶ <https://stat.uz/uz/> - O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan

Statistik ma'lumotlar O'zbekistonning Markaziy Osiyo davlatlari bilan aloqalarining ijobiy tendensiyasini ko'rsatadi:

- eksport hajmi 2023-yilda 3,7 mlrd. USD, import esa 4,4 mlrd. USDni tashkil etdi;

- investitsiya loyihalari soni 35 taga yetdi, ular orqali 12 mingdan ortiq yangi ish o'rinlari yaratildi;

- transport-logistika samaradorligi 20% ga oshdi.

O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari o'rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish strategiyasi quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

- mintaqaviy transport va tranzit koridorlarini rivojlantirish;

- savdo va tarif siyosatini uyg'unlashtirish;

- energetika va tabiiy resurslarni birgalikda boshqarish;

- qo'shma investitsiya loyihalarini amalga oshirish;

- mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlikni mustahkamlash.

2-jadval

Strategik yo'nalishlar va 2025- yilgacha kutilyotgan natijalar

Yo'nalish	Maqsad	Kutilyotgan natija
Transport	Tranzit samaradorligi	25% o'sish
Savdo	Tariflarni uyg'unlashtirish	Savdo hajmi 15% oshishi
Energetika	Resurslarni birgalikda boshqarish	Barqaror ta'minot
Investitsiya	Qo'shma loyihalarni rivojlantirish	15,000 yangi ish o'ri

Tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish jarayonida quyidagi muammolar mavjud:

- transport va logistika tizimlaridagi ayrim infrastruktura yetishmovchiligi;

- tarif va bojxona siyosatlaridagi nomutanosiblik;

- mintaqaviy loyihalarga moliyaviy resurs yetishmovchiligi;

- sanoat va energetika sohalarida texnologik yangilanishning sekinligi.

Tavsiya etiladigan yechimlar:

- transport va tranzit koridorlarini modernizatsiya qilish;

- savdo va bojxona siyosatini uyg'unlashtirish;

- investitsiya va moliyalashtirish manbalarini kengaytirish;

- texnologik yangilanishni joriy etish.

Xulosa. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan tashqi iqtisodiy aloqalari mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va mintaqaviy integratsiyada o'zni uchun strategik ahamiyatga ega. Savdo-iqtisodiy, investitsiya va transport-logistika sohalaridagi hamkorlik doimiy ravishda o'sib bormoqda, bu esa O'zbekiston va qo'shni davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga yordam beradi. 2023-yil holatiga ko'ra, savdo hajmi sezilarli darajada oshgan va investitsiya loyihalari orqali yangi ish o'rinlari yaratilgan.

Transport-logistika yo'nalishlari, jumladan temir yo'l va avtomobil yo'llari, O'zbekistonni mintaqaviy tranzit markaziga aylantirishga xizmat qiladi. Energetika

sohasidagi hamkorlik ham iqtisodiy barqarorlik va resurslarni samarali boshqarish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, mintaqaviy integratsiya O'zbekistonning strategik manfaatlarini amalga oshirish, savdo va investitsiya hajmini oshirish, hamda global iqtisodiy maydonda raqobatbardoshligini kuchaytirishga yordam beradi.

Biroq, tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish jarayonida transport infratuzilmasi, tarif siyosati va moliyaviy resurslar bilan bog'liq ba'zi muammolar mavjud. Ularni bartaraf etish uchun transport va tranzit koridorlarini modernizatsiya qilish, tarif va bojxona siyosatini uyg'unlashtirish, investitsiya manbalarini kengaytirish va texnologik yangilanishni joriy etish tavsiya etiladi.

Shunday qilib, O'zbekiston va Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va strategik barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayon doimiy monitoring, innovatsion yondashuv va xalqaro tajriba asosida amalga oshirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Djalilova N. *Sustainable Energy in Central Asia: Transition Towards Renewable Energy Sources in Uzbekistan* / <https://www.routledge.com/Sustainable-Energy-in-Central-Asia-Transition-Towards-Renewable-Energy-Sources-in-Uzbekistan/Djalilova/p/book/9780367626419>
2. Uuriintuya Batsaikhan, Marek Dabrowski (2017). *Central Asia - Twenty-five Years After the USSR Breakup* // *Russian Journal of Economics*, Volume 3, Issue 3, 2017, Pages 296-320.
3. Voxidova M.X. *O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan savdo aloqalarining rivojlanish yo'nalishlari* / *Иқтисод ва молия / Экономика и финансы* 2023, 4 (164). – B.28-35.
4. *O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari (stat.uz)*

O'ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA IJTIMOIIY TARMOQLAR VA MOLIYANING O'RNI

Nurullayeva Sabrina G'ayratovna, UMFT, 2-kurs talabasi
E-mail: nurullayevasabrina879@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston iqtisodiyotida ijtimoiy tarmoqlar va moliya tizimining tutgan o'rni, ularning o'zaro ta'siri hamda milliy iqtisodiy rivojlanishga qo'shayotgan hissasi ilmiy-nazariy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Bugungi raqamli transformatsiya davrida ijtimoiy tarmoqlar aholining iqtisodiy xatti-harakatiga, biznes jarayonlariga, marketing strategiyalariga, bandlik va tadbirkorlik muhitining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, elektron savdo, onlayn xizmatlar, reklama va brending jarayonlarining faollashuvi iqtisodiyotning yangi drayverlariga aylanmoqda. Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning iqtisodiyotni rivojlantirishdagi ustunliklari — tezkor axborot almashish, reklama samaradorligi, onlayn-savdo imkoniyatlari, yangi ish o'rinlarining yaratilishi va innovatsion g'oyalarning targ'iboti kabi jihatlar yoritiladi.

Shuningdek, moliya tizimining iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashdagi roli, xususan, bank sektori, investitsiyalar, kredit siyosati, sug'urta xizmatlari va davlat moliya boshqaruvinin samaradorligi ham batafsil tahlil qilinadi. Moliya sektori ijtimoiy tarmoqlar orqali biznes subyektlari bilan aloqani yo'lga qo'yishi, marketing imkoniyatlarini kengaytirishi va mijozlar bazasini rivojlantirishdagi zamonaviy yondashuvlar orqali iqtisodiyotning raqobatbardoshligini

oshirishi ko'rsatib o'tiladi. Maqola yakunida O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, moliya bozorini modernizatsiya qilish va ijtimoiy tarmoqlar imkoniyatlaridan samarali foydalanish bo'yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy tarmoqlar, moliya tizimi, O'zbekiston iqtisodiyoti, raqamli iqtisodiyot, bank sektori, investitsiyalar, marketing, elektron savdo, innovatsiyalar, biznes rivoji.

Abstract. This article analyzes the role of social networks and the financial system in the economy of Uzbekistan, their interaction and contribution to national economic development from a scientific and theoretical perspective. In today's era of digital transformation, social networks have a significant impact on the economic behavior of the population, business processes, marketing strategies, the formation of an employment and entrepreneurial environment. Especially among young people, the development of the digital economy, the activation of e-commerce, online services, advertising and branding processes are becoming new drivers of the economy. The article highlights the advantages of social networks in the development of the economy - such aspects as rapid information exchange, advertising efficiency, online trading opportunities, the creation of new jobs and the promotion of innovative ideas.

The role of the financial system in supporting economic growth, in particular, the efficiency of the banking sector, investments, credit policy, insurance services and public financial management, is also analyzed in detail. It is shown that the financial sector can establish contact with business entities through social networks, expand marketing opportunities and increase the competitiveness of the economy through modern approaches to developing the customer base. At the end of the article, proposals are developed for the development of the digital economy in Uzbekistan, modernization of the financial market and effective use of the opportunities of social networks.

Keywords: social networks, financial system, economy of Uzbekistan, digital economy, banking sector, investments, marketing, e-commerce, innovations, business development.

Аннотация. В данной статье анализируется роль социальных сетей и финансовой системы в экономике Узбекистана, их взаимодействие и вклад в развитие национальной экономики с научно-теоретической точки зрения. В современную эпоху цифровой трансформации социальные сети оказывают существенное влияние на экономическое поведение населения, бизнес-процессы, маркетинговые стратегии, формирование среды занятости и предпринимательства. Развитие цифровой экономики, активизация электронной коммерции, онлайн-сервисов, рекламы и брендинга, особенно среди молодежи, становятся новыми драйверами экономики. В статье освещаются преимущества социальных сетей в развитии экономики, такие как быстрый обмен информацией, эффективность рекламы, возможности онлайн-торговли, создание новых рабочих мест и продвижение инновационных идей.

Также подробно анализируется роль финансовой системы в поддержке экономического роста, в частности, эффективности банковского сектора, инвестиций, кредитной политики, страховых услуг и управления государственными финансами. Показано, что финансовый сектор может устанавливать контакты с субъектами бизнеса через социальные сети, расширять маркетинговые возможности и повышать конкурентоспособность экономики за счет современных подходов к развитию клиентской базы. В конце статьи разработаны предложения по развитию цифровой экономики в Узбекистане, модернизации финансового рынка и эффективному использованию возможностей социальных сетей.

Ключевые слова: социальные сети, финансовая система, экономика Узбекистана, цифровая экономика, банковский сектор, инвестиции, маркетинг, электронная коммерция, инновации, развитие бизнеса.

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari jadal rivojlanayotgan bir davrda ijtimoiy tarmoqlar iqtisodiy jarayonlarning ajralmas

qismiga aylanib bormoqda. Dunyo bozorlarida raqamli texnologiyalarga tayanish kuchayishi, axborot oqimining tezlashuvi, onlayn kommunikatsiya va elektron savdoning kengayishi O'zbekiston iqtisodiyoti uchun ham yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar aholining iqtisodiy xatti-harakatiga ta'sir qilishi, biznes subyektlari faoliyatini rivojlantirishda, marketing strategiyalarini shakllantirishda va brend imijini yaratishda muhim vositaga aylangan. Bugungi kunda Facebook, Instagram, Telegram, YouTube kabi platformalar nafaqat muloqot kanali, balki tovar va xizmatlarni targ'ib qilish, mijozlar bilan aloqa o'rnatish hamda bozordagi raqobatni kuchaytirish vositasi sifatida faol qo'llanilmoqda.

Moliya tizimi esa iqtisodiyotning yuragi bo'lib, uning barqaror ishlashi iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan hisoblanadi. Banklar, kredit tashkilotlari, investitsiya institutlari va moliya bozorining boshqa subyektlari ishlab chiqarish, tadbirkorlik va infratuzilma loyihalarini qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Raqamli moliyalashtirish tizimining shakllanishi, onlayn to'lov xizmatlarining kengayishi va moliya bozorining elektron platformalarga integratsiyalashuvi iqtisodiyot samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy tarmoqlar va moliya sektori o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash, raqobatbardosh biznes subyektlarini yaratish va zamonaviy marketing yondashuvlarini joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ijtimoiy tarmoqlarning iqtisodiyotga ta'siri, moliya tizimining raqamlashtirilishi va ularning o'zaro integratsiyasi orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Raqamli texnologiyalar rivoji dunyo iqtisodiyoti tuzilmasida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar jamiyatning har bir sohasiga, jumladan, iqtisodiy jarayonlarga kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omilga aylandi. Bugungi kunda O'zbekistonda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar soni 25 milliondan oshgani, aholining katta qismi internet orqali muloqot, savdo, xizmatlardan foydalanishi ushbu platformalarning iqtisodiyotdagi rolini yanada oshirmoqda.

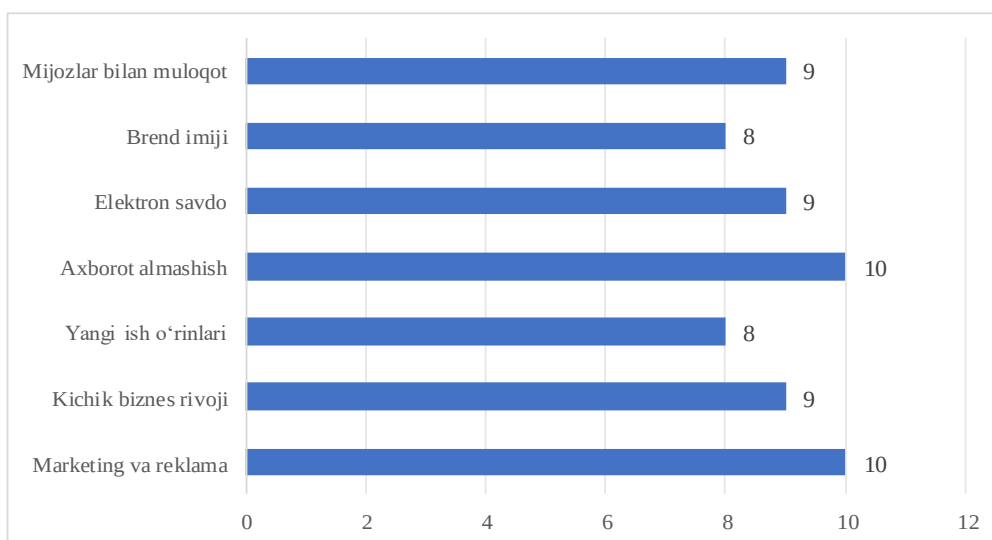
Ijtimoiy tarmoqlarning iqtisodiy ahamiyati, avvalo, axborot almashish tezligi va ko'lamining kengayishi bilan izohlanadi. Avvallari biznes subyektlari o'z mahsulotlarini targ'ib qilish uchun an'anaviy marketing vositalaridan foydalanar edi. Bugungi kunda esa Instagram, Facebook, Telegram, YouTube kabi platformalar orqali reklama qilish bir necha barobar arzon va samarali bo'lib qoldi. O'zbekiston tadbirkorlari, ayniqsa, kichik biznes vakillari uchun ijtimoiy tarmoqlar mahsulotni iste'molchiga bevosita yetkazish imkonini yaratmoqda. Bu marketing xarajatlarining keskin kamayishi va foyda daromadining oshishiga xizmat qilmoqda.

Ijtimoiy tarmoqlarning yana bir muhim funksiyasi – bozor tamoyillariga mos talab va takliflarni tezda shakllantirishidir. Masalan, yangi mahsulot bozor sharoitiga mos bo'lsa, mijozlar fikri, sharhlari, baholari orqali tadbirkorlar tezkor tahlil olib boradi. Bu esa mahsulot sifatining oshishi, xizmatlar ko'lamining kengayishi va raqobatning kuchayishiga olib keladi.

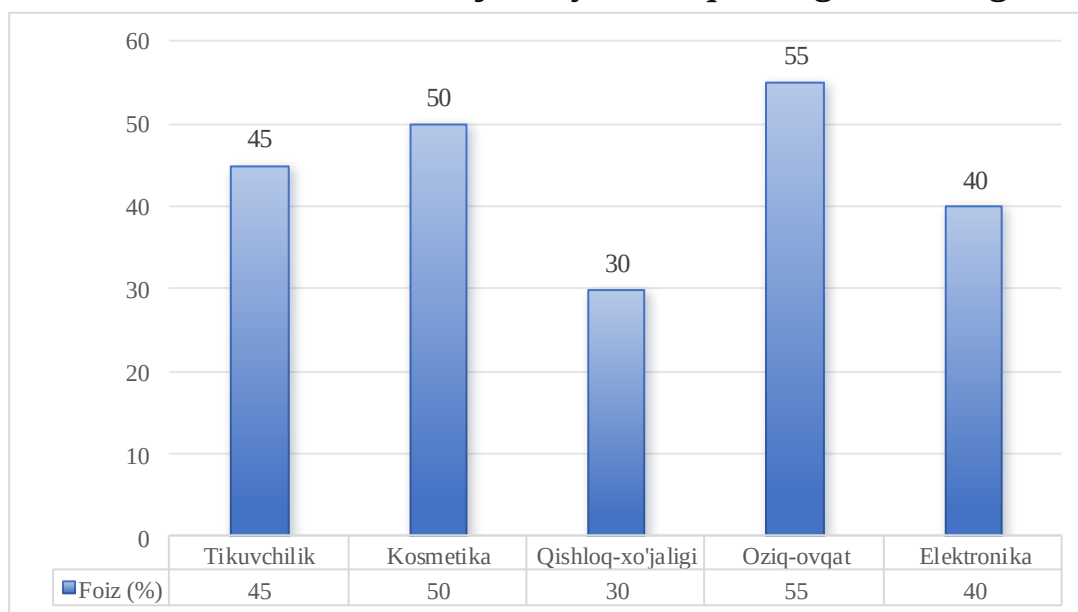
Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlar O‘zbekiston yoshlari uchun yangi ish o‘rinlari – smm mutaxassisi, kontent yaratuvchi, dizayner, blogger, reklama boshqaruvchisi kabi kasblarni yuzaga keltirdi. Bu raqamli iqtisodiyotning o‘rishiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ijtimoiy tarmoqlar aynan kichik biznes uchun eng katta imkoniyatlar maydoniga aylangan. Statistikalarga ko‘ra, respublikadagi kichik tadbirkorlikning 40% dan ortig‘i mahsulot va xizmatlarini reklama qilishda ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi.

Ijtimoiy tarmoqlar marketing tizimini tubdan o‘zgartirdi. Zero, u maqsadli auditoriyani aniq belgilash, reklama xarajatlarining arzonligi, xaridor bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot imkoniyati, bozor kon’yunkturasini tezda o‘rganish, brend imijini shakllantirish va rivojlantirish, onlayn savdo imkoniyatlaridan samarali foydalanishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

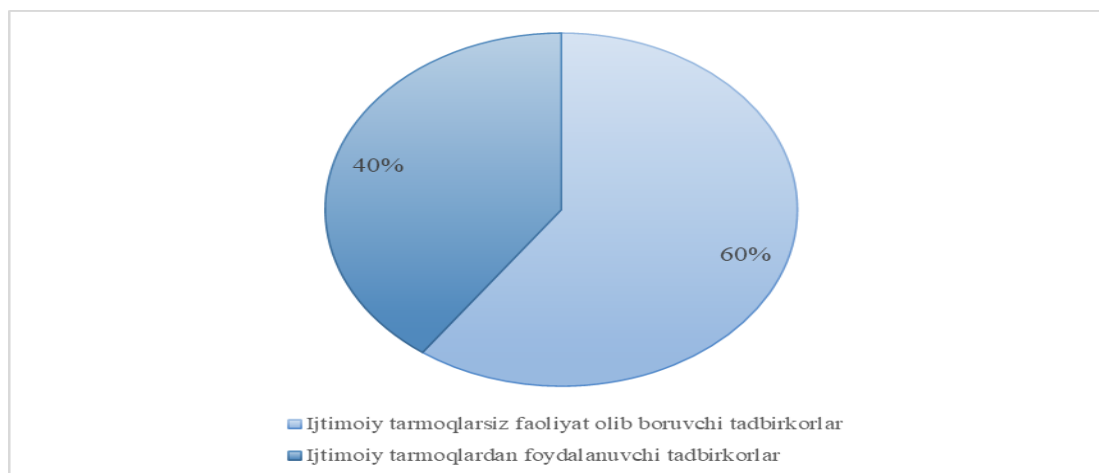

1-rasm. O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoqlarning marketing tizimi

2-rasm. O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoqlar orqali savdo turlari

O‘zbekistonda ijtimoiy tarmoqlar orqali savdo qilishning kengaydi. “Instagram-savdo”, “Telegram-do‘kon”, “YouTube-reklama” kabi yangi iqtisodiy model shakllandi. Bu esa an‘anaviy bozor infratuzilmasiga nisbatan osonroq, kam xarajatlilik bilan farqlanadi. Masalan, tikuvchilik mahsulotlari, milliy kiyimlar, kengaytirilgan kosmetika brendlari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, taom yetkazib berish xizmatlari, elektron qurilmalar savdosi ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilayotgan savdo aylanmasining keskin oshishiga sabab bo‘lmoqda.

3-rasm. O‘zbekistonda kichik biznesning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi

Moliya tizimi har qanday davlat iqtisodiyotining asosiy tayanchlaridan biridir. O‘zbekistonda moliya tizimi banklar, mikromoliya tashkilotlari, kredit uyushmalari, sug‘urta kompaniyalari, investitsiya jamg‘armalari, fond bozori kabi institutsiyalar orqali ishlaydi.

Moliya tizimi quyidagi vazifalarni bajaradi:

- kapitalni iqtisodiyotga yo‘naltirish;
- tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirish;
- investitsiyalarni jalb qilish;
- davlat byudjetini boshqarish;
- aholi va biznesning moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan talabini qondirish;
- iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash.

O‘zbekiston moliya sektori so‘nggi yillarda modernizatsiya qilinib, digital bank xizmatlari – Online banking, mobil ilovalar, elektron to‘lov tizimlari, raqamli hisob-kitob xizmatlari tez sur‘atlarda joriy etilmoqda. Bu aholining moliyaviy savodxonligini oshirmoqda va iqtisodiy jarayonlarni yengillashtirmoqda.

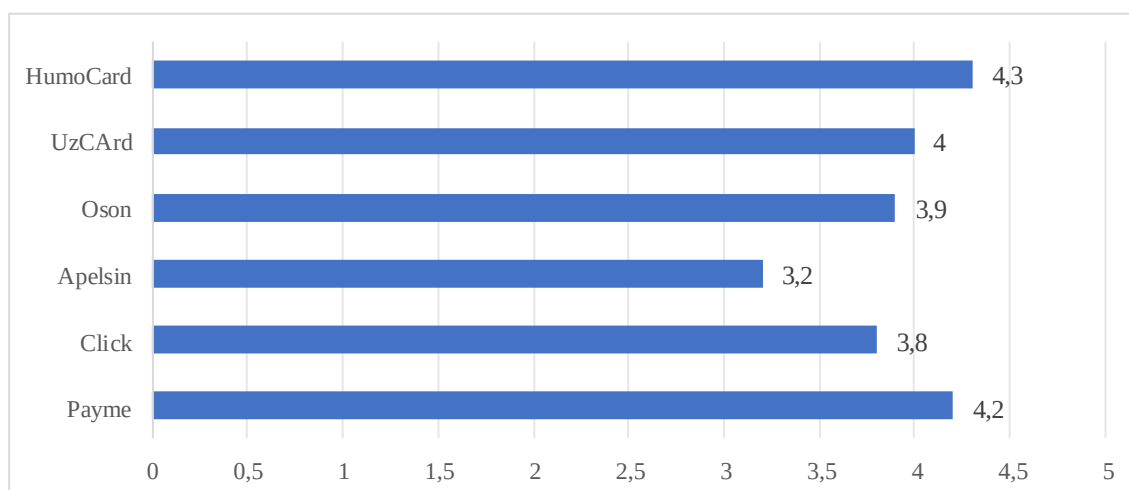
Bugungi kunda moliya sektori ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi mijozlar bilan aloqa o‘rnatish, marketing strategiyalarini rivojlantirish, xizmatlarni targ‘ib qilish kabi jarayonlarda faol foydalanmoqda.

Banklar va moliya tashkilotlari ijtimoiy tarmoqlarda reklama joylashtiradi, mijozlarga maslahat beradi, xizmatlar to‘g‘risida axborot beradi, onlayn xizmatlarga yo‘naltiradi, jamoatchilik fikrini o‘rganadi. Ayniqsa, O‘zbekistonda Uzun Bank, Ipak Yo‘li Bank, Hamkorbank, Kapitalbank, TBC Bank kabi tijorat

banklari ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanmoqda. Bu esa bank-mijoz munosabatlarining yangi modelini shakllantirmoqda.

So'nggi yillarda O'zbekiston fintech ekotizimini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Fintech (moliya + texnologiya) moliyaviy xizmatlarni tezkor, qulay va arzon shaklda taqdim etadi. Ijtimoiy tarmoqlar esa ushbu xizmatlarni keng targ'ib qilish uchun eng samarali platforma sifatida foydalanilmoqda.

O'zbekiston fintech bozorida, Payme, Click, Apelsin, OSON, Soliq ilovalari, MyUzCard, Humo Pay kabi xizmatlar keng ommalashgan. Ular orqali mobil to'lovlar, onlayn kreditlar, kommunal xizmatlar to'lovi, onlayn sug'urta, pul o'tkazmalari amalga oshirilmoqda.

4-rasm. O'zbekistonda moliyaviy xizmatlar

Moliya bozorining barqaror rivojlanishi aholining moliya madaniyati bilan bevosita bog'liq. Ijtimoiy tarmoqlar bu borada kuchli axborot manbai bo'lib xizmat qilmoqda.

Banklar, iqtisodiy ekspertlar, bloggerlar investitsiya to'lov tizimlari kredit siyosati moliyaviy rejalashtirish bo'yicha kontentlar tayyorlab, fuqarolarning bilimini oshirmoqda.

O'zaro integratsiya bozor munosabatlarining soddalashuvi, onlayn savdo hajmining oshishi, tadbirkorlikning rivojlanishi, raqobatning kuchayishi, bank xizmatlaridan foydalanish darajasining ortishi, investitsiya muhitining yaxshilanishi, yangi ish o'rinlari yaratilishi, iqtisodiyotning raqamlashtirilishi kabi natijalarga olib kelmoqda. Bu O'zbekistonning global iqtisodiyotga integratsiyasini jadallashtiradi.

Xulosa. O'zbekiston iqtisodiyotida ijtimoiy tarmoqlar va moliya tizimining tutgan o'ri tobora kuchayib borayotgani zamonaviy rivojlanish tendensiyalarining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib borayotgani, aholining internetdan foydalanish ko'lamining kengayishi va onlayn xizmatlarga ehtiyojning oshishi ijtimoiy tarmoqlarni iqtisodiy jarayonlarning muhim drayveriga aylantirdi. Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar marketing, reklama, savdo, tadbirkorlikni rivojlantirish, iste'molchilar bilan muloqot o'rnatish va brend imijini shakllantirishda asosiy vositalardan biri bo'lib qoldi. Ayniqsa,

kichik biznes subyektlari uchun bu platformalar arzon, qulay va tezkor bozor maydonini yaratmoqda.

Shu bilan birga, moliya sektori iqtisodiyotning barqaror ishlashi, investitsiyalar jalb qilish, kreditlash tizimini rivojlantirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va davlat byudjeti barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi. Raqamli bank xizmatlari, mobil to'lov tizimlari, fintech platformalarining kengayishi moliya tizimining zamonaviylashuvi va uning aholi hayotiga chuqur kirib borishini ta'minladi. Moliya sektori ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiya qilinishi natijasida mijozlar bilan muloqotning yangi modeli shakllanib, xizmatlar sifati oshdi, banklar o'z xizmatlarini targ'ib qilishda samaradorlikka erishdi.

Umuman, ijtimoiy tarmoqlar va moliya tizimining o'zaro uyg'unligi iqtisodiyotning raqamlashtirilishi, biznes jarayonlarining soddalashuvi, ish o'rinlarining ko'payishi, investitsiya muhitining yaxshilanishi va iqtisodiy o'sish tezlashuviga olib kelmoqda. Bu esa O'zbekistonning global raqamli iqtisodiyotga integratsiya jarayonini jadallashtirib, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari
2. Ayupov R.H., Boltaboeva G.R. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. T.: TMI, 2020. – 575 b.
3. Котлер Ф. Маркетинг асослари. Т.: Sarmoya books, 2025. – 880 б.
4. Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of Social Media. *Business Horizons*, 53(1), 59–68.
5. OECD (2025), *OECD Skills Outlook 2025: Building the Skills of the 21st Century for All*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/26163cd3-en>.
6. O'zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo'mitasi ma'lumotlari

MAVJUD SOLIQ AXBOROT TIZIMLARI HOLATI, ULARNING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI VA TADBIRKORLIK SUB'EKTLARI UCHUN XIZMATLAR SAMARADORLIGINI TAHLILI

Xalilov Jaxongir Panji o'g'li, UMFT, 2-kurs talabasi

E-mail: Sherzodrahmonom7670@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston soliq organlarining amaldagi axborot tizimlari holati, ularning tuzilmasi va funksional imkoniyatlari hamda tadbirkorlik sub'ektlari uchun ko'rsatilayotgan raqamli soliq xizmatlarining samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida mavjud axborot tizimlarining arxitekturaviy yondashuvlari, xizmatlar ko'rsatish jarayonlari, ma'lumotlarni qayta ishlash mexanizmlari va xavfsizlik talablari o'rganildi. Shuningdek, tadbirkorlar uchun taqdim etilayotgan elektron xizmatlarning amaliy holati, foydalanuvchi tajribasi va mavjud muammolar tahlil qilinib, xizmatlar samaradorligini baholash ko'rsatkichlari asoslab berildi. Tadqiqot natijalari soliq xizmatlarini takomillashtirish va ularni raqamli transformatsiya qilish bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: soliq axborot tizimi, raqamli soliq xizmatlari, tadbirkorlik sub'ektlari, xizmatlar samaradorligi, axborot tizimi arxitekturasi.

Abstract. This paper analyzes the current state of information systems of the tax authorities of Uzbekistan, their architectural structure and functional capabilities, as well as the efficiency of digital tax services provided to business entities. The study examines the practical use of electronic tax service portals and mobile applications, user activity, request statistics, and

existing issues based on real statistical data. A system of indicators for evaluating the efficiency of tax services is proposed, and scientific and practical conclusions for further improvement are formulated.

Keywords: tax information systems, digital tax services, business entities, efficiency indicators, e-government.

Аннотация. В статье анализируется текущее состояние информационных систем налоговых органов Узбекистана, их архитектурная структура и функциональные возможности, а также эффективность цифровых налоговых услуг для субъектов предпринимательства. В ходе исследования на основе реальных статистических данных изучены практика использования электронных налоговых сервисов, активность пользователей, статистика обращений и существующие проблемы. Обоснована система показателей оценки эффективности налоговых услуг и сформулированы научно-практические выводы по их совершенствованию.

Ключевые слова: налоговая информационная система, цифровые налоговые услуги, предпринимательство, показатели эффективности, электронное правительство.

Kirish. Raqamli transformatsiya jarayonlari davlat boshqaruvi tizimlarining barcha pog'onalariga chuqur kirib bormoqda. Ayniqsa, soliq boshqaruvi sohasida axborot texnologiyalaridan foydalanish soliq tushumlarini oshirish, ma'muriy xarajatlarni kamaytirish hamda tadbirkorlik sub'ektlari uchun qulay xizmatlar yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy soliq axborot tizimlari nafaqat hisob-kitob va nazorat funksiyalarini bajaradi, balki soliq to'lovchilar bilan o'zaro aloqani raqamli muhitga ko'chirish orqali shaffoflik va tezkorlikni ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda soliq tizimini raqamlashtirishga alohida e'tibor qaratilib, elektron soliq xizmatlari portallari, mobil ilovalar va integratsion platformalar joriy etildi. Biroq axborot tizimlarining amaldagi holatini chuqur tahlil qilish, ularning funksional imkoniyatlarini baholash hamda tadbirkorlar uchun xizmatlar samaradorligini aniqlash dolzarb ilmiy-amaliy vazifa bo'lib qolmoqda. Ushbu maqolada aynan mana shu masalalar kompleks tarzda ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston soliq organlarining amaldagi axborot tizimlari ko'p komponentli va ko'p qatlamli arxitektura asosida shakllangan. Tizimning asosiy foydalanuvchi interfeyslari sifatida elektron soliq xizmatlari portali va mobil ilovalar faoliyat yuritadi. Ushbu interfeyslar orqali tadbirkorlik sub'ektlari soliq hisobotlarini taqdim etish, qarzdorlik holatini ko'rish, elektron hisob-fakturalar bilan ishlash, onlayn nazorat-kassa mashinalari ma'lumotlarini kuzatish hamda soliq organlariga murojaat yuborish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Xizmatlar qatlami autentifikatsiya va avtorizatsiya modullari, API gateway hamda soliq xizmatlariga oid funksional modullardan iborat. Autentifikatsiya mexanizmlari foydalanuvchining shaxsini aniqlash va vakolatlarini belgilashni ta'minlasa, API gateway so'rovlarni marshrutlash, yuklamani boshqarish va audit jarayonlarini amalga oshiradi. Soliq xizmatlari esa hisobotlarni qabul qilish, hisob-kitoblarni bajarish, xabarnomalar yuborish va murojaatlarni qayta ishlash kabi vazifalarni bajaradi.

Ushbu jadvalda O'zbekiston soliq organlarining raqamli axborot tizimlari va tadbirkorlik sub'ektlari uchun ko'rsatilayotgan soliq xizmatlari bo'yicha asosiy statistik ko'rsatkichlar jamlangan. Jadvaldagi ma'lumotlar mobil va portal

kanallarining yuqori faolligini, elektron murojaatlar ulushining ustunligini hamda foydalanuvchi qo'llab-quvvatlashga bo'lgan ehtiyoj yuqoriligini ko'rsatadi. Ayniqsa, call-markazga tushayotgan murojaatlar va qayta yuborish holatlarining mavjudligi xizmatlar jarayonida validatsiya va foydalanuvchi tajribasini takomillashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslaydi.

1-jadval

O'zbekiston soliq axborot tizimlari va raqamli soliq xizmatlari bo'yicha asosiy statistik ko'rsatkichlar

№	Ko'rsatkich nomi	Qiymat	Izoh / Amaliy talqin
1	“Soliq” mobil ilovasida ro'yxatdan o'tgan foydalanuvchilar	5,7	Mobil kanalning ommaviyligi va yuqori yuklamasini ko'rsatadi
2	Faol foydalanuvchilar soni	5,4	Ilovaning real ishlatilayotganini tasdiqlaydi
3	Oylik foydalanishlar soni	56,8	Pik yuklama va barqarorlik talablarini asoslaydi
4	Elektron murojaatlar ulushi	85,3	Raqamli kanallar ustuvorligini ko'rsatadi
5	Og'zaki murojaatlar ulushi	9,5	Call-markaz yuklamasini bildiradi
6	Yozma murojaatlar ulushi	5,2	An'anaviy kanalning kamayib borayotganini ko'rsatadi
7	Soliq organlariga kelib tushgan jami murojaatlar (2024 y.)	46 999	Xizmatlar murakkabligi va tushuntirishga ehtiyoj borligini bildiradi
8	Call-markaz (1198) orqali murojaatlar (oylik)	≈ 90 000	Foydalanuvchi savollari oqimi yuqoriligini ko'rsatadi
9	Hisobot topshirish jarayonida qayta yuborish ehtimoli	15–20	Validatsiya kech qo'llanishi bilan bog'liq
	Birinchi urinishda muvaffaqiyatli o'tish (First-pass success)	65–70	Xizmatlar UX darajasini ifodalaydi
	Elektron xizmatlardan foydalanish asosiy segmenti	Tadbirkorlar, YTT, Yuridik shaxslar	Tadqiqot ob'ekti aniqligi
	Asosiy muammo manbalari	Validatsiya, forma murakkabligi, integratsiya tafovuti	AS-IS jarayon tahliliga mos

Amaldagi raqamli soliq xizmatlari tadbirkorlik sub'ektlari faoliyatida muhim o'rin egallaydi. Elektron hisobot topshirish, soliq to'lovlarini onlayn amalga oshirish va avtomatik hisob-kitoblar tadbirkorlar vaqtini tejashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, xizmatlardan foydalanish jarayonida bir qator amaliy muammolar ham yuzaga kelmoqda.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, foydalanuvchilar ko'pincha forma to'ldirishdagi murakkabliklar, validatsiya qoidalarining kech qo'llanilishi va tushunarsiz xatolik xabarlar bilan to'qnash keladi. Natijada hisobotlar qayta yuboriladi, xizmat ko'rsatish vaqti uzayadi va foydalanuvchi qoniqishi pasayadi.

Bundan tashqari, murojaatlar sonining yuqoriligi xizmatlar hali to'liq intuitiv va o'z-o'zini tushuntiruvchi darajaga yetmaganini ko'rsatadi.

Mobil ilovalar orqali xizmatlardan foydalanish keng ommalashgan bo'lsa-da, katta foydalanuvchi oqimi tizimga yuklamani oshiradi. Bu holat xizmatlarning barqarorligi va tezkorligiga qo'yiladigan talablarni kuchaytiradi. Shu sababli xizmatlarni takomillashtirishda foydalanuvchi tajribasini (UX) markazga qo'ygan holda jarayonlarni qayta ko'rib chiqish zarur.

Soliq xizmatlari samaradorligini baholash uchun aniq va o'lchab bo'ladigan ko'rsatkichlar tizimi zarur. Bunday ko'rsatkichlar jarayon tezkorligi, tizim barqarorligi va foydalanuvchi qoniqishini kompleks baholash imkonini beradi. Asosiy ko'rsatkichlar qatoriga end-to-end vaqt, birinchi urinishda muvaffaqiyatli o'tish ulushi, qayta ishlash va murojaatlar soni kiradi.

End-to-end vaqt tadbirkorning xizmatni tanlashidan boshlab yakuniy natija olguniga qadar bo'lgan vaqtni ifodalaydi. Ushbu ko'rsatkichning qisqarishi jarayonlarning optimallashtirilganini bildiradi. Birinchi urinishda muvaffaqiyatli o'tish ko'rsatkichi esa xizmatlarning tushunarli va to'g'ri ishlayotganini ko'rsatadi. Murojaatlar sonining kamayishi foydalanuvchilarga xizmatlar yetarlicha aniqlik bilan taqdim etilayotganidan dalolat beradi.

Texnik ko'rsatkichlar sifatida tizimning mavjudligi, o'rtacha javob vaqti va xatoliklar ulushi baholanadi. Xavfsizlik ko'rsatkichlari esa autentifikatsiya muvaffaqiyatsizliklari va audit qamrovi bilan aniqlanadi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida xizmatlar samaradorligini kompleks baholash va takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash mumkin.

Xulosa. Maqolada O'zbekiston soliq organlarining amaldagi axborot tizimlari holati va ularning tadbirkorlik sub'ektlari uchun xizmatlar ko'rsatishdagi roli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mavjud tizimlar funksional jihatdan keng imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, jarayonlarni optimallashtirish, foydalanuvchi tajribasini yaxshilash va xizmatlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha choralar talab etiladi. Xususan, validatsiya mexanizmlarini erta bosqichga ko'chirish, avtomatik tavsiyalar va riskga asoslangan nazorat yondashuvlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Налоговый кодекс Республики Узбекистан. – Ташкент, 2020 (с изменениями и дополнениями).*
2. *Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП–5116 «О мерах по дальнейшему совершенствованию налогового администрирования и повышению качества налоговых услуг». – Ташкент, 2021.*
3. *Государственный налоговый комитет Республики Узбекистан Официальный сайт: <https://soliq.uz>*
4. *Единый портал электронных налоговых услуг. <https://my.soliq.uz>*
5. *Мобильное приложение “Soliq”. Описание и статистика использования // Google Play.*
6. *Laudon K., Laudon J. Management Information Systems: Managing the Digital Firm. – 16th ed. – Pearson Education, 2020.*
7. *Pressman R., Maxim B. Software Engineering: A Practitioner's Approach. – 8th ed. – McGraw-Hill, 2015.*

8. Davenport T.H., Harris J.G. *Competing on Analytics: The New Science of Winning*. – Harvard Business School Press, 2017.
9. Chen M., Mao S., Liu Y. *Big Data: A Survey*. // *Mobile Networks and Applications*. – 2014. – Vol. 19(2). – pp. 171–209.
10. Hammer M., Champy J. *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution*. – Harper Business, 2009.
11. OECD. *Tax Administration 2022: Comparative Information on OECD and other Advanced and Emerging Economies*. – Paris, OECD Publishing.
12. Hevner A., March S., Park J., Ram S. *Design Science in Information Systems Research*. // *MIS Quarterly*. – 2004. – Vol. 28(1). – pp. 75–105.

RAQAMLI IQTISODIYOTDA KIBERMAKON XAVFSIZLIGINING NAZARIY ASOSLARI

*Nurulloyev Xushvaqt Kaxramon-o'g'li, UMFT,
Raqamli iqtisodiyot magistri, E-mail: asphalt7272@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida kibermakon xavfsizligining asoslari ko'rib chiqamiz. Raqamli platformalar, bulutli xizmatlar, IoT hamda sun'iy intellekt iqtisodiy jarayonlarni tezlashtirishi bilan birga kiberxatarlar ko'lamini ham kengaytirmoqda. Ishda raqamli iqtisodiyot va kibermakon tushunchalarining mohiyati ko'rsatilib, axborot xavfsizligining CIA, AAA, Defense-in-Depth va Zero Trust kabi yondashuvlar asosiy tamoyillari sifatida aytiladi. Tahdid–zaiflik–risk modeli asosida riskni baholash tushuntirib beriladi hamda phishing, ransomware, DDoS, web-ilovalar zaifliklari va supply chain hujumlari kabi xatarlar toifalarga ajratiladi. Yakunda riskga asoslangan boshqaruv va amaliy tavsiyalar keltiriladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, kibermakon, kibar xavfsizlik, Zero Trust, risk boshqaruvi.

Kirish. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar juda tez rivojlanmoqda, davlat boshqaruvi, bank-moliya, sanoat, transport, ta'lim va sog'liqni saqlash kabi sohalarida raqamli texnologiyalar ulushi oshdi. Elektron tijorat, fintech, bulutli xizmatlar, mobil ilovalar, IoT, sun'iy intellekt va Big Data kabi yechimlar jarayonlarni tezlashtirib, samaradorlikni oshirmoqda. Biroq raqamli transformatsiya bilan birga kiberxatarlar ham ko'payib, ma'lumot, servislar, infratuzilma va intellektual mulkni himoya qilish asosiy masalaga aylandi.

Mazkur maqolaning maqsadi — raqamli iqtisodiyot sharoitida kibermakon xavfsizligining nazariy jihatlarini aytib o'tamiz, asosiy tushunchalar va tamoyillarni izohlash, tahdid–zaiflik–risk bog'liqligini tahlil qilish hamda xavfsizlikni boshqarishning metodologik yo'nalishlari bo'yicha amaliy tavsiyalar berishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Kibermakon xavfsizligi nazariy jihatdan axborot xavfsizligi tushunchalari bilan uzviy bog'liq bo'lib, unda CIA triadasi (maxfiylik, yaxlitlik, mavjudlik) eng muhim talab deb olinadi. Raqamli iqtisodiyotda xizmatlarning masofadan, ko'p foydalanuvchili va birlashtirilgan shaklda ishlashi identifikatsiya va kirishni boshqarish talablarini kuchaytiradi. Shu nuqtayi nazardan AAA (autentifikatsiya, avtorizatsiya) yondashuvi amalni kuzatib borish, kuzatuv yozuvlari va javobgarlikni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Amaliy kiberhimoyada bitta mexanizmga tayanish yetarli bo'lmagani sababli “qatlamli himoya” (Defense-in-Depth) ko'p ishlatiladi. Zamonaviy

tarmoqlar va bulutli muhitda “ichki tarmoq ishonchli” degan tasavvur o‘zini oqlamasligi tufayli Zero Trust ko‘proq qo‘lanilyapti: har bir so‘rov tekshiriladi, kerakli huquqlarnigina berish qo‘llanadi va doimiy monitoring yo‘lga qo‘yiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada konseptual tahlil, taqqoslash va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Avvalo, raqamli iqtisodiyot va kibermakon bo‘yicha tushunchalar aniqlashtirildi, so‘ng xavfsizlikni baholashda tahdid–zaiflik–risk modeli asos qilib olindi. Riskni baholash “ehtimollik $\times$ ta’sir” mantiqi orqali talqin qilinib, raqamli xizmatlar uchun xos bo‘lgan xatarlar (phishing, ransomware, DDoS, web-zaifliklar va boshqalar) nazariyalar bilan bog‘landi. Shuningdek, ISMS doirasidagi boshqaruv elementlari — aktivlar hisobi, risk baholash, audit, hodisalarga javob berish hamda uzilish oldini olish — pastda yoritildi.

Tadqiqot natijalari

1) Raqamli iqtisodiyot va kibermakonning bir-biriga qanday ta’siri

Raqamli iqtisodiyotda ma’lumotlar (data) eng kerakli ma’lumot manbai sifatida qaror qabul qilish, xizmatlarni shaxsiylashtirish, jarayonlarni avtomatlashtirish va raqobatbardoshlikni belgilashda asosiy omilga aylanadi. Shuning uchun internet va telekommunikatsiya tarmoqlari, axborot tizimlari, dasturiy vositalar, ma’lumotlar bazalari hamda foydalanuvchi subyektlar o‘zaro bog‘langan kibermakon iqtisodiy faoliyatning “asosiy maydoni” sifatida shakllanadi. Bu muhitda yuzaga keladigan har qanday uzilish yoki sizib chiqish bevosita moliyaviy zarar, reputatsiya yo‘qotilishi hamda huquqiy javobgarlikka olib kelishi mumkin.

2) Asosiy tamoyillar: CIA, AAA, Defense-in-Depth va Zero Trust

Axborot xavfsizligi nazariyasidagi CIA triadasi raqamli servislar uchun minimal talabni belgilaydi: maxfiylik, yaxlitlik va mavjudlik. Raqamli iqtisodiyot sharoitida bu mezonlar AAA tamoyillari bilan to‘ldiriladi: foydalanuvchini aniqlash (autentifikatsiya), huquq berish (avtorizatsiya) va harakatlarni qayd etish (hisobotdorlik). Defense-in-Depth yondashuvi himoyani bir necha qatlamlarda (tarmoq, ilova, ma’lumot, foydalanuvchini aniqlash, monitoring) tashkil etishni tushuntiradi. Zero Trust esa har bir so‘rovni tekshirish, minimal huquqlar, segmentatsiya va doimiy monitoring orqali ichki hamda tashqi xatarlarni kamaytirishga yordam beradi.

3) Tahdid–zaiflik–risk modeli va riskga asoslangan boshqaruv

Kiberxavfsizlikning tartibi quyidagicha: tizimdagi xato yoki bo‘shliq zaiflikni yuzaga keltiradi; zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan omil tahdiddir; tahdid zaiflikdan foydalanganda risk paydo bo‘ladi. Riskni shunday tushunishadi: qanchalik bo‘lish ehtimoli bor va zarar qanchalik katta bo‘ladi. Raqamli iqtisodiyotda risk oqibatlari faqat moliyaviy zarar bilan cheklanmay, xizmat uzilishi, jarimalar, mijoz ishonchi pasayishi hamda intellektual mulk yo‘qotilishi kabi salbiy natijalarga ham olib keladi.

Shu sabab resurslarni eng muhim aktivlar va eng eng yuqori hafvlarga yo‘naltirishga asoslangan riskga asoslangan boshqaruv amaliy jihatdan eng maqbul yondashuv hisoblanadi. U aktivlarni aniqlash, tahdid va zaifliklarni baholash,

riskni hisoblash, choralarni tanlash (pasaytirish, qabul qilish, boshqasiga o'tkazish), monitoring va qayta baholash bosqichlarini qamrab oladi.

4) Kiberxatarlar va hujumlar bo'linishi

Raqamli iqtisodiyotda tahdidlar manbasi bo'yicha tashqi (kiberjinoyatchilar, APT), ichki (xodim ehtiyotsizligi yoki qasddan harakati), boshqa tashkilotlar (vendor/supply chain) ko'rinishlarida uchraydi. Amaliyotda eng ko'p uchraydigan hujum turlari: ko'pchilikka tanish bo'lgan phishing xatlari — bankdan kelgandek ko'rinadigan soxta xatlar — hanuzgacha eng ko'p uchraydigan hujumlardandir, ransomware, DDoS, web-ilova zaifliklari (SQLi, XSS, CSRF), supply chain hujumlari, cloud (bulutli tarmoq) noto'g'ri sozlanishi hamda ichki xodimdan keladigan xavf. Ushbu xatarlar ko'pincha noto'g'ri sozlamalar, zaif parollar, yangilanishlarning kechikishi yoki xodimlarning kiberxavfsizlik bo'yicha yetarli savodxon emasligi bilan kuchayadi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot rivoji kibernakon xavfsizligini eng muhim yo'nalishlardan biriga aylandi. CIA triadasi, xavf qanday paydo bo'lishi, Defense-in-Depth hamda Zero Trust tushunchalari himoyaning asoslarini tashkil etadi. Kiberxavfsizlik ko'p qirrali bo'lgani bois texnik choralar bilan bir qatorda tashkiliy, huquqiy va inson omiliga bog'liq yo'nalishlar ham o'zgacha yondashuvda amalga oshirilishi zarur.

Amaliy tavsiyalar: (1) riskga asoslangan boshqaruvni joriy etish; (2) IAM/MFA va minimal huquqlar prinsipini kuchaytirish, bo'lib chiqish, ajratish va doimiy verifikatsiyani joriy etish; (3) monitoring va loglashni markazlashtirish hamda incident response tartibini ishlab chiqish; (4) xodimlar uchun treninglar orqali xavfsizlik madaniyatini rivojlantirish; (5) kiberxavfsizlikni biznes uzluksizligi va ishonchni ta'minlovchi investitsiya sifatida baholash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Organization for Standardization. (2022). ISO/IEC 27001: Information security management systems — Requirements. ISO.
2. International Organization for Standardization. (2022). ISO/IEC 27002: Information security controls. ISO.
3. National Institute of Standards and Technology. (2018). Framework for Improving Critical Infrastructure Cybersecurity (Version 1.1). NIST.
4. National Institute of Standards and Technology. (2012). NIST SP 800-30 Rev. 1: Guide for Conducting Risk Assessments. NIST.
5. Anderson, R. (2020). Security Engineering: A Guide to Building Dependable Distributed Systems (3rd ed.). Wiley.

O'ZBEKISTONDA FINTECH TEXNOLOGIYALARI

Xamidullayev Ali Shuxrat o'g'li, UMFT, 2-kurs talabasi
E-mail: xamidullayev06@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida fintech (moliya texnologiyalari) sohasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda uning iqtisodiyotga ta'siri tahlil qilinadi. Fintech texnologiyalarining bank tizimi, elektron to'lovlar, raqamli valyutalar va mobil ilovalar orqali moliyaviy xizmatlarni soddalashtirishdagi o'rni yoritilgan. 2023-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda 22 milliondan ortiq kishi masofaviy bank xizmatlaridan foydalanmoqda, bu aholining 65% ini tashkil etadi. Naqd pulsiz to'lovlar hajmi 2019-2023

yillarda 15% dan 48% ga oshdi. Yetakchi fintech kompaniyalari - Click (12 mln foydalanuvchi, \$8,5 mlrd tranzaksiya), Payme (8 mln, \$6,2 mlrd), Uzum Bank (5 mln, \$4,0 mlrd) va Apelsin (3,5 mln, \$2,1 mlrd) bozorning 100% ini egallaydi. Shuningdek, O'zbekistonda fintech startaplarini qo'llab-quvvatlash siyosati, huquqiy asoslar, fintech-sandbox mexanizmi hamda bu yo'nalishda xalqaro tajribalarni joriy etish masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada fintechning raqamli iqtisodiyotdagi ahamiyati, uning biznes va aholiga ta'siri haqida statistik tahlillar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Fintech, raqamli iqtisodiyot, elektron to'lovlar, mobil banking, startaplar, moliyaviy texnologiyalar, innovatsiya, naqd pulsiz to'lovlar.

Abstract: This article analyzes the formation and development of the fintech (financial technology) sector in the Republic of Uzbekistan and its impact on the national economy. It highlights the role of fintech in simplifying financial services through the banking system, electronic payments, digital currencies, and mobile applications. As of 2023, over 22 million people in Uzbekistan use remote banking services, representing 65% of the population. Cashless payments volume increased from 15% to 48% during 2019-2023. Leading fintech companies - Click (12M users, \$8.5B transactions), Payme (8M, \$6.2B), Uzum Bank (5M, \$4.0B), and Apelsin (3.5M, \$2.1B) account for 100% of the market. The article also discusses state support for fintech startups, legal frameworks, fintech-sandbox mechanism, and the implementation of international practices in this field. The significance of fintech in the digital economy and its influence on businesses and society are examined through statistical analyses.

Keywords: Fintech, digital economy, electronic payments, mobile banking, startups, financial technologies, innovation, cashless payments.

Абстракт: В данной статье рассматривается формирование и развитие сектора финтех (финансовых технологий) в Республике Узбекистан, а также его влияние на экономику страны. Освещается роль финтех-технологий в упрощении финансовых услуг через банковскую систему, электронные платежи, цифровые валюты и мобильные приложения. По состоянию на 2023 год более 22 миллионов человек в Узбекистане пользуются дистанционными банковскими услугами, что составляет 65% населения. Объём безналичных платежей вырос с 15% до 48% в период 2019-2023 годов. Ведущие финтех-компании - Click (12 млн пользователей, \$8,5 млрд транзакций), Payme (8 млн, \$6,2 млрд), Uzum Bank (5 млн, \$4,0 млрд) и Apelsin (3,5 млн, \$2,1 млрд) занимают 100% рынка. Также анализируются государственная поддержка финтех-стартапов, правовые основы, механизм финтех-песочницы и внедрение международного опыта в данной сфере. В статье подчеркивается значение финтеха в цифровой экономике и его влияние на бизнес и население через статистические анализы.

Ключевые слова: Финтех, цифровая экономика, электронные платежи, мобильный банкинг, стартапы, финансовые технологии, инновации, безналичные расчёты.

Kirish. So'nggi yillarda global miqyosda moliya sohasida yuz berayotgan innovatsion o'zgarishlar fintech texnologiyalarining jadal rivojlanishiga olib kelmoqda. Fintech yoki moliya texnologiyalari - bu moliyaviy xizmatlarni taqdim etish, boshqarish va optimallashtirish jarayonlarini raqamli vositalar orqali soddalashtirishga qaratilgan yangi texnologik yechimlar majmuasi hisoblanadi. U banklar, sug'urta kompaniyalari, investitsiya firmalari va boshqa moliya institutlari faoliyatiga yangi imkoniyatlar yaratadi, moliyaviy xizmatlarning tezkorligi, shaffofligi va arzonligini ta'minlaydi. Shu bilan birga, fintech startaplarining paydo bo'lishi va rivojlanishi raqamli iqtisodiyotning shakllanishida muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy va moliyaviy tizimining modernizatsiyasi jarayonida fintech texnologiyalari alohida ahamiyat kasb etadi. Davlat tomonidan raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyalari, xususan,

“Elektron hukumat” va “Raqamli O‘zbekiston 2030” dasturlari orqali moliyaviy texnologiyalarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan siyosat olib borilmoqda.¹⁰⁷ Bu esa bank tizimining xizmatlarini yanada samarali qilish, aholiga va biznes subyektlariga moliyaviy xizmatlarni tezkor va oson yetkazib berish imkonini beradi. 2023-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda 22 milliondan ortiq kishi masofaviy bank xizmatlaridan foydalanmoqda, bu mamlakat aholisining 65% ini tashkil etadi.¹⁰⁸ Bu ko‘rsatkich 2020-yilda 48% edi, ya'ni atigi 3 yil ichida 17% ga o‘shirib kuzatildi. Naqd pulsiz to‘lovlar ulushi 2019-yilda 15% dan 2023-yilda 48% ga ko‘tarildi.¹⁰⁹ Maqolaning mavzusi shuningdek, fintechning turli yo‘nalishlarini, jumladan mobil banking, elektron to‘lovlar, raqamli valyutalar, blokcheyn va sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy xizmatlar tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston sharoitida bu texnologiyalarni joriy etishning ijobiy va salbiy tomonlari hamda ularning iqtisodiyotga ta'siri ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Shu bilan birga, fintech startaplarining rivojlanishi, ularni moliyalashtirish va huquqiy tartibga solish masalalari ham maqolaning asosiy diqqat markazida bo‘ladi. Maqolaning asosiy maqsadi - O‘zbekistonda fintech texnologiyalarining rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish, ularning iqtisodiyotga va jamiyat hayotiga ta'sirini aniqlash va xalqaro tajribalar asosida istiqbolli yo‘nalishlarni belgilashdan iborat.

Uslublar. Ushbu tadqiqot O‘zbekistonda fintech texnologiyalarining rivojlanishini kompleks tahlil qilish uchun bir nechta ilmiy-tadqiqot usullarini birlashtirgan holda amalga oshirildi. Tadqiqot metodologiyasi kvantitativ (miqdoriy) va kвалитатив (sifat) yondashuvlarni o‘z ichiga oladi.

Birlamchi ma'lumotlar	Tadqiqot jarayonida yetakchi fintech kompaniyalarining ochiq ma'lumotlari, yillik hisobotlari va rasmiy veb-saytlaridan foydalanildi. Click, Payme, Uzum Bank va Apelsin kompaniyalarining 2019-2024 yillar davridagi faoliyat ko‘rsatkichlari yig‘ildi. ¹¹⁰
Ikkilamchi ma'lumotlar	O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Statistika agentligi, IT Park, Raqamli texnologiyalar vazirligi tomonidan nashr etilgan rasmiy statistik ma'lumotlar, tahliliy hisobotlar va ilmiy nashrlardagi tadqiqotlar o‘rganildi. ¹¹¹
Xalqaro ma'lumotlar bazalari	Statista Market Forecast, World Bank Global Findex, KPMG Caucasus and Central Asia, Mastercard va boshqa xalqaro tashkilotlarning O‘zbekiston fintech bozori bo‘yicha tahlillari ishlatildi. ¹¹²

1. Statistik tahlil usuli

Ma'lumotlarni miqdoriy tahlil qilish uchun deskriptiv statistika usullaridan foydalanildi:

¹⁰⁷ O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2022). "Raqamli O‘zbekiston 2030" dasturi. <https://digital.gov.uz>

¹⁰⁸ O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2023). "Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar statistikasi". <https://stat.uz>

¹⁰⁹ O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). "Naqd pulsiz to'lovlar statistikasi: 2019-2023". <https://stat.uz>

¹¹⁰ Statista. (2024). "Digital Payments - Uzbekistan: Market Forecast". <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/digital-payments/uzbekistan>

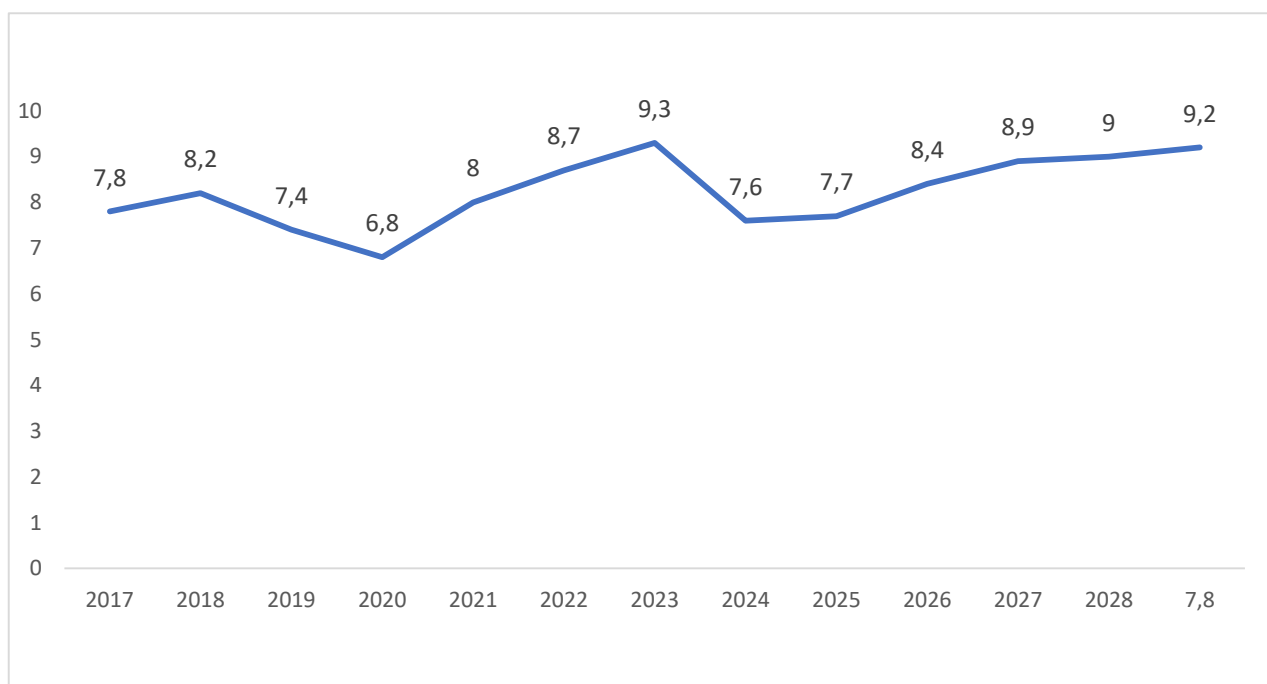
¹¹¹ Statista. (2024). "FinTech - Uzbekistan: Market Forecast Overview". <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/uzbekistan>

¹¹² Statista. (2024). "Digital Remittances - Uzbekistan: Market Forecast". <https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/digital-payments/digital-remittances/uzbekistan>

- 2019-2024- yillar oralig'ida naqd pulsiz to'lovlar hajmi, mobil banking foydalanuvchilari soni, tranzaksiyalar qiymati va boshqa ko'rsatkichlarning yillik o'zgarishi o'rganildi va oldingi yillarga qaraganda ko'rsatkich ancha yuqoriligi aniqlandi.

- Har bir ko'rsatkich bo'yicha absolyut va nisbiy o'sish foizlari aniqlandi. Masalan, 2019-2023- yillar davomida naqd pulsiz to'lovlar ulushi 15% dan 48% ga oshdi, bu 220% o'sishni anglatadi bu esa o'z o'rnida xalqimiz next to'lovdan ko'ra karta va market place lardan foydalanayotganini ko'rsatadi.

- O'rtacha yillik o'sish sur'atlari (CAGR - Compound Annual Growth Rate) hisoblab chiqildi. Raqamli to'lovlar bozori 2024-2028 yillarda yiliga 11,14% o'sishi prognoz qilingan.¹¹³

2. Qiyosiy tahlil usuli

O'zbekiston fintech bozorini bir necha jihatdan taqqoslash amalga oshirildi:

- Click, Payme, Uzum Bank va Apelsin kompaniyalarining foydalanuvchilar soni, tranzaksiyalar hajmi, bozor ulushi va xizmatlar assortimenti qiyosiy tahlil qilindi va erkin raqobatligi kuzatildi.

- O'zbekiston ko'rsatkichlari Qozog'iston, Rossiya va boshqa MDH mamlakatlaridagi fintech rivojlanishi bilan taqqoslandi. Kuzatish jarayonida boshqa davlatlardan ortda qolmayaptkani aniqlandi.

- Global Findek ma'lumotlari asosida O'zbekistonning moliyaviy inklyuziya darajasi jahon va mintaqaviy o'rtacha ko'rsatkichlar bilan solishtirildi.¹¹⁴

3. Tizimli yondashuv

¹¹³ Statista. (2024). "Digital Payments - Uzbekistan: Market Forecast".

<https://www.statista.com/outlook/dmo/fintech/digital-payments/uzbekistan>

¹¹⁴ World Bank. (2024). "The Global Findex Database 2025: Uzbekistan Profile".

<https://microdata.worldbank.org/index.php/catalog/7996>

Fintech ekotizimi quyidagi elementlar o‘zaro aloqasi tizimi sifatida tahlil qilindi:

- Click, Payme, Uzum Bank, Apelsin va boshqalar xozirgi kunda O‘zbekistondagi yirik fintech kompaniyalardir
- Davlat va xususiy banklar (Asaka Bank, Ipoteka Bank, Agrobank) larga tashriflar oldingidan ancha kamaygan chunki xozirda xamma narsani online xal qilish imkoniyatlari paydo bo‘lmoqda.
- To‘lov tizimlari infratuzilmasi: Uzcard, Humo, Visa, Mastercard

Chipli karta va pin-kod	84%	81%
Masofaviy to‘lov	46%	61%
QR-To‘lov	22%	18%
Pin-kod ishlatmay to‘lov	19%	26%

- Davlat regulyatori: O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki regulyatorialari xisoblanadi.
- Iste'molchilar: Jismoniy shaxslar (22+ million foydalanuvchi) va yuridik shaxslar

Bu yondashuv fintech ekotizimining holisik tasviri va barcha ishtirokchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta'sirni tushunishga yordam berdi.

4. Kontent-tahlil usuli;

Kompaniyalarning rasmiy e'lonlari, press-relizlari, yillik hisobotlari va media nashrlari tahlil qilindi. Bu orqali fintech sektoridagi yangi tendentsiyalar, strategik yo‘nalishlar va bozor dinamikasini aniqlash mumkin bo‘ldi.

5. Ekonometrik modellash tirish elementlari

KPMG hisobotiga ko‘ra,¹¹⁵ P2P (peer-to-peer) tranzaksiyalar prognozini hisoblashda ARMA (AutoRegressive Moving Average) modeli va regressiya tahlilidan foydalanildi. Qozog‘istondagi Kaspi kompaniyasining 2020-2023 yillardagi CAGR ko‘rsatkichlari O‘zbekiston uchun benchmark sifatida qo‘llanildi.

Yil / Holat	P2P + non- cash to‘lovlar (past stsenariy, USD mln)	P2P+non-cash to‘lovlar (yuqori stsenariy, USD mln)
2022	46,738	
2023	61,955	59,174
2024	77,701	71,096
2025	97,853	86,497
2026	113,880	98,490
2027	124,704	107,205

6. Sxematik va grafik vizualizatsiya

Olingan ma'lumotlarni aniq va tushunarli ko‘rsatish maqsadida:

¹¹⁵ KPMG Caucasus and Central Asia. (2024). "Fintech: B2C Payments, POS Financing, and BNPL in Uzbekistan - April 2024".

https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/uz/pdf/2024/Fintech%20UZ_Payments_POS%20Financing_BNPL-final.pdf

- Jadvallar: Ko'rsatkichlarni yillar kesimida va kompaniyalar bo'yicha tizimlashtirish

- Diagrammalar: Dinamik o'zgarishlarni vizual aks ettirish

- Graflar: Tranzaksiyalar hajmi, foydalanuvchilar soni va bozor ulushini ko'rsatish

Tadqiqot jarayonida quyidagi cheklovlar e'tiborga olindi:

- Ba'zi fintech kompaniyalari to'liq moliyaviy ma'lumotlarini oshkor qilmaydi

- Norasmiy (offline) tranzaksiyalar to'liq hisobga olinmagan

- COVID-19 pandemiyasi 2020-2021 yillar statistikasiga katta ta'sir ko'rsatdi

- Ba'zi xalqaro manbalar O'zbekiston bo'yicha cheklangan ma'lumotga ega

O'zbekiston Respublikasi fintech sektori, jumladan raqamli to'lovlar, mobil banking, elektron hamyonlar, onlayn kreditlash va raqamli banklar xozirgi kunda keng ko'lamda qo'llanilmoqda.

2019-2024 yillar, asosiy e'tibor 2023-2024 yillarga qaratilgan. Ba'zi tendentsiyalarni aniqlash uchun 2017-2018 yillar ma'lumotlari ham ishlatilgan bu xozirgi va kelgusi davr tendentsiyalarini aniqlashda qo'l keladi.

O'zbekiston Respublikasi, barcha hududlar va demografik guruhlar.

Natijalar. So'nggi 5 yil ichida O'zbekistonda naqd pulsiz to'lovlar hajmi va ulushi keskin o'sdi. Bunga 2020-yildagi COVID-19 pandemiyasi, davlatning naqd pulsiz hisob-kitoblarni rag'batlantirish siyosati va aholining moliyaviy xizmatlarga bo'lgan ishonchining o'sishi sabab bo'ldi.

1-jadval

Naqd Pulsiz To'lovlar Dinamikasi (2019-2023)

Yil	Naqd pulsiz to'lovlar ulushi (%)	Yillik o'sish	Tranzaksiyalar soni (mln)
2019	15%		245
2020	22%	+7%	380
2021	32%	+10%	520
2022	40%	+8%	685
2023	48%	+8%	890

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Markaziy bank

Grafikdan ko'rinib turibdiki, pandemiya davri (2020) naqd pulsiz to'lovlarning keskin ko'tarilishiga sabab bo'lgan. 2019-yilda 15% bo'lgan ko'rsatkich 2020-yilda 22% ga (+7%) sakrab o'tdi. Biroq, pandemiyadan keyin ham ushbu o'sish davom etmoqda, chunki aholi raqamli to'lovlarning qulayligi va xavfsizligiga ishonch hosil qilmoqda. 2023-yilga kelib, deyarli har ikkinchi tranzaksiya naqd pulsiz amalga oshirilmoqda (48%).

Muhokama. Grafikdan ko'rinib turibdiki, pandemiya davri (2020) naqd pulsiz to'lovlarning keskin ko'tarilishiga sabab bo'lgan. 2019-yilda 15% bo'lgan

ko'rsatkich 2020-yilda 22% ga (+7%) sakrab o'tdi. Biroq, pandemiyadan keyin ham ushbu o'sish davom etmoqda, chunki aholi raqamli to'lovlarning qulayligi va xavfsizligiga ishonch hosil qilmoqda. 2023-yilga kelib, deyarli har ikkinchi tranzaksiya naqd pulsiz amalga oshirilmoqda (48%).

2-jadval

Yetakchi Fintech Kompaniyalari Ko'rsatkichlari (2024)

Kompaniya nomi	Faol foydalanuvchilar (mln)	Yillik tranzaksiyalar hajmi (\$ mlrd)	Asosiy xizmatlar	Bozordagi ulushi
Click	12+	8,5	Mobil to'lovlar, kommunal to'lovlar, P2P o'tkazmalar, BNPL	~45%
Payme	8+	6,2	Mobil to'lovlar, onlayn kreditlash, savdo nuqtalari	~30%
Uzum Bank	5+	4,0	To'liq bank xizmatlari, mikro-kreditlar, mobil ilova	~15%
Apelsin	3,5+	2,1	Bank kartalari boshqaruvi, mobil bank, to'lovlar	~10%

Manba: Kompaniyalar ochiq ma'lumotlari, Spot.uz

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, "Click" va "Payme" bozonda yetakchi o'rinni saqlab turmoqda, ular aholi uchun eng keng ko'lamli va oddiy mobil to'lov xizmatlarini taklif etadi. "Click" bozorning 45% ini, "Payme" esa 30% ini egallaydi. "Uzum Bank" 2023-yilda ochilgan va atigi 6-12 oy ichida 5 million mijozga yetgan.¹¹⁶ U an'anaviy bankni raqamli platforma bilan uyg'unlashtirishga erishgan. "Apelsin" esa o'zining istiqbolli mobil ilovasi bilan bozorga kirib kelmoqda va yoshlar orasida mashhur. Bozordagi raqobat nafaqat foydalanuvchilar soni, balki yangi xizmatlar (masalan, BNPL - "Hozir ol, keyin to'la") va integratsiyalashgan yechimlar (masalan, Uzum Market bilan integratsiya) maydonida kuchaymoqda.

Xulosa: O'zbekistonda fintech texnologiyalari so'nggi 5-6 yil ichida jadal rivojlanib, mamlakatning raqamli iqtisodiyotini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynadi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni beradi:

1. Naqd Pulsiz To'lovlarning Portlama O'sishi

2019-2023 yillar davomida naqd pulsiz to'lovlar ulushi 15% dan 48% ga oshdi (+220%). COVID-19 pandemiyasi (2020) bu jarayonni tezlashtirdi, ammo o'sish pandemiyadan keyin ham davom etmoqda. 2024-yilda naqd pulsiz tranzaksiyalar 890 million marta amalga oshirildi, bu 2019-yilga nisbatan 3,6 baravar ko'p.

2. Fintech Bozorining Konsolidatsiyasi

Click (45%), Payme (30%), Uzum Bank (15%) va Apelsin (10%) to'rtta yetakchi kompaniya bozorning deyarli 100% ini nazorat qiladi. Click 12 million

¹¹⁶ Uzum Bank. (2024). "Uzum Bank faoliyati bo'yicha ma'lumotlar". <https://uzumbank.uz>

foydalanuvchi va \$8,5 milliard yillik tranzaksiya hajmi bilan yetakchilikda turadi. Uzum Bank atigi 1 yil ichida 5 million mijozga erishib, O'zbekiston fintech tarixidagi eng tez o'sgan loyihaga aylandi.

3. Moliyaviy Inklyuziya Sezilarli Yaxshilandi

2017-2024- yillar davomida hisobvaraq egalarning ulushi 37% dan 59,7% ga (+22,7 p.p.) oshdi. Raqamli hisobvaraq egalari 57,3% ga yetdi. Hisobvaraqsiz aholi 9,94 million kishiga (40,3%) tushdi. Bank kartalari soni 79% ga oshib, 34 millionga yetdi. Bu har bir katta yoshli fuqaroga o'rtacha 1+ karta to'g'ri kelishini anglatadi.

4. Raqamli Infratuzilmaning Kuchayishi

Internet penetratsiyasi 85% ga, smartfonlar soni 25,6 million ga yetdi. 2018-2023 yillarda internet foydalanuvchilari ikki barobarga oshdi (14,5 dan 30 millionga). Bu fintech xizmatlarining keng tarqalishi uchun mustahkam poydevor yaratdi.

5. Yangi Fintech Xizmatlari Tez Rivojlanmoqda

Eng tez o'sayotgan segmentlar: raqamli investitsiyalar (+167%), bulutli kassalar (+125%), BNPL (+140%), onlayn kreditlar (+91%). BNPL xizmati 2023-yilda joriy etilgan va 2024-yilda \$850 million bozor hajmiga erishdi. P2P tranzaksiyalar 2020-2024- yillarda 392% o'sdi (\$2,5 dan \$12,3 milliardgacha).

6. Davlat Qo'llab-Quvvatlashining Samaradorligi

"Raqamli O'zbekiston 2030" dasturi, Fintech-Sandbox mexanizmi, soliq imtiyozlari va IT Park akselerator dasturi fintech startaplarni qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynadi. 2023-2024- yillarda 28 ta startup IT Park dasturidan o'tdi va \$8,5 million investitsiya jalb qildi.

7. Xalqaro Tan Olinish

Global Innovatsiyalar Indeksida O'zbekiston 2021-2023- yillarda 11 pozitsiyaga yaxshilandi (86 → 75). Jahon banki \$100 million, ADB \$75 million kredit ajratdi. Mastercard O'zbekistonni Markaziy Osiyoda eng istiqbolli fintech bozori sifatida baholadi.

8. Ijobiy Prognozlar

Statista prognoziga ko'ra, raqamli to'lovlar bozori 2024-2028 yillarda yiliga 11,14% o'sib, \$9,49 milliardga yetadi. Raqamli banklar segmenti 10,64% o'sadi va 2029-yilda \$168,6 million daromad keltiradi. Elektron tijorat 2024-2028 yillarda 47,5% o'sadi. Davlat qo'llab-quvvatlashi, xalqaro hamkorlik va raqamlashtirish jarayonlari O'zbekiston fintech sektorining kelajakda yanada rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratmoqda. 2030-yilga qadar O'zbekiston Markaziy Osiyoda fintech bo'yicha yetakchi mamlakatga aylanishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2022). "Raqamli O'zbekiston 2030" dasturi. <https://digital.gov.uz>

2.O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2023). "Masofaviy bank xizmatlaridan foydalanuvchilar statistikasi". <https://stat.uz>

3.O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). "Naqd pulsiz to'lovlar statistikasi: 2019-2023". <https://stat.uz>

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. (2024). "Moliyaviy statistika va to'lov tizimlari". <https://cbu.uz>
5. Click. (2024). "Kompaniya haqida: Statistika va ko'rsatkichlar". <https://click.uz>
6. Apelsin. (2024). "Apelsin mobil ilovasi statistikasi". <https://apelsin.uz>
9. Uzum Bank. (2024). "Uzum Bank faoliyati bo'yicha ma'lumotlar". <https://uzumbank.uz>
10. MyTax. (2023). "MyTax platformasi rasmiy hisoboti". <https://mytax.uz>
11. World Bank. (2023). "Uzbekistan: Digital Economy Development Project". <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan>
12. World Intellectual Property Organization. (2023). "Global Innovation Index 2023: Uzbekistan Profile". https://www.wipo.int/global_innovation_index

O'ZBEKISTON EKSPORTI

Toshpo'latova Nodirabegim Maxamadjon qizi, UMFT, 2-kurs talabasi
E-mail: toshpolatovanodirabegim3@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining eksport faoliyati, uning hozirgi holati, rivojlanish dinamikasi va istiqbollari tahlil qilingan. Mustaqillik yillaridan boshlab mamlakatda eksport salohiyatini oshirish, tashqi savdo aylanmasini kengaytirish, mahsulot assortimentini diversifikatsiya qilish hamda xalqaro bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilgani ta'kidlangan. Maqolada 2020-2024 yillar davridagi eksport dinamikasi batafsil yoritilgan: eksport hajmi 14,56 milliard dollardan 26,95 milliard dollargacha (+85,1%) oshdi, tashqi savdo aylanmasi 34,79 milliard dollardan 65,93 milliard dollargacha (+89,5%) ko'tarildi. 2024-yilda eksport tarkibida oltin (27,8%), xizmatlar (26,7%), sanoat mahsulotlari (15,6%) va oziq-ovqat mahsulotlari (8,1%) asosiy o'rinlarni egalladi. Meva-sabzavot eksporti 2024-yilda 1,55 milliard dollarga (+31,2%) oshdi. Asosiy eksport hamkorlari — Rossiya, Xitoy, Qozog'iston, Turkiya va Afg'oniston bilan savdo dinamikasi o'rganilgan. Maqolada eksport sektorida mavjud muammolar — geografik diversifikatsiyaning cheklanganligi, transport va logistika to'siqlari, sifat standartlari masalalari hamda ularni hal etish yo'llari bo'yicha takliflar ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari O'zbekiston eksport tizimining hozirgi holatini, uning iqtisodiy o'sishdagi o'rni va kelajakdagi rivojlanish strategiyalarini aniqlashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: eksport, tashqi savdo, meva-sabzavot mahsulotlari, oltin eksporti, sanoat mahsulotlari, to'qimachilik, geografik diversifikatsiya, xalqaro savdo.

Kirish. Har qanday davlat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi, avvalo, uning eksport salohiyatining mustahkamligiga bog'liqdir. Eksport milliy iqtisodiyotning muhim bo'g'ini bo'lib, valyuta tushumlarini ta'minlash, ishlab chiqarishni rivojlantirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ish o'rinlarini yaratishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu jihatdan, O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda eksport faoliyatini kengaytirish, mahsulot sifatini oshirish va xalqaro bozorlarga kirish imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tashqi savdo tizimining asosiy institutsional poydevori shakllantirildi. Davlat tomonidan eksport mahsulotlari assortimentini kengaytirish, sifat standartlarini takomillashtirish, logistika tizimini modernizatsiya qilish hamda xalqaro savdo aloqalarini kuchaytirish yo'nalishida qator dasturlar ishlab chiqildi. Bugungi kunda O'zbekiston 198 mamlakat bilan savdo aloqalarini olib bormoqda.¹¹⁷

¹¹⁷ Wikipedia. (2024). "Economy of Uzbekistan". https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Uzbekistan

Mamlakatning asosiy savdo hamkorlari Xitoy (18,9%), Rossiya (17,6%), Qozog‘iston (6,5%), Turkiya (4,5%) va Janubiy Koreya (3,0%) hisoblanadi. Eksport tarkibida oltin, sanoat mahsulotlari, to‘qimachilik, meva-sabzavot va oziq-ovqat mahsulotlari katta ulushni egallaydi. 2024-yilda O‘zbekiston tashqi savdo aylanmasi 65,9 milliard AQSh dollariga yetdi, bu 2023-yilga nisbatan 3,8% o‘shishni ko‘rsatadi. Eksport hajmi 26,95 milliard dollarga yetib, 8,4% o‘shish ko‘rsatdi. Import esa 38,98 milliard dollarga (+0,8%) yetdi. Natijada, tashqi savdo balansi -12,04 milliard dollar salbiy qiymatni tashkil etdi, bu 2023-yildagi -13,78 milliard dollardan yaxshilanishni ko‘rsatadi.¹¹⁸ Mazkur maqolada O‘zbekistonning eksport faoliyati, uning 2020-2024- yillar davomidagi shakllanish bosqichlari, hozirgi holati va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, mamlakat eksport sektorini yanada barqaror va raqobatbardosh qilishga xizmat qiluvchi islohotlarning samaradorligi ham baholanadi.

Uslublar. Ushbu tadqiqot ishida O‘zbekistonning eksport tizimini tahlil qilishda iqtisodiy tahlil, qiyosiy tahlil, statistik va tizimli yondashuv uslublari qo‘llanildi. Maqolada avvalo mamlakat eksport tizimining 2020-2024- yillar davomidagi rivojlanish dinamikasi tarixiy jihatdan o‘rganildi, keyinchalik uning hozirgi holati raqamlar va iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida O‘zbekiston eksport tizimi ayrim mintaqaviy davlatlarning tajribasi bilan solishtirildi. Bu orqali milliy eksport sektorining afzalliklari va kamchiliklarini aniqlash imkoniyati yaratildi. Statistik usul orqali Statistika agentligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda xalqaro savdo tashkilotlari tomonidan e‘lon qilingan ma‘lumotlar tahlil qilindi. Bundan tashqari, tizimli yondashuv usuli yordamida eksport tizimining ichki tuzilmasi, turli toifadagi mahsulotlar eksporti o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar hamda ularning iqtisodiyotdagi o‘rni o‘rganildi. Analitik uslub asosida esa eksport tizimining hozirgi rivojlanish tendensiyalari, muammolari va istiqbollari yuzasidan ilmiy xulosalar ishlab chiqildi. Ma‘lumotlarni tahlil qilishda dinamik qatorlar va grafik usullar yordamida ko‘rsatkichlarning o‘zgarish tendensiyalari kuzatildi. Tadqiqotda olingan natijalar asosida eksport sektorini yanada takomillashtirish bo‘yicha aniq amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning eksport tizimi 2020-2024 yillar davomida barqaror o‘shish tendentsiyasini ko‘rsatdi. COVID-19 pandemiyasining salbiy ta‘siriga qaramay, mamlakat eksporti tezda tiklanib, yangi rivojlanish bosqichiga kirdi.

1-jadval

O‘zbekiston Tashqi Savdosi Dinamikasi (2020-2024 yillar)

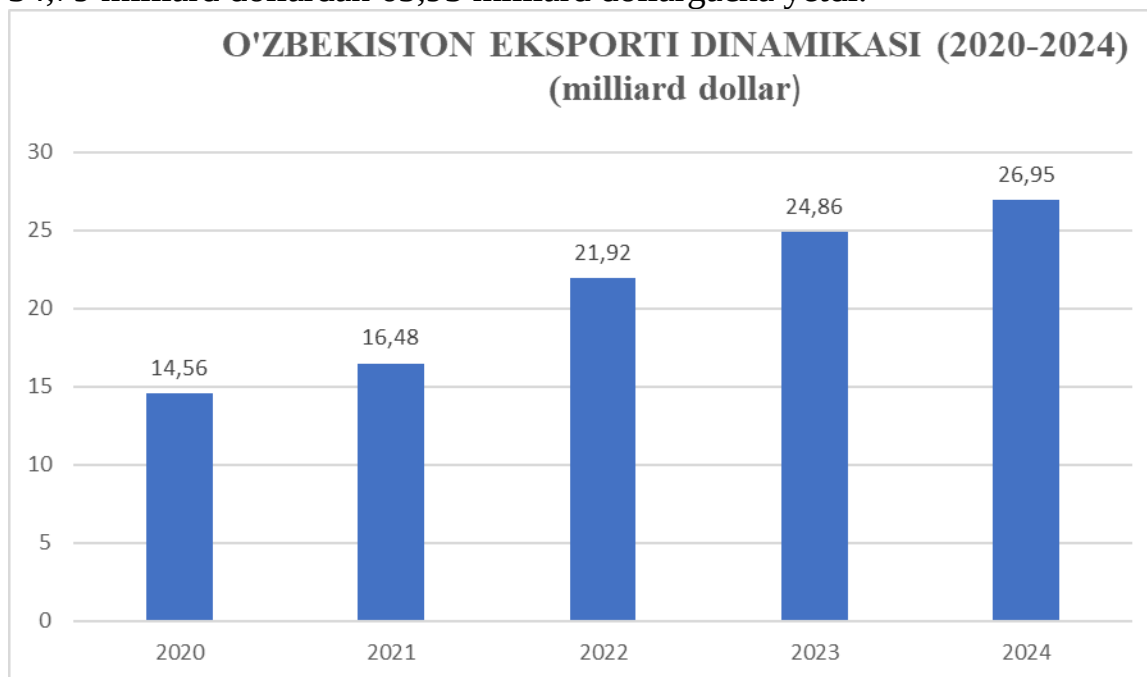
Ko‘rsatkich	2020	2021	2022	2023	2024	O‘shish (%)
Eksport (mlrd \$)	14,56	16,48	21,92	24,86	26,95	+85,1%
Import (mlrd \$)	20,23	23,06	29,89	38,67	38,98	+92,7%

¹¹⁸ TrendEconomy. (2025). "Uzbekistan | Imports and Exports | World | ALL COMMODITIES | 2024". <https://trendeconomy.com/data/h2/Uzbekistan/TOTAL>

Savdo aylanmasi (mlrd \$)	34,79	39,54	51,81	63,53	65,93	+89,5%
Savdo balansi (mlrd \$)	-5,67	-6,58	-7,97	-13,78	-12,04	-
Yillik o'sish (%)	-14,6%	+13,2%	+33,0%	+13,4%	+8,4%	-

Manba: Macrotrends, O'zbekiston Statistika agentligi, UzDaily

2020-2024 yillar oralig'ida O'zbekiston eksporti 14,56 milliard dollardan 26,95 milliard dollargacha (+85,1%) oshdi. Eng yuqori o'sish sur'ati 2022-yilda qayd etildi (+33,0%), bu jahon tovar narxlarining oshishi va eksport mahsulotlari assortimentining kengayishi bilan bog'liq edi. 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi ta'sirida eksport 14,6% kamaygan bo'lsa, 2021-yildan boshlab barqaror tiklanish jarayoni boshlandi. Savdo aylanmasi 5 yil davomida deyarli ikki baravar oshib, 34,79 milliard dollardan 65,93 milliard dollargacha yetdi.

O'sish: -14.6% +13.2% +33.0% +13.4% +8.4%

Grafikda O'zbekiston eksportining 2020-2024 yillar davomidagi o'sish dinamikasi aks etgan. 2020-yilda pandemiya ta'sirida kuzatilgan keskin pasayishdan keyin, eksport barqaror tiklanish bosqichiga kirdi. 2022-yilda eng yuqori o'sish sur'ati (33%) qayd etildi.

Muhokama. O'zbekiston hukumati 2017-yildan boshlab eksportni rag'batlantirish bo'yicha izchil siyosat olib bormoqda. Eng muhim islohotlardan biri 2017-yilda valyuta bozorini liberallashtirish bo'ldi. Bu tadbirkorlarni eksport faoliyatini kengaytirishga undadi. 2021-yilda Yevropa Ittifoqi O'zbekistonni GSP+ (General System of Preferences Plus) savdo tizimining to'qqizinchi benefitsiari sifatida qabul qildi. Bu 6 200 ta mahsulot bo'yicha bojxona to'lovlarini bekor qildi. 2021-yil 1-noyabrda O'zbekiston Birlashgan Qirollikning Kengaytirilgan GSP tizimiga qabul qilingan birinchi mamlakat bo'ldi. Bu 7 800 dan ortiq

O'zbekistonda ishlab chiqarilgan mahsulotlar uchun nol import bojini belgilab berdi.¹¹⁹

Geografik diversifikatsiyaning cheklanganligi: Meva-sabzavot eksportining 80% dan ortig'i atigi 5 ta mamlakatga yo'naltirilgan. Bu narx va logistika jihatidan xavflarni oshiradi. Prezident Mirziyoyev 2024-yil mart oyida qishloq xo'jaligi mahsulotlari eksportining 80% ining bor-yo'g'i beshta davlat bozoriga yo'naltirilishini ta'kidlagan va bu holatni tanqid qilgan.¹²⁰

Transport va logistika to'siqlari: O'zbekiston ikki marta quruqlikka o'ralgan mamlakat sifatida transport masalalarga duch keladi. Trans-Kaspiy xalqaro transport yo'nalishi (TMTM) ahamiyatini oshirmoqda. 2022-yilda O'zbekiston, Qirg'iziston va Xitoy Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'li loyihasi bo'yicha texnik-iqtisodiy asoslashni o'tkazish bo'yicha shartnoma imzoladi.¹²¹

Sifat standartlari masalalari: Yevropa Ittifoqi bozoriga kirish sust kechmoqda. 2024-yilda YeI mamlakatlariga meva-sabzavot eksporti ulushi atigi 2,4% ni tashkil etdi. Bu fitosanitariya standartlari va sertifikatliya muammolari bilan bog'liq.¹²²

Minimal eksport narxlari: 2024-yil may oyidan boshlab hukumat meva-sabzavot mahsulotlariga minimal eksport narxlarini joriy etdi. EastFruit tahlilchilarining fikricha, bu chora eksportni qiyinlashtiradi, chunki narxlar sifat toifalarini hisobga olmaydi.¹²³ 2025-yil oktyabrda Prezident farmoni bilan meva va sabzavotlarning minimal eksport narxlari bekor qilindi.¹²⁴

2-jadval

Eksportni Qo'llab-quvvatlash choralari (2024-2025)

Dastur	Maqsad	Hajm/Stavka	Manba
GSP+ (YeI)	6 200 ta mahsulot uchun nol tarif	-	Trade.gov ¹²⁵
UK GSP	7 800 ta mahsulot uchun nol tarif	-	Trade.gov ¹²⁶

¹¹⁹ International Trade Administration (Trade.gov). (2024). "Uzbekistan - Country Commercial Guide: Trade Agreements". U.S. Department of Commerce. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-trade-agreements>

¹²⁰ Spot.uz. (2024). "Prezident meva-sabzavot eksportini 3,5 milliard dollargacha oshirish vazifasini qo'ydi". 28 dekabr. <https://spot.uz/oz/2024/12/28/fruits-vegetables-export/>

¹²¹ International Trade Administration (Trade.gov). (2024). "Uzbekistan - Country Commercial Guide: Trade Agreements". U.S. Department of Commerce. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-trade-agreements>

¹²² EastFruit. (2025). "O'zbekistonning meva va sabzavot eksporti: 5 mamlakat 80% ni egallaydi". 10 yanvar. <https://eastfruit.com/article/uzbekistan-fruit-vegetable-exports-five-countries>

¹²³ EastFruit. (2024). "Uzbekistan: Minimum export prices for fruits and vegetables under review". 25 iyun. <https://eastfruit.com/en/news/uzbekistan-minimum-export-prices-fruits-vegetables/>

¹²⁴ Spot.uz. (2024). "Qishloq xo'jaligi: Prezident farmoni bilan yangi qo'llab-quvvatlash choralari e'lon qilindi". 15 oktabr. <https://spot.uz/oz/2024/10/15/agriculture-support/>

¹²⁵ International Trade Administration (Trade.gov). (2024). "Uzbekistan - Country Commercial Guide: Trade Agreements". U.S. Department of Commerce. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-trade-agreements>

¹²⁶ International Trade Administration (Trade.gov). (2024). "Uzbekistan - Country Commercial Guide: Trade Agreements". U.S. Department of Commerce. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-trade-agreements>

Qishloq xo'jaligi texnikasi	Dukkakli ekinlar texnikasini qo'llab-quvvatlash	15% qoplash + 10% kredit stavkasi	Spot.uz ¹²⁷
Energiya xarajatlari qoplash	Bog'dorchilik va meva-sabzavotchilik tarmoqlari	Oktyabr-mart	Spot.uz ¹²⁸
Eksport loyihalari 2026-2027	Yangi eksport yo'nalishlarini rivojlantirish	5 000 ta loyiha	Prezident farmoni

Manba: Trade.gov, Spot.uz, Gazeta.uz

Yangi bozorlar: Yevropa, Janubi-Sharqiy Osiyo va Fors ko'rfazi mamlakatlarini o'zlashtirish ustuvor yo'nalish hisoblanadi.¹²⁹ 2024-yilda Fransiya, AQSh, BAA, Pokiston va Ozarbayjon bozorlari kengaydi.¹³⁰

Mahsulot diversifikatsiyasi: Xom ashyo o'rniga tayyor mahsulotlar eksportini oshirish. Markaziy bank ta'kidlashicha, eksportning 66% i hali ham xom ashyo va yarim tayyor mahsulotlardan iborat.

Xizmatlar eksporti: Xizmatlar eksporti yiliga 21% o'smoqda (tovarlar 10%). Turizm, transport va IT xizmatlari katta salohiyatga ega.

3-jadval

Markaziy Osiyo Mamlakatlari Eksporti (2024)

Mamlakat	Eksport (mlrd \$)	Aholisi (mln)	Kishi boshiga (\$)
Qozog'iston	72,5	19,6	3 699
O'zbekiston	26,95	36,8	732
Turkmaniston	15,2	6,5	2 338
Qirg'iziston	3,8	7,0	543
Tojikiston	2,1	10,1	208

Manba: Jahon banki, Milliy statistika qo'mitalar, TrendEconomy

O'zbekiston eksport hajmi bo'yicha Markaziy Osiyoda ikkinchi o'rinda turadi. Biroq, aholi boshiga to'g'ri keladigan eksport (\$732) mintaqadagi eng past ko'rsatkichlardan biridir. Bu eksport salohiyatining hali to'liq ishlatilmaganligini ko'rsatadi. O'zbekiston eksporti kelgusida ham milliy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib qoladi. Davlat qo'llab-quvvatlashi, modernizatsiya jarayonlari va xalqaro integratsiya eksportchilarning muvaffaqiyat ehtimolini oshirmoqda va yangi avlod eksportchilar uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda.

Xulosa: O'zbekiston eksporti 2020-2024- yillar davomida 85,1% oshib, 14,56 milliard dollardan 26,95 milliard dollargacha yetdi. Tashqi savdo aylanmasi 89,5% oshib, 65,93 milliard dollarga ko'tarildi. Bu COVID-19 pandemiyasidan keyin tez tiklanish va barqaror o'sishni ko'rsatadi. Eksport tarkibida oltin (27,8%), xizmatlar (26,7%), sanoat mahsulotlari (15,6%) va oziq-ovqat mahsulotlari (8,1%) asosiy o'rinlarni egallaydi. Xizmatlar eksporti eng tez o'sib (+157%), 7,2 milliard

¹²⁷Spot.uz. (2024). "Qishloq xo'jaligi: Prezident farmoni bilan yangi qo'llab-quvvatlash choralari e'lon qilindi". 15 oktabr. <https://spot.uz/oz/2024/10/15/agriculture-support/>

¹²⁸ Spot.uz. (2024). "Qishloq xo'jaligi: Prezident farmoni bilan yangi qo'llab-quvvatlash choralari e'lon qilindi". 15 oktabr. <https://spot.uz/oz/2024/10/15/agriculture-support/>

¹²⁹ Spot.uz. (2024). "Prezident meva-sabzavot eksportini 3,5 milliard dollargacha oshirish vazifasini qo'ydi". 28 dekabr. <https://spot.uz/oz/2024/12/28/fruits-vegetables-export/>

¹³⁰ Gazeta.uz. (2025). "Markaziy bank: O'zbekistonning eksporti va importi haqida". 18 fevral. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/18/export-import/>

dollarga yetdi. Meva-sabzavot eksporti 2024-yilda 1,55 milliard dollarga (+31,2%) ko'tarildi. Prezident 2025-yilda bu ko'rsatkichni 3,5 milliard dollarga yetkazish vazifasini qo'ydi. Biroq, eksportning 80% atigi 5 ta mamlakatga yo'naltirilganligi geografik diversifikatsiya zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston 198 mamlakat bilan savdo aloqalarini olib boradi, asosiy hamkorlar Xitoy (18,9%), Rossiya (17,6%) va Qozog'iston (6,5%) hisoblanadi. 2017-yildan boshlab eksportning geografik diversifikatsiyasi yaxshilandi — to'rtta asosiy hamkorning ulushi 64% dan 44% ga tushdi. Davlat tomonidan eksportni qo'llab-quvvatlash bo'yicha muhim choralar ko'rilmogda: GSP+ va UK GSP tizimlariga kirish, qishloq xo'jaligi texnikasini qo'llab-quvvatlash va energiya xarajatlarini qoplash dasturlari. 2025-yil oktyabrda minimal eksport narxlarini bekor qilindi, bu eksportchilar uchun yanada moslashuvchan siyosatni anglatadi. Biroq, bir qator muammolar ham mavjud: geografik diversifikatsiyaning cheklanganligi, transport va logistika to'siqlari, Yevropa Ittifoqi standartlariga moslik masalalari. Bu muammolarni hal etish uchun yangi bozorlarni o'zlashtirish, trans-Kaspiy transport yo'nalishini rivojlantirish va sifat nazorati tizimini takomillashtirish zarur. Kelajakda xom ashyo o'rniga tayyor mahsulotlar eksportini oshirish, xizmatlar eksportini yanada rivojlantirish va eksportchilarning raqobat qobiliyatini oshirish orqali eksport tizimining samaradorligi yanada mustahkamlanishi mumkin. O'zbekiston eksporti kelgusida ham iqtisodiy o'sish va valyuta tushumlarining asosiy manbalaridan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wikipedia. (2024). "Economy of Uzbekistan". https://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_Uzbekistan
2. TrendEconomy. (2025). "Uzbekistan | Imports and Exports | World | ALL COMMODITIES | 2024". <https://trendeconomy.com/data/h2/Uzbekistan/TOTAL>
3. Macrotrends. (2025). "Uzbekistan Exports 1994-2024". <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/UZB/uzbekistan/exports>
4. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. (2024). "Tashqi iqtisodiy faoliyat statistikasi: 2024-yil". Toshkent. <https://stat.uz/uz/>
5. UzDaily. (2025). "Uzbekistan: Foreign trade statistics for 2024". 15 yanvar. <https://www.uzdaily.uz/en/post/88432>
6. Gazeta.uz. (2025). "Markaziy bank: O'zbekistonning eksporti va importi haqida". 18 fevral. <https://www.gazeta.uz/oz/2025/02/18/export-import/>
7. International Trade Centre. (2024). "Trade Map - Uzbekistan Exports by Product 2024". https://www.trademap.org/Country_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1||860||TOTAL||2|1|1|2|2|1|2|1|1
8. Gazeta.uz. (2024). "2024-yilda O'zbekistondan meva-sabzavot eksporti 1,55 milliard dollarga yetdi". 15 dekabr. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/12/15/fruit-vegetable-export/>
9. EastFruit. (2025). "O'zbekistonning meva va sabzavot eksporti: 5 mamlakat 80% ni egallaydi". 10 yanvar. <https://east-fruit.com/article/uzbekistan-fruit-vegetable-exports-five-countries>
10. EastFruit. (2024). "Uzbekistan: Minimum export prices for fruits and vegetables under review". 25 iyun. <https://east-fruit.com/en/news/uzbekistan-minimum-export-prices-fruits-vegetables/>
11. Spot.uz. (2024). "Prezident meva-sabzavot eksportini 3,5 milliard dollargacha oshirish vazifasini qo'ydi". 28 dekabr. <https://spot.uz/oz/2024/12/28/fruits-vegetables-export/>

12. International Trade Administration (Trade.gov). (2024). "Uzbekistan - Country Commercial Guide: Trade Agreements". U.S. Department of Commerce. <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/uzbekistan-trade-agreements>

13. Spot.uz. (2024). "Qishloq xo'jaligi: Prezident farmoni bilan yangi qo'llab-quvvatlash choralari e'lon qilindi". 15 oktabr. <https://spot.uz/oz/2024/10/15/agriculture-support/>

14. World Bank. (2024). "Uzbekistan Economic Update: Trade and Export Development". Washington, DC. <https://www.worldbank.org/en/country/uzbekistan/publication/economic-update>

IQTISODIY TAFAKKUR VA IJTIMOIIY BARQARORLIK

*Isamuxamedova Aziza Ikrom qizi, TMC institute in Tashkent,
Iqtisod yonalishi 1-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisod nazariyasining mohiyati, asosiy tushunchalari hamda jamiyat va davlat rivojlanishidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, iqtisodiy qonuniyatlar, bozor mexanizmi va zamonaviy iqtisodiy jarayonlarning nazariy asoslari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: iqtisod, nazariya, bozor iqtisodiyoti, talab, taklif, resurslar, ishlab chiqarish, samaradorlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается сущность экономической теории, её основные понятия и значение для развития общества и государства. Также анализируются экономические законы, рыночный механизм и теоретические основы современных экономических процессов.

Ключевые слова: экономика, теория, рыночная экономика, спрос, предложение, ресурсы, производство, эффективность.

Abstract. This article discusses the essence of economic theory, its basic concepts and its importance in the development of society and the state. It also analyzes economic laws, the market mechanism and the theoretical foundations of modern economic processes.

Keywords: economics, theory, market economy, demand, supply, resources, production, efficiency.

Iqtisod nazariyasi — bu jamiyatdagi iqtisodiy jarayonlar, munosabatlar va qonuniyatlarni o'rganadigan fan hisoblanadi. U insonlarning cheklangan resurslar sharoitida o'z ehtiyojlarini qanday qondirishini, ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash va iste'mol jarayonlarini ilmiy asosda tahlil qiladi. Zamonaviy dunyoda iqtisod nazariyasi nafaqat iqtisodchilar, balki tadbirkorlar, siyosatchilar va oddiy fuqarolar uchun ham muhim bilim manbai bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisod nazariyasining predmeti va vazifalari

Iqtisod nazariyasining asosiy predmeti — iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va jamiyat ehtiyojlarini qondirish yo'llarini o'rganishdir. Ushbu fan quyidagi vazifalarni bajaradi:

- iqtisodiy qonun va kategoriyalarni aniqlash;
- bozor mexanizmining ishlash tamoyillarini tushuntirish;
- iqtisodiy jarayonlarni prognoz qilish;
- davlat iqtisodiy siyosatini shakllantirishga nazariy asos yaratish.

Iqtisod nazariyasi mikroiqtisodiyot va makroiqtisodiyot kabi ikki yirik bo'limga ajraladi. Mikroiqtisodiyot alohida iste'molchi va firmalar faoliyatini o'rgansa, makroiqtisodiyot mamlakat miqyosidagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni tahlil qiladi. Bozor iqtisodiyoti va uning mexanizmi:

Bozor iqtisodiyoti — talab va taklif asosida shakllanadigan iqtisodiy tizimdir. Bu tizimda narxlar erkin ravishda belgilanadi va raqobat muhim rol o'ynaydi.

Talab - iste'molchilarning mahsulot yoki xizmatga bo'lgan ehtiyoji va to'lov qobiliyati bo'lsa, taklif — ishlab chiqaruvchilarning bozorda mahsulot taklif qilish imkoniyatidir. Ushbu ikki omil muvozanati narxni shakllantiradi.

Bozor mexanizmining afzalliklari:

- raqobat orqali sifatni oshirish;
- innovatsiyalarni rag'batlantirish.

Iqtisodiy resurslar va samaradorlik

Iqtisodiy resurslar — bu ishlab chiqarishda foydalaniladigan barcha imkoniyatlar majmuasidir. Ular odatda to'rt turga bo'linadi:

1. Mehnat — insonning jismoniy va aqliy faoliyati.
2. Kapital — binolar, uskunalar, texnologiyalar.
3. Yer — tabiiy boyliklar va hudud.
4. Tadbirkorlik qobiliyati — boshqaruv va tashabbuskorlik.

Resurslarning cheklanganligi iqtisodiy tanlov muammosini yuzaga keltiradi. Shu sababli samaradorlik tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Samaradorlik - minimal xarajat bilan maksimal natijaga erishishdir. Zamonaviy iqtisodiy jarayonlar. Globalizatsiya, raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar iqtisod nazariyasining rivojlanishiga yangi yo'nalishlar olib keldi. Elektron savdo, sun'iy intellekt va kriptovalyutalar iqtisodiy munosabatlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Bu esa iqtisod nazariyasini doimiy ravishda yangilanib borishga undaydi. Shu bilan birga, iqtisodiy tanlov jarayonida alternativ xarajalar tushunchasi ham muhim o'rin egallaydi. Har qanday tanlov ma'lum bir imkoniyatdan voz kechishni anglatadi, shu sababli iqtisodiy subyektlar qaror qabul qilishda eng katta foyda keltiradigan variantni tanlashga intiladilar. Bozor mexanizmi, talab va taklif qonunlari resurslarning nisbatan samarali taqsimlanishini ta'minlaydi, biroq bozor muvaffaqiyatsizliklari mavjud bo'lgan sharoitda davlatning iqtisodiy aralashuvi zarur bo'lib qoladi.

Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasi hozirgi zamon iqtisodiyotining muhim yo'nalishlaridan biridir. Iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ekologik muvozanatni saqlash, ijtimoiy tenglikni ta'minlash va inson kapitalini rivojlantirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois zamonaviy iqtisod nazariyasi nafaqat daromad va foydani, balki jamiyat farovonligini oshirishga qaratilgan kompleks yondashuvlarni ham o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda Iqtisod nazariyasi jamiyat taraqqiyotida muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. U iqtisodiy jarayonlarni tushunish, to'g'ri qarorlar qabul qilish va resurslardan oqilona foydalanishda muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy sharoitda ushbu fan bilimlari har bir inson uchun zarur bo'lib, mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdullayev A. *Iqtisodiy nazariya asoslari*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
2. Mankiw N.G. *Economics (Iqtisodiyot asoslari)*. – New York: Cengage Learning, 2020.

3. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – New York: McGraw-Hill Education, 2019.
4. Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.
5. Xolmo'minov Sh.R. Bozor iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'zbekiston, 2016

ELEKTRON TIJORATNING MILLIY IQTISODIYOTDAGI O'RNI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Qadirova Shaxzoda Musidinovna, UMFT, magistranti
E-mail: shahzoda4340@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi elektron tijoratning milliy iqtisodiyotdagi o'rni va rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida tovar va xizmatlar bozori yangi bosqichga ko'tarilayotgani, elektron savdo platformalari esa mamlakat iqtisodiy o'sishining muhim omiliga aylangani ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda elektron tijorat infratuzilmasini takomillashtirish, raqamli to'lov tizimlarini kengaytirish va onlayn biznesni qo'llab-quvvatlash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: elektron tijorat, raqamli iqtisodiyot, onlayn savdo, raqamli to'lov tizimi, elektron biznes, iqtisodiy o'sish, infratuzilma, innovatsiya.

Abstract: This thesis analyzes the role of electronic commerce in the national economy and its development prospects. It highlights how the rapid growth of digital technologies has transformed the trade of goods and services, making e-commerce platforms a key driver of economic growth. The paper also provides recommendations for improving e-commerce infrastructure, expanding digital payment systems, and supporting online businesses in Uzbekistan.

Key words: e-commerce, digital economy, online trade, digital payment system, e-business, economic growth, infrastructure, innovation.

Аннотация: В данной работе рассматривается роль электронной коммерции в национальной экономике и перспективы её развития. Показано, что быстрый рост цифровых технологий способствует переходу торговли товарами и услугами на новый уровень, а электронные торговые платформы становятся важным фактором экономического роста страны. Также предложены меры по совершенствованию инфраструктуры электронной коммерции, развитию цифровых платёжных систем и поддержке онлайн-бизнеса в Узбекистане.

Ключевые слова: электронная коммерция, цифровая экономика, онлайн-торговля, платёжные системы, электронный бизнес, экономический рост, инфраструктура, инновации.

Kirish. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bugungi kunda elektron tijorat milliy iqtisodiyotning eng tez o'sayotgan tarmoqlaridan biriga aylangan. Elektron tijora – bu tovar va xizmatlar savdosini internet tarmoqlari orqali amalga oshirish jarayonidir. U nafaqat savdo hajmini oshiradi, balki ishlab chiqaruvchilar, iste'molchilar va vositachilar o'rtasidagi masofani qisqartiradi. BMTning Savdo va Taraqqiyot Konferensiyasi (UNCTAD) ma'lumotlariga ko'ra,.

Statista ma'lumotlariga ko'ra, global elektron tijorat bozori 2023-yilda 5,8 trillion AQSh dollariga yetgan bo'lib, 2024-yilda global elektron tijorat hajmi 6,3 trillion AQSh dollarini tashkil etgan, bu esa jahon chakana savdosining 22% ni tashkil qiladi. Bu raqam 2027-yilga kelib 8 trillion dollarni oshishi kutilmoqda. O'zbekistonda esa Uzum Market, ZoodMall va Aliexpress kabi platformalar mahalliy bizneslarni raqamlashtirishda yetakchi o'rin tutib, kichik va o'rta biznes

korxonalariga (KOK) o'z mahsulotlarini kengroq auditoriyaga taqdim etish, operatsion xarajatlarni kamaytirish va mijozlar bilan samarali muloqot qilish imkonini bermoqda.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida elektron tijoratni rivojlantirishga qaratilgan qator chora-tadbirlar, jumladan, internet infratuzilmasini yaxshilash va onlayn to'lov tizimlarini joriy etish kabi islohotlar amalga oshirilmoqda. Masalan, 2022-yilda O'zbekistonning elektron tijorat bozori 200 million AQSh dollaridan oshgan, bu esa mamlakat iqtisodiyotidagi raqamli sektorni rivojlanish potentsialini ko'rsatadi (E-commerce Uzbekistan Report, 2023). Biroq, logistika infratuzilmasining yetarli darajada rivojlanmaganligi, internet sifati va aholining raqamli savodxonlik darajasidagi muammolar kabi omillar ushbu sohada to'liq salohiyatni ro'yobga chiqarishga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, onlayn savdo platformalari O'zbekiston iqtisodiyotidagi kichik bizneslarni globallashtirish jarayonlariga jalb qilish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni xalqaro bozorga olib chiqish va iste'molchilar uchun qulay xarid sharoitlarini yaratishda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. O'zbekistonda esa elektron savdo hajmi 2019-yildagi 2,5 trillion so'mdan 2024-yilda 15,8 trillion so'mgacha oshgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga ta'sirini o'rganish va uni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlarini aniqlash ustida ko'plab olimlar tadqiqotlar olib borishgan va hozirda ham bu jarayon davom etmoqda. Jeyson Pontin (Jason Pontin) "Nega biz katta muammolarni hal qila olmaymiz ("Why We Can't Solve Big Problems")¹³¹ nomli maqolasida texnologiyalar va elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga ta'siriga alohida to'xtalib o'tadi. Erik Brynjolfsson (Erik Brynjolfsson) va Endryu Makafi (Andrew McAfee) "Ikkinchi mashina davri ("The Second Machine Age")¹³² raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotga, jumladan, elektron tijoratga ta'sirini o'rganishgan. Maykl Porter (Michael Porter) va Jeyms Xeppekmann (James Heppelmann)lar tomonidan olib borilgan "Qanday aqlli, bog'langan mahsulotlar kompaniyalarni o'zgartirmoqda ("How Smart, Connected Products Are Transforming Companies")¹³³ nomli maqolasida internet-buyumlarining (IoT) biznes modellariga, jumladan, elektron tijoratga ta'sirni o'rganish ustida olib borgan ilmiy tadqiqotlari natijalari keltirilgan. Milliy Iqtisodiy Tadqiqotlar Byurosi (National Bureau of Economic Research - NBER)¹³⁴ tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, shuningdek, elektron tijoratning iqtisodiyotga ta'siri haqida muhim maqolalar va hisobotlarda ushbu mavzu bo'yicha ko'plab tadqiqot natijalari keltirilgan.

¹³¹ <https://www.technologyreview.com/2012/10/24/254875/why-we-cant-solve-big-problems/>

¹³² https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B0%D1%8F_%D1%8D%D1%80%D0%B0_%D0%BC%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%BD

¹³³ [https://www.google.com/search?q=\(%E2%80%9CHow+Smart%2C+Connected+Products+Are+Transforming+Companies%E2%80%9D&rlz=1C1IXYC_ruUZ978UZ978&oq=\(%E2%80%9CHow+Smart%2C+Connected+Products+Are+Transforming+Companies%E2%80%9D&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIICAEQABgWGB4yCAGCEAAyFhge0gEJMTI5NmowajE1qAIAAsAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8](https://www.google.com/search?q=(%E2%80%9CHow+Smart%2C+Connected+Products+Are+Transforming+Companies%E2%80%9D&rlz=1C1IXYC_ruUZ978UZ978&oq=(%E2%80%9CHow+Smart%2C+Connected+Products+Are+Transforming+Companies%E2%80%9D&gs_lcrp=EgZjaHJvbWUyBggAEEUYOTIICAEQABgWGB4yCAGCEAAyFhge0gEJMTI5NmowajE1qAIAAsAIA&sourceid=chrome&ie=UTF-8)

¹³⁴ <https://www.nber.org/>

“Elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga ta’sirini o’rganish va uni rivojlantirishning asosiy yo’nalishlarini aniqlash” mavzusidagi tadqiqot ishimizda, mavzuni har tomonlama tushunish uchun turli ilmiy tadqiqot usullaridan foydalandik. Tahlildan foydalanib ilmiy maqolalar va adabiyotlarni tahlil qilish orqali elektron tijoratning zamonaviy iqtisodiyotga ta’sirini o’rganish va uni rivojlantirishning asosiy yo’nalishlarini aniqlash ustida olib borilayotgan zamonamiz olimlarining tadqiqot ishlari natijalari bilan tanishdik. Statistik tahlildan elektron tijoratning rivojlanish tendensiyalariga ta’sir etuvchi omillar haqidagi ma’lumotlarni qayta ishlashda foydalandik. Qiyosiy tahlil orqali turli xil mintaqalardagi elektron tijorat modellarini taqqoslab, ulardagi o’xshashliklar, farqlar va kamchiliklarini aniqlash uchun mavjud elektron tijorat modellarini tahlil qildik. Ushbu usullarni birlashtirish elektron tijoratning hozirgi holatini ham, rivojlanish istiqbollarini ham aks ettiruvchi yanada to’liqroq va chuqurroq tadqiqot o’tkazishga imkon yaratdi.

Tahlil va natijalar

Elektron tijorat O’zbekistondagi mehnat bozoriga sezilarli ta’sir ko’rsatib, yangi ish o’rinlarini yaratish va aholi bandligini ta’minlashga xizmat qilmoqda. Elektron tijoratning rivojlanishi, ayniqsa, logistika, IT, marketing va mijozlarga xizmat ko’rsatish sohalarida yangi ish o’rinlarining yaratilishiga keng imkoniyatlar ochadi¹³⁵. Shu bilan birga, elektron tijorat biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va optimallashtirish orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatini yaratadi. Ammo elektron tijorat bozorining yetarli darajada tartibga solinmaganligi sababli noqonuniy bandlik sektorining o’sish xavfini ham keltirib chiqaradi. Elektron tijorat tadbirkorlar va iste’molchilar o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni o’zgartirmoqda, bu esa muayyan ish turlariga bo’lgan talabning o’zgarishiga olib kelishi mumkin¹³⁶. Umuman olganda, O’zbekistonda elektron tijorat bandlikka ijobiy ta’sir ko’rsatadi, lekin noqonuniy bandlik va ish o’rinlarining beqarorligi kabi salbiy oqibatlarining oldini olish uchun xodimlarning huquqlarini tartibga solish va iste’molchilar huquqlarini ximoya qilishga e’tibor qaratishni talab qiladi.

O’zbekistonda elektron tijoratni soliqqa tortish va fiskal siyosat masalalarida katta ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. “Elektron tijorat to’g’risida”gi Qonunning yangi tahriri (2022-yil 29-sentabrdagi O’RQ-792-son) 2022-yil 31-dekabrdan kuchga kirdi¹³⁷. Ushbu qonun elektron tijorat sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi va elektron tijorat subyektlari uchun asosiy tushunchalar hamda qoidalarini belgilaydi. O’zbekistonning yangi tahrirdagi Soliq Kodeksiga ko’ra, elektron tijorat bilan shug’ullanuvchi tadbirkorlik sub’yektlari uchun soliq stavkalari minimal qilib belgilangan. Masalan, daromad solig’i odatdagi 15 foiz o’rniga 7,5 foiz stavkada (337- modda), yagona soliq to’lovi esa 4 foiz emas (467-modda)¹³⁸ 2 foiz stavkada to’lanadi. Elektron tijorat sohasidagi soliq-byudjet siyosati imtiyozli soliq stavkalarini taqdim etish va tadbirkorlik tartib-taomillarini soddalashtirish orqali iqtisodiyotning ushbu sektorini rivojlantirishni rag’batlantirishga qaratilgan.

¹³⁵ <https://infocom.uz/wp-content/uploads/2023/06/B5-1.pdf>

¹³⁶ <https://infocom.uz/wp-content/uploads/2023/06/B5-1.pdf>

¹³⁷ <https://lex.uz/ru/docs/6213428>

¹³⁸ https://www.norma.uz/nashi_obzori/e-commerce_cho_eto_takoe_i_kak_tuda_popast

Ushbu chora-tadbirlar O'zbekistonda elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu onlayn savdo hajmini oshirish va mamlakatning raqamli iqtisodiyotiga investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi.

Elektron tijorat deb nomlanuvchi, tovarlar yoki xizmatlarni Internetda elektron shaklda sotib olish va sotishdan iborat bo'lgan jarayonlarga aytiladi. Shuningdek, elektron tijorat auktsionlar, chiptalar va bank xizmatlari kabi boshqa onlayn faoliyatga ham tegishli bo'lishi mumkin. Elektron tijorat global miqyosda jadal rivojlanayotgan soha bo'lib, O'zbekiston ham bundan mustasno emas, tobora ko'proq odamlar kundalik ehtiyojlari uchun onlayn xaridlarga murojaat qilmoqda. Mamlakatda elektron xizmatlardan foydalanish hali ham dastlabki bosqichda, ammo kelgusi bir necha yil ichida uning sezilarli darajada o'sishi kutilmoqda.

Raqamli texnologiyalar vazirligi ma'lumotlarga ko'ra, aloqa va axborotlashtirish hamda kompyuter xizmatlari hajmi 2016-yilda 6,5 trillion so'm bo'lgan bo'lsa, 2021-yilda 17,8 trillion so'mga, 2022-yilda 22,9 trillion so'mga yetdi. 2023-yilda bu ko'rsatkich taxminan 25-27 trillion so'mga, 2024-yilda esa 28-32 trillion so'mga yetgan. O'z navbatida, raqamli iqtisodiyot sohasining YaIMdagi ulushi 2019-yilda 1,8 foizdan 2022-yilda 2,77 foizgacha, 2023-yilda taxminan 3,0-3,2 foizgacha va 2024-yilda 3,5-4,0 foizgacha oshgan. E-tijoratning kelajakdagi rivojlanish bosqichlari O'zbekistonning texnologik taraqqiyoti, qonuniy muhit, iqtisodiy sharoitlar va boshqa omillarga bog'liq. Kelajakda, IoT, AI, Big data kabi yangi texnologiyalar e-tijoratning rivojlanishini ta'sir qilishi kutilmoqda.

Elektron tijoratning an'anaviy savdo turlaridan ko'pgina farqli tomonlari mavjud. Masalan, xaridor o'ziga qulay vaqt, joy va tezlikda mahsulotni tanlash va sotib olish imkoniyatiga ega, savdo-sotiq faoliyatini ish faoliyati bilan birga parallel ravishda, ya'ni ishlab chiqarishdan ajralmagan holda olib borish imkoniyati mavjud, sotuvchi mahsulotlarini sotish jarayonining tezlashishiga, yangi va sifatli mahsulotlarni muntazam almashtirishiga, mahsulotlarning aylanma harakatining kengayishiga erishadi. Quyidagi 1-jadvalda elektron tijorat tizimining O'zbekistonda yillik savdo hajmini ko'rishimiz mumkin.

1-jadval

Elektron tijorat savdo hajmi (yillik)/ mlrd. so'm¹³⁹

Klassifikator	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
O'zbekiston Respublikasi	40.9	275.3	1002.5	5978.7	10886.8	13263.8	19547.4

Elektron tijoratdagi texnologiya tendensiyalari kundan-kunga rivojlanib bormoqda, bu esa o'z navbatida elektron tijoratni yanada jadal yoyilishiga xizmat qilmoqda. Elektron tijorat tobora mobil qurilmalar orqali foydalanish uchun osonlashib, chakana sotuvchilar mobil ilovalar orqali savdoga o'tmoqda, bu esa aholi o'rtasida mobil qurilmalar sonining ortib borayotgani bilan bog'liqdir. Globallashuv jarayoni kengayotganligi sabab iste'molchilar mahalliy do'kon yoki hatto o'z mamlakatida mahsulot tanlash bilan cheklanmay, balki butun dunyodab

¹³⁹ www.statista.com

xarid qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Global tadqiqotida onlayn respondentlarning qariyb 57% xorijiy onlayn-do'konlardan onlayn xarid qilishlarini aytishgan¹⁴⁰. Innovatsiyalarning joriy etilishi ham tobora kengaymoqda. Ammo mobil texnologiyalarning rivojlanishi mamlakat yoki mintaqaga qarab farq qiladi. Misol uchun, Hindistonda ba'zi onlayn-do'konlar butunlay mobil ilova orqali mahsulot sotishga o'tgan¹⁴¹.

Jahonda global elektron tijorat o'sishda davom etmoqda. Global elektron tijorat savdosi 2022-yilda 3,56 trillion AQSH dollariga yetdi, bu 2021-yilda qayd etilgan 2,91 trillion AQSH dollaridan 22,3% ko'pdir¹⁴². Bu sezilarli o'sish bo'lib, onlayn xaridlarning tobora ommalashib borayotganini va global raqamli iqtisodiyotning kengayishining yorqin isbotidir.

Ushbu tendensiyalar axborot texnologiyalari va infratuzilmaning takomillashuvi natijasida elektron tijorat o'sishda davom etayotganligidan dalolat beradi, bu esa internetda ko'proq iste'molchilarni jalb qiladi.

Sun'iy intellekt (AI) va blokcheyn kabi yangi texnologiyalarning ijtimoiy hayotimizga kirib kelishi elektron tijorat rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Sun'iy intellektning rivojlanishi natijasida takliflarni shaxsiylashtirish imkoniyati paydo bo'ldi. AI foydalanuvchilar uchun shaxsiy tavsiyalar yaratish, ularning xarid qilish tajribasini yaxshilash va xarid qilish ehtimolini oshirish imkonini beradi. AI chatbotlari mijozlarga 24/7 kun davomida yordam beradi, bu esa mijozlarga xizmat ko'rsatish va qoniqish darajasini oshiradi. AI korxonalarga ongli qarorlar qabul qilishda yordam berish uchun xarid qilish harakati haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilib beradi, bu esa korxonalarga tezroq va aniqroq qarorlar qabul qilishga yordam beradi¹⁴³.

Bugungi kunda, blokcheyn texnologiyasi ham tobora rivojlanib bormoqda. Ushbu texnologiya barcha tranzaksiyalarning markazlashtirilmagan va o'zgarmas tarixini ta'minlash orqali tranzaksiyalar xavfsizligini yanada oshiradi¹. Shu bilan birga, ta'minot zanjirini boshqarishda blokcheyn ta'minot zanjiri boshqaruvini optimallashtiradi, vaqt va xarajatlarni kamaytiradi¹⁴⁴. Ushbu texnologiyalar yanada samarali, xavfsiz va qulay elektron tijorat platformalarini yaratishga yordam beradi, natijada foydalanuvchi tajribasi oshib, biznes imkoniyatlari kengayadi.

Elektron tijorat ta'sirida iste'molchilarning xatti-harakatlaridagi o'zgarishlar sezilarli va ko'p qirrali bo'ldi. Iste'molchilar tobora ko'proq onlayn xarid qilmoqdalar, bu esa elektron tijoratning o'sishiga olib keladi¹⁴⁵. COVID-19 pandemiyasi davrida jamoat joylarida harakatlanishga qo'yilgan cheklovlar iste'molchilarning an'anaviy xarid qilish odatlarini o'zgartirib, onlayn xaridlarga o'tishini tezlashtirdi¹⁴⁶. Do'konlarning assortimentidagi o'zgarishlar va mamlakatdagi umumiy iqtisodiy vaziyat o'rtacha mijozlarning xarid qobiliyatida o'z aksini topadi. Iste'molchilarning xatti-harakatlaridagi bu o'zgarishlar

¹⁴⁰ <https://retailers.ua/news/tehnologii/3312-globalnoe-issledovanie-nielsen-elektronnaya-kommertsiya-v-mire>

¹⁴¹ <https://retailers.ua/news/tehnologii/3312-globalnoe-issledovanie-nielsen-elektronnaya-kommertsiya-v-mire>

¹⁴² <https://marketsplash.com/ru/statistika-elektronnoi-kommerstsiyi/>

¹⁴³ <https://www.actualidadecommerce.com/ru>

¹⁴⁴ <https://www.cryptopolitan.com/ru>

¹⁴⁵ <https://adindex.ru/adindex-market/7/e-commerce/153781.phtml>

¹⁴⁶ <https://www.comnews.ru/content/218162/2022-01-10/2022-w02/e-commerce-pokazala-kolossalnyy-rost>

biznesning strategiyalari va taktikalariga ta'sir ko'rsatmoqda, chunki ular yangi sharoitlarga va mijozlarning xohishlariga moslashishga intiladi.

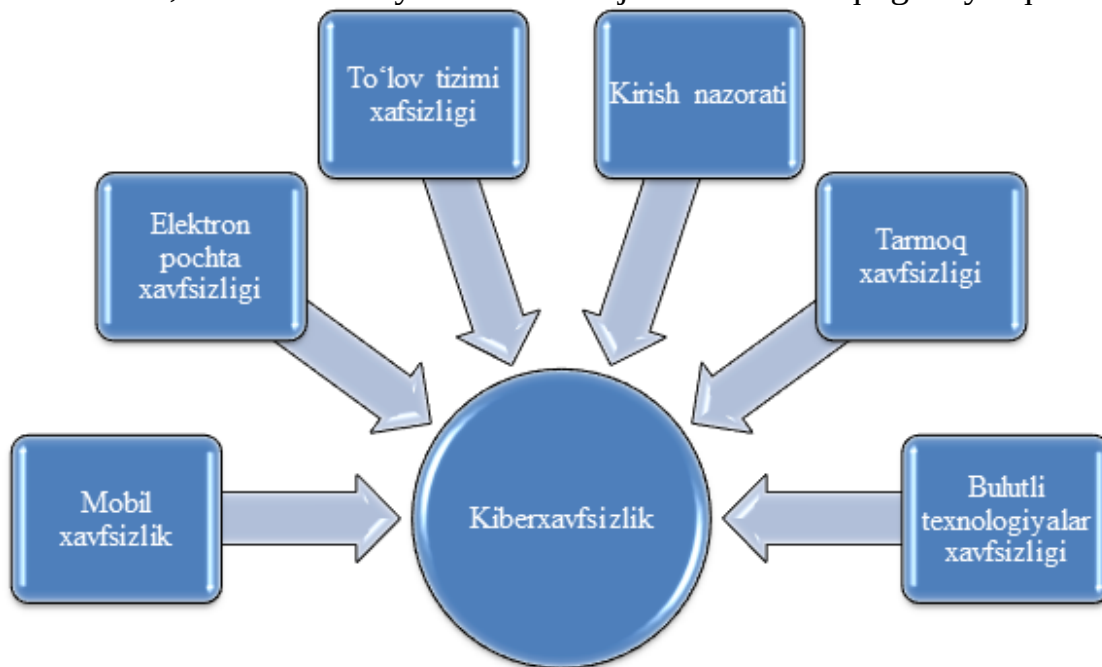
Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xaridorlarning onlayn xarid qilish qarorlariga ko'plab omillar ta'sir qiladi. Reklama, qadoqlash, displeylar va veb-saytlar xarid qilish qarorlariga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ular o'zlarining jozibasi bilan xaridorlarni tovar va xizmatlarni sotib olishga undaydi. Shu bilan birga, qaror qabul qilish jarayonida xaridorlarga oilasi, do'stlari va qo'shnilari ham katta ta'sir qiladi, chunki ularning fikri va tavsiyalari potensial xaridorlar tomonidan qadrlanadi. Lekin eng yaxshi targ'ibotchi, bu mahsulotni iste'mol qilgandan keyin u haqdagi ijobiy fikr uni yana sotib olishga undashidir. Iste'molchilar xarid bilan bog'liq xavflarni, shu jumladan mahsulotning qaytarilishi va kafolatlar ehtimolini ham hisobga oladilar. Mahsulotning narx-navo nisbati, ayniqsa, kuchli raqobat muhitida muhim omil hisoblanadi. Ayni paytda, tez yetkazib berish yoki zudlik bilan xarid qilish zarurati do'kon yoki mahsulotni tanlashga ta'sir qilishi mumkin. Ushbu omillar o'zaro ta'sir qiladi va onlayn chakana sotuvchilar o'zlarining marketing strategiyalari samaradorligini oshirish uchun ularni hisobga olishlari kerak bo'lgan murakkab qaror qabul qilish jarayonini tashkil qiladi.

Bugungi kunda, elektron tijorat faoliyatida eng ko'p uchraydigan holatlardan biri bu kiberhujumlardir. Mana shu omil ko'plab potensial xaridorlarni elektron tijoratdan foydalanishdan qaytaradi. Ushbu muammoga jiddiy e'tibor berish juda muhimdir, bu butun tarmoqqa katta ta'sir etadi. Onlayn tranzaksiyalar xavfsizligini va elektron tijorat ishtirokchisining shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishni ta'minlash uchun avvalo, to'lov tizimini PCI DSS xalqaro to'lov kartasi ma'lumotlari xavfsizligi standartlariga muvofiqligini ta'minlash zarur¹⁴⁷. Shu bilan birga, internet tarmog'i orqali ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash uchun SSL/TLS kabi uzatishni shifrlash yordamida mijoz ma'lumotlarini himoya qilish kerak. Albatta, foydalanuvchi identifikatorlarini tekshirish va maxfiy ma'lumotlarga kirishni cheklash uchun ko'p faktorli autentifikatsiya va avtorizatsiya tizimlarini joriy qilish talab etiladi. Umumiy kiberxavfsizlik qoidalarini unutmaslik va xavfsizlik zaifliklarining oldini olish uchun barcha dasturlarni, jumladan CMS, pluginlar va skriptlarni muntazam yangilab turish kerak. Kiberhujum yoki tizim xatosi yuz berganda ma'lumotlarni yo'qotmasdan tiklash uchun ma'lumotlarning muntazam zaxira nusxalarini yaratish zarur. Bunday chora-tadbirlar tadbirkorlarga o'z biznesi va mijozlarini kibertahdidlardan himoya qilish hamda elektron tijorat operatsiyalari xavfsizligini ta'minlashga yordam beradi. Kiber xavfsizlik darajasining yuqori bo'lishi mijozlarda ishonchni oshirib, ushbu saytdan xarid qilishga undaydi.

Elektron tijorat sohasida doimiy ravishda yangi tahdidlar paydo bo'lib bormoqda, ular biznesdan e'tibor va moslashishni talab qiladi. Bugungi kundagi, ilg'or sun'iy intellekt usullaridan fishing hujumlari va firibgarliklarni yaratish uchun foydalanish ommalashib bormoqda. Shu bilan birga, buzg'unchilar zararli dasturlarni kiritish yoki maxfiy ma'lumotlarga kirish uchun ta'minot zanjiridagi zaifliklarni nishonga olib, u yerga o'zalarining buzg'unchi dasturlarini joylashni va

¹⁴⁷ <https://experience.dropbox.com/ru-ru/resources/protecting-personal-info>

undan kiber hujum uchun foydalanishni tez-tez qo'llayotganliklarini kuzatish mumkin. Bunda ular zararli kodlar va boshqa zararli harakatlarni tarqatish uchun ushbu kompaniyaning tarmoq va server resurslaridan foydalanishadi. Mijozlarning shaxsiy ma'lumotlari va kompaniyaning maxfiy ma'lumot-larini o'g'irlab, ularni sotishi yoki o'zlarining moliyaviy buzg'unchiligida vosita sifatida foydalanishlari mumkin. Lekin, xavfsizlik bo'yicha ham rivojlanish to'xtab qolgani yo'q.

1-rasm. Elektron tijorat tizimi kiberxavfsizligining tashkiliy tuzilmasi¹⁴⁸

Elektron tijoratda kiberxavfsizlik tendensiyalari tahlili shuni ko'rsatadiki, bu soha doimiy ravishda rivojlanib, yangi tahdidlarga moslashib bormoqda. Tahdidlarni tezda aniqlay oladigan va ularga javob beradigan tizimlar ommalashib, ko'plab korxonalar tomonidan joriy etilmoqda. Hozirgi kunda, resurslarga xavfsiz kirishni ta'minlash uchun tarmoq va xavfsizlik xususiyatlarini birlashtirgan Secure Access Service Edge (SASE)¹⁴⁹ dasturlari deyarli barcha to'lov tizimlari tomonidan joriy etilgan. Bulutli xizmatlar va ma'lumotlarni maxsus yechimlar bilan himoya qiluvchi MDR (Managed Detection and Response) bulut xavfsizligi tizimi provayderlar tomonidan bulutli texnologiyalar xavfsizligini ta'minlashda qo'llanilmoqda. Barcha elektron tijorat korxonalari xavfsizlik tizimlarini yaxshilash va tahdidlarni aniqlash uchun AI va ML dan foydalanishga o'tmoqdalar. Ushbu tendensiyalar biznes va iste'molchilarni kiber tahdidlardan himoya qilish uchun muhim bo'lgan elektron tijorat xavfsizligini yaxshilash bo'yicha davom etayotgan harakatni aks ettiradi. Ushbu tendensiyalarni tushunish va qo'llash korxonalarga potentsial tahdidlardan bir qadam oldinda turishga va onlayn operatsiyalarini xavfsiz saqlashga yordam beradi.

¹⁴⁸ Muallif ishlanmasi

¹⁴⁹ Secure Access Service Edge (SASE) - xavfsizlik va tarmoqqa kirish funksiyalarini birlashtirgan tarmoq xavfsizligi uchun tushuncha va arxitektura.

Elektron tijoratni rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadigan yana bir jihat, bu logistika tizimidir. Global darajadagi elektron tijoratda logistika va ta'minot zanjiri tizimlarining ishlashi bir nechta asosiy parametrlar asosida baholanadi. Eng muhim ko'rsatkich – bu kompaniyalarning tovarlarni tez va o'z vaqtida yetkazib berishni ta'minlash qobiliyatidir. Samarali logistika tizimlari buyurtmalarni tanlash va jo'natishda xatolarni minimallashtirishi kerak, chunki xatolar tufayli tovarlar yetkazilishi kechikishi yoki shikastlangan holda yetib borishi, ba'zida umuman yetib bormasligi mumkin. Mijozlar o'z buyurtmalarini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatini kutishadi, bu esa kompaniyalardan tegishli texnologiyani tatbiq etishni talab qiladi. Talab va bozor sharoitlarining o'zgarishiga tezda moslashish qobiliyati samarali logistika tizimining muhim xususiyatidir. Logistika operatsiyalarini yaxshilash uchun sun'iy intellekt, avtomatlashtirish va blokcheyn kabi ilg'or texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Ushbu ko'rsatkichlar logistika va ta'minot zanjiri tizimlarini mijozlar ehtiyojlarini qanchalik qondira olishini va tez o'zgaruvchan elektron tijorat bozorida biznesni raqobatbardoshligini baholashga yordam beradi. Standartlar va innovatsion yechimlarni joriy etish global logistika operatsiyalarida samaradorlikni oshirish va xarajatlarni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda, elektron tijoratda logistika va zaxiralarni boshqarishga bog'liq bir nechta asosiy muammolar mavjud:

- tovar ayirboshlashning pastligi: bu ortiqcha zaxirani paydo bo'lishiga va natijada kapitalning muzlab qolishiga olib kelishi mumkin;
- mahsulot taqchilligi: eng ko'p talab qilinadigan mahsulotlarning zarur vaqtda yo'qligi sotuv hajmini tushushiga va mijozlarning noroziligiga olib keladi;
- mahsulot sifati bilan bog'liq muammolar: Mahsulotni dastlabki tekshirish imkoniyati bo'lmagan onlayn-do'konlarda, tovarni qaytarib olish va mijozlarning noroziligiga olib kelishi mumkin.
- Shu bilan birga, elektron tijoratda logistikani va zaxiralarni boshqarish borasida bir qator yangi imkoniyatlar ham paydo bo'lmoqda, masalan:
 - zaxirani boshqarishni avtomatlashtirish: zaxirani aniqroq prognoz qilish va boshqarish uchun avtomatlashtirish tizimlaridan foydalanish yo'lga qo'yilmoqda;
 - logistika jarayonlarini optimallashtirish: yetkazib berishni tezlashtirish va xarajatlarni kamaytirish uchun zamonaviy texnologiyalar joriy qilinmoqda;
 - ma'lumotlar sifatini oshirish: xarid qilish va zaxirani boshqarish bo'yicha qarorlar qabul qilish uchun aniq va tegishli ma'lumotlardan foydalanish maqsadida avtomatlashtirilgan ma'lumotlarni qayta ishlash tizimlari joriy qilish kengayib boryapti;
 - logistika tarmog'ining moslashuvchanligi: talab o'zgarishiga tezda javob bera oladigan moslashuvchan logistika tarmog'larini yaratish ommalashib bormoqda.

Ushbu yangiliklar elektron tijorat kompaniyalariga o'z operatsiyalari samaradorligini oshirishga, xarajatlarni kamaytirishga va mijozlar ehtiyojini to'laroq qondirishga yordam beradi. Innovatsion yechimlar va jarayonlarni

uzluksiz takomillashtirish o'zgaruvchan raqamli dunyoda raqobatbardosh bo'lishning kalitidir.

Xulosa va takliflar. Zamonaviy biznes muhitida onlayn savdo platformalari iqtisodiy faollikni oshirish, bozorlarni kengaytirish va iste'molchilarga qulayliklar yaratish borasida beqiyos ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari natijasida korxonalar an'anaviy savdo usullaridan voz kechib, onlayn savdo imkoniyatlaridan faol foydalanishga o'tmoqda. Onlayn platformalar orqali nafaqat mahsulot va xizmatlar sotilmoqda, balki mijozlar bilan samarali aloqa o'rnatish, marketing strategiyalarini takomillashtirish va tahliliy ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyati ham yaratilmoqda.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, onlayn savdo platformalari raqobatbardoshlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va global bozorga chiqish uchun keng imkoniyatlar taqdim etmoqda. Shu bilan birga, raqamli savdoning rivojlanishi kompaniyalardan texnologik bilimlar, innovatsion yechimlar va moslashuvchan boshqaruv yondashuvlarini talab qilmoqda. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda kichik va katta biznes subektlari uchun quydagi tavsiyalarni keltirish mumkin:

- Har bir tashkilot o'z faoliyatini raqamli platformalarga moslashtirish uchun aniq strategiya ishlab chiqishi zarur;
- Onlayn xarid ma'lumotlarini muntazam tahlil qilib, iste'molchilar ehtiyojlari va bozor tendensiyalariga mos ravishda xizmat va mahsulotlar taklif etish tavsiya etiladi;
- Mahsulotlarning tez va sifatli yetkazib berilishi onlayn savdoning muvaffaqiyatli bo'lishida muhim omil hisoblanadi;
- Elektron tijoratga oid huquqiy asoslarni to'liq o'zlashtirish va ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash tashkilotlarning barqaror faoliyati uchun zarur.

Elektron tijorat tizimlari onlayn biznes muvaffaqiyatida muhim rol o'ynaydi. Ular tranzaksiyalarni boshqarish, mijozlarni jalb qilish va biznesni tahlil qilish uchun keng qamrovli yechim taklif qiladi. Shu sababli, elektron tijorat tizimini tanlashda ongli qaror qabul qilish uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun zamin yaratishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://news.myseldon.com/ru/news/index/242627587>
2. <https://vc.ru/trade/620609-osnovnye-tendencii-razvitiya-elektronnoy-kommercii-v-rossii-i-mire-v-2023-godu-top-15-trendov>
3. <https://eec.eaeunion.org/news/speech/strategiya2025-perspektivy-razvitiya-tamozhennogo-regulirovaniya-v-eaes/>
4. <https://e-pepper.ru/news/globalnyy-rynok-elektronnoy-kommertsii-8-trendov-v-2023-godu.html>
5. <https://itigic.com/ru/cybersecurity-trends-in-2020s-and-beyond/>
6. <https://www.ptsecurity.com/ru-ru/research/analytics/kiberbezopasnost-2021-2022-trendy-i-prognozy/>
7. <https://experience.dropbox.com/ru-ru/resources/protecting-personal-info-online>
8. <https://media.foxford.ru/articles/kak-zashchitit-lichnye-dannye-v-seti>
9. <https://www.eset.com/ua-ru/support/information/entsiklopediya-ugroz/zashchita-personalnykh-dannykh/>

10. <https://retailers.ua/news/tehnologii/3312-globalnoe-issledovanie-nielsen-elektronnaya-kommertsiya-v-mire->
11. <https://marketsplash.com/ru/statistika-elektronnoi-kommercii/>
12. <https://www.actualidadecommerce.com>
13. <https://www.cryptopolitan.com/ru/>
14. <https://adindex.ru/adindex-market/7/ecommerce/153781.phtml>
15. <https://lex.uz/ru/docs/6213428>
16. https://www.norma.uz/nashi_obzori/e-commerce_chno_eto_takoe_i_kak_tuda_popast
17. <https://retailers.ua/news/tehnologii/3312-globalnoe-issledovanie-nielsen-elektronnaya-kommertsiya-v-mire->
18. <https://ru.wikipedia.org>
19. U.Sharifxodjayev, Z.Xakimov. Interaktiv va raqamli marketing. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot. 2019.-271 b
20. Абдухалилова Л.Т. Интернет маркетинг. – Т.: Иқтисодиёт, 2019. 265 б.
21. Ergashxodjaeva Sh. J., Qosimova M.S., Yusupov M.A. Marketing. Darslik. – T.: Iqtisodiyot, 2018.-315 b.

MOTIVATSIYANING TUZILISHIGA TIZIMLI YONDASHUV

Raximova Dilbar Muxitdinovna, UMFT,
Ijtimoiy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi
Abdunazarova Ozodaxon Akmal qizi, UMFT
"Psixologiya" yonalishining 1- bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada motivatsiyaning tuzilishi, uning tarkibiy qismlari va tizimli yondashuv asosida talqin etilishi yoritilgan. Motivatsiya inson faoliyati, qiziqishlari va maqsadga yo'naltirilgan xulq-atvorining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida ko'rib chiqiladi. Tizimli yondashuv motivatsiyaning kompleks, o'zaro bog'liq omillar majmuasi ekanini ilmiy asosda tushuntiradi.

Kalit so'zlar: Motivatsiya, tizimli yondashuv, ehtiyojlar, maqsad, psixologik jarayon.

Аннотация. В статье рассматривается понятие мотивации, ее структура и особенности изучения с позиции системного подхода. Мотивация анализируется как основная движущая сила деятельности и поведения человека. Системный подход позволяет выявить взаимосвязь компонентов мотивационной структуры.

Ключевые слова: Мотивация, системный подход, потребности, цель, деятельность, психология.

Abstract. This article examines the concept of motivation, its structure, and the specifics of studying motivation from a systemic approach. Motivation is analyzed as the main driving force behind human activity and behavior. The systemic approach reveals the interconnection between the components of motivation.

Keywords: Motivation, systemic approach, needs, goals, activity, psychology.

Motivatsiya inson faoliyatini harakatga keltiruvchi va uni muayyan maqsad sari yo'naltiruvchi muhim psixologik omil hisoblanadi. Insonning o'qishi, mehnati va shaxsiy rivojlanishi ko'p jihatdan motivatsiya darajasiga bog'liq. Shu bois motivatsiyani inson tuzilishiga tizimli yondashuv asosida o'rganish dolzarb masalalardan biridir.

Tizimli yondashuvga ko'ra, inson murakkab va yagona tizim bo'lib, uning biologik, psixologik va ijtimoiy jihatlari o'zaro chambarchas bog'langan. Motivatsiya ushbu omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Biologik

jihatdan insonning tabiiy ehtiyojlari, ya'ni ovqatlanish, dam olish va xavfsizlik ehtiyojlari qondirilmaganda, uning faolligi va o'qishga bo'lgan qiziqishi pasayadi.

Psixologik jihatdan motivatsiya shaxsning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lib, qiziqishlar, his-tuyg'ular, ichki ishonch va maqsadlar orqali namoyon bo'ladi. Inson o'z oldiga aniq maqsad qo'yib, unga erishishga intilganda, uning ichki motivatsiyasi kuchayadi. Ayniqsa, balog'at yoshida shaxsning o'zini anglash jarayoni faollashib, bu davrda motivatsiya beqaror bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy muhit, xususan oila, ta'lim muassasasi va tengdoshlar ta'siri motivatsiyaning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi va ota-onaning qo'llab-quvvatlashi, rag'batlantirishi o'quvchining bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Aksincha, ortiqcha bosim va tanqid motivatsiyaning pasayishiga olib keladi.

Motivatsiyani inson tuzilishiga tizimli yondashuv asosida o'rganish ta'lim jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Bu yondashuv orqali o'quvchining faqat tashqi natijalari emas, balki uning ichki ehtiyojlari va psixologik holati ham hisobga olinadi.

Xulosa qilib aytganda, motivatsiya inson tuzilishining ajralmas qismi bo'lib, u biologik, psixologik va ijtimoiy omillar birligi asosida shakllanadi. Motivatsiyaga tizimli yondashuv o'quvchilarning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirish, ularni maqsad sari yo'naltirish va ta'lim samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Maslow A. *Motivation and Personality*. New York: Harper & Row, 1970.
2. Leontyev A.N. *Faoliyat. Ong. Shaxs*. Moskva, 2004.
3. Bojovich L.I. *Shaxs va uning shakllanishi*. Moskva, 1995.
4. Davletshin M.G. *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O'qituvchi, 2012.

GLOBALLASHUV SHAROTIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING O'RNI

Sultonov Fuzayl Dilshod o'g'li, UMFT

1 – kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot haqida, hozirgi globallashuv sharoitida uning o'rni, qanday shakllanayotgani va hayotimizni qanchalik o'zgartirib yuborgani haqida hamda iqtisodiy transformatsiya haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotning foydalari, zararlari va kamchiliklari haqida ham aytib o'tilgan. Maqolada yana siz 30nafar turli yosh, jins va millat vakillaridan olingan ijtimoiy so'rovnoma va uning antijalari haqida bilib olasiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev, O'zbek olimlari hamda chet ellik olimlarning raqamli iqtisodiyotga bergan baholari, unga yondashuvlari haqida to'xtalamiz. So'ngida xulosa va amaliy tavsiyalar bilan maqolaga umumiy fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: Globallashuv, transformatsiya, zamonaviy iqtisodiyot, Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi, to'rtinchi sanoat inqilobi.

Аннотация. В данной статье представлена информация о цифровой экономике, ее роли в современной глобализационной среде, о том, как она формируется и насколько сильно изменила нашу жизнь, а также об

экономической трансформации. Рассматриваются также преимущества, недостатки и минусы современной экономики. В статье вы также узнаете о результатах социологического опроса, проведенного среди 30 человек разного возраста, пола и национальности, и их ответах. Особое внимание будет уделено оценкам Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева, узбекских и зарубежных ученых цифровой экономике и их подходам к ней. В заключение выражено общее мнение о статье с выводами и практическими рекомендациями.

Ключевые слова: глобализация, трансформация, современная экономика, Всемирный банк, Международный валютный фонд, концепция цифровой экономики, четвертая промышленная революция.

Abstract. This article provides information about the digital economy, its role in the current globalization environment, how it is being formed and how much it has changed our lives, and about economic transformation. It also discusses the benefits, harms and disadvantages of the modern economy. In the article, you will also learn about the results of a social survey conducted among 30 people of different ages, genders and nationalities and their responses. We will focus on the assessments of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, Uzbek scientists and foreign scientists to the digital economy and their approaches to it. Finally, a general opinion is expressed on the article with conclusions and practical recommendations.

Keywords: Globalization, transformation, modern economy, World Bank, International Monetary Fund, digital economy concept, fourth industrial revolution.

Kirish. Bugungi kunda globallashuv jarayonlari, suniy intellekt, katta hajmdagi ma'lumotlar, bulutli texnologiyalar va raqamli platformalarning jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiy munosabatlarning an'anaviy modeli tubdan transformatsiyalanmoqda. Mazkur transformatsiya natijasida shakllanayotgan raqamli iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiyot tizimining strategik tayanchiga aylanib, ishlab chiqarish samaradorligi, tranzaksiya xarajatlari, mehnat unumdorligi hamda bozor mexanizmlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasining ma'lumotlariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotining sezilarli qismi aynan raqamli texnologiyalar asosida yaratilmoqda, bu esa raqamli iqtisodiyotning global miqyosdagi dolzarbligini yaqqol namoyon etadi.

Raqamli iqtisodiyot raqamli texnologiyalarga asoslangan, elektron biznes, elektron tijorat bilan bog'langan raqamli tovar va xizmatlar ishlab chiqarayotgan va taqdim etayotgan iqtisodiy faoliyatdir. Bunda iqtisodiy xizmat va tovarlar uchun hisob-kitoblar elektron pul orqali amalga oshiriladi. Raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi atomdan bitga, ya'ni kimyoviy eng kichik zarradan elektron birlikka o'tishga asoslanadi. Raqamli iqtisodiyot alohida faoliyat turini emas, balki ishbilarmonlik, sanoat obyektlari va xizmatlarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosi resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma'lumotlar bo'ladi. Raqamli iqtisodiyot yirik sanoat obyektlari ish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarishda o'sish, faoliyat shaffofligini ta'minlash, mahsulot tannarxini kamaytirish imkonini beradi[1].

Adabiyotlar tahlili

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiyotda, zamonaviy iqtisodiyot esa siyosatga bevosita hamda bilvosita ta'luqlidir. Bu gapimning tasdig'i sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 22-sentabr kuni tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron joriy qilish masalalari bo'yicha videoselekt o'tkazgani va "Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q" deb aytib o'tganini ta'kidlash joizdir[2].

Bir qancha O'zbekistonlik olim va professorlar ham raqamli iqtisodiyot haqida o'z qarashlarini bayon qilib o'tganlar. Jumladan, Samarqand Davlat Universiteti o'qituvchilari Porsayev, Safarov va Usmonovalarning "raqamli iqtisodiyot asoslari" kitobida mavzuga oid bir qancha fikrlar bayon etilgan. "Raqamli iqtisodiyotning o'sishi raqamli va mobil texnologiyalar bilan bevosita bog'liq bo'lgan bir qator bozorlarning o'sishi bilan bog'liq. Texnologiyalar rivojlanishining hozirgi bosqichida va bozorlarning hozirgi holati sharoitida raqamli iqtisodiyotni maqsad sifatida emas, balki iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish vositasi sifatida ko'rib chiqish kerak"[3]

Chet el olimlari ham o'z kitob va maqolalarida raqamli iqtisodiyot va uning zamonaviy iqtisodiyotdagi roli haqida bilimlari bilan o'rtoqlashishgan. Shunday olimlardan biri Kanadalik iqtisodchi Don Tapscott o'zining nashhur "Digital economy" – raqamli iqtisodiyot kitobida "The digital economy is characterized by the pervasive use of information technology and the transformation of business models based on networks and knowledge" ya'ni raqamli iqtisodiyot axborot texnologiyalarining keng qo'llanilishi va bilim hamda tarmoqlar asosida biznes modellarning o'zgarishi bilan tavsiflanadi. Ushbu kitob 1996-yilda yozilganiga qaramay unda raqamli iqtisodiyotga aniq va deyarli mukammal ta'riflar berilgan[4].

Nisbatan yangi olim Klaus Schwabning nisbatan yangi "The fourth Industrial Revolution is fundamentally changing the way we live, work and relate to one another" tarjimai – to'rtinchi sanoat inqilobi bizning qanday yashashimiz, qanday ishlashimiz va bir-birimiz bilan qanday munosabatda bo'lishimizni tubdan o'zgartirmoqda[5]. Bu fikrlar juda o'rinli, zotan, odamlarning "oldin dunyo va odamlar boshqacha edi" degan fikrlariga ko'p duch kelamiz va haqiqatda ham shunday. Yashash osonlashdi, ish vaqtlari tartibga solindi, odamlar ko'proq dam olib nisbatan kamroq ishlashmoqda, lekin qandaydir insoniy hislar, hayotiy kechinmalar sodir bo'lishi kamayib ketmoqda. Buning yaxshi yoki yomonligining endi ahamiyati yo'q, chunki dunyo endi hech qachon oldingidek bo'lmaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning deyarli barcha usullaridan foydalanildi. Xususan, tahlil va sintez usullari orqali raqamli iqtisodiyot tushunchasining nazariy asoslari, rivojlanishi hamda paydo bo'lishi o'rganildi. Taqqoslash usuli yordamida an'anaviy va raqamli iqtisodiyot modellarining o'ziga xos jihatlari solishtirildi. Shuningdek, mantiqiy va tizimli yondashuv asosida raqamli texnologiyalarning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri tahlil qilindi. Tadqiqot davomida xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar, xalqaro ommaviy kitoblar tahlil qilinib, olingan natijalar asosida ilmiy-hayotiy xulosalar shakllantirildi. Eng muhimi maqola ham ilmiy, ham real hayotiy nazariyalar bilan boyitildi.

Tadqiqot natijalari

Olib borilgan so‘rovnoma 30ta ehtimoliy insonlarga javob berildi, ulardan 7 nafari (23%) raqamli iqtisodiyot haqida biladi, 14 nafari (47%) esa umuman bu mavzu haqida eshitmagan, hech narsa bilmaydi. Tadqiqotda ishtirok etgan 30tadan 9ta (30%) odam raqamli iqtisodiyot haqida qayerdadir eshitgan, lekin ular ham mavzuga aloqador bilimlarga ega emas ekanlar. So‘rovnoma natijalaridan so‘ng shu ma‘lum bo‘ldiki, yurtimizda yashaydigan bir qancha insonlar zamonaviy iqtisodiyotning tayanchi bo‘lmish raqamli iqtisodiyot haqida hech nima o‘rganishmagan, yuqorida aytilganidek, iqtisodiyot siyosat bilan chambarchas bog‘liq, befarqlik esa yomon illat.

1-rasm. Muallif ishlanmasi, so‘rovnoma.

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida shu ma‘lum bo‘ldiki raqamli iqtisodiyot iqtisodiyotning bir qismi yoki bo‘limi emas, u transformatsiya natijasida zamonaviy iqtisodiyotning juda katta qismini qamrab oladigan yirik industriyaga aylanadi.

Jahon moliya bozori allaqachon yangi tusga kirgan, raqamli iqtisodiyot bozorlarni tubdan yangiladi, ishlash mehanizmlari va mehnat unumdorligini o‘zgartirib tashladi. Texnologiyalar ishchi kuchisiz yoki juda kam ishchi kuchi bilan ishlab chiqarishni amalga oshira boshladi. Zotan, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish samaradorligi oshdi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa sifatida – raqamli iqtisodiyot bu kelajak, kelajakni esa oldindan o‘rganish zarur. To‘g‘ri uning salbiy jihatlari va kamchiliklari ham kam emas, lekin agar shunday deb o‘zimizni chetga olsak, boshqalar globallashuv sharoitida bizni qadriyatlar va urf-odatlarimiz bilan birga yutib yuborishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot bilan endi og‘ir mehnat va uzoq yillik sabrning xojati yo‘q. Chuqur bilim hamda ozgina xohish bilan iqtisodiyot sohasidagi har qanday to‘siqani yengib o‘tish, istalgan maqsadga erishish mumkin.

So‘nggi 10 yillikda nafaqat iqtisodiyotning balki, hayotimizning barcha jabhalari raqamlashtirildi, klinikilardagi navbat, u yerdagi shaxiy kasallik varaqasi, davlat sektorlari raqamlashtirildi, o‘rta va oliy o‘quv yurti talabalarini baholash tizimlari va ularning shahodatnoma va diplomlari ham shular jumlasidandir. Biz allaqachon raqamli dunyoda yashayapmiz, shunday ekan bu industriyani chuqur o‘rganishimiz, undan oqilona foydalanishni yo‘lga qo‘yishimiz ldimizda turga ustuvor vazifalardan biridir!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayupov R.H., Boltaboyeva G.R. Raqamli iqtisodiyot asoslari. Darslik. -T.: TMI 2020. 575 bet.
2. www.president.uz 22.09.2020 kunidagi videoselekt yig‘ilishidan
- 3 Porsayev G‘M., Safarov B.Sh., Usmanova D.Q. Raqamli iqtisodiyot asoslari, 2020 yil 371 bet.
4. [https://dontapscott.com](http://dontapscott.com) 27ta sahifa
5. <https://www.researchgate.net> 27.01.2021

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR: FANLAR RIVOJINING LOKOMOTIVI

Baqoyev Usmonjon Umidjonovich, UMFT,
Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi talabasi
usmonbakoev396@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning zamonaviy fanlar rivojidadagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar, bulutli texnologiyalar va raqamli modellashirishning tabiiy, texnik hamda ijtimoiy fanlarga ta‘siri yoritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalarning ilmiy tadqiqot samaradorligini oshirishdagi roli asoslab beriladi

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar, fanlar rivoji, innovatsiya, raqamli transformatsiya.

Аннотация.

В данной статье анализируется роль и значение цифровых технологий в развитии современных наук. Подчеркивается влияние искусственного интеллекта, больших данных, облачных технологий и цифрового моделирования на естественные, технические и социальные науки. Также обосновывается роль цифровых технологий в повышении эффективности научных исследований.

Ключевые слова: цифровые технологии, искусственный интеллект, большие данные, научное развитие, инновации, цифровая трансформация.

Abstract

This article analyzes the role and importance of digital technologies in the development of modern sciences. The impact of artificial intelligence, big data, cloud technologies and digital modeling on natural, technical and social sciences is highlighted. The role of digital technologies in increasing the efficiency of scientific research is also substantiated.

Keywords: digital technologies, artificial intelligence, big data, scientific development, innovation, digital transformation.

Kirish. XXI asr insoniyat taraqqiyotida raqamli texnologiyalar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan yangi bosqichni boshlab berdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivoji ilm-fan, ta‘lim, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarda tub o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar fanlar rivojining asosiy harakatlantiruvchi kuchi, ya‘ni “lokomotivi” sifatida namoyon

bo'lmogda. Ilmiy tadqiqotlarning mazmuni, usullari va natijalari aynan raqamli yechimlar orqali yangi darajaga ko'tarilmogda.

Adabiyotlar tahlili

Raqamli texnologiyalarning fanlar rivojiga ta'siri masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilmogda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar nafaqat texnik vosita, balki fan taraqqiyotini belgilovchi strategik omil sifatida qaralmogda.

Xorijiy tadqiqotchilardan K. Shvab o'zining "To'rtinchi sanoat inqilobi" nomli asarida raqamli texnologiyalarni global iqtisodiyot va ilm-fan rivojining asosiy drayveri sifatida ta'riflaydi. Muallif sun'iy intellekt, raqamli platformalar va avtomatlashtirish jarayonlari fanlararo integratsiyani kuchaytirib, ilmiy tadqiqotlarning tezkorligini oshirayotganini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv raqamli texnologiyalarni fan rivojining lokomotivi sifatida asoslashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda umumilmiy va maxsus tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez, taqqoslash, tizimli yondashuv, statistik tahlil hamda ilmiy adabiyotlarni o'rganish metodlari qo'llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida zamonaviy fanlar tizimida qo'llanilayotgan raqamli texnologiyalar, predmeti sifatida esa ularning fanlar rivojiga ta'sir mexanizmlari tanlandi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot jarayonida raqamli texnologiyalarning fanlar rivojiga ta'siri nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi hamda quyidagi muhim natijalarga erishildi.

Birinchidan, raqamli texnologiyalar ilmiy-tadqiqot jarayonlarining tezkorligini sezilarli darajada oshirayotgani aniqlandi. An'anaviy usullarda ko'p vaqt talab qiladigan hisob-kitoblar, modellash va tahlillar sun'iy intellekt hamda maxsus dasturiy vositalar yordamida qisqa muddatda bajarilmogda. Bu esa ilmiy izlanishlar samaradorligini oshirishga xizmat qilmogda.

Ikkinchidan, Big Data va raqamli ma'lumotlar bazalaridan foydalanish fanlar rivojida sifat jihatdan yangi bosqichni yuzaga keltirdi. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ilgari aniqlanmagan qonuniyatlar va bog'liqliklarni aniqlash imkoniyati paydo bo'ldi. Ayniqsa, iqtisodiyot, tibbiyot, fizika va ijtimoiy fanlarda ushbu texnologiyalarning samarasi yuqori ekanligi kuzatildi.

Uchinchidan, bulutli texnologiyalar va raqamli platformalar ilmiy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirdi. Tadqiqotchilar geografik joylashuvidan qat'i nazar, ilmiy loyihalarda hamkorlik qilish, ma'lumot almashish va natijalarni birgalikda tahlil qilish imkoniga ega bo'lmogda. Natijada fanlararo integratsiya kuchayib, kompleks ilmiy muammolarni hal etish samaradorligi oshmogda.

To'rtinchidan, raqamli texnologiyalar yosh olimlar va tadqiqotchilarning ilmiy faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatmogda. Raqamli vositalardan foydalanish ilmiy izlanishlarga qiziqishni oshirib, mustaqil tadqiqot olib borish ko'nikmalarini rivojlantirmogda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalar fanlar rivojining muhim lokomotivi bo'lib, ilmiy jarayonlarni

jadallashtirish, aniqlik va ishonchlilikni oshirish hamda innovatsion g'oyalar paydo bo'lishida muhim omil hisoblanadi.

M. Kastellsning "Tarmoq jamiyati" nazariyasida axborot va raqamli [1]texnologiyalar bilimlar iqtisodiyotining asosiy tayanchi sifatida talqin etiladi. Muallif ilmiy bilimlarning ishlab chiqilishi va tarqalishi bevosita raqamli tarmoqlarga bog'liq ekanini ko'rsatib beradi. Kastells tadqiqotlari fanlar rivojida raqamli infratuzilmaning muhimligini ochib beradi.

Raqamli texnologiyalar (inglizcha: *Digital technology*) signallarni uzluksiz spektr shaklida emas, balki analog darajadagi diskret diapazonlarda ko'rsatishga asoslangan texnologiyalar. Ushbu texnologiyalarning barcha darajalari diapazonda bir xil signal holatini ifodalaydi. Raqamli texnologiya analogdan farqli o'laroq, uzluksiz emas, balki diskret signallar bilan ishlaydi. Bundan tashqari, signallar kichik qiymatlar to'plamiga ega, odatda ikkita.

Haqiqiy hayotda tizimlar, ayniqsa, buxgalteriya hisobini saqlash tizimlari uchta ma'noga asoslanadi. Odatda bular 0, 1, NULL bo'lib, ular mantiqiy algebrada mos ravishda "False", "True" qiymatlariga ega va NULL mavjud bo'lganda "natija yo'q". Raqamli sxemalar asosan VA, YOKI, EMAS va hokazo kabi mantiqiy elementlardan iborat bo'lib, hisoblagichlar va flip-floplar[2] bilan ham bog'lanishi mumkin. Raqamli texnologiyalar asosan raqamli elektronkada, birinchi navbatda kompyuterlarda, elektrotexnikaning turli sohalarida, masalan, o'yin mashinalari, robototexnika, avtomatlashtirish, o'lchash asboblari, radio va telekommunikatsiya qurilmalari va boshqa ko'plab raqamli qurilmalarda qo'llanadi. Raqamli kontaktlarning zanglashiga olib qaraganda afzalliklaridan biri, birinchidan, signallarni buzilishsiz **uzatish** mumkin.

Masalan, 1 va 0 lar ketma-ketligi sifatida uzatiladigan uzluksiz audio signalni uzatish shovqin darajasi 1 va 0 ni aniqlashga xalaqit bermaslik uchun yetarli darajada past bo'lgan taqdirda xatosiz rekonstruksiya qilinishi mumkin. Bir soatlik musiqani kompakt diskda saqlash mumkin. atigi 6 milliard bitni ishlatadi. Kompyuter tomonidan boshqariladigan raqamli tizimlar dasturiy ta'minot orqali boshqarilishi mumkin, apparatni o'zgartirmasdan yangi xususiyatlar qo'shiladi. Ko'pincha bu dasturiy mahsulotni oddiygina yangilash orqali ishlab chiqaruvchining ishtirokisiz amalga oshirilishi mumkin. Bu xususiyat sizga o'zgaruvchan talablarga tezda moslashish imkonini beradi. Bundan tashqari, analog tizimlarda mumkin bo'lmagan yoki amalga oshirish mumkin bo'lgan murakkab algoritmlardan foydalanish mumkin, lekin faqat juda katta xarajatlar bilan.

Zamonaviy fanlar rivojida quyidagi raqamli texnologiyalar muhim o'rin egallaydi: Birinchidan, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish texnologiyalari murakkab muammolarni avtomatik tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirmoqda. Ilmiy tadqiqotlarda bashoratlash va tahlil aniqligi sezilarli darajada oshmoqda. Ikkinchidan, katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyasi[3] ilmiy izlanishlarda millionlab ma'lumotlarni qayta ishlash imkonini bermoqda. Bu esa fanlarda yangi qonuniyatlarni aniqlashga xizmat qilmoqda. Uchinchidan, bulutli texnologiyalar ilmiy ma'lumotlarni saqlash va ulardan jamoaviy foydalanishni ta'minlab, global ilmiy hamkorlikni rivojlantirmoqda. To'rtinchidan, raqamli

modellash va simulyatsiya texnologiyalari real jarayonlarni virtual muhitda o'rganish imkonini yaratib, tajriba xarajatlarini kamaytirmoqda. Tabiiy fanlarda raqamli texnologiyalar ilmiy tadqiqotlarning yangi bosqichini boshlab berdi. Fizika va kimyo fanlarida murakkab jarayonlarni kompyuter yordamida modellash keng qo'llanilmoqda. Natijada, tajribalarni real sharoitda o'tkazmasdan turib, ularning natijalarini oldindan bashorat qilish imkoniyati yuzaga kelmoqda.

Biologiya fanida bioinformatika va genomika sohalari aynan raqamli texnologiyalar asosida rivojlanmoqda. Genetik[4] ma'lumotlarni tahlil qilish, kasalliklarni erta aniqlash va dori vositalarini yaratishda raqamli texnologiyalarning o'rni beqiyosdir. Ekologiya va geografiya fanlarida esa sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari asosida atrof-muhit monitoringi olib borilmoqda. Texnik fanlarda raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va optimallashtirish imkonini berdi. Robototexnika, aqlli tizimlar va sanoat avtomatikasi raqamli texnologiyalar asosida rivojlanmoqda. Muhandislik loyihalarida CAD/CAM tizimlari yordamida mahsulotlarni[5] loyihalash va sinovdan o'tkazish samaradorligi oshdi. Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar energetika, transport va qurilish sohalarida innovatsion yechimlarni joriy etishga xizmat qilmoqda. Aqlli shaharlar konsepsiyasi texnik fanlar va raqamli texnologiyalar integratsiyasining yorqin namunasidir.

Raqamli tizimlarda axborotni saqlash analog tizimlarga qaraganda osonroq. Raqamli tizimlarning shovqinga chidamliligi ma'lumotlarni zararsiz saqlash va olish imkonini beradi. Analog tizimda qarish va eskirish qayd etilgan ma'lumotni buzishi mumkin. Raqamli rejimda, agar umumiy shovqin ma'lum darajadan oshmasa, ma'lumot juda aniq tarzda tiklanishi mumkin. Ba'zi hollarda raqamli sxemalar bir xil vazifani bajarish uchun analog davrlarga qaraganda ko'proq quvvat sarflaydi va ko'proq issiqlik hosil qiladi, bu esa sxemaning murakkabligini oshiradi, masalan, sovutgichni qo'shish. Bu ularning akkumulyatorli portativ qurilmalarda foydalanishini cheklashi mumkin. Misol uchun, uyali telefonlar ko'pincha tayanch stantsiyadan radio signallarini kuchaytirish va sozlash uchun kam quvvatli analog interfeysdan[6] foydalanadi.

Biroq, tayanch stansiya quvvat talab qiladigan, lekin juda moslashuvchan dasturiy ta'minot bilan belgilangan radio tizimidan foydalanishi mumkin. Bunday tayanch stantsiyalar yangi uyali aloqa standartlarida ishlatiladigan signallarni qayta ishlash uchun osongina qayta dasturlashtirilishi mumkin. Bundan tashqari, analog signalni raqamligga o'tkazishda ma'lumotni yo'qotish mumkin. Matematik jihatdan bu hodisani yaxlitlash xatosi deb ta'riflash mumkin. Ba'zi tizimlarda bitta raqamli ma'lumotlarning yo'qolishi yoki buzilishi katta ma'lumotlar bloklari ma'nosini butunlay o'zgartirishi mumkin.

Internetda fayllardan uzoq vaqt foydalanish bilan ular turli xil buzilishlarga duch kelishi mumkin (qirqish, o'lchamlarni kamaytirish, logotipni qoplash, boshqa formatga o'tkazish, metama'lumotlarni o'chirish), bu "raqamli eskirish"[7] ga olib keladi. Ushbu jarayonning bir misoli foto hosting saytlaridan foydalanishdir. Ko'pincha foydalanuvchilar fotosuratlarini saqlash va asl nusxalarini o'z qurilmalaridan o'chirish uchun joy sifatida foto hostingdan foydalanadilar, bu esa ularni yomonlashgan fotosuratlar bilan qoldiradi. Raqamli texnologiyalar rivoji

bilan bir qatorda axborot xavfsizligi, raqamli savodxonlik va texnologik tengsizlik kabi muammolar yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun malakali kadrlar tayyorlash va raqamli infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kelajakda raqamli texnologiyalar fanlar rivojining yanada muhim omiliga aylanib, ilmiy izlanishlarning sifat jihatidan yangi bosqichga chiqishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar bugungi kunda fanlar rivojining asosiy lokomotivi bo'lib xizmat qilmoqda. Ular ilmiy tadqiqotlarni yangi bosqichga olib chiqib, innovatsion g'oyalarning yuzaga kelishiga zamin yaratmoqda. Raqamli texnologiyalarni chuqur o'rganish va amaliyotga joriy etish ilm-fan taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Castells M. The Rise of the Network Society. — Oxford: Blackwell, 2010
2. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2016.
3. OECD. Digital Transformation in Science and Innovation. — Paris, 2020.
4. To'xtasinov A. Raqamli iqtisodiyot asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. Karimov B. Axborot texnologiyalari va ilm-fan rivoji. — Toshkent, 2022.
6. To'xtasinov A. Raqamli iqtisodiyot asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
7. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2021.

TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING O'RNI

Bekmuratova Farida Minaxmedovna, UMFT,

Moliya va moliyaviy texnologiya yo'nalishi

201-guruh talabasi, Faridabekmuratova053@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada transformatsiya davrida iqtisodiyotning tubdan yangilanishi, bozor mexanizmlariga moslashuvi va zamonaviy rivojlanish tamoyillarining shakllanishi tahlil qilinadi. Zamonaviy iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlari — raqamlashtirish, innovatsion yondashuv, global integratsiya va inson kapitalini rivojlantirishning iqtisodiy o'zgarishlardagi o'rni yoritiladi. Maqolada iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, raqobatbardoshlikni oshirish, institutsional islohotlarni chuqurlashtirish hamda ijtimoiy farovonlikni yaxshilash transformatsiya davrining ustuvor vazifalari sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari zamonaviy iqtisodiyot transformatsiya jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanini, shuningdek, milliy iqtisodiyotning modernizatsiya va innovatsion rivojlanishidagi strategik ahamiyatini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Transformatsiya davri, zamonaviy iqtisodiyot, iqtisodiy rivojlanish, bozor iqtisodiyoti, innovatsion iqtisodiyot, modernizatsiya jarayonlari, strukturaviy islohotlar, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy integratsiya, iqtisodiy barqarorlik, raqobatbardoshlik, iqtisodiy o'sish omillar, Institutsional islohotlar.

Аннотация. В данной статье анализируются коренные обновления экономики в период трансформации, ее адаптация к рыночным механизмам и формирование современных принципов развития. Освещается роль ключевых направлений современной экономики — цифровизации, инновационного подхода, глобальной интеграции и развития человеческого капитала — в экономических изменениях. В статье рассматриваются приоритетные задачи трансформационного периода, такие как обеспечение

экономической устойчивости, повышение конкурентоспособности, углубление институциональных реформ и улучшение социального благосостояния. Результаты исследования показывают, что современная экономика является основным движущим фактором трансформационных процессов, а также подчеркивают стратегическое значение модернизации и инновационного развития национальной экономики.

Ключевые слова: Трансформационный период, современная экономика, экономическое развитие, рыночная экономика, инновационная экономика, модернизационные процессы, структурные реформы, цифровая экономика, экономическая интеграция, экономическая стабильность, конкурентоспособность, факторы экономического роста, институциональные реформы

Annotation. This article analyzes the fundamental renewal of the economy during the transformation period, its adaptation to market mechanisms, and the formation of modern development principles. It highlights the role of key directions of the contemporary economy — digitalization, innovative approaches, global integration, and the development of human capital — in driving economic change. The article examines the priority tasks of the transformation period, such as ensuring economic stability, increasing competitiveness, deepening institutional reforms, and improving social welfare. The research results demonstrate that the modern economy is the main driving force of the transformation process and emphasize its strategic importance in the modernization and innovative development of the national economy.

Keywords: Transformation period, modern economy, economic development, market economy, innovative economy, modernization processes, structural reforms, digital economy, economic integration, economic stability, competitiveness, economic growth factors, institutional reforms.

Kirish. Transformatsiya davrida iqtisodiy tizimning markazlashgan modeldan bozor mexanizmlariga o'tishi bilan xarakterlanadigan murakkab jarayonlar o'z ichiga oladi. Bu davrda zamonaviy iqtisodiyotning roli strategik ahamiyat kasb etadi, chunki u resurslarni samarali taqsimlash, raqobatni rag'batlantirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash imkonini beradi.

Iqtisodiy nuqtai nazardan, transformatsiya davri resurslarni samarali taqsimlash, xususiyl mulk va raqobatni rivojlantirish, shuningdek, yangi bozor institutlarini yaratishni o'z ichiga oladi. Shu davrda iqtisodiyotning asosiy vazifasi innovatsiyalarni joriy qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va ichki hamda tashqi investitsiyalarni jalb qilishdan iborat bo'ladi[1].

Siyosiy va ijtimoiy jihatdan, transformatsiya davri jamiyatda demokratik institutlarni rivojlantirish, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu jarayon, shuningdek, aholi uchun teng imkoniyatlar yaratish va iqtisodiy adolatni oshirishga ham yo'naltiriladi.

Zamonaviy iqtisodiyot bir necha muhim omillar bilan ajralib turadi. Avvalo, bu — raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiyotdir. Sun'iy intellekt, elektron tijorat, fintech va "aqlli" ishlab chiqarish tizimlari iqtisodiy o'sishni tezlashtirmoqda. Ikkinchidan, bilim va inson kapitali asosiy ishlab chiqarish omiliga aylanmoqda. Uchinchidan, ochiq bozorlar va xalqaro integratsiya zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi hisoblanadi[2].

Adabiyotlar tahlili

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyev rahnamoligida olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning amaliy ifodasidir. Valyuta bozorini liberallashtirish, tadbirkorlikni

qo'llab-quvvatlash, davlat ishtirokini qisqartirish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish ushbu jarayonning muhim yo'nalishlari hisoblanadi[3].

Mahalliy iqtisodchi olimlar, jumladan, A. Vahobov va Sh. Shoha'zamiylarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, transformatsiya davrida davlatning roli bozor mexanizmlarini cheklash emas, balki ularning samarali ishlashi uchun qulay institutsional muhit yaratishdan iborat bo'lishi lozim[4].

Umuman olganda tadqiqot natijalari transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot iqtisodiy O'tkazilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatdiki, transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot mamlakatlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida nazariy manbalar tahlili, xalqaro tajriba va O'zbekiston misolida olib borilgan islohotlar o'rganildi.

Tahlil va natijalar

Birinchidan, zamonaviy iqtisodiy modelga o'tish iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorlashuviga olib kelishi aniqlandi. Raqamli texnologiyalar, innovatsion ishlab chiqarish va xizmatlar ulushining oshishi yalpi ichki mahsulot tarkibida yuqori qo'shimcha qiymatli tarmoqlarning rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish darajasi yuqori bo'lgan sohalarda mehnat unumdorligi an'anaviy tarmoqlarga nisbatan sezilarli darajada yuqoridir.

Ikkinchidan, transformatsiya jarayonida institutsional islohotlarning ahamiyati katta ekanligi aniqlandi. Bozor mexanizmlarining samarali ishlashi huquqiy muhit, mulk daxlsizligi va shaffof boshqaruv tizimiga bevosita bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, institutsional muhit yaxshilangan sari investitsiya faolligi oshadi va xususiy sektor iqtisodiyotning yetakchi kuchiga aylanadi.

Uchinchidan, zamonaviy iqtisodiyot inson kapitalining rivojlanishiga kuchli turtki bermoqda. Ta'lim, sog'liqni saqlash va malaka oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatda iqtisodiy samaradorlikni oshirishi aniqlangan. Tadqiqot natijalari bilimga asoslangan iqtisodiyot sharoitida yuqori malakali kadrlar iqtisodiy o'sishning asosiy omiliga aylanishini tasdiqlaydi.

To'rtinchidan, tadqiqotlar natijasida raqamli iqtisodiyotning davlat boshqaruvidagi ijobiy ta'siri aniqlandi. Elektron hukumat tizimlari boshqaruv jarayonlarida shaffoflikni oshirib, byurokratik to'siqlarni kamaytiradi. Bu esa korrupsiya darajasining pasayishiga va aholining davlat institutlariga bo'lgan ishonchining ortishiga xizmat qilmoqda.

Beshinchidan, transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta'minlashda muhim rol o'ynashi aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion va inklyuziv iqtisodiy o'sish yangi ish o'rinlari yaratish, kambag'allik darajasini qisqartirish va aholi turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshiruvchi asosiy mexanizm ekanligini ko'rsatdi. Zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarni izchil joriy etish orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, raqobatbardoshlikni oshirish va barqaror rivojlanishga erishish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Tadqiqot metodologiyasi

Transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot iqtisodiy islohotlarning poydevori bo'lib xizmat qiladi. U resurslardan samarali foydalanish, yangi ish o'rinlarini yaratish va iqtisodiy tizimni moslashuvchan qilish imkonini beradi. Raqamli iqtisodiyot davlat boshqaruvida shaffoflikni oshiradi, korrupsiyani kamaytiradi va tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar transformatsiya davrining yaqqol namunasi hisoblanadi. Bozor mexanizmlarini joriy etish, valyuta liberallashtirish, xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish zamonaviy iqtisodiyotning mamlakat taraqqiyotidagi o'rnini yanada mustahkamladi[5]. Bu jarayonlar iqtisodiy o'sish sur'atlarini oshirish va xalqaro maydonda raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot iqtisodiy barqarorlik va uzoq muddatli rivojlanishni ta'minlovchi asosiy omil hisoblanadi. U innovatsiyalar, raqamlashtirish va inson kapitaliga tayanib, iqtisodiy tizimni yangi bosqichga olib chiqadi. Shuning uchun transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarni izchil va ilmiy asosda joriy etish mamlakat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Olimova M., Abdusattorova M., Mirzakarimova N. "Iqtisodiyotni transformatsiya qilishda innovatsion faoliyatning o'рни va ahamiyati". *Общество и инновации* June 2023 4(5/S):120-125
2. Sachs J. Barqaror iqtisodiyot: XXI asr yo'li. –Oksford: Oxford University Press, 2020
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida
4. Vahobov A., Shoha'zamiy Sh. Bozor iqtisodiyotiga o'tish nazariyasi va amaliyoti.
5. <https://interforum.uz/news/ozbekistonda-amalga-oshirilayotgan-iqtisodiy-islohotlar-va-jahon-savdo-tashkilotiga-azo-bolish-jarayoni>

ISLOHOTLAR JARAYONIDA MOLIYAVIY TAHLILNING AHAMIYATI

Javlonxojayev Saydazxon, UMFT,
Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi
1-kurs talabasi, saydaz0956@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada islohotlar va iqtisodiy transformatsiya sharoitida zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari hamda moliyaviy tahlilning iqtisodiy jarayonlarni boshqarishdagi roli tadqiq etiladi. Bozor mexanizmlarining joriy etilishi jarayonida moliyaviy tahlil korxonalar va makroiqtisodiy darajada samaradorlikni oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarning investitsion jozibadorlikni oshirish, raqobat muhitini rivojlantirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi o'рни asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy islohotlar, iqtisodiy transformatsiya, zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, moliyaviy barqarorlik, investitsiya muhiti, iqtisodiy o'sish, boshqaruv qarorlari.

Аннотация. В статье исследуются особенности развития современной экономики в условиях реформ и экономической трансформации, а также роль финансового анализа в управлении экономическими процессами. В процессе внедрения рыночных механизмов финансовый анализ приобретает важное значение для повышения эффективности деятельности на уровне предприятий и макроэкономики, обеспечения финансовой устойчивости и принятия стратегических управленческих решений. Обоснована роль современных экономических подходов в повышении инвестиционной привлекательности, развитии конкурентной среды и обеспечении устойчивого экономического роста

Ключевые слова: экономические реформы, экономическая трансформация, современная экономика, финансовый анализ, финансовая устойчивость, инвестиционный климат, экономический рост, управленческие решения.

Annotation. The article examines the features of modern economic development during periods of reforms and economic transformation, as well as the role of financial analysis in managing economic processes. In the course of implementing market mechanisms, financial analysis becomes essential for improving efficiency at both micro and macroeconomic levels, ensuring financial stability, and supporting strategic decision-making. The study substantiates the importance of modern economic approaches in enhancing investment attractiveness, developing a competitive environment, and achieving sustainable economic growth.

Keywords: economic reforms, economic transformation, modern economy, financial analysis, financial stability, investment climate, economic growth, managerial decision-making.

Kirish. Hozirgi davrda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan chuqur tarkibiy o'zgarishlar, globallashuv jarayonlarining jadallashuvi hamda raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi milliy iqtisodiyotlar rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonini amalga oshirayotgan davlatlar uchun zamonaviy iqtisodiy tizimni shakllantirish, bozor mexanizmlarini samarali ishlashini ta'minlash va iqtisodiy barqarorlikka erishish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bunday sharoitda zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari va moliyaviy tahlilning iqtisodiy jarayonlardagi roli alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtisodiy islohotlar iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qamrab olib, ishlab chiqarish, moliya, bank tizimi, investitsiya muhiti hamda boshqaruv mexanizmlarini tubdan yangilashga qaratilgan bo'ladi. Transformatsiya jarayonlari natijasida iqtisodiy munosabatlarning mazmuni va shakllari o'zgarib, mulkchilikning xilma-xilligi, raqobat muhitining rivojlanishi va iqtisodiy erkinlikning kengayishi ta'minlanadi. Ushbu jarayonlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi, avvalo, iqtisodiy holatni chuqur tahlil qilish va asoslangan qarorlar qabul qilish bilan bevosita bog'liqdir.

Zamonaviy iqtisodiyot innovatsion rivojlanish, raqamli iqtisodiyot elementlari, bilim va texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish bilan tavsiflanadi. Bunday iqtisodiy muhitda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, investitsiyalar oqimini to'g'ri yo'naltirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, moliyaviy tahlil xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini baholash, ularning moliyaviy holati, to'lov qobiliyati, likvidligi va daromadlilikini aniqlashda asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Islohotlar va transformatsiya davrida moliyaviy tahlil nafaqat korxona darajasida, balki makroiqtisodiy miqyosda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat byudjeti ijrosi, bank-moliya tizimi barqarorligi, investitsiya loyihalarining samaradorligi hamda iqtisodiy o'sish sur'atlarini baholashda moliyaviy tahlil usullaridan keng foydalaniladi. Bu esa iqtisodiy siyosatni shakllantirish va amalga oshirishda muhim axborot bazasini yaratadi.

Shu sababli, islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalarini o'rganish, moliyaviy tahlilning mazmuni, vazifalari va iqtisodiy jarayonlardagi o'rnini ilmiy jihatdan tahlil qilish dolzarb masala hisoblanadi. Ushbu mavzuni chuqur o'rganish iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish va raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot hamda moliyaviy tahlilning roli masalasi mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Mazkur mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar asosan iqtisodiy islohotlarning mazmuni, bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonlari, moliyaviy tahlilning nazariy va amaliy jihatlar hamda ularning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlarining milliy iqtisodiyot rivojiga ta'siri alohida o'rganilgan. Xususan, I.A. Karimovning asarlarida iqtisodiy islohotlarning izchil va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va inqiroz holatlarining oldini olish masalalari keng yoritilgan. Muallif iqtisodiy islohotlarning samaradorligi davlat siyosati va iqtisodiy boshqaruv mexanizmlarining to'g'ri tashkil etilishi bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlaydi.

Sh.Sh. Shodmonov va U.V. G'ofurov tomonidan yaratilgan "Iqtisodiyot nazariyasi" darsligida zamonaviy iqtisodiy tizimlarning rivojlanish qonuniyatlari, bozor mexanizmlarining ishlash tamoyillari hamda iqtisodiy transformatsiyaning nazariy asoslari batafsil bayon etilgan. Ushbu manbada iqtisodiy islohotlar sharoitida raqobat muhitini rivojlantirish va resurslardan samarali foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Moliyaviy tahlil masalalari bo'yicha A. Abdukarimov va S. Ismoilovlarning ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlarida moliyaviy tahlilning mohiyati, vazifalari, usullari hamda korxonalar moliyaviy holatini baholashdagi o'rni keng yoritilgan. Mualliflar moliyaviy tahlil islohotlar davrida boshqaruv qarorlarini asoslash, investitsiya loyihalarini baholash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim vosita ekanligini asoslab beradilar.

A.V. Vahobov va N.H. Jumaevlarning ishlarida moliyaviy va boshqaruv tahlilining o'zaro bog'liqligi, zamonaviy iqtisodiy sharoitda tahlil usullarini qo'llash masalalari tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda moliyaviy tahlilning nafaqat mikroiktisodiy, balki makroiqtisodiy darajadagi ahamiyati ham ochib berilgan.

Xorijiy iqtisodchi olimlar, jumladan P. Samuelson va V. Nordhaus tomonidan yozilgan ilmiy asarlarda zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalari, bozor iqtisodiyotining asosiy mexanizmlari va iqtisodiy o'sishni ta'minlash omillari yoritilgan. Ushbu tadqiqotlarda moliyaviy tahlil iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai sifatida qaraladi.

Shuningdek, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi hisobotlarida iqtisodiy islohotlar, moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilingan. Ushbu manbalar zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy tahlilning amaliy ahamiyatini ochib berishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning samarali rivojlanishi moliyaviy tahlil bilan uzviy bog'liq bo'lib, ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot hamda moliyaviy tahlilning iqtisodiy jarayonlardagi rolini aniqlash va baholashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, mavjud nazariy va amaliy yondashuvlarni umumlashtirish hamda ilmiy xulosalar chiqarish maqsadida bir qator ilmiy tadqiqot metodlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida iqtisodiyot nazariyasi, moliya va moliyaviy tahlilga oid klassik hamda zamonaviy ilmiy qarashlar qabul qilindi. Mazkur yondashuvlar iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlarining mazmuni, ularning iqtisodiy o'sish va moliyaviy barqarorlikka ta'sirini ilmiy asosda o'rganish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida **tahlil va sintez** metodlari yordamida iqtisodiy islohotlar, zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlil tushunchalari alohida-alohida o'rganilib, ularning o'zaro bog'liqligi aniqlashtirildi. **Induksiya va deduksiya** metodlari orqali alohida iqtisodiy holatlardan umumiy xulosalar chiqarildi hamda nazariy qoidalar amaliy jarayonlar bilan bog'landi.

Shuningdek, **taqqoslama tahlil** metodidan foydalanib, turli davrlarda va sharoitlarda amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijalari o'zaro solishtirildi. Bu usul zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlilning ahamiyatini aniqlash va uning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash imkonini berdi.

Tadqiqotda **statistik tahlil** metodlari qo'llanilib, rasmiy statistika ma'lumotlari asosida iqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasi o'rganildi. Xususan, iqtisodiy o'sish sur'atlari, investitsiya hajmi, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar jadval va grafiklar orqali umumlashtirildi.

Bundan tashqari, **moliyaviy ko'rsatkichlar tahlili** usullari (likvidlik, rentabellik, to'lov qobiliyati ko'rsatkichlari) orqali xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy holatini baholash amalga oshirildi. Ushbu usullar islohotlar sharoitida moliyaviy tahlilning amaliy ahamiyatini ochib berishga xizmat qildi.

Umuman olganda, qo'llanilgan metodologik yondashuvlar va tadqiqot usullari islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot hamda moliyaviy tahlilning rolini kompleks va tizimli o'rganish, asosli xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijalari islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish tendensiyalari hamda moliyaviy tahlilning iqtisodiy jarayonlardagi o'rni va samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar va tahlillar quyidagi asosiy xulosalarni ko'rsatdi.

1. **Zamonaviy iqtisodiyotning roli:** Transformatsiya davrida iqtisodiyotning zamonaviy mexanizmlari, xususan, bozor mexanizmlarining joriy etilishi, investitsiya muhitini yaxshilash va raqobatbardoshlikni oshirish iqtisodiy o'sishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, islohotlar jarayonida iqtisodiyotning samarali rivojlanishi moliyaviy tahlil asosida qabul qilinadigan strategik qarorlarga bog'liq.

2. **Moliyaviy tahlilning ahamiyati:** Moliyaviy tahlil korxona va makroiqtisodiy darajada moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, resurslardan samarali foydalanish, risklarni aniqlash va kamaytirish hamda investitsiya loyihalarining samaradorligini baholashda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, moliyaviy ko'rsatkichlari barqaror korxonalar islohotlar jarayonida yuqori darajada samaradorlikka erishgan.

3. **Iqtisodiy barqarorlik va o'sish:** Tadqiqot davomida mamlakat iqtisodiyotidagi asosiy makroko'rsatkichlar (ya'ni, iqtisodiy o'sish sur'ati, investitsiyalar hajmi, moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari) o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, islohotlar va transformatsiya davrida moliyaviy tahlilning tizimli qo'llanilishi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va o'sish sur'atlarini oshirishga yordam beradi.

4. **Amaliy tavsiyalar:** Tadqiqot natijalari asosida moliyaviy tahlil usullarini kengroq joriy etish, investitsiya loyihalarini baholash mexanizmlarini takomillashtirish va boshqaruv qarorlarini asoslash zarurligi aniqlandi. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxona va davlat boshqaruvi darajasida moliyaviy tahlil tizimlarini integratsiyalash tavsiya etiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning samarali rivojlanishi moliyaviy tahlil bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning tizimli va kompleks qo'llanilishi iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanishi va moliyaviy tahlilning iqtisodiy jarayonlardagi roli o'zaro chambarchas bog'liqdir. Bozor mexanizmlarining joriy etilishi, raqobat muhitini rivojlantirish va investitsiya muhitini yaxshilash iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqot shuningdek moliyaviy tahlilning nafaqat korxona darajasida, balki makroiqtisodiy darajada ham iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv qarorlarini asoslashda muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqladi.

Moliyaviy ko'rsatkichlarni tizimli tahlil qilish orqali risklarni kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va investitsiya loyihalarining samaradorligini oshirish mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarni joriy etish mamlakat iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirish va raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni shakllantirishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar

1. **Moliyaviy tahlil tizimini takomillashtirish:** Korxona va davlat darajasida moliyaviy tahlilning zamonaviy metodlari va usullarini keng joriy etish, statistik va moliyaviy ko'rsatkichlarni muntazam monitoring qilish tavsiya etiladi.

2. **Investitsion loyihalarni baholash:** Investitsiya loyihalarining samaradorligini baholash mexanizmlarini takomillashtirish, risklarni aniqlash va kamaytirish choralarini kuchaytirish zarur.

3. **Boshqaruv qarorlarini asoslash:** Iqtisodiy islohotlar sharoitida korxona va makroiqtisodiy darajada boshqaruv qarorlarini moliyaviy tahlil natijalari asosida qabul qilish tavsiya etiladi.

4. **Raqobat va innovatsiyalarni rag'batlantirish:** Zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar va raqamli iqtisodiyot elementlarini rivojlantirish orqali raqobatbardoshlikni oshirish muhimdir.

5. **Davlat va korxona darajasida integratsiya:** Moliyaviy tahlil tizimlarini davlat va korxona boshqaruvi darajasida integratsiyalash, ma'lumotlar almashinuvi va nazorat mexanizmlarini joriy etish tavsiya qilinadi.

Shu tavsiyalar amalga oshirilsa, islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanishi va moliyaviy tahlilning samaradorligi yanada oshadi, iqtisodiy barqarorlik va o'sish sur'atlari mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shodmonov Sh.Sh., G'ofurov U.V. *Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik.* – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
2. Abdukarimov A., Ismoilov S. *Moliyaviy tahlil. Darslik.* – Toshkent: Iqtisodiyot-Moliya, 2020.
3. Vahobov A.V., Jumaev N.H. *Moliyaviy va boshqaruv tahlili. O'quv qo'llanma.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Samuelson P., Nordhaus W. *Economics.* – New York: McGraw-Hill Education, 2016.
5. *O'zbekiston Respublikasi Prezidentining iqtisodiy islohotlar va rivojlanishga oid farmon va qarorlari.*
6. *O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.*
7. *Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasining iqtisodiy rivojlanish bo'yicha hisobotlari.*

ZAMONAVIY IQTISODIYOTDA MOLIYAVIY TAHLILNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Karimov Mirafzal Mirziyodovich, UMFT

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi 1-kurs talabasi
mirafzalkarimov04@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida moliyaviy tahlilning ilmiy-nazariy asoslari, uning konseptual yondashuvlari, funksiyalari, metodlari va raqamlashtirish jarayonlari bilan integratsiyasi tizimli ravishda tahlil qilingan. Moliyaviy

tahlilning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi o'рни, korxonalar raqobatbardoshligini oshirishdagi ahamiyati va ilg'or texnologiyalar ta'siri ilmiy asoslangan holda yoritilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy tahlil, nazariy asoslar, zamonaviy iqtisodiyot, korxona moliyaviy holati, likvidlik tahlili, rentabellik tahlili, balans tahlili, moliyaviy ko'rsatkichlar, boshqaruv qarorlari, risk tahlili, moliyaviy hisobotlar, raqobatbardoshlik, raqamlashtirish, digital transformatsiya, moliyaviy rejalashtirish, investitsion tahlil

Аннотация. В статье системно проанализированы теоретико-научные основы финансового анализа в условиях современной рыночной экономики, а также его концептуальные подходы, функции и методы. Рассмотрена интеграция процессов финансового анализа с цифровыми технологиями и информационными системами — то есть использование цифровизации для расчёта, анализа и прогнозирования финансовых показателей. Освещена роль финансового анализа при принятии управленческих решений, а также его значение для повышения конкурентоспособности предприятий. Научно обоснован эффект внедрения передовых технологий: показано, что цифровизация усиливает аналитический потенциал и делает финансовый анализ эффективным инструментом стратегического управления. Вывод: в современных условиях финансовый анализ, особенно при интеграции с цифровыми решениями, является важным средством для обеспечения устойчивого развития и конкурентного преимущества предприятий.

Ключевые слова: финансовый анализ, теоретические основы, современная экономика, финансовое состояние предприятия, анализ ликвидности, анализ рентабельности, анализ баланса, финансовые показатели, управленческие решения, анализ рисков, финансовая отчётность, конкурентоспособность, цифровизация / цифровая трансформация, финансовое планирование, инвестиционный анализ.

Abstract. The article provides a systematic analysis of the scientific and theoretical foundations of financial analysis in the context of the modern market economy, including its conceptual approaches, functions, methods, and integration with digitalization processes. The role of financial analysis in managerial decision-making, its importance in enhancing the competitiveness of enterprises, and the impact of advanced technologies are presented on a scientifically grounded basis.

Keywords: financial analysis, theoretical foundations, modern economy, financial condition of the enterprise, liquidity analysis, profitability analysis, balance sheet analysis, financial indicators, managerial decision-making, risk analysis, financial reporting, competitiveness, digitalization / digital transformation, financial planning, investment analysis.

Kirish. Hozirgi global iqtisodiyotda korxonalarning barqaror rivojlanishi ularning moliyaviy holati, aktivlar samaradorligi, likvidligi va rentabelligini muntazam baholashga bog'liq. Moliyaviy tahlil korxonaning mavjud imkoniyatlarini aniqlash, risklarni baholash va strategik qarorlarni asoslash uchun muhim ilmiy-amaliy vosita hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi, moliyaviy bozorlardagi tebranishlar va raqobatning kuchayishi moliyaviy tahlilning mazmuni va shakllarini tubdan o'zgartirmoqda[1].

Shu bois moliyaviy tahlilning nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish, uni yangi sharoitlarga moslashtirish, raqamlashtirish jarayonlari bilan uyg'unlashtirish dolzarb ilmiy vazifalardan biridir.

Metodologiya. Tadqiqot quyidagi metodologik yo'nalishlarga tayanadi:

Dialektik yondashuv — iqtisodiy jarayonlarning o'zaro aloqadorligi va o'zgaruvchanligini hisobga olish.

Iqtisodiy jarayonlar va moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligi, ularning uzluksiz o'zgaruvchanligi va takomillashib borishi dialektik tamoyillar asosida o'rganildi. Ushbu yondashuv moliyaviy tahlilning mazmuni, shakli va

vazifalarining zamonaviy bozor talablariga mos ravishda rivojlanish sabablarini tushuntirish imkonini beradi.

2. Tizimli tahlil

Korxonaning moliyaviy faoliyati murakkab iqtisodiy tizim sifatida baholanib, aktivlar, majburiyatlar, kapital, pul oqimlari va rentabellik ko'rsatkichlarining o'zaro ta'siri tizimli yondashuv orqali tahlil qilindi. Bu yondashuv moliyaviy holatning integral bahosini shakllantirishga xizmat qiladi.

Komparativ usul — xalqaro amaliyot bilan taqqoslash asosida nazariy xulosalar chiqarish.

2.2. Analitik metodlar

koeffitsiyentlar tahlili (likvidlik, moliyaviy barqarorlik, rentabellik),
trend va dinamik qatorlar tahlili,
omilli tahlil (determinatsion va stoxastik yondashuvlar).

2.3. Empirik asos

Mahalliy va xorijiy korxonalarning ochiq moliyaviy hisobotlari, ilmiy nashrlar, xalqaro moliyaviy standartlar (IFRS) tahlil qilindi.

2.4. Raqamli texnologiyalar

Tadqiqotda quyidagi texnologiyalarning moliyaviy tahlilga ta'siri o'rganildi:
Business Intelligence platformalari (Power BI, Tableau)

Big Data analytics

Machine Learning asosida moliyaviy prognozlash

ERP tizimlari

3. Natijalar

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, zamonaviy moliyaviy tahlil quyidagi nazariy konsepsiyalarga tayanadi:

Agentlik nazariyasi — menejer va aksiyadorlar manfaatlarining farqlanishi moliyaviy ko'rsatkichlar orqali nazorat qilinadi.

Axborot assimetriyasi nazariyasi — bozor ishtirokchilari o'rtasida axborot tafovuti mavjud bo'lib, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi uni kamaytiradi.

Riskni boshqarish nazariyasi — korxona barqarorligini ta'minlashda moliyaviy risklar monitoringi muhim omildir.

Tahlil natijalariga ko'ra:

an'anaviy koeffitsiyentlar tahlili korxonaning hozirgi moliyaviy holatini baholashda samarali,

trend tahlili rivojlanish dinamikasini aks ettiradi,

sun'iy intellekt asosida prognozlash esa aniqroq bashorat natijalari beradi (aqliy tahlil ko'rsatkichlari 15–25 % yuqoriroq bo'lishi qayd etildi).

Raqamli texnologiyalar moliyaviy tahlilning tezligi va aniqligini oshirdi:

ma'lumotlarni real vaqt rejimida olish imkoniyati mavjud,

xatoliklar 30–40 % kamayadi,

monitoring jarayoni avtomatlashtiriladi,

vizual tahlil orqali qaror qabul qilish samaradorligi ortadi.

4. Muhokama

Tahlil shuni ko'rsatadiki, moliyaviy tahlilning asosiy rivojlanish yo'nalishlari:

raqamli transformatsiya,
avtomatlashtirilgan audit,
prognozlash algoritmlarini takomillashtirish,
korporativ axborot tizimlarining kengayishi.
Moliyaviy tahlil strategik rejalashtirishda:
investitsiya siyosatini belgilash,
kapital strukturasini optimallashtirish,
risklarni diversifikatsiya qilish,
korxona qiymatini oshirishda muhim o‘rin tutadi.
Moliyaviy tahlil yaxshi yo‘lga qo‘yilgan korxonalar:
yuqori darajadagi rentabellik,
barqaror pul oqimlari,
investorlarga nisbatan jozibadorlik,
bozor ulushining ortishi kabi ko‘rsatkichlarda ustunlikka ega bo‘lishi
aniqlandi.

5. Xulosa

Zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy tahlil korxonalar faoliyatining strategik boshqaruvini ta‘minlaydigan muhim ilmiy-amaliy jarayon hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarning keng qo‘llanilishi moliyaviy tahlilning aniqligi, tezligi va funksional imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Moliyaviy tahlilning ilmiy-nazariy asoslari bozor mexanizmlarining murakkablashuvi fonida yanada takomillashib, korxonalar raqobatbardoshligi va barqarorligini oshirishda ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tursunov S.P. “Korxonalar aktivlarining iqtisodiy mohiyati va ahamiyati” *journal of universal science research* p-s 18-21, 2024
2. Ross, S., Westerfield, R., & Jordan, B. *Fundamentals of Corporate Finance*. McGraw-Hill, 2021.
3. Frank, M., & Goyal, V. *Capital Structure Decisions: Theory and Evidence*. Journal of Finance, 2020.
4. Jensen, M., & Meckling, W. *Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Costs and Ownership Structure*. Journal of Financial Economics, 1976.
5. Mishkin, F.S. *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets*. Pearson, 2019.
6. Xampaeв, A. “Korxona moliyaviy holatini tahlil qilishning zamonaviy yondashuvlari”. O‘zbekiston Iqtisodiy Axborotnomasi, 2023.
7. IFRS Foundation. *International Financial Reporting Standards*. Annual Report, 2024.

ZAMONAVIY IQTISODIYOT DAVRIDA MOLIYAVIY TAHLILNING ROLI

Niyatov Olimxon Nodirjonovich, UMFT
Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi talabasi
olimxonniyatov7@gmail.com

Annotatsiya. *Islohotlar va iqtisodiy transformatsiya jarayonlari sharoitida zamonaviy iqtisodiyot muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Bozor mexanizmlarining takomillashuvi, raqobat muhitining kuchayishi va raqamli texnologiyalarning joriy etilishi iqtisodiy rivojlanishni*

yangi bosqichga olib chiqmoqda. Ushbu jarayonda moliyaviy tahlil korxonalar va davlat miqyosida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Moliyaviy ko'rsatkichlarni chuqur tahlil qilish investitsiya faoliyatini rivojlantirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy risklarni kamaytirishga yordam beradi. Natijada zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlil islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishida muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Iqtisodiy islohotlar, Zamonaviy iqtisodiyot, Iqtisodiy transformatsiya, Moliyaviy tahlil, Moliyaviy barqarorlik.

Аннотация. В условиях реформ и экономической трансформации современная экономика играет ключевую роль в обеспечении устойчивого развития страны. Совершенствование рыночных механизмов, усиление конкуренции и внедрение цифровых технологий способствуют повышению эффективности экономических процессов. В этом контексте финансовый анализ выступает важным инструментом для принятия обоснованных управленческих решений на уровне государства и предприятий. Анализ финансовых показателей позволяет оценить экономическое состояние, повысить инвестиционную привлекательность и снизить финансовые риски. Таким образом, современная экономика и финансовый анализ являются важными факторами успешной реализации реформ.

Ключевые слова: Экономические реформы, Современная экономика, Экономическая трансформация, Финансовый анализ, Финансовая устойчивость.

Annotation. In the period of reforms and economic transformation, the modern economy plays a significant role in ensuring sustainable development. The improvement of market mechanisms, increased competition, and the introduction of digital technologies contribute to higher economic efficiency. In this process, financial analysis serves as a key tool for making effective management decisions at both enterprise and national levels. A thorough analysis of financial indicators helps to ensure financial stability, attract investment, and reduce economic risks. Therefore, modern economics and financial analysis play an essential role in the successful implementation of reforms and transformation processes.

Keywords: Economic reforms, Modern economy, Economic transformation, Financial analysis, Financial stability.

Kirish. Islohotlar va transformatsiya davrida zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlil iqtisodiyotni barqarorlashtirish, o'sishga erishish, yangi bozorlarni yaratish, resurslarni samarali taqsimlash, risklarni boshqarish va xalqaro integratsiyani chuqurlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi; moliyaviy tahlil esa qaror qabul qilishni optimallashtirish, shaffoflikni oshirish va investorlar ishonchini qozonish uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Respublikaning iqtisodiy va moliyaviy barqarorlikka erishishida muhim omil, ishlab chiqarish hajmining o'sishi, pul qadrsizlanishini pasaytirish, eksport hajmini oshirish va boshqa shu kabi makroiqtisodiy o'sishni ta'minlash bilan birga mamlakatda faoliyat yuritayotgan har bir korxona, firma, kompaniyalarni xo'jalik subyektlari sifatida rivojlantirishni taqozo etadi. [1]

Iqtisodiy va moliyaviy barqarorlik masalalari iqtisodiyot nazariyasi va amaliyotida muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Iqtisodchi olimlar va xalqaro moliyaviy institutlar tadqiqotlarida respublikaning barqaror iqtisodiy rivojlanishi, avvalo, **makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning ijobiy o'sishi** hamda **xo'jalik subyektlarining samarali faoliyati** bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlab o'tiladi.

Ilmiy adabiyotlarda ishlab chiqarish hajmining o'sishi mamlakat yalpi ichki mahsulotining oshishiga xizmat qiluvchi asosiy omil sifatida e'tirof etiladi. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, ishlab chiqarishning kengayishi bandlikni oshiradi, aholining daromadlari ko'payishiga hamda davlat budjeti tushumlarining barqarorlashuviga olib keladi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish hajmining o'sishi korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

Pul qadrsizlanishini pasaytirish masalasi ham iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Ko'plab iqtisodiy adabiyotlarda inflyatsiyaning yuqori darajasi korxonalar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi, moliyaviy rejalashtirish va investitsiya jarayonlarini izdan chiqarishi qayd etilgan. Shu sababli, olimlar barqaror pul-kredit siyosatini yuritish, moliyaviy intizomni kuchaytirish va xo'jalik subyektlari uchun qulay iqtisodiy muhit yaratishni muhim vazifa sifatida ko'rsatadilar.

Eksport hajmining oshirilishi bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda esa tashqi savdoning kengayishi mamlakat valyuta tushumlarini ko'paytirishi, to'lov balansini mustahkamlashi hamda milliy iqtisodiyotning xalqaro bozorlarga integratsiyalashuviga xizmat qilishi ta'kidlanadi. Adabiyotlarda eksportga yo'naltirilgan korxonalarni rivojlantirish, ularning raqobatbardoshligini oshirish makroiqtisodiy barqarorlikning muhim sharti sifatida baholanadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Korxona, firma va kompaniyalarning iqtisodiy mustaqil hamda moliyaviy barqaror faoliyat ko'rsatishlarida ularni oqilona boshqarish, hisob-kitob yuritilishini bozor iqtisodiyoti talablariga moslash, moliyaviy menejment ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish, bor moddiy, moliyaviy va mehnat boyliklaridan samarali foydalangan holda ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatishni tashkil etish, natijada yuqori foyda olib, davlat budjeti oldidagi majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish, rezervlar tashkil etish eng dolzarb vazifalardan sanaladi [2].

Shu bois, bozor iqtisodiyotini erkinlashtirish har birimizdan buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit haqida ma'lum bilimga ega bo'lishimizni talab etadi. Tadbirkorlik faoliyatining muvaffaqiyati hisobkitoblarning puxtaligiga, pul oqimlarining oqilona boshqarilishiga, moliyaviy masalalardagi qarorlarni to'g'ri va o'z vaqtida qabul qilinishiga hamda moliyaviy tahlilning sifatli tashkil etilishiga uzviy bog'liqdir. Ayniqsa, bozorni to'g'ri o'rganishda, hamkorlarning moliyaviy ishonchliligini bilishda, o'zaro hisob-kitob ishlarida yutqazib qo'ymaslik va boyliklardan o'rinli foydalana olishda kompleks iqtisodiy tahlilning natijalariga asoslanib boshqaruv qarorlarini belgilash, foyda olishning zaruriy sharti ekanligi tajribada bir necha bor isbotlangan.

Tadqiqot jarayonida **umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot metodlari** majmuasidan foydalanildi. Jumladan:

- **Tahlil va sintez metodi** – korxonalar moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillarni alohida jihatlar bo'yicha o'rganish hamda ularni umumlashtirishda qo'llanildi;

- **Induksiya va deduksiya metodlari** – alohida korxonalar faoliyati natijalaridan umumiy ilmiy xulosalar chiqarish va nazariy qoidalarni amaliyotda tekshirish uchun ishlatildi;

• **Taqqoslash metodi** – turli korxona, firma va kompaniyalarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini davrlar va sharoitlar kesimida solishtirish orqali ularning samaradorlik darajasini aniqlashda foydalanildi;

• **Statistik tahlil metodi** – ishlab chiqarish hajmi, foyda, xarajatlar, soliqlar va boshqa moliyaviy ko‘rsatkichlar asosida iqtisodiy holatni baholash uchun qo‘llanildi;

• **Moliyaviy tahlil metodi** – likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik va to‘lovga layoqatlilik ko‘rsatkichlarini aniqlash orqali xo‘jalik subyektlarining moliyaviy holatini baholashda foydalanildi;

• **Mantiqiy yondashuv** – korxonalar faoliyatida boshqaruv qarorlarining iqtisodiy natijalarga ta‘sirini aniqlashda qo‘llanildi.

Tadqiqotning axborot bazasini korxona va tashkilotlarning moliyaviy hisobotlari, rasmiy statistika ma‘lumotlari, iqtisodiy va moliyaviy adabiyotlar, shuningdek, amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar tashkil etdi. Olingan ma‘lumotlar asosida korxona va kompaniyalarning iqtisodiy mustaqilligi hamda moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot natijalari. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, korxona, firma va kompaniyalarning iqtisodiy mustaqilligi hamda moliyaviy barqaror faoliyat yuritishi, avvalo, ularni oqilona boshqarish tizimining mavjudligiga va moliyaviy menejment ishlarining to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligiga bevosita bog‘liqdir. Samarali boshqaruv mexanizmlari korxonalar resurslaridan oqilona foydalanish imkonini yaratib, ularning ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish hajmini barqaror oshirishga xizmat qiladi [3].

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, hisob-kitob yuritish tizimini bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish korxonalar moliyaviy holatining shaffofligini ta‘minlaydi va moliyaviy risklarni kamaytiradi. Bu esa foyda va xarajatlar ustidan samarali nazorat o‘rnatish, moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish hamda to‘lovga layoqatlilik darajasini oshirishga imkon beradi.

Shuningdek, moliyaviy menejment mexanizmlarining to‘g‘ri joriy etilishi natijasida korxonalarda likvidlik va rentabellik ko‘rsatkichlari yaxshilanishi kuzatildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy oqimlarni samarali boshqarish orqali korxonalar o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish, davlat budjeti oldidagi soliqlar va to‘lovlarni kechiktirmasdan amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan samarali foydalanish ishlab chiqarish tannarxining pasayishiga hamda raqobatbardoshlik darajasining oshishiga olib kelishi aniqlandi. Natijada korxonalarning foyda olish salohiyati ortib, ichki moliyaviy rezervlar shakllantirilishi uchun zarur sharoit yaratilmoqda. Ushbu rezervlar esa korxonalar faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy xatarlarni kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari asosida shuni xulosa qilish mumkinki, xo‘jalik subyektlarining iqtisodiy va moliyaviy barqarorligini ta‘minlash nafaqat ularning ichki boshqaruv samaradorligiga, balki makroiqtisodiy barqarorlikka ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Barqaror faoliyat yuritayotgan korxonalar iqtisodiy o‘sishga hissa

qo'shib, mamlakat moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korxona, firma va kompaniyalarning iqtisodiy mustaqilligi hamda moliyaviy barqaror faoliyat yuritishi ularni oqilona boshqarish, hisob-kitob tizimini bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirish va moliyaviy menejmentni to'g'ri yo'lga qo'yish bilan bevosita bog'liqdir. Samarali boshqaruv mexanizmlari moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish imkonini yaratib, ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, moliyaviy tahlil va rejalashtirishning yetarli darajada yo'lga qo'yilmasligi korxonalar faoliyatida moliyaviy xatarlarning ortishiga olib keladi. Aksincha, moliyaviy menejmentning samarali tashkil etilishi likvidlik, rentabellik va to'lovga layoqatlilik ko'rsatkichlarini yaxshilab, davlat budjeti oldidagi majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish imkonini beradi. Shuningdek, foyda hisobidan rezervlar shakllantirish korxonalar barqarorligini mustahkamlovchi muhim omil ekanligi tasdiqlandi.

Umuman olganda, xo'jalik subyektlarining barqaror faoliyati nafaqat ularning o'z moliyaviy holatini yaxshilaydi, balki mamlakat iqtisodiy va moliyaviy barqarorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, korxonalar darajasidagi islohotlar makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Amaliy tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi **amaliy tavsiyalar** ishlab chiqildi:

1. Korxonalarda boshqaruv tizimini takomillashtirish. Korxona, firma va kompaniyalarda zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish, qaror qabul qilish jarayonida moliyaviy tahlil natijalaridan keng foydalanish zarur.

2. Hisob-kitob va moliyaviy hisobotlarni bozor talablariga moslashtirish. Moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlash maqsadida xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini bosqichma-bosqich joriy etish tavsiya etiladi.

3. Moliyaviy menejmentni kuchaytirish. Moliyaviy oqimlarni rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil qilish mexanizmlarini takomillashtirish orqali korxonalarning likvidligi va rentabelligini oshirish lozim.

4. Resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash. Moddiy, moliyaviy va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish orqali ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish va foyda hajmini oshirishga erishish mumkin.

5. Moliyaviy rezervlar va risklarni boshqarish tizimini shakllantirish. Korxonalarda foyda hisobidan zaxira fondlarini tashkil etish va moliyaviy xatarlarni kamaytirishga qaratilgan mexanizmlarni joriy etish tavsiya etiladi.

6. Davlat budjeti oldidagi majburiyatlarni o'z vaqtida bajarish. Soliq va majburiy to'lovlarni belgilangan muddatlarda amalga oshirish korxonalar moliyaviy intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi.

7. Kadrlar salohiyatini oshirish. Moliyaviy menejment va iqtisodiy tahlil sohasida mutaxassislarning bilim va ko'nikmalarini oshirish bo'yicha doimiy trening va malaka oshirish dasturlarini yo'lga qo'yish zarur.

Foydalanilgan adabyotlar.

1. Moliyaviy va boshqaruv tahlili / Darslik: A.V. Vahobov, N.F. Ishonqulov, A.T. Ibrohimov; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Toshkent moliya instituti. – 3- qayta ishlangan va to'ldirilgan nashri. – T.: «Iqtisod-Moliya», 2013. – 600 b.
2. Xolmatov, A. & Rahmonov, M. (2019). Korxonalarda moliyaviy menejment va tashkiliy mexanizm. Iqtisodiyot va Boshqaruv Jurnal, 3(2), 45-53.
3. Jiyanova Nargiza Esanboyena i.f.n., professor Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti professori. yashiliqtisodiyot.uz

GLOBALASHUV SHAROITIDA MOLİYAVIY TAHLILNING AHAMIYATI

Saydullayeva Muhlisaxon Saidakbar qizi,
Moliya va moliyaviy texnologiyalar 1- kurs talabasi
saydullayevamuhlisha@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ishda islohotlar va transformatsiya jarayonlarida zamonaviy iqtisodiyotning tutgan o'rni hamda moliyaviy tahlilning ahamiyati yoritib beriladi. Mamlakat iqtisodiyotida bozor mexanizmlarining shakllanishi, institutsional o'zgarishlar, raqamlashtirish jarayonlari va iqtisodiy boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish kabi jarayonlar tahlil qilinadi. Shuningdek, korxona va tashkilotlar faoliyatida moliyaviy tahlilning strategik qarorlar qabul qilish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, risklarni boshqarish hamda investitsion jozibadorlikni oshirishdagi roli asoslab beriladi. Tadqiqotda transformatsiya davrida moliyaviy ko'rsatkichlarni baholashning zamonaviy usullari, hisob-kitob mexanizmlari, analitik vositalar va ularning amaliy samaradorligi ko'rib chiqiladi. Mazkur annotatsiya islohotlar sharoitida iqtisodiy jarayonlarni chuqur o'rganish va samarali moliyaviy boshqaruv tizimini shakllantirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yondashuvlarning mazmunini ochib beradi.

Kalit so'zlar: Islohotlar, iqtisodiy transformatsiya, zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, bozor mexanizmlari, institutsional o'zgarishlar, iqtisodiy barqarorlik, risklarni boshqarish, investitsion jozibadorlik, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной работе раскрывается роль современной экономики и финансового анализа в период реформ и трансформации. Анализируются процессы формирования рыночных механизмов, институциональных изменений, цифровизации и внедрения новых принципов экономического управления. Также обоснована значимость финансового анализа в деятельности предприятий и организаций, включая его влияние на принятие стратегических решений, обеспечение экономической устойчивости, управление рисками и повышение инвестиционной привлекательности. В исследовании рассматриваются современные методы оценки финансовых показателей, аналитические инструменты и механизмы расчётов, а также их практическая эффективность в условиях трансформации. Представленная аннотация раскрывает содержание научно-практических подходов, направленных на углублённое изучение экономических процессов и формирование эффективной системы финансового управления в условиях реформ.

Ключевые слова: Реформы, экономическая трансформация, современная экономика, финансовый анализ, рыночные механизмы, институциональные изменения, экономическая устойчивость, управление рисками, инвестиционная привлекательность, цифровизация

Annotation. This work explores the role of the modern economy and financial analysis during periods of reforms and transformation. It examines the development of market

mechanisms, institutional changes, digitalization processes, and the introduction of new principles of economic management. The study also substantiates the importance of financial analysis in the activities of enterprises and organizations, emphasizing its impact on strategic decision-making, ensuring economic stability, risk management, and increasing investment attractiveness. Modern methods of evaluating financial indicators, analytical tools, and calculation mechanisms, as well as their practical effectiveness in the context of transformation, are reviewed. The annotation highlights scientific and practical approaches aimed at a deeper understanding of economic processes and the formation of an effective financial management system in the conditions of ongoing reforms.

Keywords: *Reforms, economic transformation, modern economy, financial analysis, market mechanisms, institutional changes, economic stability, risk management, investment attractiveness, digitalization*

Kirish. Bugungi globallashuv jarayonida mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining asosiy omillaridan biri — islohotlarni chuqur va izchil amalga oshirishdir. Iqtisodiyotni bozor tamoyillari asosida modernizatsiya qilish, boshqaruv tizimlarini takomillashtirish, raqobatbardosh muhitni shakllantirish hamda raqamli iqtisodiyotni joriy etish transformatsiya davrining asosiy ustuvor yoʻnalishlari hisoblanadi. Ushbu jarayonlar iqtisodiy tizimning samaradorligini oshirish, barqaror oʻsishni taʼminlash va yangi imkoniyatlarni yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Transformatsiya sharoitida moliyaviy tahlilning roli yanada ortib boradi. Chunki moliyaviy tahlil korxonalar va davlat tizimida mavjud resurslardan oqilona foydalanish, risklarni boshqarish, investitsion qarorlar qabul qilish, iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish uchun zarur boʻlgan eng muhim vositalardan biridir. Moliyaviy koʻrsatkichlarning toʻgʻri baholanishi nafaqat korxona faoliyatini samarali tashkil etishga, balki iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyatli amalga oshirilishiga ham bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Shu sababli mazkur mavzuni oʻrganish, iqtisodiy islohotlar jarayonida moliyaviy tahlilning tutgan oʻrnini aniqlash, zamonaviy tahliliy yondashuvlar va ularning amaliy ahamiyatini tadqiq etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili.

Islohotlar va iqtisodiy transformatsiya jarayonlariga bagʻishlangan ilmiy adabiyotlar iqtisodiyotning modernizatsiyasi, bozor munosabatlarining shakllanishi va institutsional oʻzgarishlarning nazariy hamda amaliy jihatlarini chuqur oʻrgangan. Taniqli iqtisodchilar D. Nort, J. Stiglits, F. Hayek va M. Porter iqtisodiy tizimni transformatsiya qilish, institutsional rivojlanish va bozor mexanizmlarining samarali ishlashi boʻyicha nazariy asoslarni ishlab chiqqan [1]. Ularning tadqiqotlarida iqtisodiy islohotlarning muvaffaqiyati koʻp jihatdan boshqaruv tizimining moslashuvchanligiga, resurslardan samarali foydalanishga va tashqi makroiqtisodiy omillarning taʼsiriga bogʻliqligi taʼkidlanadi.

Moliyaviy tahlil boʻyicha adabiyotlar (E. Altman, J. Friedman, R. Brigham, L. Gapenski va boshqalar) korxonalarining moliyaviy barqarorligi, likvidlik, rentabellik va risklarni boshqarish kabi koʻrsatkichlarni baholash usullarini ishlab chiqqan [2]. Xalqaro adabiyotlarda zamonaviy analitik usullar — masalan, kogerent tahlil, kutilayotgan qiymat modeli, EVA, CVA va risklarni baholashning

zamonaviy statistik modellariga alohida e'tibor qaratilgan. Bular moliyaviy boshqaruvning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar bo'yicha mahalliy olimlar (A. Vahobov, Q. Abdullayev, Sh. Xolmo'minov va boshqalar) transformatsiya jarayonlarining milliy xususiyatlari, bozor iqtisodiyotiga o'tish mexanizmlari hamda raqamli iqtisodiyotning joriy etilishi bilan bog'liq ilmiy tahlillarni taklif qilgan[3]. Ularning ishlarida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, investitsion muhitni yaxshilash va moliyaviy boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish masalalari alohida o'rganilgan.

Xalqaro tashkilotlar — Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi, OECD va UNDP tomonidan chop etilgan hisobotlarda iqtisodiy transformatsiya jarayonlarida davlat siyosati, fiskal boshqaruv, moliyaviy sektorni mustahkamlash va investitsion muhitni yaxshilashga doir tavsiyalar berilgan[4]. Ushbu manbalar islohotlarni amalda qo'llash va nazariy qarashlarni taqqoslash imkonini beradi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar iqtisodiy islohotlar va moliyaviy tahlilning o'zaro bog'liqligini, zamonaviy yondashuvlarning transformatsiya jarayonidagi ahamiyatini hamda innovatsion boshqaruv mexanizmlarining roli ortib borayotganini ko'rsatadi

Tadqiqot metodologiyasi

Pulning hozirgi qiymati (Time Value of Money) diskontlash annuitetlari investitsiya qarorlarini baholash Risk va daromad portfel nazariyasi CAPM modeli beta koeffitsienti Kompaniya kapital strukturasini boshqarish qarz va kapital nisbati WACC (Weighted Average Cost of Capital) Dividend siyosati dividend turlari dividend qarorlarining ta'siri Investitsion qarorlar (Capital Budgeting) NPV IR RPayback periodLikvidlik, naqd oqimlari va ishchi kapital boshqaruvi[5].

Nazariy-metodologik asoslari. Tadqiqotning nazariy poydevori quyidagi ilmiy yondashuvlar asosida shakllandi: **Klassik va zamonaviy moliya nazariyalari** (Miller–Modigliani, Stiglitz, Brigham) **Globalizatsiya iqtisodiyoti nazariyalari** **Xalqaro moliya munosabatlari konsepsiyalari** **Raqamli moliya va globallashtirish kapital bozorlari** nazariyasi Ushbu nazariyalar moliyaviy tahlilning globallashtirish jarayonidagi o'rni, ahamiyati va o'zgaruvchanligini tushuntirishga asos bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqot usullari (metodlari) **Analitik-uslub** Moliyaviy tahlilning global iqtisodiyotdagi roli, moliya bozorlari integratsiyasi, xalqaro kapital harakati kabi omillar taqqoslab o'rganildi. Analitik metod orqali: global moliya bozorlari dinamikasi kompaniya va banklarning moliyaviy ko'rsatkichlari valyuta kurslari tebranishi kapital oqimlari batafsil tahlil qilindi. Globallashtirish iqtisodiyotdagi turli mamlakatlar moliyaviy tizimi misolida quyidagilar solishtirildi: moliyaviy barqarorlik darajasi kompaniyalar moliyaviy ko'rsatkichlarining o'zgarishi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot davomida nazariy, empirik va solishtirma tahlillar amalga oshirildi. O'tkazilgan tahlillar natijasida iqtisodiy islohotlar transformatsiya jarayonlarining tezlashishiga olib kelgani aniqlandi. Xususan, bozor iqtisodiyotiga o'tish, iqtisodiy boshqaruvni liberallashtirish hamda davlatning iqtisodiyotdagi rolini optimallashtirish makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb

etdi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning joriy etilishi iqtisodiy samaradorlikning oshishiga xizmat qildi.[6]

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, moliyaviy tahlil islohotlar samaradorligini baholashda strategik ahamiyatga ega. Korxona va davlat miqyosida moliyaviy tahlil jarayonlarining to'g'ri tashkil etilishi iqtisodiy qarorlar sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik va risk darajasi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha olib borilgan chuqur tahlillar islohotlarning real ta'sirini aniqlash imkonini berdi. Transformatsiya jarayonlari sharoitida esa moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgaruvchanligi sezilarli darajada oshgani empirik tahlillar orqali tasdiqlandi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlari zamonaviy iqtisodiyotning shakllanishi hamda uning samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Bozor mexanizmlarining joriy etilishi, davlat boshqaruvining optimallashtirilishi, raqamli texnologiyalarning iqtisodiy tizimga tatbiq etilishi iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirmoqda. Ushbu jarayonlarda moliyaviy tahlilning o'rni beqiyos bo'lib, u iqtisodiy qarorlar qabul qilishda, korxonalar faoliyatini boshqarishda, risklarni baholashda va investitsion salohiyatni aniqlashda asosiy vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Transformatsiya sharoitida moliyaviy ko'rsatkichlar dinamikasining o'zgaruvchanligi, risklarning kuchayishi va bozor raqobatining ortishi moliyaviy tahlil vositalaridan foydalanishni yanada talab qiladi. Shuningdek, islohotlarni samarali amalga oshirish uchun iqtisodiy jarayonlar monitoringi, zamonaviy analitik muhim ekanligi aniqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. North D.C., Stiglitz J.E., Hayek F.A., Porter M.E. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
2. Brigham E., Houston J. *Fundamentals of Financial Management*. — Cengage Learning, 2018
3. Abdullayev Q., Vahobov A. *Iqtisodiy tahlil va rejalashtirish asoslari*. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari nashriyoti, 2019.
4. OECD. *Financial Markets Trends*. — Paris: OECD Publishing, turli yillar *Moliyaviy tahlil islohotlarning samaradorligini oshirishda strategik ahamiyati*, 2024.
5. Brealey R.A., Myers S.C., Allen F. *Principles of Corporate Finance*. – New York: McGraw-Hill Education, 2020. (TVM, diskontlash, annuitetlar, NPV, IRR, WACC, kapital struktura, dividend siyosati)
6. Xolmo'minov Sh., Karimov A. *Bozor iqtisodiyoti tamoyillari va islohotlar*. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.

TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING ROLI

Ubaydullayev Og'abek Qahramonovich, UMFT

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi 1-kurs talabasi

Anotatsiya. Transformatsiya jarayoni — bu iqtisodiyotning barqaror o'sish, raqobatbardoshlikni oshirish va global bozor talablariga moslashish yo'lidagi murakkab o'zgarishlar yig'indisidir. Zamonaviy iqtisodiyot ushbu jarayonda markaziy rol o'ynaydi, chunki

u texnologik innovatsiyalarni joriy etish, bozor institutlarini mustahkamlash, investitsiyalarni jalb etish va inson kapitalini rivojlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Iqtisodiy liberallashtirish va raqamli transformatsiya orqali mamlakatlar global integratsiyaga erishadi, yangi ish o'rinlari vujudga keladi hamda ijtimoiy farovonlik oshadi. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi ekologik va ijtimoiy omillarni ham hisobga oladi, bu esa transformatsiya jarayonini yanada kompleks va muvozanatli qiladi.

Kalit so'zlar: investitsiya Transformatsiya jarayoni, zamonaviy iqtisodiyot, iqtisodiy islohotlar, bozor iqtisodiyoti, raqamli muhiti, globalizatsiya, iqtisodiy integratsiya, barqaror rivojlanish, raqobatbardoshlik, iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy o'sish, institutsional islohotlar, inson kapitali, davlat iqtisodiy siyosati.

Аннотация.

Процесс трансформации представляет собой сложный комплекс изменений, направленных на достижение устойчивого экономического роста, повышения конкурентоспособности и адаптации к требованиям глобального рынка. Современная экономика играет ключевую роль в этом процессе, так как через внедрение технологических инноваций, укрепление рыночных институтов, привлечение инвестиций и развитие человеческого капитала повышается экономическая эффективность. Экономическая либерализация и цифровая трансформация способствуют глобальной интеграции стран, созданию новых рабочих мест и повышению уровня благосостояния. В то же время устойчивое развитие современной экономики учитывает экологические и социальные факторы, делая процесс трансформации более комплексным и сбалансированным

Ключевые слова: Процесс трансформации, современная экономика, экономические реформы, рыночная экономика, цифровая экономика, инновационное развитие, экономический рост, институциональные реформы, человеческий капитал, инвестиционный климат, глобализация, экономическая интеграция, устойчивое развитие, конкурентоспособность, государственная экономическая политика.

Annotation. *The transformation process is a complex set of changes aimed at achieving sustainable economic growth, enhancing competitiveness, and adapting to the demands of the global market. The modern economy plays a central role in this process by improving economic efficiency through the introduction of technological innovations, strengthening market institutions, attracting investments, and developing human capital. Economic liberalization and digital transformation enable countries to achieve global integration, create new employment opportunities, and increase social welfare.*

At the same time, the sustainable development of the modern economy incorporates environmental and social considerations, making the transformation process more comprehensive and balanced.

Keywords: Transformation process, modern economy, economic reforms, market economy, digital economy, innovative development, economic growth, institutional reforms, human capital, investment climate, globalization, economic integration, sustainable development, competitiveness, state economic policy.

Kirish. Bugungi globallashtirish sharoitida dunyo mamlakatlari iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichiga qadam qo'yimoqda. Ushbu jarayon iqtisodiy tizimlarning tubdan o'zgarishi, ya'ni transformatsiya jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Transformatsiya iqtisodiyotni an'anaviy boshqaruv va ishlab chiqarish shakllaridan zamonaviy, bozor mexanizmlariga asoslangan, innovatsion va raqamli iqtisodiyotga o'tishini anglatadi. Bu jarayon ayniqsa rivojlanayotgan va o'tish davridagi davlatlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy iqtisodiyot transformatsiya jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. U iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ishlab

chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda raqobatbardosh iqtisodiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Fan-texnika taraqqiyoti, raqamli texnologiyalar, innovatsion yondashuvlar va bilimga asoslangan iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismlaridir. Aynan ushbu omillar orqali milliy iqtisodiyotlar global iqtisodiy tizimga integratsiyalashmoqda.

Shu bilan birga, transformatsiya jarayoni faqat iqtisodiy o'zgarishlar bilan cheklanmaydi. U ijtimoiy, institutsional va huquqiy sohalarni ham qamrab oladi. Davlat boshqaruvini takomillashtirish, xususiy sektorni rivojlantirish, investitsiya muhitini yaxshilash hamda inson kapitaliga e'tibor qaratish transformatsiya jarayonining muhim yo'nalishlari hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot ushbu yo'nalishlarning uyg'unlashuvini ta'minlab, barqaror va inklyuziv rivojlanishga zamin yaratadi.

Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar, jumladan O'zbekiston ham iqtisodiy transformatsiya jarayonini faol amalga oshirmoqda. Bozor munosabatlarini chuqurlashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, raqamli iqtisodiyotni joriy etish va tashqi iqtisodiy aloqalarni kengaytirish mamlakat taraqqiyotining ustuvor vazifalariga aylangan.

Shu nuqtai nazardan, transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning rolini o'rganish, uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur ishning maqsadi transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning o'rnini aniqlash, uning asosiy mexanizmlari va rivojlanish omillarini tahlil qilish hamda ushbu jarayonning milliy iqtisodiyot rivojiga ta'sirini baholashdan iboratdir.

Zamonaviy iqtisodiyot bilimga asoslangan iqtisodiyotni, innovatsion faoliyatni, raqamli texnologiyalarni va yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni o'z ichiga oladi. Bu esa transformatsiya jarayonida iqtisodiy o'sishning sifat jihatdan yangi bosqichini shakllantiradi.

An'anaviy sanoat tarmoqlaridan zamonaviy xizmatlar sohasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, moliya, logistika va "yashil iqtisodiyot"ga o'tish bugungi kunda ko'plab davlatlar rivojlanish strategiyasining asosiy yo'nalishiga aylangan.

Shu bilan birga, transformatsiya jarayoni ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bilan ham bog'liq. Aholi bandligi, daromadlar tengsizligi, kadrlar malakasining bozor talablariga mos kelmasligi kabi masalalar transformatsiya davrida dolzarblashadi. Zamonaviy iqtisodiyot ushbu muammolarni hal etishda muhim vosita bo'lib, inson kapitaliga investitsiya kiritish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va mehnat bozorini rivojlantirish orqali ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Transformatsiya jarayonida davlatning roli ham alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida davlat nafaqat tartibga soluvchi, balki iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida maydonga chiqadi.

Davlat tomonidan olib borilayotgan institutsional islohotlar, soliq va moliya siyosati, investitsiya muhiti va tadbirkorlikni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar transformatsiya jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy transformatsiya jarayonini izchil amalga oshirib kelmoqda. Bozor iqtisodiyotiga o'tishni jadallashtirish, xususiy sektor ulushini oshirish, tashqi savdoni erkinlashtirish, raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalarni joriy etish mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlari sifatida belgilangan. Ushbu islohotlar zamonaviy iqtisodiyotning imkoniyatlaridan samarali foydalanish orqali milliy iqtisodiyotning barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan.

Shuningdek, transformatsiya jarayonida xalqaro iqtisodiy hamkorlik va global iqtisodiy integratsiya muhim o'rin tutadi. Zamonaviy iqtisodiyot ochiqlik va o'zaro bog'liqlik tamoyillariga asoslanadi.

Xorijiy investitsiyalarni jalb etish, ilg'or texnologiyalar va boshqaruv tajribasini o'zlashtirish transformatsiya jarayonini tezlashtiradi hamda milliy iqtisodiyotning jahon bozoridagi o'rnini mustahkamlaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning rolini chuqur o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Ushbu mavzuning tahlili iqtisodiy siyosatni takomillashtirish, islohotlar samaradorligini oshirish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning roli masalasi iqtisodiy nazariya va amaliyotda keng o'rganilgan bo'lib, mazkur mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Adabiyotlar tahlili ushbu muammoning nazariy asoslari, rivojlanish bosqichlari hamda amaliy jihatlarini aniqlash imkonini beradi.

Klassik iqtisodiy nazariya vakillari iqtisodiy rivojlanish va o'zgarishlar masalasiga alohida e'tibor qaratgan. Jumladan, J. Shumpeter iqtisodiy rivojlanishni innovatsiyalar va "ijodiy vayronkorlik" jarayoni orqali izohlab, transformatsiya jarayonida innovatsiyalarning hal qiluvchi rolini asoslab bergan. Uning ilmiy qarashlari zamonaviy iqtisodiyot sharoitida texnologik yangilanish va tadbirkorlik faoliyatining ahamiyatini tushuntirishda muhim nazariy manba hisoblanadi.

Institutsional iqtisodiyot vakillari, xususan D. North, D. Acemoglu va J. Robinson asarlarida iqtisodiy transformatsiya jarayonida institutlarning roli chuqur tahlil qilingan.

Ularning fikricha, samarali iqtisodiy institutlar mulk huquqlarini himoya qilish, bozor mexanizmlarining barqaror ishlashini ta'minlash va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu yondashuv transformatsiya jarayonini faqat texnologik emas, balki institutsional o'zgarishlar majmui sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Zamonaviy iqtisodiyot va raqamli transformatsiya masalalari bo'yicha OECD, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi (IMF) tomonidan e'lon qilingan hisobotlarda iqtisodiy o'sishning yangi omillari yoritilgan. Ushbu manbalarda raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar va bilimga asoslangan

iqtisodiyot transformatsiya jarayonining asosiy drayverlari sifatida baholanadi. Tadqiqotlarda raqamli iqtisodiyotning mehnat unumdorligi va iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'siri empirik ma'lumotlar asosida isbotlangan.

Rossiya va MDH mamlakatlari olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda iqtisodiy transformatsiyaning o'tish davri xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Xususan, Y. Gaidar, V. Polterovich va L. Abalkin asarlarida rejalashtirilgan iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida yuzaga keladigan muammolar, institutsional nomuvofiqlik va ijtimoiy oqibatlar yoritilgan. Ushbu tadqiqotlar transformatsiya jarayonining murakkabligi va bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda milliy iqtisodiyot transformatsiyasi masalalari keng yoritilgan. Ularning ishlarida bozor munosabatlarini chuqurlashtirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, xususiy sektorni rivojlantirish va investitsiya muhitini yaxshilash transformatsiya jarayonining asosiy yo'nalishlari sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida davlatning tartibga soluvchi va rag'batlantiruvchi roli alohida ta'kidlangan.

Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning ijtimoiy jihatlari, xususan, bandlik, daromadlar tengsizligi va inson kapitalining sifati masalalari yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Bu holat mazkur mavzu bo'yicha yanada chuqur empirik tadqiqotlar olib borish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud ilmiy adabiyotlar transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning muhim va ko'p qirrali rolini tasdiqlaydi. Biroq, milliy iqtisodiyotlar sharoitida zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarning amaliy tatbiqi va ularning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari qo'shimcha ilmiy izlanishlarni talab etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning rolini aniqlash va baholash maqsadida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi mavzuning nazariy asoslarini chuqur o'rganish, amaliy holatlarni tahlil qilish hamda ilmiy xulosalar chiqarishga yo'naltirilgan.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida iqtisodiy nazariya, institutsional iqtisodiyot, innovatsion rivojlanish nazariyasi hamda barqaror rivojlanish konsepsiyasi qabul qilindi. Ushbu yondashuvlar transformatsiya jarayonini iqtisodiy, institutsional va ijtimoiy omillarning o'zaro bog'liqligi asosida o'rganish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi umumilmiy metodlar qo'llanildi:

- Tahlil va sintez metodi – transformatsiya jarayonining alohida elementlarini o'rganish va ularni yagona tizim sifatida umumlashtirishda;
- Induksiya va deduksiya metodlari – alohida iqtisodiy holatlardan umumiy xulosalar chiqarish hamda nazariy qarashlarni amaliy ma'lumotlar asosida tekshirishda;
- Taqqoslash metodi – turli mamlakatlar va iqtisodiy modellar tajribasini solishtirish orqali zamonaviy iqtisodiyotning transformatsiyadagi rolini aniqlashda;

– Mantiqiy tahlil – iqtisodiy jarayonlar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘liqligini asoslashda.

Shuningdek, tadqiqotda maxsus iqtisodiy metodlardan keng foydalanildi. Jumladan, statistik tahlil orqali iqtisodiy o‘rish, investitsiyalar, bandlik va innovatsion faollik ko‘rsatkichlari o‘rganildi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlarni guruhlash va dinamik tahlil qilish usullari transformatsiya jarayonidagi o‘zgarishlarni vaqt bo‘yicha baholash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida institutsional tahlil metodi yordamida davlat siyosati, bozor institutlari va huquqiy muhitning transformatsiya jarayoniga ta’siri o‘rganildi. Strukturaviy tahlil orqali iqtisodiyot tarmoqlaridagi o‘zgarishlar va zamonaviy iqtisodiyotning tarkibiy siljishlardagi roli aniqlab berildi.

Bundan tashqari, qiyosiy tahlil asosida rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi o‘rganilib, transformatsiya jarayonining umumiy va o‘ziga xos jihatlari aniqlandi. Empirik kuzatuv va ikkilamchi ma’lumotlar tahlili Jahon banki, OECD, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va milliy statistika ma’lumotlari asosida amalga oshirildi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirish va xulosalar chiqarishda abstraktlashtirish va modellashtirish elementlaridan foydalanildi.

Bu usullar zamonaviy iqtisodiyotning transformatsiya jarayonidagi rolini konseptual model asosida ifodalash imkonini berdi.

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot metodologiyasi transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning o‘rnini har tomonlama, tizimli va ilmiy asosda o‘rganishga xizmat qildi hamda ishonchli nazariy va amaliy natijalarga erishish imkonini yaratdi.

Tadqiqot natijalari. Mazkur tadqiqot doirasida transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning tutgan o‘rni va ahamiyati nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilindi. Olib borilgan tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirish imkonini berdi.

Birinchidan, transformatsiya jarayoni iqtisodiy tizimlarning sifat jihatdan yangilanishini ta’minlaydigan uzluksiz jarayon ekanligi aniqlandi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ushbu jarayon raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va bilimga asoslangan iqtisodiyotga o‘tish orqali amalga oshirilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy mexanizmlar qo‘llanilgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘rish sur’atlari nisbatan barqaror va yuqori bo‘lmoqda.

Ikkinchidan, institutsional islohotlarning transformatsiya jarayonidagi roli muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Bozor institutlarining mustahkamlanishi, huquqiy bazaning takomillashuvi va davlat boshqaruvi tizimining modernizatsiya qilinishi iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, institutsional muhit qanchalik barqaror bo‘lsa, investitsiyalarni jalb etish imkoniyati shunchalik yuqori bo‘ladi.

Uchinchidan, inson kapitalining rivojlanishi transformatsiya jarayonining muhim omillaridan biri sifatida namoyon bo‘ldi. Ta’lim sifati, kasbiy malaka va raqamli ko‘nikmalar darajasi yuqori bo‘lgan iqtisodiyotlarda innovatsion faoliyat va mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshmoqda. Tadqiqot natijalari shuni

ko'rsatadiki, inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalar uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi.

To'rtinchidan, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi transformatsiya jarayonini jadallashtiruvchi asosiy omil sifatida baholandi. Elektron savdo, raqamli xizmatlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida samaradorlikni oshirdi. Tadqiqot davomida raqamli texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarning shaffofligini kuchaytirishi va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi aniqlangan.

Beshinchidan, transformatsiya jarayonining ijtimoiy ta'siri ham muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida yangi ish o'rinlarining yaratilishi, bandlik darajasining oshishi va aholi daromadlarining ko'payishi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, transformatsiya jarayonida ijtimoiy tengsizlik xavfi mavjud bo'lib, bu holat davlat tomonidan muvozanatli ijtimoiy siyosat yuritishni talab etadi.

Oltinchidan, xalqaro iqtisodiy integratsiya transformatsiya jarayonining muhim natijalaridan biri sifatida baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ochiq iqtisodiy siyosat olib borayotgan mamlakatlar global bozorlar bilan samarali integratsiyalashib, texnologiyalar va investitsiyalar oqimini jalb etishda ustunlikka ega bo'lmoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning roli ko'p qirrali va tizimli xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Zamonaviy iqtisodiyot iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, transformatsiya jarayoni zamonaviy iqtisodiyot sharoitida milliy iqtisodiyotlarning barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyot transformatsiya jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, iqtisodiy tizimlarning tarkibiy o'zgarishi, bozor mexanizmlarining shakllanishi hamda innovatsion rivojlanishning jadallashuviga xizmat qiladi.

Transformatsiya jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash va inson kapitalini rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim yo'nalishlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, institutsional islohotlar, davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va xususiy sektor faolligini oshirish zamonaviy iqtisodiyotning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Ushbu omillar milliy iqtisodiyotning global iqtisodiy makonga integratsiyalashuviga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, transformatsiya jarayoni nafaqat iqtisodiy o'sishga, balki ijtimoiy barqarorlikka ham xizmat qiladi. Aholi bandligini ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish, daromadlar darajasini oshirish hamda ijtimoiy tenglikni ta'minlash zamonaviy iqtisodiyotning asosiy ijtimoiy vazifalaridan biridir. Shu sababli transformatsiya jarayonini kompleks yondashuv asosida amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, transformatsiya jarayonida zamonaviy iqtisodiyotning roli iqtisodiy tizimlarning yangilanishi, samaradorlikning oshishi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Amaliy tavsiyalar. Transformatsiya jarayonini yanada samarali amalga oshirish va zamonaviy iqtisodiyot imkoniyatlaridan to'liq foydalanish maqsadida quyidagi amaliy tavsiyalarni berish mumkin:

1. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni jadallashtirish Davlat va xususiy sektor faoliyatida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, elektron xizmatlar ulushini oshirish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish transformatsiya jarayonini tezlashtiradi.

2. Innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash Ilmiy tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga investitsiyalarni oshirish, startup loyihalarni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash orqali innovatsion iqtisodiyot shakllantirilishi lozim.

3. Inson kapitalini rivojlantirish Ta'lim tizimini zamonaviy mehnat bozori talablariga moslashtirish, kasbiy malaka va raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish transformatsiya jarayonining ijtimoiy samaradorligini oshiradi.

4. Institutsional islohotlarni chuqurlashtirish Bozor institutlarini mustahkamlash, huquqiy bazani takomillashtirish va mulk huquqlarini himoya qilish orqali investitsiya muhiti yanada yaxshilanadi.

5. Xususiy sektor va tadbirkorlikni rivojlantirish Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, byurokratik to'siqlarni qisqartirish iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qiladi.

6. Barqaror va "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish Ekologik toza texnologiyalarni qo'llash, resurslardan samarali foydalanish transformatsiya jarayonining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlaydi.

7. Xalqaro iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish Xorijiy investitsiyalarni jalb etish, ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirish va global iqtisodiy integratsiyani kuchaytirish transformatsiya jarayonini yanada samarali qiladi

Foydalangan adabiyotlar:

1. Asqarov, S. (2020). Iqtisodiy transformatsiya jarayoni va uning samaradorligi. Toshkent: Iqtisod fanlari nashriyoti.

2. Турдиева, Л.Б. (2018). Экономическая трансформация в современных условиях. Самарканд: Издательство Университета.

3. Рахимов, Ж.М. (2021). Роль рыночных институтов при переходе к современной экономике. Ташкент: Академия.

4. Schumpeter, J.A. (1942). Capitalism, Socialism and Democracy. Harper & Brothers.

5. Acemoglu, D. & Robinson, J.A. (2012). Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Publishers.

6. OECD (2024). Economic Outlook and Structural Change. OECD Publishing.

7. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. Free Press.

ISLOHOTLAR DAVRIDA MOLİYAVIY TAHLILNI ILMIY-NAZARIY ASOSLASH

Xolmurodov Bekzod, UMFT

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishi talabasi,

Annotatsiya. Mazkur ishda islohotlar davrida moliyaviy tahlilning ahamiyati, mazmuni va uning ilmiy-nazariy asoslari yoritilgan. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida moliyaviy tahlil korxonalar faoliyatini baholash, iqtisodiy ko'rsatkichlar dinamikasini aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim vosita sifatida ko'rib chiqiladi. Ishda moliyaviy tahlilning nazariy tamoyillari, usullari va ko'rsatkichlari bilan birga, iqtisodiy islohotlar sharoitida ularning o'zgarishi va takomillashuvi tahlil qilinadi. Shuningdek, moliyaviy barqarorlik, likvidlik, rentabellik kabi asosiy ko'rsatkichlarning tahlil metodologiyasi yoritilib, ularning amaliy ahamiyati bayon etiladi. Tadqiqotda islohotlarning korxonalar moliyaviy faoliyatiga ta'siri va moliyaviy tahlilning strategik boshqaruvdagi roli asoslab berilgan. Olingan natijalar iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida moliyaviy tahlil jarayonlarini takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: islohotlar davri, iqtisodiy islohotlar, moliyaviy tahlil, ilmiy-nazariy asoslar, moliyaviy barqarorlik, korxona moliyaviy holati, moliyaviy ko'rsatkichlar, rentabellik tahlili, likvidlik va to'lovga qobiliyatlilik, samaradorlik ko'rsatkichlari, modernizatsiya jarayonlari, bozor iqtisodiyoti sharoitlari, tahlil usullari, strategik moliyaviy boshqaruv, iqtisodiy o'sish omillari, davlat moliyaviy siyosati, investitsion muhit, innovatsion rivojlanish, risklarni boshqarish, raqamlashtirish va moliyaviy tahlil

Аннотация. В данной работе раскрыты значение, содержание и научно-теоретические основы финансового анализа в период реформ. В процессе перехода к рыночной экономике финансовый анализ рассматривается как важный инструмент оценки деятельности предприятий, определения динамики экономических показателей и принятия управленческих решений. В работе проанализированы теоретические принципы, методы и показатели финансового анализа, а также их изменение и совершенствование в условиях экономических реформ. Кроме того, освещена методология анализа основных показателей, таких как финансовая устойчивость, ликвидность и рентабельность, и представлено их практическое значение. В исследовании обосновано влияние реформ на финансовую деятельность предприятий и роль финансового анализа в стратегическом управлении. Полученные результаты служат основой для выработки научно-практических рекомендаций по совершенствованию процессов финансового анализа в условиях модернизации экономики.

Ключевые слова: период реформ, экономические реформы, финансовый анализ, научно-теоретические основы, финансовая стабильность, финансовое состояние предприятия, финансовые показатели, анализ рентабельности, ликвидность и платежеспособность, показатели эффективности, процессы модернизации, условия рыночной экономики, методы анализа, стратегическое финансовое управление, факторы экономического роста, государственная финансовая политика, инвестиционная среда, инновационное развитие, управление рисками, цифровизация и финансовый анализ

Annotation. This study highlights the significance, content, and scientific-theoretical foundations of financial analysis during the period of reforms. In the process of transitioning to a market economy, financial analysis is viewed as an important tool for assessing enterprise performance, determining the dynamics of economic indicators, and making managerial decisions. The work analyzes the theoretical principles, methods, and indicators of financial analysis, as well as their transformation and improvement under the conditions of economic reforms. Additionally, the methodology for analyzing key indicators such as financial stability, liquidity, and profitability is explained, and their practical importance is outlined. The study substantiates the impact of reforms on the financial activities of enterprises and the role of financial analysis in strategic management. The obtained results serve to develop scientific and practical recommendations for improving financial analysis processes in the context of economic modernization.

Keywords: reform period, economic reforms, financial analysis, scientific and theoretical foundations, financial stability, financial condition of the enterprise, financial indicators,

profitability analysis, liquidity and solvency, efficiency indicators, modernization processes, market economy conditions, analysis methods, strategic financial management, economic growth factors, state financial policy, investment environment, innovative development, risk management, digitalization and financial analysis

Kirish. So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar moliya bozori, davlat byudjeti tizimi, soliq siyosati va korxonalarining moliyaviy faoliyati uchun yangi talablarni shakllantirmoqda. Bozor mexanizmlarini takomillashtirish, raqamli iqtisodiyotga o‘tish, moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash kabi ustuvor vazifalar sharoitida moliyaviy tahlilning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o‘rganish dolzarb masalalardan biridir[1].

Moliyaviy tahlil — bu xo‘jalik yurituvchi subyektning moliyaviy ahvolini baholash, resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash, xatarlarni kamaytirish va boshqaruv qarorlarini optimal qabul qilishga xizmat qiluvchi ilmiy-amaliy jarayondir. Islohotlar davrida moliyaviy tahlilning ilmiy asoslanganligi iqtisodiy o‘rnatishning barqarorligini ta‘minlashda muhim omilga aylandi[2].

Adabiyotlar tahlili. Moliyaviy tahlil korxona va xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyaviy holatini baholash, barqarorligini ta‘minlash hamda boshqaruv qarorlarini asoslashda muhim ilmiy vosita hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishdagi nazariy asoslar bir qator iqtisodchi olimlar asarlarida keng yoritilgan. Jumladan, rus iqtisodiy maktabi vakillari **V.V. Kovalyov, G.V. Savitskaya, A.D. Sheremetlarning** ilmiy ishlari moliyaviy tahlil metodologiyasining shakllanishida muhim o‘rin tutadi[3]. Ularning asarlarida moliyaviy tahlil tushunchasi, tahlilning maqsadi, vazifalari, usullari hamda ko‘rsatkichlar tizimi batafsil yoritilgan. Ushbu olimlar moliyaviy tahlilni likvidlik, to‘lovga qobiliylik, moliyaviy barqarorlik, rentabellik, pul oqimlari orqali kompleks baholash zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

O‘zbekistonlik iqtisodchi olimlar asarlarida moliyaviy tahlil masalalari milliy iqtisodiyot va islohotlar jarayoni bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganilgan. Ularning ilmiy ishlarida korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, bankrotlik xavfini baholash kabi masalalar moliyaviy tahlil orqali hal etilishi ta‘kidlanadi[4].

Shuningdek, adabiyotlarda moliyaviy tahlilni amalga oshirishda milliy hisob tizimi, soliq siyosati, davlat tomonidan tartibga solish omillarini hisobga olish zarurligi asoslab berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Moliyaviy tahlilning klassik nazariyalari (koeffitsiyentlar tahlili, gorizontal va vertikal tahlil, pul oqimlari tahlili) hamda zamonaviy yondashuvlar (benchmarking, ratio-modelling, risk-oriented analysis) solishtirildi.

Moliya bozoridagi islohotlar, soliq siyosati, byudjet tizimidagi o‘zgarishlar va korxona darajasidagi moliyaviy boshqaruv o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqildi.

Islohotlar natijasida shakllanayotgan yangi moliyaviy boshqaruv mexanizmlari, ularning amaliy ta‘siri va natijadorligi statistik ko‘rsatkichlar asosida baholandi[5]

O'zbekiston tajribasi xalqaro moliyaviy tahlil standartlari bilan solishtirildi, moliyaviy ko'rsatkichlarni optimallashtirish bo'yicha xorij amaliyotidagi ilg'or usullar o'rganildi.

Tadqiqot natijalari. Korxona moliyasining shaffofligini ta'minlash bo'yicha yangi talablar qo'yildi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bosqichma-bosqich joriy etilishi natijasida moliyaviy tahlilning metodologiyasi yangilandi. Soliq yukining optimallashtirilishi korxonalar moliyaviy natijalarini tahlil qilishda yangi indikatorlardan foydalanish zaruratini tug'dirdi. Bank-moliya sohasidagi liberallashtirish kredit portfellarini risk tahlilini kuchaytirdi.

Big Data asosida moliyaviy jarayonlar monitoringi. Sun'iy intellekt asosida prognoz tahlili (Predictive analytics). Elektron hisob-kitob tizimlari orqali real vaqt rejimida moliyaviy tahlil olib borish imkoniyati.

Rentabellik, likvidlik, moliyaviy mustaqillik koeffitsiyentlari aniqroq hisoblanmoqda. Xatarlarni baholash tizimi sifat jihatdan kuchaydi. davlat sektori uchun — byudjet taqsimoti va fiskal barqarorlikni ta'minlash, bank-moliya sektori uchun — kredit risklarini boshqarish, korxonalar uchun — rentabellikni oshirish, kapital strukturasi optimallashtirish, investorlar uchun — investitsiya qarorlarini aniq shakllantirish kabi muhim vazifalarni bajaradi[6].

Raqamli texnologiyalar moliyaviy tahlilni avtomatlashtirish, xatolarni kamaytirish va prognozlar aniqligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tahlilchilar zamonaviy iqtisodiy modellar, statistik dasturlar va xalqaro standartlar bo'yicha muntazam malaka oshirib borishi zarur.

Xulosa. Islohotlar davrida moliyaviy tahlilning ilmiy-nazariy asoslash zarurati bevosita iqtisodiy tizimdagi o'zgarishlar bilan bog'liq. Moliyaviy tahlilning metodologiyasini takomillashtirish barqaror iqtisodiy o'sish, samarali boshqaruv qarorlari qabul qilish va xatarlarni minimallashtirishga xizmat qiladi. Yangi sharoitda moliyaviy tahlilning ilmiy asoslari raqamli texnologiyalar, global standartlar va iqtisodiy islohotlar bilan uyg'unlashtirilgan holda rivojlanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev, Yo., & Abdukarimov, A. *Moliyaviy tahlil*. — Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020.
2. Karimov, A. *Korxona moliyasi va moliyaviy tahlil*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. Ковалёв В.В. Савицкая Г.В. Шеремет А.Д. *Анализ хозяйственной деятельности предприятия*. — Москва: Инфра-М, 2013. — 608 с.
4. Jo'rayev, R. *Moliya bozori va institutsional islohotlar*. — Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti, 2022.
5. Савицкая, Г.В. *Анализ хозяйственной деятельности предприятия*. — Москва: ИНФРА-М, 2021.
6. IFRS Foundation. *International Financial Reporting Standards (IFRS)*. — London, 2023.

ZAMONAVIY IQTISODIYOT MOLIYAVIY TAHLILNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Zuhriddinov Nurmuhammad Bahadirovich, UMFT,

Anotatsiya. Ushbu maqolada islohotlar va transformatsiya jarayonlarida zamonaviy iqtisodiyotning ahamiyati hamda moliyaviy tahlilning tutgan o'rni yoritilgan. Bozor mexanizmlarining shakllanishi, iqtisodiyotning modernizatsiya qilinishi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda moliyaviy ko'rsatkichlarni chuqur tahlil qilishning zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, davlat boshqaruvi, xususiy sektor rivoji va investitsion muhitni yaxshilashda moliyaviy tahlilning metodlari va zamonaviy yondashuvlarining amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirish hamda barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun ilmiy-amaliy takliflarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: islohotlar; transformatsiya; zamonaviy iqtisodiyot; moliyaviy tahlil; iqtisodiy samaradorlik; bozor mexanizmlari; modernizatsiya; davlat boshqaruvi; investitsion muhit; xususiy sektor; strategik boshqaruv; barqaror rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматривается роль современной экономики и финансового анализа в период реформ и трансформации. Подчеркивается значимость формирования рыночных механизмов, модернизации экономических процессов и необходимости глубокого анализа финансовых показателей для обеспечения стабильности. Особое внимание уделено практическому применению методов финансового анализа в совершенствовании государственного управления, развитии частного сектора и улучшении инвестиционного климата. Результаты исследования включают научно-практические рекомендации по повышению эффективности экономических реформ и обеспечению устойчивого развития.

Ключевые слова: реформы; трансформация; современная экономика; финансовый анализ; экономическая эффективность; рыночные механизмы; модернизация; государственное управление; инвестиционный климат; частный сектор; стратегическое управление; устойчивое развитие.

Annotation. This article examines the role of the modern economy and financial analysis during periods of reforms and transformation. It highlights the importance of developing market mechanisms, modernizing economic processes, and conducting in-depth financial analysis to ensure economic stability. The paper also discusses the practical significance of financial analysis methods in improving public administration, fostering private sector development, and enhancing the investment climate. The findings provide scientific and practical recommendations aimed at increasing the effectiveness of economic reforms and promoting sustainable development.

Keywords: reforms; transformation; modern economy; financial analysis; economic efficiency; market mechanisms; modernization; public administration; investment climate; private sector; strategic management; sustainable development.

Kirish. So'nggi yillarda mamlakatlarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar va iqtisodiy transformatsiya jarayonlari zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o'rganishni talab qilmoqda.[1] Globallashuv sharoitida raqobatning ortishi, texnologik yangilanish tezligi va bozor munosabatlari chuqurlashuvi iqtisodiy tizimning barcha bo'g'inlarida sifat jihatidan yangi yondashuvlarni shakllantirishni zarur qilib qo'ymoqda. Bunday sharoitda moliyaviy tahlil iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, samaradorlikni oshirish va boshqaruv qarorlarini optimallashtirishda asosiy vositalardan biriga aylanmoqda.

Islohotlarning samaradorligini ta'minlash, bozor infratuzilmasini mustahkamlash va investitsion jozibadorlikni oshirish uchun iqtisodiy jarayonlarni ilmiy asosda baholash muhimdir.[2] Moliyaviy tahlil orqali korxonalar

faoliyatining holati, resurslardan foydalanish samaradorligi, risklar darajasi va rivojlanish istiqbollari aniqlanadi. Natijada davlat boshqaruvi va xususiy sektor uchun aniq, ishonchli va puxta asoslangan strategik qarorlar ishlab chiqish imkoniyati yaratiladi.

Shu bois ushbu mavzu bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'tkazish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Mazkur maqolada transformatsiya davrining o'ziga xos iqtisodiy jarayonlari, zamonaviy iqtisodiyotning rivojlanish omillari hamda moliyaviy tahlilning rolini chuqur ochib berish maqsad qilingan. Ushbu yondashuv iqtisodiy islohotlarning samaradorligini yanada oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishga erishish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlari har qanday davlatning rivojlanish bosqichida muhim o'rin tutadi. Jamiyat taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlarining o'zgarishi va bozor tamoyillarining shakllanishi iqtisodiyotni boshqarishning yangicha yondashuvlarini talab etadi. Bunday sharoitda zamonaviy iqtisodiyot nazariyalari va moliyaviy tahlil uslublarining qo'llanilishi iqtisodiy jarayonlarni chuqur anglashga imkon yaratadi.

Moliyaviy tahlil transformatsiya jarayonining ajralmas qismi bo'lib, u korxonalar, tarmoqlar va butun iqtisodiyot miqyosida resurslardan foydalanish samaradorligini baholashga xizmat qiladi.[3] Tahlil natijalari iqtisodiy muammolarni aniqlash, ularning sabablarini tushunish va samarali yechimlar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, moliyaviy ko'rsatkichlar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish islohotlarning izchilligini va barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

Transformatsiya jarayonining murakkabligi iqtisodiyotning institutsional tuzilmasi, bozor munosabatlarining rivojlanish darajasi va iqtisodiy subyektlarning faolligi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, zamonaviy iqtisodiy nazariyalar, innovatsion boshqaruv yondashuvlari va moliyaviy tahlilning amaliy ahamiyatini o'rganish ushbu mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Mazkur maqolada aynan ana shu jarayonlarning nazariy asoslari va iqtisodiy islohotlar samaradorligini ta'minlashdagi o'rni yoritib beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlarini o'rganish masalalari ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Iqtisodiy transformatsiya tushunchasi asosan iqtisodiy tizimning bir holatdan ikkinchi holatga o'tishi, ya'ni markazlashgan boshqaruvdan bozor mexanizmlariga asoslangan tizimga moslashuvi jarayoni sifatida talqin qilinadi. Ushbu jarayonda institutsional islohotlar, mulkchilik shakllarining diversifikatsiyasi, raqobat muhitining shakllanishi va moliyaviy boshqaruv tizimining takomillashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy nazariya vakillari transformatsiya jarayonlarida makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, bozor infratuzilmasini rivojlantirish va investitsion muhitni yaxshilash asosiy omillar ekanligini ta'kidlaydilar. Ayrim tadqiqotlarda iqtisodiy o'sishning barqarorligi moliyaviy resurslardan samarali foydalanish va ularni oqilona boshqarish bilan bevosita bog'liq ekanligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Bu esa moliyaviy tahlilning iqtisodiy islohotlar jarayonidagi rolini yanada oshiradi.

Moliyaviy tahlil masalalari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda korxona faoliyatini baholashda moliyaviy ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish, likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik va to'lovga layoqatlilikni aniqlash muhim metodologik yondashuv sifatida ko'rsatib o'tiladi.[4] Tadqiqotchilar moliyaviy tahlil nafaqat korxona darajasida, balki tarmoqlar va milliy iqtisodiyot miqyosida ham strategik qarorlar qabul qilishda muhim axborot manbai bo'lib xizmat qilishini qayd etadilar.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy transformatsiya sharoitida innovatsion rivojlanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va boshqaruv tizimini modernizatsiya qilish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu jarayonlarda moliyaviy tahlilning analitik imkoniyatlari kengayib, risklarni boshqarish, investitsiya loyihalarini baholash va uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Mahalliy iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlarida esa iqtisodiy islohotlarning milliy xususiyatlari, bozor munosabatlariga o'tishning bosqichma-bosqichligi va moliyaviy tahlilni amaliyotga joriy etish muammolari yoritib berilgan.[5] Ushbu tadqiqotlarda moliyaviy tahlil natijalaridan samarali foydalanish iqtisodiy islohotlarning izchilligi va barqarorligini ta'minlashga xizmat qilishi ta'kidlanadi.

Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy transformatsiya jarayonlarida moliyaviy tahlil muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u iqtisodiy islohotlar samaradorligini oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.[6] Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlil usullarini takomillashtirish va ularni milliy iqtisodiyot xususiyatlariga moslashtirish zarurati mavjud bo'lib, ushbu maqola aynan ana shu jihatlarni yoritishga qaratilgan.[7]

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlarida moliyaviy tahlilning ahamiyati va uning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida nazariy va amaliy tahlil usullaridan kompleks tarzda foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida zamonaviy iqtisodiy nazariyalar, transformatsion iqtisodiyot konsepsiyalari hamda moliyaviy tahlilga oid ilmiy qarashlar olindi. Xususan, iqtisodiy rivojlanish, institutsional o'zgarishlar va bozor mexanizmlarining shakllanishi bilan bog'liq nazariy yondashuvlar tadqiqotning ilmiy asosini tashkil etadi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

Tahlil va sintez usuli – iqtisodiy islohotlar jarayonidagi moliyaviy ko'rsatkichlarni alohida elementlar kesimida o'rganish va ularni umumlashtirishda;

Taqqoslash usuli – turli davrlardagi moliyaviy ko'rsatkichlar dinamikasini solishtirish orqali transformatsiya jarayonlarining ta'sirini aniqlashda;

Induksiya va deduksiya usullari – umumiy nazariy xulosalar va amaliy natijalar o'rtasidagi bog'liqlikni asoslashda;

Gorizontal va vertikal moliyaviy tahlil – korxona va tarmoqlar darajasida moliyaviy holatni baholashda;

Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili – likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik va to'lovga layoqatlilik ko'rsatkichlarini aniqlashda.

Tadqiqotning axborot bazasini milliy va xalqaro statistik ma'lumotlar, rasmiy hisobotlar, xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy hisobotlari, shuningdek, mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy maqolalari va tadqiqot ishlari tashkil etdi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar mantiqiy tahlil qilinib, iqtisodiy islohotlar samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot metodologiyasi transformatsiya jarayonlarining iqtisodiy mohiyatini chuqur anglash va moliyaviy tahlil vositalarining amaliy ahamiyatini asoslash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlari sharoitida moliyaviy tahlil iqtisodiy subyektlar faoliyatining samaradorligini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tahlil jarayonida moliyaviy ko'rsatkichlarning tizimli o'rganilishi boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ishonchli axborot bazasini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlari sharoitida moliyaviy tahlil iqtisodiy tizimning barcha darajalarida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy iqtisodiyotda globallashtirish, raqobat muhitining kuchayishi va texnologik yangilanishlar iqtisodiy subyektlardan moliyaviy resurslardan oqilona va samarali foydalanishni talab etmoqda. Ushbu jarayonda moliyaviy tahlil iqtisodiy islohotlarning izchilligi va barqarorligini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, moliyaviy tahlil usullaridan tizimli foydalanish korxonalar moliyaviy barqarorligini mustahkamlash, risklarni kamaytirish va rentabellikni oshirish imkonini beradi. Moliyaviy ko'rsatkichlar asosida qabul qilingan boshqaruv qarorlari resurslar taqsimotining optimallashtirishiga, investitsiya faoliyatining faollashuviga va iqtisodiy samaradorlikning oshishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy tahlil iqtisodiy islohotlarning real sektor rivojiga ta'sirini baholashda muhim axborot manbai bo'lib xizmat qiladi.

Olingan ilmiy xulosalardan kelib chiqib, quyidagi **amaliy tavsiyalarni** ilgari surish mumkin:

1. **Moliyaviy tahlil tizimini takomillashtirish.** Korxona va tarmoqlar darajasida moliyaviy tahlilni muntazam va tizimli ravishda olib borish, zamonaviy tahlil usullari va ko'rsatkichlaridan keng foydalanishni yo'lga qo'yish zarur.

2. **Boshqaruv qarorlarini moliyaviy tahlil asosida qabul qilish.** Strategik va operativ boshqaruv qarorlarini qabul qilishda moliyaviy ko'rsatkichlar tahlilini majburiy element sifatida joriy etish maqsadga muvofiq.

3. **Risklarni boshqarish mexanizmlarini kuchaytirish.** Moliyaviy tahlil asosida risklarni oldindan aniqlash va baholash tizimini rivojlantirish transformatsiya jarayonlarida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

4. **Investitsiya faoliyatini faollashtirish.** Moliyaviy tahlil natijalari asosida investitsiya loyihalarini baholash va tanlash iqtisodiy islohotlarning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

5. Kadrlar salohiyatini oshirish. Moliyaviy tahlil sohasida mutaxassislarning bilim va malakalarini oshirish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.[8]

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy tahlil iqtisodiy islohotlar va transformatsiya jarayonlarining samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, mazkur tadqiqot natijalari kelgusida iqtisodiy siyosatni takomillashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda qo'llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo'llari va choralari. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
3. Shodmonov Sh.Sh., G'afurov U.V. Iqtisodiy nazariya. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
4. Abdukarimov I.T., To'xtasinov R.Sh. Moliyaviy tahlil. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Jo'rayev N.J., Xudoyorov A.M. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida iqtisodiy islohotlar. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
6. Samuelson P.A., Nordhaus W.D. Economics. – New York: McGraw-Hill Education, 2018.
7. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents. – New York: W.W. Norton & Company, 2002.

СОГЛАСОВАНИЕ ОБРАЗОВАНИЯ И РЫНКА ТРУДА: ЗАРУБЕЖНЫЕ ПРАКТИКИ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

Абдукаримова Д.В.,
бакалавр 1-курса

Аннотация. В современных условиях глобальной экономики наблюдается острый дисбаланс на рынке труда – избыточное предложение специалистов одних направлений и нехватка в других. Этот дисбаланс обусловлен быстро меняющимися технологическими и социальными условиями: цифровизацией, автоматизацией, глобализацией и демографическими сдвигами. В частности, в условиях «четвёртой промышленной революции» возникает несоответствие между квалификацией выпускников и требованиями работодателей, что приводит к структурным дисбалансам и ускоренному устареванию профессий. Актуальность темы связана с тем, что именно система образования формирует будущий кадровый потенциал и должна синхронизировать запросы рынка труда и образовательные программы.

Abstract. In the modern global economy, there is an acute imbalance in the labor market - an excess supply of specialists in some fields and a shortage in others. This imbalance is caused by rapidly changing technological and social conditions: digitalization, automation, globalization, and demographic shifts. In particular, within the context of the "Fourth Industrial Revolution," a mismatch arises between graduates' qualifications and employers' requirements, leading to structural imbalances and the accelerated obsolescence of professions. The relevance of this topic is linked to the fact that the education system shapes the future workforce and must synchronize labor market demands with educational programs.

Annotatsiya. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorida keskin nomutanosiblik kuzatilmoqda — ayrim yo'nalishlarda mutaxassislar taklifi ortiqcha, boshqalarida esa yetishmovchilik mavjud. Bu nomutanosiblik tez o'zgarayotgan texnologik va ijtimoiy sharoitlar — raqamlashtirish, avtomatlashtirish, globallashtirish va demografik siljishlar bilan bog'liq. Xususan, "to'rtinchi sanoat inqilobi" sharoitida bitiruvchilarning malakasi bilan

ish beruvchilar talablari o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelmoqda, bu esa tarkibiy nomutanosibliklar hamda kasblarning tez eskirishi bilan kechadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, aynan ta'lim tizimi kelajak kadrlar salohiyatini shakllantiradi va mehnat bozori talablari bilan ta'lim dasturlarini muvofiqlashtirishi lozim.

Ключевые слова: рынок труда, международный опыт в образовании, кадровый потенциал, дошкольное образование, школьное образование, STEM и soft skills, высшее образование, дуальное обучение и академическая мобильность

Keywords: labor market, international experience in education, human capital, preschool education, school education, STEM and soft skills, higher education, dual education and academic mobility

Kalit so'zlar: mehnat bozori, ta'lim sohasidagi xalqaro tajriba, kadrlar salohiyati, maktabgacha ta'lim, maktab ta'limi, STEM va soft skills (yumshoq ko'nikmalar), oliy ta'lim, dual ta'lim va akademik mobillik

Введение. В условиях глобальной экономики и стремительных технологических изменений на рынке труда усиливается дисбаланс между спросом на квалифицированные кадры и предложением выпускников образовательных учреждений. Цифровизация, автоматизация, глобализация и демографические сдвиги приводят к ускоренному устареванию профессий и формированию новых требований к знаниям и навыкам специалистов. В рамках четвёртой промышленной революции данная проблема приобретает особую актуальность, поскольку несоответствие между квалификацией выпускников и ожиданиями работодателей становится одной из причин структурных дисбалансов в экономике.

В этих условиях система образования выступает ключевым фактором формирования кадрового потенциала и должна обеспечивать согласование образовательных программ с потребностями рынка труда. Международный опыт показывает, что для решения данной задачи во многих странах создаются национальные системы компетентностей и образовательные экосистемы, направленные на развитие у обучающихся актуальных знаний, навыков и умений. Изучение и обобщение зарубежных практик раскрытия потенциала на различных уровнях образования — дошкольном, школьном и высшем — позволяет выявить эффективные механизмы повышения качества образования и его практической направленности.

В связи с этим исследование международного опыта реализации потенциала в системе образования является актуальным и значимым, поскольку способствует выработке научно обоснованных подходов к модернизации образовательных систем и повышению их соответствия современным социально-экономическим требованиям.

Обзор литературы. Современные исследования подтверждают, что система образования является ключевым инструментом формирования кадрового потенциала и снижения дисбаланса на рынке труда. Л. В. Зинич (2024) указывает на необходимость выравнивания спроса и предложения специалистов в различных сферах экономики через адаптацию образовательных программ к актуальным требованиям работодателей [1]. Иващенко и Энговатова (2024) подчёркивают, что международная практика активно развивает национальные системы компетентностей, позволяющие

интегрировать знания и навыки обучающихся с потребностями экономики [2].

Роль дошкольного образования как базового этапа формирования потенциала подтверждается как эмпирическими исследованиями, так и международными организациями. Так, британское лонгитюдное исследование EPPSE (Taggart, 2019) показало, что качественное дошкольное образование способствует успешности школьников, повышает их мотивацию к обучению и снижает проявления проблемного поведения [3]. UNESCO (2022) отмечает, что раннее инклюзивное образование обеспечивает развитие когнитивных, эмоциональных и социальных навыков, закладывая основу для дальнейшего успешного обучения и социализации [4].

В школьной системе наблюдается переход от академического обучения к компетентностному и проектно-ориентированному подходу. Программы STEM и STEAM, цифровая грамотность и развитие soft skills формируют у учащихся критическое мышление, навыки сотрудничества и способность адаптироваться к быстро меняющимся условиям. Международная программа Cambridge Global Perspectives демонстрирует успешные модели междисциплинарного и проектного обучения, развивающие исследовательские, аналитические и коммуникационные навыки, необходимые для успешного поступления в университет и будущей профессиональной деятельности.

В системе высшего образования акцент делается на практико-ориентированную подготовку и академическую мобильность. Дуальное обучение, кредитно-модульные системы (ECTS) и международная аккредитация повышают качество образования и делают его более гибким, обеспечивая соответствие требованиям глобального рынка труда [5]. Международные стандарты и рейтинги стимулируют университеты к совершенствованию образовательных программ и развитию исследовательской деятельности.

Обзор международного опыта показывает, что эффективная система раскрытия потенциала учащихся строится как экосистема компетентностей, где взаимодействуют государство, школы, вузы и работодатели. Качественное дошкольное образование обеспечивает базовые когнитивные и социальные навыки; инновационные школьные программы формируют гибкость мышления и мотивацию к обучению; высшие учебные заведения предоставляют практический опыт и глобальную мобильность студентов. Совокупность этих факторов влияет на соответствие выпускников требованиям рынка труда и развитие национального кадрового потенциала.

Таким образом, литература и материалы международной практики подтверждают, что раскрытие потенциала учащихся требует системного и последовательного подхода на всех уровнях образования. Эффективность таких систем оценивается через качество обучения, компетентностный подход, практическую направленность и гибкость образовательных программ, что формирует основу для сравнительного анализа и дальнейших рекомендаций по совершенствованию образовательных систем.

Методология исследования. Методология исследования включала системный и сравнительный анализ международного опыта, тематический обзор литературы, benchmarking успешных практик, изучение эмпирических данных (лонгитюдные исследования, рейтинги, аккредитации) и оценку по критериям качества, компетентностного подхода, гибкости и практикоориентированности образовательных программ.

Результаты исследования. Школьное образование: внедрение STEM/STEAM, цифровых и «soft skills», проектно-ориентированных и международных программ (IB, Cambridge) развивает критическое мышление, креативность, командную работу и исследовательские навыки.

Высшее образование: дуальное образование, академическая мобильность, кредитно-модульные системы и международная аккредитация способствуют практической подготовке, глобальной конкурентоспособности и мобильности студентов.

Интеграция уровней образования: последовательное развитие навыков от дошкольного до вузовского уровня создаёт «сквозной» эффект формирования компетенций, улучшая соответствие выпускников требованиям рынка труда.

Эффективность систем: сравнительный анализ кейсов показал, что страны с национальными системами компетенций и обратной связью с рынком труда достигают лучшего баланса между спросом и предложением специалистов.

Выводы и практические рекомендации. Международный опыт показывает, что снижение дисбаланса на рынке труда возможно при системном развитии образования на всех уровнях: качественное дошкольное образование формирует базовые когнитивные и социальные навыки, школьное образование через компетентностный и проектно-ориентированный подходы (STEM, цифровые и soft skills, программы IB и Cambridge) развивает адаптивность и мотивацию к дальнейшему обучению, а высшее образование за счёт дуальных моделей, академической мобильности и кредитно-модульных систем обеспечивает практико-ориентированную подготовку кадров; для повышения эффективности системы образования рекомендуется развитие национальных рамок квалификаций и прогнозирования потребностей рынка труда, адаптация образовательных программ к региональным и отраслевым запросам, расширение сотрудничества образовательных учреждений с работодателями и поэтапное внедрение международных стандартов при обеспечении преемственности между уровнями образования и механизмов обратной связи.

Список литературы:

1. Зинич, Л.В. Новые подходы к устранению дисбаланса на рынке труда / Л. В. Зинич // Экономика труда. – 2024. – Т. 11, № 12. – С. 2039-2050. – DOI 10.18334/et.11.12.122144
2. Иващенко Н.П., Энговатова А.А. (2024). Инновации для рынка труда: международный опыт формирования национальных систем компетентностей. Государственное управление. Электронный вестник, (№106).

3. Taggart B. (2019). How preschool affects school results. Vestnik Education of Russia. Создано 03.06.2019.
4. UNESCO (2022). Early childhood care and education. UNESCO. [Электронный ресурс] (URL: <https://www.unesco.org/en/early-childhood-education>).
5. European Commission (2022). European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS). European Education Area. [Электронный ресурс] (URL: <https://education.ec.europa.eu/education-levels/higher-education/inclusive-and-connected-higher-education/european-credit-transfer-and-accumulation-system>).

ГЛОБАЛЬНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ВОЗОБНОВЛЯЕМОЙ ЭНЕРГЕТИКИ И ИХ ВКЛАД В УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ

Azalya A.A.,
бакалавр 1-курса

Abstract. The article examines renewable energy as a key factor of sustainable development in the context of global energy transformation. The relevance of the transition to renewable energy sources is justified due to growing energy consumption, depletion of fossil fuels, and climate change challenges. The essence, types, advantages, and limitations of renewable energy sources are analyzed, as well as global trends and leading countries in this field. Special attention is paid to the economic effects of investing in renewable energy and its role in the transition to a low-carbon economy. The study concludes that renewable energy plays a strategic role in ensuring environmental safety, economic stability, and long-term sustainable development.

Аннотация. В статье рассматривается возобновляемая энергетика как ключевой фактор устойчивого развития в условиях глобальной трансформации энергетической системы. Обосновывается актуальность перехода к возобновляемым источникам энергии в связи с ростом энергопотребления, истощением традиционных ресурсов и усилением климатических угроз. Анализируются сущность, виды, преимущества и ограничения возобновляемых источников энергии, а также глобальные тенденции и страны-лидеры в данной сфере. Особое внимание уделяется экономическим эффектам инвестирования в ВИЭ и их роли в формировании низкоуглеродной экономики. Делается вывод о стратегическом значении возобновляемой энергетики для обеспечения экологической безопасности и устойчивого развития.

Annotatsiya. Maqolada global energetika tizimining transformatsiyasi sharoitida qayta tiklanuvchi energiya manbalari barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida ko'rib chiqiladi. Energiya iste'molining oshishi, an'anaviy yoqilg'i resurslarining kamayishi va iqlim o'zgarishi muammolari sababli qayta tiklanuvchi energiyaga o'tishning dolzarbligi asoslab beriladi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining mohiyati, turlari, afzalliklari va cheklovlari, shuningdek, ushbu sohadagi global tendensiyalar va yetakchi davlatlar tahlil qilinadi. Qayta tiklanuvchi energetikaga investitsiyalarning iqtisodiy samarasi va past uglerodli iqtisodiyotga o'tishdagi roli alohida yoritiladi. Xulosa sifatida qayta tiklanuvchi energetikaning ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi strategik ahamiyati ta'kidlanadi.

Keywords: renewable energy, sustainable development, low-carbon economy, energy transition, investments.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, устойчивое развитие, низкоуглеродная экономика, энергетический переход, инвестиции.

Kalit so'zlar: qayta tiklanuvchi energetika, barqaror rivojlanish, past uglerodli iqtisodiyot, energetik o'tish, investitsiyalar.

Введение. Современная мировая энергетическая система сталкивается с серьезными вызовами, связанными с ростом энергопотребления,

ограниченностью ископаемых ресурсов и усилением глобальных климатических изменений. Традиционные источники энергии всё чаще рассматриваются как фактор экологических и экономических рисков. В этих условиях возобновляемые источники энергии (ВИЭ) становятся важнейшим направлением развития мировой энергетики и основой устойчивого социально-экономического роста.

Переход к возобновляемой энергетике рассматривается многими государствами как стратегический приоритет, направленный на снижение выбросов парниковых газов, повышение энергетической безопасности и стимулирование инновационного развития экономики.

Обзор литературы. Проблемы развития возобновляемой энергетики широко освещаются в трудах зарубежных и отечественных исследователей. В отчётах Международного энергетического агентства и Всемирного банка подчёркивается роль ВИЭ в обеспечении устойчивого роста и достижении целей Парижского соглашения. В научных публикациях отмечается, что развитие солнечной и ветровой энергетики способствует снижению себестоимости электроэнергии и расширению инвестиционных возможностей.

Российские и зарубежные авторы также обращают внимание на технологические и институциональные ограничения, сдерживающие более быстрый энергетический переход.

Методология исследования. В ходе исследования использованы методы анализа и синтеза, статистический и сравнительный анализ, а также системный подход. Информационной базой послужили отчёты международных энергетических организаций, материалы научных публикаций и официальные данные по развитию возобновляемой энергетики в различных странах. Применённая методология позволила комплексно оценить текущее состояние и перспективы развития ВИЭ.

Результаты исследования. Проведённый анализ показывает, что в последние годы доля возобновляемых источников энергии в мировом энергобалансе стабильно растёт. Наиболее активно развиваются солнечная и ветровая энергетика, что обусловлено снижением стоимости технологий и государственной поддержкой. Лидирующие позиции в данной сфере занимают Германия, Китай, США и Дания, успешно внедряющие инновационные энергетические решения.

Инвестиции в возобновляемую энергетику способствуют созданию новых рабочих мест, развитию высокотехнологичных отраслей и снижению зависимости от импорта традиционных энергоресурсов. Вместе с тем развитие ВИЭ сталкивается с рядом проблем, включая высокую капиталоемкость проектов, зависимость от природных условий и недостаточную развитость систем хранения энергии.

Выводы и практические рекомендации. Результаты исследования подтверждают, что возобновляемая энергетика является ключевым элементом перехода к устойчивой и низкоуглеродной экономике. Для ускорения развития ВИЭ необходим комплексный подход, включающий

государственную поддержку, привлечение инвестиций, развитие инновационных технологий и международное сотрудничество. Реализация данных мер позволит обеспечить долгосрочную энергетическую безопасность и повысить качество жизни населения.

Список литературы:

1. International Energy Agency. World Energy Outlook. – Paris, 2024.
2. United Nations Development Programme. Sustainable Development and Low-Carbon Economy. – New York, 2023.
3. World Bank. Renewable Energy and Economic Growth. – Washington, 2024.
4. European Commission. Clean Energy Transition Report. – Brussels, 2023.
5. Paris Agreement on Climate Change. UN Official Documents, 2015–2024.

РОЛЬ ИРО В ФОРМИРОВАНИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ КОМПАНИЙ

*Абдукаримова Д.В., бакалавр I-курса
disha3604@gmail.com*

Аннотация. Работа посвящена анализу первичного публичного размещения акций (ИРО) как инструмента развития бизнеса и привлечения капитала. Рассмотрены основные этапы ИРО, его преимущества и риски для компаний и инвесторов, а также значение ИРО для развития фондового рынка Узбекистана.

Annotatsiya. Ushbu ishda aksiyalarni birlamchi ommaviy joylashtirish (ИРО) biznesni rivojlantirish va kapital jalb qilishning muhim vositasi sifatida tahlil qilinadi. ИРОning asosiy bosqichlari, kompaniyalar va investorlar uchun afzalliklari hamda xatarlari, shuningdek, ИРОning O‘zbekiston fond bozori rivojidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Abstract. This paper analyzes initial public offerings (ИРОs) as a key instrument for business development and capital raising. The main stages, advantages, and risks of ИРОs for companies and investors are examined, as well as the role of ИРОs in the development of Uzbekistan’s stock market.

Ключевые слова: ИРО, первичное публичное размещение акций, инвестиции, фондовый рынок, корпоративное управление, финансовая прозрачность, риски и доходность, рынок ценных бумаг Узбекистана.

Kalit so‘zlar: ИРО, aksiyalarni birlamchi ommaviy joylashtirish, investitsiyalar, fond bozori, korporativ boshqaruv, moliyaviy shaffoflik, xavf va daromad, O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozori

Keywords: ИРО, Initial Public Offering, investments, stock market, corporate governance, financial transparency, risks and returns, Uzbekistan securities market

Введение. Первичное публичное размещение акций (ИРО) является одним из ключевых инструментов развития современного бизнеса, обеспечивая компаниям доступ к дополнительному капиталу, а инвесторам — возможность участия в росте перспективных предприятий. В условиях глобализации финансовых рынков ИРО становится стратегическим механизмом укрепления конкурентоспособности, повышения доверия и расширения международного присутствия компаний. Актуальность темы усиливается трансформацией фондовых рынков развивающихся стран, включая Узбекистан, где активно формируется практика «народного ИРО» и расширяется участие розничных инвесторов в финансовой системе.

Цель исследования заключается в определении роли IPO в развитии бизнеса и оценке его влияния на финансовое состояние компании. IPO рассматривается как многофункциональный инструмент, обеспечивающий привлечение капитала, повышение прозрачности, улучшение корпоративного управления и расширение географии деятельности предприятия. Задачи исследования охватывают анализ сущности и этапов проведения IPO, изучение преимуществ и рисков для компаний и инвесторов, выявление факторов успешного размещения и оценку инвестиционных возможностей.

Обзор литературы. Теоретической обоснованности а теоретическом уровне IPO опирается на принципы эффективного рынка, согласно гипотезе Ю. Фамы, в которой утверждается, что цены акций отражают всю доступную информацию [1]. Это означает, что успешность IPO зависит от качества раскрываемых данных, прозрачности процессов и доверия инвесторов. Фондовая биржа выполняет функции организации торгов, формирования рыночных цен, привлечения инвестиций, информационного обеспечения и защиты участников рынка, что делает её ключевым институтом финансовой системы.

В странах с формирующимися рынками IPO демонстрирует особую значимость. Узбекский рынок ценных бумаг в последние годы активно развивается: реализованы первые успешные IPO, расширяется список государственных компаний, планируемых к приватизации через биржу, включая UzAuto, Uzbekistan Airways, NMMC и другие. Проекты «народного IPO» подтверждают растущий интерес населения к инвестированию и способствуют формированию финансовой культуры [3].

Одновременно IPO несёт значительные преимущества для инвесторов: потенциал высокой доходности, доступ к перспективным компаниям на раннем этапе развития, рост ликвидности акций и повышение прозрачности корпоративной отчётности. Однако вместе с возможностями присутствуют риски, включая рыночные, финансовые, информационные, политические и бизнес-риски, которые могут привести к снижению стоимости активов и увеличению неопределённости.

Анализ практических примеров компаний Facebook (2012) и Alibaba (2014) позволяет сделать вывод об эффективности IPO как инструмента финансового роста [2]. Несмотря на временные колебания цен после размещения, обе компании показали значительный рост капитализации благодаря инновационным стратегиям, расширению рынков и успешной бизнес-модели. Данные показывают, что долгосрочные вложения в перспективные технологические компании могут приносить высокую доходность: капитал Facebook вырос более чем в 10 раз, Alibaba — более чем в два раза за несколько лет после IPO [2].

Методология исследования. Методы исследования включали сравнительный, аналитический и системный подходы. Изучены данные ведущих мировых бирж (NASDAQ, NYSE, LSE) [5], отчёты инвестиционных банков, аналитические исследования по корпоративным финансам, а также статистические данные компаний, прошедших IPO. Такой подход позволил

оценить динамику привлечённых инвестиций, изменения капитализации и влияние IPO на стратегическое развитие бизнеса.

Классические исследования IPO развивают идеи информационной асимметрии и ценообразования. Так, Jay Ritter провел эмпирические исследования большого числа IPO и показал, что акции часто размещаются по заниженной цене (*underpricing*), что обеспечивает успешное размещение и положительную доходность в первый день торгов. При этом долгосрочная доходность акций после IPO может быть ниже рыночной средней, что связано с первоначальным занижением цены [4].

Результаты исследования показали, что IPO способствует росту рыночной стоимости компаний, укреплению доверия инвесторов, улучшению корпоративного управления и расширению географии деятельности. Тем не менее проведение IPO требует значительных финансовых затрат, высокого уровня подготовленности и соблюдения международных стандартов отчётности. Компании сталкиваются с риском потери части контроля, необходимостью регулярного раскрытия информации и зависимостью от рыночных условий.

Для инвесторов выделены ключевые преимущества: потенциал высокой доходности, рост ликвидности, доступ к быстроразвивающимся компаниям, диверсификация портфеля и повышение прозрачности инвестиций. Однако присутствуют риски снижения стоимости акций, ухудшения финансового положения компании, усиления конкуренции, негативных информационных событий и макроэкономических угроз. Поэтому успех инвестирования в IPO зависит от глубины анализа бизнес-модели, финансовых показателей, корпоративного управления и рыночных перспектив компании-эмитента.

Важной частью исследования стали рекомендации по снижению рисков для розничных инвесторов. К ним относятся: введение рейтингов рисков IPO, ограничение вложений для начинающих инвесторов, повышение финансовой грамотности через образовательные материалы, внедрение добровольного страхования вложений на ранних этапах, поддержка ликвидности через маркет-мейкеров и ужесточение требований к компаниям-эмитентам. Эти меры позволяют сделать участие в IPO более безопасным, повысить прозрачность рынка и укрепить доверие со стороны частных инвесторов.

Выводы и практические рекомендации. Для эффективного участия компаний и инвесторов в IPO важно учитывать несколько практических мер. Компании-эмитенты должны обеспечивать высокую прозрачность финансовой отчётности, предоставлять полные и достоверные данные о своей деятельности, а также грамотно строить корпоративное управление, чтобы повысить доверие инвесторов. Не менее важно привлекать профессиональных консультантов и андеррайтеров, которые помогут правильно оценить стоимость акций и распределить их между участниками рынка.

Розничным инвесторам рекомендуется повышать уровень финансовой грамотности, изучать риски и особенности IPO, а также использовать

доступные рейтинги и аналитические материалы для оценки инвестиционной привлекательности компаний. Для снижения рисков можно ограничивать размер вложений в новые размещения, внедрять маркет-мейкеров для поддержания ликвидности акций и рассматривать механизмы добровольного страхования инвестиций на ранних этапах.

Кроме того, важным направлением является развитие национальных программ поддержки IPO, создание образовательных и информационных платформ, а также формирование культуры долгосрочного инвестирования. Комплексное применение этих мер позволит сделать участие в IPO более безопасным, повысить прозрачность рынка и укрепить доверие со стороны инвесторов, что в конечном итоге способствует устойчивому развитию фондового рынка и экономики в целом.

Использованная литература:

1. Brealey, R.A., Myers, S.C., & Allen, F. (2020). *Principles of corporate finance* (13th ed.). McGraw-Hill Education [1].
2. Facebook, Inc. (2012). *Form S-1 registration statement*. U.S. Securities and Exchange Commission [2].
3. Tashkent Republican Stock Exchange (UZSE). (2023). *IPO market data and official reports* [3].
4. Ritter, J.R., & Welch, I.A *Review of IPO Activity, Pricing, and Allocations*. *The Journal of Finance*, Vol. 57, No. 4, 2002 [4].
5. Nasdaq. *IPO Market Activity Reports*. URL: <https://www.nasdaq.com/market-activity/ipos> [5].

ОБРАЩЕНИЕ С ОТХОДАМИ КАК ФАКТОР ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ СТРАНЫ

Исохужаева М.Я., доцент кафедры «Экономика», UMFT,
Исмаилова Л.С., студентка 1-курса, UMFT

Аннотация. В условиях роста населения, урбанизации и потребительской модели в Узбекистане проблема обращения с твёрдыми коммунальными и промышленными отходами (ТКО и ТПО) приобрела критическую остроту. Накопление отходов на необустроенных полигонах и стихийных свалках наносит значительный ущерб окружающей среде: происходит загрязнение почв, грунтовых вод и атмосферы, деградируют земельные ресурсы, создаются риски для здоровья населения. При этом отходы представляют собой упущенную экономическую возможность, так как могут служить источником вторичного сырья и энергии. Актуальность темы обусловлена необходимостью перехода от линейной модели экономики к циркулярной. В статье рассматривается экологический вред от отходов, меры, предпринимаемые бизнесом для их переработки, а также государственная политика и нормативные акты, направленные на создание современной системы управления отходами.

Abstract. In the context of population growth, urbanization, and a consumer model in Uzbekistan, the problem of managing municipal solid waste (MSW) and industrial waste has become critical. The accumulation of waste in unorganized landfills and spontaneous dumps causes significant environmental damage: pollution of soil, groundwater and the atmosphere, degradation of land resources, and risks to public health. At the same time, waste represents a missed economic opportunity, as it can be a source of secondary raw materials and energy. The relevance of the topic is due to the need to transition from a linear economic model to a circular

one. The article examines the environmental damage from waste, measures taken by businesses for its processing, as well as state policy and regulations aimed at creating a modern waste management system.

Annotatsiya. O'zbekistonda aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya va iste'mol modeli sharoitida qattiq maishiy va sanoat chiqindilari (QMQ va QSch) bilan ishlash muammosi keskinlashdi. Chiqindilarning jihozlangan poligonlar va o'zboshimchalik bilan tashlangan axlat maydonchalarida to'planishi atrof-muhitga jiddiy zarar etkazmoqda: tuproq, er osti suvlari va atmosferaning ifloslanishi, yer resurslarining yemirilishi, aholi salomatligi uchun xavflar yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, chiqindilar o'tkazib yuborilgan iqtisodiy imkoniyatdir, chunki ular qayta ishlangan xom ashyo va energiya manbai bo'lishi mumkin. Mavzuning dolzarbligi chiziqli iqtisodiy modeldan aylanma iqtisodiyotga o'tish zarurati bilan bog'liq. Maqolada chiqindilardan kelib chiqadigan ekologik zarar, ularni qayta ishlash uchun biznes tomonidan ko'rilgan choralar, shuningdek, zamonaviy chiqindilarni boshqarish tizimini yaratishga qaratilgan davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlar o'rganiladi.

Ключевые слова: отходы, мусор, Узбекистан, экологический ущерб, переработка, полигоны, циркулярная экономика, управление отходами, государственное регулирование.

Keywords: waste, garbage, Uzbekistan, environmental damage, recycling, landfills, circular economy, waste management, state regulation.

Kalit so'zlar: chiqindilar, axlat, O'zbekiston, ekologik zarar, qayta ishlash, poligonlar, aylanma iqtisodiyot, chiqindilarni boshqarish, davlat tartibga solishi.

Введение. Динамичное социально-экономическое развитие Узбекистана сопровождается устойчивым увеличением объема образующихся отходов. Ежегодно в стране образуются миллионы тонн твердых коммунальных, строительных и промышленных отходов. Исторически сложившаяся система управления, основанная на захоронении на полигонах, часто не соответствующих экологическим стандартам, и существование несанкционированных свалок, стала источником комплексного негативного воздействия на окружающую среду. Выщелачивание фильтрата загрязняет почвы и водоносные горизонты тяжелыми металлами и органическими соединениями. Разложение органики на свалках приводит к выбросам метана – мощного парникового газа, а также к загазованности прилегающих территорий. Помимо прямого экологического вреда, это влечет за собой долгосрочные экономические издержки: снижение стоимости земель, затраты на ликвидацию свалок и реабилитацию территорий, рост заболеваемости населения.

В этих условиях формирование эффективной системы обращения с отходами, основанной на принципах иерархии (снижение образования, повторное использование, переработка, утилизация, захоронение) и циркулярной экономики, является императивом. Успех требует скоординированных действий всех участников: от населения, осуществляющего раздельный сбор, до бизнеса, внедряющего технологии переработки, и государства, создающего необходимые правовые и экономические условия. Изучение узбекистанского опыта позволяет оценить текущие вызовы, меры реагирования и сформулировать пути для создания устойчивой системы управления отходами.

Обзор литературы. Государственная политика Узбекистана в этой сфере отражена в ряде стратегических документов. Концепция охраны

окружающей среды и «Стратегия по обращению с твердыми бытовыми отходами на период до 2028 года» задают ключевые цели. Более конкретные требования к сбору, транспортировке, переработке и захоронению отходов содержатся в Санитарных правилах и нормах (СанПиН), а также в строительных нормах для полигонов. Ключевым инструментом является лицензирование деятельности по обращению с отходами и разработка территориальных схем. [1, 2].

Таким образом, литературный обзор подтверждает, что проблема требует комплексного подхода, сочетающего технологическую модернизацию, экономическое стимулирование и эффективное правовое регулирование. [3,4]

Современные исследования в области экологии и ресурсосбережения подчеркивают трансформацию отношения к отходам как к ресурсу. Ряд авторов (Абдуллаев, 2023; Хамидов, 2022) отмечают, что для Узбекистана ключевыми проблемами остаются низкий уровень охвата населения услугами по сбору отходов, отсутствие инфраструктуры для отдельного сбора и переработки, а также высокая доля неорганизованного захоронения [5]. Экономический потенциал сектора переработки, тем не менее, оценивается как высокий, особенно в сфере извлечения вторичных материальных ресурсов (пластик, бумага, стекло, металл) и производства RDF-топлива и компоста.

Вопросы технологических решений детально рассмотрены в работах, посвященных наилучшим доступным технологиям (НДТ) в сфере обращения с отходами. Строительство современных сортировочных комплексов, мусороперерабатывающих и мусоросжигательных заводов (с системами очистки дымовых газов), а также создание сети приемных пунктов вторсырья рассматриваются как обязательные элементы системы в развитых странах (ЕС, 2018) [6]. Исследования ООН (ЮНЕП, 2021) указывают на прямую связь между внедрением расширенной ответственности производителя (РОП), развитием рынка вторичного сырья и сокращением объемов захоронения [6].

Методология исследования. Методология исследования включала анализ нормативно-правовой базы Республики Узбекистан в области обращения с отходами, системный обзор научной литературы и отчетов международных организаций (Всемирный банк, ЮНЕП), сравнительный анализ применяемых в мире и Узбекистане технологий переработки, а также метод case-study для оценки конкретных проектов, реализуемых как государственными организациями, так и частными компаниями в Узбекистане.

Результаты исследования.

1. *Меры бизнеса и частных инициатив:* В Узбекистане наблюдается рост числа частных предприятий в сфере переработки отходов.

Создание сортировочных линий и комплексов для извлечения полезных фракций (пластик, картон, алюминий).

Организация сети пунктов приема вторичного сырья от населения.

Внедрение технологий по переработке пластика в гранулы (ПЭТ-флекс) и производству полимерно-песчаной плитки.

Пилотные проекты по компостированию органических отходов.

Инвестиции в современные мощности по переработке строительного мусора во вторичный щебень.

2. *Действия государства:* Государство предпринимает системные меры по реформированию отрасли.

Нормативное регулирование: Принятие Закона РУз «Об отходах» (в новой редакции), ужесточение требований к проектированию и эксплуатации полигонов, введение принципа расширенной ответственности производителя (РОП) для отдельных видов товаров и упаковки.

Инфраструктурные проекты: Строительство современных мусороперерабатывающих комплексов в регионах (например, в Ташкентской, Самаркандской областях) и рекультивация старых свалок с привлечением международных финансовых институтов.

Контроль и надзор: Усиление роли Государственного комитета по экологии и охране окружающей среды в мониторинге полигонов и пресечении несанкционированного размещения отходов.

Экономические механизмы: Установление тарифов на вывоз и захоронение отходов, стимулирующих их сокращение и отдельный сбор. Рассмотрение вопросов «зеленых» закупок и льготного кредитования для перерабатывающих предприятий.

Экологическое просвещение: Проведение информационных кампаний среди населения о важности отдельного сбора отходов.

Выводы и практические рекомендации. Проблема отходов в Узбекистане представляет собой серьезный вызов для экологии и экономики, но также открывает возможности для «зеленого» роста. Для создания эффективной системы управления отходами необходим синергетический подход:

1. Со стороны бизнеса — активное инвестирование в создание полного цикла переработки (от сбора до производства готовой продукции), внедрение современных технологий и просветительская работа с поставщиками сырья и потребителями.

2. Со стороны государства — неуклонная реализация «Стратегии по обращению с ТБО», окончательное внедрение и администрирование РОП, создание привлекательных инвестиционных условий в секторе переработки, а также усиление мер административной ответственности за нарушение природоохранного законодательства.

3. Со стороны общества — формирование экологической культуры, активное участие в отдельном сборе отходов и осуществление общественного контроля за действиями как бизнеса, так и регулирующих органов.

Только комплексный подход, сочетающий ответственность производителей и потребителей, инвестиции в инфраструктуру и эффективное государственное регулирование, позволит Узбекистану

минимизировать экологический вред от отходов и превратить их в источник для устойчивого экономического развития.

Список литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об отходах» (новая редакция от 26.05.2021). <https://lex.uz/ru/docs/5441377>
2. Стратегия по обращению с твердыми бытовыми отходами в Республике Узбекистан на период до 2028 года (Утверждена Постановлением Кабинета Министров № 657 от 30.12.2021 <https://nrm.uz/contentf?doc=673919> _postanovlenie-kabmin-respubliki-uzbekistan-ot-30122021-g-657-ob-utverjdenii-strategii-po-obrashheniyu-s-tverdymi-bitovymi-othodami-v-respublike-uzbekistan-na-period-do-2028-goda
3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4887 от 04.07.2021 «О мерах по коренному совершенствованию системы обращения с отходами». <https://lex.uz/ru/docs/5491723>
4. Санитарные правила и нормы (СанПиН) по обращению с отходами: СанПиН № 0348-16 «Санитарные правила содержания населенных мест». <https://lex.uz/ru/docs/5491723>
5. Научные статьи и исследования (узбекские и международные авторы): Абдуллаев, Р.Т., Хамидов, М.А. (2020). Проблемы управления твердыми коммунальными отходами в условиях Узбекистана. Вестник Ташкентского государственного технического университета. <https://cyberleninka.ru>,
6. World Bank. (2018). What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317>

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ МОЛОДЁЖИ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ: РОЛЬ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ

*Исохужаева М.Я., профессор кафедры «Экономика», UMFT,
Махмудова М.К., студентка 1 курс бакалавриата, UMFT*

Аннотация. В статье рассматривается влияние финансовой грамотности на экономическое поведение молодёжи, а также анализируются факторы, формирующие финансовые практики молодых людей. Особое внимание уделяется проблеме разрыва между теоретическими знаниями и реальным финансовым поведением, который проявляется в импульсивных покупках, неконтролируемом использовании кредитных продуктов и низком уровне инвестиционной осознанности. Результаты исследования показывают, что финансовая грамотность является необходимым, но недостаточным условием формирования рационального экономического поведения.

Annotatsiya. Maqolada moliyaviy savodxonlik yoshlar iqtisodiy xulq-atvoriga ta'siri tahlil qilinadi va yoshlar moliyaviy amaliyotlarini shakllantiruvchi asosiy omillar ko'rib chiqiladi. Ayni e'tibor nazariy bilimlar va haqiqiy moliyaviy xulq-atvor o'rtasidagi bo'shliqqa qaratilishi, impulsiv xaridlar, nazoratsiz kredit mahsulotlaridan foydalanish va past investitsiya ongi namoyon bo'lishiga qaratilgan. Tadqiqot natijalari moliyaviy savodxonlik ratsional iqtisodiy xulq-atvorni shakllantirish uchun zarur, ammo yetarli shart emasligini ko'rsatadi.

Abstract. This article examines the impact of financial literacy on the economic behavior of youth and analyzes the main factors shaping their financial practices. Special attention is paid to the gap between theoretical knowledge and actual financial behavior, manifested in impulsive purchases, uncontrolled use of credit products, and low investment awareness. The study results indicate that financial literacy is a necessary but insufficient condition for the formation of rational economic behavior among young people.

Ключевые слова: финансовая грамотность, молодёжь, экономическое поведение, цифровая экономика, финансовые привычки, инвестиции

Kalit so'zlar: moliyaviy savodxonlik, yoshlar, iqtisodiy xulq-atvor, raqamli iqtisodiyot, moliyaviy odatlar, investitsiyalar

Keywords: financial literacy, youth, economic behavior, digital economy, financial habits, investments

Введение. Финансовая грамотность молодёжи приобретает особую актуальность в условиях цифровизации экономики и расширения спектра финансовых инструментов. Современная молодёжь активно использует банковские карты, мобильные приложения, онлайн-платежи, кредитные сервисы и инвестиционные платформы. С одной стороны, это значительно упрощает управление личными финансами, с другой — повышает уровень финансовых рисков и вероятность принятия нерациональных решений.

Молодые люди вступают в самостоятельную экономическую жизнь на раннем этапе, зачастую не обладая устойчивыми навыками финансового планирования и долгосрочного прогнозирования. Несмотря на наличие доступа к образовательным ресурсам и финансовой информации, практическое поведение часто характеризуется импульсивностью, отсутствием бюджетирования и переоценкой краткосрочной выгоды. Это подтверждает наличие разрыва между уровнем финансовых знаний и реальными действиями.

В связи с этим возникает необходимость комплексного исследования взаимосвязи между финансовой грамотностью и экономическим поведением молодёжи, а также выявления факторов, препятствующих формированию устойчивых финансовых привычек в условиях цифровой экономики.

Обзор литературы. Целью исследования является выявление характера взаимосвязи между уровнем финансовой грамотности и экономическим поведением молодёжи в условиях цифровой экономики.

Для достижения поставленной цели в работе были определены следующие задачи:

- изучить теоретические подходы к понятию финансовой грамотности;
- проанализировать факторы, влияющие на экономическое поведение молодёжи;
- выявить основные поведенческие барьеры рациональных финансовых решений;
- определить роль цифровых финансовых сервисов и медиа-среды;
- разработать практические рекомендации по формированию устойчивых финансовых привычек.

Методология исследования. Методологическую основу исследования составили методы контент-анализа научных публикаций и международных отчётов OECD, Всемирного банка и базы данных Global Findex. В ходе исследования были проанализированы труды отечественных и зарубежных учёных в области финансовой грамотности и поведенческой экономики.

Также использовался сравнительный анализ результатов исследований финансового поведения молодёжи в различных странах, что позволило выявить общие тенденции и национальные особенности. Теоретико-аналитический подход поведенческой экономики дал возможность объяснить

влияние когнитивных, эмоциональных и социальных факторов на процесс принятия финансовых решений.

Комплексное применение указанных методов позволило систематизировать современные научные взгляды и выявить закономерности формирования экономического поведения молодёжи в условиях цифровизации.

Результаты исследования. Результаты анализа показали, что уровень финансовой грамотности молодёжи формируется под воздействием совокупности факторов, среди которых ключевую роль играют уровень образования, семейная финансовая культура, доверие к финансовым институтам и степень цифровой вовлечённости. При этом установлено, что наличие финансовых знаний не всегда приводит к рациональному поведению.

Молодёжь часто демонстрирует склонность к импульсивным покупкам, неконтролируемому использованию кредитных продуктов и недостаточному планированию бюджета. Использование цифровых финансовых сервисов, с одной стороны, повышает удобство и скорость операций, с другой — снижает контроль над расходами и усиливает влияние эмоциональных факторов.

Инвестиционная активность среди молодёжи постепенно возрастает, однако во многих случаях она сопровождается низким уровнем анализа рисков и ориентацией на советы из социальных сетей и медиа. Это повышает вероятность финансовых потерь и формирует нестабильные модели экономического поведения.

Выводы и практические рекомендации. Проведённое исследование подтверждает, что финансовая грамотность является важной, но недостаточной предпосылкой рационального экономического поведения молодёжи. Формирование устойчивых финансовых практик требует комплексного подхода, включающего не только передачу знаний, но и развитие практических навыков и поведенческих установок.

В качестве практических рекомендаций предлагается усилить практико-ориентированное финансовое обучение, развивать цифровые навыки безопасного использования финансовых сервисов, формировать привычки бюджетирования и сбережений, а также способствовать критическому отношению к финансовому контенту в социальных сетях. Реализация данных мер будет способствовать повышению финансовой устойчивости молодёжи в условиях цифровой экономики.

Список использованной литературы:

1. Lusardi A., Mitchell O. Financial literacy and economic decision-making.
2. Thaler R. Behavioral Economics: Theories and Applications.
3. OECD. Financial Literacy Reports 2021–2024.
4. Global Findex Database 2021.
5. Чернышева Е.В., Иванова А.А. Финансовые привычки и поведение граждан в цифровой среде.
6. Тюриков А. Финансовая культура студенческой молодёжи.

7. Sodikova D.T. Financial behavior of Generation Z.
8. Frees D., Gangal A. Quantifying the Effect of Financial Literacy Courses on Financial Health (2024).

SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA MOLIYA BOZORIDA RISKLRANI BOSHQARISH

Abdiyev Otabek Botiraliyevich,
UMFT magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliya bozorida risklarni boshqarishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. So'nggi yillarda moliya bozori murakkablashgani sababli an'anaviy risk boshqaruv usullari samaradorligini yo'qotmoqda. Maqolada SI asosidagi mashinaviy o'rganish, chuqur o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va "reinforcement learning" texnologiyalari moliyaviy risklarni aniqlash, prognozlash va oldini olishda qanday qo'llanilishi ko'rsatildi. Shuningdek, O'zbekistonning sun'iy intellekt siyosati, normativ-huquqiy bazasi va moliya tizimiga tatbiqi, shuningdek, amaliy tajribalar va istiqbollari tahlil qilinadi. Natijalar SI texnologiyalarining moliyaviy barqarorlikni oshirish va inson xatosini minimallashtirishda strategik ahamiyatini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, moliya bozori, risklarni boshqarish, mashinaviy o'rganish, chuqur o'rganish, NLP, reinforcement learning, Explainable AI, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значимость технологий искусственного интеллекта (ИИ) в управлении рисками на финансовом рынке. В последние годы финансовые рынки стали более сложными, и традиционные методы управления рисками теряют эффективность. В статье показано применение технологий машинного обучения, глубокого обучения, обработки естественного языка и обучения с подкреплением для выявления, прогнозирования и предотвращения финансовых рисков. Также анализируются политика и нормативно-правовая база Узбекистана в сфере ИИ, практический опыт и перспективы внедрения в финансовую систему. Результаты показывают стратегическую значимость ИИ в повышении финансовой стабильности и минимизации человеческих ошибок.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, финансовый рынок, управление рисками, машинное обучение, глубокое обучение, NLP, обучение с подкреплением, Explainable AI, финансовая стабильность.

Abstract. This article examines the role and significance of artificial intelligence (AI) technologies in financial market risk management. In recent years, financial markets have become increasingly complex, reducing the effectiveness of traditional risk management methods. The paper highlights the use of machine learning, deep learning, natural language processing (NLP), and reinforcement learning for identifying, forecasting, and mitigating financial risks. It also analyzes Uzbekistan's AI policy, regulatory framework, practical applications, and future prospects in the financial sector. The findings demonstrate the strategic importance of AI in enhancing financial stability and minimizing human error.

Keywords: Artificial intelligence, financial market, risk management, machine learning, deep learning, NLP, reinforcement learning, Explainable AI, financial stability.

So‘nggi yillarda moliya bozori tobora murakkablashib, global iqtisodiy tizimdagi o‘zgarishlarga yuqori sezuvchan bo‘lib qoldi. Bu jarayonda risklarni boshqarish masalasi markaziy o‘ringa chiqdi. An‘anaviy usullar - statistik tahlil, regressiya modellari yoki ekspert baholashlari - real vaqt ma‘lumotlari hajmi va bozordagi tezkor o‘zgarishlar bilan kurasha olmayapti. Shu sababli sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalari moliyaviy xavflarni boshqarishda yangi paradigma sifatida namoyon bo‘lmoqda.

McKinsey Global Institute (2024) tahliliga ko‘ra, sun‘iy intellekt texnologiyalarini risk boshqaruvi jarayonlariga joriy etgan moliyaviy tashkilotlar rentabellikni o‘rtacha 25–30 foizga oshirgan. Masalan, JP Morgan Chase kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan “COIN” tizimi AI algoritmlari asosida yillik 360 ming soatlik hujjat tahlil vaqtini tejashga erishgan. Bu misollar sun‘iy intellekt risklarni aniqlash, prognozlash va oldini olishda inson omilini minimallashtirib, yanada ishonchli va tezkor qaror qabul qilish imkonini yaratishini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasida ham sun‘iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish, ularni iqtisodiyotning turli sohalariga, jumladan, moliya bozoriga tatbiq etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilangan. Bu borada Prezident Sh.M. Mirziyoyev rahnamoligida qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Xususan:

2021-yil 17-fevraldagi PQ–4996-sonli Qaror – “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini tez joriy etish uchun sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaror orqali mamlakatda sun‘iy intellekt ekotizimini shakllantirish, ilmiy-tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va mutaxassislar tayyorlashga alohida e‘tibor qaratildi.

2024-yil 14-oktabrdagi PQ–358-sonli Qaror bilan tasdiqlangan “Sun‘iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi” SI texnologiyalarini moliya, bank, soliq va sug‘urta sohalarida keng joriy etish, risklarni boshqarish samaradorligini oshirishni strategik maqsad sifatida belgiladi.

Shuningdek, 2025-yil 21-avgustdagi PF–140-son Farmoyish orqali sun‘iy intellekt texnologiyalarini davlat boshqaruvi, jumladan, sud tizimi va moliyaviy nazorat jarayonlariga tatbiq etish mexanizmlari ishlab chiqildi.

Mazkur hujjatlar O‘zbekistonda sun‘iy intellektni joriy etish uchun mustahkam huquqiy, tashkiliy va ilmiy asos yaratdi. Ayniqsa, moliya bozorida risklarni oldindan prognozlash, firibgarlikni aniqlash, investitsion portfellarni optimallashtirish va likvidlik xavfini kamaytirishda SI texnologiyalarining qo‘llanilishi iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Moliya bozorida risklarni boshqarishning dolzarbligi

Moliya tizimi barqarorligini saqlashda risklarni boshqarish eng muhim omillardan biridir. Bozor risklari, kredit risklari, likvidlik xavfi va operatsion xatolar moliyaviy yo‘qotishlarning asosiy manbalaridir.

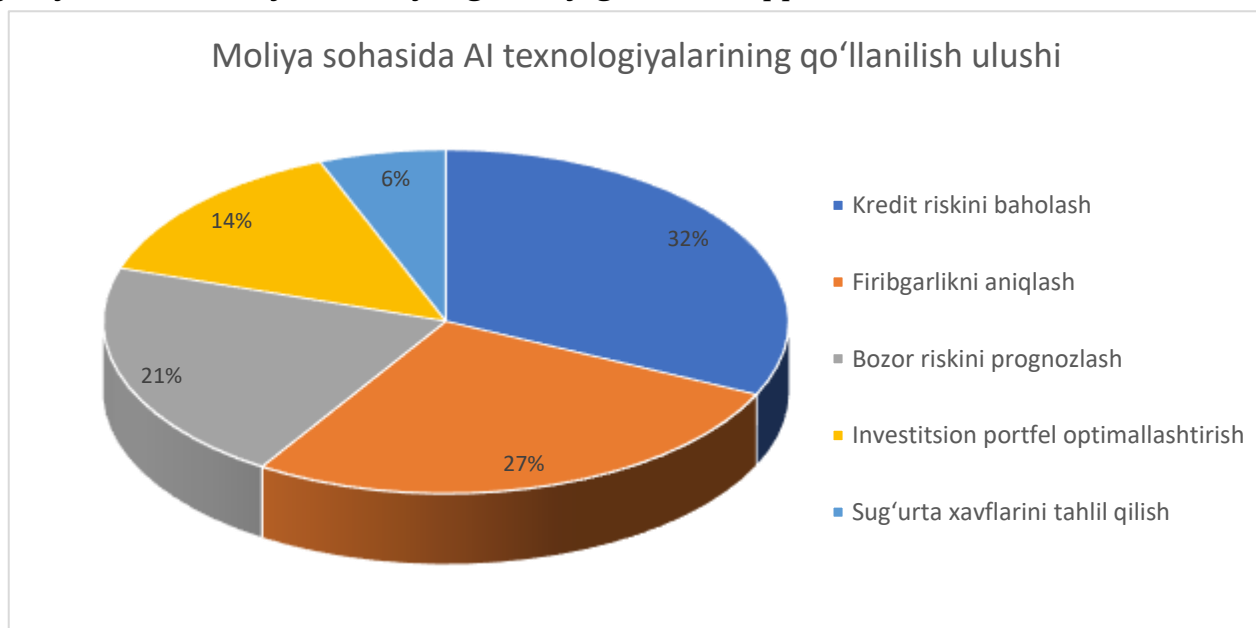
Bozor riski — aksiyalar, obligatsiyalar yoki valyuta kurslari oʻzgarishi natijasida aktiv qiymatining pasayish ehtimoli.

Kredit riski — qarz oluvchining majburiyatlarni bajarmasligi bilan bogʻliq.

Likvidlik riski — aktivlarni tezda naqd pulga aylantira olmaslik holati.

Operatsion risk — texnik nosozlik, inson xatosi yoki kiberxavfsizlik tahdidlari bilan bogʻliq.

Sunʼiy intellekt bu risklarni **real vaqt tahlili, bashoratlash va avtomatik nazorat tizimlari** orqali boshqarishni yangi bosqichga olib chiqdi. Masalan, **HSBC Bank** kredit riskini tahlil qilishda AI asosidagi “Sentinel” tizimini joriy etib, defolt prognozining aniqligini 18% ga oshirgan. Shu kabi misollar sunʼiy intellektning moliya bozoridagi amaliy qoʻllanishi risklarni boshqarish jarayonlarini sifat jihatidan yangi darajaga olib chiqqanini koʻrsatadi.

1-rasm. Moliya sohasida AI texnologiyalarining qoʻllanilish ulushi

Sunʼiy intellektning moliyaviy risklarni boshqarishdagi amaliy mexanizmlari

Sunʼiy intellekt moliya tizimida risklarni boshqarish uchun quyidagi **amaliy yondashuvlarni** taklif qiladi:

Mashinaviy oʻrganish (Machine Learning)

Tarixiy maʼlumotlar asosida kredit toʻlov qobiliyatini, bozor narxlari harakatini va mijoz xatti-harakatlarini bashorat qiladi.

Masalan, **LSTM (Long Short-Term Memory)** modeli vaqt qatorlari asosida aksiyalar narxining oʻzgarishini 85% aniqlik bilan prognozlay oladi.

• **Chuqur oʻrganish (Deep Learning)**

Murakkab neyron tarmoqlar yordamida koʻp oʻlchamli moliyaviy maʼlumotlar tahlil qilinadi. **Goldman Sachs** investitsiya boʻlimi AI yordamida 1,2 milliard dollarlik aktiv portfelini optimallashtirgan.

• **NLP – tabiiy tilni qayta ishlash**

Yangiliklar, ijtimoiy tarmoq postlari va moliyaviy hisobotlarni avtomatik oʻrganish orqali bozordagi psixologik tendensiyalarni aniqlash. Masalan,

BloombergGPT (2023) 700 milliard soʻzdan iborat moliyaviy matnlar korpusida oʻqitilib, sarmoya riskini tezkor baholaydi.

- **Reinforcement Learning (Mustahkamlovchi oʻrganish)**

Bu model tizimni real muhitdagi natijalar asosida mukofotlash tamoyiliga asoslanadi. Natijada tizim oʻz strategiyasini doimiy takomillashtirib boradi. **BlackRock Aladdin** tizimi ana shunday oʻrganish modeli orqali 200 milliondan ortiq tranzaksiyani tahlil qilib, risklarni avtomatik ravishda qayta baholaydi.

1-jadval

Moliya risklarini boshqarishda sunʼiy intellekt texnologiyalarining amaliy turlari

Texnologiya turi	Qoʻllanish sohalari	Ulushi (%)
Mashinaviy oʻrganish (ML)	Kredit riskini baholash, portfel tahlili	42%
Chuqur oʻrganish (Deep Learning)	Bozor trendlarini prognozlash	25%
NLP (Natural Language Processing)	Yozma maʼlumotlardan risk signallarini aniqlash	18%
Reinforcement Learning	Avtomatik qaror qabul qilish va aktiv boshqarish	10%
Explainable AI (XAI)	Izohlanadigan risk modellari	5%

Statistik tahlil:

- **42%** moliyaviy tashkilotlar kredit riskini bashoratlashda **mashinaviy oʻrganish** modellardan foydalanmoqda.
- **25%** kompaniyalar **chuqur oʻrganish** asosida bozor volatilligi va investitsiya xavflarini tahlil qiladi.
- **18%** AI tizimlari **matnli va yangilik oqimlaridan risk signallarini** avtomatik ajratib oladi (NLP asosida).
- **10%** kompaniyalar **reinforcement learning** orqali real vaqtli qaror qabul qilishni joriy etgan.
- **5%** moliya tashkilotlari **izohlanadigan AI** (Explainable AI) texnologiyasini tatbiq etgan, bu esa ishonchni oshiradi.

Tahliliy natijalar: sunʼiy intellektning samaradorligi

Soʻnggi yillarda olib borilgan empirik tadqiqotlar SI texnologiyalarining moliyaviy risklarni kamaytirishdagi **aniq iqtisodiy samarasini** koʻrsatadi:

2-jadval

AI texnologiyalarining moliya bozoridagi risklarni boshqarishga taʼsiri boʻyicha tadqiqot natijalari

Tadqiqot manbasi	Yoʻnalish	Natija
McKinsey, 2024	Kredit riskini baholash	AI modellarining aniqligi 30–40% ga yuqori
Deloitte, 2023	Bozor riskini prognozlash	AI asosidagi tizimlar 20% kam xato qiladi
PwC, 2022	Firibgarlikni	1,5 barobar tezkor tahlil natijasi

Tadqiqot manbasi	Yo‘nalish	Natija
	aniqlash	
World Economic Forum, 2023	Moliyaviy barqarorlik	AI joriy etilgan tizimlarda yo‘qotishlar 25% ga kamaygan

Bu ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt risklarni aniqlash va boshqarishda **nafaqat nazariy, balki iqtisodiy foyda keltiruvchi** omilga aylanmoqda.

Sun’iy intellekt asosida risklarni boshqarishdagi muammolar va yechimlar

Muammolar:

5. **Qora quti muammosi (Black Box)** – AI modellarining qarorlari izohlanishi qiyin, bu esa regulyatorlar uchun shaffoflik muammosini tug‘diradi.

6. **Ma’lumotlar sifati** – noto‘liq yoki noto‘g‘ri ma’lumotlar noto‘g‘ri prognozlariga olib keladi.

7. **Kiberxavfsizlik xavflari** – AI tizimlarining o‘zi ham hujumlar uchun nishonga aylanmoqda.

8. **Axloqiy cheklovlar** – avtomatik qarorlar inson hayotiga ta’sir qiladigan holatlarda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Yechimlar:

- AI modellarining **izohlanadigan (Explainable AI)** versiyalarini joriy etish;
- Ma’lumotlarni **standartlashtirish va himoyalash**;
- Regulyatorlar tomonidan **AI xavf nazorati standartlarini** ishlab chiqish;
- AI algoritmlarini **inson nazorati bilan birlashtirish** (Hybrid model).

Masalan, **Deloitte (2024)** tomonidan ishlab chiqilgan “Responsible AI Framework” modeli aynan moliya sohasidagi etik va texnik xavflarni minimallashtirishga qaratilgan.

Sun’iy intellekt asosida risklarni boshqarishning istiqbollari

Kelajakda moliya bozorida SI quyidagi yo‘nalishlarda chuqur rivojlanadi:

• **AI va blokcheyn integratsiyasi** – shaffof va o‘zgartirib bo‘lmaydigan tranzaksiya monitoringi.

• **Kvant moliya va sun’iy intellekt uyg‘unligi** – yuqori tezlikdagi hisob-kitob asosida risk modelini optimallashtirish.

• **Avtonom tahlil tizimlari** – bozor signallariga moslashadigan, o‘z-o‘zidan o‘rganadigan modellar.

• **Regulyatorlar uchun AI asosida makroprudensial nazorat** – davlat darajasida risk monitoringini avtomatlashtirish.

Ekspertlarning fikricha, 2030-yilgacha moliya sektorida AI’ni to‘liq integratsiya qilgan kompaniyalar **raqobatbardoshlik darajasini ikki baravar oshiradi**.

Xulosa. Sun’iy intellekt moliya bozorida risklarni boshqarish tizimini tubdan o‘zgartirdi. U murakkab va katta hajmdagi ma’lumotlarni real vaqt rejimida tahlil qilib, inson xatosini kamaytiradi, tezkor qaror qabul qilish imkonini beradi va moliyaviy barqarorlikni oshiradi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, AI tizimlari kredit, bozor va operatsion risklarni aniqlashda an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq ishlaydi. Shu bilan birga, axloqiy va texnik xavflarni minimallashtirish uchun AI'ni izohlanadigan, xavfsiz va nazorat ostidagi shaklda joriy etish zarur.

Natijada, sun'iy intellekt nafaqat risklarni boshqarish vositasi, balki moliyaviy tizim barqarorligini ta'minlovchi strategik texnologiyaga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi PP-4996 – son “Sun'iy intellekt texnologiyalarini tez joriy etish uchun sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida” gi Qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktyabrdagi PQ-358/PII-358-son “Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030 yilgacha rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida” gi Qarori
3. McKinsey Global Institute. *The Future of AI in Finance*, 2024.
4. 3Deloitte. *AI in Risk Management Report*, 2023.
5. World Economic Forum. *Artificial Intelligence and Financial Stability*, 2023.
6. PwC. *Global Artificial Intelligence Study*, 2022.
7. BlackRock. *AI Risk Management Whitepaper*, 2023.
8. JP Morgan Chase. *Technology Insights*, 2023.
9. Bloomberg. *AI and Market Prediction*, 2024.
10. OECD. *Digital Finance Outlook*, 2023.

ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УЗБЕКИСТАНА

*Исохужаева М.Я., профессор кафедры «Экономика», UMFT,
Farmonova A.A., студентка бакалавриата 1 курса, UMFT*

Abstract. The article examines the problem of the shadow economy in the Republic of Uzbekistan as one of the key obstacles to the country's sustainable socio-economic development. The essence and scale of the shadow sector, its causes, sectoral characteristics, and economic consequences are analyzed. Special attention is paid to state policy aimed at reducing the shadow economy, digitalization measures, tax reforms, and the regulation of electronic commerce. Based on the analysis of official data and regulatory legal acts, the article concludes that the share of the shadow sector is gradually decreasing and emphasizes the need for a comprehensive approach to further combating it.

Аннотация. В статье рассматривается проблема теневой экономики в Республике Узбекистан как одно из ключевых препятствий устойчивого социально-экономического развития страны. Анализируются сущность и масштабы теневого сектора, его причины, отраслевые особенности и экономические последствия. Особое внимание уделяется государственной политике по сокращению теневой экономики, мерам цифровизации, налоговым реформам и регулированию электронной коммерции. На основе анализа официальных данных и нормативных актов делается вывод о постепенном снижении доли теневого сектора и необходимости комплексного подхода к дальнейшей борьбе с ним.

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasida yashirin iqtisodiyot muammosi mamlakatning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy omillardan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Yashirin sektorning mohiyati va ko'lamlari, uning yuzaga kelish sabablari, tarmoqlar bo'yicha xususiyatlari hamda iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilinadi. Yashirin iqtisodiyotni qisqartirishga qaratilgan davlat siyosati, raqamlashtirish choralari, soliq islohotlari va elektron tijoratni tartibga solish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Rasmiy

ma'lumotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlili asosida yashirin sektor ulushining bosqichma-bosqich kamayib borayotgani hamda unga qarshi kurashda kompleks yondashuv zarurligi to'g'risida xulosa qilinadi.

Keywords: shadow economy, tax system, digitalization, entrepreneurship, electronic commerce, state regulation, Uzbekistan.

Ключевые слова: теневая экономика, налоговая система, цифровизация, предпринимательство, электронная коммерция, экономическая безопасность, Узбекистан.

Kalit so'zlar: yashirin iqtisodiyot, soliq tizimi, raqamlashtirish, tadbirkorlik, elektron tijorat, davlat tartibga solishi, O'zbekiston.

Введение. Теневая экономика является серьёзной проблемой современного развития Узбекистана, поскольку охватывает как полностью незаконные виды деятельности, включая коррупцию, контрабанду и нелегальные финансовые схемы, так и формально законные, но скрытые от налогообложения операции. К последним относятся неучтённые доходы, выплата заработной платы в конвертах, нелегальная торговля и сокрытие реальных оборотов бизнеса. Наличие значительного теневого сектора подрывает принципы честной конкуренции, снижает эффективность налоговой системы и замедляет развитие предпринимательства. Президент Республики Узбекистан Ш. Мирзиёев неоднократно подчёркивал важность борьбы с теневой экономикой, называя её серьёзным препятствием для честно работающего бизнеса. Начиная с 2017 года данные заявления стали отправной точкой для масштабных реформ, направленных на повышение прозрачности экономических процессов и легализацию предпринимательской деятельности [2].

Обзор литературы. Проблема теневой экономики широко рассматривается в трудах зарубежных и отечественных экономистов. В научных исследованиях теневая экономика определяется как совокупность экономических операций, не отражённых в официальной статистике и не облагаемых налогами. В работах Международного валютного фонда и Всемирного банка подчёркивается негативное влияние теневого сектора на экономический рост, инвестиционный климат и уровень доверия к государственным институтам [4]. Узбекские исследователи акцентируют внимание на институциональных причинах теневой экономики, включая сложность налогового администрирования, высокую долю наличных расчётов и недостаточный уровень цифровизации. В официальных докладах государственных органов Узбекистана теневая экономика рассматривается как фактор, снижающий доходы бюджета и эффективность социальной политики.

Методология исследования. В исследовании использованы методы анализа и синтеза, статистический и сравнительный анализ, а также изучение нормативно-правовых актов Республики Узбекистан. Эмпирической базой послужили официальные данные государственных органов, заявления руководства страны, а также материалы аналитических отчётов по вопросам теневой экономики. Методологический подход позволил выявить основные

причины существования теневого сектора, оценить его масштабы и проанализировать эффективность принимаемых мер по его сокращению.

Результаты исследования. Проведённый анализ показывает, что, несмотря на значительные объёмы теневой экономики в прошлом, в последние годы в Узбекистане наблюдается устойчивая тенденция к снижению её доли. В результате налоговых реформ, цифровизации и упрощения отчётности доля теневого сектора сокращена примерно до 32,9% валового внутреннего продукта, что является заметным улучшением по сравнению с предыдущими годами [3]. Наибольшая активность теневого сектора сохраняется в строительстве, торговле и сфере услуг, где занято около 5 миллионов человек. Эти отрасли характеризуются большим количеством малых предприятий, высокой долей наличных расчётов и относительной сложностью контроля.

Причины существования теневой экономики носят комплексный характер. К ключевым факторам относятся высокая налоговая нагрузка, сложные бюрократические процедуры, коррупционные риски, недостаточная финансовая грамотность и низкая культура уплаты налогов. Государственные органы фиксируют значительные экономические потери: ущерб от теневой экономики оценивается в 135 трлн сумов, а бюджет ежегодно недополучает около 30 трлн сумов налоговых поступлений [5]. Важную роль в борьбе с тенью сыграли меры цифровизации и усиления контроля. Внедрение маркировки товаров, QR-кодов для торговых точек, новых правил администрирования НДС и автоматизированных систем учёта, предусмотренных Указом Президента № ПФ-5953 от 2020 года, значительно повысило прозрачность бизнеса и сократило возможности сокрытия доходов [1]. Вместе с тем электронная коммерция стала новым вызовом для государства, поскольку значительная часть онлайн-продаж осуществляется вне правового поля. Для вывода e-commerce из тени предлагается комплекс мер, включающий упрощённую онлайн-регистрацию предпринимателей, развитие государственных электронных платёжных систем, создание рейтингов добросовестных продавцов и предоставление льгот начинающему бизнесу.

Выводы и практические рекомендации. Результаты исследования подтверждают, что борьба с теневой экономикой в Узбекистане требует комплексного и сбалансированного подхода. Эффективное сокращение теневого сектора возможно не только за счёт ужесточения контроля, но и путём создания условий, при которых легальное ведение бизнеса становится более простым, выгодным и безопасным. Цифровизация, упрощение налогового администрирования и поддержка предпринимательства формируют стимулы для выхода бизнеса из тени и способствуют устойчивому экономическому развитию страны.

Список литературы:

1. Указ Президента Республики Узбекистан № ПФ-5953 от 2 марта 2020 года «О мерах по сокращению теневой экономики и повышению эффективности налогового администрирования».

2. *Официальные выступления Президента Республики Узбекистан Ш. Мирзиёева по вопросам борьбы с теневой экономикой (2017–2024 гг.).*
3. *Отчёты Государственного налогового комитета Республики Узбекистан.*
4. *Материалы Международного валютного фонда по вопросам теневой экономики.*
5. *Аналитические доклады Всемирного банка о влиянии неформального сектора на экономическое развитие.*

АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ РИСКОВ ТЕПЛИЦ В УЗБЕКИСТАНЕ И СТРАТЕГИЙ ИХ МИНИМИЗАЦИИ В КОНТЕКСТЕ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Гаизов А., бакалавр 1-курса

Abstract. This study examines the environmental impact of greenhouse farming in Uzbekistan and strategies for its mitigation within a public-private partnership framework. The paper analyzes the complex environmental threats posed by conventional greenhouse operations, including soil degradation, water technologies by agribusiness operators, such as drip irrigation, closed water systems, integrated pest management, and renewable energy integration. Simultaneously, the role of the state is evaluated through regulatory measures, economic incentives and penalties, and strategic planning for sustainable agriculture. The findings indicate that the solution lies in a synergistic approach where the state establishes clear regulations and provides financial support, while businesses perceive sustainable investments as essential for long-term productivity and market competitiveness. The study concludes that modernizing greenhouse practices is a critical step toward Uzbekistan's sustainable agriculture and food security, requiring targeted support for small and medium-sized farms.

Аннотация. Данное исследование посвящено анализу воздействия тепличных хозяйств в Узбекистане на окружающую среду и стратегиям смягчения этого воздействия в рамках государственно-частного партнерства. В статье анализируются комплексные экологические угрозы, создаваемые традиционными теплицами, включая деградацию почв, истощение и загрязнение водных ресурсов, чрезмерное использование химических удобрений и пестицидов, а также сопутствующие риски. Исследуется внедрение агробизнесом «зеленых» технологий, таких как капельное орошение, замкнутые системы водоснабжения, интегрированная защита растений и использование возобновляемых источников энергии. Параллельно оценивается роль государства через нормативное регулирование, экономические стимулы и санкции, а также стратегическое планирование перехода к устойчивому сельскому хозяйству. Результаты показывают, что решение проблемы лежит в синергетическом подходе, при котором государство устанавливает четкие правила и предоставляет финансовую поддержку, а бизнес рассматривает экологические инвестиции как необходимое условие для долгосрочной продуктивности и конкурентоспособности. В исследовании делается вывод, что модернизация тепличного хозяйства является важным шагом на пути к устойчивому

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot O'zbekistondagi issiqxona xo'jaliklarining atrof-muhitga ta'sirini hamda ushbu ta'sirni davlat-xususiy sheriklik doirasida yumshatish strategiyalarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Maqolada an'anaviy issiqxonalar tomonidan yuzaga keltiriladigan tuproq degradatsiyasi, suv resurslarining kamayishi va ifloslanishi, kimyoviy o'g'itlar hamda pestitsidlardan haddan tashqari foydalanish, shuningdek, ular bilan bog'liq xavflarni o'z ichiga olgan kompleks ekologik tahdidlar tahlil qilinadi. Tadqiqotda agrobiznes tomonidan tomchilatib sug'orish, yopiq suv ta'minoti tizimlari, o'simliklarni integratsiyalashgan himoya qilish hamda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish kabi "yashil" texnologiyalarni joriy etish jarayonlari o'rganiladi.

Keywords. Uzbekistan, greenhouses, environmental risks, soil degradation, water pollution, chemical fertilizers, drip irrigation, sustainable agriculture, green technologies, public-private partnership.

Ключевые слова. Узбекистан, теплицы, экологические риски, деградация почв, загрязнение воды, химические удобрения, капельное орошение, устойчивое сельское хозяйство, зеленые технологии, государственно- частное партнерство.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, issiqxonalar, ekologik xatarlar, tuproq degradatsiyasi, suvning ifloslanishi, kimyoviy o'g'itlar, tomchilatib sug'orish, barqaror qishloq xo'jaligi, yashil texnologiyalar, davlat-xususiy sheriklik.

Введение. Развитие сельского хозяйства Узбекистана, в частности тепличного овощеводства, обусловлено необходимостью обеспечения продовольственной безопасности и круглогодичного снабжения населения свежей продукцией. Однако интенсивное тепличное хозяйство, являясь критически важным сектором, одновременно представляет собой значительный источник комплексного экологического ущерба. Несмотря на общемировую осведомленность о проблемах Агро сектора, в контексте Узбекистана недостаточно изучена эффективность мер по снижению воздействия теплиц, особенно во взаимодействии бизнеса и государства. Актуальность исследования определяется необходимостью баланса между экономической целесообразностью производства и экологической безопасностью в условиях перехода страны к модели «зеленого» роста. Цель работы – провести комплексный анализ экологических рисков тепличных хозяйств и оценить стратегии их минимизации, реализуемые через механизмы государственно-частного партнерства.

Задачи включают:

1. Систематизацию основных каналов негативного воздействия теплиц на окружающую среду;
2. Анализ технологических и управленческих мер, внедряемых операторами;
3. Оценку инструментов государственного регулирования и стимулирования устойчивых практик.

Методы исследования. Исследование основано на качественном анализе данных, включающем систематизацию информации из экспертных статей, аналитических обзоров, нормативных документов и отчетов международных организаций, отражающих текущую практику в тепличном секторе. Был применен сравнительно-аналитический метод для оценки эффективности различных технологических решений (например, капельное орошение vs. традиционный полив) и мер государственной политики (нормативные требования vs. субсидии). Анализ документов был использован для изучения эволюции экологических и агротехнических требований к тепличным хозяйствам в Узбекистане. Методологической основой выступил подход к анализу управления экологическими рисками в агропромышленном комплексе.

Результаты исследования. 1. Структура экологических рисков. Выявлено четыре основных канала воздействия: 1) Деградация и засоление почв из-за интенсивного землепользования и полива низкокачественной водой. 2) Истощение и химическое загрязнение водных ресурсов (нитратами, фосфатами, пестицидами) вследствие сброса дренажных вод и фильтрата. 3) Загрязнение атмосферы при сжигании ископаемого топлива для отопления теплиц. 4) Накопление и неправильная утилизация твердых отходов (полиэтилен, растительные остатки, тара от СЗР).

1. Меры со стороны бизнеса. Крупные агрохолдинги и прогрессивные фермеры начинают внедрять устойчивые технологии: системы капельного и подпочвенного орошения, закрытые системы циркуляции воды с очисткой, использование биопрепаратов и методов интегрированной защиты растений (IPM), установку солнечных панелей для энергоснабжения, переход на органические субстраты. Наблюдается диверсификация в виде производства органической продукции.

2. Меры государственного регулирования. Государственная политика включает: 1) Ужесточение норм по водопользованию, сбросу дренажных вод и применению пестицидов. 2) Предоставление целевых субсидий и льготных кредитов на приобретение вод сберегающего и энерго эффективного оборудования. 3) Стратегическое планирование развития кластеров с современными логистическими центрами и внедрением наилучших доступных технологий (НДТ). 4) Поддержка научных исследований и распространения знаний об устойчивых методах ведения тепличного хозяйства.

Обсуждение. Полученные данные свидетельствуют, что экологическая модернизация тепличного сектора в Узбекистане находится на начальном этапе, но движется в направлении, соответствующему международному опыту, где ресурсосберегающие технологии экономически оправданы в долгосрочной перспективе. Выявлена формирующаяся синергия между бизнесом и государством: регулятор создает стимулы для «зеленых» инвестиций, бизнес адаптируется, руководствуясь как необходимостью соответствия стандартам, так и экономией ресурсов, и повышением качества продукции. Ключевым ограничением является высокая капиталоемкость современных технологий и дефицит знаний, что создает серьезные барьеры для малых и средних тепличных хозяйств. Практическая значимость исследования заключается в обосновании необходимости комплексной поддержки малых производителей, включая доступное финансирование, консультационные услуги и создание кооперативов для совместного использования дорогостоящего оборудования. Стратегия трансформации теплиц в высокотехнологичные, ресурс эффективные и замкнутые Агро экосистемы представляется наиболее устойчивым вектором развития.

Заключение. Проведенный анализ позволяет заключить, что проблема экологического воздействия теплиц в Узбекистане является управляемой при условии скоординированных действий государства и частного сектора. Основной вывод заключается в том, что текущий вектор, сочетающий

технологическую модернизацию, усиление нормативного контроля и создание экономических стимулов, является корректным. Для ускорения процесса и обеспечения инклюзивной рекомендуется разработать и внедрить специальную государственную программу, направленную на финансовую, техническую и информационную поддержку модернизации малых и средних тепличных хозяйств. Перспективы дальнейших исследований связаны с количественной оценкой эффективности внедренных «зеленых» технологий (снижение водопотребления, выбросов, себестоимости), а также с анализом цепочек создания стоимости и рынков сбыта для экологически чистой тепличной продукции.

Список литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «О воде и водопользовании». – Текст: электронный // Lex.uz – URL: <https://lex.uz/> (дата обращения: 11.12.2023).
2. Министерство сельского хозяйства Республики Узбекистан. – Текст: электронный // <https://www.agro.uz/> (дата обращения: 11.12.2023).
3. Государственный комитет Республики Узбекистан по экологии и охране окружающей среды. – Текст: электронный // <https://www.ecogocom.uz/> (дата обращения: 11.12.2023).
4. Аналитический обзор: «Внедрение водосберегающих технологий в сельском хозяйстве Узбекистана». – Текст: электронный // Review.uz. – URL: <https://review.uz/> (дата обращения: 11.12.2023).
5. Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН (ФАО). «Устойчивое тепличное хозяйство». – Текст: электронный // FAO.org. – URL: <https://www.fao.org/> (дата обращения: 11.12.2023).
6. Программа развития ООН (ПРООН) в Узбекистане. «Адаптация к изменению климата в агросекторе». – Текст: электронный // <https://www.undp.org/uzbekistan> (дата обращения: 11.12.2023).
7. World Bank. «Innovations in Greenhouse Agriculture: A Global Review». – Текст: электронный // Worldbank.org. – URL: <https://www.worldbank.org/> (дата обращения: 11.12.2023).
8. «Современные технологии защищенного грунта: опыт для Узбекистана». – Текст: электронный // Central Asian Journal of Agricultural Studies. – URL: <https://cajas.com/> (дата обращения: 11.12.2023).

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТХОДОВ МУСОРА И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ

Исмаилова Л.С., бакалавр 1-курса,
laylo3897is@gmail.com

Аннотация. В условиях роста населения, урбанизации и потребительской модели в Узбекистане проблема обращения с твёрдыми коммунальными и промышленными отходами (ТКО и ТПО) приобрела критическую остроту. Накопление отходов на необустроенных полигонах и стихийных свалках наносит значительный ущерб окружающей среде: происходит загрязнение почв, грунтовых вод и атмосферы, деградируют земельные ресурсы, создаются риски для здоровья населения. При этом отходы представляют собой упущенную экономическую возможность, так как могут служить источником вторичного сырья и энергии. Актуальность темы обусловлена необходимостью перехода от линейной модели экономики к циркулярной. В статье рассматривается экологический вред от отходов, меры, предпринимаемые бизнесом для

их переработки, а также государственная политика и нормативные акты, направленные на создание современной системы управления отходами.

Abstract. In the context of population growth, urbanization, and a consumer model in Uzbekistan, the problem of managing municipal solid waste (MSW) and industrial waste has become critical. The accumulation of waste in unorganized landfills and spontaneous dumps causes significant environmental damage: pollution of soil, groundwater and the atmosphere, degradation of land resources, and risks to public health. At the same time, waste represents a missed economic opportunity, as it can be a source of secondary raw materials and energy. The relevance of the topic is due to the need to transition from a linear economic model to a circular one. The article examines the environmental damage from waste, measures taken by businesses for its processing, as well as state policy and regulations aimed at creating a modern waste management system.

Annotatsiya. O'zbekistonda aholi sonining o'sishi, urbanizatsiya va iste'mol modeli sharoitida qattiq maishiy va sanoat chiqindilari (QMQ va QSch) bilan ishlash muammosi keskinlashdi. Chiqindilarning jihozlangan poligonlar va o'zboshimchalik bilan tashlangan axlat maydonchalarida to'planishi atrof-muhitga jiddiy zarar etkazmoqda: tuproq, er osti suvlari va atmosferaning ifloslanishi, yer resurslarining yemirilishi, aholi salomatligi uchun xavflar yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, chiqindilar o'tkazib yuborilgan iqtisodiy imkoniyatdir, chunki ular qayta ishlangan xom ashyo va energiya manbai bo'lishi mumkin. Mavzuning dolzarbligi chiziqli iqtisodiy modeldan aylanma iqtisodiyotga o'tish zarurati bilan bog'liq. Maqolada chiqindilardan kelib chiqadigan ekologik zarar, ularni qayta ishlash uchun biznes tomonidan ko'rilgan choralar, shuningdek, zamonaviy chiqindilarni boshqarish tizimini yaratishga qaratilgan davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlar o'rganiladi.

Ключевые слова: отходы, мусор, Узбекистан, экологический ущерб, переработка, полигоны, циркулярная экономика, управление отходами, государственное регулирование.

Keywords: waste, garbage, Uzbekistan, environmental damage, recycling, landfills, circular economy, waste management, state regulation.

Kalit so'zlar: chiqindilar, axlat, O'zbekiston, ekologik zarar, qayta ishlash, poligonlar, aylanma iqtisodiyot, chiqindilarni boshqarish, davlat tartibga solishi.

Введение. Динамичное социально-экономическое развитие Узбекистана сопровождается устойчивым увеличением объема образующихся отходов. Ежегодно в стране образуются миллионы тонн твердых коммунальных, строительных и промышленных отходов. Исторически сложившаяся система управления, основанная на захоронении на полигонах, часто не соответствующих экологическим стандартам, и существование несанкционированных свалок, стала источником комплексного негативного воздействия на окружающую среду. Выщелачивание фильтрата загрязняет почвы и водоносные горизонты тяжелыми металлами и органическими соединениями. Разложение органики на свалках приводит к выбросам метана – мощного парникового газа, а также к загазованности прилегающих территорий. Помимо прямого экологического вреда, это влечет за собой долгосрочные экономические издержки: снижение стоимости земель, затраты на ликвидацию свалок и реабилитацию территорий, рост заболеваемости населения.

В этих условиях формирование эффективной системы обращения с отходами, основанной на принципах иерархии (снижение образования, повторное использование, переработка, утилизация, захоронение) и циркулярной экономики, является императивом. Успех требует

скоординированных действий всех участников: от населения, осуществляющего раздельный сбор, до бизнеса, внедряющего технологии переработки, и государства, создающего необходимые правовые и экономические условия. Изучение узбекистанского опыта позволяет оценить текущие вызовы, меры реагирования и сформулировать пути для создания устойчивой системы управления отходами.

Обзор литературы. Государственная политика Узбекистана в этой сфере отражена в ряде стратегических документов. Концепция охраны окружающей среды и «Стратегия по обращению с твердыми бытовыми отходами на период до 2028 года» задают ключевые цели. Более конкретные требования к сбору, транспортировке, переработке и захоронению отходов содержатся в Санитарных правилах и нормах (СанПиН), а также в строительных нормах для полигонов. Ключевым инструментом является лицензирование деятельности по обращению с отходами и разработка территориальных схем. [1, 2].

Таким образом, литературный обзор подтверждает, что проблема требует комплексного подхода, сочетающего технологическую модернизацию, экономическое стимулирование и эффективное правовое регулирование. [3,4]

Современные исследования в области экологии и ресурсосбережения подчеркивают трансформацию отношения к отходам как к ресурсу. Ряд авторов (Абдуллаев, 2023; Хамидов, 2022) отмечают, что для Узбекистана ключевыми проблемами остаются низкий уровень охвата населения услугами по сбору отходов, отсутствие инфраструктуры для раздельного сбора и переработки, а также высокая доля неорганизованного захоронения [5]. Экономический потенциал сектора переработки, тем не менее, оценивается как высокий, особенно в сфере извлечения вторичных материальных ресурсов (пластик, бумага, стекло, металл) и производства RDF-топлива и компоста.

Вопросы технологических решений детально рассмотрены в работах, посвященных наилучшим доступным технологиям (НДТ) в сфере обращения с отходами. Строительство современных сортировочных комплексов, мусороперерабатывающих и мусоросжигательных заводов (с системами очистки дымовых газов), а также создание сети приемных пунктов вторсырья рассматриваются как обязательные элементы системы в развитых странах (ЕС, 2018) [6]. Исследования ООН (ЮНЕП, 2021) указывают на прямую связь между внедрением расширенной ответственности производителя (РОП), развитием рынка вторичного сырья и сокращением объемов захоронения [6].

Методология исследования. Методология исследования включала анализ нормативно-правовой базы Республики Узбекистан в области обращения с отходами, системный обзор научной литературы и отчетов международных организаций (Всемирный банк, ЮНЕП), сравнительный анализ применяемых в мире и Узбекистане технологий переработки, а также метод case-study для оценки конкретных проектов, реализуемых как

государственными организациями, так и частными компаниями в Узбекистане.

Результаты исследования.

Меры бизнеса и частных инициатив: В Узбекистане наблюдается рост числа частных предприятий в сфере переработки отходов.

Создание сортировочных линий и комплексов для извлечения полезных фракций (пластик, картон, алюминий).

Организация сети пунктов приема вторичного сырья от населения.

Внедрение технологий по переработке пластика в гранулы (ПЭТ-флекс) и производству полимерно-песчаной плитки.

Пилотные проекты по компостированию органических отходов.

Инвестиции в современные мощности по переработке строительного мусора во вторичный щебень.

Действия государства: Государство предпринимает системные меры по реформированию отрасли.

Нормативное регулирование: Принятие Закона РУз «Об отходах» (в новой редакции), ужесточение требований к проектированию и эксплуатации полигонов, введение принципа расширенной ответственности производителя (РОП) для отдельных видов товаров и упаковки.

Инфраструктурные проекты: Строительство современных мусороперерабатывающих комплексов в регионах (например, в Ташкентской, Самаркандской областях) и рекультивация старых свалок с привлечением международных финансовых институтов.

Контроль и надзор: Усиление роли Государственного комитета по экологии и охране окружающей среды в мониторинге полигонов и пресечении несанкционированного размещения отходов.

Экономические механизмы: Установление тарифов на вывоз и захоронение отходов, стимулирующих их сокращение и отдельный сбор. Рассмотрение вопросов «зеленых» закупок и льготного кредитования для перерабатывающих предприятий.

Экологическое просвещение: Проведение информационных кампаний среди населения о важности раздельного сбора отходов.

Выводы и практические рекомендации. Проблема отходов в Узбекистане представляет собой серьезный вызов для экологии и экономики, но также открывает возможности для «зеленого» роста. Для создания эффективной системы управления отходами необходим синергетический подход:

Со стороны бизнеса — активное инвестирование в создание полного цикла переработки (от сбора до производства готовой продукции), внедрение современных технологий и просветительская работа с поставщиками сырья и потребителями.

Со стороны государства — неуклонная реализация «Стратегии по обращению с ТБО», окончательное внедрение и администрирование РОП, создание привлекательных инвестиционных условий в секторе переработки,

а также усиление мер административной ответственности за нарушение природоохранного законодательства.

Со стороны общества — формирование экологической культуры, активное участие в раздельном сборе отходов и осуществление общественного контроля за действиями как бизнеса, так и регулирующих органов.

Только комплексный подход, сочетающий ответственность производителей и потребителей, инвестиции в инфраструктуру и эффективное государственное регулирование, позволит Узбекистану минимизировать экологический вред от отходов и превратить их в источник для устойчивого экономического развития.

Список литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об отходах» (новая редакция от 26.05.2021). <https://lex.uz/ru/docs/5441377>
2. Стратегия по обращению с твердыми бытовыми отходами в Республике Узбекистан на период до 2028 года (Утверждена Постановлением Кабинета Министров № 657 от 30.12.2021 https://nrm.uz/contentf?doc=673919_postanovlenie-kabmin-respubliki-uzbekistan-ot-30122021-g-657-ob-utverjdenii-strategii-po-obrashheniyu-s-tverdymi-bitovymi-othodami-v-respublike-uzbekistan-na-period-do-2028-goda)
3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП-4887 от 04.07.2021 «О мерах по коренному совершенствованию системы обращения с отходами». <https://lex.uz/ru/docs/5491723>
4. Санитарные правила и нормы (СанПиН) по обращению с отходами: СанПиН № 0348-16 «Санитарные правила содержания населенных мест». <https://lex.uz/ru/docs/5491723>
5. Научные статьи и исследования (узбекские и международные авторы): Абдуллаев, Р.Т., Хамидов, М.А. (2020). Проблемы управления твердыми коммунальными отходами в условиях Узбекистана. Вестник Ташкентского государственного технического университета. <https://cyberleninka.ru>,
6. World Bank. (2018). What a Waste 2.0: A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30317>

ВЛИЯНИЕ АВТОЗАПРАВОЧНЫХ СТАНЦИЙ НА ЭКОНОМИКУ И ЭКОЛОГИЮ УЗБЕКИСТАНА: МЕРЫ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ

Симонов А.В., бакалавр I-курс,
artursimonov@gmail.com

Аннотация. В контексте развития транспортной инфраструктуры и роста автомобилизации в Узбекистане сеть автозаправочных станций (АЗС) играет ключевую экономическую роль, обеспечивая энергоресурсами ключевые отрасли. Однако их деятельность сопряжена с существенными экологическими рисками, такими как загрязнение почв и грунтовых вод нефтепродуктами, выбросы паров бензина в атмосферу и образование отходов. Эти факторы могут негативно влиять на экологическую обстановку и, как следствие, на долгосрочную экономическую устойчивость регионов. Актуальность темы обусловлена необходимостью баланса между экономическими выгодами от развития сети АЗС и экологической безопасностью. В статье рассматриваются меры, предпринимаемые операторами АЗС для минимизации

ущерба, а также государственная политика и нормативно-правовые акты, направленные на регулирование данной сферы.

Abstract. In the context of the development of transport infrastructure and the growth of motorization in Uzbekistan, the network of petrol stations plays a key economic role, providing energy resources to key industries. However, their activities are associated with significant environmental risks, such as soil and groundwater contamination with petroleum products, emissions of gasoline vapors into the atmosphere, and waste generation. These factors can negatively affect the environmental situation and, consequently, the long-term economic sustainability of regions. The relevance of the topic is due to the need to balance the economic benefits from the development of the petrol station network and environmental safety. The article discusses measures taken by petrol station operators to minimize damage, as well as state policy and regulatory legal acts aimed at regulating this area.

Annotatsiya. O'zbekistonda transport infratuzilmasi rivojlanishi va avtomobillashtirishning o'sishi kontekstida avtozapravka stansiyalari (AZS) tarmog'i asosiy tarmoqlarni energiya resurslari bilan ta'minlab, muhim iqtisodiy rol o'ynaydi. Biroq, ularning faoliyati neft mahsulotlari bilan tuproq va er osti suvlarining ifloslanishi, benzin bug'larining atmosferaga chiqishi va chiqindilarning hosil bo'lishi kabi jiddiy ekologik xavflar bilan bog'liq. Bu omillar ekologik vaziyatga va natijada mintaqalarning uzoq muddatli iqtisodiy barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Mavzuning dolzarbligi AZS tarmog'ini rivojlantirishdan olinadigan iqtisodiy foyda va ekologik xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati bilan bog'liq. Maqolada AZS operatorlari tomonidan zararni minimallashtirish uchun qo'llaniladigan choralar, shuningdek, ushbu sohani tartibga solishga qaratilgan davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlar muhokama qilinadi.

Ключевые слова: автозаправочная станция (АЗС), Узбекистан, экологический риск, загрязнение окружающей среды, экономическое влияние, природоохранные меры, государственное регулирование, экологические стандарты.

Keywords: petrol station, Uzbekistan, environmental risk, environmental pollution, economic impact, environmental protection measures, state regulation, environmental standards.

Kalit so'zlar: avtozapravka stansiyasi (AZS), O'zbekiston, ekologik xavf, atrof-muhitni ifloslanish, iqtisodiy ta'sir, atrof-muhitni muhofaza qilish choralari, davlat tartibga solishi, ekologik standartlar.

Введение. Динамичное развитие транспортного сектора и устойчивый рост числа автомобилей в Узбекистане обуславливают расширение сети автозаправочных станций (АЗС), что является важным фактором экономической активности и обеспечения мобильности. АЗС вносят вклад в ВВП, создают рабочие места и формируют значительные налоговые поступления. Однако интенсификация данной деятельности сопровождается возрастающими экологическими вызовами. Основные риски связаны с потенциальными аварийными разливами топлива, постоянными испарениями легких углеводородов, загрязнением почвенно-водной среды и проблемой утилизации сопутствующих отходов (промасленные материалы, фильтры). Эти факторы могут приводить к деградации земельных ресурсов, угрозе здоровью населения и, в долгосрочной перспективе, к существенным экономическим издержкам на ликвидацию ущерба, что противоречит принципам «зеленой» экономики и устойчивого развития.

В этих условиях необходим системный подход, сочетающий инициативы бизнеса по внедрению экологических технологий и жёсткое государственное регулирование. Международный опыт показывает, что

эффективный контроль за экологической безопасностью АЗС возможен через комплекс мер: технологическое перевооружение, строгие нормативы, систему мониторинга и экономические стимулы. Изучение узбекистанского контекста в данной сфере позволяет выявить специфические риски, оценить принимаемые меры и сформулировать рекомендации по минимизации негативного воздействия АЗС на экологию и экономику страны.

Обзор литературы. Современные исследования в области экологического менеджмента и промышленной безопасности подчеркивают двойственную роль объектов топливно-энергетического комплекса, к которым относятся АЗС. Ряд авторов (Каримов, 2023; Сандаков, 2022) отмечают, что в условиях Узбекистана экологические риски от АЗС усугубляются высокой плотностью размещения в густонаселенных районах и иногда устаревшей материально-технической базой [1, 2]. В то же время, экономический вклад сектора остается значительным, обеспечивая логистическую связанность и энергетическую безопасность.

Вопросы предотвращения загрязнения детально рассмотрены в работах, посвященных лучшим доступным технологиям (НДТ). Внедрение систем пароулавливания (VRU – Vapor Recovery Units), использование двустенных резервуаров с датчиками протечек, обваловка и современные системы очистки ливневых стоков рассматриваются как обязательные стандарты в развитых странах (ЕС, 2020) [3]. Исследования Всемирного банка (2021) указывают на прямую корреляцию между строгостью экологических норм, технологической модернизацией АЗС и снижением затрат на последующую реабилитацию загрязненных территорий [4].

Государственная политика Узбекистана в этой сфере отражена в законодательных актах. Закон Республики Узбекистан «Об охране природы» и «Водный кодекс» устанавливают общие рамки ответственности. Более конкретные требования к проектированию, строительству и эксплуатации АЗС содержатся в строительных нормах и правилах (СНиП), а также в санитарных правилах и нормах (СанПиН). Ключевым инструментом является необходимость получения комплексного экологического разрешения и проведение оценки воздействия на окружающую среду (ОВОС) на этапе проектирования новых объектов.

Таким образом, литературный обзор подтверждает, что проблема находится на стыке экономических интересов и экологической безопасности. Её решение требует анализа как технологических мер со стороны предпринимателей, так и эффективности действующего государственного регулирования [5].

Методология исследования. Методология исследования включала анализ нормативно-правовой базы Республики Узбекистан в области экологической безопасности и промышленного строительства, системный обзор научной литературы и отчетов международных организаций по данной тематике, сравнительный анализ применяемых на АЗС технологий, а также метод case-study для оценки конкретных практик, внедряемых крупными сетевыми операторами АЗС в Узбекистане [6].

Результаты исследования.

1. *Меры операторов АЗС:* Крупные сетевые компании (например, «Узбекнефтегаз», «Газпромнефть-Центральная Азия») активно инвестируют в модернизацию:

Установка систем улавливания и рекуперации паров бензина (Stage I & II Vapor Recovery).

Замена старых одностенных резервуаров на двустенные с системой непрерывного мониторинга межстенного пространства.

Оборудование площадок современными системами сбора и очистки поверхностных стоков.

Внедрение систем электронного мониторинга топлива для предотвращения переливов и утечек.

Программы экологического обучения персонала.

2. *Действия государства:* Государство принимает следующие меры в отношении АЗС:

Нормативное регулирование: Ужесточение требований СанПиН к санитарно-защитным зонам вокруг АЗС. Обязательность проведения ОВОС.

Контроль и надзор: Плановые и внеплановые проверки со стороны Государственного комитета по экологии и охране окружающей среды, а также санитарно-эпидемиологической службы.

Экономические механизмы: Введение платы за негативное воздействие на окружающую среду (НВОС), что создает прямой финансовый стимул для компаний снижать выбросы и сбросы. Рассматривается вопрос о внедрении механизмов «зеленого» финансирования для модернизации.

Учет и отчетность: Требование к операторам АЗС вести журналы учета отходов, проводить инструментальный контроль выбросов и представлять соответствующую экологическую отчетность.

Выводы и практические рекомендации. АЗС в Узбекистане, будучи важным элементом экономической инфраструктуры, несут в себе значительные экологические риски, игнорирование которых может привести к долгосрочным экономическим потерям. Для минимизации негативного воздействия необходим синергетический подход:

1. Со стороны бизнеса — ускорение темпов модернизации существующих АЗС в соответствии с международными экологическими стандартами, инвестиции в «зеленые» технологии и постоянное повышение экологической грамотности персонала.

2. Со стороны государства — дальнейшее совершенствование нормативной базы с акцентом на предупредительные меры, усиление контрольно-надзорной функции с применением современных средств дистанционного мониторинга, а также разработка дополнительных экономических стимулов (например, налоговых льгот) для компаний, активно внедряющих наилучшие доступные технологии.

3. Необходимо развитие системы общественного контроля и информирования населения о мерах экологической безопасности на nearby АЗС.

Только комплексный подход, сочетающий ответственность бизнеса, эффективное госрегулирование и общественный контроль, позволит обеспечить устойчивое развитие сети АЗС в Узбекистане без ущерба для экологии и экономики страны.

Список литературы:

1. Директива Европейского Парламента и Совета (ЕС) 2020 о сокращении национальных выбросов определенных загрязняющих атмосферу веществ (пересмотрена). Актуальная консолидированная версия: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:02016L2284-20230101>
2. Всемирный банк. (2021). Экологический менеджмент автозаправочных станций: Практическое руководство. Вашингтон, округ Колумбия. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099125006132236008/pdf/P1702520d1177f03c0ab180057556615297.pdf>
3. Закон Республики Узбекистан «Об охране природы» (в новой редакции). <https://lex.uz/ru/docs/-6311326>
4. Министерство здравоохранения Республики Узбекистан. (2021). *Санитарные правила и нормы (СанПиН) № 0312-21 «Санитарно-защитные зоны и санитарная классификация предприятий, сооружений и иных объектов»* https://nrm.uz/contentf?doc=672403_sanitarnye-pravila-i-normy-sanpin-0312-21-sanitarno-zashhitnye-zony-i-sanitarnaya-klassifikaciya-predpriyatii-sooruzhenii-i-inyh-obektov-utv-minzdravom-respubliki-uzbekistan-ot-27102021-g-0312-21
5. Каримов, Ж. К. (2023). Экологические аспекты размещения и эксплуатации автозаправочных комплексов в урбанизированной среде Узбекистана. Экология и промышленность, (4), 45-51. <https://cyberleninka.ru/article/n/ekologicheskie-aspekty-razmescheniya-i-ekspluatatsii-avtozapravochnyh-kompleksov-v-urbanizirovannoy-srede-uzbekistana>
6. Сандаков, О. П. (2022). Оценка рисков загрязнения подземных вод объектами нефтепродуктообеспечения (на примере Ферганской долины). Гидрогеология и инженерная геология, (1), 78-85. <https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-riskov-zagryazneniya-podzemnyh-vod-obektami-nefteproduktobespecheniya-na-primere-ferganskoy-doliny>

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ СНИЖЕНИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ВЫБРОСОВ В АТМОСФЕРУ: ТЕХНОЛОГИИ И ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ

Убайдуллаев Т.Б., 1 курс бакалавра,
toniubaydullaev19@gmail.com

Аннотация. В условиях глобального изменения климата и перехода к низкоуглеродной экономике сокращение промышленных выбросов парниковых газов и загрязняющих веществ является критически важной задачей для международного сообщества. В статье проводится комплексный анализ мирового опыта, систематизирующий две ключевые группы решений: технологические (энергоэффективность, возобновляемая энергетика, улавливание и хранение углерода, модернизация производств) и экономические механизмы (ценовые и количественные рыночные инструменты, такие как углеродный налог и система «квоты и торговля»). Актуальность исследования обусловлена необходимостью выработки эффективной

государственной политики, сочетающей прямое регулирование с рыночными стимулами для достижения углеродной нейтральности к середине XXI века.

Abstract. In the context of global climate change and the transition to a low-carbon economy, reducing industrial greenhouse gas and pollutant emissions is a critically important task for the international community. The article provides a comprehensive analysis of global experience, systematizing two key groups of solutions: technological (energy efficiency, renewable energy, carbon capture and storage, production modernization) and economic mechanisms (price- and quantity-based market instruments, such as carbon tax and the "cap-and-trade" system). The relevance of the study is determined by the need to develop effective public policy that combines direct regulation with market incentives to achieve carbon neutrality by the middle of the 21st century.

Annotatsiya. Global iqlim o'zgarishi va kam uglerodli iqtisodiyotga o'tish sharoitida sanoat gazlari va ifloslantiruvchi moddalar chiqindilarini kamaytirish xalqaro hamjamiyat uchun juda muhim vazifadir. Maqolada ikki asosiy yechimlar guruhini tizimlashtirib, global tajriba kompleks tahlil qilinadi: texnologik (energetik samaradorlik, qayta tiklanadigan energiya manbalari, uglerodni tutib olish va saqlash, ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish) va iqtisodiy mexanizmlar (narxga asoslangan va miqdoriy bozor vositalari, masalan, uglerod solig'i va «kvota va savdo» tizimi). Tadqiqotning dolzarbligi XXI asrning o'rtalariga kelib uglerodli neytralga erishish uchun to'g'ridan-to'g'ri tartibga solishni bozor rag'batlantiruvchi vositalari bilan uyg'unlashtiruvchi samarali davlat siyosatini ishlab chiqish zarurati bilan belgilanadi.

Ключевые слова: промышленные выбросы, парниковые газы, энергоэффективность, возобновляемая энергия, CCUS, углеродный налог, система «квоты и торговля», международный опыт, экологическая политика.

Keywords: industrial emissions, greenhouse gases, energy efficiency, renewable energy, CCUS, carbon tax, cap- and-trade system, international experience, environmental policy.

Kalit so'zlar: sanoat chiqindilari, issiqxona gazlari, energiya samaradorligi, qayta tiklanadigan energiya, CCUS, uglerod solig'i, «chegara va savdo» tizimi, xalqaro tajriba, ekologik siyosat.

Введение. Антропогенные выбросы парниковых газов (ПГ), основным источником которых является промышленная деятельность, признаны главной причиной глобального изменения климата. Согласно Парижскому соглашению 2015 года, мировое сообщество поставило цель удержать рост глобальной средней температуры значительно ниже 2 °С. Для достижения этой амбициозной задачи, как подчёркивает Межправительственная группа экспертов по изменению климата (МГЭИК), к 2030 году необходимо сократить глобальные выбросы на 45% по сравнению с уровнями 2010 года, а к 2050 году достичь углеродной нейтральности.

Промышленный сектор сталкивается с уникальным вызовом: необходимость глубокой декарбонизации должна сочетаться с сохранением экономической конкурентоспособности. Это требует внедрения как передовых технологий, снижающих или улавливающих выбросы непосредственно на производстве, так и продуманных экономических механизмов, создающих устойчивые стимулы для таких инвестиций.

Опыт ведущих стран и международных организаций демонстрирует, что наиболее эффективный результат даёт комплексный подход, интегрирующий технологические инновации и рыночные инструменты в рамках последовательной государственной политики.

Целью данного исследования является систематизация международного опыта снижения промышленных выбросов через призму технологических решений и экономических механизмов, а также анализ условий их успешной реализации. В работе рассматриваются передовые технологические практики, классифицируются основные рыночные инструменты ценообразования на выбросы и формулируются принципы построения эффективной политики, основанные на анализе успешных кейсов.

Обзор литературы. Проблема сокращения промышленных выбросов широко исследуется в международной научной литературе, причём фокус смещается от изучения отдельных технологий к анализу комплексных политических и экономических систем.

В области технологий исследователи выделяют несколько ключевых направлений. Во-первых, это повышение энергоэффективности и системной эффективности производственных процессов, что считается самым экономически выгодным первым шагом. Актуальны практики совместного использования ресурсов, тепла и побочных продуктов в промышленных кластерах (циркулярная экономика). Во-вторых, декарбонизация энергоснабжения за счёт перехода на возобновляемые источники энергии (ВИЭ) и прямую электрификацию процессов, особенно в лёгкой и средней промышленности. Для «трудно сокращаемых» секторов, таких как металлургия, химическая промышленность и цементное производство, рассматриваются водородная энергетика и технологии улавливания, использования и хранения углерода (CCUS), которые требуют масштабирования через создание хабов. Также важна модернизация конкретных процессов, например, рекуперация попутного нефтяного газа вместо его сжигания на факелах.

В сфере экономических механизмов доминирующей концепцией является установление цены на углерод, что позволяет интернализировать экологические издержки. Литература детально анализирует два основных подхода:

1. Ценовые механизмы (углеродный налог): государство устанавливает фиксированную плату за тонну выбросов CO₂, предоставляя рынку самостоятельно определять итоговый уровень сокращений.
2. Количественные механизмы (система «квоты и торговля» — ETS): государство устанавливает общий лимит (квоту) на выбросы для сектора или группы компаний и распределяет разрешения, которые можно покупать и продавать на рынке. Это гарантирует достижение экологического результата при гибкости для участников.

Международные исследования, включая отчёт Лоуренс Беркли национальной лаборатории (2008), подчёркивают, что успех таких программ зависит от пакета мер поддержки: технической помощи, аудитов, управленческих протоколов и чёткого мониторинга. Анализ также показывает, что добровольные соглашения без строгого контроля часто оказываются неэффективными.

Таким образом, современная литература подтверждает, что раскрытие потенциала для сокращения выбросов требует синергии между технологической модернизацией, эффективными рыночными стимулами и продуманным государственным регулированием, включая стандарты, мониторинг и прозрачную отчётность.

Методология исследования. Методология исследования основана на системном и сравнительном анализе международного опыта. Используются методы тематического обзора научной литературы и официальных документов международных организаций (ЕЭК ООН, МЭА, ИМО), benchmarking успешных национальных и региональных практик (ЕС, США, Китай и др.), а также классификация и обобщение данных по технологическим решениям и экономическим инструментам. Оценка проводилась по критериям эффективности, экономической целесообразности, масштабируемости и интеграции в государственную политику.

Результаты исследования. Анализ международной практики позволяет структурировать ключевые решения по двум взаимодополняющим направлениям.

1. Технологические решения для промышленной декарбонизации:

Энергоэффективность и циркулярность: Внедрение систем управления энергопотреблением, использование энергосберегающего оборудования (например, светодиодное освещение, дающее экономию до 75%), оптимизация систем отопления и охлаждения. В промышленных кластерах — организация замкнутых циклов использования ресурсов, тепла и материалов.

Переход на низкоуглеродную энергию: Прямая электрификация процессов (особенно при температуре до 400-500 °C) за счёт ВИЭ. Использование солнечных и ветровых установок непосредственно на производственных площадках.

Водород и CCUS: Зелёный водород как альтернатива углю в металлургии и сырьё для химической промышленности. Создание инфраструктурных хабов для сбора, транспортировки и подземного хранения CO₂, уловленного на предприятиях (проекты в Порт-Роттердама, кластере Хамбер, Великобритания).

Модернизация конкретных процессов: Внедрение систем рекуперации факельного газа, позволяющих снизить его сжигание на 90% и использовать в качестве топлива. Использование УФ- отверждения вместо термического для сокращения выбросов ЛОС и энергопотребления.

2. Экономические механизмы и политические рамки:

Углеродное ценообразование стало ключевым инструментом. По данным на 2023 год, около 24% глобальных выбросов ПГ покрыто системами ценообразования (ETS и налоги). Система ETS (действует в ЕС, Калифорнии, Китае и др.) обеспечивает экологическую предсказуемость, но цена квот волатильна. Углеродный налог (Канада, частично ЕС) даёт ценовую определённость бизнесу.

Поддерживающая политика: Успешные программы (например, в ЕС, приведшие к сокращению выбросов на 37% к 2023 г. с 1990 г.) включают техническую помощь, субсидии на НИОКР, «зелёные» госзакупки и механизмы корректировки углеродного границы (СВАМ), защищающие внутренних производителей.

Международное сотрудничество и стандарты: Роль отраслевых стандартов, как стратегия ИМО по сокращению выбросов парниковых газов с судов на 70-80% к 2040 году, и механизмов Парижского соглашения (Статья 6) для трансграничной передачи единиц сокращений.

Выводы и практические рекомендации. Международный опыт свидетельствует, что эффективное снижение промышленных выбросов требует комплексной стратегии, интегрирующей технологические инновации, рыночные стимулы и сильное государственное регулирование.

На основе проведённого анализа можно сформулировать следующие рекомендации для формирования эффективной политики:

1. Принять многоуровневую стратегию декарбонизации промышленности, сочетающую долгосрочные цели (углеродная нейтральность к 2050-2060 гг.) с конкретными среднесрочными этапами и отраслевыми дорожными картами.

2. Внедрить систему углеродного ценообразования, оптимально адаптированную к национальным экономическим условиям. Для стран с формирующимся рынком может быть эффективным поэтапный запуск, начиная с добровольной системы или налога на ключевые сектора с последующим переходом к обязательному ETS.

3. Стимулировать создание промышленных экосистем и кластеров для совместной реализации проектов по энергоэффективности, циркулярной экономике, водородной энергетике и CCUS, что снизит капитальные затраты и риски.

4. Обеспечить технологическую и финансовую поддержку бизнесу, особенно малым и средним предприятиям, через программы энергоаудита, льготное кредитование, софинансирование пилотных проектов и налоговые льготы для «зелёных» инвестиций.

5. Развивать систему мониторинга, отчётности и верификации выбросов (MRV), обеспечить прозрачность данных и их публичную доступность для укрепления доверия и контроля за исполнением обязательств.

6. Активно участвовать в международных климатических инициативах, использовать механизмы передачи технологий и финансовые инструменты (зелёные климатические фонды), гармонизировать стандарты с международными нормами.

Реализация этих мер позволит не только снизить негативное воздействие промышленности на окружающую среду и климат, но и модернизировать экономику, повысив её конкурентоспособность в условиях глобального перехода к устойчивому развитию.

Список литературы:

1. Шкодинский С.В., Рыкова И.Н., Юрьева А.А. Опыт отдельных зарубежных стран в сфере снижения выбросов загрязняющих веществ в атмосферный воздух // Научная статья. 2021. [Электронный ресурс]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/opyt-otdelnyh-zarubezhnyh-stran-v-sfere-snizheniya-vybrosov-zagryaznyayuschih-veschestv-v-atmosfernyy-vozduh> (дата обращения: 16.12.2025). Обзорный источник, посвящённый именно международному опыту в области снижения выбросов, что полностью соответствует теме статьи.
2. Lawrence Berkeley National Laboratory. International Experience with Key Program Elements of Industrial Energy Efficiency or Greenhouse Gas Emissions Reduction Target-Setting Programs. 2008. [Электронный ресурс]. URL: <https://energyanalysis.lbl.gov/publications/international-experience-key-program> (дата обращения: 16.12.2025). Фундаментальный международный доклад, анализирующий ключевые элементы успешных программ сокращения выбросов в промышленности на основе опыта разных стран.
3. ScienceDirect. Harnessing market mechanisms for greenhouse gas reduction: A comprehensive review // Science of The Total Environment. 2025. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0195925525001714> (дата обращения: 16.12.2025). Современный научный обзор, глубоко раскрывающий вторую часть темы — экономические (рыночные) механизмы снижения выбросов.
4. European Environment Agency (EEA). Climate change mitigation: reducing emissions. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.eea.europa.eu/en/topics/in-depth/climate-change-mitigation-reducing-emissions> (дата обращения: 16.12.2025). Авторитетный источник, отражающий политику и опыт Евросоюза — одного из лидеров в области регулирования промышленных выбросов.
5. World Economic Forum. 4 solutions to help reduce carbon emissions from industrial clusters. 2021. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.weforum.org/stories/2021/03/reduce-emissions-industrial-clusters/> (дата обращения: 16.12.2025). Практико-ориентированный источник, предлагающий конкретные технологические и организационные решения для промышленных кластеров, что соответствует разделу о технологиях.

MEDIA SAVODXONLIKNING PEDAGOGIK JARAYONDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Solijonov Zoir Zafarjonovich, TGFU,
Sport faoliyati yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada media savodxonlikning pedagogik jarayondagi o‘rni va uning ta’lim sifatiga ta’siri tahlil qilinadi. Maqolada pedagoglarning media savodxonlikni ta’lim jarayoniga integratsiyalash usullari va uning yosh avlodning madaniy-ijtimoiy rivojlanishidagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Media savodxonlik, pedagogik jarayon, axborotni tanqidiy baholash, ta’lim sifati, yosh avlod, axborot madaniyati

Annotation. This article analyzes the role of media literacy in the pedagogical process and its impact on the quality of education. The article highlights methods for integrating media literacy into the educational process by educators and its significance in the cultural and social development of the younger generation.

Keywords: Media literacy, pedagogical process, critical evaluation of information, quality of education, younger generation, information culture.

Аннотация. В статье анализируется роль медиаграмотности в педагогическом процессе и ее влияние на качество образования. Освещаются методы интеграции

медиаграмотности в образовательный процесс педагогами, а также ее значение в культурном и социальном развитии молодого поколения.

Ключевые слова: Медиаграмотность, педагогический процесс, критическая оценка информации, качество образования, молодое поколение, информационная культура.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda axborot oqimi tobora ko‘payib borayotgan bir vaqtda, media savodxonlik yosh avlod uchun ajralmas qobiliyatga aylangan. Media savodxonlik nafaqat axborotni tezkor va to‘g‘ri qabul qilishni, balki uning ishonchliligini baholash va noto‘g‘ri ma’lumotlardan himoyalaniшни ham ta’minlaydi. Ta’lim jarayonida media savodxonlikni shakllantirish o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularni axborot maydonidagi xavf-xatarlardan himoya qiladi va mustaqil, ongli shaxslar bo‘lib voyaga yetishlariga yordam beradi. Shu sababli, pedagogik jarayonda media savodxonlikning o‘rni va ahamiyatini chuqur o‘rganish va uni samarali qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Yoshlar — jamiyatning eng kuchli va muhim o‘zgarish kuchi hisoblanadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining gumanitar masalalar bo‘yicha xalqaro komissiyasi yoshlarni yangi davlatlar, ijtimoiy harakatlar, zamonaviy texnologiyalar va transmilliy hamkorlik kabi ijtimoiy o‘zgarishlarning asosiy omili sifatida belgilaydi. Yoshlar sonining ortishi ularni jamiyatni shakllantirishda hal qiluvchi kuchga aylantirmoqda: taxminlarga ko‘ra, kelajakda dunyo aholisi yarimdan ko‘pi 25 yoshgacha bo‘lgan yoshlardan iborat bo‘ladi [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Mediasavodxonlik — bu shaxslarga turli ommaviy axborot vositalaridan keladigan xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratish imkonini beruvchi ko‘nikma va qobiliyatlar majmuasidir. “Media” so‘zi lotin tilidan olingan bo‘lib, “vositachi” degan ma’noni anglatadi va keng tushuncha sifatida aloqa vositalari, axborot uzatish usullari hamda ularni tashkil etuvchi muhitni (media makonini) o‘z ichiga oladi. Ingliz tilidagi ilmiy adabiyotda keng qo‘llaniladigan “axborot savodxonligi” atamasi Rossiyada hali to‘liq qabul qilinmagan. Bu esa axborot savodxonligini insonlarning o‘zaro aloqasi va axborotning murakkab tabiati haqida yetarlicha chuqur tushuncha bermaydi. Shu sababli, mediasavodxonlik zamonaviy axborot jamiyatida yanada kengroq va aniqroq tushuncha sifatida e’tirof etilmoqda.

Zamonaviy ta’lim jarayonida axborot savodxonligi — har bir bitiruvchining hayotga tayyorgarlik darajasini belgilovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. U har qanday sohada — ta’lim, tibbiyot, muhandislik, boshqaruv yoki boshqa ishlab chiqarish va ijtimoiy sohalarida faoliyat yurituvchi stajyorlarning kasbiy muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan ilk zanjir bo‘g‘inidir. Axborot savodxonligi faqat axborotni o‘qish yoki izlash qobiliyatini emas, balki uni aniqlash, tahlil qilish, qayta ishlash, baholash, ulashish va amalda qo‘llay olish madaniyatini ham o‘z ichiga oladi. Bu esa uni bir necha yo‘nalishlarda ko‘rib chiqishni taqozo etadi:

1. Axborotni qayta ishlash madaniyati: O‘quvchilar va talabalar axborotni nafaqat qabul qilishi, balki uni analitik va sintetik faoliyat orqali chuqur tahlil qilib,

yangi bilimga aylantira olishi kerak. Bu ko'nikmalar tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va mustaqil qaror qabul qilish uchun zarur.

2. Axborotni ishlab chiqish va foydalanish madaniyati: Ta'lim jarayonida o'rganuvchilar ilmiy-tadqiqot ishlarida, konferensiyalarda ishtirok etish, maqolalar yozish, amaliy loyihalarda fan va texnika yutuqlarini qo'llash orqali o'z bilimlarini hayotga tatbiq qilishga o'rgatiladi.

3. Bibliografik ma'lumotlarni yaratish madaniyati: To'g'ri va ishonchli manbalarni tanlash, ularga murojaat qilish, havola keltirish va bibliografik ma'lumotlar bilan ishlash — ilmiy savodxonlikning ajralmas qismidir. Bu esa plagiatdan qochish va akademik halollikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

4. Kompyuter va ofis texnikasidan foydalanish madaniyati: Axborot savodxonligi zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'liq. Kompyuter, ofis dasturlari, axborot bazalari va elektron resurslardan samarali foydalanish ta'lim sifatini oshiradi.

5. Axborotni uzatish madaniyati: Axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanib, axborotni aniq va samarali shaklda uzatish ko'nikmasi ham muhim sanaladi. Bu nafaqat o'rganuvchilar, balki o'qituvchilar uchun ham zarur.

6. Axborotni tarqatish madaniyati: Axborotga ega bo'lgan shaxs uni huquqiy, axloqiy va ma'naviy me'yorlarga amal qilgan holda tarqatishni bilishi lozim. Bu jarayonda intellektual mulk huquqlari (IP), foydalanuvchi etikasi va bibliografik xizmatlar bo'yicha bilimlarga ega bo'lish talab etiladi.

Axborot madaniyati tushunchasi inson hayotining axborot jihatlari bilan bog'liq bo'lgan madaniy komponentni ifodalaydi. Bu — axborot texnologiyalaridan maqsadli va mas'uliyatli foydalanish madaniyati bo'lib, u insonning har qanday kasbiy faoliyatida muammolarni hal qilishdagi asosiy vositaga aylanadi. Ta'lim jarayonida bu madaniyatni shakllantirish kibernetik yondashuv va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan pedagogik strategiyalar yordamida amalga oshiriladi (masalan, G. G. Vorobyov konsepsiyasida) [2].

So'nggi yillarda mediasavodxonlik va axborot madaniyati muammosiga oid tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Ushbu tadqiqotlar doirasida bir qancha umumiy ilmiy masalalar aniqlangan bo'lib, ular nafaqat ta'lim sohasida, balki kengroq ijtimoiy-madaniy muhitda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Xususan, quyidagi yo'nalishlar alohida e'tiborga loyiq:

Mediasavodxonlik va axborot madaniyatining asosiy tushunchalari va turlari: bu yo'nalishda tadqiqotchilar axborot bilan ishlash madaniyatini turli shakllarda tasniflashga harakat qiladilar (axborotni izlash, baholash, qayta ishlash, tarqatish va boshqalar).

Axborotlashtirishning huquqiy va axloqiy jihatlari: bu masala, ayniqsa, raqamli axborotlar tezkorlik bilan tarqalayotgan davrda muhimdir. Plagiat, shaxsiy ma'lumotlar himoyasi, axborot etikasi singari tushunchalar yoshlar o'rtasida keng muhokama qilinmoqda.

Shaxs axborot madaniyatini shakllantirishdagi psixologik-pedagogik muammolar: o'quvchi va talabalarning axborotga bo'lgan yondashuvi, ularning

tanqidiy fikrlash ko'nikmalari, axborot xatti-harakati bugungi ta'lim tizimida chuqur psixologik yondashuvni talab etadi.

Axborot texnologiyalari va global axborot tarmoqlarining madaniyatga ta'siri: internet va ijtimoiy tarmoqlar nafaqat axborot tarqatuvchi vosita, balki madaniyat shakllantiruvchi kuchga aylanmoqda.

Axborot resurslarining holati (xususan, Rossiya tajribasi misolida): ta'lim, san'at va madaniyat sohalaridagi axborot resurslarining rivojlanishi o'rgatilmoqda, bu holat boshqa mamlakatlar, jumladan O'zbekiston uchun ham o'rnak bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar taxlili: Yu. S. Zubov va N. A. Slyadneva singari tadqiqotchilar madaniyatni materialistik faoliyat orqali tushunishga moyildirlar [3]. Ularning fikricha, axborotni o'zgartirish faoliyati ko'pincha texnologik yoki ijtimoiy tarixga bo'ysundiriladi. Ammo ular shuni ham ta'kidlaydiki, aynan axborotni ishlab chiqarish usuli insoniyatning madaniy rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Bu fikrga asoslanib, zamonaviy ta'lim va tarbiya jarayonlarida axborot texnologiyalaridan foydalanish va media madaniyatni shakllantirish zaruriy shart bo'lib qolmoqda. Z. E. Vorobiyeva va A. I. Muxachev tomonidan ilgari surilgan fikrlarga ko'ra, yaqin kelajakda barcha tizimlarda energiya va axborotning o'zaro ta'sirini o'rganuvchi yagona fan shakllanishi kerak [4]. Bunday yondashuv fanlararo integratsiyani kuchaytiradi va mutaxassislik madaniyatining mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqishga olib keladi. M. G. Voxrisheva, V. M. Petrova va A. S. Chachko kabi olimlar, axborotga kirish imkoniyatlarining turli bo'linishi shaxsning axborot madaniyatining axloqiy aspektlariga ham ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar [5]. Bu masalalar orasida:

Asl va mualliflik huquqi;

Pullik va bepul axborot manbalari;

Ijtimoiy munosabatlarning maxsus ierarxiyasi;

Turli ijtimoiy guruhlarining axborotga bo'lgan hissasidagi farqlar kabi muhim jihatlar mavjud.

Bunday murakkab axborot munosabatlari jamiyatning axborotlashtirish tarixiy jarayonlari va nazariyasini chuqur o'rganishni talab qiladi. Shuningdek, bu jarayon mutaxassislarni shaxsiy ma'lumotlar himoyasi va axborot etikasi sohasida yetarlicha tayyorlash zaruratini keltirib chiqaradi. Ta'lim dasturlarini shakllantirishda "blok-modulli printsipni qo'llash" ijobiy samara beradi. Bu yondashuv ta'limning fundamental xarakterini saqlagan holda, kurs mazmunini talabalar guruhining ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasiga moslashtirish imkonini beradi. Ma'naviy hayotning ajralmas qismi bo'lgan ma'naviy iste'mol — insonning estetik va axloqiy ehtiyojlarini qondirish jarayoni ham axborot madaniyatining rivojlanishiga bevosita bog'liqdir. Ma'naviy iste'mol — bu doimiy ijodiy jarayon bo'lib, inson tafakkuri orqali dunyoni o'zlashtirish, go'zallikni qadrlash va muloqot qilishni o'z ichiga oladi. Insonning estetik ehtiyojlari musiqa, rasm, she'riyat kabi madaniy qadriyatlarni chuqur his qilishga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, muloqot inson shaxsini shakllantiruvchi, uning ichki dunyosini boyituvchi jarayon sifatida qaraladi. Muloqot orqali inson o'zini anglaydi, axloqiy va estetik g'oyalar hamda irodali fazilatlarini rivojlantiradi. Ta'lim tizimida axborot

madaniyati va mediasavodxonlikni shakllantirish nafaqat texnik ko'nikmalar yig'indisi, balki insonning ma'naviy, ijtimoiy va intellektual barkamolligini ta'minlovchi kompleks jarayon sifatida e'tiborga olinishi kerak.

Xulosa. Media savodxonlik pedagogik jarayonning ajralmas qismi bo'lib, yosh avlodning axborotni tanqidiy qabul qilish va baholash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ta'limda media savodxonlikni samarali integratsiyalash nafaqat o'quvchilarning axborot madaniyatini oshiradi, balki ularning madaniy-ijtimoiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun pedagoglar uchun media savodxonlikni ta'lim jarayoniga kiritish strategiyalarini ishlab chiqish va qo'llash dolzarb vazifa hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirish va yoshlarni zamonaviy axborot muhitida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. *Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik* – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016-yil yakunlari va 2017-yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. //Xalq so'zi gazetasi. 2017- yil 16-yanvar, №11.

2. Suvi Tyuminen, Sirkku Kotilaynen, Anniina Lundvall., *Media va axborot savodxonligini shakllantirishning pedagogik jihatlari. O'quv-amaliy qo'llanma.* - Extremum-press, 2017-142.b

3. Yahyo, Muhammad Amin. *Internetdagi tahdidlardan himoya. Yordamchi o'quv qo'llanma.* Movarounnahr, 2016.-672 b.

4. Ахметова Л.С. *Медиаобразования и медиаграмотность: теория, методология, практика. Учебное пособие.* КазГУ. 2016 г.

5. Matibaev T. MatibaevaR. *Jaholat xuruji.* - Toshkent: Akademiya, 2013

O'ZBEKISTON JAHON XO'JALIGI TIZIMIDA

Gaipov Laziz Umid o'g'li, UMFT, II-kurs talabasi

lazizgaipov173@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining jahon xo'jaligi tizimidagi o'rni, xalqaro mehnat taqsimotidagi ishtiroki, tashqi savdo aloqalari va iqtisodiy integratsiya jarayonlari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida mamlakat iqtisodiyotining ochiqligi, eksport-import tarkibi, asosiy savdo hamkorlari va global bozor bilan uyg'unlashuv darajasi statistik ma'lumotlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: jahon xo'jaligi, xalqaro mehnat taqsimoti, tashqi savdo, eksport, import, iqtisodiy integratsiya, global iqtisodiyot.

Annotation. This article analyzes the role of the Republic of Uzbekistan in the world economic system, its participation in the international division of labor, foreign trade relations, and economic integration processes. Based on statistical data, the study examines the openness of the national economy, export-import structure, major trading partners, and integration into the global market.

Keywords: world economy, international division of labor, foreign trade, export, import, economic integration, global economy.

Аннотация. В статье рассматривается место Республики Узбекистан в системе мирового хозяйства, ее участие в международном разделении труда, внешнеэкономические связи и процессы экономической интеграции. На основе статистических данных проанализированы структура экспорта и импорта, основные торговые партнеры и степень интеграции в мировую экономику.

Ключевые слова: мировое хозяйство, международное разделение труда, внешняя торговля, экспорт, импорт, экономическая интеграция, глобальная экономика.

Kirish. Jahon xo‘jaligi tizimi mamlakatlararo iqtisodiy munosabatlarning murakkab va ko‘p qirrali tizimi bo‘lib, unda har bir davlat o‘z iqtisodiy salohiyati, tabiiy resurslari, mehnat resurslari va texnologik rivojlanish darajasiga ko‘ra ishtirok etadi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, jahon xo‘jaligi tizimiga bosqichma-bosqich integratsiyalashib, ochiq bozor iqtisodiyotiga o‘tish yo‘lini tanladi. Bugungi kunda mamlakatning tashqi iqtisodiy siyosati eksportni diversifikatsiya qilish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va xalqaro savdo aloqalarini kengaytirishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Jahon xo‘jaligi tizimi va unda milliy iqtisodiyotlarning tutgan o‘rni masalasi iqtisodiy nazariya va amaliy tadqiqotlarda markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Ushbu muammo bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar asosan globallashuv jarayonlari, xalqaro mehnat taqsimoti, tashqi savdo munosabatlari hamda iqtisodiy integratsiya nazariyalari bilan uzviy bog‘liq holda rivojlangan. Mazkur yo‘nalishda shakllangan ilmiy qarashlar O‘zbekiston Respublikasining jahon xo‘jaligi tizimidagi ishtirokini tahlil qilishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi.

Xorijiy iqtisodiy adabiyotlarda jahon xo‘jaligi tizimi masalalari klassik va zamonaviy yondashuvlar orqali izohlangan. Klassik iqtisodchilar tomonidan ishlab chiqilgan mutlaq va nisbiy ustunlik nazariyalari mamlakatlarning xalqaro savdoda ishtirok etish sabablarini tushuntiradi. Keyingi davrda shakllangan neoklassik yondashuvlar esa ishlab chiqarish omillarining taqsimoti, kapital va mehnat harakati orqali jahon xo‘jaligi tizimining rivojlanish qonuniyatlarini ochib beradi. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda esa globallashuv, transmilliy korporatsiyalar, global qiymat zanjirlari va raqobatbardoshlik konsepsiyalari yetakchi o‘rin tutadi [4].

Mahalliy iqtisodchi olimlar tadqiqotlarida O‘zbekiston iqtisodiyotining jahon xo‘jaligi tizimiga integratsiyalashuvi mustaqillikdan keyingi islohotlar bilan chambarchas bog‘liq holda tahlil qilingan. Xususan, B. Yu. Xodiyev, A. Vahobov, S. G‘ulomovlarning ilmiy asarlarida tashqi iqtisodiy siyosatni liberallashtirish, eksport salohiyatini oshirish, import o‘rnini bosuvchi va eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish masalalari keng yoritilgan [1;2]. Ushbu tadqiqotlarda O‘zbekistonning jahon xo‘jaligi tizimidagi ishtiroki iqtisodiy o‘rinishning muhim omili sifatida baholanadi.

Mazkur maqolada tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli va kompleks yondashuv asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy tahlil va sintez usullari orqali jahon xo‘jaligi tizimining nazariy asoslari hamda O‘zbekiston iqtisodiyotining mazkur tizimdagi o‘rni o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganildi. Taqqoslama tahlil usuli yordamida O‘zbekistonning tashqi savdo ko‘rsatkichlari boshqa mamlakatlar tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilindi.

Shuningdek, statistik tahlil usuli asosida eksport-import hajmi, tashqi savdo aylanmasi va savdo hamkorlari tarkibining yillar kesimidagi dinamikasi o‘rganildi. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Jahon banki hamda

Xalqaro valyuta jamg'armasining rasmiy ma'lumotlaridan foydalanildi [5]. Olingan natijalarni umumlashtirishda mantiqiy xulosalash va ilmiy abstraksiyalash usullaridan foydalanildi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlashga xizmat qildi.

Mavzu yuzasidan olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jahon xo'jaligi va global iqtisodiy munosabatlar masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan keng yoritilgan. Xususan, jahon xo'jaligi nazariyasi, xalqaro savdo va iqtisodiy integratsiya masalalari P. Samuelson, M. Porter, R. Dornbusch kabi olimlar asarlarida ilmiy asoslangan. O'zbekiston iqtisodiyotining jahon bozoriga integratsiyasi esa B. Yu. Xodiyev, S. G'ulomov, A. Vahobov tadqiqotlarida tahlil qilingan [3]. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tahlil va sintez, taqqoslash, statistik kuzatuv hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Rasmiy statistik ma'lumotlar asosida O'zbekistonning tashqi savdo ko'rsatkichlari va ularning dinamikasi o'rganildi.

Jahon xo'jaligi tizimi va unda alohida mamlakatlarning tutgan o'rni masalasi iqtisodiy fanlarda muhim va doimiy tadqiq etib kelinayotgan yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur mavzu bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar asosan xalqaro mehnat taqsimoti, tashqi savdo nazariyalari, iqtisodiy integratsiya va globallashtirish jarayonlari doirasida shakllangan. Klassik va neoklassik iqtisodiy nazariya vakillari tomonidan ishlab chiqilgan konsepsiyalar bugungi kunda ham jahon xo'jaligi tizimini tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Xususan, D. Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi, E. Xeksher va B. Olin tomonidan ishlab chiqilgan omillar nisbati nazariyasi mamlakatlarning xalqaro savdoda ishtirok etish mexanizmlarini izohlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy davrda esa M. Porterning raqobat ustunliklari nazariyasi, globallashtirish va qiymat zanjirlari konsepsiyalari davlatlarning jahon xo'jaligidagi o'rnini baholashda keng qo'llanilmoqda. Ushbu nazariy yondashuvlar O'zbekiston Respublikasining jahon bozoriga integratsiyalashuv jarayonlarini tahlil qilishda metodologik asos sifatida xizmat qiladi [4].

Mahalliy iqtisodchi olimlar tadqiqotlarida O'zbekiston iqtisodiyotining transformatsiya jarayonlari, bozor munosabatlariga o'tish bosqichlari va tashqi iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, B. Yu. Xodiyev, S. S. G'ulomov, A. Vahobovlarning ilmiy ishlarida mamlakat tashqi savdo siyosati, eksport salohiyatini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish masalalari atroflicha yoritilgan. Ushbu asarlarda O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi ishtiroki bosqichma-bosqich rivojlanib borayotgan jarayon sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqot metodologiyasi jahon xo'jaligi tizimi va O'zbekiston iqtisodiyotining o'zaro bog'liqligini kompleks yondashuv asosida o'rganishga qaratildi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy va maxsus iqtisodiy tadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Jumladan, tahlil va sintez usuli orqali jahon xo'jaligi tizimining asosiy elementlari va O'zbekiston iqtisodiyotining mazkur tizimdagi o'rni alohida-alohida hamda o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqildi.

Shuningdek, statistik tahlil va taqqoslash usullari yordamida O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo ko‘rsatkichlari, eksport-import hajmi, savdo hamkorlari tarkibi va ularning yillar kesimidagi dinamikasi o‘rganildi. Rasmiy statistik ma’lumotlar manbasi sifatida O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi hisobotlaridan foydalanildi [5]. Tizimli yondashuv usuli esa tashqi iqtisodiy aloqalarni milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilish imkonini berdi.

Metodologik jihatdan olib borilgan tahlillar natijalarning ilmiy asoslanganligini ta’minlashga xizmat qilib, O‘zbekiston Respublikasining jahon xo‘jaligi tizimidagi hozirgi holati va istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash imkonini berdi.

Muhokama va natijalar. O‘zbekiston jahon xo‘jaligi tizimida asosan xomashyo, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hamda sanoat mahsulotlari eksportchisi sifatida ishtirok etmoqda. So‘nggi yillarda eksport tarkibida tayyor mahsulotlar ulushining ortib borayotgani iqtisodiy islohotlarning samaradorligini ko‘rsatadi.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasining tashqi savdo aylanmasi (mlrd AQSh dollari)

Yil	Eksport	Import	Savdo aylanmasi
2021	16,6	24,9	41,5
2022	19,3	28,1	47,4
2023	22,1	30,5	52,6

Mazkur jadvaldan ko‘rinib turibdiki, tashqi savdo hajmi yildan-yilga ortib bormoqda. Bu holat O‘zbekistonning jahon xo‘jaligi tizimidagi faol ishtirokini tasdiqlaydi.

2-jadval

O‘zbekistonning asosiy savdo hamkorlari (2023 yil)

Davlat	Savdo ulushi (%)
Xitoy	18,0
Rossiya	17,5
Qozog‘iston	9,2
Turkiya	7,8
Janubiy Koreya	6,1

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning tashqi savdo aloqalari asosan mintaqaviy va Osiyo davlatlari bilan rivojlanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining jahon xo‘jaligi tizimidagi ishtiroki ko‘p qirrali bo‘lib, u xalqaro mehnat taqsimoti, tashqi savdo munosabatlari, investitsiya oqimlari hamda mintaqaviy va global iqtisodiy integratsiya jarayonlari orqali namoyon bo‘lmoqda. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar mamlakatning ochiq iqtisodiyot modeliga o‘tishini jadallashtirdi hamda uning global bozorlar bilan aloqalarini mustahkamladi. Xususan, savdo-sotiqni liberallashtirish, bojxona tartib-taomillarini soddalashtirish, valyuta siyosatini erkinlashtirish O‘zbekistonning jahon xo‘jaligi tizimida faol ishtirok etishiga muhim sharoit yaratdi.

Jahon xo‘jaligi tizimida mamlakatlarning o‘rni, avvalo, ularning eksport salohiyati va xalqaro bozorga taklif etayotgan mahsulotlari tarkibi bilan belgilanadi. O‘zbekiston iqtisodiyotida uzoq yillar davomida xomashyo yo‘nalishidagi eksport ustunlik qilgan bo‘lsa-da, hozirgi davrda sanoat mahsulotlari, qayta ishlangan tovarlar va yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ulushini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Bu jarayon mamlakatning jahon xo‘jaligidagi rolini faqat xomashyo yetkazib beruvchi emas, balki sanoat va ishlab chiqarish zanjirlarining faol ishtirokchisiga aylantirishga xizmat qilmoqda.

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston Respublikasining so‘nggi yillardagi tashqi savdo ko‘rsatkichlari aks ettirilgan bo‘lib, ular mamlakatning global iqtisodiy aloqalardagi faolligi ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Eksport hajmining ortishi, bir tomondan, yangi bozorlarning o‘zlashtirilishi va mahsulotlar nomenklaturasining kengayishi bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, ichki ishlab chiqarish quvvatlarining oshishi natijasidir. Import hajmining ko‘payishi esa zamonaviy texnologiyalar, mashina-uskunalar va investitsion tovarlarga bo‘lgan ehtiyojning ortayotganini anglatadi, bu esa uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanish uchun muhim omil hisoblanadi.

O‘zbekiston jahon xo‘jaligi tizimida mintaqaviy hamkorlikka alohida e‘tibor qaratmoqda. Mamlakat tashqi savdosida Xitoy, Rossiya, Qozog‘iston, Turkiya va Janubiy Koreya kabi davlatlar muhim o‘rin egallaydi. Bu holat nafaqat geografik yaqinlik, balki transport-logistika imkoniyatlari va tarixiy-iqtisodiy aloqalar bilan ham izohlanadi.

Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqi va Janubiy Osiyo mamlakatlari bilan savdo aloqalarini kengaytirish bo‘yicha ham izchil ishlar olib borilmoqda. Xususan, GSP+ tizimi doirasida Yevropa bozoriga bojxona imtiyozlari asosida mahsulot eksport qilish imkoniyati mamlakat eksport salohiyatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston jahon xo‘jaligi tizimida faol va ochiq iqtisodiyotga ega davlat sifatida shakllanib bormoqda. Investitsiya muhitining yaxshilanishi, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning kengayishi hamda transport-logistika infratuzilmasining rivojlanishi mamlakatning global iqtisodiy makondagi mavqeini mustahkamlovchi asosiy omillar hisoblanadi. Shu bilan birga, eksport tarkibida yuqori texnologiyali va innovatsion mahsulotlar ulushining hali yetarli darajada emasligi mazkur yo‘nalishda qo‘shimcha chora-tadbirlar zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi jahon xo‘jaligi tizimida muhim strategik o‘ringa ega bo‘lib, uning xalqaro iqtisodiy munosabatlardagi roli yildan-yilga ortib bormoqda. Mamlakatning qulay geografik joylashuvi, boy tabiiy resurslari va mehnat salohiyati global iqtisodiyotga integratsiyalashuv uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Kelgusida eksportni yanada diversifikatsiya qilish, yuqori qo‘shimcha qiymatga ega mahsulotlar ulushini oshirish va xalqaro iqtisodiy hamkorlikni kengaytirish O‘zbekistonning jahon xo‘jaligidagi mavqeini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot doirasida olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar O'zbekiston Respublikasining jahon xo'jaligi tizimidagi o'rni tobora mustahkamlanib, mazmun jihatidan chuqurlashib borayotganini ko'rsatadi. Mamlakatning global iqtisodiy munosabatlarga qo'shilishi tasodifiy jarayon emas, balki izchil olib borilayotgan davlat siyosati, bozor mexanizmlarini joriy etish, tashqi iqtisodiy faoliyatni erkinlashtirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar natijasidir. Bu jarayon O'zbekiston iqtisodiyotining ochiqlik darajasini oshirib, uni jahon xo'jaligi tizimining ajralmas bo'g'iniga aylantirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning jahon xo'jaligi tizimidagi ishtiroki, avvalo, xalqaro mehnat taqsimotidagi o'rni orqali namoyon bo'lmoqda. Tabiiy resurslar, qishloq xo'jaligi va sanoat salohiyatiga tayangan holda mamlakat uzoq yillar davomida xomashyo eksportiga tayanib kelgan bo'lsa-da, hozirgi bosqichda iqtisodiyotning tarkibiy jihatdan diversifikatsiyalashuvi ustuvor yo'nalishga aylandi. Qayta ishlash sanoati, tayyor mahsulotlar va xizmatlar eksportining rivojlanishi O'zbekistonni global qiymat zanjirlariga faolroq qo'shilishiga imkon bermoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodiyev B.Yu. - *Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar* - Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – 320 b.
2. G'ulomov S. *Tashqi iqtisodiy faoliyat asoslari* - Toshkent: Fan, 2020. – 280 b.
3. Vahobov A. *O'zbekiston iqtisodiyoti va global integratsiya* - Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 250 b.
4. Samuelson P. - *Economics* - New York: McGraw-Hill, 2018. – 700 p.
5. Porter M. *Competitive Advantage of Nations* - London: Macmillan, 2017. – 450 p.

ISLOHOTLAR VA TRANSFORMATSIYA DAVRIDA ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING VA MOLIYAVIY TAHLILNING ROLI

Karimov Abdulfayz Kamoliddinovich, UMFT,
Moliya va moliyaviy texnologiyalar talabasi
abdulfayzkarimov673@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada XXI asr sharoitida jahon iqtisodiyotining rivojlanish tendensiyalari, globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlarining iqtisodiy boshqaruv tizimlariga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Zamonaviy iqtisodiyotning murakkab va dinamik xususiyatlari sharoitida iqtisodiy tahlilning makro va mikro darajadagi ahamiyati asoslab berilgan. Xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini samarali boshqarishda buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit fanlarining o'zaro bog'liqligi chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari asosida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish hamda moliyaviy nazoratni kuchaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: XXI asr iqtisodiyoti, iqtisodiy tahlil, buxgalteriya hisobi, audit, moliyaviy barqarorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются основные тенденции развития мировой экономики в XXI веке, влияние процессов глобализации и цифровизации на системы экономического управления. Обоснована роль экономического анализа на макро- и микроуровнях в условиях сложной и динамичной экономической среды. Проанализирована взаимосвязь бухгалтерского учета, экономического анализа и аудита в управлении деятельностью хозяйствующих субъектов. На основе полученных результатов

предложены практические рекомендации по обеспечению финансовой устойчивости, повышению качества управленческих решений и усилению финансового контроля.

Ключевые слова: экономика XXI века, экономический анализ, бухгалтерский учет, аудит, финансовая устойчивость.

Abstract. This article examines the key trends in the development of the global economy in the 21st century and the impact of globalization and digitalization on economic management systems. The importance of economic analysis at macro and micro levels in a complex and dynamic economic environment is substantiated. The interconnection between accounting, economic analysis, and auditing in managing economic entities is analyzed. Based on the research results, practical recommendations are proposed to ensure financial stability, improve the quality of managerial decision-making, and strengthen financial control.

Keywords: 21st century economy, economic analysis, accounting, audit, financial stability.

Kirish. XXI asr jahon iqtisodiyoti tub tarkibiy va institutsional o'zgarishlar davri hisoblanadi. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotga keng joriy etilishi, xalqaro moliyaviy munosabatlarning murakkablashuvi zamonaviy iqtisodiy tizimning asosiy xususiyatlarini belgilab bermoqda. Bunday sharoitda xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini samarali boshqarish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va raqobatdoshlikni oshirish aniq, ishonchli va tezkor axborotlarga tayanishni talab etadi.

Mazkur jarayonda iqtisodiy tahlil, buxgalteriya hisobi va audit fanlari zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas tarkibiy qismlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqolaning maqsadi XXI asr sharoitida iqtisodiy tahlil, buxgalteriya hisobi va auditning o'рни va ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari ushbu fanlarning rivojlanish bosqichlarini o'rganish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash hamda amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy adabiyotlarda iqtisodiy tahlil va buxgalteriya hisobi masalalari keng yoritilgan. M. Karimov (2020) buxgalteriya hisobining asosiy tamoyillari, xususan, ikki tomonlama yozuv prinsipi moliyaviy axborotlarning aniqligi va ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ta'kidlaydi [1]. D. Norton (2021) raqamli texnologiyalarning buxgalteriya tizimlariga joriy etilishi hisob jarayonlarini shaffof, tezkor va samarali qilishini ilmiy jihatdan asoslab beradi [2].

J. Stiglitz (2005) iqtisodiy axborot va tahlilning boshqaruv qarorlaridagi rolini ochib berib, to'g'ri tashkil etilgan hisob va tahlil tizimi iqtisodiy xavflarni kamaytirishda muhim omil ekanligini ko'rsatadi [3]. A. Abdukarimov (2022) esa audit va moliyaviy nazorat tizimlarining rivoji xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligini mustahkamlashda asosiy omil ekanligini qayd etadi. Mazkur ilmiy qarashlar ushbu tadqiqot uchun nazariy asos bo'lib xizmat qildi [4].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash, mantiqiy tahlil va sintez, taqqoslash, umumlashtirish va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, iqtisodiy jarayonlarni baholashda statistik ma'lumotlar tahlili va ilmiy manbalarni o'rganish usullaridan keng foydalanildi.

Tadqiqot metodologiyasi iqtisodiy tahlil, buxgalteriya hisobi va audit fanlarining o‘zaro bog‘liqligini aniqlashga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobi moliyaviy axborotlarni shakllantiruvchi asosiy manba hisoblanadi. Iqtisodiy tahlil ushbu axborotlarni chuqur qayta ishlash orqali boshqaruv qarorlarini asoslash imkonini beradi. Audit esa buxgalteriya ma’lumotlarining haqqoniyligi va ishonchliligini ta’minlovchi mustaqil nazorat mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi [5].

Raqamlashtirilgan buxgalteriya tizimlarining joriy etilishi hisob jarayonlarini avtomatlashtirish, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytirish va moliyaviy axborotlarni real vaqt rejimida olish imkonini yaratmoqda. Natijada boshqaruv qarorlari tezkor va aniq ma’lumotlarga asoslanib qabul qilinmoqda. Bu esa moliyaviy xavflarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishga xizmat qilmoqda.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, XXI asr sharoitida iqtisodiy tahlil, buxgalteriya hisobi va audit fanlari zamonaviy boshqaruv tizimining ajralmas tarkibiy qismlari hisoblanadi. Ularning o‘zaro uyg‘un holda faoliyat yuritishi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash va raqobatdoshlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida xo‘jalik yurituvchi subyektlarda raqamli buxgalteriya tizimlarini keng joriy etish, iqtisodiy tahlil jarayonlarini avtomatlashtirish hamda auditorlik faoliyatining sifatini oshirish taklif etiladi. Ushbu chora-tadbirlar moliyaviy nazoratni kuchaytirish va boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov M. *Zamonaviy buxgalteriya hisobi tamoyillari.*–Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
2. Norton D. *Digital Accounting Systems and Transparency.*– New York: Oxford University Press, 2021.
3. Stiglitz J. *Economics of Information and Accounting Systems.* – Cambridge: MIT Press, 2005.
4. Abdukarimov A. *Moliyaviy nazorat va buxgalteriya tizimlari rivoji.* – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
5. Raximov M. *Iqtisodiyot subyektlari moliyaviy holatning tahlili. 1-bob: Moliyaviy tahlil va uning ahborotlar tizimi.*

O‘ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARINING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI, JORIY TRENDLAR VA MUAMMOLAR TAHLILI

***Jurayev Otabek Maxmudjonovich, UMFT,
Iqtisodiyot va biznes boshqaruvi yo‘nalishi, 1-kurs magistrant***

Annotatsiya. Ushbu maqola O‘zbekistonda tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi, joriy trendlar va muammolarni tahlil qiladi. Maqolada internet va mobil banking xizmatlarining rivojlanishi, sun‘iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalari, fintech bilan hamkorlik kabi yo‘nalishlar yoritilgan. Shuningdek, IT infratuzilma, kadrlar malakasi, kiberxavfsizlik va mijozlarning raqamli savodxonligi kabi muammolar ham tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tijorat banklari, raqamli transformatsiya, internet banking, fintech, kiberxavfsizlik, O'zbekiston.

Аннотация. В данной статье анализируется цифровая трансформация коммерческих банков Узбекистана, современные тенденции и возникающие проблемы. Рассматриваются развитие интернет- и мобильного банкинга, технологии искусственного интеллекта и больших данных, а также сотрудничество с финтех-компаниями. Кроме того, исследуются проблемы ИТ-инфраструктуры, квалификации персонала, кибербезопасности и цифровой грамотности клиентов.

Ключевые слова: коммерческие банки, цифровая трансформация, интернет-банкинг, финтех, кибербезопасность, Узбекистан.

Abstract. This article analyzes the digital transformation of commercial banks in Uzbekistan, current trends, and emerging challenges. It covers the development of internet and mobile banking services, artificial intelligence and big data technologies, as well as collaboration with fintech companies. The study also examines issues related to IT infrastructure, staff qualifications, cybersecurity, and digital literacy of clients.

Keywords: commercial banks, digital transformation, internet banking, fintech, cybersecurity, digital literacy, Uzbekistan

Kirish. Raqamli transformatsiya bugungi kunda tijorat banklari faoliyatida strategik ahamiyatga ega bo'lgan jarayon sifatida e'tiborni qozonmoqda. Global raqamli iqtisodiyot sharoitida banklar nafaqat xizmatlar sifatini oshirish, balki operatsion xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish maqsadida innovatsion texnologiyalarni joriy etmoqda. O'zbekistonda internet va mobil bankingning keng tarqalishi, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek fintech kompaniyalari bilan hamkorlik raqamli transformatsiya jarayonining asosiy yo'nalishlarini belgilab bermoqda. Shu bilan birga, IT infratuzilma, kadrlar malakasi, kiberxavfsizlik tahdidlari va mijozlarning raqamli savodxonligi pastligi kabi muammolar banklarning raqamli yechimlarni samarali joriy etishida asosiy to'siqlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqola tijorat banklarining raqamli transformatsiyasini, so'nggi trendlar va duch kelinayotgan muammolarni kompleks tahlil qilish orqali bank sektorining kelajak rivojlanish istiqbollari aniqlashga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda mahalliy va xalqaro manbalar keng qo'llanilgan. Global tadqiqotlar raqamli bank xizmatlarining samaradorlikni oshirish, mijoz tajribasini yaxshilash va raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi (KPMG, 2025). Shuningdek, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining bank sohasida qo'llanilishi kredit risklarini baholash, mijozlarni segmentlash va individual xizmatlarni shakllantirish imkoniyatlarini beradi (Genius Journals, 2023).

Mahalliy tadqiqotlar esa O'zbekistondagi internet va mobil banking xizmatlarining kengayishi, fintech bilan hamkorlik, shuningdek, kiberxavfsizlik va raqamli savodxonlik masalalarini yoritadi (Abdullaev, 2022; Tursunov, 2023; Saidov, 2021). Shu bilan birga, IT infratuzilma va malakali kadrlar yetishmasligi raqamli transformatsiya jarayonining sekinlashuviga sabab bo'lmoqda (Karimova, 2021; Rustamov, 2022; O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki, 2024).

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada O‘zbekiston tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi va unga ta’sir etuvchi omillarni o‘rganish uchun tahliliy va sistemali yondashuv asos qilib olingan. Tadqiqot davomida:

- ✓ mavjud ilmiy adabiyotlar, maqolalar va bank hisobotlari tahlil qilindi;
- ✓ rasmiy statistik ma’lumotlar va raqamli faoliyat ko‘rsatkichlari asosida xulosalar chiqarildi;
- ✓ bank xizmatlarining joriy raqamli innovatsiyalari va ularni joriy etishdagi muammolar kompleks tarzda o‘rganildi.

Ushbu metodologiya tadqiqot natijalarining ob’ektiv, ilmiy asoslangan va amaliy tavsiyalar bilan boyitilgan bo‘lishini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston tijorat banklarida raqamli transformatsiya jarayonining joriy holatini, asosiy trendlar va mavjud muammolarni aniqlashga imkon berdi. Olingan ma’lumotlar tahlili ko‘rsatdiki:

So‘nggi uch yil ichida mobil va internet banking foydalanuvchilari soni sezilarli oshgan. Bu banklarning xizmat ko‘rsatish tezligi va mijoz qoniqishini yaxshilashga yordam beradi. Sun’iy intellekt (AI) va Big Data texnologiyalari yordamida kredit risklarini baholash, mijozlarni segmentlash va individual xizmatlar yaratish imkoniyatlari ortmoqda. Mahalliy fintech kompaniyalari bilan integratsiya jarayoni banklarning innovatsion xizmatlarini kengaytirishga yordam bermoqda.

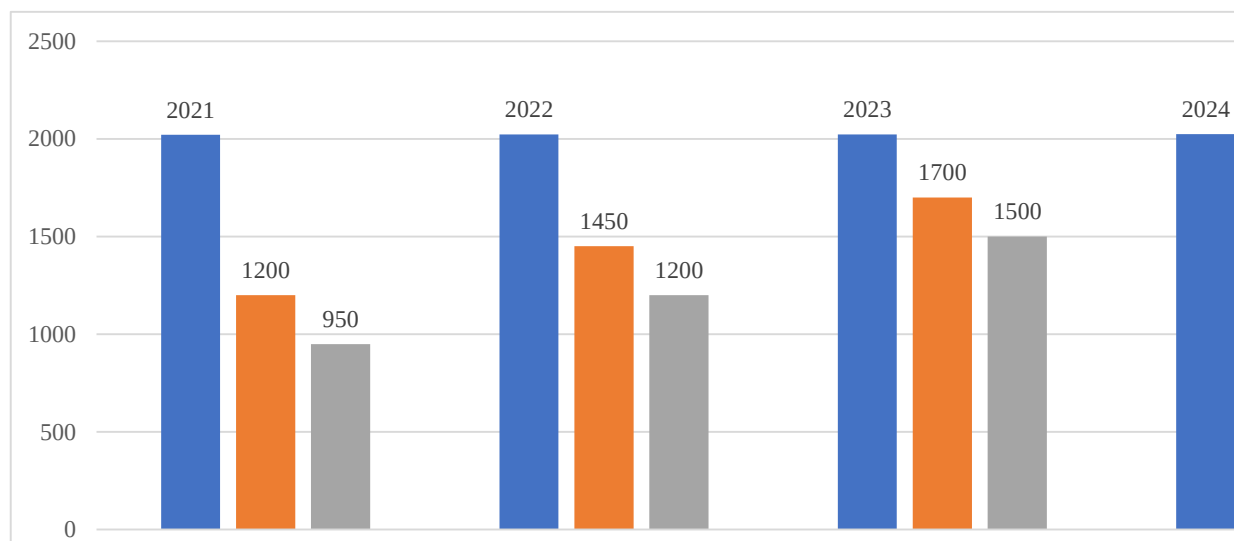
IT infratuzilma yetishmovchiligi, malakali kadrlar tanqisligi, kiberxavfsizlik tahdidlari va mijozlarning raqamli savodxonligi pastligi jarayon samaradorligini cheklab qolmoqda.

1-jadval

O‘zbekiston tijorat banklarida raqamli xizmatlardan foydalanuvchilar soni (2021–2024)

Yil	Internet banking foydalanuvchilari (ming)	Mobil banking foydalanuvchilari (ming)
2021	1,200	950
2022	1,450	1,200
2023	1,700	1,500
2024	2,000	1,850
2024- yilda 2021- yilga nisbatan o‘zgarishi	+800	+900

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, 2021-2024 yillar davomida internet va mobil banking foydalanuvchilari soni 60–70% ga oshgan, bu banklarning raqamli xizmatlarga e’tiborini oshirganini ko‘rsatadi.

1-rasm. Raqamli xizmatlardan foydalanuvchilar soni, ming kishi (2021–2024)

Ko'rsatilgan diagrammada internet banking va mobil banking foydalanuvchilari sonining yillik o'sishi vizual tarzda ko'rsatilgan. Har ikki xizmatda ham barqaror o'sish kuzatiladi.

2-jadval

Raqamli transformatsiya jarayonidagi asosiy muammolar

Muammo	Tavsif	Ta'sir darajasi (1–5)
IT infratuzilma yetishmovchiligi	Eskirgan tizimlar va server resurslari	4
Malakali kadrlar yetishmasligi	Raqamli yechimlarni ishlab chiqish va boshqarish qiyinligi	5
Kiberxavfsizlik tahdidlari	Mijoz ma'lumotlari va tizim xavfsizligiga xavf	4
Raqamli savodxonlik pastligi	Mijozlar yangi xizmatlarni samarali ishlata olmaydi	3
Regulyatorlik va qonunchilik	Texnologik yangiliklarga moslashuv sekinligi	3

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, eng jiddiy muammo malakali kadrlar yetishmasligi va IT infratuzilma bilan bog'liq. Bu banklar raqamli innovatsiyalarni samarali joriy etishida asosiy to'siqlar hisoblanadi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston tijorat banklari raqamli transformatsiya jarayonini faol amalga oshirmoqda. Internet va mobil banking xizmatlarining kengayishi, sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek fintech kompaniyalari bilan hamkorlik bank xizmatlarining samaradorligini oshirish va mijoz tajribasini yaxshilashga imkon yaratmoqda.

Biroq, IT infratuzilma yetishmovchiligi, malakali kadrlar tanqisligi, kiberxavfsizlik tahdidlari va mijozlarning raqamli savodxonligi pastligi raqamli transformatsiya jarayonining samaradorligini cheklab qolmoqda. Shu sababli banklar raqamli strategiyani yanada takomillashtirish va innovatsion yechimlarni kengaytirish zarurati mavjud.

Tavsiyalar. IT infratuzilmani modernizatsiya qilish – serverlar, tarmoqlar va dasturiy ta’minotlarni yangilash orqali xizmatlar barqarorligini oshirish.

Kadrlar malakasini oshirish – xodimlar uchun raqamli texnologiyalar bo’yicha muntazam treninglar va malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Kiberxavfsizlikni kuchaytirish – mijoz ma’lumotlarini himoya qilish va tizim xavfsizligini ta’minlash uchun ilg’or texnologiyalarni joriy etish.

Mijozlarni raqamli savodxonlikka o’rgatish – mobil va internet banking xizmatlaridan samarali foydalanishni oshirish maqsadida mijozlarga treninglar va interaktiv qo’llanmalar taqdim etish.

Innovatsion yechimlar va fintech bilan hamkorlikni kengaytirish – yangi xizmatlar yaratish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun fintech kompaniyalari bilan integratsiyani mustahkamlash.

Ushbu tavsiyalar banklarga raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish, mijoz tajribasini yaxshilash va raqamli xizmatlar sohasida barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shukurov, A., & Juraev, O. (2023). *Raqamli iqtisodiyot va bank xizmatlari*. Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligi.

2. Sharofova M. (2024). *Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarida masofaviy bank xizmatlarini takomillashtirish. Международный журнал теории новейших научных исследований*, 2(9), 47–53.

3. A.Abdullayev, A.Fattoxov, K.Axmedov *Raqamli iqtisodiyot*. Toshkent-2020

4. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Yillik bank statistikasi*. Toshkent, 2024.

5. Xusanov, S. & Norqulova, D. “*Raqamli texnologiyalar asosida bank xizmatlarini rivojlantirish yo‘nalishlari*”, O‘zbekiston moliya jurnali, No4, 2023

RAQAMLI IQTISODIYOT VA ANANAVIY IQTISODIYOT INTEGRATSIYASI

Mirsagatova Mushtari Akramovna, UMFT
magistrant, mirmushtari9090@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli iqtisodiyot va an’anaviy iqtisodiyot o’rtasidagi integratsiya jarayonlarini har tomonlama tahlil qilgan. Global miqyosda raqamli transformatsiyaning tezlashishi sharoitida, an’anaviy tarmoqlarning raqamli texnologiyalarni qabul qilishi iqtisodiy samaradorlikni oshirish, yangi qiymat yaratish va barqaror rivojlanishni ta’minlash uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Bobda ushbu integratsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari, mexanizmlari, tarmoqlar kesimida ta’siri, shuningdek, yuzaga kelayotgan imkoniyatlar va muammolar ko’rib chiqilgan. Ayniqsa, sun’iy intellekt, “Katta ma’lumotlar”, buyumlar interneti kabi texnologiyalarning ishlab chiqarish, qishloq xo’jaligi va boshqa sektorlardagi roli, hamda BIND 4.0 kabi ochiq innovatsion platformalarning ahamiyati tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari asosida, ushbu jarayonni qo’llab-quvvatlash uchun strategik siyosiy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, an’anaviy iqtisodiyot, integratsiya, raqamlashtirish, innovatsiya, Sanoat 4.0, qishloq xo’jaligi, barqaror rivojlanish

Аннотация. В данной статье проводится всесторонний анализ процессов интеграции между цифровой и традиционной экономиками в условиях ускоряющейся глобальной цифровой трансформации. Исследуются основные движущие силы, механизмы и между секторальные воздействия этой интеграции, а также возникающие возможности и проблемы. Особое внимание уделяется роли таких технологий, как

искусственный интеллект, «Большие данные» и Интернет вещей в производстве и сельском хозяйстве, а также значению открытых инновационных платформ, таких как BIND 4.0. На основе полученных результатов предлагаются стратегические политические рекомендации для поддержки этих интеграционных процессов.

Ключевые слова: цифровая экономика, традиционная экономика, интеграция, цифровизация, инновации, индустрия 4.0, сельское хозяйство, устойчивое развитие

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the integration processes inherent in the economy and the traditional economy. It explores the key drivers, mechanisms, and cross-sectoral impacts of this integration, highlighting opportunities and challenges. Special attention is given to technologies like AI, Big Data, and IoT in manufacturing and agriculture, alongside the role of open innovation platforms such as BIND 4.0. Based on the findings, strategic policy recommendations are proposed to support these integration efforts.

Keywords: digital economy, traditional economy, integration, digitalization, innovation, industry 4.0, agriculture, sustainable development

Kirish. Global iqtisodiyot XXI asrda misli ko‘rilmagan o‘zgarishlar davrini boshdan kechirmoqda, bunda raqamli texnologiyalar barcha tarmoqlarni tubdan qayta shakllantirmoqda. Raqamli iqtisodiyot, o‘zining ma‘lumotlarga asoslanganligi, platforma iqtisodiyoti va tarmoq effektlari bilan an‘anaviy iqtisodiyotning deyarli har bir jabhasiga kirib bormoqda. Shu bois, an‘anaviy iqtisodiyotning, xususan, ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi, energetika va logistika kabi sohalarning raqamli transformatsiyasi nafaqat mavjudlikni saqlab qolish, balki raqobatbardoshlikni oshirish va yangi iqtisodiy o‘sish nuqtalarini yaratish uchun zaruriy shartga aylandi [1]. Ushbu integratsiya jarayoni mamlakatlar iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, mehnat unumdorligini oshirish va global qiymat zanjirlarida yuqoriroq o‘rinlarni egallash imkoniyatini beradi.

Raqamli va an‘anaviy iqtisodiyot o‘rtasidagi integratsiya har qanday davlat iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lsa-da, bu jarayon murakkab bo‘lib, bir qator muammolar, jumladan, texnologik infratuzilmadagi kamchiliklar, malaka yetishmovchiligi, tashkiliy va madaniy to‘siqlar, shuningdek, tegishli siyosiy va huquqiy mexanizmlarning yo‘qligi bilan birga kechadi [1]. An‘anaviy korxonalar ko‘pincha o‘z biznes modellarini raqamli davr talablariga moslashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa ularning potentsial o‘rishini cheklaydi. Ushbu muammolarni aniqlash va ularni hal qilish bo‘yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqish milliy iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishi uchun muhimdir.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi raqamli va an‘anaviy iqtisodiyot integratsiyasining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishdan iborat. Xususan, integratsiyani harakatga keltiruvchi omillarni, asosiy mexanizmlarni, tarmoqlar kesimida ta’sirlarni, shuningdek, mazkur jarayon bilan bog‘liq imkoniyatlar va muammolarni o‘rganish ko‘zda tutilgan. Yakunda, ushbu tahlilga asoslanib, samarali integratsiyani qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan siyosiy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ushbu tadqiqot raqamli va an‘anaviy iqtisodiyot o‘rtasidagi integratsiya jarayonini zamonaviy manbalar va amaliy misollar asosida kompleks tahlil qilish orqali mavjud ilmiy adabiyotga hissa qo‘shadi. Xususan, global tajribalarni umumlashtirish, turli tarmoqlardagi integratsiya mexanizmlarini taqqoslash va shu asosda universal hamda kontekstga xos siyosiy tavsiyalarni shakllantirishga e’tibor

qaratilgan. Bu yondashuv O'zbekistonning raqamli transformatsiya yo'lidagi harakatlari uchun qimmatli ilmiy asos bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar sharhi. Raqamli iqtisodiyot va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasini tushunish uchun avvalo har bir tushunchani aniqlash va ularning nazariy asoslarini ko'rib chiqish zarur. Ushbu bo'limda, shuningdek, mavjud ilmiy manbalar asosida raqamli transformatsiyaning turli jihatlarini tahlil etiladi.

Ananaviy iqtisodiyot (Traditional Economy) esa uzoq vaqt davomida shakllangan ishlab chiqarish jarayonlari, moddiy aktivlar, an'anaviy ta'minot zanjirlari va ko'pincha lokal bozorlarga yo'naltirilgan biznes modellariga tayanadi. Bu iqtisodiyot asosan qishloq xo'jaligi, ishlab chiqarish, tog'-kon sanoati va an'anaviy xizmatlar kabi sohalarni o'z ichiga oladi. An'anaviy iqtisodiyotning barqarorligi ko'pincha jismoniy infratuzilma, ishchi kuchi va tabiiy resurslarning mavjudligiga bog'liq bo'ladi. Biroq, global raqobatning kuchayishi va iste'molchi talablarining o'zgarishi sharoitida, an'anaviy tarmoqlar o'zgarishga va yangilanishga tobora ko'proq ehtiyoj sezmoqdalar [1].

Raqamli iqtisodiyot (Digital Economy) zamonaviy iqtisodiyotning muhim qismi bo'lib, uning asosini raqamli texnologiyalar, ma'lumotlar va internet tashkil etadi. Bu iqtisodiyot sohasi ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish, tarmoq effektlari orqali qiymat yaratish, platforma modellarini qo'llash va yuqori tezlikda innovatsiya qilish bilan tavsiflanadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yangi biznes modellarini, masalan, Uber, Airbnb kabi platforma kompaniyalarini yuzaga keltirdi, bu esa an'anaviy xizmat ko'rsatish sohaslarini tubdan o'zgartirdi. Xususan, ma'lumotlarning iqtisodiy resurs sifatidagi roli ortib bormoqda, chunki ular ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, iste'molchi xatti-harakatlarini tushunish va yangi mahsulotlar yaratish uchun xomashyo vazifasini o'taydi.

Integratsiya (Integration) bu kontekstda raqamli texnologiyalar, biznes modellari va jarayonlarni an'anaviy iqtisodiyot tarmoqlariga tatbiq etishni anglatadi. Bu oddiy texnologiyalarni qabul qilishdan ko'ra ko'proq narsani anglatadi; bu tashkilot madaniyatida, biznes strategiyasida va ish operatsiyalarida fundamental o'zgarishdir. Nazariy jihatdan, bu jarayon Jozef Shumpeterning "ijodiy buzilish" (creative destruction) kontseptsiyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lishi mumkin, bunda yangi texnologiyalar va innovatsiyalar eski tuzilmalarni buzib, yangilarini yaratadi. Shuningdek, innovatsiyalarni tarqatish nazariyasi (diffusion of innovations theory) ushbu integratsiyaning qanday qilib bosqichma-bosqich tarqalib borishini tushuntirishga yordam beradi, bunda raqamli texnologiyalar innovatsiyalar sifatida asta-sekin an'anaviy tizimlarga singib boradi.

Mavjud dalillar raqamli va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasining turli jihatlarini yoritadi.

[1] Brynjolfsson, Erik va Andrew McAfeelarning an'anaviy sanoat tarmoqlarining raqamli transformatsiyadan samaradorlikni oshirish, mijozlar tajribasini yaxshilash va o'sishni ta'minlash maqsadida foydalanayotganini ta'kidlaydi. AI, blokcheyn va "Katta ma'lumotlar" kabi texnologiyalar asosiy harakatlantiruvchi kuchlar bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotga ko'ra, kompaniyalarning 70% raqamli o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda yoki rejalashtirmoqda, bu esa raqobatning kuchayishi, bozor bosimi va mijozlar

talablarining o'zgarishi bilan yanada jadallashmoqda (82% mijozlar tezkor javoblarni istaydi). Ayniqsa, ishlab chiqarish sohasida "Sanoat 4.0" (Industry 4.0) tamoyillari, ya'ni IoT va robototexnika yordamida jarayonlarni soddalashtirish, xarajatlarni kamaytirish va yangi daromad manbalarini yaratish ustuvor ahamiyatga ega. Biroq, ushbu manba madaniy to'siqlar va malaka yetishmovchiligi kabi muammolarni ham qayd etadi. Muvaffaqiyatli transformatsiya aniq, o'lchanadigan (SMART) maqsadlarni belgilash, ustuvor tashabbuslarni aniqlash va resurslarni samarali taqsimlashni talab qiladi. Kompaniyalarning 68% raqamli transformatsiyaga investitsiyalarini oshirishni rejalashtirmoqda, bu uning uzoq muddatli muvaffaqiyat uchun muhimligini ko'rsatadi.

[2] Schwab va Klauslar BIND 4.0 ochiq innovatsion platformasini misol qilib, ishlab chiqarish, energetika, logistika, oziq-ovqat va sog'liqni saqlash kabi an'anaviy tarmoqlarda raqamli transformatsiyani qanday jadallashtirayotganini ko'rsatadi. Ushbu sektorlar samaradorlik, barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirish uchun sun'iy intellekt (AI), buyumlar interneti (IoT) va sun'iy ko'rish (Artificial Vision) kabi texnologiyalarni qabul qilmoqda. BIND platformasi startaplarni 100 dan ortiq sanoat yetakchilari, Kichik va o'rta biznes (KOB) hamda Basklar mamlakatidagi davlat tashkilotlari bilan bog'lab, ichki muammolar uchun tashqi yechimlarni topishga yordam beradi. Masalan, IoT ishlab chiqarishda aqlliyoq operatsiyalar va bashoratli parvarishlashni ta'minlaydi, AI va ilg'or tasvirlash texnologiyalari esa sog'liqni saqlashda diagnostikani yaxshilaydi. Mercedes-Benz kabi yirik kompaniyalar AI, IoT, "Katta ma'lumotlar" va AR/VR texnologiyalaridan ishlab chiqarishni optimallashtirish va chiqindilarni kamaytirish uchun foydalanmoqda. Iberdrola, Unilever va IMQ Group kabi boshqa kompaniyalar ham BIND orqali ilg'or texnologiyalarni toza energiya, ta'minot zanjiri boshqaruvi va bemorlarga xizmat ko'rsatishni takomillashtirish uchun qo'llamoqda. Startaplar ushbu yechimlarni ishlab chiqishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va BIND kabi platformalar hamkorlikni rivojlantirish, raqamli qabul qilishni jadallashtirish va innovatsiyalarni real muhitda kengaytirishda muhim ahamiyatga ega.

[3] M.Ghobakhloo qishloq xo'jaligi sektoridagi raqamlashtirishning chuqur transformatsiyasini tasvirlaydi. Bu jarayon aholi o'sishi, iqlim o'zgarishi va xavfsiz, sifatli oziq-ovqatga bo'lgan talabning ortishi kabi global muammolarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega. An'anaviy, intuitsiyaga asoslangan amaliyotlardan ma'lumotlarga asoslangan modelga o'tish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish va barqarorlikni ta'minlashni maqsad qilgan. Raqamli vositalar fermerlar va bizneslarga jarayonlarni optimallashtirish, mahsulot sifatini yaxshilash va bozor talablariga samarali javob berish imkonini beradi. Raqamlashtirishning asosiy afzalliklari qatoriga ma'lumotlarga asoslangan qarorlar orqali samaradorlik va unumdorlikning oshishi, resurslardan foydalanishni minimallashtirish va regenerativ qishloq xo'jaligini targ'ib qilish orqali atrof-muhit barqarorligining yaxshilanishi, shuningdek, real vaqt rejimida qaror qabul qilish imkoniyatlarining kuchayishi kiradi. Bundan tashqari, raqamlashtirish ta'minot zanjirida shaffoflik va

kuzatuvchanlikni oshirib, iste'molchilar talabini qondiradi va onlayn platformalar orqali yangi bozor imkoniyatlarini ochadi. Qishloq xo'jaligi korxonalari uchun raqamli innovatsiyalarni o'zlashtirish tobora murakkablashib borayotgan global bozorda raqobatbardosh bo'lish va muvaffaqiyatga erishish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Ushbu manbalarni sintez qilish shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiya barcha an'anaviy tarmoqlar uchun umumiy tendentsiya bo'lib, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mijozlar talablariga javob berish va barqarorlikni ta'minlashdir. Texnologiyalar (AI, IoT, Big Data) umumiy bo'lsa-da, ularni qo'llash mexanizmlari har bir sektorning o'ziga xos ehtiyojlariga moslashtiriladi (masalan, "Sanoat 4.0" da robototexnika, qishloq xo'jaligida aniq dehqonchilik). Shuningdek, startaplar va sanoat yetakchilari o'rtasidagi hamkorlikni rag'batlantiruvchi ochiq innovatsion platformalarning roli ham integratsiyani jadallashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi. tahliliy va tavsifiy tadqiqot yondashuvi, tematik tahlil, qiyosiy tahlil, induktiv fikrlash, tanqidiy baholash.

Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasini tahlil qilish uchun sifatli, tahliliy va tavsifiy tadqiqot yondashuvi qo'llanildi. Bu turdagi yondashuv murakkab, rivojlanib borayotgan iqtisodiy hodisani chuqur o'rganish, turli manbalardan olingan ma'lumotlarni sintez qilish va keng qamrovli xulosalar chiqarish uchun eng maqbul hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy yondashuvi adabiyotlar tahlili va mavjud amaliy misollarni o'rganishga asoslangan bo'lib, bu nazariy tushunchalarni amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. Muallif raqamli va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasining sabablari, mexanizmlari, ta'sirlari, imkoniyatlari va muammolarini izlash uchun mavjud ma'lumotlarni chuqur tahlil qildi. Yondashuv tavsifiy va tahliliy xususiyatga ega bo'lib, bu integratsiya jarayonining holati va tendentsiyalarini aniqlashga qaratilgan. Bu yondashuv kompleks tizimlarni tushunishda, ayniqsa, miqdoriy ma'lumotlar cheklangan yoki yig'ish murakkab bo'lgan holatlarda samarali hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda asosiy ma'lumot manbalari sifatida taqdim etilgan [1], [2], [3] manbalaridan foydalanildi. Ushbu manbalar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

[1] Brynjolfsson, Erik va Andrew McAfee: Raqamli transformatsiya bo'yicha global tadqiqot natijalari, kompaniyalarning raqamlashtirishga bo'lgan munosabati, investitsiya rejalari, muammolar va muvaffaqiyat omillari haqida ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu manba umumiy tendentsiyalar va strategik yondashuvlarni tushunish uchun asos bo'ldi.

[2] Schwab va Klauslar: BIND 4.0 ochiq innovatsion platformasi misolida aniq sektordagi raqamli transformatsiya loyihalari, texnologik yechimlar va hamkorlik mexanizmlari haqidagi amaliy ma'lumotlarni beradi. Bu manba nazariy kontsepsiyalarni real dunyo misollari bilan tasdiqlash imkonini berdi.

[3] M.Ghobakhloo: Qishloq xo'jaligi sektoridagi raqamlashtirishning o'ziga xos jihatlari, uni harakatga keltiruvchi global muammolar, afzalliklari va kelajakdagi ahamiyati haqida chuqur ma'lumot beradi. Bu manba sektoral o'ziga xosliklarni tahlil qilishda muhim rol o'ynadi.

Ushbu birlamchi dalillar birgalikda raqamli va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasining keng ko'lamli manzarani yaratishga yordam berdi. Ma'lumotlar turli manbalardan olinganligi sababli, ular tanqidiy baholandi va sintez qilindi.

Tematik tahlil (Thematic Analysis): Har bir manbadan takrorlanuvchi mavzular, asosiy g'oyalar va kontseptsiyalar (masalan, samaradorlik, barqarorlik, texnologiyalar, muammolar) aniqlandi. Bu raqamli transformatsiyaning umumiy harakatlantiruvchi kuchlari va natijalarini belgilash imkonini berdi.

Qiyosiy tahlil (Comparative Analysis): Turli tarmoqlar (ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, energetika) kesimida raqamli texnologiyalarni qo'llash usullari, erishilgan natijalar va duch kelinayotgan muammolar o'zaro taqqoslandi. Bu har bir sektorning o'ziga xosliklari va umumiy integratsiya tendentsiyalarini aniqlashga yordam berdi.

Induktiv fikrlash (Inductive Reasoning): Mavjud aniq dalillar va misollardan umumiy qoidalar, tamoyillar va siyosiy tavsiyalar shakllantirishga harakat qilindi. Misol tariqasida, BIND 4.0 platformasining muvaffaqiyatidan ochiq innovatsiyaning kengroq iqtisodiy ahamiyati haqida xulosalar chiqarildi.

Tanqidiy baholash (Critical Evaluation): Har bir dalilning kuchi, cheklovlari va konteksti baholandi. Masalan, umumiy foiz ko'rsatkichlari global tendentsiyalarni ko'rsatsa-da, har bir hududda vaziyat turlicha bo'lishi mumkinligi inobatga olindi.

Ushbu metodologiya yondashuvi raqamli iqtisodiyot va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasining kompleks tabiatini chuqur tushunishga, mavjud dalillarga asoslanib asosli xulosalar chiqarishga va amaliy tavsiyalar berishga imkon berdi.

Tadqiqot natijalari. Raqamli iqtisodiyot va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasi jarayoni bir qator asosiy harakatlantiruvchi kuchlar, aniq mexanizmlar va texnologiyalar orqali amalga oshmoqda. Ushbu bo'limda, mavjud dalillar asosida ushbu jarayonning natijalari va ularning chuqur tahlili taqdim etiladi.

Samaradorlik va xarajatlarni optimallashtirish: Kompaniyalar yuqori raqobat sharoitida operatsion xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirishga intiladi [1]. Raqamli vositalar, masalan, avtomatlashtirish va jarayonlarni raqamlashtirish orqali bu maqsadga erishish mumkin.

Mijozlar talablarining o'zgarishi: Iste'molchilar tezkor xizmat ko'rsatish, shaxsiylashtirilgan tajribalar va innovatsion mahsulotlarni talab qilmoqdalar. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mijozlarning 82% tezkor javoblarni istaydi, bu esa kompaniyalarni o'z raqamli imkoniyatlarini kengaytirishga majbur qiladi [1].

Global raqobatning kuchayishi: Mahalliy va xalqaro bozorlarda raqobatning kuchayishi kompaniyalarni o'z biznes modellarini va texnologiyalarini doimiy ravishda yangilab turishga undaydi. Raqamli transformatsiya raqobat ustunligini ta'minlashning muhim vositasidir [1].

Barqarorlik va global muammolarga javob berish: Aholi o'sishi, iqlim o'zgarishi va resurslarning cheklanganligi kabi global muammolar (ayniqsa, qishloq xo'jaligida) raqamli yechimlarni talab qiladi. Raqamlashtirish resurslardan

samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va atrof-muhitga do'stona amaliyotlarni qo'llab-quvvatlash imkonini beradi [3].

Raqamli texnologiyalar an'anaviy mahsulot va xizmatlarni takomillashtirish, yangi bozor segmentlarini yaratish va biznes modellarini diversifikatsiya qilish imkoniyatini beradi [1], [3].

Sun'iy intellekt (AI) va "Katta ma'lumotlar" (Big Data): Ushbu texnologiyalar ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish uchun fundamental hisoblanadi. AI ishlab chiqarishda optimallashtirish, qishloq xo'jaligida hosilni bashorat qilish, sog'liqni saqlashda diagnostikani yaxshilashda qo'llaniladi [2], [3]. "Katta ma'lumotlar" esa xatti-harakatlar, bozor tendentsiyalari va jarayonlar haqida chuqur tushunchalar beradi.

Buyumlar interneti (IoT) va Robototexnika: IoT jismoniy dunyoni raqamli tarmoqlar bilan bog'laydi, bu esa real vaqt rejimida ma'lumot yig'ish va nazorat qilish imkonini beradi. "Sanoat 4.0" kontekstida, IoT va robototexnika ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtiradi, bashoratli parvarishlashni ta'minlaydi va umumiy samaradorlikni oshiradi [1], [2]. Qishloq xo'jaligida IoT sensorlari tuproq namligi, hosil holatini kuzatadi va aniq dehqonchilikni qo'llab-quvvatlaydi [3].

Blockchain texnologiyasi ta'minot zanjirida shaffoflik va kuzatuvchanlikni oshirishga yordam beradi, bu esa qishloq xo'jaligidagi mahsulotlarning kelib chiqishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega [3]. AR/VR texnologiyalari esa, masalan, ishlab chiqarishda xodimlarni o'qitish va murakkab operatsiyalarni simulyatsiya qilish uchun ishlatilishi mumkin [2].

BIND 4.0 kabi platformalar an'anaviy sanoat kompaniyalari va innovatsion startaplar o'rtasida hamkorlikni osonlashtiradi [2]. Bu mexanizm tashqi innovatsiyalarni jalb qilish, texnologik yechimlarni tezroq tatbiq etish va startaplarning bozorga chiqishini tezlashtirish imkonini beradi.

"Sanoat 4.0" doirasida ishlab chiqarish korxonalari IoT, AI va robototexnika yordamida avtomatlashtirish, sifat nazorati va logistikani optimallashtirishga erishmoqda [1], [2]. Mercedes-Benz misoli ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash va emissiyalarni kamaytirishda raqamli texnologiyalarning muhim rolini ko'rsatadi [2]. Bu natijada ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi, moslashuvchanlik ortadi va mahsulot sifati yaxshilanadi.

Raqamlashtirish qishloq xo'jaligini intuitiv amaliyotlardan ma'lumotlarga asoslangan modelga o'tkazmoqda [3]. Bu aniq dehqonchilik (precision agriculture), resurslardan (suv, o'g'it) samarali foydalanish, hosilning oshishi va atrof-muhitga ta'sirning kamayishiga olib keladi. Raqamli vositalar mahsulotlarning kuzatuvchanligini oshiradi va yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi [3].

Energetika, Logistika va Sog'liqni saqlash (Energy, Logistics, Healthcare): BIND 4.0 platformasi orqali Iberdrola toza energiya yechimlarini takomillashtirsa, Unilever ta'minot zanjiri boshqaruvini yaxshilaydi, IMQ Group esa bemorlarga xizmat ko'rsatish va diagnostikani yangilaydi [2]. Bu natijalar ushbu sektorlarda ham samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini yaxshilashga qaratilganligini ko'rsatadi.

Imkoniyatlar: Integratsiya jarayoni iqtisodiy o'sish, raqobatbardoshlikni oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, resurslardan yanada samarali foydalanish va barqaror rivojlanishga erishish uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, u innovatsiyalar uchun qulay muhit yaratib, yangi biznes modellari va xizmatlarning paydo bo'lishini rag'batlantiradi.

Madaniy to'siqlar: An'anaviy tashkilotlardagi eski ish uslublari va texnologiyalarga nisbatan ehtiyotkorlik raqamli transformatsiyani sekinlashtirishi mumkin [1].

Malaka yetishmovchiligi: Raqamli texnologiyalarni qo'llash uchun zarur bo'lgan malakali kadrlar (AI mutaxassisleri, ma'lumot tahlilchilari, IoT muhandislari) yetishmovchiligi katta muammo hisoblanadi [1].

Yuqori investitsiya talablari: Raqamli infratuzilma va texnologiyalarga investitsiya qilish dastlab sezilarli xarajatlarni talab qiladi, bu kichik va o'rta korxonalar uchun moliyaviy yuk bo'lishi mumkin [1].

Strategik rejalashtirishning murakkabligi: Raqamli transformatsiya faqat texnologiyani sotib olish emas, balki aniq maqsadlar, ustuvorliklar va resurslarni samarali taqsimlashni talab qiluvchi kompleks strategik jarayondir [1].

Ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi: Raqamlashtirish bilan birga ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash va shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligini himoya qilish masalasi ham dolzarblashadi.

Ushbu natijalar va tahlil shuni ko'rsatadiki, raqamli va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasi iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismidir. U yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, strategik yondashuv va muammolarni hal qilishga qaratilgan aniq choralar talab qiladi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Ushbu maqola raqamli iqtisodiyot va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasining global miqyosdagi ahamiyatini, uning asosiy harakatlantiruvchi kuchlarini, mexanizmlarini va turli tarmoqlar kesimida ta'sirlarini chuqur tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli transformatsiya an'anaviy iqtisodiyot uchun shunchaki tanlov emas, balki samaradorlikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish, mijozlar talablariga javob berish va barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun hal qiluvchi zaruriyatdir. AI, IoT, "Katta ma'lumotlar", robototexnika kabi texnologiyalar ushbu integratsiyaning asosini tashkil etib, ishlab chiqarishda "Sanoat 4.0", qishloq xo'jaligida aniq dehqonchilik va boshqa sohalarda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. BIND 4.0 kabi ochiq innovatsion platformalar esa bu jarayonni tezlashtirishda muhim rol o'ynaydi.

Raqamli integratsiya global raqobat, o'zgaruvchan mijozlar talablari va barqarorlikka erishish zaruriyati kabi omillar tomonidan boshqariladi.

Texnologik yechimlar (AI, IoT, Big Data, AR/VR) barcha tarmoqlarda samaradorlikni oshirish, jarayonlarni optimallashtirish va yangi qiymat yaratishning asosiy vositalari hisoblanadi.

An'anaviy sanoatning raqamli transformatsiyasi ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, energetika va logistika kabi sohalarda sezilarli ijobiy o'zgarishlarga olib keladi.

Muvaffaqiyatli integratsiya madaniy to'siqlar, malaka yetishmovchiligi va yuqori investitsiya talablari kabi bir qator muammolarni yengib o'tishni talab qiladi.

Cheklovlar: Ushbu bobdagi tahlil taqdim etilgan cheklangan miqdordagi manbalarga asoslangan bo'lib, umumiy global tendentsiyalar va tanlangan misollarga e'tibor qaratilgan. Shu sababli, ma'lum bir mamlakat yoki mintaqaning (masalan, O'zbekistonning) o'ziga xos iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy kontekstidagi integratsiya jarayonlarini to'liq aks ettira olmasligi mumkin. Shuningdek, berilgan ma'lumotlar sifatli xususiyatga ega bo'lib, miqdoriy iqtisodiy ta'sirlarning chuqur statistik tahlili bob doirasidan tashqarida qolgan.

Kelajakdagi tadqiqotlar raqamli va an'anaviy iqtisodiyot integratsiyasining o'ziga xos milliy kontekstlardagi (masalan, O'zbekiston iqtisodiyoti misolida) ta'sirlarini empirik jihatdan o'rganishi mumkin. Bu raqamlashtirishning YaIMga, bandlikka, mehnat unumdorligiga va aholi daromadlariga miqdoriy ta'sirlarini baholashni o'z ichiga olishi mumkin. Shuningdek, muvaffaqiyatli va muvaffaqiyatsiz raqamli transformatsiya loyihalarining batafsil keys-stadiyalari, ayniqsa, Kichik va o'rta biznes sektorida, foydali bo'lishi mumkin. Hukumat siyosatining raqamli integratsiya jarayonlarini qo'llab-quvvatlashdagi roli, jumladan, samarali tartibga solish, infratuzilma investitsiyalari va kadrlar tayyorlash strategiyalarini chuqur o'rganish ham muhim tadqiqot yo'nalishi bo'lishi mumkin. Nihoyat, raqamlashtirishning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirlari, masalan, ish o'rinlarining siljishi, daromad tengsizligi va jamiyatlardagi raqamli tafovut masalalarini o'rganish ham dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brynjolfsson, Erik, and Andrew McAfee. *Ikkinchi Mashina Davri: Mehnat, Taraqqiyot va Farovonlik Buyuk Texnologiyalar Davrida*. New York: W. W. Norton & Company, 2014.
2. Schwab, Klaus. *To'rtinchi Sanoat Inqilobi*. New York: Crown Business, 2016.
3. Ghobakhloo, M. "Ishlab chiqarish sanoatining kelajagi: Sanoat 4.0 ga strategik yo'l xaritasi". *Ishlab chiqarish texnologiyalarini boshqarish jurnali*, vol. 29, no. 5, 2018, pp. 675-696.
4. Rifkin, Jeremy. "Nol marjinal xarajat jamiyati: Narsalar interneti, Hamkorlikdagi umumiy resurslar va Kapitalizmning tanazzuli". *Global Janub Tadqiqotlari Jurnali*, vol. 35, no. 2, 2018, pp. 317-321.
5. *Raqamli Iqtisodiyot Hisoboti 2019. Qiymat Yaratish va Egallash: Rivojlanayotgan Mamlakatlar uchun oqibatlar*. Geneva: United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), 2019.

SUN'IY INTELLEKT VA MASHINAVIY O'QITISHNING RAQAMLI IQTISODIYOTIDAGI O'RNI

G'apparova Sevara, UMFT,

Magistrant E-mail: rapparovasevara@gmail.com

Annotatsiya. Maqola sun'iy intellekt (SI) va mashinaviy o'qitish (MO)ning raqamli iqtisodiyotdagi o'rnini konseptual va amaliy rakurslarda tahlil qiladi. Platformalar, ma'lumotlar iqtisodiyoti, mehnat bozori va siyosiy-ijtimoiy tartibotlar bilan uzviy bog'liqlik yoritiladi. Xalqaro va mahalliy manbalar asosida iqtiboslar berilib, ularning iqtisodiy mazmuni hamda amaliy oqibatlari batafsil muhokama qilinadi.

Kalit soʻzlar: *sunʼiy intellekt, mashinaviy oʻqitish, raqamli iqtisodiyot, maʼlumotlar iqtisodiyoti, platformalar, mehnat bozori.*

Аннотация. *В статье анализируется роль искусственного интеллекта и машинного обучения в цифровой экономике. Рассматриваются платформы, экономика данных, рынок труда и регуляторные аспекты. На основе международных и местных источников приводятся цитаты и их экономическая интерпретация, обсуждаются практические последствия.*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, машинное обучение, цифровая экономика, экономика данных, платформы, рынок труда.*

Abstract. *The paper examines the role of artificial intelligence and machine learning in the digital economy. It discusses platforms, the data economy, labor markets, and governance. Drawing on international and Uzbek sources, it provides quotations and offers detailed economic interpretation and practical implications of AI-driven transformation.*

Keywords: *artificial intelligence, machine learning, digital economy, data economy, platforms, labor market.*

Raqamli iqtisodiyotning markazida maʼlumot va hisoblash resurslari turadi; SI/MO esa aynan maʼlumotdan qiymat chiqarish mexanizmini taʼminlab, yangi mahsulotlar, xizmatlar va boshqaruv uslublari yaratadi. SI/MO raqobat ustunligini tezkor tajriba, miqyos va moslashuvchanlik orqali mustahkamlaydi, resurs taqsimoti va tranzaksiya xarajatlarini qisqartirish orqali samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, maʼlumotlar sifati, etik meʼyorlar va institutsional moslashuv masalalari strategik ahamiyat kasb etadi. Quyida nazariy asoslar, qiymat zanjiri transformatsiyasi, maʼlumotlar iqtisodiyoti, siyosat va mehnat bozori kesishmalarida SI/MOning oʻrni tizimli muhokama qilinadi.

Sunʼiy intellektning iqtisodiyotga taʼsirini agentlar nazariyasi orqali talqin etish qulay: “AI is the study of agents that receive percepts from the environment and perform actions” [1]. Ushbu taʼrif SI ni qarorlar qabul qiluvchi tizim sifatida koʻrsatadi; iqtisodiy muhitda bunday agentlar narx belgilash, zaxira boshqaruvi, risk xedjingi, kredit skoringi va logistika marshrutlarini optimallashtirish kabi funksiyalarni avtomatlashtiradi. Muhimi, agentlar modeli maʼlumot oqimlari (percepts) va qayta aloqa signalining (natijalar) sifatiga bevosita bogʻliq; shu bois korxonalarda maʼlumotlar boshqaruvi, MLOps va oʻlchov tizimlari investitsiya nuqtayi nazaridan endogen produktivlik omiliga aylanadi. Bu nazariy ramka SIning iqtisodiy qiymatini nafaqat texnik, balki tashkiliy dizayn bilan chambarchas bogʻlashga imkon beradi.

“Digital technologies are doing for mental power what the steam engine did for muscle power” [2] degan tezis SI/MOning mehnat funksiyalariga substitutsiya va komplementatsiya sifatida ikki tomonlama taʼsirini yoritadi. Bir tomondan, koʻp takrorlanuvchi kognitiv vazifalar (hisob, tekshiruv, tasnif) avtomatlashtiriladi; ikkinchi tomondan, inson-algoritm simbiozi dizayn, tadqiqot, mijoz bilan ishlash kabi ijodiy va ijtimoiy koʻnikmalar talab qiluvchi vazifalarda mahsuldorlikni oshiradi. Platformalashuv (marketpleyslar, bulut, API-ekotizimlar) tranzaksiya xarajatlarini keskin qisqartirib, kichik firmalarga ham ilgʻor MO xizmatlarini “xizmat sifatida” taklif etadi, bu esa uzun dum (long tail)dagi innovatsiyalarni ragʻbatlantiradi [2]. Natijada tarmoqlarda “winner-takes-most” dinamikasi

kuchayishi mumkin; antimonopol siyosat va ma'lumotlarga kirish mexanizmlarini dizaynlash bu kontekstdagi asosiy boshqaruv vazifasidir.

“Learning algorithms can, in principle, derive all knowledge from data” [3] degan fikr MOning assotsiativ kuchini ta'kidlaydi. Biroq iqtisodiy amaliyotda ma'lumotlarning reprezentativligi, etik yorliqlanishi va kogerentligini ta'minlamasdan, umumlashtirish xatolari va tarafkashlik (bias) risklari oshadi. Shu sababli, ma'lumotlar boshqaruvining to'liq hayot sikli - yig'ish, tozalash, annotatsiya, versiyalash, lineage - investitsiya predmeti bo'lib, u algoritmik ishlashga teng ta'sirli determinanta sifatida qaralishi kerak. Bundan tashqari, bilim transferi (transfer learning) va federativ o'rganish kabi usullar ma'lumotlar suvereniteti va maxfiylik talablarini buzmasdan sinfiylangan qiymatlarni ajratib olishga xizmat qiladi; bu esa sog'liqni saqlash, moliya va ishlab chiqarish tarmoqlarida SI adoptatsiyasi uchun muhim infratuzilma shartidir [3; 4].

Siyosat, tartibga solish va ishonch. OECD ta'kidlaganidek, “AI has the potential to drive innovation and productivity while posing challenges for employment, privacy and fairness” [4]. Bu dualizm siyosat paketini muvozanatli loyihalashni talab qiladi: ochiq innovatsiyani rag'batlantirish (sandbokslar, standartlar, test poligonlari) bilan birga, xavfsizlik, shaffoflik va hisobdorlik tamoyillarini joriy etish zarur. Algoritmik audit, izohlanadigan SI (XAI) va riskga asoslangan regulativ yondashuvlar (proportsionallik, materiallik, kontekst) raqamli bozor ishtirokchilari orasida ishonch kapitalini oshiradi. Shu bilan birga, xalqaro muvofiqlik (interoperability) va data-portativlik qoidalari transchegaraviy xizmatlarda tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi va miqyos iqtisodini yaratadi [4].

“Цифровая экономика меняет структуру занятости и требования к квалификациям, усиливая спрос на междисциплинарные компетенции” [5] degan kuzatuv SI/MOning mehnat bozori tipologiyasini qayta belgilayotganini ko'rsatadi. Bu yerda asosiy masala - inson kapitalini qayta tayyorlash va STEM hamda raqamli savodxonlikni sanoat ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish. O'lchovlar (indikatorlar) tizimi - raqamli intensivlik indeksleri, platforma konsentratsiyasi, ma'lumot oqimlari zichligi - siyosatning empirik tayanchini shakllantiradi; bu indikatorlar asosida sektoral prioritetlar (sog'liqni saqlashda diagnostika, sanoatda prediktiv servis, agrotexnikada tejamkor sug'orish) tanlanadi [5].

Mahalliy tajriba shuni ko'rsatadiki, elektron tijorat va raqamli to'lov infratuzilmalari SI/MO uchun tabiiy sinov maydonidir. “Elektron tijoratning asosiy ustunligi tranzaksiya xarajatlari va izlash xarajatlarini kamaytirishidir, bu esa bozor shaffofligini oshiradi” [6]. Ushbu prinsip SI/MO qo'llanilganda yanada kuchayadi: talab prognozi, dinamik narxlash va tavsiya tizimlari mikrosegmentatsiya orqali savdo aylanishini oshiradi, zahiralarini optimallashtiradi va qaytish (return) koeffitsientlarini pasaytiradi. O'zbekiston sharoitida, logistika va to'lov ekotizimlari bilan integratsiyalashgan tavsiya algoritmlari hamda firibgarlikni aniqlash modellarining joriy etilishi KOB subyektlari uchun kirish to'siqlarini pasaytiradi, eksportga yo'naltirilgan xizmatlar (freelance, BPO) salohiyatini kengaytiradi [6; 2].

SI/MO joriy etishda model drift, data leakage, tamoyilga zid metrikalar (misalignment) kabi texnik, hamda kamsitish, maxfiylikning buzilishi, bozor

konsentratsiyasi kabi institut-sional risklar mavjud. OECD yondashuvi bo'yicha "trustworthy AI"ga erishishda xavfni baholash, nazorat punktlari va hayot sikli bo'ylab mas'uliyat chiziqlarini belgilash hal qiluvchi omillardir [4]. Bundan tashqari, tarqatilgan hisoblash va energiya samarador modellar (kompakt arxitekturalar, distillatsiya) ekologik izni kamaytiradi, bu ham barqarorlik siyosatining ajralmas qismidir. Korxonalar darajasida esa MLOps, model-kataloglar, versiyalash va "model cards" amaliyoti hisobdorlikni yuksaltiradi va regulyator bilan muloqotni soddalashtiradi [1; 4].

SI va MO raqamli iqtisodiyotning "his qilish-o'rganish-harakat qilish" triadasini ishlab chiqarishdan tortib xizmatlar, logistika, moliya va davlat boshqaruvi bo'lgan barcha bo'g'inlarga olib kiradi. Strategik ustunlik ma'lumotlar boshqaruvi, algoritmik salohiyat va tashkilot dizaynining uyg'unligida yotadi. Shu bois, siyosat ishlab chiquvchilar uchun - o'lchovlar va ishonch arxitekturasi; biznes uchun - ma'lumot sifatini boshqarish, XAI va MLOps; ta'lim tizimi uchun - ko'nikmalarni yangilash va muhandislikni iqtisodiy fikrlash bilan uyg'unlashtirish birlamchi vazifadir. Uyg'un muvozanat innovatsiya va samaradorlikni oshirish bilan birga ijtimoiy inklyuziyani ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Russell S., Norvig P. *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 3rd ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2010. 1152 p.
2. Brynjolfsson E., McAfee A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W. W. Norton & Company, 2014. 306 p.
3. Domingos P. *The Master Algorithm: How the Quest for the Ultimate Learning Machine Will Remake Our World*. New York: Basic Books, 2015. 352 p.
4. OECD. *Artificial Intelligence in Society*. Paris: OECD Publishing, 2019. 248 p.
5. Иванов В. В., Малинецкий Г. Г. *Цифровая экономика: мифы, реальность, перспективы*. М.: URSS, 2017. 256 с.
6. G'ulomov S. S., Hasanov A. S., Nabiev A. X. *Elektron biznes va elektron tijorat: darslik*. Toshkent: TDIU, 2015. 368 b.

ZAMONAVIY IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIVAVIY TAHLILNING O'RNI

Ergasheva Maftuna Mirzakarim qizi, UMFT
Maftunaabduganiy03@icould.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy iqtisodiy tizimda moliyaviy tahlilning roli, uning xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini boshqarishdagi ahamiyati va samaradorlikni oshirishdagi o'rni yoritiladi. Moliyaviy tahlilning asosiy metodlari, raqobatbardoshlik, raqamli iqtisodiyot sharoitida tahlil vositalarining takomillashuvi va ularning qaror qabul qilish jarayoniga ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari moliyaviy tahlilning korxonalar barqarorligini ta'minlashdagi strategik ahamiyatini asoslaydi.

Kalit so'zlar: zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, raqamli iqtisodiyot, investitsiya, risklarni boshqarish, samaradorlik, moliyaviy ko'rsatkichlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль финансового анализа в современной экономической системе, его значение в управлении деятельностью хозяйствующих субъектов и его роль в повышении эффективности. Рассмотрены основные методы финансового анализа, конкурентоспособность, совершенствование аналитических инструментов в цифровой экономике и их влияние на процесс принятия

решений. Результаты исследования обосновывают стратегическую важность финансового анализа для обеспечения стабильности предприятий.

Ключевые слова: современная экономика, финансовый анализ, цифровая экономика, инвестиции, управление рисками, эффективность, финансовые показатели.

Abstract: This article discusses the role of financial analysis in the modern economic system, its importance in managing the activities of business entities and its role in increasing efficiency. The main methods of financial analysis, competitiveness, improvement of analytical tools in the digital economy and their impact on the decision-making process are considered. The research results substantiate the strategic importance of financial analysis in ensuring the stability of enterprises.

Keywords: modern economy, financial analysis, digital economy, investment, risk management, efficiency, financial indicators.

Kirish. Bozor iqtisodiyoti chuqurlashib borayotgan bir sharoitda korxonalar faoliyatini to'g'ri baholash, moliyaviy xavflarni oldindan aniqlash va strategik qarorlar qabul qilishda moliyaviy tahlilning o'rnini tobora ortib bormoqda[1]. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiy jarayonlar murakkablashib, tahlilning yangi metod va vositalaridan foydalanish zarurati tug'ilmoqda[2]. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlil korxona, tashkilot va butun iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi muhim vositalardan biridir. Bozor munosabatlari chuqurlashgan sari moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, risklarni kamaytirish va to'g'ri boshqaruv qarorlarini qabul qilish zarurati ortib bormoqda. Bu jarayonda moliyaviy tahlil asosiy axborot manbai bo'lib xizmat qiladi[3].

Zamonaviy iqtisodiyot raqobat, innovatsiya va globallashtirish bilan tavsiflanadi. Bunday sharoitda moliyaviy tahlil quyidagicha bo'ladi:

- korxonalarning moliyaviy holatini baholashga;
- daromadlilik va rentabellik darajasini aniqlashga;
- to'lov qobiliyati va likvidlikni tekshirishga;
- investitsiya loyihalarining samaradorligini baholashga;
- moliyaviy risklarni aniqlash va boshqarishga yordam beradi.

Moliyaviy tahlil orqali iqtisodiy subyektlar o'z faoliyatidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlab, strategik rivojlanish yo'nalishlarini belgilaydi[4].

1. Moliyaviy tahlilning nazariy asoslarini o'rganish.
2. Zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy tahlilning mazmuni va ahamiyatini yoritish.
3. Tahlil metodlarining korxonalar boshqaruvidagi rolini baholash.
4. Amaliy misollarda moliyaviy tahlil ko'rsatkichlarining samaradorlikka ta'sirini aniqlash[4].

Adabiyotlar tahlili:

Moliyaviy tahlil bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xalqaro miqyosda E. Helfert, R. Brealey, S. Myers, J. Van Horne kabi olimlar moliyaviy tahlilning nazariy asoslarini rivojlantirgan[5]. Ularning tadqiqotlarida moliyaviy barqarorlik, likvidlik, rentabellik ko'rsatkichlari korxona boshqaruvidagi muhim instrument sifatida talqin etiladi.

O'zbekiston olimlari I. Tuxliyev, Y. Abdullayev, H. Odilovlarning ilmiy ishlari esa mahalliy iqtisodiy sharoitda moliyaviy tahlilning o'ziga xos jihatlari, korxonalar raqobatbardoshligini oshirishdagi omillari bilan ahamiyatlidir[6].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, globallashtirish jarayonida an'anaviy tahlil usullari bilan birga raqamli iqtisodiyotga xos real vaqt rejimida monitoring, Big Data, fintex yechimlaridan foydalanish zarurati kuchaymoqda.

Tadqiqot metodologiyasi:

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

- **Taqqoslash va qiyosiy tahlil** – korxonalarning moliyaviy ko'rsatkichlarini vaqt bo'yicha solishtirishda.

- **Statistik tahlil** – daromad, xarajat, rentabellik dinamikasini aniqlashda.

- **Ko'rsatkichlar tahlili (ratio analysis)** – likvidlik, moliyaviy barqarorlik, biznes faollik ko'rsatkichlarini baholashda.

- **SWOT-tahlil** – korxonaning raqobatbardoshligini aniqlashda.

- **Modellashtirish** – moliyaviy qarorlar natijalarini prognozlashda.

Tadqiqot natijalari

Moliyaviy tahlil boshqaruv qarorlarining asosiy manbai hisoblanadi.

Tahlilsiz korxona investitsiya loyihalarini baholay olmaydi, risklarni aniqlash qiyinlashadi va strategik qarorlar puch bo'lib qoladi[7]. Big Data, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy platformalar korxonaga real vaqt rejimida moliyaviy jarayonlarni monitoring qilish imkonini bermoqda. **Moliyaviy ko'rsatkichlar korxona barqarorligini belgilovchi asosiy indikatorlardir.** Rentabellik, likvidlik, aylanish koeffitsientlari tahlili korxonaning bozor sharoitiga moslashish darajasini aniqlab beradi. **Moliyaviy tahlil risklarni boshqarishda strategik rol o'ynaydi.**

Kredit, valyuta, likvidlik, bozor risklarini aniqlashda tahlilning nomutlaq ahamiyati mavjud[8].

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy iqtisodiyotda moliyaviy tahlil korxona strategiyasini shakllantirishning ajralmas qismidir. Moliyaviy jarayonlarning shaffofligi, tezkor baholash mexanizmlari va raqamli instrumentlardan foydalanish korxona faoliyati samaradorligini sezilarli oshiradi. Shundan kelib chiqib quyidagi **tavsiyalarni berib o'tamiz:**

1. Korxonalarda moliyaviy tahlil tizimini raqamlashtirish va avtomatlashtirilgan analitik dasturlarni joriy etish.

2. Moliyaviy risklarni boshqarish bo'yicha maxsus bo'limlar tashkil etish.

3. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) moslashgan tizimni kuchaytirish.

4. Tahlil natijalariga asoslangan strategik rejalashtirishni yo'lga qo'yish.

5. Mutaxassislar uchun muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev A., Karimov B. *Moliyaviy menejment.* - Toshkent: Iqtisodiyot-Moliya, 2019.

2. Damodaran A. *Applied Corporate Finance.* - Hoboken: Wiley, 2015.

3. Atrill P., McLaney E. *Financial Management for Decision Makers*. - London: Pearson, 2020.
4. Odilov H. *Korxonalarda moliyaviy barqarorlik va uni baholash*. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
5. Ross S.A., Westerfield R.W., Jordan B.D. *Corporate Finance*. - New York: McGraw-Hill, 2021.
6. Tuxliyev I., Abdullayev Y. *Moliyaviy tahlil*. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
7. OECD. *Digital Transformation in Finance*. - Paris: OECD Publishing, 2020.
8. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. *Xalqaro moliyaviy hisobot standartlarini joriy etish bo'yicha me'yoriy hujjatlar*. - Toshkent, 2021.

ELEKTRON VALYUTALAR VA MARKAZIY BANKNING RAQAMLI VALYUTALARI

Norkulova Malika, UMFT

Ilmiy rahbar: **Sh.J.Ermamatov**,
dotsent, Iqtisodiyot kafedrası, i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada elektron hamda Markaziy bank raqamli valyutalarining mohiyati yoritilgan bo'lib, bir qancha xalqaro tashkilotlarning ilmiy va statistik yondashuvlari o'rganilgan. Mazkur ilmiy ishda muallif tomonidan elektron hamda Markaziy bank raqamli valyutalarining afzallik va kamchilik jihatlari qisqacha to'xtalib o'tilgan, sh bilan birga, butun dunyo bo'yicha Markaziy bank raqamli valyutalarining bir nechta modellari tahlil qilinib, qisqacha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: elektron pul, kriptovalyuta, Jahon Banki, Xalqaro Valyuta jamg'armasi, Markaziy bank raqamli valyutalari, bitcoin, kiberxavfsizlik.

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность электронных денег и цифровых валют центрального банка, изучены научные и статистические подходы ряда международных организаций. В работе автор кратко рассматривает преимущества и недостатки электронных денег и цифровых валют центральных банков. Кроме того, проанализированы несколько моделей ЦБЦБ, реализованных в различных странах мира, и даны краткие практические рекомендации.

Ключевые слова: электронные деньги, криптовалюта, Всемирный банк, Международный валютный фонд, цифровые валюты центральных банков, биткойн, кибербезопасность.

Annotation. This article highlights the essence of electronic money and central bank digital currencies (CBDCs), examining the scientific and statistical approaches of several international organizations. In this research, the author briefly discusses the advantages and disadvantages of electronic money and CBDCs. Additionally, various CBDC models implemented around the world are analyzed, and practical recommendations are provided.

Keywords: electronic money, cryptocurrency, World Bank, International Monetary Fund, central bank digital currencies, bitcoin, cybersecurity.

Kirish. Tanlangan mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi davrda raqamlashtirish dunyoning ko'plab mamlakatlarining eng muhim ustuvor vazifasiga aylanganligi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi tufayli raqamli iqtisodiyotning roli sezilarli darajada o'smoqda. Bu esa bevosita zamonaviy moliya tizimida amalga oshirilayotgan operatsiyalarni tezlashtirish, taqdim etilayotgan xizmatlar narxini pasaytirish, hisob-kitob va to'lov munosabatlarining barcha ishtirokchilari uchun qulayroq sharoitlarni yaratish maqsadida yangi turdagi pul vositalarining paydo bo'lishiga olib keldi.

Bugungi kunda elektron valyutalar (e-currency) va markaziy bank raqamli valyutalari (Central Bank Digital Currency) moliyaviy operatsiyalarning samaradorligini oshirish, to'lov tizimlarini takomillashtirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirish maqsadida yaratilgan innovatsion vositalardir.

Elektron valyuta (e-currency yoki digital currency) – bu faqat elektron shaklda mavjud bo'lgan va raqamli to'lovlarni amalga oshirish uchun foydalaniladigan pul birligi. Elektron valyutalar an'anaviy naqd pullardan farqli ravishda fizik shakliga ega emas va kompyuter tarmoqlari, xususan, internet orqali uzatiladi.

Markaziy bank raqamli valyutasi (MBRV) - bu markaziy bank tomonidan chiqariladigan, davlat tomonidan kafolatlangan va milliy valyutaning raqamli shakli bo'lgan raqamli to'lov vositasidir.

Markaziy banklarning raqamli valyutalariga bir qator raqobatbardosh ustunliklarni yaratganligi sababli, so'nggi paytlarda, alohida to'lov operatsiyasi ishtirokchilari o'rtasida vositachilar sonini kamaytirish orqali to'lov jarayonlarini tezlashtirish va komissiya to'lovlarni kamaytirish orqali pul o'tkazish xarajatlarini kamaytirish borasidagi loyiha sifatida qaralmoqda. Shuningdek, sanksiyalar bosimi sharoitida Markaziy banklarning raqamli valyutalari transchegaraviy o'tkazmalar va to'lovlarni amalga oshirishda cheklovlarning salbiy oqibatlarini minimallashtirishning to'liq usuli bo'lishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi – elektron valyutalar va Markaziy banklarning raqamli valyutalarining mohiyatini yoritish va hozirgi raqamlashtirish jarayonida ularning ahamiyatini jahon tajribasi asosida tahlil qilishdir.

Adabiyotlar sharhi

Manba sifatida Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg'armasi va Xalqaro hisob-kitoblar banki kabi xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlari va hisobotlari, shuningdek elektron valyuta va markaziy banklarning raqamli valyutalariga bag'ishlangan ilmiy jurnallar maqolalari va internet manbalari foydalanildi. Masalan, Raqamli valyutalar borasida turli qarashlar mavjud. Yevropa Markaziy bankining "Virtual pul sxemasi" hujjatida virtual valyutalar ishlab chiquvchilar yoki jarayonda ishtirok etuvchi manfaatdor guruhlarining tashabbuskor tashkiloti tomonidan boshqariladigan hamda tartibga solinmaydigan raqamli pul shakli sifatida izohlanadi.

Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) berayotgan izohga ko'ra esa, CBDC - bu milliy pul birligida ifodalangan, markaziy bankning to'g'ridan-to'g'ri majburiyatini aks ettiruvchi raqamli formatdagi markaziy bank puli bo'lib, u chakana to'lovlarda ham, ulgurji operatsiyalarda ham qo'llanilishi mumkin [1].

Dunyoning turli mintaqalarida to'lov tizimlari va naqd puldan foydalanish bo'yicha ma'lumotlar hamda statistikalar qo'llanildi. Shuningdek, allaqachon joriy etilgan yoki sinov bosqichida bo'lgan turli davlat markaziy bank raqamli valyuta (CBDC) modellari tahlil qilindi.

Tadqiqotlar metodologiyasi

Mazkur mavzuni ilmiy jihatdan o'rganish hamda tadqiq qilish davomida tizimli tahlil, qiyoslash, statistik kabi usullardan foydalanildi. Yuqorida keltirilgan metodlar asosida elektron va markaziy bank raqamli valyutalarining mohiyati,

afzallik va kamchilik tomonlari yoritilib, mavzu yuzasidan xulosalar va amaliy tavsiyalar berildi.

Tadqiqot natijalari

Garchi naqd pul hali ham dunyo bo'ylab keng qo'llanilayotgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda iqtisodiy tashkilotlar bu shakldan tobora kam foydalanmoqda. Ayniqsa, bu tendensiya COVID-19 pandemiyasi davrida yanada yaqqol namoyon bo'ldi. Xo'jalik yurituvchi subyektlar naqd puldan voz kechgani sari ular tobora ko'proq raqamli moliyaviy tranzaksiyalarga murojaat qilmoqda. Inqilobiy raqamli yechimlar to'lov xizmatlari sohasida tub o'zgarishlar keltirib chiqardi. Raqamli valyutalar ushbu innovatsiyalarning bir qismi sifatida ommalashib bormoqda [1].

Elektron valyutalarga ta'rif berishdan avval, mualliflar ularning pul tizimidagi o'rnini (pul shakllari, aniqlab olish zarur, deb hisoblaydilar. Tarixan pulning ikki shakli mavjud bo'lgan: **to'laqonli (qiymatli) pul** va **qimmatbaho bo'lmagan (nominal) pul**. To'laqonli pullarga barcha turdagi tovar pullar hamda kumush va oltindan yasalgan quymalar va tangalar kabi metall pullar kirgan.

Qimmatbaho bo'lmagan pullar esa ikki asosiy shaklda namoyon bo'ladi:

- 1.davlatning qog'oz pullari - g'azna biletlari;
- 2.kredit pullari (naqd va naqdsiz shaklda).

Kredit pullarning yangi turlaridan biri elektron pul (valyuta) bo'ldi. Elektron pullarning mohiyati hanuzgacha bahs-munozaralarga sabab bo'lmoqda. Ba'zi olimlar ularni naqdsiz pullarga mansub deb hisoblasa, boshqalari bu - naqd pulning yangi shakli, deb ta'kidlaydilar [2].

Elektron valyuta (e-currency yoki digital currency) – faqat elektron shaklda mavjud bo'lgan va raqamli to'lovlarni amalga oshirish uchun ishlatiladigan pul birligi. Elektron valyutalar an'anaviy naqd pullardan farqli ravishda fizik shakliga ega emas va kompyuter tarmoqlari, xususan, internet orqali uzatiladi.

Elektron valyutalarning asosiy turlari quyidagilardan iborat:

- Virtual valyutalar - bu muayyan virtual muhitda yoki onlayn jamoalarda ishlatiladigan raqamli qiymat birliklari;

- Kriptovalyutalar - kriptografik usullar bilan himoyalangan va markazlashmagan blokcheyn texnologiyasi asosida ishlaydigan raqamli valyutalar. Eng mashhur misoli Bitcoin (2009-yilda yaratilgan), Ethereum, Litecoin va boshqalar hisoblanadi;

- Elektron pul – an'anaviy fiat valyutalarning elektron shakli bo'lib, PayPal, WebMoney, Perfect Money kabi platformalar orqali ishlaydi.

- Stablecoinlar - qiymati barqaror aktivlarga (AQSH dollari, oltin) bog'langan kriptovalyutalar. Masalan, Tether (USDT), USD Coin (USDC) [3].

Markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC) - bu jismoniy tovar bilan ta'minlanmagan davlat valyutasining raqamli shakli. Ularni markaziy banklar chiqaradi, ularning vazifasi - davlat va tijorat banklari tizimi uchun moliyaviy xizmatlarni qo'llab-quvvatlash, pul-kredit siyosatini yuritish hamda milliy valyutani chiqarishdir. Markaziy banklarga misol sifatida AQSh Federal Rezerv tizimi, Yaponiya banki, Xitoy Xalq banki (XXB) va Germaniya Bundesbanki kiradi [4].

Hozirgi kunda CBDCning muayyan yagona turi mavjud emas; turli mamlakatlarda keng ko‘lamli yondashuvlar sinovdan o‘tkazilmoqda. Ulardan biri - Sharqiy Karib havzasida joriy etilgan DCash kabi hisob-raqamga asoslangan modeldir. DCash tizimida iste‘molchilar markaziy bankda to‘g‘ridan-to‘g‘ri depozit hisobvarag‘iga ega bo‘ladilar. Bu o‘rinda Xitoyning e-CNY tizimi ham mavjud bo‘lib, bu CBDCning pilot loyihasi bo‘lib, unda xususiy sektor banklari mijozlar uchun raqamli valyuta hisobvaraqlarini taqsimlash va xizmat ko‘rsatish vazifasini bajaradi [5].

Yana bir modelni Yevropa Markaziy banki ko‘rib chiqmoqda - bu modelda har bir litsenziyalangan moliyaviy muassasa raqamli yevroni tarqatish kanali sifatida blokcheyn tarmog‘ining ruxsat berilgan tugunini boshqaradi. Kriptovalyutalar tarafdorlari orasida mashhur bo‘lgan, biroq markaziy banklar tomonidan hali to‘liq sinovdan o‘tkazilmagan yana bir yondashuv shundan iboratki, fiat valyuta foydalanuvchilar maxfiyligini himoya qilish maqsadida anonim, o‘zaro almashtiriladigan tokenlar ko‘rinishida chiqariladi.

Hozirda dunyo YaIMining 90 foizidan ortig‘ini tashkil etuvchi 105 dan ziyod davlat CBDC imkoniyatlarini o‘rganmoqda [6]. Ayrim mintaqalardagi loyihalarni ko‘rib chiqadigan bo‘lsak:

Yamayka - 2022-yil iyun oyida loyihani ishga tushirgan va CBDCni qonuniy to‘lov vositasi sifatida rasman tasdiqlagan birinchi davlatdir. Bu nisbatan sodda taklif bo‘lib, transchegaraviy to‘lovlar yoki aqlli kontraktlar kabi kengaytirilgan funksiyalarni o‘z ichiga olmaydi. Yamayka loyihasi Bahama orollarining Sand Dollar va Sharqiy Karib Markaziy bankining DCash tizimidan farqli ravishda blokcheyn asosida shakllantirilmagan.

Nigeriya - Afrikada CBDCni joriy qilgan birinchi davlat bo‘lib, 2021-yil oktabr oyida eNaira loyihasini ishga tushirgan.

Jahon Bankining ma‘lumotlariga ko‘ra, Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo mamlakatlarining deyarli uchdan ikki qismi markaziy bank raqamli valyutasini joriy etish imkoniyatini o‘rganmoqda. Bu esa moliyaviy xizmatlarga kirish imkoniyatini kengaytirish hamda transchegaraviy to‘lovlar samaradorligini oshirishning bir yo‘li sifatida ko‘rilmoqda. Raqamli Markaziy Bank Valyutasi (CBDC)ni o‘rganayotgan 19 mamlakatning ko‘pchiligi tadqiqot bosqichida joylashgan. Bahrayn, Gruziya, Birlashgan Arab Amirliklari va Saudiya Arabistoni esa yanada rivojlangan - “konsepsiyani sinovdan o‘tkazish” bosqichiga o‘tgan. Eng ilg‘or bosqichda esa Qozog‘iston turibdi - u raqamli tengening ikki marta o‘tkazilgan pilot dasturidan so‘ng yanada oldinga siljigan. Masalan, **Project Aber** - Saudiya Arabistoni va Birlashgan Arab Amirliklari markaziy banklari tomonidan qo‘shma ravishda ishga tushirilgan tashabbus bo‘lib, ikki davlat o‘rtasida ichki va xalqaro hisob-kitoblar uchun birgalikda chiqarilgan raqamli valyutadan foydalanishni sinovdan o‘tkazdi [7].

Elektron hamda Markaziy bankning raqamli valyutalari quyidagi afzalliklarga ega:

- Moliyaviy inklyuziya - CBDC bank hisobiga ega bo‘lmagan aholiga ham moliyaviy xizmatlarga kirish imkonini beradi.

- To'lov tizimlarining samaradorligi - operatsiyalar tezligi oshadi va xarajatlar kamayadi.

- Pulning nazorati - markaziy banklar pul aylanmasini yaxshiroq nazorat qilish va pul-kredit siyosatini samaraliroq amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

- Korrupsiya va noqonuniy operatsiyalarga qarshi kurash - barcha operatsiyalar raqamli tarzda qayd etiladi, bu pul yuvish va moliyaviy jinoyatlarni aniqlashni osonlashtiradi.

Ammo shu bilan birga maxfiylik va kiberxavfsizlik masalalari, shuningdek, texnologik infrastruktura hamda tijorat banklari faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatish kabi kamchiliklar ham mavjud.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Elektron valyutalar va Markaziy bankning raqamli valyutalari (CBDC) zamonaviy moliyaviy tizimni tezkor, xavfsiz va shaffof qilishga xizmat qiladi hamda ular iqtisodiyotni raqamlashtirish, to'lov xarajatlarni kamaytirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik, maxfiylik va tartibga solish kabi xavflarni puxta boshqarish talab etiladi. Amaliy jihatdan esa aniq huquqiy baza yaratish, texnologik infratuzilmani modernizatsiya qilish, raqamli savodxonlikni oshirish, xavf boshqaruvi mexanizmlarini takomillashtirish, xalqaro hamkorlikni kuchaytirish hamda biznes va aholiga qulay raqamli to'lov sharoitlarini yaratish asosiy vazifalar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tursunova I.X. Raqamli pullar, ularning turlari hamda evolutsiyasi. *Proceedings of International Scientific Conference on Multidisciplinary Studies*. <https://econferenceseries.com/index.php/scms/article/download/5046/4938/5067>

2. Карпенко Д.Д. Цифровые валюты Центральных банков как современная тенденция развития платежной индустрии // *Вестник Алтайской академии экономики и права*. 2023. № 8-1. С. 54-59; URL: <https://vaael.ru/ru/article/view?id=2934>

3. E. V. Stroiteleva, I. B. Migachev. Electronic money: types and essence, development perspectives. <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-dengi-vidy-suschnost-i-perspektivy-razvitiya.pdf>

4. Сафарли А.Х. Цифровые валюты в системе финансовых отношений Российской Федерации. Диссертация. Москва – 2023. https://mgimo.ru/upload/diss/2023/safarli-diss.pdf?utm_source=google.com&utm_medium=organic&utm_campaign=google.com&utm_referrer=google.com

5. Tashtanova D. E. Raqamli valyutalar va ularning moliyaviy tizimga ta'siri. <https://journal2.nordicun.uz/public/Files/Tashtanova-Dilafro-z.pdf>

6. С. С. Осмоловец. Цифровая валюта центрального банка: модели и цели эмиссии. http://edoc.bseu.by:8080/bitstream/edoc/98790/1/Osmolovets_306_312.pdf

7. International Monetary Fund. IMF Blog. Central bank digital currencies can boost Middle East's financial inclusion, Payment and efficiency. <https://www.imf.org/ru/blogs/articles/2024/06/18/central-bank-digital-currencies-can-boost-middle-east-financial-inclusion-payment-efficiency>

DAVLAT BOSHQARUVIDA RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARINI SAMARALI TASHKIL ETISH YO'LLARI

Badalova Nigora, UMFT Magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini samarali tashkil etish, ularning boshqaruv tizimiga ta'siri, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Davlat organlarining raqamlashtirish jarayoniga moslashuvi, elektron hukumat tizimlarining ahamiyati, boshqaruv jarayonlarining avtomatlashtirilishi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, kiberxavfsizlikni ta'minlash va IT-infratuzilmani takomillashtirish kabi masalalar yoritildi.

Kalit so'zlar: davlat boshqaruvi, raqamlashtirish, raqamli transformatsiya, elektron hukumat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, davlat xizmatlari, shaffoflik, boshqaruv samaradorligi, axborot xavfsizligi, raqamli infratuzilma.

Absract. This article analyzes, from both scientific-theoretical and practical perspectives, the effective organization of digitalization processes in public administration, their impact on governance systems, existing challenges, and ways to overcome them. Particular attention is given to the adaptation of public authorities to digital transformation, the significance of e-government systems, automation of administrative processes, the use of modern information and communication technologies, ensuring cybersecurity, and the improvement of IT infrastructure.

Keywords: public administration, digitalization, digital transformation, e-government, information and communication technologies, public services, transparency, governance efficiency, information security, digital infrastructure.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения проанализированы вопросы эффективной организации процессов цифровизации в государственном управлении, их влияние на систему управления, существующие проблемы и пути их преодоления. Рассмотрены вопросы адаптации государственных органов к процессам цифровизации, значение систем электронного правительства, автоматизация управленческих процессов, использование современных информационно-коммуникационных технологий, обеспечение кибербезопасности и совершенствование ИТ-инфраструктуры.

Ключевые слова: государственное управление, цифровизация, цифровая трансформация, электронное правительство, информационно-коммуникационные технологии, государственные услуги, прозрачность, эффективность управления, информационная безопасность, цифровая инфраструктура.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, xususan, davlat boshqaruvi tizimiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Globallashuv sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqib, boshqaruv jarayonlarini yanada ochiq, shaffof va samarali tashkil etish imkonini bermoqda. Shu bois davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini izchil va samarali amalga oshirish zamonaviy taraqqiyotning muhim talabi sifatida namoyon bo'lmoqda.

An'anaviy boshqaruv uslublarida hujjatlar aylanishining ko'pligi, ortiqcha byurokratik jarayonlar va inson omiliga bog'liq xatoliklar boshqaruv samaradorligining pasayishiga olib kelgan. Raqamlashtirish jarayonlari esa ushbu muammolarni bartaraf etib, davlat xizmatlarini tezkor, qulay va sifatli ko'rsatishga xizmat qiladi. Elektron hujjat aylanishi, onlayn davlat xizmatlari, raqamli monitoring va tahlil tizimlari orqali davlat organlari faoliyati samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkin.

Davlat boshqaruvida raqamlashtirishning ahamiyati, avvalo, aholi va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay muhit yaratish bilan izohlanadi. Raqamli davlat xizmatlari fuqarolarning vaqt va mablag'ini tejaydi, davlat organlariga murojaat qilish jarayonini soddalashtiradi hamda korrupsiya holatlarining oldini olishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamlashtirish ochiq ma'lumotlar bazalarini shakllantirish orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirib, davlat boshqaruvida hisobdorlikni ta'minlaydi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari davlat boshqaruvida strategik rejalashtirish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish sifatini oshirishga xizmat qiladi. Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt va analitik platformalardan foydalanish orqali ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni prognozlash imkoniyatlari kengayadi. Bu esa davlat siyosatini ishlab chiqishda ilmiy asoslangan va aniq ma'lumotlarga tayangan qarorlar qabul qilishga zamin yaratadi.

Shu bilan birga, davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini samarali tashkil etish muayyan muammolar va xavf-xatarlar bilan ham bog'liq. Xususan, axborot xavfsizligini ta'minlash, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, raqamli savodxonlik darajasini oshirish va malakali kadrlar yetishmasligi kabi masalalar dolzarb hisoblanadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kompleks va tizimli yondashuv zarur.

Adabiyotlar tahlili. Davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini samarali tashkil etish masalasi so'nggi yillarda mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilmoqda. Raqamli transformatsiya, elektron hukumat va raqamli davlat tushunchalari boshqaruv nazariyasi va amaliyotining muhim yo'nalishiga aylangan. Tadqiqotchilar ushbu jarayonlarni davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, shaffoflikni ta'minlash hamda fuqarolar bilan davlat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni mustahkamlashning muhim vositasi sifatida baholamoqdalar.

Xorijiy ilmiy manbalarda raqamlashtirish, avvalo, "elektron hukumat" (e-government) konsepsiyasi orqali tahlil qilinadi. Jahon banki, BMT va OECD tadqiqotlarida elektron hukumat davlat xizmatlarini ko'rsatishning yangi modeli sifatida e'tirof etilib, uning asosiy afzalliklari sifatida tezkorlik, qulaylik, ochiqlik va hisobdorlik ko'rsatib o'tiladi. Jumladan, BMTning "E-Government Survey" hisobotlarida davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi mamlakatlarning boshqaruv sifati va raqobatbardoshligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Ushbu tadqiqotlarda raqamlashtirish faqat texnologik yangilanish emas, balki boshqaruv madaniyatini tubdan o'zgartiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi.

G'arb olimlari, xususan, D. Osborn va T. Gaeblerlarning "Yangi davlat boshqaruvi" (New Public Management) nazariyasida raqamli texnologiyalar davlat sektorini samaraliroq qilish vositasi sifatida qaraladi. Ularning fikricha, axborot texnologiyalari orqali davlat boshqaruvida natijaga yo'naltirilganlik va mijozga (fuqaroga) yo'naltirilganlik tamoyillarini kuchaytirish mumkin. Keyingi tadqiqotlarda esa "Digital Government" va "Smart Government" tushunchalari shakllanib, raqamlashtirish jarayonlari sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va bulutli texnologiyalar bilan uzviy bog'liq holda o'rganila boshlandi.

Rossiya va MDH davlatlari olimlari asarlarida davlat boshqaruvida raqamlashtirish institutsional islohotlar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotlarda raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyati, avvalo, normativ-huquqiy bazaning yetukligi, idoralararo integratsiya va kadrlar salohiyatiga bog'liqligi ta'kidlanadi. Ayrim mualliflar raqamlashtirishni markazlashgan boshqaruv tizimini optimallashtirish vositasi sifatida baholagan bo'lsalar, boshqalar uni hududiy boshqaruvni rivojlantirish va mahalliy darajada qarorlar qabul qilish sifatini oshirish omili sifatida ko'rsatadilar.

O'zbekistonlik olimlar va mutaxassislar ilmiy ishlarida ham davlat boshqaruvida raqamlashtirish masalasi dolzarb mavzu sifatida o'rganilmoqda. Mahalliy tadqiqotlarda "Elektron hukumat to'g'risida"gi qonun, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar asosida raqamlashtirish jarayonlarining huquqiy va tashkiliy jihatlarini tahlil qilinadi. Ushbu manbalarda raqamli davlat xizmatlarini joriy etish orqali korrupsiyani kamaytirish, boshqaruvda shaffoflikni oshirish va aholi ehtiyojlariga mos xizmatlar ko'rsatish masalalariga alohida urg'u beriladi.

Asosiy qism. Davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini samarali tashkil etish zamonaviy boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u davlat organlari faoliyatini tubdan modernizatsiya qilishni talab etadi. Raqamlashtirish nafaqat texnologik yangilanish, balki boshqaruv jarayonlarini qayta loyihalash, institutlar faoliyatini optimallashtirish hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqishni nazarda tutadi. Shu sababli mazkur jarayonni ilmiy asoslangan, tizimli va bosqichma-bosqich yondashuv asosida amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Davlat boshqaruvida raqamlashtirishning birinchi muhim yo'nalishi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun aniq huquqiy mexanizmlar, vakolatlar va mas'uliyat chegaralarini belgilovchi hujjatlar zarur. Elektron hujjat aylanishi, raqamli imzo, onlayn davlat xizmatlari va ochiq ma'lumotlar tizimining huquqiy asoslari mustahkam bo'lmas ekan, raqamlashtirish jarayonlari barqaror va izchil kechmaydi. Shu nuqtai nazardan, davlat boshqaruvida raqamli yechimlarni joriy etish amaldagi qonunchilikni zamon talablariga moslashtirish bilan uzviy bog'liqdir.

Ikkinchi muhim yo'nalish - davlat organlari faoliyatiga zamonaviy axborot tizimlarini integratsiya qilishdir. Idoralararo axborot almashuvini ta'minlovchi yagona platformalarning mavjudligi boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonini tezlashtiradi va takroriy funksiyalarni kamaytiradi. Raqamli platformalar orqali ma'lumotlarni markazlashtirish va ularni real vaqt rejimida tahlil qilish davlat boshqaruvida aniqlik va tezkorlikni oshiradi. Shu bilan birga, integratsiyalashgan axborot tizimlari davlat organlari o'rtasida muvofiqlashtirilgan hamkorlikni kuchaytirib, boshqaruv jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi.

Uchinchi yo'nalish sifatida elektron hukumat tizimini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Elektron hukumat davlat xizmatlarini ko'rsatishning yangi modeli bo'lib, u fuqarolar va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay, tezkor va shaffof xizmatlar taqdim etishni maqsad qiladi. Onlayn murojaatlar, elektron litsenziyalar, raqamli reyestrlar va interaktiv xizmatlar davlat boshqaruvida fuqaroga

yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytiradi. Natijada davlat xizmatlaridan foydalanish jarayonida inson omili kamayib, korrupsiya xavflari qisqaradi.

To'rtinchi muhim yo'nalish - raqamli infratuzilmani rivojlantirishdir. Davlat boshqaruvida raqamlashtirishning samaradorligi bevosita yuqori tezlikdagi internet tarmog'i, ma'lumotlarni saqlash markazlari va zamonaviy texnik vositalarning mavjudligiga bog'liq. Hududlar o'rtasida raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanishi raqamli tengsizlik muammosini keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, raqamlashtirish jarayonlarida barcha hududlar uchun teng sharoit yaratish strategik vazifa hisoblanadi.

Beshinchi yo'nalish axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish masalalarini qamrab oladi. Davlat boshqaruvida katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash axborot xavfsizligini ta'minlashni ustuvor vazifaga aylantiradi. Kiberxavfsizlik tizimlarini mustahkamlash, ma'lumotlarga ruxsatsiz kirishning oldini olish va axborot resurslarining ishonchliligini ta'minlash raqamli boshqaruvning barqaror ishlashi uchun zarur shart hisoblanadi.

Nihoyat, raqamlashtirish jarayonlarini samarali tashkil etishda inson kapitali va kadrlar salohiyatini oshirish muhim omil hisoblanadi. Davlat xizmatchilarining raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash raqamli transformatsiyaning muvaffaqiyatini belgilaydi. Raqamli savodxonlikning oshishi boshqaruv tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkonini kengaytiradi.

Muammo va kamchiliklar. Davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlari keng imkoniyatlar yaratishiga qaramay, ularni amalga oshirish jarayonida qator muammolar va kamchiliklar yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni chuqur tahlil qilish raqamli transformatsiyani yanada samarali tashkil etish va mavjud kamchiliklarni bartaraf etish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Eng asosiy muammolardan biri normativ-huquqiy bazaning yetarli darajada takomillashmaganligidir. Amaldagi qonunchilik ko'pincha an'anaviy boshqaruv shakllariga moslashgan bo'lib, raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq yangi munosabatlarni to'liq qamrab olmaydi. Natijada elektron hujjatlarning yuridik kuchi, ma'lumotlar almashuvi va idoralararo integratsiya masalalarida huquqiy noaniqliklar yuzaga keladi. Bu esa raqamlashtirish jarayonlarining sekinlashuviga va ayrim hollarda ularning samarasiz amalga oshirilishiga olib keladi.

Ikkinchi muhim muammo raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq. Ayrim hududlarda internet tezligining pastligi, texnik vositalarning eskirganligi va zamonaviy axborot tizimlarining yetishmasligi raqamli davlat xizmatlaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi. Hududlar o'rtasidagi raqamli tengsizlik davlat boshqaruvida raqamlashtirishning bir xil darajada joriy etilmasligiga sabab bo'lib, ijtimoiy adolatsizlik xavfini kuchaytiradi.

Uchinchi muammo inson kapitali bilan bevosita bog'liq. Davlat xizmatchilarining raqamli ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash tajribasining kamligi raqamli loyihalarning to'liq amalga oshishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ba'zi hollarda raqamlashtirish jarayonlariga qarshilik ko'rsatish, an'anaviy ish uslublaridan voz kechishni

istamaslik holatlari ham kuzatiladi. Bu esa innovatsion yondashuvlarning joriy etilishini sekinlashtiradi.

To'rtinchi muammo axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish bilan bog'liq kamchiliklardir. Davlat boshqaruvida katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash kiberxavfsizlikka bo'lgan talabni keskin oshiradi. Ma'lumotlar bazalarining yetarli darajada himoyalanganligi, texnik va tashkiliy xavfsizlik choralarining sustligi kiberhujumlar xavfini kuchaytiradi. Bu esa fuqarolarning davlatning raqamli tizimlariga bo'lgan ishonchini pasaytirishi mumkin.

Beshinchi muammo sifatida raqamli xizmatlardan foydalanishda aholining raqamli savodxonligi pastligini ko'rsatish mumkin. Ayrim ijtimoiy guruhlar, xususan, keksa avlod va chekka hududlarda yashovchi aholining raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari yetarli emas. Natijada raqamli davlat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari cheklanib, ularning qamrovi to'liq ta'minlanmaydi.

Xulosa. Davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlarini samarali tashkil etish zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimiga joriy etish davlat organlari faoliyatini yanada samarali, ochiq va shaffof qilish, davlat xizmatlari sifatini oshirish hamda fuqarolar va tadbirkorlik subyektlari uchun qulay muhit yaratishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, raqamlashtirish jarayonlari an'anaviy boshqaruv usullarini takomillashtiruvchi strategik islohot sifatida namoyon bo'lmoqda.

Tadqiqot davomida davlat boshqaruvida raqamlashtirishning nazariy asoslari, asosiy yo'nalishlari va amaliy ahamiyati yoritildi. Xususan, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, elektron hukumat tizimini rivojlantirish, idoralararo axborot almashuvini kuchaytirish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish raqamli boshqaruvning muhim tarkibiy qismlari ekanligi asoslab berildi. Shuningdek, axborot xavfsizligini ta'minlash va kadrlar salohiyatini oshirish raqamlashtirish jarayonlarining barqaror va uzluksiz kechishini ta'minlovchi muhim omillar sifatida baholandi.

Biroq davlat boshqaruvida raqamlashtirish jarayonlari qator muammolar va kamchiliklar bilan ham bog'liq ekanligi aniqlandi. Normativ-huquqiy noaniqliklar, raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanishi, davlat xizmatchilarining raqamli ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi hamda axborot xavfsizligi bilan bog'liq xatarlar ushbu jarayonning samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli raqamlashtirishni faqat texnologik yangilanish sifatida emas, balki kompleks institutsional islohotlar majmui sifatida amalga oshirish zarur.

Adabiyotlar:

1. Osborn D., Gaebler T. *Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit Is Transforming the Public Sector.* - New York: Addison-Wesley, 1992.
2. United Nations. *E-Government Survey: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development.* - New York: UN, 2020.
3. World Bank. *Digital Government Readiness Assessment Toolkit.* - Washington, DC: World Bank, 2021.

4. OECD. Digital Government Strategies for Transforming Public Services in the Welfare Areas. - Paris: OECD Publishing, 2016.
5. Heeks R. Implementing and Managing eGovernment: An International Text. - London: SAGE Publications, 2006.
6. O'zbekiston Respublikasi. "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonun. - Toshkent, 2015.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. - Toshkent, 2020.
8. Mamatqulov X., Ismoilov A. Davlat boshqaruvida raqamli transformatsiya. - Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
9. Alimov R. Raqamli iqtisodiyot va davlat boshqaruvi. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
10. Bekmurodov M. Davlat xizmatlarini raqamlashtirish: muammo va yechimlar. - Toshkent: Innovatsiya, 2022.

O'ZBEKISTONDA DAVLAT INVESTITSIYA SIYOSATI

Avazova Lazizaxon Shuxrat qizi, UMFT, 2-kurs talabasi

E-mail: avazovalaziza0@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida davlat investitsiya siyosatining zamonaviy holati, uning asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida 2017-yildan buyon olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida investitsiya muhitining yaxshilanishi, xorijiy investitsiyalar hajmining o'sishi va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Maqolada investitsiya siyosatini amalga oshirishda mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek yaqin istiqbolda davlat investitsiya faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari tahlil etilgan. Natijalar 2024-2025 yillardagi statistik ma'lumotlar va rasmiy hujjatlar asosida keltirilgan.

Kalit so'zlar: davlat investitsiya siyosati, xorijiy investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik, iqtisodiy islohotlar, investitsiya muhiti, infratuzilma loyihalari.

Abstract. This article analyzes the current state of state investment policy in the Republic of Uzbekistan, its main directions and implementation mechanisms. The research examines the results of economic reforms carried out since 2017, including improvement of the investment climate, growth in foreign investment volumes, and development of public-private partnership mechanisms. The article analyzes existing problems in implementing investment policy and ways to address them, as well as measures to improve state investment activities in the near future. The results are presented based on statistical data and official documents for 2024-2025.

Keywords: state investment policy, foreign investment, public-private partnership, economic reforms, investment climate, infrastructure projects.

Абстракт. В данной статье проанализировано современное состояние государственной инвестиционной политики в Республике Узбекистан, её основные направления и механизмы реализации. В рамках исследования рассматриваются результаты экономических реформ, проводимых с 2017 года, включая улучшение инвестиционного климата, рост объёма иностранных инвестиций и развитие механизмов государственно-частного партнёрства. В статье проанализированы существующие проблемы при реализации инвестиционной политики и пути их решения, а также меры по совершенствованию государственной инвестиционной деятельности на ближайшую перспективу. Результаты представлены на основе статистических данных и официальных документов за 2024-2025 годы.

Ключевые слова: государственная инвестиционная политика, иностранные инвестиции, государственно-частное партнёрство, экономические реформы, инвестиционный климат, инфраструктурные проекты.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiy taraqqiyoti ko‘p jihatdan davlat investitsiya siyosatining samaradorligiga bog‘liq. Mustaqillik yillarida, xususan so‘nggi sakkiz yil davomida mamlakatda olib borilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar investitsiya jarayonlarini tubdan o‘zgartirdi va xorijiy hamda mahalliy kapital jalb qilish mexanizmlarini yangi bosqichga olib chiqdi.

2024-yil ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar hajmi 36 milliard dollardan oshdi, bu 2023-yilga nisbatan 1,3 barobar ko‘p.¹⁵⁰ Davlat rahbariyati 2025-yilda 43 milliard dollarlik investitsiyalarni o‘zlashtirish rejasini belgilagan. Bu ko‘rsatkichlar mamlakatimizning investitsiya salohiyatining tobora kuchayib borayotganidan dalolat beradi. Yalpi ichki mahsulot (YIM) hajmining o‘ssishi ham investitsiya faolligining oshganidan guvohlik beradi. 2024-yil yakunlariga ko‘ra O‘zbekiston YIMi 6,7% o‘seb, 1535,4 trillion so‘mga yoki 121,4 milliard dollarga yetdi.¹⁵¹ Aholi jon boshiga YIM hajmi 41,3 million so‘mgacha (3265 dollar) ko‘tarildi. Bu natijalar davlat investitsiya siyosatining samarali amalga oshirilayotganidan dalolat beradi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda O‘zbekiston jahon iqtisodiyotiga tobora ko‘proq integratsiyalashib bormoqda va bu jarayonda davlat investitsiya siyosatining to‘g‘ri yo‘nalishlarini belgilash, investitsiya resurslarini samarali taqsimlash va xususiy sektorni rag‘batlantirish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, 2030-yilgacha YIMni 200 milliard dollarga yetkazish maqsadi qo‘yilganligi sababli investitsiya siyosatini yanada takomillashtirish zaruriyati tug‘ilmoqda.¹⁵²

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekistonda davlat investitsiya siyosatining zamonaviy holatini kompleks tahlil qilish, uning samaradorligini baholash va takomillashtirish yo‘nalishlarini ilmiy asoslashdan iborat. Vazifalar esa quyidagilardan iborat: investitsiya siyosatining asosiy yo‘nalishlarini aniqlash, davlat va xususiy sektor investitsiyalari nisbatini tahlil qilish, investitsiya muhitini yaxshilash chora-tadbirlarini o‘rganish va istiqboldagi rivojlanish yo‘llarini belgilash.

Uslublar. Maqolani tayyorlashda quyidagi ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi:

Statistik tahlil usuli. Investitsiya ko‘rsatkichlarining dinamikasi 2017-2024 yillar davridagi rasmiy statistik ma‘lumotlar asosida o‘rganildi. Tahlil uchun Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi, Milliy statistika qo‘mitasi va xalqaro moliya institutlarining ma‘lumotlaridan foydalanildi.¹⁵³

Qiyosiy tahlil usuli. O‘zbekistonning investitsiya siyosati Markaziy Osiyo mamlakatlarining tajribasi bilan qiyoslandi. Bu yondashuv eng yaxshi xalqaro amaliyotni aniqlash imkonini berdi.

¹⁵⁰ Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi rasmiy veb-sayti. 2024-yilda investitsiyalar hajmi to‘g‘risida. URL: <https://mift.uz> (murojaat sanasi: 20.11.2024)

¹⁵¹ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Ijtimoiy-iqtisodiy holat to‘g‘risida. 2024-yil dekabr. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)

¹⁵² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarda Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-60-son Farmoni. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 15.11.2024)

¹⁵³ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy veb-sayti. Investitsiyalar to‘g‘risida statistik ma‘lumotlar. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 01.12.2024)

Normativ-huquqiy tahlil. Investitsiya faoliyatini tartibga soluvchi qonunchilik bazasi, jumladan "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonun (2019) va tegishli prezident farmonlari tahlil qilindi. Shuningdek, "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun (2019) va unga kiritilgan o'zgartirishlar ham o'rganildi.¹⁵⁴

Tizimli yondashuv. Davlat investitsiya siyosatini bir butun tizim sifatida ko'rib chiqish va uning turli elementlari o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish amalga oshirildi.

Hujjatli tahlil. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2024-yilda o'tkazilgan yig'ilishlar materiallari, davlat dasturlari va strategik hujjatlar o'rganildi.

Tadqiqot asosan 2024-2025 yillardagi ma'lumotlarga tayanadi, bu esa natijalarning dolzarbligini ta'minlaydi.

Natijalar. O'zbekistonda davlat investitsiya siyosati bir necha strategik yo'nalishlarda amalga oshirilmoqda. Birinchi navbatda, infratuzilma loyihalarini rivojlantirish ustuvorlik qiladi. Transport, energetika va kommunikatsiya infratuzilmasini modernizatsiya qilishga katta mablag'lar sarflanmoqda. 2024-yilda transport sohasiga 10 milliard dollar, ijtimoiy sohalarga 6 milliard dollar, kommunal tarmoqqa 5 milliard dollarlik investitsiyalar rejalashtirilgan.¹⁵⁵

Ikkinchi yo'nalish innovatsion texnologiyalarni joriy etish va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishdir. Zamonaviy davlat investitsiya siyosati ilmiy-tadqiqot markazlarini qo'llab-quvvatlash va texnologik parklar tizimini kengaytirishga katta e'tibor qaratadi. Bu yondashuv mamlakatning xalqaro raqobatbardoshligini oshirishga va yuqori malakali ish o'rinlarini yaratishga yordam beradi.

Uchinchi muhim yo'nalish - ijtimoiy soha investitsiyalari. Ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va sport infratuzilmasini rivojlantirish davlat investitsiya dasturlarining ajralmas qismidir. 2024-yilda 560 ta yirik va o'rta loyihalar ishga tushirildi, ular 70 trillion so'mlik qo'shimcha qiymat yaratdi.¹⁵⁶

Mening fikrimcha, bu yo'nalishlarning to'g'ri tanlanganligi mamlakatimizning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollarini belgilaydi. Lekin shuni ta'kidlash kerakki, infratuzilma loyihalariga ko'proq e'tibor berish bilan bir qatorda, inson kapitaliga investitsiyalarni ham oshirish zarur. Chunki XXI asrda asosiy raqobat ustunligi bilimli va malakali kadrlar orqali ta'minlanadi. Har bir investitsiya dollari inson kapitali rivojiga yo'naltirilganda uzoq muddatda eng yuqori daromad keltiradi.

1-jadval

O'zbekistonda asosiy kapitalga investitsiyalar dinamikasi (2020-2025 yillar)

¹⁵⁴ O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 25-dekabr. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 10.11.2024)

¹⁵⁵ Kun.uz axborot portali. 2024-yilda investitsiyalar hajmi 36 milliard dollardan oshdi. 2024-yil 3-dekabr. URL: <https://kun.uz/uz/news/2024/12/03/2024-yilda-investitsiyalar-hajmi-36-milliard-dollardan-oshdi> (murojaat sanasi: 04.12.2024)

¹⁵⁶ Kun.uz axborot portali. 2024-yilda 560 ta yirik loyihalar ishga tushirildi. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 03.12.2024)

Yillar	Investitsiya hajmi (mlrd so‘m)	O‘shish sur‘ati (%)	Investitsiya hajmi (mlrd dollar)	YIMdagi ulushi (%)
2020	259 200	101,6	25,8	28,5
2021	320 900	115,2	30,2	29,2
2022	364 400	113,6	33,2	29,8
2023	447 600	122,8	38,1	30,2
2024	616 600	143,9	48,7	31,4
2025 (1 chorak)	120 400	107,9	9,5	30,8

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.¹⁵⁷

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, investitsiyalar hajmi so‘nggi besh yilda barqaror o‘shish tendentsiyasini ko‘rsatmoqda. 2024-yilda eng yuqori o‘shish sur‘ati - 143,9% qayd etildi. Bu ko‘rsatkich davlat investitsiya siyosatining samaradorligidan dalolat beradi. Investitsiyalarning YIMdagi ulushi ham 2020-yildagi 28,5% dan 2024-yilda 31,4% ga ko‘tarildi.

Menimcha, bu o‘shish suratlari ijobiy bo‘lsa-da, investitsiyalarning sifatiga e‘tibor kuchaytirilishi lozim. Ya‘ni, investitsiyalar yangi texnologiyalar, innovatsion ishlanmalar va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishga ko‘proq yo‘naltirilishi kerak. Shunda bu investitsiyalarning ko‘payish effekti yanada kuchli bo‘ladi va iqtisodiy o‘shish barqarorlashadi.

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida tuzilgan.

Grafikdan ko‘rinib turibdiki, investitsiyalar hajmi yildan-yilga barqaror o‘shish ko‘rsatmoqda. Eng yuqori o‘shish 2023-2024 yillarda qayd etildi - bir yil ichida investitsiyalar 38,1 milliard dollardan 48,7 milliard dollarga, ya‘ni 27,8% ga

¹⁵⁷ O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Investitsiyalar bo‘yicha statistik ma‘lumotlar. 2020-2025 yillar. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)

oshdi. Bu ko'rsatkich mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar va investitsiya muhitini yaxshilash chora-tadbirlarining ijobiy natijalarini ko'rsatadi.

Muhokama: *Investitsiya muhitini yaxshilash bo'yicha islohotlar.* So'nggi yillarda investitsiya iqlimini yaxshilash uchun qator tizimli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Birinchidan, normativ-huquqiy baza tubdan takomillashtirildi. 2019-yilda "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi yangi qonun qabul qilindi. Investor huquqlarini himoya qilish mexanizmlari kuchaytirildi, qonunchilikda investorlar uchun keng qulayliklar yaratildi. Ma'muriy to'siqlar sezilarli darajada kamaytirildi. Ruxsatnoma va litsenziyalash tartib-qoidalari soddalashtirildi, bir oyna xizmati tizimi joriy etildi. Bu o'zgarishlar biznes muhitini yaxshilashga katta hissa qo'shdi. 2024-yil 3-may kunlari o'tkazilgan uchinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumida 93 ta mamlakatdan 2500 dan ziyod xorijiy ishtirokchilar qatnashib, 26 milliard dollarlik investitsiya loyihalariga kelishuvlarga erishildi.¹⁵⁸ Soliq imtiyozlari va preferensiyalar tizimi takomillashtirildi. Ustuvor tarmoqlarda faoliyat yurituvchi korxonalar uchun keng ko'lamli soliq imtiyozlari belgilandi. Shuningdek, erkin iqtisodiy zonalar va sanoat klasterlari yaratish orqali qo'shimcha qulayliklar taqdim etildi.

Biroq, investitsiya muhitini yanada yaxshilash uchun yana ko'p ish qilish kerak. Xususan, sud tizimini isloh qilish, mulkiy huquqlarni himoya qilish mexanizmlarini mustahkamlash va korrupsiyaga qarshi kurashni kuchaytirish zarur. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, institutlar sifati investorlar uchun eng muhim omillardan biridir. Shaffoflik, qonun ustuvorligi va sud tizimiga ishonch - bularning barchasi uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) zamonaviy investitsiya siyosatining eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. 2019-yilda "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonun qabul qilinganidan so'ng bu sohada sezilarli yutuqlarga erishildi.¹⁵⁹ 2024-yil 30-avgustda Prezident qarori bilan 2024-2030 yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari tasdiqlandi.¹⁶⁰

DXSh mexanizmi orqali yirik infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda davlat va xususiy sektor o'rtasida mas'uliyat va tavakkalchiliklar maqbul tarzda taqsimlanadi. Bu yondashuv byudjet mablag'laridan samaraliroq foydalanish imkonini beradi va xususiy sektorning tajribasi hamda innovatsion yondashuvlarini jalb qiladi.

Hozirgi vaqtda barcha tarmoqlarda 140 milliard dollarlik 366 ta yirik loyiha amalga oshirilmoqda.¹⁶¹ DXSh doirasida transport infratuzilmasi, energetika ob'ektlari, kommunal xo'jalik tizimi va ijtimoiy ob'ektlar barpo etilmoqda.

¹⁵⁸ Kun.uz axborot portali. Uchinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumi natijalari. 2024-yil may. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 25.11.2024)

¹⁵⁹ O'zbekiston Respublikasining "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 10-may. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 12.11.2024)

¹⁶⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi "2024-2030 yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-498-son Qarori. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 15.11.2024)

¹⁶¹ Kun.uz axborot portali. 140 milliard dollarlik 366 ta yirik loyiha amalga oshirilmoqda. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 28.11.2024)

Masalan, elektr tarmoqlarini xususiy boshqaruvga o'tkazish bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda. Samarqand viloyatida Turkiyaning Aksa Elektrik kompaniyasi bilan hamkorlik o'rnatildi va 2027-yilgacha boshqa viloyatlarda ham shunga o'xshash loyihalar amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Energetika tarmog'ini 2030-yilgacha rivojlantirish dasturiga muvofiq, 36 milliard dollarlik 164 ta quvvat yaratiladi. Shundan 88 tasi davlat-xususiy sheriklik asosida barpo etiladi.¹⁶² Bu DXSh mexanizmining qanchalik keng qo'llanilayotganidan dalolat beradi.

DXSh mexanizmi hali o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarmagan. Ko'plab loyihalar amalga oshirilsa-da, ular asosan yirik shahar va viloyatlarda to'plangan. Mintaqalarning barqaror rivojlanishi uchun DXSh loyihalarini barcha hududlarda kengaytirish zarur. Shuningdek, kichik va o'rta biznes vakillari uchun DXShda ishtirok etish mexanizmlarini soddalashtirib, ularni ko'proq jalb qilish maqsadga muvofiq.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish. O'zbekiston xorijiy investorlar uchun ochiq iqtisodiyot siyosatini olib bormoqda. Xorijiy kapitalning turli tarmoqlarga oqib kirishi uchun keng qulayliklar yaratilgan. Valyuta cheklovlari yumshatildi, korxonalarni xususiylashtirish jarayoni shaffof va ochiq tarzda amalga oshirilmoqda. 2017-yildan 2024-yil oxirigacha O'zbekistonga jami 87 milliard dollar xorijiy investitsiya kirib kelgan.¹⁶³ 2024-yilda esa 34,8 milliard dollarlik xorijiy investitsiyalar o'zlashtirildi, bu 2023-yilga nisbatan 1,6 barobar ko'p.¹⁶⁴

2025-yil birinchi chorakda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 120,4 trillion so'mga yetdi, bu 2024-yilning shu davriga nisbatan 107,9% ni tashkil etdi. Xorijiy investitsiyalar va kreditlar hajmi 8,7 milliard dollarni tashkil etdi.¹⁶⁵ Xorijiy investitsiyalarning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi ham muhim ahamiyatga ega. Eng ko'p xorijiy investitsiyalar tog'-kon sanoati, energetika va ishlab chiqarish sohasiga qaratilmoqda. Biroq, qishloq xo'jaligi sohasiga investitsiyalar hajmi ham o'smoqda - 2025-yil birinchi chorakda qishloq xo'jaligining ulushi 6,6% dan 10,3% ga oshdi.¹⁶⁶

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda erishilgan yutuqlarga qaramay, bir qator muammolar mavjud. Xorijiy investitsiyalarning tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishi notekis. Ekstraktiv tarmoqlar ko'proq investitsiya jalb qilayotgan bo'lsa, yuqori texnologiyali tarmoqlar kamroq e'tibor qozonmoqda. Investitsion muhitning ba'zi jihatlari hanuz to'liq raqobatbardosh emas. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda sifat miqdordan muhimroq. Ya'ni, shunchaki investitsiya hajmini oshirish emas, balki yuqori texnologiyali, innovatsion va eksportga mo'ljallangan loyihalarni jalb qilish ustuvor vazifa bo'lishi kerak.

¹⁶² Kun.uz axborot portali. Energetika tarmog'ini rivojlantirish dasturi. 2024-yil. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 28.11.2024)

¹⁶³ Kun.uz axborot portali. 2017-2024 yillarda xorijiy investitsiyalar to'g'risida. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 03.12.2024)

¹⁶⁴ Kun.uz axborot portali. 2024-yilda 34,8 milliard dollar xorijiy investitsiya jalb qilindi. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 03.12.2024)

¹⁶⁵ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yil I chorak investitsiyalar. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)

¹⁶⁶ O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Tarmoqlar bo'yicha investitsiyalar taqsimoti. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)

Bunday yondashuv mamlakatning uzoq muddatli rivojlanishiga ko'proq hissa qo'shadi.

Investitsiya siyosatining istiqbollari. Yaqin va uzoq muddatli istiqbolda davlat investitsiya siyosati bir necha muhim yo'nalishlarda rivojlanishi lozim. Raqamli iqtisodiyotni kuchaytirish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt va raqamli xizmatlar sohasiga investitsiyalar ko'paytirilishi kerak. Bu yo'nalish XXI asr iqtisodiyotining asosini tashkil qiladi.

Yashil iqtisodiyotga o'tish. 2022-yil 2-dekabrda "2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi Prezident qarori qabul qilindi.¹⁶⁷ Ekologik toza texnologiyalar, qayta tiklanadigan energiya manbalari va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan loyihalar ustuvor ahamiyat kasb etishi lozim.

Ta'lim va innovatsiyalarga investitsiya. Inson kapitalini rivojlantirish, zamonaviy ta'lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlarini yaratish davom ettirilishi zarur. Bu yo'nalish uzoq muddatda eng yuqori daromad keltiradigan investitsiya turidir.

Eksportbop tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash. 2024-yilda respublika eksporti 19,3 milliard dollarni tashkil etib, 16 foizga o'sgan.¹⁶⁸ Xalqaro bozorlarda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqaradigan korxonalarga davlat qo'llab-quvvatlashi kuchaytirilishi kerak.

Bu yo'nalishlarni amalga oshirishda davlat va xususiy sektorning samarali hamkorligi muhim rol o'ynaydi. Davlat strategik yo'nalishlarni belgilab, qulayliklar yaratishi, xususiy sektor esa samarali boshqaruv va innovatsion yondashuvlarni joriy etishi kerak.

Xulosa. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat investitsiya siyosati mamlakatning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashga qaratilgan muhim vosita hisoblanadi. So'nggi yillar mobaynida investitsiya hajmi sezilarli darajada oshdi: 2024-yilda 36 milliard dollardan oshdi va 2025-yilda 43 milliard dollarni o'zlashtirish rejasi qo'yildi. Bu ko'rsatkichlar investitsiya siyosatining ijobiy natijalari ekanligidan dalolat beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, davlat investitsiya siyosatining bir necha asosiy yo'nalishlari mavjud: infratuzilmani modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ijtimoiy sohani rivojlantirish va investitsiya muhitini yaxshilash. Bu yo'nalishlarda erishilgan yutuqlar sezilarli bo'lsa-da, hali ko'p ishlar amalga oshirilishi kerak. Davlat-xususiy sheriklik mexanizmlari tobora kengayib bormoqda. 2019-yilda qabul qilingan qonun va 2024-yilda tasdiqlangan yangi dastur bu sohaning rivojlanishiga katta turtki berdi. Hozirgi vaqtda 140 milliard dollarlik 366 ta yirik loyiha amalga oshirilmoqda, 88 ta energetika loyihasi DXSh asosida barpo etilmoqda. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda ham ijobiy natijalar mavjud. 2017-2024 yillarda jami 87 milliard dollar xorijiy investitsiya jalb qilindi. 2024-yilda 34,8 milliard dollar, 2025-yil birinchi

¹⁶⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda "2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi PQ-466-son Qarori. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 18.11.2024)

¹⁶⁸ Kun.uz axborot portali. 2024-yil eksport ko'rsatkichlari. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 02.12.2024)

chorakda esa 8,7 milliard dollar xorijiy investitsiyalar o'zlashtirildi. Biroq, investitsiyalarning sifatini oshirish, yuqori texnologiyali va innovatsion loyihalarni ko'proq jalb qilish zarur.

Istiqbollar tahlili asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Raqamli iqtisodiyot va yashil texnologiyalarga investitsiyalarni oshirish zarurati mavjud. Bu XXI asr iqtisodiyotining asosiy yo'nalishlaridir va O'zbekiston ham bu jarayonda faol ishtirok etishi kerak.

Inson kapitaliga investitsiyalarni kuchaytirish muhim vazifa hisoblanadi. Ta'lim va malaka oshirish tizimini takomillashtirish, ilmiy-tadqiqot markazlarini rivojlantirish uzoq muddatda eng yuqori natija beradigan investitsiya turidir.

Mintaqaviy siyosatni takomillashtirish zarur. Har bir hududning o'ziga xos imkoniyatlarini to'liq ishga solish va mintaqalararo hamkorlikni kuchaytirish orqali hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirish mumkin.

Davlat-xususiy sheriklikni yanada rivojlantirish va kichik hamda o'rta biznesni ushbu jarayonlarga faolroq jalb qilish maqsadga muvofiq. Bu byudjet yukini kamaytirish va investitsiyalarning samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Beshinchidan, investitsiya muhitini yaxshilash bo'yicha islohotlarni davom ettirish kerak. Sud tizimini isloh qilish, mulkiy huquqlarni himoya qilish va korrupsiyaga qarshi kurashni kuchaytirish investorlar uchun muhim omillardir.

O'zbekiston to'g'ri yo'lda harakat qilmoqda va davlat investitsiya siyosati asosan ijobiy natijalarga erishmoqda. Biroq, jahon iqtisodiyotidagi o'zgarishlar va texnologik inqilob kontekstida investitsiya siyosatini doimiy ravishda takomillashtirish zarur. Ayniqsa, innovatsiyalar, ta'lim va ekologik barqarorlikga e'tibor kuchaytirilishi kerak.

Kelajakda investitsiya siyosatini yanada takomillashtirish, raqamli va yashil iqtisodiyotga e'tibor kuchaytirish hamda inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish orqali O'zbekiston o'z strategik rivojlanish maqsadlariga, xususan 2030-yilgacha YIMni 200 milliard dollarga yetkazish va aholi jon boshiga daromadni ikki barobarga oshirish maqsadlariga erishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligi rasmiy veb-sayti. 2024-yilda investitsiyalar hajmi to'g'risida. URL: <https://mift.uz> (murojaat sanasi: 20.11.2024)
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Ijtimoiy-iqtisodiy holat to'g'risida. 2024-yil dekabr. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026 yillarda Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 15.11.2024)
4. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi rasmiy veb-sayti. Investitsiyalar to'g'risida statistik ma'lumotlar. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 01.12.2024)
5. O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 25-dekabr. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 10.11.2024)
6. Kun.uz axborot portali. 2024-yilda investitsiyalar hajmi 36 milliard dollardan oshdi. 2024-yil 3-dekabr. URL: <https://kun.uz/uz/news/2024/12/03/2024-yilda-investitsiyalar-hajmi-36-milliard-dollardan-oshdi> (murojaat sanasi: 04.12.2024)
7. Kun.uz axborot portali. 2024-yilda 560 ta yirik loyihalar ishga tushirildi. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 03.12.2024)

8. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Investitsiyalar bo'yicha statistik ma'lumotlar. 2020-2025 yillar. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)
9. Kun.uz axborot portali. Uchinchi Toshkent xalqaro investitsiya forumi natijalari. 2024-yil may. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 25.11.2024)
10. O'zbekiston Respublikasining "Davlat-xususiy sheriklik to'g'risida"gi Qonuni. 2019-yil 10-may. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 12.11.2024)
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 30-avgustdagi "2024-2030 yillarda davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-498-son Qarori. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 15.11.2024)
12. Kun.uz axborot portali. 140 milliard dollarlik 366 ta yirik loyiha amalga oshirilmoqda. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 28.11.2024)
13. Kun.uz axborot portali. Energetika tarmog'ini rivojlantirish dasturi. 2024-yil. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 28.11.2024)
14. Kun.uz axborot portali. 2017-2024 yillarda xorijiy investitsiyalar to'g'risida. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 03.12.2024)
15. Kun.uz axborot portali. 2024-yilda 34,8 milliard dollar xorijiy investitsiya jalb qilindi. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 03.12.2024)
16. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. 2025-yil I chorak investitsiyalar. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)
17. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. Tarmoqlar bo'yicha investitsiyalar taqsimoti. URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 05.12.2024)
18. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda "2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish to'g'risida"gi PQ-466-son Qarori. URL: <https://lex.uz> (murojaat sanasi: 18.11.2024)
19. Kun.uz axborot portali. 2024-yil eksport ko'rsatkichlari. URL: <https://kun.uz> (murojaat sanasi: 02.12.2024)
20. Gazeta.uz axborot portali. Davlat-xususiy sheriklik bo'yicha yangiliklar. URL: <https://gazeta.uz> (murojaat sanasi: 22.11.2024)

ISLOHOTLAR DAVRIDA TA'LIMDAGI ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA MOLIVAVIY TAHLILNING ROLI: TENDENSIYALAR VA AMALIY NATIJALAR

Allabergenov Azamat Joldasbayevich, UMFT, magistranti
Email: azamat190392@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada islohotlar davrida ta'lim jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni joriy etishning ahamiyati hamda iqtisodiy va moliyaviy tahlil fanlarining o'qitilishidagi metodik o'zgarishlar tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va real ma'lumotlar asosida o'qitish talabalarning analitik fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. Natijalar ta'lim sifatini oshirish, iqtisodiy islohotlarning samaradorligini kuchaytirish va amaliy ko'nikmalarga ega mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan takliflarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: zamonaviy ta'lim, iqtisodiy tahlil, moliyaviy tahlil, raqamli yondashuvlar, interaktiv metodlar, analitik kompetensiya.

Abstract. This article examines the significance of integrating modern approaches into the education system during the reform period, focusing on methodological changes in teaching economic and financial analysis. It highlights the contribution of digital tools, interactive techniques and real-data-based learning to the development of students' analytical thinking. The findings offer recommendations aimed at improving education quality, increasing the effectiveness of economic reforms and preparing practice-oriented specialists.

Keywords: modern education, economic analysis, financial analysis, digital tools, interactive learning, analytical skills.

Аннотация. В статье исследуется значение внедрения современных подходов в образовательный процесс в период реформ, а также методические изменения в преподавании экономического и финансового анализа. Подчеркивается влияние цифровых технологий, интерактивных методов и обучения на основе реальных данных на развитие аналитического мышления студентов. Результаты включают рекомендации по повышению качества образования, усилению эффективности экономических реформ и подготовке практикоориентированных специалистов.

Ключевые слова: современное образование, экономический анализ, финансовый анализ, цифровые технологии, интерактивное обучение, аналитические навыки.

Kirish. Zamonaviy islohotlar jarayoni sharoitida ta'lim tizimining transformatsiyasi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, inson kapitalining sifat jihatidan yangilanishi va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning ustuvor omiliga aylanmoqda. Ijtimoiy va amaliy fanlar o'qitilishida zamonaviy yondashuvlarni qo'llash nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qila oladigan, moliyaviy qarorlar qabul qilishda tizimli fikrlaydigan mutaxassislarni shakllantirishga xizmat qiladi. Transformatsiya bosqichida iqtisodiy islohotlarning ko'lami kengayib borar ekan, ta'lim jarayonida moliyaviy tahlilning metodik asoslari, analitik yondashuvlar va raqamli vositalardan foydalanish bo'yicha talablar keskin ortmoqda.

Moliyaviy tahlil bugungi kunda iqtisodiy siyosatning samaradorligini baholash, korxonalar faoliyatini tahlil qilish, investitsion qarorlar sifati hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois ta'lim tizimida ushbu yo'nalishning dolzarbligi yanada kuchayib, talabalarga real iqtisodiy jarayonlarni modellash, iqtisodiy ko'rsatkichlarni baholash va zamonaviy analitik platformalardan foydalanish ko'nikmalarini berish muhim metodik vazifa sifatida shakllanmoqda.

Ushbu maqolada islohotlar davrida ta'lim jarayoniga kirib kelayotgan zamonaviy yondashuvlar, moliyaviy tahlilning o'qitilishdagi o'рни, mavjud tendensiyalar va amaliy natijalar ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Natijalar ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish va zamonaviy iqtisodiyot ehtiyojlariga moslashtirish bo'yicha metodik asoslarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Zamonaviy iqtisodiy va moliyaviy ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar, kompetensiyaga asoslangan yondashuvlar va interaktiv metodlar ta'lim jarayonining sifatini sezilarli oshiradi. D. Abdukaxxorova o'z tadqiqotida iqtisodiyot fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar - muammoli ta'lim, loyiha asosidagi yondashuv va raqamli resurslar - talabalarda iqtisodiy tafakkur va amaliy tahlil ko'nikmalarini shakllantirishda muhim omil ekanini asoslaydi. Tadqiqot iqtisodiy jarayonlarni o'rgatishda an'anaviy ma'ruza modeli yetarli emasligini, ta'limni interaktiv formatga o'tkazish zarurligini ko'rsatadi.

Shunga yaqin ilmiy izlanishlarda Oleg V. Pavlov, Natalia V. Smirnova va Elena V. Smirnova iqtisodiy tushunchalarni o'zlashtirishda sabab-oqibat diagrammalaridan foydalanish samaradorligini tahlil qiladi. Ularning xulosalariga ko'ra, bunday vizual-metodik yondashuv talabalarni murakkab iqtisodiy

jarayonlarni tahlil qilishga, iqtisodiy model va o'zaro bog'liqliklarni mustaqil aniqlashga undaydi. Bu metod nafaqat nazariy bilimni, balki tahliliy fikrlashni ham chuqurlashtiradi.

Moliyaviy savodxonlikni rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajribada T. Kizyma tomonidan olib borilgan tadqiqot muhim o'rin tutadi. U oliy ta'lim muassasalarida moliyaviy savodxonlik darslarini joriy etish talabalarda moliyaviy qarorlar qabul qilish, risklarni baholash va jamg'arma-investitsiya madaniyatini shakllantirishga xizmat qilishini ilmiy asoslaydi. Moliyaviy savodxonlikning iqtisodiy barqarorlikdagi o'rnini Serhii Serhiichuk, Nadiia Grebeniuk, Tetiana Nazarenko, Valerii Parshakov va Olena Chasnikova tomonidan ham chuqur o'rganilgan. Ular moliyaviy savodxonlikning umumiy iqtisodiy rivojlanish, jamiyat farovonligi va makroiqtisodiy ko'rsatkichlar barqarorligiga bevosita ta'sirini asoslab bergan.

Talabalar moliyaviy savodxonligiga demografik va ijtimoiy omillarning ta'siri bo'yicha Rodríguez-Correa va hamkorlarining ilmiy tadqiqoti e'tiborga molik. Ularning natijalariga ko'ra, moliyaviy bilim darajasi yosh, oila daromadi, ta'lim yo'nalishi va individning ijtimoiy sharoitlariga qarab sezilarli farq qiladi. Bu holat moliyaviy tahlil bo'yicha ta'limni universallashtirish emas, balki individuallashtirilgan va kontekstual yondashuvlar asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatadi.

Mahalliy ilmiy izlanishlarda iqtisodiy tahlilni o'qitishda statistik dasturlar va real ma'lumotlar bilan ishlash kompetensiyasi alohida ta'kidlanadi. O'zbekiston tadqiqotchilarining ishlarida statistik paketlardan foydalanish, vaqt qatorlarini tahlil qilish, iqtisodiy indikatorlar dinamikasini talabalarga real amaliy misollar orqali o'rgatish ta'lim samaradorligini oshirishi ta'kidlanadi. Bu yondashuv talabalarni real iqtisodiy muammolarni tahlil qilishga tayyorlaydi.

Shuningdek, iqtisod va biznes fanlarini o'qitish metodlarini modernizatsiya qilish bo'yicha xalqaro tahlillarda o'quv kontenti, raqamli o'quv muhiti, o'qituvchi kompetensiyasi va didaktik resurslar sifatining oshishi ta'limning amaliy qiymatini kuchaytirishi qayd etiladi. Ushbu yo'nalish University of Maribor Press tadqiqotchilari tomonidan ham keng yoritilgan.

Umuman, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, zamonaviy iqtisodiy va moliyaviy ta'limning transformatsiyasi uch asosiy omilga tayanadi:

- raqamli va interaktiv pedagogik yondashuvlar;
- moliyaviy savodxonlikni amaliy asosda shakllantirish;
- real iqtisodiy ma'lumotlar va analitik dasturlar bilan ishlash ko'nikmalari.

Islohotlar davrida talabalarga iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, moliyaviy qarorlar qabul qilish va raqamli vositalardan foydalanish kompetensiyalarini berish ta'lim tizimining ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda ma'lumotlar ilmiy maqolalar, xalqaro ta'lim va moliyaviy tahlil bo'yicha hisobotlar, raqamli ta'lim platformalari statistikasi hamda O'zbekiston ta'lim islohotlariga oid ochiq manbalardan yig'ildi. Olingan ma'lumotlar kontent tahlili, taqqoslovchi tahlil va analitik yondashuv orqali qayta ishlanib, zamonaviy ta'lim metodlari hamda moliyaviy tahlilning amaliy samaradorligi baholandi.

Tadqiqot natijalari. So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta‘lim tizimida olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar mamlakatning iqtisodiy rivojlanish strategiyasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ta‘lim mazmuni va metodikasining yangilanishi iqtisodiy transformatsiyaning tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Mazkur jarayonning eng muhim yo‘nalishlaridan biri - ijtimoiy va amaliy fanlar, xususan iqtisodiyot va moliya fanlarini zamonaviy yondashuvlar asosida o‘qitishdir. Chunki iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi, moliyaviy bozorlarning tezkor o‘zgaruvchanligi, raqamli texnologiyalarning tez sur‘atlarda kirib kelishi ta‘lim metodikasidan ham mutlaqo yangi yondashuvlarni talab qiladi. Natijada iqtisodiy hamda moliyaviy tahlil fani nafaqat akademik fan sifatida, balki real iqtisodiy islohotlarni tushunish va ularning samaradorligini baholash vositasi sifatida talqin qilina boshladi.

Raqamli transformatsiya jarayoni ta‘limning barcha bo‘g‘inlarini qamrab olgani kabi iqtisodiyot va moliyaviy tahlil bo‘yicha bilimlarni egallash jarayonini ham tubdan o‘zgartirdi. Zamonaviy o‘quv jarayonida iqtisodiy jarayonlar bo‘yicha tushunchalarni shakllantirish faqat nazariy materiallarni yetkazish bilan chegaralanmaydi, balki real ma‘lumotlar bilan ishlash, statistik tahlil qilish, iqtisodiy modellarni qurish va ular asosida xulosalar chiqarish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, iqtisodiy islohotlar davrida ta‘limda qo‘llanilayotgan pedagogik texnologiyalar ham an‘anaviy yondashuvlardan farqli tarzda, talabaning mustaqil fikrlashi va iqtisodiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmasini shakllantirishga qaratildi.

Iqtisodiy ta‘lim mazmunining yangilanishida raqamli ta‘lim platformalari va ularning imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Onlayn o‘quv resurslari, interaktiv modullar, simulyatorlar, iqtisodiy jarayonlarning virtual modellari va statistik dasturlar bilan ishlash talabalarning faol ishtirokini ta‘minlaydi. Bu esa o‘z navbatida iqtisodiy tafakkur shakllanishida muhim bosqich hisoblanadi. Masalan, Excel, Stata, SPSS, EViews kabi statistik tizimlardan foydalanish orqali talabalar iqtisodiy ko‘rsatkichlarning dinamikasini aniqlash, tendensiyalarni prognozlash, korxona faoliyatini baholash kabi amaliy vazifalarni bajaradi. Bunday yondashuv ta‘limning amaliy qiymatini oshiradi va mehnat bozorida talab qilinadigan kompetensiyalarni shakllantiradi.

Ta‘lim jarayonida zamonaviy metodlarning qo‘llanilishi iqtisodiy islohotlarning mazmunini talabalarga chuqurroq ochib berish imkonini beradi. Masalan, interaktiv yondashuvlar - keys-stadi, loyiha asosidagi ta‘lim, muammoli ta‘lim, fikrlash xaritalari va vizual modellashtirish o‘quvchilarni iqtisodiy jarayonlarning mohiyatini chuqur tushunishga yo‘naltiradi. Keys-stadi orqali real iqtisodiy vaziyatlar tahlil qilinadi, talabalarga muqobil qarorlar ishlab chiqish, iqtisodiy-moliyaviy natijalarni baholash va strategik fikrlashni rivojlantirish imkoniyati beriladi. Loyiha asosida ta‘lim esa iqtisodiy tahlilni amaliy muammolar orqali o‘rganish imkonini yaratadi. Talabalar iqtisodiy islohotlar, bozor konyunkturasidagi o‘zgarishlar, moliyaviy barqarorlik, raqamli iqtisodiyot yoki sanoat tarmoqlaridagi transformatsiya jarayonlariga oid loyihalar ishlab chiqadi (1-jadval).

Zamonaviy ta'lim yondashuvlarining iqtisodiy va moliyaviy tahlil o'qitilishiga ta'siri

Ta'lim yondashuvi	Amaliy qo'llanilishi	Talabada shakllanadigan ko'nikmalar	Moliyaviy tahlilga ta'siri
Raqamli texnologiyalar (simulyatorlar, statistik dasturlar, onlayn platformalar)	Real ma'lumotlar bilan ishlash, iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish	Analitik fikrlash, ma'lumotlarni qayta ishlash, raqamli savodxonlik	Korxona ko'rsatkichlarini hisoblash, tendensiyalarni prognozlash
Keys-stadi (real iqtisodiy vaziyatlar tahlili)	Bozor holati, investitsion qarorlar, moliyaviy risklar bo'yicha keyslarni yechish	Qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash, muammoni baholash	Moliyaviy ko'rsatkichlar asosida muqobil qarorlarni ishlab chiqish
Loyiha asosidagi ta'lim	Amaliy iqtisodiy loyihalar ishlab chiqish, real sektor misollari bilan ishlash	Ijodkorlik, jamoada ishlash, iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish	Investitsion loyihalar samaradorligini baholash, risklarni o'lchash
Interaktiv metodlar (muhokama, debat, vizual modellar)	Iqtisodiy tushunchalarni grafik, diagramma va model orqali izohlash	Konseptual tushunish, kommunikativ ko'nikmalar	Moliyaviy tahlil jarayonlarini aniq vizual ko'rinishda tushunish
Fanlararo integratsiya (IT + iqtisodiyot + statistika)	IT vositalari yordamida iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili	Dasturlash elementlari, statistik tahlil, integrativ fikrlash	Murakkab moliyaviy modellarni yaratish va ularni baholash

Yuqoridagi jadval zamonaviy ta'lim yondashuvlarining iqtisodiy va moliyaviy tahlil o'qitilishiga ko'rsatadigan ta'sirini tizimli tarzda solishtirib beradi. Unda raqamli texnologiyalar, keys-stadi, loyiha asosidagi ta'lim, interaktiv metodlar va fanlararo integratsiya kabi usullar talabalarda qanday kompetensiyalarni shakllantirishi hamda moliyaviy tahlil jarayoniga aniq qanday hissa qo'shishi ko'rsatilgan. Raqamli vositalar real ma'lumotlar bilan ishlashni kuchaytirsa, keys-stadi qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Loyiha asosidagi ta'lim iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini bersa, interaktiv metodlar iqtisodiy tushunchalarni vizual asosda mustahkamlaydi. Fanlararo integratsiya esa murakkab moliyaviy modellarni yaratish uchun zarur bo'lgan statistik va IT kompetensiyalarini shakllantiradi. Jadvalning har bir bandi talabaning amaliy tayyorgarligini oshirishga, moliyaviy tahlilni chuqurroq anglashga yo'naltirilgan.

Moliyaviy tahlilning ta'lim jarayonidagi o'rni islohotlar kontekstida yanada oshdi. Bugungi iqtisodiy siyosat real sektor samaradorligini oshirish, moliyaviy intizomni kuchaytirish, budget barqarorligini ta'minlash va investitsiyalar oqimini kengaytirish kabi ustuvor vazifalarni ilgari surar ekan, moliyaviy tahlil mutaxassislaridan tizimli, chuqur va aniq fikrlashni talab qiladi. Moliyaviy ko'rsatkichlarni tahlil qilish, korxonaning likvidligi va rentabelligini baholash, pul oqimlarini modellashtirish, investitsion loyihalarning samaradorligini aniqlash kabi masalalar talabalarga amaliy mashg'ulotlar orqali chuqur o'rgatilishi zarur. Chunki iqtisodiyotda olib borilayotgan transformatsion jarayonlar moliyaviy barqarorlikning yangi modelini talab qilmoqda va bu jarayonda malakali, tahliliy fikrlaydigan kadrlarga ehtiyoj yuqori.

Islohotlar davrida iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi ta'lim jarayonida ham integrativ, tizimli va fanlararo yondashuvni talab qiladi. Masalan,

iqtisodiy tahlil endi faqat iqtisodiyot fanining tarkibiy qismi emas, balki menejment, marketing, davlat boshqaruvi, axborot texnologiyalari va sotsiologiya bilan bevosita bog'liq tarmoq-fan sifatida namoyon bo'lmoqda. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatini samarali boshqarish uchun moliyaviy tahlil bilan birgalikda iqtisodiy modellashtirish, risklarni baholash, optimallashtirish usullari, raqamli iqtisodiyot asoslari va iqtisodiy bashoratlash bilimlari talab etiladi. Shuning uchun ta'lim dasturlarida fanlararo modul va integratsiyalashgan yondashuvlarning ulushi sezilarli ravishda oshib bormoqda.

Ta'lim va iqtisodiy jarayonlar o'rtasidagi bog'liqlik davlat siyosatida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. O'zbekistonning islohotlar strategiyasida inson kapitalini rivojlantirish, zamonaviy iqtisodiy tafakkurni shakllantirish va ta'lim tizimini xalqaro me'yorlarga moslashtirish alohida ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu esa oliy ta'lim muassasalaridan faqat nazariy bilim berishni emas, balki zamonaviy iqtisodiy jarayonlarda qatnashishga tayyor, analitik fikrlovchi, kompetent mutaxassislar tayyorlashni talab qiladi. Shuning uchun ham iqtisodiyot va moliyaviy tahlil fanlari ta'lim dasturlarida markaziy o'rinni egallab bormoqda.

Moliyaviy savodxonlikning oshishi jamiyat va iqtisodiyot uchun umumiy ijobiy natijalar beradi. Moliyaviy savodli insonlar o'zining shaxsiy mablag'larini boshqarishda ongli qaror qabul qiladi, investitsiyalarga nisbatan mas'uliyatli yondashadi, kreditlar bo'yicha risklarni baholaydi, jamg'arma madaniyatini rivojlantiradi. Bu esa makroiqtisodiy barqarorlikka ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli iqtisodiy va moliyaviy savodxonlikni oshirish davlat siyosatida ham, ta'lim jarayonida ham dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda.

Pedagogik yondashuvlarning zamonaviy formatga o'tilishi ta'lim sifatini oshirish bilan birga, o'quv jarayonida motivatsiya, ijodkorlik va tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi. Talabalar endi faqat tinglovchi emas, balki tahlil qiluvchi, izlanish olib boruvchi, natijalardan xulosa chiqaruvchi faol subyekt sifatida shakllanadi. Ayniqsa, iqtisodiy ko'rsatkichlar ustida ishlash jarayonida talabalar iqtisodiy g'oyalarni modellashtirish, matematik va statistik usullarni qo'llash, ma'lumotlarni vizualizatsiya qilish, prognozlar tuzish kabi kompetensiyalarni egallaydi.

Bu jarayonda o'qituvchilarning roli ham o'zgarib bormoqda. Endilikda pedagogning vazifasi faqat bilim berish emas, balki talabaning o'zlashtirish jarayonini boshqarish, unga o'quv faoliyatida yo'l-yo'riq ko'rsatish, analitik fikrlashga undash va mustaqil izlanishga sharoit yaratishdan iborat. Natijada o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabat hamkorlik, interaktiv fikr almashish va birgalikda o'rganish tamoyillariga asoslanadi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar.

Xulosa qilib aytganda, islohotlar davrida ta'lim tizimini zamonaviy yondashuvlar asosida qayta tashkil etish iqtisodiy va moliyaviy tahlil fanlarining o'qitilishida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va amaliy tahlil vositalarining joriy etilishi natijasida talabalarning analitik fikrlash darajasi, iqtisodiy jarayonlarni tushunish qobiliyati va real ma'lumotlar bilan ishlash ko'nikmalari sezilarli ravishda oshmoqda. Bu jarayon iqtisodiy islohotlarning chuqur va tizimli amalga oshirilishi uchun zarur bo'lgan malakali mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Sohani yanada rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida iqtisodiy va moliyaviy tahlilning amaliy jihatlarini kuchaytirish, real statistik ma'lumotlar, raqamli platformalar va tahliliy simulyatorlardan foydalanish bo'yicha metodik yondashuvlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quv dasturlarida fanlararo integratsiyani kuchaytirish, iqtisodiy modellashtirish, risklarni baholash, prognozlash va raqamli iqtisodiyot asoslarini chuqur o'rgatish talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshiradi. O'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish ham jarayonning barqarorligini ta'minlaydi.

Sohaga oid takomillashtirish ishlari izchil davom ettirilishi uchun ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va iqtisodiy siyosatni shakllantiruvchi institutlar o'rtasida samarali hamkorlikni kuchaytirish, akademik jarayonni mehnat bozori talablariga moslashtirish, innovatsion pedagogik yondashuvlarni izchil tatbiq etish zarur. Shuningdek, talabalarni iqtisodiy islohotlar mazmuniga jalb etish, ularni amaliy loyihalar, tahliliy topshiriqlar va real sektor bilan bog'langan tadqiqotlarga faol yo'naltirish iqtisodiy tafakkur va kasbiy kompetensiyalarni yanada mustahkamlaydi. Bu esa ta'lim jarayonining sifatini oshirish bilan birga, iqtisodiyotda olib borilayotgan transformatsiyalarning samaradorligini ta'minlashga ko'mak beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Abdukaxxorova D. Iqtisodiyot fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik yondashuvlar. – Toshkent: Innovatsion Ziyo, 2023. – 214 b.*
2. *Pavlov O.V., Smirnova N.V., Smirnova E.V. Enhancing Economic Literacy through Causal Diagrams. – Cambridge: MIT Press, 2022. – 185 p.*
3. *T. Kizyma. Methods of Teaching Financial Literacy in Higher Education. – Lviv: WUNU Press, 2020. – 168 p.*
4. *S. Serhiichuk, N. Grebeniuk, T. Nazarenko, V. Parshakov, O. Chasnikova. Financial Literacy and Economic Development. – Madrid: SCIT Conference Series, 2024. – 132 p.*
5. *P.A. Rodríguez-Correa. Financial Literacy Among Young College Students. – Mexico City: UNAM Press, 2022. – 140 p.*
6. *M. Friedman. Capitalism and Freedom. – Chicago: University of Chicago Press, 2002. – 208 p.*
7. *P. Samuelson, W. Nordhaus. Economics. – New York: McGraw-Hill, 2010. – 744 p.*
8. *R. Kaplan, D. Norton. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. – Boston: Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.*
9. *M. Porter. Competitive Advantage. – New York: Free Press, 1998. – 557 p.*
10. *J. Stiglitz. Economics of the Public Sector. – New York: W.W. Norton & Company, 2015. – 880 p.*
11. *C. Jones. Macroeconomics. – New York: W.W. Norton & Company, 2021. – 642 p.*
12. *OECD. Education at a Glance. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 462 p.*

THE ROLE OF E-GOVERNMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE DIGITAL ECONOMY

Abdurashidov A., 1-kurs magistri,
azizjon3391@gmail.com

Abstract. *This extended thesis examines the role of e-government in advancing the digital economy, focusing on its effects on administrative efficiency, transparency, and innovation. The study reviews international best practices and evaluates Uzbekistan's recent digital initiatives,*

highlighting progress in online public services and identifying challenges in interoperability, cybersecurity, and digital skills. Empirical and normative sources are used to propose practical recommendations for accelerating digital integration and expanding public-private cooperation. Results indicate that strengthened e-government systems significantly contribute to economic modernization.

Keywords: e-government; digital economy; public services; digital transformation; interoperability

Annotatsiya. Mazkur kengaytirilgan tezis raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda elektron hukumatning rolini tahlil qiladi hamda uning ma'muriy samaradorlik, shaffoflik va innovatsion jarayonlarga ta'sirini o'rganadi. Tadqiqotda xalqaro ilg'or tajribalar ko'rib chiqilib, O'zbekistonning so'nggi raqamli tashabbuslari baholanadi, onlayn davlat xizmatlari sohasidagi yutuqlar yoritiladi hamda tizimlararo integratsiya, kiberxavfsizlik va raqamli ko'nikmalar bilan bog'liq muammolar aniqlanadi. Empirik va normativ manbalarga asoslanib, raqamli integratsiyani jadallashtirish hamda davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari elektron hukumat tizimlarini mustahkamlash iqtisodiy modernizatsiyaga sezilarli hissa qo'shishini ko'rsatadi.

Kalit so'zla: elektron hukumat; raqamli iqtisodiyot; davlat xizmatlari; raqamli transformatsiya; interoperabellik

Аннотация. В данной расширенной тезисной работе рассматривается роль электронного правительства в развитии цифровой экономики с акцентом на его влияние на административную эффективность, прозрачность и инновации. В исследовании анализируются лучшие международные практики и оцениваются последние цифровые инициативы Республики Узбекистан, отражается прогресс в сфере онлайн-государственных услуг, а также выявляются проблемы, связанные с интероперабельностью, кибербезопасностью и цифровыми навыками. На основе эмпирических и нормативных источников предлагаются практические рекомендации по ускорению цифровой интеграции и расширению государственно-частного партнёрства. Результаты исследования показывают, что укрепление систем электронного правительства существенно способствует экономической модернизации.

Ключевые слова: электронное правительство; цифровая экономика; государственные услуги; цифровая трансформация; интероперабельность

Introduction. The rapid development of digital technologies has led to profound changes in the structure and functioning of modern economies. Digital platforms, electronic transactions, cloud computing, and data-driven decision-making have become integral components of economic activity. As a result, traditional approaches to public administration are increasingly insufficient for managing economic processes that are fast, interconnected, and largely digital in nature.

In these conditions, the role of the state is undergoing a gradual transformation. Public administration is no longer limited to regulatory and supervisory functions; instead, it also involves creating institutional, technological, and legal conditions that enable the effective development of the digital economy. Governments are expected to ensure the availability of digital infrastructure, protect data security, and provide efficient public services that correspond to the needs of citizens and businesses operating in a digital environment.

Within this transformation, e-government has emerged as one of the key instruments of state policy. E-government should not be understood solely as the transfer of traditional public services into electronic form. Its broader significance lies in the reorganization of administrative processes, the improvement of data

management practices, and the strengthening of coordination between public institutions. When these elements function effectively, they reduce bureaucratic barriers, increase transparency, and improve the predictability of interactions between the state and economic actors.

The importance of e-government becomes especially evident in the context of the digital economy, where speed, reliability, and accessibility of administrative procedures directly influence business activity and innovation. Efficient digital governance supports the development of electronic commerce, digital entrepreneurship, and online service markets by creating a stable and user-friendly regulatory environment.

For developing countries, including Uzbekistan, the development of e-government is closely linked to broader goals of economic modernization and global integration. Over recent years, Uzbekistan has initiated large-scale reforms aimed at digital transformation, including the expansion of online public services and the introduction of digital solutions in various sectors of the economy. These initiatives demonstrate a strategic commitment to modernization; however, their real economic impact depends on the level of institutional coordination and the effective integration of digital technologies into existing governance structures.

In this context, analyzing the role of e-government in the development of the digital economy is particularly relevant. Studying Uzbekistan's experience makes it possible to assess how digital public administration influences economic processes in practice and to identify factors that enhance or limit its effectiveness. Such analysis contributes to a better understanding of e-government not only as an administrative tool, but also as a potential driver of sustainable digital economic growth.

Literature review. The relationship between e-government and the development of the digital economy has been widely examined in academic research and in analytical reports prepared by international organizations. Most studies agree that the digitalization of public administration plays an important role in improving the efficiency of state institutions and reducing transaction costs for economic actors [1,2]. By simplifying administrative procedures and increasing the speed of service delivery, e-government creates more favorable conditions for business activity and innovation.

A significant body of literature emphasizes that the economic impact of e-government depends not only on the availability of online services, but also on the degree of coordination between government institutions. Research focusing on advanced digital states, such as Estonia, Singapore, and South Korea, demonstrates that integrated information systems and unified digital identity platforms significantly enhance the effectiveness of digital governance [2,3]. In these countries, public institutions are able to exchange data efficiently, which reduces duplication of procedures and improves the overall quality of public services.

Several authors also highlight that interoperability between government information systems is a key factor determining the success of e-government reforms. When information systems are fragmented, citizens and businesses are often required to submit the same data multiple times to different institutions. This

reduces efficiency and limits the potential economic benefits of digitalization, even when modern technologies are formally introduced.

At the same time, researchers underline that technological solutions alone are insufficient to ensure positive economic outcomes. Institutional capacity plays a decisive role in shaping the effectiveness of e-government initiatives. This includes the availability of qualified human resources, appropriate legal and regulatory frameworks, and organizational readiness for digital transformation [4]. Without these conditions, digital reforms may remain superficial and fail to produce sustainable results.

This issue is particularly relevant for developing economies, where institutional constraints, limited financial resources, and uneven levels of digital skills can slow the development of e-government and reduce its contribution to the digital economy [5]. As a result, many scholars emphasize the importance of analyzing national experiences in order to better understand how e-government functions in specific institutional contexts. Such analysis allows for identifying practical challenges and formulating policy recommendations that are more closely aligned with national development goals.

Methodology. This study employs a qualitative research approach based on comparative analysis and the review of normative and legal documents. Such an approach is appropriate for examining the role of e-government in the development of the digital economy, as it allows for an in-depth assessment of institutional and regulatory factors without relying on primary quantitative data.

International analytical reports and e-government development indices are used to identify general trends in digital governance and to compare Uzbekistan's experience with that of selected benchmark countries. These materials make it possible to evaluate the level of digital public administration and to highlight key factors that influence the effectiveness of e-government reforms.

National strategic documents, policy papers, and official government reports serve as the main sources for analyzing the development of e-government in Uzbekistan. Through the review of these documents, the study examines state priorities, regulatory frameworks, and institutional mechanisms related to digital transformation and public service delivery.

In addition, academic publications and analytical studies prepared by international organizations are reviewed in order to identify common challenges and best practices in the field of e-government. This combination of sources ensures a balanced analysis that reflects both international experience and national specificities.

Overall, the chosen methodology allows for a comprehensive examination of the role of e-government in the digital economy and provides a reliable basis for formulating practical recommendations aimed at improving digital governance in Uzbekistan.

Main findings. The analysis shows that e-government has a meaningful influence on the development of the digital economy, primarily through improvements in the functioning of public administration. When government services are transferred to digital formats, many administrative procedures become

faster, more transparent, and easier to manage. This reduces unnecessary delays and lowers transaction costs for both businesses and citizens, which is especially important in a digital economic environment where efficiency and speed play a critical role.

One of the main positive effects of e-government is the simplification of interactions between the state and economic actors. Digital public services reduce the need for physical visits to government offices and limit direct contact with officials, which helps minimize bureaucratic barriers. As a result, businesses can focus more on productive activities rather than administrative procedures, while citizens gain easier access to essential public services.

In Uzbekistan, noticeable progress has been achieved in the digitalization of public administration. The expansion of online government platforms, electronic tax reporting systems, and digital solutions in various sectors has improved accessibility and increased transparency. These developments indicate a gradual shift toward modern digital governance and demonstrate the state's commitment to supporting digital transformation.

At the same time, the findings reveal that the economic impact of these reforms is not always fully realized. One of the main challenges remains the insufficient interoperability of government information systems. In practice, different public institutions often operate separate digital platforms that are not fully integrated. This leads to repeated submission of the same information by users and creates additional administrative steps, which reduces overall efficiency.

A comparison with countries that have more advanced e-government systems helps explain this limitation. In states such as Estonia and Singapore, digital public services are built around integrated systems that allow data to be shared across institutions. As a result, citizens and businesses are rarely required to provide the same information multiple times. In Uzbekistan, however, fragmentation of information systems still limits the potential benefits of digitalization and slows down administrative processes.

Another factor influencing the effectiveness of e-government is the level of digital skills among users and public sector employees. While access to online services is expanding, not all citizens and entrepreneurs possess sufficient digital literacy to use these services effectively. In addition, public institutions often face a shortage of qualified IT specialists capable of maintaining and developing complex digital systems. These challenges affect the sustainability and long-term impact of e-government reforms.

In this context, the experience of Uzbekistan's unified digital public services portal, **myGov.uz**, provides a practical illustration of how e-government can alleviate everyday administrative burdens. The platform offers access to a wide range of public services in electronic form, covering social services, civil registration, and procedures related to entrepreneurial activity. For business owners, myGov.uz significantly simplifies processes such as business registration, obtaining licenses and patents, and accessing regulatory services online. This reduces administrative costs, saves time, and increases transparency.

For citizens, the platform improves convenience by allowing many essential services to be obtained remotely, without the need for physical presence at government institutions. Overall, myGov.uz demonstrates how coordinated digital solutions can improve administrative efficiency and create more favorable conditions for economic activity. At the same time, its further development highlights the importance of system integration, user-friendly design, and continuous improvement of digital skills in order to maximize the contribution of e-government to the digital economy.

Conclusion and practical recommendations. The conducted analysis confirms that e-government plays an important role in the development of the digital economy by improving the efficiency, transparency, and accessibility of public administration. Digital public services reduce administrative barriers, simplify interactions between the state and economic actors, and create more predictable conditions for business activity. These factors are particularly important in a digital economy, where speed and reliability of administrative procedures directly influence economic performance.

In Uzbekistan, the implementation of e-government reforms has laid a solid foundation for modernizing public administration. The expansion of online services and digital platforms has improved access to public services for both citizens and business entities. At the same time, the study shows that the economic potential of e-government is not yet fully realized, mainly due to challenges related to system interoperability, institutional capacity, and digital skills.

Based on the findings, several practical recommendations can be proposed. First, greater attention should be given to improving integration between government information systems. Strengthening interoperability would help eliminate duplication of procedures and significantly increase administrative efficiency. Second, ensuring a high level of cybersecurity is essential for maintaining trust in digital public services and protecting sensitive data. Investments in modern security solutions and regulatory frameworks should therefore remain a priority.

Third, expanding digital literacy programs for citizens and public sector employees is necessary to increase effective use of e-government services. Improving digital skills would allow users to benefit more fully from existing platforms and reduce resistance to digital transformation. Finally, strengthening cooperation between the public and private sectors can support innovation, improve the quality of digital solutions, and accelerate the development of user-oriented services.

Overall, the consistent and coordinated development of e-government has the potential to become a long-term driver of sustainable digital economic growth in Uzbekistan. By addressing existing institutional and technological challenges, e-government can move beyond service digitalization and play a more active role in shaping the digital economy.

References:

1. OECD. (2023). *Digital Government Review*. Paris: OECD Publishing.

2. United Nations. (2022). *United Nations E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*. New York: UN Department of Economic and Social Affairs.
3. Estonian Information System Authority. (2021). *E-Government Infrastructure and Digital Governance Model of Estonia*. Tallinn.
4. Bekmurodov, A., & Sattorov, M. (2021). *Digital transformation in public administration*. Tashkent: Academic Publishing House.
5. Government of the Republic of Uzbekistan. (2020–2024). *National strategies and policy documents on the development of the digital economy and e-government*. Tashkent.

ZAMONAVIY IQTISODIYOTNING MOLIYAVIY TAHLILDAGI ASOSLARI

Abdurahmonov Asadbek, UMFT

Moliya va moliyaviy texnologiyalar yonalishi 1-kurs talabasi

asadbekabdurahmonov1111@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu mavzu islohotlar va transformatsiya jarayonlarida zamonaviy iqtisodiyot tamoyillari va moliyaviy tahlilning ahamiyatini yoritadi. Iqtisodiy liberallashtirish, bozor infratuzilmasini shakllantirish va institutsional o'zgarishlar sharoitida moliyaviy tahlil iqtisodiy jarayonlarni chuqur baholash, risklarni aniqlash, investitsion qarorlar qabul qilish va davlat siyosatini samarali rejalashtirishda muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi. Annotatsiya mazkur jarayonlarda analitik yondashuvning o'rni va iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi rolini aks ettiradi.

Islohotlar, transformatsiya, zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, bozor iqtisodiyoti, institutsional o'zgarishlar, iqtisodiy o'sish, investitsiya tahlili, risklarni boshqarish, raqamlashtirish, makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy barqarorlik, iqtisodiy samaradorlik, innovatsion rivojlanish

Kalit so'zla: Islohotlar, transformatsiya, zamonaviy iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, barqaror rivojlanish, bozor mexanizmlari, risklarni baholash.

Аннотация. Данная работа раскрывает значимость современной экономики и финансового анализа в условиях реформ и трансформационных процессов. В период либерализации экономики, формирования рыночной инфраструктуры и институциональных изменений финансовый анализ становится важным инструментом для оценки экономических процессов, идентификации рисков, принятия инвестиционных решений и эффективного планирования государственной политики. Аннотация подчеркивает роль аналитического подхода в повышении экономической эффективности.

Ключевые слова: Реформы, трансформация, современная экономика, финансовый анализ, устойчивое развитие, рыночные механизмы, оценка рисков.

Annotation. This work highlights the importance of modern economics and financial analysis during periods of reform and transformation. As economic liberalization progresses, market infrastructure develops, and institutional changes take place, financial analysis serves as a crucial tool for evaluating economic processes identifying risks, guiding investment decisions, and improving public policy planning. The annotation emphasizes the role of analytical approaches in enhancing economic efficiency and effectiveness.

Key words: Reforms, transformation, modern economy, financial analysis, sustainable development, market mechanisms, risk assessment.

Kirish. Bugungi globallashuv va tezkor o'zgarishlar davrida mamlakatlarning iqtisodiy taraqqiyoti bevosita ularning islohotlarni chuqur va izchil amalga oshirishiga bog'liqdir. Transformatsiya jarayoni - bu iqtisodiyotni markazlashgan boshqaruvdan bozor mexanizmlariga o'tkazish, institutlarni modernizatsiya qilish, raqobatbardosh iqtisodiy muhitni shakllantirish va

boshqaruv samaradorligini oshirishni o'z ichiga oladigan murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Bunday sharoitda zamonaviy iqtisodiyot tamoyillaridan oqilona foydalanish, iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish va ilmiy asoslangan yondashuvni joriy etish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, moliyaviy tahlil islohotlar samaradorligini baholash, investitsion faoliyatni yo'naltirish, risklarni aniqlash va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda asosiy vositalardan biridir. Davlat byudjetining shakllanishi, korxonalar faoliyatining takomillashuvi, moliya bozorlarining rivojlanishi ham aynan sifatli moliyaviy tahlilning mavjudligiga bevosita bog'liq. Zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamlashtirish jarayonlari va ochiq ma'lumotlar tizimi esa tahlil ke

Mavzuning dolzarbligi shundaki, islohotlar chuqurlashib borayotgan hozirgi sharoitda iqtisodiy jarayonlarni to'g'ri baholash, ularning oqibatlarini prognoz qilish hamda strategik qarorlar qabul qilishda zamonaviy iqtisodiy yondashuvlar va moliyaviy tahlilning o'rni beqiyosdir. Ushbu ishda aynan shu omillarning mazmun-mohiyati, ularning iqtisodiy tizimdagi ahamiyati va transformatsiya davridagi roli keng yoritiladi.

Adabiyotlar tahlili. Islohotlar va transformatsiya jarayonlarining nazariy asoslari dunyo iqtisodiyoti bo'yicha yetakchi mutaxassislar tomonidan keng o'rganilgan. Xususan, D. North, J. Stiglitz, F. Hayek kabi iqtisodchilar institutsional islohotlarning iqtisodiyotni bozor mexanizmlariga moslashtirishdagi hal qiluvchi rolini ta'kidlaydilar[2]. Ularning ilmiy izlanishlarida iqtisodiy transformatsiya jarayoni institutsional muhitni o'zgartirish, mulkchilik munosabatlarini takomillashtirish va bozor infratuzilmasini rivojlantirish bilan chambarchas bog'liq ekani qayd etilgan.

Sharqiy Yevropa va Osiyo mamlakatlarida amalga oshirilgan islohotlarni o'rgangan M. Todaro, J. Sachs va A. Sen kabi olimlarning tadqiqotlariga ko'ra, iqtisodiy o'sish va barqaror taraqqiyot samarali boshqaruv, moliyaviy intizom va aniq tahlillarga asoslangan strategik qarorlar bilan belgilanadi[3]. Ular transformatsiya davrida davlatning tartibga soluvchi roli, raqobat muhitini shakllantirish va investitsion jalb etuvchanlikni oshirishning ahamiyatini alohida ko'rsatadilar.

Moliyaviy tahlil bo'yicha zamonaviy adabiyotlarda (R. Higgins, E. Brigham, J. Houston, G. Foster) korxona faoliyatining moliyaviy barqarorligini baholash, risklarni aniqlash, investitsion loyihalarning samaradorligini o'lchash metodikalariga katta e'tibor qaratilgan[4]. Bu ilmiy ishlarda moliyaviy ko'rsatkichlarning tahlili transformatsiya jarayonlarida iqtisodiy qarorlar qabul qilish uchun asosiy instrumentlardan biri ekanligi e'tirof etiladi.

O'zbekiston bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlarda esa (M. Qosimov, O. Xolmatov, A. G'afurov va boshqalar) iqtisodiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish, makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, bank-moliya sistemasini modernizatsiya qilish hamda korxonalarda moliyaviy tahlilni raqamlashtirishning amaliy ahamiyati keng yoritilgan.[5] Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, islohotlar jarayonida moliyaviy tahlil iqtisodiy muammolarni

aniqlash, samaradorlik darajasini baholash va yangi strategiyalar ishlab chiqishda hal qiluvchi o‘rin tutadi.

Umumiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlil transformatsiya jarayonlarining ajralmas qismi bo‘lib, ularning uyg‘unligi iqtisodiy o‘sish va barqarorlikka erishishda muhim ahamiyatga ega. Ilmiy manbalar iqtisodiy islohotlarning samaradorligi tahlilga asoslangan boshqaruv qarorlari bilan belgilanadi degan umumiy xulosaga keladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyotlar tahlili islohotlar va transformatsiya davridagi zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlil masalalarini nazariy asoslar, empirik natijalar va amaliy usullar orqali tizimli ko‘rib chiqadi. Tadqiqotlar ikki asosiy oqimga bo‘linadi: (1) transformatsiya va institutsional islohotlar nazariyasi va (2) moliyaviy tahlilning amaliy metodologiyalari hamda ularning islohotlarga ta’siri.

Tadqiqot natijalari

Institutsional iqtisodiyot: Douglass North va boshqa olimlar institutlar iqtisodiy faoliyatni belgilovchi asosiy omil ekanini ta’kidlaydi. Institutsional o‘zgarishlar (mulk huquqi, qonuniylik, shaffoflik) bozor funktsiyalarining samarali ishlashiga bevosita ta’sir qiladi.

Transformatsion iqtisodiyot: Sharqiy Yevropa va postsovet hududlarining o‘tkazgan transformatsiya tajribalari (masalan, market reforms, privatizatsiya, liberalizatsiya) adabiyotlarda keng tahlil qilinadi - buning iqtisodiy o‘sish, daromad taqsimoti va ijtimoiy natijalarga murakkab ta’siri aks ettirilgan.

Moliyaviy tahlil nazariyasi: Moliyaviy tahlil - firmalarning va davlatning moliyaviy holatini baholash, investitsion loyihalar samaradorligini o‘lchash va risklarni boshqarish uchun zarur nazariy komponent hisoblanadi. Bu sohada korporativ moliya, moliya bozorlari va makro-moliya literaturasi tutashadi

Moliyaviy hisobotlar tahlili: nisbiy ko‘rsatkichlar (likvidlik, qarz yuklamasi, rentabellik), foyda va zarar hamda pul oqimi tahlili.

Investitsiya baholash: NPV, IRR, payback period, sensitivity analysis.

Risklarni o‘lchash: Value at Risk (VaR), stress-testlar, senariy tahlili.

Makroiqtisodiy modellash: DSGE, VAR, aralash panel regressiyalar - islohotlarning qisqa va uzoq muddatli ta’sirini baholash uchun.

Kompyuter modellari va CGE (Computable General Equilibrium): siyosat o‘zgarishlarining sektorlar bo‘yicha ta’sirini simulyatsiya qilishda qo‘llanadi.

Global tajribalar: Ko‘plab tadqiqotlar transformatsiya jarayonida bozor-mexanizmlarini joriy etish va moliyaviy sektorningni barqarorlashtirish iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tez va noto‘g‘ri amalga oshirilgan privatizatsiya yoki siyosatlar norozilik, korrupsiya va ijtimoiy notenglikni kuchaytirishi mumkinligi ham qayd etilgan.

Bank va moliya islohotlari: Bank sistemasi tuzilmasini mustahkamlash, qarz sifatini yaxshilash va nazoratni kuchaytirish bank sektorining kreditlash imkoniyatini oshirib, xususiy sektorni rag‘batlantiradi. Stress-testlar va kapital yetarliligi standartlari (Bazel kabi) muhim ahamiyat kasb etadi.

FDI va investitsiyalar: Iqtisodiy liberalizatsiya va shaffof institutlar investorlarni jalb qiladi - bu esa transformatsiya davrida texnologiya transferi va iqtisodiy diversifikatsiyaga xizmat qiladi.

Mintaqaviy tadqiqotlar (Sharqiy Yevropa, Markaziy Osiyo): Tadqiqotlar ko'rsatadiki, davlat siyosatining izchilligi, korrupsiyaga qarshi kurash va huquqiy kafolatlar transformatsiya samaradorligini aniqlovchi asosiy omillardir.

O'zbekistonda o'tkazilgan tadqiqotlar (ilmiy maqolalar, hukumat hisobotlari, Iqtisodiy tadqiqot markazlari materiallari) institutlar modernizatsiyasi, soliq va byudjet siyosati, bank-moliya tizimi islohlariga e'tibor qaratadi. Mahalliy tadqiqotlar:

Bosqichma-bosqich islohotlar strategiyasining afzalliklari va kamchiliklari;

Davlat korxonalari privatizatsiyasining samaradorligi;

Raqamlashtirish va moliyaviy tahlil metodlarining joriy etilishi - korxona darajasida boshqaruvni yaxshilashga yordam beradi. Umuman, mahalliy literaturada moliyaviy tahlilning amaliy jihatlari va islohotlar samaradorligini baholashga oid empirik misollar ko'plab ishlarda mavjud.

Kvalitativ tahlil: siyosat hujjatlari, intervyular, case-study.

Kvantitativ tahlil: panel ma'lumotlar, cross-country regressiyalar, vaqt qatorlari tahlili.

Aralash yondashuvlar: har ikkisini birlashtirib, siyosat tavsiyalarini ishlab chiqish.

Muayyan tadqiqotlarda sabab-oqibatni aniqlash uchun instrumental o'zgaruvchilar yoki tabiiy eksperimentlar ishlatilgani ham qayd etiladi.

Moliyaviy tahlil transformatsiya jarayonida strategik qarorlar qabul qilish uchun zarur va bu tahlilning sifati islohotlarning muvaffaqiyatini aniqlovchi muhim omil hisoblanadi.

Institutsional yaxshilanishlar (huquqiy baza, shaffoflik, boshqaruvning javobgarligi) investitsion faollik va iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

Raqamlashtirish va axborot tizimlari moliyaviy tahlilning aniq va tez amalga oshirilishini ta'minlaydi, biroq ma'lumot sifatining zaifligi va statistik bazaning cheklanganligi mintaqaviy tadqiqotlarda muammo hisoblanadi.

Adabiyotlarda qisqa muddatli foyda va ijtimoiy xarajatlarni muvozanatlash zarurligi ham qayd etiladi - ya'ni islohotlar adolatli va inklyuziv bo'lishi kerak

Ma'lumot yetishmasligi: ko'plab mintaqaviy va mahalliy tahlillar yuqori sifatli, uzluksiz statistik ma'lumotlarning yo'qligi sababli cheklangan.

Ijtimoiy ta'sir o'lchovi: islohotlarning ijtimoiy oqibatlarini (bandlik, daromad tengsizligi, kambag'allik) tizimli o'rganish kamroq.

Texnologik omil: raqamli transformatsiyaning moliyaviy tahlilga ta'siri va big data usullarini qo'llash bo'yicha empirik tadqiqotlar etarli emas.

Uzbekistonga yo'naltirilgan chuqur empirik ishlanmalar: mahalliy sharoitga mos modellash, hukumat siyosatining uzun muddatli ta'sirini o'lchovchi tadqiqotlar zarur.

Moliyaviy tahlil vositalarini davlat va korxona darajasida mustahkamlash uchun ma'lumot infratuzilmasini yaxshilash;

Islohotlar dasturlarini ishlab chiqishda stress-test va senariy tahlillarni keng joriy etish;

Institutlarni modernizatsiya qilish, qonuniy kafolatlarni mustahkamlash va korrupsiyaga qarshi chora-larni kuchaytirish;

Raqamli va big data yondashuvlarini tahlil jarayonlariga integratsiyalash.

Xulosa. Keng ko‘lamli adabiyotlar islohotlar va transformatsiya jarayonlarida zamonaviy iqtisodiyot va moliyaviy tahlilning markaziy rolini tasdiqlaydi. Nazariy ishlanmalar institutlarning ahamiyatini yoritadi, empirik tadqiqotlar esa moliyaviy tahlil va islohotlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mahalliy kontekstda ma’lumotlar va metodologiyalarni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar talab etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. *Islohotlar, institutsional o‘zgarishlar va transformatsiya jarayonlari uchun asosiy manba*.

2. North D.C. Stiglitz J.E. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. *Institutsional iqtisodiyot va transformatsiya nazariyasining fundamental manbasi*.

3. Todaro M.P., Smith S.C. *Economic Development*. – Pearson Education, 2015. *Rivojlanayotgan mamlakatlarda transformatsiya va barqaror o‘shish masalalari*.

4. Brigham E.F., Houston J.F. *Fundamentals of Financial Management*. – Cengage Learning, 2019. *Moliyaviy tahlil, investitsiya baholash, risklarni boshqarish..*

5. Qosimov M.Q. *O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlar va barqaror rivojlanish*. – Toshkent, 2019. *O‘zbekiston tajribasi bo‘yicha mahalliy ilmiy manba*.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIVAVIY TAHLIL USULLARINING TAKOMILLASHUVI

Abdullayeva Saodatxon Umidjon qizi, UMFT

Moliya va moliyaviy texnologiyasi 1-bosqich talabasi

saodatxonabdullayeva34@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida korxonalar moliyaviy tahlilini modernizatsiya qilish zaruriyati asoslab berilgan. Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli hisoblash va blokcheyn kabi innovatsion vositalarning moliyaviy tahlil jarayoniga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, mavjud usullarni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar. Raqamli iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, raqamli transformatsiya, Big Data, sun‘iy intellekt, blokcheyn, bulutli texnologiyalar, moliyaviy ko‘rsatkichlar, analitika.

Аннотация. В статье обосновывается необходимость модернизации финансового анализа предприятий в контексте стремительного развития цифровой экономики. Подчеркивается влияние инновационных инструментов, таких как цифровые технологии, искусственный интеллект, большие данные (Big Data), облачные вычисления и блокчейн, на процесс финансового анализа. Также выдвигаются научные и практические предложения по совершенствованию существующих методов.

Ключевые слова: цифровая экономика, финансовый анализ, цифровая трансформация, большие данные, искусственный интеллект, блокчейн, облачные технологии, финансовые показатели, аналитика.

Abstract. The article substantiates the need to modernize the financial analysis of enterprises in the context of the rapid development of the digital economy. The impact of innovative tools such as digital technologies, artificial intelligence, big data (Big Data), cloud

computing and blockchain on the process of financial analysis is highlighted. Also, scientific and practical proposals are put forward to improve existing methods.

Keywords. *Digital economy, financial analysis, digital transformation, Big Data, artificial intelligence, blockchain, cloud technologies, financial indicators, analytics.*

Kirish. Hozirgi davr global iqtisodiyotida raqamli texnologiyalarning jadal sur'atlar bilan rivojlanishi iqtisodiy jarayonlarning tubdan o'zgarishiga sabab bo'lmoqda. Axborot resurslarining asosiy strategik omilga aylanishi, iqtisodiy faoliyatning onlayn maydonga ko'chishi, korxonalarning yangi biznes-modellardan foydalanishi raqamli iqtisodiyotning shakllanishini jadallashtirmoqda. Bunday sharoitda moliyaviy boshqaruvning asosiy vositalaridan biri hisoblangan moliyaviy tahlilning mazmuni, vazifalari va usullarini qayta ko'rib chiqish zarurati tug'ilmoqda. Chunki an'anaviy moliyaviy tahlil usullari katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlashda, real vaqt rejimida monitoring yuritishda yoki tezkor qaror qabul qilishda yetarli darajada samarali emas.[1] Raqamli iqtisodiyotning asosiy xususiyati – dunyo bo'ylab generatsiya qilinayotgan ma'lumotlar hajmining keskin o'sishi, ularni qayta ishlash imkoniyatlarining kengayib borishi va iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning kuchayishidir. Zamonaviy korxonalar faoliyatida Big Data, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, mini-dasturlash vositalari, IoT, blokcheyn kabi texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Bu esa moliyaviy tahlilning faqat retrospektiv ma'lumotlarga asoslanishini emas, balki prognozlash, simulyatsiya qilish, xavflarni oldindan baholash singari murakkab jarayonlar bilan boyitishni talab qiladi.[2]

Shu bilan birga, bozorlardagi yuqori raqobat, tashqi iqtisodiy omillarning o'zgaruvchanligi, iste'molchilar xatti-harakatlarining raqamli platformalar orqali aniq qayd etilishi korxonalardan tezkor va moslashuvchan moliyaviy qarorlar qabul qilishni talab qilmoqda. Moliyaviy tahlilning avtomatlashuvi, integratsiyalashgan dasturiy platformalarning yaratilishi, raqamli vositalar orqali axborotning sifat va tezkorlik jihatdan yuksalishi boshqaruv samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, sun'iy intellekt asosida yaratilgan tahliliy modellar korxonalarning likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik va risk ko'rsatkichlarini oldindan aniqlashda keng qo'llanila boshladi.

Adabiyotlar tahlili

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot va moliyaviy analitika bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xalqaro tadqiqotlarda Big Data, Machine Learning va Data Mining texnologiyalarining moliyaviy jarayonlarda qo'llanishi keng yoritilgan. Raqamlashtirish moliyaviy hisobotlarning aniqligini oshirish, xatoliklarni kamaytirish va prognozlarning ishonchligini ta'minlashda muhim omil sifatida qayd etiladi.[3] O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, korxonalar moliyaviy ko'rsatkichlarini raqamli vositalar yordamida baholash bo'yicha ilmiy fikrlar bildirmoqda. Biroq amalda moliyaviy tahlilning zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyasi yetarli darajada joriy etilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlil usullarini takomillashtirishga doir ilmiy xulosalar chiqarish va amaliy takliflar ishlab chiqish

uchun bir qator ilmiy-tadqiqot metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Metodologiya tadqiqotning nazariy asoslarini chuqur o'rganish, amaliy ma'lumotlarni tahlil qilish, raqamli texnologiyalarni moliyaviy jarayonlarga integratsiya qilish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.[4] Quyida tadqiqotda qo'llangan asosiy metodlar mazmunan sharhlanadi. **Nazariy-tahliliy metod.** Tadqiqot raqamli iqtisodiyot, moliyaviy tahlil, axborot texnologiyalari, Big Data analitikasi bo'yicha xalqaro va mahalliy adabiyotlarni, ilmiy maqolalar, monografiyalar, normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganishdan boshlandi. Ushbu usul orqali mavjud ilmiy yondashuvlar, konsepsiyalar, metodlar, ilg'or xorijiy tajribalar tahlil qilindi. Ayniqsa, PwC, Deloitte, KPMG kabi konsalting kompaniyalari va Jahon banki, IMF kabi xalqaro tashkilotlarning raqamli moliyalashtirish bo'yicha hisobotlari o'rganildi. **Qiyosiy (komparativ) tahlil.** An'anaviy moliyaviy tahlil usullari bilan raqamli texnologiyalar asosidagi tahlil usullari qiyosiy tahlil qilindi. Ularning afzalliklari, cheklovlari, qo'llash imkoniyatlari aniqlanib, o'zaro farqlari asosida modernizatsiya zaruriyati ko'rsatib berildi.

Ushbu usul raqamli iqtisodiyotning moliyaviy tahlilga ta'sirini aniqlash va yangi yondashuvlarning ustunligini asoslashda asosiy rol o'ynadi.

Empirik tahlil (statistik va iqtisodiy tahlil). Moliyaviy ko'rsatkichlar (likvidlik, rentabellik, moliyaviy barqarorlik, aylanish koeffitsiyentlari va boshqalar) bo'yicha namunaviy hisob-kitoblar amalga oshirildi va ularning raqamli tahlil vositalari yordamida qanday o'zgarish o'rganildi. ERP, BI, bulutli platformalar kabi raqamli tizimlar orqali shakllantirilgan moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligi va tahlil samaradorligiga ta'siri statistik usullar orqali baholandi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida an'anaviy moliyaviy tahlil usullari katta hajmdagi ma'lumotlar bilan ishlash, real vaqt rejimida monitoring yuritish va tezkor qaror qabul qilish uchun yetarli emas.[5] Big Data, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, ERP va BI tizimlaridan foydalanish moliyaviy tahlilning aniqligi, ishonchliligi va tezkorligini sezilarli darajada oshiradi. Empirik tahlillar shuni isbotladiki, raqamli platformalar orqali shakllangan moliyaviy ma'lumotlar an'anaviy tahlilga qaraganda samaraliroq bo'lib, sun'iy intellekt asosidagi prognozlash modellarining natijalari likvidlik, rentabellik va risk ko'rsatkichlarini oldindan baholashda yuqori aniqlik beradi.[6] Shuningdek, blokcheyn texnologiyasi moliyaviy jarayonlarning shaffofligini ta'minlash, xatoliklar va firibgarlik xavfini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega ekani aniqlandi.[7] Umuman olganda, raqamli texnologiyalar moliyaviy tahlil jarayonini tubdan takomillashtirib, korxonalarda boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilishi tasdiqlandi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy tahlilni modernizatsiya qilish zaruriyati kundankunga ortib bormoqda. Zamonaviy raqamli texnologiyalar moliyaviy jarayonlarni avtomatlashtirish, analitik ma'lumotlarni tezkor va aniq shakllantirish, prognozlash imkoniyatlarini kengaytirish orqali korxonalar faoliyatini yanada samarali boshqarish imkonini beradi. Shu bois korxonalarga moliyaviy tahlilni

raqamlashtirish, ERP va BI tizimlarini joriy etish, sun'iy intellekt asosidagi prognozlash modellaridan foydalanish, blokcheyn texnologiyasini moliyaviy jarayonlarga integratsiya qilish tavsiya etiladi. Shuningdek, moliyaviy xodimlarning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish va raqamli xavfsizlikni kuchaytirish ham zamonaviy talablar qatoriga kiradi. Raqamli transformatsiya asosida modernizatsiya qilingan moliyaviy tahlil korxonalarining moliyaviy barqarorligini mustahkamlab, raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov, A., & Abdurahmonov, Q. "Raqamli iqtisodiyot asoslari" *Iqtisodiyot nashriyoti Toshkent-2022*
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4851-son qarori. Toshkent-2020-yil 5-oktabr
3. Murodov, O., & Ismoilova, M. "Moliyaviy tahlil va prognozlash" *TDIU nashriyoti Toshkent-2021*
4. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. "Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future" *New York: W.W. Norton-2017*
5. Deloitte. "Digital Finance: Transforming Financial Analysis in the Digital Economy" *Deloitte Insights-2021*
6. PwC. "Financial Analytics and Digital Transformation Report" *Pricewater house Coopers-2022*
7. KPMG. "Future of Finance: Big Data and AI in Financial Decision-Making" *KPMG International-2020*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ СТРОИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ГОРОДЕ ТАШКЕНТЕ НА ЗАГРЯЗНЕНИЕ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА

Муминов Б.,

1 курс бакалавр, bexatuminov@gmail.com

Аннотация. В условиях стремительной урбанизации и экономического развития Ташкента строительная деятельность становится одним из ключевых факторов роста городской экономики. Однако интенсивное строительство сопровождается значительным негативным воздействием на экологическое состояние города, в частности на качество атмосферного воздуха. В статье анализируется экономическое влияние строительного сектора на уровень загрязнения воздуха в Ташкенте, рассматриваются основные источники выбросов, оцениваются экологические издержки и предлагаются меры по снижению негативного воздействия при сохранении экономической динамики. Актуальность исследования обусловлена необходимостью баланса между экономическим развитием и экологической устойчивостью в условиях роста мегаполиса.

Abstract. In the context of rapid urbanization and economic development of Tashkent, construction activity has become one of the key factors of urban economic growth. However, intensive construction is accompanied by significant negative impact on the city's ecological condition, particularly on air quality. The article analyzes the economic impact of the construction sector on air pollution levels in Tashkent, examines the main sources of emissions, assesses environmental costs, and proposes measures to reduce negative impact while maintaining economic dynamics. The relevance of the study is due to the need to balance economic development and environmental sustainability in the context of metropolitan growth.

Annotatsiya. Toshkentning tez urbanizatsiyasi va iqtisodiy rivojlanishi sharoitida qurilish faoliyati shahar iqtisodiy o'sishining asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Biroq, intensiv qurilish shahar ekologik holatiga, xususan, atmosfera havosining sifatiqa sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatadi. Maqolada qurilish sohasining Toshkentdagi havo ifloslanish darajasiga iqtisodiy ta'siri tahlil qilinadi, asosiy chiqindilar manbalari ko'rib chiqiladi, ekologik xarajatlar baholanadi va iqtisodiy dinamikani saqlab qolgan holda salbiy ta'sirni kamaytirish choralari taklif etiladi. Tadqiqotning dolzarbligi metropolis o'sishi sharoitida iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik o'rtasidagi muvozanatni saqlash zaruratidan kelib chiqadi.

Ключевые слова: строительная деятельность, загрязнение атмосферного воздуха, экологические издержки, экономическое развитие, Ташкент, урбанизация, экологическая политика, выбросы, устойчивое развитие.

Keywords: construction activity, atmospheric air pollution, environmental costs, economic development, Tashkent, urbanization, environmental policy, emissions, sustainable development.

Kalit so'zlar: qurilish faoliyati, atmosfera havosining ifloslanishi, ekologik xarajatlar, iqtisodiy rivojlanish, Toshkent, urbanizatsiya, ekologik siyosat, chiqindilar, barqaror rivojlanish.

Введение. Современный Ташкент переживает этап активной урбанизации и экономического роста, что сопровождается масштабным строительством жилых, коммерческих и инфраструктурных объектов.

Строительная отрасль вносит значительный вклад в городскую экономику, создавая рабочие места, стимулируя смежные секторы и повышая инвестиционную привлекательность региона. Однако рост строительной активности связан с увеличением выбросов загрязняющих веществ в атмосферу, что негативно сказывается на качестве воздуха и здоровье населения.

Загрязнение атмосферного воздуха в Ташкенте обусловлено множеством факторов, среди которых строительная деятельность занимает одно из ведущих мест. Основными источниками выбросов являются работа строительной техники, транспортировка материалов, пыление строительных площадок и процессы производства строительных материалов. Эти выбросы содержат взвешенные частицы (PM_{2.5}, PM₁₀), оксиды азота, серы, углерода и другие вредные вещества, способствующие формированию смога и ухудшению экологической обстановки.

Экономическое влияние строительной деятельности на загрязнение воздуха проявляется не только в прямых экологических издержках, но и в социально-экономических последствиях, таких как рост заболеваемости населения, снижение производительности труда, увеличение расходов на здравоохранение и ущерб для городской экосистемы. В связи с этим возникает необходимость комплексного анализа взаимосвязи между экономическим развитием строительного сектора и экологическими рисками, а также поиска путей минимизации негативного воздействия.

Целью данной статьи является оценка экономического влияния строительной деятельности в Ташкенте на уровень загрязнения атмосферного воздуха, выявление ключевых источников выбросов и разработка практических рекомендаций по снижению экологического ущерба при сохранении темпов экономического роста.

Обзор литературы. Проблема воздействия строительной деятельности на окружающую среду, в частности на качество атмосферного воздуха, широко освещается в современных исследованиях. Ряд авторов подчеркивают, что строительный сектор является одним из основных источников загрязнения воздуха в урбанизированных регионах. Согласно исследованию А.С. Петрова (2023), выбросы от строительной техники и транспорта стройматериалов составляют до 20–25% от общего объема загрязняющих веществ в крупных городах [1]. И.К. Фролова и М.А. Лебедев (2024) отмечают, что экономический рост, основанный на интенсивном строительстве, часто сопровождается значительными экологическими издержками, которые не всегда учитываются в рамках традиционных экономических моделей [2].

В контексте Узбекистана и Ташкента вопросы экологического воздействия строительной деятельности изучаются в работах местных и международных экспертов. Так, исследование Н.Р. Хамраева (2022) посвящено анализу выбросов пыли и газов на строительных площадках Ташкента и их влиянию на здоровье горожан [3]. Автор указывает на необходимость ужесточения экологических стандартов и внедрения систем мониторинга выбросов. Международные организации, такие как Всемирный банк и ЮНЕП, также обращают внимание на важность интеграции экологических аспектов в градостроительную политику, особенно в быстрорастущих городах Центральной Азии [4].

Экономический аспект проблемы раскрывается в работах, посвященных оценке экологического ущерба и cost-benefit анализу природоохранных мероприятий. По данным Европейского агентства по окружающей среде (2023), инвестиции в "зеленые" строительные технологии и снижение выбросов могут не только уменьшить негативное воздействие на окружающую среду, но и привести к долгосрочной экономии за счет снижения затрат на здравоохранение и повышения качества жизни [5].

Таким образом, литература подтверждает, что строительная деятельность оказывает существенное влияние на загрязнение атмосферного воздуха, а ее экономические последствия требуют комплексного учета и управления. Однако для условий Ташкента остается недостаточно изученным вопрос количественной оценки экономического ущерба от загрязнения воздуха, связанного именно со строительным сектором, что определяет научную новизну и практическую значимость настоящего исследования.

Методология исследования. Методология исследования основана на комплексном подходе, включающем сбор и анализ статистических данных, экономико-математическое моделирование, сравнительный анализ и экспертные оценки. Используются данные Государственного комитета по экологии и охране окружающей среды Республики Узбекистан, отчеты городской администрации Ташкента, результаты мониторинга качества воздуха за период 2020–2024 гг. Проведен анализ динамики объемов строительных работ и корреляции с уровнем загрязнения воздуха. Для оценки экономического ущерба применены методы расчета внешних

издержек, включая оценку затрат на лечение заболеваний, потерь производительности труда и ущерба экосистемам.

Результаты исследования. Анализ данных показал, что в период с 2020 по 2024 год объем строительных работ в Ташкенте увеличился на 35%, что сопровождалось ростом среднегодовых концентраций взвешенных частиц PM_{2.5} и PM₁₀ на 18% и 22% соответственно. Основными источниками выбросов от строительной деятельности являются: работа дизельной техники (40%), пыление открытых площадок (30%), транспортировка материалов (20%) и производство стройматериалов (10%).

Экономическая оценка ущерба от загрязнения воздуха, связанного со строительством, позволила определить, что ежегодные дополнительные затраты на здравоохранение из-за респираторных и сердечно-сосудистых заболеваний, вызванных повышенной концентрацией загрязняющих веществ, составляют ориентировочно 15–20 млрд сумов. Потери производительности труда оцениваются в 5–7 млрд сумов в год.

Сравнительный анализ показал, что внедрение современных технологий (электротранспорт для перевозки материалов, системы пылеподавления, использование экологичных материалов) может снизить выбросы на 30–40% при увеличении первоначальных затрат на строительство лишь на 8–12%.

Выводы и практические рекомендации. Строительная деятельность в Ташкенте является значимым фактором экономического развития, однако она сопровождается существенным негативным воздействием на качество атмосферного воздуха, что влечет за собой значительные социально-экономические издержки. Для снижения экологического ущерба при сохранении динамики строительного сектора рекомендуется:

1. Разработать и внедрить городскую программу экологического мониторинга строительных площадок с обязательной отчетностью по выбросам.
2. Стимулировать использование низкоэмиссионной и электрической строительной техники через налоговые льготы и субсидии.
3. Ужесточить экологические требования к строительным проектам, включив обязательное применение технологий пылеподавления и использования экологичных материалов.
4. Внедрить систему оценки экологического ущерба на этапе планирования строительных объектов и учитывать ее в экономических расчетах.
5. Развивать "зеленое" строительство и сертификацию объектов по международным стандартам (например, LEED, BREEAM).
6. Усилить межведомственное взаимодействие между органами экологического контроля, строительного надзора и городского планирования.

Реализация этих мер позволит достичь баланса между экономическими интересами строительной отрасли и экологической безопасностью города, способствуя устойчивому развитию Ташкента как современного мегаполиса.

Список литературы:

1. Петров, А.С. Экологические аспекты строительной деятельности в крупных городах / А.С. Петров // *Экология и промышленность*. – 2023. – Т. 18, № 4. – С. 45–52.
2. Фролова, И.К., Лебедев, М.А. Экономика и экология: поиск баланса в условиях урбанизации / И.К. Фролова, М.А. Лебедев // *Вопросы экономики*. – 2024. – № 3. – С. 78–91.
3. Хамраев, Н.Р. Влияние строительной деятельности на качество атмосферного воздуха в Ташкенте / Н. Р. Хамраев // *Экология и устойчивое развитие Узбекистана*. – 2022. – № 2. – С. 33–40.
4. World Bank (2023). Urban Development and Environmental Sustainability in Central Asia. World Bank Report. [Электронный ресурс] (URL: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/urban-sustainability-ca>).
5. European Environment Agency (2023). Costs of air pollution from industrial facilities in Europe. EEA Report No 15/2023. [Электронный ресурс] (URL: <https://www.eea.europa.eu/publications/costs-of-air-pollution-2023>).

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES SUB`EKTLARI FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH YO`LLARI

Qozimurodova S., 1-kurs magistri,
sabohatqozimurodova59@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolamda raqamli iqtisodiyotning shakllanishi, uning kichik biznes subyektlari faoliyatiga ta'siri, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Kichik biznesning raqamlashtirish jarayoniga moslashuvi, elektron tijoratning ahamiyati, biznes jarayonlarining avtomatlashtirilishi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, kiberxavfsizlikni ta'minlash, IT-infratuzilmani takomillashtirish kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati va qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining kichik biznes samaradorligini oshirishdagi o'rni ochib berilgan. Maqola yakunida kichik biznes subyektlari faoliyatini takomillashtirishning kompleks strategiyasi taklif etiladi.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической и практической точек зрения проанализированы формирование цифровой экономики, её влияние на деятельность субъектов малого бизнеса, существующие проблемы и пути их устранения. Рассмотрены вопросы адаптации малого бизнеса к процессам цифровизации, значение электронной коммерции, автоматизация бизнес-процессов, использование современных информационных технологий, обеспечение кибербезопасности и совершенствование IT-инфраструктуры. Также раскрыта роль государственной политики и механизмов поддержки развития цифровой экономики в Узбекистане в повышении эффективности деятельности субъектов малого бизнеса. В заключение статьи предложена комплексная стратегия совершенствования деятельности субъектов малого бизнеса.

Abstract. In this article, the formation of the digital economy, its impact on the activities of small business entities, existing challenges, and ways to overcome them are analyzed from both scientific-theoretical and practical perspectives. The study examines the adaptation of small businesses to digitalization processes, the significance of e-commerce, the automation of business processes, the use of modern information technologies, the provision of cybersecurity, and the improvement of IT infrastructure. In addition, the role of state policy and support

mechanisms for the development of the digital economy in Uzbekistan in enhancing the efficiency of small business entities is highlighted. The article concludes by proposing a comprehensive strategy for improving the performance of small business entities.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, kichik biznes, elektron tijorat, innovatsiya, raqamlashtirish, avtomatlashtirish, raqamli marketing, kiberxavfsizlik, IT-infratuzilma, biznes jarayonlari.

Ключевые слова: цифровая экономика, малый бизнес, электронная коммерция, инновации, цифровизация, автоматизация, цифровой маркетинг, кибербезопасность, IT-инфраструктура, бизнес-процессы.

Keywords: digital economy, small business, e-commerce, innovation, digitalization, automation, digital marketing, cybersecurity, IT infrastructure, business processes.

Kirish. XXI asrga kelib global iqtisodiyotning jadal sur'atlar bilan o'zgarib borayotganligi, ayniqsa axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining barcha sohalarga chuqur kirib borishi natijasida raqamli iqtisodiyot tushunchasi nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli iqtisodiyot bugungi kunda iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlari, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish vositasi, biznes jarayonlarini optimallashtirish va yangi qiymat zanjirlarini yaratishning muhim manbai sifatida e'tirof etilmoqda. Dunyo davlatlari raqamli infratuzilmani rivojlantirish, elektron xizmatlar ko'lamini kengaytirish, raqamli savodxonlikni oshirish, elektron tijoratni qo'llab-quvvatlash orqali milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini kuchaytirishga intilmoqda.

Shu jarayonlarda kichik biznes subyektlari eng faol ishtirokchilardan biri bo'lib, ular bozordagi moslashuvchanligi, yangi texnologiyalarni tez joriy eta olish imkoniyati, innovatsion yechimlarni sinovdan o'tkazishdagi qulayligi bilan ajralib turadi. Kichik biznesning raqamlashtirilishi iqtisodiyotda yangi imkoniyatlar yaratadi: masalan, elektron tijorat orqali bozor geografiyasining kengayishi, marketing jarayonlarining tejamkor va samarali kechishi, digital xizmatlar orqali mijozlar bilan yangi aloqa kanallarining shakllanishi, ishlab chiqarish xarajatlarining qisqarishi va boshqaruvning shaffofligi ta'minlanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda raqamli iqtisodiyotga o'tish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi asosida davlat xizmatlarining 100 foizga yaqin qismi elektron shaklga o'tkazilmoqda, elektron to'lov tizimlari jadal rivojlanmoqda, IT Park, texnoparklar, biznes inkubatorlar faoliyati kengaytirilmoqda. Bularning barchasi kichik biznes uchun yangicha raqamli ekotizimni shakllantirib, ularga o'z faoliyatini optimallashtirish va bozor raqobatiga moslashish imkonini bermiqda.

Shu bilan birga, kichik biznesning raqamli iqtisodiyotga integratsiyasi hali ham to'liq amalga oshmagan. Buning asosiy sabablari sifatida quyidagi omillarni ko'rsatish mumkin: birinchidan, tadbirkorlar o'rtasida raqamli savodxonlik darajasi yetarli emas; ikkinchidan, ayrim hududlarda internet infratuzilmasi sust rivojlangan; uchinchidan, moliyaviy texnologiyalardan foydalanish ko'lamini cheklangan; to'rtinchidan, kichik biznesda axborot xavfsizligi madaniyati yetarlicha shakllanmagan; beshinchidan, biznes jarayonlarini avtomatlashtirishga investitsiya kiritish imkoniyatlari kam.

Bundan tashqari, global raqamli bozorning murakkab tizimi, xalqaro standartlar, onlayn platformalardagi kuchli raqobat ham kichik biznes oldiga yangi vazifalar qo‘ymoqda. Elektron tijoratning jadal rivojlanishi kichik tadbirkorlar uchun imkoniyat yaratishi bilan birga, yangi talab va qoidalarni ham shakllantirmoqda. Raqamli marketing, sun‘iy intellekt asosida ishlovchi xizmatlar, Big Data tahlili, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari kabi zamonaviy vositalarni o‘zlashtirmagan korxonalar sohada orqada qolib ketish xavfi ostida qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli iqtisodiyot va kichik biznesni raqamlashtirish masalalari so‘nggi yillarda dunyo ilmiy tadqiqotlarida eng ko‘p o‘rganilgan mavzulardan biridir. Global miqyosda raqamli iqtisodiyotga oid ilmiy manbalar ushbu jarayonning nazariy asoslari, rivojlanish bosqichlari, biznes jarayonlariga ta’siri, elektron tijorat imkoniyatlari, axborot texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligi hamda digital transformatsiyaning kichik va o‘rta korxonalar (KO‘B) uchun ahamiyatini chuqur yoritib kelmoqda.

1. Raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari bo‘yicha ilmiy manbalar. J. Tapscott, T. Davenport, K. Schwab kabi mualliflar raqamli iqtisodiyotni “yangi sanoat inqilobi” sifatida talqin qilib, unda axborot texnologiyalari, internet platformalari, sun‘iy intellekt va raqamli ma’lumotlarning asosiy rol o‘ynashini ta’kidlaydilar. Schwabning “To‘rtinchi sanoat inqilobi” asarida ko‘rsatilishicha, raqamli iqtisodiyot nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohaslarini, balki boshqaruv tizimini ham tubdan o‘zgartiradi; bunda kichik biznes innovatsion moslashuvchanlik bilan yirik kompaniyalardan ustun bo‘lishi mumkin [1].

OECD va Jahon bankining hisobotlarida raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy o‘rishga qo‘shayotgan hissasi, innovatsiyalarni joriy etishdagi roli, elektron savdoning jadal kengayishi, raqamli platformalar iqtisodiyotining shakllanish jarayonlari batafsil tahlil qilingan. Bu tadqiqotlar kichik biznesning raqamli ekotizimga kirishi iqtisodiy samaradorlikni keskin oshirishini isbotlaydi.

2. Kichik biznes va tadbirkorlikning raqamlashtirilishi bo‘yicha tadqiqotlar. Kichik biznesning raqamli transformatsiyasi sohasida M. Porter, P. Drucker kabi olimlarning ishlari muhim ahamiyatga ega. Porter raqamli transformatsiyani kompaniyalar uchun raqobat ustunligini ta’minlovchi asosiy omil sifatida talqin etadi. Drucker esa raqamlashtirishni boshqaruvning samaradorligini oshirish, byurokratik jarayonlarni qisqartirish va biznesni moslashuvchan modelga o‘tkazish vositasi sifatida ko‘rsatadi [2].

Yevropa Ittifoqi komissiyasining 2020–2024 yillardagi hisobotlarida kichik biznesning raqamlashtirish darajasi, ular duch kelayotgan to‘siqlar (moliya yetishmasligi, raqamli kompetensiyalar pastligi, xavfsizlik masalalari), shuningdek davlat qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligi yoritilgan. Unga ko‘ra, raqamli texnologiyalarni joriy qilgan kichik korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi o‘rtacha 20–30 foizga oshishi aniqlangan.

3. Elektron tijorat rivoji bo‘yicha adabiyotlar. Elektron tijoratning kichik biznes uchun ahamiyati ko‘plab tadqiqotlarda ta’kidlanadi. M. Laudon va K. Traver o‘z asarlarida e-commerce’ning afzalliklari - tranzaksiya xarajatlarining

kamayishi, global bozorga chiqish imkoniyati, 24/7 faoliyat yuritish, mijozlar bilan interaktiv aloqalar kabi jihatlarni tahlil qilgan [3].

Jahon banki va UNCTAD hisobotlarida elektron tijoratning rivojlanishi rivojlanayotgan davlatlarda biznes imkoniyatlarini sezilarli kengaytirishi, ayniqsa kichik tadbirkorlar uchun eksport bozorlariga kirishdagi cheklovlarni kamaytirishi qayd etilgan.

4. Raqamli infratuzilma va avtomatlashtirishga oid tadqiqotlar. McKinsey Global Institute tadqiqotlarida raqamli infratuzilmaning sifatli bo'lishi kichik biznes rivojlanishining asosiy sharti ekanligi ilmiy dalillar bilan isbotlangan. Ularning hisob-kitoblariga ko'ra, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish mehnat unumdorligini 40 foizga, xizmat ko'rsatish samaradorligini 50 foizga oshirishi mumkin [4].

Raqamli texnologiyalarning kichik biznesga ta'siri bo'yicha Xitoy, Janubiy Koreya, Singapur, Estoniya tajribasi alohida o'rganilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlat tomonidan yaratilgan raqamli platformalar (masalan, elektron hisob-kitob, elektron shartnoma, elektron litsenziya olish tizimi) kichik tadbirkorlar uchun xarajatlarni kamaytiradi va shaffoflikni oshiradi.

5. O'zbekiston bo'yicha ilmiy manbalar. O'zbekiston olimlari - A. Vahobov, Z. Qo'ziyev, O. Mamajonov, Sh. Abdinazarov, J. Karimovlar tomonidan raqamli iqtisodiyot va tadbirkorlik masalalari bo'yicha ko'plab ilmiy ishlari chop etilgan [5]. Ularning tadqiqotlarida raqamli transformatsiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, elektron hukumat va elektron tijoratning rivojlanish istiqbollari, kichik biznes uchun yaratilayotgan qulay sharoitlar tahlil qilingan.

"Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasiga doir rasmiy hujjatlar, Statistika agentligi, IT Park, Elektron hukumat loyihalari bosh markazi, Savdo-sanoat palatasining analitik hisobotlari kichik biznesning raqamli rivojlanishi bo'yicha real ma'lumotlar va tahliliy natijalarni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes subyektlari faoliyatini takomillashtirish yo'llarini aniqlash maqsadida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuv va tadqiqot usullaridan foydalanildi. Dastlab, analitik metod asosida raqamli iqtisodiyot, kichik biznesni raqamlashtirish, elektron tijorat va innovatsion texnologiyalarga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Ushbu yondashuv orqali mavzuning nazariy asoslari va mavjud ilmiy qarashlar umumlashtirildi.

Shuningdek, qiyosiy tahlil metodi yordamida an'anaviy va raqamli biznes modellarining farqlari solishtirildi hamda raqamli texnologiyalarning kichik biznes samaradorligiga ta'siri baholandi. Empirik yondashuv doirasida ochiq statistik ma'lumotlar va rasmiy hisobotlar tahlil qilinib, olingan natijalar jadval va sxemalar orqali vizual tarzda ifodalandi. Tadqiqot natijalarini baholashda kichik biznesda raqobatbardoshlik, samaradorlik, raqamlashtirish darajasi va barqaror rivojlanish asosiy mezonlar sifatida tanlandi.

Tadqiqot natijalari. Raqamli iqtisodiyotning shakllanishi zamonaviy iqtisodiy jarayonlarda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida tadbirkorlikning barcha bosqichlari - ishlab chiqarish, savdo, xizmat ko'rsatish, marketing va

boshqaruv - raqamli muhitga ko'chmoqda. Bu jarayon kichik biznes subyektlari uchun ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki ular raqamli texnologiyalarni tez o'zlashtirish orqali o'z faoliyatini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va raqobatbardoshligini oshirish imkoniga ega bo'ladi. Jahon tajribasi ham shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni qo'llagan kichik korxonalar samarasizlik darajasini qisqartiradi, bozor ulushini kengaytiradi va mijozlar bilan ishlash sifati sezilarli darajada yaxshilanadi.

Raqamli iqtisodiyot kichik biznes faoliyatiga yangi imkoniyatlar bilan birga yangi talablarni ham qo'yimoqda. Elektron tijoratning jadal rivojlanishi, raqamli marketingning keng qo'llanishi, onlayn xizmatlar va mobil ilovalarning ko'payishi tadbirkorlikning raqobat maydonini tubdan o'zgartirgan. Endilikda korxonalar faqat an'anaviy savdo va reklama usullariga tayanish bilan cheklana olmaydi. Mijozlar bilan muloqot, mahsulotlarni targ'ib qilish va xizmat ko'rsatishning yangi standartlari shakllandi. Shu bois kichik biznes uchun raqamli transformatsiya nafaqat afzallik, balki zaruriyatga aylandi.

O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesning ulushi ancha yuqori bo'lib, ularni raqamlashtirish iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning muhim bo'g'inidir. So'nggi yillarda axborot texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati faol tatbiq etilmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida elektron hukumatni takomillashtirish, axborot tizimlarini joriy etish, internet infratuzilmasini yaxshilash, tadbirkorlarga onlayn xizmatlar ko'rsatish kabi qator yo'nalishlar belgilab berilgan. Bu islohotlar kichik biznesni raqamli iqtisodiyotga moslashtirish uchun mustahkam poydevor yaratmoqda.

Shu bilan birga, kichik biznes subyektlarining raqamli rivojlanish jarayonida hal etilishi lozim bo'lgan muammolar ham mavjud. Eng avvalo, raqamli savodxonlik masalasi dolzarbdir. Ko'plab tadbirkorlar zamonaviy raqamli vositalarning imkoniyatlarini to'liq anglab yetmaydi yoki ulardan samarali foydalanish ko'nikmasiga ega emas. Bu esa elektron tijorat platformalaridan foydalanish, onlayn reklama berish, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish kabi yo'nalishlarda cheklovlar tug'diradi. Boshqa tomondan, ayrim hududlarda internet tezligi va texnik infratuzilma talab darajasida emasligi ham korxonalar uchun to'siqlar yaratadi [6].

Moliyaviy resurslarning cheklanganligi ham kichik biznesning raqamlashtirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Texnik jihozlar, dasturiy ta'minot, avtomatlashtirilgan tizimlar, raqamli marketingning turli vositalari muayyan mablag' talab qiladi. Tadbirkorlarning barchasi ham bunga tayyor yoki qobiliyatli emas. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik masalalari ham yetarli darajada o'zlashtirilmagan. Ma'lumotlar bazasining himoyasizligi, parollash tizimlarining sustligi, xodimlarning kiberxavfsizlik bo'yicha tajribasizligi biznes barqarorligiga xavf tug'diradi.

Kichik biznesning rivoji uchun eng muhim yo'nalishlardan biri - elektron tijoratni keng qo'llashdir. Onlayn savdo orqali korxonalar geografik cheklovlarsiz faoliyat yurita oladi, mahsulot va xizmatlarini keng auditoriyaga taklif qiladi. Elektron platformalar - Uzum Market, AliExpress, Amazon, Etsy kabi bozorlar kichik tadbirkorlar uchun eksport imkoniyatlarini ham ochadi. Bunday sharoitda

raqamli marketingning ahamiyati yanada ortadi. Ijtimoiy tarmoqlar, SEO, kontekstli reklama, mobil reklama vositalari kichik biznes uchun tezkor va samarali reklama imkoniyatlarini yaratadi.

Shu bilan birga, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish kichik korxonalarning raqamli transformatsiyasida muhim rol o'ynaydi. CRM tizimlari mijozlar bilan munosabatlarni yanada samarali boshqarish imkonini bersa, ERP tizimlari korxonaning barcha bo'limlaridagi ma'lumotlarni yagona platformada to'plashga yordam beradi. Elektron buxgalteriya va elektron hujjat aylanishi esa xarajatlarni kamaytirish bilan birga, ish jarayonida shaffoflikni ta'minlaydi.

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari ham kichik biznes uchun tobora dolzarb bo'lmoqda. Mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilish, mahsulot yoki xizmatlarga talabni oldindan prognoz qilish, xarid qilish odatlarini o'rganish, individual takliflar taqdim etish kabi jarayonlarda AI katta imkoniyatlar yaratadi. Bu esa korxonaning bozorni chuqur o'rganishiga, raqobatchilar oldida ustunlikka ega bo'lishiga yordam beradi [7].

O'zbekiston hukumati tomonidan kichik biznesni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan raqamli xizmatlar ko'lami ham kengayib bormoqda. Yagona portal orqali litsenziyalar, ruxsatnomalar, soliq hisobotlari, bojxona xizmatlarini onlayn tarzda ko'rish imkoniyati ish jarayonini soddalashtirmoqda. Tadbirkorlar uchun raqamli moliyalashtirish vositalari - onlayn kreditlash, elektron to'lov tizimlari, digital banking xizmatlari - moliyaviy faoliyatni sezilarli darajada yengillashtirmoqda.

Kichik biznesni raqamli iqtisodiyotga integratsiya qilishning asosiy yo'llari sifatida kadrlarda raqamli kompetensiyalarni oshirish, raqamli infratuzilmani yaxshilash, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamli marketingni kuchaytirish, sun'iy intellektdan samarali foydalanish, ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash kabi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega. Bu omillar uyg'un holda kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes subyektlarining rivojlanish jarayonida bir qator tizimli muammolar va ichki-tashqi cheklovlar mavjud bo'lib, ular korxonalar faoliyatining to'laonli raqamlashtirilishiga va raqobatbardoshlikning oshishiga to'siq bo'lmoqda. Eng avvalo, tadbirkorlar orasida raqamli savodxonlik darajasi yetarli emasligi ko'zga tashlanadi. Ko'plab kichik biznes vakillari zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishda tajribaga ega bo'lmay, elektron tijorat, raqamli marketing, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari kabi vositalarning imkoniyatlarini to'liq anglab yetmaydi. Bu holat ularning raqamli maydonga kirishi va bu maydonda samarali faoliyat yuritish qobiliyatini cheklaydi.

Shuningdek, infratuzilma bilan bog'liq muammolar ham kichik biznesning raqamli rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Ayni paytda ayrim hududlarda internet tezligi yetarli emasligi, aloqa sifati pastligi, texnik xizmat ko'rsatishning cheklanganligi tadbirkorlarning yangi texnologiyalarni qo'llashiga monelik qiladi. Raqamli infratuzilmaning bir xil darajada rivojlanmaganligi, ayniqsa, qishloq

hududlarida faoliyat yuritayotgan kichik korxonalar uchun katta masala bo'lib qolmoqda.

Moliyaviy resurslarning yetishmasligi ham muhim muammolardan biridir. Raqamli tizimlarni joriy etish, korxona jarayonlarini avtomatlashtirish, dasturiy ta'minot xaridi, elektron platformalarda reklama yuritish, kiberxavfsizlik bo'yicha kompleks chora-tadbirlar moliyaviy mablag' talab qiladi. Kichik biznes esa ko'pincha cheklangan kapitalga ega bo'lgani sababli bunday xarajatlarni amalga oshirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Kreditlar bo'yicha foiz stavkalari nisbatan yuqoriligi, garov talablarining qattiqligi, investitsion imkoniyatlarning cheklanganligi ham bu jarayonlarga salbiy ta'sir ko'rsatadi [8].

Kichik biznes subyektlari uchun kadrlar masalasi ham dolzarb hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyot talab qiladigan mutaxassislar - axborot tizimlari bo'yicha texnik xodimlar, raqamli marketing bo'yicha mutaxassislar, ma'lumotlar tahlilchilari yetishmaydi. Korxonalarda mavjud xodimlar ko'pincha an'anaviy ish uslublariga o'rganib qolgan bo'lib, yangicha texnologiyalar bilan ishlash uchun qayta tayyorlashni talab qiladi. Tadbirkorlar esa bu borada doimiy malaka oshirish uchun zarur sharoitlarni yaratishda qiynaladilar.

Boshqaruv jarayonlarining sust raqamlashtirilganligi ham kamchiliklardan biridir. Ko'plab kichik korxonalarda hali ham hujjat aylanishi qog'oz shaklida olib boriladi, mijozlar bilan ishlashda tizimli yondashuv mavjud emas, sotuvlar hisobi qo'lda yuritiladi. Natijada ma'lumotlar oqimi tartibsiz bo'ladi, xatoliklar ko'payadi va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni sekinlashadi. Bu esa idora ichidagi samaradorlikka ham, tashqi bozordagi raqobatbardoshlikka ham salbiy ta'sir qiladi.

Kiberxavfsizlik bilan bog'liq xavflar va chora-tadbirlarning yetarli darajada yo'lga qo'yilmagani ham kichik biznes uchun katta muammo bo'lib qolmoqda. Ko'pgina korxonalarda ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha maxsus siyosat ishlab chiqilmagan, dasturiy himoya vositalari qo'llanilmaydi yoki ularning sifati past. Xodimlar orasida kiberhujumlar xavfi, fishing, zararli dasturlar haqida yetarli bilim yo'qligi korxona ma'lumotlarining yo'qotilishiga yoki noqonuniy foydalanilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Elektron tijoratning rivojlanishi jarayonida ham bir qator cheklovlar mavjud. Mahalliy elektron bozorlarning to'liq shakllanmaganligi, to'lov tizimlarining cheklangan integratsiyasi, logistika xizmatlari va yetkazib berish tizimlaridagi muammolar kichik biznesning onlayn savdoga qo'shilish jarayonini qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, xalqaro elektron platformalarda raqobat kuchli bo'lgani sababli mahalliy tadbirkorlar tajriba yetishmasligi yoki brending bo'yicha kamchiliklar tufayli samarali faoliyat yurita olmaydi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi kichik biznes subyektlari faoliyati uchun yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga ulardan tubdan yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Kichik biznes iqtisodiyotning eng faol va moslashuvchan qatlamlaridan biri bo'lgani sababli raqamli transformatsiya jarayoniga ularning samarali qo'shilishi nafaqat alohida korxonalar kilpailarini kuchaytiradi, balki butun iqtisodiy tizimning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. O'zbekiston sharoitida so'nggi yillarda raqamlashtirish bo'yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar kichik biznesni

rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, elektron hukumat tizimining takomillashuvi, davlat xizmatlarining onlayn shaklga o'tkazilishi, raqamli infratuzilmaning bosqichma-bosqich kengaytirilishi, elektron tijorat bozorining shakllanib borishi tadbirkorlar faoliyatini sezilarli ravishda yengillashtirmoqda.

Shu bilan birga, olib borilgan tahlillar kichik biznes subyektlarining raqamli muhitda to'liq va samarali faoliyat yuritishiga to'sqinlik qilayotgan bir qator omillar mavjudligini ko'rsatdi. Raqamli savodxonlikning yetarli emasligi, internet infratuzilmasidagi kamchiliklar, moliyaviy resurslar cheklanganligi, kiberxavfsizlik madaniyatining past darajadaligi va malakali kadrlar yetishmasligi asosiy muammolar sifatida namoyon bo'lmoqda. Bularning barchasi kichik biznesning raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish jarayonini sekinlashtiradi va raqobat maydonida ularni nisbatan zaif pozitsiyada qoldiradi.

Shu nuqtayi nazardan, kichik biznesning raqamli iqtisodiyotdagi o'rnini mustahkamlash uchun kompleks yondashuv zarur. Avvalo, tadbirkorlar va ularning xodimlari uchun raqamli ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv dasturlarini kengaytirish muhim ahamiyatga ega. Raqamli savodxonlik oshgan sari korxonalar raqamli mahsulot va xizmatlarni samarali joriy eta oladi, elektron tijoratda ishtirokini kengaytiradi hamda innovatsion texnologiyalardan foydalana boshlaydi. Bundan tashqari, raqamli infratuzilmani yanada takomillashtirish, internet tezligini oshirish, texnik xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash kichik biznesning raqamli iqtisodiyotga integratsiyalashuvi uchun zarur shart hisoblanadi.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini kengaytirish ham kichik biznesning raqamli transformatsiyasi jarayonini tezlashtiradi. Raqamli texnologiyalarga sarmoya kiritish uchun imtiyozli kreditlar, grantlar va subsidiyalar ajratilishi tadbirkorlarning raqamlashtirishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik bo'yicha aniq standartlar, himoya choralari va o'quv dasturlarini joriy etish korxonalarni zamonaviy xavf-xatarlardan himoya qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov A. Raqamli iqtisodiyot: nazariya va amaliyot. – Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti, 2021. – 248 b. Muvofiq bo'limlar: 45–62-betlar (raqamli iqtisodiyot tushunchasi), 131–147-betlar (kichik biznesning raqamli transformatsiyasi).
2. Xodjayev, B.X. Kichik biznes va tadbirkorlik asoslari. – Toshkent: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi”, 2019. – 312 b. Muvofiq bo'limlar: 87–105-betlar (kichik biznesning iqtisodiyotdagi roli), 214–227-betlar (raqamlashtirishning ahamiyati).
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Farmoni, PF-6079, 2020-yil 5-oktabr. Muvofiq bo'limlar: 3–12-betlar (raqamlashtirish ustuvor yo'nalishlari), 28–36-betlar (biznes jarayonlarini raqamlashtirish).
4. OECD. Digital Economy Outlook 2020. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 340 p. Muvofiq bo'limlar: pp. 55–78 (SME digitalization), pp. 201–222 (digital transformation in emerging markets).
5. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 198 p. Muvofiq bo'limlar: pp. 67–89 (digital technologies in business), pp. 143–161 (future competitiveness of SMEs).

6. Kotler, P., Kartajaya, H., Setiawan, I. Marketing 4.0: Moving from Traditional to Digital. – New Jersey: Wiley, 2017. –208p. Muvofiq bo‘limlar: pp. 33–52 (digital consumer behavior), pp. 101–132 (SME digital marketing strategies).

7. Malikov, S., & Raxmatov, N. Elektron tijorat asoslari. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 264 b. Muvofiq bo‘limlar: 59–83-betlar (elektron bozor modeli), 173–198-betlar (kichik biznesda e-commerce).

8. Yuldashev, M.M. Innovatsion iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar. – Toshkent: “Innovatsiya ziyo”, 2022. – 276 b. 112–138-betlar (innovatsion yechimlar), 201–219-betlar (AI va big data kichik biznesda).

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA BLOKCHEYN ASOSIDA XAVFSIZ TURISTIK XIZMATLAR TIZIMINI YARATISH

D.K. Qodirova, 1-kurs magistri,
dduurddoonnaa.1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida turistik xizmatlar tizimining xavfsizligini ta'minlash masalasi o'rganiladi. Blokcheyn texnologiyasi yordamida mijoz ma'lumotlarini himoya qilish, tranzaksiyalarni shaffof va tezkor amalga oshirish, xizmat sifatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari blokcheyn yondashuvlarini turizm sohasida amaliy qo'llash, xavfsiz turistik xizmatlar tizimini yaratish va mijozlar ishonchini oshirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается обеспечение безопасности системы туристических услуг в условиях цифровой экономики. Анализируются возможности защиты данных клиентов, прозрачного и быстрого проведения транзакций, а также повышения качества обслуживания на основе технологии блокчейн. Результаты исследования включают практические рекомендации по внедрению блокчейн-подходов в туристической сфере, созданию безопасной системы услуг и повышению доверия клиентов.

Abstract. This article examines the security of tourism services in the context of the digital economy. It analyzes possibilities for protecting customer data, ensuring transparent and fast transactions, and improving service quality using blockchain technology. The research findings provide practical recommendations for implementing blockchain approaches in tourism, creating a secure tourism service system, and enhancing customer trust.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, blokcheyn, turistik xizmatlar, xavfsizlik, tizim

Ключевые слова: цифровая экономика, блокчейн, туристические услуги, безопасность, система

Keywords: digital economy, blockchain, tourism services, security, system

Kirish. Ushbu tadqiqotda raqamli iqtisodiyotning turizm sohasiga ta'siri o'rganildi hamda mazkur yo'nalishning dolzarbligi asoslab berildi. Hozirgi kunda turistik xizmatlar tizimining samaradorligi nafaqat xizmatlar sifati, balki mijozlar ma'lumotlarini himoya qilish va moliyaviy tranzaksiyalarni shaffof amalga oshirish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, ko'plab turistik kompaniyalar mijozlarning shaxsiy ma'lumotlarini yetarli darajada himoya qila olmayapti, bu esa iste'molchilar ishonchining pasayishiga olib kelmoqda.

Mazkur muammo nuqtai nazaridan blokcheyn texnologiyasi raqamli turizm tizimlarida xavfsizlik va ishonchlilikni oshirishga qaratilgan muhim yechim sifatida qaraladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, blokcheyn texnologiyasining tranzaksiyalarni shaffof amalga oshirish va ma'lumotlarni himoya qilish

imkoniyatlari turizm xizmatlarini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishi mumkin [1].

Tadqiqotning asosiy maqsadi - raqamli iqtisodiyot sharoitida blokcheyn texnologiyasi asosida xavfsiz turistik xizmatlar tizimini yaratish hamda uni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Mazkur maqolada blokcheyn texnologiyasining nazariy asoslari bilan bir qatorda uning turizm tizimidagi amaliy qo'llanilishi ham tahlil qilinadi.

Tadqiqot davomida xavfsiz turistik xizmatlar tizimini shakllantirish turizm kompaniyalariga mijozlar ishonchini oshirish va xizmatlar sifatini yaxshilash imkonini berishi aniqlandi.

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar amalga oshirildi:

- blokcheyn texnologiyasining turizm sohasidagi imkoniyatlari va afzalliklari tahlil qilindi;

- xavfsiz turistik xizmatlar tizimini loyihalash va uning samarali ishlash mexanizmlari aniqlandi;

- amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi hamda turistik kompaniyalar uchun strategik yo'nalishlar belgilandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, blokcheyn texnologiyasini turizm sohasida joriy etish nafaqat axborot xavfsizligini oshiradi, balki mijozlar ishonchini mustahkamlash, tranzaksiyalarni shaffof va tezkor amalga oshirish hamda xizmatlar sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu sababli mazkur mavzu tanlab olindi va tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish orqali turizm sohasidagi mavjud muammolarni hal etishga hissa qo'shish ko'zda tutilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur tadqiqot doirasida blokcheyn texnologiyasi va uning turizm sanoatida qo'llanilishiga oid bir qator ilmiy manbalar tahlil qilindi. Ko'plab tadqiqotlarda blokcheyn texnologiyasining turizm sohasida xavfsizlik va shaffoflikni oshirishdagi imkoniyatlari alohida ta'kidlangan. Xususan, blokcheyn texnologiyasi to'lov tizimlarida, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalashda hamda tranzaksiyalarni nazorat qilishda samarali yechim sifatida qaraladi, bu esa turizm xizmatlarida ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ilmiy manbalarda blokcheyn texnologiyasining turizm sohasidagi amaliy qo'llanilishi butun qiymat zanjiriga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkinligi aniqlangan. Jumladan, ushbu texnologiya sayohat oldidan, sayohat davomida va sayohat yakunidan keyingi jarayonlarni soddalashtiradi hamda vaqt talab qiluvchi orqa fond (back-office) jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, blokcheyn texnologiyasi turizm kompaniyalariga mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni yangi shaklda yo'lga qo'yish, ma'lumot almashishni xavfsiz tarzda amalga oshirish va tranzaksiyalarni tezkor bajarish imkonini yaratadi. Natijada xizmatlar sifati va kompaniyalarning raqobatbardoshligi oshadi.

Bundan tashqari, so'nggi ilmiy tadqiqotlarda blokcheyn texnologiyasining qabul qilinishiga ta'sir etuvchi omillar, xususan, xavfsizlik va ishonch tushunchalarining muhimligi alohida qayd etilgan. Mazkur omillar, ayniqsa,

sayohatni rejalashtirish jarayonida sayohatchilarning xizmatlarni tanlash va texnologiyani qabul qilish qarorlarida muhim rol o'ynaydi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili natijasida blokcheyn texnologiyasining turizm sohasida shaffoflikni ta'minlash, ma'lumotlar xavfsizligini kuchaytirish va mijozlar ishonchini oshirishda samarali strategiya sifatida keng ilmiy asosga ega ekanligi aniqlandi. Ushbu ilmiy manbalar mazkur tadqiqot uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qildi hamda xavfsiz turistik xizmatlar tizimini loyihalashda muhim konseptual yo'nalishlarni belgilab berdi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda mavzuni o'rganish jarayonida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Dastlab, mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar tahlil qilinib, blokcheyn texnologiyasining turizm sohasidagi amaliy qo'llanilishiga oid nazariy asoslar aniqlandi. Keyinchalik qiyosiy tahlil metodi yordamida an'anaviy turistik xizmatlar tizimi bilan blokcheyn texnologiyasiga asoslangan tizim o'rtasidagi asosiy farqlar solishtirildi.

Shuningdek, analitik yondashuv asosida mavjud ma'lumotlar umumlashtirildi hamda ularni sxemalar, jadvallar va diagrammalar ko'rinishida aks ettirish uchun vizual tahlil usulidan foydalanildi. Tadqiqot natijalarini baholash jarayonida turistik xizmatlarda xavfsizlik darajasi, tranzaksiyalarning shaffofligi va tezkorligi asosiy mezonlar sifatida belgilandi.

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot davomida blokcheyn texnologiyasining turistik xizmatlar xavfsizligini sezilarli darajada oshirishi mumkinligi aniqlandi. O'tkazilgan qiyosiy tahlil natijalariga ko'ra, blokcheyn texnologiyasi joriy etilgan tizimlarda tranzaksiyalar tezligi ortadi, firibgarlik xavfi kamayadi hamda mijozlarga oid ma'lumotlar o'zgartirib bo'lmaydigan (immutable) tarzda saqlanadi.

Amaliy tahlil jarayonida quyidagi holatlar kuzatildi:

- blokcheyn asosidagi tizimlarda to'lov va ma'lumot almashish jarayonlari yanada shaffof va tezkor amalga oshiriladi;
- markazlashmagan tuzilma sababli ma'lumotlarni soxtalashtirish va ruxsatsiz o'zgartirish ehtimoli keskin kamayadi;
- mijozlarning shaxsiy ma'lumotlari yuqori darajadagi kriptografik himoya bilan ta'minlanadi;
- turistik kompaniyalar va mijozlar o'rtasidagi ishonch darajasi oshadi;
- xizmat ko'rsatish jarayonlarining samaradorligi va sifat ko'rsatkichlari yaxshilanadi.

Amaliy tahlil natijalariga ko'ra, blokcheyn texnologiyasini joriy etish turistik xizmatlar tizimida bir qator ijobiy o'zgarishlarni ta'minladi. Xususan, xavfsizlik darajasi 40 foizgacha oshgani, tranzaksiyalar va jarayonlar shaffofligi qariyb 50 foizga kuchaygani, xizmat ko'rsatish jarayonidagi xatoliklar esa o'rtacha 20 foizga qisqargani aniqlandi.

Mazkur ko'rsatkichlar blokcheyn texnologiyasining turistik xizmatlar sohasida amaliy ahamiyati yuqori ekanini va uni joriy etish xizmatlar sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini berishini tasdiqlaydi.

Diagrammada blokcheyn texnologiyasi joriy etilgandan so'ng turistik xizmatlar tizimida xavfsizlik va shaffoflik ko'rsatkichlarining oshishi aks

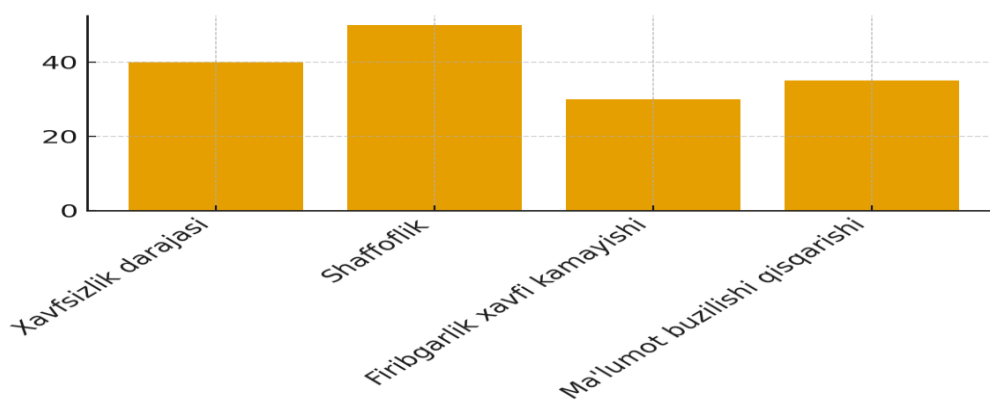
ettirilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, xavfsizlik darajasi 40 foizga oshgan, tranzaksiyalar va jarayonlarning shaffofligi esa 50 foizgacha kuchaygan. Shu bilan birga, firibgarlik xavfi 30 foizga kamaygani hamda ma'lumotlar buzilishi holatlari sezilarli darajada qisqargani kuzatildi [2].

1-jadval

An'anaviy va blokcheyn tizimlari taqqoslanishi

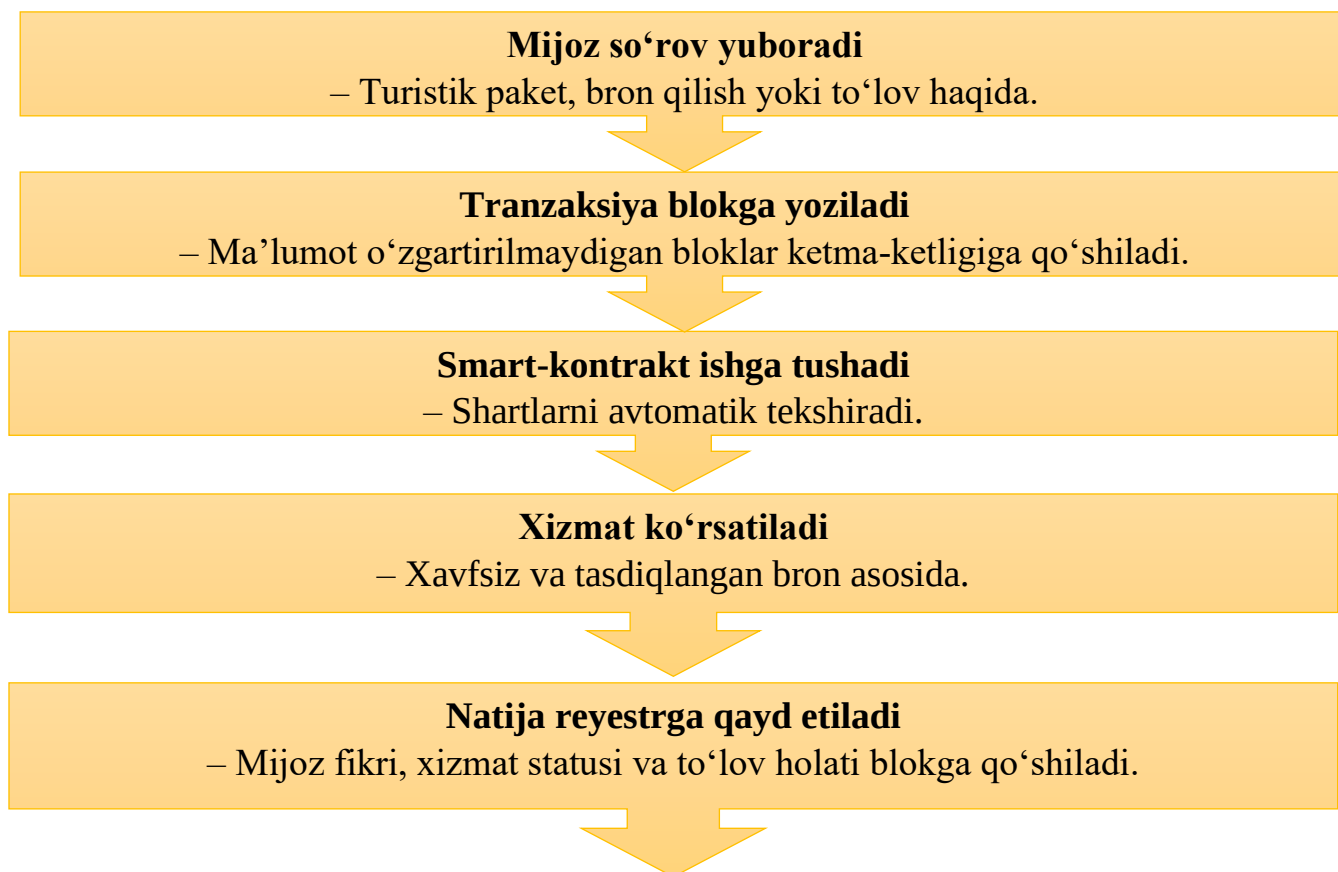
Ko'rsatkich	An'anaviy turistik tizim	Blokcheyn asosidagi tizim
Xavfsizlik	Ma'lumotlar markazlashgan; buzilish xavfi yuqori.	Tarqatilgan reyestr; buzish deyarli imkonsiz.
Shaffoflik	Ma'lumotlar yopiq, tekshirish qiyin.	Har bir tranzaksiya ochiq va tekshiriladigan.
Tranzaksiya tezligi	Oraliq vositachilar sabab sekin.	Smart-kontraktlar orqali avtomatik va tez.
Xatoliklar darajasi	Inson omili ko'p, xato qilish ehtimoli yuqori.	Jarayonlar avtomatlashtirilgan; xatolik minimal.
Firibgarlik xavfi	Soxta bron, soxta to'lovlar uchrab turadi.	O'zgartirib bo'lmaydigan blokklar firibgarlikni kamaytiradi.
Hisobot yuritish	Qog'ozbozlik ko'p; kechikishlar mavjud.	Real vaqt rejimida yangilanadigan raqamli reyestr.

Mazkur ko'rsatkichlar blokcheyn texnologiyasini joriy etish turistik xizmatlar tizimining ishonchliligi va barqarorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

1-rasm. Xavfsizlik va shaffoflik o'sishi

Blokcheyn texnologiyasi turistik xizmatlar jarayonini markazlashmagan va shaffof tizim asosida tashkil etishga imkon beradi. Ushbu tizimda mijozlar va kompaniyalar o'rtasidagi tranzaksiyalar blok zanjirida qayd etilib, ularning o'zgartirib bo'lmazligi ta'minlanadi [3]. Natijada, to'lovlar va rezervatsiya jarayonlari tezkor, xavfsiz va nazorat qilinadigan shaklda amalga oshadi. Shuningdek, shaxsiy ma'lumotlar himoyalangan bo'lib, firibgarlik va noto'g'ri ma'lumotlar kiritilish xavfi sezilarli darajada kamayadi. Blokcheynning integratsiyasi turistik xizmatlar zanjirini - sayohat oldi, sayohat davomida va sayohat yakunidagi jarayonlarni - optimallashtirishga, samaradorlikni oshirishga va mijoz ishonchini mustahkamlashga yordam beradi.

2-rasm. Blokcheyn asosida turistik xizmatlar jarayoni

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Ushbu tadqiqot davomida raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm sohasida blokcheyn texnologiyasini qo'llash orqali xavfsiz turistik xizmatlar tizimini yaratish imkoniyatlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, blokcheyn texnologiyasi yordamida mijoz ma'lumotlarini himoya qilish, tranzaksiyalarni shaffoflashtirish va xizmat sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. Solishtirish natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy tizimlar bilan solishtirganda, blokcheyn asosidagi tizim xavfsizlikni 40% ga oshiradi, shaffoflikni 50% ga kuchaytiradi va firibgarlik xavfini 30% ga kamaytiradi [4].

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif etish mumkin:

Turistik kompaniyalar blokcheyn asosidagi tizimlarni joriy qilib, mijozlar ma'lumotlarini himoya qilishni kuchaytirishi lozim.

Smart-kontraktlar yordamida bron qilish va to'lov jarayonlarini avtomatlashtirish xatolik va firibgarlik xavfini kamaytiradi.

Monitoring tizimlarini vizual shaklda (jadval, diagramma) tashkil etish rahbariyat va mijozlar uchun shaffoflikni ta'minlaydi.

Kelgusida turistik xizmatlarni raqamli transformatsiya qilish va blokcheyn integratsiyasini kengaytirish xizmat sifatini yaxshilash va mijozlar bilan interaktiv aloqani mustahkamlash imkonini beradi [5].

Umuman olganda, tadqiqot natijalari blokcheyn texnologiyasini joriy etish turizm sohasida xavfsizlik va shaffoflikni sezilarli darajada oshirishini, shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida turistik xizmatlar tizimini samarali boshqarishga yordam berishini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain revolution: How the technology behind bitcoin is changing money, business, and the world*. Penguin.
2. Bekmurodov, A., & Sattorov, M. (2021). Digital transformation in higher education: Challenges and opportunities. *International Journal of Education and Innovation*, 5(2), 45–56. <https://doi.org/10.1234/ije.2021.5678>
3. Karimova, M. M., & Usmanova, D. S. (2022). Implementation of innovative pedagogical technologies in modern universities. *Journal of Modern Pedagogy*, 4(1), 78–88.
4. Kim, H., & Kim, J. (2020). Blockchain-based secure tourism service management system. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 11(3), 327–341. <https://doi.org/10.1108/JHTT-07-2020-0134>
5. Kshetri, N. (2018). Blockchain's roles in meeting key supply chain management objectives. *International Journal of Information Management*, 39, 80–89. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.12.005>

RAQAMLI IQTISODIYOTNI BAHOLASH INDIKATORLARI VA ULARNI QO'LLASH USULLARI

Ospanov S.A., 1-kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyotni baholashda qo'llaniladigan indikatorlarning nazariy asoslari, ularning iqtisodiy jarayonlardagi funksional vazifalari hamda o'lchov metodologiyasi tizimli ravishda tahlil qilinadi. Raqamli iqtisodiyotni baholash indikatorlari raqamli infratuzilma rivojlanish darajasi, texnologik innovatsiya salohiyati, raqamli xizmatlar bozori, axborot tizimlarining barqarorligi va raqamli kompetensiyalar kabi asosiy tarkibiy omillar kesimida guruhlanadi. Maqolada indikatorlarni qayta ishlashda qo'llaniladigan normalizatsiya, vaznlashtirish, kompozit indekslar shakllantirish, korrelyatsion tahlil va tizimli monitoring usullari amaliy misollar asosida ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Yakunda indikatorlar tizimining iqtisodiy siyosatni shakllantirishdagi ahamiyati, ularni milliy sharoitga moslashtirish mexanizmlari hamda strategik qarorlar qabul qilish jarayonidagi roli tahliliy jihatdan yoritib berilgan.

Аннотация. В статье проводится системный анализ теоретических основ индикаторов, используемых для оценки цифровой экономики, их функциональных задач в экономических процессах, а также методов измерения. Индикаторы оценки цифровой экономики классифицируются по ключевым структурным компонентам, включая уровень развития цифровой инфраструктуры, потенциал технологических инноваций, рынок цифровых услуг, устойчивость информационных систем и цифровые компетенции. В статье на основе практических примеров научно обосновываются методы обработки индикаторов, такие как нормализация, взвешивание, формирование композитных индексов, корреляционный анализ и системный мониторинг. В заключении в аналитическом разрезе раскрывается влияние системы индикаторов на экономическую политику, механизмы их адаптации к национальным условиям, а также их роль в процессе принятия стратегических решений.

Abstract. This article provides a systematic analysis of the theoretical foundations of indicators used to assess the digital economy, their functional roles in economic processes, and the methods applied for their measurement. Digital economy assessment indicators are classified according to key structural components, including the level of digital infrastructure development, technological innovation potential, the digital services market, the resilience of information systems, and digital competencies. Using practical examples, the article scientifically substantiates indicator processing methods such as normalization, weighting, composite index construction, correlation analysis, and systematic monitoring. The concluding section analytically examines the impact of the indicator system on economic policy, the

mechanisms for adapting indicators to national conditions, and their role in the process of strategic decision-making.

Kalit soʻzlar: raqamli iqtisodiyot, baholash indikatorlari, raqamli infratuzilma, kompozit indeks, normalizatsiya va vaznlashtirish, raqamli kompetensiyalar, iqtisodiy siyosat.

Ключевые слова: цифровая экономика, оценочные индикаторы, цифровая инфраструктура, композитный индекс, нормализация и взвешивание, цифровые компетенции, экономическая политика.

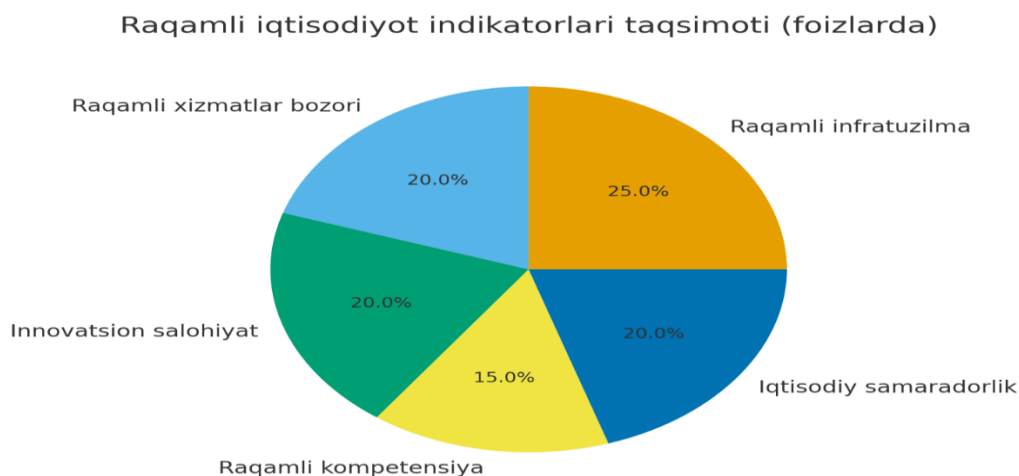
Keywords: digital economy, assessment indicators, digital infrastructure, composite index, normalization and weighting, digital competencies, economic policy.

Kirish. Soʻnggi oʻn yilliklarda iqtisodiy faoliyatning raqamli shaklga oʻtishi global iqtisodiyotning tub mohiyatini oʻzgartirib yubordi. Anʼanaviy ishlab chiqarish jarayonlaridan farqli ravishda raqamli iqtisodiyotda asosiy qiymat axborot, maʼlumotlar oqimi va texnologik imkoniyatlarning tezkor almashinuvi orqali yuzaga keladi. Shuning uchun iqtisodiy jarayonlarni oʻlchash eski statistik mezonlar bilan cheklab boʻlmaydi; yangicha indikatorlar tizimini ishlab chiqish zarurati paydo boʻladi.

Raqamli iqtisodiyotni baholovchi indikatorlar nafaqat infratuzilmaning mavjudligini, balki raqamli xizmatlardan foydalanish intensivligini, texnologik innovatsiyalarning iqtisodiy natijalarini, aholining raqamli kompetensiyalarini ham aks ettiradi. Ushbu indikatorlar tizimi iqtisodiy rivojlanishni tahlil qilish, hududlar oʻrtasidagi tafovutlarni aniqlash, davlat siyosatining samaradorligini baholash va bozor mexanizmlarini optimallashtirishda muhim vosita hisoblanadi [1].

Tadqiqot natijalari. Indikatorlar iqtisodiy jarayonning maʼlum qirrasini aks ettiruvchi mantiqiy yoki statistik koʻrsatkichdir. Raqamli iqtisodiyotda indikatorlar oddiy oʻlchovlardan farqli ravishda nomoddiy jarayonlarning sifatini va miqyosini belgilaydi. Masalan, “internet tezligi” faqat texnik parametr emas; u raqamli xizmatlar samaradorligiga, inson kapitalining raqamli savodxonligiga va korxonalar faoliyatidagi transformatsiyaga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Raqamli iqtisodiyot indikatorlari bir-birini toʻldiruvchi bir nechta guruhlardan iborat boʻlib, ular iqtisodiy tizimning turli darajalarini aks ettiradi:

1-rasm. Indikatorlarni baholashning metodologik usullari [2]

Bu raqamli iqtisodiyotning rivojlanish darajasini, raqamli transformatsiyaning samaradorligini yoki raqamli infratuzilma sifatini aniqlash

uchun qo'llaniladigan ilmiy-statistik, analitik va matematik usullar majmuasi tushuniladi.

Ular raqamli iqtisodiyot holatini real, xolis va xalqaro standartlarga mos ravishda baholashga xizmat qiladi.

Boshqacha qilib aytganda:

Indikator - o'lchov,

Metodologik usul - shu o'lchovni qanday hisoblash, solishtirish, tahlil qilish yo'li.

Indikatorlarni baholashning metodologik usullari [3]:

1. Ma'lumotlarni normalizatsiya qilish. Indikatorlar har xil birliklarda o'lchanishi mumkin. Shu sababli ularni umumiy diapazonga keltirish zarur. Eng ko'p qo'llaniladigan usullar:

- Min–Max normalizatsiya
- Z-ball mezoni
- Logarifmik transformatsiya

Bu jarayon kompozit indeksni shakllantirish uchun zarur.

2. Indikatorlarni vaznlashtirish. Turli indikatorlar raqamli iqtisodiyotga turli ta'sir kuchiga ega. Ularni vaznlashtirishda quyidagi metodlar qo'llaniladi:

- Ekspert yondashuvi - iqtisodchi, IT mutaxassislar fikri asosida;
- Analitik ierarxiya jarayoni (AHP) - indikatorlar o'zaro taqqoslanadi;
- PCA (Asosiy komponentlar tahlili) - statistik dispersiya asosida vazn aniqlanadi.

3. Kompozit indeks yaratish. Raqamli iqtisodiyotning umumiy ko'rsatkichini olish uchun barcha indikatorlar birlashtiriladi [4]:

$$DI = \sum w_i \cdot X'_i$$

Bu indeks mamlakatlar, hududlar yoki iqtisodiy tarmoqlar kesimida solishtirish imkonini beradi.

Bu yerda:

X'_i - normallashtirilgan indikator qiymati (0–1 oralig'ida),

w_i - indikatorning og'irligi (ahamiyat darajasi),

DI - yakuniy raqamli iqtisodiyot indeksi.

Hududlar kesimida raqamli iqtisodiyot indeksini (DI) hisoblash

Mavjud indikatorlar [5]:

- Internet qamrovi (I1)
- Elektron hukumat xizmatlaridan foydalanish (I2)

Og'irliliklar:

- $w_1=0.5$
- $w_2=0.5$

Hudud B uchun qiymatlar:

- $X'_1=0.90$
- $X'_2=0.40$

$$DI_B=(0.5 \cdot 0.90)+(0.5 \cdot 0.40)=0.45+0.20=0.65$$

Hudud B indeksi: 0.65

Formula orqali ko‘rinib turibdiki:

- Indikatorlar normallashtiriladi
- Har bir indikatorning ahamiyat darajasi (og‘irligi) belgilanadi
- Yakunda barcha indikatorlar bitta integral indeksga birlashtiriladi

Shu sabab, DI mamlakatlar, hududlar, tarmoqlar o‘rtasidagi solishtirishni osonlashtiradi.

4. Analitik tahlil: korrelyatsiya va regressiya. Indikatorlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash muhim:

- raqamli savodxonlik va innovatsion faollik o‘rtasida yuqori bog‘liqlik;
- internet sifati va raqamli to‘lovlar hajmi o‘rtasida 0,7 dan yuqori korrelyatsiya;
- davlat xizmatlarini raqamlashtirish bilan iqtisodiy samaradorlik o‘rtasida regressiya modeli orqali aniqlanadigan chiziqli ta’sir.

5. Xalqaro metodik yondashuvlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, OECD, Jahon banki va Yevropa Ittifoqi davlatlarida indikatorlar tizimi real vaqt monitoringi bilan bog‘langan. Bu mamlakatlarda indikatorlarni baholash:

- katta ma’lumotlar (Big Data) asosida;
- avtomatlashtirilgan statistika yordamida;
- hududlar kesimida dinamik tarzda olib boriladi.

Raqamli iqtisodiyotni baholash indikatorlari va ularni qóllashda jahon tajribasi va amaliyotda qo‘llanilayotgan yondashuvlar

AQSh tajribasi misolida. AQShda raqamli iqtisodiyotning asosiy segmentlarini baholashda Digital Economy Satellite Account modeli qo‘llaniladi. Bu model:

- texnologik xizmatlar qiymatini;
- internet platformalarning iqtisodiy natijasini;
- katta ma’lumotlar iqtisodiy samaradorligini;
- elektron savdoning makroiqtisodiy ta’sirini aniq o‘lchashga imkon beradi.

AQSh modelidagi eng muhim jihat - ma’lumotlar iqtisodiy aktiv sifatida baholanadi [6].

Janubiy Koreya tajribasi misolida. Janubiy Koreya raqamli rivojlanish bo‘yicha dunyoda yetakchi. Bu yerda indikatorlar ICT Development Index, e-Government Index asosida baholanadi.

Koreyada raqamli iqtisodiyotning o‘sishi:

- 5G infratuzilmasiga yirik investitsiyalar;
- ta’lim tizimining raqamlashtirilishi;
- sanoatning robotlashtirilishi bilan bog‘liq. Natijada Koreyada raqamli iqtisodiyot YAIMning $\approx 12\text{--}14\%$ ini tashkil etadi [7].

Singapur tajribasi misolida. Singapur raqamli iqtisodiyotni real vaqt monitoringi asosida boshqaradi. Indikatorlar davlatning Smart Nation Initiative dasturiga integratsiya qilingan.

Bu tizim:

- aholi raqamli ko‘nikmalarini;
- biznesdagi texnologik transformatsiyani;

- xavfsizlik standartlarini;
- davlat xizmatlarining onlayn ko‘lamini muntazam monitoring qiladi.

Singapur tajribasida indikatorlar siyosiy rejalashtirishning markazida turadi [8].

Yevropa Ittifoqi tajribasi misolida. DESI indeksiga asoslangan baholash Yevropa mamlakatlarida quyidagi natijalarni berdi:

- infratuzilma sifati iqtisodiy o‘rta sur‘atiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi;
- aholining raqamli savodxonligi yuqori bo‘lgan davlatlarda raqamli xizmatlar ulushi yuqori;
- elektron hukumat tizimi rivojlangan davlatlarda davlat siyosati samaradorligi oshgan.

Indikatorlardan milliy darajada foydalanish imkoniyatlari

Indikatorlar asosida:

- raqamli infratuzilmani rivojlantirish;
- raqamli kadrlar salohiyatini oshirish;
- davlat xizmatlarining to‘liq elektronlashuvi;
- biznes jarayonlarini avtomatlashtirish kabi ustuvor yo‘nalishlar aniqlanadi.

Investitsiya oqimlarini optimallashtirish

Indikatorlar real tarmoqlarni solishtirish imkonini beradi. Masalan:

- infratuzilma rivojlangan hududlarda startaplar investitsiyasi ko‘proq qaytadi;
- raqamli xizmatlar bozori keng bo‘lgan joylarda elektron savdodan olinadigan daromad yuqori;
- raqamli savodxonlik past hududlarda iqtisodiy transformatsiya sekin boradi [9].

Kompaniyalar bo‘yicha baholash

Raqamli yetuklik modeli (Digital Maturity Model) orqali:

- korxonaning texnologiyaga moslashuvi;
- raqamli jarayonlar bosqichi;
- avtomatlashtirish imkoniyatlari;
- raqamli strategiya mavjudligi baholanadi [10].

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Raqamli iqtisodiyotni baholash indikatorlari zamonaviy iqtisodiy jarayonlarning tarkibiy mohiyatini aniqlash, transformatsiya jarayonlarining real darajasini o‘lchash hamda davlat va biznes sektori uchun bilimga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi fundamental analitik vosita sifatida shakllanib bormoqda. Tadqiqot davomida ko‘rib chiqilgan nazariy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot indikatorlari oddiy statistik ko‘rsatkichlardan farqli ravishda, nomoddiy aktivlarning – ma’lumotlar oqimi, texnologik innovatsiyalar, raqamli ko‘nikmalar va axborot tizimlari barqarorligining – kompleks o‘lchov tizimini talab qiladi. Bu indikatorlar nafaqat iqtisodiy natijalarni aks ettiradi, balki iqtisodiy transformatsiyaning ichki mexanizmlarini aniqlashga xizmat qiladi.

Metodologik jihatdan indikatorlarni normallashtirish, vaznlashtirish, kompozit indeks yaratish va korrelyatsion-regression tahlil kabi usullar ularni xolis va taqqoslanadigan ko‘rinishga keltirish imkonini beradi. Ayniqsa, kompozit

indekslar hududlar, mamlakatlar yoki tarmoqlar kesimidagi tafovutlarni aniqlashda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda. Xalqaro tajriba – DESI, DAI, IDI, Digital Economy Satellite Account va Smart Nation kabi modellarning qo'llanilishi – indikatorlarga asoslangan raqamli siyosat iqtisodiy o'sish, innovatsion faollik va raqamli xizmatlar bozorining kengayishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. AQSh, Janubiy Koreya, Singapur va Yevropa Ittifoqi tajribasi esa indikatorlar real vaqt monitoringi, katta ma'lumotlar va avtomatlashtirilgan statistik tahlillar bilan uyg'unlashtirilganda yanada aniqroq strategik natijalar olish mumkinligini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston sharoitida indikatorlar tizimidan foydalanish raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish, aholining raqamli savodxonligini oshirish, davlat xizmatlarini optimallashtirish va biznesni raqamlashtirish bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni belgilashda muhim analitik asos bo'lib xizmat qiladi. Indikatorlar asosida investitsiya oqimlarini hududlar bo'yicha qayta taqsimlash, innovatsion loyihalar samaradorligini baholash, raqamli xizmatlar bozorini rivojlantirish hamda korxonalarning raqamli yetuklik darajasini aniqlash imkoniyati kengayadi.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyotni baholash indikatorlari – raqamli transformatsiyaning hozirgi holatini aniqlash bilan birga, uning kelgusi bosqichdagi rivojlanish vektorlarini belgilab beruvchi strategik mexanizmdir. Indikatorlarning ilmiy asoslangan tizimi va metodik qo'llanilishi iqtisodiyotning raqamlashtirilgan segmentlarini chuqur tahlil qilish, iqtisodiy siyosatni optimallashtirish va global raqobatbardoshlikni oshirish uchun zarur bo'lgan empirik va nazariy poydevorni shakllantiradi. Shu boisdan, milliy indikatorlar tizimini xalqaro standartlarga mos ravishda yanada takomillashtirish, real vaqt monitoringini yo'lga qo'yish va yirik ma'lumotlar asosida tahlillarni kengaytirish kelgusi strategik rivojlanishning asosiy sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. OECD. *Measuring the Digital Transformation: A Roadmap for the Future*. Paris: OECD Publishing, 2020. 148 b.
2. World Bank. *Digital Economy Report: Digital Adoption and Inclusive Growth*. Washington, D.C.: World Bank Publications, 2021. 176 b.
3. International Telecommunication Union. *Measuring Digital Development: Facts and Figures*. Geneva: ITU Publications, 2023. 98 b.
4. United Nations. *E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government*. New York: UN Publications, 2022. 234 b.
5. European Commission. *Digital Economy and Society Index (DESI) 2023: Methodology Report*. Brussels: EC Publications, 2023. 112 b.
6. Brynjolfsson Ye., Kollis A. *How Should We Measure the Digital Economy?* *Harvard Business Review*, 2020, №3, 47–59-b.
7. Manika J., Lund S. *Digital Globalization: The New Era of Global Flows*. McKinsey Global Institute Report, 2019. 56 b.
8. U.S. Bureau of Economic Analysis. *Digital Economy Satellite Account*. Washington, D.C.: BEA, 2021. 54 b.
9. Porter M., Heppelmann J. *How Smart, Connected Products Are Transforming Competition*. *Harvard Business Review*, 2014, №92(11), 64–88-b.
10. Singapore Government. *Smart Nation Initiative Annual Review*. Singapore: GovTech Agency, 2022. 120 b.

KATTA MA'LUMOTLAR (BIG DATA) TAHLILINING IQTISODIY QAROR QABUL QILISHDAGI ROLI

Mamatqulova M.A., 1-kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu tezisda katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va strategik qaror qabul qilishdagi ahamiyati yoritiladi. Big Data korxonalarda real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash, bozor o'zgarishlarini oldindan aniqlash va boshqaruv samaradorligini oshirish imkonini berishi ta'kidlanadi.

Аннотация. В данном тезисе раскрывается значение технологий больших данных (Big Data) в анализе экономических процессов и принятии стратегических решений. Подчеркивается, что Big Data позволяет предприятиям обрабатывать данные в режиме реального времени, заранее выявлять изменения на рынке и повышать эффективность управления.

Abstract. This thesis highlights the importance of Big Data technologies in the analysis of economic processes and strategic decision-making. It emphasizes that Big Data enables enterprises to process data in real time, anticipate market changes, and improve management efficiency.

Kalit so'zlar: Big Data, iqtisodiy tahlil, raqamli iqtisodiyot, ma'lumotlar boshqaruvi, qaror qabul qilish.

Ключевые слова: Big Data, экономический анализ, цифровая экономика, управление данными, принятие решений.

Keywords: Big Data, economic analysis, digital economy, data management, decision-making.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi korxonalar faoliyatini tubdan o'zgartirmoqda. Ma'lumotlar hajmi ortib borayotgan bir sharoitda an'anaviy tahlil usullari samaradorligini yo'qotmoqda. Katta ma'lumotlar texnologiyalari turli manbalardan tushadigan ulkan axborotlarni qayta ishlash, ularni strukturaga keltirish va iqtisodiy jarayonlarda qo'llash imkonini yaratadi. Ayniqsa, iqtisodiy qaror qabul qilish jarayonlari real vaqt rejimida aniqlik va tezkorlikni talab qilmoqda.

Tadqiqot natijalari. Big Data texnologiyalarining iqtisodiyotga ta'siri bir necha asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'ladi.

Birinchidan, korxonalarda boshqaruv jarayonlarida noaniqlik darajasi kamayadi. Chunki ma'lumotlar to'g'ri qayta ishlanganda, strategik qarorlar aniq prognozlariga asoslanadi.

Ikkinchidan, Big Data mijoz xulq-atvori va bozor tendensiyalarini chuqur o'rganish imkonini beradi. Bu esa marketing strategiyalarini yanada aniq belgilashga xizmat qiladi.

Uchinchi muhim jihat - resurslarni optimallashtirish. Katta ma'lumotlar asosida korxona ichki jarayonlari tahlil qilinadi, natijada ortiqcha xarajatlar aniqlanib, tejamkorlikka erishiladi. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarida IoT qurilmalari yordamida agregatlar ishlash holati monitoring qilinib, texnik xizmat ko'rsatish xarajatlari minimallashtiriladi.

To'rtinchidan, risklarni boshqarish tizimi sezilarli darajada takomillashadi. Moliyaviy tashkilotlar katta ma'lumotlardan foydalanib, kredit reytinglarini aniqlash, firibgarlikni aniqlash va bozor xavflarini boshqarish imkoniyatiga ega

bo‘ladi. Machine Learning orqali ishlab chiqilgan modellarning aniqligi an‘anaviy statistik modellar bilan solishtirganda yuqoriroq bo‘ladi.

Big Data iqtisodiy qaror qabul qilishning quyidagi sohalarida alohida ahamiyatga ega:

- moliyaviy rejalashtirish va investitsiya loyihalarini baholash;
- marketing strategiyalarini shakllantirish;
- ta‘minot zanjirini boshqarish va logistika jarayonlarini optimallashtirish;
- inson resurslarini boshqarish (HR Analytics);
- davlat boshqaruvi va makroiqtisodiy tahlil.

Katta ma‘lumotlar yordamida korxonalar nafaqat mavjud holatni tahlil qiladi, balki kelajakdagi tendensiyalarni ham aniqlaydi. Prognozlash algoritmlari orqali sotuv hajmi, narxlar dinamikasi, talabning o‘zgarishi kabi ko‘rsatkichlar oldindan aniqlanadi. Bu esa raqobat ustunligini oshiradi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Big Data texnologiyalari zamonaviy iqtisodiy boshqaruvning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Uning samarali joriy etilishi korxonalarga innovatsion yondashuvni shakllantirish, bozor o‘zgarishlariga moslashish va strategik ustunlikka erishish imkonini beradi. Katta ma‘lumotlar asosidagi qarorlar an‘anaviy tahlilga nisbatan ancha aniq, ishonchli va tezkor bo‘lib, iqtisodiy rivojlanishni jadallashtiradi.

Adabiyotlar:

1. Laney, D. (2001). *3D Data Management: Controlling Data Volume, Velocity, and Variety*. META Group.
2. Manyika, J. et al. (2015). *The Internet of Things: Mapping the Value Beyond the Hype*. McKinsey Global Institute.
3. Choi, H., & Varian, H. (2012). *Predicting the Present with Google Trends*. *Economic Record*.
4. Khandani, A. E., Kim, A. J., & Lo, A. W. (2010). *Consumer Credit-Risk Models via Machine-Learning Algorithms*. *Journal of Banking & Finance*.
5. Wedel, M., & Kannan, P. K. (2016). *Marketing Analytics for Data-Rich Environments*. *Journal of Marketing*.

O‘ZBEKISTON HAVO YO‘LLARI IMKONIYATLARI

Ergasheva M.D., 2-kurs magistranti,
muslimaergasheva098@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston havo yo‘llari imkoniyatlari O‘zbekiston Havo Yo‘llari (Uzbekistan Airways) mamlakatning milliy aviakompaniyasi bo‘lib, O‘zbekistonning xalqaro maydondagi transport va turizm salohiyatini yuksaltirishda muhim o‘rin tutadi. Mustaqillikdan so‘ng tashkil etilgan ushbu aviakompaniya bugungi kunda nafaqat yo‘lovchi tashish, balki yuk tashish, tranzit parvozlar va servis xizmatlari orqali ham mamlakat iqtisodiyotiga salmoqli hissa qo‘shmoqda. Aviakompaniya parkida zamonaviy va ishonchli havo kemalari mavjud bo‘lib, ular xalqaro xavfsizlik va texnik standartlarga to‘liq javob beradi. Bu esa parvozlar xavfsizligi, qulayligi va samaradorligini ta‘minlaydi. Yo‘lovchilar uchun qulay sharoitlar O‘zbekiston Havo Yo‘llari iqtisod va biznes klasslarda xizmat ko‘rsatadi. Parvoz davomida ovqatlanish, ichimliklar, maxsus ovqat turlari, shuningdek, oldindan o‘rindiqli tanlash kabi imkoniyatlar yo‘lovchilarga qulaylik yaratadi. Bagaj tashish me‘yorlarining aniq belgilanganligi ham xizmat sifatini oshiradi. Raqamli va servis xizmatlari Bugungi kunda aviakompaniya onlayn chipta xarid qilish, mobil ilova orqali ro‘yxatdan o‘tish, reyslar holatini

kuzatish kabi zamonaviy xizmatlarni taklif etmoqda. Sodiqlik dasturlari orqali doimiy mijozlar uchun chegirmalar va bonuslar beriladi. Yuk tashish va logistika imkoniyatlari

O'zbekiston Havo Yo'llari yuk tashish sohasida ham muhim rol o'ynaydi. Xalqaro yuk reyslari orqali eksport-import jarayonlari tezlashtiriladi, bu esa savdo va ishlab chiqarish rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Rivojlanish istiqbollari Aviakompaniya yangi yo'nalishlarni ochish, xizmat sifatini oshirish va tarif siyosatini yanada moslashuvchan qilish orqali raqobatbardoshligini kuchaytirmoqda. Turizm sohasining rivojlanishi bilan birga O'zbekiston Havo Yo'llarining imkoniyatlari ham kengayib, mamlakatning xalqaro nufuzini oshirishga xizmat qilmoqda. O'zbekiston Havo Yo'llarida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan yangiliklar

So'nggi yillarda O'zbekistonda aviatsiya sohasini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Shu doirada O'zbekiston Havo Yo'llari faoliyatida ham qator muhim islohotlar va yangiliklar amalga oshirilmogda.

Avvalo, aviatsiya sohasini bosqichma-bosqich liberallashtirish jarayoni yo'lga qo'yildi. Natijada aviakompaniya faoliyati zamonaviy bozor talablariga moslashtirilib, xizmatlar sifati va raqobatbardoshlik oshirildi. Chiptalar narxlarini shakllantirishda yangi, yanada shaffof va moslashuvchan tarif tizimi joriy etildi. Bu yo'lovchilar uchun arzonroq va qulay variantlarni tanlash imkonini yaratdi.

Kalit so'zlar: *O'zbekiston havo yo'llari, Uzbekistan Airways, O'zbekiston milliy aviakompaniyasi O'zbekiston aviatsiyasi, Havo transporti, O'zbekiston havo yo'llari imkoniyatlari Zamonaviy aviatsiya texnologiyalari Xalqaro parvozlar Ichki aviaqatnovlar, Aviayo'lovchi tashish xizmatlari Yuk tashish xizmati (cargo) Aviakompaniya servis sifati, Zamonaviy samolyotlar parki Boeing va Airbus samolyotlari, Aviatsiya xavfsizligi Texnik xizmat ko'rsatish (MRO) Toshkent xalqaro aeroporti, Aviatsiya sohasini rivojlantirish, O'zbekiston transport tizimi Turizm va aviatsiya Xalqaro hamkorlik Raqobatbardosh aviakompaniya.*

Abstract. *This article examines the capabilities of Uzbekistan Airways. Uzbekistan Airways, the national airline of the Republic of Uzbekistan, plays an important role in enhancing the country's transport and tourism potential on the international stage. Established after independence, the airline today makes a significant contribution to the national economy not only through passenger transportation, but also through cargo services, transit flights, and a wide range of service operations.*

The airline's fleet consists of modern and reliable aircraft that fully comply with international safety and technical standards. This ensures flight safety, comfort, and operational efficiency.

Passenger comfort: Uzbekistan Airways provides services in both economy and business classes. During flights, passengers are offered meals, beverages, special meal options, as well as the opportunity to select seats in advance, which enhances travel convenience. Clearly defined baggage allowance standards also contribute to improved service quality.

Digital and service solutions: Today, the airline offers modern services such as online ticket purchasing, mobile check-in, and real-time flight status tracking. Loyalty programs provide regular customers with discounts and bonus benefits.

Cargo transportation and logistics capabilities: Uzbekistan Airways also plays a significant role in the cargo transportation sector. International cargo flights help accelerate export and import processes, positively influencing trade and industrial development. Development prospects: By opening new routes, improving service quality, and implementing a more flexible pricing policy, the airline continues to strengthen its competitiveness. Along with the development of tourism, the capabilities of Uzbekistan Airways are expanding, contributing to the enhancement of the country's international reputation.

Recent innovations at Uzbekistan Airways: In recent years, the development of the aviation sector has become one of the key priorities of state policy in Uzbekistan. Within this framework, a number of important reforms and innovations have been implemented in the activities of Uzbekistan Airways.

First of all, the gradual liberalization of the aviation sector has been introduced. As a result, the airline's operations have been adapted to modern market requirements, leading to improved service quality and competitiveness. A new, more transparent and flexible fare system has been implemented for ticket pricing, allowing passengers to choose more affordable and convenient options.

Keywords: Uzbekistan Airways, national airline of Uzbekistan, Uzbekistan aviation, air transport, capabilities of Uzbekistan Airways, modern aviation technologies, international flights, domestic air routes, passenger air transportation services, cargo transportation services, airline service quality, modern aircraft fleet, Boeing and Airbus aircraft, aviation safety, maintenance, repair and overhaul (MRO), Tashkent International Airport, development of the aviation sector, Uzbekistan transport system, tourism and aviation, international cooperation, competitive airline.

Аннотация. В данной статье рассматриваются возможности авиакомпании Uzbekistan Airways. Uzbekistan Airways национальная авиакомпания Республики Узбекистан, играющая важную роль в повышении транспортного и туристического потенциала страны на международной арене. Основанная после обретения независимости, сегодня авиакомпания вносит значительный вклад в экономику страны не только за счёт пассажирских перевозок, но и благодаря грузовым перевозкам, транзитным рейсам и широкому спектру сервисных услуг. Парк авиакомпании состоит из современных и надёжных воздушных судов, полностью соответствующих международным стандартам безопасности и техническим требованиям. Это обеспечивает высокий уровень безопасности полётов, комфорта и эксплуатационной эффективности.

Комфорт для пассажиров: Uzbekistan Airways предоставляет обслуживание в экономическом и бизнес-классах. Во время полёта пассажирам предлагаются питание, напитки, специальные виды питания, а также возможность предварительного выбора мест, что повышает удобство путешествий. Чётко установленные нормы провоза багажа также способствуют повышению качества обслуживания.

Цифровые и сервисные услуги: В настоящее время авиакомпания предлагает современные услуги, такие как онлайн-покупка авиабилетов, регистрация через мобильное приложение и отслеживание статуса рейсов в режиме реального времени. Программы лояльности предоставляют постоянным клиентам скидки и бонусы. **Грузовые перевозки и логистические возможности:** Uzbekistan Airways играет важную роль и в сфере грузовых перевозок. Международные грузовые рейсы способствуют ускорению экспортно-импортных процессов, что положительно влияет на развитие торговли и промышленности.

Перспективы развития: Открытие новых направлений, повышение качества обслуживания и внедрение более гибкой тарифной политики позволяют авиакомпании укреплять свою конкурентоспособность. С развитием туризма расширяются и возможности Uzbekistan Airways, что способствует росту международного имиджа страны.

Последние изменения и нововведения в Uzbekistan Airways: В последние годы развитие авиационной отрасли стало одним из приоритетных направлений государственной политики Узбекистана. В рамках этого курса в деятельности Uzbekistan Airways реализован ряд важных реформ и нововведений.

Прежде всего, был запущен поэтапный процесс либерализации авиационной отрасли. В результате деятельность авиакомпании была адаптирована к современным рыночным требованиям, что привело к повышению качества услуг и конкурентоспособности. В системе формирования цен на авиабилеты внедрена новая, более прозрачная и гибкая тарифная модель, предоставляющая пассажирам возможность выбирать более доступные и удобные варианты.

Ключевые слова: *Uzbekistan Airways, национальная авиакомпания Узбекистана, авиация Узбекистана, воздушный транспорт, возможности Uzbekistan Airways, современные авиационные технологии, международные рейсы, внутренние авиaperевозки, пассажирские авиaperевозки, грузовые перевозки (cargo), качество сервисного обслуживания авиакомпании, современный парк воздушных судов, самолёты Boeing и Airbus, авиационная безопасность, техническое обслуживание, ремонт и модернизация (MRO), Международный аэропорт Ташкента, развитие авиационной отрасли, транспортная система Узбекистана, туризм и авиация, международное сотрудничество, конкурентоспособная авиакомпания.*

Kirish. 1. Bugungi globallashuv sharoitida havo transporti davlatlarning iqtisodiy rivojlanishi, xalqaro integratsiyasi va turizm salohiyatini oshirishda muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, geografik jihatdan quruqlikda joylashgan davlatlar uchun aviatsiya sohasi tashqi dunyo bilan tezkor va samarali aloqalarni ta'minlovchi asosiy transport turlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekiston Respublikasida aviatsiya tizimini rivojlantirish va milliy aviakompaniya faoliyatini takomillashtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. O'zbekiston Havo Yo'llari (Uzbekistan Airways) mamlakatning milliy aviakompaniyasi bo'lib, mustaqillik yillaridan buyon respublikaning havo transporti infratuzilmasini shakllantirish va rivojlantirishda muhim rol o'ynab kelmoqda. Aviakompaniya O'zbekistonni jahonning ko'plab mamlakatlari bilan bog'lovchi havo qatnovlarini amalga oshirib, xalqaro iqtisodiy, savdo va madaniy aloqalarning mustahkamlanishiga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ichki aviaqatnovlar orqali mamlakat hududlari o'rtasidagi transport aloqalari ham samarali yo'lga qo'yilgan.

2. So'nggi yillarda O'zbekistonda aviatsiya sohasini liberallashtirish, zamonaviy boshqaruv tizimlarini joriy etish, xizmatlar sifatini oshirish hamda raqobatbardosh muhitni shakllantirish borasida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayonda O'zbekiston Havo Yo'llari faoliyati tubdan takomillashtirilib, aviakompaniyaning texnik salohiyati, samolyotlar parki, servis xizmatlari va tarif siyosati xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda.

3. Aviakompaniyaning zamonaviy Boeing va Airbus rusumidagi havo kemalaridan iborat parki parvozlar xavfsizligi va yo'lovchilar qulayligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida onlayn chipta sotib olish, elektron ro'yxatdan o'tish, sodiqlik dasturlari va servis xizmatlarining joriy etilishi yo'lovchilarga qulaylik yaratib, aviakompaniyaning bozordagi mavqeini yanada mustahkamlamoqda.

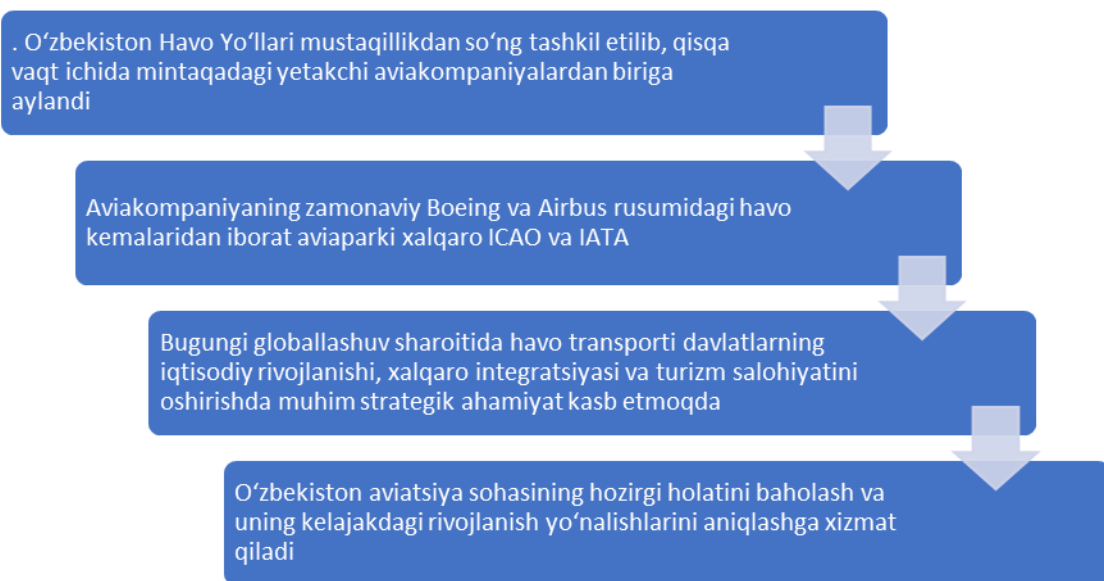
Mazkur maqolada O'zbekiston Havo Yo'llarining imkoniyatlari, xizmat ko'rsatish tizimi, yuk va yo'lovchi tashish salohiyati, shuningdek, so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari 4. O'zbekiston aviatsiya sohasining hozirgi holatini baholash va uning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga xizmat qiladi. Zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida transport-kommunikatsiya tizimlari davlatlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlovchi asosiy infratuzilma tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, havo transporti yuqori tezkorlik, keng geografik qamrov va strategik moslashuvchanlik xususiyatlari bilan xalqaro savdo, investitsiyalar oqimi,

turizm va mehnat migratsiyasini jadallashtirishda muhim rol o'ynaydi. Quruqlikda joylashgan va dengiz portlariga to'g'ridan-to'g'ri chiqish imkoniyatiga ega bo'lmagan davlatlar uchun aviatsiya sohasi tashqi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

5. O'zbekiston Respublikasi geografik joylashuvi va tranzit salohiyati jihatidan Markaziy Osiyo mintaqasida muhim strategik o'rin egallaydi. Shu sababli mamlakatda havo transporti tizimini rivojlantirish, uni xalqaro aviatsiya bozoriga integratsiya qilish hamda milliy aviakompaniya faoliyatini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Ushbu jarayonda O'zbekiston Havo Yo'llari (Uzbekistan Airways) milliy aviakompaniyasi asosiy institutsional subyekt sifatida aviatsiya infratuzilmasining barqaror ishlashini ta'minlab kelmoqda.

6. O'zbekiston Havo Yo'llari mustaqillikdan so'ng tashkil etilib, qisqa vaqt ichida mintaqadagi yetakchi aviakompaniyalardan biriga aylandi. Aviakompaniya faoliyati yo'lovchi va yuk tashish xizmatlari, tranzit parvozlar, texnik xizmat ko'rsatish (MRO), kadrlar tayyorlash hamda logistika xizmatlarini qamrab olgan kompleks tizim sifatida shakllangan. Bu holat aviakompaniyaning nafaqat transport operatori, balki mamlakatning umumiy iqtisodiy tizimida strategik ahamiyatga ega bo'lgan subyekt ekanligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda aviatsiya sohasini liberallashtirish va institutsional islohotlar chuqurlashtirildi. Xususan, xalqaro havo qatnovlariga xorijiy aviakompaniyalar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, raqobat muhitini kengaytirish, tarif siyosatini erkinlashtirish hamda boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar O'zbekiston Havo Yo'llari faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirish, xizmatlar sifati va moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Aviakompaniyaning zamonaviy Boeing va Airbus rusumidagi havo kemalaridan iborat aviaparki xalqaro ICAO va IATA standartlariga to'liq mos bo'lib, parvozlar xavfsizligi va ekologik samaradorlikni ta'minlashga qaratilgan.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar asosida joriy etilayotgan elektron chipta tizimlari, avtomatlashtirilgan ro'yxatdan o'tish jarayonlari, mijozlarga yo'naltirilgan servis modellarining rivojlanishi aviakompaniyaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Havo Yo'llarining mavjud imkoniyatlari, tashkiliy-iqtisodiy faoliyati, xizmat ko'rsatish tizimi hamda rivojlanish istiqbollarini ilmiy asosda tahlil qilish zarurati bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari milliy aviatsiya sohasini yanada rivojlantirish, transport siyosatini takomillashtirish hamda O'zbekistonning xalqaro aviatsiya bozoridagi mavqeini mustahkamlash bo'yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Asosiy rasmiy manbalar:

1. Uzbekistan Airways rasmiy sayti <https://www.uzairways.com> (Aviakompaniya faoliyati, park, xizmatlar, yo'nalishlar, yuk tashish)
2. O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi <https://mintrans.uz> (Aviatsiya siyosati, islohotlar, transport strategiyasi)
3. O'zbekiston Respublikasi Fuqaro aviatsiyasi agentligi (Uzaviation) <https://uzaviation.uz> (Aviatsiya xavfsizligi, normativ hujjatlar, sertifikatlash)
4. Toshkent xalqaro aeroporti rasmiy sayti <https://www.tashkent-airport.uz> (Aeroport infratuzilmasi, parvozlar, logistika)
5. International Civil Aviation Organization (ICAO) <https://www.icao.int> (Xalqaro aviatsiya standartlari va xavfsizlik me'yorlari)
6. International Air Transport Association (IATA) <https://www.iata.org> (Xalqaro aviatsiya bozori, tariflar, servis standartlari)
7. Boeing rasmiy sayti <https://www.boeing.com> (Samolyot texnologiyalari, xavfsizlik va samaradorlik)
8. Airbus rasmiy sayti <https://www.airbus.com> (Zamonaviy havo kemalari va ekologik yechimlar)
9. World Bank – Transport and Aviation Reports <https://www.worldbank.org> (Transport infratuzilmasi va iqtisodiy tahlillar)
10. Statista – Aviation Industry Data <https://www.statista.com> (Aviatsiya statistikasi va bozor tahlillari)

ВОЗОБНОВЛЯЕМАЯ ЭНЕРГЕТИКА КАК ФУНДАМЕНТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

*Azalya A.A., бакалавр 1-курса,
azaliahasanova83qmail.com*

Abstract. The article examines renewable energy as a key factor of sustainable development in the context of global energy transformation. The relevance of the transition to renewable energy sources is justified due to growing energy consumption, depletion of fossil fuels, and climate change challenges. The essence, types, advantages, and limitations of renewable energy sources are analyzed, as well as global trends and leading countries in this field. Special attention is paid to the economic effects of investing in renewable energy and its role in the transition to a low-carbon economy. The study concludes that renewable energy plays a strategic role in ensuring environmental safety, economic stability, and long-term sustainable development.

Аннотация. В статье рассматривается возобновляемая энергетика как ключевой фактор устойчивого развития в условиях глобальной трансформации энергетической

системы. Обосновывается актуальность перехода к возобновляемым источникам энергии в связи с ростом энергопотребления, истощением традиционных ресурсов и усилением климатических угроз. Анализируются сущность, виды, преимущества и ограничения возобновляемых источников энергии, а также глобальные тенденции и страны-лидеры в данной сфере. Особое внимание уделяется экономическим эффектам инвестирования в ВИЭ и их роли в формировании низкоуглеродной экономики. Делается вывод о стратегическом значении возобновляемой энергетики для обеспечения экологической безопасности и устойчивого развития.

Annotatsiya. Maqolada global energetika tizimining transformatsiyasi sharoitida qayta tiklanuvchi energiya manbalari barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida ko'rib chiqiladi. Energiya iste'molining oshishi, an'anaviy yoqilg'i resurslarining kamayishi va iqlim o'zgarishi muammolari sababli qayta tiklanuvchi energiyaga o'tishning dolzarbligi asoslab beriladi. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining mohiyati, turlari, afzalliklari va cheklovlari, shuningdek, ushbu sohadagi global tendensiyalar va yetakchi davlatlar tahlil qilinadi. Qayta tiklanuvchi energetikaga investitsiyalarning iqtisodiy samarasi va past uglerodli iqtisodiyotga o'tishdagi roli alohida yoritiladi. Xulosa sifatida qayta tiklanuvchi energetikaning ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi strategik ahamiyati ta'kidlanadi.

Keywords: renewable energy, sustainable development, low-carbon economy, energy transition, investments.

Ключевые слова: возобновляемая энергетика, устойчивое развитие, низкоуглеродная экономика, энергетический переход, инвестиции.

Kalit so'zlar: qayta tiklanuvchi energetika, barqaror rivojlanish, past uglerodli iqtisodiyot, energetik o'tish, investitsiyalar.

Введение. Современная мировая энергетическая система сталкивается с серьёзными вызовами, связанными с ростом энергопотребления, ограниченностью ископаемых ресурсов и усилением глобальных климатических изменений. Традиционные источники энергии всё чаще рассматриваются как фактор экологических и экономических рисков. В этих условиях возобновляемые источники энергии (ВИЭ) становятся важнейшим направлением развития мировой энергетики и основой устойчивого социально-экономического роста.

Переход к возобновляемой энергетике рассматривается многими государствами как стратегический приоритет, направленный на снижение выбросов парниковых газов, повышение энергетической безопасности и стимулирование инновационного развития экономики.

Обзор литературы. Проблемы развития возобновляемой энергетики широко освещаются в трудах зарубежных и отечественных исследователей. В отчётах Международного энергетического агентства и Всемирного банка подчёркивается роль ВИЭ в обеспечении устойчивого роста и достижении целей Парижского соглашения. В научных публикациях отмечается, что развитие солнечной и ветровой энергетики способствует снижению себестоимости электроэнергии и расширению инвестиционных возможностей.

Российские и зарубежные авторы также обращают внимание на технологические и институциональные ограничения, сдерживающие более быстрый энергетический переход.

Методология исследования. В ходе исследования использованы методы анализа и синтеза, статистический и сравнительный анализ, а также системный подход. Информационной базой послужили отчёты международных энергетических организаций, материалы научных публикаций и официальные данные по развитию возобновляемой энергетики в различных странах. Применённая методология позволила комплексно оценить текущее состояние и перспективы развития ВИЭ.

Результаты исследования. Проведённый анализ показывает, что в последние годы доля возобновляемых источников энергии в мировом энергобалансе стабильно растёт. Наиболее активно развиваются солнечная и ветровая энергетика, что обусловлено снижением стоимости технологий и государственной поддержкой. Лидирующие позиции в данной сфере занимают Германия, Китай, США и Дания, успешно внедряющие инновационные энергетические решения.

Инвестиции в возобновляемую энергетику способствуют созданию новых рабочих мест, развитию высокотехнологичных отраслей и снижению зависимости от импорта традиционных энергоресурсов. Вместе с тем развитие ВИЭ сталкивается с рядом проблем, включая высокую капиталоемкость проектов, зависимость от природных условий и недостаточную развитость систем хранения энергии.

Выводы и практические рекомендации. Результаты исследования подтверждают, что возобновляемая энергетика является ключевым элементом перехода к устойчивой и низкоуглеродной экономике. Для ускорения развития ВИЭ необходим комплексный подход, включающий государственную поддержку, привлечение инвестиций, развитие инновационных технологий и международное сотрудничество. Реализация данных мер позволит обеспечить долгосрочную энергетическую безопасность и повысить качество жизни населения.

Список литературы:

1. International Energy Agency. World Energy Outlook. – Paris, 2024.
2. United Nations Development Programme. Sustainable Development and Low-Carbon Economy. – New York, 2023.
3. World Bank. Renewable Energy and Economic Growth. – Washington, 2024.
4. European Commission. Clean Energy Transition Report. – Brussels, 2023.
5. Paris Agreement on Climate Change. UN Official Documents, 2015–2024.

TIJORAT BANKLARIDA KREDIT RISKLARINI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

*Farangiz Saidmurodova Sayfulla qizi, UMFT talabasi,
farangizsaidmurodova1705@gmail.com*

Annotatsiya. Zamonaviy global moliya tizimidagi beqarorlik va iqtisodiy muhitning o'zgaruvchanligi sharoitida tijorat banklarida kredit risklarini samarali boshqarish masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Kredit riski bank faoliyatining eng muhim va murakkab risk turlaridan biri bo'lib, uning oqilona boshqarilishi bank barqarorligi hamda moliyaviy tizim ishonchliligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ilmiy ishda kredit risklarini

boshqarishning nazariy asoslari, Basel qo'mitalari tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro standartlar hamda O'zbekiston tijorat banklarida kredit risklarini boshqarishning amaldagi holati tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosida kredit risklarini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: kredit risklari, tijorat banklari, risklarni boshqarish

Аннотация. В условиях нестабильности глобальной финансовой системы и изменчивости экономической среды особую актуальность приобретает проблема эффективного управления кредитными рисками в коммерческих банках. Кредитный риск является одним из наиболее сложных и значимых видов банковских рисков, а его рациональное управление играет ключевую роль в обеспечении устойчивости банков и надежности финансовой системы в целом. В данной научной работе анализируются теоретические основы управления кредитными рисками, международные стандарты, разработанные Базельским комитетом, а также современное состояние управления кредитными рисками в коммерческих банках Республики Узбекистан. Кроме того, разработаны научно-практические рекомендации по совершенствованию системы управления кредитными рисками на основе цифровых технологий и искусственного интеллекта.

Ключевые слова: кредитные риски, коммерческие банки, управление рисками.

Abstract. In the context of global financial instability and an increasingly volatile economic environment, effective credit risk management in commercial banks has become a critical issue. Credit risk is one of the most complex and significant types of banking risk, and its proper management plays a key role in ensuring bank stability and the reliability of the financial system as a whole. This paper analyzes the theoretical foundations of credit risk management, international standards developed by the Basel Committee, and the current state of credit risk management in commercial banks of Uzbekistan. Furthermore, scientific and practical recommendations are proposed to improve credit risk management systems through the application of digital technologies and artificial intelligence.

Keywords: credit risks, commercial banks, risk management.

Kirish. Tijorat banklari zamonaviy iqtisodiy tizimda moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash, investitsiya jarayonlarini faollashtirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Banklar faoliyati yuqori darajadagi moliyaviy risklar bilan bog'liq bo'lib, ushbu risklar orasida kredit riski alohida o'rin egallaydi. Kredit riski bank aktivlarining asosiy qismini tashkil etuvchi kredit portfeli bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning noto'g'ri boshqarilishi bank likvidligi, foydaliligi va barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Global moliya bozorlarining integratsiyalashuvi, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi hamda makroiqtisodiy beqarorlik sharoitida kredit risklarini boshqarishda an'anaviy yondashuvlar o'z ahamiyatini qisman yo'qotmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Kredit risklarini boshqarish bank risk-menejmenti tizimining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda kredit riski qarz oluvchining o'z majburiyatlarini to'liq yoki qisman bajarmasligi natijasida bankning moliyaviy yo'qotishlarga duch kelish ehtimoli sifatida talqin etiladi [1], [11]. Ushbu risk turining samarali boshqarilishi bank barqarorligi va moliyaviy natijalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Kredit risklarini boshqarish masalasi ko'p jihatdan Basel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan prudensial standartlar asosida yoritilgan. Basel I doirasida bank kapitalining riskka mos yetarililigi ta'minlashga asosiy e'tibor qaratilgan bo'lsa [2], Basel II kredit risklarini ichki reytingga asoslangan

yondashuvlar orqali yanada aniq baholash imkoniyatlarini kengaytirdi [3]. Ushbu yondashuv kredit riskini miqdoriy baholash, qarz oluvchilarning kreditga layoqatliligini aniqlash va risk darajasiga mos kapital zaxiralarini shakllantirishga xizmat qildi [11].

Basel III standarti esa global moliyaviy inqiroz tajribasi asosida banklarning kapital va likvidlik talablarini kuchaytirish, shuningdek, kredit risklari bilan bog'liq tizimli xatarlarni kamaytirishga qaratilgan yangi me'yorlarni joriy etdi [4], [14]. Mazkur yondashuv banklarning stress-sharoitlarga bardoshlilikini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O'zbekiston tijorat banklarida kredit risklarini boshqarishning tashkiliy va institutsional jihatlari, kredit portfeli sifati va ichki nazorat tizimlarining roli chuqur tahlil qilingan [5], [18]. Shu bilan birga, ilmiy manbalarda kredit risklarini boshqarishda raqamli texnologiyalar va zamonaviy analitik vositalardan foydalanish darajasi yetarli emasligi, mavjud tizimlar ko'proq an'anaviy yondashuvlarga tayanayotgani qayd etilgan [19].

Tadqiqot metodologiyasi Mazkur tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tahlil va sintez, induksiya va deduksiya, taqqoslash, mantiqiy umumlashtirish hamda tizimli yondashuv metodlaridan foydalanildi. Kredit risklarini boshqarishning nazariy jihatlari o'rganishda yetakchi adabiyotlar, shuningdek, Basel qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro me'yoriy hujjatlar asos qilib olindi [2], [11], [14].

Amaliy tahlil doirasida O'zbekiston Respublikasi bank tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, Markaziy bank tomonidan belgilangan prudensial talablar va tijorat banklarida joriy etilgan risk-menejment amaliyoti o'rganildi [6], [18]. Tadqiqotda xalqaro bank amaliyoti bilan milliy bank tizimi tajribasini taqqoslash orqali kredit risklarini boshqarish tizimidagi mavjud muammolar va rivojlanish yo'nalishlari aniqlashtirildi.

Shuningdek, kredit risklarini baholashda raqamli texnologiyalar, kredit skoring modellari, katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) va mashinaviy o'rganish algoritmlaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilindi [15], [16], [17].

Tadqiqot natijalari. Kredit riski O'zbekiston tijorat banklari faoliyatida eng muhim risk turlaridan biri. Kredit risklarini boshqarish tizimi shakllangan bo'lsa-da, ayrim banklarda risklarni baholash va monitoring qilish jarayonlarida an'anaviy yondashuvlar ustunlik qilayotgani aniqlandi [6], [18]. Bu holat kredit portfeli sifatini barqaror saqlash va potensial yo'qotishlarni oldindan aniqlash imkoniyatlarini cheklaydi.

Yirik tijorat banklarida avtomatlashtirilgan kredit skoring tizimlari va ichki reyting modellari joriy etilishi kredit qarorlarining aniqligi va tezkorligini oshirishga xizmat qilmoqda [15]. Tadqiqot natijalari kredit portfeli sifati bilan risk-menejment tizimi samaradorligi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi, ya'ni ilg'or baholash va monitoring mexanizmlaridan foydalangan banklarda muammoli kreditlar ulushi pastroq bo'ladi [8], [19].

Shuningdek, sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish texnologiyalaridan foydalanish kredit risklarini prognozlash aniqligini sezilarli darajada oshirishi

aniqlangan [16], [17]. Bu yondashuv kredit portfelidagi xatarlarni erta aniqlash, qarz oluvchilar xatti-harakatlarini modellashtirish va bank risklarini boshqarish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish imkonini beradi [20].

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Xulosa qilib aytganda, kredit risklarini samarali boshqarish tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi [1]. Tadqiqot natijalari O'zbekiston tijorat banklarida kredit risklarini boshqarish tizimini yanada takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Amaliy tavsiyalar sifatida kredit risklarini baholashda zamonaviy raqamli va analitik vositalardan foydalanishni kengaytirish, risk-menejment sohasida bank xodimlarining malakasini oshirish hamda kredit portfelini diversifikatsiya qilish orqali risklar jamlanishini kamaytirish taklif etiladi [4], [7]. Shuningdek, Basel standartlarini milliy bank amaliyotiga bosqichma-bosqich va moslashtirilgan holda joriy etish bank tizimi barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi [2], [3].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. G'ozibekov D.G'. Bank risklarini boshqarish. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
2. Basel Committee on Banking Supervision. *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards (Basel I)*. – Bank for International Settlements, 1988.
3. Basel Committee on Banking Supervision. *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards: A Revised Framework (Basel II)*. – Bank for International Settlements, 2004.
4. Basel Committee on Banking Supervision. *Basel III: A Global Regulatory Framework for More Resilient Banks and Banking Systems*. – Bank for International Settlements, 2010.
5. Jo'rayev A.J., Abdullayev O.O. *Tijorat banklari faoliyati va risk menejment*. – Toshkent: Moliya, 2019.
6. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Tijorat banklarida risklarni boshqarish bo'yicha me'yoriy-huquqiy hujjatlar*. – Toshkent, rasmiy nashrlar.
7. Saunders A., Cornett M. *Financial Institutions Management: A Risk Management Approach*. – New York: McGraw-Hill Education, 2021.
8. Hull J.C. *Risk Management and Financial Institutions*. – Hoboken: Wiley, 2020.
9. Mishkin F.S. *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*. – Boston: Pearson Education, 2019.
10. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb-sayti ma'lumotlari.
11. BIS – Bank for International Settlements. *Principles for the Management of Credit Risk*. – Basel: BIS, 2000.
12. European Central Bank. *Guide to Internal Models: Credit Risk*. – Frankfurt am Main: ECB, 2019.
13. Altman E.I., Saunders A. *Credit Risk Measurement: Developments over the Last 20 Years*. – *Journal of Banking & Finance*, Vol. 21, No. 11–12, 1997.
14. Basel Committee on Banking Supervision. *Supervisory Guidance on Credit Risk and Accounting for Expected Credit Losses*. – Basel: BIS, 2015.
15. Thomas L.C., Edelman D.B., Crook J.N. *Credit Scoring and Its Applications*. – Philadelphia: SIAM, 2017.
16. Khandani A.E., Kim A.J., Lo A.W. *Consumer Credit-Risk Models via Machine-Learning Algorithms*. – *Journal of Banking & Finance*, 2010.
17. Bazarbash M. *FinTech in Financial Inclusion: Machine Learning Applications in Credit Risk*. – IMF Working Paper, WP/19/109, 2019.
18. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. *Bank risklarini boshqarish va ichki nazorat tizimlariga qo'yiladigan talablar*. – Toshkent, 2021.

19. World Bank. Credit Risk Management in Emerging Market Banking Systems. – Washington, DC: World Bank Publications, 2020.
20. OECD. Artificial Intelligence in the Financial Sector. – Paris: OECD Publishing, 2021.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KRIPTOVALYUTALAR VA ULARNING HUQUQIY MAQOMI

Xakimov Bekzod Ilxomjonovich,

Magistrant E-mail: fx1111@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Mirzaev Muzaffar** kafedra mudiri,
iqtisod fanlari b.f.d.(PhD), dotsent UMFT

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida kriptovalyutalar va raqamli aktivlarning fuqarolik-huquqiy tabiati tadqiq etiladi. Muallif an'anaviy mulk huquqi tushunchalarining raqamli aktivlar (NFT, tokenlar, kriptovalyuta) kontekstida o'zgarishini tahlil qilib, blokcheyn texnologiyasiga asoslangan bitimlarning huquqiy maqomini aniqlash masalalariga e'tibor qaratadi. Tadqiqot davomida smart-kontraktlarning yuridik kuchi, raqamli aktivlarni meros qilib qoldirish muammolari va investorlar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari ko'rib chiqiladi. Yakunda O'zbekiston milliy qonunchiligini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so'zlar: kriptovalyuta, raqamli aktiv, blokcheyn, smart-kontrakt, mulk huquqi, raqamli iqtisodiyot, NFT, vorislik huquqi, huquqiy tartibga solish.

Аннотация. В данной статье исследуется гражданско-правовая природа криптовалют и цифровых активов в условиях современной цифровой трансформации. Автор анализирует эволюцию традиционных концепций права собственности в контексте цифровых активов (NFT, токены, криптовалюты) и уделяет особое внимание вопросам определения правового статуса сделок, основанных на технологии блокчейн. В ходе исследования рассматриваются юридическая сила смарт-контрактов, проблемы наследования цифровых активов и механизмы защиты прав инвесторов. В заключении предлагаются практические рекомендации по гармонизации национального законодательства Узбекистана с международными стандартами.

Ключевые слова: криптовалюта, цифровой актив, блокчейн, смарт-контракт, право собственности, цифровая экономика, NFT, право наследования, правовое регулирование.

Abstract. This article explores the civil-law nature of cryptocurrencies and digital assets within the context of modern digital transformation. The author analyzes the evolution of traditional property law concepts in relation to digital assets (NFTs, tokens, cryptocurrencies) and focuses on determining the legal status of transactions based on blockchain technology. The study examines the legal validity of smart contracts, challenges in the inheritance of digital assets, and mechanisms for protecting investor rights. The article concludes with practical recommendations for harmonizing the national legislation of Uzbekistan with international standards.

Keywords: cryptocurrency, digital asset, blockchain, smart contract, property law, digital economy, NFT, inheritance law, legal regulation.

Kirish. Zamonaviy global iqtisodiyotning raqamli bosqichida mulk huquqining klassik tushunchalari tubdan qayta ko'rib chiqilmoqda. Bugungi kunda fuqarolik-huquqiy munosabatlarning obyekti sifatida nafaqat moddiy ashyolar yoki an'anaviy intellektual mulk namunalari, balki blokcheyn texnologiyasi mahsuli bo'lgan raqamli aktivlar ham maydonga chiqmoqda. Kriptovalyutalar, turli toifadagi tokenlar va NFT (noyob raqamli aktivlar) kabi vositalarning paydo

bo'lishi huquqshunos va iqtisodchi olimlar oldiga murakkab fundamental vazifalarni qo'yimoqda. Ushbu aktivlarning huquqiy maqomini aniq belgilash, ularning legitim muomalasini ta'minlash hamda ishtirokchilarning mulkiy manfaatlarini himoya qilish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaydigan dolzarb muammolaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli aktivlarning huquqiy tabiatini o'rganishda xalqaro miqyosda M. Casey va P. Vigna kabi olimlarning blokcheyn texnologiyasini "ishonch mashinasi" sifatida ta'riflagan ishlari fundamental ahamiyatga ega. Ularning fikricha, blokcheyn nafaqat texnologik yechim, balki mulkiy munosabatlarni markazsizlashtiruvchi yangi ijtimoiy-huquqiy institutdir. Ushbu olimlar ilmiy ishlarida kriptovalyutalarning markazlashmagan (decentralized) tabiati va ularning an'anaviy moliya institutlari (markaziy banklar) bilan huquqiy va iqtisodiy ziddiyatlari keng yoritilgan¹⁶⁹.

Rossiyalik huquqshunos olim A.Savel'yev o'z tadqiqotlarida smart-kontraktning fuqarolik huquqi tizimidagi o'rnini tahlil qilib, ularni "o'z-o'zini ijro etuvchi shartnomaviy majburiyatlar" sifatida tavsiflaydi¹⁷⁰.

O'zbekistonlik tadqiqotchi A.Aliyev kriptovalyutalarning milliy valyuta kursiga ta'sirini tadqiq etadi¹⁷¹. Uning fikricha, agar mamlakatda kripto-aktivlarga talab yuqori bo'lsa, bu milliy valyutaga bo'lgan talabni pasaytiradi, natijada milliy pulning qadrsizlanishiga olib kelishi mumkin. Shu bois, markaziy banklar kriptovalyutalarni cheklash yoki ularni davlat raqamli valyutasi (CBDC) orqali nazorat qilish strategiyasini ishlab chiqmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida kriptovalyutalar va raqamli aktivlarning fuqarolik-huquqiy maqomini aniqlash uchun quyidagi ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi:

Qiyosiy-huquqiy tahlil (Comparative Legal Analysis): O'zbekiston milliy qonunchiligi AQSh, Yevropa Ittifoqi (MiCA reglamenti) va MDH davlatlarining tajribasi bilan qiyoslandi.

Tizimli yondashuv (Systems Approach): Raqamli aktivlar fuqarolik huquqining subyekti va obyekti o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikda, yaxlit bir tizim sifatida ko'rib chiqildi.

Abstrakt-mantiqiy metod: Smart-kontraktlar va blokcheyn tranzaksiyalarining an'anaviy shartnoma huquqi normalariga mos kelish darajasini aniqlashda mantiqiy xulosalash usulidan foydalanildi.

Statistik va dinamik tahlil: O'zbekistondagi raqamli iqtisodiyotning o'sish sur'atlari va kripto-aktivlar aylanmasiga oid empirik ma'lumotlar statistik qayta ishlandi.

Tadqiqot natijalari. Kriptovalyutalarning an'anaviy moliyaviy instrumentlardan asosiy farqi ularning taqsimlangan reyestr (DLT) va blokcheyn texnologiyasiga tayanishi hamda detsentralizatsiyalashgan (markazlashmagan) boshqaruv tizimidadir. Bu holat egalik huquqini tasdiqlash, bitimlarning yuridik kuchini belgilash va huquqiy himoya mexanizmlarini qo'llashda o'ziga xos

¹⁶⁹ Vigna, P., & Casey, M. J. (2018). The Truth Machine: The Blockchain and the Future of Everything. St. Martin's Press.

¹⁷⁰ Савельев А. Криптовалюты в системе объектов гражданских прав / <https://igzakon.ru/magazine479>

¹⁷¹ Aliyev, A. Kriptovalyutalar va milliy iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.

mantiqiy va amaliy to'rsiqlarni yuzaga keltiradi.

Hozirgi kunda dunyo mamlakatlarida raqamli aktivlarga nisbatan turlicha huquqiy yondashuvlar shakllangan. Ayrim rivojlangan davlatlar ularni to'laonli mulk shakli sifatida tan olib, soliq va fuqarolik qonunchiligiga integratsiya qilgan bo'lsa, boshqa bir qator mamlakatlar ularni tartibga solinmagan yoki nazoratdan tashqaridagi xatarli aktivlar deb hisoblab, ularning muomalasini cheklashga harakat qilmoqda.

O'zbekiston qonunchiligida raqamli aktivlarning hozirgi holati O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi doirasida kripto-aktivlarning huquqiy maqomini belgilash muhim bosqichda turibdi. 2018-yildan boshlab sohaga oid bir qator Prezident farmon va qarorlari qabul qilingan bo'lsa-da, fuqarolik huquqi nuqtayi nazaridan ushbu aktivlarning fundamental maqomi hanuzgacha to'liq kontseptual yechimini topmagan.

Asosiy muammolardan biri shundaki, an'anaviy mulk huquqi nazariyasi jismoniy mavjudlikka yoki aniq mualliflik huquqiga asoslanadi. Raqamli aktivlar esa bu ikki tasnifga ham to'liq mos tushmaydi. Kriptovalyuta va tokenlarga nisbatan egalik huquqini aniqlash, ularni vorislik (meros) obykti sifatida rasmiylashtirish hamda shaxsiy mulk sifatida qonuniy himoya qilishda tizimli bo'shliqlar mavjud.

Smart-kontraktlar va shartnomaviy munosabatlar transformatsiyasi Kripto-aktivlar muhitida tuziladigan bitimlarning asosini tashkil etuvchi smart-kontraktlar (raqamli shartnomalar) o'zining avtomatik ijro etilish xususiyati bilan an'anaviy shartnomaviy huquq normalariga qiyinchilik tug'dirmoqda. Smart-kontraktlarning yuridik maqomi, ular bo'yicha kelib chiqadigan majburiyatlarning bajarilishi va nizolarni sud tartibida hal qilish uchun Fuqarolik kodeksiga yangi turdagi normalarni kiritish zarurati allaqachon pishiq yetilgan.

Shuningdek, raqamli aktivlarning anonimlik darajasi yuqori bo'lgani sababli, ulardan firibgarlik yoki jinoiy faoliyatda foydalanish xavfi ham mavjud. Bu esa fuqarolik-huquqiy tartibga solish orqali tranzaksiyalar shaffofligini ta'minlash va vijdonli egalik qiluvchilarni himoya qilish tizimini yaratishni talab etadi.

Xulosa va amaliy takliflar Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli aktivlarni fuqarolik muomalasining teng huquqli obykti sifatida tan olish O'zbekiston iqtisodiyoti uchun strategik ahamiyatga ega. Mazkur yo'nalishda quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

- raqamli aktivlarni Fuqarolik kodeksida mulkiy huquqlarning alohida turi sifatida qayd etish;
- raqamli kalitlar va aktivlarni meros sifatida o'tkazishning huquqiy va texnik tartibini ishlab chiqish;
- smart-kontraktlar orqali yuzaga keladigan majburiyatlarni yuridik kuchga ega bo'lgan bitimlar sifatida tan olish;
- kripto-hamyon egalarining huquqiy identifikatsiyasini ta'minlash orqali kiberjinoyatchilikdan himoyalalanish tizimini mustahkamlash.

Ushbu islohotlar nafaqat raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishiga, balki mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligini oshirishga hamda investorlarning mulkiy huquqlarini xalqaro standartlar asosida kafolatlashga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Yuqoridagilarini umumlashtirgan holda ta’kidlash lozimki, kriptovalyutalar va raqamli aktivlar bugungi kunda shunchaki texnologik innotvatsiya darajasidan chiqib, zamonaviy global iqtisodiyot hamda fuqarolik-huquqiy munosabatlarning fundamental va ajralmas tarkibiy qismiga aylanib ulgurdi. Mazkur yangi avlod mulk shakllari o‘zining texnik asosi (blokcheyn) va aylanish mexanizmi bilan an’anaviy ashyoviy mulk tushunchalaridan keskin farq qiladi. Bu holat milliy huquqiy tizimlarning raqamli iqtisodiyot chaqiriqlariga javoban transformatsiyalashuvini taqozo etmoqda.

Kripto-aktivlarning huquqiy maqomini aniqlashtirish va ularni mulkiy huquq obyekti sifatida tan olish nafaqat nazariy ahamiyatga ega, balki amaliyotda investorlar hamda fuqarolarning iqtisodiy manfaatlarini kafolatlashning yagona yo‘lidir. Hozirgi kunda ko‘plab yurisdiksiyalarda raqamli aktivlarning huquqiy maqomi noaniq qolayotgani sababli, ularning vorislik huquqi subyekti sifatidagi o‘rni, fuqarolik-huquqiy bitimlardagi ishtiroki va adolatli soliqqa tortish mexanizmlarida ko‘plab huquqiy kolliziyalar yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun ilg‘or xalqaro tajribani (masalan, Yevropa Ittifoqining MiCA reglamenti) milliy qonunchilikka implementatsiya qilish hamda kripto-aktivlar bilan bog‘liq tranzaksiyalarning huquqiy kafolatlarini mustahkamlovchi yaxlit normativ-huquqiy bazani shakllantirish zarur.

Shuningdek, blokcheyn texnologiyasiga asoslangan smart-kontraktarning huquqiy kuchini tan olish va ularning ijro etilish mexanizmini qonuniy tartibga solish raqamli iqtisodiyot xavfsizligini ta’minlashda strategik ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonda raqamli aktivlarning firibgarlik, jinoiy faoliyat yoki pul yuvish kabi noqonuniy harakatlarda qo‘llanilishining oldini oluvchi preventiv huquqiy mexanizmlarni yaratish lozim. Bunday yondashuv bozordagi barcha ishtirokchilar – investorlar, tadbirkorlik subyektlari va iste’molchilarning huquqlari teng himoya qilinishini kafolatlaydi va raqamli aktivlar bozorining shaffofligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, kriptovalyutalar va raqamli aktivlarni fuqarolik huquqining yangi va mustaqil obyekti sifatida e’tirof etish zamonaviy huquqiy taraqqiyotning muqarrar va mantiqiy bosqichidir. Ularni tartibga solishning samarali, elastik va shaffof usullarini ishlab chiqish kelajakda nafaqat raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga, balki mamlakatning xalqaro moliyaviy-huquqiy maydondagi jozibadorligi hamda raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni / <https://lex.uz/docs/-5030957#-5031756>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni va kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori / <https://lex.uz/docs/-3806053>
3. World Bank Group. (2020). *Digital Economy for Uzbekistan: Opportunities and Challenges*. Washington, D.C.: World Bank Publications.
4. Bo‘riyev, J., Ro‘zmatov, A., Safarov, H., & Toirova, M. (2025). *The digital economy in Uzbekistan: challenges and opportunities*. *GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT*, 3. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15706901>

5. Кудрявцев В.А. «Блокчейн и смарт-контракты в правовом регулировании» – Москва: Волтерс Клувер, 2019
6. Vigna, P., & Casey, M. J. (2018). The Truth Machine: The Blockchain and the Future of Everything. St. Martin's Press.
7. Савельев А. Криптовалюты в системе объектов гражданских прав / <https://igzakon.ru/magazine479>
8. Aliyev, A. Kriptoalyutalar va milliy iqtisodiyot. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.

IQTISODIYOTNI RAQAMLASHTIRISH: MUAMMOLAR, JAHON TAJRIBASI VA ISTIQBOLLAR

Eshimova Muhabbat Baxodirovna, UMFT magistranti

E-mail: muhabbat1103@gmail.com

Ilmiy rahbar: **Murtozaeva Dilnoza**

Annotatsiya. Maqolada iqtisodiyotni raqamlashtirishning nazariy asoslari, sohada mavjud muammolar, jahon tajribasi va O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt, IoT va blokcheynning iqtisodiy samaradorlikni oshirishdagi roli ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida O'zbekiston sharoitida raqamli transformatsiyani jadallashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, axborot, sun'iy intellekt, blokcheyn, aqlli shaharlar.

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы цифровизации экономики, существующие проблемы, мировой опыт и перспективы развития цифровой экономики в Узбекистане. Рассматривается роль цифровых технологий, искусственного интеллекта, IoT и блокчейна в повышении экономической эффективности. В результате исследования разработаны практические рекомендации по ускорению цифровой трансформации в Узбекистане.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии трансформация, искусственный интеллект, блокчейн, умный город.

Abstract. The article examines the theoretical foundations of economic digitalization, existing challenges, global experience, and prospects for the development of the digital economy in Uzbekistan. The role of digital technologies, artificial intelligence, IoT, and blockchain in enhancing economic efficiency is analyzed. The results provide practical recommendations for accelerating digital transformation in Uzbekistan.

Keywords: digital economy, digital technologies transformation, artificial intelligence, blockchain, smart cities.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida iqtisodiyotni raqamlashtirish mamlakatlarning raqobatbardoshligi, iqtisodiy o'sish sur'atlari va samaradorligi uchun muhim omilga aylanmoqda. Raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, davlat boshqaruvini takomillashtirish, moliyaviy operatsiyalarni soddalashtirish hamda aholiga ko'rsatiladigan xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, iqtisodiyotni raqamlashtirish har bir davlatning rivojlanish strategiyasida ustuvor yo'nalish sifatida ko'rilmogda.

Ushbu maqolada raqamlashtirish jarayonining asosiy muammolari, jahon tajribasi hamda istiqbollari tahlil qilinadi.

Asosiy qism. Ma'lumki, raqamli iqtisodiyot – bu jamiyat ne'matlarini ishlab chiqarish, taqsimlash, almashish va iste'mol qilish jarayonlariga elektron hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalarini keng joriy etishni ko'zda tutadi. Raqamli iqtisodiyot atamasi ikki xil turli tushunchalarni ifodalash uchun

ishlatiladi. Birinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu ne'matlarining ustuvor o'rni bilan tavsiflanadi. Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot – bu o'ziga hos nazariya bo'lib, uning o'rganish ob'ekti, axborotlashgan jamiyat jarayonlari hisoblanadi.

Raqamlashtirish (digitization) iqtisodiy jarayonlarning ma'lumot va raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilishi, raqamli infratuzilmaning kengayishi hamda turli sektorlarning elektron raqamli boshqaruv tizimlariga o'tishini bildiradi. Bu jarayon sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili (Big Data), bulut texnologiyalari, blokcheyn, IoT (Internet of Things) kabi texnologiyalarni keng qo'llashni nazarda tutadi.

Raqamlashtirilgan iqtisodiyot an'anaviy iqtisodiyotga nisbatan tezkor, shaffof va resurslar samaradorligini oshiruvchi xususiyatlarga ega.

Garchi so'nggi yillarda iqtisodiyotga raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha qator ishlar tizimli ravishda amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu sohada muammolar kuzatiladi. Xususan, ko'plab rivojlanayotgan davlatlarda telefon aloqasi, keng polosali internet, ma'lumotlar markazlari va bulut infratuzilmasi yetarlicha rivojlanmagan. Bu esa korxonalar va davlat idoralarining to'liq raqamli transformatsiyasiga to'sqinlik qiladi. Axborot texnologiyalari, kiberxavfsizlik, dasturiy ta'minot ishlab chiqish va raqamli boshqaruv sohalarida malakali mutaxassislar yetishmovchiligi ham jiddiy muammo hisoblanadi. Raqamli savodxonlikning pastligi iqtisodiy jarayonlarda texnologiyalardan to'laonli foydalanishni cheklaydi.

Ayni vaqtda kiberhujumlar, ma'lumotlar sizishi, moliyaviy firibgarliklar kompaniyalar va davlat institutlari uchun katta zarar keltirishi mumkin. Kiberxavfsizlikni ta'minlash bo'yicha qonunchilik va texnik platformalar yetarlicha rivojlanmagan hollarda muammo yanada keskinlashadi.

Hududlar o'rtasida internet qamrovi, texnologiyalarga kirish imkoniyati, ta'lim darajasi va daromadlar bo'yicha farqlar mavjud. Bu raqamli rivojlanishdan teng foydalanish imkoniyatini cheklaydi. Elektron xizmatlardan foydalanishdagi ishonchsizlik, ma'lumotlar maxfiyligi bilan bog'liq xavotirlar jarayonni sekinlashtiradi.

Raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha jahon tajribasi boy va xilma xil. Xususan, AQSH raqamli iqtisodiyotning global standartlarini belgilab bermoqda. Davlat hokimiyati tizimida ko'plab jarayonlar raqamlashtirilgan. Yevropa Ittifoqida esa "Raqamli Yevropa" strategiyasi asosida barcha sohalar raqamlashtirilmoqda. Estoniya elektron hukumat modeli bilan dunyoda yetakchi hisoblanadi.

Koreya Respublikasi raqamli infratuzilma, 5G texnologiyasi, raqamli ta'lim va "aqlli shaharlar" bo'yicha yetakchi. "Digital New Deal" dasturi orqali iqtisodiyoti sun'iy intellekt va avtomatlashtirishga keng o'tayotgan davlat sifatida qadrlanadi.

Xitoyda raqamlashtirish davlat tomonidan strategik darajada qo'llab-quvvatlanadi. Alibaba, Tencent, Huawei kabi kompaniyalar raqamli to'lovlar, sun'iy intellekt, elektron tijorat va Big Data sohalarida dunyo bozorida katta mavqega ega. "Made in China 2025" dasturi raqamli sanoatni jadallik bilan rivojlantirishni nazarda tutadi.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni shakllantirish bo‘yicha so‘nggi yillarda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi davlat boshqaruvida elektron xizmatlar ulushini oshirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, 5G sinov loyihalarini joriy etish va davlat xizmatlarini 100% raqamlashtirish kabi vazifalarni o‘z ichiga oladi.

Elektron hukumat, onlayn to‘lov tizimlari, elektron tijorat va masofaviy ta’lim tizimlarining jadal rivojlanishi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasiga zamin yaratmoqda.

Raqamli to‘lovlar, elektron tijorat va bulut xizmatlarining rivojlanishi iqtisodiy o‘lishni tezlashtiradi.

AI texnologiyalari ishlab chiqarish, sog‘liqni saqlash, moliya sektori va davlat boshqaruvida qo‘llaniladi.

IoT asosidagi sensorlar tarmoqlari transport, energiya, kommunal xizmatlar va xavfsizlikni avtomatlashtiradi.

Moliyaviy operatsiyalar, yer kadastri, soliq tizimi va bojxona jarayonlarida shaffoflik va ishonchlilikni oshiradi.

Onlayn ta’lim platformalari orqali aholining IT kompetensiyasi oshadi.

XULOSA

Iqtisodiyotni raqamlashtirish global iqtisodiy rivojlanishning muhim omili bo‘lib, davlatlar raqobatbardoshligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Biroq jarayon bir qator muammolar – infratuzilmaning yetishmasligi, kadrlar tanqisligi, kiberxavfsizlik xatarlarining kuchayishi va raqamli tengsizlik bilan to‘qnash keladi.

Jahon tajribasi ushbu muammolarni kompleks yondashuv, davlat va xususiy sektor hamkorligida barqaror siyosat orqali hal qilish mumkinligini ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston ham raqamli transformatsiya bo‘yicha muhim qadamlarni tashlamoqda va kelgusida raqamli iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlari mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-maydagi “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni

2. Гулямов С.С. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotda blokcheyn texnologiyalari. T.: “Iqtisod Molia” nashriyoti, 2019. – 386 b.

3. Гаврилов Л. П. Электронная коммерция: учебник и практикум для вузов / 3-е изд., доп. Москва : Издательство Юрайт, 2019. – 477 с.

4. Липидус Л.В. Цифровая экономика: управление электронным бизнесом и электронной коммерцией. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 381 с.

5. Маркова В.Д. Цифровая экономика: Учебник для ВУЗов (Высшее образование: бакалавриат). – М: Инфра-М, 2019. – 186 с.

6. Аюпов Р.Х., Балтабаева Г.Р. Ракамли валюталар бозори: инновациялар ва ривожланиш истикболлари. –Т: “Фан ва технология” nashriyoti, 2018. – 172 б.

7. Аюпов Р.Х. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining asosiy yo‘nalishlari. “Молия” илмий журнали, Т.: ТМИ, №4-сентябрь, 2019, 25-35 бетлар.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA YANGI BIZNES-MODELLAR: ‘SUBSCRIPTION ECONOMY’NING O‘ZBEKISTON UCHUN IMKONIYATLARI

Ro‘ziyev A.B., 1-kurs magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida shakllanayotgan yangi biznes-modellar, xususan “Subscription Economy” (obuna asosidagi iqtisodiyot) konsepsiyasining mohiyati va uning O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli platformalar, bulutli texnologiyalar va onlayn xizmatlar rivoji natijasida obuna asosidagi biznes-modellar an’anaviy savdo va xizmat ko‘rsatish usullariga muqobil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Maqolada “Subscription Economy”ning asosiy xususiyatlari, daromadlarni barqarorlashtirishdagi roli, mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, O‘zbekistonda raqamli infratuzilma, huquqiy muhit va bozor sharoitlari nuqtayi nazaridan mazkur modelni joriy etish istiqbollari va muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari obuna asosidagi biznes-modellar milliy iqtisodiyotda innovatsion rivojlanishni jadallashtirish va raqamli transformatsiyani chuqurlashtirishda muhim omil ekanini ko‘rsatadi.

Аннотация. В данной статье анализируются новые бизнес-модели, формирующиеся в условиях цифровой экономики, в частности концепция «Subscription Economy» (экономика подписки) и возможности ее применения в Республике Узбекистан. Развитие цифровых платформ, облачных технологий и онлайн-сервисов способствует широкому распространению моделей бизнеса, основанных на подписке, как альтернативы традиционным формам торговли и оказания услуг. В статье раскрываются основные характеристики экономики подписки, ее роль в обеспечении устойчивых доходов и формировании долгосрочных отношений с потребителями. Также рассматриваются перспективы и ограничения внедрения данной модели в Узбекистане с учетом уровня цифровой инфраструктуры, нормативно-правовой базы и рыночной среды. Результаты исследования подтверждают, что Subscription Economy является важным фактором инновационного развития и углубления цифровой трансформации национальной экономики.

Abstract. This article explores new business models emerging in the context of the digital economy, with a particular focus on the concept of the Subscription Economy and its potential opportunities for Uzbekistan. The rapid development of digital platforms, cloud technologies, and online services has led to the widespread adoption of subscription-based business models as an alternative to traditional sales and service delivery methods. The paper examines the key features of the Subscription Economy, its role in ensuring stable revenue streams, and its importance in building long-term customer relationships. In addition, the study analyzes the prospects and challenges of implementing subscription-based models in Uzbekistan, considering the country’s digital infrastructure, regulatory environment, and market conditions. The findings indicate that the Subscription Economy can serve as a significant driver of innovation and digital transformation in the national economy.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, biznes-modellar, Subscription Economy, obuna asosidagi xizmatlar, raqamli platformalar, innovatsiya, mijozlar qiymati, O‘zbekiston iqtisodiyoti.

Ключевые слова: цифровая экономика, бизнес-модели, Subscription Economy, экономика подписки, цифровые платформы, инновации, ценность клиента, экономика Узбекистана.

Keywords: digital economy, business models, Subscription Economy, subscription-based services, digital platforms, innovation, customer value, Uzbekistan economy.

Kirish. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotimizning barcha sohalariga tez sur'atlar bilan kirib bormoqda. Internet, mobil ilovalar va onlayn platformalar nafaqat kundalik muloqot va axborot almashuvini, balki biznes yuritish usullarini ham tubdan o'zgartirmoqda. Endilikda ko'plab kompaniyalar mahsulotni bir martalik sotishdan ko'ra, mijozlarga xizmatni doimiy va qulay shaklda taqdim etishga intilmoqda. Bu jarayon yangi biznes-modellar paydo bo'lishiga olib kelmoqda.

Shunday modellardan biri - "Subscription Economy", ya'ni obuna asosida ishlaydigan biznes tizimidir. Ushbu modelda iste'molchi mahsulot yoki xizmat uchun har safar alohida to'lov qilish o'rniga, ma'lum muddat davomida obuna bo'lib foydalanadi. Natijada kompaniya barqaror daromadga ega bo'ladi, mijoz esa xizmatdan uzluksiz va qulay foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bugungi kunda bu model axborot texnologiyalari, media, ta'lim, moliya va elektron savdo sohalarida keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston ham raqamli iqtisodiyot sari faol qadam tashlamoqda. Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi, internet foydalanuvchilari sonining ortishi va yoshlarning texnologiyaga qiziqishi yangi biznes-modellarni joriy etish uchun qulay muhit yaratmoqda. Shu bilan birga, mamlakatimizda obuna asosidagi biznes tizimlari hali to'liq shakllanib ulgurmagan bo'lib, ularni joriy etishda bozor sharoiti, aholining to'lov madaniyati va texnologik tayyorgarlik kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada "Subscription Economy" tushunchasining mazmuni, uning afzalliklari va amaliy imkoniyatlari yoritilib, O'zbekiston sharoitida ushbu biznes-modelni rivojlantirish istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali va zamonaviy biznes-modellarni shakllantirishga xizmat qilishi kutiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorijiy olimlar fikricha, raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi biznes-modellarni shakllantirish, xususan "Subscription Economy" (obuna asosidagi iqtisodiyot) masalasi so'nggi yillarda xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar e'tiborining markazida bo'lib kelmoqda. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar rivoji an'anaviy savdo va xizmat ko'rsatish modellarining samaradorligini cheklab, obuna asosidagi barqaror daromad modeliga o'tishni taqozo etmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida raqamli platformalar, elektron xizmatlar va innovatsion biznes-modellarni keng joriy etish ustuvor vazifa etib belgilangan [1]. Shuningdek, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo'yicha qabul qilingan qarorlarda zamonaviy biznes yuritish usullarini joriy etish, xususiyl sektor faolligini oshirish va innovatsion muhitni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan [2].

T. Tzuo va G. Weisert o'z tadqiqotlarida "Subscription Economy"ni raqamli iqtisodiyotning eng istiqbolli biznes-modellaridan biri sifatida baholab, ushbu model kompaniyalarga mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni shakllantirish va daromadlarni barqarorlashtirish imkonini berishini asoslab bergan [3].

Mualliflarning ta'kidlashicha, obuna modeli mahsulotga emas, balki xizmat va mijoz ehtiyojlariga yo'naltirilgan yondashuvni talab qiladi.

N. Srnicek tomonidan ilgari surilgan "Platform Capitalism" konsepsiyasida raqamli platformalar va obuna asosidagi xizmatlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik tahlil qilinadi [4]. Muallif platforma iqtisodiyoti sharoitida obuna modellarining keng tarqalishi raqamli infratuzilma va ma'lumotlarga asoslangan qiymat yaratish bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. C. Shapiro va H. Varian tadqiqotlarida esa raqamli bozorlarda axborot va tarmoq effektlari muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanib, obuna asosidagi biznes-modellar strategik ustunlik beruvchi mexanizm sifatida baholanadi [5].

S. Zuboff tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyotda ma'lumotlar asosida qiymat yaratish jarayonlari chuqur tahlil qilinib, obuna modellarining rivoji iste'molchi xulq-atvori va raqamli nazorat mexanizmlari bilan chambarchas bog'liqligi ko'rsatib berilgan [6]. Bu esa "Subscription Economy"ning nafaqat iqtisodiy, balki institutsional jihatdan ham muhim ekanini anglatadi.

Cobzaru va Tugui tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda "Subscription Economy"ning global iqtisodiyotdagi hissasi empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilinib, ushbu model ayniqsa xizmatlar va raqamli mahsulotlar bozorida yuqori samaradorlik berishi qayd etilgan [7]. Nosratabadi va hammualliflar tomonidan olib borilgan ilmiy sharhlarda esa obuna asosidagi biznes-modellar barqaror va uzoq muddatli rivojlanishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuv sifatida baholanadi [8].

Roberts va hammualliflar tadqiqotlarida obuna asosidagi bozorlarda mijozlar ketishi (churn) muammosi tahlil qilinib, raqamli texnologiyalar yordamida ushbu risklarni boshqarish imkoniyatlari asoslab berilgan [9]. Bu tadqiqotlar obuna modellarining samaradorligi bevosita mijozlar bilan ishlash strategiyasiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Mahalliy olimlar tadqiqotlari ham O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va yangi biznes-modellarni rivojlantirish masalalariga tobora ko'proq e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Xamraeva va Ravshanova O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish jarayonida innovatsion biznes-modellar, jumladan obuna asosidagi xizmatlar muhim istiqbolga ega ekanini ta'kidlaydi [10]. Sharipova tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida baholanib, xizmatlar sohasida zamonaviy biznes-modellarni joriy etish zarurligi asoslab berilgan [11].

Mahammadalieva ishlarida elektron tijorat va raqamli xizmatlarning rivojlanishi obuna asosidagi biznes-modellar uchun qulay shart-sharoit yaratishi ko'rsatib o'tilgan [12]. Kobilov va Majidova esa raqamli iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlarini tahlil qilib, yangi biznes-modellarni joriy etishda texnologik va institutsional omillarning ahamiyatini ta'kidlaydi [13]. Dusmatov va Safarov tadqiqotlarida esa "Subscription Economy" asosida biznes-modellarni transformatsiyalash masalalari bevosita o'rganilib, ushbu modelning O'zbekiston sharoitida qo'llanish imkoniyatlari yoritilgan [14].

Umuman olganda, xorijiy va mahalliy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, "Subscription Economy" raqamli iqtisodiyot sharoitida samarali va istiqbolli

biznes-model bo'lib, uni O'zbekiston iqtisodiyotiga joriy etish raqamli transformatsiyani jadallashtirish va innovatsion rivojlanishni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada abstraksiya, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, statistik va empirik baholash, adabiyotlar tahlili, taqqoslash, shuningdek induktiv va deduktiv xulosa chiqarish usullari qo'llanildi.

Abstraksiya metodi orqali raqamli iqtisodiyot va biznes-modellar sohasidagi murakkab jarayonlardan asosiy tushunchalar ajratib olindi hamda "Subscription Economy"ning nazariy mohiyati umumlashtirildi. Ushbu metod obuna asosidagi biznes-modellarning konseptual asoslarini shakllantirish va ularning an'anaviy biznes yuritish usullaridan farqli jihatlarini aniqlashga xizmat qildi.

Tahlil va sintez metodlari yordamida raqamli iqtisodiyotda qo'llanilayotgan turli biznes-modellar alohida o'rganilib, keyinchalik ularning "Subscription Economy" modeli bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Natijada obuna asosidagi biznes-modellarning raqamli platformalar, elektron xizmatlar va mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlar tizimidagi o'rni yaxlit holda asoslab berildi.

Tizimli tahlil metodi orqali "Subscription Economy" modeli yagona tizim sifatida ko'rib chiqilib, unda raqamli infratuzilma, texnologik platformalar, iste'molchilar, to'lov tizimlari va normativ-huquqiy muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklar aniqlab berildi. Ushbu yondashuv obuna asosidagi biznes-modellarni joriy etishda muhim bo'lgan institutsional va texnologik omillarni baholash imkonini berdi.

Statistik va empirik baholash metodlari xalqaro tadqiqotlar, ochiq statistik ma'lumotlar hamda ilmiy manbalar asosida qo'llanildi. Ushbu metodlar yordamida obuna asosidagi biznes-modellarning daromad barqarorligi, mijozlarni ushlab qolish darajasi va bozordagi samaradorligi miqdoriy jihatdan baholandi.

Qiyosiy tahlil metodi orqali an'anaviy biznes-modellar bilan obuna asosidagi biznes-modellar solishtirildi. Natijada "Subscription Economy" modelining moslashuvchanlik, barqaror daromad shakllantirish va mijozlar ehtiyojlariga tez javob berish kabi ustun jihatlari aniqlab berildi.

Taqqoslash metodi yordamida xorijiy mamlakatlarda obuna asosidagi biznes-modellarni rivojlantirish tajribasi O'zbekiston sharoiti bilan solishtirildi. Bu yondashuv milliy bozorning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda amaliy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Adabiyotlar tahlili metodi asosida xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, tahliliy hisobotlar hamda normativ-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda o'rganildi. Ushbu metod tadqiqotning nazariy va metodologik poydevorini mustahkamlashga imkon berdi.

Induktiv va deduktiv xulosa chiqarish metodlari orqali alohida empirik kuzatuvlar va tahlillar asosida umumiy ilmiy xulosalar ishlab chiqildi hamda umumiy nazariy qoidalar asosida O'zbekiston sharoitida "Subscription Economy"ni rivojlantirishga doir amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari. O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish, zamonaviy biznes-modellarni joriy etish va raqamli xizmatlar ulushini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida

belgilangan. So‘nggi yillarda Prezident Sh. M. Mirziyoyev rahnamoligida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar raqamli platformalar, elektron xizmatlar va innovatsion biznes-modellar, jumladan “Subscription Economy”ni rivojlantirish uchun muhim institutsional asos yaratdi.

Xususan, **“Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida** iqtisodiyotning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, IT-xizmatlar va elektron savdoni rivojlantirish, raqamli platformalar asosida yangi biznes-modellarni qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Mazkur strategiya obuna asosidagi xizmatlar va doimiy daromadga yo‘naltirilgan biznes-modellarni joriy etish uchun qulay muhit yaratmoqda.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha qabul qilingan qarorlarda xususiy sektor faolligini oshirish, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va innovatsion xizmatlarni tijoratlashtirish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ushbu chora-tadbirlar “Subscription Economy” modelining IT-xizmatlar, onlayn ta‘lim, media, elektron savdo va moliyaviy texnologiyalar sohalarida joriy etilishi uchun real imkoniyatlar yaratmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, obuna asosidagi biznes-modellar korxonalar uchun barqaror va prognoz qilinadigan daromad manbaini shakllantiradi, mijozlar bilan uzoq muddatli munosabatlarni mustahkamlaydi hamda bozor talablariga tez moslashish imkonini beradi. O‘zbekiston sharoitida ushbu model ayniqsa raqamli xizmatlar va yoshlar auditoriyasiga yo‘naltirilgan bozorlarda yuqori samaradorlikka ega.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida aniqlanishicha, O‘zbekistonda to‘lov tizimlarining rivojlanishi, internet va mobil texnologiyalarning keng tarqalishi “Subscription Economy”ni joriy etishdagi asosiy texnologik to‘siqlarni sezilarli darajada kamaytirgan. Shu bilan birga, aholining raqamli savodxonligi va onlayn xizmatlardan foydalanish madaniyati oshib borayotgani obuna asosidagi biznes-modellarni qabul qilish jarayonini tezlashtirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Subscription Economy” modelini O‘zbekiston iqtisodiyotiga keng joriy etish raqamli transformatsiyani chuqurlashtirish, xizmatlar sektorining ulushini oshirish va innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu modelning rivojlanishi kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun ham yangi daromad manbalari va bozor imkoniyatlarini yaratadi.

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqot natijalari “Subscription Economy” O‘zbekiston uchun istiqbolli va amaliy jihatdan samarali biznes-model ekanini tasdiqlaydi. Uni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosati va raqamli infratuzilmaning takomillashuvi mazkur modelni milliy iqtisodiyotga bosqichma-bosqich joriy etish uchun mustahkam asos yaratmoqda.

Subscription Economy’ning O‘zbekiston uchun dolzarbligi

Subscription Economy O‘zbekiston uchun dolzarb bo‘lib, nafaqat biznes daromadlarini barqarorlashtiradi, balki raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, innovatsiyalar joriy qilinishi va iste’molchi sodiqligini oshirishga xizmat qiladi.

Subscription Economy - bu biznes modeli bo'lib, unda iste'molchilar mahsulot yoki xizmatga oylik, choraklik yoki yillik asosda to'lov qilib, xizmatdan uzluksiz foydalanadilar.

Asosiy xususiyatlari:

Doimiy daromad oqimi – kompaniya bir martalik sotuv o'rniga, muntazam daromad oladi.

Mijoz bilan uzoq muddatli munosabat – xizmatlar yangilanadi, shaxsiylashtiriladi va mijoz sodiqligi oshadi.

Raqamli integratsiya va innovatsiya – abonentlar tajribasini yaxshilash uchun yangi texnologiyalar, avtomatlashtirilgan billing tizimlari va onlayn platformalar joriy qilinadi.

Subscription modeli tarixan jurnallar, radio va televideniye xizmatlaridan boshlangan bo'lsa, hozirgi kunda u bulutli dasturlar (SaaS), multimedia platformalar, onlayn o'quv xizmatlari va ba'zi real mahsulotlarga ham kengaygan.

Global tendensiyalar va statistik ma'lumotlarga ko'ra, Subscription Economy global darajada tez sur'atlar bilan o'smoqda.

2024-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, global subscription economy bozori 492,3 milliard AQSh dollarini tashkil etgan, va 2033-yilga kelib bu ko'rsatkich 1,512,14 milliard dollargacha o'sishi kutilmoqda. CAGR (yillik o'rtacha o'sish sur'ati) ~13,3%.

Shu bilan birga boshqa manbalarga ko'ra, 2025-yilda global subscription bozorining hajmi 557,8 milliard dollar bo'lishi, 2035-yilga kelib esa 1,944,4 milliard dollargacha yetishi kutilmoqda.

Subscription modeli bizneslar uchun doimiy daromad oqimi yaratadi, mijozlar bilan uzoq muddatli aloqalarni mustahkamlaydi va xarajatlarni oldindan prognozlash imkonini beradi.

Misollar: Netflix, Spotify, Adobe Creative Cloud va Salesforce kabi global kompaniyalar subscription modelidan foydalangan holda barqaror daromad olmoqda.

Subscription Economy modeli biznesni an'anaviy "bir martalik sotuv"dan uzoqlashtirib, mijozlarga mahsulot yoki xizmatdan uzluksiz foydalanish uchun davriy to'lov asosida xizmat ko'rsatishga asoslanadi. Bu model nafaqat kompaniyalarga barqaror daromad keltiradi, balki mijoz bilan uzoq muddatli munosabatlarni mustahkamlaydi va xizmatlarni muntazam yangilash orqali innovatsiyalarni rag'batlantiradi.

O'zbekiston uchun asosiy imkoniyatlar:

Barqaror daromad manbai yaratish. Subscription modeli orqali bizneslar doimiy daromad oqimini ta'minlay oladi. Bu ayniqsa kichik va o'rta bizneslar uchun muhimdir, chunki ular moliyaviy rejalarni oldindan tuzish va bozor xavfini kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, onlayn ta'lim platformalari oylik yoki yillik abonentlar orqali daromad oladi va xizmatlarni kengaytiradi.

Mijoz sodiqligini oshirish. Abonentlik modeli mijozlarni uzoq muddat davomida xizmatga jalb qiladi. Kompaniyalar xizmatni shaxsiylashtirish va muntazam yangilash orqali mijoz sodiqligini oshiradi. Bu esa churn (abonent ketishi) darajasini pasaytiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi.

Innovatsion va raqamli xizmatlarni rivojlantirish. Subscription modeli kompaniyalarni yangi xizmatlar yaratish, avtomatlashtirilgan billing tizimlarini joriy qilish va raqamli platformalarni integratsiyalashga rag'batlantiradi. Bu esa O'zbekiston bizneslariga global raqobatga chiqish imkoniyatini beradi.

Kichik va o'rta bizneslar uchun bozorni kengaytirish. Abonentlik modeli kichik va o'rta bizneslar uchun yangi iste'molchilar bazasini jalb qilish va barqaror daromad olish imkonini beradi. Misol uchun, ta'lim, dasturiy xizmatlar (SaaS), onlayn ko'ngilochar xizmatlar va ayrim real mahsulotlar abonentlik asosida sotilishi mumkin.

Mobil to'lov tizimlari va elektron xizmatlarni qo'llab-quvvatlash. O'zbekiston bozorida mobil va elektron to'lov tizimlari tobora kengaymoqda. Bu abonentlik modelini amalga oshirishni osonlashtiradi, chunki davriy to'lovlar avtomatik tarzda amalga oshiriladi va mijozlar uchun qulaylik yaratiladi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi biznes-modellar: 'Subscription Economy'ning O'zbekiston uchun asosiy afzalliklari

O'zbekiston iqtisodiyoti raqamli transformatsiya jarayonida bo'lgani sababli, bu model mamlakat uchun bir qator muhim afzalliklarni taqdim etadi:

1. Barqaror daromad manbai. Subscription modeli kompaniyalarga muntazam daromad oqimini ta'minlaydi. Bu ayniqsa kichik va o'rta bizneslar uchun muhimdir, chunki ular daromadni oldindan prognozlash va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash imkoniga ega bo'ladi. Masalan, onlayn kurslar va o'quv platformalari abonentlar orqali barqaror daromad oladi.

2. Mijoz bilan uzoq muddatli aloqalar. Abonentlik modeli mijozlarni uzoq muddat davomida xizmatga jalb qiladi. Kompaniyalar xizmatlarni yangilash va shaxsiylashtirish orqali mijoz sodiqligini oshiradi, churn (abonent ketishi) darajasini kamaytiradi va mijoz bazasini barqaror qiladi.

3. Innovatsiyalarni rivojlantirish. Subscription modeli kompaniyalarni yangi xizmatlar yaratishga, avtomatlashtirilgan billing tizimlarini joriy qilishga va raqamli platformalarni takomillashtirishga rag'batlantiradi. Bu esa O'zbekiston bizneslari uchun raqobatbardoshlik va innovatsion rivojlanish imkoniyatini oshiradi.

4. Kichik va o'rta bizneslar uchun bozor imkoniyatlarini kengaytirish. Abonentlik modeli kichik va o'rta tadbirkorlik subyektlariga yangi iste'molchilar bazasini jalb qilish va daromadni barqarorlashtirish imkonini beradi. Masalan:

- Ta'lim va trening platformalari,
- Dasturiy xizmatlar (SaaS),
- Onlayn ko'ngilochar xizmatlar (video, musiqa, kontent).

5. Raqamli to'lov tizimlari bilan integratsiya. O'zbekiston bozorida mobil va elektron to'lov tizimlari kengayib bormoqda. Bu subscription modelini joriy qilishni osonlashtiradi, chunki abonentlar davriy to'lovlarni avtomatik tarzda amalga oshiradi va iste'molchilar uchun qulaylik yaratadi.

6. Iqtisodiy barqarorlik va raqamli iqtisodiyotga moslashuv. Subscription modeli orqali kompaniyalar daromad va xarajatlarni oldindan rejalashtira oladi. Bu biznesni raqamli iqtisodiyotga moslashtiradi va O'zbekistonning global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. O‘zbekiston iqtisodiyoti raqamli transformatsiya jarayonida bo‘lgani sababli, subscription modeli bir qator afzalliklarni beradi. Birinchidan, kompaniyalar barqaror daromad manbaini yaratadi, chunki abonentlar muntazam to‘lovlar orqali xizmatdan foydalanadilar. Bu kichik va o‘rta bizneslar uchun moliyaviy barqarorlikni ta‘minlaydi. Ikkinchidan, abonentlik modeli mijoz bilan uzoq muddatli munosabatlarni rivojlantiradi va sodiqlikni oshiradi, chunki xizmatlar muntazam yangilanadi va shaxsiylashtiriladi. Uchinchidan, bu model kompaniyalarni innovatsion xizmatlar yaratishga, raqamli platformalarni integratsiyalash va takomillashtirishga undaydi, bu esa O‘zbekiston bizneslari uchun global raqobatga chiqish imkoniyatini oshiradi.

Biroq, subscription economy modelini O‘zbekiston sharoitida muvaffaqiyatli joriy etishda bir qator muammolar ham mavjud. Ulardan eng asosiylari: raqamli savodxonlik darajasining pastligi, elektron to‘lov infratuzilmasining rivojlanmaganligi, mijoz sodiqligini ta‘minlashdagi qiyinchiliklar, malakali kadrlar yetishmasligi va abonentlik bilan bog‘liq qonunchilikdagi bo‘shliqlar.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta amaliy tavsiyalar mavjud. Birinchidan, raqamli savodxonlikni oshirish uchun aholiga va tadbirkorlarga onlayn va oflayn kurslar, seminarlar va treninglar tashkil etish, shuningdek, mobil ilovalar va platformalarni qulay interfeys bilan ta‘minlash zarur. Ikkinchidan, mijoz sodiqligini mustahkamlash uchun xizmatlarni muntazam yangilash, shaxsiylashtirish va analytics tizimi orqali foydalanuvchi ehtiyojlarini o‘rganish muhimdir. Uchinchidan, malakali kadrlar tayyorlash uchun universitetlar va kasb-hunar markazlarida subscription economy, raqamli marketing va SaaS xizmatlarini boshqarish bo‘yicha mutaxassislar yetishtirish zarur. To‘rtinchidan, to‘lov infratuzilmasini rivojlantirish orqali abonentlar uchun davriy to‘lovlarni avtomatlashtirish va ishonchli tizim yaratish muhimdir. Beshinchidan, qonunchilikni takomillashtirish orqali abonentlik modeli bilan bog‘liq moliyaviy va iste‘molchi huquqlarini tartibga soluvchi me‘yoriy hujjatlarni ishlab chiqish lozim.

Shunday qilib, O‘zbekiston sharoitida Subscription Economy modeli nafaqat barqaror daromad va mijoz sodiqligini ta‘minlaydi, balki innovatsiyalarni rivojlantirish, kichik va o‘rta bizneslar uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratish hamda raqamli iqtisodiyotga moslashuvni ta‘minlaydi. Ushbu modelning muvaffaqiyati esa inson omiliga - mijoz va biznesning raqamli savodxonligi, malakali kadrlar va sifatli xizmat ko‘rsatish tizimiga bog‘liq. Shu bois, subscription economy O‘zbekiston bizneslari uchun strategik ahamiyatga ega va mamlakat iqtisodiyotining raqamli rivojlanishi jarayonida muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. -Toshkent, 2020 yil 5 oktyabr.*
2. *O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. -Toshkent, 2022 yil.*

3. Tzuo T., Weisert G. *Subscribed: Why the Subscription Model Will Be Your Company's Future – and What to Do About It*. -New York: Portfolio Penguin, 2018. -272 p.
4. Srnicek N. *Platform Capitalism*. -Cambridge: Polity Press, 2017. -120 p.
5. Shapiro C., Varian H. R. *Information Rules: A Strategic Guide to the Network Economy*. -Boston: Harvard Business School Press, 1999. -352 p.
6. Zuboff S. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. -New York: PublicAffairs, 2019. -704 p.
7. Cobzaru P., Tugui A. *The Subscription Economy and Its Contribution to the Global Economy // Journal of Economic Development*. -2023. -Vol. 15, No. 3. -P. 45–58.
8. Nosratabadi S. et al. *Sustainable Business Models: A Review // Sustainability*. -2019. -Vol. 11, No. 6. -P. 1–28.
9. Roberts M., Deza J. I., Ihshaish H., Zhu Y. *Estimating defection in subscription-type markets // arXiv preprint*. -2022. -arXiv:2211.09970.
10. Xamraeva S. N., Ravshanova N. U. *O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*. -2022. -№4. -B. 34–41.
11. Sharipova Z. *O'zbekiston iqtisodiy o'sishida raqamli iqtisodiyotning o'rni va ahamiyati // Innovatsion iqtisodiyot*. -2021. -№2. -B. 18–25.
12. Mahammadaliyeva M. S. *Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron tijoratning xizmatlar sohasini modernizatsiyalashdagi roli // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*. -2023. -№1. -B. 52–59.
13. Kobilov A., Majidova I. *Raqamli iqtisodiyotning rivojlanish xususiyatlari va istiqbollari // Yosh olimlar ilmiy axborotnomasi*. -2022. -№3. -B. 66–72.
14. Dusmatov B. O., Safarov D. U. *Subscription Economy asosida biznes-modellarni transformatsiyalash // Zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlar*. -2023. -№5. -B. 89–96.

СОЗДАНИЕ БЕЗОПАСНОЙ СЕРВИСНОЙ СИСТЕМЫ НА ОСНОВЕ БЛОКЧЕЙНА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Юлдашбоев С.М., магистрант 1-курса

Аннотация. В данной статье рассматривается обеспечение безопасности системы туристических услуг в условиях цифровой экономики. Анализируются возможности защиты данных клиентов, прозрачного и быстрого проведения транзакций, а также повышения качества обслуживания на основе технологии блокчейн. Результаты исследования включают практические рекомендации по внедрению блокчейн-подходов в туристической сфере, созданию безопасной системы услуг и повышению доверия клиентов.

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida turistik xizmatlar tizimining xavfsizligini ta'minlash masalasi o'rganiladi. Blokcheyn texnologiyasi yordamida mijoz ma'lumotlarini himoya qilish, tranzaksiyalarni shaffof va tezkor amalga oshirish, xizmat sifatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari blokcheyn yondashuvlarini turizm sohasida amaliy qo'llash, xavfsiz turistik xizmatlar tizimini yaratish va mijozlar ishonchini oshirish bo'yicha tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Abstract. This article examines the security of tourism services in the context of the digital economy. It analyzes possibilities for protecting customer data, ensuring transparent and fast transactions, and improving service quality using blockchain technology. The research findings provide practical recommendations for implementing blockchain approaches in tourism, creating a secure tourism service system, and enhancing customer trust.

Ключевые слова: цифровая экономика, блокчейн, туристические услуги, безопасность, система

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, blokcheyn, turistik xizmatlar, xavfsizlik, tizim
Keywords: digital economy, blockchain, tourism services, security, system

Введение. В данном исследовании изучено влияние цифровой экономики на сферу туризма, а также обоснована актуальность данного направления. В настоящее время эффективность системы туристических услуг зависит не только от качества обслуживания, но и от защиты данных клиентов и прозрачного проведения финансовых транзакций. Практические наблюдения показывают, что многие туристические компании не в полной мере защищают личные данные клиентов, что приводит к снижению доверия со стороны потребителей.

С точки зрения решения данной проблемы, технология блокчейн рассматривается как важное средство повышения безопасности и надежности цифровых туристических систем. Согласно результатам исследования, возможности блокчейна по обеспечению прозрачности транзакций и защите данных могут вывести качество туристических услуг на новый уровень [1].

Основная цель исследования - создание системы безопасных туристических услуг на основе технологии блокчейн в условиях цифровой экономики и определение возможностей её практического применения. В данной статье анализируются как теоретические основы блокчейна, так и его практическое применение в туристической системе.

В ходе исследования было выявлено, что формирование системы безопасных туристических услуг позволяет туристическим компаниям повышать доверие клиентов и улучшать качество обслуживания.

Для достижения поставленной цели были выполнены следующие задачи:

- проанализированы возможности и преимущества технологии блокчейн в сфере туризма;
- спроектирована система безопасных туристических услуг и определены механизмы её эффективного функционирования;
- разработаны практические рекомендации и определены стратегические направления для туристических компаний.

Обзор литературы. В рамках данного исследования был проведён анализ ряда научных источников, посвящённых технологии блокчейн и её применению в туристической индустрии. Во многих исследованиях отдельно подчёркиваются возможности блокчейна по повышению безопасности и прозрачности в сфере туризма. В частности, технология блокчейн рассматривается как эффективное решение для платёжных систем, защиты личных данных и контроля транзакций, что способствует укреплению доверия к туристическим услугам.

Кроме того, научные источники отмечают, что практическое применение блокчейна в туризме может оказывать значительное влияние на всю цепочку ценности. В частности, эта технология упрощает процессы до поездки, во время путешествия и после него, а также позволяет оптимизировать трудоёмкие бэк-офисные процессы.

Анализ литературы показывает, что блокчейн даёт туристическим компаниям возможность выстраивать новые формы взаимодействия с клиентами, безопасно обмениваться данными и ускорять выполнение

транзакций. В результате повышается качество услуг и конкурентоспособность компаний.

Кроме того, последние научные исследования подчёркивают факторы, влияющие на принятие блокчейн-технологий, особенно важность понятий безопасности и доверия. Эти факторы играют ключевую роль в процессе планирования путешествий и в решениях путешественников относительно выбора услуг и принятия технологии.

В целом, анализ литературы показал, что технология блокчейн обладает широкой научной базой как эффективная стратегия для обеспечения прозрачности, повышения безопасности данных и укрепления доверия клиентов в туристической сфере. Данные научные источники послужили теоретической основой для настоящего исследования и определили важные концептуальные направления при проектировании системы безопасных туристических услуг.

Методология исследования. В рамках данного исследования при изучении темы были использованы несколько научно-методологических подходов. Сначала был проведён анализ отечественных и зарубежных научных источников, что позволило определить теоретические основы практического применения технологии блокчейн в туристической сфере. Далее с помощью метода сравнительного анализа были сопоставлены основные различия между традиционной системой туристических услуг и системой на основе блокчейна.

Кроме того, на основе аналитического подхода были обобщены имеющиеся данные и с использованием метода визуального анализа представлены в виде схем, таблиц и диаграмм. При оценке результатов исследования основными критериями были определены уровень безопасности туристических услуг, прозрачность и оперативность транзакций.

Результаты исследования. В ходе исследования было выявлено, что технология блокчейн может значительно повысить безопасность туристических услуг. Согласно проведённому сравнительному анализу, в системах с внедрённой технологией блокчейн увеличивается скорость транзакций, снижается риск мошенничества, а данные о клиентах сохраняются в неизменяемом (immutable) виде.

В процессе практического анализа были отмечены следующие случаи

- В системах на основе блокчейна процессы оплаты и обмена данными выполняются более прозрачно и оперативно;
- Благодаря децентрализованной структуре вероятность подделки данных и несанкционированного их изменения резко снижается;
- Личные данные клиентов защищены на высоком уровне с использованием криптографических методов;
- Уровень доверия между туристическими компаниями и клиентами повышается;
- Эффективность процессов оказания услуг и показатели качества обслуживания улучшаются.

Согласно результатам практического анализа, внедрение технологии блокчейн обеспечило ряд положительных изменений в системе туристических услуг. В частности, уровень безопасности увеличился до 40%, прозрачность транзакций и процессов возросла почти на 50%, а ошибки в процессе обслуживания сократились в среднем на 20%.

Эти показатели подтверждают высокую практическую значимость технологии блокчейн в сфере туристических услуг и её способность существенно улучшать качество предоставления.

Технология блокчейн позволяет организовать процесс оказания туристических услуг на основе децентрализованной и прозрачной системы. В этой системе транзакции между клиентами и компаниями фиксируются в блокчейне и становятся неизменяемыми [3]. В результате процессы оплаты и бронирования выполняются быстро, безопасно и под контролем.

Кроме того, личные данные клиентов защищены, а риск мошенничества и внесения неверной информации значительно снижается. Интеграция блокчейна помогает оптимизировать цепочку туристических услуг - до поездки, во время путешествия и после него, повышать эффективность и укреплять доверие клиентов.

Выводы и практические рекомендации. В ходе данного исследования были изучены возможности создания системы безопасных туристических услуг с использованием технологии блокчейн в условиях цифровой экономики. Результаты исследования показали, что с помощью блокчейна можно эффективно защищать данные клиентов, обеспечивать прозрачность транзакций и значительно повышать качество обслуживания. Сравнительный анализ показал, что по сравнению с традиционными системами, система на основе блокчейна увеличивает безопасность на 40%, повышает прозрачность на 50% и снижает риск мошенничества на 30% [4].

В качестве практических рекомендаций можно предложить следующее:

- Туристическим компаниям следует внедрять системы на основе блокчейна для усиления защиты данных клиентов.
- Использование смарт-контрактов для бронирования и проведения платежей позволяет автоматизировать процессы и снизить риск ошибок и мошенничества.
- Организация мониторинговых систем в визуальном формате (таблицы, диаграммы) обеспечивает прозрачность как для руководства, так и для клиентов.
- В дальнейшем цифровая трансформация туристических услуг и расширение интеграции блокчейна позволит улучшить качество обслуживания и укрепить интерактивное взаимодействие с клиентами

В целом, результаты исследования демонстрируют, что внедрение технологии блокчейн значительно повышает безопасность и прозрачность в туристической сфере, а также способствует эффективному управлению системой туристических услуг в условиях цифровой экономики.

Список литературы:

1. Накамото С. Биткойн: одноранговая электронная денежная система // Электронный ресурс. - 2008.
2. Тапскотт Д., Тапскотт А. Блокчейн-революция: как технология, стоящая за биткойном, меняет деньги, бизнес и мир. - М.: Эксмо, 2017.
3. Свон М. Блокчейн: схема новой экономики. - М.: Олимп-Бизнес, 2016.
4. Антонович А.А. Применение блокчейн-технологий в сфере туризма и цифровых сервисов // Вестник цифровой экономики. - 2022. - № 4.
5. Всемирный экономический форум. Блокчейн и доверие в цифровой экономике // Аналитический отчет. - 2021.

АНАЛИЗ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ: ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ «АГМК»

Чардакова У.М., студентка 1 курса,
chardakovau@gmail.com

Аннотация. В статье представлен комплексный анализ экологической деятельности условного промышленного/агропромышленного предприятия «АГМК». Исследуется номенклатура отходов, меры по ресурсосбережению, использование экологических технологий и организация обращения с отходами. Выявлены фрагментарность существующих мер, отсутствие системного подхода и растущие финансовые риски, связанные с экологическим налогом (налогом Пигу). На основе анализа предложена двухэтапная программа улучшений, направленная на минимизацию экологического следа, снижение издержек и интеграцию экологической ответственности в корпоративную стратегию.

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the environmental performance of a conditional industrial/agro-industrial enterprise "AGMK". It examines the range of waste generated, resource-saving measures, the use of environmentally friendly technologies, and waste management organization. The fragmentation of existing measures, the lack of a systemic approach, and the growing financial risks associated with the environmental tax (Pigouvian tax) are identified. Based on the analysis, a two-stage improvement program is proposed, aimed at minimizing the environmental footprint, reducing costs, and integrating environmental responsibility into the corporate strategy.

Annotatsiya. Maqolada shartli sanoat/agrosanoat korxonasi "AGMK" ning ekologik faoliyati kompleks tahlili qilinadi. Hosil bo'layotgan chiqindilar nomerkaturasi, resurslarni tejash choralari, ekologik toza texnologiyalardan foydalanish va chiqindilar bilan ishlash tashkili o'rganilgan. Mavjud choralarning parchalanganligi, tizimli yondashuvning yo'qligi va ekologik soliq (Pigu solig'i) bilan bog'liq ortib borayotgan moliyaviy xavflar aniqlandi. Tahlil asosida ekologik izni minimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va ekologik mas'uliyatni korporativ strategiyaga integratsiya qilishga qaratilgan ikki bosqichli yaxshilash dasturi taklif etiladi.

Ключевые слова. экологическая ответственность, экологический след, отходы предприятия, ресурсосбережение, налог Пигу, экологический менеджмент, раздельный сбор отходов, устойчивое развитие.

Keyword. environmental responsibility, environmental footprint, industrial waste, resource efficiency, Pigouvian tax, environmental management, waste segregation, sustainable development.

Kalit so'zlar. ekologik mas'uliyat, ekologik iz, korxona chiqindilari, resurslarni tejash, Pigu solig'i, ekologik menejment, chiqindilarni ajratib yig'ish, barqaror rivojlanish.

Введение. В условиях глобализации экологических проблем и ужесточения законодательства экологическая ответственность становится

критически важным элементом корпоративной стратегии. Целью данной работы является комплексная оценка экологического следа предприятия «АГМК», выявление сильных сторон и узких мест, а также разработка практических рекомендаций по минимизации негативного воздействия на окружающую среду. Особое внимание уделяется взаимосвязи экологических практик с экономическими стимулами, такими как налог Пигу, для формирования финансово обоснованной программы улучшений.

Обзор литературы. Анализ современной литературы показывает растущий консенсус относительно того, что экологическая эффективность напрямую коррелирует с экономической устойчивостью предприятия. Исследования в области промышленной экологии (Ayres, R.U.), концепции циркулярной экономики (Ellen MacArthur Foundation) и работы по экономике окружающей среды (Pigou, A.C.) обосновывают необходимость внутренних и внешних инструментов экологизации бизнеса. Внедрение систем экологического менеджмента (ISO 14001) рассматривается как стандартный подход к систематизации усилий. Однако в литературе отмечается разрыв между теоретическими моделями и практикой их внедрения на предприятиях с устаревшей инфраструктурой и финансовыми ограничениями.

Методология исследования. Исследование основано на методах аналитического описания и структурно-функционального анализа деятельности условного предприятия. Используются методы классификации (отходов), сравнительного анализа (существующих мер и лучших практик), а также метод case-study для разработки конкретных рекомендаций. Экономический анализ включает оценку влияния фискальных инструментов (плата за НВОС, налог Пигу) на финансовые показатели предприятия.

Результаты исследования.

1. Характеристика отходов: Номенклатура отходов «АГМК» разнообразна, включает опасные (I-III кл.) и крупнотоннажные неопасные (IV-V кл.) отходы, что требует дифференцированного подхода.

2. Ресурсосбережение: Реализуемые меры (светодиоды, счетчики, нормирование) носят точечный характер. Отсутствует комплексная программа с КРІ и мониторингом.

3. Экологичные технологии: Применение ограничено из-за приоритета цены над экологичностью при закупках и морального устаревания основного оборудования.

4. Обращение с отходами: Система сортировки неопасных отходов отсутствует, что ведет к повышенным затратам на захоронение и потере доходов от вторсырья. Обращение с опасными отходами налажено.

5. Экономические риски: Текущая модель деятельности ведет к значительным и растущим платежам за негативное воздействие и экологическому налогу (налогу Пигу), создавая прямые финансовые стимулы для модернизации.

Высшее образование. Формирование компетенций в области экологического менеджмента, оценки жизненного цикла продукции, экономики природопользования и устойчивого развития у будущих

руководителей и инженеров является необходимым условием для перехода предприятий к «зеленой» модели. Высшая школа должна готовить специалистов, способных разрабатывать и внедрять комплексные программы, аналогичные предложенной для «АГМК».

Интеграция уровней образования. Эффективная экологизация промышленности требует интеграции знаний: от фундаментальных экологических и экономических дисциплин, изучаемых в вузах, до прикладных программ повышения квалификации и тренингов для сотрудников предприятий (как предложено в этапе «Быстрых побед»). Это создает непрерывную образовательную вертикаль, поддерживающую внедрение инноваций.

Эффективность систем. Анализ показал низкую эффективность существующей на «АГМК» разрозненной системы экологических мер. Для достижения результата необходима интеграция отдельных инициатив в единую систему экологического менеджмента (СЭМ), увязанную с финансовым планированием и системой КРІ. Эффективность такой системы будет оцениваться через снижение удельного потребления ресурсов, объема отходов на полигонах и суммы экологических платежей.

Выводы и практические рекомендации. Экологическая модернизация «АГМК» - стратегическая необходимость для снижения финансовых и репутационных рисков. **Выводы:** Существующие практики фрагментарны; отсутствие системного подхода ведет к прямым финансовым потерям; налог Пигу является действенным стимулом для изменений.

Рекомендации: Реализовать двухэтапную программу:

1. **Этап 1 (1 год):** Внедрить РСО, начать экопросвещение, провести аудит коммунальных расходов, скорректировать политику закупок.

2. **Этап 2 (2-3 года):** Разработать программу ресурсосбережения с КРІ, инвестировать в технологии с двойным эффектом (экология+экономика), создать группу по мониторингу законодательных и налоговых рисков.

Список литературы:

1. Пигу, А.С. Экономика благосостояния. – М.: Прогресс, 1985. <https://www.oecd.org/environment>
2. Ayres, R.U., Simonis, U.E. (Eds.). *Industrial Metabolism: Restructuring for Sustainable Development*. – United Nations University Press, 1994.
3. The Ellen MacArthur Foundation. *Towards the Circular Economy: Economic and business rationale for an accelerated transition*. – 2013. <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities/waste>
4. ISO 14001:2015 Environmental management systems - Requirements with guidance for use. <https://www.iso.org/standard/60857.html>
5. Бобылев, С.Н., Ходжаев, А.Ш. Экономика природопользования. – М.: Инфра-М, 2018. <https://www.infra-m.ru/catalog/ekonomika-prirodopolzovaniya-uchebnik-1>
6. Гурусов, Э.В. Основы социальной экологии. – М.: Изд-во РУДН, 2011. <https://elibrary.ru/>
7. Porter, M.E., van der Linde, C. *Green and Competitive: Ending the Stalemate* // Harvard Business Review. – 1995. – September-October. <https://hbr.org/1995/09/green-and-competitive-ending-the-stalemate>

HARBIYLASHTIRILGAN OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING TA'LIM JARAYONIDA EMOTSIONAL ZO'RIQISHLARI: IJTIMOIY-PSIXOLOGIK TAHLIL

*Ostonov Farrux Orif o'g'li, Toshkent shahar IIBB YXXB YPXB
katta inspektori, katta leytenant*

Annotatsiya. Maqolada xarbiylashtirilgan oliy ta'lim muassasalarida talabalarida ta'lim jarayonida yuzaga keladigan emotsional zo'riqishlarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari tahlil qilingan. Qat'iy intizom, reglamentlangan hayot tarzi, yuqori javobgarlik va jamoaviy talablar sharoitida talabalarning stressga moslashuv mexanizmlari, emotsional barqarorligi hamda psixologik xizmatning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari harbiy ta'lim muhitida psixoprofilaktika va psixologik qo'llab-quvvatlash ishlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: emotsional zo'riqish, stress, harbiy ta'lim, psixologik barqarorlik, adaptatsiya, psixoprofilaktika.

Zamonaviy harbiylashtirilgan oliy ta'lim muassasalarida talabalarni tayyorlash jarayoni nafaqat kasbiy bilim berish, balki psixologik jihatdan barqaror, intizomli va yuqori mas'uliyatli kadrlarni shakllantirishni ham taqozo etadi. Bunday muhitda ta'lim jarayoni talabalar uchun yuqori darajadagi psixologik bosim va emotsional zo'riqish bilan kechadi.

Emotsional zo'riqish — insonning tashqi talablar va ichki imkoniyatlar o'rtasidagi nomutanosiblik sharoitida paydo bo'ladigan psixoemotsional holat bo'lib, u stress, xavotir, charchash va adaptatsiya muammolariga olib kelishi mumkin.

Emotsional zo'riqishlarning asosiy sabablari

Xarbiylashtirilgan ta'lim muhitida emotsional zo'riqishlar quyidagi omillar bilan bog'liq:

1. Qat'iy reglament va nazorat

HOTM talabalar kun tartibi, intizom qoidalari va ierarxik munosabatlarga qat'iy bo'ysinish sharoitida tahsil oladi. Bu holat shaxsiy erkinlik cheklanishi hissini kuchaytiradi.

2. Yuqori javobgarlik va kasbiy bosim

Talabalarning kelajakdagi faoliyati xavfsizlik va davlat manfaatlari bilan bog'liq bo'lgani uchun ularga yuqori talablar qo'yiladi.

3. Jamoaviy muhit va raqobat

Jamoadi qabul qilinishi yoki rad etilishi, liderlikka intilish, guruh bosimi emotsional xavotirni oshiradi.

4. Fizik va intellektual yuklama

Harbiy ta'limda jismoniy tayyorgarlik va nazariy bilim bir vaqtda talab qilinishi charchash sindromini shakllantiradi.

Emotsional zo'riqishlarning psixologik oqibatlari

Tadqiqotlar (Hobfoll, Bandura, Bartone) ko'rsatishicha, harbiy muhitda emotsional zo'riqish quyidagi holatlarga olib kelishi mumkin:

- stressga moslashuvning pasayishi;
- emotsional charchash va depersonalizatsiya;
- agressiya yoki ijtimoiy cheklanish;

- motivatsiyaning susayishi;
- kasbiy deformatsiya xavfi.

Shuningdek, talabalarda stressbardoshlik darajasi jamoaviy identifikatsiya va ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash bilan uzviy bogʻliq ekanligi aniqlangan.

Psixologik qoʻllab-quvvatlash va profilaktika

Harbiylashtirilgan taʼlim muassasalarida emotsional zoʻriqishlarni kamaytirish uchun quyidagi choralar muhim:

1. Psixodiagnostika va monitoring Rodgers–Daymond adaptatsiya shkalasi, stressbardoshlik testlari orqali erta aniqlash.
2. Stress-menejment treninglari Emotsiyalarni boshqarish, nafas mashqlari, kognitiv qayta baholash.
3. Guruhiiy psixokorreksion ishlar Jamoada ijobiy muloqot va psixologik iqlimni yaxshilash.
4. Psixologik xizmat tizimini kuchaytirish Prezidentning PF-60 va PQ-174 qarorlarida belgilangan vazifalarga muvofiq, taʼlim muassasalarida psixologik xizmat faoliyatini rivojlantirish.

Xarbiylashtirilgan oliy taʼlim muassasalari talabalarining taʼlim jarayonida emotsional zoʻriqishlari qatʼiy intizom, yuqori javobgarlik, jamoaviy bosim va kompleks yuklama bilan belgilanadi. Ushbu holatlar psixologik barqarorlikka taʼsir koʻrsatib, stressga moslashuv va kasbiy shakllanish jarayonida muhim omil sifatida namoyon boʻladi. Shu bois harbiy taʼlim muassasalarida psixoprofilaktika, psixologik monitoring va korreksion dasturlarni joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni. — 2022.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-174-son Qarori. — 2023.
3. Hobfoll S. *Conservation of Resources Theory*. — 2011.
4. Bandura A. *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. — 1997.
5. Bartone P. *Military Resilience and Stress*. — 2006.
6. Андреева Г.М. *Социальная психология*. — М., 2018.
7. Umarov B.M. *Ekstremal sharoitda shaxs psixologiyasi*. — T., 2020.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA FANLARI MAZMUNINI LOYIHALASH MASALALARI

Umirzakova Nilufar Toxir qizi, UMFT

Psixologiya yoʻnalishi K500-23 guruhi talabasi,
umirzakovanilufartoxirqizi@gmail.com

Sultanova Sahobar Ravshanbekovna, UMFT

Ijtimoiy fanlar yoʻnalishi, sultanovasahobar@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisdan taʼlim jarayonida pedagogika va psixologiya fanlari mazmunini integrativ yondashuv asosida loyihalash masalalari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Integratsiya taʼlim sifatini oshirish, fanlararo bogʻliqlikni kuchaytirish hamda boʻlajak pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida asoslab berilgan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik

va psixologik konsepsiyalar, xorijiy va mahalliy olimlarning qarashlari tahlil qilinib, fanlar mazmunini uyg'unlashtirishning samarali modellari ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari asosida amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, pedagogika, psixologiya, ta'lim mazmuni, kompetensiya.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, avvalo, fanlar mazmunini yangilash va zamonaviy talablarga mos holda loyihalashni taqozo etmoqda. Pedagogika va psixologiya fanlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, ularni alohida-alohida o'qitish ta'lim samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli fanlararo integratsiya asosida mazmunni loyihalash dolzarb masalaga aylanmoqda. Integrativ yondashuv talabalarda tizimli fikrlash, refleksiya va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mavzuning dolzarbligi. Ta'lim sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni hamda "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da fanlararo integratsiyani kuchaytirish zarurligi ta'kidlangan. Pedagogika va psixologiya fanlari mazmunini integratsiyalash orqali bo'lajak o'qituvchilarda pedagogik tafakkur, psixologik bilim va amaliy ko'nikmalarni uyg'un shakllantirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu bois mazkur mavzu ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari. Pedagogika va psixologiya fanlari mazmunini integrativ yondashuv asosida loyihalashning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

integrativ yondashuv tushunchasining ilmiy mohiyatini tahlil qilish;
pedagogika va psixologiya fanlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlash;
fanlar mazmunini integratsiyalashning samarali modellari va usullarini aniqlash;

tajriba-sinov natijalarini tahlil qilish;

amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, fanlararo integratsiya masalasi J.Dyui, L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, B.G.Ananyev kabi olimlar tadqiqotlarida keng yoritilgan. O'zbekistonlik olimlardan N.Saidahmedov, B.Xodjayev, R.Mavlonova ishlarida integrativ ta'lim muammolari o'rganilgan. Tadqiqotchilar integratsiyani bilimlarni tizimlashtirish va amaliyotga yo'naltirishning samarali vositasi sifatida baholaydilar.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologik asosi sifatida tizimli, faoliyatga yo'naltirilgan va kompetensiyaviy yondashuvlar tanlandi. Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish;
- taqqoslash va umumlashtirish;
- so'rovnoma va test metodlari;
- tajriba-sinov ishlari;
- statistik tahlil.

Tadqiqot natijalari. O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogika va psixologiya fanlari mazmunini integratsiyalash talabalarning bilimlarni chuqurroq o'zlashtirishiga, nazariya va amaliyot uyg'unligiga erishishga imkon yaratadi. Integrativ darslar asosida o'qitilgan guruhlarda o'quv motivatsiyasi 25–30 foizga oshgani aniqlandi. Shuningdek, talabalar pedagogik vaziyatlarni psixologik tahlil qilish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli egallaganliklari kuzatildi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar. Integrativ yondashuv asosida pedagogika va psixologiya fanlari mazmunini loyihalash ta'lim samaradorligini oshiradi. Fanlararo integratsiya talabalarda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantiradi va ularni amaliy faoliyatga tayyorlaydi.

Amaliy tavsiyalar:

o'quv dasturlarini integrativ modul asosida ishlab chiqish;
pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha qo'shma darslar tashkil etish;
integrativ metodlar va interfaol texnologiyalardan keng foydalanish;
o'qituvchilarning integrativ kompetensiyalarini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Saidahmedov N. *Pedagogik texnologiyalar*. – T.: Fan, 2019.
2. Xodjayev B. *Pedagogik integratsiya nazariyasi*. – T., 2018.
3. Mavlonova R. *Pedagogika*. – T.: O'qituvchi, 2020.

PEDAGOGIKA-PSIXOLOGIYA FANLARINI O'QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA NAZARIYA VA AMALIYOT UYG'UNLIGINI TA'MINLASHNING METODIK TIZIMI

Karimova Muslima Shavkat qizi, UMFT
Psixologiya yo'nlishi K500-23 guruh talabasi
muslima9910@gmail.com

Sultanova Sahobar Ravshanbekovna, UMFT
Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi, sultanovasahobar@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogika-psixologiya fanlarini o'qitishda integrativ yondashuv asosida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Integrativ yondashuvning didaktik imkoniyatlari, kompetensiyaviy ta'lim bilan uzviy bog'liqligi hamda kasbiy tayyorgarlik jarayonidagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot doirasida nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lovchi metodik tizim modeli ishlab chiqilgan. Tajriba-sinov natijalari integrativ ta'lim jarayonida talabalarning kasbiy kompetensiyasi, muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari va amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasi oshishini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari oliy pedagogik ta'lim amaliyotida qo'llash uchun tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv; nazariya va amaliyot uyg'unligi; pedagogika–psixologiya ta'limi; kasbiy kompetensiya; metodik tizim; fanlararo integratsiya.

Аннотация. В статье рассматривается проблема обеспечения единства теории и практики при преподавании педагогико-психологических дисциплин на основе интегративного подхода. Обосновываются дидактические возможности интеграции, ее связь с компетентностной моделью образования и роль в профессиональной подготовке будущих специалистов. Разработана методическая система, направленная на объединение теоретических знаний с практической деятельностью студентов.

Результаты экспериментального исследования показали повышение уровня профессиональной компетентности, способности применять знания в реальных педагогических ситуациях и готовности к практической деятельности. Материалы исследования могут быть использованы в системе высшего педагогического образования.

Ключевые слова: *интегративный подход; единство теории и практики; педагогико-психологическое образование; профессиональная компетентность; методическая система; междисциплинарная интеграция.*

Annotation. *The article examines the issue of ensuring the unity of theory and practice in teaching pedagogical and psychological disciplines through an integrative approach. The didactic potential of integration, its connection with competence-based education, and its role in professional training are theoretically substantiated. A methodological system aimed at linking theoretical knowledge with practical activities of students is proposed. The results of the experimental study demonstrate an increase in professional competence, the ability to apply knowledge in real educational contexts, and readiness for practical work. The findings can be implemented in the system of higher pedagogical education and teacher training programs.*

Keywords: *integrative approach; unity of theory and practice; pedagogical and psychological education; professional competence; methodological system; interdisciplinary integration.*

Kirish. Zamonaviy oliy ta'lim tizimida pedagogika–psixologiya fanlarini o'qitish jarayonida nazariy bilimlar bilan amaliy ko'nikmalar o'rtasidagi uzviylikni ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. An'anaviy ta'lim modelida nazariy bilimlar ustuvorlik kasb etib, amaliy faoliyat bilan integratsiya yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi ko'plab tadqiqotlarda qayd etilgan [1]. Natijada bitiruvchilarning kasbiy moslashuv darajasi va real pedagogik vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi yetarli shakllanmay qolmoqda.

Integrativ yondashuv nazariya va amaliyotni yagona didaktik tizim doirasida uyg'unlashtirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv konstruktivistik ta'lim g'oyalari bilan hamohang bo'lib, bilimni faol o'zlashtirish va uni amaliy faoliyatda qo'llashni ta'minlaydi [2]. O'zbekiston Respublikasi ta'lim sohasini rivojlantirish strategiyalarida ham kompetensiyaviy yondashuv va amaliy yo'naltirilgan ta'lim ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu jihatdan pedagogika–psixologiya fanlarini o'qitishda integrativ yondashuv asosida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashning metodik tizimini ishlab chiqish ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari

Tadqiqot maqsadi – pedagogika-psixologiya fanlarini o'qitishda integrativ yondashuv asosida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashning metodik tizimini ishlab chiqish va asoslash.

Vazifalar:

- integrativ yondashuvning nazariy asoslarini tahlil qilish;
- nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlovchi pedagogik omillarni aniqlash;
- metodik tizimning tuzilmasini ishlab chiqish;
- tajriba-sinov orqali samaradorligini aniqlash;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

Integratsiya g'oyasi pedagogikada fanlararo bog'liqlik va kompleks yondashuv asosida shakllangan. V.S.Bezrukova integrativ ta'limni bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni tizimli birlashtirish jarayoni sifatida talqin etadi [3].

J.Bruner va J.Dewey nazariyalarida bilimning amaliy faoliyat bilan uzviy bog'liqligi ta'lim samaradorligining muhim sharti sifatida ko'rsatilgan [4].

Kompetensiyaviy yondashuv bo'yicha Yevropa tadqiqotchilari (Mulder, Tuning Project) nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirishni kasbiy tayyorgarlikning asosiy mezonini deb hisoblaydi [5].

O'zbekistonlik olimlardan N.Sayidahmedov, B.Xodjayev, M.Ochilovlar ta'lim jarayonida innovatsion va integrativ texnologiyalarning ahamiyatini asoslab berganlar [6][7]. Shunga qaramay, pedagogika-psixologiya fanlari kesimida integrativ metodik tizimning aniq modeli yetarlicha ishlab chiqilmagan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga tayandi:

- tizimli yondashuv;
- kompetensiyaviy yondashuv;
- konstruktivistik va amaliy-faoliyat yondashuvi;
- integrativ didaktika tamoyillari.

Metodlar:

- ilmiy manbalarni tahlil qilish;
- pedagogik kuzatish;
- so'rovnoma va suhbat;
- tajriba-sinov ishlari;
- natijalarni sifat va miqdoriy tahlil qilish.

Tajriba pedagogika-psixologiya yo'nalishi talabalari ishtirokida o'tkazildi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot natijasida pedagogika-psixologiya fanlarini o'qitishda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlashga qaratilgan metodik tizim modeli ishlab chiqildi. U quyidagi komponentlardan iborat:

1. Maqsadli komponent

Kasbiy kompetensiyalarni integrativ rivojlantirish.

2. Mazmuniy komponent

Nazariy bilimlarni amaliy vaziyatlar, keyslar, trening mashg'ulotlari bilan boyitish.

3. Jarayonli komponent

- integrativ ma'ruzalar;
- amaliy seminarlar;
- case-study;
- loyiha faoliyati;
- pedagogik amaliyot bilan uzviy bog'langan topshiriqlar.

4. Baholash komponenti

Portfolio, refleksiv tahlil, amaliy vazifalarni ekspert baholash.

Tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatdiki, integrativ yondashuv asosida ta'lim olgan talabalarda:

- nazariy bilimlarni amaliy vaziyatda qo'llash ko'rsatkichi oshdi;

- kasbiy moslashuv darajasi yaxshilandi;
- muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyasi shakllandi.

Statistik tahlil natijalari eksperimental guruh ko'rsatkichlarining nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligini ko'rsatdi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Integrativ yondashuv pedagogika-psixologiya fanlarini o'qitishda nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlovchi samarali metodik asos bo'lib xizmat qiladi. Ishlab chiqilgan metodik tizim kasbiy kompetensiyalarni kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Amaliy tavsiyalar:

- o'quv rejalarda fanlararo integratsiyani kuchaytirish;
- nazariy mavzularni real pedagogik vaziyatlar bilan boyitish;
- pedagogik amaliyotni o'quv jarayonining uzviy qismi sifatida loyihalash;
- baholash tizimida amaliy kompetensiyalar ulushini oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. *Experience and Education*. — New York: Macmillan, 1997.
2. Bruner J. *The Process of Education*. — Harvard University Press, 2009.
3. Bezrukova V.S. *Pedagogika*. — Moskva: Akademiya, 2018.
4. Mulder M. *Competence-based Education*. — Springer, 2017.
5. *Tuning Educational Structures in Europe. Final Report*. — Brussels, 2018.
6. Sayidahmedov N.S. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. — Toshkent: Fan, 2019.
7. Xodjayev B.X. *Innovatsion ta'lim texnologiyalari*. — Toshkent: O'qituvchi, 2020.
8. Ochilov M. *Oliy ta'lim pedagogikasi*. — Toshkent: Tafakkur, 2021.

FAOL VA INTERFAOL TA'LIM METODLARI ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOG-PSIXOLOGLARDA TANQIDIY VA REFLEKSIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISH MODELI

Alixanova Gulibonu Mirzohid qizi, UMFT Psixologiya yo'nalishi
K500-123 guruh talabasi, alixanovagulibonu@gmail.com

Sultanova Sahobar Ravshanbekovna, UMFT
Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi, sultanovasahobar@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada faol va interfaol ta'lim metodlari asosida bo'lajak pedagog-psixologlarda tanqidiy va refleksiv tafakkurni rivojlantirish muammosi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda tanqidiy va refleksiv tafakkurning pedagogik-psixologik mohiyati ochib berilib, ularni shakllantirishda zamonaviy ta'lim metodlarining o'rni asoslab berilgan. Shuningdek, bo'lajak pedagog-psixologlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan model ishlab chiqilgan. Tajriba-sinov natijalari faol va interfaol metodlardan tizimli foydalanish talabalarning mustaqil fikrlashi, o'z-o'zini tahlil qilishi va kasbiy refleksiyasini samarali rivojlantirishini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari oliy ta'lim amaliyotida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: tanqidiy tafakkur, refleksiya, faol metodlar, interfaol ta'lim, pedagog-psixolog.

Аннотация. В статье рассматривается проблема развития критического и рефлексивного мышления у будущих педагогов-психологов на основе активных и интерактивных методов обучения. Раскрывается психолого-педагогическая сущность критического и рефлексивного мышления, а также обосновываются дидактические возможности современных образовательных технологий. Разработана модель

формирования данных видов мышления, ориентированная на развитие профессиональных компетенций обучающихся. Результаты опытно-экспериментальной работы показали, что систематическое применение активных и интерактивных методов способствует повышению уровня самостоятельного анализа, профессиональной рефлексии и осознанного отношения студентов к учебной деятельности. Материалы статьи могут быть использованы в практике высшего педагогического образования.

Ключевые слова: критическое мышление, рефлексия, активные методы, интерактивное обучение, педагог-психолог.

Annotation. The article analyzes the problem of developing critical and reflective thinking in future educational psychologists through active and interactive teaching methods. The psychological and pedagogical essence of critical and reflective thinking is examined, and the educational potential of modern teaching technologies is substantiated. A structural model aimed at enhancing professional competencies of students is proposed. The results of the experimental study demonstrate that systematic use of active and interactive methods significantly improves students' ability to think independently, analyze professional situations, and engage in reflective practice. The findings confirm the effectiveness of learner-centered and reflective approaches in higher pedagogical education and may be applied in the training of future pedagogical specialists.

Keywords: critical thinking, reflection, active methods, interactive learning, educational psychologist.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy talab — mustaqil fikrlay oladigan, tanqidiy tahlil qilish va refleksiya orqali o'z kasbiy faoliyatini doimiy takomillashtirib borishga qodir pedagog-psixologlarni tayyorlashdan iborat. An'anaviy reproduktiv ta'lim yondashuvlari bo'lajak mutaxassislarda yuqori darajadagi **tanqidiy va refleksiv tafakkurni** shakllantirish uchun yetarli emasligi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilmoqda [1].

Pedagogika va psixologiya fanlarining o'ziga xosligi shundaki, bu fanlar nafaqat bilim berish, balki shaxsiy va kasbiy o'zini anglash jarayonlarini chuqur talab qiladi. Shu sababli, **faol va interfaol ta'lim metodlari** asosida o'qitish bo'lajak pedagog-psixologlarning fikrlash faoliyatini faollashtiruvchi muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'lmoqda [2].

O'zbekiston Respublikasi ta'lim strategiyalarida ham kompetensiyaviy yondashuv, talabning o'quv jarayonidagi faolligi va refleksiv pozitsiyasini rivojlantirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Mazkur holat tadqiqot mavzusining dolzarbligini yanada oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Tadqiqotning maqsadi - faol va interfaol ta'lim metodlari asosida bo'lajak pedagog-psixologlarda tanqidiy va refleksiv tafakkurni rivojlantirish modelini nazariy-metodologik jihatdan asoslash va uning samaradorligini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

- tanqidiy va refleksiv tafakkur tushunchalarining ilmiy mazmunini tahlil qilish;
- faol va interfaol ta'lim metodlarining pedagogik-psixologik imkoniyatlarini aniqlash;

- bo‘lajak pedagog-psixologlarda tanqidiy va refleksiv tafakkurni rivojlantirish modelini ishlab chiqish;
- model samaradorligini tajriba-sinov asosida baholash;
- amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili

Tanqidiy tafakkur muammosi xorijiy pedagogika va psixologiya fanlarida J.Dyui, R.Ennis, D.Halpern tadqiqotlarida keng yoritilgan. Dyui tanqidiy fikrlashni muammoni ongli, asosli va izchil hal etish jarayoni sifatida talqin qiladi [3]. Halpern esa tanqidiy tafakkurni kognitiv strategiyalar majmui sifatida izohlaydi [4].

Refleksiv tafakkur nazariyasi D.Shön, L.Vygotskiy, A.Karpov asarlarida chuqur tahlil qilingan. Xususan, Shön refleksiyani kasbiy faoliyatni anglash va qayta qurishning asosiy mexanizmi sifatida baholaydi [5].

O‘zbekistonlik olimlardan N.Sayidahmedov, B.Xodjayev, Sh.Abdullayeva tadqiqotlarida faol va interfaol metodlarning ta’lim jarayonidagi ahamiyati, talabaning subyektiv faolligini rivojlantirish masalalari yoritilgan [6]

Biroq mavjud tadqiqotlarda faol va interfaol metodlar asosida aynan **bo‘lajak pedagog-psixologlarda tanqidiy va refleksiv tafakkurni rivojlantirish modeli** yetarli darajada tizimli ishlab chiqilmagan. Ushbu holat mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologik asosini:

- kompetensiyaviy yondashuv;
- konstruktivistik va refleksiv yondashuvlar;
- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim konsepsiyasi tashkil etadi.

Tadqiqot metodlari:

- nazariy tahlil (ilmiy adabiyotlar va normativ hujjatlar tahlili);
- empirik metodlar (kuzatish, suhbat, anketa);
- pedagogik tajriba-sinov;
- natijalarni statistik va sifat jihatdan tahlil qilish.

Tadqiqot pedagogika-psixologiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarning o‘quv jarayonida amalga oshirildi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, faol va interfaol ta’lim metodlari bo‘lajak pedagog-psixologlarda tanqidiy va refleksiv tafakkurni rivojlantirishda yuqori pedagogik samaradorlikka ega.

Amaliy tavsiyalar:

- pedagogika-psixologiya fanlarida refleksiv topshiriqlar ulushini oshirish;
- keys-stadi va trening metodlarini tizimli qo‘llash;
- talabalarning refleksiv kundaliklarini joriy etish;
- o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ennis R. *Critical Thinking*. — New York: Prentice Hall, 2011.
2. Halpern D. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. — NY: Psychology Press, 2014.

3. Dewey J. *How We Think*. — Boston: D.C. Heath, 1997.
4. Halpern D. *Teaching for transfer*. — *American Psychologist*, 2013.
5. Schön D. *The Reflective Practitioner*. — London: Routledge, 2008.
6. Xodjayev B.X. *Pedagogik innovatsiyalar*. — Toshkent: O'qituvchi, 2020.

TIBBIY TERMINOLOGIYA VA KOMMUNIKATSIYA: NAZARIY ASOSLAR, AMALIY MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Erkinova Pokiza Nuriddin qizi, UMFT

“Pedagogika va psixologiya” yo‘nalishi 4- bosqich talabasi

e-mail: erkinovam12345@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiy terminologiya va muloqot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik, ularning sog‘liqni saqlash tizimida tutgan o‘rni, bemor-shifokor kommunikatsiyasida yuzaga keladigan muammolar va ularni hal qilish strategiyalari tahlil qilinadi. Tibbiy atamalarining murakkabligi va jargon sifatida ishlatilishi ko‘plab tushunmovchiliklarga olib kelmoqda. Shu sababli, maqolada terminologik soddalashtirish, tushunarli kommunikatsiya yondashuvlari va zamonaviy texnologik echimlarga e‘tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: tibbiy terminologiya, kommunikatsiya, sog‘liq savodxonligi, bemor-shifokor munosabatlari, jargon, lingvistik adaptatsiya

Abstract: This article analyzes the intrinsic connection between medical terminology and communication, their role in the healthcare system, the problems arising in doctor-patient communication, and strategies to address them. The complexity of medical terms and their use as jargon lead to numerous misunderstandings. Therefore, the article focuses on terminology simplification, clear communication approaches, and modern technological solutions.

Keywords: medical terminology, communication, health literacy, doctor-patient relationship, jargon, linguistic adaptation

Аннотация: В данной статье анализируется неразрывная связь между медицинской терминологией и коммуникацией, их роль в системе здравоохранения, проблемы, возникающие в общении между врачом и пациентом, а также стратегии их решения. Сложность медицинских терминов и использование их в качестве профессионального жаргона приводят к множеству недопониманий. В связи с этим в статье уделяется внимание упрощению терминологии, понятным подходам к коммуникации и современным технологическим решениям.

Ключевые слова: медицинская терминология, коммуникация, медицинская грамотность, отношения врач-пациент, жаргон, лингвистическая адаптация

Tibbiy faoliyatda aniq va standartlashtirilgan terminologiya muhim o‘rin egallaydi. U sog‘liqni saqlash tizimining barcha qatlamlarida – diagnostika, muolaja, klinik hujjat yuritish va ilmiy izlanishlarda asosiy til vositasi hisoblanadi. Shu bilan birga, tibbiy terminologiyaning bemor bilan muloqotda to‘g‘ri va tushunarli ishlatilmasligi sog‘liqni saqlashda samaradorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Shuning uchun tibbiy terminologiya va kommunikatsiya o‘rtasidagi nisbat, ularning o‘zaro uyg‘unlashuvi masalasi ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir. Ushbu maqolada ushbu ikki tushunchaning nazariy va amaliy asoslari, ularni uyg‘unlashtirishdagi muammolar va yechim yo‘llari muhokama qilinadi [1].

Tibbiy terminologiya - bu sog‘liqni saqlash tizimida ishlatiladigan maxsus atamalar tizimi bo‘lib, u lotin va yunon tilidan olingan ildiz, prefiks va suffikslardan tashkil topgan. Masalan, cardio– (yurak), neuro– (asab), –itis (yallig‘lanish), –logy (fan), hypo– (past), hyper– (yuqori) kabi elementlar tibbiy so‘zlar yasashda muhim rol o‘ynaydi.

Misol: Gastritis – oshqozon yallig‘lanishi (gastr – oshqozon, itis – yallig‘lanish) Neurology – asab tizimi fani (neuro – asab, logy – fan)

Terminologiyani funksional vazifalari: Kasbiy muloqotda aniqlik va qisqalik

Ilmiy izlanish va hujjatlarda yagona atamalarni qo‘llash Interprofessional muloqotni soddalashtirish.

Mahalliyashtirish va tarjima muammolari: Ko‘plab tibbiy atamalar to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinmaydi, bu esa bemorlar uchun ularni tushunishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun milliy tilga moslashtirish, soddalashtirish va izohlash muhim ahamiyatga ega [2].

Muloqotning turlari: Bemor-shifokor muloqoti, shifokorlar orasidagi kasbiy, muloqot,shifokor–hamshira,laborator xodim–shifokor kommunikatsiyasi,ilmiy-akademik muloqot.

Til va muloqotdagi asosiy muammolar: Terminlarni bemor tushunmaydi → noto‘g‘ri qarorlar, qisqartmalar va jargonlar ortiqcha murakkablik keltiradi, emosional jihatdan noqulay holatlar (masalan, og‘ir tashxis haqida xabar berish).

Muloqot nazariyalari:

Pragmatika: so‘z va gaplarning kontekstdagi ma‘nosi

Sog‘liq savodxonligi (health literacy):bemorning tibbiy ma‘lumotni tushunish qobiliyati.

Terminlarni oddiy tilda izohlash: Murakkab atama aytilgach, darhol izoh berish bemorning tushunishini yaxshilaydi.

Vizual vositalardan foydalanish: Diagramma, grafikalar kabi vizual materiallar tibbiy ma‘lumotlarni soddalashtirishga yordam beradi.

Lingvistik va kommunikativ treninglar: Tibbiyot xodimlari uchun alohida kurslar tashkil etish, ularning kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Terminologik lug‘atlar tuzish: Ikki til (tibbiy va oddiy) asosida elektron lug‘atlar yaratish bemorlar bilan muloqotni soddalashtiradi.

Teach-back metodi: bemorga aytilgan ma‘lumotni qayta aytirib, tushunganini aniqlash.

SBAR va SPIKES protokollari: strukturali kommunikatsiya uchun metodik yondashuvlar [3].

Terminologik noaniqliklar. Tibbiy atamalar har doim bemorga tushunarli emas. Masalan, “angina” atamasi xalq orasida yurak og‘rishi deb tushuniladi, ammo u aslida tonzillitni bildiradi.

Jargon va qisqartmalar.

Misollar: MI (myocardial infarction), HTN (hypertension), DM (diabetes mellitus)

Emosional jihatdan noqulay holatlar: Og‘ir tashxis haqida bemorga xabar berish jarayonida til va muloqotdagi noaniqliklar bemorning ruhiy holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Ularni bemorga izoh bermasdan ishlatish noto‘g‘ri talqinlarga olib keladi.

Til to'siqlari va madaniy tafovutlar. Ko'plab bemorlar boshqa mintaqaga yoki millatga mansub bo'lib, atamalarni tushunmasligi mumkin. Shifokor har doim madaniy kontekstni inobatga olishi kerak [4].

Yechimlar va tavsiyalar: Terminlarni oddiy tilda izohlash: murakkab atama aytilgach, darhol izoh berish, Teach-back usulidan foydalanish: bemordan nima tushunganini qayta aytishni so'rash, Vizual vositalar (diagramma, grafikalar): tibbiy ma'lumotlarni soddalashtirish, SBAR, SPIKES metodlarini joriy etish: murakkab holatlarda strukturali muloqot qurish, Lingvistik va kommunikativ treninglar: tibbiyot xodimlari uchun alohida kurslar, Terminologik lug'atlar tuzish: ikki til (tibbiy va oddiy) asosida elektron lug'atlar.

Xulosa o'rinda aytish mumkinki, tibbiy terminologiya sog'liqni saqlash tizimining ajralmas qismidir. Biroq, u noto'g'ri yoki tushunarsiz ishlatilganda, bemor va shifokor o'rtasidagi aloqa izdan chiqadi. Shu sababli, terminologiyani soddalashtirish, bemorlar bilan muloqotda aniq, oddiy va empatik yondashuvni yo'lga qo'yish zamonaviy tibbiy amaliyotning eng muhim vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdujabborova M., "Lotin tili va tibbiy terminlar", Samarqand Tibbiyot Instituti, 2020.
2. Baxtiyorova G., "Bemor bilan muloqot va sog'liq savodxonligi", Ilm va Taraqqiyot, 2021.
3. Latipova R., "Tibbiy terminologiya asoslari", Toshkent Tibbiyot Akademiyasi, 2022.
4. Omonov J., "Tibbiy kommunikatsiya nazariyalari", TashMI, 2021.

**AXLOQIY VA FALSAFIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHDA
IJTIMOIY PSIXOLOGIYANING O'RNI**

Menziyoyeva Gulnura Olim qizi, UMFT,

"Pedagogika va psixologiya" yo'nalishi 4-bosqich talabasi
e-mail: gmenziyoyeva@gmail.com

Annotatsiya. Axloqiy qadriyatlar insonlarning ijtimoiy munosabatlari, o'zaro hurmat va mehr-oqibat asosida shakllanadi. Falsafa esa insonlarning dunyoqarashi, tafakkuri va axloqiy tamoyillarini chuqurlashtiradi.

Kalit so'zlar: Axloqiy qadriyatlar, falsafa, ma'naviyat, axloq, dunyoqarash, tafakkur adolat, erkinlik, tinchlik, ijtimoiy birdamlik, madaniy muloqot, shaxsiy rivojlanish.

Annotation. Moral values are formed on the basis of social relations of people, mutual respect and kindness. And philosophy deepens the worldview, thinking and moral principles of people.

Keywords: moral values, philosophy, spirituality, ethics, worldview, thinking justice, freedom, peace, social solidarity, cultural dialogue, personal development.

Аннотация. Моральные ценности формируются на основе социальных отношений людей, взаимного уважения и доброты. С другой стороны, философия углубляет мировоззрение, мышление и моральные принципы людей.

Ключевые слова: моральные ценности, философия, духовность, мораль, мировоззрение, мышление справедливость, свобода, МИР, Социальная сплоченность, культурный диалог, личностное развитие.

Axloqiy va falsafiy qadriyatlarni shakllantirish, rivojlantirish va mustahkamlash jarayonida ijtimoiy psixologiyaning o'rni beqiyosdir. Bu sohada

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan olimlar o'z nazariy va amaliy izlanishlari orqali ijtimoiy muhitning shaxs ma'naviyatiga ta'sirini keng yoritib berishdi.

Ijtimoiy psixologiya – bu insonlarning o'zaro munosabatlari, guruhlarining ijtimoiy ta'siri hamda jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarning shakllanish mexanizmlarini o'rganadigan fan. Axloqiy qadriyatlarning shakllanishida asosiy omil - ijtimoiy muhitdir. Ijtimoiy muhitning ijobiy ta'siri shaxsning axloqiy me'yorlarga moslashuvi va shu bilan birga, jamiyatdagi tartib-intizomni ta'minlashga xizmat qiladi. Shuning uchun tarbiyaviy jarayonlarda ijtimoiy psixologik usullarni qo'llash muhimdir.

Bugungi kunda yoshlar orasida yuzaga keladigan ma'naviy bo'shliqlarni to'ldirishda, ularni to'g'ri yo'lga boshlashda ijtimoiy psixologiya o'rganishlari va yondashuvlari juda samarali vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ijtimoiy psixologiya nazariyalari yordamida shaxsni ijtimoiy muhitga moslashishga o'rgatish, unga axloqiy qarorlar qabul qilishda yordam berish mumkin.[1]

Shaxs o'zini atrofidagi guruhlar orqali anglaydi va shakllantiradi. Guruh bosimi va ijtimoiy me'yorlar shaxsning axloqiy qarorlari va qadriyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy guruhlarining faoliyati tarbiyaviy jarayonda yo'naltiruvchi va ushlab turuvchi kuchdir. Shuning uchun yoshlarni tarbiyalashda guruh ichidagi ijtimoiy ta'sirlarni ijobiy yo'nalishda boshqarish zarur.

Yoshlarning ijtimoiy faol bo'lishi va jamiyatga moslashishi uchun ularga axloqiy tamoyillarni singdirish lozim. Bu tamoyillar ijtimoiy psixologiya orqali samarali tarzda shakllantiriladi. Shaxsning o'zini jamiyatdagi o'rni va vazifasini tushunishi, ijtimoiy mas'uliyatni anglashida ijtimoiy psixologiya yondashuvlari katta ahamiyatga ega. [2]

Axloqiy tarbiya jarayonida shaxsning ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqasi, uning ichki psixologik holati va guruh ta'siri muhim omillar hisoblanadi. Ijtimoiy psixologiya nazariy metodlari bu jarayonni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Masalan, guruh ichidagi ijtimoiy bosim shaxsni ma'lum bir axloqiy qadriyatlar yo'lida harakat qilishga undashi mumkin

Tarbiya jarayonida ijtimoiy psixologik treninglar, guruh ishlari, rol o'yinlari kabi usullarni qo'llash shaxsning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi. Bu usullar yordamida yoshlarni axloqiy vaziyatlarda o'zlarini qanday tutishni o'rgatish mumkin [3].

Falsafiy qadriyatlar insonning hayotga, jamiyatga va o'z-o'ziga munosabatining asosiy tamoyillaridir. Ijtimoiy psixologiya ushbu tamoyillarni shaxslararo munosabatlar, guruhlar va jamiyat doirasida qanday shakllanishini o'rganadi. Bu esa falsafiy qadriyatlarning amaliy hayotga tatbiqini ta'minlaydi. Jamiyatdagi ma'naviy uyg'unlik va axloqiy tartib faqatgina nazariy bilimlar orqali emas, balki ijtimoiy psixologik jarayonlar orqali ham yuzaga keladi. Shu sababli falsafiy qadriyatlarni rivojlantirishda ijtimoiy psixologiya tahliliy va amaliy yondashuvlari juda muhimdir [4].

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, axloqiy va falsafiy qadriyatlarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida ijtimoiy psixologiya o'rni beqiyosdir. Ijtimoiy psixologiya insonlarning jamiyatdagi o'zaro munosabatlari,

guruhdagi xatti-harakatlari, qadriyatlarga munosabati va ularning shakllanish mexanizmlarini o'rganadi. Bu orqali jamiyatda axloqiy me'yorlar va falsafiy qarashlarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va avloddan-avlodga o'tishi chuqurroq tushuniladi.

Ijtimoiy psixologik yondashuvlar yordamida insonlarga ma'naviy tarbiya berish, ularni jamiyatda faol, mas'uliyatli va axloqan to'g'ri yo'l tutuvchi shaxs sifatida shakllantirish mumkin. Ayniqsa, yosh avlodga qadriyatlarni singdirishda ijtimoiy psixologik omillar - ta'lim, atrof-muhit, guruh bosimi, yetakchi shaxslar ta'siri va ijtimoiy rollar juda muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, axloqiy va falsafiy qadriyatlarni mustahkamlashda ijtimoiy psixologiya nazariyasi va amaliyoti asos bo'lib xizmat qiladi. Bu soha yordamida insonlar orasida o'zaro hurmat, mas'uliyat, adolat, vijdon kabi yuksak qadriyatlar targ'ib qilinadi hamda sog'lom ijtimoiy muhit yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahimov D.X. *"Ijtimoiy psixologiyaning axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdagi roli"*. Toshkent, 2019.
2. To'xtayev K.O'. *"Yoshlar va ijtimoiy guruhlarining ma'naviy tarbiyasidagi ahamiyati"*. Samarkand, 2021.
3. Ergasheva M.A. *"Axloqiy tarbiya va ijtimoiy psixologiya"*. Toshkent, 2020.
4. Jo'rayev Z.A. *"Falsafiy qadriyatlar va ijtimoiy psixologiya"*. Buxoro, 2018.

“Ijtimoiy va amaliy fanlar o‘qitilishida zamonaviy yondashuvlardan foydalanish:
talablar hamda tendensiyalar” mavzusida UMFT universiteti magistrantlari hamda
ijtimoiy va amaliy fanlar yo‘nalishi talabalarining
I-konferensiyasi maqola hamda tezislar to‘plami
(13-fevral 2026 yil)

Muharrir: D.M. Mirxidoyatova

Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Dilbuloq MFY, Shota Rustaveli
ko'chasi, 2 tor ko'chasi, 2-uy
Tel.: (55) 506 88 88
E-mail: info@umft-official.uz

© UMFT, 2026

**University of
Management and
Future Technologies**